

ERHAN AFYONCU

SORULARLA OSMANLI İMPARATORLUĞU

SORULARLA

OSMANLI

İMPARATORLUĞU

SORULARLA
OSMANLI İMPARATORLUĞU

ERHAN AFYONCU

Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-4052-14-1

Yeditepe Yayınevi: 130
Araştırma İnceleme Dizisi: 109

Birinci Baskı: Şubat 2011
İkinci Baskı: Nisan 2012

Kapak Resim: Yıldırım Bayezid

Sayfa Düzeni
İrfan Güngörür

Kapak Tasarım
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78

www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

online sipariş: www.kitapadresi.com

ERHAN AFYONCU

1967'de Tokat'ta doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. 1984'de başladığı Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü Tarih Öğretmenliği Anabilim Dalı'ndan 1988'de mezun oldu. 1989'da Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü'ne Araştırma görevlisi olarak atandı. Yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Necati Efendi Tarih-i Kırım (Rusya Sefaretnamesi)* isimli tez ile 1990'da tamamladı. 1997'de *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)* isimli tez ile doktorasını bitirdi. 2000 yılında yardımcı doçent oldu. 2001 Mayıs'ında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne geçti. 2008'de doçent oldu.

Halen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Erhan Afyoncu'nun "Sorularla Osmanlı İmparatorluğu", "Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi", "Osmanlı'nın Hayaleti", "Truva'nın İntikamı", "Yavuz'un Küpesi", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler" (Ahmet Önal ve Uğur Demir ile birlikte), "Muhteşem Süleyman - Kanunî Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan" "Fransa'ya Osmanlı Tokadı", "Ottoman Empire Unveiled" ve "Das Osmanische Reich: Unverhüllt" isimli kitapları ile Osmanlı bürokrasisi, aşiretler ve Osmanlı tarihçileri üzerine çok sayıda akademik makalesi vardır.

e-mail: eafyoncu@hotmail.com

Yıllardır benim ve kitaplarımın çilesini çeken
sevgili eşim Fatma'ya

TÜRKLER'İN ANADOLU'YA GELİŞİ[1]

[1] Türkler'in Anadolu'ya gelişi denilince akla hep Malazgirt gelir. Bu büyük zafer Türkler'in Anadolu'yu fethiyle ilgili diğer teferruatları unutturmaktadır. Bu yazıda Türkler'in Anadolu'ya gelişleri ve fetihleri ile ilgili diğer noktalar da ele alınmıştır.

Soru 1: Türkler anayurtlarından neden ayrıldılar?

Proto-Moğollar'dan, Kıtaylar'ın 924'te Orhun havalisine hakim olmalarıyla birlikte, bu bölgedeki Türk boyları birbirlerini sıkıştırarak batıya doğru göçet-meye başladılar. 1027 yılına gelindiğinde artan Kıtay baskısı sonucu Türkler'in batıya göçü büyük bir sel halini almıştı. Kay ve Kıpçak baskısı ile Oğuzlar da yurtlarından ayrıldılar. Şamanî Peçenek ve Oğuzlar, Doğu ve Orta Avrupa'ya, Balkanlar'a; Müslüman Oğuzlar ise Maveraünnehir'e, Horasan'a ve diğer İslâm ülkelerine göç ettiler. Oğuzlar, 1040'da Dandanakan'da Selçuklular'ın idaresinde Gazneliler'i yenip, kendi devletlerini kurdular. Ancak Orta Asya'dan yüz binlerce Türk, Moğol kabilelerinin tazyiki ile batıya göçe devam ediyordu. Maveraün-nehir bölgesi onları barındırmaya yetmedi ve yeni bir yurt aramaya başladılar.

Soru 2: Niçin Anadolu'ya geldiler?

Büyük Selçuklu Devleti kurulmadan önce Oğuzlar'dan kopan bir kısım boylar Azerbaycan, Güneydoğu Anadolu ve Irak'a gitmişlerdi. Göktaş, Buka, Mansur ve Anasıoğlu idaresi altındaki Türkmenler, Cizre ve Diyarbakır havalisi ile Musul'u ele geçirmişlerse de, uzun süre buralarda hakim olamadılar ve Azerbaycan'a geri döndüler.

Kendilerine yurt, hayvanlarına da otlak arayan Türkmen kitleleri, Büyük Selçuklu topraklarına gelmeye devam ediyordu. Selçuklular Türkmenleri, kargaşa çıkarmalarını ve otlak sıkıntısına sebebiyet vermelerini önlemek için Anadolu'ya sevk etti.

Türkler, Suriye ve Irak'a da gidip, yerleşmişlerse de, ülkelerin iç bölgelerine girmemişlerdi. Bu bölgelerin iklim ve otlak durumunun hayvanları için uygun olmaması, Türkler'in buralarda yoğun bir şekilde yayılmasına engel oldu. Claude Cahen, Türkler'in Mezopotamya ve Suriye'de gerçek bir yerleşim göstermeyip, askerî hakim sınıf olarak kalmalarının sebebini, bu bölgede Bedevi ve Kürt çobanların bulunması ve Türk develerinin sıcak iklime uyum gösterememesi olarak zikreder. Anadolu ise iklimi ve geniş otlakları ile Türkler'in yaşantısına uygundu. Aynı zamanda Anadolu'nun yoğun bir nüfusa sahip olmaması ve burada Türkler'e direnecek güçlü bir askerî organizasyonun bulunmaması da Türkmenler'in buraya gelmesini teşvik edici unsurlar oldu.

Soru 3: Türkler geldiğinde Anadolu'da kimler vardı?

Selçuklular, Anadolu'ya geldiğinde burada Rumlar, Ermeniler, Süryaniler ve Araplar vardı. Ancak Bizans Anadolu'nun tek hakimiydi. İlk Türk akınlarının başladığı sırada Ani, Van, Lori ve Kars'ta Ermeni prenslikleri bulunuyordu. Bizans İmparatorluğu, II. Basilios'un 1021'deki Doğu Anadolu seferlerinden itibaren bu bölgedeki Ermeni prensliklerini ortadan kaldırdı. Son Ermeni prensliği de 1064'te Selçuklular'ın korkusundan Bizans'a tâbi oldu. Bizans İmparatorluğu, Ermeni prensliklerinin siyasî hakimiyetlerine son verdikten sonra, önemli miktarda Ermeni nüfusunu sürgün ederek İç Anadolu'ya yerleştirdi. Bizans, Ermeni ve Süryaniler'i Ortodoksluğu kabule zorluyordu. Bu yüzden söz konusu halklar, Anadolu'nun Türkler'e karşı müdafaasında Bizanslılar'a yardım etmedi. Ermeni tarihçi Urfalı Matheos ile Süryani tarihçi Mihael'in eserlerinde Bizanslılar'a karşı olan bu kinin izleri görülür. Süryani Mihael'in şu sözleri bu durumu açıkça göstermektedir; *"Türkler, şerir ve rafın Rumlar gibi kimsenin dinine ve inancına karışmıyor; hiçbir baskı ve zulüm düşünmüyorlardı"*.

Anadolu'da bu milletlerin dışında bulunan bir diğer topluluk da Hristiyan Türkler'di. Bizans, Selçuklular'ın akınlarına karşı Balkanlar'a yerleşmiş ve

burada Hristiyan olmuş Oğuz (Guz), Kıpçak (Kuman) ve Peçenek Türkleri'ni zaman zaman Anadolu'ya getirip iskân ederek, bir savunma hattı oluşturmaya çalışmıştı. Bilhassa Bizans İmparatoru Laskarides ve Paliologlar zamanında Hristiyan Türkler geniş ölçüde Anadolu'ya getirildi. Hristiyan Türkler'in önemli bir kısmı zaman içerisinde Müslümanlaşmışsa da, bir kısmı günümüze kadar Hristiyan kimliklerini devam ettirdiler. Hatta Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi sırasında Hristiyan oldukları için bu Türkler'den de gönderilenler oldu.

Soru 4: Türkler Anadolu'ya ilk olarak ne zaman geldiler?

Türkler'in Anadolu'ya gelişini Milattan Önce 3000-2000 yıllarına kadar çıkaranlar varsa da, bu iddialar tarihçiler arasında genel kabul görmüş fikirler değildir. Anadolu'ya Türkler'in ilk gelişi IV. yüzyılın sonlarına doğru Batı Hun-ları (Avrupa Hunları) tarafından gerçekleştirildi. Hunlar bir taraftan Balkanlar üzerinden Trakya'ya doğru yürürken, diğer taraftan Batı Hunları'nın doğu bölümü de Kafkas dağlarını aşıp, Anadolu'ya girdi. Kursık ve Basık isimli iki komutan idaresindeki Hun atlıları Erzurum üzerinden Malatya'ya ulaştılar. Çukurova'ya indiler, Urfa ve Antakya'yı kuşattılarsa da alamadılar. Kudüs'e kadar inen Hunlar, burada fazla kalmadılar ve 396'da tekrar Kafkaslara döndüler. İki yıl sonra tekrar Anadolu içlerine girmişlerse de, bu bölgede yerleşmeye dönük bir teşebbüsleri olmadı.

Hunlar'dan sonra Türkler'in Anadolu'ya ikinci gelişi Sabarlarla oldu. İdil, Don ve Kuban ırmakları arasındaki bölgede bir devlet kurmuş olan Sabar Türkleri VI. yüzyılda Kafkasların güneyine kadar olan toprakları ele geçirdiler. Daha sonra Kayseri, Konya, Ankara taraflarına şiddetli akınları oldu.

Selçuklular, Karahanlı ve Gazneliler karşısında tutunamayınca, 1018'de Çağrı Bey'in önderliğinde 3000 süvari ile büyük mesafeleri ve çeşitli tehlikeleri aşarak, Doğu Anadolu'ya bir sefer yapmışlardı. Bu kuvvetler Azerbaycan'da rastladığı Türkmenler'i de alıp, birlikte Van gölü civarını ele geçirdi. Çağrı Bey, bu başarılı akının ardından uzun mesafeleri tekrar geçip, Buhara'ya döndü. Aile mensuplarına Anadolu'da kendilerine karşı koyabilecek bir kimseye rastlamadığını bildirdi. Ancak Selçuklular, Gazneliler'i mağlup ederek Maveraünnehr bölgesine hakim olduklarından,

kendileri Anadolu’ya gitmediler, ancak sel hâlinde ülkelerine gelen Türkmenler’i Anadolu’ya gönderdiler.

Soru 5: Malazgirt’ten önce kazanılan savaş hangisidir?

Tuğrul Bey’in üvey kardeşi İbrahim Yinal, 1047’de Nişabur’a gelen Türkmen kitlelerini Anadolu’ya göndermiş ve kendisinin de arkalarından geleceğini vaadetmişti. Bu sırada (1047/1048) Selçuklu hanedanından Hasan Bey komutasındaki kuvvetler de, Van gölü havzasını ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Vaspurakan’da Bizans Valisi Aaron, Selçuklular’ı, Büyük Zap Suyu civarında pusuya düşürerek, mağlup etti. Savaşta Selçuklu prensi Hasan Bey de şehid olmuştu. Bu olayın ardından büyük bir ordu ile Anadolu’ya gelen İbrahim Yinal ve Kutalmış, Bizans kuvvetlerini Pasin ovasındaki Hasankale’de 18 Eylül 1048’de büyük bir mağlubiyete uğrattılar. Bu zafer sayesinde Türkmenler Anadolu’da yayılma imkânı bularak, Trabzon’a kadar ilerlediler.

Soru 6: Anadolu nasıl fethedildi?

1048’deki Hasankale zaferinden sonra Anadolu’da yayılmaya başlayan Türkmen kitleleri, 1059’da Sivas ve Malatya’yı ele geçirdiler. 1064’te Alparslan, Kars’ı fethetti. 1067’ye gelindiğinde Kayseri, Niksar ve Konya fethedilmişti. Afşin Bey, 1068’de Anadolu’yu boydan boya geçerek, İstanbul Boğazı’na kadar geldi.

Türkmenler Anadolu’nun doğu ve orta kısımlarına yayılmışlarsa da, burası henüz onlar için emin bir yurt değildi. Zira Türkmenler’in düzenli Bizans ordularına karşı mücadele edecek güçleri yoktu. Bu yüzden Bizans orduları üzerlerine geldiği zaman Türkmenler, Kafkaslar’a çekilmek zorunda kalıyorlardı. Ayrıca Anadolu’nun fethedilememiş pek çok müstahkem mevki ve kaleleri vardı. Buraların yeterli muhasara silahına sahip olmayan Türkmenler tarafından ele geçirilmesi oldukça zordu. Selçuklu orduları da Türkmenler’i himaye için her zaman Anadolu’ya gelemiyordu. 26 Ağustos 1071’de kazanılan Malazgirt zaferi Bizans ordusunu ve mukavemetini çökertti ve Anadolu’nun kapılarını sonuna kadar Türkmenler’e açtı. Bizans’ın yediği bu büyük darbe Türkmenler’in Anadolu’ya sel hâlinde dolmalarını sağladı.

Malazgirt zaferinden sonra esir Bizans İmparatoru Romanos Diogenis ile Alparslan'ın yaptığı antlaşma, yeni Bizans İmparatoru tarafından bozuldu. Bunun üzerine Alparslan, Artuk Bey'i Anadolu'nun fethiyle görevlendirdi. Artuk Bey'in, Alparslan'ın ölümünden sonra İran'a geri çağrılması üzerine onun yerini Tutak Bey aldı. Ancak asıl başarı Alparslan'a karşı taht mücadelesi yaparken öldürülen Kutalmış'ın oğulları sayesinde kazanıldı. Alparslan'ın oğulları ve kardeşleri arasındaki taht mücadelesi sırasında İran'da esaret altında bulunan Kutalmış'ın oğulları kaçarak, Anadolu'ya geldiler. Daha önce babalarına ve Alparslan'ın eniştesi Elbasan'a bağlı Yabgulu Türkmenleri ile İbrahim Yinal'a bağlı aşiretler de Anadolu'ya gelmişlerdi. Bunlar İran'daki taht mücadelelerinde başarıya ulaşamamış küskün Oğuz kitleleri idi ve Selçuklu hanedanından başlarına geçecek birisini bekliyorlardı. Kutalmışoğlu Süleyman Şah bu Türkmenler'in başına geçti ve kısa sürede Orta Anadolu'dan İznik'e kadar olan sahayı ele geçirerek, Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurdu. Bu devlet Büyük Selçuklular'a tâbi değildi, ayrıca aralarında düşmanlık da vardı. Alparslan'ın oğlu Melikşah, Kutalmışoğlu'nun kurduğu bu devleti ortadan kaldırmak için Bizans'la işbirliği yapmış, ancak ölümü üzerine teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır.

Türkler, Anadolu'da, Türkiye Selçukluları'nın yanısıra bir takım beylikler de kurdular. Artuk Beyin oğulları Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da (Diyarbakır-Mardin-Elazığ-Hasankeyf), Saltuk Bey (Erzurum), Danişmend Gazi (Sivas-Amasya-Tokat) ve Mengücek Gazi (Erzincan-Divriği) de Orta ve Doğu Anadolu'da kendi beyliklerini kurarak, o bölgelerin Türkleşmesini sağladılar. Ancak bunların hiçbirisi fazla büyüyemedi ve bu beylikler zamanla Türkiye Selçukluları tarafından ilhak edildi.

Soru 7: Anadolu'ya ne kadar Türk geldi?

IX. yüzyılın ortalarından itibaren Türkler, Anadolu'da yerleşmeye başlamışlardı. Asıl yerleşme ise Malazgirt savaşıyla oldu. Malazgirt'ten sonra Anadolu ile Türkistan arasında bir *göç kanalı* oluştu. Türkmenler, büyük kitleler hâlinde Anadolu'ya gelmeye başladılar. Ancak ne kadar Türk'ün geldiğini tam olarak bilemiyoruz. Claude Cahen'e göre ilk başta gelenlerin çok gelişi bir anda olmamış, birkaç yüzyıl sürmüştür. Cahen, ilk göç dalgasının büyük miktarda olamayacağını söyler. Anadolu'ya Türkmen

dalgalarından birisi XIII. yüzyılda Türkistan'ın Moğol istilasına uğramasından sonra gerçekleşti. Türkmenler, Anadolu'ya her zaman direkt olarak gelmediler. Bir kısmı Azerbaycan, Irak ve Suriye'ye gidip, bir müddet oralarda kaldıktan sonra Anadolu'ya geçmişlerdi. Türkmenler'in göçü XVI. yüzyılda Safevî Devleti'nin kurulmasına kadar devam etti. Safevîler zamanında Türkistan ile Anadolu arasındaki bu göç kanalı kapandı.

Türkler'in gelmesinden sonra Anadolu'nun yerli ahalisinden bir kısmı zamanla din değiştirerek Türkleşti. Ancak bu rakam çok büyük miktarlarda değildir. Selçuklu tarihçileri hiçbir zaman toplu ihtidalara (din değiştirme) rastlanmadığını belirtirler. Claude Cahen bu konuda, Türkler ile Rumlar'ın iyi ilişkiler içerisinde olduklarını, ancak bir kaynaşmanın olmadığını söylemektedir.

XVI. yüzyılın sonlarındaki Osmanlı kayıtları incelendiğinde, bu dönemde Anadolu'da yerleşik hayata tam olarak geçmemiş yaklaşık 1 milyon Yörük/ Türkmenin bulunduğu görülür. Sadece İç Anadolu'daki Ulu Yörük ile Güneydoğu ve Güney Anadolu'da bulunan Dulkadir Türkmenleri'nin nüfusu 300 bin civarındadır. Ayrıca, bu yüzyıla gelindiğinde Türkmenler'in önemli bir kısmı yerleşik hayata geçmişti. Bu durumda olanların da nüfusu 1 milyonu geçmektedir. Bütün bunlar Anadolu'nun yerli halkı ile çok büyük oranda karışmanın olmadığını açıkça gösterir.

Anadolu'ya gelen Türkler'in büyük bir bölümü Oğuzlar'a mensuptur. Oğuzlar'ın (Türkmenler'in) 24 boyunun tamamı Anadolu'ya geldi. Bunların dışında Türkler'in diğer kabilelerinden Kıpçaklar (Kumanlar), Peçenekler (Oğuzlar'ın 24 boyundan birisi olan Peçeneklerden başka bir kabiledir), Ak-hunlar (Eftalitler) ve Bulgarlar da Anadolu'ya gelmişlerdir.

Soru 8: Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?

Anadolu'ya gelen Türkler'in büyük bir kısmı göçebedir. Ancak göçebe Türkler'in yanısıra önemli sayılabilecek miktarda yarı yerleşik ve tam yerleşik yaşayışta bulunan Türkler de gelmiştir. Divân-ı Lugat-ı Türk'teki yerleşik hayatla ilgili kelimeler ile Türkiye Türkçesindekiler karşılaştırıldığında birçoğunun aynı olduğu görülür. Faruk Sümer, göçebe Türkmenler'in haricinde birçok aydın, sanatkâr ve tüccarın da Anadolu'ya

geldiğini belirtir. Anadolu'ya asıl yerleşik nüfus, XIII. yüzyılda Moğol istilası sonucu Türkistan'daki şehirlerin tahrip edilmesi üzerine gelmiştir.

Türkmenler, Anadolu'ya gelirken çadırlarını, yetiştirdikleri hayvanlarını, göçebe ve şehirli yaşayışa ait kültürlerini, silah, kıyafet ve edebî değerlerini de beraberlerinde getirdiler.

Soru 9: Anadolu ne zaman Türkiye oldu?

Malazgirt'ten sonra Türkler'in akın akın Anadolu'ya gelmeleri sonucu Avrupa'da burası Türkiye diye anılmaya başlandı. Faruk Sümer, 1085'ten itibaren Avrupalılar'ın Anadolu'ya Türkiye demeye başladıklarını belirtir. Fri-edrich Barbarossa'nın Haçlı seferinden itibaren batılı yazarlar Anadolu'dan, Türk hakimiyetine giren hiçbir ülkeye vermedikleri bir adla *Turchia/Turquie* (Türkiye) diye söz etmeye başladılar. Bu Haçlı seferinden yarım yüzyıl sonra Simon de Saint-Quentin bu isimlendirmeyi sistematik hale getirdi. Claude Cahen'e göre Anadolu'da *Türkleşme* yoğunluğu ne olursa olsun, o zamanki Türkiye'nin sınırları ne kadar belirsiz olursa olsun, çağdaşlarının gözünde Anadolu'nun Türk niteliği ülkenin bütününe damgasını vurmuştur.

Avrupalı yazarlar Anadolu'ya *Türkiye* derken, Müslüman yazarlar, Selçuklular devlet kurduktan sonra dahi burası için, hiçbir siyasal anlamı kalmamasına rağmen *Rum/Roma* diye bahsetmeye devam etmişlerdir.

Soru 10: Türkiye Selçuklu Devleti ne zaman kuruldu?

Malazgirt savaşından çok kısa bir süre sonra Türkler İstanbul'un yanı başındaki İznik'e kadar olan toprakları ele geçirip, Anadolu'daki ilk devletlerini kurmuşlardı. Bu devletin kuruluş tarihi çeşitli tartışmalara sebep olmuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin hangi tarihte kurulduğu konusunda araştır-macılar çeşitli tarihler ileri sürmüşlerdir. Mehmet Altay Köymen, 1073 tarihini gösterir. Ayrıca aynı devletin 1077 ve 1092 tarihlerinde iki defa daha kurulduğu fikrindedir. Mükrimin Halil Yinanç 1077, Zeki Velidi Togan ve J. Laurent ise 1080'de kurulduğunu ileri sürerler. İbrahim Kafesoğlu 1092 tarihinin üzerinde durur. Türkiye Selçukluları üzerine

yaptığı araştırmalarla tanınan Osman Turan'ın devletin kuruluşu olarak gösterdiği tarih ise 1075'tir.

Osman Turan'ın 1075 yılını kabul etmesine dayanak yaptığı deliller, bu tarihin doğru olma ihtimalinin fazla olduğunu gösterir. Süryanî Mihail, Anna Kommena ve Zonaras'ın eserlerindeki kayıtlar, 1075'te Süleyman Şah'ın bağımsızlığını ilân ederek, "Sultan" ünvanını aldığını ortaya çıkarmaktadır. Yine bu yılda, Bizans'la yapılan antlaşma da, bağımsızlığın hukukî belgesidir.

OSMANLI TARİHİNE YENİDEN BAKMAK

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi bugün henüz yeterince anlaşılamamış ve meseleleri izah edilememiş durumdadır. Osmanlı tarihinin anlaşılabilmesinin önündeki engellerden birisi, kişi veya grupların günümüzdeki meselelerini çözebilmek için tarihte referans aramaları ve inanç alanları[2] çerçevesinde tarihi hadiselere bakmalarıdır. Modern kavram ve kurumları tarihte aramaya kalkmak ve olmayacak benzetmelerle bulmak veya bulunmadığı için Osmanlı İmparatorluğu'nu tenkit etmek son derece hatalı bir davranıştır. Yine tarihteki hadise ve kurumları günümüzün mantığı açısından değerlendirmeye çalışmak da, aynı şekilde yanlış bir hareket olmaktadır. Geçmişe ait bir kurum veya hadisenin, o günün mantığına göre normal olabileceği düşünülmediğinden, bazı kişiler akılları sıra bunları temize çıkarmak için tarihi tahrif etmektedirler. Bu tarzların her ikisi de tarihin anlaşılmasını tamamen önlemektedir.

2 Bu deyim yıllar önce Ahmet Turan Alkan tarafından kullanılmıştır (Bk. "Osmanlı Tarihi Bir "İnanç Alanı", *Türkiye Günlüğü,* sayı: 11 (Ankara 1990), s.4-11).

Osmanlı tarihine övmek veya karalamak için bakanların aslında bilimsel anlamda birbirlerinden farkları yoktur. Bu anlayıştakiler baştan iyi veya kötü diye nitelendirdikleri olayları, kişileri, düşündükleri kalıp içerisinde göstermek için tarihten delil toplarlar ve bunları analiz etmeden teorilerine dayanak yaparlar. Bir hadise hakkında gösterilen binlerce delil, onun kesin ve genel doğru olduğunu veya olmadığını göstermez. Binlerce örnekle yapılacak genellemeler her zaman aksi bir örnekle yanlışlanabilir. Karl Popper'in geliştirdiği bilim metoduna göre, bir teoriyi doğrulayacak veriler

kadar, yanlışlayabilecek veri ve süreçlerin de dikkate alınması gerekir. Ancak sabit fikirle ve ideolojik olarak hareket edenler buna dikkat etmezler. Kafalarındaki şablonu ortaya koyup, daha sonra buna uyacak verileri alt alta sıralarlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ne kadar kötü bir devlet olduğu fikrinde olanlar, imparatorluk tarihinde yaşanmış bazı olayları alt alta sıralayarak "kanlı tarih, zulüm tarihi" gibi bilim metodolojisine ters eserler meydana getirmişlerdir. Aynısının tam tersi de Osmanlı tarihinin iyi yöndeki örnek olayları alt alta sıralanarak "Osmanlı'nın fazileti, büyüklüğü" şeklinde sunulmasıdır. Her iki anlayış bilimsel metotlara ters olduğu gibi, tarihi anlamayı da zorlaştırmaktadır. Bilimsel bir temele dayanan araştırmada önce hadise anlaşılmalı, daha sonra ise izah edilmelidir. Eğer izah edilemiyorsa, niçin izah edilemediği izah edilmelidir.

Yukarıda bahsettiğimiz zihniyette olanlar, kendi teorilerini haklı çıkarmak için yanlış zikredilen bazı olayları, üzerinde düşünmeden heyecanla alıp kullanırlar. Mesela, 1768-1774 Osmanlı-Rus harbinde yaşanılan Çeşme bozgununun meydana gelişi, bazı kitaplarda Osmanlı devlet adamlarının ne kadar cahil olduklarına dair bir örnek olarak zikredilmektedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rus donanması Baltıklardan hareket edip, Cebelitarık'ı geçerek Akdeniz'e gelmiş ve Osmanlı donanmasının büyük bir kısmını Çeşme'de bir baskın sonucu batırmıştır. Rus donanmasının bu yolla geldiğini haber alan Osmanlı yönetimi Akdeniz'den içeriye girecek bir boğaz olduğunu bilmediklerinden (yani Cebelitarık'tan haberleri yok) bu bilgiye itibar etmemişlerdir. Bu malumat *Vasıf* Tarihi'ndeki bir kaydın Hammer tarafından yanlış algılanmasından ve daha sonra gelenlerin de (örn. Bernard Lewis) bu olayı analiz etmeden, üzerinde düşünmeden aynen zikretmelerinden kaynaklanmaktadır. *Vasıf Tarihi*'nde Osmanlı devlet adamlarının Rus filosunun o dönemdeki zayıf haliyle böyle bir hareketi gerçekleştiremeyeceklerini düşündükleri anlatılmaktadır. Akdeniz'de bir boğazın olduğunu bilmedikleri ile ilgili bir bahis yoktur. Bu bilgi *Vasıf Tarihi*'nden olay aktarılırken Hammer tarafından ilave edilmiştir.

Fas'a kadar hakim olmuş ve belli bir dönem Akdeniz'de söz sahibi olmuş bir devletin Cebelitarık boğazından haberi olmadığını düşünmek biraz komik olmaktadır. Osmanlılar tarafından çizilmiş Akdeniz haritalarına şöyle bir göz atıldığında Cebelitarık'ın Osmanlılarca hiç de meçhul

olmadığı anlaşılacaktır (örn. Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriyesi* veya 1768'de çizilmiş Enderunlu Mustafa'nın haritası). Ayrıca bu savaş yıllarında yazılmış eserlere bakılırsa (Örn. Ahmed Resmî Efendi'nin *Prusya Sefaretnâmesî)* Cebelitarık'ın bırakın bilinmemesini, hem batıda kullanılan adıyla (Gilbatar), hem de Türkçedeki adıyla (Septe Boğazı) zikredildiği görülür[3]. Belki bu bilgiye bir tarih kitabında rastlayan ve tarihçi olmayan birisi itibar edebilir. Ancak bunu bir Osmanlı tarihi uzmanı, Osmanlılar'ın ne kadar cahil olduklarına bir delil olarak kullanmaya kalkarsa, herhalde uzmanlığının sadece bir etiket olduğu rahatlıkla anlaşılacaktır.

3 Bu olayın analizi için bk. Kemal Beydilli, "Ahmed Resmi Efendi", *Toplumsal Tarih,* sayı: 52 (İstanbul 1998), s. 60-61.

Osmanlı tarihini anlamada önemli bir husus da kullanılan kaynakların iyi bir şekilde analiz edilmesidir. Osmanlı hükümdarlarının ne kadar adil olduğunu ileri sürenlerin, buna delil olarak gösterdikleri kaynaklardan birisi *Adaletnâmelerdir.* Mahalli yöneticiler zaman zaman kanunlarda bulunmayan vergileri halktan talep etmişlerdir. Merkezi otoritenin sarsıldığı dönemlerde mahalli yöneticiler, halktan kanunsuz olarak "nalbaha", "selamlık", "aylık", "cerime", "pişkeş" gibi adlar altında vergi topladılar. Devletin ahalinin şikâyetleri üzerine bu uygulamaları sona erdirmek için *adaletnâme* adı verilen fermanlarla, bu işleri yapanları idamla tehdit etmesine rağmen mahalli yöneticilerin bu suistimalleri sona ermedi. Mahalli yöneticileri bu tür yollara sevk eden sadece daha fazla gelir elde etme isteği değildi. Bir kısım yöneticiler devletin onlardan aldığı dolaylı makam vergilerini (caize, avaid, bohça) ödeyebilmek için bu yola başvurmak zorunda kalmışlardı. Ancak bu uygulamalar halkı ezdi. Özellikle sınır boylarındaki halk, kanunsuz olarak alınan bu tür vergilerle ezildiğinden İran'a veya Avusturya'ya kaçtı. *Adaletnâmeler*in çıkma sebepleri iyi incelendiğinde, halkın adalet içerisinde yaşadığı değil, çektiği sıkıntılar görülür.

Osmanlı tarihi ile ilgili klişe hâline gelmiş laflar vardır. Bir mevzu anla-tılırken veya tartışılırken üzerinde hiç düşünmeden aynı şeyler tekrarlanır. Mesela, Türkler'in savaşta kazanıp, masada kaybettiği sık sık tekrarlanan bir husustur. Sanki Türkler hiç diplomasiden anlamıyor, saflıkları ve bilgisizlikleri yüzünden Avrupalı diplomatlar tarafından kandırılıyor gibi

anlatılır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında bazı savaşlarda galip gelinmesine rağmen (1897 Yunan Savaşı gibi) yapılan antlaşmalardan kayıpla çıkılmıştır. Ancak bunun sebebi Osmanlı diplomatlarının maharetsizliği değil, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin baskılarıdır.

Osmanlı tarihi boyunca yapılan antlaşmalar, görüşme süreçleri ve uygulamaları ile birlikte iyi incelenirse çok maharetli diplomatların olduğu ve birçok antlaşmanın Osmanlı lehine neticelendirildiği görülür. Mesela, 1606 Zitvatorok Antlaşması'nda Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'na elinde bulunan Macar toprakları için bir kalemde ve son defa olarak bir meblağ ödemeyi kabul ettirmiş, ayrıca "Kayser" ünvanını padişaha denk gösterme başarısını göstermişti. Ancak Avusturya'nın bu kazançlarının geçerlilik bulması için 30 yıldan fazla zaman geçmesi gerekti. Avusturya hükümdarının kayserliği hemen tanınmamış, yazışmalarda alternatif ünvanlarla geçiştirilmiş ve haraç adı altında her yıl para talep edilmeye devam edilmiştir[4].

[4] Kemal Beydilli, "Dış Politika ve Siyasî Ahlâk", *İlmî Araştırmalar,* sayı: 7 (İstanbul 1999), s. 49.

İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra meydana gelen ve 16 yıl süren savaşlarda büyük bir mağlubiyete uğrayan Osmanlı İmparatorluğu, 1699'da Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Bu antlaşmanın görüşmelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil eden Reisülküttâp Râmî Mehmed Efendi, müzâkerenin bütün safhalarında soğukkanlılığını koruyup, sabır göstererek her meseleyi en ince detayına kadar incelemiş ve bu antlaşmanın olabildiğince Osmanlı İmparatorluğu lehine sonuçlanmasını sağlamıştır[5].

[5] Abdülkadir Özcan, "300. Yılında Karlofça Antlaşması", *Akademik Araştırmalar Dergisi,* sayı: 4-5 (İstanbul 2000), s. 237-257.

Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki en ağır antlaşmalardan birisi olan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Rus hüneri ve Osmanlı beceriksizliği olduğu hükmü iki asırdır hoş bir hikâye olarak süre gelmiştir. Ancak bunun böyle olmadığı, Davison'un yaptığı araştırmalarla ortaya çıkmıştır[6].

[6] Roderic H. Davison, "Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Yeniden Tenkidi", çev. Erol Aköğretmen, *Tarih Enstitüsü Dergisi,* sayı: 10-11 (İstanbul 1981), s. 343-368.

İmparatorluğun son yüzyılında, zayıf durumuna rağmen Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki dengelerden istifade ile ayakta kalmasında en

önemli pay, devletin kendi zaafiyetini anlayıp, Avrupa'nın durumunu ve dengelerini bilerek gerçekçi bir dış siyaset izleyen Osmanlı devlet adamlarınındır[7].

7 Kemal Beydilli, Aynı makale, s. 56.

Osmanlı tarihindeki üzerinde düşünülmeden tartışılan konulardan birisi de, matbaanın Türkiye'ye geç gelmesi meselesidir. Bu mesele tartışılırken İstanbul'da bulunan 90 bin hattatın buna engel olduğu anlatılır. Bu bilgi üzerinde araştırma dahi yapmadan bir an düşünülse, böyle bir şeyin mümkün olamayacağı rahatlıkla anlaşılır. Bırakın 90 bin hattatı, belki İstanbul'daki esnafların tamamı bu kadardır. Yine matbaanın gelmemesi tartışılırken, "geldi de ne oldu?" diye sorulmaz. Matbaanın kurulmasından İbrahim Müteferrika'nın ölümüne kadar geçen yaklaşık 20 yıllık dönemde Müteferrika'nın gayretleriyle 17 kitap (23 cilt) basılabilmişti. Müteferrika'nın ölümünden sonra ise yalnızca bir kitap basıldı ve ondan sonra matbaa 46 yıl faaliyetine ara verdi. Bu durum matbaanın kurulmasının yanısıra faaliyetinin de tamamen İbrahim Müteferrika'nın gayretleri ile yürüdüğünü, ancak buna karşılık toplumda kitap basımına fazla bir rağbetin olmadığını açıkça gösterir.

Türkiye'ye matbaanın geç girişi hep tartışılmış, fakat matbaanın gelişinden sonra, ne olduğu üzerinde fazlaca durulmamıştır. XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda basılan kitap çeşidi elliyi bulmazken, aynı asırda Japonya'da on bin çeşit kitap basılmıştır[8]. Üstelik bu yüzyılda Japon kalkınması henüz başlamamıştır ve Avrupa'da basılan kitap çeşidi de Japonya'dan çok daha fazladır. Türkiye'ye matbaanın gelişi ele alınırken toplumsal talebin ve altyapının ne ölçüde olduğunun iyice incelenmesi ve bunun gecikmeye ne kadar tesir ettiğinin belirlenmesinin, bu konuyu daha iyi açıklayacağı kanaatindeyiz. Yoksa matbaanın açılmasına, üzerinde düşünülmeden hiçbir zaman olmamış 90 bin hattatın veya din anlayışının engel olduğunun iddia edilmesi bu mevzuyu izah etmeyecektir.

8 Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet,* İstanbul 1999, s. 227.

Tarihteki hadiseleri anlamak için bakış açısı son derece önemlidir. Meselâ, bazı Türk tarihçileri, Osmanlılar'ın eşkıyaları affedip, devlet kademelerinde görev vermesini acizlik olarak yorumlarken[9], bir Amerikalı araştırmacının Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu'nu mukayese ederek

yaptığı incelemede eşkıyaların affının ve bir makam verilmesinin, devletin aczini değil, kuvvetini ve idaresini sürdürme kabiliyetini gösterdiği sonucuna varılmaktadır. Fransa'da merkez-kenar dengesindeki ciddi kaymalardan dolayı isyanlar meydana gelmiş ve bu isyanlar zorla bastırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise toplumsal sınıfların çoğunu manipüle ederek, büyük isyanların çıkmasını engellemiştir. Eşkıyaları affederek, devlet kademelerinde görevlendirmiş, böylece kenardaki kuvvetlerin merkez içerisinde erimesini sağlamıştır. Osmanlılar'ın tarzı hem daha insanî, hem de daha devlet menfaatinedir[10].

9 Bu tür bir eserin tenkidi için bk. Gültekin Yıldız, "Devlet Merkezli Tarihin Alternatifi Eşkıyaperestlik mi?", *Simurg Kitap Kokusu,* sayı: 2-3 (İstanbul 2000), s. 60-77.

10 Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi,* çev. Zeynep Altek, İstanbul 1999.

Suraiya Faroqhi de, Osmanlılar'ın hac güzergâhındaki bedevilerle anlaşmasını izahı da aynı şekildedir. Çölde eşkıyalık yapan bedevilere bazı hediyeler verilmek suretiyle, fazla bir kuvvet bulundurulmadan hac yolu emniyeti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun o topraklardaki meşruiyeti sağlanmıştır[11].

11 Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar,* çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995.

Osmanlı tarihi gerek tarih öğretiminde okutulan ders kitaplarında, gerekse tarihle uzmanlık derecesinde uğraşmayan insanlar için yazılan ansiklopedi, dergi vs. gibi eserlerde çoğunlukla 100-200 sene önce ortaya konulmuş bilgilerle ifade edilmektedir. Ülkemizde oldukça gelişmiş bir bilim dalı olan Osmanlı tarihi üzerine yapılan akademik çalışmalar, kamuoyuna ulaşamamaktadır. Çeşitli zamanlarda tenkit edilen, yanlışlığı ortaya konulan bilgiler, ne yazık ki doğruymuş gibi kamuoyuna ve öğrencilere eski hâliyle nakledilmektedir.

Osmanlı tarihi hakkındaki genel bilgilerimizin belirli bir şablon hâline gelmesinin ilk kaynağı Hammer'in yazdığı ve çağına göre oldukça ileri olan *Osmanlı Tarihi*'dir. Bu eser gerek Avrupa'da, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda daha sonra yazılan eserleri oldukça etkilemiştir. Osmanlı tarihi hakkındaki bilgilerimizle ilgili şablonun ikinci kısmı ise Ahmed Vefik Paşa'nın rüştiyelerde Osmanlı tarihinin okutulması için yazılmış ilk ders kitabı olan ve ilk iki baskısını *Tarih-i Osmânî,* 1869'dan sonraki baskılarını

ise *Fezleke-i Tarih-i Osmânî* adıyla yapan eseri ile oluşmuştur. Bu eser de kendisinden sonra yazılan Osmanlı tarihi kitaplarına büyük ölçüde tesir etmiştir. Bundan sonra ise Ahmed Midhat, Mizancı Murad, Abdurrahman Şeref ve Mustafa Nuri Paşa gibi kişilerin ve daha sonra da Ahmed Refik'in yazdıkları, Osmanlı Tarihi hakkındaki bilgi ve kanaatlerimizi meydana getiren en önemli kaynaklar olmuşlardır. Bu bahsettiğimiz yazarların eserlerindeki bilgiler Cumhuriyet döneminde yazılan birçok kitapta ve ders kitaplarında da benimsenerek kullanılmış ve böylece yaygınlık kazanmıştır.

Bilhassa Hammer'in Osmanlı İmparatorluğu hakkında oluşturduğu bazı genellemeler ve daha sonra imparatorluğun son zamanlarında Osmanlı tarihlerinden (kroniklerden) çıkarılarak, diğer kaynaklarla pek fazla karşılaştırılmadan nakledilen bilgiler ve Osmanlı tarihini anlamak için oluşturulan şablon sonraki yazılan kitaplarda da bazı ufak değişikliklerle tekrarlana tekrarlana günümüze kadar gelmiştir. Ancak son 40-50 yılda ülkemizde ve dünyada yapılan araştırmalar bu bilgilerin hatalı olduğunu ve Osmanlı tarihine bakış açımızın ve bilgilerimizin değişmesi gerektiğini ortaya çıkardı. Ancak burada da en önemli mesele, ilk öğrenilen bilginin kesin, değişmez, mukaddes bir değer olarak algılanmasıdır. Bunun örneklerine yıllardır anlattığım Osmanlı tarihi derslerinde defalarca şahit oldum. Yıllar önce bir derste Osmanlılar'ın Amerika'nın keşfinden ne şekilde haberdar olduklarını anlatırken, Piri Reis'in haritasının genellikle bilindiği gibi oralara gidilip çizilmediğini, 20'den fazla haritanın kullanılarak meydana getirildiğinden bahsetmiştim. Fakat bu bilgilerin, Piri Reis'in haritasının üzerindeki notları onlara gösterip okumama rağmen bazı öğrencilerim tarafından ısrarla kabul edilmediğini gördüm.

Osmanlı tarihi ile ilgili kalıplaşmış bilgilerimizin içerisinde en zararlısı imparatorluk tarihinin çağlara taksimidir. Son derece yanlış noktalardan hareket ederek "kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme, çöküş" biçimindeki bu dönemlendirme, Osmanlı tarihinin anlaşılmasındaki en önemli engellerden birisidir.

Osmanlı tarihinin bu şekilde çağlara taksim edilmesinde, dönemlerin ayrılma noktalarına baktığımızda, devletin bir canlı gibi doğup, gençlik ve orta yaşlılık dönemlerinden sonra ihtiyarlayarak öldüğü şeklindeki bir noktadan hareket edildiği anlaşılmaktadır. Yine bu taksimattaki dönemlendirmenin Osmanlı askerî gücünün gelişim ve zayıflamasına

paralel olduğu açıkça görülmektedir. Askerî başarılar ve mağlubiyetler dönemlendirmede esas kriter olarak kabul edilmiş, Osmanlı tarihindeki diğer cephelere dikkat edilmemiştir. Bu şemaya göre XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı tarihi devamlı bir gerilemeye şahit olmuş ve hemen hemen hiç iyi bir şey gerçekleşmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî gücünün yanısıra, bütün müesseseleri tefessüh etmiş gibi yorumlanmaktadır.

Bununla birlikte Osmanlı tarihi ile ilgili son yıllarda yapılan akademik tarih çalışmalarında, imparatorluğun XVI. yüzyılın sonlarından itibaren değişen dünya şartlarına paralel olarak, kendi yapısını değiştirdiği yönünde bir görüş hakim oldu. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde imparatorluğun klasik şeklinden tamamen farklı, yeni bir devlet yapısı ortaya çıkmıştı. Klasik yapıda meydana gelen bu değişiklik devrin nasihatnâme literatüründe bozulma olarak algılanmış ve bu fikir XX. yüzyıldaki tarih araştırmacılarına da intikal etmiştir. Hâlbuki yukarıda bahsettiğimiz gibi son otuz yılda yapılan çalışmalar, bunun böyle olmadığını açıkça ortaya çıkarmıştır. Bunlara göre, Osmanlı klasik düzenindeki değişmeler bozulma değil, yeni şartlara intibaktır. Çözülme ve gerileme terimlerinin yerine *buhran* ve *dönüşümün* kullanılması daha uygundur. Esasen Osmanlı İmparatorluğu da karşılaştığı bu buhranı atlatıp, 300 yıl daha devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu askerî açıdan en kuvvetli dönemini XVI. yüzyılda yaşamıştır. Ancak devletin diğer müesseselerinde durum bu şekilde değildir. Birçok sahada en önemli eserler daha sonraki yüzyıllarda verilmiştir. Yine imparatorluğun teşkilatlanmasında ve bunun bir düzen içerisinde yürümesinde en önemli görevi üstlenen Osmanlı bürokrasisi, XVI. yüzyılda yeni yeni gelişmeye başlamış ve XVIII. yüzyılda zirve dönemine ulaşmıştır. Osmanlı bürokrasisinde XVI. yüzyıldan sonra bir gerilemeden değil, tam tersine bir ilerlemeden söz edilebilir. Osmanlı vesikalarının incelenmesi XVIII. yüzyılda bürokrasinin daha profesyonel ve araştırmacıları hayrete düşürecek bir mükemmeliyette çalıştığını göstermektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmuş olan Avrupalı diplomatlar da, bu durumu eserlerinde zikretmişlerdir. Meselâ, 1747-1767 yıllarında İstanbul'da görev yapan İngiliz elçisi James Porter şunları söylemektedir: "Bâbıâlî'de birkaç kalemde doğru ve dikkatli olarak yapılan

işlerle rekabet edebilecek hiçbir Hristiyan güç yoktur. İşler çok büyük bir titizlikle yapılır, her bir önemli belgede kelimeler dikkatle ve anlam daima göz önünde bulundurularak kendi menfaatlerini zedelemeyecek şekilde seçilirdi. Yılı bilinmek kaydıyla en eski tarihli belgeler dahi Bâbıâli'de bulunabilir, çıkmış her irade ve her kanun hemen elde edilebilirdi". Nitekim 1780'li yıllarda beş sene Osmanlı İmparatorluğu'nda kalan Toderini'nin şu gözlemleri de dikkat çekicidir. "... sayılar ilmine pek düşkündürler. Öyle iyi eğitilmişlerdir ki en iyi Avrupalı aritmetikçileri bile hayrete düşürürler. Yıllık geliri 2.5 milyar akçe olan devlet bütçesini, bir akçelik hataya düşmeden, ustalıkla kayıtlara geçirirler. Çok kısa ve sade bir metotla çok hızlı hesap yaparlar. Bizim 4 tabaka kâğıtla 2 saatte yaptığımız hesapları, onlar 1 tabaka kâğıt üzerinde, birkaç dakikada yapıverirler"[12]. Toderini'nin bu görüşleri Osmanlılar'ın üçgenin iç açılarını bilmedikleri yönündeki bilgilere pek uymamaktadır.

[12] Ali Akyıldız, "Hazîne-i Evrâkın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yılchz'a Armağan,* İstanbul 1995, s. 69; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi,* İstanbul 2000, s. 28-29.

Osmanlı ticarî hayatı ve üretimi de XVI. yüzyıldan sonra devamlı geriliyor ve Avrupalı Devletlerle hiç rekabet edemiyor gibi algılanmıştır. Ancak durum, bu konuda da böyle değildir. Suraiya Faroqhi'nin Ankara ve Kayseri'deki ev sahipliği ile ilgili araştırması XVII. yüzyıl boyunca bu iki şehrin bir çöküş yaşamadığını ortaya çıkarmıştır. Yaşanılan büyük buhrana rağmen Anadolu'nun bazı kesimleri XVII. yüzyılın ortalarında toparlanmış, 1700 ile 1770 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok bölgesi belirgin bir ekonomik canlanma yaşamıştır. Mesela, XVII-XVIII. yüzyıllarda Tokat'ta sanayi üretimi ve ticaret altın devrini yaşamaktaydı. Üretilen mallar Avrupa'nın çeşitli yerlerine ihraç ediliyordu. Kaldı ki XIX. yüzyılda dahi Osmanlı İmparatorluğu imalat sektöründe Avrupa karşısında tamamen havlu atmamış, onunla mücadele etmiştir.

Suraiya Faroqhi'nin belirttiği gibi Osmanlı tarihçileri artık Osmanlı İmparatorluğu'nun iç tutarlılığını kaybedip siyasî arenadan kaybolması ile değil, Osmanlı devlet ve toplumunun ilk büyük buhranı atlatıp üç yüz yıl kadar bir süre devam etmesini sağlayan mekanizmalarla ilgilenmektedirler. Mehmet Genç'in Osmanlı tarihini siyasî sınırlarının genişleme/daralma

temposuna göre yaptığı şu ayrımla ilgili yorumu da oldukça dikkat çekicidir[13]:

[13] Mehmet Genç, *Aynı eser,* s. 39-40.

1- Genişleme Dönemi (1300-1683)

2- Geri Çekilme (Daralma) Dönemi (1683-1922)

Özellikle ikinci dönem için yaygın kanaatlerin aksi bir görüştedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan geri çekilme döneminin, genişleme döneminden daha başarısız olmadığı, hatta bir bakıma daha başarılı sayılması gerektiği iddiasındadır. Zira bu dönemde sanayileşememiş Osmanlı İmparatorluğu, sanayi devrimini gerçekleştirmiş Avrupa'ya karşı yaklaşık iki asır direnebilmiştir.

Tarihte dönemlere ayırma (periodization) meselesi son derece önemlidir. Ancak Osmanlı tarihinin bugün kullanılan dönemleştirilmesi son derece anlamsızdır ve yanlış tefsirlere sebebiyet vermektedir. Osmanlı tarihinde olup bitenleri anlamaya yardımcı olmak yerine tam tersi bir duruma yol açmakta, anlamayı zorlaştırmaktadır. Bu taksimatın reddedilip, yeni bir dönemlendirmenin yapılması Osmanlı tarihçiliğinin en elzem meselelerinden birisidir. Bir devletin veya milletin tarihini dönemlere ayırırken kesintiye uğramamış bir süreklilik çerçevesi içerisinde, önemli dönüm noktalarının tespiti yapılacak ilk iştir. Osmanlı tarihinde yeni bir dönemlendirmeye gidilirken de devlet, toplum ve iktisadî hayattaki değişmelerin göz önünde bulundurulması gerekir.

Hiç düşünmeden söylenilen bir diğer husus Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta elde ettiği ganimetlerle ekonomisini döndürdüğü, yani yağmaya dayanan bir sistemi olduğudur. XVI. yüzyıldan sonra eski askerî başarılar elde edilemeyince Osmanlı İmparatorluğu eski gücünü kaybetmiş, hazinesi açık vermiştir. Buna bağlı bir diğer yanlış kanaat de Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk bütçesinin Tarhuncu Ahmed Paşa tarafından yapıldığı, daha önce imparatorluğun gelir-gider dengesinin bilinmediğidir. Biraz düşünülse üç kıtaya yayılmış büyük bir İmparatorluğun kabile devleti gibi ele alınılamayacağı açıkça anlaşılacaktır. Çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bir imparatorluğun gelir-giderlerini bilmeden, hesaplarını yapmadan asırlarca nasıl ayakta durduğunu izah etmek mümkün değildir. Bugün yayınlanmış birçok Osmanlı bütçesi elimizdedir[14]. Bunlar incelendiğinde

imparatorluğun bütçesinde ganimetin önemsiz bir yer tuttuğu, asıl gelirlerin, tarım üretiminden alınan vergiler ve gümrük, maden vs. gibi diğer kalemlerden geldiği anlaşılmaktadır.

14 Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur; Osmanlı bütçeleri modern bütçeler gibi gelecek yılın gelir-giderlerinin ihtiva etmezler. Geçmiş yılın gelir bilançolarıdır. Tar-huncu Ahmed Paşa, gelecek yılın gelir-giderlerini ihtiva eden bir bütçe hazırlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nu değerlendirirken onun sıradan bir devlet olmadığını, bir cihan devleti olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bazı yazarlar, bu noktaya dikkat etmemekte, böylece büyük yanlışlıklar yapmaktadırlar. Bir haritanın karşısına geçip, Osmanlı'nın sahip olduğu topraklara sadece bakmak bile bu imparatorluğun haşmetini bize gösterecektir. Osmanlı İmparatorluğu kuvvetli örgüt yapısı sayesinde birbirinden çok farklı özelliklere sahip toprakları uzun süre idare edebilmiştir. Özellikle sınır boylarında iyi bir istihbarat ağı oluşturulmuştu. 1561'de İstolni Belgrad Sancakbeyi Hamza Bey, Habsburglar'ın kendisini büyük bir ordu göndermekle tehdit etmeleri üzerine elçiye şu cevabı vermişti: "Hiçbir yerde askeriniz yok. Olsa benim bilmem lazım, çünkü benim casusum 6 yıldır Beç'de (Viyana) oturur, orada karısı, çocuğu var; bu adam isterse kilisede ayin eder, isterse memur, isterse Nemçeli, isterse Macar olur; isterse mükemmel çapacıdır, isterse asker olur, isterse topallar, isterse senin gibi sağlam bacakla gezer ve her türlü dili bilir"[15].

15 S. Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler,* İstanbul 1992, s. 174.

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN KURULUŞU[16]

[16] Osman Gazi ve dönemi yakın zamana kadar sisler içerisindeydi. Halil İnalcık hocamızın çalışmalarıyla yepyeni bir Osman Gazi portresi ortaya çıkmıştır. Bu bölümün yazımında Halil İnalcık’ın araştırmaları esas alınmıştır.

Soru 1: Ca’ber Kalesi’nin yakınlarındaki türbede yatan Süleyman Şah kimdir?

20 Ekim 1921’de TBMM hükümetiyle Fransa hükümeti arasında imzalanan Ankara İtilâfnâmesi’nin dokuzuncu maddesi gereğince Ca’ber Kalesi ve kuzeybatı eteklerindeki “Türk mezarı” diye anılan türbenin bulunduğu bölge (8.797 m^2), Anadolu Türkleri için manevî bir önemi olmasından dolayı Türkiye’ye bırakıldı. Türkiye Cumhuriyeti toprağı sayılan bu bölgede bulunan jandarma karakolu Türk bayrağını dalgalandırmaktaydı. 1974’te Tabya barajının suları altında kalacağı anlaşılan mezar, Suriye ile yapılan antlaşma uyarınca kuzeydeki Karakozak mevkiine nakledilerek, yeni bir türbe yapıldı.

Burada yatan Süleyman Şah’ın kim olduğu belli değildir. Aşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç gibi bazı Osmanlı tarihçileri Ertuğrul Gazi’nin babası Süleyman Şah’ın, Urfa tarafında bulunduktan sonra Fırat’ı geçerken boğulduğunu ve Ca’ber Kalesi’ne gömüldüğünü anlatırlar. Enverî ise bu Süleyman Şah’ın, Türkiye Selçukluları’nın kurucusu olan Kutalmışoğlu Süleyman Şah olduğunu belirtir. Selçuklu tarihinin önemli uzmanlarından

Osman Turan ise Ca’ber Kalesi’nde yatan kişinin Kutalmışoğlu Süleyman Şah olmadığını belirtir. Kutalmışoğlu’nun mezarı Halep Kapısı’ndadır ve o öldüğünde Ca’ber Kalesi Selçuklular’ın eline geçmemişti. Osmanlı tarihlerindeki nehri geçerken boğulma ile ilgili rivayetler de Süleyman Şah’a değil, oğlu Kılıçarslan’ın Habur Irmağı’nda boğulmasına uygundur.

Anadolu’nun fatihleri olan Kutalmışoğlu Süleyman Şah ve Kılıçarslan hakkındaki Anadolu Türkleri arasında yaşayan hatıralar Osmanlılar’a intikal etmiş, bu yüzden bazı Osmanlı tarihçileri Süleyman Şah’ı kendi cedleri gibi kabul etmişlerdir. Ancak son yapılan araştırmalara göre Osman Gazi’nin dedesi Süleyman Şah değil, Gündüz Alp isimli birisidir. Enverî, Karamanlı Mehmed Paşa, Ahmedî gibi Osmanlı tarihçileri Osman Gazi’nin dedesi olarak Gündüz Alp ismini verirler.

Öyleyse Ca’ber Kalesi’nde yatan kimdir? Bu sorunun cevabını bugün için verebilecek durumda değiliz. Belki de burada yatan Süleyman Şah, Osmanlılar’ın atalarından birisidir. Orhan Bey’in oğluna Süleyman adını vermesi, ataları arasında bu isimde birinin olabileceğini düşündürtmektedir.

Soru 2: Osman Gazi beyliğin başına hangi tarihte geçti?

Osman Gazi 1257 veya 1258’de Söğüd’de doğdu. Babası Ertuğrul Gazi 1281’de öldüğünde üç oğlu hayattaydı. Gündüz, Saru Yatı (Savcı) ve Osman Bey. Osman Gazi, yaşça kardeşlerin en küçüğü idi. Ancak atılganlığı ve lider karakteriyle ön plana çıktığı için Ertuğrul Gazi’nin sağlığında babasının vekilliğini yapmaya başlamıştı. Osman Bey, bu yüzden 1281’de kardeşlerinin itirazı olmadan aşiretin başına geçti.

Osman Bey, babasından devraldığı aşireti kısa zamanda bir beyliğe dönüştürdü. Halefleri, Osman Gazi’nin kurduğu beyliği dünyanın en büyük imparatorluğu hâline getirdiler. Bu büyük imparatorluk da kurucusunun ismini alarak Devlet-i Âliyye-i Osmaniye (Yüce Osmanlı Devleti) ismiyle anıldı.

Soru 3: Osman Gazi, ilk olarak nereleri fethetti?

Osmanlı İmparatorluğu’nun çekirdeğini oluşturan aşiret, Ertuğrul Gazi zamanında Söğüt ile Domaniç arasında bulunuyordu. Osmanlılar, bu dönemde çevrede bulunan ve bir kısmı Türkiye Selçuklu sultanına vergi

veren tekvur adıyla anılan Bizans valileriyle barış içerisindeydiler. Bu dostluk o kadar ileriydi ki, aşiret yaylağa çıktığı zaman ağırlıklarını Bilecik'te emanet olarak bu şehrin tekvuruna bırakırlardı.

Osman Bey aşiretin başına geçtiğinde, ilk yıllarında çevredeki tekvurlarla iyi ilişkileri devam ettirdi. Ancak Türkiye Selçukluları ve Moğollar'a karşı Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Türkmen isyanları ile Sülemiş'in başlattığı ayaklanmanın yarattığı otorite boşluğu ve İnegöl Tekvuru'nun aleyhinde faaliyette bulunması üzerine Osman Gazi, 1284'te İnegöl'ü fethetmek için harekete geçti. İnegöl Tekvuru, Osman Gazi'nin üzerine doğru geldiğini haber alınca Ermeni Beli'nde (Pazarköy) pusu kurdu. Meydana gelen savaşta Osman Gazi'nin yeğeni Bay-Hoca şehid düştü.

Osman Gazi, bu muharebeden kısa bir süre sonra İnegöl yakınlarındaki Kulaca Hisar'ı fethetti. Bu durum, İnegöl ve Karacahisar tekvurlarının Osmanlılar aleyhine birleşmelerine yol açtı. 1286'da İkizce yakınlarındaki Domalicbeli'nde meydana gelen muharebede Osman Gazi'nin kardeşi Saru-Yatı şehid düştü. Halil İnalcık'a göre bu mücadele, Osman Gazi'nin gerçekten ilk savaşı sayılmalıdır.

Osman Gazi kısa bir süre sonra, İnegöl'e bir baskın yaparak tekvurunu öldürdü. Ardından da 1288'de Karacahisar'ı fethetti ve burayı kendisine merkez edindi. Osmanlı Beyliği'nin ilk merkezi, Eskişehir'e 7 kilometre uzaklıkta, sarp bir tepe üzerinde bulunan ve bugün mevcut olmayan Karacahisar Kalesi'dir. Osman Gazi, bu kaleyi fethetmekle İznik'ten İstanbul'a giden ana yola da hakim oldu. Ayrıca Karacahisar'ın fethiyle Halil İnalcık'ın tespitlerine göre, Türkiye Selçukluları'nın haraçgüzarı tekvurlarla savaş başlatıldı ve bölge bir gaza alanı olarak açıldı; Osman Gazi fiilen bir gazi bey durumuna; Osmanlı Beyliği de Çobanoğulları gibi Selçuklu sultanının sancak sahibi bir emirliği mertebesine yükseldi. 1299'da beyliğin merkezi yeni fethedilen Bilecik'e, ardından da, Yenişehir fethedildiğinde buraya kaydırıldı. Bursa, 1326'da fethedilinceye kadar, Yenişehir Osmanlı Beyliği'nin merkezi olarak kaldı.

Osman Gazi, 1292'de Sakarya Nehri'nin kuzeyine akın yapıp, çevreyi yağmaladıktan sonra bir müddet barış içerisinde yaşadı. 1299'da harekete geçen Osman Gazi, kendi aleyhine düzenlenmiş bir tuzağı boşa çıkararak Bilecik ve Yarhisar'ı ele geçirdi. Komutanlarından Turgut Alp de İnegöl'ü zaptetti. 1301'de Yenişehir ve Yund Hisar, 1302'de Köprühisar fethedildi.

Soru 4: Osman Gazi, amcası Dündar Bey'i neden öldürdü?

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı olan Osman Bey, Ertuğrul Gazi'nin en küçük oğlu olmasına rağmen, ağabeylerinin itirazı olmadan aşiretin başına geçmişti. Bu yüzden de kardeşler arasında bir çatışma olmadı. Ancak Osman Bey, özellikle 1288-1299 yılları arasında fetih politikasında köklü bir değişikliğe gitti ve bu durum Bizans tekvurları ile kaçınılmaz olarak karşı karşıya gelmesine neden oldu. Osman Gazi'nin amcası Dündar Bey ise fetih politikasındaki bu köklü değişime ve özellikle Bilecik Tekvuru ile savaşmaya karşı çıkmaktaydı. Osman Gazi de amcasının bu yöndeki fikirlerini kendi politikalarına bir cephe alma olarak görüp Dündar Bey'i 1300'lü yılların başında öldürdü. Böylece Osmanlı hanedanı içinde ilk kan dökülmüştü.

Soru 5: Koyunhisar Muharebesi nasıl cereyan etti?

Osman Gazi, merkezi Yenişehir'i güvence altına almak için Marmaracık ve Koyunhisar kaleleri üzerine bir sefer yapmış, tekvurlarını itaat altına almıştı. Bu harekâttan sonra Osman Gazi 1302'de İznik seferine çıktı. İznik yakınlarına bir havale kulesi yaptırttı. İznik çevresi suyla dolu surlarla korunuyordu. Osman Gazi, bu yüzden uzun süreli bir kuşatma ile şehirdekilerin açlıktan teslim olmalarını sağlamayı düşünmüştü. Draz (Uzun) Ali isimli bir komutanı ile bir miktar askeri kuleye bırakarak, İznik'e giriş çıkışı engelledi. İznikliler, bu durum üzerine İstanbul'dan yardım istediler.

Bizans kuvvetlerinin harekete geçtiğini haber alan Osman Gazi de çevredeki Türkmenler'i toplayarak düşmanı karşılamak üzere hareket etti. Bizans ordusu, Heteriarch Mouzalon'ın komutasında İstanbul'dan gelen askerler, bölgedeki Bizans tekvurlarının birlikleri ve paralı askerler olan Alanlar'dan meydana geliyordu. Ordunun mevcudu iki bin kişiydi ve çoğunluğu piyade idi.

Bu muharebenin meydana geldiği yer Halil İnalcık'ın araştırmalarına kadar karıştırılmıştır. Koyunhisarı, Yalova'ya gelmeden önceki tepede bulunan bir kaledir. Bursa'ya yakın Dimbos üzerinde bir başka Koyunhisarı daha vardır ve bu ikisi karıştırılmaktadır. Osman Gazi'nin öncü kuvvetleriyle Bizans ordusu önce Koyunhisarı'nda çatışmışlar ardından asıl muharebe Yalova'da meydana gelmiştir.

Osman Gazi, Yalova’da karaya çıkan düşmanı önce bir gece baskınıyla yıprattı. Ertesi gün ovada meydana gelen muharebede Bizans ordusunda bulunan Rum ve Alanlar arasındaki çekişme ve kıskançlık Osmanlılar’ın zaferinde önemli rol oynadı. Muharebede ilk olarak Rumlar aceleyle saldırıya geçmiş fakat Alanlar’a verilen ayrıcalıklardan dolayı gevşek davranınca Osman Gazi’nin kuvvetleri karşı saldırıya geçerek Bizans kuvvetlerini mağlup etmişti.

Soru 6: Dimbos zaferi nasıl kazanıldı?

Osman Gazi, Bapheus Muharebesi’nde elde ettiği zaferden sonra bölgenin önemli şehirlerinden birisi olan Bursa üzerine hareket etti. Bizans İmparatoru da Bapheus zaferinden sonra önemli bir tehdit hâline gelen Osman Gazi’yi durdurmak için Bursa civarındaki tekvurlara emir vermişti. Bursa, Kestel, Kite, Adranos ve Bidnos tekvurları birleşip, Yenişehir Ovası ile Bursa Ovası’nı birbirinden ayıran Dimbos Geçidi’ni geçerek Osman Gazi’nin merkezi Yenişehir’e doğru yürüdüler.

Osmanlı kuvvetleri düşmanı Koyunhisarı’nda karşılayınca, tekvurlar Dimbos Geçidi’ne çekildiler. Osman Gazi, Dimbos Geçidi’nde meydana gelen muharebeyi kazandı. 1303’teki Dimbos zaferi ile Ulubad’a kadar Bursa ovası ve Uludağ, Türkmen yerleşmesine açıldı.

Soru 7: Osman Gazi 1304 Sakarya seferinde nereleri fethetti?

İlk dönem Osmanlı tarihinin kronolojisi oldukça karışıktır. Ancak Osmanlı tarihçiliğinin en önde gelen isimlerinden Halil İnalcık’ın araştırmaları Osman Gazi’nin askerî faaliyetlerini aydınlatmıştır.

Osman Gazi, Bapheus ve Dimbos zaferlerinden sonra 1304’te Sakarya üzerindeki Bizans kalelerine karşı bir sefer düzenledi. Bu seferden önce Karacahisar’a çağırılan Harmankaya Tekvuru Köse Mihal Müslümanlığa davet edilmişti.

Sefer sırasında Leblebüci Hisarı, Çadırlu, Lefke (Osmaneli), Mekece tekvurları direnemeyeceklerini anladıklarından itaat ettiler. Geyve Tekvuru, kalesini boş bırakarak kaçmıştı. Ancak kaçan tekvur yakalandı. Geyve’den sonra Tekvur Pınarı fethedildi.

Osman Gazi, 1304 seferindeyken Çavdar Tatarı, yani Moğollar Karacahisar'ı yağma etmişlerdi. Bu yüzden kendisi Karacahisar'da kalarak oğlu Orhan Bey ile Köse Mihal, Akçakoca, Konur Alp ve Gazi Rahman'ı 1305'te Kara Çepüş ve Kara Tigin kalelerini fethe gönderdi. Bizans İmparatoru da bölgeye yardım göndermişti.

Orhan Gazi, Kara Çepüş Kalesi'ne geldiğinde ordusunu üçe bölmüş, bir kısmıyla kaleyi kuşatmış, bir kısmını kale yakınlarındaki dereye saklamış, bir kısmını da kalenin öbür tarafına geçirmişti. Orhan Gazi'nin kuvvetleri kaleye saldırdıktan sonra kaçtılar. Bunun üzerine kaleden çıkan tekvur, pusuya düşürülerek mağlup edildi ve kale alındı. Ardından Absuyu fethedildikten sonra Kara Tigin kalesi üzerine hareket edildi. Kara Tigin Tekvuru teslim olmayı reddedince kale kuşatılıp fethedildi.

Osman Gazi fethedilen kaleleri komutanlarının idaresine vermişti. Kara Çepiş Kalesi'nin idaresi verilen Konur Alp, Akyazı ve Tuz Pazarı'nı da ele geçirdi. Daha sonra da Orhan Gazi devrinde Akyazı, Konrapa, Bolu ve Mudurnu'yu fethetti. Absuyu'na yerleşen Akça Koca, Osman Gazi'nin yeğeni Aktimur'la birlikte İzmit'e doğru Akova'ya akınlar yaptı.

Soru 8: Bizans, Osmanlılar'ı durdurmak için nasıl bir siyaset takip etti?

Bizans, topraklarını ele geçiren Türkmenler'e karşı paralı Katalan ve Alan askerlerini kullanıyorsa da bir netice elde edemiyordu. Osmanlılar ve Batı Anadolu'da Türk beylikleri karşısında çaresiz duruma düşünce daha önce yaptığı gibi yine İlhanlılar'ı Türkmenler'in üzerine kışkırtmaya çalıştı.

Bizans İmparatoru, İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'a bir elçi göndererek İlhanlı hükümdarını Bizanslı bir prenses ile evlendirmek istemiş ve bir ittifak antlaşması yapmıştı. Gazan Han'la II. Andronikos'un gayrimeşru kızı İrene Paliolog evlendirilecekti. İlhanlı hükümdarı Türkmenlere karşı harekete geçeceğini vadetmişti. Bu haber Türkmenler arasında yayılınca bir tereddüt meydana geldi ve saldırılar durakladı. Ancak Moğollar gelmeyince Türkmenler Bizans topraklarına tekrar saldırıya başladı.

Bizans, Gazan Han'ın 1304'te ölmesi üzerine bir Bizanslı prensesini İlhanlı tahtına çıkan Olcayto Han'la evlendirip, yardım almaya çalıştı. İmparatorun kızkardeşi Maria'nın evlendirilmesi düşünüldü. İmparator, İlhanlı hükümdarının müstakbel eşi Maria'yı bir birlikle kuşatma altındaki

İznik'e göndererek şehri kurtarmaya çalıştı. İznik'e gelen Maria, Osman Gazi'yi İlhanlılar'ı çağırmakla tehdit ettiyse de kuşatmayı kaldırtamadı. Ancak Osmanlılar Moğol tehdidi yüzünden bazı ufak askerî faaliyetlerin dışında öncekiler gibi seferler düzenleyemediler.

Soru 9: Osman Gazi'nin Bursa ve iznik kuşatması ne kadar sürdü?

Osman Gazi'nin Karacahisar, Bilecik, İnegöl ve Yenişehir gibi kaleleri fethi İznik ve İstanbul'u koruyan Sakarya kale hattını çökertmişti. Osmanlı hükümdarı 1300'lü yıllarda Bursa ve İznik'i fethetmeyi düşünüyordu. İznik, Türkiye Selçukluları'nın ilk başkenti olması hasebiyle Anadolu'da gaza yapan Türkmenler için önemli bir hedefti. Ancak Osmanlı ordusu bu dönemde büyük kuvvetlerden oluşmadığı için fethi hedeflenen Bursa ve İznik gibi büyük kalelere karşı uzun süreli abluka uygulandı. Fethedilmesi planlanan kalenin iaşe ve ikmal yolları kontrol altına alınmaya çalışılır, kalenin etrafına küçük kuşatma kuleleri yapılırdı. Bursa ve İznik'in ablukası 25-30 yıl sürdü. İznik önlerine bir kale inşa edilerek Draz (Taz) Ali isimli bir komutanın emrinde 100 asker bırakılmıştı.

Osman Gazi, Bursa'yı 1300'lerden itibaren ablukaya almıştı. Babasının hastalığı yüzünden ordunun komutanlığını yürüten Orhan Gazi, Bursa'yı sıkıştırmaya devam etti. Başka çaresi kalmayan Bursa yöneticileri 6 Nisan 1326'da şehri Osmanlılar'a teslim ettiler. 1302'de başlayan İznik kuşatması da 2 Mart 1331'de neticelendi. 1337'de de yine bölgenin önemli merkezlerinden olan İzmit fethedildi.

Soru 10: Osman Gazi'nin gerçek ismi nedir?

Moravcsik, Bizans kaynakları üzerine yaptığı araştırmadan hareketle, XIV. yüzyılda Osmanlılar'ın devlet ve hanedana adını veren kişiyi *Ataman* olarak tanıdıkları, bu ismin ya Arapça kökenli Osman adının Türkçeleştirilerek halk ağzında bu duruma getirildiği, ya da daha büyük bir ihtimalle babasının Ertuğrul, kardeşlerinin Gündüz, Savcı, oğlunun Orhan gibi tam Türkçe adlar taşıdıklarını göz önüne alarak, onun adının da aslen Ataman olduğunu, fakat İslâm medeniyetinin tesiri ile Osman şekline büründüğünü iddia etmişti. Daha sonra Adnan Erzi de, o devirlere ait bazı kaynaklarda Osman adının, Tuman ve Otman şekillerinde görüldüğünü

belirtip, Moravcsik’in iddiasına yaklaşarak, Osman Gazi’nin gerçek isminin bunlardan birisi olduğunu ileri sürdü. Ancak her iki iddia da, tarihçiler arasında tasvip görmedi. Orhan Gazi devrinde Anadolu’yu dolaşan meşhur seyyah İbn Batuta ise Osman Gazi’yi, Osmancık olarak zikreder.

Soru 11: Osman Gazi hangi tarihte öldü?

Osman Gazi’nin ölüm tarihi konusunda ihtilaf vardır. Tarihçilerin bir kısmı Osman Gazi’yi 1324’te Bursa’nın fethinden önce ölmüş olarak gösterirken, bir kısmı da Osman Gazi’nin 1326’da, Bursa’nın fethinden (6/7 Nisan 1326) sonra öldüğü kanaatindedirler. Yaptığı araştırmalarla ilk dönem Osmanlı tarihini aydınlatan Halil İnalcık, Osman Gazi’nin 1324’te öldüğü fikrindedir.

Soru 12: Osman Gazi’nin kaç oğlu vardı?

Osman Gazi’nin Orhan, Alaeddin, Pazarlu, Hamid, Melik Bey ve Çoban Bey isimlerinde altı oğlu ve Fatma isimli bir de kızı vardı. Osman Bey öldüğünde üç oğlu hayattaydı. Büyük oğlu Orhan Bey babası hayattayken, Osman Bey’in hastalığından dolayı beyliğin yönetimini fiilen ele almıştı. Bu yüzden babasının ölümünden sonra tahta çıkması zor olmadı. Tahta çıktığında da kardeşi Alaeddin derviş olup, devlet işlerine karışmadı. Diğer kardeşi Pazarlu Bey de ağabeyinin hükümdarlığını tanıyarak, onunla beraber fetihlere katıldı. Hamid, Melik Bey ve Çoban Bey isimli şehzâdeler hakkında isimlerinden başka bir bilgi yoktur.

Soru 13: Osmanlı imparatorluğu hangi tarihte kuruldu?

Geleneksel Osmanlı tarih yazıcılığı, 1299’da Selçuklu hakimiyetinin sona erdiğini ve Osman Gazi’nin bu tarihte bağımsız olduğunu kabul eder. İlk büyük Osmanlı tarihini yazan Hammer de, Türkiye Selçuklu Devleti’nin yıkılış tarihi olarak 1299 yılını esas alır. Türkiye Selçukluları’nın yıkılmasıyla Osmanlı Beyliği’nin bağımsız kaldığını ileri sürerek, 1299’u imparatorluğun kuruluş tarihi olarak belirtir. Ancak Türkiye Selçuklu tarihi üzerine yapılan araştırmalar bu devletin 1318’e kadar devam ettiğini ortaya çıkarmıştır.

Aşıkpaşazâde Tarihîne göre 1299'da Yarhisar, Bilecik, İnegöl ve Yenişehir fethedilmişti. Rivayete göre o zaman Osman Gazi kendi adına hutbe okutarak, bağımsızlık iddiasında bulundu. Bu şehirlerin fethi Osmanlı tarihi açısından önemlidir. Ancak fetih tarihleri tam olarak belli değildir. Osmanlı tarihleri, bu aşamada Osman Bey'i, Anadolu'daki diğer Türkmen beyleri gibi bağımsızlığa hak kazanmış, kendi adına hutbe okutabilecek bir İslâm hükümdarı gibi göstermeye çalışırlar. Araştırmacılar da, Osmanlı tarih yazıcılığındaki bu geleneği izleyerek, imparatorluğun kuruluş tarihi olarak 1299'u kabul etmişlerdir.

Osmanlı tarihi üzerine yazılmış birçok kitapta 1299, imparatorluğun kuruluş yılı olarak zikredilir. Ancak bu tarih bugün tartışmalıdır. 1299'da Osmanlı tarihi için çok önemli bir hadise yoktur. Alternatif olarak Osman Gazi'nin beyliğin başına geçtiği 1281 yılının kuruluş tarihi olarak kabul edilebileceği iddiaları vardır. Halil İnalcık, Osmanlı tarihinin ilk devirlerindeki dönüm noktasını, 27 Temmuz 1302'de Bizans'la, Osman Gazi komutasındaki Türkmenler arasında meydana gelen Bapheus (Koyunhisar) Savaşı olarak kabul eder. Bu savaştan önce Osman Bey, Bursa ve Kocaeli bölgesindeki Türkmen beyleri arasında *primus inter pares (benzerleri/eşitler arasında birinci)* konumundaydı. Ancak Koyunhisar savaşında Bizans kuvvetlerine karşı kazandığı zafer, Osman Gazi'yi bölgede karizmatik bir bey durumuna getirip, ona hanedan kurucusu karizması kazandırdı. Bu yüzden 27 Temmuz 1302 tarihini Osmanlı hanedanının, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin kuruluş tarihi olarak kabul etmek, 1299'a göre çok daha doğru olacaktır.

Soru 14: Kuruluş devri hakkında bilgi veren hangi kaynaklar vardır?

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesine çıktığı XIII. yüzyılın sonlarıyla, XIV. yüzyılın başlarına ait kaynak eserler son derece azdır. Bu tarihlerde eserlerini kaleme almış üç Bizans tarihçisi (Pachymeres, Nicephoras, Kanta-kousenos) ile üç Arap seyyahı ve coğrafyacısı (İbn Batuta, İbn Said, El-Umarî) vardır. Bunların da eserlerinde Osmanlı Beyliği hakkında verdikleri bilgiler son derece azdır. Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarında yazılmış bir Türk tarihi yoktur. XV. yüzyılın başlarında yazılan

Yahşi Fakih Menakıbnâmesi ise bugün mevcut değildir. Yahşi Fakih, Orhan Gazi'nin İmamı İshak Fakih'in oğludur. Eserini yazarken babasının şahit olduğu ve duyduğu hadiseleri kullanmış olmalıdır. İlk devirlere ait önemli bilgiler veren bir tarih kaleme alan Aşıkpaşazâde, 1413'te Geyve'den geçerken hastalanmış ve Yahşi Fakih'in evinde misafir olmuştu. Burada Yahşi Fakih'in yazdığı kitabı görüp, okudu. Kendi tarihini yazarken de bu bilgileri kullandı. Bu menakıbnâme Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarına ait bilgi veren *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmânlara* da kaynak olmuştur.

Bugün elimizde mevcut en erken Osmanlı tarihi XV. yüzyılın başlarında yazılan Ahmedî'nin *İskendernâmesî*'dir. Yine bu dönemlerde yazılmaya başlanan *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmânlar* vardır. Osmanlı tarihine ait teferruatlı bilgi veren asıl eserler XV. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Aşıkpaşazâde, Neşrî ve Oruç tarihleridir. Özellikle *Aşıkpaşazâde Tarihi*, Yahşi Fakih Menakıbnâmesi'ni kullandığı için teferruatlı bilgi vermektedir. Ancak Osmanlı'nın kuruluş yıllarına ait bilgi veren bu eserleri güvenilmez bulanlar da vardır. Colin Imber, *"Bu tarihlerdeki bilgilerin hemen hemen tamamının hayal ürünü, bu yüzden de Osmanlı tarihinin başlangıcının bir kara delik olduğunu belirtir. Bu deliği doldurmak için yapılan girişimlerin, yalnızca yaratılan masalların sayısını artıracağını"* söyler. Feridun Emecen ise *"Osmanlı tarihinin ilk dönemlerini çalışacaklar için tekrar tekrar bu kaynaklara başvurmaktan başka çare bulunmadığına dikkat çeker ve Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarda ortaya atılacak yenifikirleri, bile bile dipsiz kuyuyu doldurmaya çalışma gibi ümitsiz bir uğraş olarak görmekten ziyâde, kör kuyuyu atılan taşlarla doldurabilire beklentisi olarak mütalaa etmenin daha umut verici bir yaklaşım"* olduğunu belirtir.

Colin Imber'e göre Aşıkpaşazâde, Bursa bölgesindeki yer isimlerinden hareketle bir Osman Gazi efsanesi meydana getirdi. Osman Gazi'nin arkadaşları olarak anlatılan Köse Mihal, Turgut Alp, Konur Alp, Akça Koca, Kara Mürsel ve Hasan Alp'ın gerçekte var olmadıklarını, folk-etimolojinin ürünleri olduklarını belirtir. Imber'in bu teorisi Halil İnalcık, İrene Beldiceanu gibi tarihçiler tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Osmanlı arşiv kayıtlarından ve saha araştırmalarından bu tarihî şahsiyetlerin izleri tespit edilmiş ve *Aşıkpaşazâde Tarihi*'nde anlatılan olayların belli bir gerçeklik payı taşıdığı ortaya çıkarılmıştır.

Soru 15: Osmanlı Beyliği hangi sebeplerden büyüyerek, bir imparatorluk hâline geldi?

Osmanlı Beyliği'nin, XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'da mevcut olan beyliklerin içerisinde gerek toprak gerekse insan potansiyeli açısından en küçüklerinden birisi iken, onların arasından nasıl sıyrılıp büyük bir İmparatorluğa dönüştüğü devamlı tartışılan ve merak edilen konulardan birisi olmuştur. Osmanlı tarihçileri çeşitli teorilerle bu konuyu açıklamaya çalışmaktadırlar.

XX. yüzyılın başlarında Herbert Adams Gibbons adlı bir tarihçi, Osmanlılar'ın Marmara bölgesinde bulunan Rumlar'la karışarak, yeni bir millet meydana getirdiklerini ve bu insan potansiyelinin de imparatorluğun doğuşuna sebep olduğunu ileri sürdü. Bu teori Fuad Köprülü, Paul Wittek, Friedrich Giese gibi tarihçilerden büyük tepki aldı ve reddedildi.

Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinin, XIII. ve XIV. yüzyıllar Anadolu tarihi çerçevesinde ele alınması gerektiğini vurgular. Paul Wittek ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunda en önemli faktörün gazâ fikri olduğunun üzerinde durur. Wittek'e göre gazâ kavramı Osmanlı Beyliği'nin yegâne varoluş sebebi, savaşçılar için de tek motivasyon kaynağıydı. Bu teoriye Colin Imber, Rudi Paul Lindner gibi tarihçiler çeşitli eleştiriler yönelttiler. Bu tarihçilere göre, Osmanlı Beyliği'nin ilk devirlerde gazâ ile uzaktan yakından ilgisi yoktu. Komşuları olan Rumlar'la dostane ilişkilerini, heterodoks unsurlara müsamahalarını ve sınırdaş oldukları Müslüman beyliklerle savaşmalarını buna delil olarak gösterirler. Feridun Emecen ve Cemal Kafadar'ın yaptığı araştırmalar ise Wittek'i eleştirenlerin fikirlerinin tersine gazâ fikrinin XIV. yüzyılda var olduğunu ortaya çıkardı. Gazâ kavramı, Wittek'in ileri sürdüğü ölçüde olmasa da Osmanlı Beyliği'nin fütuhat yoluyla büyümesinin en önemli faktörlerinden birisidir.

Halil İnalcık, Osmanlı Beyliği'nin büyümesini açıklarken doğudan mütemadiyen devam eden Türkmen göçü ve gazâ fikrinin üzerinde durur. Moğol baskısı sonucu önce Kafkaslar'dan Doğu ve Orta Anadolu'ya, daha sonra da Orta Anadolu'dan batıya göç etmek zorunda kalan yüz binlerce Türkmen, Ege bölgesini ele geçirerek, burada gazi Türkmen beyliklerini kurmuşlardı. Türkmenler arasında, bu devirde mevcut olan gazâ ruhunu Batı Anadolu'daki Germiyan, Aydınoğlu, Menteşe, Karesi, Hamid ve

Saruhan beylikleri ile Karadeniz bölgesindeki Çobanoğlu Beyliği yaşatıyorlardı. Bu beylikler hem gazâ adına Hristiyanlar'la savaştılar, hem de fethettikleri bölgelere doğudan gelmeye devam eden Türkmenler'i yerleştirdiler.

XIII. yüzyılın sonlarında Sakarya bölgesinde gazânın temsilcisi olan Çobanoğulları, Bizans'la barış yaparak gazâyı bıraktı. Bundan sonra ise bölgede Bizans'a karşı akınların liderliğini daha önce Çobanoğulları'na tâbi olan Osman Gazi aldı ve şiddetli bir gazâ faaliyetine başladı. Osman Gazi'nin gazâyı son derece atılgan tavırla sürdürmesi, onu gazilerin gerçek önderi durumuna yükseltti. 1302'de Bizans'a karşı kazandığı Koyunhisar Savaşı, onun sınır boyunda bulunan Türkmenler arasındaki gazi şöhretini artırdı. Değişik bölgelerden gelen gaziler akın akın onun bayrağı altına koştular.

Daha sonraki yıllarda Batı Anadolu'da meydana gelen gelişmeler de, Osmanlılar'ın lehine oldu. 1320'li yıllarda Batı Anadolu'da gazâyı sürdüren beyliklere karşı teşkil edilmiş Haçlı donanmasının baskısı sonucu, Karesi, Menteşe gibi beylikler Haçlılarla anlaşarak gazâ faaliyetlerini bıraktılar. Gazâ bayrağını taşıyan son beylik olan Aydınoğulları da, Umur Bey'in, Hristiyanlar'ın eline geçen İzmir'i geri almaya çalışırken şehid olması sonucu devre dışı kaldı. Böylece Osmanlılar, Hristiyanlar'a karşı sürdürülen gazâ faaliyetlerinde tek başına kaldılar.

Osmanlılar'ın gittikçe genişleyen gazâ faaliyetleri, doğudan gelmeye devam eden Türkmen kitlelerini, onların bayrağı altına soktu. Bu savaşçı potansiyeli de, Osmanlı Beyliği'nin fütuhat yolu ile büyümesini sağladı.

Soru 16: Osmanlılar hangi boya mensupturlar?

Osmanlılar'ın, Oğuzlar'ın sağ kolu olan Günhan kolunun Kayı boyundan oldukları kabul edilir. Ancak bu mesele tarihçiler arasında derin tartışmalara sebep olmuştur. Paul Wittek, Osmanlılar'ın II. Murad'dan itibaren Oğuz şeceresinde şerefli bir yer sahibi olmak için böyle bir geleneğin vücuda gelmesini sağlayan bir harekete sebep olduklarını ileri sürerek, Kayı kökenini kabul etmez. Zeki Velidi Togan ise Osmanlılar'ın bir Moğol kabilesi olan Kaylardan olduğunu iddia eder. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemine ait önemli çalışmalar yapan Fuat Köprülü ise Osmanlı hanedanının Kayı boyundan olduğu fikrindedir.

Nitekim Osmanlı Arşivi’nde yapılan çalışmalar sonucunda da, Osmanlı Beyliği’nin kurulduğu bölge civarında (Eskişehir, Bolu, Kastamonu, Kütahya) Kayı boyuna mensup cemaatlere rastlanmıştır. Osmanlılar, Moğol baskısı sonucu Batı Karadeniz ve İç Ege civarlarına gelip, burada bölünmüş olan büyük bir Kayı aşiretinden ayrılmış bir grup olmalıdır.

Osmanlı hanedanının mensup olduğu cemaat ise Kayılar’dan Karakeçililer olarak kabul edilir. Bu husus imparatorluğun son zamanlarında tarih yazıcılığına girmiş ve bilhassa II. Abdülhamid zamanında ön plana çıkarılmıştır. Fakat bu durumun tarihi gerçeklerle bağlantısı vardır. Feridun Emecen’in dikkat çektiği 1673 tarihli bir kayıtta, Karakeçililer’in Söğütlü perakendesinden olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi de Karakeçililer’in, Osmanlı İmparatorluğu’nun çekirdek coğrafyasından olduğunu ortaya koymaktadır.

ORHAN GAZİ VE DÖNEMİ

Soru 1: Orhan Gazi'nin annesi kimdir?

Osmanlı tarihleri, Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'nin annesinin Şeyh Edebali'nin kızı Malhun Hatun olduğunu belirtirler. Böylece Osmanlı hanedanı ile Şeyh Edebali arasında soy birliği oluşturulur. Ancak, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yayınladığı Orhan Gazi'nin 1324 tarihli vakfiyesinden Mal Hatun'un Ömer Bey isimli birisinin kızı olduğu ortaya çıkmıştır. Şeyh Edebali'nin kızı Bâlâ Hatun olup, muhtemelen Orhan Gazi'nin kardeşi Alaeddin'in an-nesidir. Orhan Gazi'nin dedesi olan Ömer Bey de, Kastamonu'nun batısında küçük bir beylik kurmuş olan Umur Bey olabilir. Bu beylik Osmanlılar'ın ilk ilhak ettiği beyliktir.

Soru 2: Bursa ve İznik nasıl fethedildi?

Osman Gazi, Bursa'yı 1300'lerden itibaren ablukaya almıştı. Babasının hastalığı yüzünden 1324'ten sonra beyliğin idaresini ele alan Orhan Gazi, Bursa'yı sıkıştırmaya devam etti. Başka çaresi kalmayan Bursa idarecileri 6/7 Nisan 1326'da şehri Osmanlılar'a teslim ettiler. Bursa'nın fethiyle Osmanlı Beyliği'nin merkezi Yenişehir'den, Bursa'ya nakledildi. Bursa, Fetret Devri'ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olarak kaldı.

1329'da Pelekanon Muharebesi'nde Bizans ordusunun mağlup edilmesi İznik'in sonunun başlangıcıydı. Orhan Gazi, İznik'i 2 Mart 1331'de fethetti. İznik'in fethi Osmanlılar'a büyük bir prestij kazandırdı. Burası Türkiye Selçukluları'nın ilk başkentiydi ve Birinci Haçlı Seferi sırasında kaybedilmişti. Selçuklular'ın ve diğer Anadolu beyliklerinin İznik'in

Bizanslılar'dan alma teşebbüsleri de bir netice vermemişti. İznik'ten sonra 1337'de de İzmit fethedildi.

Soru 3: Bizans ordusu Eskihisar (Pelekanon) Muharebesi'nde nasıl mağlup edildi?

Osmanlılar, Bursa'dan sonra İznik'i de ele geçirmek üzereydi. Bizans, İznik'i kurtarmak üzere harekete geçti. Bunu haber alan Orhan Gazi, çok hızlı hareket ederek Eskihisar'daki tepeleri ele geçirdi.

1329 yılının Mayıs sonu Haziran başında Eskihisar (Pelekanon)'da meydana gelen muharebede, Orhan Gazi savaşın başında stratejik üstünlüğü eline geçirmişti. Bizanslılar, Osmanlılar'ı tepelerden düzlüğe çekmeden savaşa girmenin aleyhlerine olacağını fark ettiler. Muharebe tepelerde olursa savaşa girmemeyi kararlaştırmışlardı. Ancak Orhan Gazi de, Bizans ordusuyla düz bir arazide değil, tepelerde karşılaşmayı planlamıştı. Bir kısım kuvvetini de vadide, pusuya yatırmıştı.

1 Haziran 1329'da Orhan Bey, Bizans ordusunu üzerine çekmek için 300 kişilik bir birliği Bizanslılar'ın üzerine gönderdi. Bizans ordusunu ok yağmuruna tutan Osmanlı gazileri kaçmaya başladılar. Bizans kuvvetlerini üstlerine çekmek istiyorlardı. Fakat Bizanslılar onları takip etmeyerek, bu oyuna gelmedi. Ertesi gün Osmanlı kuvvetleri aynı saldırıyı tekrarladı. Bu defa Bizans birliklerinin bir kısmı gazilerin üzerine saldırınca, Orhan Gazi, kardeşi Pazarlu Bey komutasında yardım gönderdi. Bizans ordusu harekete geçince asıl muharebe başladı. Bizans İmparatoru okla yaralanınca, ordusunda panik başladı. Yaralı imparatorun gayretine rağmen, Bizans ordusu dağıldı. Çevredeki kalelere sığınmaya çalışan Bizans kuvvetleri yok edildi. Bizans ordusunun bir kısmı ise gemilere binerek kaçtı. Bu zafer Osmanlı Beyliği'nin artık Bizans'la rahatlıkla baş eden ve onu tehdit eden bir güç olduğunu belgeliyordu.

Viladimir Mirmiroğlu, bu savaşın Hammer'den itibaren Maltepe Muharebesi diye adlandırılmasının yanlış olduğunu, Pelekanon'un Maltepe'den oldukça uzakta, Gebze-Eskihisar bölgesinde olduğunu söyler.

Soru 4: Karesi Beyliği nasıl ilhak edildi?

Karesi Beyliği, kökü Danişmendlilere kadar giden bir hanedan tarafından, Kuzeybatı Anadolu’da kurulmuştu. 1334’te Batı Anadolu’yu Türkler’den kurtarmak için harekete geçen Haçlı donanmasından büyük bir darbe yediler. Karesi Beyliği, hükümdarları Yahşi Bey’in ölümünden sonra büyük bir kargaşanın içerisine düştü. Demirhan Bey ile Dursun Bey arasında mücadele başladı. Demirhan Bey’den memnun olmayan Karesi ileri gelenleri, Dursun Bey’i tahta çıkarmak için harekete geçerek Orhan Gazi’den yardım istediler. Dursun Bey, Karesi Beyi olması hâlinde Bergama, Edremid ve Balıkesir’i Osmanlılar’a vermeyi teklif etti.

Orhan Gazi, Dursun Bey’le birlikte Karesi topraklarına girip, şehirleri bir bir ele geçirmeye başladı. Bergama Kalesi’ne sığınan Demirhan Bey burada kuşatıldı. Dursun Bey ağabeyini teslime ikna için Karesi ileri gelenleriyle kalenin önüne gittiğinde, atılan bir okla öldürüldü. Bu durum üzerine paniğe kapılan Bergamalılar, Demirhan Bey’i teslim olmaya zorladılar. Bursa’ya götürülen Demirhan Bey iki yıl sonra burada ölünce bütün Karesi toprakları Osmanlılar’ın eline geçti. Orhan Gazi, 1345’te fethi tamamlanan Karesi bölgesinin idaresini oğlu Süleyman Paşa’ya verdi.

Karesi Beyliği’nin toprakları olan Balıkesir, Manyas, Kapıdağı gibi yerlerin alınması, o zamana kadar Bizanslılar’a karşı kazanılan zaferlerden daha önemliydi. Çünkü artık Boğaz’ın güney sahillerini ellerinde bulundurmaya başlayan Osmanlılar, bu beyliğin denizcilik tecrübelerinden de istifade ederek, ilk fırsatta Rumeli’ye geçeceklerdi. Ayrıca Karesi Beyliği’nin hizmetinde bulunan ve gelecekte Osmanlılar’ın ileri gelen askerî ve idarî yöneticisi olacak olan Hacı İlbeyi, Ece Halil, Gazi Fazıl Bey gibi kimseler Osmanlı hizmetine girmişlerdi. Bu beyler Osmanlılar’ı, Rumeli’ye geçişe teşvik ettiler ve burasının fethinde büyük rol oynadılar.

Soru 5: Ankara kimin zamanında fethedildi?

Ankara, bazı Osmanlı tarihlerinde I. Murad tarafından fethedilmiş olarak gösterilir. Ancak Ankara’nın Osmanlı topraklarına katılması Orhan Gazi devrinde olmuştur. I. Murad’ın hükümdarlığının ilk yıllarında Ankara’nın elden çıkıp, ikinci defa fethedilmesi bu karışıklığa sebep olmuştur.

Ankara, Eretnaoğulları Beyliği’ne ait şehirlerden biriydi. Eretnaoğulları Beyi Gıyaseddin Mehmed, 1354’te devlet ileri gelenlerinin baskısıyla Karamanoğulları Beyliği’ne sığınmıştı. Bu karışıklıkları fırsat bilen Orhan

Gazi’nin büyük oğlu Süleyman Paşa, 1354’te Ankara’yı Osmanlı topraklarına kattı.

Soru 6: Osmanlı tarihinde ilk parayı kim bastı?

1980’lere kadar ilk Osmanlı parası Orhan Bey tarafından bastırılmış olarak bilinmekteydi. Para bağımsızlık alâmetlerinden birisi olduğundan, ilk Osmanlı parasının kimin zamanında bastırıldığı son derece önemlidir. Bazı anonim *Tevârih-i Âl-i Osmânlar* ve *Hadidî Tarihînde* Osman Gazi’nin para bastırdığı yönünde bilgiler mevcuttu. Ancak daha sonraki tarihlerde Osmanlı tarihlerinde zikredilen para basımı ile ilgili bilgiler de bu husus için yeterli delil olamazdı. Bu para da bulunamamıştı.

İbrahim Artuk, 1980’de *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Sempozyumüna* sunduğu bir tebliğle, bugün İstanbul Arkeoloji müzesinde bulunan bir parayı ilk Osmanlı parası olarak takdim etti. Üzerinde tarih bulunmayan bu paranın, XIV. yüzyılın başlarında, Anadolu’da Moğol hakimiyetinin sarsıntıya uğradığı yıllarda darp edilmiş olabileceği tahmin edilmişti. Ancak bu para bazı tarihçiler ve nümizmatlar tarafından kabul görmedi. Halil İnalcık, bu paranın sahte olduğu, Osman Gazi’nin Moğollar’ın daha önce Eşrefoğullarına ve diğer beyliklere yaptıkları sert muamelelerden dolayı para bastırmaya cesaret edemeyeceğini belirtir.

Osmanlı sikkeleri üzerine sistematik bir araştırma yapan Slobadan Srecko-vic de bu parayı incelemiş ve Osman Gazi tarafından bastırılmış olamayacağı neticesine varmıştır. Nümizmatik açıdan bu sikkede birçok probleme rastlanılmaktadır. Paranın ön ve arka yüzleri iki farklı hakkakın (para kalıbı yapan kişi) elinden çıkmıştır. Paranın iki tarafında da isim bulunması ve harekeli olması, anlaşılamayan bir husustur. Para üzerindeki “duribe (basıldı)” kelimesi, daha sonraki sikkelerde, eğer darp yerinin adı verilirse kullanılmıştır. Bunda darp yeri belirtilmemekle birlikte bu ifade vardır. Osmanlı sikkelerinde I. Murad zamanında kullanılmaya başlanan harekelemenin bu akçede de görülmesi tuhaf bir durumdur. Sreckovic’e göre bu sikke Gazan Mahmud Han’ın (12951304) “çift dirhem”i örnek alınarak hazırlanmıştır. Ancak ağırlık ve standart açısından o paralara benzemez. 6.5 kırat olan Osman Gazi’nin parasının ağırlığı da bir meseledir. Ditrich Schnadelbach’ın İlhanlı devrindeki paraların

ağırlıklarındaki değişim ile ilgili bir araştırması bu kırattaki paraların, ancak hicrî 723'ten (1323) sonra basılmaya başlandığını göstermektedir.

Yukarıdaki bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere elimizdeki para, tarihi durum ve devrin paralarının tarihi gelişimine uygun değildir. Bu yüzden İbrahim Artuk'un bulduğu akçe, Osman Gazi tarafından darp edilmemiştir sonucuna varıyoruz.

Amerika ve İngiltere'de, Osman Gazi'ye ait başka paraların olduğu da ileri sürülmektedir. Ancak bunlarla ilgili bir inceleme yapılmadığından sahte mi, gerçek mi oldukları konusunda bir bilgimiz bulunmamaktadır. Bugünkü bilgilerimiz ışığında ilk Osmanlı parası 1327'de Orhan Gazi tarafından akçe ismiyle bastırılan gümüş paradır.

Soru 7: Divân-ı Hümâyûn nasıl kuruldu?

Bazı Osmanlı tarihleri Osman Gazi'nin zaman zaman Divân topladığını söylerler. Ancak bu muhtemelen aşiret yönetimindeki toplantılardan biridir. Üyeleri ve toplanma şekli belirlenmiş Divân-ı Hümâyûn değildi.

Orhan Gazi devrinde devlet idaresinde vezir adı verilen bir görevlinin ortaya çıkmasından sonra Divân-ı Hümâyûn örgütlenmesi de gerçekleşmişti. *Aşıkpaşazâde Tarihînde*, devlet adamlarının divân toplantılarına burmalı dülbend, yani bir çeşit sarıkla katıldıklarını yazar. Bu da Divân'ın belli kurallara göre düzenlendiğini gösterir.

Divân-ı Hümâyûn, Orhan Gazi devrinde kurulduktan sonra devletin büyümesine paralel olarak gelişimini sürdürüp, Fatih Sultan Mehmed zamanında klasik hâlini aldı.

Soru 8: İlk Osmanlı askerî teşkilatı nasıl kuruldu?

Orhan Gazi devrinde Osmanlı Beyliği'ni diğer Anadolu beyliklerinden ayıran icraatlardan biri de askerî bir teşkilatın kurulmasıdır. Osmanlı Beyliği'nin askerî gücü başlangıçta diğer Anadolu beylikleri gibi aşiret kuvvetlerinden oluşuyordu. Orhan Gazi devrinde Vezir Alaeddin Paşa ve Çandarlı Kara Halil tarafından Türk köylülerinden vergi muafiyeti ve seferde günde iki akçe maaş verilmesi karşılığında yaya ve müsellem (süvari) adı altında bir askerî teşkilat oluşturuldu. Bu, beylikten devlete geçişte önemli bir adımdı.

Osmanlılar'ın, Anadolu beylikleri arasında farklı bir yapı kazanmaları bu tür devlet örgütlenmeleriyle aşiret yapısından kurtulmaları sayesinde oldu. Nitekim 1330'lu yılların başında Anadolu'yu gezen meşhur Arap seyyahı İbn Battuta, Orhan Gazi'nin Türkmen beylerinin önde gelenlerinden biri olduğunu, devamlı faaliyette olan büyük bir askerî gücünün bulunduğunu söyler.

Yaya ve müsellem teşkilatı bir süre sonra büyüyen devletin askerî ihtiyacını karşılayamaz hale gelince, I. Murad devrinde Kapıkulu sistemi kuruldu. Kapıkulu sisteminin büyümesiyle yaya ve müsellemlere ihtiyaç azaldı ve bu askerî teşkilat Osmanlı ordusunun geri hizmet kıtalarından oldu. Sefere çıkılırken yolların, köprülerin tamiri ve ordunun çeşitli ihtiyaçlarının temini gibi görevleri yerine getirmekle sorumlu birlikler hâline geldiler.

RUMELİ’YE GEÇİŞ

Soru 1: Osmanlılar, ilk defa ne zaman Rumeli’ye geçtiler?

Osmanlılar’ın, ilk defa 1353’te Rumeli’ye geçtiği hemen hemen her kitapta yer alan bir husustur. Ancak 1353’ten önce Osmanlı askerleri, defalarca Rumeli’ye geçmiş ve burada faaliyet göstermişlerdir. Anadolu Türkleri, Rumeli’ye ilk defa 1261’de Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keykavus’la beraber geçerek, Dobruca’ya yerleşmişlerdi. 1308’de Halil isimli bir Türk’ün 800 süvari ve 2000 piyade ile Rumeli’ye geçerek, burada Katalanlarla işbirliği yaptığını görüyoruz. 2 yıl burada kalan Türkler, Anadolu’ya geri dönerken Bizans-Ceneviz işbirliği sonucu yok edildiler.

Osmanlılar, Rumeli’ye ilk defa 1322’de, Bizans’taki iç savaş sırasında geçtiler. 8000 kişilik bir Osmanlı kuvveti, ihtiyar Andronikos’un ordusunda yer alıyordu. Bundan sonra 1329’daki Pelekanon (Eskihisar) Savaşı’nın ardından Orhan Bey’in gönderdiği kuvvetler Meriç’in denize döküldüğü yerin batısına çıktılarsa da, başarılı olamadılar. 1331’de 15 bin kişilik bir Osmanlı kuvvetinin Trakya’ya çıktığını görüyoruz. 1334’te Türk askerleri yine Trakya’da faaliyet gösteriyorlardı. Osmanlılar, bu örneklerde görüldüğü gibi 1353’ten önce defalarca ve büyük miktarda kuvvetlerle Rumeli’ye geçmişlerdir.

Soru 2: Rumeli’ye geçiş salla mı oldu?

Geceleyin salla Rumeli’ye geçilip, buraların fethedildiği fikri tamamen gerçek dışıdır. Halil İnalcık, Karesi gazilerinin Rumeli’ye sallarla geçip,

yağma faaliyetlerinde bulunmaları ile ilgili bilgilerin Osmanlı dönemindeki yankısından dolayı böyle bir rivayetin çıkmış olabileceğini belirtir. Gerek Süleyman Paşa'dan önce, gerekse onunla birlikte Rumeli'ye binlerce kişi ile geçilmiştir. Binlerce askerin salla geçmesi mümkün olmadığı gibi, Gelibolu'nun kısa sürede fethinin de salla geçen 30-40 kişinin başaramayacağı bir iş olduğu açıktır.

Soru 3: Gelibolu nasıl fethedildi?

Osmanlılar'ın sistemli olarak Rumeli'ye geçişleri Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un, Orhan Bey'den yardım istemesiyle başladı. 1344'ten itibaren Osmanlılar, Bizans'ın iç mücadelelerine müdahale etmek veya Bizans üzerinde baskı kuran Sırp ve Bulgarlara karşı mücadele etmek için Rumeli'ye geçmeye başladılar. Osmanlılar'dan önce Rumeli'de Aydınoğlu Umur Bey faaliyetteydi. Umur Bey, Bizans'a yardım etmek için uzun müddet Balkanlar'da bulunmuştu. Ancak Haçlı donanmasının İzmir'i alması onun Balkanlar'daki faaliyetlerini engelledi. Umur Bey'in, Kantakuzenos'a kendi yerine Orhan Gazi'yi önerdiği rivayet edilir.

Süleyman Paşa, 1352'de Sırplar'ı bozguna uğratınca, Rumeli'de yerleşme imkânı buldu. Anadolu'ya dönerken üs olarak kullandığı Bolayır yakınlarındaki Çimbi (Tsympe)'ye asker bırakarak, burasını bir köprübaşı durumuna getirdi. Kantakuzenos'un bu kaleyi boşaltması için önerdiği büyük paraları reddetti. Osmanlılar, bir taraftan Gelibolu, diğer taraftan Tekirdağ doğrultusunda fethe başladılar. Türk fetihleri Bizans'ta büyük bir paniğe sebep oldu. Bu sırada Süleyman Paşa, Biga'ya yakın Kemer mevkiinden 3000 kişilik bir kuvvetle hareket ederek, Bolayır'ı fethetti.

1354 yılının 1 Mart'ı 2 Mart'a bağlayan gecesinde meydana gelen bir deprem neticesinde Gelibolu ve civarındaki diğer kalelerin yıkılması üzerine, Osmanlı kuvvetleri hemen harekete geçti. Gelibolu ve diğer kaleler ele geçirildi ve tamir edildi. Osmanlılar, bu hadiseyi Allah'ın kendilerine bir lütfu olarak yorumladılar. Karesi bölgesinden Türkler getirilerek, fethedilen yerlere iskân edildi. Gelibolu ve civarının ele geçirilerek, Rumeli'de sağlam bir köprübaşı kurulması Osmanlı tarihinin dönüm noktasıdır.

Soru 4: Gelibolu'dan sonra fetih faaliyetleri nasıl gelişti?

Halil İnalcık, Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye yerleşince eski Türk ananesine göre derhal sağ, orta ve sol kolda uçlar teşkil ettiğini belirtir. Sol kolda Evrenos Bey faaliyet gösterirken, orta kol ilk başta Süleyman Paşa'nın, daha sonra da Rumeli'de sultanın otoritesini temsil eden beylerbeyinin faaliyet istikameti oldu.

1357'de, Süleyman Paşa'nın ani ölümü ve Orhan Gazi'nin 12 yaşındaki oğlu Halil'in Foça korsanları tarafından kaçırılması Rumeli'nde fetihleri iki sene duraklattı. Bu iki yıl müddetince Anadolu'dan getirilen Türkler'le Rumeli'deki fethedilen yerlerde hakimiyet sağlamlaştırıldı.

Süleyman Paşa'nın nasıl öldüğü tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. Bir av kazasında öldüğü söylenilir. Süleyman Paşa, ölmeden önce Bolayır'a gömülmesini ve gazilerin Rumeli'yi terketmemelerini vasiyet etmişti.

Soru 5: Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra Rumeli'deki fetih faaliyetleri nasıl gelişti?

Hacı İl-Beyi ve Evrenos Gazi, 1359'da Şehzâde Halil, Foça korsanlarından kurtulduktan sonra, fetihlere büyük gayretle yeniden başladılar. Şehzâde Halil, Bizans İmparatorluğu'nun yardımıyla fidye ödenerek kurtarılabilmişti. Fetih faaliyetleri Şehzâde Murad ve Lalası Şahin'in idaresindeydi. Duraklamak buradaki gaziler için yok olmayı beklemek demekti. Yayılmak ve kuvvetlenmek, her gün Anadolu'dan ahiler ve dervişlerle beraber gelmekte olan göçmenlere yeni yurtlar açmak bu yeni ülkede tutunmanın ve yaşamanın tek yoluydu.

Halil İnalcık, 1359'da Rumeli gazilerinin daha önce görülmemiş şekildeki yeni taarruz hareketinin Batı kaynaklarında yankı bıraktığını söyler. Trakya'nın sistemli olarak fethi bu dönemde başladı. Edirne'nin fethi Osmanlılar'ın Avrupa'da kati şekilde yerleştiğini gösteren bir hadiseydi. Bu fetih, Anadolu Türk tarihi için olduğu kadar, Balkanlar ve Avrupa için de bir dönüm noktası oldu. Edirne'nin Türkler'in eline geçiş tarihi tartışmalıdır.

I. Murad tahta geçince Ankara'nın geri alınmasıyla meşgul olmuştu. Bu durumdan istifade eden Bizans, Osmanlılar'ın elinde bulunan bazı şehirleri geri aldı. I. Murad, Anadolu'daki durumu sağlamlaştırdıktan sonra Rumeli'ye dönerek, bu yerleri tekrar ele geçirdi ve fethedilen yerlerde iskân faaliyetlerine devam etti.

1363’te Lala Şahin, Filibe’yi fethetti. Filibe’nin fethiyle Edirne kuzeyden emniyete alındığı gibi, İstanbul’a hububat ve vergi geliri sağlayan Meriç Vadisi Osmanlılar’ın kontrolü altına girmişti. Bu gelişmeler üzerine Bizans, Osmanlı Beyliği ile anlaşma yoluna gitti. Bizans yapılan antlaşmayla Osmanlılar’ın, Balkanlar’daki fetihlerini tanıdı.

1371’deki Çirmen zaferiyle, Edirne ve Batı Trakya emniyete alındı. Meriç Nehri tamamen Osmanlı kontrolüne girdi. Osmanlılar’a karşı Balkanlar’da oluşturulmaya çalışılan direniş kırıldı ve Balkanlar’daki Macar nüfuzu azaldı. Makedonya’daki Sırp prenslikleri, Bulgar Kralı ve Bizans İmparatoru, Osmanlı hakimiyetini tanıdı.

Sultan Murad, Çirmen Savaşı’ndan sonra üç koldan fetih hareketlerini başlattı. I. Murad’ın Bulgarlar’ın elinden Trakya’nın Karadeniz kıyılarını alınca, Bizans’ın Avrupa ile olan son karayolu bağı da kesildi. 1385’te Sofya fethedildi.

Sol kanat komutanı Evrenos Gazi, Sırp prenslerinin idaresinde bulunan ve önemli ticaret yollarına sahip olan Makedonya bölgesini almak için harekete geçti. Arnavutluk içlerine kadar girildi.

I. Kosova zaferi (15 Haziran 1389) neticesinde Tuna Nehri’nin güneyindeki Balkan bölgesinde direnebilecek bir kuvvet kalmamış ve Kuzey Sırbistan yolu Osmanlılar’a açılmıştı. Güneydoğu Avrupa’da bu dönemde ayaktaki tek güçlü devlet ise Macaristan’dı.

Soru 6: Fethin ardından Rumeli’ye iskân nasıl yapıldı?

Halil İnalcık, Osmanlı fetihlerinin iskân siyaseti ile birlikte yürütüldüğünü belirtir. Süleyman Paşa zamanında Rumeli’de tutunabilmek için başlatılan şuurlu iskân siyaseti, ondan sonra da devam ettirildi. Buralarda yapılan iskânın kısa sürede netice verdiği vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Ahilerin ve dervişlerin zaviyeleri ile çiftlikler yeni Müslüman köylerin çekirdeğini teşkil etti. Bu ilk yerleşme safhasını devamlı ve kademe kademe gelişen bir yerleşme izliyordu. Osmanlılar, Rumeli’de iskân için sürgün metodunu geniş ölçüde kullanarak, aşiretleri özellikle köprü ve geçitlere yerleştirdiler. Fethedilen yerlerin imar ve iskânı için vakıflar kurularak, ıssız yerler şenlendirildi. Konar-göçerlerin ve bazı köylülerin derbentçi tayin

edilerek, derbentlerde iskân edilmesi, kendilerine evler inşa edebilmeleri için toprak verilmesi de bir iskân metoduydu.

Rumeli'deki iskân hakkında ilk kayıt, 1357'de Karesi topraklarından Gelibolu yöresine ve daha sonra Hayrabolu'ya gelip yerleşen konar-göçerlerle ilgilidir. Daha sonraki yıllarda 1385'te Saruhan'dan bazı aşiretler Serez taraflarına geçirildi. Osmanlı Beyliği'nin sınırları dışındaki bölgelerde bulunan aşiretlerin fetihlere katılmaları ve Rumeli'ye yerleşmeleri, buradaki iskân faaliyetleri içerisinde önemli bir yer tutar. Anadolu beylikleri, henüz Osmanlı hakimiyetine girmediği hâlde, onların idarelerinde bulunan bazı aşiretlerin Osmanlı fetih hareketlerine katılmalarında, fethedilmiş veya fethedilecek topraklar için yapılan propagandaların büyük tesiri olmuştur. Tatarlar ilk defa 1398'de Rumeli'ye geçirildi. I. Bâyezid devrinde aşiretlerin daha büyük ölçüde Rumeli'ye iskân edildiği görülür.

İki taraflı yapılan sürgünlerde değişik milletlerden ve kültürlerden insanların birbirine kaynaşması ve dolayısıyla merkezî idareyi kuvvetlendirecek mahiyette homojen bir cemiyet meydana getirmek gayesi takip edilmişti.

Göçmen Türkler genellikle yeni köyler kurmuşlar, şehir ve kasabalarda da ayrı mahalleler teşkil etmişlerdir. Türkler'in Rumeli'ye geçişiyle, bu bölgelerdeki iktisadî hayatta büyük bir canlanma oldu. Timur'dan sonra Anadolu'dan Balkanlar'a yeni bir göç dalgası daha gitti.

Halil İnalcık, Süleyman Paşa'nın, Rumeli'deki fetihleriyle deniz aşırı yeni bir Osmanlı sancağının, "Osmanlı Rumelisi"nin doğduğunu söyler. Nitekim Rumeli Beylerbeyliği'nin nüvesi olan Paşa Sancağı, Süleyman Paşa tarafından kurulmuş, "Paşa Sancağı" tabiri de o zamandan kalmıştır. Coğrafî ve askerî şartlar bu bölgeye Anadolu'dan tamamıyla farklı bir hâl aldırmakta idi. Herşeyden önce bu yeni ülkeyi, Osmanlı Beyliği'nin ilk kurulduğu yer olan Anadolu'dan ayıran deniz, Hristiyanlar'ın kontrolü altındaydı. 1366'da Savoylu VI. Amedeo bir filo ile Gelibolu'yu ele geçirip Bizanslılar'a teslim etti. Ancak bu durum bile Osmanlı ilerleyişine mani olamadı.

Osmanlılar, Rumeli'ye sağlam bir şekilde yerleştiklerinden bu hareketin fazla bir zararı olmamıştı. Gelibolu'nun elden çıkmasının sebebi Osmanlılar'ın denizlerde zayıf olması ve Boğazlar'da hakimiyet

kurulamamasıydı. Boğazlar'da hakimiyet kurmanın önemini anlayan Yıldırım Bâyezid, Gelibolu'da bir tersane kurarak, burada oluşturacağı donanma ile Venedik'in Boğazlar'daki tahakkümünü kırmayı amaçlamıştı.

Soru 7: Rumeli'deki Uc beylerinin Osmanlı tarihindeki rolleri nedir?

Beyliğin esas kuvvetlerini teşkil eden gazilerin lideri Süleyman Paşa'nın idaresindeki Osmanlı Rumelisi, Anadolu karşısında başlı başına bir bölge halini almıştı. Uclar devletin yayılışında birinci derece rol oynadılar. Uc ananesi devamlı genişleyerek, yeni hudutlara intikal etmekteydi. Uc sancakları başlangıçta ırsi ve beylerin idaresi altında merkezî idare karşısında oldukça bağımsız bir hâlde idi. Uc beyleri fethedilen yerleri timar olarak kendi adamlarına dağıtır, komşu devletlerle doğrudan münasebetlere girerlerdi. Sultanlar tarafından tayin edilen beylerbeyiler, Rumeli'deki bütün sancakların üzerinde merkezî otoriteyi temsil etmekteydi. Fakat uc beyleriyle, beylerbeyi arasındaki rekabet, Fatih'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun iç politikasında daima ağır basan bir faktör oldu. Halil İnalcık bu çekişmeye özellikle dikkat çeker.

Fetret Devri'nde merkezî otorite zayıflayınca Rumeli'de hakiki iktidar, uc beylerinin eline geçmişti. Bu dönemde hükümdar uc beylerinin kimin yanında yer aldığına göre belli oldu. Uc beylerinin aşırı artan nüfuzunu kırmak için II. Murad zamanında eyalet ve sancaklara, sarayda yetişen kullar tayin edilmeye başlandı. Fatih döneminde bu siyasetin etkin olarak uygulanmasıyla uc beyleri devlet içerisindeki üstün nüfuzlarını kaybettiler. Merkezin idarî ve askerî mekanizmada devşirmelere ağırlık vererek, uc beylerinin nüfuzunu kırmaya çalışması, Rumeli askerlerinin çeşitli ayaklanmalara (Düzmece Mustafa hadisesi, Şeyh Bedreddin isyanı) destek vermelerine yol açtı.

Soru 8: Rumeli'nin fethinde Karesi Beyliği'nin yeri nedir?

Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçiş ve yayılışını etkileyen faktörlerin başında Karesi Beyliği'nin 1335-1345 yılları arasında ele geçirilmesi gelir. Balıkesir, Manyas, Kapıdağı gibi yerlerin alınması, o zamana kadar Bizanslılar'a karşı kazanılan zaferlerden daha önemliydi. Çünkü artık Boğaz'ın güney sahillerini ellerinde bulundurmaya başlayan Osmanlılar, bu

beyliğin denizcilik tecrübelerinden de istifade ederek, ilk fırsatta Rumeli'ye geçeceklerdi. Ayrıca Karesi Beyliği'nin hizmetinde bulunan ve gelecekte Osmanlılar'ın ileri gelen askerî ve idarî yöneticisi olacak olan Hacı İlbeyi, Ece Halil, Gazi Fazıl Bey gibi kimseler Osmanlı hizmetine girmişlerdi. Bu beyler Osmanlılar'ı, Rumeli'ye geçişe teşvik ettiler ve buranın fethinde büyük rol oynadılar.

Soru 9: Osmanlılar, Rumeli'ye geçtiklerinde Balkanlar'ın siyasî ve sosyal durumu nasıldı?

Osmanlılar, iç işlerini halletmiş olmaları ve düzenli fetih metotları sayesinde, Balkanlar'daki genişlemede fazla zorluk çekmediler. Balkanlar'ın müdafaası için siyasî birliğin veya işbirliğinin olması gerekmekteydi. XIV. yüzyılın son çeyreğinde Balkanlar siyasî bakımdan birlik hâlinde değildi. O devirde Balkanlar, birçok devletçikler ve feodal senyörlükler hâlinde parçalanmış durumdaydı. Aralarındaki rekabet ve çekişmeler Osmanlılar'a karşı birlikte mukavemet etmelerini engellediği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'na bir yardımcı ve daha sonra hami olarak nüfuz ve hakimiyetini yayma imkânını verdi.

Balkanlar, Stefan Duşan (1331-1355) idaresinde kurulan bir Sırp İmparatorluğu suretiyle birliği kazanır gibi olmuştu. "Sırp ve Rumlar'ın Çarı" ün-vanını alan Duşan, Makedonya, Trakya, Teselya ve Epir'i topraklarına kattı. Bulgaristan'ı kendisine bağladı. Sınırlarını Akdeniz'de Korfu, Ege ve Selanik'e kadar uzattı. Sırp Kilisesi'ni yeniden düzenledi. Rumca'yı resmi dil olarak kabul etti. Bizans'da tahsil görmüş memurları idarî işlerde kullanmaya başladı. 1349'da "Duşanov Zakonik" kanunları kabul edildi. Fakat bütün bunlara rağmen 1355'te ölümünden sonra devletin hızlı bir şekilde parçalanmaya başlaması, Osmanlı baskısına dayanamaması, görünüşte kuvvetli olan bu devletin ne kadar kof bir imparatorluk olduğunu ortaya koydu.

Halil İnalcık, Sırp İmparatorluğu'nun zayıflamasından sonra Osmanlılar'ın, Balkanlar'da hamilik rolünün başladığını söyler. İki büyük devlet, kuzeyde Macaristan, batıda ve güneyde ise Venedik siyasî parçalanmadan istifade ederek Balkanlar'da yayılma politikası güdüyorlardı. Bu iki devlet siyasî ve askerî hakimiyetle beraber Katolikliği de temsil ediyordu. Bundan dolayı hakimiyetleri Balkanlar'da halk kitleleri

tarafından benimsenmedi. Fakat bu iki devletin yaptığı tazyik neticesinde Balkanlar, Katolik olmaya mahkûm gibiydi. Osmanlılar'ın bu devletlere karşı mücadele etmeleri bu tehlikeye bir set çekerek, Balkanlar'da, Ortodoks mezhebinin yaşamasını sağladı.

Balkanlar'ın sosyal şartları da Osmanlı yayılışına yardım etti. Bizans'ın siyasî otoritesinin zayıflamasıyla birlikte vilayetlerde bulunan senyörler, malî ve hukukî imtiyazlarla merkeze karşı gittikçe daha bağımsız hâle geldiler. Bu durum onların köylü üzerindeki angarya ve vergileri arttırmalarıyla neticelendi. Osmanlı fethiyle mahalli senyörlükler yerine merkezî ve mutlak bir devlet otoritesi bölgeye yerleşti ve bu tür feodal angaryalar kaldırıldı.

Soru 10: Osmanlılar, Balkanları kan ve kılıçla mı fethettiler?

Halil İnalcık, Osmanlı fetihlerinin kılıçtan ziyade istimâlet (gönül çekme) ismi verilen uzlaştırıcı bir politika ile gerçekleştirildiğini belirtir. İstimâlet, Müslüman olmayan ahalinin çeşitli vaatlerle kazanılması sayesinde Osmanlı hakimiyet sahasının genişletilmesidir. Osmanlı idaresi yaptığı propagandayla İslâm'ın ananevi müsamaha politikası çerçevesinde gayrimüslimlere can ve mal güvenliği ile dinlerinde serbestlik tanıyor ve eski feodal bağlılıklarından kurtarıyordu. Örneğin, Duşanov Zakonik kanunlarına göre köylünün haftada iki gün angarya suretiyle prensin toprağında çalışması gerekiyorken, Osmanlı yönetiminde yılda sadece üç gün timar sahibi olan sipahinin toprağında çalışma zorunluluğu vardı. Osmanlı idaresini kabul eden gayrimüslimler askerlik hizmeti yerine "cizye" vergisini ödedikleri taktirde hayatları, malları ve dinleri devletin teminatı altına alınırdı.

Gazilerin akınlarından kaçarak, kalelere sığınan ahali, Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi ile birlikte düzenli bir devlet idaresinin koruyucu güvenliğine kavuşuyordu. Bunun sonucu olarak birçok yer kendiliğinden Osmanlı hakimiyetini tanımaktaydı. (Fatih döneminde Mora ve Sırp halkları, Osmanlı padişahını, kendilerini despotlardan kurtarması için çağırmışlardı). O zaman gaza sahası, bu bölgelerin ilerisi olmaktaydı. Balkanlar'daki Osmanlı fetihleri büyük ölçüde bu şekilde gerçekleşmiştir. Osmanlılar'ın, Balkanlar'da kılıç ve ateşle yerleştikleri iddiası artık bilimsel yayınlarda yer almamaktadır.

Osmanlılar gayrimüslim halkın yanısıra, Ortodoks kilisesini ve manastırlarını da himaye ederek, vergilerden muaf tuttular ve onların dinî vakıflarına dokunmadılar. Osmanlılar feodal yerli askerî sınıfın imtiyazlarını ve feodal haklarını kaldırmakla beraber, onları kendi askerî sistemleri içine almışlardı. Böylece köylüyü, kiliseyi, şehirli halkı ve askerleri kendi saflarına çektiler. Bu yüzden Osmanlı idaresine direnen mahalli hanedanlar ortadan kaldırıldıktan sonra fethedilen yerlerde hakimiyet kolay kurulmuştur.

Osmanlılar'ın bu idare tarzlarını yapılan araştırmalar açıkça ortaya koymaktadır. Bruce W. McGowan'ın Osmanlı idaresinde Sırbistan üzerine yaptığı araştırmalarda, Sırbistan'da nüfus başına (per capita) düşen gıda mahsulünün Avrupalı devletlerin sömürgelerindeki köylülerin elinde kalan gıda mahsulünden çok daha fazla olduğunu ortaya çıkarmıştır. Balkanlar'ın tek bir devlet çatısı altında uzun süre savaşsız bir ortama kavuşması, buralarda ticareti canlandırmış ve şehirleri geliştirmiştir. Michael Palariet'in XIX. yüzyıl Balkan ekonomileri üzerine yaptığı araştırmada Sırbistan'ın bağımsız olmadan önceki dönemde, müstakil devlet olduğu döneme göre daha hızlı büyüdüğü ve kalkındığı ortaya çıkmıştır.

Soru 11: Osmanlılar, Rumeli'ye nasıl yerleştiler?

Halil İnalcık, Osmanlı fetih metotlarını şu şekilde sistematize eder; Osmanlı yayılışı tamamen muhafazakâr bir karakter taşımaktaydı. Ani bir fetih ve yerleşme siyaseti yoktu. Fetihler sistematik bir şekilde çeşitli safhaları izleyerek yürütüldü. İlk safhası bir alışma ya da alıştırma zamanı olarak gerçekleşirdi. Gazilerin daimi baskısı altındaki komşu senyörler veya devletler bu baskıdan kurtulmak için sultanın tabiliğini ve haraç ödemeği kabul ediyorlardı. Haraç miktarı ne kadar küçük olursa olsun bir kere bu sistem yerleşti mi Osmanlılar ülke halkını İslâm hukukuna göre kendi tebaası sayıyordu.

Tâbiiyet şartlarının herhangi bir şekilde ihlali hâlinde, o ülke darülharb durumuna düşüyor ve buraya gazilerin aralıksız akınları tekrar başlıyordu. Tabiiyet bağlarının sıklaştırılması ve nihayet yerli hanedanın bertaraf edilerek, o ülkenin doğrudan doğruya bir Osmanlı sancağı hâline getirilmesi siyasî şartlara ve fırsatlara göre bir zaman alıyordu.

Osmanlı fütuhatı bu tedrici fetih politikasını XVI. yüzyıla kadar sürdürmüş; Tuna'nın kuzeyindeki memleketlerin Macaristan hariç, doğrudan doğruya ilhakı için hiçbir zaman şartlar tamamıyla uygun görülmemişti. Macaristan'da da başlangıçta bu sistem uygulanmış, fakat Habsburglar karşısında müdafaa ihtiyaçları, buranın birkaç beylerbeyilik hâline getirilmesi neticesini vermiştir.

Yerli hanedanın tasfiyesiyle fetih metodunun ikinci basamağı başlardı. Eski devlete ait unsurlar kısmen muhafaza edilir ve bu bölgeler timar sistemine sokulurdu. Timar sisteminin kuruluşu bütün yerleşik halkın ve gelir getiren mülkiyet ünitelerinin defterlere kaydedilmesini gerektirirdi. Yapılan bir tahrirle (vergi nüfusu yazımı) bu bölgeler Osmanlı nizamına intibak ettirilirdi. Hiçbir zaman eski nizamın birden ilgası ve Osmanlı kanunlarının hemen uygulanması söz konusu değildi.

Mukavemetin uzun müddet devam ettiği yerlere kalabalık Türk grupları yerleştirilerek, nüfusun etnik yapısı değiştirilirdi. Balkanlar'da Osmanlılar'a mukavemet etmeyen, ya da az mukavemet eden yerlerde Türk unsurların yüzdesi daha azdır. Bu işlemin tersi olarak da Rumeli'den Anadolu'ya Hristiyan zümreler sürülerek, o bölgenin daha rahat Türkleşmesi sağlanmıştır.

Soru 12: Rumeli'ye geçiş Osmanlılar'a ne kazandırdı?

Rumeli'ye geçiş ve burada bilinçli bir şekilde tutunulması Osmanlı Beyliği'nin gelişimini sağlayan en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.
Osmanlılar'ın Rumeli'deki fetihler sonucu zenginleşmeleri, durgun bir ekonomik yapıya sahip Anadolu'daki diğer beyliklerin ahalilerini ve askerî zümrelerini etkilemiş ve böylece Osmanlılar'a gereken insan gücü sağlanmıştır. Osmanlılar'ın Hristiyanlar'a karşı Rumeli'de yürüttüğü, kutsal savaş yani gaza siyaseti onlara büyük bir ün ve itibar kazandırmıştı. Osmanlı Beyliği gazi yönlerini Anadolu beylikleri arasında çok iyi propaganda yaparak, saygınlık ve diğer beylikler karşısında üstünlük kazandı.

Osmanlılar'ın gaza siyaseti o kadar tesirliydi ki Selçuklular'ın mirasçılığına soyunan ve Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin en büyüğü olan Karamanlılar dahi bunun karşısında duramamışlardı. İlhanlılar'ın

zayıflaması, Germiyan Beyliği’nin de Batı Anadolu’daki Türkmen beylikleri üzerindeki denetimini kaybetmesinden sonra Karamanlılar’ın bu bölgelere nüfuz etme çabaları vardı. Ancak bu bölgelerdeki ahali ve askerlerin üzerindeki Osmanlı nüfuzunu kırmak için Karamanlılar’ın, kendilerinin daha büyük gaziler olduklarını ispatlamaları gerekiyordu. 1367’de Karaman Beyliği’nin önderliğinde Türkmen beyliklerinin Latinlere karşı düzenlediği Gorigos seferi, bu beyliklerin bir nevi güç gösterisi idi. Memlükler tarafından da desteklenen bu sefer istenen neticeyi vermedi ve başarısızlıkla sona erdi. Bu başarısızlık Karamanlılar’ın nüfuzunu sarstı ve Osmanlılar’ı tekrar ön plana çıkardı. 1387’de Karamanlılar’ın, Frenkyazısı Savaşı’ndaki mağlubiyetleri, Batı Anadolu’daki Türkmen beylikleri üzerinde izledikleri siyasetin sonunu getirdi ve bu bölgelerde Osmanlı nüfuzu bariz bir biçimde hissedilir hale geldi.

Soru 13: Süleyman Paşa Osmanlı İmparatorluğu’nun gerçek kurucusu mudur?

Osmanlı İmparatorluğu’nun kurucusu devlete adını veren Osman Bey’dir. Ancak küçük bir beyliğin yukarıda izah ettiğimiz gibi büyüyüp, gelişmesi ve diğer Anadolu beyliklerini nüfuzu altına alması Rumeli’nin ele geçmesi ile alakalıdır. Eğer Osmanlılar Rumeli’ye geçmeselerdi, Anadolu’daki diğer beyliklerden fazla bir farkları olmayacak ve kısa sürede tarihin tozlu sayfaları arasında kaybolup gideceklerdi. Bu yüzden hükümdar olmamasına rağmen önce Karesi topraklarının fethinde oynadığı rolle, ardından da Rumeli’ye geçişi ve yerleşmeyi sağladığı için Osmanlı İmparatorluğu’nun gerçek kurucusu Süleyman Paşa’dır.

Soru 14: Osmanlı İmparatorluğu’nun anavatanı neresidir?

Osmanlı Beyliği, Söğüt ve çevresinde kurulmuş bir beyliktir. Ancak tarihin gördüğü en büyük imparatorluklardan birisi olarak tarih sahnesine çıkması, kurulduğu topraklarından dolayı değil, her açıdan zengin ve siyasî direnişin az olduğu Rumeli toprakları yüzündendir. Osmanlı Beyliği’nin yayılma alanı uygun fırsatlar çıkmadığı takdirde Rumeli olmuştur. Osmanlı Beyliği’nin Rumeli’de kuvvetlendikten sonra Anadolu’yu içine aldığına dikkat etmek gerekir. Devletin ana siyasî organizasyonunu sağladığı bölge de Rumeli’dir. Osmanlı İmparatorluğu Rumeli’de öylesine sağlam bir yapı

kurmuştur ki, Fetret Devri'nde Anadolu toprakları çok kısa sürede elinden çıkarken, burasının büyük bir bölümü elinde kalmış ve bu saha sayesinde varlığını sürdürebilmiştir. Timur istilasından sonra Osmanlılar Rumeli'yi gerçek yurtları saymaya başladılar. Edirne de bu gelişmeler içerisinde başkent oldu (Halil İnalcık, Ankara Savaşı'na kadar başkentin Bursa olduğunu söyler).

Dikkat edilmesi gereken bir husus da, Osmanlı devlet teşkilatında kurulan ilk yönetim birimlerinin Rumeli adını taşıması ve bunların teşrifatta daha sonra kurulan Anadolu adlı birimlerden önde gelmesidir Örneğin, Rumeli Beylerbeyliği'nin Anadolu Beylerbeyliği'nden, Rumeli Kadıaskerliği'nin Anadolu Kadıaskerliği'nden üstün olması.

Paul Wittek, Rumeli'nin Osmanlılar için "varlık sebebi" olduğunu, Balkan Harbi sonunda Osmanlılar'ın varlık sebeplerini yitirdiklerini söyler. İlber Ortaylı da, Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen 1912'de sona erdiğini belirtir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Rumeli olmasa Osmanlı İmparatorluğu da olmazdı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun anavatanı Rumeli'dir.

Bugün Trakya hariç bütün Rumeli elimizden çıktığı için bunu tam olarak anlayamayabiliriz. Ancak Sofya'nın 1385'te, Erzurum'un 1518'de, Selanik'in 1387'de Van'ın ise 1530'larda Osmanlı hakimiyetine girdiği düşünülürse durum biraz daha rahat anlaşılabilir. Bu mevzu iyice anlaşılamadığından, Osmanlılar'ın kendi anavatanları olan Anadolu'yu ihmal ettikleri sıkça söylenen, kalıplaşmış düşüncelerden birisidir. Osmanlılar fethettikleri bütün yerleri vatan olarak benimsemişlerdir. İlk yayıldıkları saha olduğu ve daha önce üzerinde Türk ve İslâm kültürüne ait eserler bulunmadığı için Rumeli'de Osmanlı eserine sıkça rastlamak normal bir durumdur. Ayrıca Anadolu daha önce Selçuklular ve beylikler tarafından çeşitli eserlerle donatılmıştı. Hiç Türk eseri olmayan yerler varken, Anadolu'ya yeni eserler ve alt yapının yapılması beklenemez. Bunların yanısıra Anadolu'ya göre daha zengin ve daha uygun coğrafi şartlara sahip bir bölgenin hayat şartlarının da daha iyi olması çok normal bir durumdur.

I. MURAD VE DÖNEMİ

Soru 1: I. Murad tahta nasıl çıktı?

I. Murad, Orhan Gazi'nin altı oğlundan ikincisiydi. Aynı anneden (Nilüfer Hatun) olan ağabeyi Rumeli fatihi Süleyman Paşa'nın bir av sırasında attan düşerek ölmesi ona saltanat yolunu açmıştı. Ağabeyinin ölümü üzerine Rumeli fetihlerinde onun yerini aldı.

Ağabeyi Süleyman Paşa'nın yerine geçtikten sonra başarılı faaliyetler yürüten I. Murad, babasının 1362'de ölümünden sonra Osmanlı tahtına geçti. Ağabeyi yaşasaydı tahta geçme ihtimali yoktu. Süleyman Paşa'nın zamansız ölümü ona tahta giden yolu açmıştı.

I. Murad, tahta geçince Ankara'nın geri alınmasıyla meşgul oldu. Bu durumdan istifade eden Bizans, Osmanlılar'ın elinde bulunan Çorlu, Burgaz ve Malkara gibi yerleri geri almıştı. I. Murad Anadolu'daki durumu sağlamlaştırdıktan sonra Rumeli'ye dönerek bu yerleri tekrar ele geçirdi. Fethedilen yerlerde daha önce başlanılan Türk nüfusunun iskânına devam etti. Dimetoka'ya giderek, orayı Rumeli akınları için merkez yaptı. 1363'te Lala Şahin, Filibe'yi fethetti. Filibe'nin fethiyle Edirne kuzeyden emniyete alındığı gibi, İstanbul'a hububat ve vergi geliri sağlayan Meriç Vadisi de Osmanlılar'ın kontrolü altına girdi. Bu gelişmeler üzerine Bizans, 1363'te Osmanlı Beyliği ile anlaşma yoluna gitti. Bizans, yapılan antlaşmayla Osmanlılar'ın Avrupa fetihlerini tanıyordu.

Soru 2: Tahta çıktığında kardeşlerine nasıl davrandı?

I. Murad tahta çıktığında hayatta iki kardeşi vardı: Halil ve İbrahim. Bunlardan Halil, Orhan Gazi'nin eşlerinden Theodora'dan doğmuştu. Theodora, daha önce Bizans İmparatorluğu yapan Kantakuzenos'un kızı idi. Şehzâde Halil aynı zamanda Bizans İmparatoru Ioannes'in kızı ile nişanlıydı. Bursa sancak beyliği yapan şehzâdenin babası tarafından çok sevildiği ve Osmanlı tahtına aday olarak gösterildiği rivayetleri vardır. Hayattaki diğer şehzâde İbrahim de, I. Murad'dan daha büyük olabilir.

I. Murad, Osmanlı hakimiyetinden çıkan Ankara'yı geri aldıktan sonra Eskişehir civarına yönelerek, bu bölgede olan kardeşlerini ortadan kaldırdı. Osmanlı tarihleri bu olay hakkında fazla bilgi vermez. Şehzâdelerin isyan ettiklerine dair ufak kayıtlar vardır. Bu iki şehzâdenin öldürülmesi ile birlikte hanedanda ilk kardeş kanı akıtılmış oluyordu.

Soru 3: Osmanlı hanedanındaki ilk şehzâde isyanı nasıl gerçekleşti?

I. Murad'ın üç oğlu vardı. Bunların her biri bir Osmanlı sancağında yöneticiydi. Şehzâde Bâyezid, Kütahya'da; Yakup Çelebi, Karesi'de; Savcı Bey ise Bursa'da görevliydi.

Sultanın en küçük oğlu Savcı Bey'in çok geniş taraftara sahip olması babası I. Murad'ın gözünden kaçmamıştı. Bu yüzden, oğulları içinde yaşça en büyüğü olan Bâyezid'e mektup yazarak, kardeşleri hakkında kendisine bilgi vermesini istedi. Şehzâde Bâyezid, cevaben yazdığı mektubunda, Yakub'un çok sessiz ve sakin olduğunu, ancak Savcı'nın, çevresinden etkilenerek bazı yanlış hareketlerde bulunabileceğini söylüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan bu olaya çok benzer bir durum Bizans Devleti'nde de yaşanıyordu. Bizans imparatorunun oğlu Andronikos, babasının kendisine haksızlık yaptığını düşünüyor ve kardeşi Manuel'in yıldızının gitgide parlamasını bir türlü hazmedemiyordu. Veliahtlığı kaybederek uzaklaştığı hükümdar olma hayalini, bu kez imparator olarak geri almak niyetindeydi. Bu yüzden, muhtemelen, kendisi gibi düşündüğünü bildiği genç Osmanlı şehzâdesine haber göndererek birlikte isyan etme teklifi yaptı. Savcı Bey de devletin başına geçmeyi istiyordu. Bu yüzden yanındakilerin de teşvikiyle kendisine yapılan teklife olumlu yanıt verdi. Asiler için ortam çok müsaitti. Tarih kitapları, Savcı Bey'in, adına hutbe okutup para bastırdığını belirtirler.

Babalarının Anadolu’da seferde olması bu iki prense isyan için uygun ortamı sağlamıştı. I. Murad, 1385’te isyan eden beylere haddini bildirmek amacıyla Anadolu’ya sefere çıkmıştı. Bizans İmparatoru V. Ioannes de dostluk antlaşması gereği Sultan Murad’ın yanındaydı.

Bu iki taht heveslisinin gözü kara isyan teşebbüslerinde planladıkları gelişme yaşanmadı. Onlar, babalarının henüz Anadolu’ya geçmiş olduklarını ve geri dönünceye kadar idareyi çoktan ele geçireceklerini düşünüyorlardı. Ancak evdeki hesap çarşıya uymamıştı. Her ikisi de babalarının eskiden beri onları izlediklerinden habersizdi. Tecrübeli hükümdarlar ise böyle bir ihtimali hiç akıllarından çıkarmamışlardı. Beklenen isyanı ilk anlayan Sultan Murad oldu. Sultan Murad Hüdâvendigâr, Anadolu seferini iptal etti. Hemen geri dönerek asi ikilinin üzerlerine yürüdü. Osmanlı kaynaklarına göre, Bursa’da Kete ovasında; Bizans kaynaklarına göre, Edirne civarında çarpışma meydana geldi. Çarpışma esnasında Şehzâde Savcı’nın yanında yer alan askerlerin çoğu şehzâde tarafından kandırıldıklarını ileri sürerek Murad Hüdâvendigâr tarafına geçtiler. Genç asilerin ordusu kısa sürede dağıtıldı ve Savcı Bey ile Andronikos kaçarak Dimetoka Kalesi’ne sığındılar. Sultan Murad kaleyi kuşattı. Açlık sıkıntısı çekmeye başlayan kale halkı, başka çareleri olmadığını ve sultana karşı direnmenin anlamsız olduğunu bildikleri için fazla zaman kaybetmeden kalenin kapılarını açtılar. Savcı Bey ve Andronikos ele geçirildi.

I. Murad, vassali hâlindeki Bizans İmparatoru V. Ioannes’ten asi oğlunun gözlerini oydurmasını istedi. İmparator bu işe taraftar olmamasına rağmen sultandan korktuğu için oğlunun ve torununun gözlerine mil çektirdi. Ancak yine de hafif mil çektirdiği için Andronikos’un sadece bir gözü kör oldu.

Osmanlı cephesinde ise, Savcı Bey hemen cezalandırılmadı. Kaynaklar Sultan Murad’ın oğlunu affetmek niyetinde olduğunu, bu yüzden onu hemen cezalandırmadığını belirtirler. Belki Sultan I. Murad, oğlunu bir parça azarlamak sonra da affetmek niyetindeydi. Ancak, padişahın bu iyi niyetini anlamayıp babasına karşı hoş olmayan davranışlarını söze de döken şehzâde, Sultan Murad’ı daha da hiddetlendirdi. Sultan Murad Hüdâvendigâr da Şehzâde Savcı Bey’in gözlerine mil çektirdi. Ancak, oğlunun bu hareketine çok kızdığı için, yaptıklarını bir türlü hazmedemiyordu. Sonuçta oğlunu boğdurttu.

Şehzâdelerin babalarına karşı isyan etmesi Osmanlı Beyliği'nde daha önce örneği görülen bir durum değildi. Savcı Bey bir ilkti. Savcı Bey, muhtemelen Andronikos'tan etkilenmişti. Çünkü Bizans İmparatorluğu'nda bu tip örneklere sıkça rastlanıyordu. Osman Bey ve Orhan Bey döneminde böyle bir olaya rastlanmamıştı. Ancak Savcı Bey'in bu hareketi Osmanlı tarihinde kanlı sayfaların açılması için bir dönüm noktası oldu. Kardeşinin isyanından ders alan Yıldırım Bâyezid, babasının Kosova Savaşı'nın hemen sonrasında şehid edilmesi üzerine tahta çıktığında, ilk iş olarak kardeşi Yakub Çelebi'yi boğdurttu.

Soru 4: Anadolu beylikleri Osmanlı hakimiyeti altına nasıl alındı?

Osmanlılar'ın Rumeli'deki fetihler sonucu zenginleşmeleri, durgun bir ekonomik yapıya sahip Anadolu'daki diğer beyliklerin ahalilerini ve askerî zümrelerini etkilemiş ve onları Osmanlı İmparatorluğu'na yönlendirmişti. Osmanlılar'ın Hristiyanlar'a karşı Rumeli'de yürüttüğü, kutsal savaş yani gazâ siyaseti onlara büyük bir ün ve itibar kazandırmıştı. Osmanlı Beyliği gazi yönünü Anadolu beylikleri arasında çok iyi propaganda yaparak, kendilerine saygınlık ve diğer beylikler karşısında üstünlük kazandı.

İlhanlılar'ın zayıflaması ve Germiyan Beyliği'nin de Batı Anadolu'daki Türkmen beylikleri üzerindeki denetimini kaybetmesinden sonra Karaman Beyliği bu bölgeler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışıyordu. Ancak Osmanlılar'ın gazâ siyaseti o kadar tesirliydi ki Selçuklular'ın mirasçılığına soyunan ve Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin en büyüğü olan Karamanoğulları, bunun karşısında duramamışlardı. Karamanoğulları'nın bu bölgelerdeki ahali ve askerlerin üzerindeki Osmanlılar'ın nüfuzunu kırmak için kendilerinin daha büyük gaziler olduklarını ispatlamaları gerekiyordu.

1367'de Karaman Beyliği'nin önderliğinde Türkmen beylikleri, Latin hakimiyetindeki Gorigos Kalesi'ne bir sefer düzenlediler. Bu sefer, Anadolu beyliklerinin bir nevi güç gösterisi idi. Osmanlılar'a karşı kendilerinin de büyük gaziler olduklarını ispat etmeye çalışıyorlardı. Memluk Devleti tarafından da desteklenen bu sefer istenen neticeyi vermedi ve başarısızlıkla sona erdi. Bu başarısızlık Karamanlılar'ın nüfuzunu sarstı ve Osmanlılar'ı daha fazla ön plana çıkardı. 1387'de Frenk Yazusu savaşında Karamanlılar'ın, Osmanlı İmparatorluğu karşısında mağlup olmaları, Batı

Anadolu'daki Türkmen beylikleri üzerinde izledikleri siyasetin sonunu getirdi. Bu savaşın ardından Batı Anadolu beylikleri, Karamanoğulları ve Kuzey Anadolu'daki Candaroğulları, Osmanlı hakimiyetini kabul ettiler.

Karaman Beyliği'nin taarruzundan çekinen Germiyan Beyi Süleyman Bey kızı Devlet Hatun'u I. Murad'ın büyük oğlu Yıldırım Bâyezid'le evlendirerek Osmanlı himayesini kazanmayı düşünüyordu. Teklifi I. Murad da olumlu karşılayınca evlilik gerçekleşti. Ancak Osmanlılar, Kütahya, Simav, Eğrigöz (Emet) ve Tavşanlı'yı çeyiz olarak aldılar. Muhtemelen bu şehirlerin terki gönüllü olmamış, Osmanlılar'ın siyasî baskısı sonucu gerçekleşmişti. Fakat iki beylik arasında kalan Germiyanlılar'ın yaşam sürelerini uzatmak için başka çareleri de yoktu.

Gorigos seferinden sonra Karaman Beyliği'nin etkisinden kurtulmak isteyen Hamidoğulları Osmanlılar'a yaklaşmıştı. Bu durumdan istifade eden I. Murad, Hamidoğlu Beyi Kemaleddin Hüseyin Bey'e, Karamanoğulları'nın saldırıları karşısında yardım etmek için Karaman sınırındaki bazı kalelerini Osmanlılar'a satmasını teklif etti. Daha sonra I. Murad oğlu Bâyezid'in evliliği ile elde edilen Germiyan topraklarını görmek için Kütahya tarafına hareket ettiğinde telaşlanan Hamid Beyi, bir elçi göndererek istenilen yerleri satmaya razı olduğunu belirtti. 1381 veya 1382'de yapılan satış antlaşmasına göre Hamidoğulları 80 bin altın karşılığında Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç ve Karaağaç'ı Osmanlılar'a verdiler. Aslında bu durum iki beyliğin arasında kalan ve direnme güçleri bulunmayan Hamidoğulları'nın gördükleri baskı sonucu topraklarını Osmanlılar'a terketmelerinden başka bir şey değildi. Osmanlılar bu fetihlerini meşrulaştırmak için bu bölgeleri para ile aldıkları propagandasını yaptılar. Fakat bu topraklarda gözü olan Karamanlılar ile Osmanlılar'ın arası açıldı. İki beylik bu şehirler yüzünden defalarca savaştı. I. Murad daha sonra 1387'deki Karaman seferi sırasında, Hamidoğullarının merkezi Eğirdir'i de aldı.

Soru 5: Sırp Sındığı diye bir savaş var mıdır?

Osmanlı tarihlerinde 1364'te Hacı İlbey'in, Macar Kralı idaresindeki Macar, Sırp ve diğer Balkan devletlerinin kuvvetlerinden oluşan Haçlı ordusunu bir gece baskını sonucunda büyük bir mağlubiyete uğrattığı ve bu savaşa "*Sırp* Smdı<7i=Sırplar'ın mağlup edildiği yer" adı verildiği

belirtilir. Ancak aynı yıllara ait olayları anlatan Balkan milletlerine ait eserler ile Bizanslı tarihçilerin eserlerinde, bu savaştan bahsedilmemektedir. Sırp Sındığı Savaşı hakkında bilgi veren Osmanlı tarihleri, bu savaştan çok uzun yıllar sonra kaleme alınmışlardır. 1371'de meydana gelen ve Sırplar'ın müttefikleri ile birlikte büyük bir bozguna uğratıldığı Çirmen savaşı da, Osmanlı tarihlerinde yer almamaktadır.

Halil İnalcık, Osmanlı tarihlerinin 1352'de Rumeli'ye geçen Süleyman Paşa'nın, Sırplar'la yaptığı savaşları, Edirne'nin fethini ve Çirmen (1371) savaşını birbirine karıştırdıklarını belirtir. Muhtemelen Süleyman Paşa zamanında Sırplarla yapılan savaşlar sırasında meydana gelen bir baskın (1352'deki Dimetoka Savaşı?) 1371'deki Çirmen savaşı ile birleştirilerek, 1364'te yeni bir savaş meydana çıkarılmıştır.

Soru 6: Çirmen Savaşı'nın önemi nedir?

1360'lı yılların ortalarında, Osmanlı fetihleri ile iyice baskı altına alınan, Edirne'nin fethine girişildi. Şehir halkı hiçbir yerden yardım alamayınca şehri teslim etti. Edirne'nin fethi Osmanlılar'ın Avrupa'da kati şekilde yerleştiğini gösteren bir hadiseydi. Edirne'nin fethi, Anadolu Türk tarihi için olduğu kadar, Balkanlar ve Avrupa için de bir dönüm noktası oldu. Bunun ardından 1371'deki Çirmen zaferiyle, Edirne ve Batı Trakya emniyete alındı. Meriç Nehri tamamen Osmanlı kontrolüne girdi. Osmanlılar'a karşı Balkanlar'da oluşturulmaya çalışılan direniş kırıldı ve Balkanlar'daki Macar nüfuzu azaldı. Ayrıca bu savaş sonunda Makedonya'daki Sırp prenslikleri, Bulgar Kralı ve Bizans İmparatoru, Osmanlı hakimiyetini tanıdılar.

Çirmen Savaşı'ndan sonra Bulgarların elinden Trakya'nın Karadeniz kıyıları alındı. Böylece Bizans'ın Avrupa ile olan son karayolu irtibatı da kesilmişti. Daha sonra Orta Bulgaristan'a kadar ilerlendi ve 1385'te Sofya fethedildi. Batı Trakya ve Makedonya'nın bir kısmı alındı. Bu arada Kavala, Drama, Serez ve Selanik fethedildi. Arnavutluk içlerine kadar gidildi.

Soru 7: I. Kosova Savaşı neden çıktı ve önemi nedir?

Çirmen Savaşı'ndan sonra Orta kol komutanı Kara Timurtaş Paşa, Vardar ovasından, Balkan dağlarının kuzey ve batı yönüne doğru fetihler yaptı. Samakov'dan başlayarak Manastır ve Pirlepe'yi almıştı. 1386'da Sırbistan'a girerek Niş'i fethetti. Akınlarını Bosna'ya kadar uzatması üzerine Sırp Prensleri ve diğer mahalli prensler harekete geçerek, 1388'de Morava kıyısındaki Ploçnik'te, Timurtaş Paşa'yı mağlup ettiler. Bu, Türkler'e karşı kazanılan ilk Hristiyan zaferiydi. Bu zaferden cesaret alan ve I. Murad'ın Anadolu'da olmasını fırsat bilen Bosna, Sırp ve Bulgar Kralları ittifak kurdular. Osmanlılar ise bu ittifakı küçültmek için faaliyete geçtiler. Arnavutluk'taki bazı prenslerin bu ittifakın içinde yer almamaları sağlandı.

1388 sonbaharında, Çandarlı Ali Paşa süratli bir baskınla Bulgar Kralı'nı saf dışı bırakarak Osmanlı ordusunun arkasını emniyet altına aldı. 15 Haziran 1389'da meydana gelen Kosova sahasındaki savaşta ise Osmanlılar, büyük bir zafer kazandılar. I. Kosova zaferi neticesinde Tuna Nehri'nin güneyindeki Balkan bölgesinde Osmanlılar'a karşı direnebilecek bir kuvvet kalmadı ve Kuzey Sırbistan yolu açıldı. Güneydoğu Avrupa'da bu dönemde ayaktaki tek güçlü devlet ise Macaristan'dı. Sırp Prensi Lazar da bu savaşta ölmüştü.

Kosova savaşından sonra Balkanlar'da, Macarlar'dan başka Osmanlılar'a karşı koyabilecek bir güç kalmadı. Macar desteği olmadan Balkan devletlerinin Osmanlılar'a karşı bir faaliyete girme durumları yoktu. Fetret Devri'nde bile Sırplar ve diğer Balkan milletleri bu bölgelerdeki Osmanlı teşkilatlanmasının güçlü olması ve kendilerinin eski güçlerinde olmamaları yüzünden bağımsızlıklarını tam olarak tekrar kazanamadılar. Sırp prenslikleri ve diğer Balkan devletlerinin Osmanlı hakimiyeti altına girmeleri artık an meselesiydi. Ankara Savaşı'ndaki mağlubiyet bu süreyi biraz uzatmışsa da, XV. yüzyılın ortalarında Balkanlar'ın hemen hemen tamamı, Osmanlı toprağı hâline geldi.

Soru 8: I. Murad nasıl öldü?

Kosova Savaşı'nda düşmanın bozguna uğrayıp kaçmasından sonra, büyük bir zafer kazanan I. Murad harp sahasını dolaşmaya başlamıştı. Zafer için Allah'a şükrediyordu. Bu sırada savaşta yaralanan Sırp despotunu damadı Miloş Obiliç (Kobiliç), Müslüman olacağını ve önemli bilgiler

vereceğini söyleyerek hükümdarın yanına geldi. Bir hançer ile Murad Hüdavendigâr'a saldıran Miloş Obiliç, hükümdarı kalbinden yaralayarak attan düşürdü. Saldırgan, hükümdarın etrafındaki adamlar tarafından hemen öldürüldü.

I. Murad'ın yaralandığı yerde bir çadır kurularak hükümdar tedavi altına alındı. Ancak yarası ağırdı. Hayatından ümit kesildiği için büyük oğlu Yıldırım Bâyezid çağrıldı ve hükümdar ilân edildi.

Soru 9: "Hüdavendigâr" ne demektir?

I. Murad, tarih kitaplarında Murad-ı Evvel (I. Murad), Murad Hüdavendigâr ve Gazi Hünkâr diye anılır. Avrupa kaynaklarında ise "Amurad" diye bahsedilir. Murad Hüdavendigâr en çok kullanılan ismidir. Farsça bir kelime olan Hüdavendigâr, "hükümdar" manasına gelir. I. Murad, babası ve dedesi gibi sadece "Bey" diye anılmamış, hükümdar olarak da zikredilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaştığı çizgiyi göstermesi açısından ilginç bir noktadır. Onun bu ünvanı sonradan Bursa'nın merkez olduğu sancağın ismi oldu. Bu bölgeler Osmanlı taşra yönetiminde "Hüdavendigâr Sancağı" olarak geçer.

Soru 10: I. Murad, oğlu Yıldırım Bâyezid'e nasıl bir miras bıraktı?

Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerindeki askerî kuvvetleri Edirne'nin fethinden sonra, imparatorluğun artan askerî ihtiyacını karşılamamaya başlamıştı. Ayrıca Osmanlı Beyliği yavaş yavaş merkezileşmeye başlıyordu. Bütün bu ihtiyaçlar merkezde bulunacak daimi bir ordu tarafından karşılanabilirdi. I. Murad devrinde Çandarlı Kara Halil ile Kara Rüstem, Hristiyan esirlerden merkezî bir ordu için istifade edilmesi düşüncesini ileri sürdüler. Bu teklif üzerine Rumeli'de akınlarda bulunan beylere haber salınıp alınan esirlerin beşte birinin devlet hissesi olarak ayrılması emredildi. Devlete verilen esirler belirli bir eğitimden geçirildikten sonra asker olarak kullanılmaya başlandı. Böylece yeniçerilerin de içinde yer aldığı Kapıkulu Ocakları'nın temeli atıldı. I. Murad devrinde kurulan Kapıkulu sistemi, Yıldırım Bâyezid'in zamanındaki merkezîleşme çabalarıyla birlikte oldukça büyük bir gelişme gösterdi.

I. Murad, Balkan devletleri ile mahalli senyörleri vasal hâline getirerek, vasal devletlerden mürekkep bir imparatorluk kurmuştu. Onun hükümdarlığı zamanında Osmanlılar, beylikten devlete geçtiler. I. Bâyezid, babasının vasal prenslik ve beyliklerden oluşan devletini, merkeziyetçi bir imparatorluk hâline getirmeye kalkışacak, ancak bu teşebbüsü Timur'un vurduğu darbe ile yarım kalacaktır.

YILDIRIM BÂYEZİD VE DÖNEMİ

Soru 1: I. Murad'ın kaç oğlu vardı?

Osmanlı kaynaklarında Hüdavendigâr veya Gazi Hünkâr, Batı kaynaklarında ise Amurad olarak bahsedilen I. Murad'ın kaynaklarda ismi geçen üç oğlu Şehzâde Bâyezid, Yakub Çelebi ve Savcı Bey'dir.

Kardeşlerin en küçüğü olan Savcı Bey, kadim Türk geleneğine uygun olarak baba ocağının, yani Bursa'nın idaresiyle görevlendirilmişti. Belki de bu konumunun verdiği avantajla diğer kardeşlerine nazaran oldukça geniş bir taraftar çevresi edindi. Genç yaşında kazandığı güç, kısa sürede Savcı Bey'in gözünü kararttı ve Bizans İmparatoru V. Ioannes'in oğlu Andronikos ile birlikte, 1385'te babalarının Anadolu taraflarında seferle meşgul olmasından istifadeyle emellerini gerçekleştirmek için isyan bayrağını açtı. Ancak isyanları kısa sürede bastırıldı ve I. Murad, Savcı Bey'in önce gözlerine mil çektirdi, sonra da şehzâdeyi boğdurttu.

Murad'ın diğer oğullarından Yakub Çelebi Karesi Sancakbeyliği yaparken, Şehzâde Bâyezid de Germiyanoğlu Süleyman Çelebi'nin kızı olan hanımının çeyizi karşılığı Osmanlılar'a bırakılan Kütahya, Emed, Simav ve Tavşanlı'nın idaresini üstlenmişti.

Hüseyin Hüsameddin *Amasya Tarihi* adlı eserinde, I. Murad'ın, İbrahim isimli bir oğlunun daha bulunduğunu, bu şehzâdenin Bursa Valisi olduğunu ve babasının vefatını duyunca Bursa'da hükümdarlığını ilân ettiği fakat Yıldırım Bâyezid tarafından idam ettirildiğini söyler. Mükrimin Halil Yinanç da vakıf kayıtlarına dayanarak, I. Murad'ın oğulları arasında

İbrahim'in de ismini zikreder, ancak bu şehzâdenin hayatı, faaliyetleri ve akıbetiyle ilgili herhangi bir bilgi vermez.

Soru 2: Şehzâde Bâyezid'e "Yıldırım" ünvanı nasıl verildi?

Osmanoğulları'nın dördüncü hükümdarı olan I. Bâyezid gerek Osmanlı kaynaklarında, gerekse Batı kaynaklarında isminden ziyade "Yıldırım" lakabıyla anılır. Bazı Fransız yazarlar, bu lakabın yerine "L'Eclair" yani "Şimşek" kelimesini kullanırlar. Sultanın daha şehzâdeliği döneminden itibaren katıldığı savaşlarda gösterdiği cesaret ve süratli hareketlerinden dolayı kendisine verilen bu lakabın tam olarak ne zaman ve hangi vaka münasebetiyle kullanılmaya başlandığı hususunda farklı rivayetler vardır. Kimi yazarlar, I. Bâyezid'in "Yıldırım" ün-vanını almasını, tahta geçer geçmez kardeşi Yakub Çelebi'yi katlettirmekteki süratine bağlarken, kimi yazarlar da sultanın 1397'de Karamanoğlu Ali Bey üzerine düzenlediği seferdeki cesur hareketlerine bağlarlar.

Bu konuda en eski ve en kuvvetli rivayet ise I. Murad'ın 1387'de Karamanoğulları üzerine düzenlediği ve Şehzâde Bâyezid'in de katıldığı seferde cereyan eden hadiselerle ilgilidir. İki devlet arasında Frenk Yazısı mevkiinde yapılan savaşta Osmanlı ordusunun merkezini I. Murad, sol kanadını Şehzâde Bâyezid, sağ kanadını da Şehzâde Yakub Çelebi kumanda etmişti. Osmanlı kaynaklarında, Şehzâde Bâyezid ve Rumeli Beylerbeyi Kara Timurtaş Paşa'nın, gösterdikleri gayret ve kahramanlıklarla Osmanlılar'ın muharebe alanından galip ayrılmalarını sağladıkları ve bu münasebetle şehzâdeye "Yıldırım" ünvanı, Kara Timurtaş Paşa'ya da vezirlik yanısıra Rumeli Beylerbeyiliği'nin verildiği söylenir.

Hayatı ve faaliyetleri incelendiğinde I. Bâyezid'in "Yıldırım" ünvanını, en az ismi kadar, taşımaya layık bir hükümdar olduğu görülür. Günümüz araştırmacıları için bu dönemin sağlam bir kronolojisini çıkartmak hemen hemen imkânsızdır ve bunda kaynak yetersizliği kadar sultanın şahsiyeti de belirleyici rol oynar. Zira Rumeli ovalarında at koştururken izlediğimiz Yıldırım'ın aynı yıl Anadolu bozkırlarında yeni bir seferde karşımıza çıkması, dönemin ulaşım imkânları göz önüne alındığında, akıllara durgunluk vermektedir. Yıldırım Bâyezid'in bir yıl içinde Anadolu'dan Rumeli'ye yedi defa geçtiği rivayet edilir.

Soru 3: Yıldırım Bâyezid, tahta nasıl çıktı?

Osmanlı tarihinde savaş meydanında tahta çıkan ve yine başka bir savaş neticesinde tahtından olan ilk ve tek padişah Yıldırım Bâyezid'dir.

I. Murad, yakın zamana kadar müttefiki olan Sırp prensi Lazar'ın, Sırp, Bosna, Macar, Arnavut, Leh, Çek ve Eflak birliklerinden oluşan güçlü bir orduyla harekete geçtiğini öğrenince oğulları Şehzâde Bâyezid ve Şehzâde Yakub ile bütün beylerine ve tâbi beyliklere haber gönderip acele hazırlıklarını tamamlayıp kendisine katılmalarını emretti. İki ordu, 15 Haziran 1389'da Kosova'da karşı karşıya geldi.

Osmanlı ordusunun merkezinde I. Murad, sol kolunda Yakub Çelebi ve sağ kolunda Şehzâde Bâyezid yer almıştı. Muharebe esnasında bir ara Osmanlı ordusunun sol kolu düşman taarruzu karşısında zor durumda kaldı, ancak Şehzâde Bâyezid'in süratle yardıma gelmesi sayesinde tehlike büyümeden önlendi. Nihayet muharebe Osmanlılar'ın kesin zaferiyle neticelendi. Sultan Murad harp sahasını dolaşırken, sinsice yanına sokulan Miloş Obiliç adlı bir Sırp tarafından hançerlendi. Çok ağır bir şekilde yaralanan sultanın, yanındaki devlet adamlarına, birçok seferde üstün yeteneğini ve kabiliyetini ispatlayan büyük oğlu Şehzâde Bâyezid'in kendisinden sonra Osmanlı tahtına oturmaya en layık kişi olduğunu vasiyet ettiği söylenir.

Düşmanı takip etmekte olan Yıldırım Bâyezid geri çağrıldı ve babasının vasiyeti gereği hükümdar ilân edildi. Yıldırım, ilk olarak, hâlâ düşmanın kılıç artıklarını temizlemekle meşgul olan hayattaki tek kardeşi Yakub Çelebi'yi öldürttü. Yakub Çelebi'nin öldürülme kararını Bâyezid'in mi, yoksa devlet adamlarının mı verdiği hususu tarihçiler arasında tartışma konusudur. Osmanlı tarihinde ilk defa bir hanedan mensubu isyan etmeden, bir hükümdar tahta geçer geçmez öldürülmüştü. Yakub Çelebi'nin idam hükmünü her kim vermiş olursa olsun, Osmanlılar'da daha önce de uygulanmış bir geleneği, bilhassa Savcı Bey'in isyanını göz önünde bulundurmuş olmalıdır. Böyle bir kararın I. Murad'ın şehid edildiği ve henüz devam etmekte olan bir savaş ortamında alındığı gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Yakub Çelebi'nin de askerler içerisinde taraftarlarının olduğu unutulmamalıdır. Yakub Çelebi isyan etmeden öldürülmüş olsa da, isyan etme ihtimali oldukça yüksekti. Şehzâdenin öldürülmesi üzerine Aşıkpaşazâde

“Andan sonra Bâyezid hazır idi, sancak dibinde kodular. Yakub Çelebi tarafı hod kâfiri sımış idi. Geldiler, söylediler: Gel! Baban seni ister, dediler. Hemen kim geldi, onu dahi babası gibi etdiler... Ve o gece askere ızdırap düştü. Sabah kim oldı Bâyezid Hanı kabul ettiler” diyerek bir tepkinin oluştuğunu anlatır. Tüm bunları göz önünde bulundurduğumuzda Yakub Çelebi’nin öldürülmesi kararı, durumun kritik olması nedeniyle hemen alınmış ve böylece muhtemel bir iç savaş çıkmadan önlenmişti.

Yakub Çelebi’nin öldürülmesi hadisesi birçok Osmanlı yazarı tarafından olumlu veya olumsuz yönleriyle geniş bir şekilde ele alındığı gibi Batılı yazarlar da bu konuyla ilgilenmişlerdir. Şehzâdenin idamından birkaç sene sonra adı bilinmeyen bir Katalan yazarı tarafından kaleme alınan “La Historia de Iacob Xalabin” isimli tarihi romanda, Yakub Çelebi’nin I. Murad’ın büyük oğlu ve veliahdı olduğu, Yıldırım Bâyezid’in ise kardeşini öldürüp, tahtı gasp ettiği söylenmektedir.

Soru 4: Yıldırım, Birinci Anadolu seferinde nereleri fethetti?

I. Murad’ın Kosova’da şehid olduğu haberi duyulunca, Anadolu’da Osmanlılar’a tâbi olan beylikler fırsattan istifade etmek için derhal harekete geçtiler. Germiyanoğlu II. Yakub Bey, evvelce babası tarafından Osmanlılar’a verilen toprakları geri aldı, Kara Tatarlar’ın reisi Mürüvvet Bey Kırşehir’i ele geçirip Kadı Burhaneddin’e teslim etti. Türkiye Selçukluları’nın vârisi olduklarını iddia eden ve diğer beyliklerin kendilerine tâbi olması gerektiğini savunan Karamanoğulları bu defa da isyanın liderliğini üstlendi. Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey, Beyşehir’i alıp, Göller Bölgesi’ni işgal ettiği gibi Eskişehir’e kadar Osmanlı topraklarına saldırdı.

Rumeli ve Bizans işlerini yoluna koyup süratle Anadolu’ya geçen Yıldırım Bâyezid, 1389-1390’daki iki ayrı seferle Batı Anadolu’daki Aydın, Sanman, Hamid, Menteşe, Germiyan ve Teke beylikleri ile Bizans’a bağlı Alaşehir’i Osmanlı topraklarına kattı. Fethedilen bölgelerdeki mahalli hanedanlar tasfiye edilerek bunların yerine doğrudan doğruya sultanın kulları veya oğulları atandı. Bizans İmparatoru’nun oğlu Manuel ile Candaroğlu Süleyman Bey de kendi kuvvetlerinin başında Yıldırım’ın bu ilk Anadolu seferine katılmışlardı. Yıldırım Bâyezid, Batı Anadolu’da

Osmanlı hâkimiyetini tesis ettikten sonra, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'in üzerine yürüdü. Beyşehir'i aldı ve mukavemet görmeksizin Konya'ya kadar ilerleyip şehri kuşattı. Osmanlılar'ın karşısında tek başına direnemeyeceğini bilen Alâeddin Ali Bey, Kadı Burhaneddin'den yardım istedi. Bu sıralarda Yıldırım'ın fazla büyümesinden endişe edip, onunla yaptığı ittifakı bozan Candaroğlu Süleyman Bey, Karamanoğlu Ali Bey'e yardım hususunda Kadı Burhaneddin'le anlaştı. İki hükümdar Kırşehir'e gelerek, Karamanoğlu'nun da kendilerine katılmasını beklemeye başladılar. Alâeddin Ali Bey ise müttefiklerinin yanına gitmek yerine, hâlâ Konya'yı muhasara etmekte olan Yıldırım Bâyezid'den sulh istedi. Yapılan antlaşmayla Beyşehir ile civarındaki bazı yerler Osmanlılar'a bırakıldı ve Çarşamba Suyunun her iki devlet arasındaki sınırı belirlemesi kararlaştırıldı.

Şimdi sıra Candaroğlu Süleyman Bey'in cezalandırılmasına gelmişti. Yıldırım Bâyezid 1391'de karadan Kastamonu'nun üzerine yürüdü, bir taraftan da Süleyman Bey'in müttefiki Kadı Burhaneddin'i zayıflatmak için ona düşman olan eski Eretna beyleri ile irtibata geçti. Ancak kışın bastırması ve bilhassa Kadı Burhaneddin'in Amasya civarına kadar gelerek Osmanlılar'ın sefer yolunu tehlikeye sokması üzerine geri çekildi. Yıldırım Bâyezid, ertesi sene Candaroğlu'na son darbeyi vurmak için yine karadan ilerlerken, bir Osmanlı donanması da Süleyman Bey'in kardeşi İsfendiyar Bey'in yönettiği Sinop'a saldırdı. Kastamonu Osmanlılar'ın eline geçti ve Süleyman Bey idam edildi. Sultan, İsfendiyar Bey'in kendisine tâbi olarak Sinop'u yönetmesine izin verdi.

Yıldırım Bâyezid'in Kastamonu'yu ele geçirdikten sonra Kadı Burhaneddin'e tâbi Osmancık'ı alması ve bölgedeki mahalli beyler üzerinde nüfuz kurmaya çalışması, iki hükümdar arasında bir süredir devam eden düşmanlığı daha da körükledi. Cesur, azimli, mücadeleci bir hükümdar olan Kadı Burhaneddin'in, Osmanlılar karşısında hemen pes etmeye hiç niyeti yoktu. 1392'de Çorum yakınlarındaki Kırkdilim Kalesi önlerinde Kadı Burhaneddin ile Yıldırım'ın oğlu Ertuğrul arasında yapılan ve üç gün süren muharebede, Osmanlılar yenildi ve Şehzâde Ertuğrul hayatını kaybetti. Kazandığı galibiyetle adını bütün Anadolu'da duyuran Kadı Burhaneddin, Sivrihisar ve Ankara'ya kadar Osmanlı topraklarını yağmaladı.

Aynı yıl Kadı Burhaneddin tarafından muhasara edilen Amasya Emiri Ahmed, Yıldırım Bâyezid'den yardım istedi ve karşılığında şehri Osmanlılar'a teslim etti. 1393'te Amasya'yı almak için harekete geçen Kadı Burhaneddin, Yıldırım Bâyezid'in güçlü bir ordu ile bu tarafa gelmesi üzerine Turhal'dan Tokat'a oradan da merkezî olan Sivas'a çekilerek geçit yerlerini tahkim ettirdi. Amasya'ya giren Osmanlı Sultanı, bir süre bölgede kaldıktan sonra, oğlu Çelebi Mehmed'i Amasya Sancakbeyi tayin edip geri döndü. Çarşamba'daki Taced-dinoğulları, Merzifon civarındaki Taşanoğulları ve Bafra Emiri gibi mahalli hanedanlar Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiler. Seferden geri dönen Osmanlı ordusuna karşı küçük taciz saldırılarından başka bir şey yapamayan Kadı Bur-haneddin, ittifak çağrısında bulunan Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey'le ittifak yapamadığı gibi araları da açıldı. Doğudaki sınırlarını düzene koyan Yıldırım Bâyezid bütün gücüyle Rumeli'ye yöneldi.

Soru 5: Yıldırım'ın, İkinci Anadolu seferinde ne netice alındı?

Osmanlılar, Rumeli'de Hristiyanlar'la mücadele ederken, Karamanoğulları ile eskiden beri süregelen anlaşmazlık tekrar su yüzüne çıktı. Alâeddin Ali Bey, Ankara'ya girip Osmanlılar'ın Anadolu Beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı esir aldı. Karamanoğlu, bir müddet sonra Timurtaş Paşa'yı hediyeler ve elçilerle birlikte Yıldırım Bâyezid'in yanına gönderip, yeniden barış yapmak istedi. Niğbolu'nun muzaffer komutanı, antlaşma teklifini reddedip, ordusuyla Karaman Beyliği'nin üzerine yürüdü. 1397'de Akçay'da yapılan muharebede mağlup olan Karamanoğlu, Konya Kalesi'ne kapandıysa da şehir halkı kendisine yeterli desteği vermedi. Alâeddin Ali Bey yakalanarak idam edildi. Ali Bey'in öldürülmesiyle Toroslar'ın güneyindeki birkaç şehir dışında bütün Karaman toprakları Osmanlı hakimiyetine girdi. Osmanlı tehlikesi karşısında yalnız kaldığını gören Kadı Burhaneddin, Memlük Sultanı Berkuk'a elçi gönderip onun himayesine girdi. Yıldırım Bâyezid 1398'de, Müslüman Samsun'u Ku-badoğlu Cüneyd Bey'in elinden alınca, bütün Canik bölgesi beyleri Osmanlı hâkimiyetini kabul ettiler.

Kadı Burhaneddin, Akkoyunlu Reisi Kara Yülük Osman Bey tarafından öldürtülünce, Sivas halkı Osmanlılar'dan yardım istedi. Yıldırım Bâyezid,

Kadı Burhaneddin gibi önemli bir rakibi devre dışı kalınca, Orta Anadolu'yu rahatça kontrolü altına alma imkânına kavuştu.

Şehzâde Süleyman Çelebi komutasındaki bir Osmanlı ordusu Sivas önlerinde Kara Yülük'ü mağlup etti, daha sonra kalabalık bir orduyla gelen Yıldırım Bâyezid şehre girdi. Kadı Burhaneddin'in oğlu Zeynelabidin'i tahttan indirip, Sivas, Tokat, Kayseri, Kırşehir ve Aksaray gibi önemli şehirleri Osmanlı topraklarına kattı.

Memlük Sultanı Berkuk'un ölmesi ve yerine geçen Ferec'in de ülkede duruma tam manasıyla hâkim olamamasıyla Osmanlı Sultanı gözünü güneydeki Dulkadir ve Memlük topraklarına dikti. Elbistan, Malatya, Behisni, Hısnı Mansur, Kâhta ve Divriği gibi şehirler Yıldırım Bâyezid'e boyun eğdi.
Osmanlılar ile Memlükler arasında, Dulkadir toprakları üzerinde ilk defa bu dönemde başlayan rekabet yüzyıldan fazla sürecekti. Kaderin cilvesi midir bilinmez, 13. asrın ortalarında aynı topraklar için Anadolu'nun Osmanlılar'dan önceki sahipleri olan Türkiye Selçukluları ile Mısır ve Suriye'nin Memlükler'den evvelki hâkimleri Eyyubiler arasında yapılan savaşlar her iki devletin Moğol istilası karşısındaki direncini kırdığı gibi şimdi de Osmanlı-Memlük rekabeti adeta Timur'un bu tarafa gelmesine davetiye çıkartmıştı.

Soru 6: Yıldırım, Rumeli'de neler yaptı?

Yıldırım Bâyezid, Birinci Kosova Muharebesi'nde tahta çıkınca, Anadolu'ya geçmeden önce Sırp Kralı Lazar'ın oğlu Stefan Lazareviç ile görüşmüştü. Ste-fan, senelik haraç vermeyi, muharebelerde kendi askerleri ile birlikte sultanın yanında bulunmayı kabul etti. Yıldırım Bâyezid, Stefan'ın kız kardeşi Olivera ile evlendi. Sırp hükümdarı, hayatının sonuna kadar Yıldırım'a sadık bir müttefik olarak kaldı.

I. Bâyezid devri, Türk akıncılarının Balkanlar'daki faaliyetlerini son derece yoğunlaştırdıkları bir dönemdi. Osmanlı hükümdarı, hızla Anadolu'ya giderken Evrenos Bey'i Vodena ve Vulçitrin'i fethetmekle görevlendirdi. Evrenos Bey, sultanın emriyle 1390'dan itibaren altı yıl Arnavutluk üzerine şiddetli akınlar düzenledi. Paşa Yiğit Bey, 1391'de Üsküb'ü fethetti, Firuz Bey Eflak'a girdi. Macaristan'a ait olan Belgrad, ilk defa bu yıllarda Osmanlı akıncıları tarafından kuşatıldı. Güney

Arnavutluk’un mahalli hanedanlara bölünmüş siyasî coğrafyası, Osmanlılar’ın bölgede ilerleyişini kolaylaştırdı. 1392’de Georg Balşa’nın hakimiyetindeki Akçahisar ve İskenderiye Türkler’in eline geçti. Lala Şahin, Arnavutluk sahillerindeki Venedik’e ait yerler üzerinde baskı kurdu. 1392-1393’te Teselya taraflarında yeni teşkil edilen eyalet Yıldırım Bâyezid tarafından Evrenos Gazi’ye timar olarak verildi.

Yıldırım Bâyezid’in saltanatının hemen başında uzun süre Anadolu işleri ile meşgul olması, Osmanlılar’ın Rumeli’de ciddi saldırılarla karşı karşıya kalmasına sebep oldu. Eflak Prensi Büyük Mircea, Kuzey Dobruca’yı ve Silistre Kalesi’ni ele geçirmişti. Venedik, Mora ve Arnavutluk’ta yayılmaya çalışırken, Macarlar Eflak ve Tuna Bulgaristan’ı üzerinde baskılarını arttırıyorlardı. Yıldırım Bâyezid, bütün gücüyle Balkan meseleleri üzerine eğildi. Bulgarların, bu sıralarda Tuna kenarına kadar gelen Macar Kralı ile birleşme ihtimalini ortadan kaldırmak ve Bulgaristan’ı bir Türk eyaleti hâlinde yeniden düzenlemek için büyük oğlu Süleyman Çelebi idaresindeki bir orduyu Tırnova’ya gönderdi. 17 Haziran 1393’te Bulgar Kralı Şişman, Tırnova’yı Osmanlılar’a teslim etmek zorunda kaldı ve tahtından indirildi. Vidin’de hüküm süren Bulgar Prensi Stratsimir, Macar Kralı Sigismund’dan yardım istedi ve onun vasalı olmayı kabul etti.

Yıldırım Bâyezid, Sigismund’a karşı taht mücadelesine girişen Ladislas’ı destekledi. Sultan, 1393-1394’te vasalı olan bütün Balkan prenslerini ve Palio-logları Serez’de topladı. Toplantıya çağırılan Despot Theodore’dan Venedikliler’e karşı Mora’daki bazı şehirleri kendisine teslim etmesini istedi. Ancak gerek Bizans İmparatoru Manuel gerekse Theodore, Osmanlı Sultanı’nın isteklerini yerine getirmeye yanaşmadılar. Sultan Bâyezid 1394’te doğrudan doğruya Yunanistan’ın üzerine yürüdü. 1387’de fethedilmesine rağmen daha sonra kaybedilen Selanik’i tekrar Osmanlı topraklarına kattı. Mora’ya gönderilen Evrenos Gazi, Leondari ve Akova taraflarını tahrip etti. Sultan güneye doğru ilerleyerek, Tırhala, Çatalca, İzdin ve Salona gibi şehirleri aldı. 1395’te Yıldırım Bâyezid, Macaristan’a karşı büyük bir hücum başlattı. Salankamen, Titel, Tı-mışvar, Mehadiye gibi Macar kaleleri Osmanlı birliklerinin saldırısına uğradılar. Yıldırım Bâyezid, iktidara geldiği günden beri sürekli Osmanlı topraklarına saldıran Büyük Mircea’yı cezalandırmak için Eflak’a girdi. 17 Mayıs 1395’te Argeş

Nehri kenarında Mircea'yı mağlup edip, Eflak tahtına Vlad'ı geçirdi. Daha sonra Niğbolu'ya girdi ve Bulgarların eski kralı Şişman'ı öldürttü.

Soru 7: Niğbolu Muharebesi'nde Haçlılar nasıl mağlup edildi?

Yıldırım Bâyezid'in, başta İstanbul kuşatması olmak üzere Batı'ya karşı izlediği cüretkâr siyaset Avrupa'nın büyük bir kesiminde rahatsızlık uyandırdı. Bizans İmparatoru Manuel, İstanbul'u kaybetme korkusuyla, Papa ve çeşitli Avrupa hükümdarlarından sürekli yardım istiyordu. Osmanlılar'ın önce Batı Anadolu kıyılarında, sonra da Balkanlar'da yerleşmeye başlayıp, Venedik'in Adalar Denizi üzerinden yürüttüğü zengin ticareti tehdit etmesi bu devleti ciddi biçimde rahatsız etmekteydi.

Venedik gibi varlığını deniz ticaretine borçlu olan bir diğer İtalyan şehir devleti olan Cenova da Osmanlılar'ın İstanbul'u kuşatması yüzünden bu bölgedeki ticarî etkinliğinin azalmasından ve Galata gibi bir üssü kaybetmekten endişeleniyordu. Üstelik bu yıllarda Türkler'e karşı oluşturulacak yeni bir Haçlı birliğinin ateşli taraftarlarından olan Fransa, hakimiyetindeki Cenevizliler'i bu konuda baskı altında tutuyordu. Macar Kralı Sigismund, Osmanlılar'ın Tuna boylarına kadar ilerlemesi ve Macaristan'ı tehdit eder bir hâle gelmeleri üzerine Haçlı Seferi fikrine dört elle sarıldı. Kralın Avrupa'nın dört bir yanına gönderdiği Haçlı Seferi daveti, Bizans İmparatoru'nun gayretleri ve papanın vaazları ile yayınladığı beyannâmeler, Batı Avrupa'daki Hristiyanlar'ı ilk defa Osmanlılar'a karşı harekete geçirdi. Başta Fransa olmak üzere, Orta Avrupa ve hatta İngiltere'deki birçok şövalye ve asil, Osmanlılar'a karşı oluşturulacak ittifaka katıldılar.

1396'da Haçlı ordusu, 'Türkler'i geldikleri yere geri göndermek üzere" hem karadan hem de denizden yola çıktı. Yapılan plana göre kara ordusu Balkanlar'ı Türkler'den temizleyerek ilerleyecek ve İstanbul'u muhasaradan kurtaracak, donanma ise önce Boğazlar'ı tutup Osmanlılar'ın Anadolu'daki kuvvetlerinin Rumeli'ye geçirmelerine engel olacaktı. Yine Tuna üzerinde sevk edilecek bir başka donanma ordunun yiyecek maddelerini taşıyacak ve gerektiğinde orduya yardım edecekti. Tarihte Niğbolu Haçlıları ismiyle anılan bu Haçlı ordusunda Macar, Fransız, Alman, İngiliz, Belçikalı, İtalyan, Hollandalı, Avusturyalı, Ef-laklı,

Rodoslu, İskoç, Leh ve Çekler başta olmak üzere Avrupa'nın hemen her milletinden şövalye ve asiller vardı.

Haçlı ordusunda Macar Kralı Sigismund, Fransa Kralı II. Jean'ın torunu ve Burgonya Dükası Philippe de Hardi'nin oğlu Nevers Kontu Jean Sans Peur başta olmak üzere birçok asilzâde ve şövalye de bulunuyordu. 10 bin kişilik Fransız birliğinin yaklaşık onda biri Fransa'nın sayılı asilzâdelerinden oluşuyordu. Avrupalılar, Haçlı seferlerindeki günleri hatırlamışlardı. Bazı tarihçiler tarafından "Son Haçlı Seferi" olarak da adlandırılan Niğbolu Haçlıları, üç asır önce Kudüs'ü işgal eden atalarının hayalleriyle yola çıkmışlardı. Türkler'i, Rumeli'nden attıktan sonra Kudüs'e gidip, Kutsal Toprakları'nı kurtaracaklardı.

Osmanlı topraklarına giren Haçlılar, iki koldan ilerledi. Kral Sigismund, Sırbistan'dan hareket ederek Tuna'yı geçip, yolu üzerindeki Vidin, Orsava ve Rahova gibi kaleleri aldı ve Büyük Niğbolu Kalesi önlerine geldi. Yeniden Eflak tahtını ele geçiren Mircea idaresinde, Eflak yolunu takip ederek ilerleyen Romenler ile birleşik Fransız-Alman kuvvetleri de Niğbolu'ya ulaşıp kalenin muhasarasına katıldılar. Niğbolu komutanı Doğan Bey, teslim teklifini reddedip, kaleyi savunmak için tertibat aldı. Niğbolu Kalesi son derece müstahkem bir mevkiiydi. Haçlılar birkaç hafta boyunca kaleyi muhasara ettiler. "Türkler, ister gelsin ister gelmesin, önümüzdeki yaz Suriye'deyiz. Beyrut, Yafa ve diğer şehirleri Müslümanlar'dan kurtarıp, Kudüs'ü ve Hristiyanlığın bütün mukaddes şehirlerini fethedeceğiz" diyorlardı.

Bu sıralarda İstanbul kuşatmasıyla uğraşan Yıldırım Bâyezid, Haçlı ordusunun hududu geçtiğini duyar duymaz kuvvetlerini Edirne'de toplayıp düşmanın üzerine yürüdü. Sultan, lakabına uygun bir şekilde yıldırım gibi hareket ederek Niğbolu'ya 6 saatlik bir mesafeye kadar geldi. Osmanlı öncüleri, sultana kalenin büyük bir düşman ordusu tarafından sarıldığı haberini getirdiler.

İki ordu 25 Eylül 1396'da Niğbolu Kalesi önlerinde karşı karşıya geldiler. Osmanlı ordusunun mevcudu 60 bin kadardı. Çok kısa süre içinde hazırlanmak zorunda kalan sultan, Anadolu birliklerinin tamamını Rumeli'ye geçirememişti. Sırp Kralı Lazareviç, bu muharebe de metbusu Yıldırım Bâyezid'i yalnız bırakmamıştı. Avrupa'dan binbir çeşit insanı bünyesinde barındıran Haçlı ordusu ise yaklaşık 150 bin kişiden

oluşmaktaydı. Sayı üstünlüğüne rağmen Haçlılar arasında ordunun sevk ve idaresi hususunda büyük bir karmaşa vardı.

Yardım toplamak için Anadolu'ya geçtiğini düşündükleri Yıldırım Bâyezid'in aniden karşılarına çıkması Haçlı karargâhında büyük şaşkınlık yaratmış ve Osmanlılar'la ne şekilde harp edileceği meselesi komutanlar arasında ihtilaf çıkmasına sebep olmuştu. Haçlılar, şaşırmalarına rağmen "Gök yıkılsa mızraklarımızla tutarız" diyecek kadar da zafer kazanacaklarına emindiler.

Osmanlı savaş usullerini yakından bilen Kral Sigismund'un karşı çıkmasına rağmen galibiyetin şanını kimseye bırakmak istemeyen Fransızlar, herkesten önce muharebe meydanına atılarak Osmanlı saflarını yarmaya başladılar. Tam da Osmanlı padişahını yakalamak üzere olduklarını düşündükleri anda Yıldırım Bâyezid'in sürpriziyle karşılaştılar. Klasik Türk savaş taktiğiyle etrafları çevrilen Fransız şövalyelerinin büyük kısmı Osmanlı kılıçlarına yem oldu, kalanları da esir edildi. Muharebenin nasıl sonuçlanacağını tahmin eden Mircea muharebe alanını terketti. Arkasından Macar ordusunun her iki kanadı da bozulmaya başladı. Bu arada Fransızlar'ın işini bitiren Osmanlılar bütün kuvvetleriyle Macar ordusunun üzerine atıldılar. Sigismund, ihtiyat kuvvetlerini ve hâlâ emri altında bekleyen merkez birliklerini savaş meydanına sürdü. Artık düşmanın iyice tükendiğini gören Yıldırım Bâyezid, taze Sırp güçlerini ve kendi ihtiyat kuvvetlerini ileri sürerek rakibinin hamlesine karşılık verdi. Yolda Kudüs'e kadar ilerleyeceğini söyleyen Sigismund, savaşı kaybettiğini anladı ve maiyetindeki bazı Almanların direnci sayesinde Tuna'da bekleyen küçük bir gemiye binerek canını kurtarabildi. Kurtarıcı olarak yola çıkan Macar Kralı, Ceneviz ve Venedik gemileri eşliğinde Çanakkale Boğazı'nı, Osmanlılar'ın Niğbolu'da esir alıp Boğaz'ın her iki yakasına dizdikleri Haçlı askerlerinin feryatlarını dinleyerek geçip, İstanbul'a bir savaş kaçağı olarak girdi.

Nicolae Jorga, Osmanlı ordusunu oluşturan birliklerin tam bir bütün teşkil ettiğini, buna karşılık Haçlı ordusunda Batı'nın savaş gelenekleri ile Macar-Romen savaş geleneklerinin bir türlü bağdaştırılamadığını ve bunların aralarındaki rekabetin savaşın kaderini tayin ettiğini belirtir. Son büyük Haçlı Seferi olarak nitelendirilen 1396 seferinin çok acı bir mağlubiyetle sonuçlanması Avrupa'da büyük yankılar uyandırdı.

Osmanlılar hakkında pek çok eser neşredildi. Niğbolu tutsaklarının fidyeyle kurtarılması meselesi yıllarca Avrupa kamuoyunu meşgul etti.

Esirlerin arasında Korkusuz Jean diye anılan Fransız hanedanından Nevers Kontu Jean Sans Peur da vardı. Kudüs'te bir Haçlı Kontluğu kurma hayalleri ile yola çıkan Jean neye uğradığını anlayamamıştı. Osmanlılar, esir alınan Fransız asilzâdeleri için yüklü miktarda fidye istediler. Fransızlar, ancak yeni vergiler koyarak ve kiliselerde yardım toplayarak istenen fidye parasını toplayabildiler.

Yıldırım Bâyezid, Niğbolu zaferiyle İslâm âlemi nezdinde büyük bir itibar kazandı. Özellikle Anadolu'da Osmanlılar'ın nüfuzu son derece arttı. Muharebeden kısa süre sonra Mısır'a giden Osmanlı elçileri Memlük Sultanı Berkuk'a, Yıldırım'ın kıymetli hediyelerinin yanısıra Niğbolu'da tutsak alınan Frenk esirlerini de sundu. Niğbolu'da umulandan daha kolay ve kati bir başarı elde eden Yıldırım'ın kendine güveni hayli arttı ve o güvenle 1402'de Asya cihangiri Timur'un karşısına çıktı.

Soru 8: Yıldırım devrinde İstanbul kaç defa kuşatıldı?

XIV. asrın başlarında Bizans sınırlarında tarih sahnesine çıkan ve özellikle bu devlete karşı yürüttükleri aktif gazâ siyasetiyle Anadolu'da şöhretlerini arttıran Osmanlılar, Orhan Gazi devrinden itibaren Bizans iç politikasının ana belirleyici unsurlarından birisi hâline gelmişlerdi. Bir zamanlar Doğu'yu ve Batı'yı demir pençeleri arasında tutan Bizans imparatorları, I. Murad'a tâbi oldular ve hükümdarın Anadolu seferlerinde Osmanlı ordusunda yer aldılar.

Tahta oturduğu günden itibaren ceddinin adım adım kurduğu devleti bir imparatorluk hâline getirmeyi gaye edinen I. Bâyezid, Bizans'ın son şanını, İstanbul'u, yalnızca kendisi gibi kudretli hükümdarlara layık bir inci olarak gördü. Bu dönemde Bizans üzerindeki Osmanlı baskısı son derece ağırlaştı. Artık İstanbul'da imparatorluk tacına her kim talip olursa olsun, sultan arzu etmediği sürece bu göz kamaştıran emaneti başında fazla taşıyamayacağını biliyordu.

Osmanlı Sultanı için önemli olan Bizans'ı kimin yönettiği değil, tahtta oturan kişinin kendi emirlerine mutlak surette itaat etmesiydi. Yıldırım, ilk olarak, 1390'da, kardeşi Savcı ile birlikte isyan eden Andronikos'un oğlu VII. Ioannes'in tahta geçmesini sağladı. Midilli'ye kaçan Manuel, iki

başarısız darbe girişiminden sonra 17 Eylül 1390’da İstanbul’a girip rakibini kaçırdı ve babası V. Ioannes’i tekrar tahta çıkardı. Yıldırım Bâyezid, Manuel’in, yıllık haraç vermeyi ve belli miktardaki askerle seferlerde sultanın hizmetinde bulunmayı kabul etmesi üzerine taht değişikliğini onayladı.

Sultanın Anadolu’da seferde bulunmasından istifadeyle, İstanbul’u yaklaşan tehlikeden korumak için yeni bir kale yaptıran ve şehir surlarını tamir ettiren V. Ioannes, Yıldırım Bâyezid’in tehditleri karşısında, bütün yaptıklarını kendi elleriyle yıkmak zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra İmparator Ioannes’in ölmesi üzerine, hâlâ sultanın hizmetinde bulunan Manuel Bursa’dan kaçarak babasının tahtına oturdu. Bu davranışa sinirlenen Yıldırım Bâyezid, yeni imparatordan eski tâbiyet şartlarını yerine getirmesini, ayrıca şehirde bir Müslüman mahallesi kurmasını, cami inşasını ve şer’i bir mahkeme tesis etmesini istedi.

Manuel, Yıldırım Bâyezid’in şartlarını yerine getirmeyince Vezir Çandarlı Ali Paşa idaresindeki Osmanlı kuvvetleri 1391’de İstanbul surları önünde mevzilendi. Surları yıkacak güç ve büyüklükte topların olmayışı, Osmanlı donanmasının henüz zayıf olması yüzünden şehrin deniz tarafından yardım almasının önlenemeyişi, doğuda ve batıda ardı arkası gelmez savaşlar gibi sebeplerle, Osmanlı tarafında bu ilk muhasaranın uzun süreli bir ablukaya çevrilerek şehrin açlıktan teslim olmaya zorlanması kararlaştırıldı. Yıldırım’ın Osmanlı tarihinde ilk defa olarak İstanbul’u kuşatması Avrupa’da büyük heyecana sebep oldu.

Manuel, umudunu Avrupa’dan gelecek yardıma bağlamıştı. Yıldırım Bâyezid, bu arada Silivri’yi alarak, burayı eski imparator VII. Ioannes’in idaresine verdi ve onu Manuel’e karşı kullanmaya çalıştı. 1393’te şehir halkı ile müzakerelere girişen Çandarlı Ali Paşa, onlara, Ioannes’i tekrar hükümdar yaptıkları takdirde sultanı muhasaranın kaldırılmasına razı edeceğini söylüyordu. Aradaki savaşa rağmen 1393-1394 kışındaki Serez toplantısına katılan Manuel, Yıldırım Bâyezid’in niyetini daha yakından gördü ve başta Venedik olmak üzere Batı’dan yardım taleplerini arttırdı. Sultan ise 1394’te İstanbul’a yönelik baskısını yoğunlaştırdı. Büyük bir Haçlı ordusunun Bizans’ı kurtarmak için harekete geçmesi bile Osmanlı ablukasının tam olarak kaldırılmasını sağlayamadı. Yıldırım Bâyezid, Niğbolu’daki savaşta kazandığı galibiyetle, Manuel’in son umutlarını da

toprağa gömdü. İmparator, Sultan Bâyezid’in bütün şartlarını yerine getirmeyi kabul etti.

Yıldırım Bâyezid, İstanbul’u almaya kararlıydı ve Niğbolu zaferinden sonra Bizans’ı tamamen çökertmek için hazırlıklarına hız verdi. Osmanlılar’ın 1396’da Şile Kalesi’ni fethetmeleriyle Bizans’ın Asya’daki varlığı sona erdi. İmparator Manuel’in elinden, surların ardında çaresizce, dindaşlarından gelecek yardımları beklemekten başka bir şey gelmiyordu. Ne var ki Ortodoks geleneğe son derece bağlı olan Moskova Knezliği’nde bile, I. Vasily, “Bizim bir kilisemiz var fakat imparatorumuz yok” diyerek Rus kiliselerinde Bizans İmparatoru’nun adının anılmasını yasaklamış, güneyden yükselen feryada kulaklarını tıkamıştı.

Osmanlılar, Galata Kulesi’nin sağındaki tepeye yerleşerek Pera Cenevizlileri’ni de denetlemeye başlamışlardı. Sultan, 1398’de Boğaz’ın Asya tarafında Anado-luhisarı ve Göksu ile Marmara’nın Avrupa kıyılarına Büyük ve Küçük Çekmece kalelerini yaptırarak Bizans’a ulaşan deniz yolunu da kontrolü altına almaya çalıştı. İşin garip tarafı, Güzelce Hisar da denilen Anadoluhisarı, Cenovalı di Negro ailesinden bir mimara yaptırılmıştı.

VII. Ioannes’in Bizans tahtı üzerindeki hukukunu Fransa Kralı VI. Charles’e satmaya çalıştığı günlerde Mareşal Boucicaut, Fransız, Ceneviz ve Venedik gemilerinden oluşan bir filo ile İstanbul’un yardımına geldi. Ancak bu yardım birliği, Bizans için yeni bir umut olsa da asla çare değildi. Boucicaut, bazı Türk gemilerini yakmak ve İzmit Körfezi yakınlarında talanlarda bulunmaktan başka bir şey yapamadı. Fransız mareşalinin telkinleriyle Ioannes ile barışan İmparator Manuel, tahtı bu eski düşmanına bırakıp Batı’dan daha fazla yardım getirmek üzere 10 Aralık 1399’da Boucicaut’la birlikte şehirden ayrıldı. İmparator, Avrupa saraylarında mevkiine yakışır törenler ve vaatlerle karşılanırken, Osmanlı askerleri her an şehre girmeye hazırlanıyordu. Ancak tam bu sıralarda Osmanlı sınırlarının doğusunda Timur’un belirmesi, İstanbul’un Osmanlılar’ın eline geçmesini önledi.

Soru 9: Timur kimdir?

Timur büyük bir imparatorluk kurarak, Anadolu’dan Çin’e kadar olan sahada kendisinden yaklaşık iki asır önce esen Moğol fırtınasının bir

benzerini tekrarlamış, dünya harp tarihinin en büyük komutanlarından biridir. 1336'da Maveraünnehir'de Barulas aşiretinin önde gelen bey ailelerinden birinin çocuğu olarak doğan Timur, 1370'e gelindiğinde bu bölgeye hakim olmuştu. Daha sonra hakimiyet sahasını Çin'den Suriye'ye, Rusya içlerinden Hindistan'a kadar genişletti. 1405'te Çin'e büyük bir sefer düzenlerken öldü.

Timur'un ait olduğu Barulas boyu Mogolların bir aşiretidir. Timur'un kurduğu devlet de teşkilat, askerî sistem ve hukukî yapı (Cengiz Han Yasası'nı uygulamıştır) bakımından Moğol devletleriyle benzerlikler gösterir. Ancak Timur'dan önce Cengiz'in soyundan gelenler tarafından kurulmuş olan Çağatay Devleti Türkleşmişti. Hatta Çağataylıların diğer Moğollar'la yazışmalarında birbirlerine melez (karaunas) ve haydut (çet) diye hitap ettiklerini biliyoruz. Bu yüzden Timur da, bulunduğu bölgedeki diğer Moğollar gibi Türk kültürünün derin tesiri altında kalmıştı. Sarayında Türkçe konuşulmakta, Türk adet ve gelenekleri uygulanmaktaydı. Bu yüzden bazı tarihçiler Timur'u Türkleşmiş Moğol olarak nitelerler.

Soru 10: Timur neden Anadolu'ya yöneldi?

Anadolu'dan Hindistan'a kadar uzanan sahada kısa zamanda büyük bir imparatorluk kuran Timur, Selçuklular'ın ve İlhanlılar'ın vârisi sıfatıyla Anadolu'daki devlet ve beyliklerin kendisine tâbi olmasını istiyordu. Ayrıca Osmanlılar'ın kendi topraklarına fazla yaklaşmasından dolayı da rahatsızlık duyuyordu. Timur'un batı seferi sadece Osmanlılar'a yönelik değildi. Uzun zamandır ihtilaflı olduğu Memlük Devleti'ni işgal etmek için Sultan Berkuk'un ölümü de ona bir fırsat yaratmıştı. Bu dönemde Yıldırım'ın fetihleri yüzünden Osmanlılar ile Memlükler'in arasının açılması da Timur'un işini kolaylaştırdı.

Timur, Bağdat'ı ele geçirip batıya doğru ilerlemeye devam edince, Celayirli hükümdarı Ahmed ve Karakoyunlu Devleti'nin reisi Kara Yusuf, Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı. Bu iki hükümdarın durumu, Timurlu ile Osmanlılar arasında sert yazışmalara sebep oldu. Anadolu beyliklerinden toprakları Osmanlılar tarafından fethedilenlerin beylerinin Timur'a sığınması ve Osmanlılar'a vergi veren Erzincan Emiri Muttaharten'in de Timur'un himayesine girmesi iki tarafın arasını iyice açtı. Bu arada

Osmanlılar’ı durdurmak isteyen Bizans, Venedik ve Ceneviz de Timur’u Osmanlılar’a karşı kışkırtıyordu.

Soru 11: Timur’un Birinci Anadolu seferi nasıl neticelendi?

Timur batıya doğru harekete geçtiğinde Osmanlılar, Memlükler, Altınordu ve Kadı Burhaneddin Ahmed Beyliği arasında ona karşı bir ittifak oluşturulmaya çalışıldı. Kadı Burhaneddin Ahmed’in ölümü ve Yıldırım’ın doğudaki fetihleri yüzünden Osmanlılar ile Memlükler’in arasının açılması yüzünden bu ittifak aksadı. Bu durumdan faydalanan Timur önce Altınordu’yu, ardından Memlükleri, daha sonra da Osmanlılar’ı mağlup etmiştir.

Erzincan’ın kimin hakimiyeti altında olduğu meselesi yüzünden yapılan sert yazışmalarla iki devletin arası iyice açılmıştı. Osmanlı topraklarına giren Timur, 18 günlük bir kuşatmanın ardından 10 Ağustos 1400’de Sivas’ı teslim aldı. Kaleyi savunan 4000 askeri kan dökmemeye söz verdiği için diri diri toprağa gömdürdü ve şehri de yakıp, yıktı. Böylece, Osmanlılar’a gözdağı veriyordu. Sivas’ın ardından Malatya’yı da ele geçiren Timur, Osmanlı topraklarından çıkarak Memlükler’in üzerine yürüyüp, Suriye’yi işgal etti.

Sivas’a yardım edemeyen Yıldırım, Timur’un Suriye’ye inmesi üzerine onunla işbirliği yapan Muttaharten’i cezalandırmak için harekete geçti. Erzincan ve Kemah’ı ele geçirdi. Bu hadiseler iki devletin arasını iyice açtı. Bundan sonra iki devlet arasında barış görüşmeleri olduysa da, bir netice çıkmadı. Timur karışıklık içerisinde bulunan Çin’e sefere çıkmadan önce, arkasında Yıldırım gibi birini bırakmak istemiyordu. Kendisi Çin seferindeyken Yıldırım Bâyezid’in batıdaki topraklarını işgal edebileceği endişesini taşıyordu. Ancak Osmanlılar’ın, Hristiyanlar’a karşı savaştıkları için edindikleri saygınlıktan dolayı, bu seferi ağırdan aldı ve kabul edemeyeceği teklifler ileri sürerek, savaşın suçunu Yıldırım’ın üzerine yıkmaya çalıştı.

Soru 12: Ankara Savaşı nasıl cereyan etti?

Yıldırım, Timur’u karşılamak için Tokat civarlarına gitmişti. Timur ordusunun daha kalabalık olmasına rağmen, süvarilerinin fazlalığı yüzünden

piyade ağırlıklı Osmanlı ordusu karşısında dağlık bölgelerde savaşın aleyhine olacağını düşünerek Tokat civarında bir savaşı kabul etmedi. Piyade ağırlıklı Osmanlı ordusunu yormak için Kayseri-Kırşehir yoluyla Ankara'ya geldi ve kaleyi kuşattı. Osmanlı ordusu da Timur'u takip ederek Çubuk Ovası'na indi. Timur'un ordusu daha önce geldiğinden dinlenmiş ve su kaynaklarına da hakim olmuştu. Osmanlı ordusu yorgundu ve susuz kalmıştı. Ayrıca Timurluların gönderdiği casuslar, Osmanlı ordusundaki Kara Tatarları savaş esnasında kendi taraflarına geçmeye razı etmişti.

28 Temmuz 1402'de Çubuk Ovası'nda karşılaşan iki ordunun sayıları birbirinden oldukça farklıydı. Osmanlı ordusu 70 ile 90 bin kişiden oluşurken, Timur'un ordusu 160 bin kişiydi. Timur'un ordusunun çoğu süvariydi ve önemli sayıda zırhlı birlikleri vardı. Ayrıca Anadolu askerinin o zamana kadar görmediği 30'dan fazla fil de bu orduda yer alıyordu. Osmanlı ordusunun önemli bir kısmı ise piyadeydi. Savaşın başlangıcında Osmanlı kuvvetlerinin yaptığı şiddetli saldırı, filler ve zırhlı birlikler tarafından durduruldu.

Savaş devam ederken Kara Tatarlar'ın ve Anadolu beyliklerine ait askerlerin karşı tarafa geçmesi Osmanlı ordusunun bozulmasına sebep oldu. Bunun üzerine savaşın kaybedildiğini gören şehzâdeler de, kuvvetlerini alarak harp sahrasından ayrıldılar. Yıldırım çekilme tekliflerini reddederek yanındaki 3000 kişi ile savaşmaya devam etti. Ancak koskoca bir ordu karşısında yapacağı bir şey olmadığından sonunda esir düştü. Savaşın ardından Timurlu kuvvetleri Anadolu'yu işgal edip, Osmanlı başkenti Bursa'yı yağmaladılar. Bir süre Anadolu'da kalan Timur 1344'te Hristiyanlar'ın eline geçmiş Aşağı İzmir'i alarak Aydınoğullarına verdi. Bu hareketiyle kendisinin de gazi olduğunu ve Osmanlılar'ın alamadığı bir yeri nasıl ele geçirdiğini göstermek istemişti.

Timur, dünya harp tarihinin en büyük dahilerinden biridir. Büyük bir stratejisttir. Bu savaşta Osmanlı kuvvetlerini arkasına takıp yorarak, kendi ordusunun özelliklerine uygun bir yere çekmesi, onun komutanlık dehasını gösterir. Osmanlılar daha önce birçok devleti rahatlıkla mağlup etmişlerdi. Ancak bu sefer karşılarında bir cihan fatihi vardı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü, o dönemde Timur'un ordusunu mağlup edebilecek düzeyde değildi. Timur uyguladığı strateji ile savaşı çok zorlanmadan kazanmıştı.

Soru 13: Yıldırım Bâyezid demir bir kafese konuldu mu?

Yıldırım Bâyezid esir düşünce, başlangıçta Timur tarafından iyi karşılandı. Ancak oğlu Çelebi Mehmed tarafından kaçırılmak istenmesi üzerine, güvenlik tedbirleri artırıldı ve Yıldırım demir bir kafese konuldu. Demir kafes meselesi tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Bu konunun tartışılmasının sebebi devrin Timurlu, Osmanlı ve Arap tarihçilerinin verdiği bilgiler arasındaki farklılıklardandır.

Bazı tarihçiler demir bir kafesin olmadığını, bunun bir tahtırevan olduğunu iddia ederler. Daha Osmanlı döneminde yazılan tarih kitaplarında dahi (Örneğin: Hoca Saadeddin, *Tacü't-Tevârih)*, yazarlar padişahın içine düştüğü gurur kırıcı durumu örtbas etmek için iki atın üzerindeki demir kafese benzer bir tahtırevana konulduğunu söylemişlerdir. Ancak Fuad Köprülü'nün araştırmalarının sonucunda tahtırevan diye bir şeyin olmadığı, Yıldırım Bâyezid'in demir bir kafese konulduğu kesinlik kazanmıştır.

Soru 14: Yıldırım Bâyezid nasıl öldü?

Yıldırım Bâyezid esir düştükten kısa bir müddet sonra Akşehir'de öldü. Nasıl öldüğü meselesi tartışmalı konulardandır. Özellikle Fuad Köprülü ve Mükrimin Halil Yinanç arasında Yıldırım'ın nasıl öldüğü meselesi hararetle tartışılmıştır. Bunun sebebi de yukarıda anlattığımız demir kafes meselesinde olduğu gibi devrin Timurlu, Osmanlı ve Arap tarihçilerinin farklı bilgiler vermeleridir. Timurlu tarihçiler, Yıldırım'ın ölümü meselesinde sessiz kalırlar. Köprülü, onların padişahın intiharı meselesi hakkında bilgi vermemelerini Yıldırım'ın, Timur tarafından rencide edilmesini belirtmek istememelerinden kaynaklandığını söyler. Bazı Osmanlı tarihçileri ile Çelebi Mehmed'in himayesini görmüş olan Arap tarihçi İbn Arabşah da, I. Bâyezid'in eceliyle öldüğünü yazmaktadır. Bunlar da, padişahı intihar gibi İslâmiyet'te yasaklanan bir işi yapmış olarak göstermek istememişlerdir. Bu konulardan bahsederken, savaşta ve esareti sırasında Yıldırım'ın yanında bulunmuş bir askerin anlattıklarını kullanan Aşıkpaşazâde, padişahın yüzüğündeki zehiri içerek intihar ettiğini açıkça yazmaktadır. Ayrıca başka Osmanlı tarihleri ile bir kısım Arap ve Bizans tarihlerinde de Yıldırım'ın intihar ettiği belirtilmektedir. Konu üzerinde geniş bir araştırma yapan Fuad Köprülü'nün vardığı sonuç da, Yıldırım Bâyezid'in ölümünün intihar neticesinde olduğudur.

Soru 15: Ankara Savaşı’nın Osmanlı tarihinin gelişimine etkisi ne oldu?

Ankara Savaşı, Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinin en önemli başarısızlığıdır. Bu mağlubiyet yüzünden, adım adım büyük zorluklarla kurulan Osmanlı Beyliği bölünme ve dağılma tehlikesiyle karşı karşıya geldi. 11 yıl boyunca Yıldırım’ın oğulları arasında devam eden mücadelelerle dolu Fetret Devri, 1413’te Çelebi Mehmed tek başına bütün kardeşlerini mağlup ederek tahta geçmesi ile sona ermiş olarak anlatılır. Ancak devletin bölünme ve dağılma tehlikesinden uzaklaşması bu kadar kolay olmadı. Gerek hanedan üyeleri, gerekse Anadolu beylikleri ve Balkanlar’dan gelen Haçlı tehlikesi Osmanlı İmparatorluğu’nu Çelebi Mehmed’den sonra da ciddi olarak tehdit etmeye devam etti. Halil İnalcık, Fetret Devri’nin gerçek manada 1453’te İstanbul’un fethi ile bittiğini belirtmektedir.

Tarihçiler genellikle Ankara Savaşı’nın sonuçları olarak Yıldırım döneminde ele geçirilen toprakların, ancak yıllar sonra tekrar ele geçirilebildiğini ve İstanbul’un fethinin geciktiğini belirtirler. Yıldırım zamanında Anadolu’nun büyük bir kısmı fethedilmişti. Bu toprakların çoğu elden çıktı ve ortadan kaldırılmış beylikler tekrar kuruldu. Ayrıca bu savaştan sonra Rumeli’de de, başta Selanik olmak üzere bir kısım Osmanlı toprakları kaybedildi. Yıldırım’ın fethettiği yerlerin tamamının Osmanlı İmparatorluğu tarafından tekrar ele geçirilmesi, Yavuz Sultan Selim zamanına kadar sürdü. İstanbul büyük bir ihtimalle bu dönemde Osmanlılar’ın eline geçecekken, ancak 50 yıl sonra alınabildi. Bütün bunlar olumsuz sonuçlar olarak görünür. Fakat Yıldırım zamanındaki geniş fetih hareketleri incelendiğinde, bu durumun sağlıklı bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Beyliği’nin ilk dönemlerinde fetihler tedrici olarak ve zamana yayılmış bir şekilde gerçekleştirilmişti. Ayrıca çok uygun şartlar oluşmadıkça ve mecbur kalınmadıkça Anadolu’daki diğer Türk beyliklerinin topraklarına müdahale edilmemişti. Yıldırım zamanında Müslüman beyliklere karşı yürütülen mücadele, Osmanlılar’ın “Gazi” kimliğinin diğer Müslümanlar üzerindeki saygınlığını zedeledi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu Anadolu’daki genişlemesi Memlükler ile aralarının açılmasına sebep olduğu gibi, Timur’un da Anadolu üzerine yürümesine davetiye çıkarmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu bu yenilgiden önemli dersler çıkardı. İyice kuvvetlenene kadar geniş çaplı fetih hareketlerine bir daha girişilmedi. Özellikle Doğu Anadolu'dan uzak duruldu. Ayrıca tahta aday hanedan üyelerinin sayısının fazla olmasının ne tür karışıklıklara sebebiyet verdiği çok açık bir şekilde görüldü. Bu yüzden "kardeş katli" bir süre sonra kanunlaştı. Yine Fetret Devri'nde tahta çıkacak kişinin tayininde Rumeli'deki uç beylerinin oynadığı rol, padişahların bu grupların nüfuzunu zamanla azaltarak merkezî idareyi güçlendirmelerine sebep oldu. Bu yüzden de Türk aristokratlarının nüfuzu azaldı, onların yerine devşirmeler devlet idaresinde önemli roller üstlendi.

Timur'un gelişi aşiret geleneklerini tekrar canlandırdı. Bundan dolayı Ankara Savaşı'ndan sonra Osmanlılar, Kayı boyundan olduklarını ve Türklüklerini ön plana çıkardılar. Timurlulardan daha üstün olduklarını belirtmek için Oğuz şeceresinde önemli bir yere sahip olan Kayı boyundan geldiklerini her vesileyle belirttiler. O dönemde yazılmış tarih kitaplarında bu husus vurgulandığı gibi, silah ve paraların üzerine de Kayı boyunun damgası vuruldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında Timur'dan yenilen darbe imparatorluğun daha sonraki tarihi gelişimini derinden etkiledi. Timur'un Anadolu seferi Osmanlılar tarafından daima endişe ile hatırlandı. Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde Osmanlılar, Timur'un oğlu Şahruh'un tepkisini çekmemek için ona itaat ettiklerini belirtip, hediyeler gönderdiler. Ankara Savaşı'nda uğranılan mağlubiyetin izleri, ancak İstanbul'un fethiyle kapatılabildi. Timur hadisesinin tesirleri XVI. ve XVII. yüzyıllarda bile görüldü. Babürlülerin önemli hükümdarlarından Cihangir, atası Timur'un Ankara Savaşı'ndaki zaferi dolayısı ile Osmanlılar'dan üstün olduklarını vurgulamıştır.

Soru 16: Osmanlı tarihçileri Timur'a nasıl bakarlar?

Osmanlı tarihçileri Timur'u adaletten yoksun, zalim bir şahıs olarak gösterirken, Yıldırım'ı da kibir ve gurura kapılmakla, devlet ileri gelenlerinin nasihatlerini dinlememekle suçlarlar. Tarihçiler mensup oldukları devleti yıkılmanın eşiğine getiren Timur hakkında zaman zaman ağır ifadeler kullanmakla beraber, bu hadisede Yıldırım'ı hatalı bulmuşlar ve hadiseyi izlediği merkeziyetçi siyaset yüzünden ulema ve bazı nüfuz

gruplarını incittiği için ona verilmiş bir ilahî ceza olarak görmüşlerdir. Yıldırım'ı da suçlamakla beraber tarihçiler olumsuz bir Timur imajı çizmişler ve bu görüşleri daha sonraki yazarlar tarafından da benimsenmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren milliyetçi fikirlerin Türkiye'de yaygınlaşması ile Timur'a bakış biraz müspetleşmişse de, genellikle Osmanlı gözüyle bakılmaya devam edildiği için Timur'un imajı hâlâ olumsuzdur.

Soru 17: Timur, Altınordu ve Osmanlı devletlerine vurduğu darbeler yüzünden Türk tarihinin gelişimine zarar verdi mi?

Tarihçiler genellikle Timur'u, Altınordu Devleti'ne vurduğu darbeler yüzünden Ruslar'ın güçlenmesine sebep olduğu, Osmanlılar'a vurduğu darbe yüzünden de Anadolu birliğinin kurulmasına engel olduğu ve İstanbul'un alınmasını 50 yıl geciktirdiği için suçlarlar. Müslüman Türk devletlerinin birbirlerini boşu boşuna yıprattığını belirtirler. Bu hadiselere Osmanlı gözü ile bakıldığından bu neticeye ulaşılması normaldir. Hâlbuki Türk tarihine göz atıldığında büyük savaşların çoğunun Türk devletlerinin kendi arasında meydana geldiği görülür. Göktürkler'le Türgişler arasında meydana gelen ve ilk defa iki büyük Türk devletinin karşılaşması olan Bolçu savaşlarından itibaren Türk devletleri birçok defa harp meydanlarında karşılaştılar. Gazneliler'le Selçuklular Dandanakan'da, Osmanlılar'la Akkoyunlular Otlukbeli'nde, Osmanlılar'la Safeviler Çaldıran'da, Osmanlılar'la Memlükler Mercidabık ve Ridaniye'de savaştılar.

Timur, Altınordu tahtına geçmesi için Toktamış'a yardım etmişti. Ancak Harezm ve Güney Azerbaycan bölgelerine kimin hakim olacağı meselesinden iki devlet 1391'de Kunduzca ve 1395'te Terek'te savaştı. Her iki savaşta da büyük mağlubiyet alan Altınordu eski gücünü kaybettiği için, bundan istifade eden Moskova Knezliği de yavaş yavaş büyüdü. Altınordu zayıfladıktan sonra 85 yıl daha ayakta kaldı. Yıkılmadan önce Ahmed Han'ın Moskova seferinde, bu şehri alabilecek güce sahipti. Ancak bu sıralarda Altınordu-Lehistan/Lit-vanya ittifakı, Moskova-Kırım Hanlığı ittifakı ile mücadele ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu da, Kırım Hanlığı yüzünden Altınordu'yu desteklemediği gibi, karşı ittifaka yardım etmekteydi. Ahmed Han'ın 1480 Moskova seferi, Kırım Hanı'nın, o

seferdeyken başkentine saldırması yüzünden başarısız olmuş ve bu seferin ardından Altınordu Devleti, Kırım'dan yediği diğer darbelerle tarih sahnesinden çekilmiştir. Altınordu'nun bu trajik ortadan kalkışına dikkat edilirse, bunda Kırım Hanlığı ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun da rolü görülür.

Soru 18: Timurlular Devleti'nin tarihteki yeri nedir?

Ankara Savaşı'na genellikle Osmanlı gözü ile bakıldığından ve mağlubiyetin acısı unutulmak istendiğinden, Timur'un göçebe bir imparatorluk kurduğu ve bu devletin de kısa bir süre sonra dağıldığı, ancak Osmanlılar'ın mağlup olmalarına rağmen bu savaştan sonra kendilerini toparlayıp 500 yıl daha sürecek bir cihan devletini meydana getirdikleri söylenir. Ancak Timur'un kurduğu devlet kof bir imparatorluk değildir. Ayrıca İslâm Medeniyeti'nin en parlak ürünlerini verdiği Semerkant bölgesinde kurulduğu gözden kaçmamalıdır. Timur'un kurduğu imparatorluğun Maveraünnehir bölgesindeki kısmı XVI. yüzyılın başlarına kadar devam etti. Torunlarından Babür'ün Hindistan'da kurduğu devlet de XIX. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdürdü. Bugün Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'te 300 milyondan fazla Müslüman'ın bulunmasında en büyük rol Timurlularındır.

Timurlu İmparatorluğu sanıldığı gibi göçebe bir imparatorluk da değildir. İslâm mimarisinin, edebiyatının en güzel eserleri bu sahada meydana gelmiş, başta astronomi olmak üzere birçok bilim dalında önemli çalışmalar yapılmıştır. En büyük şairlerden Ali Şir Nevaî ve astronomi üzerine yaptığı çalışmalardan dolayı ayda bir kratere adı verilen Uluğ Beyin bu imparatorlukta yaşadıkları hatırlanırsa durum daha iyi anlaşılır. Bazı bilim adamları Timurlu İmparatorluğu'ndaki bu faaliyetleri İslâm Rönesans'ı olarak nitelerler. Osmanlı İmparatorluğu'nun bilim adamı yönünden ihtiyacı en çok bu bölgeden karşılanmış, başta Ali Kuşçu olmak üzere birçok âlimi ülkelerine çekebilmek için Osmanlı padişahları büyük miktarlarda paralar vermişlerdir.

Soru 19: Yıldırım döneminin Osmanlı tarihindeki yeri nedir?

Yıldırım Bâyezid, babası I. Murad'ın Anadolu ve Rumeli'de vasallık bağlarıyla oluşturduğu devleti, Yakındoğu İslâm anlayışıyla yönetilen merkezî bir imparatorluk hâline getirmek istemiştir. Kul sistemine ağırlık verilerek, aristokrat Türk ailelerinin devlet üzerinde nüfuzu sınırlandırılmaya çalışıldı. Merkezi bürokrasi düzenlenip, geliştirildi. Sultanın vergilendirme konusundaki titizliği ve hazineyi dolu tutma arzusu daha bu döneme en yakın kaynaklarda ısrarla vurgulanan ve eleştirilen bir gelişme olarak göze çarpar. Halil İnalcık, Yıldırım dönemini Osmanlı tarihinde ilk merkeziyetçi devlet teşebbüsü olarak gösterir.

Yıldırım Bâyezid devri, Osmanlı denizciliğinin gelişimi açısından da dikkat çeken bir dönemdir. Fırat'tan Tuna'ya uzanan sahada merkeziyetçi bir imparatorluk kurmak gayesiyle büyük siyasî ve askerî faaliyetlere girişen Yıldırım Bâyezid, bu doğrultuda güçlü bir donanmaya sahip olabilmek için de bazı düzenlemeler yaptı. 1390'da Sarıca Paşa'yı Gelibolu sancakbeyi rütbesiyle tersaneyi ve donanmayı düzenlemekle görevlendirdi. Gelibolu'daki kale iki yeni kule eklenerek tahkim edildi, liman genişletildi. Burası Boğaz'dan gelip geçen gemiler için bir gümrük istasyonu hâline getirildi. Ticarî faaliyetleri zedelenen Venedik, Gelibolu'ya yönelik bir saldırı düzenledi. Gemilerde hizmet etmek üzere genç bekârlardan deniz azebleri sınıfı kuruldu.

Candaroğulları, Aydınoğulları gibi beylikleri de hâkimiyet altına alan Yıldırım Bâyezid, kendi başlarına hareket eden Türk korsanlarını da yeni bir düzenlemeye tâbi tutarak korsan gemilerinin de katıldığı bir Osmanlı donanması kurdu. Bu donanma 1391'de Adalar Denizi'nde boy göstererek Sakız'ı ve bazı adaları vurdu. Osmanlılar'ın bu dönemde denizlerdeki faaliyetleri, Venedikliler arasında ciddi rahatsızlık uyandırıyordu. 1392'de Venedik'te, yeni kadırgalarla denizlerde de kuvvetlenen Yıldırım Bâyezid'in, vasalı II. Manuel'i de donanmaya çağırdığı, seferin yönünün Sinop olduğu haberleri dolaşıyor, ancak yine de Osmanlılar'ın Venedikliler'e ait topraklara saldıracağından korkuluyor ve Bizans'ın her geçen gün sultana daha da bağımlı hâle gelmesi endişeyle takip ediliyordu. Bununla birlikte 1399'da Sarıca Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının Bizans'ın yardımına gelen Maraşal Boucicaut idaresindeki Haçlı donanmasına mağlup olması, bütün gayretlere rağmen donanmanın henüz istenilen seviyeye getirilemediğini gösteriyordu.

Yıldırım zamanındaki geniş fetih hareketleri incelendiğinde, bu durumun sağlıklı bir gelişme olmadığı anlaşılıyor. Osmanlı Beyliği’nin ilk dönemlerinde fetihler tedrici olarak ve zamana yayılmış bir şekilde gerçekleştirilmişti. Ayrıca çok uygun şartlar oluşmadıkça ve mecbur kalınmadıkça Anadolu’daki diğer Türk beyliklerinin topraklarına müdahale edilmemişti. Yıldırım zamanında Müslüman beyliklere karşı yürütülen mücadele, Osmanlılar’ın “Gazi” kimliğinin diğer Müslümanlar üzerindeki saygınlığını zedeledi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun Doğu Anadolu’daki genişlemesi Memlükler ile aralarının açılmasına sebep olduğu gibi, Timur’un da Anadolu üzerine yürümesine davetiye çıkarmıştı.

FETRET DEVRİ

Soru 1: Fetret ne demektir?

Fetret kelimesi sözlükte “zaaf, gevşeme, gücünü ve tesirini” kaybetme manalarına gelir. Dinî literatürde “Fetret” kelimesi Hazreti İsa ile Hazreti Mu-hammed arasında geçen dönem için kullanılır. Tasavvufta müridlerin tarikat adab ve erkânını yerine getirmede gevşeklik gösterdiği dönemler “fetret” olarak adlandırılır. Siyasî tarihte ise devletlerde merkezî otoritenin zayıflayıp yönetim boşluğunun doğduğu dönemlere “Fetret Devri” denilir.

Osmanlı tarihinde Yıldırım Bâyezid’in, Timur’a 1402’de mağlup olup, esir düşmesinden Çelebi Mehmed’in bütün kardeşlerini bertaraf edip tek başına Osmanlı tahtına çıktığı 1413 yılına kadar olan dönem “Fetret Devri” olarak adlandırılır. Bu döneme “Fasıla-i Saltanat”, yani “Saltanat arası” da denilir.

Soru 2: Fetret Devri nasıl başladı?

Ankara Savaşı, Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinin en önemli başarısızlığıdır. Bu mağlubiyet yüzünden, adım adım büyük zorluklarla kurulan Osmanlı Beyliği bölünme ve dağılma tehlikesiyle karşı karşıya geldi. 11 yıl boyunca Yıldırım’ın oğulları arasında mücadeleler devam etti.

28 Temmuz 1402’de Yıldırım Bâyezid idaresindeki Osmanlı ordusu Timur karşısında Osmanlı tarihinin en ağır mağlubiyetlerinden birisini alıyordu. Osmanlı ordusu dağılmış, sultan iki oğlu ile birlikte esir düşmüştü. Yıldırım’ın savaş meydanından kaçmayı başaran üç oğlu ise devletin birliğini sağlayacak durumda değildiler.

Timur, Anadolu’dan ayrılırken Osmanlı İmparatorluğu’nun tekrar eski hâline gelmemesi için topraklarını parçalamıştı. Yıldırım zamanında ilhak edilmiş Anadolu beyliklerinin topraklarını eski bey ailelerine geri vermiş, üç Osmanlı şehzâdesini de bulundukları yerlerin emiri olarak tayin etmişti.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nda dağılma ve parçalanma gündeme gelmişti. Yaklaşık bir asır süren bir mücadele sonunda oluşturulmuş olan devlette kaos vardı. Geleceği belli değildi. Bu durum şehzâdelerin kendi aralarında ve Anadolu beylikleri ile mücadeleye girmelerine sebep oldu.

Soru 3: Yıldırım Bâyezid’in kaç oğlu vardı?

Yıldırım’ın küçük yaşta ölen oğulları haricinde yedi oğlu vardı. Ancak bunlardan Ertuğrul, Kadı Burhaneddin ile yapılan Kırkdilim Savaşı’nda ölmüştü. Yıldırım Bâyezid, Ankara Savaşı’nda esir olup, kısa bir süre sonra öldüğünde, arkasında Süleyman, İsa, Musa, Mustafa, Mehmed ve Kasım adlarında altı oğlu kalmıştı.

Ankara Savaşı’nın kaybedildiğini anlayan şehzâdelerin bir kısmı adamlarıyla birlikte harp sahrasından kaçmışlardı. Yıldırım’ın büyük oğlu Emir Süleyman, Veziriazam Çandarlı Ali Paşa ve diğer devlet ileri gelenleriyle devletin başkenti Bursa’ya gelmiş ve buradaki devlet hazinesi ile arşivini alarak Anadoluhisarı’na geçmişti. Bizans’a Rumeli’deki Osmanlı topraklarının bir kısmını bırakarak anlaşan Emir Süleyman önce Gelibolu’ya, oradan da Edirne’ye gitti. Emir Süleyman, Edirne’de hükümdarlığını ilân etti. Ancak Anadolu’da da Şehzâde İsa ve Mehmed Çelebi vardı. İsa Çelebi Bursa’yı ele geçirmişti. Mehmed Çelebi ise Amasya-Sivas-Tokat civarlarına hakim olmuştu.

Yıldırım’ın Mustafa ve Musa isimli oğulları Timur’a esir düşmüş, en küçük oğlu Kasım ise Emir Süleyman tarafından Bizans’a rehin verilmişti.

Yıldırım’ın şehzâdelerinin ilginç bir yönü bir kısmının Çelebi ünvanı ile anılmasıdır. Bu ünvan şehzâde karşılığı kullanılmıştır. Sefine-i Mevleviyye isimli bir eser Yıldırım’ın Germiyan hanedanından Devlet hatunla evli olmasından dolayı Musa, İsa ve Mehmed Çelebi gibi şehzâdelere bu ismin verildiğini belirtir. Mevlana’nın kızı Mutahhare Sultan Germiyan Beyi Süleyman Bey ile evlenmişti. Bu yüzden Yıldırım’ın çocukları Mevlana’nın torunu olmaktaydı.

Bunlara Çelebi ünvanı bu yüzden verilmiş gibi gösterilir. Çelebi ünvanı daha sonraki dönemlerde de padişah çocuklarına ünvan olarak verildiyse de özellikle II. Bâyezid'den sonra yerini şehzâde ünvanı almıştır.

Soru 4: Şehzâdeler arasındaki ilk çatışmalar nasıl meydana geldi?

Başlangıçta Bursa ve civarına hakim olan İsa Çelebi ve Amasya bölgesine hakim olan Mehmed Çelebi, Edirne'de bulunan ağabeyleri Emir Süleyman'ın hükümdarlığını tanıyorlardı. Timur'un, ülkesine dönerken Musa Çelebi'yi serbest bırakması ilk mücadeleyi başlattı. İsa Çelebi'yi mağlup eden Musa, Bursa'yı onun elinden aldı. Bir süre sonra güçlenen İsa Çelebi, Timur'un Anadolu'yu terketmesini de fırsat bilerek Bursa'yı geri aldı. Musa Çelebi, Karamanoğulları'na sığındı. İç Anadolu'ya hakim olan Mehmed Çelebi'nin Anadolu'yu paylaşma önerisini İsa Çelebi kabul etmeyince bu sefer iki kardeş Ulubat civarında savaştı. Galip gelen Mehmed Çelebi 1404'te Bursa'ya girerek hükümdarlığını ilân etti. İsa Çelebi ise İstanbul'a kaçmıştı. Emir Süleyman'ın isteği üzerine Edirne'ye gönderildi. Emir Süleyman, İsa'yı bir ordu ile Bursa'yı almaya gönderdi. Ancak İsa Çelebi başarısız olarak Kastamonu bölgesine hakim olan İsfendiyaroğulları'na sığındı.

Bir süre sonra Anadolu'daki diğer beyliklerle işbirliği yaparak tekrar sahneye çıktı ise de yine başarısız oldu ve Karaman Beyliği'ne sığındı. 1406'daki son teşebbüsünde ise yakalanarak öldürüldü. İsa'nın öldürülmesi ile Menteşe, Aydın gibi beylikler Anadolu'ya hakim olan Çelebi Mehmed'in hükümdarlığını tanıdılar.

Durumu takip eden Emir Süleyman, harekete geçerek Bursa'yı aldı ve Ankara'ya doğru ilerledi. Çelebi Mehmed onun karşısında duramamıştı. Ertesi yıl Çelebi Mehmed, Yenişehir'de Emir Süleyman ile karşılaştı, ancak yine yenilmekten kurtulamadı. İçinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için çare aradı. Karaman Beyliği'ne sığınan Musa Çelebi'yi yanına çağırdı ve bir miktar asker vererek onu Rumeli'ye geçirdi. Böylece Emir Süleyman'ın Anadolu'dan ayrılmasını sağlamaya çalışıyordu. 1409'da Rumeli'ye geçen Musa Çelebi buradaki Osmanlı askerlerinin kendisine katılması ile iyice güçlendi. Eflak ve Sırp kuvvetlerini de yanına almıştı.

Emir Süleyman bu durum üzerine Rumeli'ye geçince, Çelebi Mehmed, Anadolu'daki toprakları tekrar ele geçirdi. Bizans'ın desteğini alan Emir

Süleyman kardeşi ile İstanbul yakınlarında karşılaştı. Sırplar'ın taraf değiştirmesi üzerine mağlup olan Musa, Eflak'a kaçtı. Kendisini toparladıktan sonra tekrar Edirne'ye doğru yürüdü. Yapılan savaşı yine kaybetti. Ancak bir yıl sonra tekrar Edirne üzerine yürüdü ve taraf değiştiren Rumeli beylerinin sayesinde Edirne'yi ele geçirdi. Şehirden kaçan Emir Süleyman ise 18 Mayıs 1410'da Düğüncü köyünde yakalanarak öldürüldü.

Soru 5: Çelebi Mehmed Osmanlı tahtını nasıl ele geçirdi?

Musa Çelebi bu başarısını Mehmed Çelebi'ye borçlu olmasına rağmen Edirne'yi ele geçirince onu tanımadı ve kendi hükümdarlığını ilân etti. Beylerbeyliğe Rumeli uç beylerinden Mihaloğlu'nu, kadıaskerliğe ise Şeyh Bedreddin'i getirdi.

Mehmed Çelebi'nin üzerine yürümek yerine Rumeli'de durumunu sağlamlaştırmaya çalıştı. Emir Süleyman'a destek veren Sırplar'ın üzerine yürüyerek, onları mağlup etti. İsyan eden Bulgarlar'ı sindirdi. Bizans'a verilmiş toprakları geri aldı ve 1411'de İstanbul'u kuşattı. Çandarlı İbrahim Paşa'yı daha önce verdikleri vergileri istemek üzere Bizans'a gönderdi. Ancak İbrahim Paşa İstanbul'da kaldı ve Bizans İmparatoru Manuel'i, Çelebi Mehmed ile temasa geçmesi için teşvik etti. Bizans, Musa Çelebi'nin kuşatması altında sıkıştığı için Çelebi Mehmed'i Bursa'dan çağırarak, anlaştı ve onu Rumeli'ye geçirdi. Fakat Çatalca civarındaki savaşta yenilen Mehmed Çelebi kaçarak zor kurtuldu. Anadolu'ya geri döndü. Musa Çelebi ipleri eline geçirmişken, sertliği yüzünden devlet ileri gelenlerinin önemli bir kısmı ondan yüz çevirdi.

Bu sırada tekrar Rumeli'ye geçen Mehmed Çelebi yine mağlup olmuştu. Rumeli beylerinin Musa Çelebi'den uzaklaşıp, Sırplar'la işbirliği yaptığını öğrenince onlarla temasa geçti. Musa Çelebi'nin etrafında birkaç beyden başkası kalmamıştı. Evrenos Gazi'nin desteği ile tekrar Rumeli'ye geçen Çelebi Mehmed, üzerine gönderilen kuvvetleri yenerek Edirne'ye doğru yürüdü. Durumun vahametini gören Musa Çelebi ise şehirden ayrılarak Filibe civarına gitti. Sonunda iki kardeşin orduları Sofya'nın güneyinde Çamurlu-Ova sahrasında karşılaştılar. Musa Çelebi mağlup oldu ve yaralı olarak kaçtı. Ancak kısa bir süre sonra yakalandı ve 5 Temmuz 1413'te

boğduruldu. Mehmed Çelebi de, Edirne'de kendisini tek hükümdar olarak ilân etti.

Soru 6: Düzmece Mustafa gerçekten Yıldırım Bâyezid'in oğlu değil midir?

Yıldırım'ın, Ankara Savaşı'nda esir düşmüş oğlu Mustafa Çelebi en ilginç şahsiyetlerden birisidir. Saltanat mücadelesine en son o katılmıştır. Timur tarafından esir alınarak Semerkand'a götürülmüştü. Timur'un ölümünden sonra serbest bırakıldı. Bir müddet Niğde civarlarında bulundu. Daha sonra İsfendiyaroğlu'nun topraklarına gitti, buradan da Rumeli'ye geçti. 1419'da Selanik taraflarında Mehmed Çelebi ile yaptığı savaşı kaybedince Bizans'a sığındı. Osmanlı tahtı için bir tehdit unsuru olarak kaldı. Çelebi Mehmed, onun Bizans'ta tutulması karşılığında yıllık 300 bin akçe vermeyi kabul etmişti. Mustafa Çelebi, Çelebi Mehmed hayatta olduğu müddetçe Limni Adası'nda kaldı.

Çelebi Mehmed'in 1421'de Edirne'de ölümü, Bizans'ın elinde bulunan Yıldırım'ın oğlu Mustafa'nın durumu haber alıp, harekete geçmesinden korkulduğu için günlerce saklandı. Gerçekten de durumu haber alan Mustafa Çelebi harekete geçtiğinde bütün Rumeli'yi kısa sürede hakimiyeti altına aldı. Ancak II. Murad'ın yanındaki devlet adamlarının çabalarıyla ordusu dağıtılarak mağlup edildi. Mustafa Çelebi Eflak'a kaçmak üzere iken Kızılağaç Yenicesi'nde yakalandı. Edirne'ye getirilerek 1422'de kale burcuna asıldı.

Osmanlı tarihleri bu Mustafa Çelebi'nin Yıldırım'ın gerçek oğlu olmadığını iddia ederler ve onu "Düzme" veya "Düzmece Mustafa" diye adlandırırlar. Böyle davranmaları onun meşruiyetini kaybetmesi için yapılan propagandanın bir sonucudur. Düzmece Mustafa sahte bir şehzâde değildir. Yıldırım Bâyezid'in gerçek oğludur. Çelebi Mehmed'in onun için Bizans'a yıllık 330 bin akçe vermesi onun gerçekten Yıldırım'ın oğlu olduğunu ispatlayan bir durumdur. Yine tarihî takvimlerde de onun Yıldırım'ın gerçek oğlu olduğu açıkça belirtilir.

Mustafa Çelebi, hakkında romanlar yazılan bir şehzâdedir. Abdullah Ziya Kozanoğlu, "Sarı Benizli Adam"da, Yavuz Bahadıroğlu ise "Sahipsiz Saltanat"ında bu şehzâdenin maceralarını romanlaştırmışlardır.

Soru 7: Anadolu Beylikleri Fetret Devri'nde nasıl hareket ettiler?

Fetret Devri'nden en çok faydalananlar arasında Anadolu Beylikleri de vardır. Yıldırım tarafından ilhak edilmiş Aydın, Saruhan, Hamid, Germiyan, Menteşe gibi beylikler bu dönemde istiklallerini tekrar kazandılar. Bağımsız durumda olanlar da Osmanlı topraklarını işgal ettiler. Fetret Devri mücadeleleri sırasında işlerine gelen şehzâdeye destek vererek kargaşadan faydalanmaya çalıştılar. Örneğin Aydınoğlu Cüneyd Bey bu politikayı en iyi uygulayanlardandı. Ancak her defasında kaybeden tarafta yer aldı.

Soru 8: Fetret Devri'nde başkentte tahta çıkanlar hükümdar değil midir?

Fetret Devri genellikle hükümdarsız geçmiş bir devre olarak gösterilirse de Osmanlı tarihçilerinin bir kısmı bu dönemde tahtta önce Emir Süleyman'ın, sonra da Musa Çelebi'nin bulunduğunu zikrederler. Örneğin Anonim *Tevârih-i Âl-i Osmanlar* da ve *Lütfi Paşa Tarihînde* önce Emir Süleyman'ın tahta çıkıp yedi yıl beylik, yani hükümdarlık yaptığı, ardından da Musa Çelebi'nin yaklaşık 2.5 yıl tahtta bulunduğu ifade edilir.

Soru 9: Fetret Devri gerçek manada ne zaman sona erdi?

Fetret Devri'nin 1413'te Çelebi Mehmed'in kardeşlerini bertaraf edip tahta tek başına geçmesiyle bittiği genelde söylenirse de, bu tam olarak doğru değildir. Devletin bölünme ve dağılma tehlikesinden uzaklaşması bu kadar kolay olmadı. Gerek hanedan üyeleri, gerekse Anadolu beylikleri ve Balkanlar'dan gelen Haçlı tehlikesi Osmanlı İmparatorluğu'nu Çelebi Mehmed'den sonra da ciddi olarak tehdit etmeye devam etti.

Yıldırım'ın sahneye en son çıkan oğlu Mustafa Çelebi önce Çelebi Mehmed, sonra da II. Murad devrinde saltanat mücadelesine girişti. Özellikle II. Murad devrinde devlet Rumeli ve Anadolu olarak ikiye bölünme tehlikesini çok canlı olarak yaşadı. Mustafa Çelebi'den sonra da başka şehzâdelerin faaliyetleri görüldü. Onun kadar etkili olamasalar da Osmanlı tahtını tehdit ettiler. I. Murad'ın oğlu Savcı Bey'in oğlu Davud, Balkanlar'da Haçlılarla beraber Osmanlılar'a karşı hareket etti, Bizans'ın himayesindeki Cafer ve İsmail isimli iki şehzâde de II. Murad'a karşı çeşitli faaliyetlerde bulundu.

Ayrıca Bizans'ın elinde bulunan şehzâde Orhan da İstanbul fethedilinceye kadar Osmanlı tahtı için bir tehlike olarak kaldı.

Fetret Devri'nin ortaya çıkardığı meseleler İstanbul'un fethine kadar tam manasıyla ortadan kaldırılamadı. Zaman zaman uçurumun kenarına gelindi. Osmanlı İmparatorluğu bölünme tehlikesi ve kargaşa ortamından ancak İstanbul'un fethi ile kurulabildi. Halil İnalcık, Fetret Devri'nin gerçek bitiş tarihini 1453 olarak gösterir.

Soru 10: Fetret Devri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi gelişimine tesiri nedir?

Fetret Devri'nden önce Osmanlı beyliği kuruluş sürecini tamamlamıştı. Ancak Ankara Savaşı mağlubiyeti ve ardından 11 yıl süren mücadeleler, devletin gelişimini engelledi. Yıldırım zamanında Anadolu'nun büyük bir kısmı fethedilmişti. Bu toprakların çoğu elden çıktı ve ortadan kaldırılmış beylikler tekrar kuruldu. Ayrıca bu savaştan sonra Rumeli'de de, başta Selanik olmak üzere bir kısım Osmanlı toprakları kaybedildi. Yıldırım'ın fethettiği yerlerin tamamının Osmanlı İmparatorluğu tarafından tekrar ele geçirilmesi, Yavuz Sultan Selim zamanına kadar sürdü. İstanbul büyük bir ihtimalle bu dönemde Osmanlılar'ın eline geçecekken, ancak 50 yıl sonra alınabildi. Bütün bunlar olumsuz sonuçlar olarak görülür. Fakat Yıldırım zamanındaki geniş fetih hareketleri incelendiğinde, bu durumun sağlıklı bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerinde fetihler tedrici olarak ve zamana yayılmış bir şekilde gerçekleştirilmişti. Ayrıca çok uygun şartlar oluşmadıkça ve mecbur kalınmadıkça Anadolu'daki diğer Türk beyliklerinin topraklarına müdahale de edilmemişti. Yıldırım zamanında Müslüman beyliklere karşı yürütülen mücadele, Osmanlılar'ın "Gazi" kimliğinin diğer Müslümanlar üzerindeki saygınlığını zedeledi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu'daki genişlemesi Memlükler ile aralarının açılmasına sebep olduğu gibi, Timur'un da Anadolu üzerine yürümesine davetiye çıkarmış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu bu yenilgiden önemli dersler çıkardı. İyice kuvvetlenene kadar geniş çaplı fetih hareketlerine bir daha girişilmedi. Özellikle Doğu Anadolu'dan uzak duruldu. Ayrıca tahta aday hanedan üyelerinin sayısının fazla olmasının ne tür karışıklıklara sebebiyet verdiği

çok açık bir şekilde görüldü. Bu yüzden “kardeş katli” bir süre sonra kanunlaştı. Yine Fetret Devri’nde tahta çıkacak kişinin tayininde Rumeli’deki uç beylerinin oynadığı rol, padişahların bu grupların nüfuzunu zamanla azaltarak merkezî idareyi güçlendirmelerine sebep oldu. Bu yüzden de Türk aristokratlarının nüfuzu azaldı, onların yerine devşirmeler devlet idaresinde önemli roller üstlendi.

Timur’un gelişi aşiret geleneklerini tekrar canlandırdı. Bundan dolayı Ankara Savaşı’ndan sonra Osmanlılar, Kayı boyundan olduklarını özellikle vurguladılar ve Türklüklerini ön plana çıkardılar. Timurlulardan daha üstün olduklarını belirtmek için Oğuz şeceresinde önemli bir yere sahip olan Kayı boyuna mensubiyetlerini her vesileyle belirttiler. O dönemde yazılmış tarih kitaplarında bu husus vurgulandığı gibi, silah ve paraların üzerine de Kayı boyunun damgası vuruldu.

Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk yıllarında Timur’dan yenilen bu darbe imparatorluğun daha sonraki tarihi gelişimini derinden etkiledi. Timur’un Anadolu seferi Osmanlılar tarafından daima endişe ile hatırlandı. Çelebi Mehmed ve II. Murad devirlerinde Osmanlılar, Timur’un oğlu Şahruh’un tepkisini çekmemek için ona itaat ettiklerini belirtip, hediyeler gönderdiler. Ankara Savaşı’nda uğranılan mağlubiyetin izleri, ancak İstanbul’un fethiyle kapatılabildi.

Ankara Savaşı ağır bir darbe olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu’nu yıkamamıştı. Paul Wittek yıkılan şeyin “imparatorluk hülyası değil, idealinin” olduğunu belirtir. Osmanlı İmparatorluğu’nun ana siyasî organizasyonunu sağladığı bölge Rumeli’ydi. Osmanlı İmparatorluğu Rumeli’de öylesine sağlam bir yapı kurmuştu ki, Fetret Devri’nde Anadolu toprakları çok kısa sürede elinden çıkarken, burasının büyük bir bölümü elinde kaldı ve burası sayesinde varlığını sürdürebildi. Timur istilasından sonra Osmanlılar Rumeli’yi gerçek yurtları saymaya başladılar. Edirne de bu gelişmeler içerisinde başkent oldu. Tarih kitapları 1360’lardaki fethinden sonra Edirne’yi başkent olarak gösteriyorlarsa da bu yanlıştır. Halil İnalcık, Ankara Savaşı’na kadar başkentin Bursa olduğunu, gazâ faaliyetlerinden dolayı Osmanlı hükümdarlarının devamlı olarak Edirne’de bulunması yüzünden bu yanlış anlaşılmanın ortaya çıktığını belirtir.

ÇELEBİ MEHMED VE DÖNEMİ

Soru 1: Çelebi Mehmed, Orta Anadolu'da kimlerle mücadele etti?

Çelebi Mehmed babasının sağlığında Haziran 1399'da Amasya, Tokat ve Sivas'ı içine alan bölgeye vali olarak gönderilmişti. Ankara mağlubiyetinden sonra, savaştan önce valilik yaptığı bölgeye gelen Çelebi Mehmed, Amasya ve Tokat civarındaki Türkmenler'le mücadele etti. Kara Devletşah, İnaloğlu, Gözleroğlu, Köpekoğlu, Mezid Bey, Kubadoğlu ve Taşanoğulları gibi Türkmen beyleri, Timur istilasından sonra bölgede kendi hâkimiyetlerini kurmaya çalıştılar. Fakat Çelebi Mehmed hepsini mağlup ederek, hükümranlığını kabul ettirdi. Karşılığında da Türkmen beylerine, topraklarını mülk timar olarak verdi.

Orta Anadolu'da hakimiyeti sağladıktan sonra Çelebi Mehmed, diğer kardeşlerine nazaran en zayıf durumda olmasına rağmen, zekâsı, mücadele azmi ve diplomatik kabiliyeti ile kardeşlerini alt ederek tahta tek başına çıkmaya muvaffak oldu.

Soru 2: Çelebi Mehmed, Anadolu beylikleri ile nasıl mücadele etti?

Fetret Devri, Osmanlılar açısından kayıp bir dönemken, Anadolu beylikleri bu kargaşadan kazançlı çıkmıştı. Yıldırım tarafından ilhak edilmiş Aydın, Saruhan, Hamid, Germiyan ve Menteşe gibi beylikler Ankara Muharebesi'nden sonra istiklallerini tekrar kazandılar. Bağımsız durumda olan beylikler de Osmanlı topraklarını işgal etmeye başladılar. Fetret Devri mücadelelerinde işlerine gelen şehzâdeye destek vererek kargaşadan faydalanmaya çalıştılar.

Çelebi Mehmed tahta çıkınca Bizans, Sırbistan, Eflak ve Mora prenslikleri, Osmanlı hâkimiyetini ve vergi ödemeyi kabul ettiler. Sultan, Balkanlar'da durumunu sağlamlaştırınca Ankara Muharebesi'nden sonra canlanan Anadolu beyliklerini tekrar itaat altına almak için harekete geçti. Fetret Devri'nin önemli simalarından İzmir Beyi Cüneyd Bey, beyliğini tekrar canlandırmıştı. Çelebi Mehmed, 1414'te Cüneyd Bey'i mağlup edip, bütün Batı Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etti.

Osmanlı Sultanı, kardeşi Musa Çelebi'yle mücadelesi sırasında Bursa'yı kuşatıp, tahrip eden Karamanlılar'ı cezalandırmadan önce Karadeniz'in kuzeyindeki Candaroğulları'nın üzerine yürümek niyetindeydi. Fakat Candaroğulları Osmanlı hâkimiyetini tanıyınca Çelebi Mehmed, Karaman seferine çıktı. Osmanlı hükümdarı, seferden önce Karamanlılar'ın sırtlarını dayadıkları Memlük sultanına hediyeler gönderip, onların bu mücadeleye taraf olmasını önlemeye çalıştı.

Osmanlı kuvvetleri Mart 1415'te Konya'yı kuşatınca Karamanlılar barış istedi ve yapılan antlaşmayla İsparta ve civarı ile Saidili, Osmanlı topraklarına katıldı. Çelebi Mehmed, 1417'de tekrar Karaman seferine çıkarak Kırşehir ve Niğde'yi ilhak etti.

Soru 3: Çelebi Mehmed, Rumeli'de ve Ege'de neler yaptı?

Osmanlı Sultanı, Batı Anadolu seferi sırasında itaat etmeyen Kiklat adalarına Çalı Bey komutasında bir donanma gönderdi. Bunun üzerine harekete geçen Venedik donanması 29 Mayıs 1416'da Gelibolu'da Osmanlı donanmasını imha ve Çalı Bey'i şehid etti.

Çelebi Mehmed, Karaman ve İsfendiyar beyliklerini itaat altına aldıktan sonra, 1419'da Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetini tehdit eden ve Macar Kralı Sigismund tarafından desteklenen Eflak Voyvodası Mircea üzerine sefere çıktı. Mircea, Osmanlı ordusuna karşı koyamayarak, teslim oldu. Eflak meselesi yüzünden Osmanlılar'la Macarlar karşı karşıya geldi. Osmanlılar Severin Kalesi'ni Macarlar'dan aldılar. Bunun üzerine bizzat sefere çıkan Macar Kralı Sigismund, Niş ile Niğbolu arasında Osmanlı kuvvetlerini mağlup etti.

Soru 4: Şeyh Bedreddin İsyanı nasıl bastırıldı?

Musa Çelebi, Edirne'de idareyi ele geçirdiğinde dönemin önemli âlimlerinden Şeyh Bedreddin'i kadıasker olarak tayin etmişti. Çelebi Mehmed kardeşini mağlup edince, Şeyh Bedreddin'i görevinden aldı ve ona maaş bağlayarak İznik'e sürdü.

Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa'yı Aydın ve civarına gönderdi. Börklüce Mustafa, bölgede geniş bir taraftar kitlesi toplayınca devlet için tehlike oluşturdu. Durumun farkına varan Şeyh Bedreddin, İznik'ten kaçıp Kastamonu'ya gitti. İsfendiyaroğulları'ndan destek bulamayınca Dobruca'ya geçti.

Osmanlı kuvvetleri harekete geçerek Karaburun'da bulunan Börklüce Mustafa ve Manisa civarında bulunan Torlak Kemal'i mağlup ettiler. Bâyezid Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri de Rumeli'de Şeyh Bedreddin'in çevresindeki adamları dağıtıp şeyhi yakaladılar. Sultan ulemadan bir meclis kurarak Şeyh Bedreddin hakkında karar vermelerini istedi. Ulema, Şeyh Bedreddin'in öldürülmesine karar verdi ve Bedreddin Simâvî 18 Aralık 1416'da Serez'de asıldı.

Soru 5: Çelebi Mehmed kardeşi Şehzâde Mustafa'yı nasıl durdurdu?

Fetret Devri görünüşte 1413'te sona ermişti. Timurlu hükümdarı Şahruh, Yıldırım'ın, Ankara Muharebesi'nde esir düşen oğlu Mustafa Çelebi'yi serbest bırakınca taht mücadelesi yeniden başladı. Mustafa Çelebi, 1415 başlarında Trabzon'daydı. Rumeli'ye geçerek Mehmed Çelebi'ye karşı taht mücadelesine girdi. Niğbolu Sancakbeyliği yapan Aydınoğlu Cüneyd Bey de Mustafa Çelebi'ye destek verdi.

Mustafa Çelebi, 1416'da Selanik taraflarında Mehmed Çelebi ile yaptığı savaşı kaybedince Bizans'a sığındı ve Osmanlı tahtı için bir tehdit unsuru olarak kaldı. Çelebi Mehmed, ağabeyinin Bizans'ta tutulması karşılığında yıllık 300 bin akçe vermeyi kabul etti. Mustafa Çelebi, Çelebi Mehmed hayatta olduğu müddetçe Bizans tarafından Limni Adası'nda tutuldu.

Çelebi Mehmed, hükümdarlığının son yılını hasta geçirmişti. En büyük amacı oğlu Murad'ı tahta sağ salim geçirmekti. Bizans'ın elinde bulunan ağabeyi Mustafa, oğlu Şehzâde Murad için tehlikeli bir rakipti. Bu yüzden devlet adamları, Şehzâde Mustafa'nın Yıldırım'ın gerçek oğlu olmadığı, düzmece birisi olduğu dedikodusunu yaydılar. Bu haberlerle Mustafa Çelebi'nin taht üzerindeki meşruiyeti ortadan kaldırılmaya çalışıldı.

Soru 6: Çelebi Mehmed devrinde Timurlularla ilişkiler nasıldı?

Osmanlı Sultanı tam herşeyi yoluna koymuştu ki, Timurlu tehlikesi tekrar kapıyı çaldı. Timur'un oğlu Şahruh babasının ölümünün ardından tahta geçip ülkesinin doğusunda hâkimiyetini tesis ettikten sonra, batıya yöneldi. Timur'un Anadolu'da tesis ettiği statükoyu Mehmed Çelebi'nin bozmasına kızmıştı. Osmanlı Sultanı'na yazdığı mektupta "Töre-i İlhani'ye aykırı olarak kardeşlerini niçin öldürttüğünü" sordu. Çelebi Mehmed, Şahruh'a verdiği cevapta "nasihatlerini kabul ettiğini, ancak atalarının problemlerini tecrübeyle çözdüklerini, bir ülkede iki hükümdarın barınamayacağını, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesinin düşmanlarının işine yaradığı ve İslâm topraklarının Hristiyanlar'ın eline geçtiği, düşmanlarının daima fırsat kolladığını" söyledi.

Şahruh'un 1419'da batıya sefer hazırlıklarına başlaması Osmanlılar'ı telaşlandırdı. Karakoyunlularla ve Memlüklerle işbirliği yolları arandı. Şahruh, Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra Çelebi Mehmed'e bir mektup göndererek, Karakoyunluları Osmanlı topraklarına kabul etmemesini istedi. Osmanlı Sultanı, Şahruh'a itaat etmekten başka bir yol bulamadı.

Soru 7: Çelebi Mehmed'in Osmanlı tarihindeki yeri nedir?

Osmanlı tarih kitapları Çelebi Mehmed'i devletin bâni-i sânisi, yani ikinci kurucusu olarak gösterir. Gerçekten de yaptığı işler incelendiğinde bu sıfatı hak ettiği görülür.

Çelebi Mehmed, Ankara Savaşı'nın kaybedildiğini görünce maiyeti ile valilik yaptığı Amasya'ya kaçmıştı. Bu sırada on beş yaşında olan Çelebi Mehmed, diğer kardeşlerine nazaran asker ve devletin imkânları bakımından en zayıf durumdaydı. Ancak zekâsı, mücadele azmi ve diplomatik kabiliyeti ile tahta tek başına çıkmaya muvaffak oldu.

Çelebi Mehmed'in bulunduğu Amasya ve çevresi Danişmendli beyliğinin eski toprakları idi. Anadolu'nun fethi sırasında ilk gazi beyliğin kurulduğu bu bölgede gazâ ruhu hâlâ canlı idi ve dinamizm vardı. Bu durum Çelebi Mehmed'in fikri ve ruhi gelişimine oldukça tesir etti. Çelebi Mehmed'i iktidara taşıyan yolda en fazla yardımcı olan devlet adamları Bâyezid Paşa, Hacı İvaz Paşa, Bicaroğlu Hamza Bey bu bölgenin insanlarıydılar.

Fetret Devri sırasında “Sultan” ünvanını alan tek şehzâde Çelebi Mehmed’dir. 1407’den önceki bir tarihte bu ünvanı almıştır. Bu, onun ufkunun genişliğini gösteren bir durumdur.

Çelebi Mehmed ilk önce Amasya ve civarındaki Türkmenler’i itaat altına almak için uzun mücadelelere girmişti. Daha sonra yalnız fetret devrinde değil, tek başına Osmanlı tahtına geçtikten sonraki 8 yıllık hayatını da mücadele ile geçirdi. Öldüğünde vücudunda 30’a yakın yara izi olduğu söylenir.

II. MURAD VE DÖNEMİ

Soru 1: II. Murad tahta nasıl çıktı?

Oğlunun tahta çıkışını temin etmek için devlet adamlarına, çok iyi davranan Çelebi Mehmed, Bizans'la da Mustafa Çelebi'yi bırakmaması için bir antlaşma yaptı. Çelebi Mehmed'in 4 oğlu vardı. Büyük oğlu Murad Amasya'da, yaşça daha küçük olan Mustafa Çelebi de Hamidili'nde, yani İsparta'da sancakbeyi idi. Diğer iki oğlu Yusuf ve Mahmud babalarının ölümünde çok küçüktüler. Çelebi Mehmed'in vasiyeti yerine büyük oğlu Murad'ın geçmesi, Mustafa Çelebi'nin Anadolu'yu idare etmesi ve en küçük iki oğlunun da hayatta kalabilmeleri için Bizans'a gönderilmesiydi. Bizans da Çelebi Mehmed'in kardeşi Mustafa Çelebi'yi serbest bırakmayacak ve şehzâdelerin masrafı için de Bizans'a belli miktarda bir para verilecekti.

Çelebi Mehmed, 35 yaşındayken Haziran 1421'de Edirne'de vefat etti. Sultanın ölümünün açıklanması son derece tehlikeli bir duruma yol açabilirdi. Bizans'ın elinde bulunan Şehzâde Mustafa'nın durumu haber alıp, harekete geçmesinden korkuluyordu. Bu yüzden Çelebi Mehmed'in ölümü devlet adamlarının gayretleriyle 42 gün saklandı. Sultanın iç organları çıkarılarak, cesedi ilaçlandı. Durumdan şüphelenen askerleri ikna etmek için ölü padişaha elbise giydirilerek, az ışık alan bir köşeden askere gösterilmiş, askerin ileri gelenleri içeri girmek isteyince hekimbaşının hastanın yorulmaması yönündeki sahte uyarıları ile vaziyet kurtarılmıştı.

Şehzâde Murad'ın Bursa'ya doğru geldiğini haber alan devlet adamları, Anadolu'ya sefer olduğunu, padişahın hastalığından dolayı önceden yola

çıkacağını söyleyerek, eski Osmanlı başkentine doğru yola çıktılar. Çelebi Mehmed, Bursa'da Yeşil Türbe'ye gömüldü.

II. Murad, 1421 Temmuz'unun sonunda Bursa'da tahta geçtiğinde 18 yaşında idi. Devlet ileri gelenleri, yeni hükümdarın amcası Mustafa Çelebi yüzünden başkent Edirne'ye gidip cülûs merasimi yapmak yerine, zaman kaybetmeden, Bursa'da II. Murad'ı tahta çıkardılar.

Cülûstan kısa bir süre sonra gelen Bizans elçileri II. Murad'ın tahta çıkışını tebrik ettiler ve babasının vasiyeti gereği küçük kardeşlerinin kendilerine verilmesini istediler. Ancak onların bu talebini Veziriazam Bâyezid Paşa; "Müslüman evladının Müslüman olmayanlar nezdinde terbiyesi şeriata mugayirdir", diyerek reddetti. Gözlerine mil çekilerek kör edilen bu iki şehzâde 1429'da Bursa'da meydana gelen veba salgınında hayatlarını kaybetmiştir.

Soru 2: Osmanlı İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması nasıl önlendi?

Timur'un Anadolu'yu istilası ile karışan ve dağılmaya yüz tutan Osmanlı İmparatorluğu, Çelebi Mehmed'in gayretleri ile bir nebze kendisini toparlamıştı. Ancak onun 1421'deki ölümüyle Osmanlı ülkesi tekrar bir kargaşaya gömüldü ve bölünmenin eşiğine geldi. Hem Osmanlı tahtı için başka rakipler çıktı, hem de Karaman, Candar, Germiyan, Saruhan ve Menteşe gibi beylikler ayaklanarak Osmanlı topraklarını işgal ettiler. 1402'deki duruma geri dönülmüştü.

Bizans da saltanat değişikliğinin ilk günlerindeki kargaşadan istifade ederek, II. Murad'dan bir menfaat koparmaya çalıştı. Ancak bunda başarılı olamayınca II. Murad'ın amcası Mustafa Çelebi'yi, İzmiroğlu Cüneyd Bey ile birlikte Gelibolu'da karaya çıkardı. Mustafa Çelebi, Yıldırım Bâyezid'in gerçek oğlu olmasına rağmen Osmanlı tarihleri, onun taht üzerindeki meşruiyetini gölgelemek için "Düzmece" olarak zikretmişlerdir. Tarihî takvimlerde ise kroniklerde "Düzmece" olarak bahsedilen Mustafa Çelebi'nin Yıldırım'ın oğlu olduğu belirtilmiştir.

Gelibolu'ya çıkan Mustafa Çelebi'ye geçtiği yerlerin halkı itaat etti. Kısa sürede Rumeli'deki halkın yanısıra askerler de, onun padişahlığını tanıdılar. Rumeli'nin kısa sürede Mustafa Çelebi'ye iltihakının sebebi II. Murad'ın 18 yaşında olmasıydı. Mustafa Çelebi'nin, Rumeli'de hakimiyet kurduğu Bursa'da duyulunca Veziriazam Bâyezid Paşa ona karşı gönderildi. Ancak

Edirne yakınlarında Sazlıdere denilen bataklık arazide iki taraf karşılaştığında, veziriazamın yanındaki kuvvetler Mustafa Çelebi'ye katıldılar. Bu hadise sonrasında Rumeli'nin önde gelen beyleri de gelerek onun etrafında toplandılar. Edirne ve Serez'de Mustafa Çelebi adına para bastırıldı.

Osmanlı İmparatorluğu Fetret Devri'ndeki gibi Anadolu ve Rumeli olmak üzere ikiye bölünmüştü. Rumeli'de durumunu sağlamlaştıran Mustafa Çelebi, Cüneyd Bey'in de teşvikleriyle Anadolu'ya geçerek, Bursa'ya doğru ilerledi. Ulubat suyu kenarlarında iki ordu karşılaştı. Mustafa Çelebi'nin kuvvetleri daha fazla olduğu için II. Murad'ın veziri Hacı İvaz Paşa harp hileleri ile karşı tarafın ordusunu dağıtmaya çalıştı. Rumeli'nin önde gelen akıncı beylerinden Mihaloğlu Mehmed Bey, gece yarısı Mustafa Çelebi'nin yanında yer alan Rumeli beyleri ile görüşerek onları II. Murad'ın yanına çekti. Hacı İvaz Paşa, Cüneyd Bey'i de kandırarak Mustafa Çelebi'den ayırdı. Yanındaki askerlerinin çoğu ayrılan Mustafa Çelebi, Gelibolu'ya geçtiyse de Cenevizlilerden gemi temin eden II. Murad'ın kuvvetleri onun peşini bırakmayarak, takip edip Tunca vadisinde Kızılcaağaç Yenicesi'nde yakaladılar. Edirne'ye getirilen Yıldırım'ın talihsiz oğlu burada kale burçlarına asıldı. Ancak bazı kaynaklar onun Eflak'a kaçtığını, daha sonra Selanik'e geri dönerek 1430'a kadar mücadeleye devam ettiğini belirtirler.

Mustafa Çelebi'den sonra başka şehzâdelerin faaliyetleri varsa da, onun kadar etkili olamadı. I. Murad'ın oğlu Savcı Bey'in oğlu Davud, Balkanlar'da Haçlılarla beraber Osmanlılar'a karşı hareket etmiş, Bizans'ın himayesindeki Cafer ve İsmail isimli iki şehzâde de II. Murad'a karşı çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca Bizans'ın elinde bulunan Şehzâde Orhan da İstanbul fethedilene kadar Osmanlı tahtı için bir tehlike olarak kalmıştır.

Mustafa Çelebi kargaşasının sona ermesiyle Osmanlı İmparatorluğu ikiye ayrılmanın eşiğinden dönmüştü. II. Murad bu hadiseyi ortaya çıkaran Bizans'tan intikam almak için harekete geçerek İstanbul'u kuşattı. Şehrin muhasarası sürerken Bizanslılar, Osmanlılar'ın dikkatini başka yere çekmek için sultanın Hamidili sancakbeyi olan kardeşi Mustafa Çelebi'yi saltanat için teşvik ettiler. Karaman ve Germiyan beylerinin de desteklediği küçük Mustafa Çelebi, İznik'i ele geçirdi. Bu hadise üzerine muhasarayı kaldıran II. Murad, onun üzerine yürüdü ve şehzâdenin lalası Şarabdar İlyas'ı

Anadolu beylerbeyliğini vereceği vaadiyle kendi yanına çekerek Mustafa Çelebi'yi ele geçirip, öldürttü. II. Murad daha sonraki seferleriyle Anadolu'daki beylikleri itaat altına aldı; Germiyanoğlu Beyliği'ni ise son beyinin ölümü üzerine, savaşa gerek kalmadan ülkesine kattı.

Fetret Devri'nin 1413'te Çelebi Mehmed'in kardeşlerini bertaraf edip tahta tek başına geçmesiyle bittiği genelde söylenirse de, Osmanlı İmparatorluğu bölünme tehlikesi ve kargaşa ortamından ancak İstanbul'un fethi ile kurtulabilmiştir. Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fetret Devri'nin gerçek bitiş tarihini 1453 olarak gösterir.

Soru 3: II. Murad tahtı niçin bıraktı?

II. Murad savaşçı bir kişiliğe sahip olmamasına rağmen hükümdarlık dönemi devamlı savaşlarla geçmişti. 1434-1442 yılları arasındaki hükümdarlık döneminde şiddetli fetih siyaseti takip etmek isteyenler, Divân-ı Hümâyûnda etkili olmuşlardı. 1440'a kadar Sırbistan ve Eflak hakimiyeti için Macaristan'la yapılan savaşlarda büyük başarılar kazanıldı. Ancak 1440'ta Belgrad kuşatma-sındaki başarısızlıktan sonra, arka arkaya mağlubiyetler alındı. Haçlı kuvvetleri Hunyadi idaresinde kazandıkları başarılarla Edirne'yi tehdit edecek duruma geldiler. II. Murad istila ordusunu Balkan geçitlerinde 24 Kasım 1443'teki Zlatica Savaşı'yla zorla durdurabildi. Durumun kötüye gittiğini gören padişah, bu tarihten itibaren barış siyasetine geri döndü.

Bu tarihlerde büyük oğlu Alaeddin'in ölümü II. Murad'ı bunalıma soktu. Kapıkulları ile Türk beyleri arasında devlet makamlarına ve siyasetine hakim olma mücadelesi de hükümdarı yıpratmıştı. İçkiye düşkünlüğü yüzünden halk arasındaki eleştiriler çoğalıyordu. Ömrünün son yıllarını savaştan uzak geçirmek ve hayattaki tek oğlu Mehmed'in hükümdarlığını garantiye almak için Karaman Beyliği ile Balkanlar'daki devletlere bazı toprak tavizleri vererek tahtı 12 yaşındaki oğluna bıraktı. Kendisi de Manisa'ya çekildi.

Soru 4: Fatih Varna Savaşı'na babasını çağırdı mı?

12 yaşında bir çocuğun tahta geçmesi Haçlıları cesaretlendirdi. Haçlılar barış antlaşmasını bozup, Osmanlı ülkesine doğru yürüyüşe geçtiler.

Osmanlılar ile Haçlılar arasındaki Segedin Antlaşması'nın bozulmasına Kardinal Çezarini ile Bizans sebep olmuştur. Kardinal Çezarini, Macar Kralı'nı "Papanın onayı alınmadan Müslümanlar'la yapılan hiçbir antlaşmanın muteber sayılamayacağını ve onlara karşı edilen yemine bağlı kalınamayacağını" söyleyerek antlaşmayı bozmaya ikna etmişti.

Haçlıların antlaşmayı bozup, Edirne'ye doğru harekete geçmeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir buhrana soktu. Tahtta 12 yaşında bir çocuğun bulunması Haçlılara cesaret verirken, Osmanlı devlet adamlarını da kara kara düşündürüyordu. Bu sırada II. Mehmed'in babasını, "Hükümdarsan gel ordunun başına geç, yok eğer ben hükümdarsam emrediyorum gelip ordunun başına geç" dediği anlatılır. Ancak bu bilgiye dönemin kaynaklarında rastlanılmadığı gibi, Fatih'in babasını çağırma niyetinde olmadığı, hatta tam tersine lalalarının tesiriyle savaşa kendisinin gitmek istediği dönemin tarihlerinde belirtilir. Onun bu niyetini gerçekleştirmesine Veziriazam Çandarlı Halil Paşa engel olmuş, adam gönderip II. Murad'ı çağırtarak ordunun başına geçirmiştir. II. Murad geldikten sonra dahi II. Mehmed babasının Edirne'de kalması, kendisinin ise düşmana karşı gitmesi yönünde ısrar ettiyse de, bu fikri kabul görmemiştir.

Soru 5: Varna Savaşı'nın tesirleri ne oldu?

Macar, Leh, Papalık, Venedik ve Balkanlar'daki çeşitli milletlerden oluşan Haçlı ordusu Türklere karşı kazandığı başarılarla şöhret bulan Jan Hunyadi'nin komutasında ilerlerken, donanmaları da Çanakkale Boğazı'nı kontrol ediyordu. Çandarlı ve diğer devlet ileri gelenlerinin çağrısıyla harekete geçerek, yanındaki Anadolu askerleriyle İstanbul Boğazı'na gelen II. Murad, asker başına bir düka altını vererek Ceneviz gemileriyle Rumeli'ye geçti. Edirne'ye yaklaştığında halk ve devlet adamları tarafından sevinçle karşılandı. Şehre girmeyen II. Murad ordunun komutanlığını üzerine aldı ve oğlu II. Mehmed ile Veziriazam Çan-darlı Halil Paşa'yı, Edirne'nin muhafazası için bırakıp, Tuna'yı geçtikten sonra Varna'ya doğru ilerleyen Haçlıları karşılamak üzere hareket etti.

İki ordu bir burun üzerine kurulmuş Varna şehrinin önlerinde karşılaştılar. Sultan Murad'ın bulunduğu yerin önündeki hendeğin kenarına bir mızrak dikilmiş ve ucuna da Haçlıların bozduğu Segedin Antlaşması asılmıştı. Osmanlı tarihinin en önemli savaşlarından biri olan Varna Savaşı,

10 Kasım 1444’te meydana geldi. Hunyadi’nin şiddetli saldırılarıyla sarsılan Osmanlı ordusunda panik havası yayılmak üzere iken, çekilmesini tavsiye edenlere uymayan II. Murad, kuvvetlerini toparladı. Hunyadi Yanoş savaşın gidişatına göre elindeki kuvvetleri kullanmak istediğinden, Macar ordusunu ihtiyata almıştı. Ancak Osmanlı ordusunun dağılma emareleri göstermesi üzerine zaferin şerefini tamamen Hunyadi’ye bırakmak istemeyen Macar Kralı Ladislas (Wladislas) yerini bırakarak, savaşa katıldı. Bu sırada Osmanlı ordusu merkeze saldıran düşmanı içeri çekmek için yanlara doğru açıldı. Araya giren düşman askerleri şiddetli saldırılarla yok ediliyordu. Bu sırada tedbirsizce Osmanlı ordusunun içlerine giren Macar Kralı, Koca Hızır isimli bir yeniçeri tarafından öldürüldü. Kralın kesik başı bir mızrağın ucuna geçirilerek Haçlıların bozduğu Segedin Antlaşması’nın asılı olduğu mızrağın yanına dikildi. Kralın ölümü ile maneviyatı bozulan Haçlıların çok az bir kısmı kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdir.

Varna Savaşı, tarihin en büyük imha muharebelerinden biridir. Bu savaştan önceki iki yılda Macarlar karşısında alınan yenilgiler durdurulmuş ve buhran sona erdirilmiştir. Bu savaş aslında İstanbul’un kaderinin belirlendiği bir muharebeydi.

Halil İnalcık, II. Murad’ın Varna Savaşı’nda kazandığı büyük başarının II. Mehmed’in hükümdarlığını iyice gölgeledi ve tahttaki durumunu zora soktuğunu söyler. II. Mehmed’in lalaları onu Varna Savaşı’ndan daha büyük bir başarıya yönlendirdiler. Bu da İstanbul’un fethi idi.

Soru 6: II. Mehmed tahttan nasıl indirildi?

II. Murad, Varna Savaşı’nı kazandıktan sonra Manisa’ya çekilmişti. Ancak Veziriazam Çandarlı Halil Paşa, II. Murad’ın tekrar tahta çıkmasını arzulamaktaydı. II. Mehmed’i destekleyen Şehabeddin, Saruca ve Zağanos paşalarla anla-şamıyordu. Çandarlı’nın barışçı siyasetine karşılık, diğer vezirler II. Mehmed’i fetihlere, özellikle de İstanbul’un fethine teşvik ediyorlardı.

1446’da Edirne’de, Osmanlı tarihinin ilk yeniçeri ayaklanması gerçekleşti. İsyanın görünüşteki sebebi paranın değerinin düşürülmesiydi. Bu durumdan rahatsız olan asker ayaklanarak Rumeli Beylerbeyisi Şehabeddin Paşa’nın evine saldırıp, ardından da şehrin doğusundaki bir tepeye çekildi. İsyan yeniçerilerin maaşlarına yarım (buçuk) akçe zam

yapılarak bastırılabildi. Ancak asker tahtta II. Murad'ı görmek istiyordu. Aslında bu isyan Çandarlı Halil Paşa'nın tertipleriyle genç padişahı tahttan uzaklaştırmak için çıkarılmıştı. Padişahın yakınlarından olan Şehabeddin Paşa'nın evi hedef alınmış ve II. Mehmed'in hükümdarlığı tehlikeye düşmüştü. İktidar boşluğu meydana geldiği için Çandarlı'nın gizlice haber gönderdiği II. Murad, Edirne'ye gelerek tahta geçti. II. Murad tahta geçtikten sonra 6 yıl devam eden bu yeni hükümdarlık döneminde, II. Kosova Savaşı'nda (1448) Haçlıları bir kez daha mağlup ederek, Balkanlar'dan gelebilecek tehlikeyi tamamen ortadan kaldırdı.

Lalalarıyla birlikte Manisa'ya gönderilen II. Mehmed bu durumu kabullenemedi ve padişah gibi davranmaya devam etti. Ayrıca kendisinin tahttan inmesine sebep olan Çandarlı Halil Paşa'nın bu hareketini unutmadı. İstanbul'un fethinden hemen sonra onu öldürterek intikamını aldı.

Soru 7: II. Murad'ın büyük oğlu Alaeddin Ali Çelebi nasıl öldü?

II. Murad'ın büyük oğlu Alaeddin Ali esrarengiz bir biçimde ölmüştür. Devrin kaynakları bu konuda fazla bir ayrıntı vermezler. Bizanslı tarihçi Hal-kondil şehzâdenin, Orhan Gazi'nin oğlu Alaeddin Paşa gibi bir av sırasında attan düşerek öldüğünü belirtir. Ancak bazı Osmanlı tarih kitaplarında Alaeddin'in, Dayı Karaca Bey tarafından öldürüldüğüne dair bilgilere rastlanır. Sebebi konusunda bir bilgi yoktur. Amasyalı Hüseyin Hüsameddin, şehzâdeyi tahta çıkmasını istemeyen devşirmelerin iki oğlu ile birlikte öldürttüğünü iddia etse de, bunu destekleyecek bir delil göstermez.

Büyük oğlunun ölümü II. Murad'ı büyük bir üzüntü içerisine sokmuştur. Şehzâdenin ölümünden birkaç yıl sonra yazılan padişahın vasiyetnamesinde, öldüğünde Bursa'da gömülü oğlunun kabrinin yanına konulmasının yer alması, oğlunun acısını unutmadığını gösterir.

Soru 8: II. Murad devrindeki kültürel faaliyetler ve imar faaliyetleri nelerdir?

II. Murad devri kültürel bakımdan oldukça önemlidir. Timur istilasından sonra Anadolu'da aşiret kültürü tekrar canlanmıştı. Osmanlılar, Timur'un halefleri karşısında meşruiyetlerini sağlamak ve Türkmen çevrelerinde nüfuz kazanmak için daha önce pek ön plana çıkarmadıkları Oğuzlar'ın

Kayı koluna mensubiyetlerini, II. Murad devrinde iyice vurguladılar. Paralara ve toplara Kayı boyunun damgası vuruldu.

Bu dönemde Arapça ve Farsça'dan, Türkçe'ye yapılan tercümeler Osmanlı-Türk kültürünün gelişmesi bakımından oldukça mühimdir. II. Murad zamanında Türkçe ön plana çıktı ve edebi bir dil olarak gelişti. Yazıcızâde Ali'nin, İbn Bibi'den çevirdiği ve ilaveler yaptığı *Selçuknâme* isimli eserde Oğuz boyu ve Kayılar öne çıkarılır. Osmanlı tarihinin ilk dönemlerine ait ana kaynaklardan tarihî takvimler de II. Murad'ın zamanında hazırlanmıştır. Yazıcızâde Mehmed'in yazdığı *Muhammediye* ve *Envârül-âşıkin* ile Eşrefoğlu Rumî'nin *MüzekMh-nüfus* isimli eseri, gerek o dönemde, gerekse daha sonraları halk arasında büyük rağbet görmüş, özellikle *Muhammediyye* asırlarca köy odalarında okunmuştur.

II. Murad devrinde Türkistan'dan, Arabistan'dan ve Kırım'dan birçok ilim adamının Osmanlı ülkesine gelmesiyle ilim hayatı canlılık kazandı. Bu devirde tasavvufi hareketler de oldukça canlıdır. Osmanlı din ve kültür hayatının önemli şahsiyetleri Hacı Bayram Veli, Emir Sultan ve Eşrefoğlu Rumî, onun döneminde yaşadılar. Mevleviyye, Zeyniyye ve Bayramiyye bu dönemin önemli tarikatlarındandır. Özellikle Hacı Bayram'ın müritlerine II. Murad'ın vergi muafiyeti vermesi, bu tarikatın yayılıp-genişlemesini sağladı. Bayramiyye Anadolu'da doğup büyüyen bir Türk mutasavvıfı tarafından kurulan ilk Türk tarikatıdır. Tasavvuf sahasındaki önemli eserlerden, *Lemeât*, *Faslül-hitâb*, *Tezkiretül-Evliya*, *Gülşen-i Râz,* Mesnevi'nin tercümeleri yapılmıştır.

II. Murad devrinde yazılan dinî eserlerin önemli bir kısmı fıkıh kitaplarıdır. Hanefi fıkhı çerçevesinde daha önce yazılmış Arapça kitaplara yine Arapça şerh ve haşiyeler yapılmıştır. Hadis ve tefsir alanında yazılan eserler fıkıh kitaplarına göre daha azdır.

Nihat Azamat'ın II. Murad devrindeki kültür hayatı üzerine yaptığı araştırma, bu dönemde dinî, edebî, ahlakî, tıbbî eserler, siyasetnâmeler, menakıbnâmeler, musiki, sözlük ve ansiklopedi gibi çok yaygın bir sahada telif ve tercüme eserlerin verildiğini ortaya çıkarmıştır. Bu eserlerin önemli bir kısmı II. Murad'ın emir ve teşvikleriyle yazılmış olup, çoğu tercümedir.

Bu dönemde yaptırılan Edirne Üç Şerefeli Cami (Yeni Cami) klasik Osmanlı mimarisindeki ilk büyük cami tipidir. Bursa'da yaptırdığı

Muradiye Camii ve külliyesi de bu şehrin en önemli eserlerinden biri olmuş, daha sonraki tarihlerde vefat eden birçok hanedan mensubu buraya gömülmüştür. 392 metre uzunluğunda olan ve 174 gözden oluşan Ergene Köprüsü (Uzun Köprü) doğu-batı arasındaki ulaşımda önemli bir yer tuttuğu gibi, köprünün çevresinde bir kasaba da meydana gelmiştir.

Soru 9: II. Murad'ın Osmanlı tarihindeki yeri nedir?

II. Murad, Timur istilasından sonra başlayan kargaşa döneminin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Tahta geçtiğinde Timur'un ölümüne rağmen oğlu Şahruh'un idaresindeki Timurlu İmparatorluğu hâlâ kuvvetini koruyor ve Osmanlılar için önemli bir tehlike arz ediyordu. II. Murad, Anadolu'daki temkinli hareketleriyle bu tehlikeyi Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine çekmedi. Varna ve II. Kosova savaşlarında kazandığı başarılar, Balkanlar'daki Haçlı ilerleyişine son verdi ve İstanbul'un fethi için gerekli zemini sağladı. Anadolu beyliklerinin hakimiyetlerini korumak için yaptıkları son çırpınışlar da II. Murad tarafından bertaraf edilmiş, böylece Fatih devrinde Anadolu'da fazla bir muhalefet kalmamıştır. Onun devri Fatih Sultan Mehmed'in büyük fetihlerle oluşturduğu imparatorluğa bir hazırlık dönemi olmuştur.

II. Murad yaptırdığı eserlerden dolayı "Ebul-hayrât" ünvanıyla anılmıştır. Çeşitli tarih kitapları onun devrini refah dönemi olarak zikrederler. 30 yıllık hükümdarlık döneminde Osmanlı para birimi olan akçe değerini korumuş, devletin gelirleri 2.5 milyon altına yükselmiştir. Oğlu Fatih'in hükümdarlık döneminde 5 defa paranın değeri düşürülerek hazinenin gelirleri artırılmış, ancak bu durum asker ve halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu yüzden Fatih'in ölümünden sonra tahta çıkan oğlu II. Bâyezid'e babasını değil, dedesi II. Murad'ı örnek alması tavsiye edilmiştir.

II. Murad kültürel faaliyetlere önem veren, sanat, edebiyat ve musikiyi takdir eden, tasavvufi ve mistik hayata düşkün bir hükümdardı. Devrin kaynakları içkiye ve eğlenceye aşırı düşkün olduğunu zikrederler. Onun dö-neminde Türkçe ve Oğuz/Türk kimliği ön plana çıkmıştır. Halil İnalcık, daha sonraki dönemlerde hükümdarlık yapsa zayıf bir sultan sayılacağını, ancak o devirdeki dinamik Osmanlı toplumu ve sürekli fütuhat isteyen askerlerin sürüklemesiyle kazandığı zaferlerle en büyük Osmanlı hükümdarları arasında yer aldığını belirtir.

TARİHTE İSTANBUL KUŞATMALARI VE İSTANBUL’UN FETHİ

Soru 1: İstanbul, Müslümanlardan önce kaç defa kuşatıldı?

İstanbul kuruluşundan itibaren onlarca kuşatma geçirdi. Milattan Önce 340’da Makedonya Kralı Filip kuşattı, ancak alamadı. Milattan Önce 194’te ise Roma İmparatoru Septim Sever’in kuşatmasına dayanamayarak, teslim oldu. Böylece İstanbul Roma İmparatorluğu’nun bir parçası olmuştu. Daha sonra 616’da İran hükümdarı Keyhüsrev, 626’da ise İranlılar, Avar Türkleri ile birlikte şehri kuşattılarsa da hüsrana uğradılar.

Soru 2: Müslümanlar İstanbul’u kaç defa kuşattılar.

İslâmiyet ortaya çıkışından kısa bir süre sonra hızla yayılmış ve Müslüman Arap orduları İstanbul kapılarına dayanmıştı. Müslümanlar’ın ilk İstanbul kuşatması Emevi halifesi Muaviye zamanında, 665’te oldu. Kuşatmadan bir netice alınamadı ancak iki yıl sonra 667’de tekrar kuşatıldı. Ebu Eyyüb el-Ensari, yani Eyüp Sultan bu sefere katılarak, kuşatma sırasında vefat etmişti. Şiddetli bir salgın hastalık yüzünden kuşatma yarım kaldı. Ancak Muaviye vazgeçmemişti. 672’de üçüncü defa İstanbul kuşatıldı, fakat bundan da bir netice alınamadı.

İstanbul’un Müslümanlar tarafından dördüncü defa kuşatılması 712’de, Emevi halifesi Birinci Velid zamanındaydı. 722’deki beşinci kuşatmada ise Galata fethedildi ve Arap Camii inşa edildi. 782’deki altıncı kuşatma Abbasiler tarafından yapıldı ve şehrin haraca bağlanması ile sonuçlandı. Bir netice alınamayan yedinci kuşatma ise 854’te Abbasi halifesi Mütevekkil

zamanında oldu. 869'da dört ay süren sekizinci kuşatmada da sonuç aynıydı. Araplar'ın dokuzuncu ve son kuşatması 970'de oldu ve sadece İstanbul'un haraca bağlanması sağlanabildi.

Soru 3: İstanbul, Osmanlılar'dan önce kimler tarafından alınmıştı?

İstanbul, Müslüman Araplar tarafından ardı ardına kuşatılırken, zaman zaman başka milletlerin saldırılarına da uğramıştı. 864'te Ruslar, İstanbul'a saldırdılar, ancak mağlup olarak geri döndüler. Ruslar daha sonra 936'da denizden kuşatmaya teşebbüs ettilerse de gemileri Rum ateşi ile yakıldı. 959'da ise İstanbul surlarının karşısında Macarlar vardı. Ancak onlar da bir sonuç alamadılar.

1203'te ise Latinlerden oluşan Haçlı ordusu İstanbul'a saldırdı. 1203 Haziran'ında İstanbul önlerine gelen Haçlılar, Kadıköy ve Üsküdar'ı kısa sürede zapt ettiler. Ardından Beşiktaş'ta karaya çıkıp, Galata ve civarını ele geçirdiler. Haliç'te bulunan zinciri kıran Haçlı donanması, bu bölgeden şehre saldırdı. Bizanslılar'ın direnmesi üzerine Haçlılar, yangınlar çıkarak şehri harap ettiler. Bir süre ara verilen kuşatma Bizans'ta, Haçlılara karşı direnme taraftarı olan Morsufi Dukas'ın tahta geçmesi üzerine 9 Nisan 1204'te tekrar başladı. 12 Nisan'da Fener bölgesinden İstanbul'a giren Latinler, şehri işgal ederek yağmaladılar. Bu defa İstanbul direnememişti. İstanbul'u işgal eden Latinler, 1261'e kadar şehri ellerinde tuttular. 1261'de, İznik Rum İmparatoru Mihail Paliologos, İstanbul'u Latinlerden geri aldı.

1302'de Venedik donanması İstanbul surlarının önündeydi. Ancak ne onların, ne de 1348'de Cenevizlilerin hücumlarından bir netice çıkmadı. Cenevizliler, 1437'de ikinci defa şanslarını denedilerse de yine muvaffak olamadılar.

Soru 4: Fatih'ten önce Osmanlılar'ın İstanbul kuşatmaları nasıl gerçekleşti?

Bizans, 1372'den itibaren Osmanlılar'a haraç ödemeye başlamıştı. Şehrin doğrudan Osmanlı hakimiyeti altına sokulma teşebbüsü ise Yıldırım Bâyezid zamanında oldu. Bursa'da rehin olarak tutulurken babasının ölümü üzerine kaçarak Bizans tahtına çıkan Manuel Paliologos, Yıldırım'ın İstanbul'da bir Türk mahallesi, cami ve mahkeme kurulması isteğini

reddedince şehir uzun süren bir ablukaya alındı. 1391'de başlayan abluka 1396 yılına kadar devam etti. Avrupa'dan bir Haçlı ordusunun Bizans'ın yardımına gelmesi üzerine meydana gelen Niğbolu Muharebesi'nde Osmanlılar, büyük bir zafer kazandılar. Bunun üzerine Bizans, Osmanlılar'ın bütün isteklerini kabul etmek zorunda kaldı.

İleriki yıllarda tekrar kuşatılan İstanbul, Osmanlılar'ın eline geçmek üzere iken Anadolu'ya girerek Yıldırım'ın üzerine yürüyen Timur şehri kurtardı. Bir müddet rahat nefes alan İstanbul, fetret devrinde, 1412'de Musa Çelebi tarafından kuşatıldı. Ancak Bizans'ın onun karşısına Çelebi Mehmed'i çıkarması yüzünden kuşatma kaldırıldı.

İstanbul'un fetihten önceki son kuşatması II. Murad tarafından 1422'de oldu. Ancak bir netice alınamadı. Bu dönemlerde topun yeterince gelişmemesi, İstanbul kuşatmaları sırasında devamlı olarak bir dış veya iç tehdidin meydana gelmesi şehrin Fatih'ten önce Osmanlılar'ın eline geçmesini engellemişti.

Soru 5: II. Mehmed niçin tahta geçer-geçmez İstanbul'un fethi için hazırlıklara başladı?

Halil İnalcık'a göre bu sorunun cevabı II. Mehmed'in ilk hükümdarlık dönemindedir. II. Murad, 1444'te devamlı mücadele ile geçen yılların yıpratması ve oğlu Alaeddin'in ölümünün verdiği üzüntü yüzünden tahttan ayrılarak yerine hayattaki tek oğlu Şehzâde Mehmed'i geçirdi. Tahttan ayrılmadan önce gerek Karamanlılar'a, gerekse Haçlılara bazı tavizler vererek barışı sağlamıştı. Ancak tahta geçen II. Mehmed'in henüz 12 yaşında olması büyük bir buhrana sebep oldu. Halil İnalcık, 1444-1446 yılları arasındaki bu buhranlı yılların II. Mehmed'in hayat ve faaliyetlerinin yönünü çizdiğini belirtir.

Fatih'in ilk hükümdarlık döneminde Veziriazam Çandarlı Halil Paşa ile kul asıllı vezirleri arasında büyük bir çekişme meydana geldi. Kanlı Hurufî ayaklanması ve Edirne'yi harap eden büyük yangın buhranı iyice arttırdı. Bu sırada Avrupa'daki Osmanlı topraklarına çeşitli taarruzlar başlamış ve Haçlı ordusu Tuna'yı aşmıştı. II. Mehmed'in istememesine rağmen, Çandarlı'nın baskısıyla gönderilen Kasabzâde Mehmed Bey'in ısrarlarıyla, II. Murad, Bursa'dan gelerek ordunun başına geçti. Çandarlı ve II. Murad, genç padişahı ordunun başına geçme arzusundan zorla alıkoyabildiler. II.

Murad idaresindeki Osmanlı ordusu Varna’da Haçlı kuvvetlerini büyük bir mağlubiyete uğrattı.
Çandarlı Halil Paşa’nın ısrarlarına rağmen, II. Murad oğlunun istikbali için tehlikeli olacağını düşündüğünden tekrar hükümdar olmadı, oğlunu tahtta bırakarak Manisa’ya gitti.

Varna’da babasının kazandığı büyük zafer, II. Mehmed’in hükümdarlığını gölgelemişti. Çandarlı, Manisa Sarayı’nı devletin en yüksek yeri olarak görüyordu. Genç padişahın kazanacağı Varna’dan daha büyük bir zafer hükümdarlığı üzerindeki gölgeyi kaldırabilirdi. Bu başarı da İstanbul’un fethi idi. II. Mehmed, Zağanos Paşa’nın etkisi ile İstanbul’un fethini otoritesini kurabileceği tek hadise olarak görmeye başladı. Ancak Balkanlar’ın tekrar karışması ve Çandarlı’nın desteği ile çıkan yeniçeri ayaklanması sonucunda babasının tekrar tahta çıkmasıyla, II. Mehmed bu teşebbüsünü bir süre için ertelemek zorunda kaldı.

II. Mehmed ilk hükümdarlığında başarısız olup, tahttan inmek zorunda kalınca, Manisa’nın idarecisi olarak görevlendirildi. Ancak, şehzâde Manisa’da hâlâ hükümdarmış gibi hareket ederek, kendi adına para bastırdı, Ege Denizi’ndeki Venedikliler’e ait adalara gazâ faaliyetlerinde bulundu. II. Mehmed’in babasının 1451’de ölümü üzerine ikinci kez tahta geçişi rahat olmadı. Birinci hükümdarlığında başarısız olan II. Mehmed, 1451’de tahta çıktığında herkeste birinci hükümdarlık dönemine ait hatıralar canlanmıştı. Tahta çıktığı sırada ayaklanan yeniçeriler Veziriazam Çandarlı Halil Paşa’nın nüfuzu ile zorla sakinleştirildiler. Babasının Varna’dan sonra kazandığı II. Kosova Savaşı ve Balkanlar’daki diğer başarıları, batıdan gelebilecek tehlikenin önüne önemli ölçüde set çekmişti. Ancak, II. Mehmed’in ilk hükümdarlığındaki başarısızlığı, hâlâ padişahlığını tehlikeye düşüren bir gölge idi ve bunu ortadan kaldırmak için yıllardır aklında olan İstanbul’un fethini gerçekleştirmesi gerekiyordu.

İkinci saltanatının başlarında gerek Anadolu’daki beylikler, gerekse Balkan devletleri ve Bizans, harekete geçerek Osmanlı İmparatorluğu’ndan tavizler koparmaya çalıştılar. II. Mehmed, Sırplar’a bazı tavizler vererek babası zamanındaki barış antlaşmasını yeniledi. Venedik ve Bizans’la da antlaşmalar imzalandı. Bizans’a bazı topraklar ve İstanbul’da bulunan Orhan Çelebi için 300 bin akçe verilmesi taahhüt edilmişti. Ancak

Bizans'ın istekleri bitmedi, daha sonra taleplerine yenilerini ekledi. Fakat bu ters tepti ve sultan 300 bin akçeyi vermekten de vazgeçti.

Osmanlı topraklarına giren Karamanlılar'ın üzerine yürüyen genç padişah, onlara Alanya'yı bırakarak antlaşma yaptı. Dönüşünde isyan eden yeniçerileri şiddetli bir şekilde cezalandırdı. II. Mehmed bu kargaşa ortamı ve yeniçerilerin üzerindeki nüfuzu yüzünden Çandarlı Halil Paşa'yı görevinden uzaklaştıramamış, ancak onun çevresini dağıtarak kendi adamlarını Divân-ı Hümâyûn'a almıştır.

Soru 6: İstanbul'un fethinde Bizans'a hangi gerekçeyle savaş ilân edildi?

İstanbul'un fethi Türk tarihinin en büyük olaylarından birisidir. Bu konuda çok laf edilmiş, ancak az araştırma yapılmıştır. Bu yüzden birçok ilginç hadise fazla bilinmez. Fetih sırasındaki en ilginç hadise Osmanlılar'la Bizans'ın arasının bir koyun alışverişi yüzünden bozulması ve bu olayın savaş sebebi olmasıdır. İstanbul'un fethinde tetiği ateşleyen hadise budur. İstanbul'un fethi için birçok sebep gösterilir. Ancak bu olaydan fazla bahsedilmez.

II. Mehmed, tahta çıkarken karşılaştığı kargaşa ortamından çıkmasının tek yolunun İstanbul'un fethi olduğunu bildiği için, Karaman seferinden döner dönmez Anadolu Hisarı'nın karşısına bir kale yapılmasını emretti. Bu durum karşısında Bizans, inşaat durdurulursa Şehzâde Orhan için istediği paradan vazgeçeceğini bildirdi. Ancak II. Mehmed, babası II. Murad'ın 1444'teki Varna Savaşı'na giderken boğazdan geçişine Bizanslılar'ın engel olduğunu, bu yüzden de babasının Rumeli tarafında bir kale yaptırmaya ahdettiğini söyledi. Bizans İmparatoru Konstantin bu kalenin yapılmasına mani olmak için Türkler'e karşı savaşılmasını önerdiyse de, destekleyen olmadı.

Rumeli Hisarı'nın inşaatı hızla ilerliyordu. Üç burçlu olarak inşa edilen kalenin burçları Saruca, Çandarlı Halil ve Zağanos Paşalar tarafından, duvarlar ve diğer yerler ise bizzat padişah tarafından yaptırılıyordu. Binlerce insan inşaatta çalıştı. Boğazda bulunan eski bina harabeleri hisarın inşasında kullanıldı. Bu gelişmeye rağmen Bizans'la savaş durumuna girilmemişti. Ancak inşaat sırasında Bizanslı köylüler ve çobanlarla Osmanlı askerleri arasında zaman zaman çatışmalar meydana geliyordu.

İmparator Konstantin çaresiz bir şekilde engel olamayacağı bu faaliyeti seyrettiği gibi, Osmanlı askerlerine yiyecek de gönderiyordu. Osmanlı askerleri İstanbul'u gezebilirken, Bizanslılar da Osmanlı ordugâhında dolaşıyorlardı.

İmparator, Osmanlı padişahından Rumlar'ın ekili tarlalarını korumaları için asker göndermesini bile istemişti. Bunu üzerine bir miktar asker gönderilmişti. Ancak bunların asıl amacı Osmanlı askerlerinin atları Bizanslılar'ın çayırlarına girdiğinde, Rumlar'ın Türk atlarını kovmalarına engel olmaktı.

1452 yılının yazına gelindiğinde Boğazkesen, yani Rumeli Hisarı tamamlanmıştı. Edirne'ye hareket eden padişah, askerlere de izin vermişti. Aylardır çalışmaktan yorulmuş olan Osmanlı askerleri çevrede dolaşıyorlardı. 1452 yılının Ağustos ayında bir grup Osmanlı askeri Beşiktaş ile Kâğıthâne arasındaki Kanlıkavak denilen yerde rastladıkları Bizanslı çobanlardan koyun almak istediler. Ancak çobanlar koyunlarını satmadılar. Karşılıklı laf atılmasıyla başlayan sürtüşme, kılıç ve bıçakların çekilmesi ile büyük bir çatışmaya dönüştü. İki taraftan da yaralananlar oldu. Birkaç koyun da parçalandı. Olay yerine gelen diğer Osmanlı askerleri kavgayı durdurdular. Ancak çatışma haberi İstanbul'a kadar ulaşmıştı. Süvari ve piyade olarak olay yerine gelen Bizanslılar, Türklere saldırdılar. Bir kısmını şehid edip, bir kısmını da esir aldılar.

Bu çatışma üzerine Bizans İmparatoru Konstantin şehrin kapılarını kapattırdı. İstanbul'da durumdan habersiz gezmekte olan Türkler'i de hapse attırdı. Bir müddet sonra esirleri serbest bıraktıysa da iş işten geçmişti. Bu çatışma Bizans'ın sonunu hazırlayan hadise oldu. Osmanlı tarihçileri bu olayla ilgili olarak Bizanslılar'ın çobanlara yardım etmek isterlerken Osmanlı padişahına ihanet ettiklerini yazarlar.

Hapisteki Türkler'i serbest bırakan İmparator, Fatih'e de bir elçi göndererek özür diledi. Ancak elçiye yüz vermeyen Fatih, bu hadisenin aradaki dostluğu bozduğunu ve Bizanslılar'ın ya İstanbul'u teslim etmelerini, ya da savaşa hazır olmalarını söyledi. Böylece Osmanlılar Bizans'a resmen harp ilân ettiler. Çobanların esirgedikleri birkaç koyun Bizans'ın sonunun başlangıcıydı.

İbn Kemal'in "Tevârih-i Âl-i Osman" isimli eserinin yedinci cildi ile Tursun Bey'in "Tarih-i Ebu'l-Feth" adlı kitabında bu şekilde anlatılan

hadise, Bizanslı Dukas'ın tarihinde ise biraz değişik biçimde yer alır:

"Rumeli Hisarı inşa edilirken Osmanlı ordusuna katılmak üzere II. Mehmed'in eniştesi olan İsfendiyaroğlu da İstanbul önlerine geldi. Silivri civarlarında askerlerinin atlarının ekili tarlalara girmesi üzerine köylülerle aralarında münakaşa başladı. Atlara müdahale eden Bizanslı, bir seyis tarafından dövüldü. Bunun üzerine köylünün akrabaları Türkler'e saldırdılar. İki taraf arasındaki çatışmada birçok insan öldü. Daha sonra padişahın huzuruna çıkılıp durum anlatılınca, II. Mehmed köylülerin cezalandırılmasını emretti. Bizanslılar bu hadise üzerine şehrin kapılarını kapatıp, İstanbul'daki Türkler'i hapse attılar. Sonradan özür dileyerek, esirleri serbest bırakırlarsa da iş işten geçmişti. Fatih, Bizans'a savaş ilân etti".

Soru 7: İstanbul kuşatması nasıl cereyan etti?

6 Nisan 1453'te Osmanlı ordusu Bizans surlarının önündeydi. 6 Nisan gecesinden itibaren surlar top ateşi ile dövülmeye başlandı. Surlarda yıkılan yerler, müdafiler tarafından hemen dolduruluyordu.

Osmanlı donanması da bu sırada Haliç'e girmeye çalıştı, ancak muvaffak olamadı. 18 Nisan'da ilk büyük saldırı gerçekleştirildiyse de, dört saat süren hücumda bir netice alınamadı. 20 Nisan'da Papa'nın gönderdiği üç Ceneviz gemisi ile yapılan deniz muharebesi kaybedildi ve gemiler Haliç'e girdi. Bu mağlubiyet Osmanlı ordusunda büyük bir moral bozukluğuna sebep oldu. Askerler arasında firarlar görülmeye başlandı. Osmanlı'nın buna cevabı, çok önceden düşünülmüş bir hamleyle oldu. Ormanlık alanda inşa edilen Osmanlı gemileri karadan hareket ettirilerek Haliç'e indirildi. Bu başarı üzerine Bizans'ın morali bozuldu, Osmanlı ordusunun cesareti arttı.

7 ve 12 Mayıs tarihlerinde iki büyük saldırı gerçekleştirildiyse de, bir netice alınamadı. Bunun üzerine Osmanlı toplarının çoğu Topkapı-Edirnekapı arasına kaydırıldı ve bu bölgeye yüklenilmeye başlanıldı.

Kuşatmanın uzaması, Avrupa'dan gelebilecek yardım yüzünden Osmanlı ordusunu zor duruma sokmuştu. Bu sırada Venedik donanması Ege'ye gelmişti. 25 Mayıs'ta Bizans'a son kez teslim ol çağrısı yapıldı. Bizanslılar'dan şehri teslim etmek isteyenler oldu. Ancak İtalyanlar buna şiddetle karşı çıktılar. Bu sırada Macarlar'ın, yardıma geldiği haberleri Osmanlı ordusunun moralini bozmuştu. Tehlike büyüktü. Veziriazam

Çandarlı Halil Paşa, baştan beri savunduğu kuşatmayı kaldırma fikrinde ısrar etti. Ancak Zağanos Paşa, Şehabeddin Paşa, Turahan Bey ve Akşemseddin saldırıya devam edilmesi gerektiğini söylediler. Büyük bir saldırıya geçilmesi için karar alındı. Askere şehir alındığında üç gün yağma izni verildiği duyurusu yapıldı.

Soru 8: Son hücum nasıl yapıldı?

Kuşatma esnasında Osmanlı ordusu zaman zaman çok zor durumlara düşmüştü. Çandarlı Halil Paşa, devamlı olarak kuşatmayı kaldırıp, Bizans'ı vergiye bağlama fikrini ileri sürüyordu. Ancak genç padişah o zamana kadar hiçbir İslâm hükümdarının alamadığı bu şehri almaya kararlıydı ve sonuna kadar ısrar etti. 28 Mayıs 1453'te bütün orduya İstanbul'a yapılacak son saldırı için hazırlanmaları emri verildi.

29 Mayıs sabahı gün ağarmadan genç padişahın emriyle savaş naraları atarak saldıran askerlerin sesleriyle son hücum başladı. Hiç durmadan çalan mehter askeri coşturuyordu. Bizanslılar bu seslere karşılık vermek için şehirdeki bütün kiliselerin çanlarını çalmaya başladılar. Bir tarafta mehter, diğer tarafta çanlar çalıyordu. İstanbul halkı meleklerin ve azizlerin koruyuculuğuna kendilerini teslim etmişlerdi. Ayasofya'ya doluşan halk eski bir kehanetin gerçekleşmesini bekliyordu. Düşman buraya geldiğinde karşısında melekleri bulacak, onlar da kılıçlarını çekerek kâfirleri cehenneme göndereceklerdi.

Osmanlı askerleri şehre dur-durak bilmeden saldırıyorlardı. Fatih ilk olarak azebleri ve ordusundaki Hristiyanlar'ı surlara saldırttı. İşin en garibi Avrupalı Hristiyanlar'dan Bizans'a birkaç yüz kişilik yardım gelmişken, Osmanlı ordusunda Alman'dan Macar'a, Hırvat'tan Sırp'a kadar binlerce Hristiyan vardı. Hatta ganimet almak umuduyla şehre saldıran bu Hristiyanlar'ın içerisinde Rum kökenli olanlar bile bulunuyordu. Osmanlı ordusunun en seçkin birlikleri surlara saldıran askerlerin arkasında düşmanın yorulmasını ve sıranın kendilerine gelmesini bekliyorlardı. Saatler süren çatışmaların ardından II. Mehmed son darbeyi vurmak üzere yeniçerileri savaşa soktu.

Binlerce askerini arka arkaya şehid veren Osmanlı ordusu karşısında Bizans'ın dayanma direnci kalmamıştı. Şehre her taraftan saldırılıyordu. Ancak asıl savaş Topkapı-Edirnekapı arasındaki surlarda oluyordu. Fatih,

şehrin en zayıf kısmı olduğunu anladığı Topkapı-Edirnekapı arasındaki surları günlerce süren top ateşiyle tahrip ettirmişti. Bu yüzden asıl hücum bu bölgeden yapılmaktaydı. Bir gülle parçası şehrin en büyük savunucularından olan Cenevizli Giustiniani'yi yaraladı. Adamlarının komutanlarını alarak Haliç'teki gemilerine gitmeleri, Bizanslılar'ın son direncini de kırdı. Bu sırada Topkapı civarındaki surlara çıkan Türk askerlerini gören Bizanslılar haykırarak şehrin iç kısımlarına doğru kaçmaya başladılar. Topkapı surlarında ardı ardına Türk bayrakları dalgalanmaya başladı. İstanbul bir anda "Şehir düştü, şehir düştü" sesleriyle çalkalanmaya başladı. Surlarda dalgalanan Bizans kartalı ve Aziz Markos'un aslanı bulunan bayrakların yerini Türk sancakları almıştı. Şehrin savunması çökmüştü. Binlerce Türk askeri içeriye girmeye başladı. Bizanslılar evlerine, ailelerinin yanına giderken, bir kısım ahali ile yabancılar Haliç'teki gemilere kaçıyorlardı. Öğlen olduğunda şehir tamamen Türkler'in eline geçmişti. Şehir zorla alındığı için askerin yağma hakkı vardı. İstanbul üç gün yağmalandı.

Durumun tehlikeli bir hâl aldığını gören Bizans İmparatoru bir kısım adamlarıyla kaçarken, yolda ganimet arayan Osmanlı askerlerine rastladı. Sayıca az olan Osmanlı askerleri şehid olurken, yaralı durumda bulunan bir tanesi üzerine saldıran imparatoru öldürdü. Son imparator kim vurduya gitmişti. İmparatorun Fatih'in arattığı cesedi, daha sonra ölüler arasında bulundu. Kafası olmayan vücut Bizans kartalı işlemeli çoraplar ve zırhlarından tanınmıştı. İmparatorun cesedi Bizanslılar'a verildi. Ancak onun gerçek imparator olup-olmadığı şüpheliydi. Vefa semtindeki isimsiz bir mezarın son Bizans İmparatoru Konstantin'e ait olduğu söylendi, durdu.

Şehir tam olarak Osmanlılar'ın eline geçince artık Fatih ünvanını kazanan II. Mehmed şehre yeniçerileri ve vezirleriyle birlikte girdi. Kafile şehrin sokaklarından geçerek, Ayasofya'ya geldi. Burada atından inen genç hükümdar, yerden aldığı bir avuç toprağı kavuğunun üzerine serpti. Bu hareketi ile Allah'a sığındığını belirtiyordu. Ayasofya'ya girdi. Bir müddet sessizce bekledi. Belki de bu zafer için şükrediyordu. Bu sırada bir askerin kilisenin mermerlerini sökmeye çalıştığını gördü. Askere kızarak bunların ganimet olmadığını söyledi. Bu yapılar padişahındı.

Kilisenin içerisinde korku ile bekleşen Bizanslılar'ın emniyet içerisinde evlerine götürülmelerini söyledi. Daha sonra kilisenin camiye

dönüştürülmesini emretti. Ulemadan birisi ezan okudu. Fatih, namaz kıldıktan sonra bu zaferi için dua edip, ayrılmadan önce Ayasofya'nın kubbesine çıkan padişahın şu mısraları söylediği duyulmuştur: "İmparatorun sarayında örümcek perdedârlık ediyor, Efrasiyab'ın kulelerinde baykuş nevbet vuruyor".

Soru 9: İstanbul'un fethinde gemiler karadan yürütüldü mü?

İstanbul'un fethinin en renkli sahneleri gemilerin karadan yürütülerek Haliç'e getirilmesidir. 20 Nisan'daki deniz savaşında mağlubiyete uğrayan Osmanlılar, 22 Nisan gecesi 70 civarında gemiyi Tophane veya Beşiktaş'tan alarak Kasımpaşa'ya indirmişlerdi. Ancak bu hadise her ne kadar çok parıltılı görünüyorsa da, acaba gerçek bu mudur? Gemiler gerçekten karadan yürütülerek mi Haliç'e indirilmiştir?

İstanbul'un fethini anlatan kaynaklar, bu hadiseyi ayrıntılarıyla zikretmezler. Özellikle Türk tarihçilerinde gemilerin karadan yürütülmesi ile ilgili fazla bir bilgi yoktur. Bu meseleyi zaman zaman çeşitli araştırmacılar sorgulayarak, hadisenin anlatıldığı gibi olamayacağını belirtmişlerdir.

Gemilerin bir gecede karadan yürütülerek Haliç'e indirilmesi mümkün değildir. Bu işin gerçekleştirilmesi için önceden günlerce hazırlık yapılması gerekir. Gemilerin geçirileceği güzergahın tespiti, arazinin düzeltilmesi, yoldaki engelleyici unsurların ortadan kaldırılması, gemileri çekme işleminde kullanılacak vasıtaların hazırlanması birkaç günden çok daha fazla zamanda gerçekleşebilecek işlerdir. Ayrıca gemilerin karaya çıkarıldığı yer olarak bahsedilen Tophane veya Beşiktaş da bu iş için uygun yerler değildir. Çünkü buraları Bizanslılar tarafından rahatlıkla görülebilecek yerlerdir. Rumeli Hisarı'nın bulunduğu yerden karaya çıkıldığını ileri sürenler de vardır. Ancak burasının olması durumunda, gemilerin karadan çekilerek götürüleceği mesafenin uzunluğuna dikkat edilirse, bu işin o günün şartlarında gerçekleştirilme ihtimalinin oldukça zor olduğu açıkça görülür.

Gemilerin karadan yürütülmesi hakkında teferruatlı bilgi veren Dukas, kuşatma esnasında Midilli'dedir. Bir diğer yazar Kritovulos ise Gökçeada'dır. Dolayısıyla onlar, gördüklerini değil, duyduklarını aktarmışlardır. Şehirde bulunan Barbaro ve Francis'in ise kuşatma

altındayken dışarıda meydana gelen ve *askerî bir sır* olan bir mesele hakkında tam olarak sağlıklı bilgi vermeleri beklenemez. Bu yazarlar, Haliç'te gördükleri donanmanın nasıl gelmiş olabileceği üzerine kafa yormuş ve sonunda Beşiktaş'ta bulunan Osmanlı donanmasının buradan alınıp, karadan çekilerek indirildiği neticesine varmış olmalıdırlar.

İstanbul'un fethinde bulunmuş olan Aşıkpaşazâde bu konudan hiç bahsetmezken, Tursun Bey ise gemilerin Galata ardından çekildiğini ifade eder, ancak teferruat vermez. Bu konudan bahseden Neşri Tarihi ve *Anonim Tevârih-i Al-i Osmanlar* gibi bazı Türk kaynakları ise denizdeki gemilerin çekildiğinden bahsetmeyip, sadece gemilerin korudan Haliç'e indirildiğini belirtirler. Acaba bunlar koruluk arazide yapılan gemilerin buradan çekilerek indirilmesini mi kastetmektedirler?

İstanbul'un fethi sırasında Osmanlı ordusunda asker olarak görev yapan Konstantin Mihailoviç, bu konuya farklı bir görüş getirir[17]. Mihailoviç, Rumeli Hisarı'nın inşaatının ardından, denizden 4 İtalyan mili içerideki korulukta 30 beylik geminin yapıldığını, daha sonra da bunların dağlık araziden çekilerek Haliç'e indirildiğini belirtir. Ayrıca İstanbul'un fethinden bir-iki yüzyıl sonra eserlerini yazan Mehmed bin Mehmed, Evliya Çelebi, Müneccimbaşı gibi bazı yazarlar da, gemilerin Okmeydanı'nda inşa edilip, karadan çekilerek denize indirildiğini söylerler. Bu görüş karadan gemilerin çekilerek, götürülmesi hadisesine göre daha tutarlı gözükmektedir. Bu konuya gelen itirazlardan birisi karada gemi inşa edilemeyeceğidir. Ancak geminin karaya çekilmesinin de kolay olmadığına ve Osmanlı donanmasındaki gemilerin çok büyük olmadığına da dikkat edilmelidir.

[17] *Bir Yeniçerinin Hatıratı,* çev. ve yay. haz. Kemal Beydilli, İstanbul 2003, s. 57.

Bu konudaki bir diğer mesele de Osmanlı donanmasındaki gemilerin büyüklüğü ve sayısı ile ilgilidir. Haliç'e indirilen gemilerin sayısı hakkında kaynaklarda bir tutarlılık yoktur. Türk ve yabancı tarihçiler 30 ile 70 arasında değişen sayılarda geminin Haliç'e indirildiğini belirtirler. Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da şudur. Gerek Haliç'e indirilen, gerekse Osmanlı donanmasındaki diğer gemilerin çok büyük olmadığıdır. Kaynaklar İstanbul kuşatmasına, Osmanlı donanmasının 145 ile 300 arasında değişen sayıda gemiyle katıldığını belirtirler. Bu kadar çok sayıdaki gemi 20 Nisan'da Yeni-kapı önlerinde meydana gelen deniz

savaşında üç Ceneviz bir Bizans gemisini durdurmayı başaramamış ve bunlar Haliç'e girmişlerdi. İstanbul düştüğünde de Haliç'te bulunan Bizans ve Latinlere ait gemilerin çoğu şehirden kaçmaya muvaffak olmuştu. Bu iki hadise dikkatli incelenirse Osmanlı donanmasının gücü daha iyi anlaşılır. Nitekim Alman tarihçi Kissling, Osmanlı donanmasının asıl gücüne II. Bâyezid devrinde ulaştığını, Fatih devrinde donanmanın ağırlıklı olarak asker ve iaşe naklini sağladığını söyler.

Soru 10: İstanbul'a ilk giren Ulubatlı Hasan mıdır?

İstanbul surlarına bayrağı ilk dikenin Ulubatlı Hasan olduğu kabul edilir ve onun surlara tırmanışı, bayrağı dikişi tarih kitaplarında bir destan havasında anlatılır. Bu hadisenin kaynağı İstanbul'un fethi sırasında, bizzat orada bulunan Bizanslı tarihçi Francis'tir. Francis bu sahneyi şu şekilde anlatır; "*... İşte o sıralarda Hasan adlı bir yeniçeri (memleketi Ulubat olup, koca bir vücuda sahipti), sol eli ile başının üstüne kalkanı tutup, sağ eli ile kılıcını çekti ve bizimkilerin şaşkınlık içinde geri çekildikleri o bölgede surun tepesine doğru atıldı. Onunla aynı cesareti göstermek isteyen otuz kadar diğeri de kendisini takip etti. Bizimkilerden hâlâ surlarda kalanlar ise, üzerlerine kayaları yuvarlıyorlardı ve onlardan on sekizini aşağı yuvarladılar. Ne var ki, Hasan kendisine özgü şiddeti ile surun üstüne çıkmayı ve bizimkileri kaçırmayı başardı. Bu başarı ile birlikte diğerleri de onu takip ederek surlara tırmanma fırsatını buldular. Bizimkiler, sayılarının pek az olması nedeni ile sura tırmananlara mani olamadılar; düşmanın sayısı fazla idi; buna rağmen yukarıya çıkanlara saldırdılar ve onlardan birçoğunu öldürdüler. Bu savaş sırasında bir taş Hasan'a isabet etti ve onu yere yıktı. Kendisini yere yıkılmış görünce, bizimkiler de üstüne her taraftan taş fırlatmaya başladılar. O ise dizleri üstüne kalkmış kendini savunmaya çalışıyordu; ancak almış olduğu pek çok yaradan sağ kolu işlemez oldu ve oklarla kaplandı. Pek çok kişi daha öldü...*"[18].

18 *Şehir Düştü,* çev. Kriton Dinçmen, İstanbul 1992, s. 95-96.

Ancak bu bilgi Francis'in eserinin orijinalinde yoktur. Sahte Francis olarak anılan ve daha sonraki tarihlerde Francis'in eserine geniş ilaveler yapan Melissinos'un yazdığı kitapta yer almaktadır.

Francis, İstanbul'un fethi sırasında hadiseleri canlı olarak yaşamış ve şehir Osmanlılar'ın eline geçince kaçmayı başarmıştı. Daha sonra 1477'de, 1401-1477 yılları arasındaki hadiseleri anlatan bir kitap kaleme aldı. Daha sonra bu eser 1573-1575 yılları arasında Monemvasia metropoliti Makarios Melissinos tarafından ilaveler yapılarak yeniden yazıldı. Melissinos, Francis'in eserine iki misli daha ilave yapmıştır. Melissinos'un yazdığı bu kitap sahte (Pseudo) Francis olarak bilinir. Gerçek Francis'in 1966'daki yayınında İstanbul'un fethi ile ilgili kısım 2 sayfa iken, sahte Francis'te ise 80 sayfadır. Melissinos, İstanbul'un fethine çok geniş ilaveler yapmıştır. Bunlardan birisi de İstanbul surlarına ilk çıkanın yeniçeri Ulubatlı (Lupadionlu) Hasan olduğudur. Ulubatlı Hasan'la ilgili yukarıda bahsettiğimiz bilgiyi bir tarafa bırakın, ismi dahi Francis'in eserinin orijinalinde yoktur. Melissinos tarafından sonradan ilave edilmiştir. Ancak bu bilginin nereden alındığı hususu karanlık bir noktadır. Muhtemelen Melissinos eseri renklendirmek için böyle bir ilave yapmış olabilir[19].

19 Francis'in kitabının orijinali V. Grecu tarafından Georgios Sphrantzes, *Ta Kath Eauton 1401-1477* adı ile 1966 yılında Bükreş'te Romence çevirisi ile birlikte basılmıştır. Francis'in eseri 73 sayfa tutmaktadır. Melissinos tarafından yazılan sahte (Pseudo) Sfrances de yine Grecu'nun yukarıda adını verdiğimiz eserine ilave olarak *In anexa Pseudo-Phrantzes: Macarii Meliseni, Chronicon 1258-1481* adı ile kitabın 149-591. sayfaları arasında Romence tercümesi ile birlikte yayınlanmıştır. Melissinos'un yazdıkları 220 sayfa tutmaktadır. Yani 73 sayfalık gerçek Sfrances, sahtede 220 sayfaya çıkmıştır. Bu 220 sayfa içinde 73 sayfa bazı tahrifatlara uğramış olsa da yer alır. Ancak kalan yaklaşık 150 sayfada gerçek Francis de hiç yer almayan konular, ya da yer alan konuların aşırı detaylandırılarak anlatımı vardır. Gerçek Francis bilim aleminde *Chronikon Minus* olarak, sahtesi ise *Chronikon Majus* olarak bilinir (Geniş bilgi için bk. *Yorgios Sfrancis'in Anıları,* çev. Levent Kayapınar, İstanbul 2009).

Ulubatlı Hasan'la ilgili bu bilgi başka hiçbir yerde yoktur. Gerek Türk kaynaklarında, gerekse İstanbul'un fethinde bulunmuş yabancı tarihçilerin eserlerinde Ulubatlı Hasan'dan bahsedilmez. Melissinos, Francis'in eserine ilave yaparken şimdi elimizde olmayan bazı kaynakları kullanmıştır. Eğer böyle bir kaynaktan bu bilgiyi almamışsa, Ulubatlı Hasan diye bir tarihî şahsiyet hiçbir zaman mevcut olmamış olabilir. Belki de Melissinos, tarafından tarih kitabını renklendirmek için böyle bir bilgi ilave edilmiştir. Zaten şehirde kuşatma altında bulunan birisinin, o kargaşa esnasında surlara çıkan ilk kişiyi sağlıklı bir biçimde zikretmesi de pek mümkün değildir.

Bunlardan dolayı Ulubatlı Hasan diye bir tarihî şahsiyetin olabileceği kanaatinde değiliz.

Türk ve batılı yazarların eserlerinde İstanbul'a ilk giren kişi ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bihişti şehre ilk giren kişinin babası Karışdıran Süleyman Bey olduğunu belirtir. Jorga tarafından yayınlanmış bir Romen kaynağında ise İstanbul surlarına ilk çıkanların korkunç görünüşlü beş Türk olduğu ve dev cüsseli Mustafa Bey'in emrindeki askerlerle içeriye girdiği anlatılmaktadır.

Fatih dönemi kaynaklarında surlara ilk çıkan kişi Balaban Bey olarak gösterilir. Tarihçi Zinkeisen'in dönemin kaynaklarından Barletti'nin İskender Bey'le ilgili eserinden naklettiği bu bilgiye göre Balaban Bey, fethin üzerinden 11 yıl geçtikten sonra bile onun bu durumu konuşuluyordu.

Marin Barletti, "Historia de Vita et gestis Scanderbegi Epirotarum Principis" isimli eserinde 1464'te İskender Bey'e karşı Baderalı Balaban komutasında 15 bin atlı ve 3 bin piyade gönderdiğini anlatırken şöyle bir anekdotu da zikreder: "Balaban Bey, İstanbul fethedildiğinde şehrin surlarına ilk çıktı ve bizzat şehre girdi. Bu yüzden Sultan Mehmed onu daha alt mevkilerden valiliğe yükseltti. Kısa boylu, mütevazi yapılıydı ama eylemlerinde marifetli, karakterli, yüce gönüllü ve cesaretliydi, tıpkı Homeros'un Tideos icin söylediği gibi... "

Balaban Bey, aslen Arnavut'tur. Matia'da Badera'da doğan Balaban Paşa, daha çocukluğunda sultanın sarayına gönderilmiş ve Enderun'da yetiştirilmiştir. İstanbul'un fethinde başarı gösterdikten sonra Fatih döneminde özellikle kendi memleketi olan Arnavutluk'ta isyan eden İskender Bey'e karşı görevlendirilmiştir. 1464'ten itibaren İskender Bey'le mücadele etmiştir. Balaban Bey, İskender Bey'le üç yıl kadar süren mücadelenin sonucunda 1467'de Akçahisar'ı kuşatırken yaralanıp, şehid düşmüştür.

Balaban ismi 20. yüzyılın başlarında tekrar karşımıza çıkar. İttihat ve Terakki iktidarı yönetime geldikten sonra Osmanlı İmparatorluğu büyük toprak ve prestij kayıplarına uğradı. Bu durum Türk milletinde büyük bir yıkıma yol açtı. Bunun üzerine yönetimin toplumu ayakta tutacak millî ve manevî değerleri sahiplenme teşebbüsleri bir kat daha arttı. 1914'te çok büyük fetih kutlamaları yapıldı. Prof. Dr. Vahdettin Engin, 1914'teki kutlamalarda ilginç bir detay bulmuştur. 1914'teki kutlamaları anlatan

Tanin gazetesine göre, İstanbul surlarına bayrağı ilk diken kişi Balaban Çavuş isimli bir yeniçeriydi. Gazete bu konuyu şöyle ele almıştı: “İstanbul Hicrî 857 senesi Mayıs’ının güzel bir sabahına tesadüf eden 29 Mayıs günü fethedilmişti. Yeniçeri askerlerinden Balaban Çavuş, Hz. Muhammed’in bayrağını ilk defa olarak Topkapı suru üzerine dikip yükseltmeyi başarmıştı”.

Bu konuyla ilgili yazıyı kaleme alan İhtifalci Mehmed Ziya Bey’dir. Acaba o dönemde Balaban Çavuş halk arasında şehre ilk giren kişi olarak mı biliniyordu? Yoksa bu tür anma toplantıları düzenlemesi yüzünden adı “İhtifalci” olarak anılan Mehmed Ziya Bey bu bilgiye başka bir kaynaktan mı ulaştı? Şu an için bu konuda net bir malumata sahip değiliz. Balaban Paşa’nın Fatih dönemi sekbanbaşılarından Balaban Ağa tarafından kiliseden camiye çevrilen, ancak bugün izi bile kalmayan Balaban Ağa Mescidi’nin de bânisi olma ihtimali de vardır.

Soru 11: İstanbul hangi gün fethedildi?

2003, İstanbul’un fethinin 550. yıldönümüydü, ancak 500. yıldönümündeki yoğun yayın faaliyeti tekrarlanamadı. Yukarıda zikrettiğimiz konularda görüldüğü gibi bu büyük askerî başarının üzeri birçok konuda sis perdesi ile kapalı kalmaya birçok hadise yanlış bilinmeye devam etti. Bunun en büyük sebebi Türk tarihçilerinin fetihle ilgili çok az bilgi vermeleri. İstanbul’un fethi ile ilgili bildiğimiz teferruatların önemli bir kısmını Rum ve batılı tarihçilerin eserlerinden öğreniyoruz. İstanbul’un kuşatması ve fethi ile ilgili Türk tarihçilerin Fatih’in bu büyük zaferini en küçük ayrıntıları ile yazmaları beklenirdi. Ancak bu eserlerde çok az bilgi bulunduğu gibi, bazı hadiselerde karıştırılmış veya yanlış anlatılmıştır. Bunun en ilginç örneği İstanbul’un hangi gün fethedildiğidir.

Osmanlı ordusu 53 günlük bir kuşatmanın ardından, 29 Mayıs 1453’te İstanbul’u fetheder. Ancak bu fetih tarihi genellikle Türk tarihçilerde yoktur. İstanbul’un fethi ile ilgili bilgi veren o dönemde veya daha sonra yazılmış Osmanlı tarihlerine baktığımızda değişik tarihlerle karşılaşırız. Kimileri 13 Mart, 31 Mart, 1 Nisan gibi daha önceki tarihleri verirlerken, kimileri ise 28 Haziran, 6 Temmuz gibi 1, 1.5 ay sonranın tarihini verirler.

Tursun Bey : 28 Cemaziyelahir 857 (6 Temmuz 1453) İdris-i Bitlisi : 28 Cemaziyelahir 857 (6 Temmuz 1453) Oruç Bey: 21 Rebiülevvel 857 (1

Nisan 1453) Gelibolulu Mustafa Âlî: 21 Rebiülevvel 857 (1 Nisan 1453) *Neşri Tarihi:* 20 Cemaziyelahir 857 (28 Haziran 1453) Enverî: 20 Cemaziyelahir 857 (28 Haziran 1453) Hoca Saadeddin: 20 Cemaziyelahir 857 (28 Haziran 1453) Anonim Tevârih-i Âl-i Osmânlar (Giese neşri): 20 Rebiülevvel 857 (31
Mart 1453)
Lütfi Paşa: 20 Rebiülevvel 857 (31 Mart 1453) tarihini verirler.
Müneccimbaşı Ahmed Dede: 21 Cemaziyelahir 857, bir başka rivayete göre ise 2 Rebiülevvel 857 (29 Haziran veya 13 Mart 1453) tarihini verir.

İşin en ilginci kuşatmaya katılan iki Türk tarihçiden Aşıkpaşazâde'nin gün ve ay vermemesi ve diğeri olan Tursun Bey'in ise 28 Cemaziyelahir 857 (6 Temmuz 1453) tarihini zikretmesidir.

Türk tarihçilerinden İbn Kemal ve Tacizâde Cafer Çelebi 20 Cemaziyelevvel 857 (29 Mayıs 1453) tarihini verir. Fetihten sonra Memlük Sultanı Melik Eşref İnal ve Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a gönderilen fetihnâmelerde de bu tarih 20 Cemaziyelevvel 857 (29 Mayıs 1453) vardır. Kuşatmada bulunmuş Rum ve batılı tarihçiler ise 29 Mayıs 1453 tarihini verirler. Ancak burada da bir mesele karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihçilerin verdiği 29 Mayıs tarihi Jülyen takvimine göredir. 1582'de bu takvim bırakılarak, şimdi bütün dünyada kullanılan Gregoryen takvimine geçilmiştir. Bu yeni sisteme geçilirken takvime 10 günlük bir ilave yapılmıştır. Bu durumda İstanbul'un fethi 9 Haziran olmaktadır.

Daha da ilginç olan bir durum ise Osmanlılar'ın İstanbul'un fethini 11 Haziran'da kutlamalarıdır. 11 Haziran tarihinin nereden çıktığı anlaşılamamaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz Türk tarihçiler böyle bir tarihi vermezler. Rumi tarihe göre hesaplasalar, 16 Mayıs'ta kutlama yaparlardı. Acaba Rumi-Miladi hesaplaması yaparken, tarihi yanlış mı belirlediler?

Osmanlı'nın son döneminde, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki önemli hadiseler kutlanmaya başlandı. Hatta İttihatçılar, önceki dönemdekileri böyle kutlamalar yapmadıkları için suçladılar. 1914'te İstanbul'da çıkan gazetelerde bu kutlamalarla ilgili bilgi bulabiliyoruz. *Le Monitour Oriental* isimli gazete Osmanlılar'ın İstanbul'un fethini 11 Haziran'da büyük bir coşku ile kutlarken, Yunanlılar'ın ise büyük bir üzüntü ile aynı hadisenin mateminde olduğunu yazıyor.

Soru 12: Veziriazam Çandarlı Halil Paşa İstanbul’un fethini engellemek için Bizans’tan rüşvet aldı mı?

Fatih, İstanbul’un fethini müteakip Veziriazam Çandarlı Halil Paşa’yı idam ettirdi. Halil Paşa İstanbul kuşatmasının başından beri bu işe karşı olup, Bizanslılar’la iyi geçinme taraftarıydı. Çandarlı’nın bu siyaseti, ona karşı olan diğer vezirler tarafından Bizans İmparatoru’ndan rüşvet aldığı şeklinde propaganda edilmişti. Ancak onun İstanbul kuşatmasına karşı olmasının asıl sebebi, Osmanlı’ya karşı Haçlı kuvvetlerinin harekete geçme ihtimalidir. Çandarlı, II. Murad’ın barış siyasetini devam ettirmek istiyordu ve İstanbul fethedilemediği takdirde, Osmanlı İmparatorluğu’nun başına gelebilecek büyük tehlikelerin farkındaydı. Ayrıca Fatih’le arasındaki husumet yüzünden İstanbul’un fethinin ona sağlayacağı sonsuz kudretin kendi sonunu getireceğini de biliyordu. İstanbul kuşatmasına karşı çıkmasının asıl sebebi bunlardır. Bizanslılar’dan rüşvet aldığı yolundaki iddialar onu yıpratmak için çıkarılmıştır ve asılsızdır.

Fatih’in ilk hükümdarlığı (1444-1446) sırasında Çandarlı Halil Paşa ile genç padişah arasında bir husumet oluşmuş ve II. Mehmed, Halil Paşa yüzünden tahtı babasına bırakmak zorunda kalmıştı. Ayrıca Fatih’in etrafındaki kapıkulu kökenli vezirler de onu Halil Paşa aleyhine kışkırtmaktaydılar. Fatih, kendi otoritesine engel olarak gördüğü Çandarlı Halil Paşa’yı, fetihten hemen sonra, rüşvet dedikodularını kullanarak ortadan kaldırtmıştır.

Soru 13: İstanbul fetihten sonra yağmalandı mı?

İslâm hukukuna göre zorla alınan bir şehirde bulunan mallar askerlerin hakkı sayılır ve yağmalanmasına müsaade edilirdi. İstanbul’un fethinden sonra da bu kaide uygulandı. Şehir üç gün yağma, halkı da esir edildi. Şehri canlandırmak isteyen Fatih, fidyesini sağlayan ve kaçtığı yerden geri gelen Rumlar’ın şehirde yerleşmesine izin verdiği gibi, bir kısım esir Rumlar’ı da kendi parası ile satın alıp, serbest bıraktı.

Soru 14: İstanbul’un fethi açık unutulan bir kapıdan mı oldu?

Hammer’den Stefan Zweig’e kadar birçok batılı tarihçi ve edebiyatçı İstanbul’un fethinin son safhasını şu şekilde anlatırlar; Surların arasında

dolaşan birkaç Türk askeri Edirnekapı ile Eğrikapı arasında bulunan “Kerko-porta/Cambazhâne” denilen yayalara ayrılmış küçük kapılardan birisinin aklın alamayacağı bir unutkanlık yüzünden açık kaldığını görürler. Diğer askerlere de haber verilir ve Türkler bu kapıdan girerek İstanbul’u fethederler. Herkesin unuttuğu bir kapı olan Kerkoporta, küçücük bir rastlantı, dünya tarihinin gidişini değiştirmiştir.

Bu bilgi sadece Dukas Tarihi’nde vardır ve dönemin diğer kaynakları ile uyuşmaz. Dönemin Türk kaynakları ile Barbaro ve Dolfin incelendiğinde fethin son aşamasının hiç de bu şekilde olmadığı anlaşılmaktadır.

Açık kapı söylentilerinin gerçekle alakası yoktur. Fethin şokunu atlatmak ve şehrin Türkler’in eline geçmesini küçümsemek için çıkarılmıştır. Bu rivayet batıda çok yaygındır. Ancak yerli ve yabancı tarihlerin çoğuna göre Türk askerleri bugünkü Topkapı’ya yakın bir yerden savaşarak şehre girmişlerdir. Nitekim bu bölgenin ismi de, surların gördüğü tahribat yüzünden, fetihten sonra Top Yıkığu Mahallesi olarak anılmıştır.

Soru 15: İstanbul’un fethi Hristiyan dünyasında nasıl karşılandı?

İstanbul’dan kaçanların Ege’deki adalara varmasından sonra, İstanbul’un düştüğü haberi her tarafa yayıldı. Mektuplar yazılarak hızlı gemilerle Venedik senatosuna ve papaya gönderildi. 29 Haziran akşamı haber İtalya’ya ulaşmıştı. Mektup senatoda okunduğunda salonu derin bir sessizlik kapladı. Senato üyeleri korku ve şaşkınlık ile birbirlerine baktılar. Ağıtlar, çığlıklar birbirini takip etti. Kimisi saçını başını yolarken, kimisi de göğsünü yumrukluyordu.

Hristiyan dünyası bugün dahi atlatamadığı bir şoka girmişti. Kimse bu duruma inanamıyordu. Kimisi Bizans’ın yardımına gidilmediği için Avrupa’daki Hristiyan devletleri suçlarken, kimisi de Bizanslılar’ın işledikleri günahların sonucunda bunların olduğunu ifade ediyordu. Haber yayıldıkça her yerde yeni bir Haçlı seferi düzenleme fikri hakim oldu. Haber papaya ulaştığında, Papa V. Nicolas, “Hristiyanlığın utancıdır bu!” diye bağırmıştı. En başta papa olmak üzere birkaç yıl heyecanla birlik sağlamaya çalışıldıysa da, namuslarını kurtaracak bir sonuca varamadılar.

İtalya’dan Sırbistan’a herkes sıranın kendilerine geldiğine inanıyor ve korkuyordu. Vaizler şehir şehir dolaşarak halka durumu duyurdular. İnsanların günahları yüzünden Doğu Roma’nın başkentinin Türkler’in eline

geçtiği, eğer insanlar dine dönmezlerse Fatih'in Roma'ya kadar geleceğini anlattılar.

İstanbul'un Türkler'in eline geçmesi Hristiyan dünyasında birçok ağıt yakılmasına sebep oldu. Bir Venedik şiirinde Hristiyanlığa şöyle sesleniliyordu: "Ağıtlar yaksın, korkunç düşüşüme gökyüzü ve bütün Hristiyanlar! Bu ne biçim kader. Hristiyanlar'ı körleştiren günahım ne benim. Felaketin bana yaklaştığını görmedi mi onlar". Bir diğer anonim çağrıda da Hristiyanlar bir araya gelmeye çağrılıyordu: "Herşeye kadir Tanrım lütfunla Hristiyanlığa güç ver. Barış ve birlik sağla. Ne Yunanistan'da ne Asya'da ve ne Avrupa'da tek bir Türk kalmayana kadar kovalamamız için bize büyük bir ordu kurmayı nasip et".

Hristiyanlar İstanbul'un Türkler'in eline geçmesini Romalıların Kudüs'ü yakıp yıkması, Hazreti İsa'nın çarmıha gerilmesi ve dünyanın sonu gibi insanlık tarihindeki büyük felaketlerden birisi olarak algıladılar.

İstanbul'un fethi üzerine birçok ağıt yakıldı. Bunların en ilginçlerinden birisi Bizanslı tarihçi Dukas'ın yazdığı şu ağıttır:

"Ey şehir, şehir, bütün şehirlerin başı! Ey şehir, şehir, dünyanın dört tarafının merkezi! Ey şehir, şehir, Hristiyanlar'ın iftihar sebebi ve barbarların hezimeti! Ey şehir, şehir, içinde manevî meyvelerle dolu ikinci bir cennet! Ey cennet şimdi güzelliğin nerede? Vücut ve ruhun, manevî zarafetlerinin, faydalı kuvvetleri nerede? Solmak bilmeyen cennet yeşillikleri arasında, çok zaman evvel dikilmiş olan Hazreti İsa efendimin, havarilerinin gömülü bulunduğu vücutları nerede? Azizlerin, şehitlerin kalıntıları nerede? İmparatorların cesetleri nerede? Yollar, mabetlerin avluları, üç yol ağızları, tarlalar, bağların çevreleri, bunların hepsi, azizlerin, soyluların, dindar adamların, rahiplerin ve rahibelerin kalıntıları ile doluydu. Bunlar şimdi neredediler? Ne büyük felaket!

Ya Rab! Bize olan bu halleri hatırına getir. Nazar eyle ve maruz kaldığımız hakaretleri gör! Babalarımızdan kalma mirasımız yabancılara kaldı, evlerimiz başkalarının eline geçti. Babamız yok gibi, öksüz kaldık, annelerimiz dul kadınlara döndü. Takibata uğradık, zahmetler çektik ve rahatımız kalmadı. Babalarımız günah işlediler ve öbür dünyaya gittiler. Biz ise onların günahlarının cezasını çekiyoruz. Bizi kullar, hükümleri altına aldılar. Bunların elinden kurtulan olmadı. Başımızın üzerinde bulunan taç yere düştü. Yazıklar olsun bize! Zira günah işledik.

Ya Rab! Sen ilelebed bakisin, tahtın nesilden nesile intikal ediyor, niçin bizi tamamıyla unutuyorsun? Bizi uzun müddet terkediyorsun?

Ya Rab! Kendi tarafına dönmemizi emret ve biz de bu emrine boyun eğerek döneceğiz ve hayatımızı eskiden olduğu gibi yeniden iyiliğe çevir. Lakin bizi tamamıyla reddettin ve bize karşı şiddetli gazaba geldin. Şimdi şehre gelen felaketi, müthiş esareti ve acı hicreti hangi kuvvetli dil tasvir edebilecek? Maruz kaldığı felaket Kudüs'ten Babil'e veya Asurya'ya hicret etmek gibi değildir.

Ey güneş titre! Ey arz, sen de titre ve adil hakim olan Cenab-ı Hakk'ın günahlarımız için neslimizi tamamen terkettiğinden inle! Bakışlarımızı gök-yüzüne çevirmeye layık değiliz, yalnız yüzümüzü yere koyarak, Allah'a karşı "adilsin ve kararların adalete uygundur" diye bağırmalıyız. Günahlar işledik, dinî kurallardan uzaklaştık. Her milletten fazla haksızlık yaptık ve bize her ne yaptıysan hakiki ve adil kararlarınla yaptın. Böyle olmakla beraber, Ya Allah! Bize merhamet et, biz de duadan geri durmayacağız".

Soru 16: Fatih, İstanbul'un fethinden sonra nasıl bir siyaset izledi?

İstanbul'un fethi genç padişaha sonsuz bir kudret ve otorite sağlamıştı. Fetih öncesi büyük kargaşalıklar içerisinde çalkalanan Osmanlı İmparatorluğu bu fethin getirdiği büyük prestijle hem İslâm dünyasının en parlak devleti hâline geldi, hem de düşmanları üzerinde psikolojik yılgınlık yarattı. Fatih fetihten hemen sonra iktidarını sınırlayan Çandarlı'yı görevden aldı ve bir müddet sonra öldürttü. Aynı şekilde hükümdarlığı üzerinde bir tehdit olarak gördüğü Orhan Çelebi de fetih sırasında ortadan kalkmıştı.

Fatih'in veziriazamlarının sonuncusu hariç, hepsi kapıkulu kökenlidir. Böylece hükümdar, aristokrat Türk ailelerinin nüfuzundan kurtulmuştur. Ancak herşey devşirmelere bırakılmamış, dinî, idarî ve malî bürokrasi Türk kökenlilerden teşkil edilmiştir. Böylece kapıkulları ile Türkler arasında bir denge kurularak, devlet yönetiminde tek söz sahibinin padişah olması sağlanmıştır.

Soru 17: Fethin Osmanlı tarihinin gelişimine tesirleri ne oldu?

İstanbul'un fethi genç padişaha sonsuz bir kudret ve otorite sağlamıştı. Fetih öncesi büyük karışıklıklar içerisinde çalkalanan Osmanlı İmparatorluğu bu fethin getirdiği büyük prestijle hem İslâm dünyasının en parlak devleti hâline geldi, hem de düşmanları üzerinde psikolojik yılgınlık yarattı. Fatih fetihten hemen sonra iktidarını sınırlayan Çandarlı'yı görevden aldı ve bir müddet sonra öldürttü. Aynı şekilde hükümdarlığı üzerinde bir tehdit olarak gördüğü Orhan Çelebi de fetih sırasında ortadan kalkmıştı.

Fatih'in veziriazamlarının sonuncusu hariç hepsi kapıkulu kökenlidir. Bu durum hükümdara aristokrat Türk ailelerinin nüfuzundan kurtulması imkânını vermiştir. Ancak herşey devşirmelere bırakılmamış, dinî, idarî ve malî bürokrasi Türk kökenlilerden teşkil edilmiştir. Böylece kapıkulları ile Türkler arasında bir denge kurularak devlet yönetiminde tek söz sahibinin padişah olması sağlanmıştır. Halil İnalcık, Fetret Devri'nin gerçek bitişinin İstanbul'un fethi ile olduğunu söyler. İstanbul'un fethi öncesinde sallanan imparatorluk, fetihle kazandığı büyük itibar sayesinde dünya siyasetine yön verecek bir imparatorluk olma yoluna girdi.

Halil İnalcık, fetih sayesinde II. Mehmed'in kendisini cihanşümul bir imparatorluğun temsilcisi olarak gördüğünü, mutlak ve hudutsuz bir iktidar kazandığını belirtir. Bu durum merkeziyetçi devletin kurulabilmesini ve devamlı fütuhat faaliyetlerinde bulunulabilmesini sağladı. Fatih'in cihanşümul hakimiyet fikrinin temelleri geniş bir yelpazeden oluşuyordu: Türk-Moğol hükümdarlık geleneği, İslâmî hilafet telakkisi ve Roma imparatorluk fikri. Fatih, fetihten sonra kendisini Roma İmparatorluğu'nun yegâne vârisi sayarak, Bizans İmparatorları ile akraba bütün sülaleleri (Trabzon Rum İmparatorluğu, Mora Despotları vs) ortadan kaldırmak için faaliyete geçmişti.

Timur'dan sonra canlanan eski Türk gelenekleri bu devirde daha da ön plana çıkarılmıştı. Fatih'in bir torununa Oğuz Han, diğerine ise Korkut ismi verilmesi bu anlayışın ne kadar ön plana çıktığını gösterir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundaki en önemli vasıta olan ve "Fetret Devri" yüzünden bir müddettir aksayan gaza siyaseti de tekrar canlandı. Fatih kendisini İslâm âleminde gazanın en büyük temsilcisi ve İslâm dünyasının koruyucusu olarak görüyordu. Büyük oğluna Osmanlı İmparatorluğu'nda gazanın ve fütuhatın en önemli temsilcilerinden Yıldırım Bâyezid'in adının

verilmesi manalıdır. En küçük oğluna ise İran'ın en ünlü hükümdarlarından Cem'in adının verilmesi onun hükümdarlık anlayışının sınırlarının ne kadar geniş olduğunu gösterir. Halil İnalcık, Fatih'in şahsında Türk-İran-İslâm ve Roma hükümdarlık geleneklerini birleştiren Osmanlı padişahı tipinin doğduğunu belirtir.

Soru 18: İstanbul'un fethi ile yeni bir çağ açıldı mı?

İstanbul'un fethi ile Ortaçağın kapandığı ve Yeniçağın açıldığı hemen hemen herkesin bildiği klişeleşmiş bir laftır. Gerçekte bir çağ açılıp kapanmış mıdır? Yoksa bu bizim kabul ettiğimiz bir tasnif midir?

İstanbul'un fethinin, Batı Hristiyanlık dünyasında büyük bir şok yaratması ve fethin akabinde Avrupa'ya giden Bizanslı bilim adamlarının Rönesans'ı başlatmaları yüzünden Yeniçağın başlangıcı olarak kabul edildiği söylenir. İstanbul'un fethi gerek Hristiyan dünyası, gerekse İslâm dünyası açısından önemlidir. Fakat Rönesans'ın başlaması ile Bizanslı bilim adamlarının bir ilgisi yoktur. XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında yazılan tarih kitaplarında Rönesans'ı İstanbul'un fethinden dolayı kaçan Bizanslılar'ın hazırlamış oldukları yazılmıştı. Ancak daha sonraki yıllarda yapılan araştırmalarda bunun böyle olmadığı anlaşılmıştır.

Ortaçağın bitip Yeniçağ'ın başladığı tarih konusunda bir mutabakat yoktur. Bugün için Türk olan tarihçilerin dışında İstanbul'un fethini Yeniçağ'ın başlangıcı olarak kabul edenlerin sayısı çok azdır. Genel olarak Yeniçağ, Amerika'nın keşif tarihi olan 1492 yılı ile başlatılmaktadır. Matbaanın 1440'daki icadını da, yeni bir çağın başlangıcı olarak kabul edenler vardır. Fakat bütün bu tarihler Avrupa milletlerinin Yeniçağı'nın başlangıcını gösterir.

İstanbul'un fethi, Türkler'in daha önceki tarihlerinde eşine rastlanılmayan, dünya siyasetine yön veren bir imparatorluğun kuruluşuna vesile olduğu için Türk tarihinin Yeniçağı'nın başlangıcıdır.

Soru 19: İstanbul'un fethi ile ilgili bilgilerimizin kaynakları nelerdir?

İstanbul'un fethi hakkında Türk kaynakları çok az bilgi verirler ve aralarında tutarsızlıklar vardır. İstanbul'un fethi ile ilgili bilgilerimizin

çoğunu Bizans ve Latin kaynaklarından öğreniyoruz.

Aşıkpaşazâde, Tursun Bey, İbn Kemal, Tacizâde Cafer Çelebi, Kıvami, Bihişti Ahmed Sinan Çelebi, İdris-i Bitlisi, Oruç Bey, Karamanlı Mehmed Paşa, Şükrullah, Sarıca Kemal, Gelibolulu Mustafa Âlî, Mehmed Neşri, Enveri, Lütfi Paşa, Muhyiddin Çelebi, Nişancı Mehmed Paşa, Hoca Saadeddin, Evliya Çelebi, Solakzâde Mehmed Hemdemi Çelebi, Zaim Mehmed, Mustafa Cenabi, Hezarfen Hüseyin, Müminzâde Hasib, Abdulgaffar Kırımi, Abdurrahman Hibri, Ahmed Süheyli, Şaban Şifahi ve Müneccimbaşı Ahmed Dede gibi çağdaş veya daha sonra yaşayan birçok Osmanlı tarihçisinin eserleri ile *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmânlar'da* İstanbul'un fethinden bahsedilir. Ancak Türk tarihçilerinin eserlerinde fethe dair verilen bilgiler son derece azdır. İstanbul'un fethi sırasında bu bahsettiğimiz tarihçilerden Aşıkpaşazâde ve Tursun Bey hazır bulunmuşlardır. Osmanlı tarihçileri arasında İstanbul'un fethine dair en geniş bilgi Tursun Bey'in tarihinde bulunur.

Mikhail Kritovulos, Laonikos Khalkokondyles, Mikhail Dukas, Nicolo Barbaro, Polonyalı Yeniçeri Mihailoviç, Tedaldi, Sphrantzes, Sakızlı Leonardo, Riccherio, Lomellino, Dolfin, Kievli İsodor, Samuele, Nestore Skender gibi Bizanslı ve Latin tarihçilerin eserlerinde veya yazdıkları mektuplarda İstanbul'un fethi ile ilgili önemli bilgiler bulunur. Özellikle Dukas, İstanbul'un fethini teferruatlı olarak anlatır ancak fetih sırasında İstanbul'da bulunmadığından verdiği bilgilerde tutarsızlıklar vardır.

FATİH VE DÖNEMİ

Soru 1: Fatih kaç defa tahta çıktı?

Tarih kitaplarında genellikle Fatih, üç defa tahta çıkmış gibi gösterilir. Bunlardan birincisi 1444'te babasının tahtı bırakması üzerine, ikincisi Varna Savaşı'ndan sonra, üçüncüsü de babasının öldüğü zaman olarak gösterilir. Ancak Halil İnalcık, ısrarla bu bilginin yanlışlığını vurgular.

Varna Muharebesi'nde II. Murad tekrar tahta geçmemiştir. Sadece ordunun komutanlığını üstlenmiş, savaşın ardından da Manisa'ya gitmiştir. Oğlunun istikbali için böyle davranmıştı. Varna Muharebesi'den sonra İslâm ülkelerine gönderilen fetihnâmeler II. Mehmed adına yazılmış, cevaplar da ona hitaben gelmiştir. Bunlar açıkça II. Murad'ın, Varna Muharebesi sırasında tahta tekrar geçmediğini gösterir. Bu durumda II. Mehmed'in iki defa tahta geçtiği ortaya çıkmaktadır. II. Murad'ın, 3 Şubat 1451'de ölümü üzerine, 18 Şubat'ta tahta geçen Fatih, üçüncü defa değil, ikinci kez hükümdar olmuştur.

Soru 2: Fatih, İstanbul'un fethinden sonra neler yaptı?

İstanbul'un ele geçirilmesinden sonra, fetih sayesinde kazandığı büyük kudretle iktidarını gölgeleyen Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldıran Fatih Sultan Mehmed, hiç duraklamadan fütuhata başladı. Fetihten bir yıl sonra 1454'te Sırbistan seferine çıktı. Ardından Karadeniz bölgesindeki Ceneviz kolonileriyle, Boğdan'ı haraca bağladı. 1455'te ikinci defa Sırbistan seferine çıktı. 1456'da babası II. Murad'ın alamadığı Belgrad'ı kuşattı, ancak kendisi de fethedemedi. 1457 sakin geçti ve herhangi bir askerî

harekât yapılmadı. 1458’de ise Veziriazam Mahmud Paşa, Sırbistan’ın ele geçirilememiş bölgelerini fethederken, Fatih Sultan Mehmed Mora’da idi.

Soru 3: Fatih, Rumeli’de nereleri fethetti?

1459’da Rumeli’de, Semendire fethedildi. 1460’da ikinci defa Mora seferine çıkan Fatih Sultan Mehmed, burayı tamamen Osmanlı topraklarına kattı. Fatih Sultan Mehmed’in seferleri bitip tükenmek bilmiyordu. Fatih, 1462’de Eflak seferine çıkarken, Veziriazam Mahmud Paşa da Midilli’yi fethediyordu. 1463’te Osmanlılar’ın deniz kuvvetlerinin zayıflığı yüzünden uzun süre savaşmaktan kaçındıkları Venedik’le savaş çıktı ve bu savaş 1479’a kadar, 16 yıl sürdü. Mora’da bir taraftan Venedik’le savaşılırken, diğer taraftan da Fatih’in komutasındaki Osmanlı ordusu Bosna’yı Osmanlı topraklarına kattı.

Venedik, Arnavutluk, Macaristan, Papalık ve Balkanlar’daki Hristiyan prensliklerle ittifak yaparak, Osmanlılar’a karşı cepheyi genişletmişti. 1464’te Venedik tarafından işgal edilen Mora kurtarıldı. Fatih Sultan Mehmed 1466 ve ardından da 1467’de Arnavutluk hakimi İskender Bey’e karşı iki sefer yaptı. İskender Bey birkaç bin kişiyi geçmeyen kuvvetleriyle çete savaşı yaptığından ele geçirilemiyordu. Fatih’i uzun süre uğraştıran İskender Bey’in 1468’de ölümü üzerine Arnavutluk’ta Osmanlılar’a karşı direniş azaldı.

Venedik ile Ege adalarından, Mora’ya kadar birçok cephede savaş devam ederken, Osmanlı orduları fetihlere devam ediyorlardı. Fatih, 1470’de Ege’nin önemli adalarından Eğriboz’u fethetti. 1471’de Fatih Sultan Mehmed’e karşı kurulan cephe iyice genişlemiş, Venedik, Akkoyunlular, Rodos Şövalyeleri ve Karamanoğulları’nın Akdeniz bölgesindeki son beyleri bir araya gelmişlerdi. Ancak Otlukbeli Muharebesi’ni Osmanlılar’ın kazanması ittifakı bitirdi.

1474’te bir taraftan Erdel’e akınlar yapılırken, diğer taraftan da Arnavutluk’ta İşkodra kuşatıldı. 1475’te Kırım’daki Ceneviz kolonileri ortadan kaldırıldı ve Kırım Hanlığı, Osmanlı İmparatorluğu’na bağlandı. 1476’da Macarlar’ın Osmanlı topraklarına girerek Böğürdelen’i almaları üzerine, önce Boğdan’a, ardından da Macar Kralı Matyas Corvinus’a karşı sefere çıkıldı. Bu arada Venedik’le olan savaş bütün hızıyla devam ediyordu. 1477’de İtalya’ya giren Osmanlı akıncıları Venedik önlerine

kadar akın yapmışlardı. 1478’de Arnavutluk seferine çıkan Fatih Sultan Mehmed, İşkodra ve Akçahisar’ı fethetti. Bu başarılar üzerine Osmanlı ordularına karşı artık dayanamayacağını anlayan Venedik’le 25 Ocak 1479’da barış yapıldı. Aynı yıl Macaristan topraklarına giren Osmanlı orduları birçok yeri fethettiler.

En büyük düşmanı Venedik’i pes ettiren Fatih Sultan Mehmed’in yeni hedefi Ege Denizi’ne tamamen hakim olmak ve İtalya’yı fethetmekti. 1480’de iki Osmanlı ordusu sefere çıktı. Mesih Paşa komutasındaki ordu Rodos’ta başarısız olurken, Gedik Ahmed Paşa’nın İtalya seferi başarılı olmuş ve Ot-ranto fethedilmişti. II. Bâyezid devrinde iç karışıklılar yüzünden İtalya’da bir köprübaşı vazifesi görecek Otranto elden çıkmıştır.

Soru 4: Fatih, Anadolu’da nereleri fethetti?

1459’da Cenevizlilerin elinde bulunan Amasra fethedildi. 1461’de Osmanlı orduları Karadeniz seferine çıktılar. Batı Karadeniz’deki Candaroğulları Beyliği ile Trabzon Rum İmparatorluğu ortadan kaldırıldı.

Osmanlı’nın ezeli düşmanı Karamanoğulları Beyliği’ndeki taht mücade-leleri Akkoyunlular ile Osmanlılar’ı karşı karşıya getirdi. Akkoyunluların işe karışması, Pir Ahmed Bey’in de Fatih’ten yardım istemesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu da duruma müdahale etti.

Osmanlı kuvvetleri karşısında yenilen İshak Bey, hâmisi Uzun Hasan’ın yanına kaçtı. İshak Bey tarafından Osmanlılar’a teklif edilen iki şehir ile Sıklan Hisarı ve Ilgın kaleleri dışındaki tüm diğer topraklar, Pir Ahmed’e verildi.

Osmanlı desteğiyle kısa sürede kardeşi İshak’ı mağlup eden Pir Ahmed, Karaman Beyi olmuştu. Bu, Fatih Sultan Mehmed’in Karamanoğulları’ndan birine Karaman’ı son kez verişi idi. Ancak bir süre sonra bütün Karaman beyleri gibi Pir Ahmed de Osmanlı İmparatorluğu aleyhine çalışmaya başladı ve Fatih’e itaatten ayrıldı. Pir Ahmed’de Karamanlılar’ın hiç bitmeyen bağımsızlık ruhu tekrar baş gösterdiğinde, Fatih Sultan Mehmed, Karaman Beyi’ni ortadan kaldırarak, Karaman’ı Anadolu’daki Türk topraklarının bir sancağı hâline getirmeye karar verdi.

Venedik meselesi yüzünden Pir Ahmed’in 1463’teki isyanına bir süreliğine göz yumuldu. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed, 1465 yılının

sonbaharında Anadolu’ya geçti. Pir Ahmed, kaçarak kendini Larende’ye kapattı. Veziriazam Mahmud Paşa, zorlu bir mücadeleden sonra Pir Ahmed’i son sığınağından da kaçırdı. Bunun üzerine Pir Ahmed Bey de Varsak ve Turgut gibi Türkmen aşiretlerinin yaşadığı Toroslar’a sığındı. Fatih idaresindeki Osmanlı ordusu Konya başta olmak üzere, beyliğin önemli bir kısmını fethetmişti. Fatih Sultan Mehmed’in en büyük oğlu Şehzâde Mustafa, Konya’da sancakbeyi olarak bırakıldı. Kasım ayında sefer tamamlanınca, Fatih Sultan Mehmed, İstanbul’a geri döndü.

1467’de Uzun Hasan, Maveraünnehr’in büyük hükümdarı Ebu Said’e karşı önemli bir zafer kazandı. Ebu Said Han öldürüldü. Bu zaferden sonra konumu değişen Uzun Hasan, himayesine aldığı Karamanoğulları’nın hakkını korumak için harekete geçti. Karamanoğlu Pir Ahmed, Karaman Beyliği topraklarına geri döndü ve eski Veziriazam Rum Mehmed Paşa ile çarpıştı. Karaman Türkmenleri beylerinin yanında savaşmaya başladıkları için bölgedeki Osmanlı güçleri Pir Ahmed’e karşı başarılı olamadılar. Bunun üzerine Bosna Sancakbeyi İshak Bey, Anadolu’ya çağrıldı. İshak Bey, kısa bir süre sonra Pir Ahmed’i ve müttefiki olan kardeşi Kasım’ı mağlup etti. Karaman hükümdarlarının yeni başkenti Aksaray da, Konya’nın akıbetine uğradı.

Daha sonra Gedik Ahmed Paşa komutasındaki bir ordu ile Alanya, son Karaman Beyi Kılıç Arslan’ın elinden alındı ve Kılıç Arslan Avrupa’ya kaçtı. 1474’te Gedik Ahmed Paşa, Anadolu birlikleri ile Ermenek’i, Pir Ahmed’in Konya’ya götürülen ailesinin bulunduğu Minan’ı ve son olarak Silifke’yi almayı başardı. Şehzâde Mustafa, Develi Karahisarı fethetti. Ancak Toros dağlarındaki Türkmen aşiretleri hakimiyet altına alınamadığından, bu bölgede savaş yıllarca sürdü.

Soru 5: Fatih, Kırım’ı nasıl ele geçirdi?

Altınordu’nun zayıflamasından sonra kurulan hanlıklardan biri de Kırım Hanlığı’ydı. 1441’de Hacı Giray tarafından kurulan Kırım Hanlığı’nda, kurucusunun 1466’daki ölümünden sonra taht mücadeleleri başladı. Şirin Beyi Eminek, Cenevizlilere karşı Osmanlılar’dan yardım istedi. Bu fırsatı değerlendiren Fatih, 1475’te Kırım’a bir ordu gönderdi. Cenevizlilerin elindeki Kefe ve Kırım’ın sahil kesimi ele geçirildi. Bu sırada Kırım Hanı olmayı başaran, Mengli Giray, Gedik Ahmed Paşa ile bir antlaşma yaparak,

Osmanlılar’a tâbi olmayı kabul etti. Böylece Kırım, 1783’te Rusya tarafından ilhak edilinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu’nun özerk bir parçası oldu.

Soru 6: Fatih’in en çok çekindiği hükümdar kimdi?

Fatih’in dedesi Yıldırım Bâyezid zamanında Doğu ve Orta Anadolu’da yapılan fetihler, Doğu’dan Timur tehlikesini Osmanlılar’ın üzerine çekmişti.
Osmanlılar’ın ikinci defa aynı bölgeleri fethetmeleri Doğu’dan yine bir tehlikeli düşmanı Anadolu’ya davet etti. Doğu Anadolu ve İran’ı hakimiyetinde bulunduran Akkoyunlu Türkmen Beyi Uzun Hasan, ortadan kaldırılan Anadolu beyliklerinin kışkırtması ile Fatih’e karşı harekete geçti

Uzun Hasan’ın desteklediği Karamanoğulları’nın Osmanlılar karşısında mağlup olmaları yüzünden iki seçeneği vardı: Ya bu olanları kabul edecek, ya da egemenlik haklarını bir savaşla kabul ettirecekti. Sonuçta, Venedik, Macaristan ve Papa’nın da kışkırtmaları ile Osmanlılar’a savaş açmaya karar verdi. Sanki, yerine geçtiği Timur’un zamanları geri geliyordu. Ama, Yıldırım Bâyezid’in hırsı kendisine miras kalan ve aynı amaçları güden Fatih Sultan Mehmed, Doğu’nun Türkmen asıllı hanı ile rahatlıkla boy ölçüşebilecek bir güce sahipti.

1472’de Tokat’ı işgal eden Akkoyunlu askerleri, şehirde büyük tahribat ve katliam yaptılar. Ardından Karaman bölgesini işgal ettiler. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri harekete geçerek, Akkoyunlu-Karamanlı birliklerini yendiler.

İki devletin artık karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. Ancak ilk başlarda herşey Osmanlılar’ın aleyhine gelişti. Herşey sanki Timur’un dehşet saçtığı günlerde yaşanan felaketlerin geri geleceğini işaret ediyordu. Fatih Sultan Mehmed’in oğlu Şehzâde Bâyezid komutasındaki birlikler Şebinkarahisar’da, Akkoyunlu Zeynel Han’a yenildi. Akıncıların başında İran’a gönderilen Mihaloğlu Ali Bey, Fırat Nehri’ne kadar ilerledi. Ancak Mihaloğlu da başarısız oldu ve kalan adamları ile birlikte bir kaleye sığınmak zorunda kaldı. Rumeli Beylerbeyi Has Murad, bu durum karşısında rahat edemedi ve Türkmen hafif süvari birliklerinin kendisini beklemekte olduğu sınır topraklarını görene kadar durmadı. Uzun Hasan, burada Osmanlı kuvvetlerini kuşattı. Rumeli Beylerbeyi Has Murad,

Akkoyunlu Kör Zeynel ile mücadelesi sırasında öldü. Turahanoğlu Ömer Bey, Hacı Bey, Ahmed Çelebi ve diğer Osmanlı komutanları esir alınarak, Uzun Hasan'ın karargâhına getirildiler. Mihaloğlu Ali Bey'in kardeşlerinden biri, bu savaşta ölürken, bir diğeri de esir düştü. Mihaloğlu Ali Bey ise yaralı olarak kaçmak zorunda kaldı.

Kazandıkları zaferlerle gururlanan Akkoyunlular, Osmanlılar'a son darbeyi vurmaya hazırlanıyorlardı. Ancak iki devlet arasında 11 Ağustos 1473'te meydana gelen Otlukbeli Muharebesi'nde Osmanlılar büyük bir zafer kazandılar. Uzun Hasan, ikinci bir Timur olamamıştı. Osmanlılar da 50 yıldır devam eden Timur kompleksinden ve Doğu'dan gelecek tehlike korkusundan kurtulmuşlardı. Venedikliler'in daha sonra Uzun Hasan'la tekrar ittifak kurma çabaları da bir netice vermedi.

Soru 7: Fatih'in düşmanları zayıf hükümdarlar mıydı?

Fatih Sultan Mehmed, kazandığı zaferler ve diğer icraatlarıyla Osmanlı tarihinin en büyük hükümdarıdır. Ancak zaferlerini kolay kazanmamış, Balkanlar'ın ve Güneydoğu Avrupa'nın en büyük hükümdarları ile mücadele etmişti. Eflak Prensi Kazıklı Voyvoda Vlad Drakul, Boğdan Prensi Stefan Çel Mare ve Arnavutluk hakimi İskender Bey, Macar orduları komutanı Hunyadi Yanoş, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan. Bütün bu isimler kendi milletlerinin tarihlerindeki en büyük kahramanlardır. Fatih, sıradan hükümdarlarla değil Macarlar'ın, Arnavutlar'ın, Romenlerin ve Akkoyunluların tarihlerindeki en büyük isimlerle mücadele etmişti.

Soru 8: Fatih'in son seferi hangi ülke üzerineydi?

Fatih ömrünün son yıllarında İtalya ve Rodos üzerine iki ordu göndermiş, bunlardan Rodos'a giden başarısız olmuş, diğeri ise Otranto'yu alarak, İtalya'nın fethi için bir köprübaşı meydana getirmişti. Fatih bu şartlar altında 1481 Mayıs'ında yeni bir sefere çıktığı sırada, Gebze'de Hünkâr Çayırı (Tekfur Çayırı)'nda öldü. Ordunun gideceği yön tam olarak ortaya çıkmadığı için, son seferinin nereye olduğu polemik konusu olmuştur. Bu seferin İtalya veya Rodos üzerine olduğunu ileri sürenler vardır. Ancak ordu Anadolu tarafında bulunduğu için bu seferin İtalya'ya olamayacağı açıkça bellidir.

Onun ölümünden önce ortaya çıkan yeni bir mesele, Osmanlı İmparatorluğu'nun önceliklerini değiştirmişti. Fatih'in, Müslüman hacıların rahatı için hac su-yollarını tamir ettirmek istemesinden dolayı Memlük Devleti ile Osmanlılar arasında bir gerginlik oluşmuştu. Memlükler onun bu hareketini hükümranlık haklarına aykırı bularak kabul etmediler. Çekişmenin asıl sebebi ise Maraş ve Elbistan civarlarında bulunan Dulkadir Beyliği'nin hangi devlete tâbi olacağı meselesiydi. Fatih bu yüzden ölümünden önce Memlük Devleti üzerine sefere çıkmış, ancak meseleyi çözmek torunu Yavuz Sultan Selim'e kalmıştır.

Soru 9: Fatih zehirlendi mi?

Fatih'in ölümünden önce Mısır'daki Memlük Devleti ile Osmanlılar arasında bir gerginlik meydana gelmişti. Sultan İkinci Mehmed'in 25 Nisan 1481'de Üsküdar'a geçmesiyle sefer başladı. Fatih, hemen hemen bütün Osmanlı padişahlarında görülen nikris (damla=goutte) hastalığından muzdaripti. Bu durum padişahın hareketlerini kısıtladığı gibi, devamlı ağrılar içinde kalmasına da sebep oluyordu.
Osmanlı ordusu, Gebze civarındaki Hünkâr Çayırı'nda konaklandı. Sultan burada 1 Mayıs'ta şiddetli karın ağrıları çekmeye başladı. Eski hastalıklarının, yani nikris ile romatizmanın yanısıra yeni hastalıklar da başgöstermişti.

Fatih'in tedavisine hekimbaşı Laristanlı Acem Hamideddin el-Lari başladı. Acem Lari başarısız olunca, eski hekimbaşı Yakup Paşa tedaviyle görevlendirildi. Yakup Paşa elinden bir şey gelmeyeceğini, yanlış bir ilaç kullanıldığını ve bu ilacın etkilerini gidermenin artık mümkün olmadığını söyledi. Ancak diğer tabipler çaresiz kalınca hastalarını tedavide kullandığı şurubunu (Şarab-ı fariğ) vererek, padişahın sancısını azaltma yoluna gitti. Fakat şurup tesirini göstermedi ve Fatih kısa bir komadan sonra 3 Mayıs 1481'de ikindi vakti vefat etti.

Fatih'in daha 50 yaşındayken, yeni bir sefere çıktığı sırada Gebze'de Hünkâr Çayırı (Tekfur Çayırı) isimli yerdeki ölümü gerek akademik, gerekse popüler düzeydeki tarihçiler arasında bir tartışma konusu olmuştur.

Fatih'i kimin zehirlettiği konusunda üç iddia vardır. Birincisi Amasya Valisi Şehzâde Bâyezid'in, Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa'nın kardeşi Cem Sultan lehindeki teşebbüsleri yüzünden başhekim Acem Lari'yi

kullanarak babasını zehirlettiği şeklindedir. Fatih'in hayatının son günlerinde oynadığı rol, Acem Lari'den şüphelenilmesine yol açmıştı. Acem Lari, dört yıl sonra 1485'te Edirne'de öldüğünde, Edirneliler arasında hekimin İkinci Bayezid tarafından zorla verdirilen aşırı dozda afyon yüzünden öldüğü dedikodusu dolaşıyordu.

Bu konudaki ikinci iddiaya göre Memlük Sultanı Kayıtbay Acem Lari'yi kullanarak sultanı zehirletmiştir. Memlükler'in daha önce de Fatih'e karşı suikast teşebbüsleri olmuştu.

Zehirlenme konusundaki üçüncü ve en kuvvetli iddia ise, 30 yıl Fatih'in yanında hizmet edip, sultanın itimadını kazanan ve vezir rütbesi ile önemli görevlerde bulunmuş Yahudi mühtedisi eski hekimbaşı Yakup Paşa'nın (Maestro Jacopo), Fatih'e karşı bir düzine kadar başarısız suikastta bulunan Venedikliler tarafından satın alınarak, zehirleme hadisesinin gerçekleştirildiği şeklindedir.

Franz Babinger, "Aşıkpaşazâde Tarihi"ndeki manzum bir parça ve Venedik arşivinde bulduğu bir belgeye istinaden yazdığı bir makalede Fatih'in zehirlenmiş olabileceğini ileri sürmüştür. Daha sonra Fatih'in zehirlenerek öldürüldüğü fikrini ileri süren yazarlar da, Babinger'in bu araştırmasından hareket etmişlerdir.

Venedik 1456 ile 1479 yılları arasında 12 defa Fatih'i zehirleme teşebbüsünde bulunmuştu. Arnavut Paul isimli berber, Carthusialı bir keşiş, Trogirli bir denizci, Vlaco isimli bir Yahudi hekim, Floransalı Francesco Baroncello, Krakowlu bir Polonyalı ve Katolanyalı bir maceraperestin isimleri bu suikast teşebbüslerinde geçer. Ancak bu teşebbüsler, çoğu zaman sadece plan aşamasında kalmıştı. Bu konudaki en ciddi teşebbüslerden birinde ise Fatih'in hekimbaşılarından Yahudi mühtedisi Yakup Paşa'nın adı geçer.

15. yüzyılda Avrupa'da zulüm gören Yahudiler Osmanlı topraklarına sığınıyorlardı. Avrupa'da papanın bile güvenmediği Yahudi hekimler Osmanlı sarayında büyük itibar görüyorlardı. Papa Beşinci Nikola'nın Yahudi hekimlerin verdikleri ilaçlarla İtalyanlar'ın Hristiyan ruhunun zedeleneceğini söylemesi doktorları iş yapamaz duruma getirmişti. Bu şartlar altında İtalya Gaeta'dan Edirne'ye gelen Yahudi hekim Maestro Jacopo Müslüman olup Yakup ismini almıştı. İkinci Murad zamanında

sarayda hekim olarak çalışmaya başlayan Yakup Paşa, Fatih zamanında da görevine devam etti. Zamanla Fatih'in güvendiği kişilerden biri oldu.

1468'de İtalya'ya bir ziyaret yaparak Arapça'dan Latince'ye çevrilmiş bazı tıp kitaplarını inceledi. Sonraki yıllarda Osmanlı ilerleyişini durduramayan Venedik Fatih'i zehirletmeye karar verdi. Dikkat çekmemek için Floransalı Lando Delgi Albizzi İstanbul'a gönderildi. Degli, İstanbul'daki Floransa konsolosu vasıtasıyla Yakup Paşa ile irtibata geçti. Yakup Paşa, teklifi uzun uzun düşündükten sonra peşin olarak 10 bin altın ve 1472 Mart'ından aynı yılın Mayıs'ına kadar sultanı öldürdüğü takdirde Venedik'e kabul ve İstanbul'da kalan mallarına karşılık 25 bin altın daha istemişti. Venedik yönetimi bu isteği kabul etmesine rağmen Yakup Paşa'nın herhangi bir zehirleme teşebbüsüne girip girmediğini bilmiyoruz. Ancak 1481'de Fatih'in ölümünden sonra isyan eden asker birçok devlet adamıyla birlikte Yakup Paşa'yı da öldürmüştür.

Bu konu üzerine geniş bir araştırma yapan Şehabeddin Tekindağ ise Fatih'in zehirlenmediği, eceliyle öldüğü fikrindedir. Dönemin Türk kaynakları incelendiğinde Aşıkpaşazâde Tarihi'ndeki bir manzum parça dışında hastalığı yüzünden Hünkâr Çayırı'na kadar araba ile gidebilen Fatih'in zehirlenmesinden ima suretiyle dahi olsa bahseden hiçbir bilgi yoktur. Yine o dönemde yazılmış Arap ve İtalyan kaynaklarında da Fatih'in zehirlendiğini gösteren bir kayıt bulunmamaktadır.

Bazı tarihçilerin Fatih'in zehirlendiği manasını çıkardıkları Aşıkpaşazâde Tarihi'ndeki şiir şöyledir;

Tabibler şerbeti kim verdi Hana
O Han içdi şarabı kana kana
Ciğerin doğradı şerbet o
Hanın Hemin-dem zari etdi yana yana
Dedi niçün bana kıydı tabibler
Boyadılar ciğeri canı kana İsabet etmedi tabib şarabı
Timarları kamu vardı ziyane
Tabibler Hana çok taksirlik etdi
Budur doğru kavl düşme gümâna
Dua et Aşıkı bu han hakkında

Bu şiirden Fatih'e şüpheli bir ilaç verilmiş olabileceğine dair bir ima sezmek mümkünse de, bu tedavinin iyi yapılamaması yüzünden padişahın

çektiği çileye ait bir şikâyet de olabilir.

Daha önce II. Mehmed'e karşı ondan fazla suikast teşebbüsünde bulunan Venedikliler'in Fatih'in ölümünde bir rollerinin olması kuvvetli bir ihtimal gibi durmaktadır. Ancak bütün araştırmalara rağmen Fatih'in ölümündeki esrar henüz çözülmüş değildir.

Soru 10: Fatih'in ölümünden sonra neler oldu?

Fatih Sultan Mehmed'in ömrü savaşlarla geçmiş ve daha önce birçok hükümdarın hayal bile edemediği işleri başarmıştı. İstanbul başta olmak üzere fetihlerinden dolayı halk arasında büyük bir saygınlığa sahipti. Ancak izlenen sıkı malî politikalardan dolayı da ülkede genel bir hoşnutsuzluk vardı. Döneminde, bir iki yıl hariç, her yıl savaşılmıştı. Osmanlı ordusu bazen yılda iki defa sefere çıkıyordu. Sadece yazları değil, çoğu zaman askerî harekât için elverişsiz kış aylarında da seferler düzenlenmişti. Bu durum ise en başta yeniçerileri bıktırmıştı. Cepheden cepheye koşmaktan yorulan yeniçeriler Fatih Sultan Mehmed'den memnun değillerdi. Bu yüzden yeniçeriler, Fatih'in ölümünden sonra, babasına benzeyen Cem Sultan'ı değil, daha yumuşak huylu ve savaşla fazla arası olmayan II. Bâyezid'i desteklediler.

II. Bâyezid tahta geçince babası zamanında izlenen siyasete karşı bir tepki dönemi başladı. II. Bâyezid devrinde Fatih'in yaptığı birçok işten vazgeçildi, yeni hükümdar tahta çıkar çıkmaz, babası zamanında devletleştirilmiş toprakları sahiplerine geri verdi. Fatih döneminde yapılan devalüasyonlardan dolayı mağdur olan yeniçeriler, II. Bâyezid'e hükümdarlığı süresince bir defadan fazla para basmamasını şart koştular. Ayrıca ilginç bir durum daha yaşanmıştı. Fatih döneminde, büyük başarılara rağmen, savaşların ve malî politikaların faturası o kadar ağır olmuştu ki, Halil İnalcık, bu yüzden Fatih'in ölümünden sonra tahta çıkan II. Bâyezid'e, babasını değil dedesi II. Murad'ı örnek almasının tavsiye edildiğini söyler.

Soru 11: Fatih döneminde Osmanlı İmparatorluğu nasıl bir gelişme gösterdi?

Halil İnalcık, II. Mehmed’i imparatorluğun gerçek kurucusu olarak kabul eder ve Fatih’in İstanbul’u alması ile birlikte Fetret Devri’nin gerçek manada bitirildiğini söyler.

Boğazlar’da, Osmanlı hakimiyeti kurulmuş, Balkanlar’da sınırlar Tuna’ya kadar genişletilmiş ve buralardaki topraklar emniyet altına alınmıştır. Anadolu ve Rumeli’deki Osmanlı toprakları birleştirilmiştir. Uzun Hasan tehlikesinin ortadan kaldırılması, hem Osmanlılar’ın Timur’dan itibaren içine girdiği doğudan gelecek tehlike sendromundan kurtulmalarını, hem de beyliklerin ondan alacağı desteği önleyerek, Anadolu topraklarında hakimiyeti tesis etmesini sağlamıştır. Kırım’ın ve Karadeniz kıyılarının Osmanlı İmparatorluğu’na dahil edilmesi ile birlikte Karadeniz’de belirli bir üstünlük kurulmuştur.

Fatih’in en önemli icraatlarından birisi de İstanbul’un yeniden imar ve inşasıdır. Bu, İstanbul’un fethi kadar önemlidir. Şehirden kaçan Rumlar geri getirilmeye çalışılmış, Ermeni patrikliği İstanbul’a taşınmış, Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden Türkler getirilerek, İstanbul’a iskân edilmiştir. Nüfus yönünden büyütülmeye çalışılan şehir, Fatih’in teşvikleri ile vezirleri tarafından birçok eserle süslenmiştir. Kapalıçarşı’nın inşaatı ile İstanbul, hâlâ önemini koruyan bir ticaret merkezine kavuşmuştur.

Osmanlı devlet teşkilatı ana yapısına bu dönemde kavuştu. Bürokrasiden saray teşkilatına, maliyeden askerî örgütlenmeye kadar birçok düzenleme bu dönemde yapıldı. Fatih’in hükümdarlık dönemi tarihçilikten edebiyata, mimariden medrese eğitimine, bürokrasiden saray idaresine kadar birçok alanda klasikleşmenin başlangıcıdır.

Soru 12: Fatih kanunnâmesi sahte midir?

Osmanlı İmparatorluğu’na ait ilk kanun derlemesi Fatih zamanından kalmadır. Ancak bu kanunnâmenin onun döneminde kaleme alınmadığı, önemli bir kısmının daha sonraki tarihlerde yazıldığı, tamamının ona ait olmadığı iddiaları ortaya atılmıştır. Kanunnamede yer alan devlet teşkilatına ait bir takım hususların daha sonraki tarihlerde ortaya çıktığı, bu yüzden de Fatih döneminde yazılmış olamayacağı ileri sürülmektedir. Halil İnalcık ve Abdülkadir Özcan gibi Osmanlı tarihçilerinin yaptığı araştırmalar bu iddiaların doğru olmadığını ve kanunnâmenin az bir kısmı haricinde Fatih’e

ait olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bugün elimizde bulunan kanunnâme metni II. Bâyezid devrinde yapılan bir kısım ilaveleri de ihtiva etmektedir.

Kardeş katli meselesini ona yakıştıramayanlar da, onun adını lekelememek için bu kanunnâmenin batılılar tarafından yazıldığını ileri sürerler. Kanunnamenin tek nüsha hâlinde ve Viyana Arşivlerinde bulunmasını da iddialarına delil olarak gösterirler. Ancak yapılan araştırmalar kanunnâmenin tek nüsha olmadığını, Osmanlı tarihleri içerisinde başka nüshalarının da bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.

Soru 13: Fatih Hristiyanlığa meyletmiş midir?

Fatih, fetihten sonra İstanbul zorla aldığı bir şehir olmasına rağmen Hristiyanlar'ın burada yaşamasına müsaade ettiği gibi, kaçanların geri dönmesi için de çaba sarf etti. Bizanslı birçok Rum da gerek Müslümanlığı kabul etsin, gerekse etmesin Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetine alındı. Fatih bunların yanısıra Gennadius lakabı ile patrik seçilen Georgios Skolarios'la, Pammakaristos Manastırı'nda (Fethiye Cami) Hristiyanlık akaidi üzerine tartışmaya girişmiş ve bu müzakerenin yazılmasını istemişti. Bu hadise batıda bir takım şayialara sebep oldu ve onun Hristiyanlığa meylettiği yönünde bir takım fikirler ileri sürüldü. Bizzat papa II. Pius, Fatih'e hitaben bir mektup yazarak (1461-1464 arası) birkaç damla su ile vaftiz edilmek suretiyle dünyanın hükümdarı olacağını belirterek, onu Hristiyanlığa davet etti. Bu mektup ve cevabı daha Fatih'in sağlığında 1475'te Treviso'da basıldı. Ancak ne bu mektup Fatih'e gönderilmiş, ne de Fatih buna cevap vermişti. Mektubu yazan papa, Fatih'in ağzından buna bir de cevap uydurmuştu.

Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra buradaki Ortodokslara karşı iyi davranması, onun müsamahakâr olması ve Hristiyan dünyasındaki ikiye bölünmüşlüğü devam ettirmek istemesinden kaynaklanıyordu. Geniş bir düşünce ufkuna sahip olduğu için, Hristiyanlığı yakından tanımaya çalışmıştı.

Fatih'in annesinin Hristiyan olması yüzünden, onun da bu dine karşı ilgi duyduğu söylenir. II. Murad'ın eşlerinden birisi Sırbistan Kralı Jorj Brankoviç'in kızı Mara Despina'dır. 1435'te II. Murad'la evlenen Mara dinini değiştirmemiş, ölünceye kadar Hristiyan kalmıştı. Fatih'in, Selanik'teki Küçük Ayasofya Manastırı'nı ve çevresindeki araziyi tahsis ederken ondan "*Hristiyan kadınlarının en yücelerinden anam Despina*

Hatun”” diye bahsettiği için öz annesi olduğu yorumları yapılmıştır. Ancak bu yanlıştır. Çünkü Fatih’in öz annesi Hüma Hatundur ve oğlunun hükümdarlığından önce 1449’da Bursa’da ölmüştür.

Soru 14: Fatih’in Osmanlı tarihindeki önemi nedir?

Fatih’ten sonra da Osmanlı tarihinde cihangir hükümdarlar çıkmıştır. Ancak Fatih kadar bilime, düşünceye önem veren bir padişah daha gelmemiştir. Fatih, bir Rönesans hükümdarıydı. Devrin ileri gelen âlimlerini sık sık huzurunda tartıştırırdı. Fatih’in huzurundaki tartışmalarda başarılı olan mükâfatlandırılır, kaybeden ise bulunduğu görevi bırakmak zorunda kalırdı. Bu tartışmaların günlerce sürdüğü de olurdu.

Fatih, ilme değer verdiği için Osmanlı ülkesi dışında bulunan önemli İslâm âlimlerine büyük paralar vererek memleketine çağırırdı. Akkoyunluların hizmetinde olan meşhur Matematik ve Astronomi uzmanı Ali Kuşçu’yu, geldiği mesafe miktarınca mükâfat vererek, Osmanlı hizmetine sokmuştu.

Fatih, çevresinde yalnız Müslümanlar’ı bulundurmaz, Hristiyanlar’la da oturup konuşmayı severdi. Rum Patriği Gennadius ve Maksimos’la Hristiyanlığı tartışmıştı. İstanbul’un fethinden önce Fatih’in hizmetine giren Cyriacus Pizzi Colli isminde bir batılı âlim 1454 yılına kadar hükümdarın yanında kalmıştı. Kritovulos isimli bir Bizanslı âlim de uzun müddet II. Mehmed’in yanında bulunmuştu. Yine Trabzonlu Amirutzes de Trabzon’un Osmanlı İmparatorluğu’na katılmasından sonra (1461) Fatih’in hizmetine girip, birçok kitabın çevirisini yapmıştı. Amirutzes’in çevirdiği eserler arasında Batlamyus’un Geographia isimli eseri de vardır.

Fatih Sultan Mehmed, Avrupa’dan birçok ressam ve bilim adamını da ülkesine çağırmıştı. Bunların en ünlüsü 1479-1481 yılları arasında sarayda bulunup, padişahın çeşitli portrelerini ve madalyonlarını yapan Gentile Bellini’dir.

II. BÂYEZİD VE DÖNEMİ

Soru 1: II. Bâyezid'i şehzâde iken babası niçin azarladı?

Fatih Sultan Mehmed, büyük oğlu Bâyezid'in ismini tesadüfen vermemişti. Bu isim Timur yenilgisine rağmen Osmanlı tarihinde gazânın ve fütuhatın en büyük temsilcisi olan dedesi Yıldırım Bâyezid'den gelmekteydi. Ancak Fatih'in büyük ümitler bağladığı ve dedesi gibi bir komutan olmasını beklediği oğlu babasının sağlığındayken bambaşka bir yola girmişti. Bâyezid, Amasya'da sancakbeyi iken çevresinin tesiri ile aşırıya kaçan eğlence meclislerinde gününü gün ediyordu. Şehzâde iyice yoldan çıkmış, afyon türü maddeler de kullanmaya başlamıştı.

Şehzâde Bâyezid, Hızır Paşazâde Mahmud ve Müeyyedzâde Abdurrahman isimli iki kişinin tesiri ile eğlence meclislerine ve afyona alıştırılmıştı. Durumu haber alan Fatih şehzâdenin bu duruma düşmesinin asıl sorumlusu olarak, Bâyezid'e devlet işlerinde yardımcı olması ve danışmanlık yapması için orada bulunan Lala Fenârizâde Ahmed Bey'i sorumlu tuttu. Lalaya 5 Nisan 1479 tarihli bir ferman göndererek, bu duruma niçin engel olmadığını sordu. Feridun Bey'in, Münşeâtü's-Selâtin isimli eserinde yer alan mektupta Fatih, Lala'ya şunları söylüyordu:

"Şerefli oğlumun lalası Ahmed

Bütün dünyanın boyun eğdiği yüce buyruk sana ulaştığında bilesin ki, şu anda oğlum Bâyezid'in hizmetinde olan Mahmud -ki insanlar arasında ahlaksız huylarının sayısı bilinmez- ve de oğlum ile yakın dostluğu bulunan talebe zümresinden Abdurrahman isimli arkadaşının -ki halkın dilinde Müeyyedoğlu ismiyle anılmıştır-, öldürülmelerini icap ettirecek hayli

uygunsuz ve hoş olmayan tavırları ortaya çıkmıştır. Daha önceden de Uğurlu Mehmed'in kaçmasına ve Alaüddevle Bey'in hapse konulmasına ve Aşık Bey'in öldürülmesine sebep olmuşlardı. Ayrıca oğlumun hazinesinin idaresine hıyanet ehli, hayırsız adamları sokup para kaybına yol açtıkları ve Sivas Vilayeti'nin küçüğünden büyüğüne herkesin onlardan ne derecede eziyet çektikleri, benim katıma ayrıntılı olarak bildirilmiş, onların suçları ve kötü işleri hakkında en ayrıntılı şekilde haberdar olmuşumdur. Bahsedilen kötülüklerinden başka benim oğlumu kendi tabiatı çizgisinden çıkarmışlar, verdikleri telkinlerin yol açtığı şaşkınlık ortamından oğlumun zihni paramparça olmuş. Garip macunlar ve de afyon şurubu ve afyondan yapılmış nice tuhaf keyif verici maddeler getirip, birçok yararlarından ve güzel faydalarından bahsederek insanlık dairesinden çıkarıp mizacına rahatsızlık getirmişler. Sen orada ne iş için oturup duruyorsun ve ne bekliyorsun? Böyle bir edepsizliğin farkına varamamak akıl sahibi insanlara yakışan bir tavır değildir. Eğer bilgin dahilinde olup da bilmezden geliyorsan, bundan büyük hıyanet daha nasıl olur? Şimdi bu hususa bir düzen vermek için seni idam ettirmek en öncelikli iş olurdu. Lakin oğluma verdiğin hizmetin şerefi için ve atalarının yüzü suyu için günah defterine af kalemi çekip, suçunun lekesini merhamet mürekkebiyle kapattım. Ancak bir şartla ki, hüküm vardığı anda bir an bile ertelenmesine fırsat vermeden bütün işlerini bırakıp, emrimi okuyup, orada söylendiği gibi hareket etmelisin.

Şimdi fermanım budur ki: O bedbahtların kirli vücutları oğlumun muhabbet dairesinden uzaklaştırıla. Sen benim güvendiğim sadık kulum olduğundan, benim zihnimde çeşitli tereddütler oluştuğu için ortadan kaldırılması lazım olan bu durum senin tedbirine bırakıldı. Bundan maksadın, oğlumun zihnine bir bozukluk gelme ihtimaline karşın kendi istikbalini, ırz ve namusunu korumak için olduğunu kendisi de kabul etse gerektir. Şimdi ne şekilde mümkündür? Devlet tarafından hüküm gönderip timar ve maaş verilmekle mi yoksa İstanbul'a davet edip yaramazlıklarına uygun bir çare ile mi olur? Sen benim güvenilir ve doğru bir hizmetkârımsın. Senin tedbirinin mükemmelliğine sonsuz mertebe inancım vardır. Senden umarım ki, hıyanetleri bu kadar ortada, velinimetlerine ve efendilerine fenalık kasteden, bütün kötülüklerin sebebi olan bu iki insanı yok etmek sevabın ta kendisidir. Belki bunun karşılığı olarak dünya ve

ahirete ait güzel faydalar ve bol sevap bulacaksın. Uygun olan odur ki, bir yolunu bulup macun ile veya esrar ile veya başka bir yolla ikisini de acele olarak yok edesin. Benim yüce tahtım hizmetinde, Allah'a yemin olsun ki bundan önemli iş ve faydalı hizmet yoktur. Hem o bedbahtların yaptıklarının yazılı suretini ayrıntılı olarak hem de oğlumun macunları, afyon, afyon şurubu ve diğer keyif verici tohumları ne şekilde kullandığını ve ne zamandan beri buna başlamış olduğunu yazıp bildiresin. Fermanımın sana ne günde, ne zamanda, ne saatte vardığını; senin de ne zaman işe koyulduğunu ve ortadan kaldırma yollarından hangisini tercih ettiğini yazıp bildiresin. Son derecede uyanık ve dikkat üzere olasın ki, fermanın içeriğinden senden başka kimse haberdar olmaya. Fermanımı okuyanlar orada söylenenlerin gerçekliğini ve doğruluğunu kabul edip, gereğine göre davranıp başka türlü bir harekete girişmeyeler. 1479 senesi Nisan ayının 5. günü İstanbul'da yazıldı".

II. Mehmed, fermanında lalaya, şehzâdenin bu duruma gelmesinden dolayı suçun kendisinde olduğunu ve bunun cezasının da idam olduğunu söylüyordu. Ancak lala geçmişteki gerek kendisinin gerekse ailesinin hizmetleri dolayısıyla affedildi ve şehzâdeyi gizlice bu durumdan kurtarması emredildi.

Lala Fenârizâde Ahmed Bey ise padişahın fermanını aldıktan sonra şu cevabı vermişti:

"Ulu dergâha ve yüce divâna değersiz ve kıymetsiz kulun arzı budur ki:

Gönderdiğiniz fermanın muhtevasında, şehzâde hazretlerinin adamlarından Mahmud ve Müeyyedzâde Abdurrahman isimli kimselerin bedbahtlıklarından dolayı ortadan kaldırılmalarının elzem olduğundan bahsedilmiş ve yok edilmeleri ne şekilde gerçekleşir ise geciktirilmeden yerine getirilmesi emredilmişti. Zikr olunan bedbahtların, söylenenlerden daha fazlasını yaptıklarında şüphe yoktur. Lakin şehzâde hazretleriyle size arz olunduğu kadar ilişkileri yoktur. Ve fermanınız üzere ortadan kaldırılmaları konusu şehzâde hazretlerine bildirildiği takdirde, kabul edeceğinden emin olunduğundan kendisinden gizlemeyip olduğu gibi arz olundu. "Yerine getirilsin" dediğinde padişahımızın rızasına göre hareket edildiği, bütün gerçekliğiyle huzurunuza arz olundu.

Kulunuz Ahmed"

Gizli tutulan bu durum padişahın isteği doğrultusunda başarıyla bir sonuca bağlandı. Lalanın mektubundan sonra Fatih'e bir mektup da Şehzâde Bâyezid'den geldi. Şehzâde kullandığı maddeleri zayıflamak amacıyla aldığını, ancak artık vazgeçtiğini belirterek af diliyordu. Babasının sert uyarısı üzerine bu alışkanlıklarından vazgeçen Şehzâde Bâyezid, tam tersine bir hayatın içine girerek sofu oldu. Osmanlı tarihinde de Veli Bâyezid diye anıldı.

Soru 2: II. Bâyezid tahta nasıl çıktı?

Fatih'in üç oğlu olmuştu. Ancak ortanca oğlu Mustafa babasının sağlığında zehirlenerek öldürüldüğü için Fatih'in ömrünün sonlarında iki oğlu hayattaydı. Büyük oğlu Bâyezid, Amasya'da sancakbeyliği yaparken, küçük oğlu Cem'in görev yeri ise Konya idi.

Fatih'in ölümünden sonra devlet adamları tahta kimin geçeceği konusunda ikiye bölündüler. Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa, Şehzâde Cem'in tahta geçmesini arzu ediyordu. Ancak devlet adamlarının çoğunluğu Şehzâde Bâyezid taraftarıydı. Bu yüzden veziriazam Amasya'da bulunan şehzâde Bâyezid'e kapıcıbaşılardan Keklik Mustafa'yı, Cem'e de gizlice başka bir haberciyi göndermişti. Ancak Fatih'in ölümünün duyulması üzerine asker ayaklanarak, hükümdarın doktorunu ve veziriazamı öldürüp, evlerini yağmaladılar. Cem Sultan'ın merkezdeki tek destekçisinin ölmesi, olayların onun aleyhine gelişmesine sebep oldu. Şehzâde Bâyezid taraftarları, o gelene kadar vekâleten tahta İstanbul'da bulunan oğlu Şehzâde Korkud'u çıkardılar. Cem'e giden ulak da, yolda Şehzâde Bâyezid'in kayınpederi olan Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından yakalanarak öldürüldü. Ulağın öldürülmesi, bulunduğu yer itibarı ile İstanbul'a daha yakın olan Cem Sultan'ın babasının ölümünü haber alıp bir an önce başkente gelmesine engel oldu.

Şehzâde Bâyezid'e gönderilen haberci ise 8 gün sonra Amasya'ya varmıştı. Babasının ölüm haberini alan Bâyezid ertesi gün yola çıktı ve 9 gün sonra İstanbul'a ulaştı. Taht mücadelesinde kardeşine çok büyük bir üstünlük sağlamıştı.

Soru 3: II. Bâyezid'in hükümdarlığında babası Fatih Sultan Mehmed devrine nasıl bir tepki oluştu?

II. Bâyezid tahta geçince Fatih dönemine büyük bir tepki oluşmuştu. Fatih ömrünün son yıllarında mülk ve vakıf toprakların önemli bir kısmını timar sistemine dahil etmişti. Bundan amacı bitip tükenmek bilmeyen askerî faaliyetler için kaynak sağlamaktı. Bu siyaset yüzünden mağdur olanlar ise Amasya'da şehzâde Bâyezid'in etrafına toplanmışlardı. Amasya Fatih'in yaptığı işlere muhalif olanların toplandığı bir mekân hâline gelmişti. Şehzâde babasının vakıf ve mülklerle ilgili getirdiği yeni düzenlemeyi ağırdan almış, ayrıca İstanbul'a gönderilmesi istenilen bir tüccarı da teslim etmemişti. Bu yüzden de babası ile arası bozulmuştu.

Bâyezid padişah olduktan sonra babası zamanında devletleştirilmiş toprakları sahiplerine geri verdi. Fatih'in hükümdarlık döneminde 5 defa paranın değeri düşürülerek hazinenin gelirleri artırılmış, ancak bu durum asker ve halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu yüzden Fatih'in ölümünden sonra tahta çıkan oğlu Bâyezid'e babasını değil, dedesi II. Murad'ı örnek alması tavsiye edilmişti. Bâyezid devrinde Fatih'in yaptığı birçok işten vazgeçildi. Avrupalı ressamlar tarafından yapılan resimler saraydan çıkarılarak pazarlarda satıldı.

Fatih ile oğlu arasındaki uyumsuzluktan dolayı II. Bâyezid'in babasının ölümünde rolü olduğu iddiaları da vardır. Şehzâde Bâyezid'in, Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa'nın, Cem Sultan lehindeki teşebbüsleri yüzünden, hekimbaşı Acem Lari'yi kullanarak babasını zehirlettiği söylenilirse de, kanıtlanmamış bir iddiadır.

Soru 4: II. Bâyezid devrinin siyasal olayları nelerdir?

Cem Sultan hadisesi ve Fatih dönemindeki bitip tükenmek bilmeyen fetih hareketlerinden dolayı Bâyezid devrinde gazâ faaliyetlerine bir süreliğine ara verilmişti. Bu yıllarda daha ziyade akıncılar gönderilerek Dalmaçya ve Tuna kıyıları yağmalandı. 1483'te Hersek tam olarak Osmanlı hakimiyetine geçti.

Fatih döneminde Osmanlı hakimiyetine giren Kırım Hanlığı ile kara bağlantısı yoktu. Bunun sağlanması için Boğdan'ın elinde bulunan Kili ve Akkirman'ın alınması gerekiyordu. Fatih döneminde buna teşebbüs edilmiş, ancak Stefan Çel Mare karşısında başarılı olunamamıştı. Çel Mare'nin Osmanlı topraklarına saldırıları üzerine harekete geçildi. Macaristan iç meseleler ile ilgilendiği için Stefan Çel Mare'ye yardım edecek durumda

değildi. Edirne’den yola çıkan Osmanlı ordusu 1484 yazında rahatlıkla Kuzeybatı Karadeniz’in iki önemli kilit noktasını, Kili ve Akkirman’ı fethetti. Bunun üzerine Stefan Çel Mare Osmanlı hakimiyetini tanıdı. Boğdan ve Macaristan, Karadeniz üzerindeki ticaret imkânlarını kaybettiler. Kırım’la kara bağlantısı kuruldu.

Bu sefer ile Boğdan ve Eflak üzerinde Osmanlı hakimiyeti kuvvetlendi. Çel Mare daha sonra ayaklandıysa da başarılı olamadı. 1503’te yapılan antlaşma ile Macaristan ve Lehistan Osmanlı fetihlerini tanıdılar ve iki voyvodalık kesin olarak Osmanlı İmparatorluğu’na tâbi oldular.

Fatih’in son yıllarında gerginleşen Osmanlı-Memlük ilişkileri II. Bâyezid zamanında daha da kötüleşti. Memlükler, Dulkadir Beyliği’ne müdahale edince, Alaüddevle Bey Osmanlılar’dan yardım istedi. Osmanlı kuvvetleri Memlük topraklarına girince iki devlet arasında 1485’ten 1491’e kadar 6 yıl sürecek bir savaş çıktı. Yapılan savaşlarda Osmanlı ordusu Memlükler karşısında zor duruma düştü. İlk savaşları Memlükler kazandı. Ancak iki devlet de bu savaşlarda asıl ordularını kullanmamışlardı. Memlükler üstünlük elde etmelerine rağmen kendi iç meseleleri ve maddî durumlarındaki olumsuzluklar yüzünden başarılarının devamını getiremediler. Suriye’de bir salgın hastalığın ortaya çıkması ve kıtlık yaşanması üzerine iki devlet arasında 1491 Mayıs’ında antlaşma yapıldı.

Cem Sultan hadisesini kullanan Venedik, 1482’de yaptığı bir antlaşma ile Osmanlılar’a vergi vermeyi bırakmış ve ticarî imtiyazlarını artırmıştı. Ancak Mora ve Ege’de iki devlet arasında çekişme vardı. 1490’lı yıllara gelindiğinde Anadolu’daki Türkmenler arasında devlete karşı olumsuz bir tavır oluşmuştu. Bu durumun daha geniş kitlelere yayılmaması ve devletin birliğini toplaması için Hristiyanlar’a karşı bir savaş gerekiyordu. Cem Sultan’ın ölümünden sonra Venedik baskı altına alındı. Venedik tüccarlarının Osmanlı ülkesinden tahıl alması yasaklandı. Bazı Venedik gemileri zapt edildi. Venedik’in Dalmaçya’daki topraklarına akınlar yapıldı.

Venedik bütün bu olanlara rağmen Osmanlılar’a karşı savaş açmamıştı. Ancak Fransa ile antlaşma yapınca Osmanlılar bunu savaş sebebi olarak kabul ettiler. 1494 Temmuz’unun başlarında başlayan savaşta Osmanlı donanması, kara birliklerinin desteği ile 28 Ağustos’ta İnebahtı’yı fethetti. Mora’da daha önce fethedilemeyen Modon ve Koron alındı. Bu yerler Fatih

döneminde ele geçirilemeyen kilit noktalardı. Bu kalelerin ele geçirilmesi Ege Denizi'nde tam bir hakimiyet kurma açısından önemlidir.

Osmanlı kuvvetleri Hırvatistan ve Dalmaçya'ya girdi. Venedik, Osmanlılar karşısında dayanamıyordu. Papa'nın Haçlı seferi düzenleme teşebbüsleri de fazla başarılı olamadı. Milano ve Napoli gibi İtalya şehir devletleri, Osmanlılar'dan aldıkları ticaret imtiyazları yüzünden tarafsız kalmışlardı. Lehistan ve Boğdan'la yapılan antlaşmalarla bu iki devletin de tarafsızlığı sağlandı.

Papanın çabalarıyla kurulan Haçlı donanması 1501'de Ege'ye geldi. Donanma Venedik, Papalık, İspanya ve Fransa gemilerinden oluşuyordu. Osmanlılar denizlerde yeterince kuvvetlenemedikleri için bu donanmayı engelleyemediler. Midilli düştü. Ancak bir fırtınanın donanmayı dağıtması ve Haçlı kuvvetleri arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden Osmanlılar açısından tehlike büyümedi. Ekonomik açıdan iyice zor duruma düşen Venedik'in barış istemesi üzerine, Lehistan'ın aracılığıyla iki devlet arasında 1502'de antlaşma imzalandı.

II. Bâyezid devrinde İspanya'daki Müslümanlar iyice zor duruma düşmüştü. Aragon ve Kastilya baskısı yüzünden İspanya'daki son Müslüman toprağı Gırnata düşmek üzereyken Cem meselesi ve Osmanlılar'ın deniz gücünün zayıflığı yüzünden Endülüs'ten gelen yardım isteklerine olumlu cevap verilememişti. 1492'de Gırnata'nın düşmesi üzerine yardım istekleri iyice arttı. Fakat bu isteklere sadece Akdeniz ve Afrika'da faaliyet gösteren Türk korsanları ile cevap verilebildi.

II. Bâyezid devrinde büyük fetihlerin yapılmaması bir eksiklik olarak görülür. Fatih ve Yavuz gibi iki büyük fütuhatçının arasında kalan hükümdarlık dönemine de bu yüzden fazla olumlu bakılmaz. Ancak Fatih'ten sonra fazla fütuhat yapılmaması devletin sağlamlaşması açısından olumlu olmuştur. Bu dönemde daha önce fethedilen yerlerde Osmanlı düzeni oturtulmuş, Osmanlı devlet teşkilatı ve askerî yapısı da gelişmiştir.

Soru 5: II. Bâyezid devrinde Safevi tehlikesine karşı nasıl önlem alındı?

II. Bâyezid'in hükümdarlığının son yıllarında Anadolu'dan giden Türkmenler'in kurduğu Safevi Devleti, Osmanlılar için bir tehlike arz etmeye başlamıştı. Şah İsmail'in halifelerinin Anadolu'daki Türkmenler

arasında yaptığı propaganda İran'a büyük bir göçe sebep olmuştu. Şahın tesiri Rumeli'ye doğru yayılıyordu. Hasta olan II. Bâyezid bu tehlikeyi önleyebilme hususunda düzgün adım atamadı. Sadece bazı ufak tedbirler alındı. Bunlar propaganda aracı olarak kullanılan Safevi paralarının Osmanlı ülkesinde bulunmasının yasaklanması, Türkmenler'in İran'a göç etmesinin önlenmeye çalışılması ve 16 bin Türkmen'in Mora'ya sürülmesiydi. Ancak bunlar yeterli olmadı. Tehlikenin farkına varan Trabzon Sancakbeyi Şehzâde Selim kendi başına Safevi topraklarına akın yaptı. Şah İsmail'in durumu şikâyet etmesi üzerine, babası tarafından azarlandı.

1511 Nisan'ında büyük bir ayaklanma meydana geldi. Temmuz'a kadar süren Şahkulu isyanı sırasında Antalya'dan Bursa'ya kadar olan bölge yakılıp, yıkıldı. Osmanlı orduları Türkmen ayaklanmacılar karşısında birkaç defa mağlup oldular. Tokat'ta hutbe Şah İsmail adına okundu. İsyan zorlukla bastırıldı. Veziriazam Hadım Ali Paşa da bu ayaklanmayı bastırırken şehid düştü.

Soru 6: II. Bâyezid devrinde Türk denizciliği nasıl gelişti?

II. Bâyezid devrinin en önemli olaylarından birisi Osmanlı denizciliğinin gelişmesidir. Fatih döneminde donanmada bazı gelişmeler olduysa da Osmanlı denizciliği esas itibariyle oğlu zamanında teşekkül etti. II. Bâyezid'den önce Osmanlı donanması daha ziyade nakliye ve kara kuvvetlerine destek gücü olarak görev yapıyordu. Bu dönemdeki gelişmeler sayesinde bir harp kuvveti hâline geldi.

Akdeniz'in en büyük deniz gücü olan Venedik ile başa çıkabilmek için donanmanın geliştirilmesi gerekiyordu. Özellikle 1489'da Venedik'in Kıbrıs'a hakim olması Osmanlı açısından olumsuz bir durumdu. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için harekete geçen sultan ilk olarak Akdeniz'de faaliyet gösteren Kemal Reisi, 1495'te Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetine aldı. Kemal Reis, Osmanlı donanmasını yeniden teşkilatlandırdı. Akdeniz ve Afrika'da faaliyet gösteren birçok Türk denizcisini Osmanlı hizmetine aldı. Tersane sayısı çoğaltıldı. Osmanlı donanması için daha büyük gemiler yapıldı. Kalyon sınıfından "göke" isimli gemiler ilk defa bu dönemde Osmanlı donanmasında görülür.

Gemilerde uzun menzilli toplar kullanılmaya başlandı. Bütün bu gelişmelerin sayesinde Venedik'in Mora'daki üstleri fethedilebilmiştir.

Soru 7: II. Bâyezid oğullarını öldürdü mü?

II. Bâyezid'in sekiz oğlundan beşi hükümdarın sağlığında ölmüşlerdi. Osmanlı kaynakları bu şehzâdelerin sadece öldüğünü belirtip, nasıl öldükleri konusunda bir bilgi vermezler. XVI. yüzyılda Türkçe'den Almanca'ya çevrilmiş ve daha sonra bazı ilaveler yapılan bir Osmanlı tarihinde bu konuda enteresan bilgiler bulunmaktadır. *Haniwaldanus Anonimi* olarak bilinen bu tarihin bugün orijinal Türkçesi mevcut değildir. Bu esere göre nikris hastalığı dolayısıyla hareket kabiliyetini kaybeden II. Bâyezid'in otoritesi sarsılmış; bu yüzden isyan eden Şehzâde Mahmud, Mehmed ve Şehinşah da babaları tarafından öldürülmüşlerdir. Bu bilgi başka kaynaklarda yer almaz. Bu yüzden doğru olup olmadığını tam olarak tespit edemiyoruz. Ancak sultanın hastalığı ve yaşlılığı yüzünden saltanatının son yıllarında Şehzâde Selim'in isyanından önce bir huzursuzluk ortamı olduğu anlaşılmaktadır.

Soru 8: Şehzâde Selim babasını nasıl tahttan indirdi?

Trabzon Valisi Şehzâde Selim, II. Bâyezid'in hayatta kalan oğullarının en küçüğü olmasına rağmen en sert ve en gözü kara olanıydı. Devlet adamları arasında fazla taraftarı olmamasına rağmen, sert tabiatı yüzünden askerler tarafından beğeniliyordu. II. Bâyezid ve devlet adamlarının önemli bir kısmı ise padişahın büyük oğlu Ahmed'i tahtta görmek istiyorlardı. Ancak Şehzâde Ahmed, atak bir yapıda olmaması ve Şahkulu isyanı sırasındaki beceriksiz davranışları yüzünden askerler arasında fazla tutulmuyordu. Şehzâde Korkud ise âlim ve şair tabiatlı bir insan olmasından dolayı tahtı arzulasa da pek fazla şansa sahip değildi.

Babasının ölümü hâlinde İstanbul'a bir an evvel gelerek tahtı ele geçirme şansına sahip olmak isteyen şehzâde Selim'in, Rumeli'de bir sancak isteği kabul edilmedi. I. Murad'ın oğlu Savcı Beyin isyanından sonra Rumeli'de şehzâdelere sancak verilmiyordu. Bunun üzerine Trabzon'dan ayrılan Şehzâde Selim, Kefe'ye geçip, burada kuvvet topladıktan sonra Rumeli'ye geldi. Baba ile oğul arasında, gidip-gelen elçilere rağmen anlaşma

sağlanamayınca, ihtiyar padişah ordusunu toplayarak oğlunu Edirne yakınlarında karşıladı. Bu sırada araya giren Rumeli beyleri, şehzâdeye Rumeli’de Semendire, Alacahisar ve İzvornik sancaklarının verilmesini sağlayınca savaşılmadı. II. Bâyezid, Şehzâde Ahmed’i veliaht yapmayacağına dair bir ahidnâme de verdi. Fakat padişah bu ahidnâmeye rağmen Ahmed’i yerine geçirmekten vazgeçmedi ve Rumeli beylerini toplayarak, onlardan Şehzâde Ahmed’in padişahlığına itiraz etmeyeceklerine dair söz aldı. Ahmed’i yerine geçirip, kendisi de saltanattan çekilmek istiyordu. Ancak yeniçeriler, II. Bâyezid’in sağlığında başkasını padişah olarak görmek istemediklerini söyleyerek, bu durumu kabul etmediler.

Bu gelişmeler üzerine tekrar harekete geçen Şehzâde Selim, Çorlu yakınlarındaki Karışdıran ovasında babasının karşısına çıktıysa da, yapılan muharebeyi kaybederek Kefe’ye geri dönmek zorunda kaldı. Onun yenilmesi ile Ahmed’in tahta çıkma şansı çoğalmış gibi görünüyordu. İstanbul’a çağırılan Şehzâde Ahmed, Maltepe’ye kadar gelmişken, yeniçeriler ayaklanarak, taraftarlarının evlerini yağmaladılar. Saltanatın kimin olacağı artık padişahın değil askerin elindeydi. Bu sırada İstanbul’a gelen Şehzâde Korkud da taht mücadelesine karıştı. Askerler ona hürmet göstermekle beraber, onun hükümdarlığını istemediklerini, tahta Selim’in geçmesine taraftar olduklarını belirttiler. Asker gün geçtikçe büyüyen Safevi tehlikesini Selim’in ortadan kaldıracağına inanıyordu. Yavuz, daha önce Trabzon valisi iken Safeviler’e karşı babasının rızasını almadan askerî harekâtta bulunmuş ve bazı başarılar kazanmıştı.

Kefe’den tekrar hareket eden Şehzâde Selim, Rumeli’ye geldiğinde askerler tarafından İstanbul’a davet edildi. Yavuz’un İstanbul’a gelmesine rağmen II. Bâyezid saltanattan çekilmeye hâlâ rıza göstermiyordu. Bunun üzerine 25 Nisan 1512’de Şehzâde Selim yeniçeri ve sipahilerle birlikte sarayın önüne geldi. Gürültülere dışarı çıkan padişah, askerin yerini oğluna bırakmasını istemesi üzerine tahttan çekilip, Selim’in padişahlığını kabul etti. Yavuz’un babasını devirerek tahtı ele geçirmesi, bu şekilde bir taht değişikliğinin Osmanlı tarihindeki ilk ve son örneğidir. I. Murad zamanında Savcı Bey babasına karşı ayaklandıysa da, başarılı olamamış ve sonunda yakalanarak kör edilmişti.

Soru 9: II. Bâyezid nasıl öldü?

Tahttan çekildikten sonra yirmi gün İstanbul'da kalan II. Bâyezid, ömrünün kalan kısmını geçirmek üzere Dimetoka'ya doğru yola çıktı. Ancak buraya varamadan 26 Mayıs'ta yolda öldü. Yavuz ileride bir mesele çıkmasını önlemek için babasını zehirletmişti. Şehabettin Tekindağ, bu konuda yaptığı araştırmada II. Bâyezid'in zehirlenerek öldürüldüğü sonucuna varmıştır.

Soru 10: II. Bâyezid devrinin Osmanlı tarihindeki yeri nedir?

Fatih Sultan Mehmed ile Yavuz Sultan Selim arasında II. Bâyezid'in hükümdarlığı askerî başarılar açısından sönük kalır. Hatta bu yüzden ağabeyine göre daha atak bir yapıda olan Cem Sultan'ın padişah olmamasına hayıflananlar olur. Ancak herşey askerî başarı demek değildir. Ayrıca Cem Sultan meselesinin uzun süre II. Bâyezid'i meşgul etmesi, fetihlerin önünde önemli bir engel olmuştu.

II. Bâyezid devrinde Osmanlı devlet yapısı gelişti ve Fatih döneminde fethedilen topraklarda Osmanlı düzeni kuruldu. Osmanlı denizciliği nakliye gücü yerine bir savaş aracı olarak gerçek manada bu dönemde ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyılda dünya siyasetine yön verecek alt yapısı oluşmaya başladı.

II. Bâyezid devri Osmanlı tarih yazıcılığı bakımından da son derece önemli bir dönemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tarih yazıcılığı bu hükümdarın döneminde başlamıştır. Osmanlı tarihine ait teferruatlı bilgi veren asıl eserler II. Bâyezid devrinde yazılmışlardır.

Bu dönemde II. Bâyezid'in emriyle İdris-i Bitlisî, ilk sekiz hükümdarı anlatan *Heşt Bihişt* isimli Farsça bir tarih kaleme aldı. Yine sultanın emriyle Türkçe bir tarih kaleme alan ve daha sonra devam ederek, eserini ilk on padişahın anlatıldığı 10 ciltlik bir tarih hâline getiren İbn Kemal ise Osmanlı tarihçiliğinde bir dönüm noktası oldu. İbn Kemal'in eseri ile ilk dönem Osmanlı tarihçiliği en önemli eserini verdi. Müellif daha önce yazılmış tarihlerde olduğu gibi tarihi birbiriyle ilgisi olmayan olaylar dizisi olarak değil, birbirine bağlı bir hadiseler zinciri olarak ele almıştı. Bir konuyu anlatırken onun meydana gelmesine sebep olan önceki hadiselerin de üzerinde durmuştu.

CEM SULTAN

Soru 1: Cem Sultan Fatih'in veliahdı mıydı?

Fatih'in üç oğlu olmuş, ancak ortanca oğlu Mustafa onun sağlığında, 1474'te ölmüştü. Fatih'in ölümünde 33 yaşında olan en büyük oğlu Bâyezid, Amasya Sancakbeyi iken çevresinin tesiri ile girdiği bazı eğlence meclisleri yüzünden babasından sert tepki görünce, bu alışkanlıklarından vazgeçmişti. II. Mehmed'in ömrünün son yıllarında gerçekleştirdiği mülk ve vakıf toprakların önemli bir kısmını timar sistemine dahil etme siyaseti yüzünden mağdur olanlar, Amasya'da Şehzâde Bâyezid'in etrafına toplanmaya başlamışlardı.

Fatih'in en küçük oğlu olan Cem ise babasının ölümünde 22 yaşındaydı ve Konya'da bulunuyordu. Ağabeyinde bulunmayan atak bir yapısı vardı. Babasının padişahlık döneminde doğduğu için tahta kendisinin geçmesi gerektiğine inanıyordu. Babasının sağlığında bir kez tahta geçme teşebbüsü olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu ile Akkoyunlular arasında cereyan eden Otlukbeli Savaşı (1472) esnasında İstanbul'a Fatih'in öldüğü ve savaşın kaybedildiği haberlerinin ulaşması üzerine Cem Sultan, lalalarının da teşviki ile tahta çıkmaya ve devlet ricalinden biat almaya çalışmıştı. Fatih, İstanbul'a döndüğünde bu hareketine sebep olan lalalarını şiddetle cezalandırmıştır.

Cem Sultan'ın devlet ricali arasında taraftarı fazla değildi. En büyük destekçisi Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa idi. Bazı tarihçiler, Fatih'in devlet teşkilatına ait Kanunnâmesinde şehzâdelere hitaben yazılacak elkab anlatılırken Cem'in elkabının yazılmasını, Fatih'in gönlünün, kendi yerine

geçmesi için Cem Sultan'da olduğuna işaret eden bir delil olarak yorumlamışlardır. Ancak bu ifade Fatih'in arzusundan değil, kanunnâmeyi Cem'in destekçisi olan Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa'nın kaleme almasından dolayıdır. Devrin tarihlerinde Cem'in babası tarafından yerine hazırlandığı yönünde bir kayıt bulunmadığı gibi, İbn Kemal eserinde Fatih'in ölmeden önce yerine büyük oğlu Bâyezid'in geçirilmesini vasiyet ettiğini yazar. Ancak İbn Kemal'in yazdıkları da II. Bâyezid'in hükümdarlığı döneminde kaleme alındığı için pek güvenilir değildir.

Türk devlet geleneğinde veliahtlık kurumu yoktur. Fatih de sağlığında bir veliaht seçmemiştir. Cem Sultan'ın Fatih'in veliahdı olduğu yönündeki bilgiler, modern dönem tarihçilerinin yorumlarıdır. Cem Sultan, Fatih'in veliahdı değildi.

Soru 2: Cem Sultan taht mücadelesini nasıl kaybetti?

II. Bâyezid'in padişah olması üzerine Cem Sultan, vakit geçirmeden harekete geçip, Konya ve çevresinden asker toplamaya başladı. Bursa'ya yaklaştığında, ağabeyinin gönderdiği askerlerle karşılaştı ve onları mağlup etti. Bu zaferin ardından Bursa şehri kapılarını ona açtı. Cem Sultan, Bursa'ya girince padişahlığını ilân edip, hutbeyi kendi adına okuttu ve para bastırdı.

Cem Sultan daha sonra ağabeyine, Çelebi Mehmed'in kızı Selçuk Hatun ile zamanın muteber ulemasından Mevlana İlyas ve tarihçi Şükrullah'ın oğlu Ahmed Çelebi'den oluşan bir heyet gönderdi. Bu heyet II. Bâyezid'e Osmanlı ülkesini iki kardeş arasında Anadolu ve Rumeli olarak ikiye bölmeyi teklif etti. Selçuk Hatun, II. Bâyezid'e iki kardeş arasında kan dökülmemesi için Rumeli ile yetinmesi tavsiyesinde bulundu. Ancak II. Bâyezid devletin bölünemeyeceğini söyleyerek bu teklifi reddetti.

II. Bâyezid'in kuvvetleri Bursa üzerine hareket edince, Cem ordusunu ikiye bölüp, Yenişehir'e çekildi. Ancak adamlarından Astinoğlu Yakup Bey ihanet etmiş ve onun Yenişehir'e çekilmesini sağlayarak, genç şehzâdeyi tuzağa düşürmüştü. Cem'in, Gedik Nasuh Bey kumandasındaki kuvvetleri İznik civarında Sinan Paşa tarafından bozguna uğratıldı. Padişahın kumandasındaki ordu Yenişehir'e vardığı gün, İtalya'dan dönen Otranto fatihi Gedik Ahmed Paşa da onlara katılmıştı. Gedik Ahmed Paşa, Cem'in eski lalası idi ve II. Bâyezid'i hiç sevmezdi. Ancak Cem'e iltihakla asi

durumuna düşmemek için II. Bâyezid’in yanında kalmayı uygun bulmuştu. Önemli bir komutanın karşı tarafta bulunmasının yanısıra, kendi taraftarı olarak tanınan Gedik Ahmed Paşa’nın hasımlarıyla birlikte olması Cem Sultan için manevî açıdan da bir sarsıntıydı.

Yenişehir Ovası’nda, Göksu Çayı’nın kıyısında 20 Haziran 1481’de meydana gelen savaş, sabahleyin başladı ve öğlene kadar devam etti. Astinoğlu’nun karşı tarafa geçmesinin ardından Cem’in ordusu iyice bozuldu ve şehzâde kaçmak zorunda kaldı. Yolda eşkıyaların saldırısına da uğrayan Cem Sultan perişan bir şekilde Konya’ya vardı. Buradaki divân toplantısına yorgan içerisinde, dört kişi tarafından taşınarak katılabildi. Üç günlük istirahatın ardından ailesini ve sadık adamlarını alarak Konya’dan ayrıldı. Cem Sultan’ın, Konya’dan ayrılışı çok dramatik olmuş, halk arkasından gözyaşları dökmüştür. Cem, peşinden gelen Gedik Ahmed Paşa’ya yakalanmadan Memlük Sultanlığı’na sığınabil-mişti. Bu hadiseden dolayı şehzâdeyi belki kasten, beki de bir ihmal neticesi yakalayamayan Gedik Ahmed Paşa hakkındaki şüpheler iyice arttı ve onun II. Bâyezid’e karşı olduğu yönündeki dedikodular çoğaldı.

Soru 3: Cem Sultan, Mısır’dan niçin döndü?

Cem Sultan, Mısır’da büyük bir merasimle karşılanmıştı. Mülteci Osmanlı şehzâdesine Mısır’da çok hürmet gösterilip, şerefine ziyafet ve eğlenceler tertip olundu. Cem, Mısır’daki durumunu bir mektup yazarak padişaha bildirdiği zaman, II. Bâyezid ona “saltanat davasından vazgeçerse, karşılığında kendisine yıllık 1 milyon akçe vereceği”, cevabını verdi. Ancak Cem Sultan, düştüğü duruma rağmen saltanat hırsından vazgeçememişti.

Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu’ndaki saltanat mücadelesini fırsat bilen Karamanoğlu Kasım Bey İçel’e gelerek, çevredeki Türkmenler’i toplayıp eski topraklarını geri alma teşebbüsüne girmişti. Konya’yı muhasara edince Gedik Ahmed Paşa, Karamanoğlu üzerine gönderildi. Kasım Bey’i mağlup eden Gedik Ahmed Paşa, İçel’e girip, burada direnen Türkmenler’i kılıçtan geçirdi.

Osmanlı kuvvetleri karşısında mağlup olan Kasım Bey, Cem’i Anadolu’ya geri getirmek için faaliyete geçti. Cem Sultan’a çeşitli kişilerin ağzından davet mektupları yazdırdı. Hatta Gedik Ahmed Paşa’nın ağzından dahi mektup yazdırdığı iddia edilir. Bu yüzden aklı ve yüreği saltanat hırsı

ile dolu olan Cem, Sultan Kayıtbay’dan izin alarak, Anadolu’ya geri döndü. Çukurova’ya gelerek, burada Kasım Bey ile buluştu ve onunla bir anlaşma yaptı. Buna göre tahtı ele geçirirse Karaman ülkesini Kasım Bey’e verecek, o da hayatta olduğu sürece Cem’e itaat edecekti.

Şehzâdenin Osmanlı topraklarına girmesi üzerine, II. Bâyezid bir ordu toplayarak harekete geçti. Ancak padişah hâlâ Gedik Ahmed Paşa’ya güvenmiyor
ve dedikodu kazanı da kaynamağa devam ediyordu. Cem’in Ankara üzerine gönderdiği kuvvetlerin mağlup olması ile durumun hemen onun aleyhine döndüğü görüldü. Şehzâde üzerine gelenlerden çekilirken askerlerinin çoğu dağıldı. Kasım Bey, Aksaray’ı da ele geçiremeyince, birlikte Akdeniz’e doğru çekilmeye başladılar. Cem Sultan, bütün bu durumuna rağmen ağabeyinin daha önce yaptığı anlaşma teklifini tekrar öne sürmesini kabul etmeyerek, Anadolu’daki bazı eyaletlerin kendisine verilmesini istedi. Ancak Cem’in bu teklifini II. Bâyezid, “mülkün bölünemeyeceğini ve boşuna Müslüman kanının aktığını” söyleyerek reddetti. Devlet topraklarının aile fertleri arasında bölünmesinin kabul edilmemesi, Osmanlılar’ın Türk devlet geleneğinden uzaklaşarak, merkeziyetçi bir devlete doğru gittiğini açıkça göstermektedir.

Soru 4: Cem Sultan ilk önce hangi Hristiyan devlete sığındı?

Cem, ağabeyine karşı yaptığı ikinci mücadeleyi de kaybettikten sonra, Hersekzâde Ahmed Paşa’nın kuvvetleri tarafından takibe başlanmıştı. Sığınacak bir yer düşünen şehzâde, Karaman oğlu Kasım Bey ile nereye gideceğini müzakere etti. Kasım Bey, İran veya Arabistan’a gitmemesi gerektiğini, fetret devrinde Rumeli’ye geçen şehzâdelerin başarılı olduğunu, onun da bu yolu izlemesi gerektiğini söyledi. Cem Sultan, onun tavsiyesine uyarak Rumeli’ye geçmek için Rodos şövalyelerinin yardımını almayı tasarladı ve bir adamını Rodos’a gönderdi. İlk gönderdiği adamından haber alamayınca Frenk Süleyman ve Doğan isimli iki adamını daha gönderdi. Kendisi de Kasım Bey’in yardımı ile Gorigos Limanı’na indi. Otuz kişilik maiyeti ile bir Karaman gemisine binip Anadolu’dan ayrıldığı sırada Rodos şövalyelerinin gönderdiği üç gemilik, Cem’in Rodos’a giriş iznini taşıyan filo da gelmişti.

Cem Sultan'ın, tahtı ele geçirme rüyaları ile Rodos gemisine binmesinden sonra ömrünün karanlık dönemi başlıyordu. Başına gelecekleri hesaplamadan, Rodos'a sığınmıştı. Oysa şehzâdenin adamlarından Frenk Süleyman, şehzâdeyi şövalyelere iltica etmemesi konusunda uyarmış, ancak Cem, Frenklerin sözlerine sadık olduklarını söyleyerek, onu dinlememişti.

Soru 5: Cem Sultan Avrupa'da hangi ülkelerde kaldı?

Cem'in Rodos'ta kalmasını mahzurlu gören şövalyeler, onu Fransa'ya götürüp orada tarikatlarına ait şatolarda tutmayı uygun buldular. Cem Sultan ilk olarak 15 Ekim 1482'de Savoia Dükalığı'na bağlı Villefranche'ye, burada veba salgını çıkınca Nice'e nakledildi ve 4 ay sonra Chambery'e götürüldü. Cem, Rumeli'ye gitmek istiyor, şövalyeler buna izin vermiyordu. Şövalyelerin onu göndermeyeceğini anlayınca çeşitli defalar kaçmaya çalıştı, çeşitli ülkelerin krallarından yardım istedi, ancak Rodos şövalyelerinin elinden kurtulmaya muvaffak olamadı. Durumu yakından takip etmeye çalışan II. Bâyezid ise kardeşinin durumundan haber almak için Avrupa'ya çeşitli casuslar gönderiyordu.

Papa VIII. Innocent, Cem'i Haçlı seferinde kullanmak için Rodos şövalyelerinin üstadıazamı Pierre d'Aubusson ile anlaşıp, 4 Mart 1489'da Roma'ya getirtti. Ancak Cem, Osmanlılar'a karşı bir harekette yer almamak için direndi. Böyle bir hadiseye sebep olursa lanetleneceğini söylüyordu. VIII. Innocent, 1492 yılının Ağustosunda ölünce, yerine VI. Alexandre Borgia geçmişti. O da hem bir Haçlı seferi düzenleme fikrini taşıyor, hem de II. Bâyezid'den bir şeyler koparmaya çalışıyordu. Bu sırada Fransa Kralı VIII. Charles, 1494 Eylül'ünde ordusu ile İtalya'ya girdi. 1495 yılının ilk günlerinde Roma'ya geldiğinde papa, Cem'i alıp Saint Angelo şatosuna sığındı. Kral ile papa arasında cereyan eden uzun müzakereler sonucunda Cem Sultan, VIII. Charles'a verildi. Fransa Kralı'nın düşüncesi Cem'i de beraberine alarak Kudüs'e bir Haçlı seferi düzenlemekti. Talihsiz şehzâde böylece üçüncü kez sahip değiştiriyordu. Ancak 27 Ocak 1495'te Roma'dan ayrılan Cem Sultan, Fransa'ya varamadan 25 Şubat 1495'te Castel Capuana'da öldü.

Cem'in ölüm haberini alan II. Bâyezid, üç günlük yas ilân etti ve gıyabî cenaze namazı kıldırttı. Yaklaşık 13 yıl Avrupa ülkelerinde esaret hayatı yaşayan Fatih'in talihsiz oğlu burada Zizim diye tanınmıştı.

Soru 6: Cem Sultan hadisesinin Osmanlı'ya ve Avrupalılar'a ne tesiri oldu?

Cem Sultan hadisesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süre Avrupa'ya karşı hareketsiz kalmasına sebep olmuş ve şehzâdenin hayatta olduğu yıllarda II. Bâyezid devamlı şüphe içerisinde yaşamıştı. II. Bâyezid, Cem'in Avrupa'daki durumunu yakından takip etmek ve onun Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir faaliyete karışmasını önlemek için azami çaba harcadı. Birçok Avrupa ülkesine çeşitli tavizler verdi, paralar ve hediyeler gönderdi. Rodos şövalyeleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndan her yıl 45 bin altın aldılar. Cem, Papalığa götürüldüğünde bu para oraya tahsis edildi. Ayrıca II. Bâyezid, Hristiyanlar için kutsal sayılan çeşitli eşyaları (Rodos şövalyelerine: Saint Jean Baptiste'nin (Yahya) elini, Papa'ya: Hazreti İsa'nın böğrünü deldiğine inanılan mızrak ile sirkeye batırı-larak Hazreti İsa'nın susuzluğunu gideren sünger) da gönderdi. Venedikliler'e ise çeşitli vergi muafiyetleri sağlandı.

Fransa Kralı, Alman İmparatoru, Macar Kralı, Papalık ve Memlük Sultanı Cem'i ele geçirip, kendi siyasî amaçları için kullanmaya çalıştılar. Avrupa'da Cem'i kullanarak bir Haçlı seferi düzenleme fikri devamlı gündemdeydi. Cem ve Mısır'da bulunan ailesi yüzünden gerilen Osmanlı-Memlük münasebetleri, sonunda savaşa kadar gitti.

Cem Sultan hadisesinden en çok faydalananlar Rodos şövalyeleri oldu. II. Bâyezid'den, Cem'in masrafları adı altında her yıl 45 bin altın aldıkları gibi, kendileri için Osmanlı topraklarında ve kıyılarında ticaret serbestîsini de elde ettiler. Şövalyeler, Cem'in Mısır'da bulunan annesi Çiçek Hatun'dan para kopardıkları gibi, Memlük Sultanı Kayıtbay'dan da şehzâdeyi ona teslim edeceklerini söyleyerek, 20 bin altın almışlardı. Şövalyeler Cem'i ellerinde tuttukları sürece Avrupa'nın çeşitli devletleriyle Papalık nezdinde itibar gördüler.

Cem Sultan'ın ölümü ile Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki izleri silinmedi. Hayatta kalan Murad adlı oğlu Rodos'ta bulunuyordu. Bu şehzâde herhangi bir hadiseye karışmamış ve Hristiyan olmuştu. Ancak Osmanlı padişahları onu yakından takip ettiler. Kanunî, 1522'de Rodos'u aldığında şövalyelerle yaptığı antlaşmaya Cem'in oğlunu teslim şartını da koydurmuştu. Adayı teslim alınca ilk iş olarak Murad'ı ve onun Cem adını taşıyan oğlunu buldurup, öldürttü. Osmanlı kaynakları bu iki şehzâdenin

ölümüyle Cem'in soyunun bittiğini belirtirken, Avrupa kaynakları ise Cem'in bir oğlunun daha bulunduğunu ve soyunun devam ettiğini yazmaktadırlar.

Soru 7: Cem Sultan, Osmanlı hanedanındaki hacca gitmiş tek şahsiyet midir?

Cem Sultan, Mısır'a sığındığında Memlük Sultanı Kayıtbay'dan hacca gitmek için müsaade istemişti. Sultanın bu hareketini onaylaması üzerine genç şehzâde yanına annesini ve eşini alarak hacca giden kafileye katıldı. Cem Sultan hacca gittiği için o yılın hac kafilesi daha da ihtişamlı olarak hazırlandı. Mekke ve Medine'yi ziyaret edip, hac görevini yerine getiren Şehzâde Cem 1482 Mart'ının başlarında Kahire'ye geri döndü. Osmanlı hanedanından hacca gitmiş tek şahsiyet Cem Sultan olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, ne ondan önce ne de sonra Osmanlı hanedanının erkek üyelerinden başka hiçbir kimse hacca gitmemiştir. İmparatorluğun sona ermesinden sonra Sultan Vahdettin hacca gitmişse de, siyasî karışıklıklar yüzünden haccı tamamlayamadan umre yapıp dönmek zorunda kalmıştır.

Osmanlı padişahlarının niçin hacca gitmediği yıllardan beri tartışılan bir konudur. Ancak bir husus gözden kaçmaktadır. Osmanlılar'dan önceki Türk devletlerinin hükümdarlarının da hacca gitmediğine dikkat etmek gerekir. Gazneli, Karahanlı, Büyük Selçuklu, Türkiye Selçukluları gibi Osmanlılar'dan önce hüküm sürmüş Türk devletlerini yöneten hanedanların erkek üyeleri hacca gitmemiştir. Yani Osmanlılar'dan önce hükümdar ailelerinin hacca gitmesi gibi bir gelenek yoktur. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ile çağdaş Babür, Safevi ve İran Avşar devletlerinin hükümdar ailelerinin erkek üyelerini de hacda göremiyoruz. Osmanlılar'dan önceki Türk devletleri ile Babür Devleti'ni yöneten hanedanların kadın mensuplarından hacca gidenler olmuştur. Osmanlı hanedanına mensup kadınlardan bir kısmının da hacca gittikleri görülmektedir. Osmanlı ve diğer devletlerin hanedanlarını, hacda bu kadın üyeler temsil ederdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim sistemi yaklaşık 9 ay süren hac yolculuğu yüzünden merkezden bir hükümdarın ayrı kalmasına müsaade etmemekteydi. XIX. yüzyıldan önce böyle bir yolculuğa çıkan bir padişahın döndüğünde tahtını kaybetmiş olması ihtimali oldukça yüksekti. Ayrıca İran

ve Habsburglar gibi iki büyük düşman varken, imparatorluğun siyasî merkezinden fazla uzaklaşılmaması da gerekiyordu. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında ulaşım imkânlarının artmasıyla, hac seyahatinin kısalmasına ve Osmanlı hükümdarlığının bir sisteme bağlanmış olmasına rağmen, padişahların niçin hacca gitmediği hususu hâlâ bir soru işareti olarak durmaktadır. Bu dönemde Abdülaziz, Avrupa'ya seyahat ederken, Sultan Reşad da Kosova bölgesine uzun süren bir geziye çıkmıştır. Ancak hacca gitmek gibi bir niyetlerinin olduğu yönünde bir bilgi yoktur. Padişahlar hacca gitmek yerine, kendi yerlerine birden fazla vekil göndermişlerdir. Hanedan mensubu şehzâdelere de, denetimden uzak kalacakları ve siyasî bir etkinlik fırsatı bulabilecekleri için hacca gitme izni verilmemiştir. Osmanlı hanım sultanları hanedanın siyasî olarak en az mesele çıkarabilecek temsilcileri olduğundan onların gidişi bir problem olmamıştır. Birçok hanedan mensubu kadın hacca gitmiştir. Örneğin 1573'te hacda Osmanlı hanedanını, II. Selim'in kızı Şah Sultan temsil etmiştir.

Soru 8: Cem Sultan zehirlendi mi?

Cem Sultan'ın bir hastalıktan mı, yoksa zehirlenerek mi öldüğü hâlâ tartışılan bir konudur. Ancak bazı tarih kitaplarında yazıldığı gibi İstanbul'dan gönderilen Kapıcıbaşı Mustafa Ağa tarafından zehirli bir ustura ile traş edilerek zehirlendiği yolundaki iddianın hiçbir dayanağı yoktur. Genel kanaat, Cem'in Fransa Kralı'na teslim edilmeden önce Borgialar tarafından ağır ağır tesir eden bir zehir ile zehirlendiğidir.

Talihsiz şehzâdenin cesedi dahi rahat edememiş, birçok devletin çekişmesine sebep olmuştur. Cenazesi, namazı Celal ve Sinan beyler ile birkaç sadık adamı tarafından kılındıktan 86 gün sonra Gaeta'ya götürülmüştü. Fransa, Papalık, Napoli ve Osmanlı İmparatorluğu arasında iki yıldan fazla süren çekişmeden sonra Lecce'ye nakledildi, orada bir süre bekletildikten sonra 1499'da Napoli Kralı tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na gönderildi.

Cem Sultan'ın cenazesi Bursa'da Muradiye Camii haziresindeki Mustafa-yı Atik türbesine gömüldü. Ancak şehzâdenin talihsizliği mezarda da devam etmiş, 1855 Bursa depreminde sandukası kaybolmuştur.

Soru 9: Cem Sultan’ın şairlik yönü nedir?

Fatih’in talihsiz oğlu Cem’in ağabeyi II. Bâyezid ile olan mücadelesi ve vatanından uzakta geçirdiği acıklı hayatı kadar, şairliği de dikkat çekmektedir. Şair hüviyetine sahip olarak doğmuş olan Cem Sultan, başına gelen hadiseler dolayısıyla kendisini daha fazla şiire vererek hem içini dökmüş, hem de oyalanmıştır.

Cem’in, Selman-ı Saveci’den çevirerek babasına ithaf ettiği *Cemşid ü Hurşid (Âyât-ı Uşşâk)* adlı bir mesnevisi vardır. Ayrıca *Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultan* adlı 48 beyitlik bir mesnevisi daha bulunmaktadır. Cem Sultan’ın Farsça şiirlerine bakıldığında Osmanlı hanedanı içerisinde bu dili en iyi bilenlerden birisi olduğu görülür. Türkçe şiirlerinde Bursalı Ahmed Paşa’dan etkilenmiştir. Çeşitli hususları (aşk, tabiat vs.) işlediği şiirleri çok kuvvetli manzumeler olmamakla birlikte Avrupa’da geçen ızdıraplı günlerinde müessir şiirler yazmıştır. Cem Sultan’ın biri Farsça diğeri ise Türkçe olmak üzere iki divânı vardır. Cem bazı şiirlerinde ağabeyine acı sitemlerde bulunmaktadır. Bir şiirinde II. Bâyezid’e şöyle seslenmektedir:

Sen pister-i gülde yatasun şevk ile handân
Ben kül döşenem külhan-ı mihnetde sebep ne?

Cem gibi bir şair olan II. Bâyezid ise ona şu şekilde cevap vermiştir:

Çün rûz-ı ezel kısmet olunmuş bize devlet

Takdire rızâ virmiyesün böyle sebep ne?

Haceü’l-Haremeynüm diyüben da’vi kılırsun

Bu saltanat-ı dünyeviyeye bunca sebep ne?

YAVUZ SULTAN SELİM VE DÖNEMİ

Soru 1: Yavuz kardeşlerinin üzerine niçin yürüdü?

I. Selim babasını devirip, tahta çıktığında, Ahmed ve Korkud adlarında iki kardeşi ile daha önce ölmüş kardeşlerinin oğulları olan 6 yeğeni vardı. Ayrıca Şehzâde Ahmed'in de 5 oğlu bulunuyordu. II. Bâyezid, oğlu Selim lehine tahttan çekilirken kardeşlerine dokunmaması için ondan söz almıştı. Ahmed, Amasya'da, Korkud ise Manisa'da valiliklerine devam edeceklerdi. Ancak ne Yavuz gibi haşin tabiatlı bir hükümdar kardeşleri sağ iken tahtta huzur içerisinde oturabilir, ne de tahta geçmesine ramak kalmışken yeniçerilerin ayaklanmasıyla hükümdarlığı kaybeden Şehzâde Ahmed padişahlık iddiasından vazgeçebilirdi.

Şehzâde Ahmed, Anadolu'da ve devlet adamları arasında taraftarının fazla olduğunu düşünerek tahtı ele geçirmek üzere harekete geçti. Oğlu Alaeddin, Bursa'yı işgal etti. Yavuz, bu gelişme üzerine oğlu Süleyman'ı İstanbul'da bırakarak 70 bin kişilik bir ordu ile Şehzâde Ahmed'in üzerine yürüdü. Yavuz'un kuvvetleri karşısında tutunamayacağını gören Şehzâde Ahmed, Malatya tarafına kaçtı. İki oğlunu ise yardım istemek üzere Şah İsmail'e gönderdi. Bunun üzerine Bursa'ya geri dönen Yavuz onun yeniden harekete geçmesini beklemeye başladı. Bir müddet sonra harekete geçen Şehzâde Ahmed, Amasya'yı ele geçirdi.

Bu sırada Yavuz, kendi oğlundan başka hiçbir şehzâdeyi sağ bırakmamaya karar vermişti. İlk olarak kardeşleri Alemşah, Şehinşah ve Mahmud'un oğullarını öldürttü. Şehzâde Korkud tahta karşı Ahmed kadar hırslı değildi. Ancak Yavuz onun da kendisine karşı harekete geçebileceğini

düşündüğünden, bazı devlet adamlarının ağzından ona mektuplar yazdırtarak, onun niyetini anlamaya çalıştı. Bu mektuplarla içindeki saltanat hırsı ortaya çıkan Şehzâde Korkud, kardeşi Selim üzerine yürüyünce Manisa'dan kaçtıysa da, Bergama civarında yakalanıp, öldürüldü. Şehzâde Korkud şair ve âlim bir şahsiyetti. Değişik konularda kaleme aldığı kitapları ve bir divânı vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu eleştiren bir siyasetnâme de yazmıştır. Ayrıca Barbaros ve ağabeyi Oruç Reis ile Akdeniz'de faaliyet gösteren Türk korsanlarına yardımlarda bulunmak suretiyle destek olmuştu.

1512-1513 kışını Bursa'da geçiren Yavuz Sultan Selim, Şehzâde Korkud'a yaptığı gibi, bazı devlet adamlarının ağzından Şehzâde Ahmed'e de mektuplar yazdırarak onu harekete geçirmek için tahrik ettirdi. Bu mektuplara inanan Şehzâde Ahmed, Bursa'ya doğru harekete geçti, ancak Bursa önlerindeki savaşı kaybetti. Şehzâde Ahmed'in idamıyla Yavuz en büyük rakibini ortadan kaldırmıştı. Ahmed'in hayatta kalan iki oğlundan Murad İran'a, Kasım ise Mısır'a kaçtı. Daha sonra Mısır'ın fethi sırasında ele geçirilen Şehzâde Kasım öldürüldü. İran'da sancakbeyliği yapan Şehzâde Murad'ın sonunun ne olduğu ise bilinmiyor.

Soru 2: İran üzerine niçin sefere çıktı ve bu seferin sonuçları ne oldu?

Yavuz devrinde Safeviler'le yapılan mücadele tarih kitaplarımızda genellikle Osmanlı-İran mücadeleleri ve mezhep çatışması şeklinde ele alındığından hadise tam olarak anlaşılamamaktadır. Bu dönemde İran'da kurulmuş olan devlet bir Türk devletidir. Üstelik bu devleti kuranlar Anadolu'dan kalkıp İran'a gitmiş Türkmenler'dir. Sivas, Tokat, Maraş, Antalya gibi bölgelerden kalkarak şeyhlerinin yanında mücadele veren Anadolu Türkmenleri, sonunda Şah İsmail liderliğinde Akkoyunlu Devleti'ni yıkarak Safevi Devleti'ni kurmayı başarmışlardı. Ancak Anadolu'daki Safevi taraftarı Türkmenler'in tamamı değil, bir kısmı İran'a gitmişti. Aşiretlerin bir kısmı Safevi hizmetinde iken kalanları Osmanlı toprakları üzerinde yaşıyorlardı. Bu Türkmenler'in Safevi Devleti'ne olan gönül bağları ve Şah İsmail'in bunlar arasındaki propaganda faaliyetleri Osmanlı topraklarını tehdit etmekteydi. Nitekim 1511'de Şah İsmail'in

halifelerinden Şahkulu’nun Türkmenler’le başlattığı isyan zorlukla bastırılabildi.

Osmanlı-Safevi çekişmesinin bir sonucu olarak meydana gelen Çaldıran Savaşı’nı tamamen bir mezhep mücadelesi olarak görmek yanlıştır. Tufan Gündüz, Çaldıran Savaşı’nı karşılıklı bir mezhep mücadelesinden çok, Safeviler tarafından ortadan kaldırılan Akkoyunlu Devleti’nin topraklarına hakim olma mücadelesi, hatta Safeviler’in İpek yolundan Anadolu’ya mal akışını durdurmalarının bir neticesi olarak görmenin daha doğru olduğunu belirtir.

Yavuz, Safeviler üzerine sefere çıkmadan önce dönemin önde gelen din adamları İbn Kemal ve Sarı Gürz’den onlarla savaşmanın meşru olduğuna dair fetva aldı. Safeviler üzerine yürüyen Osmanlı ordusu, Doğu Anadolu’nun coğrafi şartları ve çevrenin iaşe-ikmal açısından Safeviler tarafından elverişsiz hale getirilmesi yüzünden çok zor bir duruma düştü. Yavuz’un sert tedbirleriyle ilerleyen Osmanlı kuvvetleri Çaldıran’da 23 Ağustos 1514’de karşılaştıkları Safeviler’i ateşli silahlarıyla büyük bir mağlubiyete uğrattı. Büyük bir kısmı yok olmasına rağmen Safevi ordusu da son derece sert bir karşılık vererek, Osmanlı askerlerini yıpratmıştı. Şah İsmail, eşini ve hazinesini savaş sahrasında bırakarak kaçmak zorunda kalmıştı. Osmanlılar, kısa sürede Tebriz ve Azerbaycan’ı ele geçirdiler. Yavuz kışı Karabağ’da geçirip, baharda tekrar hareket ederek bütün İran’ı ele geçirmek niyetindeydi. Ancak gerek tabiat şartları, gerekse Safeviler tarafından yıpratılan Osmanlı askerleri sefere devam etmeyi kabul etmediler ve ayaklanarak padişahı Osmanlı topraklarına dönmeye mecbur ettiler. İran’ın tamamen alınması Yavuz’un hiçbir zaman aklından çıkmadı. Daha sonra Mısır seferi dönüşünde tekrar İran üzerine yürümek için hazırlık yaptırttı, ancak askerlerini bu sefer için razı edemedi.

Çaldıran Savaşı’ndan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Tebriz ve Azerbaycan Osmanlılar’ın eline geçti. Safeviler bir müddet sonra Tebriz ve Azerbaycan’ı tekrar ele geçirdiler. Anadolu toprakları ise Osmanlı hakimiyetinde kaldı. Osmanlılar, fethettikleri yerlerde kendi idarî organizasyonlarını kurdular. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da, Diyarbakır-Erzurum arasında yaşayan Akkoyunlu bakiyesi Türkmenler de bir araya getirilerek, Bozulus adı altında büyük bir Türkmen konfederasyonu oluşturuldu.

Soru 3: Anadolu’da Türkmen katliamı oldu mu?

Yavuz’un İran seferi sırasında Anadolu’da Şah İsmail’i destekleyen 40 bin Türkmeni öldürttüğü söylenir. Ancak bu bilgi devrin kaynaklarından sadece bir tanesinde vardır. Çaldıran seferini ve Safeviler’le yapılan mücadeleyi anlatan Yavuz döneminde yazılan diğer tarih kitaplarında Türkmenlere yönelik böyle büyük çaplı bir katliamın olduğuna dair bir bilgi bulunmaz. Dönemin kaynakları incelendiğinde, Yavuz döneminde bazı Türkmen aşiretlerinin sürgüne gönderildiği, bazı Türkmenler’in ise takibata uğratılıp öldürüldükleri görülmektedir. Ancak o günün şartlarında çok önemli bir nüfusu ifade eden 40 bin kişinin öldürüldüğü iddiaları gerçeği yansıtmaz. XVI. yüzyılın başlarında Anadolu’da Sivas, Tokat gibi şehirlerin nüfusunun 3-4 bin kişiden oluştuğu dikkate alındığında 40 bin rakamının 10-15 şehrin tamamen yok edilmesi manasına geldiği, bunun da, o dönemde bu kadar büyük nüfus eksikliğine rastlanılmaması yüzünden doğru olamayacağı anlaşılacaktır.

Yavuz’un, Safeviler’le mücadelesi üzerine geniş araştırmalarda bulunan Jean-Louis Bacque Grammont, “Padişahın o tarihte 40 bin kişiyi kılıçtan geçirttiği iddiasını doğrulayacak hiçbir kanıtın bulunmadığını” belirtir. Yine Türkmenler üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Tufan Gündüz, o dönemde bir köyün nüfusunun 10-50 haneden oluştuğu hesaba katılırsa 40 bin kişinin öldürülmesinin 1000-2000 köyün yok edilmesi demek olacağını belirtip, Anadolu’da o tarihte bu kadar büyük bir nüfus eksilmesi olmadığını, Osmanlı vergi sayımlarında böyle bir durumun görülmediğini söyler. Ayrıca Osmanlı tarih yazarlarının padişahlarının şan ve şereflerini artırmak amacıyla rakamları abarttıklarını belirtir.

Soru 4: Mısır ve Suriye nasıl fethedildi?

Memlük Devleti, Cidde’ye çıkan ve Mekke ve Medine’yi tehdit eden Portekizliler’in ilerleyişini durduramıyordu. Hindistan’dan mal akışı da Portekizliler yüzünden azalmıştı. Bu durum ise Mısır’ın zenginliğinin sona ermesi demekti. Bu yüzden Memlükler, Fatih dönemi ve II. Bâyezid’in ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu ile aralarında gelişen kötü ilişkilerini düzeltip, II. Bâyezid’in hükümdarlığının sonlarına doğru Portekizlilere karşı Osmanlı donanmasının yardımını almışlardı. Yavuz’un ilk yıllarında da iki devletin ilişkileri iyi durumdaydı. Ancak Memlükler’in Çaldıran

Savaşı'ndan sonra Safeviler'le antlaşma yapması ilişkilerin bozulmasına sebep oldu. Osmanlılar'ın, Maraş ve civarında hüküm süren Dulkadirli Beyliği'ni ortadan kaldırmaları durumu daha da gerginleştirdi. Memlük hükümdarı Kansu Gavri'nin Dulkadirli Beyliği'nin son beyi Alaüddevle Bey'in oğluna verilmesini istemesi ve İran üzerine yürüyen Osmanlı ordusuna karşı harekete geçmesi, Yavuz'un hedefinin değişmesine sebep oldu. Osmanlılar zaten Hint ticaret yollarının Portekizliler yüzünden kapanmasından dolayı Memlük topraklarında hakimiyet kurmalarının zorunlu olduğunu anlamışlardı. Memlükler'e karşı harekete geçmeleri için bir kıvılcım gerekiyordu. Onu da Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesinin kendilerinin aleyhine olduğunu anlayan ve bunu bir an önce durdurmak için harekete geçen Kansu Gavri yaktı. 24 Ağustos 1516'da Halep yakınlarında Mercidabık'ta meydana gelen savaşta hiçbir varlık gösteremeyip, hükümdarlarını kaybeden Memlük ordusu büyük bir yenilgiye uğradı ve Suriye Osmanlılar'ın eline geçti.

Kansu Gavri'nin son zamanlarında Mısır ve Suriye ahalisinden bazı kimseler ve bazı Memlük emirleri Yavuz'a kendi hükümdarlarını şikâyet eden mektuplar göndermişlerdi. Osmanlı idarecileri, bu Memlük beyleri ile temas kurmuşlar ve Mercidabık Savaşı sırasında Halep Emiri Hayır Bey bir grup Memlükle beraber Osmanlılar'a katılmıştı.

Yavuz, Mısır'da hükümdar seçilen Tumanbay'a, Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi olup, vergi vermek şartıyla Gazze'den itibaren Mısır'ı bırakmayı teklif etti, ancak bu isteği kabul görmedi. Memlükler, Yavuz'un ordusuyla çölü aşmaya cesaret edemeyeceğini düşünüyorlardı. Osmanlılar çölü geçmeye kalktıklarında ise ordularının büyük bir kısmı zayiata uğrayacak ve kalanı da yorgun bir hâlde yakalanıp yok edilecekti. Ancak yağan yağmurların da yardımıyla Osmanlı ordusu Sina Çölü'nü rahatlıkla geçti ve Kahire'nin kuzey doğusundaki Ridaniye sahrasında 22 Ocak 1517'de meydana gelen savaşta Memlük kuvvetlerini bir kez daha mağlup etti. Ancak bu mağlubiyete rağmen Tumanbay pes etmedi, Kahire'de sokak savaşlarıyla Osmanlı'ya karşı koymaya çalıştı. Bir taraftan Memlükler her yerde takip edilirken, diğer taraftan da itaat etmiş Memlük emirleri, kadılar ve Abbasi halifesi kullanılarak direnişin kırılmasına çalışıldı. Son Memlük sultanı Tumanbay'ın yakalanıp asılmasının ardından (19 Nisan 1517) Mısır'da Osmanlı denetimi kurulabildi. Memlükler'e tâbi

olan Mekke şerifleri de Mısır'ın fethinin ardından Osmanlı hakimiyetini tanıdılar. Böylece İslâmiyet'in kutsal toprakları Osmanlılar'ın kontrolü altına girdi.

Suriye ve Mısır'ın ele geçirilmesiyle Osmanlılar, Hindistan ticaret yollarının önemli bir kısmına hakim oldular. Portekizliler'in, Arabistan Yarımadası'nda ilerlemeleri durduruldu ve bu sayede Hindistan'dan mal akışının önemli bir kısmı tekrar Osmanlı ülkesi üzerinden Avrupa'ya yapılmaya başlandı. Bilhassa Mısır'ın fethedilmesi Osmanlılar açısından İstanbul'un fethi kadar önemlidir. Mısır'ın alınmasıyla Hindistan ticareti dolayısıyla, buradan elde edilen gelirler Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik yönden güçlendirdi. Mısır'ın vergi gelirleri direkt olarak Osmanlı hazinesine gönderilirdi.

Soru 5: Bu dönemde ele geçirilen Dulkadirli Beyliği'nin önemi nedir?

Yavuz'un İran, Suriye ve Mısır fetihleri onun dönemi anlatılırken en fazla üzerinde durulan ve dikkat çekilen konulardır. Bu dönemde 12 Haziran 1515'teki Turnadağ Savaşı'ndan sonra ele geçirilen Dulkadirli Beyliği'nin üzerinde ise fazla durulmaz. Turnadağı Savaşı ile Dulkadir Beyliği'ni ortadan kaldıran Osmanlılar, Çukurova'nın denetimini ellerine geçirdiler. Memlük Devleti ile aralarında tampon olan bu beyliğin ortadan kalkması ile Suriye ve Mısır yolu Osmanlılar'a açıldı.

Dulkadirliler, Anadolu'daki en önemli Türkmen beyliklerindendi. Maraş, Kadirli, Urfa, Birecik, Kırşehir, Yozgat, Kayseri ve civar bölgeler Dulkadirli Türkmenleri'nin yaşadığı sahalardı ve buralarda çok büyük miktarda Türkmen aşiretleri vardı. Anadolu'daki Türk nüfusun yüzde beşinden daha fazlasını Dul-kadir Türkmenleri oluşturmaktaydı. Bugün İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgelerinde yaşayan Türkler'in önemli bir kısmı Dulkadirli Türkmenleri'nin soyundan gelmektedir.

Soru 6: Halifeliği devr aldı mı?

Mısır fethedildikten sonra Memlük himayesinde olan son Abbasi halifesi III. Mütevekkil Alellah İstanbul'a gönderildi. Daha sonraki tarihlerde

kaleme alınmış bazı kitaplar, hükümdarın İstanbul'a dönmesinden sonra III. Mütevekkil'in Ayasofya Camii'nde yapılan bir törenle hilafet kılıcını Yavuz'a kuşatarak ünvanını ona devrettiğini belirtirler. Ancak Yavuz dönemine ait tarih kitaplarında halifeliğin bu şekilde devredildiğine dair bir kayıt bulunmaz. Bu rivayet XVIII. yüzyılda Osmanlılar'ın askerî açıdan zayıf düştükleri bir zamanda ortaya çıkmıştır. Eski gücünü kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun halifeliğin manevî nüfuzunu kullanmaya çalıştığı bu dönemde, durumunu meşrulaştırmak için geriye dönük olarak bu rivayetin ortaya çıkarıldığı iddia edilir.

Osmanlılar'ın halife ünvanını Mısır'ın fethinden çok önce kullandıkları görülür. I. Murad'dan itibaren Osmanlı padişahları halife ünvanını yazışmalarında kullanmışlardır. Osmanlılar, İslâm dünyasının en kuvvetli devleti ve Hristiyanlar'la savaşın öncüsü olduklarından kendilerinde bu hakkı görüyorlardı.

Soru 7: Yavuz'un hangi veziriazamı sağ kaldı?

I. Selim'in 8 yıllık hükümdarlığında 6 veziriazamı oldu. Bunlardan iki defa görev yapan Hersekzâde Ahmed Paşa, ikinci defa azlinden sonra eceliyle öldü. Hersekzâde Ahmed Paşa'nın birinci azli enteresan bir şekilde olmuştu. Veziriazama kızan padişah, onu azlettiğini çadırını başına yıkarak göstermişti. Bir diğer veziriazamı olan Sinan Paşa, Mısır'ın fethi sırasında Ridaniye'de şehid oldu, son veziriazamı Piri Mehmed Paşa'nın haricindeki diğer üçü ise idam edildi. İlk veziriazamı olan Koca Mustafa Paşa, Şehzâde Ahmed taraftarıydı ve ona karşı yapılacak hareketlerde çeşitli bilgileri şehzâdeye bildirmişti. Bunu öğrenen Yavuz, divân toplantısına giren vezirlere hilatlar verilirken, veziriazama siyah hilat giydirtti. Bu veziriazamın ölüm emriydi ve cellatlar Koca Mustafa Paşa'yı boğarak öldürdüler. Yavuz, Dukaginzâde Ahmed Paşa'yı, Çaldıran dönüşünde meydana gelen yeniçeri ayaklanmasında rol oynadığı için idam ettirdi. Veziriazamlığının yanısıra Mısır valiliğine de getirilen Yunus Paşa'yı ise Mısır'da yaptığı yolsuzluklar yüzünden öldürtmüştü.

Yavuz'un veziriazamlarını en ufak hatalarında öldürtmesi üzerine halk arasında kızılan insan için "Sultan Selim'e vezir olasın" deyişi söylenmeye başlandı. Tek Türk veziriazamı olan Piri Mehmed Paşa, seleflerinin durumuna düşme ihtimali büyük olduğundan, bir gün Yavuz'a "Kendisini

ne zaman öldürteceğini sormuş", Yavuz da bu soruya şakayla karışık olarak, "Yerine uygun birini bulamadığını, bulduğu gün öldürteceği" cevabını vermişti. Yavuz döneminde kellesini kurtaran Piri Mehmed Paşa, padişahın ölümünden sonra Kanunî'ye de bir süre veziriazamdık yaptı. Yavuz bir ara 6 ay kadar veziriazam dahi atamayıp, devleti direkt olarak kendisi idare etmişti.

Soru 8: Yavuz nasıl öldü?

Yavuz ömrünün son günlerinde Edirne'ye gitmişti. Buraya gitmeden önce sırtında çıkan şirpençe denilen bir çıbandan muzdaripti. Bu çıbanı hamamda sıktırıp, oğdurtması ve ardından Edirne'ye at ile gitmeye çalışması hastalığını iyice artırdı. Padişahın hastalığı artınca Çorlu yakınlarında babası ile savaştığı yerde, 40 gün konaklandı. Yavuz'un hastalığı günden güne ağırlaştı ve 1520 yılının 21 Eylül'ünü 22 Eylül'e bağlayan gece vefat etti.

Ölümü tek oğlu olmasına rağmen asker arasında karışıklık çıkmaması için, önceki padişahlarda olduğu gibi yeni padişah gelene kadar saklandı.

Soru 9: Kanunî'ye ne miras bıraktı?

Osmanlı padişahları içerisinde en şanslı olarak tahta çıkan kişi Kanunî Sultan Süleyman'dır. Tek erkek çocuk olması sayesinde kardeşleriyle mücadele etmek zorunda kalmadan, babasının kısa sürede oldukça kuvvetlendirdiği ve zenginleştirdiği Avrupa'nın en büyük devletinin başına geçmiştir.

Kanunî tahta çıktığında Osmanlı İmparatorluğu arazi, nüfus ve bütçe açısından Avrupa'daki devletlerin her birinden daha büyüktü. 1525-1526 yılı Osmanlı bütçesinde, devletin gelirleri 9.5 milyon duka altınıyken, aynı yıllarda İspanya'nın gelirleri 9 milyon, Fransa'nınki 5 milyon, Venedik'inki 4 milyon altındı.

Yavuz'un tahta çıktığı sırada Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir tehlike olan Safeviler, onun hükümdarlığında sindirilmişti. Yine Mısır ve Suriye alınarak Hint ticaret yolu Osmanlı denetimi altına sokulmuştu. Yavuz Sultan Selim'in doğu ve güneydeki tehlikeleri ortadan kaldırması, Kanunî devrinde Avrupa'ya karşı rahat hareket edilebilmesini sağladı.

Bunun sayesinde de Osmanlılar bu dönemde Avrupa’nın bugüne kadar gelen siyasî çehresinin oluşmasında önemli rol oynayabildiler. I. Selim, ömrünün son yıllarında tersaneleri genişletip, sayılarını artırarak Osmanlı deniz kuvvetlerini güçlendirdi. Avrupalılar’la yapılan mücadelenin sadece kara kuvvetleriyle başarılamayacağını anlamıştı. Denizcilik sahasında yaptığı hazırlıklar Kanunî devrinde denizlerde Avrupalı devletlere karşı kazanılan başarıların alt yapısını hazırladı.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN VE DÖNEMİ

Soru 1: Kanunî önceki padişahlardan daha avantajlı olarak mı tahta geçti?

Kanunî daha önceki hiçbir padişahın sahip olmadığı avantajlarla Osmanlı tahtına çıktı. Babası I. Selim, II. Bâyezid devrinde İmparatorluğu tehdit eden Safevi tehlikesini ortadan kaldırmış, Memlüklü Devleti'ni ilhak ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun güney sınırlarını güvence altına almıştı. Ayrıca Mısır'ın fethi ile önemli bir gelir kaynağına kavuşulmuştu. Doğu meselesini halleden Yavuz, Avrupa'ya karşı bir sefere çıkmak için büyük bir donanmaya sahip olunması gerektiğinin bilincindeydi ve sağlığında bunun da altyapısını hazırlamıştı.

I. Süleyman 30 Eylül 1520'de tek erkek çocuk olarak taht mücadelesine girmeden, zengin ve güçlü bir imparatorluğun başına geçmiştir.

Soru 2: Kanunî'nin ilk icraatı ne oldu?

I. Süleyman 30 Eylül 1520'de tahta geçtiğinde ilk olarak babasının sert icraatından dolayı mağdur olanların durumlarını düzeltti. I. Selim'in Tebriz ve Kahire'den zorla getirttiği sanatkârlardan isteyenlerin memleketlerine dönmesine izin verdi, İran'la Osmanlı ülkesi arasındaki ipek ticareti yasağını kaldırdı; bu ticareti yaptıkları için mallarına el konulan tüccarların zararlarını devlet hazinesinden karşıladı.

Halka zulmettiği tespit edilen görevliler sert bir şekilde cezalandırıldı. Kaptanıderya Cafer Bey hakkında yapılan zorbalık soruşturması, onun idamı ile neticelendi. Prizren Sancakbeyi bölgesindeki reayayı köle olarak

sattığı için öldürüldü. Saray görevlilerinden çevreye zulmedenler öldürüldü veya sürüldü. Babasının sert hükümdarlık döneminden sonra Kanunî'nin ilk icraatı padişahlığını adalet esaslı bir meşruiyet zeminine oturttu. XVII. yüzyıl yazarları sultanın bu davranışlarını eserlerinde övgüyle zikrederler.

Kanunî, tahta geçtikten sonra ilk olarak Mısır'da patlak veren Canberdi Gazali isyanı ile uğraştı. Daha sonra ilk iki seferini Fatih döneminde alınamayan iki nokta hedefe yaptı; 1521'de Belgrad, 1522'de de Rodos fethedildi.

Soru 3: Devrinde imparatorluğun Doğu ve Hint siyaseti nasıldır?

I. Selim zamanında Anadolu için önemli bir tehlike olan Safeviler sindirilmişti. Kanunî döneminde mecbur kalınmadıkça veya önemli bir fırsat çıkmadıkça İran üzerine sefere çıkılmadı. Bu dönemde esas hedef batı ile olan münasebetlerdi. İlk İran seferine 1533'te çıkıldı. Ancak iki ordu ile çıkılan Irakeyn seferi Makbul/Maktul İbrahim Paşa'nın hatalarından dolayı istenilen neticeyi vermedi. Daha sonra 1548 ve 1553'te çıkılan iki İran seferi Özbeklere ve bölgedeki diğer Sünni Müslümanlar'a yardım etme ve Osmanlı topraklarına saldıran Safeviler'e cevap verme amacıyla yapılmıştı.

Kanunî döneminde 29 Mayıs 1555'te imzalanan Amasya Antlaşması iki devlet arasında imzalanan ilk resmi antlaşmadır. Bu antlaşmayla, Osmanlılar fethettikleri toprakları resmen ilhak ettiler ve Safeviler'le 40 yıldır süren kötü ilişkilerin yerini 1578'e kadar sürecek bir barış dönemi aldı.

İran seferlerinin en önemli sonucu Irak'ın ve Doğu Anadolu'nun Osmanlılar'ın eline geçmesidir. Safeviler, Çaldıran mağlubiyetinden aldıkları ders ile devamlı olarak meydan savaşından kaçtılar. Bu yüzden de onları ortadan kaldıracak bir darbe vurulamadı. Safeviler'in devamlı surette meydan savaşından kaçmalarına rağmen ağır bir ordu ile üzerlerine gidilmeye devam edildi. Bu bölgede rahat hareket edip, sonuç alabilecek daha hafif ve hareketli birlikler oluşturulamadı. Rumeli bölgesinin askerî harekât için uygun altyapısı doğuda bulunmuyordu. Doğuda uygun bir altyapı ve iaşe-ikmal sistemi kurulamadı. Ayrıca Safeviler'i doğu tarafından sıkıştıracak olan Özbeklerle iyi bir iletişim de tesis edilemedi. Ele geçirilen yerlerin ahalisinin Osmanlılar'a sıcak bakmaması yüzünden de fethedilen yerlere uzun süre hakim olunamadı. Bu yüzden Osmanlılar, İran'ı

tamamıyla fethedemediler. İran tamamıyla alınamasa da, Irak'ın fethi ile Hint ticaret yollarının kontrolü önemli ölçüde Osmanlılar'ın eline geçti.

Safeviler'le yapılan mücadele imparatorluğun dinî-siyasî anlayışının değişmesine yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu, Sünni dünyasının temsilcisi olma sıfatıyla Safeviler'le mücadele ederken, Hanefi fıkhını bütün ülkeye yaymaya teşebbüs edildi ve heterodoks unsurlara eskiden olduğu gibi hoşgörüyle bakılmadı. Hukuk sistemi de bu anlayışa uyduruldu ve zamanla Osmanlı ülkesindeki Türkmenler'in tepkilerine yol açacak bir tutuculuğa ve katılaşmaya gidildi. İki devlet arasındaki siyasî mücadele yüzünden mezhepler arasında bir uçurum meydana gelmiştir.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Portekizliler'in, Hint ticaret yollarına hakim olmaları Akdeniz ticaretine büyük bir darbe vurmuştu. Bu yüzden Osmanlılar, Mısır'ı ele geçirerek bu tehlikeyi bertaraf etmek istediler. Kanunî devrinde düzenlenen Hint seferleriyle de Portekizliler'in bu bölgelerden atılmasına çalışıldı. Ticaret yollarını emniyet altına almanın yanısıra Hindistan'daki Müslüman meliklere de yardımda bulunulmak isteniyordu. Hint seferlerinde istenilen başarı yakalanamasa da, Osmanlılar'ın faaliyetleri sayesinde Hindistan'dan Akdeniz'e gelen mal akışı Portekizliler'in bu bölgelere hakim olmalarından önceki seviyeye geldi.

Portekizlilerle yapılan mücadele çerçevesinde Yemen ve Habeşistan'da Osmanlı hakimiyeti kuruldu. Basra körfezine inildi, Katif ve Bahreyn alındı. Osmanlılar'ın Hint sularında ve ticaretindeki etkisi XVII. yüzyılın başlarından itibaren İngiliz ve Hollandalıların bu bölgelerde hakimiyet kurmasına kadar sürdü. Bu iki devletin Hint ticaretine hakim olmasıyla Akdeniz ticaret yollarının dışında kaldı.

Soru 4: Devrinde imparatorluğun batı siyaseti nasıldır?

Kanunî döneminde doğu sınırlarının fazla tehdit almaması ve Avrupa'da gelişen şartlarlardan dolayı asıl hedef batı olmuştur. Kanunî döneminde Habs-burg İmparatorluğu akrabalık bağlarıyla Avrupa'nın önemli bir kısmına sahip olmuştu. Onların önünde direnen tek güç Fransa ve İngiltere idi. Osmanlılar'ın Avrupa'daki bu mücadeleye karışmaları siyasî dengenin yeniden kurulmasını sağladı. Fransa ve İngiltere gibi millî monarşiler, Osmanlılar'ın, Habsburglar'a karşı mücadeleye girmesiyle hayat hakkı

bulabildi. Yine bu dönemde Avrupa'da ortaya çıkan reform hareketleri de Katolik bir devlet olan Habsburglar'a karşı gelişebilmesini, Osmanlılar'ın Şarlken'e karşı yaptığı askerî baskıya borçludur. Osmanlılar'ın, Habsburglar'ın Alman kanadını yıpratmaları sayesinde Protestanlık Almanya'da yayılabildi.

Habsburglar'ın Afrika'yı ele geçirmeleri de, bu bölgelerdeki Türk korsanlarıyla Osmanlılar'ın işbirliği yapması sayesinde önlendi. Bu dönemde Barbaros'un Kaptanıderya yapılması ve izlenen sistemli deniz siyaseti sayesinde Osmanlılar, Akdeniz'de biz de varız diyerek Habsburglar'ın İspanyol kanadını Kuzey Afrika'dan uzaklaştırdılar. Kuzey Afrika'nın Hristiyan olma tehlikesi bu bölgelerin (Cezayir, Trablusgarb, daha sonraki tarihlerde Tunus ve Fas) Osmanlılar tarafından fethi veya nüfuz altına alınmasıyla ortadan kalktı. Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da hakimiyet kuramayan Habsburglar bütün dikkat ve güçlerini Atlantik ötesindeki yeni sömürgelerine kaydırdılar.

Soru 5: İlk Kapitülasyon Kanunî devrinde mi verildi?

İlk kapitülasyonların 1535'te Fransızlar'a verildiğini hemen hemen herkes bilir. XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Venedik, Ceneviz gibi Avrupalı devletlere ticarî imtiyazlar verildiyse de, bunlar Kanunî döneminde Fransa'ya verildiği iddia edilen kapitülasyon gibi çok kapsamlı değildi. Ancak Kanunî döneminde bu kapitülasyonlar verilmemiştir. Halil İnalcık'a göre, Fransız elçisi De la Forest ile Veziriazam İbrahim Paşa arasında yapılan müzakereler esnasında bir kapitülasyon taslağı hazırlanmıştı. Fakat bu işin mimarı Veziriazam Makbul/Maktul İbrahim Paşa'nın ölümü üzerine kapitülasyon antlaşması yürürlüğe girmedi, taslak hâlinde kaldı. Bu antlaşmanın Türkçe metni de mevcut değildir. İnalcık, ilk gerçek Osmanlı kapitülasyonunun 18 Ekim 1569'da II. Selim tarafından Fransızlar'a verildiğini belirtir. Bazı yazarlar ise Fransızlar'la daha sonraki yıllarda yapılan kapitülasyon antlaşmalarında "Kanunî dönemine" atıf yapılmasından hareketle bu kapitülasyonun verildiği kanaatindedirler.

Soru 6: İki oğlunu niçin öldürttü?

Kanunî devrinin en dramatik yönü iki oğlunu öldürtmesidir. Kanunî'den sonra tahta kendi oğullarının geçmesini isteyen Hürrem Sultan, padişahın büyük oğlu Mustafa'yı, Rüstem Paşa'nın yardımı ile gözden düşürdü. Kanunî'yi, Mustafa'nın tahtta gözü olduğuna inandırdı; bunun üzerine padişah oğlunu 1553 İran seferi esnasında öldürttü. Bu hadise imparatorluk genelinde büyük hoşnutsuzluğa sebep oldu. Askerin tepkisi üzerine Veziriazam Rüstem Paşa görevden alındı.

Şehzâde Mustafa adına birçok mersiye yazıldı. Bunların en meşhuru padişahı suçlayan Taşlıcalı Yahya'nınkidir:

Meded, meded bu cihânın yıkıldı bir yanı
Ecel celâlîleri aldı Mustafa Hân'ı.
Dolundu mihr-i cemâli, bozuldu erkânı,
Vebâle koydular âl ile Âl-i Osmân'ı.
Geçerler idi geçende o merd-i meydânı
Felek o cânibe döndürdü şâh-ı devrânı.
Yalancının kuru bühtânı, buğz-ı pinhânı,
Akıtdı yaşımızı, yakdı nâr-ı hicrânı.
Cinâyet etmedi cânî gibi ânın canı,
Boğuldu seyl-i belâya, dağıldı erkânı.
N'olaydı görmiye idi bu mâcerâyı gözüm
Yazıklar âna, revâ görmedi bu râyı gözüm.
Donandı aklar ile nûrdan minâre dönüb
Küşâde-hâtır idi, şevk ile nehâre dönüb.
Göründü halka draht-i şükûfe-dârâ dönüb
Yürüdü kolları yanınca lale-zâra dönüb.
Dururdu Şâh-ı cihân hiddet ile nâra dönüb
Otağ haymeleri karlu kûhsâra dönüb.
Müzeyyen idi, bedenlerle ak hisâra dönüb.
El öpmeğe yürüdü, mihr-i bî-karâra dönüb.

Vücûd iline akın saldı akdı eşk-i revân
Eyâ, serîr-i sa'âdetde Pâdişâh-ı zemân.
O cân-i âdemiyân oldı hâk ile yeksân
Diri kala ne revâdır fesâd iden şeytân?
Nesîm-i subh gibi yirde koyma âhımızı,
Hakaret eylediler nesl-i Pâdişâhımızı.
Bir iki şerr ü fesâd ehli nitekim şemşîr
Bir iki nâme-i tezvîri kıldı katline tîr.
Gelür ezelde mukadder olan, kalîl ü kesîr,
Hezâr Kayser'in ola libâs-ı ömrü kasîr.
Eceldir âdeme derbend-i teng ü târ u 'asîr,

Zarûridir buna uğrar eğer cevân ile pîr.
Bu vâkı'a olamaz halka kâbil-i ta'bîr,
Ki erdeşir-i vilâyetde ola 'âdet-i şîr.
Bunun gibi işi kim gördü, kim işitdi 'aceb
Ki oğluna kıya bir server-i Ömer-meşreb?
Ferîd-i 'âlem idi, âlim idi, a'lem idi,
Muhammed ümmetine mevti mevt-i 'âlem idi.
Ziyâde mâtem idi, hayli emr-i mu'zam idi,
Salâh ü zühdü kavî, i'tikadı muhkem idi.
Meş'âyih ile musâhib, ricâle hem-dem idi,
Kerâmet ile kerîmü'l-hisâl âdem idi.
Nücûm gibi cihân-dîde vü mükerrem idi,
Vücûdu muhteşem ü şevketi mu'azzam idi.
Tevâzu' ile selâmında hod müsellem idi,
'Aceb o bedr-i tamâmın ne 'âdeti kem idi?
Hayiflar oldu ana, iftirâ ile gitdi
Huzûr-ı Hakka du'â vü senâ ile gitdi.
Sipihrin âyinesinde göründü rûy-ı fenâ
Kodu bu kesret-i dünyâyı, itdi 'azm-i bekâ.
Garîbler gibi gitdi o yollara tenhâ,
Çekildi 'âlem-i belâya hemçü mürğ-i hümâ.
Hakîkaten sebeb-i ref'et oldı düşman ana,
Nasîb olmasa ta'n mı bu cîfe-i dünyâ?
Hayat-ı bâkiye irişdi rûhu ey Yahyâ!
Şefîki rûh-ı Muhammed, refîki zât-ı
Hudâ. Enîsi gâib erenler, celîsi ehl-i sefâ,
Ziyâde ide yaşım gibi rahmetin mevlâ.
İlâhi! Cennet-i firdevs ana durağ olsun,
Nizâm-ı 'âlem olan Pâdişah sağ olsun!

Şehzâde Mustafa ölümünden sonra arkasından en az beş kişi ben Şehzâde Mustafa'yım diye isyan çıkardı. Şehzâdenin katlinden kısa bir süre sonra Varna'nın üst kısmındaki Dobruca'da ortaya çıkan bir kişi sultanın kaçmayı başaran oğlu olduğunu iddia etmişti. Şehzâdeye benzerliği ve cesareti ile etrafına Rumeli eyaletlerinden 14 bin sipahiyi toplamayı başardı. Niğbolu ve Silistre taraflarında bulunan Şeyh Bedreddin'in yolunu izleyen dervişler de, Düzme Mustafa'nın davasını desteklediler.

Sokollu Mehmed Paşa ve Pertev Paşa yeniçeriler ile üzerine yürüdüler. Padişahın yaklaştığı, Sokollu komutasında kuvvetlerin de üzerlerine geldiğini haber alınca asiler arasında ihtilaf çıktı. Birbirleriyle mücadele ederken yetişen birlikler Düzme Mustafa'yı yakaladı. Düzme Mustafa ve ileri gelen adamları İstanbul'da çengele geçirilerek öldürüldü.

O sırada Edirne’de bulunan Şehzâde Bâyezid’in isyanı bastırmakta ağır davranması, isyanın onun tertiplediği dedikodularının çıkmasına sebep oldu. Bu durum, Kanunî Sultan Süleyman’ın oğluna olan güvenini sarstı. Ancak Kanunî oğlunu affederek Kütahya valiliğine gönderdi. 1550’li yılların sonlarına doğru ise Kanunî iyice yaşlanmıştı ve seferlere çıkamıyordu. Saltanatına karşı hoşnutsuzluk iyice artmıştı. Hayatta iki oğlu vardı; Kütahya sancakbeyi Şehzâde Bâyezid ve Manisa Sancakbeyi Şehzâde Selim. Şehzâde Bâyezid kendini zevk ü sefaya düşkün kardeşinden daha üstün ve tahtın vârisi olarak görüyordu.

Kanunî iki şehzâde arasında çekişmenin arttığını görünce, onların sancaklarını değiştirdi. Selim’i Konya’ya, Bâyezid’i ise Amasya’ya tayin etti. İstemeye istemeye Amasya’ya gelen Şehzâde Bâyezid burada asker toplayıp, kardeşinin üzerine yürüdü. Onun bu hareketi Osmanlı hükümeti tarafından isyan olarak algılandı ve katline fetva verildi. Mağlup olup İran’a kaçan Bâyezid, bu ülkeden teslim alınarak 1562’de dört oğlu ile birlikte öldürüldü. Şehzâde Bâyezid hadisesi, Anadolu’da yeniçerilerin muhafız olarak kullanılması ve şehzâdelerden sadece en büyüğüne sancak verilmesi gibi idarî değişikliklerin yapılmasına sebep oldu.

Şehzâde Bâyezid ile babasının aralarında şiirle kurulan iletişim enteresandır. Bâyezid aşağıdaki şiiriyle babasından af dilemişti:

Ey serâser âleme sultan Süleymanum baba,
Tende canum canımın içinde cananum baba,
Bâyezıdına kıyar mısın benüm canum baba?
Bî-günahım, Hak bilür, devletlü sultanum baba.
Enbiyâ-ı ser-defter, ya’ni ki Âdem hakkiyçün,
Hem dahi Musa ile İsa vü Meryem hakkiyçün,
Kâinatun serveri, ol ruh-i a’zâm hakkiyçün,
Bî-günahım, Hak bilür, devletlü sultanum baba.
Sanki Mecnunam, bana dağlar başı oldu durak,
Ayrılub bi’l-cümle mal ü mülkden düşdüm ırak,
Dökerüm gözyaşunu “Vâ-hasretâ dâdü’l-fırak”
Bî-günahım, Hak bilür, devletlü sultanum baba.
Kim sana arzeyleye hâlim eyâ Şah-ı kerim?
Anadan, kardaşlarumdan ayrılub kaldum yetim,
Yok benüm bir zerre isyanum, sana Hakdur ‘allîm,
Bî-günahım, Hak bilür, devletlü sultanum baba.
Bir nice masumum olduğun şehâ bilmez misin,
Anlarun kanuna girmekden hazer kılmaz mısın?
Yoksa ben kulunla Hak dergâhına varmaz mısın?

Bî-günahım, Hak bilür, devletlü sultanum baba.
Hak teala kim cihanun Şahı itmüşdür seni,
Öldürüb ben kulunu, güldürme şahım düşmeni,
Gözlerüm nuru ogullarumdan ayırma beni,
Bî-günahım, Hak bilür, devletlü sultanum baba.
Tutalum, iki elüm başdan başa kanda ola,
Bu meseldür söylenür kim, "Kul günah itse n'ola"
Bâyezidün suçunu bağışla, kıyma bu kula,
Bî-günahım, Hak bilür, devletlü sultanum baba

ŞAHÎ

Kanunî oğlunun af dileyen bu şiirine, bir şiirle cevap vermiştir;

Ey-demâdem, mazhar-ı tuğyan u isyanum oğul!
Takmıyan boynuna hergiz tavk-ı fermanum oğul,
Ben kıyar mıydım sana ey Bâyezid Han'um oğul,
Bî-günahım dime bari, tevbe kıl canum oğul.
Enbiyâ vü evliyâ ervâh-ı a'zam hakkiyçün,
Nuh u İbrahim ü Musa ibn Meryem hakkiyçün,
Hatem-i âsâr-ı nübüvvet Fahr-i Âlem hakkiyçün,
Bî-günahım dime bari, tevbe kıl canum oğul.
Âdem adın itmiyen Mecnuna durak,
Kurb-i ta'atden kaçanlar daima düşer ırak,
Ta'n değildür dir isen "Vâ hasretâ dâdü'l-fırak",
Bî-günahım dime bari, tevbe kıl canum oğul.
Neş'et-i Hakdur übüvvet, râm olan olur kerim,
"Lâ-tekul üf' kavlini inkâr iden kalur yetim,
Ta'ate isyana âlimdir hudavend-i kerim,
Bî-günahım dime bari, tevbe kıl canum oğul.
Rahm ü şefkat zîb-i iman olduğun bilmez misin?
Ya, dem-i masumu dökmekden hazer kılmaz mısın?
Abd-i âzâd ile Hak dergâhına varmaz mısın?
Bî-günahım dime bari, tevbe kıl canum oğul.
Hak, reâyâ-yi mu'tie râ'î itmişdür beni,
İsterüm mağlub idem ağnâma zi'eb-i düşmeni,
Hâşâ'llâh öldürürsem bî-günah nâgâh seni,
Bî-günahım dime bari, tevbe kıl canum oğul.
Tutalum iki elün başdan başa kanda ola,
Çünki istiğfar idersün, biz de afv itsek n'ola?
Bâyezidüm, suçunu bağuşlarum gelsen yola,
Bî-günahım dime bari, tevbe kıl canum oğul.

MUHİBBÎ

Soru 7: Hürrem'e aşık mıydı?

Muhtemelen Yavuz döneminde Ukrayna topraklarından esir alınıp getirilen bir Katolik papazının kızı olan Roxolana'ya, Topkapı Sarayı'nda güler yüzlülüğünden dolayı Hürrem adı verilmişti. Kısa sürede aklını ve cazibesini kullanarak I. Süleyman'ın gözdesi oldu. Padişahın ilk eşi ve büyük oğlu Mustafa'nın annesi Mahidevran'ı devre dışı bıraktı. Kanunî, daha önceki padişahların cariyelere nikâh yapmama geleneğini yıkarak, Hürrem'le nikâhlandı. Hürrem'in padişah üzerindeki büyük nüfuzu, çağında onun Kanunî'ye büyü yaptığı söylentilerine sebep olmuştu.

Kanunî'nin Hürrem'e büyük bir aşkla bağlı olduğu, seferler esnasında ona yazdığı mektuplardan ve şiirlerinden açıkça anlaşılmaktadır.

Soru 8: Kanunî lakabı ne zaman verildi?

I.Süleyman'la birlikte kullanılan "Kanunî" sıfatı onun kendisi için takındığı veya devrinin yazarları tarafından ona verilmiş bir ünvan değildir. I. Süleyman kendi döneminin Avrupalı yazarları tarafından "Muhteşem", "Büyük Türk" gibi lakaplarla anılıyordu. Feridun Emecen'in tespitine göre "Kanunî" ünvanını, XVIII. yüzyılda Osmanlı tarihine dair bir eser kaleme alan Dimitri Kantemir kullanmıştı. Kantemir, onun kanun yapıcılığı üzerinde durarak bu vasfını ona lakap olarak verdi. Daha sonraki dönemin yazarları da bunu benimseyerek, I. Süleyman'ı "Kanunî" diye zikrettiler.

Soru 9: Kanunî devri imparatorluğun "Altın Çağı" mıydı?

Dünyanın hemen hemen her yerindeki toplumların kendi dönemlerinden önce, özlemlerini duydukları bir devir vardır. Bu "Altın Çağ" olarak adlandırılır. Devletlerin özellikle bunalımlı yıllarında, bu devirlere özlem artar. XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içine girdiği buhranlı yıllarda, Islahat layihası kaleme alanlar Kanunî dönemini dönülmesi gereken "Altın Çağ" olarak göstermişlerdi. Ancak Kanunî döneminin yazarları da ideal devrin Fatih dönemi olduğunu yazmaktaydılar.

XIX. yüzyılda yayılan tarihteki bir takım dönemleri idealleştirme eğilimi Osmanlı yazarlarınca da benimsendi ve tarihçiler, Islahat layihası yazarlarının da etkisi ile "Kanunî Devrini" ön plana çıkardılar. Kanunî dönemi her yönden imparatorluğun zirvesi olmasa da, padişahın 46 yıl

süren hükümdarlığı ve dünya siyasetine yön vermesiyle Osmanlı İmparatorluğu’nun en göz alıcı dönemidir.

KANUNÎ'NİN SON SEFERİ

Soru 1: Kanunî döneminde Avusturya mücadelesi nasıl cereyan etti?

Kanunî Sultan Süleyman devrinde Rusya'dan Hint Okyanusu'na kadar dünyanın her tarafına askerî harekâtta bulunulmuşsa da savaşların asıl ağırlığı Avusturya eksenli olmuştu. Osmanlı kuvvetleri ilk defa 1463-1479 yılları arasında Venedik'le yapılan savaş sırasında Avusturya topraklarına girmişti. Osmanlılar'la Avusturya arasında asıl mücadele ise Osmanlılar'ın Hırvatlara ağır bir darbe vurduğu 1493'te başladı. Hırvatlara yardım etmek isteyen Avusturya kuvvetleri, Osmanlı topraklarına girdi ve ilk çatışmalar meydana geldi. Kanunî döneminde Macaristan'ın alınması Osmanlılar'ı Habsburglarla komşu yapmıştı. 1526'da Mohaç'ta Macar Krallığı'nın yok edilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Habsburglar'ın doğu kolu olan Avusturya arasında Macaristan'a kimin hakim olacağı konusunda bitip tükenmek bilmeyen savaşlar başladı.

İki devletin ilişkilerinin ilk döneminde Avusturya, meydan savaşlarındaki üstünlüğünden dolayı Osmanlı ordularının karşısına çıkmamış, sınırlarını küçük, orta ve büyük çaplı birçok kale yaparak koruma yoluna gitmişti. Bu kaleler Dalmaçya'dan başlayarak, Hırvatistan ve Batı Macaristan'a, oradan Kuzey Tuna'daki dağ şehirlerinden geçerek Transilvanya'ya kadar uzanmakta ve Osmanlılar'a karşı bir nevi askerî sınır, engel oluşturmaktaydı. 1532'de Güns, 1566'da Sigetvar, 1594'te Yanık, 1663'te ise Uyvar kaleleri Osmanlı ordularının Viyana'ya yürüyüşünü engelledi. Viyana'nın surları ve tahkimatı zayıfken Osmanlı ordularının bu kalelerle uğraşarak zaman kaybetmeleri yüzünden büyük fırsatlar kaçırılmıştı.

1566’da Osmanlılar’ın Avusturya’ya büyük bir darbe vurmasını engelleyen Sigetvar Kalesi ise Osmanlı İmparatorluğu’nda bir dönemin kapandığı yer olmuştu.

Soru 2: Sigetvar Seferi’nin sebepleri nelerdi?

Semiz Ali Paşa’nın veziriazamlığı esnasında, 1562’de Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 8 yıllık bir barış antlaşması yapılmıştı. Ancak bu antlaşmaya rağmen iki devletin sınırları arasında problemler bitmemişti. Ayrıca Avusturya elinde bulunan Macaristan toprakları için Osmanlı İmparatorluğu’na verdiği yıllık vergiyi iki senedir ödemiyordu. Bu sırada, 1564’te Avusturya İmparatoru Ferdinand öldü. II. Maksimilyan’in tahta çıkması dolayısıyla yapılan diplomatik görüşmelerde Osmanlı devlet adamları ve elçileri iki yıllık vergiyi talep ettiler. Vergi meselesi gündemde iken Osmanlı’ya tâbi olan Erdel Kralı Zsigmond Janos, Avusturya’nın elinde olan Szatmar’ı aldı. Durumu şikâyet için İstanbul’a gönderilen Avusturya Elçisi Michel Czernowicz ise ilginç bir durumla karşılaştı. Avusturya Elçisi’ni Komorn’da durduran Budin Beylerbeyi Aslan Paşa, gecikmiş 60 bin duka altın vergiyi ödenmedikçe onun İstanbul’a gitmesine müsaade olunmayacağını bildirdi. Diğer taraftan da Avusturya İmparatoru’na gönderdiği Hidayet Çavuş isimli Osmanlı Elçisi ile vergi ödenmedikçe hiçbir elçinin gitmesine müsaade olunmaması yönünde padişahının emirleri olduğunu söyledi.

Osmanlı İmparatorluğu’nun bu baskısı üzerine Avusturya 1565 Şubat’ında vergi borcunu ödedi. Bunun üzerine barış antlaşmasının uzatılması ve Erdel-lilerin ele geçirdiği topraklarla ilgili görüşmeler başladı. Veziriazam Semiz Ali Paşa barış taraftarı iken, İkinci Vezir Sokollu Mehmed Paşa Erdellilerin tarafını tutuyordu. Antlaşma sağlanamadı ve Avusturya Elçisi Czernowicz Viyana’ya dönmek üzere yola çıktı. Ancak sınırlardan gelen haberler üzerine Czernowicz, Çorlu’da durdurulup, İstanbul’a geri getirildi. Avusturyalılar, Tokaj’ı zapt etmişlerdi. İyi bir fırça yiyen elçi, Osmanlı Elçisi ile birlikte tekrar Viyana’ya hareket etti. Durumu imparatora bildiren Elçi Czernowicz, görüşmelerde bulunmak üzere ikinci defa İstanbul’a geldi. Fakat İstanbul’da farklı bir hava vardı. Ali Paşa’nın ölümü üzerine veziriazam olan Sokollu Mehmed Paşa, Avusturya ile barış taraftarı değildi. Macaristan’daki Osmanlı kuvvetleri Erdel’in yardımına

gönderilmişti. İki taraf arasındaki görüşmelerden bir netice alınamadı ve Avusturya elçileri ülkelerine geri döndüler.

1566 başlarında iki taraf arasındaki gerginlik iyice artmıştı. Avusturya İmparatoru, sulhu kurtarmak için son bir hamle yaparak Hosszuthoty'yi İstanbul'a gönderdi. Elçi, bazı Türk esirleri ile vezirlere hediyeler getirmişti. Fakat yine gecikmiş vergi yoktu ve Avusturya'nın işgal ettiği Tokaj hakkında da bir açıklama yapmıyordu. Bunu üzerine elçi kaldığı evde hapsedilerek Avusturya'ya harp ilân edildi.

Soru 3: Kanunî, yaşlılık günlerinde niçin sefere çıktı?

Osmanlı hükümdarı Kanunî Sultan Süleyman, ihtiyarlığına bakmadan sefere çıkmaya karar vermişti. Bu sefere çıkma kararında 1565 Malta kuşatmasındaki başarısızlığı silme, Osmanlı Macaristanı'nı güven altına alma, 10 yıldır sefere çıkmadığı için asker ve halk arasında başlayan kendisine yönelik hoşnutsuzluğu giderme, oğulları arasındaki mücadelelerin kötü izlerini ortadan kaldırma ve bazı sufî çevrelerin yaydığı muhalif düşünceler yüzünden zedelenen kendi ve hanedanın imajını yeniden parlatma amaçları vardı. Şeyh Nureddin isimli birisi, "bizzat cihat görevini yapamayan bir padişahın tenkit edilmesinin uygun olduğunu" söylüyordu.

Soru 4: Sigetvar Seferi'nin hazırlıkları nasıl yapıldı?

İlk olarak İkinci Vezir Pertev Paşa, serdar tayin edilerek Erdel'e gönderildi. Ardından da asıl ordunun harekâtı için hazırlıklar başladı. Sefer güzergâhı üzerinde olan Osmanlı vali ve kadılarına emirler yazılarak, yollar ve köprülerle ilgili yapılması gereken işlerin yerine getirilmesi emredildi. Ayrıca sefer yolu üzerinde mahalli yöneticilere emirler gönderilerek ordudaki asker ve hayvanlara gerekli olan ihtiyaç maddelerinin, menzil adı verilen belli noktalardaki ambarlarda depolanması sağlandı.

Soru 5: Kanunî, sefere çıkmadan önce neler yaptı?

Zeynep Tarım Ertuğ, Kanunî'nin son seferine çıkışını yolda rahatsızlanmasını, ölümünü, ölümünün saklanmasını ve II. Selim'in cülûsunu *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri* isimli eserinde genişçe anlatır.

Kanunî, sefere çıkmadan önce Eyüp Sultan'ı ve atalarının türbelerini ziyaret etti. Gittiği türbelerde fakirlere büyük miktarlarda sadaka dağıttı. 5 Nisan 1566 Cuma günü yola çıkılacaktı ancak padişahın rahatsızlığı bunu engelledi. Ramazan Bayramı İstanbul'da geçirildikten sonra 29 Nisan günü büyük bir merasimle padişah ve devlet ileri gelenleri İstanbul'dan yola çıktılar. Kanunî'nin son seferine çıkışı çok haşmetliydi. Padişahın yakın maiyetini teşkil eden peykler, solaklar ve müteferrikalar bu merasim esnasında göz alıcı kıyafetler giymişti. İstanbullular da bu töreni seyre çıkmışlardı. Rengarenk kıyafetler içerisinde, bayrakları ve silahları ile çeşitli askerî kıtaların geçiş töreni seyreden herkesi kendisine hayran bırakmıştı. Padişah beyaz elbiseleriyle at üzerinde muhteşem maiyeti eşliğinde İstanbul'dan ayrılmıştı. Devrin tarihçileri padişahın beyaz sakallı ve beyaz elbiseli hâlinin nurdan bir minareye benzediğini söylerler. Kanunî'nin yanında başta veziriazam olmak üzere bütün vezirler, yeniçeri ağası, defterdarlar ve önde gelen bürokratlar da vardı.

Soru 6: Kanunî, seferde rahatsızlanınca ne yaptı?

Törenle şehirden ayrılan Osmanlı birlikleri İstanbul'un dışında kurulmuş olan otağ-ı hümâyûnun bulunduğu yerde ilk konaklamayı yaptılar. Padişah, sefere çıkmıştı ama at üzerinde gidecek gücü yoktu. Tekrar yola çıkıldığında rahatsızlığı artınca Sokollu Mehmed Paşa'nın yardımı ile arabaya geçti. Padişahın rahat bir şekilde seyahat edebilmesi için arabanın geçeceği yollar düzeltiliyordu. Sigetvar'a kadar araba ile giden Kanunî Sultan Süleyman, şehir merkezlerine gelindiğinde padişahlığın şanını ayağa düşürmemek için bütün rahatsızlığına rağmen ata binmişti.

İstanbul'dan ayrıldıktan bir ay sonra Tatar Pazarcığı'na gelinmişti. Burada iken Kanunî'nin torunu Manisa Sancakbeyi III. Murad'ın bir oğlunun doğduğu haberi geldi. Kanunî haberi getiren ulağa, "atalarımızda Murad oğlu Mehmed ola geldi. İsmi Mehmed olsun" dedi. Bu şehzâde 1595'te III. Mehmed adıyla Osmanlı tahtına çıkacaktı.

İstanbul'dan ayrıldıktan 49 gün sonra Belgrad'a gelinmişti. Belgrad'daki konaklamanın 10. gününde Erdel Prensi Zsigmond Janos Osmanlı ordugâhına geldi. Erdel Prensi'ne ordu İstanbul'dan ayrıldığında haber gönderilerek orduya gelmesi emredilmişti. Kanunî, Erdel hakimini Tuna üzerinde Belgrad'ın karşısında Semlin Şehri'ne hakim bir tepede kurulan

otağ-ı hümâyûnunda kabul etti. Sultan, önünde üç defa diz çöken Zsigmond Janos'a kalkmasını emretti ve prensi bir sandalyeye oturttu. Kanunî, "Sevgili oğlum" diye hitap ettiği Erdel hakimine iltifat etti ve Avusturyalılar'ın Erdel'den zapt ettiği kaleleri geri alması için gönderdi.

Soru 7: Sigetvar muhasarası nasıl başladı?

Belgrad'da durum değerlendirmesi yapıldı. Sefere çıkılırken asıl niyet Eğri Kalesi'nin fethiyken serhatlardan gelen bilgiler Sigetvar'ın Osmanlı topraklarına büyük zarar verdiği yönündeydi. Sigetvar Kalesi Komutanı Nicolas Zriny bu sıralarda Sikloş civarında karargâhını kurmuş olan Tırhala Sancakbeyi Mehmed Bey'i şehid etmişti. Bunun üzerine ordu Sigetvar'a yöneldi. Sigetvar ele geçirilmesi çok zor bir kale zinciriydi. Etrafı sularla çevrili, birbiriyle bağlantılı dört kaleden oluşuyordu. Sigetvar, her taraftan Almas Nehri ile bazı göller ve bataklıklarla çevriliydi. Kaleler birbirlerine tahta köprülerle bağlantılıydılar. Zaten "adalar şehri" manasına gelen Sigetvar ismi de kalenin bu konumundan dolayı verilmişti.

Tuna'yı geçmek için Vukovar civarında kurulan köprü askerin ağırlığına dayanamayınca Drava'da daha sağlam yeni bir köprü kuruldu. Köprüden Tuna'yı geçen Osmanlı ordusu Sigetvar'a doğru ilerlemeye başladı. 3 Ağustos'ta sefer esnasında yolda daha önce büyük yararlılıklar gösteren Budin Beylerbeyi Yahya Paşalu Aslan Paşa, kendi başına Polata Kalesi'ni fethetmeye kalkıp başarısız olması ve bu yüzden de Avusturya askerlerinin Türk şehirlerine saldırmasından dolayı idam edildi.

Sigetvar'a gelindiğinde askere moral vermek için ata binen Kanunî, atından inip çadırına yürüyerek gitti. 7 Ağustos 1566'da Sigetvar muhasarası başladı. Kuşatmanın başlangıcında Osmanlı ordusuna "hoşgeldin" güllesi gönderen kale komutanı Nicolas Zriny, elinde esir olarak bulunan ileri gelen bir Türk'ü de öldürmüştü. Zriny, kendisine ve kalesine o kadar güveniyordu ki kale istihkâmlarının bir kısmını kırmızı kumaşlarla kaplatmış, kale surlarına da madeni levhalar koydurtmuştu. Günler geçiyor, kale direniyordu. Padişahın rahatsızlığı ise günden güne artıyordu. Hastalığından dolayı dışarıya çıkamayan sultan kuşatmayı çadırından takip ediyordu. Padişahın otağı, kuşatmaya hakim bir yer olan Sigetvar'ın kuzeyindeki Smilehov Tepesi'ne kurulmuştu.

Soru 8: Sigetvar muhasarası nasıl cereyan etti?

İhtiyar padişahın hastalığı iyice artmıştı, ancak kale de bir türlü alınamıyordu. Dört kaleden oluşan ve çevresi su hendekleri ile çevrili oldukça büyük bir kale olan Sigetvar iyi tahkim edilmişti. Yeterli yiyecek, içecek ve savaş malzemesi mevcuttu. 3-4 bin askeri ve 60 civarında topu vardı. Kanunî kuşatmanın uzaması üzerine “Bu kale benim yüreğimi yaktı. Dilerim hakdan ateşlere yana” demişti.

İlk olarak eski Sigetvar denilen yer fethedilmişti. Burada dayanamayan Avusturyalılar şehri ateşe vererek asıl kaleye çekilmişlerdi. Burası zapt edildikten sonra asıl kale Osmanlı topçuları tarafından dövülmeye başlandı. Bir süre sonra yeni Sigetvar denilen yer de ele geçirildi. Bu arada, Nicolas Zriny’in Avusturya İmparatoru Maksimilyan’e yardım için gönderdiği adamlar yakalanmış ve kale önünde bayrakları açılarak teşhir edilmişlerdi. Ancak hiçbir şey dirayetli bir komutan olan Nicolas Zriny’i yıldırmıyordu. Sokollu Mehmed Paşa’nın Almanca, Hırvatça ve Macarca olarak yazdırıp kale içerisine attırdığı teslim olun mektupları da bir işe yaramamıştı. Sigetvar’ın ana kalesi direnmeye devam ediyordu.

Sokollu Mehmed Paşa, kalenin bir an önce fethedilmesi için büyük çaba gösteriyordu. Bazı geceler, siperlerde askerlerle beraber yatıyordu. Bir defasında ölümden kıl payı kurtuldu.

Kuşatmanın son günlerinde padişahın hastalığı iyice arttı. Asker arasında şayialar dalga dalga yayılmaktaydı. Kalelerin çevresindeki bataklık alan odun ve toprak ile doldurularak surların önündeki engeller kaldırılmıştı. Kaleye doğru “lağım” adı verilen tüneller kazılarak ve surlara “humbara” denilen bombalar yerleştirilerek surlar tahrip edilmeye çalışılıyordu.

5 Eylül günü surlara tırmanan bir Türk fedaisinin yerleştirdiği bomba surlarda büyük bir gedik açtı. Osmanlı askerleri gedikten içeri girmeye başlayınca müdafaa imkânının kalmadığını gören kale komutanı Nicolas Zriny iç kaleye çekildi. Bunun üzerine iç kale kuşatıldı ve surları ateşe verildi.

Soru 9: Kanunî’nin ölümü nasıl gizlendi?

Sigetvar tamamen düşmek üzere iken 6/7 Eylül gecesi “Büyük Türk”, “Muhteşem Süleyman” ölmüştü. Sigetvar kuşatmasında ise sona gelinmişti.

Böyle bir durumda padişahın ölümünün asker arasında duyulması bir aylık çabayı boşa çıkarabilirdi. Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, padişahın ölümünden haberdar olanlara bunun bir sır olarak saklanmasını ve gerekenlerin yapıldıktan sonra padişahın yattığı yerin altına gömülmesini emretti. Kanunî'nin cesedi, iç organları çıkarıldıktan sonra, misk ve anber kokuları sürülerek tahtın altına geçici olarak defnedildi. Bir adam da padişahın yatağına hasta gibi yatırıldı. Kanunî Sultan Süleyman öldüğünde 71 yaşındaydı. Tahta çıkalı 46 yıl olmuştu. En uzun süreyle hükümdarlık yapmış Osmanlı padişahıydı. Ancak hükümdarlığı süresince cepheden cepheye koşmuştu. Çoğu Avrupa'da olmak üzere 13 sefere çıkmış ve bu seferlerde toplam 10 yıl İstanbul'dan ayrı kalmıştı.

Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, böylece durumu askerden gizlemişti. Ancak kalenin bir an önce ele geçmesi lazımdı. Ordu komutanlarına, "Çok şükür padişahın sağlığı düzelmek üzeredir fakat kalenin fethinin gecikmesinden dolayı huzursuzluk duymaktadır. Padişahımızın emri Sigetvar'ın bugün fethedilmesidir" yönünde bir emir gönderdi.

Veziriazamın teşvikleriyle son hücum hazırlıkları yapıldı. Sigetvar Kalesi Komutanı Nicolas Zriny hiçbir savunma imkânı kalmadığı hâlde büyük bir cesaretle direnmeye devam ediyordu. İç kalenin surları yandığı için son bir gayretle huruç hareketi denedi. İpekli bir kaftan giydi. Boynuna altın bir zincir, başına da turna telleriyle süslenmiş şapkasını taktı. Kale anahtarlarını da cebine koydu. Kendisiyle beraber ölüme gitmeye ant içmiş 600 adamı ile süratle kaleden çıktı. Bu hareketi intihardan farksızdı. Kale kapısından çıkar çıkmaz göğsüne iki kurşun, başına da bir ok isabet etti. Ağır yaralı bir şekilde ele geçirilen Nicolas Zriny, yeniçeri ağasına götürüldü. Orada bir topun üzerinde başı kesilerek idam edildi. Huruç hareketini püskürten Osmanlı askerleri kısa sürede Sigetvar'ın direnen son noktası olan iç kaleyi de ele geçirdiler. Böylece 7 Eylül'de Sigetvar tamamen fethedilmişti.

Veziriazam, bu arada kalenin fethi bahanesi ile Kütahya Sancakbeyi ve tahtın tek vârisi olan Şehzâde Selim'e babasının öldüğünü bildiren bir mektup göndererek, onu orduya çağırdı. Veziriazam padişahın ölümünü saklamaya devam etti. Haberin asker arasında olumsuz bir etki yapacağından korkuyordu. Kalenin fethinden sonra veziriazam günlük rutin işlere devam etti. Başarı gösterenlere hilat giydirdi, tayinler yaptı. Düşman öldüren askerleri defterlere kaydettirdi.

Durumu vezirlerden bile saklayan Sokollu, ordu içerisine adam sokarak askerin düşüncelerini sürekli olarak takip etti. Askerlerin içerisinde padişahın hiç gözükmemesi üzerine dedikodu artmıştı. Söylentiler artınca tellâllar çıkaran veziriazam, Kanunî'nin Cuma Namazı'nı kalede kılacağını ilân etti. Daha sonra da padişahın ayağının incinmesinden dolayı Cuma Namazı'na gelemeyeceğini duyurarak durumu idare etmeye devam etti. Çeşitli numaralarla 22 gün geçiren veziriazam askerin padişahın gelip bahşiş vermesini istemesi üzerine, Kanunî'nin başkanlığında Divân toplantısı yapılacağı haberini askere ilân etti. Padişahın ölümü askere haber verilmediği gibi vezirlere de haber verilmemişti ama devlet ileri gelenleri durumu anlamışlardı. Divân toplantısından önce mırıldanan vezirleri ziyaret eden veziriazamın adamları, onları düşman içerisinde bulunulmasından dolayı askerin padişahın hayatta olduğuna inandırılması gerektiğine ikna ettiler.

9 Ekim 1566'da Divân toplandı. Divân'a gelen Yeniçeri Ağası Ali Ağa, veziriazamdan aldığı talimat uyarınca dışarı çıktığında yeniçerilere hitaben padişahın, "Berhüdar olup yüzleri ak olsun, gazaları mübarek olsun, yoldaşlığı tamam edip kaleyi iyi bir duruma getirsinler. Bütün bahşiş ve zamları verilsin" dediğini nakletti. Ardından da padişahtan hemen yerine getirilmesi gereken bir emir almış gibi atına binip, kaleye gitti. Bu haber üzerine padişahın otağı önünde toplanan asker dağıldı. Durum yine idare edilmişti.

Soru 10: II. Selim tahta nasıl çıktı?

Sokollu, Sigetvar'ın çevresindeki kaleleri de fethettirerek biraz daha zaman geçirdi. Şehzâde Selim'in orduya yetişmesi için zaman geçiriyordu. Şehzâdeye acele etmesi için bir mektup daha gönderdi.

Kanunî ölür ölmez Sokollu Mehmed Paşa tarafından Şehzâde Selim'e gönderilen Hasan Çavuş isimli haberci 12 gün sonra Kütahya'ya ulaşmıştı. Bu sırada Kütahya dışında Sıçanlı mevkiinde bulunan şehzâde, veziriazamın mektubunu aldığında çevresine durumu haber vererek şehre doğru hareket etti. Cuma günü olduğundan camilere haber verilerek Cuma Namazı'nda hutbe II. Selim'in adına okundu. Şehzâde Selim hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz 5 bin kişilik maiyetiyle Kütahya'dan yola çıktı. Bir hafta sonra, 29 Eylül 1566'da İstanbul'daydı. İstanbul'un Anadolu tarafına

ulaşan şehzâde, kendisini karşılamaya kimsenin gelmediğini görünce İstanbul Muhafızı İskender Paşa'ya adam göndererek bunun sebebini sordu. İskender Paşa, veziriazamın kendisine gönderdiği üstü kapalı ifadelerle yazılmış mektubu anlamadığından padişahın öldüğünü ve şehzâdenin geleceğini anlamamıştı.

Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Şehzâde Selim Üsküdar'dan Topkapı Sarayı'na geçti. Her tarafta toplar atılmış ve şehirde dolaşan tellâllar, "Devir Sultan Selim Han'ındır" diye taht değişikliğini ilân etmişlerdi.

Üç gün İstanbul'da kalan yeni padişah, Eyüp Sultan ve atalarının türbelerini ziyaret edip, sadakalar dağıttı. Daha sonra ulema ve şehir ileri gelenleri tarafından törenle şehirden uğurlandı. II. Selim, Filibe'ye geldiğinde Sokollu Mehmed Paşa ve vezirler tarafından gönderilen ve acele etmesi istenen üçüncü mektubu aldı. Yorgunluktan adamlarının bir kısmı yollarda kalan II. Selim, veziriazama bir cevap yazarak yolda olduğunu bildirdi. Bir süre sonra Belgrad'a vardığında Sokollu'ya bir mektup daha gönderdi.

Askerin cülûs bahşişi meselesi vardı. Orduda yeterli hazine olmadığından asker bu durumu problem edebilirdi. Bu yüzden veziriazam, II. Selim'e Belgrad'da kalmasını kendilerinin de oraya doğru yola çıktıklarını bildirdi.

II. Selim'in yaklaştığı haber alınınca Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, askere maaş dağıttıktan sonra orduyu 20 Ekim 1566'da Sigetvar önünden Belgrad'a doğru hareket ettirmişti. Kanunî'nin cesedi gömüldüğü yerden çıkarılıp gizlice hazırlanan ceviz tabuta konulmuştu. Tabut arabaya konuldu ve otağ-ı hümâyûn kaldırıldıktan sonra ordu törenle yola çıktı. Bir süre yol alındıktan sonra veziriazam güvenli topraklara gelindiğini söyleyerek birkaç yüz asker ve saray ağalarını bırakıp askeri padişahın arabasının yanından uzaklaştırdı. Ardından da emir verdi ve hafızlar Ku'ran okumaya başladı. Hafızların Ku'ran okumasından durumu anlayan padişahın yakın çevresindeki görevliler başlarına siyah sarıklar giydiler. Haber dalga dalga yayıldı. Bütün ordu ağlayıp, dövünüyordu. Öyle bir an oldu ki, asker yürümeyi bıraktı. "Hay Sultan Süleyman Han" diye feryada başladı. Bunun üzerine Sokollu Mehmed Paşa, askerlerin yanına gidip, "Kardeşler, yoldaşlar niçin yürümezsiniz. Bunca yıllık İslâm padişahını Ku'ran ile uğurlayalım. Gaza ile Macaristan'ı İslâm ülkesi yaptı. Hepimizi ihsanlarıyla

besledi. Karşılığı bu mudur ki, cesedini başımız üstünde götürmeyelim. Oğlu Sultan Selim Han padişahımız 17 gündür Belgrad'da sizi bekler. Merhum padişahımız bütün bahşiş ve zamlarınızı ona vasiyet etti. Hafızlar durmayın acımızın devası Ku'ran'dır" diyerek askeri sakinleştirdi.

II. Selim, siyah kaftanla babasının cenazesini karşıladı. Kanunî'nin cenazesinin bulunduğu araba önünde II. Selim ve devlet adamları dualar ettiler. Daha sonra Kanunî'nin tabutu musalla taşına kondu. Burada ikinci defa padişahın cenaze namazı kılındı. Daha sonra Kanunî'nin cenazesi ordudan ayrı bir kafile ile İstanbul'a doğru yola çıkarıldı ve yol boyunca durumu öğrenen halkın ağlamaları ve dualarıyla karşılandı.

Ordu Belgrad'a vardığında veziriazam, II. Selim'e bir tezkire göndererek cülûs töreni yapılması gerektiği ve ne şekilde yapacağını haber vermişti. Ancak II. Selim, devlet protokolünden haberi olmayan çevresindeki insanların etkisiyle veziriazamın dediklerine uymadı. II. Selim'in adamları İstanbul'da cülûs merasiminin yapıldığını, bir defa daha yapılmasının gereksiz olduğunu söylüyorlardı. II. Selim, meydana taht kurulmadan otağ-ı hümâyûna girip oturarak padişahlığını ilân etmişti. Taht kurdurmamasının bir sebebi de askerin cülûs bahşişi isteklerini atlatmaktı. Ancak Belgrad'da cülûs töreni yapılmamasını asker kabullenememişti ve ordu içerisinde homurtular çoğalıyordu.

Bir hafta Belgrad'da kalındıktan sonra İstanbul'a doğru yola çıkıldı. İstanbul'a gelindiğinde hâlâ cülûs bahşişi meselesi bir açıklığa kavuşmamıştı. Yol boyunca söylenip duran askerler İstanbul'a girer girmez harekete geçtiler. Padişahın önünde yürüyen askerler dar yerlerde ve yokuşlarda durarak II. Selim'in ilerlemesine engel oldular. Beyazıt'a gelindiği zaman bütün ordu durdu. Yeniçeriler kendilerine nasihat etmek isteyen ağaları Ali Ağa'yı ve onunla birlikte olan bazı vezirleri atlarından düşürdüler. Sokollu Mehmed Paşa, para dağıtarak askerle konuşmaya çalıştıysa da tam bir netice alamadı. Sarayın önünü dolduran askerler padişahı içeriye sokmak istemiyor ve "cülûs kanunu"nu hatırlatıyorlardı. II. Selim, vezirlerin ısrarları sonucu, "Bütün bahşiş ve zamlarınız verilsin, makbulümdür" dediği zaman asker yatıştı.

Kanunî Sultan Süleyman'ın cenazesi, İstanbul'da Şeyhülislâm Ebussuud Efendi tarafından üçüncü defa cenaze namazı kıldırıldıktan sonra Süleymaniye Camii'ndeki türbesinin inşa edilmesi düşünülen yere

götürüldü. Türbe henüz yapılmadığı için mezarın üzerine bir çadır kurulmuştu. Kanunî, Mimar Sinan’ın nezaretinde hazırlanan mezarına gömüldü. Böylece bir devir kapanmıştı.

PİRİ REİS VE HARİTALARI

Soru 1: Piri Reis nerelidir?

Piri Reis 1465'li yılların sonuna doğru Gelibolu'da doğdu. Tam adı Muhyiddin Piri'dir. Doğduğu bölgenin ahalisi denizle iç içe yaşadıklarından çoğu denizci olmaktaydı. Piri Reis'in memleketi olan Gelibolu'da doğanları meşhur Osmanlı Şeyhülislâmı ve tarihçisi İbn Kemal şöyle anlatır: “Gelibolu'da doğan çocuklar timsah gibi su içinde büyürler. Beşikleri ecel tekneleridir. Sabah ve akşam gemilerin sesleri ile uyurlar”.

Soru 2: Piri Reis nasıl denizci oldu?

Piri Reis'in amcası II. Bâyezid devrinin en ünlü kaptanlarından Kemal Reis idi. Çocukluk yıllarından sonra Piri, kendisini amcasının gemisinde buluverdi. 1487'de amcası ile birlikte İspanya'daki Müslümanlar'ın yardımına gitti. 1491-1493 arasında Sicilya, Sardunya, Korsika adalarına ve Güney Fransa kıyılarına yapılan akınlara katıldı. Yaklaşık otuz yıl amcası Kemal Reis ile birlikte Akdeniz'de hem korsanlık faaliyetlerine, hem de Osmanlı İmparatorluğu hizmetindeki deniz seferlerine katıldı. Bu yıllardaki yaşantısını Kitâb-ı Bahriye isimli eserinde şöyle zikreder:

> Akdeniz'de seyrederdik o zaman
> Kâfirlere vermezdik aman.

Soru 3: Osmanlı hizmetine ne zaman girdi?

Amcasını, Osmanlı hükümdarı II. Bâyezid'in davet etmesi üzerine, Piri Reis de onunla beraber Osmanlı donanmasında çalışmaya başladı. 1502'de Osmanlı-Venedik savaşında bir geminin kaptanı olarak görev yaptı. Amcasının 1511'de ölümü üzerine Piri Reis bir süre Barbaros'un yanında çalıştı ve daha sonra Gelibolu'ya çekilerek, ilk eseri olan dünya haritasını hazırlamaya başladı.

Soru 4: Haritalarını ve Kitâb-ı Bahriye'yi ne zaman hazırladı?

Denizciler için bir kılavuz olarak hazırlamaya başladığı Kitâb-ı Bahriye isimli eseri için tuttuğu notlarını düzenledi. Yavuz, Mısır seferine çıktığında Osmanlı donanmasına çağrıldı. Osmanlı donanması İskenderiye'yi ele geçirdikten sonra Piri Reis, ayrı bir filo ile Nil'den Kahire'ye gitti. Bu yolculuğu sırasında bu bölgelerin haritalarını yaptı. Hazırladığı dünya haritasını 1517'de Mısır'da Yavuz'a sundu.

Kanunî döneminde Rodos'un fethine, ardından da Veziriazam İbrahim Paşa'nın Mısır yolculuğuna katıldı. Bu yolculukta veziriazamın dikkatini çekti. Onun hazırladığı kitabın kıymetini anlayan İbrahim Paşa müsveddelerini temize çekerek kitap hâline getirmesini istemişti. Piri Reis, veziriazamın bu isteğini kısa sürede yerine getirdi ve Kitâb-ı Bahriye 1526'da Kanunî'ye takdim edildi. Eserinin padişah tarafından beğenilmesi üzerine, Piri Reis yeni bilgiler ilave ederek hazırladığı ikinci dünya haritasını 1528'de Kanunî Sultan Süleyman'a sundu.

Soru 5: Piri Reis, Hint Seferi'nde neler yaptı?

XVI. yüzyılın başlarında Hindistan ticaret yollarını Portekizliler'in ele geçirmesi Osmanlı çıkarlarını tehdit ediyordu. Osmanlı donanması arka arkaya Hindistan sularına seferler düzenlemeye başladı. Piri Reis, 1547'de Hind Kaptanıderyalığı'na getirildi. 26 Şubat 1548'de Portekizlilerden Aden'i geri aldı. 1551'de Süveyş Limanı'ndan 30 kadırgalık bir donanma ile hareket ederek Portekizlilere doğru sefere çıktı. 1552'de önemli bir Portekiz üssü olan Maskat'ı ve ardından Kişm Adası'nı alarak Hürmüz Kalesi'ni kuşattı. Portekizliler'in aşırı direnç göstermesi sonucu Hürmüz'ü alamadı. Peçuylu Tarihi'nde bu konuda ilginç bilgiler vardır. Piri Reis'in Portekizlilerden hediye ve haraç aldığı için kuşatmayı kaldırdığı iddia edilir.

Hürmüz'ü alamayan Osmanlı donanması Basra'ya geldi. Bu sırada Portekiz donanmasının Basra'ya gelmekte olduğu haberinin gelmesi üzerine Piri Reis, Körfez'de dolaşan gemilerini toplama imkânını bulamadığı için üç kadırga ile düşman gemileri gelmeden denize açıldı. Ancak bir gemisinin Bahreyn adaları yakınında batması nedeniyle iki gemiyle Mısır'a varabildi. Basra'da bulunan donanma amiralsiz, kendi kaderine terkedilmişti.

Soru 6: Piri Reis, niçin öldürüldü?

Bu sefer sırasında kendisinden yardımını esirgeyen Basra Valisi Kubâd Paşa'nın da girişimleriyle Piri Reis'in aleyhine olumsuz bir hava yaratıldı. Mısır Valisi'nin Divân-ı Hümâyûn'a, yazdığı onu kötüleyen mektubu üzerine, İstanbul'dan Piri Reis'in idam edilmesi emri geldi. Bu büyük Türk denizcisi ve âlimi 1552'de Mısır'da idam edildi.

Soru 7: Piri Reis, haritalarını nasıl hazırladı?

Piri Reis'in adının hemen hemen herkes tarafından bilinmesini sağlayan eserleri, çizdiği iki dünya haritasıdır. Bunlardan birincisi 1513'te yapıldı ve 1517'de Mısır'da, Yavuz'a sunuldu. Piri Reis'in haritası, ilk dünya haritası değildir. Bundan önce birçok haritacı tarafından eski dünyanın haritaları yapılmıştı ve Osmanlılar, İslâm coğrafyacıları vasıtasıyla bunlardan haberdardı. Amerika'yı da gösteren bir dünya haritası ise ilk defa 1498'de Kolomb tarafından çizilmişti. Ancak bu harita daha sonra kaybolduğu için nasıl bir şey olduğunu bilemiyoruz. Piri Reis, Kolomb'un bu haritasını ele geçirmiş ve başka haritalardan da istifade ederek kendi haritasını çizmişti. Piri Reis, Amerika kıyılarına giderek haritasını çizmemiş, daha önce yapılmış haritaları kullanarak yeni bir dünya haritası meydana getirmişti. Onun bu eseri haritacılık tekniği açısından önemlidir. Değişik ölçeklerdeki haritaları kullanarak birbirlerinin eksik yönlerini tamamlamıştı.

Soru 8: Piri Reis'in haritalarının özelliği nedir?

Piri Reis, Kolomb'un bugün elimizde bulunmayan haritasıyla, İskenderiye Kütüphanesi'nden çıkma bir haritayı kulladığı için haritasının önemi artmaktadır. Ancak Piri Reis'in Yavuz'a sunduğu dünya haritası eksiktir. Elimizdeki kısım İspanya'yı, Afrika'nın batı kıyılarını, Atlas

Okyanusu’nu, Güney ve Orta Amerika ile Antil adalarını içermektedir. Kayıp kısmın akıbeti bilinmemektedir.

9 renkte boya ile renklendirilerek, deri üzerine çizilen bu harita 86 cm boyunda, üst kısmı 61 cm, alt kısmı ise 41 cm genişliğindedir. Haritada rüzgâr gülleri ve çeşitli yön çizgileri bulunmaktadır. Harita üzerinde yapılan incelemeler, elimizde bulunan kısmın tam bir dünya haritasının bir parçası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Haritanın üzerinde zikredilen yerlerin özellikleri ve kimler tarafından keşfedildiği yazılıdır. Ayrıca harita üzerinde hayali insan ve hayvan resimleri bulunmaktadır.

Piri Reis’in 1528’de Kanunî’ye sunduğu ikinci haritası ise sekiz renkte boya ile renklendirilerek, ceylan derisi üzerine çizilmiştir. Bu büyük bir dünya haritasının sadece kuzey batı köşesidir. Elimizdeki parçada Atlas Okyanusu’nun kuzeyi, Kuzey ve Orta Amerika’nın yeni keşfedilmiş kıyıları ve Grönland’dan Florida’ya uzanan kıyı şeridi vardır. Piri Reis, birinci haritasında eksik bilgilerden kaynaklanan yanlışlıklarını, burada düzeltir. Adaları ve kıyıları son keşiflere dayalı olarak daha doğru çizer. Keşfedilmeyen yerleri ise beyaz olarak bırakarak, bilinmediği için çizilmediği belirtilir. Bu durum Piri Reis’in gelişmeleri takip ettiğini ve bilimsel hassasiyetini göstermektedir. İlk haritadan daha büyük ölçekli ve gelişmiş bu ikinci harita, teknik olarak döneminin en ileri örneklerindendir.

Soru 9: Piri Reis’in haritaları dünyada nasıl bir yankı uyandırdı?

Piri Reis’in birinci haritası 1929’da Topkapı Sarayı’nda bulunmuştu. Bulunmasından sonra harita yoğun bir ilgi topladı. İlk olarak bu konuda araştırmalar yapan Alman bilim adamı Kahle’nin çeşitli akademik yayınları oldu. Türkiye’den başta İsmail Hakkı Konyalı olmak üzere bazı Türk yazarlar, haritayı ilk bulanın Kahle değil Türkler olduğunu iddia ettiler. Ancak sarayın kayıtlarının incelenmesinden Piri Reis’in haritasını ilk bulanın Kahle olduğu açıkça ortaya çıktı.

Daha sonra bu haritalar Türkiye’de tıpkıbasım olarak yayınlandı, ancak Batı’nın ilgisi 1956 yılına kadar kayboldu. 1956’da bir Türk amirali bu haritanın tıpkıbasımını Washington D.C.’deki U.S. Navy Hydgrophic Ofis’e hediye etti. Burada eski haritalar uzmanı A. H. Mallery tarafından yapılan inceleme sonucunda, Piri Reis’in haritasının güneyindeki çizilmiş yerlerin, Antartika’daki Queen Maud kıyılarının, körfezlerinin ve oraya karşı duran

adaların henüz buz kaplamadığı zamana ait harita olduğu kanaatine varıldı. Bu konuda 26 Ağustos 1956'da Georgetown Üniversitesi'nin düzenlediği bir radyo tartışması yapıldı ve bu tartışmaya katılan kişiler Mallery'in fikrini desteklediler. Bu tartışmayı duyan Prof. Hapdgood, iki oğlu ve 24 öğrencisinden oluşan bir ekip kurarak araştırmalara başladı. Çeşitli kurumlardan birçok gönüllü de onlara yardımcı oldu. Piri Reis'in haritası yanında 18 haritayı daha incelediler ve sonunda 1965'te The Maps of Sea Kings (Eski Deniz Krallarının Haritaları) isimli bir kitap yayınladılar. Kitabın genişletilmiş ikinci baskısı da 1979'da yapıldı.

Bu kitapta yapılan araştırmaların sonucunda tarih öncesi çağlara ait dünyayı kuşatan bir kültürün varlığı ve bu kültürün modern çağa kadar yok olmuş bir teknoloji ile dünyanın haritasını yaptığını belirten delillere ulaşılmıştı. Bu kayıp medeniyet Antartika kıyılarının buzsuz olduğunu ve Kuzey Avrupa'da buz örtüsünün bulunduğunu biliyordu. Bizim keşfettiğimiz zamandan binlerce yıl önce enlem ve boylamları ve küresel trigonometriyi bulmuşlardı. Bu sonuçların ortaya çıkmasını sağlayan haritalar, aynı zamanda yer kabuğunun geçirdiği evrelere ait delilleri de vermekteydi.

Vincent H. Gaddes isimli bir araştırmacı da Amerika yerlilerinin efsane ve gizemlerini içeren American Indian Myths and Mysteries isimli kitabında Piri Reis'in haritaları ile ilgili çeşitli iddialarda bulunmuştu. Piri Reis'in haritası ve ona benzeyen bazı haritalar üzerinde yaptığı incelemeler sonucunda bu haritaların bilinmeyen bir çağda yapılmış haritaların kopyaları olabileceğini ileri sürmüş ve Amerika yerlilerinin efsaneleri ile bazı arkeolojik kalıntıları delil olarak göstermişti.

Prof. Hapdgood'un kitabından esinlenen Allan W. Eckert, konusu Piri Reis'in haritası etrafında geçen The Hap Theory isimli bir roman yazdı. Romanın sonunda dünya yok olmak üzeredir ve felaketten kurtulabilecek birkaç yerden birisi olan Kenya'daki Nqaia şehri ve civarındaki bir depoya Amerika Özgürlük belgesi ve anayasası ile birlikte Piri Reis'in haritası da konulur.

Piri Reis'in haritaları kaybolan Atlantis uygarlığına delil olarak başka yazarlar tarafından da kullanıldı. Harita, meşhur çizgi roman Martin Mystere (Atlantis)'de bile konu edildi. Bu haritalarla ilgili olarak meşhur bilim-kurgu yazarı Eridi Von Daniken'in ise başka fikirleri vardı.

“Tanrıların Arabaları” isimli kitabında bu haritaların çizildiği dönemde bilinmeyen birçok yeri gösterdiğini, bu yüzden bu haritaların uzaylılar tarafından yapılmış bir haritadan kopya edildiğini iddia etti.

Soru 10: Kitâb-ı Bahriye’nin muhtevası nedir?

Büyük bir denizci ve haritacı olan Piri Reis, korsanlık günlerinden başlayarak gezip gördüğü yerleri, yabancı kaynaklardan da yararlanarak tarihi ve coğrafi özellikleri ve haritaları ile birlikte Kitâb-ı Bahriye isimli kitabında anlatmıştı. Kitâb-ı Bahriye’nin şiir şeklinde yazılan ve denizcilikle ilgili tüm bilgilerin toplandığı başlangıç bölümünde, genel açıklamalardan sonra Ege ve Akdeniz adaları tanıtılır. Denizle ilgili gözlem ve tecrübelerin önemi vurgulanır. Fırtına, rüzgâr çeşitleri, pusula ve haritanın tanımından sonra, dünyayı kaplayan denizler ve karaların oranı belirtilir. Portekizliler’in denizcilikteki ilerlemeleri ve keşifleri, Çin Denizi, Hint Okyanusu, Akdeniz ve Ege Denizi’ndeki rüzgârlar, Basra Körfezi ile Atlas Okyanusu ayrıntılı biçimde anlatılır.

Nesir olarak anlatımın başladığı haritalı bölüm asıl kitabı oluşturur. Bu bölümde Çanakkale Boğazı’ndan başlayarak Ege Denizi kıyıları ve adaları, Adriyatik Denizi kıyıları, Batı İtalya, Güney Fransa, Doğu İspanya kıyılarıyla çevresindeki adalara ilişkin tarihi, coğrafi bilgiler verilir. Kuzey Afrika kıyıları, Filistin, Suriye, Kıbrıs ve Anadolu kıyıları izlenerek Marmaris’e gelinmek suretiyle tüm Akdeniz’in havzası anlatılır.

Piri Reis’in Kitâb-ı Bahriye isimli eserinde Amerika’nın keşfi ile ilgili çok ilginç bir bilgi vardır. Burada, Antil adalarının denizciler tarafından 1465’te keşfedildiğini yazmaktadır. Bu bilgi Kolomb’tan önce Amerika yakınlarındaki adalara giden denizcilerin varlığına işarettir.

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA

Soru 1: “Barbaros” ne demektir?

Osmanlı denizciliğinin en önemli ismi olan Hızır Reis, Barbaros lakabıyla tanınmıştır. Avrupalılar, ağabeyi Oruç Reis’e havuç rengine çalan kırmızı sakalından dolayı “Barbarossa” adını vermişlerdi. Bu konudaki bir diğer rivayette, Barbaros’un, Baba Oruç isminin bozulmuş hali olduğudur. Bu ismi daha sonra Hızır Reis için de kullandılar. Hayreddin lakabı ise Osmanlı hizmetine girdiğinde, ona Yavuz Sultan Selim tarafından verildi. Zaman zaman bazı yazarlar, Hızır Reis’in, Avrupalılar’ın verdiği Barbaros lakabıyla anılmasının yanlış olduğunu belirterek bu ismin kullanılmamasını, Hayreddin Paşa denilmesi gerektiğini yazmışlardır.

Soru 2: Barbaros Kardeşler Türk müdür?

Türkler’in denizcilikle fazla alakalarının olmaması ve Avrupalı birçok dönmenin de Afrika’da faaliyet göstermelerinden dolayı Barbaros kardeşlerin Türk olmadığı söylentileri vardır. Ancak bizzat Hızır Reis’in hatıralarında kendi kimliklerine ilişkin açık bilgiler vardır. Babaları Vardar Yenicesi’nden gelerek, Midilli’nin fethinden sonra buraya yerleşen Yakup isimli bir sipahidir. Barbaros Hayreddin Paşa üçüncü çocuk idi. 1483’te doğduğu tahmin edilmektedir. En büyükleri İshak, ondan sonraki Oruç, en küçükleri ise İlyas adını taşıyordu. İshak, Midilli’de kalmış, İlyas ise deniz savaşlarının birisinde şehid düşmüştür. Oruç’tan ise aşağıda bahsedeceğiz.

Soru 3: Oruç Reis nasıl Cezayir Sultanı oldu?

Adada yaşamanın bir sonucu olarak dört kardeş de denizcilikle uğraşıyordu. İshak Midilli'de oturarak ticaret yaparken, Oruç en küçük kardeşi İlyas ile birlikte Mısır ve Suriye kıyılarında, Hızır ise Selanik taraflarında mal alıp satardı.

Oruç Reis seferlerinden birisinde Trablusşam'dan gelirken Rodos şövalyelerinin saldırısına uğradı, kardeşi İlyas şehid olurken, kendisi de yaralı olarak esir düştü. Rodos'tan kardeşi Hızır'ın gayretleriyle zorlukla kurtuldu. Hapisten kurtulduktan sonra bir müddet Memlükler'in emri altında bir kadırgada kaptanlık yaptı, daha sonra Türk denizcilerine büyük yardımlarda bulunan Şehzâde Korkud'un desteğiyle bir gemi sahibi olarak korsanlığa başladı. Oruç Reis, şehzâdenin fikirlerine uyarak çeşitli yerlerde faaliyet gösterirken, onun taht mücadelesini kaybetmesi üzerine 1510'da Anadolu kıyılarından ayrılarak, kardeşi Hızır ile birlikte Tunus kıyılarındaki Cerbe Adası'na gitti. Burada kazandıkları başarıları, şöhretlerini ve servetlerini artırdı. Bu sırada Afrika yavaş yavaş İspanyol hakimiyetine giriyordu. Ancak İspanyollar, Afrika'daki topraklarının anavatanlarına uzaklığından dolayı bu bölgelerde hakimiyetlerini rahatça kuramıyorlardı. Bu sırada Cezayir'den gelen bir heyet İspanyolların Becaye'den çıkarılmasını talep etti. Bunun üzerine 1512'de harekete geçen Barbaroslar, Becaye'nin 60 mil doğusundaki Çiçel'i ele geçirdiler. Daha sonra Cezayir halkının onları davetinden de istifade ederek, 1516'da Cezayir'e hakim oldular. Oruç Reis hükümdarlığını ilân etti.

Soru 4: Oruç Reis nasıl şehid oldu?

Cezayir'in Barbarosların eline geçmesi İspanya açısından büyük bir tehlike olarak görüldü, ancak Şarlken'in gönderdiği donanma bir sonuç alamadı. Bunun üzerine İspanyollar, Tlemsen emirini devreye soktular. Durumu haber alan Oruç Reis, Tlemsen'i zapt etti. Fakat daha sonra 1518'de yerli halk ve İspanyollarla yaptığı mücadelede şehid düştü. Oruç Reis son derece atak ve gözü kara idi. Ölümünden sonra yerine kardeşi Hızır Reis geçti. Hem İspanyollarla, hem de yerli ahali ile uğraşan Hızır Reis bir ara Cezayir'i terketmek zorunda kaldı, ancak kısa bir süre sonra daha kuvvetli bir şekilde buraya hakim oldu.

Soru 5: Hızır Reis nasıl Osmanlı hizmetine girdi?

İspanyollar karşısında tek başına mukavemet edemeyeceğini anlayan Hızır Reis, Mısır'ı fetheden Yavuz'a bir heyet göndererek, bağlılığını bildirdi.
Durumu memnuniyetle karşılayan I. Selim ona asker ve gemi yardımında bulundu. Daha sonra Kanunî, Avrupa ile mücadele için son derece isabetli bir düşünceyle denizlerdeki açığı kapatmak gayesiyle Cezayir'i ele geçirmekle kendisini ispat eden Hızır Reis'i İstanbul'a çağırdı. Padişah gönderdiği fermanda, "İspanya'ya sefer etmek muradımdır, bir yarar adamını yerine koyup gelesin. Eğer muhafazaya kadir kimse yoksa yazıp, bildiresin" diyordu.

Cezayir'de durumu emniyete alan, Barbaros döneminin tecrübeli denizcilerinden 18 kaptanı da yanına alarak, 1532 Ağustos'unda İstanbul'a doğru yola çıktı. Messina açıklarında 18 gemilik bir filoyu ele geçirdi, ardından Koron'da olduğunu haber aldığı Doria'nın üzerine gitti. Onun geldiğini haber alan Doria ise İtalya'ya kaçtı. 1533 yılının Aralık ayında İstanbul'a gelen Hızır Reis büyük şenliklerle karşılandı. Kanunî'nin huzuruna çıkan Hızır Reis, etek öpmeyi bilmediğinden doğrudan ilerleyerek padişahın elini öptü ve karşısına oturdu. Padişahın sorularına da protokol dışı, serbestçe cevaplar verdi. Onun bu davranışları Kanunî'nin hoşuna gitti. Veziriazam İbrahim Paşa o sırada İran seferinde olduğu için onun yanına gönderildi. Halep'te veziriazamı yakalayan Hızır Reis burada 1534 Ocağında kaptanıderyalığa getirildi. Direkt olarak Osmanlı hizmetinde hiç çalışmamış birisinin bu kadar üst düzey bir göreve getirilmesi, Osmanlılar'ın liyakata verdiği önemi göstermesi açısından enteresandır.

Soru 6: Preveze Deniz Savaşı nasıl kazanıldı?

Barbaros'un donanmanın başına geçmesi ile Osmanlılar karaların yanısıra denizde de hâkimiyet kurmaya başladılar. İspanya ile Fransa arasında Mon-sone Ateşkesi yapılınca papanın liderliğinde İspanya-Venedik-Papalık-Malta Şövalyeleri ve diğer küçük İtalyan devletleri arasında Türkler'e karşı bir ittifak oluşturuldu. Çok büyük bir donanma meydana gelmişti, ancak komutanlar arasında geçimsizlik, kıskançlıklar ve itimatsızlıklar mevcuttu. İspanyollar, Venedikliler'in kendilerini Osmanlı donanmasına yem yapacağından şüphelenirken, aynı şüphe Venedik

tarafında da vardı. Barbaros ise düşman donan-masındaki bu durumun farkındaydı.

Haçlı donanmasının başına, Venedik'in istememesine rağmen Andre Doria getirildi. Hedef seçiminde de anlaşmazlık çıktı. Venedikliler Doğu, İspanyollar ise Batı Akdeniz'deki Türk topraklarını ele geçirme taraftarıydılar. Antlaşma sağlanamayınca ilk planda Türk donanmasının yok edilmesi, sonra karşılaşılacak duruma göre hareket edilmesi kararlaştırıldı. Düşman donanmasının hareketini ve Girit civarında bulunan Salih Reis idaresindeki 20 gemilik filoya saldıracağını haber alan Barbaros da İstanbul'dan ayrıldı. Ege Denizi'nde Osmanlılar'ın eline geçmemiş adaların bir kısmını aldı. 24 Eylül de Osmanlı donanması Preveze limanına varmıştı.

Barbaros, düşmanlarından önce davranarak Preveze Körfezi'ne girmişti. Doria'nın idaresindeki donanma sayıca kendisinden üstün ve daha büyük gemilere sahip olduğu için Haçlılarla açık denizde karşılaşmak aleyhineydi. Körfezin içinde büyük gemilerin geçemeyeceği bir sığlığın ardına gizlenerek düşmanın açık vermesini bekledi. Düşmanları, karaya asker çıkararak Preveze'yi kuşattıkları takdirde iki ateş arasında kalabilirdi, ancak Doria böyle bir hamle yapmadı. Osmanlı donanmasını oradan çıkaramayacağını anlayan Andre Do-ria, 26, 27 Eylül gecesi Preveze açıklarından ayrılarak, daha güvenli bir yere doğru hareket etti.

27 Eylül sabahı Barbaros onları takibe başladı. Haçlı donanması kadırga ve kalyonlardan oluşan karma bir filo olduğu için yol alırken problemlerle karşılaşıyorlardı. 28 Eylül'de Osmanlı donanması onları yakaladı. Deniz çarşaf gibiydi. Koskoca kalyonlar hareketsiz kalmışlardı. Barbaros ise, Akdeniz'de rüzgârın her zaman uygun olmamasından dolayı rüzgârla hareket eden kalyonlar yerine kürekle çalışan kadırgaları tercih ettiği için sıkıntıda değildi.

Venedik'in en büyük denizcilerinden Alessandro Condalmiero'nun idaresindeki devasa kalyon Haçlı donanmasından ayrı düşerek Türkler'in karşısında kalakalmıştı. Bu geminin yanında cüce kalan Türk kadırgaları ona saldırırken, Doria'dan yardım gelmedi. Akşama doğru rüzgâr da Haçlı donanmasının lehine esmeye başladı, ancak komutanların yalvarmalarına rağmen Doria, Türkler'in üzerine hareket etmedi. Osmanlı gemileri bir taraftan Venedik kalyonuna saldırırken, diğer taraftan da Haçlı donanmasından ayrı düşmüş gemileri avlıyordu.

Andre Doria, Türk donanmasının üzerine gideceğine rotasını açık denize çevirdi. Ancak Barbaros hafif kadırgaları için elverişli kıyıları bırakarak, kendi aleyhine olacak bir ortamda Haçlılarla savaşacak kadar basit bir denizci değildi. 29 Eylül günü sabah olduğunda ise Doria donanmasını toplayıp kaçmıştı. Kaçarken kimse görmesin diye Amirallik fenerini bile söndürmüştü. Osmanlı donanması çok az bir kayıpla Preveze Savaşı'nı kazanmıştı.

Soru 7: Preveze Deniz Savaşı'na, Batılılar nasıl bakar?

Preveze Deniz Savaşı, ülkemizde Türk denizcilik tarihinin en önemli zaferlerinden birisi olarak kutlanırken, bazı batılı yazarlar 5-6 Venedik gemisinin batırıldığını, bu yüzden fazla önemsenmemesi gerektiğini belirtirler. Ancak Hammer dahi, Preveze'deki Haçlı donanmasının kaybını 128 gemi olarak verir.

Preveze Savaşı, daha sonra 1571'de Türk donanmasının yok edildiği İnebahtı Savaşı gibi büyük bir deniz muharebesi değildir. Ancak bu savaştan sonra çeyrek asır boyunca, Türkler Akdeniz'de üstünlüğü elinde tutmuştur.

Öte yandan Amerikalı Albay B. Taylor, Preveze Savaşı'nın Doria ile Barbaros arasında danışıklı dövüş olduğunu iddia etmiştir. Fakat bu iddiasının aslı yoktur. Lane-Poole ise Cezayir korsanlarını cahil olarak niteler, ancak bu da doğru değildir. Cezayir'de bulunan Türk denizcilerinin icraatları ve Osmanlı donanmasına katkıları açıkça ortadadır.

Bir diğer iddia da Barbaros'un İspanyollarla işbirliği ortamı aradığıdır. İspanya Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre, 25 Eylül'de Alarcon adlı bir İspanyol ajanı Barbaros'a bir mektup yazarak, "Afrika'daki bazı topraklar ile Trablusgarb'ı ona vermek karşılığında Osmanlı hizmetinden çıkıp Cezayir'e dönmesini" talep etmişti. Barbaros'un cevabının da "eğer İspanya, Venedik'e karşı savaşırsa yardımcı olabileceği" yönünde olduğu iddia edilir. Ancak bu yazışmaların doğruluk derecesi tespit edilememiştir.

Soru 8: Barbaros Hayreddin Paşa nasıl öldü?

1543'teki Nice seferinden sonra Barbaros Hayreddin Paşa bir daha sefere çıkmadı. Tersanelere çeki düzen vermekle uğraştı. Hastalandıktan kısa bir süre sonra 5 Temmuz 1546'da vefat etti. Ölümüne "Mate Reisü'l-

Bahr=953/1546 (Denizin Reisi öldü)" sözü ile tarih düşüldü. Hayatta iken yaptırdığı Beşiktaş'taki medresesinin yanındaki türbeye gömüldü. Osmanlı donanmasının hareket ettiği yer olan bu limana gömülmeyi kendisi vasiyet etmişti. Böylece öldüğünde bile çok sevdiği denizden ve gemilerden uzak kalmayacaktı. İstanbul'dan ayrılacak olan donanma Beşiktaş'taki Hayreddin iskelesine demir atar, sonra denize açılırdı.

Soru 9: Barbaros Hayreddin Paşa'nın gazâları nasıl yazıldı?

Barbaros Hayreddin Paşa, hayatta iken hatıralarını yazdırmıştı. Böyle bir hatırat yazdırmasının sebebi Kanunî'nin isteğiydi. Kanunî Sultan Süleyman bir gün ona; "Sen ve karındaşın nasıl ortaya çıkıp, cihad meydanına atıldınız? Bunun sebebi ne idi? Kimlerdensiniz? Kul taifesinden mi, sairlerden mi? Bu zamana gelinceye kadar ufak büyük, karada ve denizde, ne şekilde gazâlar oldu ise, baştan sona kadar, ne eksik ne fazla, gerek nazım gerek nesirle yazıp, bir kitap düzüp, buraya gönderin ki, eskiden yazılmış tarihlerin yanında, Hazine-i Âmire'mde bulunsun" diye ferman göndermişti.

Bunun üzerine Barbaros, bir denizci olup yapılan gazâları şiirlerle anlatan Seyyid Muradî'yi çağırarak, ona; "Baka Muradî! Bizler için artık dünyada işitilmedik nesne kalmamıştır. Hemen arzumuz, bu fani âlemde bir eser bırakıp, torunlarımızın hayır duasına vesile kılmaktır. Benim dediklerimi nesirle ve nazımla yaz. Bu dünyada gazâlarımızdan sonra bir de kitap koyup gidelim" dedi. Seyyid Muradî, Barbaros'tan dinlediklerini, kendi gördüklerini ve diğer denizcilerden duyduklarını kaleme aldı. *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* adını taşıyan bu hatıralar, birisi manzum, diğeri de mensur olmak üzere yazılmıştı. Bu büyük Türk denizcisi hakkındaki bilgilerimizin çoğunu bu esere borçluyuz.

Soru 10: Akdeniz bir Türk gölü müydü?

XVI. yüzyılda Preveze Deniz Savaşı'ndan sonra Akdeniz'in bir Türk gölü olduğu söylenir. Ancak bu doğru değildir. Karadeniz'in bu statüsü Akdeniz'de gerçekleştirilememiş ve burası bir "Mare Nostrum" olmamıştır. Akdeniz'in kuzeyi ve Sicilya, Malta gibi birçok ada da Osmanlılar'ın elinde değildi. Nitekim 1565'te Malta'nın alınamaması bunun en önemli

göstergesidir. Osmanlılar Akdeniz’de de var olduklarını göstermişler, ancak belirgin bir üstünlük kuramamışlardı. Bırakın Akdeniz’in tamamını, Doğu Akdeniz’de bile tam bir üstünlük kurmak oldukça zordu. Doğu Akdeniz Osmanlı hakimiyetinde olmasına karşılık İçel, Antalya gibi Osmanlı şehirleri dahi Hristiyan korsanların sık sık baskınlarına uğruyorlardı.

SOKOLLU MEHMED PAŞA

Soru 1: Çobanlıktan veziriazamlığa uzanan serüven nasıl başladı?

Sokollu Mehmed Paşa, XVI. yüzyılın ilk yıllarında Bosna'nın Vişegrad kazasının Rudo nahiyesinin Sokoloviç (Şahinoğlu) köyünde, köy ile aynı adı taşıyan bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Geniş ve soylu bir ailenin çocuğu olan Bayo (Bayiça) bir müddet çobanlık yaptıktan sonra Mileşeva Manastırı'nda rahip olan dayısının yanına gitti. Devşirme toplamakla görevli olan Osmanlı memurları soylu ailelerin çocuklarını toplamaya özen gösterirlerdi. Kanunî'nin cülûsundan sonra Bosna'dan devşirme toplamakla görevli Yayabaşı Yeşilce Mehmed Bey, Sokoloviç köyüne geldiğinde, o sırada 15-16 yaşlarında olan Bayo'yu beğenerek devşirme kaydetti. Ailesi onu vermek istemiyordu, ancak Mehmed Bey bu gencin istikbalinin çok parlak olduğunu söyleyerek, onları ikna etti.

Soru 2: Osmanlı İmparatorluğu'nda nasıl yükseldi?

Kanunî, Edirne'deyken Bosna ve çevresindeki tanınmış ailelerden toplanan 40 çocuk buraya getirilmişti. Padişah bunların arasında Sokoloviç'i gördü ve Edirne sarayında eğitimine başlanmasını istedi. Mehmed adını alan bu genç Edirne Sarayı'nda yetiştirildikten sonra, Küçük oda hizmetiyle Enderun'a alındı. Buradaki, daha sonra da sarayın diğer bölümlerindeki hizmetleri padişahtan takdir gördü. Küçük odadan Hazine'ye, oradan da Enderun'un en seçkin yeri olan Has odaya geçti. Daha sonra rikâbdar, çuhadar, silahdar, çaşnigirbaşı ve kapıcılar kethüdası oldu.

Barbaros'un ölümü üzerine 1546'da Kaptanıderyalığa yükselen Sokollu Mehmed'in, artık saray dışı memuriyet hayatı başlıyordu. 1550'de Rumeli Beylerbeyisi oldu, daha sonra da İran seferindeki hizmetlerinden dolayı 1554'te vezirliğe yükseldi. Şehzâde Selim ile Bâyezid'in mücadelesinde padişahın emri ile Selim'e yardım ederek, savaşın kazanılmasında önemli rol oynadı. 1561'de Şehzâde Selim'in kızı İsmihan Sultan ile evlenmesi, talihini daha da parlattı. 1564'te ikinci vezir iken Veziriazam Semiz Ali Paşa'nın ölümü üzerine veziriazamlığa yükseldi. Sokollu Mehmed Paşa, aniden yük-selmemiş, XVI. yüzyıldaki Osmanlı hiyerarşisindeki düzene uygun olarak, sırayla birçok memuriyette bulunduktan sonra veziriazam olmuştu. Birçok devlet görevinde bulunduğu için tecrübesi oldukça fazlaydı. Kanunî'ye iki yıl veziriazamlık yaptı. Kanunî, 1566'daki son seferinde vefat edince, padişahın ölümünü ustaca gizleyerek bir kriz çıkmasını önledi. II. Selim devrinde de veziriazamlıkta kaldı.

Soru 3: Lehistan krallarının seçilmesindeki rolü nedir?

1572'de Lehistan Kralı II. Sigismund'un varissiz ölümüyle, Polonya tahtı için çekişme başlamıştı. Ruslar'ın buraya asker sevki üzerine Osmanlı İmparatorluğu harekete geçti. Klasik Osmanlı siyasetine göre Lehistan, Avusturya ve Rusya'ya karşı tampon bölge olarak görülüyordu. Lehistan tahtına Osmanlı aleyhtarı biri geçerse Eflak, Boğdan ve Erdel tehdit altına girebilirdi. Osmanlı yönetimi Leh beylerinden birisinin seçilmesini istiyordu. Ancak Fransa'nın da olaya müdahil olması ve Henry de Valois'i aday göstermesi üzerine, Sokollu Mehmed Paşa onu destekledi. Sokollu'nun Leh beylerine ve piskoposlarına tavsiyesiyle Henry, Lehistan Kralı seçildi. Böylece Leh tahtına Osmanlı taraftarı siyaset izleyecek biri çıkmıştı.

Henry'nin Fransa tahtına geçmesi üzerine Lehistan yine başsız kaldı. Bunun üzerine Sokollu, buraya tekrar Osmanlı taraftarı birini seçtirmek için harekete geçti. Avusturya ve Rusya hükümdarlarının kendilerini Leh Kralı seçtirmesi istenmiyordu. Leh soylularının bir kısmı, Osmanlı'nın tavsiye edeceği kişiyi kral seçeceklerini belirttiler. Bunun üzerine Sokollu, kendilerine kral olarak Erdel veya İsveç Kralı'nı seçmelerini tavsiye etti. Avusturya ile Rusya'nın aleyhinde de faaliyete geçti. Bir müddet hangisinin Leh Kralı olacağını düşünen Sokollu, sonunda Erdel voyvodası Bathory'de

karar kıldı ve onu seçtirdi. Böylece Osmanlılar Lehistan'ın hâmisi olmuşlardı.

Soru 4: Don-Volga kanalı projesini gerçekleştirmeyerek Osmanlı'ya ihanet etti mi?

Mustafa Müftüoğlu gibi bazı yazarlar Sokollu'nun, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türk dünyasının kaderini değiştirecek Don-Volga (Ten-İdil) kanalı projesinin gerçekleşmesine engel olarak ihanet ettiği kanaatindedirler. Çok önemli olan bu projeye yeterli ilgiyi göstermediği ve bu işin altından kalkamayacak kabiliyette biri olan Kasım Paşa'yı görevlendirmesinden dolayı kanalın açılamadığını söylerler. Sokollu'nun bu projeyi bilinçli olarak engellediğini iddia etmektedirler. Bu projenin hazırlandığı tarihten daha sonraki yıllarda eserlerini kaleme alan Peçuylu İbrahim Efendi ve Kâtip Çelebi'nin yazdıklarını yorumlayarak bu neticeye varırlar. Ancak o dönemin kaynakları incelendiğinde bu projeye engel olmak bir tarafa, Don-Volga kanalı projesinin Sokollu'nun öncülük yaptığı bir düşünce olduğu açıkça anlaşılır.

Don ve Volga nehirleri arasındaki kanal için görevlendirilen, Kasım Paşa kışın yaklaşması üzerine geri çekilmişti. Ancak onun çabucak bu bölgeden ayrılması komutası altındaki askerlerin müthiş soğuk ve kar fırtınaları ile yok olmasını önlemiştir. Ayrıca ilk teşebbüste istenilen netice alınamasa da, ertesi yıl faaliyete devam edilecekti. Fakat başta Lala Mustafa Paşa olmak üzere Sokollu'nun rakipleri, onun muhalefetine rağmen Kıbrıs'a sefer düzenletince imparatorluğun bütün dikkat ve enerjisi Akdeniz'e çevrildi. Bu gelişmeler ve o bölgede depolanan mühimmatın infilak etmesi Don-Volga kanalı projesinin tekrar yürürlüğe sokulmasını engelledi.

Bazı tarih kitaplarında kanalın üçte birinin kazıldığı yazılıdır. Bu yüzden projenin tamamlanmaya yaklaşıldığı ve kolay bir iş olduğu zannedilir. Ancak Akdes Nimet Kurat'ın bu konudaki incelemesi, iyi bir araştırma yapılmadan, dönemin imkânlarında yapılması mümkün olmayan kanal için teşebbüs edildiyse de, bu işin olamayacağı görülünce bundan vazgeçilerek, gemilerin karadan çekilerek götürülmeye çalışıldığını ortaya çıkarmıştır. Ruslar, bu bölgede yaklaşık 60 kilometre uzunluğundaki kanalı ancak 1952'de yapabilmişlerdir.

Ejderhan seferi Osmanlı askerlerinin hiç alışık olmadıkları ve tanımadıkları şartlar altındaki bir bölgeye yapılmıştı. Sefer başarısız olunca, bir daha teşebbüs edilmedi.

Soru 5: Sokollu Mehmed Paşa Sırp kilisesini yeniden nasıl canlandırdı?

Sırp Patrikhanesi 1219'da İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak bağımsız olmuştu. Fatih Sultan Mehmed 1459'da Sırbistan'ın fethini tamamlayınca Sırp Patrikhanesi'ni kapattı ve kiliseleri ile cemaatini Ohri'deki Bulgar kilisesine bağladı. Bu durum 1557'ye kadar devam etti. 1557'de Sokollu Mehmed Paşa, Sırp kilisesini İpek'te tekrar açtırdı ve başına da kardeşi Makarije'yi patrik olarak tayin etti. Sırp patrikliğinin bu bağımsız dönemi 1766'ya kadar devam etti. Sırp patrikliğinin müstakil olarak kurulması, Sırplar'ın, Helen kültürü altında ezilmesini önlemiştir.

Soru 6: III. Murad ile Sokollu'nun arası neden açıldı?

II. Selim zamanında Sokollu'nun aleyhine çalışanlar olduysa da, padişah onun hizmet ve faaliyetleri sayesinde rahat ettiğini belirterek, bunlara aldırış etmemişti. III. Murad da tahta ilk geçtiğinde yaşlı veziriazama iltifat etmiş, hatta ilk görüşmelerinde onun elini öpmeye dahi kalkmıştı. Ancak Sokollu'nun, III. Murad devrinde de makamını muhafaza etmesi, aleyhindeki faaliyetlerin artmasına sebep oldu. Sokollu Mehmed Paşa'nın düşmanlarının başında Şemsi Ahmed Paşa, Lala Mustafa Paşa, Defterdar Üveys, Şeyh Şüca, padişahın hocası Saadeddin Efendi, Harem-i Hümâyûn Kethüdâsı Canfeda Kadın ve musahi-belerden Raziye Hatun geliyordu.

Bunların padişaha yaptıkları telkinler sonucunda, Sokollu'nun eski otoritesi yavaş yavaş azalmaya başladı. Düşmanları, onun karşı çıkmasına rağmen İran'a savaş açtırdılar. Padişaha tesir edenler, veziriazamı devre dışı bırakarak hatt-ı hümâyûnla (padişahın kendi el yazısı ile verdiği emirler) işlerini yaptırıyorlardı. III. Murad devrine kadar padişahlar nadiren yazılı emirler verirken, bu dönemde veziriazamın devre dışı bırakılması için bu usul aşırı derecede yaygınlaştı. Veziriazam, yetkisinde olan tayinlerde ve diğer işlerde devre dışı bırakıldı. Ayrıca onun adamlarının bir kısmı çeşitli yerlere sürüldü, bir kısmı da sudan bahanelerle öldürüldü. Hatta

Sokollu’nun amcasının oğlu Budin Beylerbeyisi Üveys Paşa, Budin sarayına ve baruthanesine yıldırım isabet etti diye suçlanarak, idam edildi.

Sokollu yapılan bu aşağılamalara rağmen işine devam ediyordu. İstifa etse öldürülecekti. Düşmanları onun öldürülmesini istiyorlarsa da, III. Murad bu işten görünüşte uzak duruyordu. Yaşlı veziriazam çektiği bütün çileye rağmen vakarını muhafaza ederek görevinin başında kaldı.

Soru 7: Sokollu nasıl öldü?

Sokollu sıkıntılar içerisinde iken, bir gün konağındaki ikindi divânına gelen bir derviş, arzuhal verecekmiş gibi yapıp, koynundan bir hançer çıkararak veziriazamın kalbine sapladı. Ağır yaralanan yaşlı veziriazam fazla yaşamayarak, kısa bir süre sonra vefat etti. Sokollu’yu öldüren kişi görünüşte timarının azaltılmasından şikâyetçi olan bir Boşnak’dı. Ancak bazı araştırmacılara göre suikastte Hamzavîler’in parmağı vardı. Tarikatın şeyhi Hamza Bali suikastten yıllar önce İstanbul’da idam edilmişti. Dervişin şeyhinin intikamını almak için Sokollu’yu öldürdüğü söylenir. Ayrıca veziriazamdan kurtulmak isteyen III. Murad’ın da suikastin arkasında olma ihtimali vardır.

Sokollu öldürülmeden bir gün önce I. Murad’ın Kosova Muharebesi’ndeki şahadetini dinlerken ağlayarak Allah’tan kendisine de böyle bir şehidliği nasip etmesini dilemişti. 16 yaşında, papaz olmak üzere eğitim gören bir genci alıp, yıllarca devlet hizmetinde kullanıp, ölümünden önce de ona bu sözleri söyle-tebilen Osmanlı sisteminin ne kadar muazzam olduğuna dikkat edilmelidir.

Sokollu’nun soyu iki koldan devam ederek zamanımıza kadar geldi. Birisi ilk eşinden olan Hasan Paşa’dan, diğeri ise II. Selim’in kızı İsmihan Sultan’dan olan oğlu İbrahim Paşa’dan devam etmiştir. Bu ikinci kol İbrahim Hanzâdeler olarak anılmış ve Osmanlı hanedanına alternatif arandığı zamanlarda gündeme gelmiştir.

Soru 8: Sokollu Mehmed Paşa’nın Osmanlı tarihindeki yeri nedir?

Sokollu son derece ileri görüşlü bir veziriazam idi. Don-Volga ve Süveyş kanalları teşebbüsleri, onun bu yönünü en iyi gösteren örneklerdir. 1578’de İran’a sefer açılmak istendiğinde, karşı çıkıp bazı başarılar elde edilse de

kalıcı sonuç alınamayacağını belirtmesi Sokollu'nun ileri görüşlülüğünü gösterir. Nitekim Safeviler'le aralıklarla yaklaşık 50 yıl savaşılmasına rağmen bir sonuç alınamamıştır. Sokollu, Kıbrıs seferine itiraz ederken de, bir Haçlı tehlikesiyle karşı karşıya kalınacağını söylemişti. İnebahtı Savaşı sadrazamı haklı çıkarmıştır.

Lehistan'a karşı izlediği siyasetin önemi İkinci Viyana bozgunundaki Leh faktörü dikkate alındığında daha iyi anlaşılır. Sumatra'da Portekiz tehlikesi altında bulunan Müslüman Açe hükümdarlığı Osmanlılar'dan yardım isteyince, İskenderiye Kaptanı Kurtoğlu Hızır Reisi bir filoyla oraya göndertmişti. Onun döneminde Afrika'daki İspanyol ve Portekiz tehdidi sona erdirilmiş, Tunus Osmanlı topraklarına katılırken, Fas himaye altına alınmıştır.

Son derece hayırsever birisi olan Sokollu Mehmed Paşa, imparatorluğun birçok yerinde hayır eserleri yaptırmıştı. Kadırga'daki külliyesi, Azapkapı, Lüleburgaz, Beçkerek (Erdel'de) camileri, Saraybosna'daki kervansarayı, Vişegrad ve Beçkerek'teki köprüleri belli başlılarıdır.

Sokollu, imparatorluğun menfaatleri neredeyse ona göre davranmış, gerektiğinde barışı gerektiğinde savaşı öne çıkarmıştır. Üç padişah döneminde yaklaşık 14 yıl büyük bir kudretle veziriazamlık yapması ve bu dönemde izlediği siyaset sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün parlaklığından dolayı, bazı tarihçiler "Yükseliş Devri"ni Sokollu'nun ölüm tarihi olan 1579 ile bitirirler.

KIBRIS SEFERİ

Soru 1: Kıbrıs, Osmanlılar'dan önce hangi milletlerin hakimiyetinde kaldı?

Çok eski çağlardan itibaren insanların yaşadığı Kıbrıs, çeşitli milletlerin elinde bulunduktan sonra, M.Ö. 59'da Roma'nın hakimiyetine girmişti. İmparatorluğun ikiye ayrılmasından sonra ise Bizans İmparatorluğu tarafından idare edildi. Müslümanlar'ın Kıbrıs'ı ilk fethetme teşebbüsleri Halife Hazreti Osman zamanında oldu. Suriye Valisi Muaviye'nin ısrarı ile yapılan bu sefer sonucunda, Kıbrıs vergiye bağlandı. Bu seferde, Hazreti Peygamber'in süt halası Ümmü Haram da şehid düştü. Türbesi bugün Kıbrıs Rum kesiminde, Larnaka şehrinin dışındadır ve Hala Sultan Tekkesi diye anılır. Osmanlı gemileri Kıbrıs önlerinden geçerken bu türbeyi top atışlarıyla selamlarlardı.

Emeviler ve Abbasiler zamanında, Kıbrıs ele geçirilmek için uğraşıldıysa da fethedilemedi, ancak vergiye bağlandı. Bizans ile Müslümanlar arasında muhtariyetini koruyan Kıbrıs, her iki devlete de vergi verdi. 1191'de İngiltere Kralı Arslan Yürekli Richard, Kıbrıs'ı ele geçirip, Templier şövalyelerine sattı. Kıbrıs onlardan da, 1193'te Lusignan hanedanına intikal etti. Bu hanedanın kurduğu Frank Krallığı ise 1489'a kadar sürdü. Venedikli Caterina Cornaro ile evlenen son Kıbrıs Kralı II. Jacgues Gicomo'nun ölümünden sonra dünyaya gelen oğlunun bir yaşında ölmesi üzerine, Caterina bir süre tek başına Kıbrıs'ı idare ettiyse de, Venedik'in zorlaması üzerine 1489'da idareyi bırakmak zorunda kaldı. Venedik, Kıbrıs için

Memlük Devleti’ne yılda 8.000 düka altını değerinde kumaşı vergi olarak vermiştir.

Soru 2: Osmanlılar’ın Kıbrıs’ı alma sebepleri nelerdir?

Osmanlı İmparatorluğu’nun, Memlük Devleti’ni ortadan kaldırmasının ardından, Venedik onlara verdiği Kıbrıs vergisini Osmanlılar’a ödemeye başlamış, Kanunî devrinde bu vergi 10 bin altına çıkmıştı. Osmanlılar, bu vergiyi Memlükler’de olduğu gibi kumaş biçiminde değil, nakit para olarak alıyordu. Doğu Akdeniz’de hâkimiyet kurmaya başlayan Osmanlılar için Kıbrıs’ın Venedikliler’in elinde bulunması mahzurluydu. Mısır ile Anadolu’nun güvenli bir şekilde irtibat kurmasına engel olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu’nun kıyılarının güvenliğini de tehdit etmekteydi. Kıbrıs’ta üslenen korsanların Osmanlı gemilerine verdiği zararlardan dolayı Osmanlılar defalarca Venedik’e bu durumun düzeltilmesi için müracaat etmişlerse de bir sonuç çıkmamıştı.

Bazı yazarlar, Kıbrıs’a sefer açılmasına II. Selim’in çevresinde bulunan Nakşa Dukası Yasef Nassi’nin padişaha, Kıbrıs’ın şaraplarını methetmesinin sebep olduğunu iddia ederler. Ancak bu görüş doğru değildir ve tarihçiler tarafından kabul edilmez. Osmanlılar’ın Doğu Akdeniz’e hakim olma süreci çerçevesinde Kıbrıs’ı bu yıllarda ele geçirmeye çalışmaları kaçınılmazdı. Nitekim 1569’da Fransa’yla çok kapsamlı bir kapitülasyon antlaşması imzalanması da, Kıbrıs’a sefer açıldığında batıda Osmanlılar aleyhine yürütülecek bir ittifakın gücünü azaltmak içindi.

Kıbrıs’a açılacak seferin tarihi ise Osmanlı İmparatorluğu’nun o dönemde yürüttüğü siyasete göre değil, devlet adamlarının padişah üzerindeki tesirlerine göre oldu. İmparatorluğun çok yakın gündeminde İspanya Müslümanları’na yardım ve Don-Volga kanalı projesi vardı. Sokollu Mehmed Paşa bunları ön planda tutmakta ve Kıbrıs’a yapılacak bir seferin batıda Osmanlı aleyhine bir ittifaka dönüşebileceğini ileri sürmekteydi. Ayrıca padişahı bu sefere teşvik eden Lala Mustafa Paşa, onun rakibiydi ve kazanacağı bir başarı ona veziriazamlık yolunu açabilirdi.

1570’de Mısır’dan şeker ve pirinç getiren bir geminin Kıbrıs’ta barınan korsanlar tarafından zapt edilmesi üzerine, Lala Mustafa Paşa’nın fikri galip gelerek, Kıbrıs seferine karar verildi. Devrin Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi de, bir zamanlar İslâm toprağı olan Kıbrıs’ın Hristiyanlar’ın eline

geçmesiyle, buradaki mescid ve medreselerin harap olduğu ve bu beldenin tekrar Müslümanlar'ın eline geçmesinin İslâm aleminin lideri olan Osmanlılar'a düştüğü şeklinde bir fetva vererek, Kıbrıs seferine dinî cepheden bir meşruiyet kazandırdı.

Soru 3: Kıbrıs seferi öncesinde neler oldu?

Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs seferi sırasında cephenin genişlememesi için Avusturya ve İran ile ilişkilerini iyi tutmaya gayret gösterdi. Venedik, Osmanlılar'ın donanmayı hazırlamasından, kendi üzerine bir sefer hazırlığına giriştiğinden şüphelenmekteydi. 13 Ekim 1569 gecesi Venedik'teki barut deposu infilak etti ve çıkan yangın tersaneye de zarar verdi. Batılı tarihçiler bu hadiseyi Türk casus teşkilatının bir eseri olarak gösterirler.

Venedikliler, Türkler'in hazırlıklarının kendi üzerlerine olduğunu anlayınca, papanın aracılığı ile müttefik bulmak için harekete geçtiler. Alman İmparatoru Maksimilyan, Avusturya'nın Osmanlılar'la sulh içerisinde olmasından dolayı ittifaka yanaşmadı. Fransa ise Osmanlı İmparatorluğu'yla olan ticarî ilişkileri yüzünden Haçlı ittifakına katılmayıp, ayrıca Venedik'in aleyhine çalışıp, Alman prensliklerinin ittifaka katılmasını önledi. Venedik'le ittifaka sadece İspanya ve Papalık katıldı. Malta şövalyeleri ile bazı İtalyan prenslikleri de müttefikleri desteklediler.

Osmanlı yönetimi, bu ittifakı haber alınca Bosna Eyaleti'nin güney sancaklarını tahkim ettirip, donanmadaki gemi miktarını artırdı. Savaş ilân edilmeden Venedik'e bir elçi gönderildi. Osmanlı elçisi Kubad Çavuş, Kıbrıs ve Dalmaçya kıyılarında meydana gelen korsan saldırılarından devletinin şikâyetini dile getirerek, sulhun devamı için Kıbrıs'ın kendilerine verilmesini istedi. Venedik senatosunun bu talebi reddetmesi üzerine iki devlet arasındaki sulh bozuldu ve Osmanlı kuvvetleri harekete geçti.

Kıbrıs'ın fethi için Lala Mustafa Paşa serdar, Piyale Paşa ise donanma komutanı tayin edildi. Sefer için görevlendirilen 300 civarında gemi ile 60 bin asker, 1570 yılının bahar aylarında üç grup hâlinde Kıbrıs üzerine hareket etti. Osmanlı kuvvetleri müttefik donanması adaya yardıma yetişmeden Kıbrıs'a çıkmıştı.

Soru 4: Kıbrıs seferi ne şekilde cereyan etti?

İstanbul’dan hareket eden Osmanlı donanması Finike’ye yaklaşarak, burada bekleyen askerleri de alıp, Temmuz ayının başında Limasol Koyu’na demirledi. İlk olarak ele geçirilen yer bu koydaki Leftari Kalesi oldu. Donanmanın bir kısım gemileri çıkarmayı desteklerken, bir kısmı ise Girit tarafından gelebilecek düşman donanmasını bekliyordu.

Adaya ayak basılmasının ikinci haftası Girne fethedildi. Ardından adanın önemli merkezlerinden Lefkoşe kuşatıldı. Behram Paşa, Larnaka koyunda zahire ve cephane gemilerini muhafaza ederken, Piyale Paşa da denizden gelebilecek düşman kuvvetlerini bekliyordu. Bir kısım kuvvetler ise Magosa’nın dışarı ile irtibatını engellemek için görevlendirilmişti. Bu sırada Şam ve Halep eyaletlerinin askerleri de, adaya gelmişti. Lefkoşe’nin 50 günlük bir kuşatmanın ardından ele geçirilmesi üzerine, Baf ve Limasol kaleleri teslim oldu. Bunların ardından Osmanlılar tarafından Tuzla diye anılan Larnaka fethedildi. Adada ele geçirilemeyen tek önemli merkez olarak Magosa kalmıştı.

Lefkoşe’nin fethinden sonra ele geçen ganimet ve esirlerin bir kısmının yüklendiği Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa’nın kalyonu, esir bir kadının barut deposunu ateşlemesi üzerine, yanındaki iki gemi ile birlikte battı. Bu durum Magosa müdafilerinin morallerini yükselten bir unsur oldu.

Adanın son önemli mevkii olan Magosa kuşatıldığında kış yaklaşmıştı. Kale bir tarafı deniz olduğu için Lefkoşe derecesinde sıkıştırılamıyordu. Muhasara sürerken Venedik gemileri, Magosa’ya mühimmat ve asker ikmalinde bulunmayı başardılar. Bahar geldiğinde Türk kuvvetleri şehri tekrar sıkıştırmaya başladı. Bir taraftan topçu ateşi sürerken, bir taraftan da kazılan lağımlarla kalenin surları tahrip edilmeye çalışılıyordu. Türk kuvvetlerinin bütün uğraşlarına rağmen, kale komutanı Marco-Antonio Bragandino’nun çabaları ve kahramanlığı şehrin düşmesini engellemekteydi. Magosa’nın ikmal yollarının kesilmesi, şehrin daha fazla direnmesi imkânını ortadan kaldırınca, kale 1 Ağustos 1571’de teslim olmaya karar verdi. On bir aydan beri muhasara edilen Magosa’nın zaptıyla Kıbrıs’ın fethi tamamlanıyordu.

Askerler silahları, şehir halkı da malları ile Magosa’yı terkedebilecek, kalanların da mal ve canlarına dokunulmayacaktı. Venedikliler de ellerinde bulunan Türk esirlerini iade edeceklerdi. Lala Mustafa Paşa, kale

komutanına kahramanlığından dolayı büyük iltifat etmiş ve askerleri ile birlikte Girit'e Türk gemileriyle gitmelerini kabul etmişti. Ancak Bragandino'nun serdar ile ters konuşması, Türk esirlerin de antlaşmanın yapıldığı akşam öldürüldüğünün anlaşılması üzerine iki taraf arasındaki hava değişti. Lala Mustafa Paşa, Bra-gandino ile on Venedikli komutanı öldürttü, diğerlerini de esir etti.

Soru 5: Fetihten sonra Osmanlılar, Kıbrıs'a karşı nasıl bir siyaset takip ettiler?

Kıbrıs'ın fethi tamamlanınca Lefkoşe merkezli bir beylerbeylik oluşturuldu. İlk beylerbeyi olarak da Muzaffer Paşa tayin edildi. Kıbrıs Beylerbeyliği Baf, Magosa, Girne, Alanya, İçel, Tarsus ve Trablusşam sancaklarından meydana gelmekteydi. Görüldüğü gibi sadece adanın kendisi değil, Anadolu ve Suriye'den de bazı yerler bir araya getirilerek, idarî bir birim oluşturulmuştu. Ancak Trablusşam bir müddet sonra Kıbrıs Beylerbeyiliği'nden geri alındı. Adanın güvenliğini sağlamak için bırakılan 8 bin civarında askerin önemli bir kısmı kale muhafızı olarak örgütlenmişti.

Kıbrıs'ta fethi daimi kılmak için aşağıda teferruatlı olarak bahsedeceğimiz bir iskân siyaseti takip edilerek, önemli sayıda Türk Anadolu'dan getirilerek, buraya yerleştirildi. Bu işlemin tam tersi olarak da, savaş sırasında Venedikliler'e yardım eden 300 kişilik bir topluluk Antalya'ya iskân edildi. Savaş sırasında Osmanlılar'a yardım eden yerlerin ahalisine vergi kolaylıkları sağlandı. Örneğin Girne savaşsız teslim olduğu için bazı vergilerden muaf tutulmuştu. Osmanlı saflarına geçen askerlerin bir kısmına imparatorluğun başka taraflarında timar verildi, bir kısmı ise Kıbrıs'taki Osmanlı askerî teşkilatı içerisinde görevlendirildi.

Kıbrıs'ın fetihten sonra, nüfus ve gelir kaynaklarının sayımı demek olan tahriri yapıldı. Eyaletin gelir ve giderlerini gösteren bütçesi hazırlandı. Kıbrıs'ta başlangıçta timar sistemi uygulanmadı, ancak fetihten yaklaşık on yıl sonra adanın tekrar tahriri yapılarak, timar sisteminin uygulanmasına geçildi. Adada bulunan asker sayısının fazlalığından gider, gelirden fazlaydı. Adanın önemli ürünleri ise şeker ve tuzdu.

Venedikliler'in bir köye sürdükleri Ortodoks baş piskoposu buradan getirtilerek, Kıbrıs baş piskoposluğuna tayin edildi ve ona veziriazamın huzuruna çıkabilmek dahil, çeşitli imtiyazlar verildi. Kıbrıs'ta, Franklar

zamanından beri uygulanan ahalinin mecburi ücretsiz çalıştırılması angaryası, bidat sayılarak kaldırıldı. Venedik'te bulunan küçük bir Kıbrıs kolonisinin adaya dönmesi de kabul edildi.

Soru 6: Kıbrıslı Türkler din değiştirmiş Rumlar mıdır?

Kıbrıslı Rumlar, adada bulunan Türkler'in din değiştirmiş Rumlar olduğu iddiasını zaman zaman tekrarlarlar. Ancak yapılan tarihi araştırmalar Kıbrıs'taki Türkler'in fethin hemen ardından Anadolu'dan getirilerek yerleştirilen Anadolu Türkleri'nin torunları olduğunu göstermektedir. Osmanlı fetihlerinde, ilk dönemlerden itibaren fethin akabinde o bölgeye Türk nüfus getirilerek yerleştirilirdi. Kıbrıs'ta da bu yöntem uygulanmıştır.

Fethin sonrasında Kıbrıs'ta Türkler'in yerleşmesi için iki yıl vergi muafiyeti tanınmış ve Anadolu'da belirlenmiş bazı bölgelerden, on hanede bir hanenin zorla Kıbrıs'a yerleştirilmesi emri çıkarılmıştı. Adaya gönderilmek üzere Aksaray, Beyşehir, Seydişehir, Develi, Anduğı, Ürgüp, Niğde, Bor, Ilgın, İshaklı, (Sultandağı), Akşehir, Koçhisar ve Mersin'den 12 bin hanenin gönderilmesi planlanmıştı. Ancak ada iklimi Anadolulu Türkler tarafından beğenilmediği için 1572-1581 yılları arasında sadece 8 bin hane adaya gönderilebildi. Bu da yaklaşık 40 bin kişilik bir nüfusa tekabül eder. İskân edilen Türkler'in bir kısmı ise sonradan olumsuz ada şartlarından dolayı Anadolu'ya geri döndü. Kıbrıs'a Türkler'in iskânı daha sonraki yıllarda da sürdü ve XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında çevreye zarar veren bazı aşiretler Kıbrıs'a yerleştirildi.

İNEBAHTI DENİZ MUHAREBESİ

Soru 1: Haçlı ittifakı nasıl kuruldu?

Osmanlılar'ın Kıbrıs üzerine yürüyeceği anlaşılınca Venedik, Papalık başta olmak üzere Avrupa'daki diğer devletlerden yardım talep etti. Osmanlılar'ın Avrupa'da ilerleyişleri karşısında birçok defa bu tür Haçlı ittifakı kurulmak istenmişse de başarılı olamamıştı. Bu işin zor olacağı baştan belli olmuştu.

Mayıs 1570'de papanın Venedikliler'e yardım edeceği haberi Avrupa'da yayıldı. Papa II. Pius, Avrupa'daki hükümdarları Hristiyanlık adına görevlerini yerine getirmeye çağırdı ve Papalık kuvvetlerini hazır etti.

Daha önce Preveze Savaşı'nda kurulan ittifak canlanıyordu. Türkler'e karşı kurulan orduya Venedik ve Papalık'ın yanısıra, İspanya da katılacaktı. Bu defa, ittifaka Avrupa'da Türkler'le işbirliğinden dolayı "kâfir dostu" olarak görülen Fransa'nın da katılması bekleniyordu. Ayrıca Portekiz, hatta Lehistan'ın da desteği bekleniyordu. Ancak kâğıt üzerinde oluşturulan ittifakın hayata geçirilmesi oldukça zordu.

1570 yazında Osmanlılar Kıbrıs'ı fethederken, Venedik hiçbir yerden yardım alamadı. Papa'nın gönderdiği kardinaller, Venedik ve İspanya Kralı'nın elçileri ile görüşmeleri bir türlü bitirememişlerdi. Lefkoşe fethedilip, 1570 yılı bittiğinde hâlâ Haçlı ittifakı oluşturulamamıştı. Hatta Kıbrıs'ın büyük bir bölümünü kaybeden Venedik, Osmanlı İmparatorluğu ile el altından barış görüşmelerini yürütüyordu. Fakat sonunda 1571 Nisanı'nda Venedik, Türkler'le barış yapmaktan vazgeçti. Bunun üzerine hızlanan görüşmeler sonucunda, 25 Mayıs 1571'de Haçlı ittifakı kuruldu.

Ancak ittifak, başta düşünüldüğü kadar geniş olmamış, birliğe sadece Papalık, İspanya ve Venedik katılmıştı.

Haçlı birliği 200 kadırga, 100 nakliye gemisi ve 50 bin piyade, 4.500 süvariden oluşacaktı. Haçlı ordusunun çoğu paralı asker olacaktı.

Haçlı ittifakı, antlaşmaya dair İspanya'nın onayının gelmesi beklenmeden 2 Temmuz'da ilân edildi. El ilânları ve dinî merasimlerle antlaşma her yere duyuruldu. Hristiyanlar, ezeli düşmanlarına karşı sonunda harekete geçmişlerdi.

Soru 2: Osmanlılar, Haçlı ittifakını engellemek için ne yaptılar?

Hristiyanlar'ın bu tür bir faaliyete girişeceğini çok iyi bilen Osmanlı idarecileri, Kıbrıs Seferi'nden önce kurulması muhtemel ittifakı parçalamak için tedbir almışlardı. 1569'da Fransa'yla çok kapsamlı bir kapitülasyon antlaşması imzalanmıştı. Bu kapitülasyonları vermekteki amaç, Kıbrıs'a sefer açıldığında Avrupa'da Osmanlılar aleyhine yürütülecek bir ittifakın gücünü azaltmaktı.

Ayrıca Osmanlı yönetimi Kıbrıs Seferi sırasında da Haçlı birliğini parçalamak için politikalar üretti. Sokollu Mehmed Paşa, Fransa Kralı'nın kız kardeşini Osmanlı himayesinde olan Erdel Prensi Yanoş Sigismund Zapolya ile evlendirmeyi tasarlamıştı. Ancak Zapolya'nın Mart 1571'de ölmesi planı bozdu.

Sokollu Mehmed Paşa'nın Fransa'ya gönderdiği Mahmud isimli elçi Hris-tiyan birliği fikirlerinin ön plana çıktığı bir dönemde "kâfir dostu" damgası yememek için, başta kralın huzuruna kabul edilmek istenmedi. Ancak bir süre sonra Sultan II. Selim'den ve Sokollu'dan dostluk mektupları geldi. Osmanlılar, Fransa'ya her iki devletin de düşmanı olan İspanya'ya karşı ittifak kurmayı öneriyorlardı. Osmanlı teşebbüsleri sonucunda Fransa, menfaatleri icabı Haçlı ittifakına katılmadı. Sadece Venedik'e aracı olmayı teklif etti.

İşin ilginç yanı Osmanlı saldırısına uğrayan Venedik bile Mart 1571'de İstanbul'a lçi göndererek, Osmanlı idarecileriyle gizli görüşmeler yapmıştı. Venedik elçisi, Osmanlılar'a Magosa karşılığında Avlonya, Kastelnova ve Draç'ı verme yetkisine sahipti. Ancak antlaşma yapılamadı.

Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs’a gönderdiği donanmanın yanısıra, adaya muhtemel bir yardım teşebbüsüne karşı bir başka donanma da hazırlamıştı.

Soru 3: İki donanma nasıl karşılaştı?

İspanya Kralı II. Philipp’in gayrimeşru kardeşi Don Juan, heyecan arayan birçok İspanyol asilzâdesi ile Kartagena’dan yola çıkarak, 9 Ağustos’ta Napoli’ye vardı. Don Juan 14 Ağustos’ta kutsal Haçlı Seferi bayrağını teslim aldı. Haçlı gemileri yolda yeni katılımlarla büyüdü. Haçlı donanması 24 Ağustos’ta Otranto’ya ulaştı. Durum değerlendirmesi yaptıktan sonra tekrar yola çıktılar ve 27 Eylül’de Korfu’ya geldiler. Ancak ne yapacaklarını kararlaştırmamışlardı. Don Juan Kıbrıs veya Tunus’a gidilmesini isterken, Venedik donanmasının komutanı Veniero, Osmanlı donanmasına saldırılmasını teklif ediyordu. Papalık donanmasının komutanı Colonna da Venedik’in teklifini destekleyince, Osmanlı donanması üzerine hareket edildi.

103 kadırgalık Osmanlı donanması Kaptanıderya Müezzinzâde Ali Paşa’nın komutasında 16 Mart 1571’de Kıbrıs’a, Magosa kuşatmasına mühimmat götürmek üzere yola çıkmıştı. Nisan sonlarında Magosa’ya varıp, mühimmatı teslim ettikten sonra, gelmesi muhtemel Haçlı donanmasının yolunu kesmek için Rodos’a gitti. 4 Mayıs 1571’de 124 gemilik ikinci bir donanma Serdar Pertev Mehmed Paşa komutasında İstanbul’dan ayrıldı. Donanmaya bir süre sonra Uluç Ali Reis ile birlikte, Trablusgarb Beylerbeyi Cafer Paşa da katıldı. Haziran’ın başlarında iki donanma buluştu. Bir süre Ege Denizi’nde dolaşıp, düşman toprakları yağmalandıktan sonra 22 Eylül’de İnebahtı’ya varıldı. Dal-maçya kıyılarındaki Venedik toprakları vuruldu. Donanma İnebahtı karşısında, Balyabadra’da demir attı. Ortalıkta düşman donanması olmadığı için Osmanlı donanması Adriyatik’te kışlayacaktı.

Altı aydır denizlerde gezen Osmanlı donanması yorgun düşmüştü. Bazı gemiler ve bazı sancakbeyleri askerleriyle birlikte donanmadan ayrılmıştı. Osmanlı donanmasının asker ve kürekçi açığı vardı.

Soru 4: İnebahtı Deniz Muharebesi nasıl cereyan etti?

Haçlı donanması Kefalonya'ya geldiğinde Magosa'nın Türkler'in eline geçtiği haberini almışlardı. Haçlılar, kısa bir tereddütten sonra, Türkler'le "Lepanto" dedikleri İnebahtı'da karşılaşmaya karar verdiler ve Osmanlı donanmasını buna zorladılar.

Her iki taraf da casusları vasıtasıyla birbirlerinin gücünü öğrenmeye çalışıyordu. Osmanlı donanmasından Kara Hoca 1 Ekim'de balıkçı kılığına girerek teknesiyle Haçlı donanması arasında dolaşıp, bilgi toplamıştı.

Haçlıların geldiği haberi üzerine Osmanlı donanmasındaki komutanlarla bir harp meclisi toplandı. Tecrübeli bir denizci olan Uluç Ali Reis, toplantıda söz alarak "İnebahtı Boğazı'nın müstahkem bir yer olduğunu ve buradan Haçlıların geçemeyeceğini" söyledi. Osmanlı donanmasının eksikleri yüzünden körfezden çıkılmamasını tavsiye etti. Uluç Ali Reis, Akdeniz'de yıllarca korsanlık yapmış, tecrübeli bir denizci idi. Onun fikrine Donanma Serdarı Pertev Paşa da iştirak etti. Ancak denizcilikten gelmeyen Kaptanıderya Ali Paşa, onların görüşüne karşı çıkarak, padişahın emrinin düşmanla savaşılması olduğunu söyledi. Hâlbuki Osmanlı donanmasının bulunduğu yer Uluç Ali Paşa'nın söylediği gibi Osmanlı donanması oldukça iyi bir mevkide idi ve körfezin batısında esen poyraz rüzgârından ve boğazdaki kalelerden dolayı düşman donanmasının içeri girmesi oldukça zordu. Nitekim Haçlı donanmasında bulunanlar, "Türkler İnebahtı Körfezi'ne sığınmışsa, sefer bitti, bütün masraflar boşa gitti. Kadırgalarla Rion Boğazı'nın korkunç geçişini zorlamak mümkün değildir. Hristiyan donanması iki kalenin top ateşiyle mahvolacaktır" diye düşünüyorlardı.

Ali Paşa, deniz tecrübesi olmadığı için donanmayı stratejik bakımdan üstün bir yerden çıkarıp, 55 kilometre batıya avantajı olmayan bir mevkiye nakletti. Uluç Ali Reis, kaptanıderyaya sığ sularda savaşmak yerine açık denizde savaşmanın daha avantajlı olduğunu, karaya yakın savaşılırsa askerlerin sahile kaçmaya çalışacaklarını söyledi. Fakat Ali Paşa, tecrübeli denizcinin ikinci teklifini de reddetti. Muharebenin gidişatı Uluç Ali Reis'i haklı çıkaracaktı.

Kaptanıderyanın görüşünün ağır basması üzerine Osmanlı donanması, Haçlıları İnebahtı açıklarındaki adalarda karşıladı. Muharebeden önce Haçlı donanmasında hâlâ tartışmalar devam ediyordu. Haçlı birliğinin komutanı Don Juan, döneminin en iyi amirallerindendi ve "*Beyler danışma zamanı*

bitmiş, savaş zamanı gelmiştir” diyerek tartışmayı bitirmişti. İki donanma 6 Ekim 1571’de, Curzolare Adası yakınlarında savaşa tutuştu.

Haçlı bayrakları, Meryem Ana bayrakları, Venedik, İspanya ve Papalık bayrakları altındaki Haçlı donanması 243 gemi, 37 bin asker, Osmanlı donanması ise 230 gemi ve 25 bin askerden oluşuyordu. Gemi, asker ve silah üstünlüğü Hristiyanlar’daydı. Ayrıca Osmanlı donanması yorgun, Haçlı donanması ise yeni yola çıktığı için daha dinçti.

Asıl muharebe İnebahtı önlerinde 7 Ekim günü öğle vakti başladı. Don Juan, muharebeden önce askerlerine *“Evlatlarım, Tanrı’nın izniyle burada ya Fatih olacağız veya öleceğiz”* diye seslenmişti. Haçlılar, üç saat süren çatışmaların sonunda büyük bir zafer kazandılar. Hristiyanlar, “Kale gibi” büyük gemileri ve top üstünlüğüyle Osmanlılar’ı mağlup etmişlerdi. Osmanlı donanmasında kürek çeken Hristiyan esirler, ordumuzu içten vurup, Haçlılar’ın muharebeyi kazanmasına yardımcı olmuşlardı.

İnebahtı Deniz Muharebesi’nde Osmanlı donanmasının büyük bir kısmı yok edilmişti. Sadece Uluç Ali Reis, gece karanlığından istifade edip, yaptığı manevrayla 30 gemiyle kurtulabilmişti. 190 Osmanlı gemisi ya batmış, ya da Haçlıların eline geçmişti. Kaptanıderya Müezzinzâde Ali Paşa ve yüzlerce Osmanlı amirali ve komutanı muharebede şehid olmuştu. Donanmamızdan 20 bin asker şehid olmuş, 3.845 kişi de Haçlılar’a esir düşmüştü. Ayrıca Osmanlı donanmasında kürek çeken 15 bin Hristiyan forsa serbest kalmıştı. Haçlılar, gemilerde teslim olan veya denize düşmüş olan askerlerimizi esir almayıp, öldürmüşlerdi. Hatta kurşun harcamamak için denize düşmüş askerlerimizi kayıklardaki mızraklı Haçlı askerleri katletmişlerdi.

Haçlı donanmasının kaybı ise oldukça azdı. Sadece 15 kadırga ve 8 bin asker kaybetmişlerdi. 21 bin de yaralıları vardı.

Osmanlı donanmasının sağ kanadında yer alan gemilerdeki askerlerimiz muharebe sırasında can havliyle karaya kaçmaları savaşı kaybetmemizin önemli sebeplerinden biriydi. Bu yüzden muharebeden sonra hayatta kalan askerlere bazı yaptırımlar uygulandı. Muharebeye katıldım diye maaşlarına zam alan askerlerin zamları iptal edildi. Ebussuud Efendi’den muharebeye katılanlar hakkında *“Düşmana kaçarken deryaya düşüp boğulanlar şehid sayılır mı? Düşmandan kurtulan gaziler hakkında hüküm nedir?’* diye fetva

istendiğinde, şeyhülislâm *“Muharebede düşmandan kaçmayıp telef olanlar şehidlerdir. Fakat gerek kaçarken denize düşüp boğulanlar, gerekse de kaçıp kurtulanlar hem bu dünyada, hem öteki dünyada Allah’ın gazabına müste-haklardır”* demişti.

Soru 5: Haçlılar’ın, İnebahtı’daki üstünlüklerinin sebebi ne idi?

Osmanlı donanmasının İnebahtı Deniz Muharebesi’nde mağlup olmasının önemli sebeplerinden biri Haçlı donanmasında bulunan devasa gemilerdi. Venedik’e ait ve yeni inşa edilmiş altı ağır kalyon 50 topuyla geminin her tarafından ateş edebiliyordu. Venedik kalyonlarının ikisinin komutanları Magosa’da Lala Mustafa Paşa tarafından öldürülen Marco Antonio Bragandino’nun kardeşleri Antonio ve Ambrogio idi.

Antonio ve Ambrogio, kardeşlerinin Kıbrıs’da öldürüldüğünü haber almışlardı ve intikam hırsıyla Osmanlı donanmasına saldırmışlardı. Kalyonlar 27 kiloya varan güllelerle Osmanlı kadırgalarını parçaladılar. Bu tür gemiler daha önce deniz savaşında ateş hattında denenmemişlerdi, ama İnebahtı Deniz Muharebesi’nde inanılamayacak kadar başarılıydılar. Yüzen kaleler biçimindeki kalyonlar hiç dinmeyen yüksek ateş güçleriyle, iki donanma arasında kadırga savaşı başlamadan Osmanlı gemilerini üçte birini imha etmişlerdi.

Muharebenin en önemli safhalarından biri donanma komutanı Kaptanıderya Müezzinzâde Ali Paşa’nın şehid olmasıydı. Ali Paşa, baştardesiyle Haçlı donanmasının komutanı Don Juan’ın gemisi La Real’e doğru hücum etmişti. Çok sayıda Haçlı gemisi kaptan Paşa’nın gemisini kuşattı. Tüfekli Haçlı askerleriyle Osmanlı askerleri gemilerin güvertesinde savaşmaya başladılar. Ali Paşa, bir tüfek kurşunu ile şehid edildi ve kafası kesilip, mızrağa takılarak La Real’in direğine asıldı. Kaptanıderyanın şehid edilmesi ve sancağın Hristiyanlar’ın eline geçmesi Osmanlı donanmasında olumsuz etki yaptı. Venedikli ressam Tintoretto, İnebahtı Deniz Muharebesi tablosunda Ali Paşa’nın baştardesinin ele geçirilmesini etkileyici bir şekilde resmetmiştir.

Haçlı donanmasındaki askerler zırhlıydı ve arkebüz adı verilen tüfeklerle donatılmışlardı. Ağırlıkları dokuz kiloya varan arkebüzler, 400 metreye kadar mesafede etkiliydiler. Haçlılar arkebüzleriyle yüksek güverteli gemilerinden Türk denizcilerine büyük kayıplar verdirdiler. Osmanlı

donanması tüfek açısından bu kadar donanımlı değildi ve Hristiyanlar'a oklarla cevap verebilmişti. Okları tükenen askerlerimiz gemilerde ellerine geçirdikleri bütün eşyalarla kendilerini müdafaa etmişlerdi.

Don Juan ve Haçlı donanmasındaki diğer tecrübeli kaptanların taktikleri muharebede Haçlı üstünlüğünün bir diğer sebebiydi. Donanma kaptanlarından Gian Andrea, kadırgaların mahmuzlarını aşağıya indirerek gemilerin suya daha fazla gömülmesini sağlamış ve Osmanlı donanmasındaki gemilerin gövdelerinden vurulmasını sağlamıştı.

İnebahtı Deniz Muharebesi, tarihin en kanlı deniz savaşlarından birisidir. Deniz binlerce Türk ve Hristiyan'ın kanıyla renk değiştirmişti. Dönemin tarihçilerinden Gianpietro Contarini, İnebahtı Muharebesi'nin meydana geldiği suların "kan denizi" olduğunu yazmıştı. İnebahtı, yeni silahların ve gemilerin ön plana çıktığı bir muharebeydi. Kadırgaların, yani kürekli gemi çağının sonu, kalyonların, yani yelkenli gemilerin çağının başlangıcıydı.

Soru 6: İnebahtı, Hristiyan Dünyası'nda nasıl yorumlandı?

7 Ekim 1571, başta Venedik olmak üzere birçok Hristiyan ülkesinde bayram günü olarak ilân edildi. İtalya'da bu zafer büyük törenlerle kutlandı. Zafer anısına heykeller ve resimler yapıldı. Hristiyan Dünyası, güç birliği ve sağlam bir iradeyle Osmanlılar'ın yüzyıllardır korku salan gücünün engellenebileceğini anladı. Yenilmez denilen Türk yenilmiş, Osmanlı'nın yenilmezlik efsanesi bitmişti. İstanbul'un fethinden sonra bir türlü durdurulamayan Osmanlı İmparatorluğu'na ilk defa büyük bir darbe vurulmuştu.

İnebahtı'nın galipleri, muharebede ele geçirdikleri Türk silahlarını, bayraklarını ve eşyalarını Venedik, Roma, Cenova ve Madrid'de sokak ve dükkânlarda sergilediler. "Türkler'e karşı Tanrı'nın yardımıyla kazanılan büyük zaferin anısına" yazısını taşıyan paralar bastırıldı. Ressamlar, İnebahtı Deniz Muharebesi'nin birçok tablosunu yaptılar. Avrupa'daki kilise ve saraylar, "İnebahtı" resimleri ve freskleriyle süslendi. Tablolarda Tanrı'nın ve meleklerin Hristiyanlar'a yardımı resmedildi. Heykeltıraş Andrea Clamec, Messina'da savaşın anısına Don Juan'ın heykelini yaptı. Avrupa'da İnebahtı üzerine yüzlerce destan, şiir ve kitap kaleme alındı. İnebahtı, İngiliz edebiyatının en önemli ismi Shakespeare'i de etkiledi. Shakespeare, eserlerinde İnebahtı Muharebesi'ne katılan İtalyan

asillerinden hareket edip, Dük Prospero ve Kıbrıs'ı müdafaa eden Othello karakterlerini kullandı.

Soru 7: Haçlılar, zaferi niçin değerlendiremedi?

Hristiyanlar, İnebahtı'da büyük bir zafer kazanmışlardı. Ancak müttefik donanması zaferlerinin meyvelerini toplayamadı. Kendi insan zayiatlarından, Osmanlı kıyılarında güvenli bir liman ele geçiremediklerinden ve kendi aralarındaki anlaşmazlıklarından dolayı İtalya'ya geri döndüler.

Don Juan'ın ganimetleri dağıtırken Venedikliler'in hakkını yemiş olmasından dolayı Haçlılar arasındaki ilişkiler oldukça gergindi. Amiral Colonna, Hristiyanlar arasında "ikinci bir muharebeden" bile söz ediyordu.

Yine de herkes İnebahtı'ya veya savunması zayıf Eğriboz'a bir saldırı düzenlenmesini, hatta Hristiyanlar'ın ayaklanmaya hazır beklediğini tahmin ettikleri Mora'nın tamamını ellerine geçirmelerini bekliyordu. Ancak hiçbir şey yapılamadı. Haçlılar dereyi görmeden paçalarını sıvamışlardı. Mora'nın nasıl paylaşılacağı konusunda kâğıt üzerinde bile anlaşamamışlardı.

Osmanlı hakimiyetindeki İnebahtı veya Koron ve Modon'a karşı herhangi bir teşebbüsde bulunmak için mevsim uygun değildi. Zaten bu kaleleri ele geçirmenin sadece Venedik'e yarar sağlaması, Haçlıları böyle bir teşebbüsde bulunmaktan vazgeçirmişti. Venedik'in Ayamavra'yı alma teşebbüsü de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Venedik, vergi karşılığında Kıbrıs'ın bir kısmının elinde kalacağı bir antlaşma yapma peşine düştü. Osmanlılar'ı tahrik etmek ve İnebahtı Muharebesi'ne Venedik'e özgü bir karakter vermek, işlerine gelmiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun daimi düşmanlığı eninde sonunda Venedik'in çöküşü demekti.

Osmanlılar'a karşı tekrar bir Haçlı birliği oluşturmak için teşebbüsler devam etti. 1572 Ekim'inin sonlarına doğru Fransa Kralı IX. Charles, İspanya Kralı II. Philipp'in müttefik Hristiyan birliğine katılma davetini, "Protestan-larla mücadele ettiğini ileri sürerek" kabul etmedi. Sokollu Mehmed Paşa da Fransızlar'a İspanyollara saldırmaya niyetli olduğunu söyleyerek, Fransızlar'ın da İspanya'ya saldırmalarını öğütlüyordu. Ayrıca Fransa'nın, Lehistan'a kral seçiminde Osmanlı desteğine ihtiyacı vardı.

İşin ilginç tarafı Habsburglar'ın doğu kanadı olan Avusturya da ittifaka katılmadı. İmparator Maksimilyan bir elçi heyetini, hediye ve Macaristan

vergisiyle birlikte İstanbul’a göndermişti. Bu Maksimilyan’in Haçlı birliğinden uzak duracağını gösteriyordu.

Haçlı birliğinin kurucusu ve organizatörü Papa V. Pius’un, 1572 Mayıs’ındaki ölümü Osmanlılar’a karşı yeni bir ittifak oluşturulması hayallerinin sonu oldu. Yeni papa XIII. Gregor’un kafasında Haçlı Seferi yerine başka planlar vardı.

Soru 8: Osmanlılar, İnebahtı mağlubiyeti üzerine ne tedbirler aldılar?

İnebahtı Muharebesi’nde yaşanan hezimetin haberi 23 Ekim’de İstanbul’a ulaştı. Hemen tedbirler alınmaya başlandı. Mora kıyılarının korunması için Vezir Ahmed Paşa ile Rumeli Beylerbeyi’ne emirler gönderildi. Savaşta ölen idarecilerin yerine yeni tayinler yapıldı. Savaştan kaçanlar olduğu için, savaşta batan gemilerden kurtulanların dışında, donanmada yapılan tayinlerin ve maaş artışlarının geçersiz olduğu ilân edildi. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, “Savaştan kaçarken boğulanların ve kaçıp kurtulanların Allah’ın gazabına uğrayacaklarına” dair bir fetva yayınladı.

Sokollu Mehmed Paşa, Kıbrıs seferini Haçlı tehlikesini Osmanlı’nın üzerine çekebileceği gerekçesiyle istememişti. Nitekim veziriazamın tahmini doğru çıkmış, Kıbrıs’ın fethini engelleyemeyen Haçlı donanması İnebahtı’da Osmanlı donanmasının hemen hemen tamamını yok etmişti. Ama Avrupa bayram yaparken, Osmanlılar metanet ve cesaretlerini koruyorlardı.

İdareciler, Osmanlı İmparatorluğu’nun birkaç ay içerisinde yeni bir donanma oluşturabilecek güçte olduğunu ve zafer kazanan Hristiyanlar’ın kendi aralarında denizde ikinci bir teşebbüsde bulunamayacak derecede anlaşmazlıklar içinde olduklarını biliyorlardı.

İtalya’da kutlamalar sürerken, veziriazam mağlubiyetin yaralarını sarmak için süratle harekete geçti. Yeni bir donanmanın hazırlıkları derhal olağanüstü bir çabayla başlatıldı. İlk olarak bu mağlubiyet sırasında emrindeki gemilerini kurtarmayı başaran Uluç Ali Paşa’yı 28 Ekim 1571’de Cezayir Beylerbeyiliği ile birlikte kaptanıderyalığa getirdi ve dağılmış donanmayı toplamakla görevlendirdi. Ali Paşa, İstanbul’a geldiğinde

hizmetlerinden dolayı onun lakabını “Kılıç”a çevirdi. Donanma Serdarı Pertev Paşa da emekli edildi.

Afrika sahillerindeki Osmanlı topraklarına İspanyolların muhtemel bir saldırısına karşı destek birlikleri gönderildi. Garb Ocakları’nın idaresi Arap Ahmed Paşa’ya verildi.

Osmanlı yönetimi muharebede esir düşenleri kurtarmak için harekete geçti. Haçlı birliği komutanı Don Juan’a hediyeler gönderildi.

İnebahtı’dan sonra Mora’daki Maynotlar ile İlbasan ve Hersek’te bulunan Hristiyanlar yer yer isyan ettilerse de, alınan tedbirlerle ayaklanmalar bastırıldı.

Soru 9: İnebahtı’dan sonra yeni bir donanma nasıl inşa edildi?

Osmanlı kıyılarının muhafazası için süratle yeni bir donanmanın inşa edilmesi gerekliydi. Kılıç Ali Paşa bahara kadar hazırlanması istenen gemilerin inşası için yoğun bir gayret göstermekteydi. Ancak yapılacak işin büyüklüğü de gözünü korkutuyordu. Bu yüzden Sokollu Mehmed Paşa’ya: *“Gemilerin teknesinin yapılması mümkündür, lakin gemi lengerlerini, yelkenleri ve sair levazımatın tekmilinin gerçekleşmesi zordur”* demesi üzerine, veziriazam tarihe geçmiş şu meşhur sözlerini söylemiştir: *“Paşa, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuvvet ve kudreti ol mertebededir ki, donanma lengerlerini gümüşten, resen-lerini (ipleri) ibrişimden, yelkenlerini atlastan temin etmek ferman olunsa müyesserdir”*.

O kış İstanbul, İzmit, Sakarya, Sinop, Gelibolu, Varna, Silistre, Semendire, Burgaz, Vize, Ahyolu, İğneada, Süzebolu, Midye, Alanya, Antalya, Samsun, Kefken, Bartın, Biga, Gemlik ve Rodos’taki Osmanlı tersaneleri, 1571 kışında yeni gemileri inşa etmek için hummalı bir faaliyete girişildi. İmparatorluk bütün ekonomik imkânlarını seferber ederek gemi yapımı için ülkenin her tarafından kendir, üstüpü, donyağı, urgan, yelken bezi, zift, kereste, gemi direği, çivi, demir toplanıp, tersanelere gönderildi. Bir taraftan da silah ve top yaptırılıp, yeni donanma için kürekçi ve asker toplandı. Gemi inşasında görevli yetkililer sık sık uyarılarak işlerini zamanında bitiremezlerse cezalandırılacakları hatırlatıldı. İnsanüstü gayretlerin sonucunda 50 gemi Rumeli tersanelerinde, 50 gemi de Anadolu’da inşa edildi. İstanbul’da inşa edilenlerle birlikte beş altı ay

içerisinde 134 yeni gemi ortaya çıkmıştı. Ayrıca mevcut hasarlı gemiler de onarılmıştı.

13 Haziran 1572'de, içine 20 bin asker konulmuş 250 kadırgadan müteşekkil Osmanlı donanması Kılıç Ali Paşa'nın komutasında denize açıldı. Osmanlı donanmasının tamamen yok olduğu İnebahtı Muharebesi'nden sonra beş altı ay içinde, 250 gemilik bir donanma ortaya çıkınca Hristiyanlar şaşkına dönmüşlerdi.

Bu tarihlerde İstanbul'da bulunan ve Venedik'le Osmanlılar arasında barış antlaşması yapılmasına çalışan Fransız elçisi Osmanlı'nın muhteşem organizasyonu ve kapasitesi karşısında büyülenmişti. Aslında Osmanlı gücünün bir hayranı olmayan Acqs Piskoposu, 8 Mayıs 1572'de Kral IX. Charles'e gönderdiği mektubunda şöyle diyordu: *"Kendi gözlerimle görüp, değerlendirmesini yapma fırsatını bulmamış olsaydım, asla bu monarşinin gücüne inanmazdım. Ama gerçekten de tek bir gün geçmiyor ki, yeni etkilerle karşılaşmayayım"*.

Osmanlı donanması 250 gemiyle tekrar Akdeniz'e çıktığında, Mora'nın güney sahillerindeki Haçlı birliği liderleri arasındaki köklü anlaşmazlıklar da bariz bir şekilde su yüzüne çıktı. Birkaç önemsiz çarpışma ve Venedikliler'in Ayamavra Adası'na başarısız olan birkaç saldırısı dışında önemli bir gelişme olmadı. Bir yıl sonra da Osmanlı donanması, Tunus'u fethetti.

Soru 10: İnebahtı'dan sonra inşa edilen donanmaya ne oldu?

Osmanlı donanması inanılmayacak kadar kısa bir sürede inşa edilmişti. Ancak gemi yapımı için normal süreç dışına çıkıldığı için daha sonra problemler yaşanacaktı.

Gemi yapımı için imparatorlukta malzemeler bolca vardı; ahşap kısımlar ve yelkenlerin de bir kusuru yoktu. Toplar da tamamdı. En önemli eksiklik ise mürettebattı. Yetenekli denizciler İnebahtı'da kaybedilmişti ve bu eksiğin telafisi yoktu. Özellikle yetenekli gemi reisleri bulmak neredeyse imkânsızdı.

Gemi yapımı sırasındaki en büyük zorluklardan biri, ağaçların kesimindeydi. Ağaçlar ne zaman gerek duyulursa o zaman sadece o anki ihtiyaç için kesilir, asla önceden yeterli miktarda kurumuş ağaç depolanmazdı. Bu

yüzden çoğunlukla henüz yaşken ve yeşilken biçilmeye ve işlenmeye başlanırsa, gemiler daha suya salındıkları gibi kurumaya ya da çürümeye ve daha limandan çıkmadan su almaya başlarlardı.

Zinkeisen'in, dönemin İtalyan gözlemcilerinden aktardığı bilgilere göre Osmanlı donanması yapıldıktan bir süre sonra kullanılamaz hâle gelmişti.

Soru 11: Venedik, nasıl barış antlaşması imzaladı?

Venedik, Türkler üzerine daha büyük bir faaliyette bulunulamayacağını görünce, Osmanlı yönetiminin niyetini anlamak ve kendi lehlerine sulh akdetmek için İstanbul'daki elçisini görevlendirmişti. Elçi Barbaro, Sokollu ile yaptığı görüşmede tarihe geçen şu cevabı aldı: *"Sizden bir krallık yer almakla, bir kolunuzu kesmiş olduk. Siz ise donanmamızı mağlup etmekle sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilmiş bir kol yerine gelmez, ama tıraş edilmiş sakal evvelkinden daha gür çıkar"*. Gerçekten de o kış yapılan büyük çalışma neticesinde 200'den fazla gemi inşa edildi ve Haziran ayında bu donanma Akdeniz'e açıldı. Bu hadisenin ardından müttefikler bir daha toparlanamadılar.

1572 Eylül'ünde Venedik Balyosu ve Sokollu Mehmed Paşa arasında görüşmeler başladı. 7 Mart 1573'te antlaşma imzalandı. Venedik, Kıbrıs ve Sopoto Kalesi'nden feragat etti, ayrıca üç yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'na 300 bin altın savaş tazminatı ödeyecekti. Venedik'in elindeki Zenta'nın vergisi 500 altın artırıldı. Dalmaçya'da iki tarafın birbirinden aldığı topraklar karşılıklı olarak geri verildi.

Yelken açmaya hazır bekleyen 250 kadırgalık yeni Osmanlı donanmasının yarattığı korku Venedik'i barışsever yapmıştı. Venedik antlaşmanın ardından, yapılan antlaşmanın şerefli olduğuna dair açıklamalar yaptı. Antlaşmayla Girit ve Dalmaçya'daki topraklarını güvence altına aldıklarına inanıyorlardı. Savaş Venedik'e çok pahalıya mal olmuştu. Venedik, İnebahtı Muharebesi için milyonlarca altın harcamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu lehine gelişen bu durum için Hammer, *"İnebahtı Muharebesini Türkler kazanmış zan olunur"*, yorumunu yaparken, Voltaire ise *"Türkler İnebahtı Muharebesini sanki kaybetmemiş de, kazanmış gibiydiler"* demişti.

Soru 12: Don Kişot'un yazarı Cervantes, İnebahtı'da kolunu nasıl kaybetti?

Don Kişot'u herkes bilir. Miguel de Cervantes Savedra'nın yel değirmenleriyle savaşan şövalyesinin romanı bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de pekçok kişi tarafından okunmuştur. Don Kişot'u, atı Rozinante'yi ve seyisi Sanço Panço'yu hemen hatırlarız. Günlük hayatımızda sık sık sıra dışı bir işe soyunanlara da, "Donkişotluk yapma" denildiğine şahit oluruz. Cervantes'in diğer yönlerini ise bilmeyiz. İspanya'nın bu en meşhur yazarı 1571'de İnebahtı savaşı sırasında yaralanmış ve sol elini kaybetmiş, daha sonraki yıllarda da Türkler tarafından yakalanarak beş yıl Cezayir zindanlarında esaret hayatı geçirmişti.

1547'de İspanya'da doğan Cervantes bir doktorun oğlu idi. Baba Rodrigo Cervantes soylu olduğunu iddia eden, ama zengin olmayan bir adamdı. Yedi çocuklu bir ailenin dördüncü çocuğu olarak doğan Miguel de Cervantes'in hayatı ailesi ile birlikte şehirden şehire dolaşmakla geçti. Bu yer değiştirmenin sebebi, alacaklılardan kaçmak içindi. Sevilla'da bir Cizvit okulunda okuduktan sonra Madrid'de üniversiteye gitti. Avrupa'nın önemli düşünürlerinden Erasmus'un öğrencisi olan Lopez de Hoyos'dan dersler aldı. Şehirden şehire dolaştığı için iyi bir tahsil yapamamıştı. Bir kavga sırasında birisini yaralayınca hayatının gidişatı değişti. Tutuklama kararı çıkınca 1569'da İtalya'ya kaçtı.

Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun Kıbrıs seferi dolayısıyla bütün İtalya ayaktaydı. Osmanlılar'ın Kıbrıs'ı fethi 1453'ten beri bir Haçlı Seferi oluşturmak için çabalayan, ancak muvaffak olamayan Papalığa istediği fırsatı vermişti. Papa V. Pius ile İspanya ve Venedik'in başını çektiği bu Haçlı birliğine Ceneviz, Sicilya, Napoli ve Avrupa'daki diğer Hristiyan devletler de asker ve gemi gönderdiler. Hazırlıklarını tamamlayan donanma Kıbrıs'ı geri almak için harekete geçti. Bu donanmaya İtalya'da bulunan Cervantes de katılmıştı. Don Kişot'un yazarı, Haçlı donanmasındaki bir İspanyol gemisi olan Marquesa'yla kendisini bekleyen kaderinden habersiz olarak, Hristiyanlık aşkıyla, Türkler'e karşı savaşmaya gitmekteydi.

Cervantes, 7 Ekim 1571'de Yunanistan'ın Patrai Körfezi'nde Türkler'in İne-bahtı, Avrupalılar'ın Lepanto dedikleri yerde Osmanlı donanması ile karşılaştı. Cervantes bu savaşta Türkler'e karşı büyük bir heyecanla savaştı. Fakat göğsüne yediği iki kurşun koluna gelen bir gülle ile yaralanmış ve

yarası yüzünden sol elini kaybetmişti. Bu yüzden de “el Manco de Lepanto”, yani “İnebahtı’nın tek kollusu, İnebahtı’nın sakatı” diye anıldı.

Cervantes’in talihsizliği kolunu kaybetmekle bitmedi. Durumuna bakmadan İnebahtı’dan sonra da İspanyol donanmasında askerliğe devam etti. 1575’te bir İspanyol gemisi ile birlikte Akdeniz’de yol alırken Afrika’daki Türk korsanları tarafından esir alındı ve Cezayir’de köle olarak satıldı. Ailesi fakir olduğu için fidye parasını ödeyemedi. Miguel de Cervantes de defalarca kaçıp kurtulmaya çalıştı ancak her defasında başarısız oldu, zindanda prangaya vurularak tutuldu. İstanbul’a köle olarak gönderilmek üzereyken ailesi, kilisenin de yardımı ile topladığı fidyesini gönderdi ve Miguel de Cervantes de böylece özgürlüğüne kavuştu. Beş yıl Cezayir’de esir kalan Cervantes bu sırada Türk ve İslâm kültürlerini yakından tanımış, Türkçe’yi de öğrenmişti. Esaret hayatı ve buradaki öğrendiklerinin tesirleri daha sonra yazacağı eserlerine yansıdı.

Esaretten kurtulup ülkesine döndükten sonra 1585’te evlendi. İş bulamadığı için yazarlığa başladı ve ilk kitabını 1585’te yayınladı. Ancak geçim sıkıntısı çekiyordu. Evini ve eşini bırakıp İspanya’nın Endülüs bölgesinde gezici vergi memurluğu yapmaya başladı. 1587’de buğday toplama görevi karşılığında halktan aldığı parayı bir bankere kaptırınca, hesap defterleri açık verdi ve hapse atıldı. Yaklaşık iki yıl hapiste kaldı. Hapisten çıktıktan sonra bir talihsizlikten dolayı ikinci kez hapse düştü. Evinin önünde ölen bir İspanyol asilzâdesinin ölümünden sorumlu tutulmuştu. Bir süre sonra aklanarak hapisten çıktı. 1605’te yeni bir devlet memuriyetine başladı ve kendisini tarihe geçirecek olan Don Kişot’u yayınladı.

Miguel de Cervantes daha önce başka kitaplar yazmasına rağmen başarılı olamamıştı. Don Kişot, yazarı yalnız İspanya’da değil bütün Avrupa’da zirveye taşıdı. Miguel de Cervantes, 1605’te yayınladığı Don Kişot ile modern romanın ilk örneğini verdi. Don Kişot, bütün dünyada en fazla okunan ve birçok dile çevirisi yapılan bir kitap oldu.

Don Kişot yayınlandıktan kısa bir süre sonra hemen popüler oldu ve günümüzde olduğu gibi anında korsan baskıları neşredildi. İspanya’da arka arkaya defalarca basılan kitap neşrinden birkaç yıl sonra Avrupa’daki birçok dile çevrildi. Cervantes romanının ikinci cildini hazırlamadan Tordesillaslı Alonso Fernandez de Avelaneda takma ismini taşıyan bir yazar

1614’te Don Kişot’un ikinci cildini yayınladı. Cervantes eserinin ikinci cildini, ancak 1615’in sonlarında neşredebildi. İkinci cilt de arka arkaya baskılar yaptı ve birçok Avrupa diline çevrildi.

Cervantes, Don Kişot’tan fazla para kazanamadı, ama eserini Lemos Kontu’na ithaf etmişti. Lemos Kontu, bu yüzden yazarı himayesine aldı ve Cervantes böylece geçim sıkıntısından bir nebze kurtulup, kendini tamamen yazarlığa verdi.

Cervantes’in kitabı insanların hafızasında unutulmayacak anekdotlar bıraktı. Don Kişot oldukça eğlendirici bir romandı. İspanya Kralı III. Felibe, kendinden geçmiş bir şekilde kitap okuyan birini gördüğünde “Ya kendini kaybetmiş veya Don Kişot okuyor” demişti.

Romanın kahramanı La Manşalı Don Kişot şövalye romanları okumaktan beyni sulanmış bir kahramandı. Cervantes İspanya’nın hem en parlak dönemine, hem de ülkenin çökmeye başlamasına şahit olmuştu. Yazar, bu yüzden Don Kişot’ta ülkesindeki değişimi yansıtır. Ortaçağ Avrupası’na şövalyelik ruhu damgasını vurmuştu, ama XVI. yüzyılın sonlarında kahraman şövalyelerin artık izi kalmamıştı. Cervantes, romanında İspanya’daki düzeni tenkit eder.

Romana Don Kişot’un yanısıra şövalyenin hayali sevgilisi Dulcinea, atı Rozinante, seyisi Sanço Panço ve seyisinin eşi Teresa tipleri ayrı bir renk katar. Cervantes, Don Kişot’ta Türkler’i, Araplar’ı ve Yahudiler’i olumsuz tipler olarak kullanır.

Cervantes’in hayatında oldukça etkili olan İnebahtı Muharebesi ve esaret yıllarının izlerine başta Don Kişot olmak üzere, eserlerinde sıkça rastlanılır. Cervantes, Don Kişot’ta “İnebahtı’da ölen Hristiyanlar, sağ kalan ve galip gelenlerden daha mutluydular” diyerek Haçlı zaferini vurgular. Osmanlı sarayında geçen hadiseleri anlattığı “la Gran Sultana”, yani Yüce Sultan isimli tiyatro eserini de zaten esaret yıllarında yazmıştı.

OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1578-1639)

Soru 1: Osmanlı-Safevi mücadelesinin arka planında neler vardı?

Osmanlı-Safevi savaşları genellikle Sünnî-Şiî mücadelesi olarak değerlendirilir. Ancak meselenin bu şekilde tek bir sebebe irca edilerek, izah ve ifade edilmesi yüzünden iki devlet arasındaki ilişkilerde siyasî, askerî, toplumsal ve ekonomik sebepler gözardı edilmiştir.

Osmanlı-Safevi rekabeti, en genel anlamıyla, Doğu ile Batı'nın binlerce yıldan beri süregelen Anadolu üzerinde hâkim olma mücadelesidir. Şah İsmail liderliğinde 1501'de kurulan Safevi Devleti, Anadolu Türkleri tarafından İran'da kurulmuş bir Türk devletidir. Safevi Devleti'nin asıl kurucuları Antalya, Maraş, Amasya, Sivas ve Tokat gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden, Erdebil şeyhlerinin davetine uyarak İran'a gidip, bölgedeki Akkoyunlu hâkimiyetini yıkan Anadolu Türkleri'dir.

Batıdan doğuya Türk göçleri, daha Anadolu'nun orta, güney ve doğusunun önemli bir bölümü ile İran'daki İlhanlı hâkimiyetinin XIV. yüzyılın başlarında zayıflaması üzerine İlhanlı beyleri arasında baş gösteren üstünlük mücadeleleri esnasında başlamış ve Karakoyunlular ile Akkoyunlular devrinde de devam etmiştir. İran'da devlet kuran Karakoyunlular Muş'tan, Akkoyunlular ise Diyarbakır'dan göç etmişlerdi. Safeviler devrinde ise bu göçler evvelkilerle kıyaslanamayacak miktarlarda arttı. Anadolu'dan gelen Ustacalu, Rumlu, Te-kelü, Dulkadir, Türkmen, Varsak gibi aşiretler siyasî ve askerî açıdan İran'ın kaderini belirleyen aktörler hâline geldiler. Şah Abbas'a kadar Safevi ordusu neredeyse

bütünüyle bu aşiretlere mensup birliklerden oluşmaktaydı. İran'ın yerli unsurları sadece devletin malî ve mülkî idaresinde söz sahibiydiler.

Anadolu'da yaşayan Safevi taraftarı Türkmenler'in tamamı değil, yalnızca bir kısmı İran'a gitmişti. Şah İsmail ve daha sonraki şahlar, gerek yeni insan gücü kazanmak ve batıya doğru genişlemek, gerekse rakiplerini, yani Osmanlılar'ı zayıflatmak için Anadolu ile ilgilenmeye devam ettiler. İran'dan gönderilen casus ve halifeler, Anadolu'da yeni Safevi taraftarları kazanmaya ve mümkün olursa Türkmenler'in İran'a göçmesini sağlamaya, nezir ve sadaka ismiyle toplanan paraların şaha ulaştırılmasını temin etmeye çalıştılar.

Osmanlılar, II. Bâyezid devrinden itibaren Safevi tehdidinin farkına varıp, Anadolu'da huzuru sağlayabilmek için Safevi propagandasını engellemeye çalıştılar. Saim Savaş'ın tespitlerine göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'dan gönderilen emirlerde, en üst makamdakilerden en alt rütbedekilere kadar bütün resmi görevlilere, Anadolu'daki Safevi taraftarlarını tespit edip cezalandırmaları kesin olarak bildirilmiş, zaman zaman bizzat bu iş için özel görevliler tayin edilmişti. İleri gelen Safevi taraftarları genellikle hırsızlık, eşkıyalık gibi bahanelerle öldürülmüş, hapse atılmış, kürek cezasına çarptırılmış veya aileleri ve müridleri ile birlikte Kıbrıs, Rumeli gibi bölgelere sürgüne gönderilmiştir. İran'dan gelen elçilerin Osmanlı halkı ile temas kurması engellenmiş ve yolda elçiye muhabbet gösteren, hediyeler takdim eden kimseler tespit edilerek daha sonra cezalandırılmıştır. Aynı şekilde İranlı hacılar, Osmanlı topraklarında aleyhte bir faaliyet gösterir ve bir tehdit hâline gelirlerse sessizce ortadan kaldırılırlardı. 1569'da Osmanlılar'dan hacca gitmek için izin alan Safevi Veziri Masum Sultan, hac yolculuğu sırasında Osmanlılar aleyhine faaliyetler içerisine girince, Şam Beylerbeyi'nin eşkıya kılığına girmiş adamları tarafından öldürülmüştü. Ancak Osmanlılar'ın bütün gayretlerine rağmen Anadolu'dan İran'a göçler XVIII. yüzyılın başlarına kadar devam etti.

İki devlet arasındaki savaşların bir diğer önemli sebebi, ipek ticareti üzerindeki hâkimiyet mücadelesiydi. Tebriz ile Bursa arasında yoğun bir kervan ticaretine konu olan ipek hem Osmanlı hem de İran ekonomilerinin en önemli gelir kaynaklarından birisiydi. Benzer bir mücadele Safeviler'den

önce İran'a hâkim olan Akkoyunlular ile Osmanlılar arasında da yaşanmıştı.
Safeviler'i tarih sahnesinden silmek isteyen Yavuz Sultan Selim, İran'dan ipek ithal edilmesini yasakladı. İran'dan ipek getiren bütün tüccarlar yakalanarak mallarına el konuldu ve İranlı tüccarlar hapse atıldı. Sultan Selim'in radikal kararları etkisini, Bursa'dan aldıkları ipeği Avrupa'ya pazarlayan ve bu işten muazzam kârlar elde eden İtalyan devletlerinde de hissettirdi.

Kanunî Sultan Süleyman, babasının ipek politikalarını terkederek bu ticaretin yine eskisi gibi devam etmesini sağladı, hapisteki tüccarları serbest bırakıp mallarını iade veya tazmin ettirdi. Yavuz döneminde Mısır'ı ele geçirerek baharat yolunu denetim altına alan Osmanlılar, Kanunî devrinden itibaren ipek yolunu da kontrolleri altına alarak doğunun batıya yaptığı muazzam büyüklükteki iki büyük ticarî malı kendi ekonomilerinin tekeline sokmaya çalıştılar. 1534'te Bağdat'ın fethedilmesi, 1538'de Basra'nın Osmanlı hâkimiyetini tanımasıyla bu politika nispeten başarıldı. Bundan sonra yeni hedef, Azerbaycan'daki ipek üretim bölgelerinin doğrudan Osmanlı egemenliğine sokulmasıydı.

Osmanlılar, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kuzeyde günden güne gelişen Ruslar'ın, kendilerine yönelik nasıl bir tehdit unsuru olduğunun farkındaydılar. Bu yüzden devletin kuzey politikalarında köklü değişikliler yapıldı. 1569'da teşebbüs edilen Don-Volga Kanalı projesi ve Ejderhan Seferi, Osmanlılar'ın, Orta Asya'dan gelen tarihi hac ve ticaret yolunun denetim altına alınması ve Orta Asya Sünni âlemiyle ittifak kurup, Ruslar ve Safeviler'e karşı yürütülecek mücadelelerde bu ittifaktan faydalanma arzularının bir sonucu olarak gerçekleştirildi. Ancak sefer başarısız olduğu gibi proje de yarım kaldı. Buna rağmen Osmanlılar, Orta Asya ile irtibat kuracakları yeni bir yol arayışından vazgeçmediler.

Soru 2: Safevi Devleti'nde taht kargaşası nasıl meydana geldi?

Kanunî Sultan Süleyman devrinde 1555'teki Amasya Antlaşması ile iki devlet arasında belirlenen sınır, Gürcistan'ı ikiye bölen dağ sıralarını aşıp, Zağanos Dağı'nın batı eteklerinden İran Körfezi'ne ulaşıyordu.

İran'ı uzun süreden beri idare eden Şah Tahmasb'ın saltanatının sonlarına doğru ağır bir hastalığa yakalanması üzerine Tahmasb'tan sonra şahlığa

kimin geçirileceği hususunda emirler ve hanedan mensupları arasında başlayan rekabet, şahın 1576'da ölmesiyle fiili mücadeleye dönüştü. Gürcülerin ve ülkede büyük nüfus ve nüfuza sahip Ustacalu oymağının desteğiyle tahta çıkan Haydar Mirza, daha ertesi gün öldürüldü. Tahmasb'ın oğullarından İsmail Mirza, başta Türkmen ve Rumlu oymakları olmak üzere İran'daki diğer oymakların ve Çer-keslerin desteğiyle mahbus tutulduğu Kahkaha/Alamut Kalesi'nden çıkartılıp, Şah II. İsmail ismiyle Safevi tahtına oturtuldu. II. İsmail, ülkede otoritesini tesis etmek adına ileri gelen bazı emirleri ve gözleri görmeyen kardeşi Muhammed Hudabende ile onun oğulları dışında bütün hanedan mensuplarını katlettirdi. Yeni şah, önceki Safevi hükümdarlarının aksine, İran'da Şiiliği daha mutedil bir hâle getirmeye çalıştı, Sünnilere karşı müsamahakâr davrandı, Hz. Ayşe ve ilk üç halifeye lanet edilmesini yasakladı. Bu yönüyle ülkede kendisi aleyhinde bir havanın doğmasına sebep oldu. Bu arada, Osmanlı ülkesine gelmekte olan bir kervanın İran topraklarında saldırıya uğraması ve Osmanlılar'la anlaşmazlığa düşüp İran'a kaçan bazı beylerin şah tarafından himaye edilmesi, iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açtı. II. İsmail, 1578'de, yuttuğu aşırı miktardaki afyonun tesiriyle öldü. Ancak ismi, gerek Osmanlı topraklarında gerekse İran'da birbiri ardına baş gösteren dört ayrı sahte "Şah İsmail İsyanı" ile bir süre daha hafızalardan silinmedi. Saim Savaş, mühimme defterlerinde rastladığı bazı belgelere dayanarak, 1578'de Şam Bayadı Türkmenleri arasında ortaya çıkan ve faaliyetlerini Sivas taraflarına kadar yaymayı başaran sahte Şah İsmail'in isyanı sırasında, Pîr Sultan'ın, "Şeyh Haydar" adıyla önemli roller üstlendiğini ifade etmektedir.

Soru 3: İran savaşlarının başlama sebebi ne idi?

Osmanlı-İran Savaşı 1578'de başladı. Bekir Kütükoğlu, Şah II. İsmail'in, Anadolu halkı ve huduttaki beyler arasında tahriklerde bulunarak Osmanlı sınır güvenliğini tehlikeye düşürdüğünü ve İran'ın riayet ettiği müddetçe geçerli olmak şartıyla imzalanan barış antlaşmasını ihlal edip Osmanlılar'ı kendisini müdafaa etme zorunda bıraktığını, bu yüzden savaşın birinci derece sorumlusunun II. İsmail olduğunu belirtir. Faruk Sümer ise, Şah İsmail'in, barışı bozacak ve bunun mesuliyetine katlanacak bir durumda bulunmadığını, buna karşılık İran'da yaşanan buhranı her zaman ele

geçmez bir fırsat olarak gören III. Murad'ın bir takım bahanelerle savaşı başlattığını söyler.

1578'e gelindiğinde Safeviler arasında buhranın baş göstermesi üzerine, Osmanlılar'ın Van Beylerbeyi'nin İran'ın mevcut durumundan yararlanılmasına yönelik haberleri, Safeviler'i doğudan sıkıştırabilecek Sünni Özbeklerle ittifak arayışları, Kafkaslar'da İran hâkimiyetine karşı isyan eden Sünni Şirvan halkının İstanbul'dan yardım istemesi gibi sebeplerle Divân-ı Hümâyûn'da savaş kararı alındı. II. Selim'in saltanat devresinden itibaren İstanbul'a yerleşen Lala Mustafa Paşa, Koca Sinan Paşa gibi yeni iktidar odaklarının, artık hayli yaşlanan ve nüfuzu yıpratılan Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'ya karşı yürüttükleri mücadele de bu kararın alınmasında etkili olmuştur. Halil İnalcık, XVI. yüzyılın sonlarında önce İran, sonra da Avusturya ile girişilen savaşların, kısmen, imparatorluk bünyesinde çeşitli toplumsal, siyasal ve finansal dinamikleri harekete geçiren Anadolu'daki aşırı nüfus artışının bir sonucu olduğunu söyler.

Soru 4: İran savaşlarının ilk safhası nasıl cereyan etti?

Seferin yönü, orduyu Hristiyan Gürcü prensliklerine karşı gaza-ganimet duygusuyla şevke getirme arzusu ve lojistik desteğin kolayca temini gibi sebeplerden dolayı İran'a tâbi Kafkaslar olarak belirlendi. Savaşın komutası Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa'ya verildi. 1578'de Çıldır'da, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın gayretleriyle Tokmak Han idaresindeki İran ordusunun mağlup edilmesi Gürcistan kapılarını Osmanlılar'a açtı. Bu galibiyetten sonra Meshiya Prensi Minuçihr, annesi adına Osmanlı ordugâhına gelerek itaatini arz etti. Tiflis'in fethi üzerine önde gelen Gürcü beylerinden Aleksandre Han'ın da bağlılığını bildirmesiyle Gürcistan'daki Osmanlı hâkimiyeti pekiştirildi. Koyun Geçidi (Kür) kenarını tutarak Osmanlı ileri hareketini engellemek isteyen Emir Han komutasındaki İran ordusunu mağlup eden Lala Mustafa Paşa Şirvan'a girdi. Derbend, Bakü, Şemahi gibi mühim şehirler Sünni Şirvanlıların da yardımlarıyla Osmanlı topraklarına katıldı. Mustafa Paşa, kışın yaklaşması üzerine Erzurum'a çekildi. Serdarın geri dönmesinden sonra saldırıya geçen İran ve Gürcü birlikleri ile mücadele, karargâhını önce Şemahi'de, buranın Safeviler tarafından alınması üzerine de Derbend'de kuran Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından yürütüldü. 1579'da Lala Mustafa Paşa, Kars Kalesi'ni inşa etmeye

çalışırken, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa idaresindeki Osmanlı birlikleri Revan'ı tahrip etti. Hudut kalelerini tamir ettikten sonra Kırım kuvvetleri yetişinceye kadar Kars'ta kalmak isteyen serdar, kışın erken bastırması üzerine Erzurum'a döndü. Bu arada İstanbul'da bir devre damgasını vuran Sokollu Mehmed Paşa, cinayete kurban gitmişti. Lala Mustafa Paşa, Erzurum'da iken serdarlıktan azledildiği ve İstanbul'a çağrıldığı haberini aldı. Genelde batıdaki seferlerde yardımlarına başvurulan Kırım kuvvetleri ilk defa bu savaşlar esnasında İran'a karşı da kullanılmıştır. Uzun İran ve Avusturya harplerinde Osmanlılar'ın artan asker ihtiyacını karşılamak için Kırım kuvvetlerini sürekli seferlere iştirak etmeye zorlamaları, Kırım'ın, Rus ve Kazak saldırılarına karşı açık hale gelmesine sebep olmuş ve bu durum Kırım'da zaman zaman Osmanlı aleyhtarı bir ortam doğurmuştur.

1580'de İran serdarlığına tayin edilen Yemen fatihi Koca Sinan Paşa, yeni bir sefer düzenlemek yerine hudut kalelerini tamir ettirdi ve Gürcüler arasındaki huzursuzlukları ortadan kaldırmaya çalıştı. 1581'de azledilerek İstanbul'a çağrıldı. Osmanlılar'ın, bu tarihlerde şiddetlenen Safevi saldırıları karşısında Kafkaslar'da tutunabilmeleri ancak Özdemiroğlu Osman Paşa'nın üstün gayretleriyle mümkün olabilmiştir. Osmanlılar, 1582'de Kür Irmağı kenarında mağlup oldularsa da ertesi sene Özdemiroğlu Osman Paşa, Meşaleler Savaşı da denilen Beştepe muharebesinde İran'ın önde gelen kumandanlarından İmam Kulu Han'ı yendi. İran savaşlarının yeni serdarı Ferhad Paşa, aynı tarihlerde Revan'ı fethedip, isyan eden Gürcüleri tekrar itaat altına aldı. İstanbul'un emirlerini yerine getirmede gevşek davranan Kırım Hanı Mehmed Giray'ı cezalandırıp İstanbul'a gelen ve veziriazamlığa getirilip yine doğuya gönderilen Osman Paşa, 1585'te Tebriz'i ele geçirdi, fakat Safevi veliahdı Hamza Mirza ile yaptığı muharebe esnasında eceliyle vefat etti. İkinci defa İran serdarlığına tayin edilen Ferhad Paşa mücadeleyi başarıyla devam ettirdi. İran tahtına 1587'de I. Abbas'ın geçmesi de Safeviler için savaşın kaderini değiştirmeye yetmedi. Bağdat ve Şehrizor kuvvetleri de güneyde yeni bir cephe açarak Safeviler'i bu taraftan sıkıştırmaya başlamıştı. Osmanlı birlikleri, 1588'de Karadağ'ı fethettiler. Bu arada Osmanlılar'la müttefik olarak hareket eden Özbek hükümdarı Abdullah Han, Herat'ı alıp Horasan'a girmiş ve İran'ı doğudan tazyik etmeye başlamıştı. Zor durumda kalan Şah Abbas barış istemek zorunda kaldı. Osmanlılar da batıda savaş rüzgârlarının yeniden esmeye başlaması ve iç nizamda gözlenen bazı çalkantılar nedeniyle artık

doğudaki savaşın sona erdirilmesini istiyorlardı. 1590'da İstanbul'da imzalanan Ferhad Paşa Antlaşması ile İran, Osmanlı üstünlüğünü tanıdı.

Soru 5: Osmanlılar fethettikleri bölgede neler yaptılar?

Kafkasya harekâtı ile Hazar kıyılarına kadar ulaşan Osmanlılar, fethettikleri bu yeni sahada sağlam bir şekilde yerleşmek için uğraşmışlardır. Şimdi Hazar Denizi'ne de komşu olan Osmanlılar, doğuda yapılacak mücadelelerde stratejik önemi olan bu denize hâkim olabilmek için burada yeni bir kaptanlık kurdular. Hazar Kaptanlığı olarak anılan bu göreve ilk olarak Mehmed Bey adlı birisi tayin edildi.

Osmanlılar, yeni fethettikleri alanlarda tutunmak için, bu tarihe kadar İranlılar ile yaptıkları mücadelelerde edindikleri tecrübeden de geniş bir şekilde faydalandılar. Bundan önceki savaşlarda Osmanlılar, genelde, Safeviler'e gözdağı vermeyi ve onların Osmanlı topraklarına yönelik emellerine set çekmeyi amaçlamışlardı. Özellikle Doğu Anadolu taraflarında fethedilen sahalarda kalıcı olmak ve iskân fazla düşünülmemişti. Bu dönemde, Osmanlı hâkimiyeti altına alınan bölgelerden stratejik öneme sahip yerler çeşitli beylerbeyiliklere ve sancaklara bölünerek doğrudan doğruya İstanbul'dan tayin edilen görevliler tarafından yönetildi. Özellikle Gürcü nüfusunun yoğun olduğu yerler, Osmanlılar'a tâbi olmayı ve haraç vermeyi kabul eden Aleksandre Han gibi eski Gürcü beylerinin idaresinde bırakıldı. Bölgedeki mevcut kaleler tamir edilerek, askerî öneme sahip yerlere yeni kaleler yapıldı ve buralara yeniçeri, sipahi, azeb ve gönüllü gibi ulûfeli muhafaza birlikleri yerleştirildi. İlk dönemlerde bölgenin gelirleri savunma giderlerini dahi karşılamakta yetersiz kaldığı için devlet bu ihtiyacı Diyarbakır, Halep, Erzurum ve Sivas gibi şehirlerin vergilerinden karşılamaya çalıştı. Savaşlar sırasında etrafa dağılan bölge halkının tekrar eski yerlerine dönmelerini sağlanmak üzere çeşitli tedbirle alındı, bunların bir kısmı kendi rızalarıyla dönerken bir kısmı da zorla veya bazı kolaylıklar gösterilmek suretiyle eski yurtlarına iskân edildiler. Nizam ve asayişin sağlanmasından sonra fethedilen sahanın tahriri yapılarak, arazi timar sistemi çerçevesinde taksim edildi.

Bütün gayretlere rağmen Osmanlı hâkimiyeti, İran'ın 1603'te karşı saldırıya geçmesine kadar ana ulaşım yollarının ve önemli mevkilerin

kontrolünden öteye gidemedi ve bölgenin Şiî halkı tarafından benimsenmedi.

Avusturya ile sürüp giden savaşlar, malî yetersizlik, imparatorluğun özellikle Anadolu toprakları üzerinde etkisini gittikçe arttıran isyanlar ve bunalım, Osmanlılar'ın Kafkas illeriyle yeterince ilgilenmesini engelledi. Bu durumun sonuçları, Osmanlı-İran savaşlarının ikinci döneminde açık biçimde ortaya çıkacaktır.

Soru 6: Şah Abbas, taarruza geçmeden önce nasıl hazırlandı?

Osmanlılar'ın, İran savaşlarındaki en büyük talihsizliklerinden birisi de karşılarına, Safevi İranı'nı gerçek manada bir imparatorluk hâline getiren ve yaptıklarıyla "Büyük" sıfatını hak eden Şah Abbas gibi muktedir bir şahsiyetin çıkmasıdır. Şah Abbas 1587'de tahta oturduğu zaman Safeviler, batıdan Osmanlılar'ın, doğudan Özbeklerin taarruzları arasında sıkışmış ve ülkenin asıl askerî kudretini ellerinde bulunduran çeşitli boylara mensup emirler arasında bitip tükenmek bilmeyen kanlı mücadeleler yüzünden yıkılmanın eşiğine gelmişti.

Şah Abbas, önce Osmanlılar'la antlaşma imzalayıp İran'ın kuzeybatı eya-letlerindeki hâkimiyetinden vazgeçti. Sonra memleketinde bazı askerî ve idarî düzenlemeler yaparak vaziyetini kuvvetlendirmeye çalıştı. Güçlü Türkmen beylerinin nüfuzlarını kırarak merkezî yapıyı pekiştirdi. Orduda, Osmanlı askerî sistemini örnek alarak kapıkulu teşkilatına benzer yeni bir gulam birliği ve yaya kıtaları kurdu, orduyu top ve tüfeklerle takviye etti. Eyaletlerin yerli halkından tüfenkçi birlikleri oluşturdu. Şah, 1598'de Özbek hükümdarı Abdullah Han'ın ölmesinden sonra Horasan bölgesini tekrar ele geçirdi. 1600'de düzenlediği yeni bir seferle İran hudutlarını Ceyhun Nehri'ne kadar genişletti.

Şah'ın Hüseyin Ali Bey adındaki elçisi, yanında tercüman olarak İngiliz Shirley ile birlikte Moskova, Norveç ve Hollanda üzerinden Prag'a geldi (1600). Fransa Kralı, İran heyetini huzuruna kabul etmeyi reddetti. Alman İmparatoru, İran'ın ittifak teklifine müspet cevap verdi. Şah Abbas, Osmanlılar'ı kuzeyden sıkıştırmak için Rus Çarı ile ittifak kurmaya çalıştı ve Dinyeper Kazakları'nı Osmanlılar'a karşı saldırıya geçmeye teşvik etti.

Safevi hükümdarı, 1603-1629 arasında ülkesini dünya ticaretinin merkezlerinden birisi hâline getirmeye ve Osmanlılar'ı ekonomik açıdan

çökertmeye uğraştı. Basra Körfezi'nde Bender Abbas ismiyle yeni bir şehir kurarak, Osmanlı ekonomisi için hayati öneme sahip İpek Yolu'nun güzergâhını bu şehre yönlendirmeye çalıştı. Şah, bu sıralarda Hint ticaretinde Portekiz ve İspanyolların yerini almaya başlayan İngilizler ve Hollandalıları, bazı imtiyazlar vererek doğrudan doğruya İran'a yönlendirmek istedi. Kendi ekonomileri için büyük miktarlarda ipeğe ihtiyaç duyan İngilizler, denizlerdeki Portekiz ve İspanya saldırıları yüzünden eski Moskova yolunu devreye sokmaya uğraştı. Osmanlılar, bir taraftan Şah Abbas'ın faaliyetlerini endişeyle takip ederken diğer taraftan da İran ekonomisinin şiddetle ihtiyaç duyduğu Osmanlı bakırı ve diğer kıymetli madenlerinin bu ülkeye ihracını yasakladılar. İngiltere-İran yakınlaşmasına karşılık, Osmanlılar ile İspanyol ve Portekizliler arasında yeni bir işbirliği gelişmeye başladı.

Soru 7: İran savaşlarının ikinci safhasında neler oldu?

Osmanlılar, batıda Avusturya savaşları ve Anadolu'da da celali isyanları ile fazlasıyla meşguldü. Bu sırada Osmanlılar'ın Tebriz Paşası Sarhoş Ali Paşa ile anlaşmazlığa düşen Selmas beylerinden Gazi Bey'in Şah Abbas'tan yardım istemesi, İran hükümdarına uzun süredir beklediği fırsatı verdi. Osmanlılar'la yaptığı antlaşmayı bozup 1603'te Tebriz'e girdi. Kısa sürede Şirvan, Revan, Gence, Derbend ve Nahcivan gibi merkezleri ele geçirip, Anadolu kapılarına dayandı. Sultan I. Ahmed, 1604'te Veziriazam Malkoç Ali Paşa'yı Avusturya üzerine, Ciğalazâde Sinan Paşa'yı İran taraflarına gönderdi. Ciğalazâde Sinan Paşa, yol boyunca celalileri itaat altına almaya çalışarak ilerledi. İran sınırına ulaştığında, Akçakale'de hazırlıksız bir şekilde bulunan Şah Abbas'ın üzerine yürümek yerine Karakaş Paşa'nın gelmesini bekleyerek zaman kaybetti. Durumdan haberdar olan İranlılar, geri çekilirken Osmanlı ordusunun kendilerini takip etmesini engellemek için geçtikleri yerleri harabe hâline getirdiler.

Serdar Sinan Paşa, sefer mevsiminin geçmesi üzerine orduyu kışlaklara dağıtıp, kendisi de Van kışlağına çekildi. Ancak İranlılar'ın kışa rağmen Van'a saldırmaları üzerine karargâhını Erzurum'a taşıdı. 1605'te Tebriz üzerine yü-rüdüyse de Urmiye Gölü yakınlarında Şah Abbas'ın komuta ettiği İran ordusu karşısında mağlup olup Diyarbakır'a çekildi ve burada hastalanıp öldü. I. Ahmed, batıda önemli başarılar kazanan ve veziriazam

tayin edilen Lala Mehmed Paşa'yı İstanbul'a çağırıp İran meselesini halletmekle görevlendirdi. Veziriazam, Avusturya ile başlayan barış görüşmelerini bir neticeye bağlayıp daha sonra İran tarafına gitmek istediyse de I. Ahmed'in kendisini ölümle tehdit etmesi üzerine çaresiz emre itaat etti, fakat daha Üsküdar'da iken kederinden öldü. Bu hadiseden sonra Osmanlılar, İran savaşlarını 1610'a kadar beş sene serdarsız sürdürdüler. Bu süre zarfında İran üzerine düzenlenen Osmanlı seferleri celali tenkilinden öteye gidemedi.

Veziriazamlığa önce Derviş Paşa, kısa süre sonra da Kuyucu Murad Paşa tayin edildi. Yeni veziriazam, evvela Avusturya ile Zitvatorok Antlaşması'nı imzalayarak batıdaki savaşa son verdi. Bundan sonra, yıllardır süregelen pahalı Avusturya ve İran harpleri, XVI. yüzyılın sonlarındaki aşırı nüfus artışı, savaş usullerindeki yeni gelişmeler, dünya ekonomik sisteminde meydana gelen değişimler gibi nedenlerle Osmanlı düzeninin altüst olması üzerine baş gösteren büyük buhran ortamında ortaya çıkan celali isyanlarını bastırmaya çalıştı. 1607'de Canbolatoğlu Ali Paşa'nın isyanını bastırıp, dönüşte de Orta Anadolu'da faaliyet gösteren Kalenderoğlu'nu mağlup etti. Şah Abbas, Kuyucu Murad Paşa'nın önünden kaçan yaklaşık 15 bin kişilik bir celali topluluğunu ve Kalenderoğlu'nu kendi ordusuna dâhil etti. Ancak bu yeni misafirler, kısa sürede, disiplinsizlikleri nedeniyle Osmanlılar'ın olduğu gibi İranlılar'ın da başını ağrıtmaya başladı.

Kuyucu Murad Paşa, sert tedbirlerle Anadolu'da devletin otoritesini yeniden tesis ettikten sonra nihayet 1610'da Tebriz'e yöneldi. Ancak hem sefer mevsiminin geçmesi hem de Şah Abbas'tan barış teklifi gelmesi nedeniyle kışı Diyarbakır'da geçirmeye ve gerekirse yazın İran üzerine yürümeye karar verdi. 90 yaşında olan Murad Paşa, seferin son hazırlıklarını tamamlamaya çalışırken vefat etti, bir rivayete göre ise veziriazamlığa göz diken Nasuh Paşa tarafından zehirletildi. Padişah, sefer vakti geçer endişesiyle derhal Nasuh Paşa'yı veziriazam ve serdar tayin etti. Yeni veziriazam, bir taraftan İran'la Murad Paşa zamanında başlayan barış görüşmelerine devam ederken diğer taraftan da sefer hazırlıklarını tamamlamaya çalıştı. İran tarafına kaçan birçok celali grubu, Nasuh Paşa'nın 1610'da ilân ettiği aftan istifadeyle tekrar Anadolu'ya döndü. Nihayet 20 Kasım 1612'de iki devlet arasında antlaşma imzalandı.

Osmanlılar, Şah Abbas'ın, yıllık 200 yük ipek ödemesi koşuluyla, savaşta ele geçirdiği yerlerdeki hâkimiyetini tanıyıp, 1555'teki sınırlara çekildiler. Doğu işlerini yoluna koyan Nasuh Paşa, İran elçileri ile birlikte İstanbul'a geldi ve elçilere Osmanlılar'ın gücünü göstermek isteyen I. Ahmed tarafından oldukça şaşalı bir törenle karşılandı.

Soru 8: İran'la ilişkiler neden bozuldu?

İran ile Osmanlı ilişkileri, Şah Abbas'ın 1615'ten itibaren Nasuh Paşa Antlaşması'nın şartlarına uymaması nedeniyle tekrar bozuldu ve iki devlet arasında yeni bir savaş başladı. 1612 antlaşmasını Nasuh Paşa'nın ısrarları nedeniyle kabul eden I. Ahmed, Öküz Mehmed Paşa'yı İran serdarı tayin etti. Mehmed Paşa, Revan'ı kuşattıysa da alamadı. Bu sırada Nahcivan'da bekleyen Şah Abbas, senelik 200 yük ipeğin 100 yüke indirilmesi şartıyla Mehmed Paşa ile antlaşma yaptı. Sultan Ahmed, yapılan antlaşmayı kabul etmediği gibi Mehmed Paşa'yı da azledip veziriazamlığa ve İran serdarlığına Halil Paşa'yı tayin etti. I. Ahmed, İran'a karşı büyük başarılar kazanmayı ümit ederken, 51 gün süren hastalığı nedeniyle 22 Kasım 1617'de, henüz 28 yaşında vefat edince yerine kardeşi I. Mustafa geçti. Halil Paşa, Tatar Hanı Canbey Giray'ın da katılımıyla Erdebil önlerine kadar ulaştıysa da önemli bir iş yapamadı. Şah Abbas'ın barış istemesi üzerine, 1618'de, 200 yük ipek 100 yük kumaşa indirilerek Nasuh Paşa Antlaşması küçük tadillerle tekrar kabul edildi.

Soru 9: İran savaşlarının üçüncü safhasında neler oldu?

Bu antlaşma iki taraf için de kısa süreli bir mütareke olmaktan öteye gidemedi. Osmanlılar büyük bir buhran yaşamalarına rağmen, Kafkaslar'daki kazançlarından vazgeçmeye niyetli değillerdi. Bu, hem devletin İran karşısında ısrarla vurguladığı Sünni âleminin koruyuculuğu imajına halel gelmemesi hem de Anadolu'nun emniyeti için hayati bir mesele idi. Halil İnalcık, Şah Abbas'ın, Kafkaslar'da elde ettiği başarıyı Irak taraflarında da tekrarlamak ve 13. yüzyılda İlhanlılar'ın da yapmak istediği gibi Halep'i ele geçirip, Avrupa ile Hindistan arasındaki ticareti kendi kontrolü altına almak istediğini belirtir. Şah, bu amaçla, İngilizler'in de desteğiyle, 1622'de Hürmüz Adası'nı Portekizliler'den aldı, 1623'te de İran-Hindistan ticaretinin merkezi Kandahar'ı topraklarına kattı.

İstanbul’da II. Osman’ın katledilmesiyle başlayan kargaşa ve bunun taşraya yansıması olarak Anadolu’daki bazı paşaların Abaza Mehmed Paşa liderliğinde merkeze karşı ayaklanması, Şah Abbas’ın batı komşusuna yönelik emellerini gerçekleştirmesi için bulunmaz bir fırsattı. 1623’te Yusuf Paşa’yı öldürüp Bağdat’a hâkim olan Bekir Subaşı’nın, üzerine Hafız Ahmed Paşa idaresinde bir Osmanlı ordusu gönderilince, Şah Abbas’tan yardım istemesi Osmanlılar ile İran arasında yeni bir savaş başlattı. Şah Abbas, fırsattan istifade ederek 1624’te Bağdat’ı ele geçirdi. İranlılar, şehirdeki Sünni ahalinin büyük bölümünü kılıçtan geçirdi ve Ebu Hanife ile Abdülkadir Geylani’nin türbelerini tahrip ettiler. Bağdat’la birlikte Necef ve Kerbela gibi Şiilerin kutsal mekânları da Safevi hâkimiyetine girdi. İranlılar, birkaç hafta sonra Musul’u ele geçirip Kuzey Irak’ı kontrolleri altına aldılarsa da İran ordusunda baş gösteren bir salgın hastalık ve bazı Arap aşiretlerinin isyanı Musul’un tekrar Osmanlı idaresine girmesini sağladı. Aynı tarihlerde Safeviler’in Şiraz valisi Basra’ya saldırdıysa da şehri savunan Osmanlı paşası Portekizliler’le ittifak kurup bu saldırıyı püskürtmeyi başardı. Hafız Ahmed Paşa, 1625-1626 arasında Bağdat’ı muhasara etti, fakat Şah Abbas’ın yardıma gelmesi ve Osmanlı ordusunda çıkan isyan nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı.

Bu muhasara esnasında, kalem sahibi bir zat olan Hafız Ahmed Paşa’nın orduya asker, zahire ve cephane gönderilmesi için IV. Murad’a gönderdiği manzumenin şu ilk beyti hayli meşhurdur:

> “Aldı etrâfı adû imdâda asker yok mudur?
> Din yolunda baş verir merdâne server yok mudur?”

Atalarının birçoğu gibi şair olan IV. Murad’ın, Ahmed Paşa’ya gönderdiği manzum cevabın ilk beyti ise şöyledir:

> “Hâfızâ Bağdat’a imdad etmeğe er yok mudur?
> Bizden istimdad edersin sende asker yok mudur?”

Osmanlılar, ancak IV. Murad’ın 1632’den itibaren İstanbul’da otoriteyi demir pençeleri arasına almasıyla İran meselesi üzerine ciddi biçimde eğilebil-diler. İran seferine gönderilen Veziriazam Tabanıyassı Mehmed

Paşa, ciddi bir başarı kazanamadı. İstanbul'da ve Anadolu'da rüştünü ispatlayan ve 1634'te Lehistan'la barış yapan IV. Murad, Avrupa'daki Otuzyıl Savaşları (1618-1648) dolayısıyla batı sınırlarından emin bir şekilde İran savaşının hazırlıklarına başladı. Bizzat sultanın komutasındaki bir Osmanlı ordusu 1635'te İstanbul'dan ayrıldı. Önce Azerbaycan taraflarına girilip Revan fethedildi. Sultan, İstanbul'a, Revan fetihnâmesi ile birlikte kardeşlerinden Bâyezid ve Süleyman'ın ölüm fermanlarını da gönderdi. Osmanlı ordusu kısa süre sonra Tebriz'e girdi.

IV. Murad, 1628'de ölen Şah Abbas'ın yerine geçen Şah Safi'nin karşısına çıkmaması üzerine İstanbul'a döndü. Şehre başında altından bir miğfer, beyaz bir tülbent ve buna yanlamasına iliştirilmiş pırlanta süslü tuğ ile gösterişli bir Nogay atının üzerinde, atalarının zaferlerle yâd edilen mazisinden çıkmış gelmiş bir cihangir misali muazzam bir debdebeyle girdi. İstanbul'un yıllardır anarşiden yılmış, mağlubiyet haberlerinden bezmiş halkı, muzaffer sultanlarını, tıpkı atalarının Fatih Sultan Mehmed'i, Yavuz Sultan Selim'i, Kanunî Sultan Süleyman'ı karşıladıkları gibi büyük coşkuyla karşıladılar. Yolun her iki tarafına sıralanan tüccarlar askerlere hediye edilen kadife ve brokarlardan çadırlar kurmuşlardı. Yer ordunun ayakları altında titrerken, gök kubbe halkın gemilerden atılan top atışlarının sesine karışan zafer naraları ile inliyordu. Büyük dev uyanmış ve artık Osmanlı geri gelmişti. IV. Murad, bu zaferin anısına Topkapı Sarayı'nda Revan Köşkü'nü yaptırdı.

İranlılar, 1636'da saldırıya geçip Revan'ı geri aldılar. Diyarbakır'da bulunan Tabanıyassı Mehmed Paşa, Revan'ın yardımına gidemediği için azledilerek veziriazamlığa Bayram Paşa tayin edildi. Kafkaslar'da bu gelişmeler yaşanmasına rağmen Osmanlılar için öncelikli mesele Bağdat'ın kurtarılması idi. IV. Murad, 1638'de Bayram Paşa'yı önden gönderip hemen arkasından kendisi de Bağdat tarafına yöneldi. Yolda Bayram Paşa vefat edince Tayyar Mehmed Paşa veziriazam tayin edildi. Sultan, Bayram Paşa'nın ölümünü haber alınca çadırına çekilip ağlamıştı. Bağdat, 15 Kasım ile 24 Aralık arasında Osmanlı ordusu tarafından muhasara edildi. Veziriazam, Bağdat'ı müdafaa eden İranlılar'ın biraz daha yıpratılmasını istiyordu, fakat padişahın şehrin bir an önce ele geçirilmesini istemesi üzerine nihaî saldırıyı başlattı. Tayyar Mehmed Paşa, elinde kılıcı bizzat saldırıya geçtiği sırada alnına isabet eden bir kurşunla şehid düştü. Bunu

duyan IV. Murad, “Ah Tayyar, Bağdat Kalesi gibi yüz kale değerdin” diyerek teessürünü ifade etmişti. Derhal veziriazamlığa getirilen Kemankeş Kara Mustafa Paşa’nın idaresinde Osmanlı saldırısı devam ederken İranlılar aman dileyip Bağdat’ı Osmanlılar’a teslim ettiler. Sultan, veziriazamı İran cephesinde bırakıp İstanbul’a döndü. 1639’da Kasrışirin’de yapılan barış antlaşması Osmanlı-İran sınırını belirledi; Osmanlılar Safeviler’in Azerbaycan’daki kazançlarını kabul ederken, Safeviler de Bağdat, Şehrizor, Van ve Kars’daki Osmanlı hâkimiyetini tanıdılar. Böylece İran ile Osmanlılar arasında 1578’den beri kısa fasılalarla devam edegelen 61 yıllık savaş durumu sona erdi. Daha sonraki yüzyıllarda iki devlet arasında yapılan sınır antlaşmalarında genellikle bu anlaşma temel alındı.

Soru 10: Osmanlı ordusu, İran seferlerine nasıl hazırlandı?

Bütün savaşlarda olduğu gibi İran savaşlarında da devletin karşılaştığı en önemli mesele, binlerce askerin erzakının ve ordunun ağırlıklarını taşıyan hayvanların yeminin zamanında temini ve ulaştırılmasıdır. Bu da ancak harekâtın finansmanını sağlayacak güçlü bir ekonomi ile mümkündür.

Sefer yolu üzerinde belli noktalara menzilhaneler kurularak, gerekli ihtiyaç maddeleri, mahalli kadılar aracılığıyla buralardaki ambarlarda depolanırdı. Menzillerde toplanan maddeler orduya gerekli değilse satılır veya kıtlık gibi acil durumlarda bölge halkına dağıtılırdı. Devlet, hareket hâlindeki ordunun zahire ihtiyacının karşılanmasında başlıca üç yöntem kullanırdı.

Bunlardan ilki, belli bir miktardaki zahirenin Avarız-ı Divâniye ve Tekâlif-i Örfiye adı verilen vergiler karşılığında halktan teminiydi. 1579’da yirmi hanelik her avarız hane birimi 25 kilogram civarında tahıl vermekle mükellef tutulmuştu. İkinci yöntem, bölge halkının önceden belirlenen konaklama merkezlerine erzak getirip, buralarda devletin belirlediği fiyat üzerinden askerlere satmakla yükümlü tutulmasıydı. Bir diğer yöntem ise erzakın sefer yolu üzerindeki bölgelerden yerel piyasa fiyatlarıyla satın alınmasıydı. Eğer sefer yolu üzerindeki bölgelerde kıtlık varsa gerekli yiyecek maddeleri imparatorluğun diğer bölgelerinden satın alınarak orduya ulaştırılırdı. Mesela, 1578’deki İran seferi esnasında, sefer yolu üzerindeki Erzurum ve Halep gibi yerlerde yaşanan kıtlık yüzünden gerekli zahire Boğdan’dan satın alınmıştı. Yine de Gürcistan’da ilerleyen orduda şiddetli

bir kıtlık baş göstermiş, geri dönmek isteyen sipahiler ve yeniçeriler güçlükle sakinleştirilebilmişti.

Koyun Geçidi (Kür) kenarına gelindiğinde askerler bir türlü çare bulunamayan kıtlık yüzünden nehri geçmeyi reddetmiş, bir grup açıkça isyan etmiş, ordunun karşıya geçirilmesi ancak Serdar Lala Mustafa Paşa'nın gayretleriyle mümkün olabilmişti. Seferin başından beri askeri perişan eden kıtlık, Şirvan'a girilip, bol miktarlarda zahireye ulaşılmasıyla önlendi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı ziraî ekonomisinin temeli olan timar sisteminde meydana gelen sarsıntılar ve Anadolu'yu kasıp kavuran celali isyanları İran savaşların-daki ordunun erzak teminini büsbütün zorlaştırdı. Nitekim Kuyucu Murad Paşa'nın 1610'lara kadar sert tedbirlerle celalileri ortadan kaldırmasından sonra Anadolu'da zahire fiyatları önemli miktarda düşmüş ve Osmanlı ordusu İran cephesine giderken eskiye nispetle daha rahat bir şekilde zahire temin edebilmişti. Fakat sefer sırasında kış erken gelmiş ve Erzurum'daki zahire de zamanında getirtilemeyince ordu büyük bir kıtlıkla yüz yüze kalmıştı.

XVI. yüzyılın sonları, Osmanlı askerî sisteminde büyük bir değişimin ve dönüşümün yaşanmaya başladığı yıllardır. Osmanlı ordusunun temel direği olan timarlı sipahi ordusunun, özellikle batı askerî sistemlerinde meydana gelen gelişmeler neticesinde savaşlarda yetersiz kalmaya başlaması devleti yeni arayışlara yöneltti. Geleneksel silahlarıyla ve geleneksel usullerle savaşan timarlı sipahilerin sayısı azaltılarak, Avrupa'da olduğu gibi tüfek kullanan ve merkezî hazineden ücret alan birliklerin sayısı arttırıldı. 1578-1590 savaşlarında değişimin etkisi nispeten az hissedildi. Ancak daha bu savaşların ekonomik yükü tam olarak giderilemeden 1593'te bu defa batıda Avusturya ile yeni bir mücadeleye girişildi. 1603'te korkulan oldu ve Şah Abbas'ın da saldırıya geçmesiyle Osmanlılar aynı anda hem batıda hem de doğuda mücadele etmek zorunda kaldılar. 1604'te ordunun yarısı Veziriazam Malkoç Ali Paşa idaresinde Avusturya cephesine, diğer yarısı da Ciğalazâde Sinan Paşa idaresinde İran taraflarına gönderildi. Bu sırada Anadolu'da etkisini gittikçe şiddetlendiren celali isyanları adeta devleti üçüncü bir cephede daha mücadele etmek zorunda bıraktı. Doğuya gönderilen serdarlar daha ziyade askerleri arasındaki isyanları önlemek ve yol üstündeki celalileri ortadan kaldırmakla uğraştılar. 1604'te İran şahını hazırlıksız bir şekilde yakalayan Cağalazade Sinan Paşa idaresindeki

orduda bazı beylerbeyilerin, serdarı derhal saldırıya geçmeye ikna etmek için galip gelirlerse düşmanın ortadan kaldırılacağını, mağlup olurlarsa da ordudaki celalilerin düşman eliyle yok edilmiş olacağını söyledikleri iddia edilir.

Osmanlılar'ın doğuya düzenledikleri seferlerde en büyük eksiklikleri, bu bölgelerde imparatorluğun batıdaki topraklarında olduğu gibi iyi bir lojistik altyapının kurulamamasıdır. Devletin en güçlü dönemi olarak gösterilen Yavuz ve Kanunî dönemlerinde dahi, İran taraflarına düzenlenen seferlerde ordunun erzak ihtiyacının karşılanmasında büyük zorluklarla karşılaşılmıştı. Uzun müddet Avrupalılar'ı kendisine hayran bırakan Osmanlı ikmal sisteminin doğuda tesis edilememesinin en önemli sebepleri bölgenin coğrafi yapısı ve doğu savaşlarının nitelik itibariyle batıdakilerden farklı olmasıdır. Doğu Anadolu tarafları dağlık arazisi ve sert iklimiyle tarımsal üretim açısından imparatorluğun batı topraklarına nazaran daha geriydi. İran savaşları sırasında, birçok defa ordunun ihtiyaç duyduğu zahire Tuna deltası, Mısır gibi zengin tarım alanlarından getirilmişti. Nakil vasıtalarının yavaş ve pahalı olduğu bir zamanda bu durum, savaşların başarılı bir şekilde yürütülebilmesinin önünde ciddi bir engeldir.

Daha ziyade süvarilerden oluşan ve Çaldıran'da yediği ağır darbeden sonra bir meydan muharebesinden özenle kaçınan Safevi ordusu da Osmanlılar'ın işini hayli zorlaştırmaktaydı. Askeri düzenini meydan muharebelerine göre şekillendiren Osmanlı ordusu, vur-kaç taktiğini benimseyen düşmanın ani saldırılarıyla yıpranıyor ve ıssız topraklarda aylarca yürümekten bezgin düşüyordu. Safeviler, geri çekilirken, her yeri harabeye çevirerek Osmanlı ordusunun yerel kaynaklardan faydalanmasını imkânsız hale getiriyorlardı. Sefer mevsimin geçmesi nedeniyle Osmanlı ordusunun geri dönmesi veya kışlaklara çekilmesi üzerine ortaya çıkan Safevi ordusu kaybettiği yerleri geri almakta fazla zorlanmıyordu.

OSMANLI-AVUSTURYA SAVAŞLARI (1593-1606)

Soru 1: Osmanlı-Avusturya ilişkileri nasıl başladı?

Osmanlı-Avusturya ilişkileri ana hatları ile iki dönem hâlinde incelene-bilir:

1- 1493-1664 Osmanlı'nın saldırı, Avusturya'nın savunma dönemi.

2- 1683-1791 Avusturya'nın saldırı, Osmanlı'nın savunma dönem.

Osmanlı kuvvetleri ilk defa 1463-1479 yılları arasında Venedik'le yapılan savaş sırasında Avusturya topraklarına girmişti. Asıl mücadele ise Osmanlılar'ın Hırvatlara ağır bir darbe vurduğu 1493'te başladı. Hırvatlara yardım etmek isteyen Avusturya kuvvetleri, Osmanlı topraklarına girdi ve ilk çatışmalar meydana geldi. Mohaç'tan (1526) sonra ise Osmanlılar ile Habsburglar arasında Macaristan'ın kimin hakimiyetine gireceği meselesi yüzünden asıl mücadele başladı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en haşmetli hükümdarı Kanunî 1529 Eylül'ünün son günlerinde Viyana'yı kuşattı. Ancak ağır topların getirilmemesi ve kışın da yaklaşması yüzünden yaklaşık bir ay sonra kuşatma kaldırıldı. Türkler'in aklı hep Viyana'da kaldıysa da, Osmanlı ordusunun Avusturya seferleri Habsburglar'ın kurduğu savunma sistemi yüzünden yoldaki kalelerle uğraşmayla geçtiğinden Viyana'ya kadar gidilemedi.

İki devletin ilişkilerinin ilk döneminde Avusturya, meydan savaşlarındaki üstünlüklerinden dolayı Osmanlı ordularının karşısına çıkmamış, sınırlarını

küçük, orta ve büyük çaplı birçok kale yaparak koruma yoluna gitmişti. Bu kaleler Dalmaçya'dan başlayarak, Hırvatistan ve Batı Macaristan'a, oradan Kuzey Tuna'daki dağ şehirlerinden geçerek Transilvanya'ya kadar uzanmakta ve Osmanlılar'a karşı bir nevi askerî sınır oluşturmaktaydı. 1532'de Köszek (Güns), 1566'da Zigetvar, 1594'te Raab (Yanık), 1663'te ise Uyvar (Neuhausel) kaleleri Osmanlı ordularının Viyana'ya yürüyüşünü engelledi. Bilhassa 1594 ve 1663'te Viyana surları ve tahkimatı zayıfken Osmanlı ordularının bu kalelerle uğraşarak zaman kaybetmeleri büyük fırsatların kaçırılmasına sebep oldu.

Soru 2: XVI. yüzyılın sonunda Avusturya ile savaş nasıl çıktı?

Osmanlı İmparatorluğu, 1578 ile 1590 yılları arasında Safevi İran'ı ile 12 yıl savaşıp, birçok toprak fethetmişti. Osmanlı-İran harbi aynı zamanda veziriazam olmak isteyen Osmanlı komutanlarının gövde gösterisi olmuştu. Lala Mustafa Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Sinan Paşa ve Ferhad Paşa, İran cephesinde kendilerini göstermek için çabalamışlardı. Ferhad Paşa'nın İran cephesindeki başarılarını bir türlü kabullenemeyen Koca Sinan Paşa iktidarını sağlamlaştırmak için Sultan III. Murad'ı Avusturya üzerine sefere çıkmaya teşvik ettiği iddia edilir. Ancak bu yıllarda 12 yıl süren İran harplerinden dolayı Osmanlı İmparatorluğu oldukça yıprandığı için savaşa girecek durumu pek yoktu.

Osmanlı birliklerini Macaristan içlerine, Habsburg ve Venedikliler emrinde çalışan Uskokların da Osmanlı topraklarına saldırıları yüzünden iki taraf arasında problemler olmasına rağmen, ne Avusturya, ne de Osmanlı İmparatorluğu savaş taraftarı değildi. Uskok saldırılarının artması üzerine Bosna birlikleri Habsburg topraklarına büyük bir saldırı düzenlediler. Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa'nın Avusturya'nın içlerine kadar uzanan akınlarından sonra, Avusturya İmparatoru, 1592 Ekim'inde antlaşmayı bozduğunu ve yıllık vergisini artık göndermeyeceği söyledi. Avusturya'nın durumu gerginleştirmesi, Sinan Paşa'nın savaş isteğine uygun ortamı yaratmıştı.

Avusturya, Kanunî döneminde 1547'de yapılan antlaşmaya göre hakimiyeti altında bulunan Macar toprakları için, Osmanlı İmparatorluğu'na her yıl 30 bin altın veriyordu. Bu antlaşma 29 Kasım 1590'da dördüncü defa yenilenmişti.

Üzerine yürüyüşe geçen Avusturya ordusuna mukavemet edemeyeceğini anlayan Telli Hasan Paşa, Veziriazam Siyavuş Paşa’dan yardım istedi. Siyavuş Paşa da Kirli Hasan Paşa’yı Rumeli Eyaleti’ne vali tayin ederek, Telli Hasan Paşa’ya yardım etmesi için görevlendirdi. Ancak bu sırada Koca Sinan Paşa yeniden veziriazam olmuştu ve yeni veziriazamın Kirli Hasan Paşa’nın yerine oğlu Mehmed Paşa’yı Rumeli’ye vali tayin edip, yardım göndermeyi bilerek geciktirdiği iddia edilir.

Sinan Paşa, daha önceki bir hadiseden dolayı diş bilediği Telli Hasan Paşa’ya yardımı bilerek geciktirmişti. Telli Hasan Paşa ise, destek birliklerinin geleceğine güvenerek Kulpa Nehri’ni geçerek, Osek üzerine yürümüştü. Yanında Kanunî’nin kızı Mihrimah Sultan’ın iki oğlu da bulunuyordu.

Telli Hasan Paşa, 20 Haziran 1593’te Osek önünde Avusturya ordusuyla karşılaştı. Osmanlı birlikleri, Kulpa Nehri ile Avusturya ordusu arasında sıkışmıştı. Kanunî’nin torunlarının da şehid olduğu muharebede büyük bir mağlubiyet alındı ve bu felaket yüzünden 1593’e “Bozgun yılı” adı verildi. Koca Sinan Paşa, bu mağlubiyeti kullanarak, Divân-ı Hümâyûn’dan Avusturya’ya savaş ilânı kararını çıkarttı.

Soru 3: Savaşa karşı çıkanlar, nasıl tehdit edildi?

İmparatorluğun durumunun savaş için uygun olmamasından dolayı bazı devlet adamları, askerin yorgun ve hazinede para olmadığını ileri sürerek savaşa karşı çıkmışlardı. Koca Sinan Paşa, savaş istemeyenlere karşı bir de fetva almıştı. Sinan Paşa, Osmanlı tarihinde daha önce benzeri görülmeyen bu uygulama ile savaşa mani olanların kâfir olacaklarını söyleyerek muhaliflerini susturmuştu.

Kısa bir hazırlıktan sonra sefere çıkan Sinan Paşa’nın komutasındaki Osmanlı ordusu, Pespirim ve Polata gibi kaleleri fethetti, ancak kışın yaklaşması üzerine Belgrad’a geri döndü.

Soru 4: Savaşın ilk yılları nasıl cereyan etti?

Avusturyalılar, 1593’ten 1606’ya kadar 13 yıl süren harpleri, “Uzun Türk Savaşları”, “Uzun Savaşlar” veya ilk çatışmalar 1591’de başladığı için “15 Yıl Harpleri” olarak adlandırırlar.

Avusturya birlikleri, savaşın başlangıcında Estergon ve Hatvan'ı kuşatmışlardı. Koca Sinan Paşa, bunun üzerine oğlu Mehmed Paşa ile Budin Beylerbeyisi Sokolluzâde Hasan Paşa'yı Hatvan'a yardıma gönderdi. Hatvan'a gelen Mehmed Paşa, Avusturya birliklerinin çok iyi mevzilenmiş olduğunu gördü. Ama nasıl bir çare bulunması gerektiğini bilmiyordu. Sokolluzâde Hasan Paşa, düşman birliğini oyuna getirerek mevzilerinden çıkardı ve iki ordu arasında şiddetli bir mücadele başladı. Mehmed Paşa ise ordunun bozulduğunu zannederek, Budin'e kaçmıştı. Ancak babası veziriazam olduğu için III. Murad'a zaferi Mehmed Paşa'nın kazandığı söylendi.

Osmanlı birlikleri, uzun süren kuşatmalardan sonra Yanık ve Papa kalelerini fethetti. Bu başarılar üzerine kendine güveni artan Osmanlı ordusu Komorn Kalesi'ni de kuşatma altına aldı. Komutan yine Koca Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa idi. Komorn kuşatması, soğuğun şiddetini arttırması ve Mehmed Paşa'nın yine kaçması üzerine kaldırıldı.

Savaşın ilk iki yılında Osmanlılar'ın siyasî başarılar elde etmesi üzerine Avusturya, Avrupa'daki diplomatik faaliyetlerine ağırlık vererek yeni bir Haçlı ittifakı meydana getirmeye çalıştı. 1592'de papa seçilen Papa VIII. Clement'in, Venedik, İspanya, Rusya ve Lehistan ile bir Haçlı ordusu kurma çabası başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak Papa, küçük de olsa bir ittifak toplayabilmişti. Erdel Kralı, Eflak ve Boğdan voyvodaları ve Avusturya İmparatoru Rudolf, Osmanlı'ya karşı ortak hareket etme kararı almışlardı. Antlaşma uyarınca ilk harekete geçen Eflak Voyvodası Mihail, 1594 Kasım'ında topraklarındaki Müslümanlar'ı öldürdü. Mihail, Yergöğü ve Rusçuk'a saldırdı. Eflak, hem ekonomik, hem de stratejik açıdan Osmanlı yönetimi için çok önemliydi.

Soru 5: III. Mehmed, nasıl sefere çıktı?

Savaş sürerken 1595'te ölen Sultan III. Murad'ın yerine oğlu III. Mehmed geçti. Yeni padişah, ilk icraat olarak Ferhad Paşa'yı Eflak seferine gönderdi, ancak Ferhad Paşa'nın başarısız olması üzerine aynı göreve Sinan Paşa'yı getirdi.

Sinan Paşa, Eflak'ın büyük kısmını ele geçirdi. Sefer dönüşünde, Koca Sinan Paşa 27 Ekim 1595'te Yerköyü mevkiinde büyük bir taktik hatası yaptı. Osmanlı birlikleri, köprüden geçişleri sırasında elde ettikleri

ganimetlerden Sinan Paşa’nın emriyle devletin payı alındığı için ordu yavaş ilerlemiş, Eflak birlikleri Osmanlı ordusunun hazırlıksız ve dağınık hâlini fırsat bilip saldırınca büyük bir facia yaşanmıştı. Bu saldırı da özellikle akıncı birlikleri yokolduğu için Akıncı Ocağı ortadan kalkmıştı. Asi Eflaklıların başarıları, Boğdan Prensi’ni de isyana teşvik etti, ancak Boğdan isyanı fazla büyümeden önlendi. Leh Kralı Sigismund, Tatarlar’ın girmemesi için Boğdan’ı işgal ettiyse de, Osmanlılar’la anlaşarak çekildi ve Boğdan’a Osmanlı taraftarı bir voyvoda tayin edildi.

Osmanlılar’ın, Eflak’ta başarısız olduğunu duyan Avusturyalılar’ı da büyük bir cesaret sarmıştı. Avusturya ordusu komutanı Prens Mansfeld, 80 bin kişilik ordusuyla Sinan Paşa’nın oğlu Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu yenerek Estergon Kalesi’ni ele geçirdi.

Tahta çıkar çıkmaz yenilgi haberiyle karşılaşan genç padişahın morali bozuldu. Veziriazam Sinan Paşa, son derece üzgün olduğunu gördüğü padişaha, büyük dedesi Kanunî Sultan Süleyman gibi yeniçerilerin başında sefere çıkması gerektiği, aksi halde zaferin gelmeyeceğini söyledi. III. Mehmed, hem babasının hem de kendisinin hocası olan Hoca Saadeddin Efendi’nin de teşvikiyle Avusturya üzerine sefere çıkma kararı aldı. Kanunî’den sonra II. Selim ve daha sonra III. Murad sefere çıkmamışlardı.

Sultan tam sefere çıkmaya karar vermişti ki, Veziriazam Sinan Paşa aniden öldü. Bu ani ölüm, sefer hazırlıklarını yavaşlattığı gibi padişahın sefere çıkması ihtimalini bile ortadan kaldırmıştı. Zira Sinan Paşa’nın yerine sadârete getirilen Damad İbrahim Paşa, padişahın sefere çıkmasına karşı çıkıyor ve bunun çok sakıncalı olacağını söylüyordu. Bu gelişmeler üzerine yeniçeriler, “Padişahımız niçin bizimle sefere çıkmaz, Sultan Süleyman hem yaşlı hem de hasta olduğu hâlde sefere çıkmıştı” diye tepki gösterince III. Mehmed sefere çıkmaya karar verdi.

III. Mehmed’in bizzat sefere çıkması asker arasında da büyük bir memnuniyete sebep oldu. Sultan, 25 Haziran 1596’da İstanbul’dan hareket etti. Ordu, 27 Ağustos’ta Salankamen’e gelince, seferin yönünün ne tarafa olacağı konusu görüşüldü. Ciğalazâde Sinan Paşa, Komaron Kalesi’nin alınması hâlinde Tuna bölgesinin rahatlıkla kontrol edilebileceğini söyledi. Ancak devlet adamları, Komaron’un küçük bir kale olduğunu, bizzat sefere çıkmış bir padişah için böyle bir kalenin alınmasının şeref teşkil etmeyeceğini söyleyerek Ciğalazâde’ye karşı çıktılar. Bunun üzerine,

Kanunî Sultan Süleyman devrinde de kuşatılan ancak alınamayan Eğri Kalesi üzerine yürümeye karar verildi. 12 Ekim'de Eğri fethedildi.

Eğri'de bir süre konaklandı ve Avusturya ordusu hakkında bilgi almak için Hadım Cafer Paşa komutasında öncü kuvvetler, Haçova'ya gönderildi. Kalabalık Avusturya ordusuyla karşılaşan Hadım Cafer Paşa, hemen ordugâha haber göndererek yardım istedi. Eğri'nin fethinin verdiği moralle kendinden çok emin olan Sultan III. Mehmed, veziriazamın da etkisinde kalarak, Cafer Paşa'yı korkaklıkla suçlayıp azarladı ve Rumeli Beylerbeyi'ni yardıma gönderdi.

100 bin kişilik düşman karşısında Hadım Cafer Paşa'nın 15 bin kişilik birliğinin hiçbir şansı yoktu. Cafer Paşa, çevresindeki askerlerin öldürülmesine rağmen "kaderimiz buymuş" diyerek cepheyi terketmedi. Ancak Osmanlı birliklerinin gitgide erimesi ve askerlerin bir kısmının kaçması üzerine, tecrübeli komutanlar paşayı zorla savaş meydanından kaçırdılar.

Soru 6: Haçova (Mezökeresztes) Muharebesi'ne nasıl gelindi?

Eğri Kalesi'nin fethiyle gelen moral, öncü kuvvetlerin mağlubiyeti yüzünden yerini hüzün ve endişeye bırakmıştı. Kahramanca çarpışan Cafer Paşa'nın yanında hiçbir varlık gösteremeyen Rumeli Beylerbeyi görevinden alınarak yerine Sokollu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan Paşa getirildi. Aslında yenilgideki asıl suç yardım gönderilmesini engelleyen Veziriazam Damad İbrahim Paşa'daydı. Savaşa başından beri karşı olan Damad İbrahim Paşa, öncü kuvvetlerin mağlubiyeti üzerine korkuya kapılmıştı. Padişah da ondan farksızdı.

Savaş meclisinde, kışın ilerlemekte olduğu, Sokolluzâde Hasan Paşa'nın emrine daha kalabalık bir ordu verilerek onun savaşı sürdürmesi ve padişahın başkente geri dönmesi fikri belirtildi. Ancak padişah ve ordu üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan Hoca Sadedin Efendi, "Bu iş büyük iştir, Hasan Paşa, İbrahim Paşa veya diğerleriyle halledilecek bir iş değildir, bizzat padişahın ordunun başında olması gereklidir. Aksi halde ordu yenilir" diyerek bu fikre karşı çıktı. Bunun üzerine Osmanlı ordusu 24 Ekim'de Eğri'den Haçova'ya doğru hareket etti ve 25 Ekim 1596'da iki ordu Haçova'da karşı karşıya geldi.

Soru 7: Haçova Muharebesi nasıl cereyan etti?

Osmanlı ordusu 1526'daki Mohaç Muharebesi'nden 70 yıl sonra ilk defa bir meydan savaşına çıkıyordu. Bir zamanlar meydan savaşlarında önüne çıkanı deviren ordunun bu özelliği artık kalmamıştı. Osmanlı ordusu devamlı kaçan düşman yüzünden meydan savaşlarındaki ustalığını yitirmiş, kale kuşatmaları üzerine uzmanlaşmıştı. Bir zamanlar devamlı kaçan Avusturya ordusu ise kendini yenilemişti.

Avusturya Arşidükü Maksimilyan ile Erdel Voyvodası Barthory'nin komuta ettiği, 100 bin kişilik ordu, Alman, İspanyol, Papalık, Fransa, Macar, Çek ve Leh askerlerinden oluşuyordu. Osmanlı ordusu da aşağı yukarı 100 bin kişiydi. Osmanlılar, öncü birliklerinin intikamını almayı düşünüyorlardı. Osmanlılar, ilk defa Avusturyalılar'ı bir meydan savaşında yakalamışlardı.

25 Ekim'deki küçük çarpışmalardan sonra, asıl muharebe 26 Ekim'de başladı. Osmanlı ordusunun merkezinde Sultan III. Mehmed bulunuyordu. Sağında vezirleri, solunda kadıaskerler ile Hoca Saadeddin Efendi vardı. Sol kolda Anadolu, sağ kolda Rumeli askerleri dizilmiş, öndeki birliklerin komutası Ciğalazâde Sinan Paşa ile Kırım Hanı Fetih Giray'a verilmişti. Toplar zincirlerle birbirlerine bağlanarak kuvvetli bir savunma hattı oluşturulmuştu. Avusturya ordusu savaş başlar başlamaz bütün gücüyle sultanın bulunduğu merkeze saldırdı. III. Mehmed, kendisini güvenceye almak için ordunun gerisindeki Yunus Ağa'nın çadırına çekilmek zorunda kaldı. Akşam olduğunda savaş bitmemiş, iki tarafın hesabı yarına kalmıştı.

Ertesi gün, Haçova bataklığının arka tarafında mevzilenen Avusturya ordusu, Ciğalazâde Sinan Paşa idaresindeki ileri kuvvetlerin tüm saldırılarına rağmen bir türlü yerinden çıkarılamadı. İkindi vakti geldiği halde Avusturya ordusu yerinden bir adım bile kıpırdamamıştı. Saldırıları püskürten Avusturya ordusu karşı saldırıya geçti. Sağ kanat komutanı Rumeli Beylerbeyi Sokolluzâde Hasan Paşa, düşmanı durdurmak için hemen geçit başında birliklerini hücuma kaldırdı. Bu sırada merkeze de saldırı olduğu haberi geldi. Hasan Paşa ne yapacağını şaşırmıştı. Tam merkeze doğru harekete geçtiği sırada yoğun bir düşman saldırısıyla karşılaştı ve birliklerinin tamamına yakını dağıldı. Osmanlı birlikleri, dikdörtgen hâlinde oluşturulmuş kontramarş (contre-mansch) taktiğini izleyen Avusturya tüfekli piyadelerinin ateşi karşısında dayanamamışlardı.

Avusturya ordusu, Osmanlı ordusunun sağ kolunu imha ettikten sonra sultanın bulunduğu merkeze saldırınca merkezdeki askerlerin bir kısmı kaçtı. Osmanlı ordusunun merkezine dalan Avusturyalılar savaşa kesin kazanılmış gözüyle bakıp, eşyaları ve hazineyi yağmalamaya başladılar.

Osmanlı ordusu, perişan bir durumdayken, Veziriazam Damad İbrahim Paşa, hemen ordunun geri çekilmesini, hatta padişahın kılık değiştirerek kaçırılması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine, Sultan III. Mehmed, başından beri kendisini savaşmaya teşvik eden Hoca Saadeddin Efendi'ye dönerek; "Efendi, bundan sonra ne yapmak lazım?" diye sordu. Herkes panik hâlindeyken bile moral ve cesaretini bozmayan Hoca Saadeddin Efendi, "Padişahım, lazım olan yerinizden ayrılmamanızdır, muharebede böyle şeyler olur. Sizden önceki padişahlar zamanında da böyle durumlar oluyordu. Sizin burada kalmanız İslâm'ın zaferini getirecektir. Eğer buradan gidecek olursanız, ordumuz yenilecek ve bir daha toparlanamayacaktır" diyerek padişahın cepheden ayrılmasını engelledi.

Merkezde sultanı koruyan yeniçeriler, pesetmemişlerdi. Muharebenin görgü şahidi bir paralı asker, "Türk İmparatoru'nun otağına eriştikleri anda yeniçeriler ileri atıldılar ve tüfekleriyle ateşe başladılar, bizleri geri püskürttüler" diye olup biteni nakletmişti. Bu arada hazineleri yağmalayan Avusturya askerlerinin, çadırlar arasında dolaştığını gören Osmanlı ordusunun geri hizmetine mensup seyisler, aşçılar, katırcılar, deveciler gibi bütün hademe güruhu, çadırlar arasında yağmaya dalan düşman üzerine kazma, kürek, balta, kepçe vs. ellerine ne geçirdilerse saldırmaya başladılar. Düşmanın bir kısmını öldürdükten sonra bir taraftan da "kâfir kaçtı" diye bağırmaya başladılar. Yeniçerilerin yanısıra savaşla işi olmayan kişilerin de düşman askerlerini öldürmesi ve sultanın cepheden ayrılmaması dağılmaya başlayan ordunun tekrar kendine gelmesini sağladı. Gizlenen ve kaçan askerler ve Tatarlar geri dönerek, var güçleriyle Avusturyalılar'ın üzerine saldırdılar. Ciğalazâde Sinan Paşa da pusuda beklediği yerden çıkarak, Osmanlı ordusunun sağ kanadını bozan Avusturya birliklerini bataklıklara kovalayarak imha etti. Yatsı vaktine kadar yaklaşık 50 bin düşman askeri öldürülmüştü. Osmanlılar, Haçova Meydan Muharebesi'nde mağlup olmak üzereyken zaferi kazanmışlardı.

Avusturya ordusunun mağlup edilmesinde büyük pay sahibi olan Ciğalazâde Sinan Paşa, zaferden sonra III. Mehmed'in huzuruna gelip, "yüz

aklığına ben sebep oldum” diye övünüp veziriazamlıkta gözü olduğunu ima ettiyse de sultan bir şey söylemedi. Ancak III. Mehmed, Hoca Saadeddin Efendi’nin ısrarlarıyla, düşmanı takibe giden Damad İbrahim Paşa’yı veziriazamlıktan azlederek yerine Ciğalazâde Sinan Paşa’yı getirdi. Sultan III. Mehmed, zaferden sonra hemen İstanbul’a döndü. Eğer kışı Macaristan’da geçirseydi, savaş Osmanlılar’ın lehine kısa sürede sonuçlanabilirdi. Ancak bu fırsat kaçırıldı.

Dönemin tarihçileri, Haçova Muharebesi’ni Mohaç ve Çaldıran muharebelerinden bile üstün tuttular. Ancak muharebe, Osmanlı ordusunun gücü sayesinde değil, Avusturya ordusunun disiplinsizliği yüzünden kazanılmıştı. Bu muharebe, daha önce Osmanlı ordusunun karşısına bile çıkmayan Avusturyalılar’ın artık güçlendiğini gösteriyordu.

Soru 8: Haçova’dan sonra veziriazam ne hata yaptı?

Ciğalazâde Sinan Paşa veziriazam olduktan sonra iki önemli hata yaptı. İlk olarak, bizzat sefere gelmediği gerekçesiyle Kırım Hanı Gazi Giray’ı azlederek yerine savaşta yardımı görülen Fetih Giray’ı tayin etti. Ancak iki kardeşin arasına nifak girdi ve Fetih Giray öldürüldü.

Sinan Paşa’nın muharebeden sonra, yoklama yaptırarak savaştan kaçanları tespit edip, 30 bin askeri ordudan ihraç etmesi, celali isyanlarının fitilini ateşledi. Ekonomik zorluklar yüzünden sefere gelemeyen askerler dağa çıkıp eşkıya oldular ve Anadolu’yu alt üst ettiler.

Soru 9: Zitvatorok Antlaşması nasıl imzalandı?

Haçova’dan sonra, düşmana öldürücü bir darbe vurulmadığı için savaş 10 yıl daha devam etti. Sınırın önemli kalelerinden Kanije 22 Ekim 1600’de vire, yani antlaşma ile Osmanlılar’a teslim oldu. Avusturya Arşidükü Ferdinand, bir yıl sonra kaleyi geri almak üzere yaklaşık 50 bin kişilik bir kuvvetle şehrin önlerine geldi. Ancak kale kumandanı Tiryaki Hasan Paşa, Arşidük’e, Avusturyalılar için hiçte hoş olmayan sürprizler hazırlayıp, sonunda da ani bir huruç operasyonu ile Avusturya ordusunu bozguna uğrattı.

Bu arada 1603’te ölen III. Mehmed’in yerine I. Ahmed hükümdar oldu. Osmanlılar’ın yazın ele geçirdiği kaleler, kış gelince tekrar elden çıkıyordu.

Avusturyalılar, 1598 Mart'ında sınır savunmasında önemli bir mevki olan Yanıkkale'yi aldılar. Asi Eflak Prensi Mihail, Avusturya'nın yardımıyla önce Erdel'i, ardından da Boğdan'ı işgal etti. Boğdan yüzünden Eflak Prensi ile Avusturya hükümdarı birbirine girince, Osmanlılar Lehistan ile birlikte hareket edip, üç prensliği de ele geçirip, kendilerine tâbi voyvodalar tayin ettiler.

Rumeli Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa komutasındaki ordu, Avusturya işgaline girmiş Peşte'yi 1605 Eylül'ünde geri aldı. Avusturya'nın işgal ettiği topraklarda Katolikliği baskı unsuru olarak kullanması, Protestanlar'ın Osmanlı safına geçmelerini sebep oldu. Lala Mehmed Paşa, Avusturyalılar'a karşı isyan edenlere yardım ederken, Estergon ve Vişegrad'ı fethetti. Akıncıların Avusturya topraklarına girmesiyle, Habsburglar Erdel'i tamamen boşalttılar.

Osmanlılar, savaşta üstün duruma geçmişlerdi, ancak İran sınırında savaş ihtimali vardı. Avusturya İmparatoru da hakimiyeti altındaki Macar topraklarında isyanlarla uğraşıyordu. Bu şartlar altında 11 Kasım 1606'da Zitva Nehri ile Tuna'nın birleştiği Zitvatorok'ta antlaşma imzalanarak, savaşa son verildi. Avusturya, hakimiyeti altındaki Macar toprakları için verdiği vergiyi son defa verecek ve yazışmalarda Osmanlı padişahı ile Avusturya hükümdarı denk sayılacaktı.

Soru 10: Avusturya harpleri, Osmanlı askerî sistemini nasıl değiştirdi?

XVI. yüzyılın sonlarında İran (1578-1590) ve Avusturya (1593-1606) ile girişilen ve uzun süren harpler, Osmanlı düzenini iyice yıpratarak Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir kaos ortamına girmesine zemin hazırlamıştır. Avusturya harpleri, XVI. yüzyılın sonlarına karşı büyük bir vurucu güç olan Osmanlı ordusunun Avrupa'da gelişen tüfekli piyade ile savaşda yetersiz kaldığını da göstermekteydi. Gabor Agoston, 1593'te Osek'te, 1595'te Estergon'da, 1596'da Perinja'da ve Haçova'da, 1603'te Sarviz'deki çatışmalarda Hristiyan tüfeklilerin üstünlüğünün görüldüğünü söyler.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da askerî sistemde değişiklikler meydana gelmiş ve bu durum bazı Avrupalı tarihçiler tarafından "askerî devrim" diye adlandırılmıştır. Tüfeğin kullanılışlı hâle gelmesiyle, dikdörtgen hâlinde oluşturulmuş kontramarş taktiği izleyen

tüfekli piyade birlikleri muharebelerde ateş gücü üstünlükleriyle çok etkili oldular. Yeni askerî sistem gereği ok ve kılıçla savaşan süvarinin yerini tüfekli piyade almıştı. Osmanlı ordusunun ağırlığını teşkil eden timarlı sipahiler, Avusturya piyadesi karşısında etkisiz kalmıştı. Cephede savaşan komutanlar, merkezden daha fazla tüfekli asker istiyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu, piyade asker ihtiyacını Anadolu'daki işsiz gençlerden sağlamaya başladı. Bu yüzden timarlar azaltılıp, tüfekli asker istihdamına yönelindi. İşsiz kalan timarlı sipahiler 25-50'şer kişilik gruplar hâlinde levend denilen haydut çeteleri oluşturup, eşkıyalığa başladılar.

Timarlı sipahilerin yerini yavaş yavaş alan sekban adlı tüfekli askerlerin sayısı savaş zamanında aşırı artıyordu. Devlet, sancakbeyi ve beylerbeyileri yeni askerî sistem gereği bu tür sekban bölükleri bulundurmaya teşvik etmekteydi. Savaş bittiğinde işsiz kalan bu gruplar, eşkıyalık yaptılar.

Soru 11: Osmanlılar, antlaşma maddelerini nasıl uygulamadı?

Osmanlı tarihi boyunca yapılan antlaşmalar, görüşme süreçleri ve uygulamaları ile birlikte iyi incelenirse çok maharetli diplomatların olduğu ve birçok antlaşmanın Osmanlı lehine neticelendirildiği görülür. Bunun en iyi örneklerinden biri Zitvatorok Antlaşması'dır. 1606 Zitvatorok Antlaşması'nda Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'na elinde bulunan Macar toprakları için bir kalemde ve son defa olarak bir meblağ ödemeyi kabul ettirmiş, ayrıca "Kayser" ünvanının padişaha denk düşürme başarısını göstermişti. Ancak Avusturya'nın bu kazançlarının geçerlilik bulması için 30 yıldan fazla zaman geçmesi gerekti. Avusturya hükümdarının kayserliği hemen tanınmamış, yazışmalarda alternatif ünvanlarla geçiştirilmiş ve haraç adı altında her yıl para talep edilmeye devam edilmişti.

Kayser ünvanı, Osmanlı tebaası olan Balkan ve Macaristan Hristiyanları için tarihi ve ideolojik çağrışım yaptığından bu ünvan antlaşmaya rağmen yazışmalarda kullanılmamıştı. Osmanlı diplomasisi, yazışmalarda kayser/çar ünvanı yerine XVI. yüzyılın ortalarından itibaren içi boş birer kavram olan, "Romai Csaszar", "Romayi Çasar" veya "İmperator Romanorum" lakaplarını tercih etmişlerdi.

CELALİ İSYANLARI

Soru 1: Celali adı nasıl ortaya çıktı?

Yavuz Sultan Selim zamanında meydana gelen bir isyan bütün Osmanlı tarihine damgasını vurdu. Bozoklu (Yozgatlı) Celal adlı bir timarlı sipahi şeyhliğini ilân edip, etrafına binlerce adam toplamıştı. Tokat'ın Turhal ilçesinde bir mağarada yaşayan Celal'in etrafındaki insan sayısı 20 bine ulaşmıştı. Celal, yanındakilere kendisinin Mehdi olduğu söylüyordu. Şah Veli ünvanını alan Bozoklu Celal, Tokat-Sivas havalisinde hakimiyet kurunca Osmanlı yöneticileri harekete geçti.

Merkezden Celal'in üzerine Vezir Ferhad Paşa gönderildi. Dulkadir Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'e de ona katılması emredildi. Üzerine gönderilen kuvvetlerle başa çıkamayacağını anlayan Bozoklu Celal, Sivas'a doğru hareket etti. İran'a kaçıyordu. Ferhad Paşa'nın Celal'e yetişememesi üzerine, onu kaçırmamak isteyen Şehsuvaroğlu Ali Bey asilerin Erzincan civarında önünü kesti. 1519'da meydana gelen savaşta asiler mağlup edildi, reisleri Celal de öldürüldü.

İsyan bitmişti. Ama adı yadigâr kaldı. Bozoklu Celal'in isyanı Osmanlı literatürüne yeni bir ismi kattı. Bu tarihten sonra Anadolu'da isyan edenlere Celal'e nispetle "celali" denildi. Celaliler için, ayrıca "eşkıya", "türedi eşkıyası" adları da kullanılmıştır.

Soru 2: Büyük Celali isyanları ne zaman oldu?

Bozoklu Celal'in isyanından sonra Kanunî döneminde benzeri ayaklanmalar olduysa da *"Celali isyanları"* adı ile anılan asıl eşkıyalık

faaliyetleri 1596-1610 yılları arasında meydana geldi.

1593’te Osmanlı İmparatorluğu Avusturya ile 13 yıl sürecek bir savaşa girişmişti. Avusturya ile yapılan 13 yıl savaşlarının asıl sebebi Eflak ve Erdel gibi Osmanlı iaşesinin önemli bir kısmını karşılayan toprakların kaybedilmemesi içindi. Ancak bu dönemde askerî sistemde meydana gelen değişiklikler Avusturya ile savaşmayı artık pahalı ve zor bir hâle getirmişti. Bu savaşlar sırasında özellikle ekonomik açıdan zor durumda olan Osmanlı İmparatorluğu, piyade asker ihtiyacını Anadolu’daki işsiz gençlerden sağlamaya başladı. Yeni askerî sistem gereği ok ve kılıçla savaşan süvarinin yerini tüfekli piyade almaktaydı. Bu yüzden timarlar azaltılıp, tüfekli asker istihdamına yönelindi. Ayrıca tağşiş (paranın değerini düşürme) ve timarların zengin kişilere satılması yüzünden de birçok timarlı sipahi timarını kaybetmişti. İşsiz kalan timarlı sipahiler 25-50’şer kişilik gruplar hâlinde levend denilen haydut çeteleri oluşturup, eşkıyalığa başladılar.

Timarlı sipahilerin yerini yavaş yavaş alan sekban adlı tüfekli askerlerin sayısı savaş zamanında aşırı artıyordu. Devlet, sancakbeyi ve beylerbeyileri yeni askerî sistem gereği bu tür sekban bölükleri bulundurmaya teşvik etmekteydi. Savaş bittiğinde işsiz kalan bu gruplar eşkıyalığa başladılar. Ayrıca yeniçeriler gibi imtiyazlı olmak isteyen sekbanlar sık sık problem çıkarmışlardır.

Büyük celali isyanları Haçova Savaşı’ndan (1596) sonra meydana geldi. Bu zaferden sonra veziriazam olan Cığalazâde Sinan Paşa orduyu disiplin altına almak için çadırının önüne gelmeyecek herkesi asker kaçağı sayacağını ilân etti. Asker kaçakları yakalandıklarında idam edilecek, malları da hazineye kaydedilecekti. Savaşa gelmelerine rağmen düzensizlik yüzünden ordudan ayrı düşmüş olan ve sayıları 25-30 bin kişiye ulaşan askerler, bu emir üzerine korkudan kaçarak Anadolu’da eşkıyalık yapan gruplara katıldılar.

Celaliler Karayazıcı Abdülhalim gibi yetenekli bir lider bulunca oldukça tehlikeli hale geldiler. Karayazıcı, savaşa gitmek istemeyen ve asker kaçağı olan grupları etrafında topladı. 1598’den itibaren büyük celali toplulukları kasaba ve şehirlere saldırmaya başladılar. Orta Anadolu ve Maraş civarında hakimiyet kurdular. 1602’de Karayazıcı’nın öldürülmesinden sonra bütün Anadolu’ya yayıldılar.

Soru 3: Celali isyanlarının sebepleri nelerdir?

Celali isyanları genellikle Haçova savaşından sonra askerden kaçanların cezalandırılmasına bağlanırsa da, bu doğru değildir. XVI. yüzyılın sonlarında İran (1578-1590) ve Avusturya (1593-1606) ile girişilen ve uzun süren harpler Osmanlı düzenini iyice yıpratmıştı. Ayrıca XVI. yüzyıldaki aşırı nüfus artışı ve enflasyon Osmanlı düzenini tamamıyla alt üst etti. XVI. yüzyıl sonlarında bu bahsettiğimiz sebeplerden meydana gelen buhran ortamı celaliliği ortaya çıkardı. İşsiz sekban ve leventler, timarını kaybetmiş sipahiler, geçinemedi-ğinden köyünü terkeden gençler ve sistem çöktüğünden okullarını bırakmak zorunda kalan medrese öğrencileri (suhteler) celali oldular. Celali isyanlarının genişlemesinin önemli bir sebebi de tüfeğin yaygınlaşmasıdır. Osmanlı tarihlerinde "tüfeng eşkıya eline düşüp, celaliliğin meydana gelmesine ve memleket ihtilaline sebep oldu" ifadeleri sık sık geçer.

Bu isyanlar yalnız Osmanlı'ya mahsus değildir. XVI. yüzyıl sonlarında Avrupa'nın birçok yerinde geleneksel düzenin ve ekonomik yapının bozulmasıyla bu tür isyanlar görülmüştür. Ayrıca dünya ikliminde meydana gelen değişiklikler, uzun süreli kuraklıklar yaşanması bu isyanların çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Soru 4: Celali isyanları nasıl bastırıldı?

Safevi hükümdarı Şah Abbas'ın Osmanlılar'ı mağlup edip, Doğu Anadolu kapılarına dayanması celali isyanlarını iyice artırmıştı. Celali isyanlarının en önemlileri Orta Anadolu'da Kalenderoğlu, Suriye'de Canbolatoğlu ayaklanmalarıydı. Ancak 1608 yazında Kuyucu Murad Paşa liderliğindeki büyük bir orduyla celali isyanları sona erdirildi. Kuyucu Murad Paşa'nın eşkıya takibi ve sonrasında celali bakiyelerini temizlemek için yaptığı teftişler esnasında binlerce insan celali oldukları gerekçesiyle öldürüldü.

Celalilerin aralarında bir birliğin olmaması, halkın kendilerine düşman olması ve meydan savaşlarında Osmanlı ordularına karşı koyacak durumda olmadıkları için yenilmişlerdi.

Osmanlı yönetimi celalileri ya kuvvet kullanarak ya da makam, mevki vererek ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Bazı Türk tarihçileri,

Osmanlılar'ın eşkıyaları affedip, devlet kademelerinde görev vermesini acizlik olarak yorumlarken, Karen Barkey isimli bir Amerikalı sosyoloğun Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu'nu mukayese ederek yaptığı incelemede eşkıyaların affının ve bir makam verilmesinin, devletin aczini değil, kuvvetini ve idaresini sürdürme kabiliyetini gösterdiği sonucuna varılmaktadır. Fransa'da merkez-kenar dengesindeki ciddi kaymalardan dolayı isyanlar meydana gelmiş ve bu isyanlar zorla bastırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ise toplumsal sınıfların çoğunu manipüle ederek, çok büyük isyanların çıkmasını engellemiştir. Eşkıyaları affederek, devlet kademelerinde görevlendirmiş, böylece kenardaki kuvvetlerin merkez içerisinde erimesini sağlamıştır. Osmanlılar'ın tarzı hem daha insanî, hem de daha devlet menfaatinedir.

Suraiya Faroqhi'nin Osmanlılar'ın hac güzergâhında eşkıyalık yapan bedevilerle anlaşmasını izahı da aynı şekildedir. Çölde eşkıyalık yapan bedevilere bazı hediyeler verilmek suretiyle, fazla bir kuvvet bulundurulmadan hac yolu emniyeti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun o topraklardaki meşruiyeti sağlanmıştır.

Soru 5: Celali isyanları bir halk ayaklanması mıydı?

Celali ayaklanmalarını kimileri mezhep, kimileri ise ezilen halkın yöneticilere isyanı olarak gösterir. Bazen ise Türk kimliğinin mücadelesi olduğu iddia edilir. Ancak bunların hiçbirisinin aslı yoktur. Bazı ayaklanmaların İran'la ilişkisi varsa da, timarı elinden alınmış sipahiler ve savaş bitince işsiz kalmış sekbanlar bu isyanlarda faal rol oynayan en önemli unsurlardı. Meslekleri askerlik olan bu kişilerin işsiz kaldıklarında yapacakları bir iş yoktu. Çoğu eşkıyalıkla geçinme yolunu aradılar. Timarları iade edildiğinde veya başka bir yolla orduda istihdam edildiklerinde celalilerin çoğu devletin yanına geçmiştir.

Soru 6: Celaliler Osmanlı İmparatorluğu'na ne zarar verdiler?

Celaliler geçtikleri köy, kasaba ve şehirleri büyük bir baskı altına aldılar. Ahalinin mallarına, ürettikleri mahsullere el koydular. Can ve mal emniyeti hiç kalmamıştı. Gençler celalilere katılmaya mecbur kalıyorlardı.

1596-1610 yıllan arasında meydana gelen ve Celali Fetreti diye adlandırılan bu dönemde Anadolu baştan başa harabe oldu. Celali ayaklanmalarının Osmanlı İmparatorluğu'na en büyük zararı mevcut düzeni bozmasıydı. On binlerce insan çoluk, çocuğuyla evlerini terkederek başka diyarlara gitti. Binlerce köy boşaldı. Devlete vergi veren nüfus azaldı.

Büyük Kaçgun diye bilinen bu dönemde ahali köylerden şehirlere kaçtı. Gittiği yerlerde de emniyet kalmayınca başka bölgelere sığındı. Anadolu'daki insanların varlıklı olanları İstanbul'a, Rumeli'ye ve Kırım'a göçtüler. Halkın yerini yurdunu terketmesi "celâ-yı vatan", "terk-i diyar" ifadeleriyle isimlendirilmiştir. Anadolu halkının büyük kitleler hâlinde yerlerini terketmeleri 1603-1610 yılları arasında 7 yıl sürdü ve bu karışıklık dönemi resmî kayıtlarda "büyük kaçgun" ve "büyük firar" adlarıyla anıldı.

Celalilerin yanısıra halkın yerini terketmesinin önemli bir sebebi de "ehl-i örf" adı verilen taşra yöneticilerinin zulümleriydi. Mahalli yöneticiler zaman zaman kanunlarda bulunmayan vergileri halktan talep etmişlerdir. Merkezi otoritenin sarsıldığı dönemlerde mahalli yöneticiler, halktan kanunsuz olarak "nalbaha", "selamlık", "aylık", "cerime", "pişkeş" gibi adlar altında vergi topladılar. Devletin, ahalinin şikâyetleri üzerine bu uygulamaları sona erdirmek için *adaletnâme* adı verilen fermanlarla, bu işleri yapanları idamla tehdit etmesine rağmen, mahalli yöneticilerin bu suistimalleri sona ermedi. Mahalli yöneticileri bu tür yollara sevk eden sadece daha fazla gelir elde etme isteği değildi. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet görevlilerinden caize, avaid, pişkeş gibi adlarla alınan resmî vergilerinin miktarları ve sayıları artmıştı. Bir kısım yöneticiler devletin onlardan aldığı dolaylı makam vergilerini (caize, avaid, bohça) ödeyebilmek için bu yola başvurmak zorunda kalmışlardı. Bu uygulamalar da celaliler yüzünden perişan olan halkı iyice ezdi.

Vergi düzeni bozulduğu için arazilerin boş kalmasını önleyici tedbirler alınmaya çalışıldı. Yerlerini terkeden ahalinin tekrar eski topraklarına döndürülmesine çalışıldı. Vergi muafiyetleri sağlandı, çeşitli teşvikler verildi. Bu iş için memurlar görevlendirildi.

Soru 7: Halk celaliler karşısında ne yaptı?

Yukarıda bahsettiğimiz gibi halkın çoğunluğu malını ve canını kurtarmak için göç etme yolunu seçmişti. Göç etmeyen halk kaleye sahip bir yerde

oturuyorsa buralarda kendisini savunmaya çalıştı. Savunma düzeni olmayan yerlerde oturanlar ise kale ve palangalar inşa ederek kendilerini korudular. Bir kısmı dağlara sığındı, eşyalarını ve yiyeceklerini sakladılar. Kendilerini müdafaa etmek için silahlandılar. *Ahvâl-i Celâliyân* adlı eserde halkın çiftini çubuğunu dağıtıp, öküzünü satıp at satın aldığı, saban yerine tüfek kullanmaya başladığı belirtilir.

Halk devlet yönetiminde örgütlenerek de Celalilere karşı koymaya çalıştı. Osmanlı İmparatorluğu celali karışıklıklarının artması üzerine köylü ve şehirli gençleri "il eri" adı altında teşkilatlandırdı. Bu mahalli milis kuvvetleriyle asayişin sağlanılmasına uğraşıldı.

Soru 8: Celalilerin Osmanlı hanedanını yıkma niyetleri var mıydı?

Celali isyanı çıkaranların çoğunun hanedanı ortadan kaldırma gibi bir niyeti yoktu. Kalenderoğlu gibi bazı eşkıyalar niyetlerinin, Osmanlı otoritesinin Üsküdar'dan ileriye geçmemesi ve Anadolu'da hakimiyet kurmak olduğunu söylemişlerdir. En tehlikeli asilerden birisi olan Canbolatoğlu Ali Paşa ise Kuzey Suriye'de ayrı bir devlet kurma niyetini taşıyordu. Hutbe okutmuş, para bastırmıştı.

Bu isyanı çıkaran insanlar haksızlığa uğradıkları için devleti yıkma amaçları olmadan bürokrasisiyle bütünleşmeyi talep ediyorlardı. Bu yüzden isyanları sisteme muhalefet değil, sistem içinde hareketlilik kazanabilmek için yapılan manevralardı. Osmanlı İmparatorluğu da buna paralel olarak celalileri kendi hakimiyetini sağlamlaştırmakta kullanarak halk üzerindeki denetim gücünü artırdı. Devlet, eşkıyaları otoritesini sağlamlaştırmakta, halk üzerinde bir tehdit olarak kullandı. Muhtemel rakiplerini saf dışı bıraktı ve taşradaki önemli mevkilere güvendiği güçlü kişileri atadı. Celali liderlerinin çoğu devlete karşı herhangi bir toprak iddiasında bulunmadığından çeşitli konumlarda devlet görevlisi oldular. Bir sancakbeyinin hizmetine girmek ya kethüdalık yapmak ya da mütesellim olmak istiyorlardı. Bunların devletten bağımsızlık kazanmak gibi bir amaçları yoktu. Esas dertleri devletin memurları olmak ve devleti yönetmekti. Osmanlı esasen böylesi gruplarla her dönemde karşılaşmıştı. Ancak onlar genel olarak yerel olaylar şeklinde kalmış ve siyaset yoluyla halli sağlanmıştı. Yani mevki verilmek suretiyle sindirilmişlerdi.

Soru 9: Büyük Celali isyanlarından sonra yeni isyanlar oldu mu?

Kuyucu Murad Paşa'nın sert tedbirleriyle sona eren celali isyanları, II. Osman'ın öldürülmesi üzerine onun kanını dava ederek ayaklanan Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa ile yeniden başladı. Kuyucu Murad Paşa'nın zamanında sinmiş celali grupları Abaza Mehmed Paşa'ya katılmışlardı. Sultan İbrahim devrinde Sivas Valisi Varvar Ali Paşa ve Kara Haydar isyanları meydana geldi. IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında celali hareketleri iyice arttı. Kara Haydaroğlu, Gürcü Abdünnebi ve Katırcıoğlu önde gelen celali reisleriydi. Abaza Hasan Paşa ise en büyük celali isyanını başlattı. İsyan Köprülü Mehmed Paşa tarafından zorlukla bastırıldı. Köprülü Mehmed Paşa tarafından teftişle görevlendirilen Müfettiş İsmail Paşa yakaladığı celalileri öldürdü. Her yerde tüfek arandı ve binlercesine el kondu.

İkinci Viyana Kuşatması'nın ardından 16 yıl süren harpler sırasında düzen tekrar bozulduğu ve bölge idarecileri askerleriyle beraber savaş sahralarında bulundukları için celaliler tekrar sahneye çıktılarsa da asrın başındaki kadar tehlikeli olmamışlardır.

Soru 10: Celaliler nasıl örgütlenmişlerdi?

Küçük celali grupları büyük kalabalıklar hâline süratle gelebiliyorlardı. Bir lider etrafında toplanabilmek varlıklarını devam ettirebilmenin en önemli yoluydu. Ancak şuursuz kalabalıklar çabucak bir lider etrafında toplanabildikleri gibi, kısa sürede bu birliklerini kaybedebiliyorlardı. Karayazıcı gibi askerî yetenekleri olan birisinin etrafında toplandıklarında oldukça tehlikeli olmuşlardır.

Celaliler kendi aralarında, bölük esasına göre örgütlenmişlerdi. Her bölüğün bir zorbabaşısı ve bayrağı olurdu. Bayraklarda zorba başının adı yazılıydı. Celaliler arasında "yalancı kapıkulları" adı verilen bölükler de vardı. Bunlar kapıkulu ocağından uzaklaştırılan levendler ve taşra yöneticilerinin yanındaki devriye bölüğü mensuplarıydı.

Celaliler halk arasında garip isimlerle şöhret bulmuşlardır. Ağaçtan Piri, Gün Uğrusu, Baldırı Kısa, Tanrıbilmez, Dağlar Delisi, Kabre Sığmaz, Kâfir Murad, Deli İlahi, Yularkıstı, Kilindir Uğrusu, Domuzoğlan, Şekloz Ahmed, Kekeç Mehmed gibi isimler taşıyorlardı.

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NUN XVII. YÜZYIL BUHRANI

Soru 1: XVI. yüzyıl sonlarındaki siyasî gelişmeler nasıldı?

Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılın sonlarında daha önce tarihinde yaşamadığı uzun süreli iki savaşa arka arkaya girdi. 1578-1590 yılları arasında İran Safevi Devleti ile 1593-1606 yılları arasında ise Avusturya ile savaştı. Yıllarca süren bu iki savaştan da bir netice alınamadı. Ancak bu uzun ve yıpratıcı savaşlar Osmanlı düzeni için tahrip edici etkiler yaptı ve büyük bir buhrana girmesinin de ana sebeplerinden oldu.

Soru 2: Osmanlı yazarları devletin içine düştüğü buhranı ne zamandan başlatırlar?

Osmanlı İmparatorluğu’nun, XVI. yüzyılın sonlarında girdiği kargaşa ve buhran, o dönemde “tagayyür ve fesad” olarak nitelendirilmekteydi. Buhranın sebeplerini çözmeye çalışan Osmanlı yazarları ilk belirtileri Kanunî döneminde bulmuşlardır. Ancak asıl problemlerin III. Murad devrinde başladığını kabul ederler. En çok tekrarlanan hadise III. Murad devrindeki sünnet düğününde gösterileri beğenilen oyuncuların Yeniçeri Ocağı’na kanunlara aykırı bir şekilde alınmalarıdır.

Soru 3: Islahat layihalarını kimler yazdı?

Devlet düzenindeki aksaklıkları ve çözüm yollarını göstermek için çeşitli devlet adamları raporlar kaleme almışlardır. Bunlara genellikle Islahat

layihası denilir. Ayrıca nasihatname veya siyasetname kitapları olarak da bilinir.

Devlet düzenindeki bu tür aksaklıklara dair ilk kitaplara XVI. yüzyılın başlarından itibaren rastlarız. Şehzâde Korkud'un risalesi bu alandaki ilklerdendir. Bu yüzyılın en ünlü eseri Gelibolulu Mustafa Âli'nin Nushatü's-Selâtin'idir (Sultanlara Nasihatler). Ayrıca bu asırda Kitab u Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'mînîn (Müslümanlar'ın işleri ve Müminlerin çıkarları) isimli eser de kaleme alınmıştır.

XVII. yüzyılda bu tür risaleler artar. En ünlüsü Koçi Bey'in IV. Murad ve Sultan İbrahim'e sunduğu risalelerdir. Bunun dışında yazarı belli olmayan Kitâb-ı Müstetâb ve Hırzü'l-Mülûk (Hükümdarların Tılsımı) isimli risaleler, Veysi'nin Habnâmesi, Hasan Kâfi el-Akhisarî'nin Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem'i, Kâtip Çelebi'nin Düsturü'l-Amel li-Islahi'l-Halel'i devrin diğer önemli ıslahat layihalarıdır.

Soru 4 Islahat layftıasıyazarlarma göre Osmanlı İmparatortuğu'ndaki buhranın sebepleri nelerdi?

Mehmet Öz tarafından Islahat layihaları üzerinde yapılan inceleme sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bozulmanın sebepleri ile düzeltilmesi için nelerin yapılması gerektiği şu şekilde tespit edilmiştir:

a- *Balık baştan kokar:* Bu sözden maksat bozulmanın en üstte başladığıdır. Bazı yazarlar padişahı ima ederken, çoğunluğu veziriazamı sorumlu tutarlar.

b- *Daire-i adliye ve Kanun-ı kadim:* Osmanlı devlet yönetiminin teorik temellerinden birisi "Daire-i adliye", yani adalet dairesidir. Bu kaidenin ana temeli halka iyi davranılmazsa vergi gelirlerinin azalması sonucunda devletin zayıflayacağıdır. Yazarlar, adalette ihmal olduğunu belirtirler.

Osmanlı yönetiminin ana kaidelerinden birisi de "Kanun-ı kadim", yani eskiden beri uygulanmakta olan kanunlara riayettir. Hemen hemen bütün layihalarda Kanun-ı kadime uyulmamasının düzenin bozulmasına sebep olduğu ileri sürülür. İmparatorluğun iki önemli müessesesi olan devşirme ve timar sistemine adam alınırken kanunlara uyulmamasının bu iki kurumu bozduğu iddia edilir.

c- *Rüşvet ve mansıpları ehline vermemek:* Kanunlara uyulmaması rüşvete bağlanır. Rüşvet ve adam kayırma yüzünden memuriyetler hak edene verilmemiştir. Özellikle Osmanlı askerî ve idarî mekanizmasının ana unsuru olan timar sistemindeki rüşvete dikkat çekilir. Timarlar savaşa gidecek olanlara değil de devlet ileri gelenlerinin çevresindeki insanlara verilmiştir. Bu da Osmanlı ordusunda timarlı sipahi sayısının azalmasına sebep olmuştur.

d- *Erkân-ı Erbaa ve toplum hiyerarşisinde bozulma:* Osmanlı İmparatorluğu statücü bir devletti. Herkesin kendi yerini bilmesi gerekirdi. Sınıflar arasındaki geçişler, ilim tahsili dışında fazla istenilmezdi. Timar sistemine ve Kapıkulu ocaklarına dışarıdan kanunlara göre girmemesi gereken kişilerin rüşvet ve iltimasla alınması toplum düzenini bozmuştur.

e- *Hazinenin dengesi:* Islahat layihası yazarlarının hemen hemen hepsi hazinenin gelirlerinin artırılmasının üzerinde durmuşlardır. Bunu için çeşitli öneriler getirirler. Bunlardan en başta geleni ise devlet kadrolarındaki şişkinliklerin azaltılmasıdır.

f- *Ahlaki çürüme:* Toplumun bütün kesimlerinde görülen ahlaki çürümenin üzerinde genişçe durulur. Ahlaki çürüme, rüşvet ve adam kayırma ile ilişki-lendirilir. Yazarlar insanların kendi yerini ve haddini bilmemesi, tamahkârlık, helal-haram bilmemenin yaygınlaştığını, faziletli olma, kanaatkârlık gibi özelliklere sahip kişilere itibar edilmediğini söylerler.

Layiha yazarlarının “İhtilâl-i nizâm-ı âlem”in, yani Osmanlı devlet düzenindeki çözülmenin temel sebepleri olarak adaletin aksaması, rüşvet, adam kayırma, memuriyetlerin hak etmeyenlere verilmemesi, kadın ve padişah musahiplerinin sözüyle hareket etme ve devlet işlerinde müşavereye önem vermemeyi gördüklerini belirtir.

Soru 5: Islahat layihalarına göre Osmanlı İmparatorluğu nasıl toparlanabilirdi?

Mehmet Öz, Islahat layihası yazarlarının devletin düzelmesi için yapılması gereken asıl iş olarak “Kanun-ı kadime riayet”, yani eskiden beri uygulanan kanunlara uyulmasını istediklerini belirtir. Padişah devlet işleri ile bizzat ilgilenmeli, dürüst ve ne yapacağını bilen bir veziriazam bulup,

ona rahat çalışma şartları içerisinde tayin etmelidir. Veziriazamlar da kanunları uygulamak için, her işe layık olanı getirmelidir. Timarlar, eyaletlerdeki ve merkezdeki yöneticilerin ellerinden kurtarılıp, layık olanlara verilmelidir. Bu işler yapılırken hiç kimse kayırılmamalı, kanunlara uymamakta ısrar edenler "siyaset kılıcıyla", yani ölüm cezasıyla korkutulmalıdır. Öz, yazarların teklif ettikleri ıslahatın mahiyetinin idarî ve gelenekçi, yönteminin ise idarî-inzibatî ve cebrî olduğunu söyler. XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyılın ilk yarısındaki ıslahat önerileri gelenekçidir ve geçmişe dönülmesi ön plandadır. Yani XVIII. yüzyıldaki düzen değişikliği, yani "Nizâm-ı Cedid" fikri yoktur. Kanun-ı kadimin ihyası vardır. Avrupa'daki gelişmeler bir model olmak bir tarafa, bazı askerî uygulamalar dışında dikkate dahi alınmamıştır. Bu dönemde gözler Avrupa'da değil, geçmiştedir.

Soru 6: Islahat layihası yazarlarının yanlışları neydi?

Osmanlı devlet düzenindeki bozuklukların düzeltilmesi için layiha kaleme alan yazarlar incelendiğinde devlet kademelerinde görevliler oldukları görülür. Osmanlı sistemi içerisinde yetiştikleri için farklı bir dünya görüşüne sahip değillerdi. Bu yüzden değişen dünya şartlarının analizini yapamadılar, Osmanlı askerî gücünün zirvede olduğu klasik döneme tekrar dönülmesini önerdiler. Osmanlı malî-askerî ve idarî örgütlenmesinin belkemiği olan timar sisteminin değişen dünya şartlarına uygun olmadığını anlayamadılar ve bu sistemin tekrar ihya edilmesinde ısrar ettiler.

Hasan Kafî'nin bazı istisnai görüşleri dışında, dış dünyayı dikkate alan yoktur. Bunda Osmanlı İmparatorluğu'nun haşmetinin kendi gözlerini kamaştırması rol oynamıştır. Kendini aşırı büyük görme, Avrupa'dan, o zamanın bakış açısıyla kâfirlerden alınıp, uygulanacak bir şey aramayı ihtiyaç olarak görmemeye sebebiyet verdi.

Soru 7: XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu büyük buhrana neden girdi?

Başta Halil İnalcık olmak üzere, Osmanlı tarihi araştırmacıları XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun düzeninin bozulmasını şu

şekilde izah ederler:

a- *Nüfus artışı:* XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda şehirlerde yüzde 80-90, köylerde ise yüzde 40-60 civarında bir nüfus artışı meydana geldi. Bu büyük nüfus artışı yüzünden topraksız kalan köylülerin askerî mesleklere ve medreselere koşmaları devletin dengesini alt-üst etti.

b- *Askeri sistemdeki değişim:* Kanunî döneminde meydana gelen Şehzâde Bâyezid isyanından sonra İstanbul'un dışındaki şehirlerde de asayişi sağlamak için yeniçeriler yerleştirildi. Gittikçe yaygınlaşan bu durum yeniçerilerin imtiyazından faydalanmak isteyen insanların da bu askerî zümreye akın etmelerine yol açtı.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'daki askerî sistemlerde değişim yaşandı. Bu dönemde atlı askerler yerine tüfekli piyade ön plana çıktı. Osmanlılar, 15931606 yılları arasında Avusturya ile yaptıkları savaşlarda timarlı sipahilerin silah ve çarpışma şekilleri açısından artık uygun olmadığını fark etmeye başladılar. Devrin şartlarına cevap vermeyen timarlı sipahilerin yerlerini tüfekli askerler aldı. Yeniçeri sayısı arttı. Kanunî döneminde 24 bin olan Kapıkulu askeri sayısı XVII. yüzyılın başlarında 40 bine ulaştı. Aynı dönemde timarlı sipahi sayısı ise 80 binden 20 bine düştü. Kapıkulu sayısını artırmanın yanısıra saruca-sekban adı altında Anadolu'dan ücretli tüfekli asker toplandı.

c- *Celali isyanları:* Savaşların bittiği dönemlerde veya bağlı bulundukları sancakbeyi ve beylerbeylerinin azli gibi bir durumda işsiz kalan saruca-sekbanlar eşkıyalık yaparlardı. Bu grupların ve savaşlara gitmedikleri için ordudan atılan timarlı sipahilerin meydana getirdiği celali isyanları 1596-1610 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün sistemini alt-üst etti. Celali korkusundan Anadolu'da on binlerce insan köyünü, kasabasını bırakıp İstanbul'a, Kırım'a, Rumeli'ye kaçtı. Bu yüzden devletin vergi gelirleri düştü. Bu gelirleri toplayarak askerlik hizmeti veren timarlı sipahiler, vergi alacak insan bulamadıkları için seferlere gidemediler. Seferlere gitmeyince ordudan atıldılar. O zaman da celali oldular.

d- *Mali buhran:* XVI. yüzyılın son çeyreğinde Amerika'dan Avrupa'ya akan altın ve gümüş Eski Dünya'daki bütün ekonomik dengeleri alt-üst etti. Fiyatlar ihtilali denilen enflasyon her tarafı sarstı. Bu durum Osmanlılar'ı da etkiledi.

Avrupa'dan gelen bol miktarda gümüşün Osmanlı topraklarında fiyatların artmasına, Osmanlı parasının değerinin düşmesine, faizciliğin yaygınlaşmasına sebep olup, fiyatlardaki artışlar sabit gelirli askerî zümreleri doğrudan etkilediği ve bu yüzden birçok isyan çıktığı iddia edilir. Özellikle Barkan'ın bu durumu Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olarak göstermesi, son yıllarda yapılan çalışmalarda tenkit edilmiştir.

Hamilton'un, fiyat artışlarının Avrupa'da kapitalizmin yükselişine sebep olduğu iddiası bugün kabul görmemektedir. Şevket Pamuk da, fiyat artışlarının Osmanlı tarihine etkisinin sınırlı olduğunu, bir dönüm noktası olmadığını belirtmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, bu yıllarda azalan gelirlerini çoğaltmak için yeni vergiler koydu. Daha önce savaş zamanlarında alınan "Avarız" vergisi daimi bir vergi hâline geldi. Merkezi idare, ayrıca mahalli yöneticilerden dolaylı makam vergileri (caize, avaid, bohça) almaya başladı. Bu yüzden bir kısım yöneticiler devletin onlardan talep ettiği bu vergileri ödeyebilmek için halktan kanunsuz olarak "nalbaha", "selamlık", "aylık", "cerime", "pişkeş" gibi adlar altında vergi toplama yoluna gittiler. Ancak bu uygulamalar halkı iyice ezdi.

e- *Dünya iktisadî sistemindeki değişiklikler:* XVI. yüzyılda dünyanın ekonomik düzeni değişti. Akdeniz bölgesinde Hindistan bağlantılı ekonomik sistem ortadan yavaş yavaş kalktı. Osmanlılar, Portekizlilerle yaptıkları mücadele sonucunda Hindistan ticaretini bir süre daha canlı tutabildiler. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren İngiliz ve Hollandalıların bu ticarete el atmaları Akdeniz ekonomilerine, dolayısıyla da Osmanlı İmparatorluğu'na büyük bir darbe vurdu. İran ve Rusya ticaretinde İngilizler'in oynadıkları aktif rol, bu bölgelerle yakın ilişki içerisinde olan Osmanlılar'ı olumsuz etkiledi.

Bu dönemde dünyada aynî ekonomiden nakdî ekonomiye de geçilmeye başlandı. Bu yüzden aynî ekonomiye dayanan timar sisteminin yerini zamanla gelirlerin merkez için toplandığı iltizam sistemi aldı.

Soru 8: Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıl sonlarından itibaren "Duraklama Devri'ne" girdiği doğru bir tespit midir?

Osmanlı tarihi ile ilgili kalıplaşmış bilgilerimizin içerisinde en zararlısı imparatorluk tarihinin çağlara taksimidir. Son derece yanlış noktalardan

hareket ederek “kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme, çöküş” biçiminde yapılan bu dönemlendirme, Osmanlı tarihinin anlaşılmasındaki en önemli engellerden birisidir.

Osmanlı tarihinin bu şekilde çağlara taksim edilmesinde, dönemlerin ayrılma noktalarına baktığımızda, devletin bir canlı gibi doğup, gençlik ve orta yaşlılık dönemlerinden sonra ihtiyarlayarak öldüğü şeklindeki bir noktadan hareket edildiği anlaşılmaktadır. Yine bu taksimattaki dönemlendirmenin Osmanlı askerî gücünün gelişim ve zayıflamasına paralel olduğu açıkça görülmektedir. Askerî başarılar ve mağlubiyetler dönemlendirmede esas kriter olarak kabul edilmiş, Osmanlı tarihindeki diğer cephelere dikkat edilmemiştir. Bu şemaya göre XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı tarihi devamlı bir gerilemeye şahit olmuş ve hemen hemen hiç iyi bir şey gerçekleşmemiştir.
Osmanlı İmparatorluğu’nun askerî gücünün yanısıra, bütün müesseseleri tefessüh etmiş gibi yorumlanmaktadır.

Osmanlı tarihinin çağlara taksimi, dolayısıyla da XVI. yüzyılın sonlarından itibaren “Duraklama Devri’ne” girdiği yanlış bir tespittir.

Soru 9: Osmanlı İmparatorluğu’nun XVII. yüzyılın başlarında yaşadığı buhranı nasıl adlandırmak gerekir?

Osmanlı tarihi hakkında son yıllarda yapılan akademik tarih çalışmalarında, imparatorluğun XVI. yüzyılın sonlarından itibaren değişen dünya şartlarına paralel olarak kendi yapısını değiştirdiği yönünde bir görüş hakim oldu. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde imparatorluğun klasik şeklinden tamamen farklı yeni bir devlet yapısı ortaya çıkmıştı. Klasik yapıda meydana gelen bu değişiklik devrin nasihatnâme literatüründe bozulma olarak algılandı ve bu fikir XX. yüzyıldaki tarih araştırmacılarına da intikal etti. Hâlbuki yukarıda bahsettiğimiz gibi son otuz yılda yapılan çalışmalar, bunun böyle olmadığını açıkça ortaya çıkarmıştır. Bunlara göre, Osmanlı klasik düzenindeki değişmeler bozulma değil, yeni şartlara intibaktır. Çözülme ve gerileme terimlerinin yerine, *buhran* ve *dönüşümün* kullanılması daha uygundur. Esasen Osmanlı İmparatorluğu da karşılaştığı bu buhranı atlatıp 300 yıl daha devam etmiştir.

Soru 10: Osmanlı tarihi nasıl dönemlendirilmelidir?

Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî açıdan en kuvvetli dönemi XVI. yüzyıldı. Ancak askerî açıdan daha sonraki yüzyıllarda da başarılar elde edildi. Örneğin, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde İran'da yapılan fetihler Kanunî döneminde bile yapılamamıştı. Ayrıca devletin diğer müesseselerinde durum bu şekilde değildir. Birçok sahada en önemli eserler daha sonraki yüzyıllarda verildir. Yine imparatorluğun teşkilatlanmasında ve bunun bir düzen içerisinde yürümesinde en önemli görevi üstlenen Osmanlı bürokrasisi, XVI. yüzyılda yeni yeni gelişmeye başlayıp, XVIII. yüzyılda zirve dönemine ulaştı. Osmanlı bürokrasisinde XVI. yüzyıldan sonra bir gerilemeden değil, tam tersine bir ilerlemeden söz edilebilir.

Osmanlı vesikalarının incelenmesi XVIII. yüzyılda bürokrasinin daha profesyonel ve araştırmacıları hayrete düşürecek bir mükemmeliyette çalıştığını göstermektedir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunmuş olan Avrupalı diplomatlar da, bu durumu eserlerinde zikrederler. Meselâ, 1747-1767 yılları arasında İstanbul'da görev yapan İngiliz elçisi James Porter şunları söylemektedir: "Babıâlî'de birkaç kalemde doğru ve dikkatli olarak yapılan işlerle rekabet edebilecek hiçbir Hristiyan güç yoktur. İşler çok büyük bir titizlikle yapılır, her bir önemli belgede kelimeler dikkatle ve anlam daima göz önünde bulundurularak kendi menfaatlerini zedelemeyecek şekilde seçilirdi. Yılı bilinmek kaydıyla en eski tarihli belgeler dahi Bâbıâli'de bulunabilir, çıkmış her irade ve her kanun hemen elde edilebilirdi". Nitekim 1780'li yıllarda beş sene Osmanlı İmparatorluğu'nda kalan Toderini'nin şu gözlemleri de dikkat çekicidir. ".. sayılar ilmine pek düşkündürler. Öyle iyi eğitilmişlerdir ki, en iyi Avrupalı aritmetikçileri bile hayrete düşürürler. Yıllık geliri 2.5 milyar akçe olan devlet bütçesini, bir akçelik hataya düşmeden, ustalıkla kayıtlara geçirirler. Çok kısa ve sade bir metotla çok hızlı hesap yaparlar. Bizim 4 tabaka kâğıtla 2 saatte yaptığımız hesapları, onlar 1 tabaka kâğıt üzerinde birkaç dakikada yapıverirler". Toderini'nin bu görüşleri Osmanlılar'ın üçgenin iç açılarını bilmedikleri yönündeki bilgilere pek uymamaktadır.

Osmanlı ticarî hayatı ve üretimi de XVI. yüzyıldan sonra devamlı geriliyor ve Avrupalı devletlerle hiç rekabet edemiyor gibi algılanmıştır. Ancak durum, bu konuda da böyle değildir. Suraiya Faroqhi'nin Ankara ve Kayseri'deki ev sahipliği ile ilgili araştırması XVII. yüzyıl boyunca bu iki

şehrin bir çöküş yaşamadığını ortaya çıkarmıştır. Yaşanılan büyük buhrana rağmen Anadolu'nun bazı kesimleri XVII. yüzyılın ortalarında toparlanmış, 1700 ile 1770 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok bölgesi belirgin bir ekonomik canlanma yaşamıştır. Mesela, XVII-XVIII. yüzyıllarda Tokat'ta sanayi üretimi ve ticaret altın devrini yaşamaktaydı. Üretilen mallar Avrupa'nın çeşitli yerlerine ihraç ediliyordu. Kaldı ki XIX. yüzyılda dahi Osmanlı İmparatorluğu imalat sektöründe Avrupa karşısında tamamen havlu atmamış, onunla mücadele etmiştir.

Faroqhi'nin belirttiği gibi Osmanlı tarihçileri artık Osmanlı İmparatorluğu'nun iç tutarlılığını kaybedip siyasî arenadan kaybolması ile değil, Osmanlı devlet ve toplumunun ilk büyük buhranı atlatıp 300 yıl kadar bir süre devam etmesini sağlayan mekanizmalarla ilgilenmektedirler.

Mehmet Genç'in Osmanlı tarihini siyasî sınırlarının genişleme/daralma temposuna göre yaptığı şu ayrımla ilgili yorumu da oldukça dikkat çekicidir:

1- Genişleme Dönemi (1300-1683)

2- Geri Çekilme (Daralma) Dönemi (1683-1922)

Özellikle ikinci dönem için yaygın kanaatlerin aksi bir görüştedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan geri çekilme döneminin, genişleme döneminden daha başarısız olmadığı, hatta bir bakıma daha başarılı sayılması gerektiği iddiasındadır. Zira bu dönemde sanayileşememiş Osmanlı İmparatorluğu, sanayi devrimini gerçekleştirmiş Avrupa'ya karşı yaklaşık iki asır direnebilmiştir.

Tarihte dönemlere ayırma (periodization) meselesi son derece önemlidir. Ancak Osmanlı tarihinin bugün kullanılan dönemleştirilmesi son derece anlamsızdır ve yanlış tefsirlere sebebiyet vermektedir. Osmanlı tarihinde olup bitenleri anlamaya yardımcı olmak yerine tam tersi bir duruma yol açmakta, anlamayı zorlaştırmaktadır. Bu taksimatın reddedilip, yeni bir dönemlendirmenin yapılması Osmanlı tarihçiliğinin en elzem meselelerinden biridir. Bir devletin veya milletin tarihini dönemlere ayırırken kesintiye uğramamış bir süreklilik çerçevesi içerisinde, önemli dönüm noktalarının tespiti yapılacak ilk iştir. Osmanlı tarihinde yeni bir dönemlendirmeye gidilirken de devlet, toplum ve iktisadî hayattaki değişmelerin göz önünde bulundurulması gerekir.

OSMANLI-KAZAK İLİŞKİLERİ

Soru 1: XVII. yüzyılda Osmanlı siyaseti niçin kuzeyle ilgilenmeye başladı?

Osmanlı tarihi yıllardan beri belli bir şablon içerisinde anlatıldığı için bazı tarihi hadiseler gözardı edilmektedir. XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel doğu ve batı siyasetlerinden daha çok kuzeye yöneldiği görülür. XVI. yüzyılda tampon bir bölge olarak görüldüğü için üzerine gidilmeyen ve tarafsız kalmasına çalışılan Lehistan XVII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı ordularının hedefidir. Osmanlılar, Lehistan'ın tarafsızlığını bırakmasının en acı faturasını Viyana önlerinde ödeyeceklerdir. Osmanlılar, niçin kendi menfaatlerine olan Lehistan'ın tarafsız kalması politikasından vazgeçerek kuzeye yönelmişlerdi? Bunun cevabı tek kelimeyle verilebilir: Kazaklar.

Soru 2: Kazaklar'ın kökeni nedir?

Moldova'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan geniş step bölgesi tarih boyunca asilerin sığınma mekânı olmuştu. Kırım hanlarının otoritesini tanımayıp steplere sığınanlara Kazak (kaçak) denilirdi. Bunlar Müslümandı. Stepin batı tarafında da Lehistan ve Rusya'dan kaçmış Hristiyanlar bulunurdu. Stepler disiplinli devlet yönetiminde yaşamak istemeyen kaçakların vatanı durumundaydı. Buradaki insanlar hayatlarını saldırdıkları bölgelerden elde ettikleri ganimetlerle sürdürürlerdi.

Soru 3: Hristiyan Kazaklar hangileridir?

Stepin kuzeyindeki Hristiyan Kazaklar üç büyük gruptu. Zaporog Kazakları, Orta Dinyeper'de; Don Kazakları, Don Irmağı boylarında; Terek Kazakları, Te-rek Irmağı boylarında. Zaporog Kazakları, Lehistan'a, diğerleri ise Rus Çarı'na bağlıydılar. Bu Kazak gruplarının en güçlüsü ve Osmanlılar için tehlike yaratanı bir Hetman (Türkçe, Ataman) idaresinde bulunan Zaporog Kazakları'ydı. Za: alt, aşağı, öte; Porog: Çağlayanlar manasına gelir. Zaporog Kazakları: Dinyeper Çağlayanları'nın öte tarafı Kazakları demektir. Zaporog Kazakları, bugünkü Ukraynalıların atalarıdır.

Soru 4: Kazaklar, Osmanlı İmparatorluğu'na nasıl zarar verdiler?

Karadeniz kıyılarının ve İstanbul'un XVII. yüzyılda korkulu rüyası hâline gelmek ve Osmanlılar'ın geleneksel kuzey siyasetini değiştirmek için Kazaklar ne yapmıştı? XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Zaporog Kazakları Karadeniz'deki Osmanlı şehirlerine cüretkâr saldırılar yaptılar. 1594, 1601 ve 1606'da Akkirman; 1602 ve 1606'da Kili; 1609 ve 1613'te Tuna; 1614'te Kefe; 1614 ve 1625'te Trabzon; 1614'te Sinop Kazaklar'ın saldırı ve yağmalamala-rıyla karşılaştı. Hatta 1615, 1620 ve 1624 yıllarında İstanbul'un Karadeniz kıyılarına saldırdılar.

Sonraki yıllarda da devam eden Kazak saldırıları İstanbul'da hem korku yaymış, hem de bu saldırılar yüzünden kıtlık tehlikesi baş göstermiştir. 1660 yılına ait bir Venedik istihbarat raporu, IV. Mehmed'in, Kazaklar'ın nakliyat gemilerine yaptıkları saldırılardan dolayı kıtlık tehlikesi ile karşı-karşıya kalan İstanbul halkının öfkesini dindirmek için Edirne'den İstanbul'a gelmek zorunda kaldığından bahsetmektedir. Kazak saldırıları sonucu Doğu Bulgaristan ve Anadolu kıyılarındaki halk yerleşim yerlerini bırakarak iç bölgelere çekilmiştir.

Soru 5: Kazaklar Osmanlı düşmanları ile nasıl ittifak yaptılar?

Kazaklar Osmanlılar'a karşı mücadele eden her devlet tarafından aranılan müttefik olmuşlardı. IV. İvan, Kazaklar'ın lideri Rujinskiy ile temasa geçerek ona teçhizat ve para gönderdikten sonra, Verevkin'in komutasındaki Rus birlikleri Zaporog Kazaklarıyla birlikte hareket edip, İslam-Kirman'ı işgal ettiler.

Osmanlı topraklarına yaptıkları saldırılar ile Avrupa'da şöhret bulan şaykalardan oluşan bu Kazak filosunu Osmanlı karşıtı cepheye kazandırmak için 1593'te Papa, 1594'te Kayser II. Rudolf ve Rus Çarı I. Fedor, Kazaklar'a elçiler gönderdiler.

Albert Laski, Pretwitz gibi Leh asilleri emirleri altındaki Kazaklar ile Osmanlı topraklarını yağmaladılar. Osmanlı yönetimi, Leh elçilerinden, örneğin 1590'ın başlarında İstanbul'a gelen Leh Elçisi Paul Uchanski'den Kazak saldırılarının durdurulmasını istedi.

Şahin Giray, Kazaklar'a 100 koyun, 300 sığır, şarap, ekmek göndermiş, ardından da Kazaklar iki şayka filosuyla Osmanlı kıyılarına saldırmışlardı.

Soru 6: Lehistan'la ilişkiler nasıl bozuldu?

II. Osman'ın tahta çıktığı sıralarda Kazak tehdidinin iyice artması Osmanlı İmparatorluğu'nun yönünü kuzeye çevirdi. Lehistan sınırında bulunan Osmanlı toprakları ile Karadeniz kıyıları Kazaklar'ın tehdidi altındaydı. Kazaklar, Osmanlı topraklarına girip, yağma faaliyetlerinde bulunduktan sonra Leh topraklarına sığınıyorlardı. Lehistan ise Kırım Tatarları'nın baskısı altındaydı. Bu sırada görevden alınan Boğdan Voyvodası Gaspar'ın isyan ederek Lehistan'a sığınması, ortamı iyice gerdi.

Özi Beylerbeyi İskender Paşa, asi voyvodayı ele geçirmek için harekete geçtiği zaman karşısında Gaspar'ın askerleri ile birlikte Leh kuvvetlerini de buldu. 1620 Ağustos'unda Yaş civarında meydana gelen savaşta Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazandı. Leh kuvvetleri barış antlaşması imzalamak istemişlerse de Kırım Tatarları'nın buna yanaşmaması üzerine savaşa devam edilmiş ve kalan Leh ordusu Turla Nehri'ni geçerken yok edilmişti.

Bu zafer II. Osman'ın ecdadı gibi cihangir olup, şöhret kazanma arzusuna kapılmasına neden oldu. Kazak meselesi dolayısıyla Lehistan'a bir sefer düzenlemek isteyen Veziriazam Ali Paşa da padişahı böyle bir savaşa teşvik ediyordu. 1621 Nisan'ında İstanbul'dan yola çıkan Osmanlı ordusu, Turla Nehri'ni geçerek Hotin Kalesi önüne vardıysa da başarılı olamadı.

Soru 7: Osmanlı İmparatorluğu, Kazak saldırılarına karşı ne gibi önlemler aldı?

Kazak saldırıları Özi boylarında ve Karadeniz sahillerinde yaşayanların göç etmelerine sebep oldu. Halk, Kazak korkusu yüzünden iç kesimlere çekildi.

Osmanlı donanması Kazak saldırıları karşısında Karadeniz kıyılarında devriye gezmeye başladı. Ancak büyük gemiler, Kazaklar'ın küçük ve süratli şaykaları karşısında fazla bir varlık gösteremiyordu. Özellikle rüzgârsız havalarda şaykalar, Osmanlı donanmasındaki gemileri çevirerek büyük zararlar verebiliyorlardı.

Şayka (Çajka), kolayca hareket edebilen, omurgası derin olmayan ve güverte etrafını çevreleyen, gemiyi dalgalardan ve mürettebatı ise silah atışlarından koruyan yüksekçe bir kemeri bulunan, kürekle yol alan deniz aracıydı. 20x4ın ebatlarında olup, 50 kişilik bir mürettebat taşırdı.

Kazak saldırılarını önlemek için Özi (Dinyeper) Irmağı'nın ağzına kaleler inşa edildi. Akkirman ve Özi civarlarında yetiştirilen hayvanlar İstanbul'un iaşesi için kullanılırdı. Bu yüzden Osmanlılar bu bölgeleri Kazak saldırılarından korumak için büyük çaba gösterdiler.

Soru 8: Lehistan ve Rusya, Kazaklar'ı nasıl kontrol etti?

Zaporog Kazaklar'ı, ateşli silah kullanmaları sayesinde Tatarlara karşı üstünlük sağlıyorlardı. Kullandıkları silahları ve barutu sağlamak için Lehistan ve Rusya'ya bağımlı idiler. Bu iki devlet de Kazaklar'ı kontrol altında bulundurmak için bu durumu kullanmaktaydılar.

Soru 9: Kazaklar en cüretkâr saldırılarını ne zaman yaptılar?

Kazaklar'ın en cüretkâr saldırıları, 1624'te İstanbul Yeniköy baskını oldu. *Naima Tarihînde* hadise şöyle anlatılır: "Donanma Kefe tarafında meşgul iken Don Kazağı, Karadeniz'i boş bulup 150 adet şayka ile 20 Temmuz 1624'te Boğaz Hisarı'na gelüp, Yeniköy'ü yağmaladılar ve birkaç dükkânı yaktılar. Hasaretleri malum oldukda, İstanbul'dan bostancılar ve yeniçeriler gemilere bindirilip gönderildi. Bunları gören Kazak eşkıyası bir an durmayup geri denize firar ettiler. Melainin bu mertebe ikdam ile Boğaz'a hücumu hiçbir tarihte işitilmiş değildi".

1637'de de Don Kazakları Azak'ı ele geçirdiler ve kalede bulunanları öldürdüler. Bu yıllar, imparatorluğun IV. Murad'ın demir pençesinde yeniden canlandığı dönemdi. Ancak İran dize getirilmişse de, Kazaklar karşısında bir şey yapılamamıştı. Gönderilen Osmanlı kuvvetleri kaleyi Kazaklar'dan geri alamadı, 5 yıl sonra Kazaklar'ın destekçisi Rus Çarı savaşla tehdit edilerek Azak tahliye ettirildi.

Soru 10: Kazaklar, ne zaman Osmanlı himayesine girdiler?

Lehistan, XVI. yüzyılın başlarından itibaren Zaporog Kazakları'nı, sınırlarını korumak için örgütlemişti. Özellikle silah ihtiyaçlarından dolayı Lehistan'a bağlı olsalar da, Kazaklar bağımsız hareket etmekteydiler. 1649'ta Khmelnisky'nin liderliğinde yarı-bağımsız bir devlet kurdular. Bu Kazak lideri 1648-1653 yılları arasında, Lehistan hakimiyetinden kurtulmak için Osmanlı himayesine girmeye çalıştı. Ancak Kazaklar

istedikleri desteği alamayınca, Lehistan'ın baskısından kurtulmak için 1654'te Pereyaslav Antlaşması'nı imzalayarak, Rus Çarlığı'na bağlandılar. Bu durum Osmanlılar için önemli bir tehlike yarattı. Osmanlı İmparatorluğu, Kazak meselesini çözmek için 1672'de Lehistan üzerine sefere çıkarak Kamaniçe'yi ele geçirdi. İki taraf arasında 1676'da imzalanan Zuravno Antlaşması'nda "Osmanlılar'a tâbi olan Kazaklar'a Leh Kralı eski hudutları içerisinde memleketlerini geri verecektir" maddesi yer aldı.

Rusya'nın Ukrayna'daki Kazaklar üzerindeki hakimiyetini kırmak için Osmanlılar 1678'de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa serdarlığında Ukrayna'ya girdiler ve Çehrin Kalesi'ni ele geçirdiler. Bu muharebe Ruslar'la yapılan ilk büyük savaştır. Ukrayna'da kısa bir müddet Rus nüfuzu kırılmışsa da, Viyana bozgunundan sonra Rusya bu bölgelere tekrar hakim oldu.

XVIII. yüzyıl başlarından itibaren tamamıyla Rus hakimiyeti altına giren Kazaklar, bu devlete karşı bazı askerî yükümlülükler karşılığında özerkliklerini korudular. Ancak 1775'te Zaporog Kazakları'nın özerklikleri kaldırıldı. XIX. yüzyıla gelindiğinde Kazak toplulukları 11 gruptan oluşuyordu. Doğu'ya doğru yayılan Kazaklar, Sibirya'ya ilk yerleşen topluluklardan biriydi. Kazaklar'ın özerkliklerinin ellerinden alınması birçok isyana yol açtı. Bunların en ünlüsü Yemelyan Pugaçev ayaklanmasıdır.

Soru 11: Kazaklar yüzünden Osmanlılar'ın değişen kuzey siyaseti neye mal oldu?

XVII. yüzyılda Kazak saldırıları yüzünden defalarca Rusya ve Lehistan ile karşı karşıya gelen Osmanlılar'ın bu tutumu, birbirine düşman olan iki devleti birbirine yanaştırdı. Lehistan 1683'te Viyana önlerinde, Osmanlılar'a büyük bir darbe vurdu. Osmanlılar'ın Lehistan'a karşı yürüttükleri askerî harekât, bu devleti Rusya karşısında zayıflattı ve ikisi arasındaki güç dengesi bozuldu. XVI. yüzyılda izlenen tarafsız ve tampon Lehistan ve Rusya ile Lehistan dengesini içeren kuzey politikasının Kazaklar yüzünden terkedilmesi Osmanlı İmparatorluğu için birçok olumsuzluklara sebep oldu.

II. OSMAN VE DÖNEMİ

Soru 1: II. Osman'dan önce Osmanlı saltanat sistemi nasıl değişti?

I. Ahmed, 1603'te tahta çıktığı zaman 13 yaşındaydı ve çocuğu yoktu. Bu yüzden önceki padişahların tahta çıktıkları vakit kardeşlerini öldürmeleri âdetini uygulamadı. Çocuğunun olup olmayacağı belli olmadığından dolayı hanedanın devamını garanti altına almak için hayattaki tek erkek kardeşi olan Şehzâde Mustafa'yı öldürmedi. I. Ahmed, şehzâdeleri olunca Mustafa öldürtmek istendiyse de devlet ricali ve halk tarafından bu davranış uygun bulunmadığından gerçekleştirilemedi. Bunda I. Ahmed'in babası III. Mehmed'in tahta çıktığı sırada 19 kardeşini öldürmesinin asker ve halk üzerinde bıraktığı menfi duyguların tesiri vardı.

I. Ahmed 1617'de öldüğünde devlet ileri gelenlerinin mutabakatıyla, o zaman 14 yaşında bulunan büyük oğlu Osman yerine, ölen padişahın hayatta kalan kardeşi Mustafa tahta çıkarıldı. Bu zamana kadar saltanat babadan oğula geçerken, artık ailenin en büyüğü (ekberiyyet sistemi) tahta çıkmaya başlamıştı. Böylece Osmanlı saltanat veraset sisteminde yeni bir dönemin kapıları açıldı.

Soru 2: II. Osman tahta nasıl çıktı?

I. Mustafa'nın aklî dengesi bozuk olduğundan devlet işlerini valide sultan idare ediyordu. Doktorlar onu tedavi etmeye çalıştılar, ancak bir netice alamadılar. Devlet yönetiminde büyük söz sahibi olan Darüssaade Ağası Mustafa Ağa böyle aklı hafif bir padişah ile devlet idare edilemeyeceği kanaatini taşıdığı için, I. Mustafa'nın akılsızca ve gülünç durumlarını, hatta

bütün şehzâdeleri öldürmek istediğini etrafa yayıyordu. I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi için uygun zemini hazırlayan Mustafa Ağa, veziriazamın İran seferinde bulunduğu esnada şeyhülislâm ile sadâret kaymakamını da bu hususta ikna etti. Askerlere maaş (ulûfe) dağıtılmasından dolayı Divân-ı hümâyûn'un toplandığı gün, I. Mustafa'yı dairesine kilitleyerek, şehzâde Osman'ı tahta çıkardı. I. Mustafa'nın taraftarlarını da, askerlerin padişahı tahttan indirmek için geldiklerini söyleyerek korkuttu. Böylece, bir emr-i vaki sonucunda I. Mustafa 97 gün sonra tahttan indirilerek, yerine I. Ahmed'in en büyük oğlu Osman geçirildi.

Soru 3: Lehistan'a niçin sefer düzenledi ve bu seferde neler oldu?

II. Osman, valide sultan, Darüssaade Ağası Mustafa Ağa ve hocası Ömer Efendi'nin tesiri altında bulunmakla birlikte, genç yaşına nispetle atak bir yapıya sahipti. Babasının ölümünden sonra kendi yerine amcasının tahta çıkarılmasını hazmedememişti. Bu işe vesile olanlardan Sadaret Kaymakamı Sufî Mehmed Paşa'yı azletti. Şeyhülislâm Esad Efendi'nin ise yetkilerini azalttı.

Tahta çıktığı sırada devam eden İran savaşları 1619'da yapılan antlaşma ile bitirildi. Ancak kuzeyde yeni bir tehdit belirmişti. Lehistan sınırında bulunan Osmanlı toprakları ile Karadeniz kıyıları Kazaklar'ın tehdidi altındaydı. Kazaklar, Osmanlı topraklarına girip yağma faaliyetlerinde bulunduktan sonra Leh topraklarına sığınıyorlardı. Lehistan ise Kırım Tatarları'nın baskısı altındaydı. Bu sırada görevden alınan Boğdan Voyvodası Gaspar'ın isyan ederek Lehistan'a sığınması ortamı iyice gerdi. Özi Beylerbeyi İskender Paşa, asi voyvodayı ele geçirmek için harekete geçtiği zaman karşısında Gaspar'ın askerleriyle birlikte Leh kuvvetlerini de buldu. 1620 Ağustos'unda Yaş civarında meydana gelen savaşta Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazandı. Leh kuvvetleri barış antlaşması imzalamak istediler, ancak Kırım Tatarları'nın buna yanaşmaması üzerine savaşa devamla, kalan Leh ordusu da Turla Nehri'ni geçerken yok edildi.

Bu zafer II. Osman'ın ecdadı gibi cihangir olup, şöhret kazanma arzusuna kapılmasına sebep oldu. Kazak meselesi dolayısıyla Lehistan'a bir sefer düzenlemek isteyen Veziriazam Ali Paşa da padişahı böyle bir savaşa yönlendirdi. Lehistan'a karşı bir savaşın havasına giren padişahın yanında, artık kimse sulh lafını edemiyordu. Devlet ricalinin ve İngiliz elçisinin

çabaları bir netice vermediği gibi, Lehistan Kralı'nın gönderdiği elçi İstanbul'a dahi giremedi.

Genç Osman, Lehistan seferi sırasında kendisinden 4 ay küçük olan kardeşi Şehzâde Mehmed'i öldürttü. Ancak bu iş için devrin Şeyhülislâmı Esad Efendi'den müsaade alamadı, Fetvayı şeyhülislâmlıkta gözü olan Rumeli Kadıaskeri Kemaleddin Efendi verdi. Devrin kaynakları Şehzâde Mehmed'in öldürülmeden önce şu bedduayı ettiğini yazarlar; *"Osman Allahdan dilerim ki ömr ü devletin berbad olup, beni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi saltanat süremeyesin"*.

1621 Nisan'ında İstanbul'dan yola çıkan Osmanlı ordusu, Turla Nehri'ni geçerek Hotin Kalesi önüne geldi. Yolda bir kısım yeniçerilerin firar etmesi üzerine, bahşiş verme bahanesi ile yoklama yapılarak, kaçanlar tespit edildi. Bu durum yeniçeri subayları arasında huzursuzluk yarattı. Osmanlı ordusu Hotin önlerinde iken Leh ordusu da gelerek savaş vaziyetine geçti. Genç padişahın bütün çabalarına rağmen, askerin gayretsizliği yüzünden Leh ordusu siperlerinden sökülüp atılmadı. Bir ay kadar süren çatışmalardan bir sonuç çıkmadı. Bu arada Lehistan içlerine akına giden askerler bu ülkeye büyük zararlar verdiler. Bir netice alınamayacağı anlaşılınca, Eflak voyvodasının aracılığı ile iki devlet arasında sulh yapıldı. Asi Boğdan voyvodasının Lehlilere verdiği Hotin, Osmanlılar'a iade edildi. Lehistan, daha önce Kırım'a verdiği yıllık 40.000 altını da vermeye devam edecekti.

II. Osman'ın sefer öncesinde kurduğu hayallerin hepsi boşa çıkmıştı. Yeniçerileri büyük bir zafer kazanamamasının sorumluları olarak görüyordu. Bu savaş, padişahla yeniçerilerin arasına soğukluk girmesine sebep oldu ve bu durum gün geçtikçe daha da kötüye gitti.

Soru 4: II. Osman neler yapmak istiyordu?

II. Osman, İstanbul'a döndükten sonra yeniçerilere çeki düzen vermek veya yeni bir ordu kurmak düşüncesine kapıldı. Tebdil-i kıyafet gezerek, uygunsuz durumda yakaladığı yeniçerileri cezalandırıyordu. Suriye'de, Türkler'den ve Araplar'dan müteşekkil yeni bir ordu oluşturmak için hazırlıklar yaptığı hususunda devrin kaynaklarında bazı bilgiler varsa da, bunun mahiyeti tam olarak belli değildir.

Kızlarağası Süleyman Ağa ile hocası Ömer Efendi genç padişahı hacca gitmek bahanesi ile İstanbul'dan ayrılmaya teşvik ediyorlardı. Veziriazam Dilaver Paşa da bu duruma ses çıkarmıyordu. Ancak Şeyhülislâm Esad Efendi padişahın bu hareketine şiddetle karşı çıkarak, *"Padişahlara hacdan ziyade adalet ile hükmetmek gerekir. Kaldı ki bir fitne çıkması ihtimal dahilindedir"* demiştir.

Soru 5: Padişahların sadece cariyelerle evlenme geleneği nasıl bozuldu?

Osmanlı hanedanı ilk başlarda Germiyanlı, Candarlı, Dulkadirli gibi beyliklerden kız almış, ülke içerisinde başka bir köklü ailenin kızları ile evlenme yoluna da gidilmemişti. XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki beyliklerin tamamen ortadan kalkması ve harem-i hümâyûnun iyice kurumlaşması ile birlikte padişah ve şehzâdelerin sadece cariyelerle evlenmesi âdet hâline geldi. Bu durumu ilk defa bozan II. Osman oldu. Şeyhülislâm Esad Efendi ve Vezir Pertev Paşa'nın kızları ile evlendi. Ancak padişahın saray dışından, cariye olmayan ve hür doğmuş Türk kızlarıyla evlenmesi halk ve devlet adamları tarafından hoş karşılanmadı. O, bu davranışıyla bir geleneği yıkıyordu. Oysa Osmanlı İmparatorluğu statükocu bir devlet idi ve gelenek hâline gelmiş bir durumun değişmesine iyi gözle bakılmazdı. Bu evliliklere kızını aldığı Şeyhülislâm Esad Efendi dahi karşı çıkmıştı. Esad Efendi, Osmanlı tarihinin en önemli simalarından ve büyük bir ulema soyunun başı olan Hoca Saadeddin Efendi'nin oğluydu. XVII. yüzyıl yazarlarından Ataî, bu evliliği Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Gazi'nin, Şeyh Edebali'nin kızı ile evlenmesine benzetir. Genç padişahın bu evlilikleri, hanedanın bilhassa soylu kadınlarla nikâh kıymaktan kaçınma geleneğinden şiddetli bir kopuş oldu, ancak bu durum daha sonraki hükümdarlar tarafından devam ettirilmedi.

Soru 6: II. Osman'ın hataları nelerdir?

Genç padişahın en önemli hatası kendisini sıradanlaştırmasıydı. Padişahın halk gözündeki şerefini yücelten teşrifat kurallarına uymaması halk ve devlet adamları tarafından eleştirilmiştir. Osmanlı tebaasının bu yüzyılda hükümdara sadakati, artık kişiden soyutlanıp hanedana bağlılık hâline

gelmişti. Bu yüzden padişahın halkın gözündeki yeri kazandığı zaferler ve onu kutsallaştıran protokol kurallarını uygulaması, yani haşmeti ile belli oluyordu. Hükümdarın halktan soyutlanmış ve herşeyin üzerinde olması gerektiği düşünülüyordu.

Padişahın halka *görünmeden görünmesi* gerekirken Genç Osman alenen ortaya çıkıp, meyhanelerde yeniçeri kovalayıp, bir kısmını dövdü veya hançerle yaraladı. Bu durum da padişahın asker ve halk gözünde sıradanlaşmasına sebep oldu. 1621-1628 yılları arasında İstanbul'da elçilikte bulunan İngiliz Thomas Roe'nin, II. Osman'ın tahttan indirilmesi konusundaki görüşleri bu durumu açıkça gösterir: *"Eğer sokaklarda ve meyhanelerde kendisine yaraşmayacak işler yaparak, askerleri küçük hataları yüzünden kollukçular gibi tutuklayarak, sadece görülecek ve korkulacak bir tür insanüstü varlık olması gereken kendi şahsını sıradan, basit ve onlar tarafından hor görülür hale getirerek azamete eşlik eden korku ve saygıyı baştan yitirmeseydi, padişah bu kadar aşağılara düşmezdi"*.

II. Osman'ın diğer bir hatası ise savaşta cesaret gösterip, düşman öldüren veya esir alan askerlere karşı cimri davranmasıydı. Lehistan seferi sırasında düşmana kayıp verdirenlere ve esir getirenlere, önceki padişahlara nazaran oldukça az bahşiş vermesi, padişahlarda bulunması gereken ve onu yücelten cömertlik özelliğine uymamıştı. Harem ağalarının verilen bahşişten memnun kalmayan askerlerle "getirdiğiniz baş bir akçeye değer mi" şeklindeki alayları da, yeniçeri ve sipahların izzet-i nefsini kırmış ve onları gücendirmişti. Yine genç padişahın Lehistan seferi sırasında yeniçeri subaylarına güvenmeyerek, askeri tek tek önünden geçirterek saydırtması, yeniçeri subaylarını da incit-mişti. II. Osman'ın gençliğinden dolayı aşırı dik kafalı olması, kendi etrafındaki iki-üç kişiden başka kimseye itibar etmemesi, yerleşmiş geleneğin aksine saray dışından soylu bir ailenin kızı ile evlenmesi ve ortalık karışmış iken hâlâ hacca gitmek için ısrarcı olması sonunu hazırlayan diğer hatalarıdır.

Soru 7: II. Osman tahttan nasıl indirildi?

II. Osman tepkilere aldırış etmeden, hacca gitmek için otağını Üsküdar'a geçirince sipahi ve yeniçeriler ayaklanarak, Ağa Kapısı'nda toplandılar.

Halk ve ulemanın aşağı kesiminden kimseler ile donanma askerleri de asilere katıldı. Asiler padişahın hocasının, kızlarağasının ve veziriazamın kellelerini istiyorlardı. Padişah durumu görünce hacdan vazgeçti. Ancak öldürülmesi istenen kişileri vermedi. Bu taleplerinin kabul edilmemesi üzerine isyan eden askerler, saraya girerek her tarafı yağmaladılar. Asiler hiçbir mukavemet görmeden sarayın üçüncü kapısından geçerek, avluya doldular. Bu sırada bir ses *"Sultan Mustafa'yı isteriz"* diye bağırdı. Artık askerlerin yeni bir gayeleri vardı. I. Mustafa aranıp, bulundu ve hapis tutulduğu yerden alınarak sarayın dışına çıkarıldı.

Asiler şehirdeki konakları yağmalayıp, hapishaneleri boşalttılar. Genç Osman durumun vahametini kavrayınca veziriazam ve kızlarağasını askere teslim etti. Ancak bu kişileri parçalayarak öldüren, yeniçeriler tatmin olmamışlardı. Padişahın yeni atadığı veziriazam ve yeniçeri ağasını da kabul etmeyerek, onların evlerine saldırdılar.

Askerler, I. Mustafa'yı padişah olarak tanıdıklarını ilân etmişlerdi. Sarayda tek başına ve çaresiz bir durumda kalan padişah Üsküdar'a geçerek, Bursa'ya gitmek istedi. Maiyetinde son kalanlar ise Ağa Kapısı'na sığınmasını tavsiye ettiler. Padişah isyana sipahi ve ulemanın da katıldığını ileri sürerek bunu kabul etmediyse de, daha önce sarayın kapılarını açık bırakan gizli el kaçmak için kullanılabilecek kayık da bırakmamıştı. Bu durum karşısında yeniçeri ocağına sığınmaktan başka bir çaresi kalmayan genç padişah, yatsı namazından sonra Ağa Kapısı'na gitti.

Soru 8: II. Osman nasıl öldürüldü?

Yeniçeri Ağası Ali Ağa, askerlere padişahın vaatlerini bildirince, onlar da görünüşte bunları kabul etmiş gibi davrandılar. Fakat ertesi sabah Ali Ağa, askere bahşiş için geldiğinde, sözlerini bitirmesine fırsat verilmeden öldürüldü. Bu sırada I. Mustafa'nın annesi kontrolü eline alıp, yeni bir veziriazam ve yeniçeri ağası tayin etti. II. Osman'ın yerini bulan askerler onu oradan alarak, başı açık ve sırtında sadece bir elbise bulunduğu hâlde Orta Camii'ne götürdüler. Yeni Veziriazam Davud Paşa, Genç Osman'ı hemen öldürmek istediyse de, yeniçeri ileri gelenleri ona engel oldular. Genç padişah hapis tutulduğu yerdeki dışarıya bakan bir pencereden askere hitap etmişse de, asiler artık onu halife ve padişah olarak istemediklerini, ancak öldürülmesine de rızalarının bulunmadığını söylediler. I. Mustafa

saraya götürülerek, cülûs merasimi yapılıp, o günkü Cuma namazında hutbe onun adına okundu.

II. Osman hapis tutulduğu yerden alınarak büyük bir toplulukla, pazar arabası içinde türlü hakaretler edilerek, Yedikule'ye götürüldü. Asker dağıldıktan sonra Veziriazam Davud Paşa ve yanındakiler onu katletmek için harekete geçtiler. Genç Osman onlara karşı koyduysa da boynuna atılan bir kementle yakalanıp, boğuldu. Osmanlı tarihinde ilk defa bir padişah idare ettiği insanlar tarafından öldürülüyordu. Onun ölümü ile devlet tam bir kargaşa ortamının içine girdi ve IV. Murad dizginleri eline alana kadar bu durum devam etti.

Soru 9: II. Osman'ın öldürülmesi nasıl karşılandı?

Genç Osman'ın öldürülmesi birçok kesim tarafından hoş karşılanmadı. Yeniçeriler *"padişah katili"* olarak görülüyordu. Bu duruma en sert tepki Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa'dan geldi. Padişahın kanını dava ederek isyan etti ve Erzurum'daki yeniçerileri imha etti. II. Osman'ın ölümünden sorumlu tuttuğu yeniçeri ileri gelenlerinden birisine yazdığı mektupta şöyle diyordu: *"Sultan Mustafa'nın tahta çıkmasına sevinmem düşünülebilir, zira annesi Abaza'dır. Ancak benim için bunun bir önemi yok"*. Kendisine Trablusşam ve Maraş beylerbeyileri de katıldı. Böylece sayıları 30.000'e ulaşan asiler ellerine geçen bütün yeniçeri, cebeci, topçu gibi ocak mensuplarını öldürdüler. I. Mustafa devrinde isyan bastırılamadı. Abaza Paşa ayaklanması, ancak IV. Murad devrinde onun af dilemesi üzerine bitirilebildi.

Soru 10: II. Osman ilk Türk reformcusu mudur?

II. Osman genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısındaki zayıflamayı görüp, bunu gidermek için çare ararken yenilikleri istemeyenler tarafından öldürülmüş ilk reformcu olarak bilinir. Ancak onun bu imajı yapmak istediklerinden dolayı değil, XIX. yüzyıldan itibaren tarihçilerin kendi zamanlarındaki durumu geçmişe taşımaları ile meydana gelmiştir. Hâlbuki Genç Osman'ın döneminde yazılmış tarih kitaplarında, onun yapmak istediği iddia edilen ve maddeler hâlinde sıralanan reform hareketlerinin çoğu zikredilmez. II. Osman'a atfedilen birçok reform düşüncesi XIX.

yüzyılda Mizancı Murad Bey ile başlayıp İsmail Hami Danişmend'e varıncaya kadar bu konuyu milliyetçilik cereyanı etrafında ele alan tarihçiler tarafından orijinal bilgiye dayanmadan, kendi tasavvurları çerçevesinde ve kendi zamanlarını referans almaları sonucu oluşturulmuştur. Baki Tezcan'ın dönemin kaynaklarını ve daha sonra yazılanları karşılaştırarak yaptığı araştırmalar sonucunda bu durum açıkça ortaya çıkmıştır.

İsmail Hami Danişmend, II. Osman'ın orduyu Türk unsurlara dayanarak yeniden kurmak istediğini, başkenti Anadolu'ya nakletmek niyetinde olduğunu, din adamlarına devlet işlerinden el çektirmeyi düşündüğünü, harem-i hümâyûnu tasfiye etmek, Fatih ve Kanunî zamanlarından kalmış ve artık ihtiyaca cevap vermeyen kanunları kaldırarak, yenilerini yapmak istediğini, hatta kıyafette değişikliği tasarladığını iddia etmekteyse de, bunların hemen hemen hiçbirisi XVII. yüzyılın ilk yarısında yazılmış tarih kitaplarında yer almaz. Sadece II. Osman'ın ordu ile ilgili bazı düzenlemeler yapmak istediğini biliyoruz. Ancak bunun boyutları hakkında ise fazla bir malumatımız yoktur. Sadece başkenti Kahire'ye taşıma niyeti olduğu devrin kaynaklarda zikredilir.

IV. MURAD VE DÖNEMİ

Soru 1: IV. Murad tahta nasıl çıktı?

II. Osman'ın tahttan indirilmesi üzerine I. Mustafa ikinci defa tahta çıkarıldı. Ancak padişahın psikolojik durumunun hükümdarlık yapmaya elverişsiz olması sebebiyle iktidar zorbaların elindeydi. Osmanlı tarihinde deli diye anılan padişah Sultan İbrahim'dir. Ancak I. Mustafa ile kıyaslandığında ona göre oldukça akıllı olduğu görülür. Osmanlı tarihinde deli diye anılacak asıl padişah I. Mustafa'dır.

I. Mustafa'nın son veziriazamı Kemankeş Ali Paşa, padişahın tahttan indirilmediği müddetçe devlet işlerinin düzelemeyeceğini düşündüğünden bu meseleyi görüşmek üzere devlet ileri gelenlerini topladı. Toplantının sonunda, I. Mustafa'nın tahttan indirilip, yerine I. Ahmed'in oğlu ve II. Osman'ın küçük kardeşi Şehzâde Murad'ın geçirilmesi kararı çıktı. IV. Murad tahta geçtiğinde 12 yaşındaydı ve o tarihe kadarki Osmanlı hükümdarları içerisinde en küçük yaşta tahta geçen padişahtı. IV. Murad tahta geçtiğinin ertesi günü Eyüp Sultan'da Şeyh Aziz Mahmud Hüdayi'nin elinden kılıç kuşandı. Ancak tahta çıktığında sünnetsiz olduğu için cülûsunun 5. günü sünnet edildi.

Soru 2: Gerçek iktidarını nasıl sağladı?

IV. Murad'ın çocuk yaşta olması sebebiyle iktidara kimin hakim olacağı konusunda bir çekişme yaşanıyordu. Önceki padişahlar zamanında eski saraya sürülmüş olan Kösem Mahpeyker Sultan ile veziriazam, devlet ileri gelenleriyle, askerlere para dağıtarak kendi hakimiyetlerini kurmaya

çalışıyorlardı. Bu sırada Bağdat'ı ele geçiren Safeviler, Sünni halkı kılıçtan geçirmiş ve Osmanlı topraklarına girip, ilerleyerek Mardin'e kadar gelmişlerdi. Bu durum veziriazamın azline sebep olunca, Kösem Sultan iktidar mücadelesinde tek kaldı.

Kösem Sultan, sık sık devlet görevlilerini değiştirerek yaklaşık on yıl devleti idare etti. Bu süre içerisinde 8 veziriazam, 9 başdefterdar değiştirdi. Ancak bu dönem içerisinde imparatorluk iç ayaklanmalar ve dış saldırılarla iyice yıprandı. Abaza Mehmed Paşa'nın aralıklarla iki isyanı, Anadolu'yu alt-üst edip, Osmanlılar'ın İran seferlerini aksattı. Kırım'da, Yemen'de, Lübnan'da, Mısır'da da isyanlar çıktı. Askere verilen paralar arttı, vergi toplama sistemi bozuldu, devletin gelirleri düşerken fiyatlar yükseldi.

10 Şubat 1632'de, İran seferinde başarısız olan Veziriazam Hüsrev Paşa'nın azledilmesi üzerine ayaklanan askerler saraya yürüyerek, yeni Veziriazam Hafız Ahmed Paşa ile birlikte padişahın yakınlarından 17 kişinin kellerini istediler. Babüssaade önüne asileri dinlemeye çıkan padişah, eğer istedikleri verilmezse işin başka türlü olacağı yönünde tehdit edildi. Bu duruma sinirlenen IV. Murad içeri girdi, ancak burada da askeri isyana teşvik eden Recep Paşa'nın, durumun daha kötüye gideceği uyarısıyla karşılaştı. Padişahın zor durumda kaldığını gören Hafız Ahmed Paşa, hançerini çekerek askerin üzerine yürüyünce, IV. Murad'ın gözünün önünde asiler tarafından parçalandı. Paşanın ölümüyle teskin olmayan asker şeyhülislâmın evini yağmaladı. Bu gelişmeler üzerine asileri memnun etmek için Recep Paşa veziriazam yapıldı. Ayrıca üst düzey bazı devlet görevlileri ile şeyhülislâm ve kadıaskerler değiştirildi.

Asiler karşısında bir şey yapamamanın aczi IV. Murad'ı derinden etkilemişti. Hadise biraz yatıştıktan sonra ilk iş olarak Tokat'ta bulunan eski Veziriazam Hüsrev Paşa'yı öldürttü. Bunu haber alan askerler 12 Mart'ta bir kez daha ayaklanarak padişahın yakınlarından üç kişiyi istedi, hatta şehzâdelerin de emniyet altında olmadığını, bu yüzden kendi korumalarına verilmesi gerektiğini söyleyerek padişahı tehdit ettiler. IV. Murad şehzâdelerin sağ olduğunu ispat etmek için onları dairelerinden çıkarıp askere göstermek zorunda kaldı. Şehzâdelere bir şey olmayacağına dair şeyhülislâm ve veziriazam kefil olunca, asiler onların dairelerine dönmelerine izin verdiler. Saraydan ayrılan zorbalar padişahın yakınlarından istedikleri üç kişiyi arayıp, bularak katlettiler. Bu hadiseden

sonra Kapıkulu sipahileri IV. Murad'ı tahttan indirmek istedilerse de, yeniçerilerin yanaşmaması üzerine bu arzularını gerçekleştirmeye teşebbüs edemediler.

Hadiseler karşısında bir şey yapamadan, olanları içine atarak, sabreden IV. Murad, bu gelişmelerden kısa bir süre sonra devletin yönetimini eline almak üzere harekete geçti. IV. Murad, 18 Mayıs 1632'de divândan sonra Veziriazam Topal Recep Paşa'yı huzuruna çağırdı. "Gel, bakalım topal zorbabaşı" diyerek seslendiği veziriazamın kendini savunmak için verdiği cevaplarla iyice hiddetlenen padişah, onu derhal boğdurtup, cesedini onunla birlikte saraya gelen zorbaların önüne attırdı. Veziriazamın öldürülmesi zorbalar arasında yıldırım düşmüş gibi bir tesir yaptı. Ne yapacaklarını bilmeden 15-20 gün durdular. 9 Haziran 1632'de Okmeydanı'nda toplandılar. Padişahın yeni veziriazama, sipahilere eskiden sahip olmadıkları görevlerin verilmeyeceği yönünde bir hatt-ı hümâyûn verdiğini duyunca Sultanahmet'e geldiler.

Bu gelişmeler üzerine padişah askerin ileri gelenlerini Sinan Paşa Köşkü'nde toplayarak, bir ayak divânı tertipledi. IV. Murad, onlara hitaben yaptığı konuşmada herkesin devlete itaat etmekle mükellef olduğunu, serkeşliklerin bitmesi gerektiğini uzun uzun anlattı. Askerden de bu konuda konuşanlar dinlendikten sonra, her askerî gruba itaat yemini ettirildi. Konuşulanlar ve yeminler kayda geçirildikten sonra vezirler ile ulemanın ileri gelenlerine imzalatıldı. Artık padişah demir yumruğunu ortaya çıkarmıştı. Bu toplantıdan sonra padişahın zayıf olduğu dönemde zorbalık yapanlar tespit edilip, teker teker öldürüldü.

Soru 3: Revan seferi nasıl cereyan etti?

1578'de başlayan İran harplerinin ilk safhası Osmanlı İmparatorluğu'nun muvaffvakıyetiyle neticelenmişti. XVII. yüzyılın başlarında savaş tekrar alevlendi. Celali isyanları yüzünden kaynaklanan idarî mekanizmadaki boşluk sebebiyle Osmanlılar fethettikleri yerleri kaybettiler. Hatta 1578'den önce fethedilen toprakların bir kısmı da Safevi tarafından işgal edildi. Özelikle Bağdat'ın İranlılar'ın eline geçmesi üzerine Osmanlı siyaseti bu şehri geri almaya endekslendi. Sünni Müslümanlar'ın yaşadığı toprakların Safeviler'in eline geçmesi yüzünden imparatorluk dahilinde, özellikle de

İstanbul’da büyük bir öfke doğmuştu. Ancak İran üzerine yapılan seferlerde bir netice alınamadı. Seferlerin bazıları İran’a bile varamadan yarıda kaldı.

İran savaşlarının Osmanlılar’ın aleyhine olan gidişatına dur demek isteyen IV. Murad uzun bir hazırlık yaptıktan sonra 1635 baharında İran’a doğru hareket etti. Sefer boyunca görevinde ihmal gösterenleri, yolda ele geçirdiği zorbaları ve hakkında şikâyet vaki olanları, idam ettirdi. 26 Temmuz’da Revan Kalesi önlerine gelen Osmanlı ordusunun kuşatmasına dayanamayan Safeviler 8 Ağustos’ta teslim oldular. Kalenin hakimi Emirgûneoğlu Tahmasb Kulu padişahın hizmetine girerek, zamanla yakın çevresinden birisi oldu. İstanbul’un Emirgân semti ismini onun, buradaki köşkünden dolayı almıştır

Revan’dan hareket eden Osmanlı kuvvetleri on üç gün sonra Tebriz’e girerek, şehri tahrip etti. Kışın yaklaşması, Safeviler’in de meydana çıkmaması sebebiyle IV. Murad, Osmanlı topraklarına geri döndü. Osmanlı İmparatorluğu’nda kardeş katli bir süredir uygulanmıyordu. Ancak hayattaki kardeşlerini ortadan kaldırmak için bir fırsat arayan IV. Murad, Revan’ın fethi üzerine bu fikrini uygulamaya soktu. Fethi İstanbul’a bildirirken, gönderdiği bir diğer emirle de kardeşleri Bâyezid ve Süleyman’ı boğdurttu. IV. Murad dönüşünde, Topkapı Sarayı’nda İran seferi başarısının anısına Revan Köşkü’nü yaptırttı.

Soru 4: Bağdat seferi nasıl cereyan etti ve Kasrışirin Antlaşması nasıl imzalandı?

Osmanlı ordusunun ayrılmasının ardından Safeviler harekete geçerek Revan’ı kuşattılar. Kış yüzünden takviye kuvvetleri gönderilemeyince 3 ay direnen Revan Kalesi teslim oldu. IV. Murad’ın birinci İran seferinde elde edilen başarı ortadan kalkmıştı. Safeviler, Revan’ı geri almalarına rağmen sefere bizzat padişahın muazzam bir ordu ile çıkmasından etkilenmişlerdi. Bu yüzden barış için elçi gönderdiler. Ancak ikinci bir İran seferine niyetli olan IV. Murad, barış teklifine cevabı Bağdat’ta vereceğini söyleyerek elçiyi hapsettirdi. Bağdat seferine çıkmadan önce hayattaki iki kardeşinden birisi olan Kasım’ı öldürttü. 8 Mayıs 1638’de İstanbul’dan Bağdat’a doğru hareket edildi. Revan seferinde olduğu gibi, bu seferde de yol boyunca birçok kimse idam edildi. 15 Kasım’da Bağdat önlerine gelen Osmanlı ordusu şehri kuşattı. Veziriazam Tayyar Mehmed Paşa’nın da şehid olduğu

1.5 ay süren kuşatma şehrin teslimi ile neticelendi. Ancak bir kısım İranlılar'ın teslim şartlarını bozarak, iç kalede savaşa tekrar başlamaları Safevi askerlerinin hemen hemen tamamının öldürülmesiyle neticelendi. Bağdat, yıllar sonra tekrar Osmanlılar'ın eline geçmişti. IV. Murad, İstanbul'a dönünce bu zaferin anısına da Topkapı Sarayı'nda Bağdat Köşkü'nü yaptırdı.

Padişah dönmüş, veziriazam ise orduyla beraber Bağdat'ta kalmıştı. İki taraf arasında elçiler gelip gitmeye başladı. Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa, bir taraftan da orduyla ilerliyordu. Sonunda 1623'ten beri devam eden İran harpleri, Kasrışirin önlerinde Zehab'ta Osmanlı karargâhına gelen Safevi Elçisi Saru Han ile üç gün devam eden görüşmeler sonucu imzalanan antlaşmayla bitirildi. 17 Mayıs 1639'da imzalanan bu antlaşmanın önemi iki devlet arasında uzun süre devam edecek bir sınırın çizilmesidir.

Soru 5: IV. Murad devrinin diğer önemli olayları nelerdir?

IV. Murad devrinin İran seferleri dışındaki en önemli olayı Osmanlı topraklarına Kazak saldırılarıdır. Hükümdarlık yıllarında Zaporog Kazakları, İstanbul'a baskın yaptıkları gibi 1637'de Azak'ı zaptettiler. Kazak meselesi yüzünden Lehistan ile daha önceden bozulan ilişkilerdeki gerginlik devam etti. IV. Murad'ın, bu ülke üzerine yapacağı seferden, Lehistan'ın talebi üzerine vazgeçti ve iki ülke arasında antlaşma yapıldı.

Yemen'de ve Cebel-i Lübnan'da ayaklanmalar meydana geldiyse de, fazla büyümeden bastırıldı. Ancak bu dönemde asıl önemli isyan Kırım'da meydana geldi. Kırım Hanı Mehmed Giray, Lehistan'la işbirliği de yaparak isyanı genişletmişti. Bu isyan uzun süren mücadeleler sonunda bastırılabildi.

Venedikliler'le bir ara ilişkiler bozuldu. Osmanlı topraklarındaki Klis sancağına ait bazı köylerin işgali ve Cezayir gemilerinin batırılması üzerine, durumu Bağdat seferinde haber alan IV. Murad, Osmanlı ülkesindeki bütün Venedikliler'in öldürülmesini ve donanmanın sefer için hazırlanmasını emretti. Bunun Osmanlı menfaatlerine uygun olmadığını düşünen devlet adamları bu emri padişaha hissettirmeden uygulamaya sokmadılar. Kısa bir süre sonra da padişaha rica ederek Venedikliler'i hapisten kurtardılar. Venedik'in 200 bin altın tazminat vermesi üzerine savaştan vazgeçildi. Eğer

İran seferi olmasaydı, uzun süredir Girit'i fethetmek için fırsat kollayan Osmanlılar, bu düşüncelerini IV. Murad zamanında uygulamaya sokarlardı.

Soru 6: IV. Murad devrinde ne tür yenilikler yapıldı?

IV. Murad devlet yönetimini ele aldığında bir dizi yeni düzenleme yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nu 15 yıldır devam eden istikrarsızlıktan kurtardı. Padişahlık makamının otoritesini yeniden tesis etti. Devlet düzenini yeniden sağlarken Koçi Bey'in yazdığı risâleden esinlendi. Bürokrasi, asker ve ulema içerisindeki rüşvet alanlar tespit edildi ve bunlar ya öldürüldü, ya da sürüldü. Haksız kazanılmış paralar müsadere edildi. Vergi kayıtlarını yeniden gözden geçirtti ve vergilerin düzenli ödenmesini sağladı. Timar sistemini revizyona soktu. 1632'de ülke çapında yaptırdığı timarlı asker sayımıyla haksız yere kullanılan timarlar tespit edilerek, asker sayısı yeniden belirlendi.

Soru 7: Kahvehaneleri niçin kapattı?

Kahve ilk olarak Habeşistan'da ortaya çıktı. Başlangıçta içecek olarak değil, yiyecek olarak kullanılıyordu. 15. yüzyılda Yemen'e geldi. 16. yüzyılın başlarında Arabistan Yarımadası'nda ve Mısır'da tanındı. Müslümanlar kahveyle tanıştıktan sonra asırlarca sürecek bir tartışma da başladı. Kimi çevreler, kahve içmeyi ibadetin bir parçası olarak görecek kadar ileri giderlerken, kimi çevreler de kahvenin sarhoş edici bir madde olduğunu, bu yüzden yasaklanması gerektiğini savundular.

İstanbullular, 16. yüzyılın ortalarında kahveyle tanıştılar. Habeşistan Beylerbeyi Özdemir Paşa'nın kahveyi İstanbul'a getirdiği rivayet edilir. Kahve İstanbul'a tartışmaları da yanında getirdi. İstanbul uleması arasında da hararetli tartışmalar oldu. Kanunî Sultan Süleyman devrinin şeyhülislâmı Ebussuud Efendi kahvenin "Allah'ın emirlerini tanımayan sapkınların içeceği" olduğu yönünde bir fetva verdi. 16. yüzyılın sonlarına doğru ise bu defa Şeyhülislâm Bostanzade Mehmed Efendi, kahvenin sarhoşluk verici bir içecek olmadığı gibi sağlığa faydalı bir içecek olduğu yönünde bir fetva vererek kahve içimini helal hale getirdi.

Kahve Müslüman toplumlarda kahvehane isimli yeni bir toplanma mekânını da ortaya çıkardı. İlk kahvehane 1511'de Mekke'de bir caminin

yanında kuruldu. Daha sonra özellikle cami yakınlarında birçok yerde açıldı. İlk kahvehaneyi açanlar ve kahveyi içecek olarak kullananlar tarikat mensubu dervişlerdi.

Kahvenin gelmesinden sonra İstanbul'da da birçok kahvehane açıldı. Fakat 16. yüzyılın ortalarından itibaren birçok defa kahvehaneler kapatıldı. En uzun süreli yasak Dördüncü Murad devrinde oldu.

1633'te meydana gelen büyük İstanbul yangını, şehrin beşte dördünü yok etmişti. Bu hadise üzerine kahvehanelerde hoşnutsuzluk dile getirilmeye başlandı. IV. Murad otoritesini daha yeni kuruyordu. Bu durum karşısında padişah, Şeyhülislâm Ahizâde Hüseyin Efendi'den bir fetva alarak 1633'te kahvehaneleri kapattı. Bir ferman yayınlayarak, kahve ve tütün içilmesini yasakladı. Bir yıl sonra meyhaneler de kapatıldı ve içki yasağı başladı. Bu yasaklara uyulup uyulmadığı bizzat IV. Murad tarafından sıkı ve sert bir şekilde denetlendi. Onun hükümdarlığı müddetince de bu yasaklar uygulandı. Kahve ve meyhanelerin kapatılmasının asıl sebebi buraların muhalefet odağı olup, devlet yönetiminin eleştirilmesiydi. Bu yasaklarda tutuculuğu ile tanınan devrin önde gelen ulemasından Kadızâde'nin de tesiri vardı.

IV. Mehmed devrine kadar kapalı kalan kahvehanelerin Avcı Mehmed tarafından tekrar açılması İstanbul halkı arasında büyük bir sevince vesile oldu.

Soru 8: Hezarfen Ahmed Çelebi ve Lagari Hasan gerçek kişiler midir?

IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın doğumu dolayısıyla yapılan törenlerdeki iki gösterinin yankıları günümüze kadar gelir. Bunlardan birincisi Galata Kulesi'nden Üsküdar'a uçan Hezarfen Ahmed Çelebi, diğeri ise füzeye benzer bir aletle havalanan Lagari Hasan'dır. Ancak bu ikisinin gösterileri hakkında tek kaynağımız *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*dir. Bu devirde ve daha sonraki tarihlerde yazılan kitaplarda Hezarfen ve Lagari hakkında bir bilgiye rastlanmaz. Bazı tarihçiler, Evliya Çelebi'ye fazla güvenilemeyeceğini, bundan dolayı bu kişilerin hayali olduğunu iddia ederler. Ancak Evliya Çelebi'nin çeşitli konularda verdiği bilgiler, başka kaynaklardan tetkik edildiğinde, onun güvenilir bilgiler verdiği anlaşılmıştır. Bu yüzden iki şahsiyet için efsanedir, böyle kişiler

yoktur demek doğru olmaz. İleride Osmanlı Arşivi'nde bu konuda yapılacak bir araştırma hadiseyi aydınlatabilir.

Soru 9: IV. Murad nasıl öldü?

Nikris hastalığından muzdarip olan IV. Murad'ın, bu hastalığı Revan seferi sırasında ortaya çıkmıştı. Bağdat seferi dönüşünde Diyarbakır'da 71 gün kalınması da hastalığı ile ilgili olmalıdır. Bu seferden İstanbul'a döndüğünde hasta olan padişah, bir ara düzelince 1639 Kasım'ında Beykoz taraflarında ava gitti, ancak hasta bir şekilde geri döndü. Durumunun iyice ağırlaşması üzerine yakın çevresinde bulunanlar içkiyi bırakmasını tavsiye ettiler. Aşırı derecede içen padişah, içki kadehlerini kırarak tövbe ettiyse de, hastalıktan biraz kurtulunca Silahdar Mustafa Paşa gibi bazı kişilerin telkiniyle tekrar içkiye başladı. İçki içtiğinin ertesi günü tekrar rahatsızlanan IV. Murad bir daha yataktan kalkamadı. 8 Şubat 1640 gecesi, 28 yaşındayken kardeşi Şehzâde Kasım'ı boğdurttuğu odada öldü. Erken yaşta ölümü aşırı derecede içki içmesine bağlanır. Ölmeden önce Osmanlı hanedanının hayatta kalan tek üyesi kardeşi Şehzâde İbrahim'i öldürtmek istediği, ancak saray halkının bunu engellediği söylenilir.

Soru 10: IV. Murad nasıl bir kişiliğe sahipti?

IV. Murad, Osmanlı İmparatorluğu'nun saygınlığını ve gücünü geçici de olsa yeniden canlandırmıştır. Devletin iç düzeni tesis edilmiş, yıllarca süren savaşların sonunda İran mağlup edilmiştir. Onun döneminde İstanbul'da iktisadî hayat gelişti. Avrupa devletleri ile ilişkiler iyi durumda idi.

O tahta çıktığı yıllarda rüşvet, iltimas, zorbalık başını almış yürümüştü. IV. Murad bu durumu sertlikle düzeltti. Ancak bu arada suçsuz birçok kişi de öldürüldü. Son derece sert bir kişiliğe sahip olan padişah, emirlerinin mutlaka yerini getirilmesini isterdi. Devlet işlerinde düzeni sever, lakaytlıktan hoşlanmaz ve verdiği emirlerin sonucunu takip ederdi. Kızdığı zaman en ufak bir bahanede adam öldürtürdü. Bu tavrı devlet adamları ve asker arasında olduğu kadar, halk arasında da büyük bir korku yaratmıştı. Osmanlı tarihinde ilk defa bir şeyhülislâm (Ahizâde Hüseyin Efendi) onun zamanında idam edildi.

Son derece kuvvetli bir hafızaya sahipti. Yıllar önce gördüğü insanları unutmazdı. Hükümdarlığının ilk yıllarında kendisine karşı zorbalık yapanları, yıllar sonra ordu içerisinde gördüğünde tanıyarak öldürtmüştür. Makyavel'in ünlü eseri *Prens'i* tercüme ettirerek okuduğu söylenir.

İstanbul'da olduğu gibi sefer esnasında orduda da sık sık kıyafet değiştirerek tebdil gezerdi. Bu gezilerin amacı emirlerine uyulup uyulmadığını tespit etmekti. Son derece enerjik bir yapıya sahip olan padişah ok ve kılıç talimleri yapmayı, ata binip dolaşmayı severdi. Son derece kuvvetli olduğu devrin kaynaklarında zikredilir. Ancak bu iş bazen aşırı abartılarak 200 okkalık (yaklaşık 256 kilo) bir gürzü sallayarak idman yaptığı söylenilir.

Tütün ve afyondan nefret eden IV. Murad aşırı derecede içki düşkünüydü. Silahdar Mustafa Paşa, Emirgûneoğlu ve Musa Çelebi gibi yakın çevresiyle içki âlemleri yapardı. Bazı Avrupalı tarihçiler, onun bazı geceler kendisini bilemeyecek derecede sarhoş olduğunu, bu yüzden de akşam yemeğinden sonra verdiği idam emirlerinin infaz edilmemesini tenbih ettiğini belirtirler.

IV. Murad iki İran seferiyle doğu sınırlarını güvence altına almıştı. Ölmeden önce donanma için yeni gemiler inşa ettiriyordu. Devrin kaynakları karadan ve denizden Venedik üzerine sefer hazırlığında olduğunu belirtirler. Hedefi muhtemelen Girit'ti.

SULTAN İBRAHİM

Soru 1: Sultan İbrahim tahta nasıl çıktı?

Sultan İbrahim babası öldüğünde henüz üç yaşındaydı. Çocukluğunda I. Mustafa'nın deliliklerini, ağabeyi II. Osman'ın öldürülüşünü gördü. Diğer ağabeyi IV. Murad'ın tahtta durumunu sağlamlaştırdıktan sonra kardeşlerini (Şehzâde Bâyezid, Şehzâde Süleyman ve Şehzâde Kasım) boğdurtması, Şehzâde İbrahim'in psikolojisini iyice bozdu. Şehzâde İbrahim, bu yüzden 1637'den sonraki üç yılda ölümü bekledi, durdu.

Fransız elçisi Du Loir, 8 Şubat 1640 gecesi, 28 yaşındayken kardeşi Şehzâde Kasım'ı boğdurttuğu odada hayata gözlerini kapayan IV. Murad'ın ölmeden önce Osmanlı hanedanının hayatta kalan tek erkek üyesi olan kardeşi Şehzâde İbrahim'i öldürterek, yerine yakın çevresinden Mustafa Paşa'yı getirmek istediğini, ancak saray halkının bunu engellediğini söyler. Yine bu konudaki bir diğer rivayet de, padişahın ölümünden sonra yerine Kırım Hanı'nın çıkarılmasını vasiyet ettiği, fakat bunun da Kösem Sultan tarafından engellendiğidir.

Ölüm korkusu ile yaşayan Şehzâde İbrahim'e, devrin veziriazamı Kemankeş Kara Mustafa Paşa bir adamı ile IV. Murad'ın vefat haberini gönderdi. Ancak bir komplo ile karşı karşıya olduğunu düşünen şehzâde, odasından dışarı çıkmadığı gibi kapısını da kilitledi. Kösem Sultan, oğlunu zorla odasından çıkartarak, ağabeyi Murad'ın cesedini gösterip, onu padişah olduğuna inandırdı.

Soru 2: Osmanlı hanedanı sona ermekten nasıl kurtuldu?

Sultan İbrahim tahta çıktığı zaman hanedanın hayatta bulunan tek erkek üyesiydi. Cülûsundan ilk oğlunun doğmasına kadar yaklaşık iki yıllık bir süre geçti. Hanedanın sona erme tehlikesi ortaya çıktığı için bu iki yıl kamuoyunun endişeli bekleyişiyle geçti. Padişahın bir oğlu olması için yapılmadık şey kalmadı. Sonunda 1642 başlarında daha sonra Avcı Mehmed diye anılacak Şehzâde Mehmed'in doğması üzerine herkes rahat bir nefes aldı. Bu doğumun ardından hanedanın erkek üye sayısı hızla arttı. Ardı ardına Süleyman, Ahmed, Orhan, Cihangir, Selim ve Murad isimli şehzâdeleri doğdu.

Soru 3: Girit seferi neden açıldı?

IV. Murad zamanında iki İran seferiyle imparatorluğun doğu sınırlarını güvence altına alınmıştı. Bu yüzden Osmanlılar'ın yüzü batıya döndü ve donanma için yeni gemiler inşa ettirildi. Devrin kaynakları IV. Murad'ın karadan ve denizden Venedik üzerine sefer hazırlığında olduğunu belirtirler. Hedefi muhtemelen Girit'ti. Ancak genç yaşta ölümü üzerine bu sefer yarım kaldı.

Sultan İbrahim'in hükümdarlığı döneminde de Girit, Osmanlılar'ın hedefi olmaya devam etti ve sefer için uygun bir fırsat kollandı. 1644'te darüssaade ağalığından emekli olup, hacca giden Sünbül Ağa'nın gemisi Girit civarında Malta korsanları tarafından ele geçirilip, yağmalanınca, Osmanlı İmparatorluğu bu işten Girit'teki Venedikliler'i sorumlu tuttu. Osmanlı donanması sefer için hazırlandı ve donanma 30 Nisan 1645'te Girit'e doğru yola çıktı. Osmanlı hükümeti seferin Girit'e olduğunu İstanbul'da bulunan elçiliklerden ustaca saklamış, onları hedefin Malta olduğuna inandırmıştı. Başlangıçta Girit'in önemli mevkilerinden Hanya ele geçirildi. Ardından Resmo ve diğer kaleler alındı. Ancak daha sonra fetihler durdu ve savaş uzayarak Ege Denizi'ne ve Dalmaçya sahillerine yayıldı. Girit seferi Osmanlı İmparatorluğu'nun iç siyasetini de etkiledi. Devlet adamları burada başarı gösteremedikleri için sık sık görevden alındılar. Adanın en müstahkem mevkilerinden olan Kandiye, ancak 1669'da Fazıl Ahmed Paşa tarafından ele geçirildiğinde, buraya açılan seferin üzerinden 25 yıl geçmişti.

Soru 4: Sultan İbrahim döneminin diğer siyasî olayları nelerdir?

Girit seferi bu dönemin en önemli olayıdır. Venedikliler, Osmanlılar'ın Girit'e çıkmasına karşılık vermek için Dalmaçya sahillerine saldırarak Klis'i ve Kırka sancağındaki birçok kaleyi ele geçirdiler. Ege Denizi'nde Osmanlı ulaşımına sekte vurdular. Çanakkale Boğazı'nı abluka altına aldılar.

XVII. yüzyılın başlarından itibaren devam eden Kazak meselesi, bu dönemde de önemini korudu. IV. Murad'ın son yıllarında Kazaklar, Azak Kalesi'ni ele geçirdiler. 1642'de Sultanzâde Mehmed Paşa bir ordu ile üzerlerine gönderildi. Ayrıca bu Kazaklar'ı himaye eden Rus Çarı tehdit edildi. Rus Çarı'nın kaleyi boşaltma emri üzerine Kazaklar, Azak'ı tahrip ederek buradan ayrıldılar. Bu dönemde, ayrıca Lehistan'ın himayesinden çıkan Ukrayna Kazakları'nın Osmanlı kontrolünde bir devlet kurmaları için ilk adım atıldı. Lehistan'la da bir antlaşma yapılarak Tatarlar'ın bu ülkeye akınlarının önlenmesi kararlaştırıldı.

1643'te isyan eden Halep Valisi Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa önüne çıkan kuvvetleri mağlup ederek Üsküdar'a kadar geldi. Veziriazam olmayı bekliyordu. Ancak burada vezaret mührünü beklerken, padişahın onu itaate davet etmesi ve İstanbul'daki kuvvetlerin harekete geçmesi üzerine Kırım'a doğru kaçtıysa da, yakalanıp öldürüldü. Sultan İbrahim döneminde, 1640 ve 1645'te meydana gelen iki büyük yangın da İstanbul'un önemli bir bölümünü yakıp, kül etmişti.

Soru 5: Sultan İbrahim tahttan nasıl indirildi?

Tuhaflıkları ile ünlü Sultan İbrahim'in hükümdarlığının son günlerinde samur kürk merakı iyice çığırından çıktı. Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenlerinden de samur kürk vergisi istenince, asker padişaha ve veziriazama tavır aldı. İpleri tamamıyla eline almak isteyen Kösem Sultan'ın kışkırtmaları olayları tırmandırdı. Venedikliler'in Dalmaçya sahillerindeki Osmanlı topraklarını işgali ve Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almaları da kamuoyunda büyük hoşnutsuzluğa sebep olmuştu. Ulemanın da işe karışmasıyla, Sultan İbrahim tahttan indirilerek yerine küçük yaştaki oğlu Mehmed geçirildi.

Soru 6: Sultan İbrahim nasıl öldürüldü?

Sultan İbrahim tahttan indirildikten sonra yanına iki cariye verildi ve hapsedildiği odanın kapısına kurşun dökülerek dış dünya ile irtibatı sadece yemek verilecek bir pencere ile sınırlandı. Tahttan indirilen padişah kapatıldığı yerde on gün kalabildi. Feryatları bütün saray halkını etkiliyordu. Onu yeniden tahta çıkarmak isteyenlerin sayısı artınca, Kösem Sultan ve devlet ileri gelenleri "Sultan İbrahim sağ oldukça nizâm-ı âlem olmaz" neticesine vardılar. Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'den ölümü için fetva alınıp, veziriazam ve devlet ileri gelenleri onu öldürmek için hapsedildiği odaya gittiler. Sultanın öldürülmesine şahit olmak istemeyen saray halkı kaçarak saklandı. Devrin meşhur celladı Kara Ali bile kaçmıştı. Ancak idamın geciktiği takdirde bir mesele çıkmasından korkan Veziriazam Sofu Mehmed Paşa, celladı buldurup, döverek zorla padişahı boğ-durttu. 18 Ağustos'ta öldürülen padişah, Ayasofya'nın vaftizhanesine gömülen amcası I. Mustafa'nın yanına defnedildi. Bu iki padişah da akli durumlarından dolayı diğer padişahların türbelerine gömülmemişti. Daha sonraki tarihlerde de ikisinin yanına başka bir padişah defnedilmedi.

Soru 7: Koçi Beyin Sultan İbrahim üzerindeki etkisi neydi?

IV. Murad'ın danışmanı olan ve onun yaptığı düzenlemelerde büyük payı bulunan Koçi Bey, Sultan İbrahim döneminde de padişah danışmanlığına devam etti. IV. Murad'a yazdığı risalede devlet düzenindeki aksaklıkları ve bunları düzeltme yollarını anlatmıştı. Ancak Sultan İbrahim'e sunduğu risale ise öncekinden tamamen farklıydı. Yeni padişahın iyi yetişmemesi ve cahil olması sebebiyle, risalesinde ona devlet işlerinin nasıl yapılacağını anlatıyordu. Hatta padişahın kendisine verilen hangi yazıya nasıl cevap vereceğini de Sultan İbrahim'e öğretti. Padişahın çeşitli meseleler hakkında kendi el yazısı ile fikrini belirttiği yazıların (hatt-ı hümâyûn) incelenmesi, onun Koçi Bey'in önerdiği şekilde hareket ettiğini ortaya çıkarmıştır. Bu durumu bilmeyen bazı yazarlar, padişahın değişik konulardaki fikirleri tutarlılığından hareket ederek, Sultan İbrahim'in bırakın deli olmayı isabetli kararlar veren bir padişah olduğunu söylerler.

Soru 8: Veziriazamları ne oldu?

Sultan İbrahim gaddar bir padişahtı. Psikolojik durumunun bozukluğu sebebiyle çabuk sinirlenirdi. Bu yüzden veziriazamlarından üçünü idam

ettirdi. Tahtta çıktığı sırada veziriazam olan Kemankeş Kara Mustafa Paşa zamanında Sultan İbrahim ikinci planda kaldı. Kara Mustafa Paşa’nın iyi bir devlet adamı olması sebebiyle yönetimde bir aksaklık yaşanmadı. Ancak düşmanları boş durmuyordu. Padişahın yakınlarından Cinci Hoca ve Yusuf Paşa’nın aleyhine çalışmalarını sona erdirmek isteyen veziriazam, yeniçeri ocağını isyan ettirerek bu iki kişiyi sultanın çevresinden uzaklaştırmak istedi. Ancak durumu haber alan padişah, yeniçeri ocağının ileri gelenleri ile görüştükten sonra 31 Ocak 1644’te Kemankeş Kara Mustafa Paşa’yı idam ettirdi. Onun ölümü ile Sultan İbrahim’in hükümdarlığının istikrar içerisindeki yılları sona erdi.

İkinci veziriazamı Sultanzâde Mehmed Paşa, bu makamda iki defa iki yıl görev yaptı. Onun azlinden sonra veziriazamlığa getirilen Salih Paşa sultanın bir çılgınlığı sonucunda öldürüldü. Padişah şehir içerisinde araba kullanılmasını yasaklamıştı. Bir gün şehirdeki bir hocaya okunmaya giderken önüne bir arabanın çıkması üzerine veziriazamın emrini uygulamayı ihmal ettiği kanaatine vardı ve gittiği hocanın evine çağırttığı Salih Paşa’yı orada boğdurttu. Yerine yakın çevresinden musahibesi Şekerpare kadının kocası Kara Mustafa Paşa’yı getirdi. Ancak Sadâret Kaymakamı Hezarpare Ahmed Paşa’nın padişahı kandırması üzerine, Kara Mustafa Paşa’nın veziriazamlığı mühür eline geçmeden 1 gün sürdü. Yerine Hezarpare atandı. Bunun zamanında devlet işleri iyice bozuldu. Rüşvet aldı başını, gitti. Veziriazam ocak ağalarını ortadan kaldırmak istemesini hayatıyla ödedi. Ayaklanan yeniçeriler onu parça parça etti.

Soru 9: Padro Ottomano, Sultan İbrahim’in gerçek oğlu muydu?

Sultan İbrahim zamanının Darüssaade Ağası Sünbül Ağa kendisine bir cariye almıştı. Ancak bu cariye hamileydi. Çocuğunu doğurduğu günlerde Sultan İbrahim’in de ilk erkek evladı olan Şehzâde Mehmed doğdu. Sünbül Ağa’nın tavsiyesi ile cariye şehzâdeye süt annesi oldu. Padişahın bu sırada cariyeye ve çocuğuna yakınlık göstermesi eşi Turhan Sultan’dan tepki gördü. Bu durum sebebiyle sarayda kalamayacağını anlayan Sünbül Ağa cariyeyi de alarak İstanbul’dan ayrıldı. Sünbül Ağa’nın da içinde bulunduğu gemi Mısır’a giderken yolda Girit seferinin açılmasına sebep olan saldırı ile karşılaştılar. Malta korsanları gemiyi ele geçirdi, Sünbül Ağa da şehid oldu.

Malta şövalyeleri ele geçen esirleri incelerken bu çocuğu buldular. Saraydan olduğunu anlayınca daha önce Cem Sultan'dan istifade ettikleri gibi bu çocuktan da faydalanmak için onun Sultan İbrahim'in büyük oğlu olduğunu, Kösem Sultan ve Turhan Sultan'ın Şehzâde Mehmed'i tahta çıkarmak için onu saraydan uzaklaştırdıkları haberini yaydılar. Bu duruma herkesi inandırdılar. Bu çocuk 13 yaşına geldiğinde vaftiz edildi ve Dominique de Saint-Thomas adını aldı. Avrupa'da Osmanlı papazı, yani Padro Ottomano diye anıldı. Osmanlılar'ın aleyhine birçok faaliyette kullanılmaya çalışıldı. Hatta Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye kuşatması sırasında (1669) bir gemi ile gelip, sadrazama muhasarayı kaldırması için mektup dahi yazdı. Daha sonra Malta'ya döndü ve burada kapandığı bir manastırda genç yaşta öldü.

Soru 10: Kundaktaki sultanların evlendirilmesi âdeti nasıl başladı?

Osmanlı hanedanında küçük yaştaki padişah kızlarının evlendirilmesi Sultan I. Ahmed zamanında başladı, ancak Sultan İbrahim ile gelenek hâlini aldı. Sultan İbrahim'in aklı, ataları gibi şatafatlı düğünler yapmaya takılmıştı. Ancak ne sünnet edilecek yaşta bir oğlu, ne de evlenme çağına gelmiş kızı vardı. Çevresindeki dalkavuklar buna da bir çare buldular, henüz iki buçuk yaşında olan kızı Fatma Sultan bir vezirle evlendirilerek şatafatlı bir düğün yapılacaktı. 1645'te, elli yaşında olan Yusuf Paşa ile evlenmesi uygun görüldü. Düğün hazırlıkları yapılırken Girit'e sefer açılmıştı. Yusuf Paşa, kaptanıderyalık ve serdarlıkla oraya gönderildi. Ancak paşa Hanya'yı fethetmesine rağmen az ganimet getirdi diye öldürüldü. İki buçuk yaşında evlendirilen Fatma Sultan daha düğünü bile yapılmadan dört yaşında dul kalmıştı. 1646'da Fazlı Paşa ile nikâhı kıyıldı. Büyük bir düğün yapıldı, padişah da doya doya törenleri izledi. Fatma Sultan, Fazlı Paşa'nın onun bulûğ çağına girmesini beklerken ölmesi üzerine ikinci kez bakire olarak dul kaldı.

Sultan İbrahim'in Beyhan Sultan isimli kızı da 1647'de, iki yaşındayken Veziriazam Hezarpare Ahmed Paşa ile evlendirildi. Babası Sultan İbrahim'in tahttan indirildiği isyan sırasında yeniçeriler, Veziriazam Ahmed Paşa'yı parçaladılar. Böylece Beyhan Sultan üç yaşında dul kaldı. Bir süre sonra Uzun İbrahim Paşa'yla, onun da ölümü üzerine Bıyıklı Mustafa Paşa ile evlendirildi.

Sultanın bir diğer kızı Gevherhan Sultan ise 1646'da dört yaşındayken, Cafer Paşa ile evlendirildi. Ancak bulûğa ermeden dört kez daha evlendirildi. Çavuşzâde Mehmed Paşa, İsmail Paşa ve Gürcü Mehmed Paşa diğer kocalarıdır. Dönemin İngiliz elçisi Rycaut, dört kez evlenmesine rağmen yaşının küçük olmasından dolayı hâlâ bakire olduğunu, bulûğa ermediği için sonuncu kocası Budin Beylerbeyi Gürcü Mehmed Paşa'nın yakınına sokulmadığını yazar.

Kundaktaki sultanların evlendirilmesi bu olayla bitmedi. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar daha birçok sultan bu şekilde nişanlandı veya evlendirildi.

Soru 11: Sultan İbrahim deli miydi?

Osmanlı tarihinin "Deli" diye anılan tek üyesi Sultan İbrahim'dir. Ancak bu haksız bir yakıştırmadır. Onun kendi el yazısı ile fikirlerini söylediği ve çektiği ızdırapları anlattığı hatt-ı hümâyûnlarının tarihçiler ve doktorlar tarafından incelenmesi bu görüşün yanlışlığını ortaya çıkardı. Varılan sonuç onun bir psikozlu, yani deli olmadığı ve yine bir psikolojik bozukluğu yansıtan psikonevroz hastası olduğudur. Osmanlı tarihinin asıl "Deli" olarak anılması gereken padişahı Sultan İbrahim'in amcası I. Mustafa'dır.

Sultan İbrahim'in bu durumunun sebebi de yıllarca öldürülme korkusu içerisinde yaşamasıydı. Babası I. Ahmed'in ölümünden sonra devlet kargaşa ortamına girmişti. Ağabeyi II. Osman, yeniçeriler tarafından öldürüldü. Diğer ağabeyi IV. Murad ise tahtta durumunu sağlama aldıktan sonra üç kardeşini öldürttü, erkek çocuğunun olmaması sebebiyle İbrahim'i sağ bıraktı. Her gün kardeşleri gibi öldürülmeyi beklemek İbrahim'in akli dengesini bozdu.

Soru 12: Cinci Hoca kimdir?

Osmanlı padişahlarının bir kısmında müneccimlere ve nefesi kuvvetli hocalara karşı büyük bir eğilim vardır. Padişahlar içerisinde bu işlere en fazla önem verenlerden biri de Sultan İbrahim'dir. Sultan İbrahim çocukluğundan itibaren sıkıntılı günler geçirmişti. Bu yüzden tahta çıktığında psikolojik durumu iyi değildi. Bu sıkıntılarını gidermek ve erkek evlat sahibi olabilmek için birçok üfürükçü ve müneccimi sarayına

doldurdu. Ancak bunların içerisinde hiç kimse ileride Cinci Hoca lakabıyla anılacak, Hüseyin Efendi kadar meşhur olamadı.

Safranbolu'da doğan Hüseyin Efendi, o bölgenin meşhur bir hoca ailesinden geliyordu. İlk eğitimini babası Şeyh Mehmed Çelebi'den alırken büyücülüğü de öğrendi. Daha sonra eğitimini tamamlamak için İstanbul'a geldi ve burada Süleymaniye Medresesi'ne devam etti. Burada öğrenciliği devam ederken, "kuvvetli nefesi" olduğu ve okuduğu dualarla her derde deva olduğu haberleri İstanbul'un her yerinde konuşuluyordu. Medresedeki hocasının başka bir göreve gitmesi üzerine geçimini sağlamak için kendisini tamamen sihir işlerine verdi. Bu durumu medresede hoş karşılanmadı ve Hüseyin Efendi dışlandı. Medreseden mezun olamamasına rağmen şöhreti İstanbul'un her yerine yayıldı. Bu sırada saraya gelen hocaların hiç birisi Sultan İbrahim'in rahatsızlıklarına çare bulamamıştı. Hüseyin Efendi'nin ününü duyan Kösem Sultan, oğlunun tedavisi için onu saraya çağırdı. Artık Cinci Hoca diye anılan Hüseyin Efendi, her gün saraya gelerek kokmuş nefesiyle "Emirü'l-Müminin ve İmamü'l-Müslimin"in suratına üfledi. Sultanın onun gelmesinden sonra günden güne iyileşerek, rahatlaması şöhretini iyice artırdı. Artık sarayda bir dediği iki edilmiyordu.

Padişahın katında büyük bir iltifat gören Hüseyin Efendi'ye saray verildi ve 1642'de medrese tahsilini tamamlamamış olmasına rağmen Süleymaniye Medreseleri'ne hoca olarak tayin edildi. 1644'te devrin en güçlü adamı Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı öldürtünce bütün ipler onun eline geçti. Anadolu kadıaskeri oldu. Hakkındaki iş takipçiliği yaptığı ve rüşvet aldığı gibi iddialar yüzünden bu görevden dört defa alındı, ancak her defasında geri geldi. Bazen İstanbul dışına sürüldü ise de, bir yolunu bulup padişahın affıyla geri döndü. Artık Cinci Hoca diye anılan Hüseyin Efendi, sultanın gözdelerinden Şekerpare Kadın ve Yusuf Paşa ile işbirliği yaparak devlet yönetiminde etkili birisi olmuştu. Devlet kadrolarına yapılacak tayin veya azillere karıştı. Girit seferinin açılmasında dahi etkili oldu. Kendisinin denetiminde olan medrese hocalıklarını ve kadılıklarını rüşvetle sattı. Hatta bazı görevler için açık artırma düzenledi. Bu sayede büyük bir servet sahibi oldu.

Cinci Hoca'nın talihi Sultan İbrahim'in ölümü ile değişti. Hâmisini kaybetmişti. Yeni padişah IV. Mehmed'in tahta çıkması dolayısıyla askere verilecek para hazinede olmadığı için devrin veziriazamı Sofu Mehmed

Paşa, ondan 200 kese, yani 8 milyon akçe istedi. Fakat Cinci Hoca bunun 15-20 misli fazla bir servete sahip olmasına rağmen buna yanaşmadı. Bu hareketi ile aslında kendi ölüm fermanını imzalamıştı. Çevresi durumun kötü olduğunu belirtip, Cinci Hoca'yı bu parayı vermesi için uyarınca bir miktar ayarı düşük para vermeye razı oldu. Ancak iş işten geçmişti. Bu davranışına kızan veziriazamın emriyle Çavuşbaşı Abdülfettah Ağa, adamlarıyla Cinci Hoca'nın evini bastı. Onların gelmesi üzerine evinin damından atlayıp, komşusunun evine sığınan Hüseyin Efendi yakalandı. Parasının yerini söylemesi için dövüldü. Yediği dayağa rağmen istenilen parayı vermeye yanaşmıyordu. Bunun üzerine evi arandı, yüzlerce kese akçe, altınlar, mücevherler, kürkler bulundu.

Onun bütün resmî evrakı incelenerek yediği rüşvetler ve usulsüz aldığı paralar hesaplandı. Nakit parası 3 bin kese, yani 120 milyon akçe olarak belirlendi. Sakladığı diğer paraların yerini söylemesi için, devrin meşhur celladı olan ve Sultan İbrahim'i de öldüren Kara Ali tarafından işkenceye alındı. İşkence sonucunda sakladığı yüzlerce kese parası bulundu. Cinci Hoca'nın servetinin büyük bir bölümü ayarı düzgün paralardan oluşuyordu. O devirde bu şekilde para bulmak çok zordu. Cinci Hoca'nın servetinin bir kısmı askere cülûs bahşişi olarak dağıtıldı. Bu paralar halk arasında "Cinci akçesi" diye anıldı.
Ancak düzgün ayarlı bu paralar bir süre sonra devlet tarafından toplatılarak, darbhanede eritilip, içindeki gümüş oranı düşürüldü. Cinci Hoca'nın servetinin tamamına devlet tarafından el konulmamıştı. Süleymaniye Vakfı'ndan haksız yere aldığı 1.200.000 akçe bu vakfa iade edildi. Karısına, mihr-i müecceli olan 1000 altın verildi.

Bir süre hapsedilen Cinci Hoca, manevî gücünden korkulduğu için Osmanlı'nın Afrika'daki en uzak bölgesi olan Habeş Eyaleti'nin İbrim Sancağı'na sancakbeyi olarak tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmak istendi. Bu görevine giderken Karacabey civarında romatizması yüzünden gidemeyeceğini belirtip, geri dönmek için izin istedi. Kırım Hanı'nın da aracı olması üzerine geri dönmesine müsaade edildi. Ancak yıllarca topladığı servetini kaybetmeyi kabullenemiyordu. Her yerde mal ve paralarının haksız yere gasp edildiğini, servetinin ancak onda birinin padişahın hazinesine girdiğini, kalanın veziriazam ve diğer ilgililerce cebe

atıldığını söyledi. Adamları da her tarafta ileri geri konuşuyorlardı. Bu durum devlet adamlarına rahatsızlık verdi ve 1648 Kasım'ında öldürüldü.

KADIZÂDELİLER

Soru 1: Osmanlı İmparatorluğu, buhrana nasıl sürüklendi?

XVII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul halkı ikiye bölünerek, büyük bir dinî tartışma yaşandı. Ancak bu dinî tartışmanın kökeni XVI. yüzyıla iniyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik yapısı, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren değişmeye başladı. Avrupa'da coğrafi keşifler sonucunda, kıymetli maden bolluğu, askerî sistemlerdeki değişiklikler, nüfus artışı, ticaret yollarının değişmesi, uzun süren Avusturya ve İran harpleri gibi faktörler Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir buhrana sebep oldu. Buhran hem halkı, hem de yöneticileri etkiledi.

Buhranın sebepleri araştırılmaya başlandı. Osmanlı aydınlarına göre problemin kaynağı, Kanunî Sultan Süleyman devrindeki uygulamaların terkedilerek işlerin rüşvetle halledilir hâle gelmesi ve işin ehli olmayan kişilerin önemli makamlara getirilmesiydi. Yazarların, idealleştirdikleri dönem de Kanunî dönemiydi.

Ancak herkes meseleye aynı şekilde yaklaşmıyordu. Kadızâdeliler diye adlandırılan gruba göre problemin asıl sebebi, dinî emirlerin terkedilip, Hazreti Muhammed döneminde bulunmayan birçok uygulamanın dine sokulmasıydı.

Soru 2: Osmanlı resmî ideolojisine nereden muhalefet geldi?

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sünni esaslara dayalı bir resmî düşünce vardı. Zaman zaman bu düşünceye muhalifler çıkmışsa da etkili olamamışlardı. Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı resmî düşüncesine ilk ciddi

muhalefetin, Sünniliğin içerisinden geldiğini söyler. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Sünni İmam Birgivî, Osmanlı resmî düşüncesine karşı çıktı. Birgivî, XVII. yüzyılda imparatorlukta etkili olan Kadızâdeliler'in fikir babasıydı.

Soru 3: İmam Birgivî kimdir?

XVI. yüzyıl Osmanlı ulemasının önde gelen isimlerinden biri olan İmam Birgivî'nin asıl adı Takiyyüddin Mehmed'dir. Birgivî, yani Birgili diye meşhur olmasına rağmen aslen Balıkesir doğumludur. 1523'te Balıkesir'in Kepsut İlçesi'nin Bektaşlar köyünde doğan Takiyyüddin Mehmed, ömrünün son 10 yılında Birgi'de bulunan medresede hocalık yapmasından dolayı Birgivî, yani Birgili diye meşhur oldu.

Birgivî, Balıkesir'deki bir medresede hocalık yapan babasından Arapça ve bazı dinî ilimleri öğrendikten sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da eğitimini tamamladıktan sonra çeşitli medreselerde hocalık yaptı. Edirne'de askerî görevlilerin miras işlerine bakma görevine tayin edildi. Burada boş zamanlarında verdiği vaazlarda halkı *Kur'an'a* ve Hazreti Peygamber'in sünnetine dönmeye çağırdı. Birgivî'ye göre mezarlar üzerinde türbe yapılmamalı, türbelerde mum yakılmamalı, para ile *Kur'an* okutulmamalı, savaş zamanı dışında çalgı dinlenilmemeli, zengin çocuklarına para ile ilim payesi verilmemeliydi. Birgivî'nin fikirleri, 1328'de ölen İbn Teymiye'ye dayanıyordu.

Birgivî para vakfetmenin caiz olmadığını söyleyince dönemin şeyhülislâmı Ebussuud Efendi ile çatıştı. Şeyhülislâm, Birgivî'ye halkın arasına fitne sokmaması tavsiyesinde bulundu.

Verdiği ateşli vaazlara rağmen bir neticeye ulaşamayan Birgivî, halkın alışkanlıklarından vazgeçmeyeceğini görünce Edirne'den İstanbul'a gelerek bir Bayramiyye tekkesinde inzivaya çekildi. Ancak bir süre sonra tekkenin şeyhi Abdullah Karamanî'nin tavsiyesiyle insanları aydınlatmak için medrese hocalığına geri döndü. II. Selim'in hocası Birgili Ataullah Efendi'nin Birgi'de yaptırdığı medreseye müderris, yani hoca olarak tayin edildi. Dönemin önemli âlimlerinden olduğu için Birgi'deki medrese öğrenci akınına uğradı.

Ömrünün sonuna kadar Birgi’de hocalık yapan İmam Birgivî, 1573’te İstanbul’a gelirken 52 yaşında vebadan öldü ve Birgi’ye götürülerek defnedildi.

Soru 4: İmam Birgivî, öldükten sonra nasıl anıldı?

İmam Birgivî’nin fikirleri, XVII. yüzyılda Kadızâdeliler hareketi ile en parlak günlerini yaşadı. Ancak XVII. yüzyılın sonlarında Kadızâdeliler hareketinin etkisini kaybetmesinden sonra da Birgivî’nin fikirleri çeşitli çevrelerde kabul gördü. Özellikle *Vasiyetname* isimli ilmihal kitabı en çok okunan eserlerden biri oldu.

Bir zamanlar Aydınoğulları Beyliği’ne başkentlik yapan Birgi günümüzde çok ziyaret edilen İzmir’in Ödemiş ilçesine bağlı bir kasabadır. Bozdağ’ın güney eteklerinde, tepeler arasında, Sarıyar Deresi’nin iki yamacında kurulan Birgi ufak bir kasaba olmasına rağmen en çok turist çeken yerlerdendir. Sebebi de XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan en büyük âlimlerden birisi olan İmam Birgivî’nin bu kasabada bulunan türbesidir. On binlerce kişi Birgivî’nin türbesini ziyaret edip, dertlerine çare bulmak için Birgi’ye gelir. Ancak ortada traji-komik bir durum var. Bir zamanlar türbe ziyaretine gidilmemesi için mücadele veren İmam Birgivî’nin mezarı günümüzde en büyük evliya türbelerinden biridir.

Soru 5: Kadızâdeliler, ne istiyorlardı?

Birgivî’nin kendi döneminde devlet ve halk katında fazla itibar bulmayan fikirleri, XVII. yüzyılda oldukça popüler oldu. Türk tarihinin en tutucu düşüncelerinden birisi olan Kadızâdeliler hareketinin öncüsü Kadızâde Mehmed Efendi, fikirlerini, XVI. yüzyılın önemli isimlerinden Birgivî Mehmed Efendi’nin eserlerine dayandırıyordu. Birgivî’nin eserlerindeki Hazreti Peygamber’den sonra ortaya çıkan herşeyin reddedilmesi fikrini benimseyen Kadızâde Mehmed, oldukça sıkıntılı geçen bu yıllarda hatipliğini de kullanarak, verdiği vaazlarla yıllarca halkı ve devlet kademelerini etkiledi.

Bu dönem devletin bunalımda olduğu, halkın sıkıntı çektiği yıllardı. Zenginlerin zevk ü sefaya daldığını, taşranın yanıp yıkıldığını, halkın dağlara çıktığını, çiftçinin perişan hâle geldiğini, rüşvetin alıp yürüdüğünü,

şarabın ve afyonun salgın hâline geldiğini ve tek çarenin şeriatta olduğunu söylemeye başladı. Dönemin önemli tarikatları olan, Halveti ve Mevleviler'i "tahta tepenler, düdük çalanlar" diye aşağılayıp, semanın haram olduğunu söyledi.

Kadızâdeliler'e göre, dertlerin sona ermesi için yapılması gereken iş, dine sonradan sokulan bu uygulamaların ortadan kaldırılmasıydı. Bu yapıldığında tüm dertlerin devası bulunacak ve İslâmiyet'in en iyi şekilde yaşandığı Asr-ı Saadet, yani Peygamberimizin dönemi tekrar yaşanabilir hâle gelecekti. Kadızâdeliler, dine sonradan sokulan uygulamaların yaygınlaşmasındaki en büyük sorumluluğun tarikatlarda olduğunu iddia ediyorlardı.

Soru 6: Kadızâdeliler, devlete nasıl hakim oldular?

Kadızâdeliler, özellikle IV. Murad devrinde ön plana çıktılar. Sultan Murad, tütünün haram sayılarak yasaklanmasında ve kahvehanelerin kapatılmasında Kadızâde Mehmed Efendi'nin desteğini gördüğü için bu gruba mensup imamları desteklemişti.

Kadızâde Mehmed Efendi, hatipliği sayesinde etrafına bir hayli taraftar topladı ama ömrü fikirlerinin iktidar olduğunu görmeye yetmedi. 1635'te ölünce yerini Üstüvanî Mehmed Efendi aldı. Aslen Şamlı olan Mehmed Efendi, vaazlarını Ayasofya Camii'nde direk dibine oturup, sırtını buraya dayayarak verdiği için "Üstüvanî" diye anılıyordu. Kadızâde Mehmed Efendi'nin taraftarları, onun ölümünden sonra "Kadızâdeliler" veya "Fakılar" diye anıldılar.

Kadızâdeliler, hareketlerinin kurucusu Mehmed Efendi'nin ölümünden sonra daha da etkin oldular. İstanbul camilerinin çoğunun kontrolünü ellerine geçirdiler. Osmanlı yöneticileri, Kadızâdeliler'in dinî telkinlerini, halka sıkıntılarını unutturacak geçici bir vasıta gibi görmüştü. Özellikle IV. Mehmed katında itibar sahibi oldular.

Kadızâdeliler, Anadolu'da bir hayli tekke şeyhini idam ettirdiler. Mevlevihanelerde sema edilmesi bile yasaklandı. Kadızâdeliler, daha sonra, siyaset meydanında at oynatmaya başladılar. Başkalarına haram olan herşey kendilerine helaldi ve kendilerinden olanlar devletin tepesine çıkarken muhalifler celladın satırına veriliyordu. Vekayinüvis Naima, Kadızâdeliler'in başlangıçta dünya malına aldırış etmeden sade bir hayat yaşadıklarını, ancak daha sonra siyasî sahneyi ellerine geçirince kendilerini

din yolunda gösterip, her türlü dalavereyi çevirdiklerini, rüşvet aldıklarını söyler.

İstanbul halkı Kadızâdeli ve tarikat mensupları diye ikiye bölünmüş, kimse diğerinin imamlık ettiği camiye gitmemeye ve hatta birbirlerine selam bile vermemeye başlamıştı. Kadızâdeli imamların hayali gündemleriyle kendinden geçen halk tarikat mensuplarını sokak aralarında döverken, bazıları da tekkeleri silahlı olarak basıp, zorla kapattırıyorlardı.

Kadızâde ve taraftarları, belirli bir üstünlük sağladılarsa da, karşılarında diğer tarikatların kuvvetli bir direnişini de buldular. Sivasî Abdülmecid Efendi'nin başını çektiği bir grup onların fikirlerine karşı çıktı. Halveti Şeyhi Abdülmecid Sivasî'nin taraftarlarına Sivasîler denildi. Artık İstanbul'un her yerinde Kadızâdeliler'le, Sivasîler arasında tartışmalar ve siyasî üstünlük kurma yarışı yaşanıyordu.

Kadızâde ile aynı yılda, 1635'te ölen Abdülmecid Efendi'nin halifesi Abdülahad Efendi'nin liderliğindeki Sivasîler, mücadeleyi sürdürdüler. Sivasî'nin vefatından sonra şeyh olan Abdülahad Efendi, Kadızâdeliler'i susturmak için çok farklı bir yola başvurdu. Kadızâdeliler'in toz kondurmadıkları Birgivî'nin *Tarikat-i Muhammediye* adlı kitabındaki hataları ortaya koyan bir kitap yazdı ve böylece yobazları can evinden vurmak istedi. Tarikat mensuplarıyla bir araya geldiğinde de bu konularda ehliyet sahibi olanları, bu kitap aleyhinde kitaplar yazmaya teşvik etti.

Tatar İmamı denilen Hüseyin Efendi, Birgivî'nin *Tarikat-ı Muhammediye*'sini eleştiren, zayıf ve yalan hadisleri ortaya koyup, sema ve raksın dinen caiz olduğunu ispat etmeye çalışan bir kitap yazdı. Tartışmak için Tatar İmamı'nın karşısına çıkmayan Kadızâdeliler, ulemayı toplayıp, Hüseyin Efendi'nin kitabının üzerine "hükümsüzdür" yazdırdılar.

Soru 7: Kadızâdeliler ile Sivasîler arasında ayrılık noktaları nelerdi?

Dönemin kaynakları iki grup arasında fen bilimlerin tahsilinden, tütünün içilmesinin haram olup, olmadığına kadar on altı maddede toplanan tartışmaların yaşandığını yazarlar. Kadızâdeliler'in dar görüşlerine karşı, Sivasî Abdülmecid Efendi dinî konulara daha geniş bir müsamaha ile yaklaşıyordu.

Kadızâdeliler'le, Sivasîler arasında IV. Murad devrinde tartışma konusu olan 16 mesele dönemin kaynaklarında şu şekilde belirtilmişti:

Fen bilimlerinin ve matematik eğitiminin alınmasının meşru olup, olmadığı; Hızır Peygamber'in sağ olup, olmadığı; tarikat mensuplarının raks ve devranının haram olup, olmadığı; Hazreti Peygamber'e saygı olsun diye "Sallallahu aleyhi vesellem" ve ashaba "radiyallahu anh" demenin icap edip, etmediği; ezan, mevlit ve bunlar gibi dinî şeylerin makamla ve güzel sesle okunmasının caiz olup, olmadığı; Hazreti Peygamber'in anne ve babasının mümin olarak kabul edilip, edilmeyecekleri; kahve, tütün gibi maddelerin kullanımının haram olup, olmadığı; firavunun imanla ölüp, ölmediği; tasavvufun önemli isimlerinden Muhyiddin Arabî'nin durumu ve "Şeyh-i Ekber", yani en büyük şeyh olarak kabul edilip, edilmeyeceği; Halife Yezid'e lanet etmenin icap edip, etmediği; Peygamber'den sonra ortaya çıkan bidatler, yani Peygamber'den sonra dinde ortaya çıkan uygulamalar; türbelerin ziyaret edilip, edilmeyeceği; büyüklerin elini, eteğini, ayağını, öpmek ve selamlaşır-ken eğilmek konusu; rüşvet; Regaib, Berat ve Kadir namazlarının cemaatle kılınıp, kılınmayacağı; emr-i bilmaruf ve nehy-i ani'l-münker, yani iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak.

Soru 8: Kadızâdeliler'in ilginç fikirleri nelerdi?

Naima Tarihi'nde anlatılan Kadızâdeli vaizlerden Türk Ahmed'e yöneltilen sorular ve bunlara verilen cevaplar, Kadızâdeliler'in zihniyetini yansıtır: Kadızâdeliler'in önde gelenlerinden Türk Ahmed, "Hazreti Peygamber zamanında don olmadığı için peştemal kuşanmak gerektiği, kaşık olmadığı için de yemeğin elle yenmesi gerektiğini" iddia eder.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde de Kadızâdeliler'e ait ilginç bir hikâye anlatılır: Kadızâdeli Tireli Hacı Mustafa, satın aldığı bir Şehnâme'deki minyatürlere bakıp, "Resim haramdır" diye minyatürlerdeki insanların gözlerini çıkarıp, her yaprağı delik delik delip, bazı resimleri bıçağıyla boğazladım sanarak boğazlarından çizer.

Tireli Hacı Mustafa, kitabın parasını alamayan esnaf tarafından valiye şikâyet edilir. Paşa, Şehnâme'yi görünce derin bir âh çekip parçalanmış kitabı divânda bulunanlara gösterir ve toplantıda hazır bulunanlar Firavun, Yezid, Hâmân, Mervan, Kârûn, Ebû Cehil, Ebû Leheb ve Bel'am bin

Baur'un lânetini bu rezil herifin üzerine okurlar. Paşa, Kadızâdeli'yi falakaya yatırtarak yaptığının cezasını verir.

Soru 9: Kadızâdeli hareketi nasıl dağıtıldı?

IV. Mehmed devri sadrazamlarından Boynueğri Mehmed Paşa zamanında Kadızâdeliler'in durumları bozuldu. Sadrazam, "Ulema ve şeyhlere danışmak ne demektir?" diyerek Kadızâdeliler'i devlet işlerinden uzaklaştırdı. Bunun üzerine Kadızâdeliler, sadrazam aleyhine büyük bir karalama kampanyası başlattılar. Ancak fiilen daha sonra Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı zamanında harekete geçtiler.

Köprülü Mehmed Paşa, 1656'da sadrazam olunca ilk işinin bozulan devlet otoritesini yeniden tesis etmek olduğunu biliyordu. Köprülü, devlet otoritesini tesis etmeye çalışırken, IV. Murad devrinden itibaren İstanbul'da büyük bir güç hâline gelen Kadızâdeliler, onun sadrazamlığının sekizinci günü, 2 Ekim 1656'da aleyhtarlarını sindirmek ve devlet yönetiminde söz sahibi olmak için harekete geçtiler. Kadızâdeliler şunları istiyorlardı: İstanbul'daki bütün tekkeleri yıkıp, buraların şeyh ve dervişlerine imanlarını tazelemelerini teklif etmek ve kabul etmeyenleri öldürmek; padişahın huzuruna çıkarak, Peygamber'den sonra ortaya çıkmış bütün bid'atların kaldırılmasını istemek; Padişahların ve ailelerinin yaptırdığı, selâtin camilerinin minarelerinin biri dışındakileri yıkmak.

Kadızâdeliler, bu isteklerini yerine getirmek için silahlanıp, halkı yanlarına davet ettiler. Sadrazamın onları bu hareketten vazgeçmeleri yönündeki uyarılarına kulak asmadılar. İsteklerinin yerine gelmesinde direttiler. Bunun üzerine Köprülü Mehmed Paşa, Kadızâdeliler'in isteklerini reddetti. Mallarına el koyup, hareketin liderleri olan Üstüvanî Mehmed Efendi, Türk Ahmed ve Divâne Mustafa'yı tutuklatarak Kıbrıs'a sürdü. Yıllarca İstanbul'da istediklerini yaptıran, devlet işlerine müdahale eden Kadızâdeliler bir günde bitirilmişti. Bu hadise, dışarıdan zayıf gibi görünen devletin gerektiğinde ipleri nasıl kolaylıkla eline alabildiğini göstermektedir.

Osmanlı tarihinin en önemli yazar ve aydınlarından Kâtip Çelebi "İslâm sultanına, bu çeşit ham sofuları ve boş taassup erbabını, kim olursa olsun ezmek ve yola getirmek vaciptir. Zira geçmişte taassup savaşından çok fesat çıkmıştır. Gerek Halveti ve gerek Kadızâdeli ahmakların doğruluk

cihetinden göründüklerine inanmayıp bir tarafın üstün gelmesi caiz görülmeye. Âlemin nizamı, hep halkın haddini aşmamasıyla mümkündür, vesselam” demişti.

Soru 10: Kadızâdelik tekrar nasıl canlandı?

Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa’nın sadrazamlığı döneminde, Kadızâdeli hareketinde tekrar bir canlanma görüldü. Sadrazamın dostluğunu kazanan Vanî Mehmed Efendi, Fazıl Ahmed Paşa’nın daveti üzerine İstanbul’a geldi ve burada en önemli camilerde verdiği vaazlarla Kadızâdeli hareketini tekrar etkin hale getirdi.

Vanî Mehmed Efendi, birçok yerde tekkeleri yıktırıp, 1665’ten itibaren tasavvufi müziğin halka açık yerlerde icrasını ve semayı yasaklattı. Tütün ve içki kullanımı da tekrar yasaklanan hususlardandı. Kadızâdeli hareketi tekrar zirveye çıkmışken, İkinci Viyana Kuşatması’nın ardından yaşanan bozgun, bu seferin destekçilerinden Vanî Mehmed Efendi’nin nüfuzunu sona erdirdi. Vanî Mehmed Efendi’nin sürgüne gönderilmesiyle Kadızâdeliler’in etkinliği sona erdi ve bir daha toparlanamadılar.

KÖPRÜLÜLER

Soru 1: Köprülü Mehmed Paşa nerelidir?

Köprülü Mehmed Paşa, isminden dolayı Vezirköprülü zannedilir. Ancak kendisi aslen Berat (Arnavud Belgradı) Sancağı'nın Rudnik köyündendir. Sipahi olarak görev yaptığı yıllarda Amasya'ya bağlı olan Köprü (Vezirköprü) kazasının voyvodasının kızıyla evlenmişti. Burada görev yapmasından ve hanımının memleketinden dolayı Köprülü olarak anıldı. Köprü Kazası'nın ismi de daha sonra, ona nispetle Vezirköprü adını aldı.

Soru 2: Köprülü Mehmed Paşa nasıl sadrazam oldu?

Çeşitli saray görevlerinde çalıştıktan sonra, taşrada görev alan Köprülü Mehmed Paşa'nın kariyeri inişli çıkışlı oldu. Celalilere karşı savaşta yenilerek gözden düştü, ancak daha sonra İstanbul'a gelerek Kösem Sultan'ın taraftarları arasına katılıp, sonunda vezirliğe yükseldi. Ancak çok geçmeden vezirlikten alınarak, sürgüne gönderildi. Bundan sonra önemsiz görevlerde bulundu, hatta bir ara hazineye olan borcundan dolayı tutuklandı. İbşir Paşa'nın, sadrazamlık mücadelesine destek verdiyse de, onun yenilmesi üzerine Köprü'ye geri döndü.

Köprülü Mehmed Paşa fazla parlak olmayan bir kariyere sahip olmasına rağmen, dürüst ve yetenekli birisi olarak biliniyordu. 1650'li yıllarda imparatorluk gerek içte, gerekse dışta oldukça güç bir durumdaydı. Özellikle Venedik'in Çanakkale Boğazı ve Anadolu kıyılarındaki ablukası kaldırılamı-yordu. 80 yaşındaki Köprülü Mehmed Paşa, bir görevi olmadan Köprü'de otururken dostları Reisülküttâp Mehmed Efendi ve Mimarbaşı

Kasım Ağa, valide sultanı onun devleti içinde bulunduğu durumdan kurtaracak bir kişi olduğuna inandırarak, paşayı sadrazamlığa tayin ettirdiler. Özellikle Mimar Kasım, valide sultanın kethüdalığını yaptığı için bıkıp usanmadan uzun müddet Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı için Turhan Sultan'a propaganda yapmıştı.

Soru 3: Köprülü Mehmed Paşa sadrazamlığı için hangi şartları ileri sürdü?

Köprülü Mehmed Paşa, dostlarının valide sultanı ikna etmesi sonucu 15 Eylül 1656'da sadrazam olurken, görevi kabul etmek için bazı şartlar ileri sürüp, pazarlık yapmıştı. Bu, Osmanlı tarihinde daha önce benzeri görülmemiş bir durumdu. Sadrazamlığa tayin olanlar bunun için padişaha duacı olurlarken, geçmişi parlak başarılarla dolu olmayan bu yaşlı devlet adamı şartlı olarak sadrazamlığa geliyordu.

Köprülü, daha önceki sadrazamların, askerin ve sarayın müdahalesinden dolayı iş yapamadığını biliyordu. Seleflerinden daha geniş yetkilere sahip olmadan devlette devam eden düzensizliği ortadan kaldıramaz ve Çanakkale Boğazı'nı abluka eden Venedikliler'i yenemezdi. Bunun için padişahtan sadece kendisinin kararlarının uygulanacağına dair söz aldı. Bütün tayin ve azilleri sadrazam yapacaktı ve padişah sadrazamla ilgili çıkarılacak olumsuz söylentilere itibar etmeyecekti.

Soru 4: Köprülü Mehmed Paşa neler başardı?

Yaşlı sadrazamın işi oldukça zordu. Devlet otoritesi iyice bozulmuştu. Köprülü ilk işi olarak sadrazam olmasıyla makamlarını kaybedenlere karşı kendisini emniyete aldı. Eski sadrazam sürüldü, mallarına el konuldu ve çevresi dağıtıldı. Devletin üst mevkilerine kendi adamlarını getirtti. IV. Murad devrinden itibaren İstanbul'da büyük bir güç hâline gelen Kadızâdeliler'e karşı harekete geçti. Onların bütün tarikatların kapatılması, birden fazla minaresi olan camilerin minarelerinin yıkılması gibi isteklerini reddetti. Kadızâdeliler'in mallarına el koydu. Liderlerini tutuklatarak, Kıbrıs'a sürdü. Bu hadise, dışarıdan zayıf gibi görünen devletin, gerektiğinde ipleri nasıl kolaylıkla eline alabildiğini göstermektedir.

Yıllarca İstanbul’da istediklerini yaptıran, devlet işlerine müdahale eden Kadızâdeliler bir günde bitirilmişti.

Sadrazam, Abaza Mehmed Paşa’yı öldürtmesinden dolayı kendisine karşı çıkan sipahileri, yeniçeriler ile sindirdi. Masrafları kısıp, hazineye girmesi gereken paraları emniyet altına alarak bütçeyi denkleştirdi. Kendi durumunu emniyet altına aldıktan sonra Çanakkale Boğazı’ndaki Venedik ablukasını kaldırmak için harekete geçti. Gönderdiği donanma başarısız oldu. Ancak bir topçunun açtığı ateş sonucunda Venedik donanmasının komutanlık gemisinin havaya uçmasıyla abluka bitti. Bozcaada ve Limni’nin geri alınmasıyla Boğazlar’da emniyet sağlandı. Bu başarı ile sadrazamın prestiji arttı.

Venedik tehlikesinin hafiflemesiyle, Anadolu’daki isyanlar ve Erdel’deki Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılma faaliyetlerine karşı harekete geçildi. Sadrazam Erdel’de iken, isyan eden Abaza Hasan Paşa, İstanbul önlerine geldi. Seferden geri çağırılan sadrazam, Abaza Hasan Paşa’nın üzerine yürüyünce asiler dağılarak geri çekildiler. Hasan Paşa barış isteyince onu ve yandaşlarını Halep’te bir ziyafette öldürttü. Anadolu’da geniş bir teftiş başlatarak, durumu şüpheli görülen asker ve ulema sınıfı üyelerini yakalatıp, kellelerini İstanbul’a gönderttti. Devrin kaynakları 10 binden fazla kişinin öldürüldüğünü söylerler. Köprülü, sert tedbirlerle devlet otoritesini yeniden kurmuştu. Gerek onun, gerekse oğlu Fazıl Ahmed Paşa’nın icraatıyla Osmanlı İmparatorluğu kendisini toparlamış ve sistemin tekrar işler hale gelmesiyle İkinci Viyana Seferi’ne kadar yaklaşık çeyrek asır XVI. yüzyıldaki güçlü görüntüsüne geri dönmüştü.

Soru 5: Köprülü Fazıl Ahmed Paşa nasıl sadrazam oldu?

Köprülü Mehmed Paşa 85 yaşına gelmişti ve yaşlılığı iş görmesine engel olmaya başlamıştı. İyice kuşkucu olan sadrazam gittikçe sertleşiyordu. Padişah, sadrazamlığa Şam Beylerbeyisi olan oğlunu getireceğine söz verince görevinden ayrıldı. Fazıl Ahmed Paşa, İstanbul’a babası öldüğü gün (30 Ekim 1661) geldi. IV. Mehmed sözünde durarak sadrazamlığa onu tayin etti. Bu durum da Osmanlı tarihinde bir ilkti. Padişah göreve atayacağı kişiyi kendi isteklerine göre değil, eski sadrazamın arzusuna göre seçiyordu. Sadrazamlık babadan oğula geçiyordu.

Fazıl Ahmed Paşa babasından daha yumuşak ve zeki bir idareciydi. Gerektiğinde birçok kişiyi idam etmesine rağmen, isteklerini siyasî dehası ile yerine getirterek, fazla sertliğe başvurmadan babasının acımasızlığının Osmanlı İmparatorluğu'nda yarattığı dehşeti ortadan kaldırdı.

Soru 6: Fazıl Ahmed Paşa Uyvar'ı nasıl fethetti?

Osmanlılar, Venedik'e karşı karadan bir savaş için hazırlıklar yaparlarken, Habsburglar'ın Osmanlı tabiiyeti altında olan Erdel'e müdahale etmeleri sebebiyle bundan vazgeçilip Avusturya'ya savaş açıldı.

Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya'nın önemli savunma mevkilerinden Uyvar'ı 38 günlük kuşatmadan sonra 24 Eylül 1663'te fethetti. Uyvar'la birlikte 4 büyük kale, 30'a yakın palanga ve 700 köy Osmanlı topraklarına katıldı. Bu fetihler Avrupa'da büyük bir heyecan uyandırdı. İhtiyar aslanın sonunun geldiğini sandıkları bir sırada, XVI. yüzyıldaki korkuları geri döndü. Türk gibi kuvvetli sözü tekrar söylenmeye başlandı. İspanya, Fransa, Saksonya ve Brandenburg, Avusturya'ya para ve asker yardımında bulunarak Türk ilerleyişini durdurmaya çalıştılar.

Osmanlı ordusu düşmana ağır bir darbe vurmadığı için İstanbul'a geri dönmemişti. Kışı Macaristan'da geçirdikten sonra ilerlemeye devam etti. 1 Ağustos 1664'te Osmanlı kuvvetleri, Avusturyalı komutan Montecuccoli'nin idaresindeki orduyla Sengotar (Saint Gotthard) köyü civarında karşılaştı. Osmanlı ordusu Haçova Savaşı'ndan sonra meydan savaşı yapmamış, daha ziyade kale kuşatması üzerinde uzmanlaşmıştı. Avusturya ise 30 Yıl Savaşları dolayısıyla gerek meydan savaşları, gerekse harp malzemesi yönünden oldukça ileriye gitmişti. Avusturya ordusunun başında da önemli bir komutan olan Montecuccoli vardı. Avusturya kuvvetleri, bu savaşta Osmanlı ordusunu büyük bir hezimete uğratamadıysa da, üstünlük sağlayıp, Türk birliklerinin nehri geçmesini de engelledi.

Avusturya galip gelmesine rağmen, bu savaştan sonra 10 Ağustos 1664'te imzalanan Vasvar Antlaşması'yla Erdel'den çekildi ve Osmanlı fetihlerini de tanıdı. Bu antlaşma bütün Avrupa'da şaşkınlıkla karşılandı. Savaşta mağlup olan Osmanlılar masada kazanmışlardı.

Soru 7: Girit Savaşları nasıl bitti?

Fazıl Ahmed Paşa’nın en büyük başarısı 25 yıldır sürüp-giden ve adeta bir kangrene dönüşen Girit’in fethini tamamlamasıdır. 1645’te Girit’e çıkan Osmanlı kuvvetlerinin kısa zamanda adanın önemli bir bölümünü ele geçirmesine rağmen, denizden yardım alabilen ve oldukça kuvvetli bir kale olan Kandiye 25 yıl boyunca kendisini savunmuştu. Gerek imparatorluğun içerisinde yaşanan otorite boşluğu, gerekse Avrupa’nın büyük bir bölümünün Girit’in Osmanlılar’ın eline geçmemesi için Venedikliler’e yardımları bu kuşatmayı uzattıkça uzatmıştı. Osmanlılar’la birlikte hareket eden Fransa bile Venedikliler’e para, gemi ve insan desteği sağlıyordu. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa’nın ilişkileri eski sıcaklığını kaybetmiş, gerginleşmiştir. Venedik’in denizdeki üstünlüğünü kullanarak Osmanlılar’ın adadaki askerlerine yiyecek ve harp malzemesi gön-dermelerini engellemesi de savaşın uzamasının sebeplerindendi.

Girit’te sürüp-giden savaşlar Osmanlı iç siyasetini de etkilemiş, sadrazamlar burada başarı göstermedikleri için uzun süre görevde kalamazken, kaptanıderyalar da Venedikliler’le yapılan savaşların neticesine göre tayin veya azledilmişlerdi. Venedik’in savaşı yayması üzerine İstanbul’da yiyecek sıkıntısı ortaya çıkmış, halkın huzursuzluğu artmıştır. Bu savaşlar Osmanlı maliyesini de olumsuz etkilemişti. Devlet hazinenin açığını kapatmak için yeni vergiler koyunca, aşırı vergi ve idarecilerin suistimalleri halkı yer yer isyan ettirdi ve bazı bölgelerde asrın başında görülen celali hareketleri yeniden başladı. Uzayıp-giden Girit savaşları Osmanlı askerleri arasında gurbet, ayrılık, kahramanlık temalarının işlendiği halk edebiyatının çeşitli türlerinin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.

Fazıl Ahmed Paşa, Avusturya sınırını emniyet altına aldıktan sonra bu meseleyi halletmek için harekete geçti ve sefer hazırlıklarını yaptıktan sonra 1666 Kasım’ında adaya çıktı. Ancak sadrazamın bütün gayretlerine rağmen Kandiye bir türlü düşmüyordu. Venedik’in deniz üstünlüğü Osmanlı askerlerinin yiyecek ve silah ihtiyacının teminini aksatıyor, adaya başta Fransa olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinden takviye askerler geliyordu. Ancak Fazıl Ahmed Paşa bütün olumsuz şartlara rağmen azimliydi. Üç yıl kaleyi muhasara etti. Fransa, Papalık ve Malta kuvvetlerinin mağlup edilmesi, ardından da kalenin muhasarasının şiddetlendirilmesiyle Venedikliler artık dayanamayacaklarını anladılar. Barış görüşmeleri başladı

ve 6 Eylül 1669'da antlaşma imzalandı. 27 Eylül'de ise Kandiye Osmanlılar'a teslim edildi. Böylece 25 yıldır sürüp giden savaşlar sona erdi.

Soru 8: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kimdir?

Fazıl Ahmed Paşa'nın ölümü (3 Kasım 1676) üzerine yerine aynı aileden birisi daha atandı. Köprülü sülalesi adeta bir sadrazam hanedanı olmuştu. Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa sadârete getirilmişti. Kara Mustafa Paşa, Merzifon doğumlu bir asker çocuğuydu. Babasının IV. Murad'ın Revan seferinde şehid olmasından sonra onu Köprülü Mehmed Paşa himayesine alıp, oğulları ile birlikte büyütmüş, daha sonra da kızıyla evlendirmişti.

Merzifonlu'nun sadrazamlığı döneminde, Kazak Hatmanı Doreşenko'nun Osmanlı himayesinden çıkarak Ukrayna'daki Cehrin Kalesi'ni Ruslar'a teslimi üzerine 1678'de Cehrin seferine çıktı. Sadrazamın iradesi sayesinde kale fethedildi. Fakat sefer sonucunda Kazaklar himaye altına alınamadığı için sefer istenilen amaca ulaşamadı.

Merzifonlu'yu tarihte unutulmaz kılan faaliyeti ise İkinci Viyana Seferi'dir. Bu seferde uğranılan bozgun sonrasında Kara Mustafa Paşa idam edilirken, Köprülü ailesinin diğer fertleri de devlet hizmetlerinden uzaklaştırıldı. Viyana bozgunundan sonra 16 yıl süren savaşlar Köprülü ailesinden iki sadrazamın devlet otoritesini tesis ederek, yeniden ayağa kaldırdıkları Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden büyük bir buhrana sürükledi.

Soru 9: Fazıl Mustafa Paşa ve Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadrazamlıkları dönemlerinde neler oldu?

Viyana bozgunu Köprülü ailesinin itibarına büyük bir darbe vurmuştu. Ancak II. Süleyman, Avusturya karşısında mağlubiyetlerin artması üzerine 25 Ekim 1689'da Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu olan Fazıl Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Yeni sadrazam orduyu yeniden düzenleyerek, görev yapmayan 30 bin yeniçeriyi askerlikten çıkardı. Devletin ve ordunun üst noktalarına güvenilir ve dürüst kişileri getirdi. Bakırköy yakınlarında Baruthâne-i Âmire'yi kurdu. Ayrıca eyaletlerde tesis ettirdiği atölyelerde de barut ürettirerek, ordunun ihtiyacının karşılanmasına çalıştı. Bütçeyi

denkleştirmeye uğraştı. Osmanlı topraklarının önemli bir kısmının işgal altında olması sebebiyle kıtlık ve fiyat artışını ortadan kaldıramadı. Savaş yüzünden düzenin bozulması ile servet kazananlar idam edilerek, mallarına el konuldu.

İç düzenlemenin ardından Avusturya'ya karşı harekete geçildi. Niş, Semendire ve Belgrad geri alındı. Avusturya'ya yardım eden Sırplar, Katolik baskısı sebebiyle yaptıklarından pişman olmuşlardı. Sadrazam onları cezalandırmadı, bağlılıklarını kazanmak için çaba gösterdi. Belgrad'ın alınmasıyla Tuna savunma hattı yeniden kuruldu. Sadrazam ikinci Avusturya seferinde Salankamen'de ordusuyla pusuya düştü ve burada 19 Ağustos 1691'de yapılan savaşta alnından vurularak şehid oldu. Sadrazamın ölümüyle devletin yeniden toparlanma imkânı ortadan kalktı ve Osmanlılar'ın karşı saldırısı durdu. Onun yaptığı reformlar da aksadı.

Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük kardeşi Hasan Ağa'nın oğlu olan Amcazâde Hüseyin Paşa, Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında "Amcazâde" diye şöhret bulmuştu. Viyana bozgunundan sonra bir ara hapsedildiyse de, daha sonra çeşitli valiliklerde bulunduktan sonra 1697'de Osmanlı ordusunun Zenta'da yok edilmesinin ardından 13 Eylül 1697'de sadrazamlığa getirildi. 4 Eylül 1702'de padişahın hocası ve devrin şeyhülislâmı Feyzullah Efendi ile olan anlaşmazlığı yüzünden, istifayla son bulan 5 yıllık sadâretinde önemli icraatları oldu.

Viyana bozgunundan sonra 16 yıl süren harpleri Karlofça Antlaşması'yla bitirip, devletin toparlanması için çalışmalara başladı. Kudüs ve Basra taraflarında devlet otoritesini yeniden kurdu. Akçenin içindeki gümüş oranını artırarak, paranın değerini yükseltti. Bürokraside ve sarayda çalışanlar arasında bir düzenleme yapılarak, yeteneksiz olanlar, işe devam etmeyenler atıldı veya yarım aylıkla ekmekli edildi. Resmî belgelere tarih atılması zorunluluğu getirilerek, iş verimliliğinin artırılmasına çalışıldı.

Amcazâde, halkı da ihmal etmedi. Savaş zamanı vergilerinden dolayı hazineye borçlu olanlar, affedildi. Geleneksel vergiler yeniden düzenlendi. Savaş sırasında hazineye para aktarabilmek için fiyatları artırılmış kahve, tütün, yağ ve sabun gibi maddelerdeki vergi oranları azaltıldı. Böylece halkın en çok kullandığı temel maddelerin fiyatları önemli ölçüde düşürüldü. Toprağını terkedenlerin geri dönmesi için vergi muafiyeti

sağlandı. Boş kalmış arazilerin şenlendirilmesi için imparatorluğun birçok yerinde aşiretlerin toprağa yerleştirilmesine çalışıldı.

Timarlı sipahi sisteminde aksayan noktalar yeniden düzenlendi. Kapıkulu ocağı yeni baştan elden geçirilip, görevlerini yapmayanlar ocaktan atıldı. Yerlerine de Anadolu'dan insanlar getirildi. Karlofça Antlaşması'ndan önce 70 bine ulaşan yeniçeri sayısı 34 bine; 6 bin olan topçu sayısı da 1250'ye indirildi.

Kaptanıderya Mezemorta (Yarı ölü) Hüseyin Paşa'nın yardımı ile donanmayı yeniden düzenledi. Osmanlı donanması kürekli gemilerden kalyona geçti. Donanma kanunnâmesi çıkarıldı. Donanma her biri bir deryabeyi komutasında filolara bölündü. Hiyerarşik bir düzenleme yapılarak, boşalan kadrolara silsile sırasıyla tayinler yapıldı. Deniz topçu birliği geliştirildi.

Soru 10: Köprülü sülalesinden daha sonra hangi devlet adamları çıktı?

Amcazâde Hüseyin Paşa'dan sonra da Köprülü sülalesinden birçok devlet adamı çıktı. Köprülü ailesi, Çandarlılarla birlikte Osmanlı tarihinde en çok sadrazam çıkarmış ailedir. Köprülü ailesinden 6 sadrazam çıktı. Yukarıda bahsettiklerimizden başka Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın oğlu Numan Paşa 16 Haziran-17 Ağustos 1710 tarihleri arasında 2 ay sadrazamlık yaptı.

Köprülü sülalesinden daha sonra sadrazamlığa ulaşmasalar da birçok paşa ve devlet adamı çıktı. Fazıl Mustafa Paşa'nın diğer oğulları Abdullah Paşa, Esad Paşa; Numan Paşa'nın oğulları Hafız Hacı Ahmed Paşa, Abdurrahman Paşa; Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Maktulzâde Ali Paşa ve kızından torunu Kaymak Mustafa Paşa bunlardandır. XX. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin önemli isimlerinden ve Demokrat Parti'nin kurucularından M. Fuad Köprülü de bu ailedendir. Ancak onun gerçek Köprülü olup olmadığı Ali Emiri ile aralarında bir tartışma konusu olmuştur.

İKİNCİ VİYANA KUŞATMASI

Soru 1: Niçin Viyana?

Osmanlı Beyliği'nin ilk yıllarındaki hedefi İznik ve Bursa idi. Daha sonra gözler İstanbul'a çevrildi. Buranın fethinden sonra Osmanlılar'ın yeni hedefleri Belgrad oldu. Belgrad'ın 1522'de alınmasından sonra ise yeni Kızılelma, Roma ve Viyana'ydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun en haşmetli hükümdarı Kanunî 1529 Eylül'ünün son günlerinde Viyana'yı kuşattı. Ancak ağır topların getirilmemesi ve kışın da yaklaşması sebebiyle yaklaşık bir ay sonra, kuşatma kaldırıldı. Türkler'in aklı hep Viyana'da kaldıysa da, Osmanlı ordusunun Avusturya seferleri Habsburglar'ın kurduğu savunma sistemi yüzünden yoldaki kalelerle uğraşmayla geçtiğinden Viyana'ya kadar gidilememiştir. Özellikle 1594 ve 1663'te Viyana surları ve tahkimatı zayıfken Osmanlı ordularının bu kalelerle uğraşarak, zaman kaybetmeleri büyük fırsatların kaçırılmasına sebep olmuştu.

1670'li yıllarda Avusturya hakimiyetindeki Protestan Macarlar ayaklandı. Habsburglarla yalnız başlarına mücadele edemeyeceklerini anlayan Tökeli İmre başkanlığındaki Macarlar, Osmanlı'dan yardım istediler. Köprülü Fazıl Ahmed Paşa zamanında Osmanlı İmparatorluğu onlarla ilgilenmedi. Ancak onun yerine sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa bu politikayı değiştirerek, Protestan Macarların lideri Tökeli İmre'ye yardıma başladı. Budin Beylerbeyi, Avusturyalılar'ın elinde bulunan Orta Macar (Kuzey Macaristan) topraklarının bir kısmını alarak, Tökeli İmre'ye verdi. Osmanlı İmparatorluğu Tökeli'yi Orta Macar Kralı olarak tanıdı. Avusturya barış taraftarıydı ve 1664'te 20 yıllık olarak imzalanmış Vasvar Antlaşması'nın

süresini uzatmak istiyordu. Ancak Merzifonlu sınırdaki askerlerden Avusturya saldırıları oluyor diye şikâyet mektupları getirterek, IV. Mehmed'i Avusturya üzerine sefere ikna etti.

Osmanlı ordusunun almak istediği yer başlangıçta Viyana değil Yanıkkale (Raab) idi. Fakat Reisülküttâp Mustafa Efendi gibi bazı kimselerin de tesiriyle hedef Viyana oldu. Kanunî gibi bir hükümdarın fethedemediği bir şehri ele geçirecek olan komutanın kazanacağı prestij Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın aklını başından almıştı. Ayrıca bu zafer Merzifonlu'yu kendisinden önceki sadrazam olan ve Uyvar'ı fetheden kayınbiraderi Fazıl Ahmed Paşa'nın başarılarından daha fazlasını kazanmış bir duruma getirecekti. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın aşırı hırsı İkinci Viyana Kuşatması'nın en önemli sebebidir.

Soru 2: Viyana Seferi'nden padişahın haberi var mıydı?

Merzifonlu, padişahı Avusturya'ya karşı savaşa ikna ettiğinde seferin hedefi Yanık (Raab) ve Komaron kaleleri olarak belirlenmişti. Ancak yol boyunca Reisülküttâp Mustafa Efendi, sadrazamın hırsını sürekli tahrik ederek, Viyana kuşatması macerasına yönlendirdi. Reisülküttabın bu telkinlerini kendi düşüncesine uygun bulan Merzifonlu ordunun hedefini Viyana'ya çevirdi. Fakat İstolni-Belgrad'a kadar düşüncesini kimseye açmadı. Burada kurulan savaş meclisinde fikrini açtığında devlet erkânı şaşkınlıkla karşıladı. Çünkü Estergon ile Yanıkkale alınmadan ve Macaristan, Avusturyalılar'dan temizlenmedikçe Viyana kuşatması tehlikeliydi. Ayrıca bu hareket Avrupa'yı Türkler'e karşı ayağa kaldırabilirdi. Devlet erkânı ve ocak ağaları bunları düşünmelerine rağmen sadrazamın kininden ve şiddetinden çekindiklerinden onun düşüncesine iştirak ettiler. Bu toplantıda sadece Kırım Hanı Murad Giray, Viyana Seferi fikrine karşı olumsuz görüş bildirdi.

Toplantıdan sonra sadrazam savaş meclisinde bulunmayan Budin Beylerbeyi Uzun İbrahim Paşa'ya da bu konudaki fikrini sorunca, o da birden bire Viyana üzerine gidilmesine karşı çıktı. Kırım Han'ı ve Budin Beylerbeyi, Yanık ve Komaron kaleleri alındıktan sonra kışı hudutta geçirip, ertesi yıl Viyana üzerine gidilmesini tavsiye ettilerse de, Merzifonlu'ya kabul ettiremediler. Kara Mustafa Paşa, Viyana alınmadıkça bütün Avusturya bile ele geçirilse bir fayda sağlanamayacağı, eğer Viyana alınırsa bütün Macar

ve Avusturyalılar’ın itaat edecekleri fikrindeydi. Bazı devlet adamları Viyana’nın alınmasıyla önemli miktarda timarlı sipahinin çıkarılacağı sahalara sahip olunacağını ve Mısır geliri gibi büyük miktarda bir paranın Osmanlı hazinesine gireceğini düşünüyorlardı. Dimitri Kantemir gibi bazı Avrupalı yazarlar ise Kara Mustafa Paşa’nın başkentini Viyana’nın teşkil edeceği bir İslâm devleti kurmak istediğini iddia ederler.

Sadrazam, Yanıkkale önünden geçildikten sonra, Viyana’ya gidildiğini bir telhis ile padişaha bildirdi. Merzifonlu’nun kendisine danışmadan Viyana’yı kuşatmaya gitmesindeki cüretine hayret eden IV. Mehmed, onun bu davranışı için “Kasdımız Yanık ve Komaron kaleleri idi. Viyana dilde yoktu. Paşa ne tuhaf saygısızlık edip bu sevdaya düşmüş. Şimdi Allah kolay getirsin. Lakin önceden bildirseydi, rıza vermezdim” demiştir.

Soru 3: Avusturyalılar’ın Osmanlı askerî harekâtına karşı tavrı ne oldu?

Avusturya, Osmanlılar’la savaşa girmek istemiyordu. Henüz süresi bitmemiş Vasvar Antlaşması’nı yenilemek için Kont Albert de Caprara elçi olarak İstanbul’a gönderilmişti. Elçi, barış antlaşmasının süresinin uzatılması için çok uğraştı. Hatta *Silahdar Tarihîne* göre *“İslâm şeriatı üzere boğazına bez bağlayıp aman diyene kılıç olur mu? Üzerine sefer caiz midir?’* diyerek seferin caiz olmadığına dair fetva bile aldı. Ancak Merzifonlu bu fetvaya dahi aldırış etmeyerek, Avusturya üzerine sefere çıkma fikrinden vazgeçmedi.

Avusturya, barışın olamayacağını görünce Avrupa’daki diğer devletlerden ve Papa’dan yardım istedi. Özellikle Papa’nın tesiriyle Lehistan, Avusturya ile ittifak yaptı. Ayrıca Avrupa’nın birçok yerinden para ve gönüllüler Viyana’ya gelmeye başladı.

Avusturyalılar, Osmanlı ordusunun Macaristan üzerine geleceğini tahmin ediyorlardı. Ancak Viyana’nın kuşatılacağını hiç tasavvur etmemişlerdi. Osmanlı ordusunun Viyana’ya yönelmesi bütün Avusturya’da büyük bir heyecan uyandırdı. İmparator Leopold, Osmanlı askeri Viyana’ya gelmeden yedi gün önce 20-25 bin kişilik bir kuvvet bırakarak şehirden ayrılıp, Linz’e sığındı.

Soru 4: Viyana nasıl tahkim edilmişti?

İlk kez Keltler'in Vindobona adıyla kurduğu ve Osmanlılar'ın "Beç" olarak adlandırdıkları Viyana, sadece Avusturya'nın değil aynı zamanda bütün Almanya'yı ve birçok irili ufaklı ülkeyi kapsayan, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun da merkeziydi.

Avrupa'da "trace italienne" tarzı surların ilk inşa edildiği yerlerden biri olan Viyana, Kanunî Sultan Süleyman'ın 22 Eylül- 16 Ekim 1529 tarihinde gerçekleştirdiği kuşatmadan da bu sayede kurtulmuştu. Tuna Nehri'nin Vin Suyu (Wienfluss) adı verilen bir kanalının hemen yanında yer alan şehrin doğu ve kuzey bölgeleri suyla çevriliydi. Bu yüzden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın taarruz bölgesi olarak güneybatı istikametini seçmesi bir tercihten çok mecburiyetti. Nitekim kendisinden 154 yıl önce gelen Kanunî Sultan Süleyman da Kara Mustafa Paşa ile hemen hemen aynı noktaya karargâhını kurmuştu.

I. Viyana Kuşatması ile II. Viyana kuşatması arasındaki dönemde surlar 1542'de, 1641'de, 1656'da onarım görmüştür. 1680'de başlayan son onarım, 1682'de Osmanlılar'ın savaş ilanı üzerine hızlandırılmış ve kuşatmaya kadar şehrin tahkimatı hazır hale getirilmişti.

Osmanlı kuşatması öncesinde Viyana'nın en dış savunma hattında basit bir savunma çiti yer almakta ve 6 metrelik bir hendek bulunmaktaydı. Bu hendekleri destekleyen küçük istihkâmlar yanında "Ravelin" adı verilen üçgen şeklindeki tabyalar dış savunma sisteminde yer almaktaydı. Yaklaşık 12 metre yüksekliğindeki şehrin iç surlarının tabanı tuğlalarla sağlamlaştırılmıştı. Ana müdafaa unsuru olan iç surlar, iç istinat duvarı ile sağlamlaştırılmıştı. Müda-filer, "Bastiyon" adı verilen burçlardan ateş edebiliyor ve iç kaleler platformlar vasıtasıyla birbirine bağlanıyordu. Şehrin tahkimatının hazır hale gelmesinde Osmanlılar'a karşı Girit savunmasında da görev alan Saksonyalı Askeri Mühendis George Rimpler'in katkısı büyüktü.

Osmanlı ordusu Viyana gelmeden siper olarak kullanılabilecek bağ, bahçe, ev, köşk saray, kilise yakılmıştı. Buna karşın bu binaların iskeletleri Osmanlı ordusu tarafından kuşatma boyunca siper olarak kullanılmıştı.

Osmanlılar'ın asıl taarruzlarını gerçekleştirdikleri Löbel (Aslan) ve Burg (Saray) tabyaları Viyana'daki en iyi birlikler tarafından muhafaza edilmekteydi. Kuşatmanın daha zayıf olduğu diğer tabya ve burçların savunması ise

gönüllü birliklere ve şehir halkına bırakılmıştı. Kuşatma sırasında St. Stefan Kilisesi'nin çanları her türlü emrin ve acil durumun iletildiği bir haberleşme aracı olarak kullanılmıştı. Osmanlılar iki aylık kuşatmanın yaklaşık bir ayını şehrinde dış tahkimatı olan ravelini ele geçirmek için çaba sarf etmişlerdi. Kuşatma sırasında iki tarafın mücadelesi yeryüzünden çok yeraltında gerçekleşmiş, Osmanlı lağımcılarının ilerleyişine Avusturyalılar karşı lağımlar açarak cevap vermişlerdi.

Soru 5: Viyana kuşatması nasıl cereyan etti?

Viyana, kuşatmanın daha ilk gününde (14 Temmuz) düşme tehlikesi geçirdi. Avusturyalılar, Türkler tarafından siper yapımında kullanılmasın diye şehrin varoşlarını ateşe vermişlerdi. Ancak birkaç kıvılcım İskoçyalılar Kapısı civarındaki binalardan birisinin üzerine düşünce büyük bir yangın çıktı. Gittikçe yayılan yangın 1.800 ton barutun bulunduğu depoya doğru ilerlemekteydi. Buradaki barutun patlaması, o civardaki kale duvarları ile birlikte şehrin büyük bir bölümünü havaya uçurabilirdi. Halkta büyük bir panik başladı. Bir Türk casusunun şehre kundak koyduğu dedikodusu ortalıkta dolaşıyor ve sokaklarda Macar kıyafetinde kim yakalanırsa dövülüyordu. Bu sırada askerlikten kaçmak için kadın kıyafetine girmiş bir gencin, kafasındaki peruğu düştü. Halk, hainin o olduğunu zannederek, genci parçaladı. Panik devam ederken kale komutanının yeğeni 26 yaşındaki Yüzbaşı Guido Starhemberg'in aldığı tedbirler sayesinde yangın barut deposuna kırk adım kala söndürüldü.

Viyana müdafileri sayı olarak, Osmanlılar'ın dörtte biri idi. Ancak topçu kuvvetleri daha üstündü. Bu da şehrin uzun süre kendisini savunmasında önemli bir faktör oldu. Kuşatma uzadıkça Viyana'da yiyecek azalmış ve dizanteri başlamıştı. Halktan toplanan kap-kacaklar eritilerek kurşun dökülüyordu. Yaşı altmışa yaklaşan kale komutanı Ernst Rüdiger Starhemberg yaralanmasının yanısıra dizanteriye de yakalanmıştı. Ancak o halka güç, askere şevk vermeye devam ediyordu.

Osmanlılar asıl kuşatma mevkii olarak şehrin güneybatı kısmında yer alan Löbel ve Burg burçlarını seçmişlerdi. Eylül ayının başında Viyana'ya karşı Osmanlılar'ın beş yerde kazdığı lağımlar kale duvarlarına yaklaşmıştı. Bunların patlatılmasıyla kale düşebilirdi. Şehirdeki ümitsiz bekleyiş, 11 Eylül'de Viyana önlerine gelen yardım ordusu görülünce bir anda büyük bir

sevince dönüştü. Kiliselerin çanları çalınıp, sevinç gösterileri yapıldı. Artık kurtulmuşlardı.

Soru 6: ikinci Viyana Kuşatması'nın son raundunda gong nerede çaldı?

8 Temmuz 1683'te Petronell çarpışmalarında yenilerek Türk ordusunun Raab Nehri'ni geçmesine ve Viyana'yı 14 Temmuz'da kuşatmasına engel olamayan Charles de Lorraine komutasındaki Avusturya ordusu geri çekilmiş ve Charles de Lorraine Viyana'nın biraz batısında konuşlanarak, Osmanlı ordusunun artçı saldırılarını engellemek üzere İmparator Leopold tarafından görevlendirilmişti.

Osmanlılar'ın Avusturya'ya savaş ilan etmesinden itibaren, Papa XI. Innocentius, Katolik devletleri, aynı zamanda Alman İmparatoru olan Leopold, Alman prensliklerini Osmanlı'ya karşı yardıma davet etmişti. Bu çağrıya riayet eden birçok irili ufaklı devlet Avusturya ile ittifak anlaşması imzalamışlar ve güçleri nispetinde asker göndermeyi taahhüt etmişlerdi. Vatikan'ın çağrısı ile Avusturya'nın yardımına koşan ve yapılan antlaşma gereğince Haçlı Ordusunun başkomutanlığına getirilen Jan Sobiesky, yaklaşık 25 bin kişilik ordusuyla Lehistan'ın başkenti Krakow'dan 15 Ağustos'ta yola çıkmıştır. Saksonya'dan, Bavyera'dan ve diğer Alman Prensliklerinden gelen birliklerin tamamı 7 Eylül'de birleşerek topluca yürüyüşe geçmişlerdi.

Haçlı Ordusu ilerlerken, Sadrazam Yanıkkale'yi kuşatan Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı yardıma çağırmış, düşmanı keşif ve ilerleyişini taciz etme görevi ise Kırım Hanı Murad Giray'a verilmişti. Sadrazam, Wienerwald tepelerine orduyu taşıyarak düz ovada meydan muharebesi yerine Viyana'yı kuşatmaya devam etmiş ve düşmanın stratejik tepelere hakim olmasına engel olmamıştı. Osmanlı kuvvetleri bu yardım ordusuna karşı vaziyet alarak, savaşa hazırlandı. Ancak kuvvetlerin tamamı siperlerden çıkarılmadığı gibi, topçu tabyaları da şehre ateşe devam ediyorlardı.

12 Eylül'de Kahlenberg Tepesine ulaşan Haçlı ordusunun resmen komutanı Jan Sobiesky olsa da ordunun asıl komutasını Charles de Lorraine üstlenmişti. Nitekim bu durum ordunun dizilişine de yansımış savaş teamüllerine göre başkumandanın merkezde yer alması gerekirken

Sobiesky'nin birlikleri sağ kanatta görevlendirilmişti. Osmanlı ordusunda ise merkezde Kara Mustafa Paşa, sağ kanatta Budin Beylerbeyi Uzun İbrahim Paşa, sol kanatta ise Şam Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa yer almıştı. İki ordunun toplam mevcudu birbirine yakın olmakla beraber Osmanlı ordusu iki aydır süren kuşatmadan dolayı daha yıpranmış durumdaydı.

İki taraf arasında çatışma sabahleyin Nussberg mevkiinde başlamıştı. Düşmanın sağ kanadındaki Leh kuvvetleri ile çarpışan Sarı Hüseyin Paşa, düşmanı tutabilirken, sol kanatta yer alan Alman birlikleri, Osmanlı sağ kanadında yer alan İbrahim Paşa'yı mağlup etti. Alman birliklerinin, Lehler'i takviyesi ve Kırım Hanı'nın buraya yardım etmemesi üzerine, Kara Mustafa Paşa merkezden çektiği kuvvetleri sol tarafa kaydırdı. Ancak bu manevra sağ tarafın zayıflamasına sebep oldu. Durumu gören Sobiesky ise bu manevrayı yapan komutanın savaşı kaybetmiş olacağını sevinçle haykırıyordu.

Viyana'daki Avusturya muhafız kuvvetleri de sık sık taarruzlar yaparak Türk birliklerini iki ateş arasında bırakıyordu. Bu sırada Kırım Hanı kuvvetlerini alıp gitti. İlk olarak Osmanlı ordusunun sağ kanadı çöktü. Hüseyin Paşa'nın bütün direnişine rağmen, sol kanatta da muharebe üstünlüğü düşmanın eline geçti. Siperlerdeki askerler de çıkarıldı, ancak bozgun önlenemedi. İkindi vaktine gelindiğinde Osmanlı kuvvetleri bozulmuş ve düşman askerleri Osmanlı ordusunun merkezine girmeye başlamıştı. Kara Mustafa Paşa bu durum üzerine iki aydan beri Viyana'yı kuşatan Türk birliklerine Budin'e çekilme emri verdi. Kendisi savaşıp, şehid olma arzusundayken Sipahi Ağası Osman Ağa'nın zoruyla Sancak-ı Şerif'i de yanına alarak, harp meydanından uzaklaştı.

Kahlenberg muharebesinin kahramanı olarak Jan Sobiesky gösterilse de savaşta onun ve Leh birliklerinin katkısı kısıtlı olup, Osmanlı ordusunu asıl mağlup eden Alman kuvvetleri olmuştu. Almanlar ve Lehler arasındaki birbirini çekememezlik ve kıskançlık Haçlı birlikleri Viyana'ya girdikten sonra da devam etmiş ve İmparator Leopold, Viyana'ya geldikten sonra Sobiesky'e çok soğuk davranmıştı. Haçlı ordusundaki bu uyuşmazlık Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya bir hafta kadar vakit kazandırmış ve Osmanlı ordusunun tamamen imhasını önlemişti.

Soru 7: Osmanlı ordusunu Viyana önlerinde kim mağlup etti?

Savaşın kahramanı olarak tarihe geçen ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın çadırını ele geçiren Jan Sobiesky başkomutan olmasına rağmen muharebede başrolü oynamamıştır. Haçlı kuvvetlerinin en zayıf halkası olan Leh birlikleri, diğer bütün birliklerden daha geç Kahlenberg'e ulaşmışlar ve Sarı Hüseyin Paşa karşısında başarısız olunca Alman süvarisinin yardımıyla kurtulmuşlardı.

Kahlenberg'de Haçlılara zaferi sağlayan V. Charles de Lorraine[5] Avusturyalı-Alman subaylar ve Alman süvarisidir. Charles de Lorraine hem birliklerine mükemmel komuta etmiş, hem de Leh ordusunun açıklarını kapatmıştır. Muharebeye katılan Savoylu Prens Eugene, Louis von Baden, II. Maksimilyan Emanuel, Kont Caprara gibi sonraki yıllarda Avusturya adına büyük başarılara imza atacak çok yetenekli komutanlar da Kahlenberg Muharebesi'nde önemli rol oynamışlardı.

Soru 8: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ikinci Viyana Kuşatması'ndaki hataları nelerdir?

Tarihçiler Merzifonlu'nun hataları olarak şunları gösterirler:

a. Şehrin zorla alınma ihtimali varken, yağma olmaması ve Viyana'nın tahrip edilmemesi için kuşatmayı ağırdan alması.

b. Jan Sobiesky Viyana'nın imdadına yetiştiğinde, ona karşı koymak için askerin önemli bir kısmını siperlerden çıkarmaması ve kuşatmayı bozmamak için düşmana az bir kuvvet ile karşı koyması.

c. Viyana'ya yardıma gelen orduyu küçümsemesi.

d. Büyük topların getirilmemesi.

e. Düşman ordusunun ateşli silahların kullanımında nicelik ve nitelik bakımından Osmanlılardan üstün olması

Soru 9: Osmanlı ordusu Viyana önlerinde neler bıraktı?

Osmanlı ordusu panik hâlinde dağılarak, Viyana önlerinden çekilirken bütün ağırlıklarını geride bırakmıştı. Düşmanın ele geçirdiği ganimet 600 torba dolusu altın tutuyordu. Ayrıca sayısız mücevher, değerli silahlar, som altından çekmeceler, saatler ve halılar vardı. 15 bin çadır, 10 bin manda, 5 bin deve, 10 bin koyun ile Osmanlı ordusunun toplarının hemen hemen

tamamını ele geçirmişlerdi. Sadrazamın muhteşem otağı da Viyana önlerinde kalmıştı. Bugün Viyana, Krakow, Karlsruhe gibi şehirlerdeki müzelerde Osmanlılar'dan kalan çadırlar, silahlar, bayraklar sergilenmektedir. Osmanlı topları ise Saint Stephan Kilisesi'nin büyük çanının dökümünde kullanıldı. Bu çan daha sonraki yıllarda, belki de Osmanlılar'ın ahından dolayı kilisenin üzerine düşerek parçalandı. 1952'de kilisenin restorasyonu sırasında kalan parçalar tekrar eritilerek, yeniden çan yapıldı.

Osmanlı ordusunun arkasında bıraktıklarının içinde yüzlerce çuval kahve de bulunuyordu. Türk ordugâhında casus olarak dolaşıp, çeşitli söylentiler çıkaran ve Viyana'nın dışarıdaki kuvvetlerle irtibatını temin eden Leh asıllı Koltschitzky, yaptığı hizmetler karşılığında mükâfat olarak bu kahve çuvallarını almıştı. Bunlarla Viyana'nın ilk kahvehanesi olan *Mavi Şişe'yi* kurdu. Kahvenin Avrupa'ya yayılması Osmanlı ordusundan kalan bu kahveler ile oldu.

Soru 10: Ayçöreği nasıl ortaya çıktı?

Sabahları bir fincan kahve ile fırından yeni çıkmış ayçöreği Avrupa'nın birçok yerinde hayatın bir parçasıdır. Kahve gibi ayçöreği de İkinci Viyana Kuşatması'ndan kalmadır.

Bir rivayete göre Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683'teki İkinci Viyana kuşatması sırasında, pastalarıyla meşhur olan Viyana'da un karneyle veriliyordu. Bunun üzerine fırıncılar çareyi çöreklerde ölçüyü küçülterek, Osmanlı'nın sembolü olan hilal biçiminde çörek pişirdiler. Böylece yanlış olarak Fransızlar'a ait sanılan, "kruvasan", yani ayçöreği doğdu.

Ayçöreğinin doğuşu ile ilgili birkaç rivayet daha vardır. Osmanlı kuşatmasından kurtulan Viyana halkı günlerce şükran duası etmişti. Fırıncılar da sembolümüz olan hilal biçiminde çörek yaparak, şehrin kurtuluşunu kutlamışlardı. Bir diğer rivayet de Türk toplarının gürültüsünden ekmek yapan fırıncı, elindeki hamuru yere düşürünce, hamurun yerde ay biçimini alması sonucunda ayçöreğinin ortaya çıkmasıdır.

En kuvvetli rivayet ise şudur: Viyana'da Strauch ile Heidenschuss sokaklarının birleştiği köşede şaha kalkmış atın üzerinde kılıcı elinde bir Osmanlı askeri heykeli vardır. İkinci Viyana kuşatmasından sonra bu mevkiye

dikilen asker heykeli zamanla yıpranınca 19. yüzyılın sonlarında heykelin aynısı yeniden yapıldı. Heidenschuss kelimesinin manalarından birisi “Fırıncı’nın darbesi”dir. Heykelin yapılış sebebi de Viyana’yı Türkler’den kurtaran fırıncının anısını yaşatmak içindir.

Osmanlı ordusu 1683’te Viyana kuşatması sırasında surları aşmak için top ateşinden daha çok, İstanbul’un fethinden beri etkili bir yöntem olarak kullandıkları lağım atmayı tercih etmişlerdi. Bu teknikte kale duvarlarının altından kazılan tüneller patlayıcıyla doldurulup ateşlenir, meydana gelen patlamayla surlar yıkılırdı. Yeniçağ’da kale müdafileri surlarının lağımla yıkılmasını önlemek için duvarların üzerine içi su dolu kovalar koyup, surların altından tünel kazılıp kazılmadığını anlamaya çalışırlardı.

Avusturyalılar, Osmanlılar’ın birçok lağımını önceden tespit edip engellemişlerdi. Kuşatmanın son günlerinde Osmanlı lağımcıları Avusturyalılar’a belli etmeden şehrin surlarına kadar bir tünel kazmışlardı. Patlayıcıları ateşledikleri takdirde surlar havaya uçacaktı. Surlara yaklaşık 400 metre mesafede dükkânı olan bir fırıncı sabahleyin erkenden ekmek ve pastalarını hazırlamak için kalkmıştı. Hamur yoğururken yeraltından gelen gürültüleri duyunca işini gücünü bırakıp koşa koşa askerleri buldu.

Durumu öğrenen Avusturyalı askerler hemen karşı bir tünel kazıp Osmanlılar’dan önce lağımı patlattılar. Kazdıkları tünelin altında kalan onlarca Türk askeri şehid oldu. Fırıncının durumu erkenden haber vermesi Viyana’yı kurtarmıştı.

Osmanlı ordusu Viyana önlerinde bozguna uğratıldıktan sonra, Avusturyalı yetkililer şehrin kurtulmasında katkıları olanları ödüllendirmeye başladılar. İlk ödüllendirilenlerden birisi Viyana’yı kurtaran fırıncıydı. Viyana’yı savunan Kont Starhemberg, fırıncıya ne istediğini sordu. Fırıncı da “Türkler’e karşı kazanılan büyük zaferi yaşatmak için Osmanlılar’ın sembolü olan hilali kullanarak bir çörek yapmak istediğini, kahvaltıları süsleyecek bu çöreği yapmaya da sadece kendisinin yetkili kılınmasını” talep etti. Kont Starhemberg fırıncının isteğini kabul etti. Böylece Avrupa ülkelerinin kahvaltılarının değişmez parçası kruva-san, yani ayçöreği ortaya çıktı.

Soru 11: Kırım Hanı Viyana kuşatması sırasında ihanet etti mi?

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Kırım Hanı Murad Giray'ı Viyana'ya altı saat mesafede, Tuna Nehri üzerinde bulunan bir taş köprünün muhafazası ile görevlendirmişti. Kırım Hanı Viyana'ya doğru gelecek düşman kuvvetlerinin bu köprüden geçişini engelleyecekti. Geçişi engelleyemezse düşman ordusunu arkadan çevirecekti. Ancak bunları yapmadı.

Viyana kuşatmasında bizzat bulunmuş olan, Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarihinde bu hadiseyi şöyle anlatır; "Murad Giray, düşmanın Tuna'yı geçmesine engel olmak için görevlendirildiği İskender Köprüsü'nü muhafaza edememiş ve yüksek bir yerden elini böğrüne koymuş olduğu halde düşmanın geçişini seyrediyordu. Bu durum üzerine imamı yanına giderek:

- *"Han'ım şu bölük bölük geçen kâfirleri kırdırsanız gerisi kesilmez miydi?" demesi üzerine Kırım Han'ı*

- *"Behey Efendi sen bu Osmanlı'nın bize ettiği cevri bilmezsin. Yanlarında Eflak ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı. Bu düşmanın durumunu kaç defa bildirdim. Düşman çok, mukavemet mümkün değil, askeri siperlerinden çıkarıp, gerekirse saf cengi edelim ve illa selamet yere gidelim dedim, inadından dönmeyip söz geçiremedim. Tekdir yollu cevaplar gönderdi. Mektubunda kokmuş beygir eti yediğimize kadar yazmış. İnşaallahu Teâlâ bu düşmanın defi yanımda işten bile değildi ve bilirim ki dinimize de düşmez ihanettir. Lakin gayret beni komadı, onlar da görsünler kendilerin, kaç akçelik adam imiş. Tatar kadrin bilsinler"* dedikten sonra kuvvetlerini alarak, ordugâha geri döndü".

Kırım hanlarının soyundan gelen Mehmed Giray ise Kırım hanlarına dair yazdığı eserinde Merzifonlu'yu suçlar ve onun Kırım Hanı'nı suçlayıcı davranışlarından dolayı Murad Giray'ın Viyana'ya yardıma gelen Hristiyan ordusuna karşı kayıtsız kaldığını belirtir.

Soru 12: Jan Sobiesky niçin Avusturya tarafında savaştı?

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyıldaki geleneksel politikası Lehistan'ın tampon bir bölge olarak kalmasıydı. Bu dönemde Lehistan'ın Avusturya hakimiyeti altına girmemesi için çalışılmış, Lehistan'a karşı askerî bir harekât düzenlenmemişti. Ancak XVII. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinden gelip, Osmanlı topraklarına saldıran Kazaklar sebebiyle bu

politika terkedildi. II. Osman'dan itibaren Kazaklar'ın saklandığı Lehistan'a düzenlenen seferler, bu ülkeyi Osmanlı karşıtı cepheye itti.

Kırım Hanı, 1652'de Batok'da kazandığı zaferden sonra Lehistanlı 300 asili öldürtmüştü. Bunların arasında Krakow Kalesi'nin komutanının oğlu Marek Sobiesky de vardı. Ertesi yıl ise Marek'in kardeşi Jan Sobiesky, Kırım Hanı tarafından esir edildi ve Han'ın sarayına götürüldü. Bir süre sonra kurtulan Jan, zamanla Lehistan'da Krallık Büyük Mareşalliği'ne kadar yükseldi. Sobiesky, hemen hemen her yıl Kırımlılarla savaştı. 1672'den sonra Osmanlı orduları ile karşı karşıya geldi. 1673'te Hotin önlerinde Osmanlı kuvvetlerine karşı kazandığı zafer itibarını artırdı. Leh Kralı'nın ölümü üzerine, 21 Mayıs 1674'te kral seçildi. Krallığı kabul ederken, tacını *'Türkleri kesin yenilgiye uğratırsa giyeceğini"* ilân etti. Ancak bu zaferi kazanmadan, iki yıl sonra tacını giydi. Asıl zafer onu yedi yıl sonra Viyana önlerinde bekliyordu.

Soru 13: Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kafatası neredlast?

Viyana bozgununda önemli suçu olmasına rağmen Kara Mustafa Paşa, orduyu tekrar toplayarak düşman saldırılarını püskürtür umuduyla görevinde bırakılmış, cezalandırılmamıştı. Ancak İstanbul'da bulunan rakiplerinin aleyhinde çalışması sonucunda, IV. Mehmed hakkında ölüm emrini verdi. 25 Aralık 1683 günü, İstanbul'dan gönderilen görevliler İkinci Viyana Seferi'nin ihtişamlı serdarını boğdular. Cenaze namazı kılındıktan sonra başı kesilip, kafa derisi yüzüldü ve içi doldurularak İstanbul'a gönderildi. Bir diğer iddiaya göre ise kafa derisi değil kesik kafası içi bal dolu bir keçeye konularak IV. Mehmed'e gönderildi. Bir diğer iddiaya göre ise gönderilen kafa derisi değil sadrazamın bal dolu bir keçeye konulmuş kesik kafasıydı.

Merzifonlu'nun kafatası meselesi 200 yıldır tartışılıyor. Ancak Tarihçi Richard Kreutel'in o yılların görgü şahitlerine, yani Kardinal Leopold Graf Kollonitsch'e, İstanbul'da bulunan Avusturya Tercümanı Georgio Cleronome ve Osmanlılar'ın eline esir düşüp sadrazamın sarayında hizmet eden Claudio Angelo di Martelli'ye ve Türk kaynaklarına dayanarak yaptığı araştırmalar Merzifonlu'nun kafasının değil, kafa derisinin yüzülerek IV. Mehmed'e götürüldüğü sonucunu ortaya çıkardı. Kara Mustafa Paşa ile birlikte seferde bulunan Teşrifatçı'nın kaleme aldığı sefer günlüğünde

cellatların boğduktan sonra sadrazamın kafasını kesmeyip, kellesini yüzdükleri yazılıdır. Ayrıca 1764'te papaz Laurenz Doberschiz, “Merzifonlu'nun kafası boğdurulduğu ipek halatla birlikte Viyana'da sivil halk silahhanesinde bulunmaktadır. Bunu gözümle gördüm” demekteydi. Merzifonlu'nun kafa derisi sultana gösterildikten sonra, Edirne'ye gömülmüş ve bir mezar yapılmıştı.

Merzifonlu'nun cesedi Belgrad'da sarayının karşısındaki caminin avlusuna defnedilmişti. Belgrad 1688'de Avusturyalılar'ın eline geçince, cami kiliseye dönüştürüldü, mezarı iki Cizvit keşişi tarafından açılarak kafatası alınıp Kardinal Leopold Graf Kollonitsch'e götürüldü. Leopold Graf Kollonitsch, gümüş işçiliği ile ünlü Augsburg'da gümüş bir kutu yaptırarak kafatasını içine koydurup, silah deposuna hediye etti. Uzun süre Viyana Belediyesi'nde saklanan kafatası daha sonra Viyana Şehir Müzesi'ne nakledildi. Yıllarca müzede ve çeşitli yerlerde sergilenen kafatası, ahlak kurallarına uygun olmadığı için son yıllarda artık sergilenmiyor ve ne yapılacağı tartışılıyor.

Avusturyalılar, Merzifonlu'nun yalnız kafatasını alıp, götürmemiş, kaburga kemiklerini de mezarından almışlardı. Avusturyalı araştırmacı Kertsin Tomenendal'in araştırmaları sonucunda paşanın kaburga kemiklerinin Kremsmünster Benedikten Manastırı'nın mahzenlerinde olduğu ortaya çıktı. Avusturyalı askerler, yalnız Merzifonlu'nun değil birçok Türk'ün de mezarını açarak kafatası ve kemikleri ganimet olarak almışlardı. Tüccarlar Viyana'da şehid edilen Türkler'in kafalarını varillerle taşıyarak satttılar. Haçlı zaferinin anısına çok sayıda kurum bu kafaları satın aldı. 1684'te Leipzig'de kurutulmuş Türk kafalarının şehid askerin rütbesine göre fiyatlandırılarak satıldığı görülür.

Avrupalılar, o dönemde Osmanlılar'dan çok korktukları için Türkler'in kemik parçaları, derileri ve kafatasları muska olarak taşınırdı. Saraylarda Türk kemiklerinin bulunduğu “Turkenpopanz” adı verilen koleksiyonlar mevcuttu. Ayrıca kaleleri Türkler'e karşı dayansın, kuvvetli olsun diye kale temellerine Türk kafatasları gömerlerdi. Tarihçi Karl Teply, Karlstadt Kalesi'nin inşası sırasında kalenin temeline 900 Türk'ün kafatasının atıldığını söyler.

Soru 14: ikinci Viyana Kuşatması sonrasında uğranılan bozgunun Osmanlı imparatorluğu’na ne tesirleri oldu?

16 yıl süren savaşların sonunda imzalanan Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları’yla yaklaşık 350 bin km^2lik toprak Avusturya, Venedik, Rusya ve Lehistan’a bırakıldı. Bu toprakların kaybedilmesi imparatorluğu prestij kaybına uğratıp, devlet gururunun incinmesine ve buralardan elde edilen gelirlerin de kaybedilmesine sebep oldu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’na vergi ve asker veren devletler de (Erdel ve Lehistan) bu yükümlülüklerinden kurtuldular. Osmanlılar, Karlofça’dan sonra bütün politikalarını bu mağlubiyetlerin rövanşını alıp, eski topraklarına tekrar sahip olmaya göre düzenlediler.

İkinci Viyana Kuşatması sonrasında 16 yıl süren savaş dönemi Osmanlı İmparatorluğu’nu malî ve idarî açıdan büyük buhranlarla karşı karşıya bıraktı. Savaşlar sebebiyle giderler artmış, gelirler ise toplanamaz olmuştu. İmparatorluğun önemli tarım toprakları ve maden vs. türü işletmelerinin harp alanları içerisinde olması sebebiyle buralardan toplanan gelirlerden tamamen mahrum kalındı. İmparatorluk, harcamalarını azalan hazine gelirleri ile karşılayamayınca, ordunun finansmanı için halktan yeni ve geçici vergiler toplanmaya başlandı. Bunların en önemlisi *imdad-ı seferiyye* ismiyle alınan vergidir. Bu vergi başlangıçta savaş harcamaları ve maaş ödemeleri için, sonradan ödenmek üzere halktan ve durumu iyi olan tüccar ve esnaftan alınmış borçtu. Diğer vergilerden muaf olan ulema ve askerî sınıf da bu vergiyi vermekle yükümlü tutuldu. Bu vergi savaşın ağırlığı altında zor duruma düşen devletin halktan aldığı ve sonra ödeyeceği borç iken, fiilen varlık vergisi hâline dönüştü. Karlofça barışından sonra bu vergi halktan talep edilmemişse de, daha sonraki savaş yıllarında tekrar uygulamaya konuldu. 1711’den sonra başlayan savaşlar sebebiyle tekrar *imdad-ı seferiyye* adı altında alınmaya başlandı. 1718’de savaşların sona ermesiyle başlayan barış zamanında bu vergi ismen alınmıyor görünüyorsa da, gelirin devlete sağladığı katkıyı devam ettirmek için *imdad-ı hazariyye* adı altında toplanmaya başlanmıştı. Böylece bu vergiler savaş ve barış yıllarına yayılan ve birbirini tamamlayan daimi vergiler oldular.

Mali buhranı çözmek için başvurulan bir diğer yöntem de mukataa, gümrük gibi yerlerden duaguyluk ve mütekaidlik için maaş alanların gelirlerinin

yarısının hazineye aktarılmasıydı. Ancak para sıkıntısının bitmemesi üzerine bakırdan mangır adı verilen bir para bastırılarak, iki akçeye tekabül ettirildi. Ancak bu para piyasada rağbet bulmadı. Mallarını mangır karşılığında satmak istemeyen üretici ve tüccarlar İstanbul'a mal göndermemeye başladılar, bu da hayat pahalılığını artırdı.

İdari düzen de önemli ölçüde aksadı. Asker malî buhran yüzünden maaşlarını alamayınca ayaklandı ve Avusturya cephesini terkederek IV. Mehmed'i tahttan indirip, yerine II. Süleyman'ı çıkardı. Bu taht değişikliği verilemeyen maaşların üzerine bir de cülûs bahşişi yükünü ilave etti. Uzun süren savaş yılları asker kadrolarının şişmesine ve devletin ödeyeceği maaşların da artmasına sebep oldu. Savaş kargaşası yüzünden boşalan kadrolar tespit edilemediğinden, bu kadroların gelirleri başkaları tarafından alınmıştır. Boşalan kadrolar, zaman zaman yapılan yoklamalarla ortaya çıkarılabilmiştir. Beylerbeyi ve sancakbeylerinin cephelerde bulunması sebebiyle idarî boşluk doğmuş, ekonomik güçlüklerin de artmasıyla eşkıyalık faaliyetleri yaygınlaşmıştır.

Soru 15: ikinci Viyana Kuşatması sırasında Osmanlı ordusu teknik olarak Avrupa'dan geri mi kalmıştı?

Bütün Ortaçağ boyunca, küçük prenslikler ve derebeylikler Avrupa'da etkili olmuşlar ve güçlü merkezî devletler kurulamamıştı. Ortaçağın bu siyasî yapılanması içerisinde, savaşlar küçük boyutlu birliklerin çatışması şeklinde gerçekleşmişti. Ortaçağ Avrupası'nda savaşların sonucunu zırhlı ağır süvari birlikleri belirlemekteydi.

Avrupa'daki bu durgun askerî yapılanma, ateşli silahların icadı ve Osmanlılar'ın Balkanlar'da ilerleyişi neticesinde son bulmuştu. Ateşli silahlarla surların kısa bir sürede yıkılmasıyla derebeylik sistemi çökmüş ve Fransa, İngiltere, Avusturya gibi güçlü millî krallıklar ortaya çıkmıştır. Merkezi bir orduya sahip olan Osmanlılar karşısında, Avrupa orduları da ağır süvarilerin kullanımına ve şövalyeliğe dayalı askerî sistemden, mızrak kullanan piyade birliklerine geçiş yapmıştı. Böylece, Avrupalı ordularında sayısal bakımdan hızlı bir artış yaşanmıştı. 16. yüzyılın başında 20-30 bin kişiden oluşan Fransa ordusu yüzyılın sonunda 70-80 bin kişiye ulaşmıştı.

Avrupa ordularında 16. ve 17. yüzyıllarda giderek tüfek kullanımında artış yaşandı. Mesela 16. yüzyılın ilk yarısında birliklerinin yalnızca onda

biri tüfek kullanan Avusturya ordusunda 17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bu rakam yüzde elliyi aşmıştı. Avrupa ordularında top ve tüfek kullanımındaki bu artış Osmanlı ordusunu olumsuz etkilemiş ve Osmanlı ordusunun sayısal ağırlığını teşkil eden timarlı sipahi birliklerinden vazgeçilerek yeniçeri sayısı artırılmış bu durum hem timar sisteminin bozulmasına hem de maliyenin nakit açığı ile karşılaşmasına sebep olmuştu.

Avrupalılar, Osmanlı ilerleyişini durdurmak için ise ilk kez 15. yüzyılda Kuzey İtalya'da uygulanan "trace italienne" adındaki modern sur tekniğinden faydalanmışlar ve Macaristan'daki kalelerde bu tahkimat biçimini uygulamışlardı. Yıldız şeklinde, alçak ancak kalın duvar tekniğinin uygulandığı bu tahkimatlarda, en dış hatlarda çitler ve hendeklerden yararlanıyor, bastiyon adı verilen dışa doğru çıkıntılı burçlar vasıtasıyla kaledekiler, kuşatma ordusuna karşı çapraz top ateşi ile karşılık verme imkânı yakalamaktaydılar.

Top kullanımında ise iki tarafın birbirlerine belirgin bir üstünlüğü yoktu. Osmanlı topları daha değerli ve dayanıklı bir maden olan bronzdan üretilmekteydi. Döküm tesisleri ve hammadde bakımından da Osmanlılar öndeydiler. Avrupalılar ise daha çok demirden top üretimi gerçekleştirilmekteydi. Bununla beraber özgül ağırlığı bronza göre daha hafif olan topların taşınması daha kolaydı. Avrupalılar'ın topları biraz daha uzun menzilli atışlar gerçekleştire-biliyorlardı. Buna karşın Avrupalılar'ın bu konudaki en büyük artısı üretimde belirli bir standardı yakalamaları ve aynı modeldeki topların aynı çapta ve ağırlıkta olmasıydı.

Soru 16: ikinci Viyana Kuşatması'nda uğranılan hezimet Osmanlı imparatorluğu'nun çöküşünü mü göstermektedir?

Osmanlı kuvvetlerinin Viyana önlerinde mağlubiyetlerinin yanısıra daha sonraki savaşların da çoğunu kaybetmesinin üzerinde durmak, o dönemdeki hadiseleri anlamak açısından önemlidir. Avrupa'nın dört büyük devletine karşı birçok cephede savaş vermek zorunda kalınması mağlubiyetlerin önemli faktörlerindendir. Ancak bir diğer önemli faktör ise yukarıda bahsettiğimiz üzere Osmanlı ordusunun Avusturya'ya karşı yaptığı seferlerde devamlı olarak kale kuşatması ile uğraşması ve meydan savaşında karşılarına çıkılmaması sonucunda askerî yapısının değişmesidir.

Gabor Agoston bu dönemde meydana gelen ve tarih kitaplarımızda pek zikredilmeyen mağlup olduğumuz meydan muharebelerine dikkati çeker. Kale kuşatmalarında uzmanlaşan Osmanlı ordusu, 30 yıl savaşları döneminde askerî sahada büyük bir gelişme sağlayan Avusturya karşısında 1683-1699 yılları arasında yaptığı on beş meydan muharebesinin (1683'te Alaman Dağı (Kahlenberg) ve Ciğerdelen (Parkany), 1684'te Vac, Erd ve Obuda, 1685'te Tat, 1686'da Zenta, 1687'de Nagyharsany ve Batoçina, 1690'da Zernyest, 1691'de Salankamen, 1694'te Petervaradin, 1695'te Lugos, 1696'da Heteny, 1697'de Zenta) on ikisinde mağlup oldu. Zaten XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da meydana gelen ve "askerî devrim" diye nitelendirilen gelişmeler sonucunda ordu yapısı değişen Avusturya kuvvetleri 1596'da yapılan Haçova (Mezökeresztes) Meydan Muharebesi'ni kazanma durumunda iken disiplinlerini kaybetmeleri sebebiyle mağlup olmuşlardı. 1593-1606 yılları arasındaki savaşlarda dikdörtgen hâlinde oluşturulmuş ve kontramarş taktiğini izleyen tüfekli Avusturya piyadeleri karşısında Osmanlı timarlı sipahileri varlık gösteremedi. Bu yüzden Osmanlı ordusunda süvari kuvvetleri yerine tüfekli piyade askeri istihdamı arttı.

XVII. yüzyıl ortalarında Mareşal Montecuccoli Avusturya ordusunu paralı askerî sistemden düzenli birliklere geçirerek, ordunun disiplin gücünün artmasını sağladı. Nitekim yeni askerî gelişmeleri bünyesine uygulayan ve meydan muharebeleri konusunda tecrübeli komutanlara sahip olan Avusturya ordusu, 1664'te Sengotar'da kendisinden daha büyük Osmanlı kuvvetlerini mağlup etti. Aslında bu savaş gelecekteki olayların bir habercisiydi. Ancak iyi değerlendirilemedi.

Osmanlı İmparatorluğu İkinci Viyana Kuşatması'nda uğradığı bozgunun ardından Avusturya-Lehistan-Venedik ve Rusya tarafından kurulan Mukaddes İttifak'a karşı 16 yıl savaştı, ancak bozgunu önleyemediğinden, 1699'da, o zamana kadarki tarihinde ilk defa görülen ve en ağır toprak kayıplarını içeren Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmadan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşe geçtiği ve devamlı mağlubiyetlere uğradığı genel bir kanaattir. Fakat Osmanlılar, Karlofça'dan sonra kendilerini toparlayarak, rövanşa geçtiler. 1739'a gelindiğinde Avusturya'ya bırakılmış bir kısım Macar toprakları ile Lehistan'ın aldığı Podolya haricinde kaybedilmiş bütün topraklar geri alınmıştı.

Viyana sonrası Avrupa’nın dört büyük devletiyle 16 yıl dişe diş mücadele etmesi dahi Osmanlı’nın gücünün o tarihlerde bitmediğini gösterir. Ayrıca 1697’den sonra Osmanlılar’ın karşısına dünya harp tarihinin en önemli isimlerinden birisinin çıkması da, dengeleri bozan bir unsur olmuştur. Bu Savoylu Prens Eugene’dir. Osmanlı İmparatorluğu bu tarihlerde böyle bir komutan çıkaramadı. Eugene’nin bu savaşlarda ne kadar önemli bir faktör olduğu ölümünden sonraki yıllarda açıkça ortaya çıkmıştır. Onun ölümünden sonra Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya ve Rusya arasında meydana gelen 17361739 savaşında ise galibiyet Osmanlılar’ın olmuştu. Bu dönemde Osmanlılar’ın askerî yapılarını belirli bir ölçüde yenileyebilmeleri de, Avusturya karşısında tekrar başarılı olmalarının diğer bir sebebidir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş yılları 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından sonra başlar. Osmanlılar ilk defa bu savaşta bir ülkeye karşı ağır bir mağlubiyete uğradılar ve bundan sonra bir daha bellerini doğrultamadılar. Bunun da en önemli sebeplerinden biri, 1739’daki başarıdan sonra tehlike geçti diye yapılmakta olan askerî yeniliklerin terkedilmesi ve rehavet ortamına girilmesidir. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Sanayi İnkılâbı’nın meydana getirdiği gelişmeler sebebiyle, Avrupalı devletlerle ara gittikçe açıldı ve olaylar iyice Osmanlı İmparatorluğu’nun aleyhine gelişti.

VİYANA BOZGUN YILLARI

Soru 1: Viyana Bozgunu'ndan sonra ne tedbirler alındı?

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 12 Eylül 1683'te Kahlenberg Muharebesi'nin kaybedilmesi üzerine iki aydan beri Viyana'yı kuşatan Türk ordusuna Budin'e çekilme emri vermesi, yeni bir dönemin başlangıcıydı. Avusturyalılar, Viyana kuşatması öncesinde barış yapmak için çırpınmışlar, ancak Merzifonlu'nun Avusturya seferini engelleyememişlerdi. Kuşatma öncesi aciz durumda olan Avrupalılar, Osmanlılar'ın beklenmedik bozgunu üzerine farklı bir konuma gelmişlerdi.

Viyana'yı kurtaran Haçlı ordusundaki müttefikler, önce Osmanlı ordugâhını yağmayla, daha sonra da şehre kimin ilk gireceği ile uğraştıkları için bozguna uğrayan Türk ordusunu takip edemediler.

Osmanlı ordusu, bozgundan bir gün sonra Yanıkkale'ye vardı. Sadrazam, Viyana önlerindeki muharebede cepheyi terkeden ve sefer sırasında çeşitli anlaşmazlıklar yaşadığı Budin Valisi Uzun İbrahim Paşa'yı 14 Eylül'de idam ettirdi. İbrahim Paşa, idam edilmeden önce çevresindekilere, "Sultana haksız yere idam edildiğini, ancak devleti içine düştüğü bu badireden de Merzifonlu'nun çıkaracağını söylediğini" iletmelerini istedi. Hammer, paşanın devlet menfaatleri için kendisini idam ettiren sadrazamı korumasını, "Bu durum Roma'da bile görülmez" şeklinde yorumlar.

Sadrazam, bozulan orduyu toparladıktan sonra, 22 Eylül'de Budin'e vardı. Zaman zaman ağır cezalar vererek, bozgundan dolayı yılgınlık gösterenleri disiplin altına almaya çalıştı. Düşmanı karşılamak üzere kalelerinde beklemeyen Vesprem ve Papa komutanlarını, kendisinin arkasından

Budin’e gelmeleri üzerine idam ettirdi. Bozgunda rolü olan Kırım Hanı Murad Giray, padişahtan onay alınarak azledildi ve yerine 30 Eylül’de II. Hacı Giray Kırım Hanı tayin edildi.

Soru 2: Merzifonlu niçin öldürüldü?

Viyana’yı kurtaran müttefikler, üzerlerinden zafer sarhoşluğunu attıktan sonra 18 Eylül’de Osmanlı topraklarına doğru harekete geçtiler. Merzifonlu, bunun üzerine Budin Valisi Kara Mehmed Paşa’yı düşmanı karşılamak üzere gönderdi. Kara Mehmed Paşa, 7 Ekim’de Ciğerdelen Kalesi önlerinde, Lehistan Kralı Sobiesky’i mağlup etti. Ancak Sobiesky’nin arkasından gelen düşman ordusu kalabalıktı. Kara Mehmed Paşa, 9 Ekim’de yine Ciğerdelen önlerinde meydana gelen muharebede mağlup oldu. Bu gelişme üzerine Ciğerdelen Kalesi, düşmana teslim oldu. Müttefikler, daha sonra Estergon’a doğru yola çıktılar. Sadrazam da bu sırada düşmanı karşılamak üzere bazı birlikler gönderdikten sonra 16 Ekim’de Belgrad’a doğru hareket etti.

Haçlılar, Estergon önlerine vardıklarında kale komutanı Deli Bekir Paşa, savaş taraftarıydı. Ancak asker kalenin verilmesi için isyan edince, Estergon müttefiklerin eline geçti.

Viyana bozgununda önemli suçu olmasına rağmen Kara Mustafa Paşa, orduyu tekrar toplayarak düşman saldırılarını püskürtür umuduyla görevinde bırakılmış, cezalandırılmamıştı. Ancak Viyana bozgunu haberi gelince sadrazamın en büyük düşmanları olan Mirahur Sarı Süleyman ve Harem Ağası Yusuf Ağa oturdukları yerden kalkıp, döne döne oynamışlardı. Merzifonlu, sadrazamlığı sırasında Mirahur Süleyman Ağa’yı idam ettirmek için padişaha 18 defa telhis sunmuş ama muvaffak olamamıştı.

Mirahur Sarı Süleyman Ağa’nın ölüm korkusu çektiği günler geride kalmış, sıra kendisine gelmişti. Sarı Süleyman ve Yusuf Ağa, 1 Ekim 1683’te serhaddeki en önemli kalelerden Estergon Kalesi’nin düşman eline geçmesi üzerine sadrazamla bu işin yürümeyeceğine padişahı ikna ettiler ve IV. Mehmed, Merzifonlu hakkında ölüm emrini verdi.

İstanbul’dan gönderilen görevliler, 25 Aralık 1683’te İkinci Viyana Seferi’nin ihtişamlı serdarının ölüm fermanını Belgrad’a getirdiler. Orduda teşrifatçı olarak görev yapan ve ismini bilmediğimiz bir müellif Vekayi Beç

isimli eserinde Merzifonlu Mustafa Paşa'nın nasıl idam edildiği şöyle anlatır:

"Bugün öğlen vaktinde İstanbul tarafından Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa gelip ve Çavuşbaşı Mehmed Ağa gelip sâhib-i devlet olan Veziriazam Mustafa Paşa'dan mührü ve sancak-ı şerif ve Ka'be-i Mükerreme'nin anahtarını alıp kendisini rahmete gönderdiler ve Yeniçeri Ağası Vezir-i Mükerrem Mustafa Paşa hazretleri veziriazam vekili ve Kapıcılar Kethüdası ve Çavuşbaşı Mehmed Ağa Kethüdâ Ali Ağa'ya misafir oldu.

Bu işin tafsilatı şöyle olduki, merhum veziriazam öğlen namazını edâ için seccadeler serdirip, imam efendi sünnete başlamışken Kara Mustafa Paşa da kalkıp namaza başlayacakken, sokakta at şamatası meydana gelince, kendileri nedir diye sokağa nâzır pencereden baktıkta, yeniçeri ağası ardınca kapıcılar kethüdası ve çavuşbaşı geldiğini görünce, imam efendi namazı boz, birşeyler oldu derken, gelen görevliler de duraklamadan saraya girip yukarıya çıktılar. Kethüda Ali Ağa, durumdan haberdar olarak önlerine çıkıp, hiç söz söylemeden veziriazamın yanına girdiler. Yeniçeri ağası etek öptükten sonra, kapıcılar kethüdasıyla, çavuşbaşı ağa selam verip, veziriazamın karşısında durdular.

Veziriazam, "ne haber" dedikte kapıcılar kethüdası ağa, "Şevketli padişahımız mührü şerif ile sancak-ı şerifi ister" dedi. Kara Mustafa Paşa da, emir padişahımın deyip koynundan mührü çıkarıp ve sancak-ı şerifi de sandığıyla getirip teslim eylediler. Daha sonra "ölüm var mıdır?" dedikde kapıcılar kethüdası, "Açık olmak gerek, Allah imandan ayırmaya" dedi. Bunun üzerine veziriazam "Rıza Allah'ın deyip seccâde koy" dedi. İstanbul'dan gelen ağalar dışarı çıktılar. Veziriazam, öğlen namazını edâ edip, asla öfkelenmedi. Duasını bitirip, ellerini yüzüne sürdükte iç ağalarına, "Varın siz gidin" deyüp "Kendi eliyle kürkünü ve sarığını çıkarıp, gelsinler" dedi. Cellatlar gelince, "Şu halıyı kaldırın. Cürm toprağa düşsün" deyip halıyı kaldırttı.

Cellatlar iplerin hazır eyledikte, veziriazam elleriyle sakalın kaldırıp, "Bir hoşça üslupla takın" deyip kadere rızâ dedi. Cellatlar da ipi iki üç defa çektikte veziriazam ruhunu teslim eyledi. Daha sonra veziriazamın cesedi soyulup, aşağı saray avlusunda bir köhne çadırda yıkanıp, yine avluda namazı edâ olunduktan sonra cenaze çadıra götürülüp tabut içine kellesin yüzüp, ardından, kaldırılıp veziriazamın sarayının karşısında olan caminin

avlusuna defnedildi. Daha sonra defterdar gelip veziriazamın mallarının yazımına başladı.

Soru 3: Merzifonlu'nun öldürülmesinden sonra ne oldu?

Merzifonlu'nun öldürülmesinden sonra ordu serdarlığına da Yeniçeri Ağası Bekri Mustafa Paşa getirildi. Avusturya ve Lehistan birliklerinin kazandığı başarılar üzerine cephe genişledi. Venedik, 1684'te, Rusya'da 1686'da Osmanlı'ya savaş ilân etti. Osmanlı birlikleri, dört cephede birden mücadele etmeye başlamışlardı. En büyük sıkıntı da Avusturya karşısında çekiliyordu.

Soru 4: Avusturya'nın ilk Budin kuşatması nasıl sonuçlandı?

Charles de Lorraine komutasındaki Avusturya ordusu, Vayçen'i işgal edip Budin'e doğru ilerleyince Osmanlılar, Peşte'yi boşaltıp köprüyü yıktıktan sonra Budin'e çekildiler. Avusturya ordusu, Budin önlerine gelince Akkilise mevkiinde Bekri Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuyla karşılaştı. Charles de Lorraine, Mustafa Paşa'yı mağlup ettikten sonra 14 Temmuz 1684'te Budin'i kuşattı. Kara Mehmed Paşa, 10 Ağustos'ta şehid oluncaya kadar Budin'i canla başla savundu. Valinin şehadetinden sonra yerine Şeytan İbrahim Paşa geçti.

Bekri Mustafa Paşa, Akkilise mağlubiyetinden sonra Ösek'te de mağlup oldu. İstanbul'dan Budin'e yardım etmeyip şehrin düşmesi hâlinde katledileceği emri geldi. Serdar, bunun üzerine Budin'e yardıma gitti, ancak ilk çatışmalarda Avusturya ordusunu kuşatmadan vazgeçiremedi.

Avusturya ordusu komutanı Maksimilyan, teslim teklifinin reddedilmesi üzerine 4 Ekim'de Budin'e büyük bir hücum yaptırdı, ancak başarısız oldu. Bir süre sonra Osmanlı kuvvetleri, Budin'e yardım birliklerini sokabildi. Kaleden yapılan huruç hareketiyle de düşmana zayiat verdirildi. Bu arada Kırım birlikleri de Osmanlı ordusuna yardıma yetişti. Serdar, Budin'e haber gönderterek aynı anda düşmana hücum edilmesi emrini verdi.

Kuşatmanın uzamasından dolayı zor durumda kalan Avusturyalılar, Osmanlı ordusunun bu teşebbüsünden haberdar olunca muhasarayı bırakarak alelacele çekildiler. Osmanlı birlikleri kaçan düşmanı yakalayarak 20 bin

kadarını öldürdü. Budin'de 113 gün direnen Şeytan İbrahim Paşa'nın ünvanı Melek'e çevrildi ve paşa Avusturya cephesi serdarlığına tayin edildi.

Melek İbrahim Paşa, 1685 baharında Uyvar'ı kuşatan Charles de Lorraine üzerine yürüdü. Düşmanın Uyvar muhasarasını kaldırması için, Ağustos başlarında Estergon'u kuşattı. Charles de Lorraine, birliklerinin bir kısmını Uyvar'da bıraktıktan sonra ordusuyla Estergon'a yürüyerek yaptığı manevrayla Osmanlı ordusunu mağlup etti. Avusturyalılar, bu zaferlerinin ardından Uyvar'ı aldılar. Daha sonra Eğri de ellerine geçti.

Sadrazam Kara İbrahim Paşa, Budin'i kurtardığı için şöhret bulan Melek İbrahim Paşa'ya makamını kaptırmamak için Estergon mağlubiyetini bahane ederek, serdarı öldürttü. Daha sonra da Avusturya cephesine tayin edilen serdarlar ardı ardına değiştirildi. IV. Mehmed de savaşa gitmeyip, serdarlarla düşmanı durdurmaya çalışan sadrazamı azlederek Sarı Süleyman Paşa'yı sadrazamlığa tayin etti. İstanbul'da yapılan toplantıda sadrazamın cepheye gitmesi kararı çıkınca, Sarı Süleyman Paşa Mart 1686'da Belgrad'a gitti.

Soru 5: Budin nasıl düştü?

Kanunî Sultan Süleyman tarafından 1541'de fethedilen Macaristan'ın başkenti Budin, imparatorluğun Avrupa topraklarındaki en önemli birkaç merkezinden birisiydi. Avusturya ve Almanya'ya bir serhad şehri olan Budin'den akın yapılırdı.

Avusturya, Budin'i Osmanlılar'dan almak için 1542, 1598, 1602 ve 1603'te şehri kuşatmış, ancak ele geçirememiş; XVII. yüzyılın başlarından itibaren de Budin'i işgal planlarını unutup, kendi topraklarını korumaya çalışmıştı.

Avusturyalılar, 1683'te İkinci Viyana Kuşatması bozgunundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında bulunan Macar topraklarını işgal etmeye başladı. İlk hedefleri Budin'di. Charles de Lorraine komutasındaki Avusturya ordusu, 18 Haziran 1686'da Budin'i kuşattı. Stratejik bir mevkide olan Budin'in işgal edilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun elindeki bütün Macar topraklarının kaybı demekti. Ömrünü cephelerde geçirmiş 70 yaşında tecrübeli bir komutan olan Budin Valisi Abdurrahman Abdi Paşa, bu durumun farkında olduğu için direnmeye kararlıydı. Avusturya ordusu Budin'i kuşattığında, kalede 16 bin

Türk askeri vardı. Düşman ordusu tepeleri tuttuğu için dışarıdan Budin'e yardım gelemiyordu. Cephaneliğe isabet eden bir humbara binlerce askeri şehid edince müdafaa zayıflamıştı.

Budin'in son Osmanlı valisi Abdurrahman Abdi Paşa, Avusturyalılar'a iki buçuk ay direndi ancak sonunda askerleriyle birlikte şehid düştü. 2 Eylül 1686'da da Budin'deki 145 yıllık Türk hakimiyeti sona ermişti.

Macarlar, Abdurrahman Abdi Paşa'nın şehid düştüğü yere bir mezartaşı diktiler ve üzerine "145 yıllık Türk egemenliğinin son Budin Valisi Abdurrah-man Abdi Arnavut Paşa bu yerin yakınında 1686 Eylül ayının 2. günü öğleden sonra yaşamının 70. yılında maktul düştü. Kahraman düşmandı, rahat uyusun!" yazdılar.

Avusturyalılar, Budin'i işgal ettikten sonra şehirde Müslüman bırakmadıkları gibi, Macarlar'ı da uzun süre Budin'e sokmadılar. Osmanlı döneminde Budin'de 72 cami, 12 medrese, 10 tekke, 9 han, 2 hamam vardı. İşgalden sonra Türk eserlerinin hemen hemen tamamı yok edildi.

Budin'in elden çıkmasından sonra Osmanlı hakimiyetindeki diğer Macar toprakları da bir bir elden çıktı. Ama Osmanlılar için en acı kayıp Budin'di. Serhadlerde Budin'le ilgili destanlar yazıldı.

Ötme bülbül ötme yaz bahar oldu
Bülbülün figanı bağrımı deldi
Gül alıp satmanın zamanı geldi
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i
Çeşmelerden abdest alınmaz oldu
Camilerde namaz kılınmaz oldu
Mamur olan yerler hep harap oldu
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i
Kıble tarafından üç top atıldı
Perşembe günüydü güneş tutuldu
Cuma günü idi Budin alındı
Aldı Nemçe bizim nazlı Budin'i

Budin'in işgalinden sonra, Osmanlı askerleri, paniğe kapıldıkları için kendilerinden daha zayıf olan düşman birlikleri karşısında ardı ardına mağlup oldular. Bu yüzden Macaristan cephesinde birçok kale kaybedildi. Segedin, Şimontorna, Peçuy, Sikloş gibi önemli kaleler doğru dürüst direnilmeden Avusturyalılar'a teslim edildi.

Sadrazam, Ösek’i kuşatan düşmanı mağlup edince Avusturya birliklerini takibe kalktı. 12 Ağustos 1687’de Sarı Süleyman Paşa’nın başında bulunduğu Osmanlı ordusu Mohaç Ovası yakınlarında, Sikloş önlerinde meydana gelen muharebede Charles de Lorraine komutasındaki Avusturya ordusu karşısında disiplinini kaybederek büyük bir mağlubiyete uğradı. Bu mağlubiyetle Güney Macaristan’daki Osmanlı hakimiyeti sona ererken, Sırbistan da tehdit altına giriyordu.

Avusturyalılar’ın ilerleyişi sonraki yıllarda da durdurulamadı ve 1688’de Belgrad, 1689’da ise Niş Habsburg kuvvetlerinin eline geçti.

Soru 6: Mora nasıl kaybedildi?

İkinci Viyana bozgunundan sonra Venedik Cumhuriyeti de harekete geçti ve 25 Nisan 1684’te Avusturya ile Mukaddes İttifak Antlaşması’nı imzaladı. Venedik, bu ittifaka katılmakla aslında Girit’in elinden çıkmasının acısını çıkarmak istiyordu. Venedik tüccarlarının mallarının Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın emriyle müsadere edilmesi ve müsadere edilen malların Kurşunlu Mahzen’de iken kuşkulu bir şekilde yanması, buna mukabil Venedikliler’in de Müslüman tüccarların mallarına el koymaları ve hatta bazılarını katletmeleri; İkinci Viyana bozgunundan sonra Merzifonlu’nun çadırını basan Avusturya birliklerinin çadırda Avusturya’dan sonra sıranın Venedik’te olduğunu belirten yazışmaları ele geçirmeleri Osmanlı-Venedik Harbi’ni, görünürde başlatan sebeplerdi. Venedik Cumhuriyeti 15 Temmuz 1684’te Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilân etti ve başta Papa, Floransa, Malta, Ceneviz ve İspanyol donanmalarının gemilerinden oluşmak üzere büyük bir donanma tertip ederek harekete geçti. Bu büyük donanmanın komutasına da Girit’i Türkler’e terkeden Morosini getirildi. Osmanlı İmparatorluğu ise bu müttefik donanma karşısında bazı tedbirler aldı ise de bunlar yeterli olmayacaktı.

Morosini ilk iş olarak 8 Ağustos 1685’te Ayamavra Adası’nı işgal etti. Rumlar’ın da yardımı ile kale on beş günde Venedikliler’e teslim oldu. Bunun üzerine Osmanlı İmparatorluğu Boğaz muhafızı Şahin Mustafa Paşa’yı serdar olarak Mora’ya gönderdi. Mustafa Paşa, Limni’yi işgal etmek isteyen Morosini’yi bozguna uğrattı. Ancak özellikle Mora, Yanya ve Yenişehir’in yerli halkının Venedik lehine isyan etmeleri Osmanlı

yöneticilerini zor duruma sokuyordu. İçerden aldığı destekle birlikte Venedik donanması 28 Eylül 1685’te Preveze’yi işgal etti.

Venedik birlikleri Dalmaçya sahillerinde de saldırılar düzenlemekteydi. 7 Nisan 1685’te Sign’de Venedik askeri Bosna Valisi Fındık Mustafa Paşa tarafından mağlup edildi. Ancak 1687’de Sign, Kartaro ve Karnaro kaleleri Venedik’in eline geçti.

3 Haziran 1685’te Morosini komutasındaki Papa, İspanya, Ceneviz, Malta ve Venedik gemilerinden oluşan yaklaşık 220 parçadan oluşan müttefik donanması Koron önlerine geldi ve kale surlarını dövmeye başladı. Kaleye yardım için gelen Mora Seraskeri Halil Paşa muharebede şehid düştü ve yerine tayin edilen Siyavuş Paşa da aynı kaderi paylaştı. Siyavuş Paşa’nın şehadeti üzerine Mora seraskerliğine Şahin Mustafa Paşa atandıysa da, paşa kaleye ulaşamadan Venedik askeri 12 Ağustos 1685’te surlardan içeri girdi. Bundan sonra da büyük bir katliam başladı. Morosini daha sonra Zarnata, Kalamata Kelfa ve Pasova kalelerini de ele geçirdi.

1686’da Morosini Navarin, Modon, Arkadia ve Argos’u da işgal etti. 1687’de de Korint, İnebahtı ve Mezistre ile 25 Eylül 1687’de de Atina Venedik birlikleri tarafından işgal edilmekten kurtulamadı. Venedikliler adaya hakim olduktan sonra Mora’da Romanya, Lakonya, Mezonya ve Ahiya olmak üzere dört idarî bölge oluşturdular. Böylece kendi idarelerini yarımadada hakim kılmak isteyen Venedikliler yerli Ortodoks Rum halka Katolikliği dayattıkları için birçok Rum, Müslümanlar’la birlikte Ege adalarına kaçtı. Mora Yarımadası Karlofça Antlaşması ile resmen Venedik’e verildi, ancak bu yenilginin rövanşı 1714-1716 Osmanlı-Venedik savaşında alındı ve bu savaştan sonra imzalanan Pasarofça Antlaşması’yla da Mora tekrar Osmanlı hakimiyeti altına girdi.

Soru 7: IV. Mehmed tahttan indirildikten sonra neler oldu?

IV. Mehmed, yaşanan bozguna rağmen devlet işleriyle fazla ilgilenmemeye devam edince asker isyan ederek, sultanı tahttan indirip Şehzâde Süleyman’ı tahtta çıkardı. II. Süleyman’ın saltanatının ilk aylarında İstanbul’da büyük bir kaos yaşandı. Yeni sultan İstanbul’da emniyet sağlandıktan sonra sefere çıkmaya niyetlendi.

II. Süleyman, Macaristan seferi için İstanbul’dan Edirne’ye hareket ettiğinde Avusturyalılar’ın Belgrad’ı işgal ettiği haberi geldi. Kanunî Sultan

Süleyman tarafından 1521'de fethedilen Belgrad, Orta Avrupa'nın en stratejik noktalarından biriydi. Haberi alan padişah ağlayarak "Emir Allah'ındır" dedi. Belgrad'ın kaybı üzerine padişah, kışı Edirne'de geçirmeye karar verdi. Düşmanla savaş devam ederken, eşkıyalar imparatorluğun her yanını kasıp kavuruyordu. Anadolu ve Rumeli'de eşkıyaların ortadan kaldırılması için müfettişler görevlendirildi.

Başta Yeğen Osman Paşa olmak üzere eşkıyalar uzun süren uğraşlar sonucu ortadan kaldırıldı. Bu arada Kırım Hanı Selim Giray Han, Kırım'a saldıran Ruslar'ı mağlup etti. Avusturya cephesinde yeni mağlubiyetlerin alınması üzerine Bekri Mustafa Paşa azledilerek, 25 Ekim 1689'da Köprülü ailesinden Fazıl Mustafa Paşa sadrazamlığa getirildi.

Sadrazam iç düzenlemelerin ardından Avusturya'ya karşı harekete geçti. 1690 sonbaharında önce Vidin ve Niş'i ele geçirdi, ardından 9 Kasım'da da Belgrad Kalesi'ni ani bir hücumla fethetti. Belgrad'ın zaptıyla Tuna'nın güneyi güven altına alınırken, Tımışvar ile bağlantı kuruldu ve Macaristan yolu Osmanlılar'a yeniden açıldı. Tuna savunma hattı yeniden kurulmuştu. Belgrad'ın fethi hem padişahı, hem de halkı rahatlattı ve sadrazama karşı büyük bir güven sağladı.

Avusturya'ya yardım eden Sırplar, Katolik baskısı sebebiyle yaptıklarından pişman olmuşlardı. Sadrazam Sırplar'ı cezalandırmadı, bağlılıklarını kazanmak için çaba gösterdi.

Şehzâdeliğinden beri çile çeken ve tahta çıktıktan sonra birçok sadrazam değiştiren II. Süleyman'ın tek iyi giden işi Fazıl Mustafa Paşa'nın dirayetli ve becerikli bir sadrazam olarak görev yapmasıydı.

II. Süleyman, ömrünün son iki senesini hasta olarak geçirdi. Hastalığından dolayı rahat hareket edemiyordu. Gün geçtikçe vücudu şişiyor ve içoğlanları tarafından yerinden kaldırılırken bile dayanılmaz ağrılar çekiyordu. Sultanın vücudu hekimlerin tedavisine cevap vermiyordu. Hekimler, sadrazama padişahın birkaç aylık ömrü kaldığını söylediler.

Padişahın günden güne daha da fenalaştığını gören devrik sultan IV. Mehmed'in taraftarları ve Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa muhalifleri gizliden gizliye örgütlendiler. Bunlar, hükümdarlığının son iki yılını hasta geçiren II. Süleyman'ı tahttan indirmek için faaliyete geçtiler. Bilhassa, IV. Mehmed devrinde memuriyette bulunmuş bazı devlet adamları Sultan

Mehmed'i veya büyük oğlu Şehzâde Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmak istiyorlardı.

1691 baharında Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, Avusturya üzerine yeni bir sefer düzenlemek için büyük bir ordu topladı. Paşa, Macaristan seferinde iken padişahın ölmesi durumunda IV. Mehmed veya oğlu Şehzâde Mustafa'nın tahta geçirilmesinden çekiniyordu. Devlet ricalinin hazır bulunduğu bir toplantıda ordu seferdeyken II. Süleyman'ın da Edirne'ye götürülmesine karar verildi.

Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa toplantıdan çıkan kararı II. Süleyman'a arz ettiğinde padişah, "Behey Paşa, gör bak ne haldeyim. Bu, hastalık ile nasıl mümkün olur? Vezirler hâlimi bilmez. Ancak dün gel bugün git derler" diyerek tepkisini dile getirdi. Fakat sadrazamın gerekçelerini dinleyince Edirne'ye gitmekten başka çaresinin olmadığını anladı. Önce hanedanın diğer erkek üyeleri Edirne'ye gönderildi.

Fazıl Mustafa Paşa başkanlığında toplanan mecliste padişahın yolda ölmesi durumunda yerine kardeşi Şehzâde Ahmed'in geçirilmesine karar verildi. Sultan öldüğünde cesedinin bozulmaması için gerekli malzemeler de tedarik edildi.

II. Süleyman sağ salim Edirne'ye ulaştı ama uzun ve yorucu yolculuk padişahın hastalığını iyice artırmıştı. Fazıl Mustafa Paşa, Avusturya seferi için Edirne'den hareket etti. Onun hareketinden dokuz gün sonra Sultan II. Süleyman Edirne Sarayı'nda öldü. Daha önceden gerekli hazırlıklar tamamlandığı için cesedin teçhiz, tekfin ve tahniti için gerekli malzemeler hemen tedarik edildi.

II. Süleyman 40 yıl hapis hayatı yaşadığı için dört yıl süren hükümdarlığı döneminde gölge sultan durumundaydı. İyi bir eğitim almadığı ve devlet işlerini bilmediği için yakınlarının ve Harem'in tesiri altında kalmıştı.

Soru 8: Fazıl Mustafa Paşa, devleti nasıl toparladı?

Viyana bozgunu, Köprülü ailesinin itibarına büyük bir darbe vurmuştu. Ancak II. Süleyman, Avusturya karşısında mağlubiyetlerin artması üzerine 25 Ekim 1689'da Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük oğlu olan Fazıl Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Yeni sadrazam orduyu yeniden düzenleyerek, görev yapmayan 30 bin yeniçeriyi askerlikten çıkardı. Devletin ve ordunun

üst noktalarına güvenilir ve dürüst kişileri getirdi. Bakırköy yakınlarında Baruthâne-i Âmire'yi kurdu. Ayrıca eyaletlerde tesis ettirdiği atölyelerde de barut ürettirerek, ordunun ihtiyacının karşılanmasına çalıştı. Bütçeyi denkleştirmeye uğraştı. Osmanlı topraklarının önemli bir kısmının işgal altında olması sebebiyle kıtlık ve fiyat artışını ortadan kaldıramadı. Savaşların oluşturduğu ortamdan istifade ederek haksız servet kazananlar idam edilerek, mallarına el konuldu.

Fazıl Mustafa Paşa, devletin kaybolan otoritesinin tesisi ve halkın itimadının yeniden kazanılması için çeşitli tedbirler aldı. Özellikle harp döneminin masrafları üzerlerine yıkılan gayrimüslim reayanın gönlünü kazanmak için bazı tedbirler alındı, cizye vergisinde ıslahat yapılırken, kiliselerin tadilatına izin verildi ayrıca halkın belini büken avarızlar kaldırıldı. Osmanlılar böylece İmparator Leopold'un Osmanlı Hristiyanları'nı çekmeye yönelik hamlesinin de önüne geçtiler. Fazıl Mustafa Paşa bu reformları bütün sadâret süresine yaymış, ayrıca piyasadaki değeri düşük paraları piyasadan çekerek ekonomiyi rahatlatmıştı.

İç düzenlemenin ardından Avusturya'ya karşı harekete geçildi. Niş, Semen-dire ve Belgrad'ı geri alarak, Tuna savunma hattı yeniden kuruldu. Ancak ikinci Avusturya seferinde sadrazamın şehid olmasıyla devletin yeniden toparlanma imkânı ortadan kalktı ve Osmanlılar'ın karşı saldırısı durdu.

Soru 9: Salankamen Muharebesi nasıl cereyan etti?

Fazıl Mustafa Paşa, kışı sefer hazırlıkları ile geçirmiş, geçen yılki kayıplarını telafi etmek isteyen Avusturyalılar'ın kış harekâtına karşıda Tımışvar'ın muhafazası için Büyük Cafer Paşa vazifelendirmişti.

Sadrazam 15 Haziran'da Edirne'den ayrıldıktan sekiz gün sonra II. Süleyman ölünce tahta II. Ahmed geçirildi. Sadrazam sultanın ölüm haberini ve yeni sultanın gönderdiği mühr-i hümâyûnu Sofya'da teslim aldı. Yaklaşık 100.000 kişilik Osmanlı ordusu 21 Temmuz'da Belgrad'a ulaştı. Eyalet askerleri ve Kırım Hanı Saadet Giray'a bağlı kuvvetler de yola çıkmıştı.

Avusturya ordusu ise bölünmüş durumdaydı. Nitekim başkomutan Charles de Lorraine ile birçok birlik, Fransız Kralı XIV. Louis'le savaşmak

üzere Ren cephesinde bulunmaktaydı. Bu yüzden İmparator Leopold Macaristan'daki ordunun idaresini "İmparatorluğun Kalkanı" veya "Türk Ludwig" olarak bilinen Ludwig von Baden'e (Baden Margrafı Louis) vermişti. Bütün kış boyunca Macar asi Tökeli'ye bağlı birliklerle ve Tatarlar'la mücadele eden Ludwig, Osmanlı ordusunun bu yardımcı unsurlarla birleşmesinden endişe etmekteydi. Diğer Alman prensliklerinin de desteklediği yaklaşık 100.000 kişilik Alman ordusu Petervaradin ile Zemun arasında beklemekteydi.

Sadrazam, Alman ordusunun Zemun'daki köprüyü kontrolüne geçirmesinden endişe etmekteydi. Bu yüzden, yeniçeri ağasının muhalefetine rağmen, acele etti. Hâlbuki henüz Kırım Tatarları yoldaydılar. Türk ordusu Sava Nehri üzerinden sekiz günde tamamlanan bir köprü ile Zemun (Zemlin) sahrasına geçti. Köprüden toplam 150 adet kolonborno ve şahidarbezen topuda karşı yakaya geçirilmiş, ayrıca bir miktar asker Tımışvar'a zahire yollamak üzere görevlendirilmişti.

Fazıl Mustafa Paşa Belgrad'a geldiğinde Tımışvar muhafazasıyla görevli olan Tökeli İmre az sayıda adamıyla Osmanlı ordusuna iltihak etti. Bu sırada Kapudan Ali Paşa'nın gayretleriyle Titel Kalesi'nin ele geçirildiği haberi sadrazama bildirildi. Petervaradin yolu Avusturyalılar'a kapanmış olduğundan düşman bir an önce savaşmak istiyordu. Aksi halde hanın gelmesiyle Avusturya ordusu iki ateş arasında kalacaktı. Osmanlı ordusunun Zemun'dan Tisa ile Tuna arasındaki kasabaya gelmesiyle 19 Ağustos'ta muharebe başladı. Osmanlı ordusunun merkezinde Serdar-ı Ekrem Fazıl Mustafa Paşa bulunurken sağ kanatta Kemankeş Ahmed Paşa, sol kanatta ise Rumeli Beylerbeyi Küçük Cafer Paşa yer almaktaydı.

Osmanlı ordusu bataklıklarla dolu bölgede kendi tahkimatlı siperlerine yerleşmişlerdi. Tatar kuvvetleri gelmeden Osmanlı ordusunu bozmak isteyen Margraf Ludwig Baden, askerlerine hücum emri verdi. Bunun üzerine Fazıl Mustafa Paşa Sancak-ı Şerifi açarak askerlerine metrislerden çıkma emri verdi ve askerler saf bağladı. Ancak Anadolu Beylerbeyi Kemankeş Ahmed Paşa'ya bağlı aşiret birliklerinden oluşan süvariler düşman piyadesinin tüfek ve top ateşinden korkarak bozuldular. Ahmed Paşa toparlanıp bir kez daha hücum ettiyse de aşiret birlikleriyle Şam Beylerbeyi Abaza Koca Murtaza Paşa, Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya bağlı birlikler taarruzlarını durdurdular. Durumdan faydalanmak isteyen

Avusturya başkomutanı hem piyadesine hem de süvarisine aynı anda Türk ordusunun sağ kanadına hücum emri verdi. Düşmanın tazyikine dayanamayan Kemankeş Ali Paşa'nın birlikleri bozularak geri çekildiler. Bunun üzerine sadrazam elinde kılıcı ile ileri doğru atılıp, askeri cesaretlendirmek için düşman üzerine hamle yaptı. Karaman Beylerbeyi Çelebi İsmail Paşa'nın da sağ kanadın imdadına yetişmesiyle galibiyet ibresi Türk ordusuna döndü. Ancak ileri atılan sadrazamın alnından vurularak atından düşmesi savaşın kaderini değiştirdi.

Serdarın, şehadet haberinin yayılmasında Sadaret Kethüdası Mustafa Efendi'nin kabahati büyüktü. Haber bir anda yayılarak, ordu içerisinde panik havası oluşturdu. Sipahi Ağası Ömer Ağa'nın yeterli sebatı gösterememesi yüzünden bozgun daha da büyüdü. Halep Valisi Koca Halil Paşa'nın ve Rumeli Beylerbeyi Küçük Cafer Paşa'nın duruma el koyması ve düşmanın çok sayıda kayıp vermesinden ötürü hücum gücünün zayıflaması ordunun bir nebze toparlanmasına ve düzenli bir şekilde geri çekilmesine olanak verdi. Sancak-ı Şerif ise Karaman Valisi İbrahim Paşa'ya teslim edilmişti.

Osmanlı ordusu sadrazamın yanısıra Yeniçeri Ağası Eğinli Mehmed Ağa'yla birlikte 8000 kadar şehid verdi. Ayrıca 150 top ve ordu hazinesi de düşman eline geçti. Fazıl Mustafa Paşa'nın cesedi bulunamadı. Avusturyalılar'ın kayıpları da Osmanlılar'dan az değildi. Holstein Dükü Christian, Albay Kaunitz, Poettinden Dükü ölenler arasındaydı. Zafer haberini alan İmparator Leopold bu kadar pahalıya mal olan başka zaferler istemediğini dile getirmişti. Kara muharebesindeki muvaffakiyetsizliğe rağmen Tuna Kapudanı Mustafa Kaptan düşman donanmasını mağlup etmiş ve önemli miktarda zahire ve mühimmat ele geçirmişti.

Ordu Belgrad'a dönünce padişah yeni sadrazamı tayin edinceye kadar tecrübeli Halep Valisi Koca Halil Paşa serdar olarak kabul edildi. Mağlubiyetin müsebbibi olarak görülen Ömer Ağa idam edildi. Bu sırada Kırım Hanı Saadet Giray birlikleriyle Belgrad'a geldiyse de artık iş işten geçmişti. Muharebeye yetişmek için yeterli çabayı göstermeyen Kırım Hanı padişah tarafından ağır bir üslupla azarlandı.

Muharebe sonrasında Avusturyalılar Lippa, Karansebes ve Lugoş kalelerini geri aldılar, ancak Banat'ın merkezi konumundaki Tımışvar'ı almayı

yine başaramadılar. Sultan II. Ahmed sadârete Arabacı Ali Paşa'yı tayin etti.

Salankamen Muharebesi, İkinci Viyana Kuşatması sonrasındaki mücadele de önemli bir dönüm noktasıdır. Öncelikle Avusturya'nın Fransa ile uğraştığı bir dönemde bu savaşın kaybedilmesi Macaristan'ı yeniden ele geçirme şansının kaybedilmesine neden oldu. Kuşkusuz bu savaştaki askerî kayıplardan daha önemlisi yetenekli devlet adamına bu kadar ihtiyaç duyulduğu bir sırada Fazıl Mustafa Paşa'nın şehid olmasıydı. Bu değerli sadrazamın şehadeti hem kendisinin başlattığı reformların durmasına hem de cephelerde ordunun yeniden toparlanmasına engel oldu.

KARLOFÇA'YA GİDEN YOL: ZENTA MUHAREBESİ

Soru 1: Osmanlı padişahları sefere çıkmayı ne zaman bıraktılar?

Osmanlı padişahları imparatorluğun kuruluşundan itibaren ordulara komuta ederek, büyük zaferlere imza attılar. Padişahların 15'i, ordularının başında sefere çıkmış, bunlardan da 10'u meydan muharebelerinde orduya komuta etmişlerdir. İlber Ortaylı'nın dediği gibi Osmanlı hanedanı kadar maraşal çıkaran başka bir hanedan da yoktur.

İlk 10 padişah istisnasız olarak sefere çıkmıştı. Ancak Kanunî'nin ölümünden sonra tahta geçen II. Selim padişahların ordunun başında sefere gitme geleneğini terketti. Bu dönemden itibaren istisnai durumlar dışında Osmanlı orduları, veziriazamların veya serdar tayin edilen vezirlerin komutasında seferlere gittiler.

II. Selim'in oğlu III. Murad da babası gibi sefere çıkmadı. Ancak onun oğlu III. Mehmed, uzayıp giden Avusturya savaşlarını sona erdirmek için tekrar ordunun başına geçti ama geçtiğine geçeceğine pişman oldu. 1596'daki Haçova Muharebesi'nde düşman askerleri padişahın çadırına kadar yaklaştı. Kaçmak isteyen padişahı Hoca Saadeddin Efendi zorla cephede tuttu. Disiplinlerini kaybeden Avusturya ordusu, Osmanlılar'ın yeni taarruzuyla mağlup olunca III. Mehmed Eğri fatihi ve muzaffer bir komutan olarak İstanbul'a döndü.

III. Mehmed'den sonra Osmanlı padişahları tekrar İstanbul'dan ayrılmamaya başladılar. Bu arada doğuda Safeviler, Bağdat başta olmak üzere birçok Osmanlı toprağını işgal ettiler. Kuzeyde de Kazaklar, Osmanlı

topraklarını yağmaladılar. 1618’de tahta çıkan II. Osman, dedeleri gibi muzaffer olmak için 1621’de Lehistan (Polonya) üzerine sefere çıktı. Ancak genç padişah büyük bir başarı kazanamadı. Sadece sulh yoluyla Hotin Kalesi geri alınabildi.

II. Osman’ın 1622’de isyan eden askerler tarafından öldürülmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet otoritesi iyice sarsıldı. Çocuk yaşta tahta geçen IV. Murad, devletin gerçek idaresini ancak 1632’de ele alabildi. Devlet otoritesini sağladıktan sonra ilk işi kaybedilen toprakları geri almak üzere İran’a sefere çıkmak oldu. IV. Murad’ın Osmanlı ordusunun başında çıktığı Revan ve Bağdat seferleri ile adeta Fatih, Yavuz ve Kanunî dönemleri geri gelmişti. Ancak 1640’da IV. Murad’ın genç yaşta ölümü ile kargaşa tekrar başladı. 1644’te başlayan Girit seferi tam 25 yıl sürdü. Zamanının çoğunu av ile geçiren IV. Mehmed bir iki defa sefere çıktıysa da genellikle savaşlardan uzak durdu. Çıktığı seferlerin kimisinde de ordudan yarı yolda ayrılıp ava gitti.

Soru 2: II. Mustafa, nasıl padişah oldu?

II. Süleyman, 1693’te öldüğünde IV. Mehmed’in taraftarları, Şehzâde Mustafa’yı tahta çıkarmaya çalıştılar. Ancak Sadrazam Fazıl Mustafa Paşa, IV. Mehmed’in bir diğer kardeşi olan II. Ahmed’in padişahlığını tercih etti. Benli Hüseyin Paşa, 1694’te II. Ahmed’i tahttan indirerek Şehzâde Mustafa’yı padişah yapmak için bir teşebbüste bulunduysa da, muvaffak olamadı.

II. Ahmed, 1695’te öldüğünde, hanedanın hayattaki en yaşlı üyesi olduğu için tahta II. Mustafa’nın çıkması gerekiyordu. Ancak yeni padişahın kim olacağı devlet ileri gelenlerinin katıldığı bir mecliste tartışıldı. Sadrazam Ali Paşa, II. Ahmed’in oğlu İbrahim’i Osmanlı tahtına çıkarmak istiyordu. Babasının tahttan indirilmesinden sonra, aradan geçen 8 yılda tahta geçmek için gün sayan Şehzâde Mustafa’nın hayalleri suya düşmek üzereydi. Ancak Hazinedarbaşı Mustafa Ağa ve saraydaki diğer taraftarları şehzadeye durumu haber verdi.

Osmanlı padişahlarının cülûslarında, yani tahtta çıkışlarında büyük bir tören yapılırdı. Cülûs törenleri standartlaşmış teşrifat kurallarına göre olurdu. Teşrifat kuralları son derece sıkı olup, en ufak bir değişiklik yapılmazdı. Tahta çıkacak şehzade, kızlar ağası ve silahdar ağa tarafından

hapis tutulduğu daireden alınarak, padişahın ölüm haberi verilirdi. Daha sonra yeni padişahın bir koluna kızlar ağası, diğer koluna da silahdar ağa girerek hırka-ı şerif odasına götürülürdü. Hazreti Peygamber'in kutsal eşyaların bulunduğu odada sadrazam ve şeyhülislâm yeni padişaha biat ederler, yani bağlılıklarını arzederlerdi. Ardından da yeni padişahın başına saltanat alameti olarak yusufî destar sarık takılır ve samur kürk giydirilirdi. Müneccimbaşı tarafından padişah için tespit edilen uğurlu saatte de Babüssaade'de, sarayın üçüncü kapısının önünde taht kurularak, devlet adamları yeni padişaha bağlılıklarını sunarlardı.

Ancak 7 Şubat 1695'te amcasının ölüm haberini ve gelişmeleri haber alan Şehzâde Mustafa, hapis yattığı daireden ayrılarak, taht odasına koştu. Teşrifat kurallarına uymadan doğruca hasodaya gidip, devlet adamları gelmeden Babüssaade'ye taht kurdurttu. Sadrazam ve şeyhülislâma haber göndererek, gelmelerini istedi. Üst düzey devlet ricali geldiğinde, padişah tahtta oturuyordu. Şaşkınlık içerisinde yeni padişahı tebrik ettiler.

Soru 3: II. Mustafa'nın hayali ne idi?

İkinci Viyana Kuşatması'nın başarısız olmasından sonra Osmanlı orduları birkaç cephede birden mücadele ettiler. Ancak IV. Mehmed yine ordunun başına geçmedi. Bunun üzerine ordu ayaklanıp, sultanı tahttan indirdi. IV. Mehmed'den sonra tahta geçen II. Süleyman ve II. Ahmed de orduya komuta etmediler. Hâlbuki dönemlerinde Avusturya, Venedik, Rusya ve Lehistan'la savaş devam ediyordu.

Sultan II. Mustafa, son derece hırslıydı. Şehzâdeliği döneminde zaaf ve tereddütlerinden müteessir olduğu için bir an önce hükümdar olmak istemişti. Hükümdarlığının üçüncü gününde yazdığı bir hatt-ı hümâyûn padişahın hırsını ve hayallerini gösteriyordu. II. Mustafa, sadrazamına gönderdiği hatt-ı hümâyûnda, "Padişahların hangisi zevk ü sefa ve rahata düşmüşse tebaasının rahat yüzü görmediğini ve babası IV. Mehmed zamanından kendi zamanına gelinceye kadar padişahların zevk ü sefa ile meşgul olup, devlet işlerindeki ihmalleri yüzünden düşmanların dört taraftan hücuma geçtiklerini ve bundan dolayı zevk ü sefa ve rahatı kendisine haram edip, büyük ceddi Kanunî Sultan Süleyman gibi bizzat ordunun başında sefere gitmeye azmettiğini, fakat bizzat sefere gitmesinin

mi, yoksa Edirne'de kalmasının mı muvafık olacağını iyice görüşülerek Allah rızası için doğrusunun bildirilmesini" yazmıştı.

Padişahın hatt-ı hümâyûnu, diğer devlet adamlarına da okundu. Üç gün süren tartışmalardan sonra, sultanın bizzat sefere gitmesinin büyük masraf gerektirdiği, bu yüzden de bu sene Edirne'de oturup, sefere serdar göndermesinin daha uygun olacağı II. Mustafa'ya arzedildi. Ancak sultan, "Bana ağırlık ve hazine lazım değil! Gerekirse kuru ekmek yerim, vücudumu din uğruna feda ederim. Her türlü zorluğa tahammül ederim. Allah yolunda hizmet sona ermeden seferden dönmem. Elbet kendim giderim" deyince, devlet adamları itiraz edemedi ve sefer hazırlıkları başladı.

Soru 4: II. Mustafa'nın ilk seferleri nasıl neticelendi?

II. Mustafa, kendi komutası altında yapacağı bir seferle yıllardır süregelen mağlubiyetlerin sona ereceğine inanıyordu. Tahta çıktıktan sonra Sakız'ın Venedikliler'den kurtarılması, Venedik donanmasının mağlup edilmesi ve Kırım hanının Lehistan'da başarı kazanmasıyla iyice cesaretlenen II. Mustafa, 20 Nisan 1695'te ilk seferine çıktı. Osmanlı ordusu 2 Ağustos'ta Belgrad'a vardı. Uzun müzakerelerden sonra Tımışvar'ın kuzeydoğusunda ve Maroş Nehri üzerinde bulunan Lipova (Lippa) Kalesi üzerine gidilmesine karar verildi.

Avusturyalılarln Tımışvar'ı ele geçirmek için üs olarak kullandıkları Lipova Kalesi kısa sürede ele geçirildi. Kalenin muhafazası zor olduğundan yıkıldı. Bu sırada Lugoş'un fethi için gönderilen Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa, haber göndererek General Veterani'nin kendi üzerine geldiğini bildirdi ve destek istedi. Bunun üzerine Osmanlı ordusu, 22 Eylül 1695'te Veterani'nin üzerine doğru hareket etti.

Veterani, Tımış Nehri kıyılarında Lugoş mevkiinde ordusunun arkasını bataklık ve ormana vererek mevzilenmişti. Seri bir şekilde hareket eden Osmanlı ordusu, düşmanı çembere aldı. General Veterani yaralanarak kaçtı. Ancak yolda, aldığı yaralardan dolayı öldü. General Antoni de muharebe alanında öldürüldü. Muharebeyi kazanan Osmanlı ordusu, Lugoş Kalesi'ni fethetti. Ardından Şe-beş ele geçirildi. Osmanlı galibiyeti üzerine

Çanad'daki Avusturya birlikleri de Erdel'e çekildi. Bunun üzerine Osmanlı ordusu, İstanbul'a geri döndü.

Sultan, İstanbul'a döner dönmez ertesi yıl çıkacağı seferin hazırlıklarına başladı. 21 Nisan 1696'da İstanbul'dan ikinci seferi için hareket etti. Belgrad'a gelindiğinde Osmanlılar'ın "Nalkıran" dedikleri Saksonya Elektörü II. Frederik August'un (Ogüst) komutasındaki Avusturya ordusunun Tımışvar'ı kuşattığı haberi geldi. Ağustos'un başlarında II. Mustafa'nın Belgrad önlerine geldiği haberini alan Frederik August dokuz gündür sürdürdüğü kuşatmayı kaldırarak, Osmanlılar'ı karşılamak için Bega boylarına geldi. 26 Ağustos'ta Ulaş mevkiinde akşama kadar süren muharebe sonucunda Osmanlılar ikinci defa düşmanı mağlup ettiler.

Soru 5: Avusturya'nın yüzüne şans nasıl güldü?

Avusturya, dokuz yıldır Batı'da Fransa ile savaşıyordu. 1688'de Fransa'nın Pfaltz'a müdahalesiyle başlayan Büyük İttifak Savaşı sona ermek üzereydi. İngiliz ve Hollanda elçileri arabuluculuk yaparak Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında barışı sağlamaya çalıştılar. Fakat kazandığı iki zaferle Fransa'nın desteği olmadan da Avusturya'yı yeneceğine inanan II. Mustafa, antlaşma tekliflerini kabul etmedi. Sultan seferdeyken de 20 Eylül 1697'de Riswick Antlaşması'yla Fransa ve Avusturya arasındaki savaş resmen sona erdi.

Macaristan'da 1690'h yıllarda iki devlet arasında başa baş bir durum ortaya çıkmıştı. Avusturya birliklerinin Ren bölgesinde mücadele etmeleri ve yetenekli komutanlarının da Batı'ya gitmesiyle Osmanlılar Viyana Bozgunu'nu durdurmuşlardı. 1689'da Lotrigenli Şarl ve Max Emanuel, 1692'de de Badenli Ludwig gibi komutanlar Batı cephesine gitmişlerdi.

Sultan II. Mustafa da bizzat çıktığı iki seferde başarıya ulaşmış, Osmanlı ordusunda bazı yeni düzenlemeler de yapmıştı. Avusturya orduları Macaristan cephesinde dağılmak üzereydi. Kötü gidişatın düzelme umudu belirmişti. II. Mustafa barış yapmak veya Macaristan'dan vazgeçmek niyetinde değildi. Ancak büyük bir mağlubiyet sultanı buna zorlayabilirdi. Ama Avusturyalılar, özellikle de Badenli Ludwig'ten sonra gelen Caprara ve 1696'da Saksonya Elektörü Frederik August'un komutasında nihaî darbeyi vurabilecek güçte değillerdi.

Avusturya ordusu 1696 Eylül'ünde büyük bir yenilgiyle, Milano'ya doğru geri çekilirken ve İtalya'daki savaşın sona erdiği böylece kesinleşmişken, Prens Eugen İmparator Leopold'a yazılı olarak, ertesi sene Türkler'e karşı Macaristan'da yapılacak sefere katılmak istediğini bildirdi. Eugen'in en yakın dostu olan Prens Commercy de imparatora benzer bir müracaat yaptı.

"Güçlü August" olarak anılan Saksonya Elektörü daha yirmili yaşların ortasındaydı. Birçok iyi meziyetine rağmen kötü bir komutandı. Orduya sadece 8 bin Saksonyalı getirdiği ve İmparator Leopold'un ondan kurtulamadığı için başkomutanlığa getirildiği söyleniyordu. Kötü yönetilen ve kötü donatılmış imparatorluk ordusu çökmek üzereydi.

Avusturya kötü durumdan ancak Frederik August'un yanına iyi bir komutan vererek kurtulabilirdi. Viyana Kuşatması'ndan itibaren girdiği savaşlarda kısa sürede kendisini ispatlayan Eugen, tam bu konumun adamı olarak görülüyordu. Gerek Ren bölgesi başkomutanı olan ve Eugen'le sürekli olarak yazışan Badenli Ludwig, gerekse Savaş Konseyi Başkanı Kont Starhemberg imparator nezdinde Eugen için girişimlerde bulundular. Ama İmparator Leopold tereddüt ediyordu. Her zamanki gibi bu iş için çok iyi tanıdığı birini yeğlerdi. 1696-1697 kışı boyunca karar veremedi. 1697 Nisan'ında, Kont Starhemberg, Eugen hakkında imparatora şöyle dedi: "Daha fazla akıl, deneyim, çalışkanlık ve çabayı kayserimizin hizmetine sunabilecek ve daha yüce gönüllü ve özgün bir düşünceye sahip olup, askerler tarafından bu kadar sevilen başka kimseyi tanımıyorum". Starhemberg'in bu övgüsü imparatoru ikna etti ama Frederik August hâlâ bir meseleydi.

Ancak Avusturya ordularını kötü yöneten Saksonya Elektörü'nün 17 Haziran 1696'da ölen Jan Sobiesky'nin yerine Lehistan Krallığı'na aday olması Osmanlılar için olumsuz bir gelişmenin başlangıcı oldu. 1697 yazında yapılacak sefer başlamadan kısa bir süre önce Frederik August Krakow'a doğru yola çıktı ve II. August olarak Lehistan Kralı seçildi. Kesin olmamasına rağmen, Prens Eugen'in ve Rüdiger Starhamberg'in Frederik August'u adaylık konusunda heveslendirdikleri ve sırf ondan kurtulmak için Lehistan'da imparatorun desteğini vadettikleri söylenir. Artık yeni bir başkomutan tayininin zamanı geçtiği için, 5 Temmuz'da Avusturya ordusunun başına 34 yaşında bir genç olan Fransız asıllı Eugene de Savoie-

Carignon getirildi. Temmuz ayı başlarında ilk seferini yönetmek üzere yola çıkan Eugen dağılma noktasına gelmiş Avusturya ordusunu toparladı.

27 Temmuz'da Avusturya ordusu, Tuna'nın kuzey kıyısındaki Varadin Kalesi önlerine dizilip, yeni başkomutanını selamladı. Eugen ve selefi arasında fiziksel bakımdan bile büyük bir farklılık vardı. Prens Eugen çok uzun boylu olmayıp, gösterişli değildi ve tamamen kibirden uzaktı. Büyük bir peruk takıyordu, ama altın işlemeli gri kumaştan yapılmış subay ceketini, uzun bir süre önce sade, kahverengi bir asker ceketiyle değiştirmişti.

30 bin Avusturyalı, Saksonyalı ve Brandenburglu yeni komutanlarını coşkulu bir top atışıyla selamladı. Taburların bir tarafında imparatorluk kartalı ve diğer tarafında da Kutsal Meryem Ana veya başka bir azizin resmî bulunan bayraklar çok görkemli görünüyordu. Ne var ki, Prens Eugen bunlardan çok da etkilenmemişti. İmparatora orduyu "inanılmaz sefil bir hâlde" bulduğunu yazdı. Disiplin tamamen yok olmuştu ve savaş hazinesinde birliklere ödeme yapmak için tek bir kuruş bile yoktu. Hatta Eugen generallerinden birinden 1.000 gulden borç almak zorunda kalmıştı. Buna karşın emrinde, sağ kolu ve süvari komutanı olarak vazgeçemediği Commercy, her ikisi de deneyimli birer piyade generali olan Kont Guido Starhemberg ve Kont Siegbert Heister gibi çok yetenekli subaylar bulunuyordu ve en önemlisi artık kendi kendinin efendisiydi.

Soru 6: Avusturya'nın yeni komutanının niyeti ne idi?

Savoylu Eugen, umutluydu ama kendisinden de hiç kimse çok fazla bir başarı beklemiyordu. Mayıs'ta Rüdiger Starhemberg, Frederik August ve Eugen ile yaptığı toplantıda Varadin civarında savunmaya geçerek, Güney Macaristan ve Erdel'e yapılacak muhtemel Türk saldırılarını geri püskürtmeye karar vermişti. Avusturya son iki savaşta aldığı mağlubiyetlerden dolayı çok dikkatli hareket ediyordu. Bu yüzden Eugen, Viyana'dan ayrılırken imparator tarafından uyarılmıştı. "Kumar oynamayacak, emniyetli davranacak, büyük bir avantaja sahip olmadığı ve zaferden emin olmadığı sürece düşmanla hiçbir mücadeleye girmeyecekti". Ayrıca Haziran'da yukarı Macaristan'da Tokay civarında köylüler ve bazı asiller isyan ettiğinden daha fazla dikkat etmek gerekiyordu. Kısa sürede büyüyen isyan, Viyana'da panik yaratmıştı. Lorenli Prens Vaudemont isyanı

kısa sürede bastırdıysa da Eugen, Türk ordusunu karşılamak için hareket ettiğinde ortalık henüz tamamen yatışmamıştı.

Daha önce yaşananların ve uyarıların etkisiyle Prens Eugen savunmacı rolünü ciddiye aldı. Tuna ve Tisa kıyılarını Varadin'den Segedin'e kadar güçlendirip, belirli yerlerde askerî noktalar oluşturdu. Tuna'nın kuzeyinde ve Tisa'nın batısındaki bölgeler, bataklıklardan oluştuğu için, ordusunun erzakını Tuna'dan aşağı doğru taşıttı. Bölgede doğru düzgün ağaç yoktu. Küçük çalılıklar ve sazlıklar vardı. Yaz sıcaklarında ordudaki asker ve hayvanlar için ne su, ne de ot bulunuyordu. Bu yüzden Tuna'dan ulaşım gerek Avusturyalılar, gerekse Türkler için bir varoluş meselesiydi. Temmuz'da özellikle buğday gemileri rüzgârlardan dolayı hareket edemediği zamanlarda, Avusturyalılar çok zor durumda kalıyorlardı. Ayrıca erzak tedarik edilememesi gibi bir risk de vardı. Eugen, Avusturya ordularının iaşesini temin eden Oppenheimer'in meselelerine anlayış göstermiyordu. İmparatordan Yahudi tedarikçinin mutlaka erzak teminini devam ettirmesini talep etti. Majestelerinin tacı ve tahtı tehlikeye gireceğine, Oppenheimer'in kredibilitesinin tehlikeye girmesini yeğliyordu.

Soru 7: II. Mustafa üçüncü seferine nasıl çıktı?

1697 Nisan'ında Edirne Sarayı'nda Arz Odası'nın önüne tuğlar dikildi. II. Mustafa'nın komutası altında 100 binin üzerindeki Osmanlı ordusu Macaristan seferine çıktı. Rumeli Beylerbeyi Cafer Paşa'ya Niş ve Belgrad arasındaki ormanların haydutlardan temizlenmesi işi verildi. Sultanın, zaferinden emin olduğu için sefere çıktığında bazı arabaların içinde esir alacağı Alman generaller ve askerler için zincirler taşıdığı rivayet edilir.

Avusturya'nın eline geçen Erdel üzerine yürünecekti. Bölgedeki 40 bin kişilik Avusturya birlikleri Osmanlı ordusu için bir tehlike yaratmıyordu. Tokay'da ayaklanan Macarlar'ın da yolda Osmanlı ordusuna katılması bekleniyordu.

Osmanlı ordusunun bir süre kaldığı Sofya'da Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, ilginç bir rüya görmüştü: "Sadrazam, rüyasında Salankamen Muharebesi'nde şehid olan Sadrazam Köprülüzâde Mustafa Paşa ile bir bardak şerbet içmişti. Köprülüzâde bardağı dudaklarına götürmüş, sonra hemen Elmas Mehmed Paşa'ya uzatmıştı". Sadrazam, bu rüyasını "Allah

bilir, bu benim bu seferde içmem mukadder olan şehadet şerbetidir” diye yorumlamıştı.

Sofya’dan 13 gün sonra hareket edildi. Yolda Bihke (Bihaç) Kalesi’ni kuşatan Avusturyalılar’ın bozguna uğradığı ve Hersek Sancağı’nda bazı kaleleri muhasara eden Venedikliler’in çekildiği haberleri geldi. Moraller yükseldi.

Soru 8: Belgrad’daki harp meclisinde neler konuşuldu?

Osmanlı ordusu 11 Ağustos’ta Belgrad’a ulaştı. 12 Ağustos’ta Belgrad sahrasında sultanın huzurunda toplanan harp meclisinde harekât planı konuşuldu. Mecliste iki görüş ortaya çıktı. Ya Tımışvar yönünde ilerlenerek, Tuna’nın kollarından Tisa’dan karşıya geçilecek, ya da Sava’dan Zemun’a geçilip Va-radin Kalesi kuşatılacaktı. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, Tımışvar tarafına gidilmesini istiyordu. Hatta kendi gibi düşünmeyenleri, “her kim Varadin muhasarasına sevk ederse, sefer dönüşünde birer bahane ile katl olunması mukarrerdir” diyerek tehdit etti. Bu yüzden komutanlar, önce Tımışvar’a, sonra da Baçka tarafına gidilmesi yönünde görüş bildirdiler. Tuna, Tisa ve Flora nehirleri geçilerek, Titel üzerinden Tisa ve Tuna arasındaki Baçka sahrasına gidilmesi üç nehir geçileceği için riskliydi. Doğrudan Varadin üzerine gidilse, kalenin fethinden sonra Tuna’nın sol kenarındaki Baçka’ya geçmek çok daha kolay olacaktı.

Sadrazamın görüşüne Belgrad Muhafızı Amcazâde Hüseyin Paşa, itiraz etti. Amcazâde, “Üç keredir ki sefere katılıyor ve düşmandan bir karış toprak almadan evlerinize dönüyorsunuz. O hâlde yürüyünüz ve yeterince teçhizatınız varsa Varadin’i muhasara ediniz” diye konuştu.

Serhadlerin durumunu çok iyi bilen Amcazâde Hüseyin Paşa, donanma desteği de olacağı için Sava’dan Zemun yakasına geçilerek Varadin Kalesi’nin kuşatılmasının doğru olacağını, Tımışvar tarafının bataklıklarla dolu olduğunu, düşmanın geçit noktalarında fırsat kolladığını, eğer geri çekilme söz konusu olursa, ricatın dahi mümkün olamayacağını söyledi. Ayrıca daha önce 1664’te Sengotar Muharebesi’nde Raab suyunu geçen Osmanlı ordusunun bir kısmına Avusturya kuvvetlerinin dokunmadığını, daha sonra nehri geçen askerlere saldırdıklarını da hatırlattı. “Nehri geçtikten sonra, 25 günlükten fazla yiyecek götürülemeyeceğini, bunun da

büyük sıkıntı meydana getireceğini” açıkça ifade etti. Mısırlızâde İbrahim Paşa ve Mahmud Paşa da aynı görüşteydiler. Ancak Amcazâde Hüseyin Paşa’nın görüşlerine itiraz eden daha çok oldu. Seferin yönü hakkında kesin bir karara varılamayınca Tımışvar Muhafızı Cafer Paşa’nın gelmesi beklendi.

Cafer Paşa geldiğinde Belgrad’da harb divânı bir kez daha toplandı. Cafer Paşa, Orta Macar ve Erdel’e gidilmesini savundu. Varadin’e saldırının ise ancak bu bölgeler fethedildikten sonra, kalenin iyice zayıflatılması üzerine düşünülebilecek bir hareket olacağını söyledi. Avusturya ordusu taburlara yerleştiği için doğrudan Varadin üzerine saldırmak doğru bir hareket olmayacaktı. Bu yüzden en doğru hareket Orta Macar ve Erdel üzerine yürümekti. Böylece hem bu bölgeler fethedilecek hem de Varadin’in hayat damarları kesilecekti. Ayrıca Avusturya ordusu da Varadin’den uzaklaştırılacaktı. Bundan sonra ise bu kaleyi fethetmek kolaydı. Koca Cafer Paşa’nın bu planı, Avusturya hakkındaki sağlam istihbarat bilgilerine dayanıyordu. Ayrıca Avusturya komutanı Prens Eugen de Türkler’in, Cafer Paşa’nın savunduğu sefer planında olduğu gibi, Erdel ve Orta Macar’a saldırmalarından korkuyordu.

Koca Cafer Paşa’nın planına itiraz edenler de vardı. Bunların başında da Belgrad Muhafızı Amcazâde Hüseyin Paşa geliyordu. Hüseyin Paşa, *“Bu gideceğiniz yollar sazlık, bataklık yerlerdir. Çok zahmetler çekilip büyük köprülere muhtaçtır. Eğer biraz yağmur yağarsa bütün zahire, top arabaları, katar ve ağırlık ile asker yollarda kalır. Sonunda büyük bir felaket yaşanılır. Varadin Kalesi ele girmedikçe sizinfethetmek istediğiniz memleketleri almanın bir anlamı yoktur. Daha önce Varadin Kalesi dört tarafndan muhasara edilmemiş, sadece bir taraftan saldırılmıştı. Burnumuz dibinde Varadin Kalesi dururken başka yere gitmek niçin gerekir? Bir defa muhasara edelim. Fethedebilirsek ne güzel. Feth olunamazsa da kaleyi dövmüş oluruz ve namusumuz ile dönüp geliriz”* diyordu.

Soru 9: Amcazâde’nin görüşleri ne kadar haklıydı?

Amcazâde’nin Zemun’a geçip buradan Varadin’e saldırılması gerektiği yönündeki planı, Osmanlı tarihçileri tarafından isabetli bir görüş olarak kabul edilir. Kaynakların bu ifadeleri daha sonraki tarihçiler tarafından da

hiçbir eleştiri süzgecinden geçirilmeden tekrarlanmıştır. Ancak burada kaybedilmiş bir muharebeden sonra bu tarz değerlendirmelerin yapıldığı unutulmamalıdır.

Amcazâde'nin savunduğu sefer planında da bazı yanlışlar vardı. Osmanlı tarihçilerinin çoğu ve bu kaynaklardan hareketle modern araştırmacılar Amcazâde'nin ileri sürdüğü bütün görüşler doğruymuş gibi kabul ederler. Fakat Hüseyin Paşa, nehirler ve bataklık arazi hususunda haklı olmakla birlikte doğrudan Varadin üzerine gidilmesini savunmakla yanlış bir harekât planı takip etmekteydi. Çünkü Avusturya tarafı hazırlıklarını, Türkler'in Varadin üzerine saldıracağı beklentisine göre yapmıştı. Cafer Paşa'nın belirttiği üzere Avusturya ordusu çoktan Varadin'de taburlara girmişti ve şehrin savunulması için gerekli önlemler hızla tamamlanmaktaydı. Ayrıca Türk tarafı Orta Macar ve Erdel'e yürüme kararı vermesine rağmen Prens Eugen bunu haber alamadığı için Osmanlı ordusunun nasıl bir yol takip edeceğini merakla bekliyordu. Varadin'e gelen ilk haberlere göre Türkler ya doğrudan Varadin'e saldıracak, ya da Erdel ve Orta Macar'daki Avusturya birlikleri üzerine yürümek için Moriş Nehri tarafına gideceklerdi. Bu yüzden doğrudan Varadin üzerine yürümenin Türk tarafına fazla bir kazancı olmayacağı kesindi.

Soru 10: Osmanlı ordusunun sefer planları neden değişti?

Osmanlı ordusu Pançova'ya geldiğinde burada Avusturya ordusu hakkında yeni haberler alındı. Alınan istihbarata göre Avusturya ordusunun Titel ve Segedin arasında olduğu öğrenildi. Belgrad'daki toplantıda Erdel üzerine gidilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen şimdi şartların değiştiği, çünkü Segedin ve Titel'deki Avusturya ordusunun Osmanlı birlikleri Erdel'e girdiğinde Belgrad'ı kuşatabilecekleri ileri sürüldü. Ayrıca Elmas Mehmed Paşa'nın Avusturya ordusu yok edilmeden hiçbir başarının bir anlam ifade etmeyeceği, bu yüzden Titel'e saldırılması gerektiğini savunduğu iddia edilir. Yeni plana göre Osmanlı ordusu Tisa Nehri'ni geçecek ve Titel Kalesi'ni fethedecekti. Bu plana Koca Cafer Paşa karşı çıktı. Cafer Paşa'nın, kendi adamlarının yakaladığı esirlerden Avusturya ordusunun 100 bin kişiden kalabalık bulunduğunu ve Tisa Nehri'ni geçmenin yanlış bir hamle olduğunu anlatan mektubu Elmas Mehmed Paşa tarafından dikkate alınmadı. Cafer Paşa'ya orduya katılması yönünde haber

gönderdi. Bunu öğrenen Cafer Paşa iki eliyle sakalına asılıp “Eyvah! Eyvah!” diye haykırmıştı.

Elmas Mehmed Paşa, Cafer Paşa’nın uyanlarını dikkate almayarak Osmanlı ordusunun felakete sürüklenmesindeki en büyük adımlardan birini attı ve artık geri dönüş de mümkün değildi. Belgrad’daki sefer güzergâhının değiştirilmesi Osmanlı ordusunu Zenta faciasına doğru sürükleyecekti.

Titel fethedildikten sonra Osmanlı tarafı birkez daha sefer planını değiştirdi. Artık Erdel üzerine değil Varat üzerine gidilmek üzere hazırlıklar yapılmaya başlandı.. Varat üzerine gidilmesini savunanların başında da Elmas Mehmed Paşa geliyordu. Bundan yaklaşık bir ay önce Varadin’e saldırmak isteyen ricali öldürmekle tehdit eden Elmas Mehmed Paşa’yken, şimdi bu planı savunanların başında geliyordu. Fakat iki görüş arasında büyük bir fark vardı. Belgrad’da Varadin’e saldırma taraftarları kalenin güneyden kuşatılmasını savunuyorlardı. Gerekçeleri de hem fazla nehir aşılmayacak hem de Tuna Donanması ile sürekli dirsek teması mümkün olacaktı. Elmas Mehmed Paşa’nın Varadin’e saldırma yönü ise birçok sakınca içeriyor ve Avusturya ordusunun normal yol alma süresi göz önünde bulundurularak hedefler konuluyordu. Bu planın başta gelen sıkıntısı Varadin’e saldırmak için bu kaleye gidene kadar dokuz farklı yerde köprü kurmak ve bataklık arazileri aşmak zaruretiydi. Bu zaruret, Türk tarafının hızını yavaşlatacakken, Avusturya birliklerine zaman kazandıracaktı. Fakat bu savaşın sonunu zamanı en iyi idare eden taraf kazanacağından böyle bir karar Osmanlılar aleyhine oldu. Elmas Mehmed Paşa, Avusturya ordusunun normal şartlarda günde ancak üç saat yol alabileceğini hesaplamıştı. Fakat savaş, normal şartların anormalleştiği bir durumdu ve tehlike anında bazı beklenmedik gelişmeler olabilirdi. Ayrıca Varadin Kalesi’nin fethi belirtildiği gibi kolay olmayacaktı. Çünkü Prens Eugen şehre bir Türk saldırısı beklediği için savunma tedbirlerini arttırmıştı ve Titel’den kaçan General Nehm de hızla burada gerekli önlemleri aldırıyordu.

Soru 11: Prens Eugen’in Varadin’e girmesi neden engellenmedi?

Osmanlılar’ın Varadin üzerine yürüdüğünü haber alan Prens Eugen insanüstü bir gayretle, günlerce süren yorucu ve yıpratıcı bir yolculuktan sonra fazla direnişle karşılaşmadan Varadin Şehri’ne girebildi.

Bazı Osmanlı müellifleri günlerce çok yorucu bir yolculuktan sonra Varadin'e yaklaşan Avusturya ordusuna, şehre girmeden önce saldırmadığı için Türk tarafının tarihi bir fırsatı kaçırdığını belirtirler. Bu eleştiri, isim veril-mese de Cafer Paşa'ya yöneliktir. Çünkü doğrudan Avusturya ordusu üzerine yürümek yerine metrislerin tahkim edilmesini ve şayet Varadin Kalesi'ne giderlerse Avusturya askerine geçit verilmesini savunan Koca Cafer Paşa'ydı. Ayrıca Şeyhülislâm Feyzullah Efendi de bir saldırıya karşı çıkmıştı. Aslında bu eleştiride haklılık payı vardı. Çünkü Prens Eugen de muhtemel bir Türk saldırısından çekinmekte ve eğer bir saldırı olursa karşılamanın pek mümkün olmadığını bilmekteydi. Fakat Türk tarafı saldırmayınca rahatlıkla Varadin'e girdi ve savunma tedbirlerini arttırdı. Böylece Türkler için Varadin'i alma ihtimali de ortadan kalktı.

Soru 12: Zenta Muharebesi'nde fırsat ne zaman kaçtı?

Karar alındıktan sonra Tuna geçildi ve Pançova'da karargâh kuruldu. 110 parçalık ince donanma da Tisa Nehri'ne hareket etti. Tuna'nın kollarını binbir güçlükle geçen Osmanlı ordusunun karşısına çıkamayan Avusturya ordusu, Titel Kalesi'nde 7-8 bin kişilik bir kuvvet bırakarak çekilmişti. Titel Kalesi'ni kısa sürede alan Osmanlılar, kaleyi yıktılar.

Yolda en büyük mesele nehirleri geçmekti. Bir arabanın geçebileceği genişlikteki Valova Köprüsü'nün iki ucu Avusturyalılar tarafından yakılmıştı. Bunun üzerine Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, kendisi de bir işçi gibi çalışarak köprüyü yeniden inşa ettirdi. Yardım etmeyen vezirleri cezalandırdı. Ancak daha yapılacak birçok köprü vardı. Valova'dan Varadin'e ulaşana kadar 9 köprü daha yapılmıştı.

28 Ağustos'ta Osmanlı ordusunun bir kısmı, Titel yakınlarında Zemun Nehri'ni geçer geçmez Avusturyalılar'ın top ateşi başladı. Buna rağmen Osmanlılar kayıklar ile Zemun'daki ince donanmanın desteği ile önemli sayıda askeri karşı kıyıya geçirdiler. Osmanlılar'ı engelleyemeyen General Nehm çekildi.

II. Mustafa zaferinden emin olduğu için Prens Eugen'in başlangıçta Tisa Nehri boyunca Zenta'ya kadar geri çekilmesine şaşırmamıştı. Ancak Eugen'in hedefi, kuzeydeki isyan bastırıldıktan sonra boşta kalan Vaudemont'un birlikleriyle ve Rabutin komutasında Erdel'den geri getirilen süvarilerle buluşmaktı. Takviye birliklerle buluştuktan sonra, 50 bin kişiye

ulaşan ordusuyla birlikte Varadin'deki yerine geri döndü. Prens Eugen ateş gibi sıcak yaz günlerinde 14 gün süren ölümcül yürüyüş sırasında ordusuna bir disiplin dersi vermişti.

Sultan ve Osmanlı komutanları, Eugen'in geri dönmesine çok şaşırdılar. Osmanlı istihbaratı iyi haber toplayamadığından, durumu anlayamamışlardı. Hâlbuki Prens Eugen casusları vasıtasıyla Osmanlı ordusunun harekâtını izliyordu. Osmanlı ordusundaki çekişmeyi bile öğrenmişti. Avusturya ordusu Osmanlılar'dan önce Varadin'e ulaşmıştı. Ancak Avusturyalılar, günlerdir süren yürüyüşten dolayı yorgun ve bitkindiler. Susuzluk canlarına tak etmişti.

Sadrazam Elmas Mehmed Paşa, Avusturya kuvvetleri üzerine saldırmayı teklif ettiyse de fikri kabul görmedi. Bu yüzden çok uygun bir fırsat kaçırıldı. Osmanlı ordusuna saldırmaya cesaret edemeyen Prens Eugen de Varadin'e çekilip, kuvvetlerine tabur tertibatı aldırmıştı. Bu şekilde mevzilenen düşman kuvvetlerine saldırmak tehlikeliydi. Arkadan gelen birlikler, Varadin Kalesi'nin toplarıyla koruma altına alındığından, bu yeni durum karşısında Avusturya ordusuna saldırı, fazla tehlikeli bulunmuştu.

Yapılan bütün teşebbüslere rağmen, Prens Eugen siperlerinden çıkarılamadı. Bu yüzden Osmanlı ordusu, Avusturya kuvvetleri üzerine bir harekâta girişmedi. Zemun tarafına geçmek için köprü kurulması gerekliydi. Ancak düşman kuvvetleri, böyle bir harekâta müsaade etmezdi.

Savaş meclisi toplandı. Mecliste, Sadrazamın muhalifleri, Elmas Mehmed Paşa'nın hilafına Baçka Ovası ve Segedin'in vurulması, Tisa Nehri'nin de Zenta'dan geçilmesi yönünde karar aldırdılar. Erdel'e doğru gidilecekti.

Soru 13: Osmanlı ordusu nasıl tuzağa düştü?

Casusları vasıtasıyla gelişmelerden haberdar olan Prens Eugen, Osmanlı ordusunun yön değiştirdiğini ve çok az atlıya sahip olduklarını öğrendiğinde, derhal ordusunu 12 saf hâlinde düzene sokarak takibe başladı. Kont Schlick'e de 1.700 piyade ile Segedin'e gitme emri verdi.

Sultan II. Mustafa'nın ve ordudaki askerlerin sinirleri gelişmeler yüzünden bozulmuştu. Osmanlı kuvvetleri arkasından gelen Avusturya birlikleriyle Segedin'deki garnizonlar arasında tuzağa düşme korkusuyla Zenta yakınlarında acilen kurulan bir köprüyle Tisa Nehri'ni geçmeye başladı. Avusturya ordusundan kurtulup, karşı kıyıdan Erdel'e doğru

gidilecekti. Ama Prens Eugen'in birlikleri hemen arkalarındaydı. Bataklıklar süvari birlikleri için büyük bir engel teşkil etmesine rağmen, Eugen'in ordusu her seferinde yaklaşık on saat süren yürüyüşler yapıyordu. Prens Eugen, sefere çıktığı zamanki savunma fikrinden tamamen vazgeçmişti. Saldırıya geçmeye hazırlanıyordu.

Prens Eugen, Tisa'yı Tuna ile birleştiren ve Segedin yolunu kesen bir köprünün bulunduğu Saint Thomas'a geldiğinde, köprünün Osmanlılar tarafından yakıldığını gördü. Piyade ve topçular için iki ayrı köprü inşa edildi. Nehri geçen Avusturya kuvvetleri, Tisa kıyılarındaydı.

Osmanlı ordusunda düşmanın ani bir baskın yapacağı dedikodusu almış başını yürümüştü. Bu yüzden orduda disiplin bozulmuştu. İlerlemeye devam eden Osmanlı ordusu kısa sürede çevredeki Türk köylerine saldıran haydutları barındıran Zenta'yı fethetti. Ardından iki-üç günde 83 araba tonbazı ile Tisa üzerinde köprü kuruldu. Padişah, saray halkı, hazine, otağ-ı hümâyûn, yeniçeriler, silahdarlar, cebehane, cebeciler, Kırım hanı ve kuvvetleri, bir kısım toplar ve topçular kurulan köprüden karşıya geçti. Ancak ordunun büyük bir kısmı hâlâ karşıya geçmeye devam ediyordu. Sadrazam, yeniçeri ağası ve beylerbeyilerin önemli bir kısmı da askerin düzenli olarak karşıya geçmesi için nehrin öbür tarafında idi.

11 Eylül sabahı Husarlar, yani Macar süvarileri ince karakol olarak görevlendirilen Boşnak Cafer Paşa'yı esir aldılar. Prens Eugen, kendi ifadesine göre, paşayı "parçalara ayırmakla" tehdit etti ve bunun üzerine korkan paşa, Hırvat atlıların çekilmiş kılıçları karşısında, "Osmanlılar'ın Segedin'e gitmekten vazgeçtiklerini, Tökeli'nin sultana Zenta yakınından Tisa'yı geçerek, yukarı Macaristan'a ve Erdel'e gitmesini tavsiye ettiğini, II. Mustafa'nın Zenta'da topçuların ve eşyaların büyük bir kısmıyla nehri geçtiğini, ancak sadrazamın ve piyadelerin henüz geçmediğini" söyledi.

Prens Eugen, büyük bir şans yakaladığını hemen anlamıştı. Nehri geçemeyen Osmanlı ordusunu yakalamak için birliklerine hızla harekete geçmesini emretti ve derhal Husarlarının başında Zenta'ya doğru hareket etti. Öğleden sonra Zenta tepelerine vardı ve aşağıda henüz nehrin batı kıyısında köprüyü geçmek üzere bekleyen Türk piyadelerini gördü. Osmanlı ordusunun doğru dürüst bir savunma güvenliği yoktu. Tek korumaları bir araba sırası ve birkaç toptu. Tecrübeli komutanların

düşmanın geliş yönüne top konulması yönündeki tavsiyelerine uyulmaması, Prens Eugen'in rahatça Osmanlı ordusuna yetişmesine sebep olmuştu.

Soru 14: Zenta Muharebesi nasıl cereyan etti?

Avusturya ordusunun geldiği haber alınınca, Anadolu Beylerbeyi Mısırlızâde İbrahim Paşa ile Diyarbakır Beylerbeyi Kavukçu İbrahim Paşa düşmanın üzerine gönderildi. Ancak bu ikisi bir şey yapamadan geri döndüler. Sadrazam bir taraftan süratle askeri karşıya geçirmeye çalışırken, diğer taraftan da 7 bin askeri siperlere sokarak savunma tertibatı aldırdı. Ancak Avusturya ordusunun gelişi orduda büyük bir panik yaratmıştı. 2 bin asker bu sırada suya düşerek boğuldu. Elmas Mehmed Paşa'nın paniği önlemek için askere sert davranması kargaşayı iyice artırmıştı.

Günün sona ermesine ancak dört saat kalmış olmasına rağmen, Eugen derhal saldırmaya karar verdi. Savaştan önceki iki saatte saldırı planlarını ve hazırlıklarını süratle yaptı. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri, saldırmayarak yine bir fırsatı kaçırdı.

Ordunun ağırlıklarını karşıya geçirip, köprüyü kaldırmak isteyen sadrazama Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa, "Bu arabalar ancak sabaha kadar geçer, askerin çoğu geçti, düşman da yakına geldi. Bu daire büyüktür, kuşatacak kadar piyademiz kalmadı. Siperlerden piyade, top ve zahire arabalarını çekip, eldeki askere göre köprübaşında metris alınmalıdır" tavsiyesinde bulundu. Yeniçeri ağasının teklif ettiği gibi davranıldığında savunma hattı daraltılacaktı. Ancak savunma hattı daraltılırken plandan haberi olmayan asker, düşman baskın yaptı zannederek, panik hâlinde köprüye koştu. Bunun üzerine sadrazam ve diğer komutanlar yalınkılıç köprübaşında durarak askeri siperlerine soktular. Bu kargaşa Avusturyalılar'ı daha da cesaretlendirdi.

Asgari hazırlıklardan sonra, Avusturya birlikleri yarım daire şeklinde bir hat çizip, Osmanlı ordusuna karşı saldırıya geçti.Prens Eugen, kısa bir süre sonra köprünün yanında bir kum tümseğini keşfetti ve Guido Starhemberg'e ve piyadelerine sol kanattan, nehir yönünden Türkler'in savunma saflarının arkasına geçme emrini verdi.

Kurşun yağmuruna tutulan Osmanlı askerleri yine köprüye doğru kaçmaya başladılar. Sadrazam köprünün iki tombazını kaldırıp, yalın kılıç askerin karşısına geçerek firarı önlemeye çalıştı. Elmas Mehmed Paşa,

“Ben ölünceye kadar döğüşürüm, siz nereye kaçarsınız” diyerek firar eden askerlere kılıç salladı. Askerler de, *“Bizi bu geçitlere düşürmek senin tedbirsizliğindir”* diyerek sadrazamı öldürdüler. Ancak kaçacak yer yoktu, Avusturya birlikleri Osmanlılar’ın kaçış yolunu tutup, köprüyü parçalamıştı.

11 Eylül 1697’de öğleden sonra başlayan muharebe gün batarken bitmişti. Karanlık bastığında, Prens Eugen büyük bir zafer kazanmıştı. Korkunç bir katliam meydana gelmiş, nehri geçemeyen Osmanlı askerleri şehid edilmişti.

Soru 15: Prens Eugen, Zenta Muharebesi’ni raporunda nasıl anlattı?

Eugen, bu zaferin coşkusuyla imparatora şiirsel bir rapor gönderdi. “Bu muzaffer hareket” diye yazacaktı, Eugen daha sonra 15 Eylül’de Zenta ile küçük Kanije arasındaki karargâhında hazırladığı savaş raporunda, *“Günün geceye döndüğü saatte sona erdi ve güneş bile parlak gözlerle haşmetli kayserin ordusunun mutlak zaferini görmeden batmak istemedi”*. Hayatı zaferlerle dolu olan, ama kendini sadece “hükümdarının değersiz hizmetçisi” olarak gören ve çok mütevazi davranan bu komutan, raporunda savaşta büyük cesaret gösteren Leh, Alman, Saksonyalı ve Brandenburglular’dan oluşan birliklerini öve öve bitiremiyordu.

Gerçekte ise muharebe akşam vakti tamamen bitmemişti. Eugen’in askerleri akşam saat ona kadar ellerine geçen Osmanlı askerlerini kılıçtan geçirdiler. Avusturyalılar, çok az esir aldılar. Zira Eugen’in kendi ifadesine göre, askerleri öylesine heyecanlı bir hâldeydiler ki, paşaların ve Türk ordu komutanlarının hayatları için teklif ettikleri büyük paralara rağmen, ellerine düşen herkesi öldürmüşlerdi. 20 bin askerimiz savaş meydanında, 10 bin kadarı da nehirde şehid olmuştu. Avusturya zaferinin asıl büyüklüğü ancak ertesi gün Eugen’in ordusu, içinde hâlâ Türkler’in cesetlerinin yüzdüğü nehri geçerken görüldü. Türk piyadeleri neredeyse tamamen yok edilmişti. Avusturya savaş raporunda cesetlerin sanki bir ada oluşturduğu söyleniyordu.

Soru 16: Zenta Muharebesi’nde Avustuıyahlar’ın eline neler geçti?

Avusturyalılar'ın ele geçirdikleri ganimetler paha biçilmezdi. Aralarında sultanın görkemli otağ-ı hümâyûnu olmak üzere tüm çadırlar, 87 top, 58 çift kanca; çıkan bir patlamada büyük bir kısmı kaybedilen sayısız miktarda barut, cephane ve her türlü erzak stokları; 15 bin öküz, 7 bin at, birkaç bin deve, 6 bin araba, yüzlerce sancak, bayrak, mehter ve nihayet 3 milyon gulden tutarında savaş hazinesi, yedi tuğ ve daha önce Osmanlılar'a karşı kazanılan hiçbir savaşta rastlanmayan sadrazamın göğsünde taşıdığı mühür, galiplerin az bir kayıpla elde ettikleri bu parlak zaferin işaretleriydi. Ancak sadrazamın mührünün düşman eline geçmesi meselesi tartışmalıdır.

Soru 17: Osmanlı ordusunun Zenta'daki en büyük kaybı ne idi?

Osmanlılar'ın, Zenta Muharebesi'ndeki en büyük kaybı komutan kadrosunda olmuştu. Osmanlı ordusu asker kaybının yanısıra önemli sayıda subayını kaybetmişti. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf subayların önemli bir kısmı şehid düşmüştü. Anadolu Valisi Mısırlızâde İbrahim Paşa, Diyarbakır Valisi Kavukçu İbrahim Paşa, Tımışvar Valisi Koca Cafer Paşa, Rumeli Valisi Küçük Cafer Paşa, Adana Valisi Fazlı Paşa ile birçok sancakbeyi şehid olmuştu.

Soru 18: II. Mustafa Zenta Muharebesi'nden sonra ne yaptı?

Nehrin karşısında kalan Sultan II. Mustafa, çaresizlik içinde 30 bin askerinin şehid edilişini izlemek zorunda kaldı. II. Mustafa ve süvariler Tımışvar'a kaçarken, ağır toplarla karargâhı geride bırakmışlardı. Sultan, Tımışvar'ı takviye ettikten sonra İstanbul'a doğru yoluna devam etti.

Osmanlı ordusunun kaybı büyüktü. İlk iş olarak daha önce tavsiyesi dinlenmemiş Köprülü soyundan gelen Belgrad Beylerbeyi Amcazâde Hüseyin Paşa sadrazamlığa getirildi. Daltaban Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri de Sava Nehri civarlarında bazı başarılar elde ettiler.

Soru 19: Muharebeden sonra Avusturyalılar fırsatı niçin değerlendiremedi?

Zenta zaferi, Eugen'in şansı kullanmakta ani karar verme yeteneği sayesinde elde edilmişti. Sultan II. Mustafa'nın bariz hataları ve Türk birliklerinin kötü durumu karşısında Prens Eugen cüretkâr davranmış, ama

tedbiri yine de elden bırakmamıştı. Ordusunun kapasitesini çok iyi biliyordu. Bu önemli başarıdan daha fazla avantaj yaratacak imkânlara sahip değildi. Para ve erzak sıkıntısı, Osmanlılar'ın hemen arkasından gitmesini ve zaferini Tımışvar'a veya Belgrad'a yapılacak bir saldırıyla tamamlamasını engelledi.

Mevsim hayli ilerlemiş, yağmurlar başlamıştı. Avusturya birliklerinin kış karargâhına çekilmesi gerekiyordu. 27 Eylül'de ordudaki hastaların sayısı 1.000'i geçmişti. Bu, "odunun bile bulunamadığı, hayvanlar için yemin olmadığı ve suyun sadece su birikintisinden içilebildiği topraklarda altı hafta geçirdikten" sonra, şaşılacak bir durum değildi.

Ne yapılacağını kararlaştırmak için toplanan savaş meclisinde durum enine boyuna tartışıldıktan sonra, birliklerin erzak ihtiyacının sağlanamayacağından; yolların sürekli yağan yağmurlar nedeniyle bozulduğundan ve ordunun odun, yem ve içme suyu sıkıntısından dolayı hastalıklara maruz kaldığından, doğrudan Tımışvar üzerine yürüme planından vazgeçildi.

Ordusunun büyük bir kısmını Erdel'de ve Tuna Nehri kenarındaki kış karargâhlarına gönderen Prens Eugen Commercy ve Starhemberg ile birlikte dağ ve orman yollarından geçerek 4 bin atlı, 2500 piyade ve 12 hafif toptan oluşan küçük bir birlikle Bosna'ya bir akın düzenledi. 12 Ekim'de Brod yakınlarında Sava Nehri'ni geçti ve hiçbir yerde ciddi bir direnişle karşılaşmadığı için, sırasıyla küçük birer kale olan Dubai, Magloh, Şebze ve Branback kalelerini aldı ve o dönemlerde 6 bin ev, 150 cami ve 30 bin nüfusa sahip zengin ve canlı bir ticaret şehri olan Saraybosna önlerine kadar geldi. Bu şehri korumayı çok isterdi ama teslim olma çağrısına gönderdiği aracıyı vurarak cevap verdikleri için, şehri buna kızan birliklerinin öfkesine ve yağmalarına teslim etmek zorunda kaldı. Birliklerinin birkaç yeri ateşe vermelerini önleyemedi. Bu ateşten dolayı şehrin büyük bir kısmı 24 saat içinde bir kül yığınına dönüştü. Türk muhafız kıtalarının geri çekildiği güçlü kaleye, mevsimin ilerlemiş olmasından dolayı ve bu kadar az sayıda birlikle herhangi bir saldırıya cesaret edilemezdi. Zorunlu olarak geri çekildiler ve geri dönüş yolunda daha önce aldıkları, ancak ellerinde tutmaları mümkün olmayan küçük kaleleri yerle bir ettiler.

Prens Eugen, savaş günlüğüne “Türkler arasında tam bir karışıklık” olduğunu yazıyordu. Avusturyalı eşkıyalar daha sonra Sava Nehri üzerinden Macaristan’dan geçerek, yanlarında “çok sayıda Türk kumaşları, birçok küçük ve büyük baş hayvan ve birçok kadınla” geri döndüler ve “yürüyüş sırasında sağlı sollu Türkler’e ait her yeri ateşe” verdiler.

Eugen, Kasım ayında ilk kez büyük bir zafer töreniyle karşılandığı Viyana’ya geri döndü. Resmî törenler yapıldı, kayser kendisine değerli bir kılıç verdi ve bir tarafında prensin resmi, diğer tarafında Türk silahları ve sancakları taşıyan yarı çıplak beş kadının resmedildiği özel bir nişan imal edilmesini emretti. Bu zafer, Eugen’i Avrupa’da 25 yıl boyunca kamuoyunun ilgisini üzerine çekecek bir kahraman hâline getirdi. Zenta Muharebesi hakkında İtalyanca ve Almanca birçok yazı yazıldı. Bu muharebe, Hristiyanlığı idealleştiren Hristiyan yazarlar için tam bir propaganda malzemesi oldu.

KARLOFÇA ANTLAŞMASI

Soru 1: Barış antlaşması imzalamaya iki taraf nasıl razı oldu?

1697 Zenta Muharebesi'yle Osmanlılar, bu mağlubiyetle kaybettikleri yerleri geri alma hayallerini tamamıyla yitirip, barışa sıcak bakmaya başladılar.

Zenta, Avusturyalılar için ise Fransa'yla, Riswick'te yapılan ve hayal kırıklığı yaratan barıştan sonra bir sevinç kaynağı olmuştu. Yıllardır sürüp giden Türk savaşını sona erdirmek için Zenta yeterliydi. Osmanlı sultanı da artık barış istiyordu. Ancak İngiltere ve Hollanda'nın arabuluculuk yaptığı görüşmeler uzayınca Avusturya ordusu 1698 yazında yeni bir sefere çıktı.

Osmanlı ordusu dikkatli bir biçimde tehlike sınırının dışında kalarak, Belgrad'da mevzilendi. Bir önceki yıl yaşanan yenilgi hâlâ unutulmamıştı. Yeni sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, ikinci bir yenilgi yaşamamak için Belgrad surları önündeki karargâhından çıkmak istemiyordu. Orduyla Salankamen önlerinde bulunan Eugen'in Osmanlılar'ı Belgrad'dan hareket ettirmek için Tuna ve Sava nehirlerine doğru yaptığı tüm hareketler boşunaydı. Eugen, bütün yazı ordusunu Petervaradin civarlarında bir aşağı bir yukarı dolaştırarak geçirdi. Diğer taraftan, özellikle de bir önceki yıl gibi birliklerinin erzak temini şimdi de yeterince sağlanamadığından, kendini yeni birlikler ve yeni toplarla güçlendirilmiş Tımışvar'a ya da Belgrad'a karşı bir saldırıya girişecek kadar güçlü görmüyordu.

Avusturya ordusunda, Ağustos ayında üç hafif süvari alayında maaşları ödenmediği için neredeyse isyan çıkıyordu. Eugen'in şansı sayesinde, komplo zamanında ortaya çıkartılıp, bastırıldı. Bu komploların amacı,

bütün subayları öldürüp, eşyalarını yağmaladıktan sonra silahlarıyla birlikte Türk tarafına geçmekti. 18 Ağustos, genel ayaklanmanın yapılacağı tarih olarak belirlenmişti. Ancak bir kadın, bu komployu zamanında açığa çıkardı.

Komplonun liderlerinden birisi, Almanlar'ın arasına basit bir er olarak katılan Macar bir asilzâde idi. İdam edildi. Ayrıca Prens Eugen, 20 askeri astırdı, 12 askeri de kurşuna dizdirdi. Komploya katılanların bir kısmı kızgın demirlerin üzerinde yürümek zorunda kaldılar. Diğer suçlular da, o dönemde Avusturya ordusunda en sık kullanılan cezalandırma yöntemi olan, askerlerin arasından geçirip sıra dayağına çektirme cezasına çarptırıldı. Disiplinsizlik yüzünden 1690'dan itibaren Avusturya ordusunda itaat etmeyen askerlerin ceza olarak sakatlanması yoluna gidilmişti. Ortama genel olarak hakim olan korku, düzeni ve itaati tekrar sağladı.

Bu şartlar altında Eugen bile bu arada başlatılan barış görüşmelerinin nihayet başarılı bir sonuç getiriyor gibi görünmesine seviniyordu. 19 Aralık 1698'de Varadin'de ve kayser ordularının Rebila karargâhında, şimdilik Tuna ve Sava nehirleri boyunca tüm düşmanlıkları sona erdiren ve barış görüşmelerinin yapılacağı bölgenin tamamını tarafsız bölge ilân eden ateşkes imzalandı. Eugen, birliklerini zamanında kış karargâhlarına gönderdi ve askıda kalan barış görüşmelerinde bizzat oyunu kullanmak üzere Viyana'ya döndü.

İmparatora bağlı prensler, özellikle de son yıllarda savaşa pek gönülsüz katıldıkları ve başarılı sonuçlar almadıkları için, barış antlaşması imzalanmasını istiyorlardı. Yılın sonuna doğru nihayet Osmanlılar ile Avusturyalılar, Venedikliler, Lehler ve Ruslar'ın arasında barış görüşmeleri başladı.

Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa, barış için zemin aramaya başlamıştı. Avusturya ve Venedik de barış istiyordu. Ancak Lehistan ile Rusya istedikleri yerleri alamadıkları için savaşın devamından yanaydılar. Fransa, İspanya veraset meselelerinden dolayı Avusturya ile aralarının açılması ihtimali nedeniyle Osmanlılar'ın sulh imzalamamasını istiyordu. İngiltere ve Hollanda ise ticarî menfaatleri için barış taraftarıydılar ve bunun için aracılık yapıyorlardı.

Sadrazam ülkenin ekonomik durumunun iyice kötüleşmesi, asayişin bozulması ve bazı bölgelerde denetimin kaybedilmesi sebebiyle barışın bir

an önce yapılması için çaba harcıyordu. Onun gayretleri sonucunda kaybedilen yerlerin bir kısmını almadan sulha yanaşmayan II. Mustafa da barış görüşmelerine razı oldu.

Soru 2: Karlofça Antlaşması görüşmeleri ne şartlar altında başladı?

Müttefikler Osmanlılar'ın geleneksel barış prensibini, yani "alâ hâlihi"ye (uti possidetis/status quo) göre masaya oturmak istiyorlardı. Bu, tarafların ele geçirdikleri yerlerin karşı tarafça tasdik edilmesi anlamına geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu bunu kabul etti. Ancak buna karşılık "bedel" ilkesinin uygulanmasını istediler. Osmanlılar sınırsız bir "alâ hâlihi" kaidesini padişahın itibar ve şerefine aykırı buluyorlardı. Bu yüzden müttefiklerin elindeki bir kısım toprakların geri verilmesini, bazı kale ve bölgelerin de boşaltılmasını talep etmişlerdi. Osmanlılar'ın, Erdel'in bağımsızlığı yönündeki ısrarlarından vazgeçmeleri üzerine, iki taraf arasında Edirne'de 27 Ocak 1698'de bir protokol yapılarak, barış antlaşması için görüşmelere başlanılması kabul edildi.

Soru 3: Niçin Karlofça seçildi?

Avusturyalılar, Viyana, Salankamen veya Debreczin'de toplanılmasını istiyorlardı. Osmanlılar ise Budin, Pespirem, Ösek veya sınırda başka bir yerde toplanılmasını önermişlerdi. İki taraf da kendi sınırları içerisinde veya sınırlarına yakın bir yerde görüşmelerin yapılmasını istiyordu. Bu konuda yapılan uzun yazışmalardan sonra Avusturya imparatorunun teklifi olan Tuna kıyılarında, dağ eteklerindeki Karlofça kasabası iki tarafça da kabul edildi.

Soru 4: Görüşmelerin başlangıcında ne tür protokol meseleleri çıktı?

Karlofça'daki görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğu'nu Reisülküttâp Rami Mehmed Efendi ile Tercüman Aleksandre Mavrakordoto, Avusturya'yı C. d'Ottingen, C. de Marsigli, C. de Schlick, Lehistan'ı P. de Posnanie Koja-kie Malacowsky, Venedik'i Ch. Carlo Ruzzini, Rusya'yı Boganowitsch temsil ediyordu. Ayrıca İngiltere adına Paget, Hollanda adına da M. de Colliers görüşmelere katılmıştı.

1698 Eylül'ünde iki tarafın elçileri karşılıklı olarak Karlofça'ya doğru yola çıktılar. Elçilik heyetleri birkaç bin kişiden oluşuyordu. Görüşmelerden önce protokol tartışmaları başladı. Müzakere çadırını iki taraf da kendisi kurmak istiyordu. Bu tartışma İngiliz Elçisi Paget'in aracılığıyla sonuçlandırıldı ve çadırı Osmanlılar kurdu. Görüşme yerine murahhasların giriş ve çıkışlarında yaşanacak protokol krizlerini aşmak için de, çadıra Osmanlılar, müttefikler ve aracıların kullanacakları üç kapı yapıldı.

Soru 5: Görüşmelerde Osmanlılar ile müttefikler arasındaki ilişki nasıl cereyan etti?

Osmanlı heyeti Avusturya'ya kendisi ile aynı seviyede muamele yaparken, Lehistan'a daha alt düzeyde muamele yapmış, ancak Rus ve Venedik heyetlerine oldukça sert davranmıştır.

Müzakereler sırasında iki taraf toplu olarak görüşmedi. Osmanlılar ile önce Avusturya, sonra Lehistan, daha sonra da Venedik müzakerelerde bulunarak antlaşmaya vardı. Rusya ile yapılan görüşmeler bir netice vermemişti. Avusturya, sadece Lehistan'a Kamaniçe Kalesi konusunda destek verdi. Diğer müttefiklerinin Osmanlılar ile ilgili anlaşmazlıklarına karışmadı. Müzakerelerin kızıştığı anlarda Avusturya'yı tutan İngiliz temsilcisi Paget ile Osmanlılar'a destek veren Hollanda temsilcisi M. de Colliers devreye girerek ortamı yumuşattılar.

Tarafların kendi ülkelerinin menfaatleri için her fırsatı değerlendirmek istemelerinden dolayı görüşmeler oldukça uzun sürdü. En ufak bir toprak parçası veya kabul edilemeyecek istekler dahi günlerce müzakere edilerek, karşı taraftan başka tavizler alınmaya çalışıldı.

16 Ekim 1698 Perşembe günü Karlofça'ya gelen heyetlerin müzakereleri görüşmelerin başlamasından 103 gün sonra, 26 Ocak Pazartesi günü bitti. 26 Ocak saat 10'da antlaşmanın imzası için görüşme çadırında toplanıldı, merasimin bitmesinden sonra da tüfekler atılarak, antlaşma kutlandı.

Soru 6: Mavrakordoto ihanet etti mi?

Bazı eserlerde Osmanlı heyeti temsilcilerinden Tercüman Mavrakordoto'nun Osmanlılar'a ihanet ederek, antlaşmanın aleyhlerine sona ermesine sebep olduğunu yazarlar. Buna delil olarak da Avusturya'nın

Mavrakordoto’ya nişan ve kont payesi vermesini gösterirler. Ali ismini kullanarak müttefiklere bilgi aktardığı rivayetleri yaygındır. Onun karşı tarafa bilgi aktarmış olması mümkündür. Ancak Mavrakordoto’nun görüşmelerde karar verme yetkisi yoktu ve müzakerelerde Rami Mehmed Efendi’nin talimatlarıyla hareket etmişti. Antlaşmaya ait görüşme tutanaklarının incelenmesinden asıl kararları Rami Mehmed Paşa’nın verdiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden antlaşmanın oluşmasında rolü sınırlı kalmıştır.

Soru 7: Karlofça Antlaşması’nda kime hangi topraklar bırakıldı?

Bu antlaşmayla Avusturya, Tımışvar hariç bütün Macaristan ve Erdel’i aldı. Lehistan, Podolya ve Ukrayna’nın Osmanlı hakimiyetinde olan bölgelerini alırken, bunun karşılığında işgali altında olan Boğdan’ı boşalttı. Ayrıca Osmanlılar, Kırım Tatarları’nın Lehistan’a saldırmayacaklarına dair garanti verdiler. Venedik ise Mora’yı, Adriyatik Denizi’ndeki birkaç ada ile sahil şeridinden bazı yerleri aldı. Taraflar arasında sınırlar ana hatları ile çizildiğinden, antlaşmadan sonra kesin sınır tespiti için heyetler kurularak, ülkeler arasındaki sınırların tam olarak nereden geçeceği ve sınır taşlarının dikilecekleri yerler tespit edildi.

Ruslar bütün istedikleri yerleri ele geçiremediklerinden antlaşmaya varılmasını istemiyorlardı. Barışa şiddetle karşı çıkan Çar Petro, Avusturyalılar’ı görüşmeleri sürdürmekten vazgeçirmek için uğraştıysa da bir sonuç alamadı. Avusturya, İspanya meselesi büyüdüğünden Fransa ile muhtemel bir savaş tehlikesinden önce Osmanlı İmparatorluğu ile antlaşmaya varmak istiyordu.

Ruslar yalnızca ellerinde bulunan yerlerin tasdikini değil, Azak Denizi’nin güneyindeki girişleri kontrol eden Kerç Kalesi’ni de talep ediyorlardı. Bu durumu kabul etmeyen Osmanlılar, Azak’ın Rus egemenliğine girişini tanıma karşılığında Özü’deki (Dinyeper) Rus kalelerinin yıkılmasını istiyorlardı. İki taraf da isteklerinden vazgeçmedi. Rusya adına görüşmelere katılan Kont Vozhnitsin’in sınırlı talimat ve yetki ile Karlofça’ya gelmesi de antlaşmaya varılmasını engelledi. Bir uzlaşmanın çıkmayacağı anlaşılınca nihaî barış antlaşmasının yapılacağı ileriki bir tarihe kadar, iki yıllık bir ateşkes yapıldı. Antlaşma ise bir yıl sonra 15 Temmuz 1700’de İstanbul’da imzalandı. Azak Ruslar’a

bırakılırken, buna mukabil olarak Özü civarındaki bazı kaleler Osmanlılar'a verilmişti. Ayrıca Ruslar İstanbul'da daimi elçi bulundurmak hakkını da kazandılar.

Soru 8: Karlofça Antlaşması diplomatik açıdan bir başarı mıdır?

Osmanlılar büyük bir hezimete uğramalarına rağmen, antlaşmada mağlubiyetlerinin zararını elden geldiği ölçüde azaltmaya çalışmışlardı. Görüşmelerde Osmanlılar'ı temsil eden heyetin reisi olan Rami Mehmed Efendi, müzakerelerin bütün safhalarında soğukkanlılığı, ikna kabiliyeti, sabrı ve konulara olan vukufu ile barış antlaşmasında Osmanlı zararlarını asgariye indirdi. Bunda, onun barış antlaşmasının görüşmelerine her meseleyi iyice araştırarak gelmesinin de önemli bir payı vardır. Rami Mehmed Efendi, Karlofça'ya gelmeden önceki antlaşmaları incelemiş, uzmanlardan gerekli tavsiye ve raporları almıştı.

Antlaşmaya müttefikler ellerine geçen yerlerin tanınması şartı ile razı olmuş-larsa da, müzakerelerin sonunda Osmanlı heyeti önemli bir kısmı Avusturyalılar'ın eline geçmiş Tımışvar ile sınırlardaki bazı kaleleri geri almaya muvaffak olmuştu. Aynı şekilde Lehistan işgal ettiği Boğdan'ı boşaltmış, Venedik de bazı kaleleri geri verdiği gibi, Ragüza'nın Osmanlı toprakları ile çevrili kalmasını kabul etmişti. Ayrıca bu ülkeler ile olan sınırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliğini tehdit eden bazı kalelerin yıkılması da sağlanmıştır.

Rami Mehmed Efendi'nin, Karlofça görüşmelerindeki başarısı bulunduğu görevin (Reisülküttâplık) önemini artırdı. Devrin kaynakları onun Reisülküt-tâplığın şanına şan kattığını belirtirler. Rami Mehmed Efendi, bu başarısı sayesinde birkaç yıl sonra sadrazamlığa yükseldi.

Soru 9: Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı İmparatorluğu'na tesirleri ne oldu?

16 yıl süren savaşların sonunda imzalanan Karlofça ve İstanbul Antlaşmaları ile 300 bin kilometrekareden fazla toprak Avusturya, Venedik, Rusya ve Lehistan'a bırakılmıştı. Bu toprakların kaybedilmesi imparatorluğu prestij kaybına uğratıp, devlet gururunu incitmiş, buralardan elde edilen gelirlerin de kaybedilmesine sebep olmuştu. Ayrıca Osmanlı

İmparatorluğu'na vergi ve asker veren devletler de (Erdel, Lehistan) bu yükümlülüklerinden kurtulmuşlardı. Osmanlılar Karlofça'dan sonra bütün politikalarını bu mağlubiyetlerin rövanşını alıp, eski topraklarına tekrar sahip olmaya göre ayarladılar.

Osmanlı devlet adamları antlaşma ile uğrayacakları ağır toprak kayıplarına halkın ve askerin göstereceği tepkileri azaltmak için, barış antlaşmasının karşı tarafın bir diktesi olarak değil de, Osmanlı menfaatlerinin elden geldiğince korunduğu müzakereler sonucu imzalandığını göstermeye çalışmışlar; bu yüzden de en ufak toprak kazanımları için bile oldukça çaba sarfetmişlerdi. Karlofça Antlaşması'na karşı, savaşın getirdiği yıpranmışlıktan dolayı halkta ve askerde başlangıçta bir tepki oluşmadı. Ancak birkaç yıl sonra 1703'te meydana gelen Edirne Vakası'nın sebepleri arasında Karlofça Antlaşması'na tepkinin de bulunduğu ileri sürülür.

Soru 10: Karlofça Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün miladı mıdır?

Osmanlı kuvvetlerinin Viyana önlerinde mağlup olmalarının yanısıra daha sonraki savaşların çoğunu kaybetmesinin üzerinde durmak hadiseleri anlamak açısından önemlidir. Avrupa'nın dört büyük devletine karşı birçok cephede savaş vermek zorunda kalınması mağlubiyetlerin asıl sebebidir. Ancak bir diğer önemli sebep ise Osmanlı ordusunun XVI. yüzyıldan itibaren Avusturya'ya karşı çıktığı seferlerde devamlı olarak kale kuşatmasıyla uğraşması ve meydan savaşında karşılarına çıkılmaması sonucunda askerî yapısının değişmesidir. Kale kuşatmalarında uzmanlaşan Osmanlı ordusu, 30 yıl savaşları döneminde askerî sahada büyük gelişme sağlayan Avusturya karşısında 1683-1699 yılları arasında yaptığı 15 meydan muharebesinin 12'sinde mağlup oldu. Zaten XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da meydana gelen ve "askerî devrim" diye nitelendirilen gelişmeler sonucunda ordu yapısı değişen Avusturya ordusu, 1596'da yapılan Haçova (Mezökeresztes) Meydan Muharebesi'ni kazanmak üzereyken disiplinlerini kaybetmeleri sebebiyle yenilmişti. 1593-1596 yılları arasındaki 13 yıl savaşlarında dikdörtgen hâlinde oluşturulmuş ve kontra marş taktiğini izleyen tüfekli Avusturya piyadeleri karşısında Osmanlı timarlı sipahileri fazla dayanamamışlardı.

XVII. yüzyıl ortalarında Mareşal Montecuccoli Avusturya ordusunu paralı askerî sistemden düzenli birliklere geçirerek, ordunun disiplin gücünün artmasını sağladı. Nitekim yeni askerî gelişmeleri takip eden ve meydan muharebeleri konusunda tecrübeli komutanlara sahip Avusturya ordusu, 1664'te Sengotar'da kendisinden daha büyük Osmanlı kuvvetlerini mağlup etti. Aslında bu savaş gelecekteki olayların bir habercisiydi, ancak iyi değerlendirilemedi.

Osmanlı İmparatorluğu İkinci Viyana Kuşatması'nda uğradığı bozgunun ardından Avusturya-Lehistan-Venedik ve Rusya tarafından kurulan Mukaddes İttifak'a karşı 16 yıl savaşmış, ancak 1699'da o zamana kadarki tarihinde ilk defa görülen en ağır toprak kayıplarını içeren Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşe geçtiği ve devamlı mağlubiyetlere uğradığı genel bir kanaattir. Fakat Osmanlılar, Karlofça'dan sonra kendilerini toparlayarak rövanşa geçmişler, 1739'a gelindiğinde Avusturya'ya bırakılmış bir kısım Macar toprakları ile Lehistan'ın aldığı Podolya haricinde kaybedilmiş bütün topraklar geri alınmıştı.

Viyana sonrası Avrupa'nın dört büyük devletiyle 16 yıl dişe diş mücadele etmesi bile Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünün o tarihlerde bitmediğini açıkça gösterir. Ayrıca 1697'den sonra Osmanlılar'ın karşısına dünya harp tarihinin en önemli isimlerinden birisinin çıkması, dengeleri bozan bir unsur olmuştu. Bu Savoylu Prens Eugen'dir. Osmanlılar, bu tarihlerde böyle bir komutan çıkaramamıştı. Eugen'in ölümünden sonra Avusturya ve Rusya arasında meydana gelen 1736-1739 savaşında ise galibiyet Osmanlı İmparatorluğu'nun olmuştu. Bu dönemde Osmanlılar'ın ordularını belirli bir ölçüde yenileyebilmeleri de Avusturya karşısında tekrar başarılı olmalarının bir sebebidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş yılları 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından sonra başlar. Osmanlılar ilk defa bu savaşta bir ülkeye karşı ağır bir mağlubiyete uğramış ve bundan sonra bir daha belini doğrultamamıştır. Bunda da en önemli sebeplerden birisi 1739'daki başarıdan sonra tehlike geçti diye yapılmakta olan askerî yeniliklerin terkedilerek, rehavet ortamına girilmesidir. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Sanayi İnkılâbı'nın meydana getirdiği gelişmeler sebebiyle Avrupalı devletlerle ara gittikçe

açılmaya başlamış ve olaylar Osmanlı İmparatorluğu’nun aleyhine gelişmiştir.

PRUT SAVAŞI

Soru 1: Prut Savaşı öncesi hangi gelişmeler yaşandı?

Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça Antlaşması ile birlikte büyük toprak kayıplarına uğramıştı. Ancak imparatorluk gücünü tam olarak kaybetmediğinden, antlaşmadan sonra bunun rövanşını almak için fırsat kolluyordu. Ancak devlet adamları tekrar mağlubiyete uğramaktan da korkuyorlardı. Bu yüzden Kuzey savaşlarına ve İspanya savaşlarına karışmadılar. 1709’da Poltova’da Ruslar’a yenilen İsveç Kralı Demirbaş Şarl ve Kazak lideri Mazepa’nın Osmanlı topraklarına sığınması, iki devletin arasını açtı. Osmanlı İmparatorluğu’nun şahinleri Karlofça’nın rövanşını almak için ilk fırsatın doğduğuna inanıyorlardı. Bu niyetlerini gerçekleştirmek için 1710’da sadrazamlığa Halep Valisi Baltacı Mehmed Paşa’yı getirttiler.

Soru 2: Prut Savaşı neden çıktı?

Rus Çarı Petro da Osmanlılar’a saldırma zamanının geldiğine inanıyordu. Poltava’da İsveç’e karşı kazandığı zafer sebebiyle Türkler’i de mağlup edeceğine inanıyordu. Osmanlı’ya tâbi Eflak ve Boğdan beylerinden destek sözü almıştı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Hristiyanlar’ın ayaklanacağını umuyordu. İsveç Kralı’nın Osmanlı topraklarında bulunmasını savaş sebebi olarak gösterdi ve Osmanlı ülkesine karşı saldırıya geçti.

Soru 3: Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya nasıl birer strateji takip ettiler?

Petro'nun planı Boğdan'a girip Yaş yoluyla Tuna'yı tutmak, Osmanlı'ya tâbi Eflak ve Boğdan'ı ve Balkanlar'daki Hristiyan Osmanlı tebaasını isyan ettirmekti. Ancak Petro planını uygulayamadı. İsveç ile süren savaş sebebiyle ordularının sadece bir kısmını Osmanlılar'a karşı harekete geçirebilmişti. Önemli miktarda asker Rusya'nın İsveç'e karşı müdafaası için bırakılmıştı. Petro bütün ordusunu toplayamamış, ayrıca Romanya prensliklerinden beklediği desteği de alamamıştı. Yolda da Kazak ve Tatar saldırılarıyla uğraşılmıştı. Osmanlı ordusunun süratle hareket edip, Ruslar'dan önce Tuna'yı geçmesi bütün planını bozdu. Petro ve 60 bin kişilik ordusu Prut'ta karşılarında 140 bin kişilik Osmanlı ordusunu bulmuştu. Osmanlı kuvvetlerinin manevraları ile Rus ordusu her taraftan çevrildi. Geri çekilme yollarını da Kırım kuvvetleri tutmuştu. 20 Temmuz 1711'de Rus ordusu Prut Nehri'nin daire çizen kolu üzerinde üç kilometrekarelik bir sahada sıkışıp kalmıştı. Bir tarafı tamamen bataklıktı, diğer tarafları ise Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı.

Petro kapana kısıldığının farkındaydı. Siperler kazdırarak, savunma durumuna geçti. Ancak Rus ordusunun elinde yeterince malzeme olmadığı için sadece güney tarafında savunma tertibatı alabilmiş, batı tarafı açık kalmıştı. Bu sırada Bender'deki Osmanlı askerleri, İsveç ve Leh kuvvetleriyle gelerek Prut Nehri'nin öbür tarafından da Rus ordusunu kuşattı.

Soru 4: Prut Savaşı nasıl cereyan etti?

Kırım Hanı'nın toplar gelmeden taarruza geçilmemesi yönündeki uyarısını dinlemeyen yeniçeriler hücuma geçtiler. Düşman siperlerine varılıp, bayrak dahi dikildi. Ancak Rus top ve tüfek atışları karşısında açıktan, yalınkılıç saldırma bir netice vermedi. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri de siperler kazdılar. Petro günlüğünde Osmanlılar'ın, Rus ordusunun en zayıf ve tahkimatsız olan batı kanadından saldırsalar başarılı olacaklarını, ancak bunu yapmadıklarını belirtir. Savaş iki tarafın karşılıklı top atışlarıyla devam etti.

Osmanlı ordusunda bulunan İsveçli General Ponyatovski, sadrazama hücum edilmemesini, Ruslar'ın fazla yiyeceği olmadığı için açlıktan teslim

olana kadar beklenilmesini tavsiye etmişti. Onun bu tavsiyesine uyulmayarak cepheden Rus ordusuna saldırıldı. Ancak yapılan saldırılarda bir başarı sağlanamadığı gibi yedi bin asker de şehid düştü. Rus kaynakları Osmanlılar'ın son saldırısı sırasında yeniçerilerin perişan bir hâlde geri çekildiklerini, Rus ordusunun süvari gücünün az olması sebebiyle bu durumu değerlendiremediklerini belirtir.

Petro, bu durumdan kurtulacak bir çare arıyordu. Fakat bir çıkış yolu bulamadı. Çar, İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın Poltova'daki mağlubiyetinden daha büyük bir felaketle karşı karşıya kaldığını söylüyordu. Sabaha doğru Ruslar son kez şanslarını denemeye karar vermişlerdi. Ancak Osmanlı ordusuna karşı yaptıkları taarruz, yoğun tüfek ateşi karşısında başarısız oldu. Osmanlı toplarının ateşi altında bulunan Ruslar, yiyecekleri olmadığı için ağaç kabuklarını yemeye başlamışlardı. Yeniçeriler saldırmak için sabırsızlanıyorlardı. Yeniçeri Ağası Yusuf Ağa, sadrazama haber göndererek hücum için izin istedi. Bunun üzerine Baltacı Mehmed Paşa, son hücum için ordu komutanlarına ve Kırım Hanı'na emirler yazdırmaya başladı.

Ruslar bu cehennemden kurtulabilme umutlarını kaybetmişlerdi. Çar Petro, Osmanlı askerlerinin arasından geçmeye muvaffak olan bir adamıyla Moskova'ya gönderdiği mektubunda: "Hiçbir suçum olmadığı halde, yanlış düşüncelere kapılarak ordumun dört misli bir Osmanlı ordusu tarafından sarılmış bulunuyorum. Tanrı hiç ummadığımız bir anda yardımımıza yetişmeyecek olursa, burada ya birer birer öleceğiz, ya da esir olacağız. Eğer beni Osmanlılar esir edecek olursa beni artık çarınız, senyörünüz olarak saymayın. Hatta benim el yazım olduğunu anlarsanız bile emirlerime uymayın. Kendim gelinceye kadar bekleyin. Eğer öldüğümü duyarsanız içinizden en liyakatlisini seçin" diyordu.

Soru 5: Ruslar Prut'ta nasıl bir kurtuluş yolu buldular?

Ruslar bu ümitsiz durumdayken son bir kez toplandılar. Toplantı da Çariçe Katerina da vardı. Ümitsiz de olsa, yapılacak bir taarruz ile Osmanlı ordusunu yarıp geçmeye çalışmaktan başka çarelerinin olmadığı konuşuldu. Baştan beri soğukkanlılığını koruyan Katerina ise, ne olursa olsun çarı kurtarmaları gerektiğini söyledi ve Osmanlılar'a barış teklifi yapma fikrini ortaya attı. Çarı kurtarmak için her şartı kabul edeceklerdi. Osmanlılar

boyun eğene kılıç çekmezlerdi. Petro bu fikri kabul etti ve Rus ordusu başkomutanı Şeremetev'in ağzından Baltacı Mehmed Paşa'ya hitaben barış isteyen bir mektup yazıldı.

Bu sırada Baltacı Mehmed Paşa da çadırında son hücum için emirlerini yazdırmaktaydı. Rus ordusunun sonu gelmişti. Osmanlılar bu kadar üstün durumdayken, Ruslar'ın barış teklifinin kabul edilmesi ihtimali de pek gözükmüyordu. Ancak hiç umulmadık bir şey oldu ve Baltacı Mehmed Paşa, Ruslar'ın barış isteğini kabul etti. Prut Antlaşması'nı yaparak yok olmak üzere olan bütün Rus ordusunun silahları ile birlikte çekip gitmesine izin verdi. Acaba ne olmuştu?

Soru 6: Osmanlılar, Prut'ta tarihi bir fırsatı kaçırdı mı?

Osmanlı İmparatorluğu, İkinci Viyana Kuşatması sonrasında büyük bir hezimete uğramışsa da, bunun dört devlete karşı olduğu unutulmamalıdır. Prut seferi sırasında Osmanlılar'ın askerî organizasyonları mükemmel işledi. Ancak diplomatik görüşme safhasında Ruslar, Osmanlılar'a göre daha ustaca hareket ettiler. Rus Ordusu tamamıyla imha edilmekten, Modern Rusya'nın kurucusu Çar Petro da esir düşmekten veya ölmekten kurtuldu. Osmanlı Ordusu'nun başında Baltacı Mehmed Paşa yerine daha dirayetli birisi olsaydı, antlaşma farklı olurdu. Ancak burada önemli bir noktaya dikkat etmek gerekir. Osmanlılar, Viyana sendromunu daha atlatamamışlardı. Viyana önlerindeki gibi bir yenilgi alındığı takdirde birkaç devlete karşı savaşacakları ve tekrar bozgun yıllarının yaşanacağından korkuyorlardı. Baltacı Mehmed Paşa'nın, yeniçerilerin isyan etmelerinden korktuğu için barışa yaklaşması meselesinin aslı yoktur.

23 Temmuz 1711'de imzalanan Prut Antlaşması, aslında Osmanlılar açısından çok da kötü değildi. Antlaşma'ya göre Azak Kalesi Ruslar'dan geri alınacak, Osmanlı sınırındaki Rus kaleleri yıkılacak, Rusya Lehistan'a müdahale etmeyecek, İsveç Kralı'nın ülkesine dönmesine müsaade edilecek ve Rusya eskiden olduğu gibi Kırım Hanlığı'na vergi verecekti. Ancak bu antlaşmadaki taahhütler kâğıt üzerinde idi. Antlaşmanın yerine getirileceğine dair ciddi bir garanti alınmadığı gibi, ne kadar süreceği de tespit edilmemişti. Bu yüzden antlaşmanın uygulamaya girmesi mesele oldu. Prut Antlaşması'nın şartlarının yerine getirilmesi için iki defa Rusya'ya savaş açıldı. Savaş tehdidi ile antlaşmanın ancak bir kısım

maddeleri uygulatılabildi. 27 Haziran 1713'te Edirne'de yapılan görüşmeler sonucunda gerçek antlaşma yapıldı. Çar Petro'nun Karadeniz'e ve Balkanlara inme hayali suya düşmüştü. Ancak büyük bir askerî hezimete uğrayacakken, Prut Antlaşması ile kurtulmaları Rusya için diplomatik bir zaferdi. Eğer Prut'ta Rus ordusu yok edilseydi, Modern Rusya'nın kurucusu ortadan kalkacaktı. Bu da başta Rusya olmak üzere Lehistan, İsveç, Ukrayna ve Osmanlı tarihinin gelişiminin daha farklı olması demekti.

Soru 7: Prut Savaşı'na İstanbul'da tepkiler ne oldu?

Sadrazam İstanbul'a dönmeden aleyhinde dedikodu kazanı kaynamaya başlamıştı. Osmanlı hükümdarı III. Ahmed, sadrazam aleyhindeki dedikoduları ve Ruslar'ın antlaşmayı uygulamadıklarını duyunca öfkelendi. Savaşa katılanlardan durumu araştırdı. Büyük bir fırsatın kaçırıldığını anladı. Bu sırada sadrazam ve adamlarının aldıkları rüşvetler sebebiyle Rus ordusunun bırakıldığı rivayetleri dolaşıyordu. Padişah, sadrazamı 20 Kasım 1711'de görevden alarak, Midilli'ye sürdü. Antlaşmanın imzalanmasında baş rolü oynayan ve Ruslar'dan büyük miktarlarda para alan Osman Ağa ile Ömer Efendi'yi de öldürttü.

Soru 8: Baltacı-Katerina üzerine neler yazıldı?

Baltacı Mehmed Paşa ve Katerina arasında hayali olarak kurulmuş ilişki üzerine birçok roman, hatta şarkılar yazıldı. Bunlardan birisi H. Albrecht takma adıyla yazan XX. yüzyılın önemli şairlerinden Börries Freiherr von Münchha-usen tarafından yazılan ve dilimize Prof. Dr. Selçuk Ünlü'nün tenkit ederek aktardığı baladdır. İtalyanca bir kelime olan balad, dans eşliğinde söylenen şarkı manasına gelir. Münchhausen, 1912'de kaleme aldığı bu baladda bir çobandan naklen 1711'deki Prut Savaşı'nı anlatır. Savaşın gidişatını Katerina'nın gözyaşları ve fiziki güzelliğinin değiştirdiğini anlatır. Münchhausen'in yaptığı en önemli yanlışlıklardan birisi, savaşta bulunmayan III. Ahmed'i Prut'ta göstermesidir. Baltacı Mehmed Paşa ve Katerina efsanesi bu balad gibi sonradan yazılan eserlerden doğdu. Baladın Katerina ile ilgili kısımları şu şekildedir;

Trampetlerin kulakları tırmalayan sesleri arasında Beyaz Çar'ın sarışın karısı da, dört nala giden at sırtında, çarla adeta yarış ediyordu.

Göz alıcı tombul göğüsleri dışarıya taşmış kadın, kokladığında beyaz gülleri solduruyordu.

....

Ey hayat bahşeden, hayat söndüren kadın güzelliği, tatlı süt.

Üzerindeki gözlerinden acı yaşların döküldüğü, tombul göğüslerden fışkıran ve herkesin içtiği sen tatlı süt!

Sultan, otağında ertesi gün tadacağı olgun meyveyi düşündükçe sabırsızlanır.

O sırada perde açılır ve içeriye çarın güzel sevgilisi girer. Hediye olarak saçlarının tokalarını çözmesiyle beraber, altın sarısı dalgalı gür saçlar, dar kalçalarına döküldü.

İnci işlemeli korsesini çıkarır-çıkarmaz, dik tombul göğüsler, ileriye fırladı.

Türk mavisi işlemeli pabuçlarını atar-atmaz, o yumuşacık topukları üzerine davet edercesine dikeliyor, gül pembesi zarif ayakları yumuşak tüylü mavi Buhara halısına gömülmüş dinleniyorlardı.

Hışırdayarak yere dökülen zümrüt işlemeli elbisenin içinde o güzel sarışın, üryan ortaya çıkıverir.

Kar gibi bembeyaz kadife gibi yumuşak kollarını açarken sultana: Sana verdiklerim için bizi bırakır mısın?

İçlerine kısık bir nefesin karıştığı kelimeler, sessizliğe damlalar gibi tane tane dökülürler.

Katerina gitti. Gecenin serinliğinde üzerine çiğ düşmüş tüfekler, sabah güneşinde parlarken, ordular eriyerek çözülen buzlar gibi sessizce birbirlerinden ayrıldılar.

Soru 9: Baltacı-Katerina hikâyesinin aslı nedir?

Çariçe Katerina'nın bütün mücevherlerini alarak sadrazamın çadırına gittiği ve onu ağlayarak, yalvararak hatta cinselliğini kullanarak barışa ikna ettiği genel bir kanaattir. Yani bu kanaate göre paşanın uçkuruna düşkünlüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun gelecekte en büyük düşmanı olacak Rusya'nın başının tehlike daha küçükken ezilmesini önlemişti. Ancak bu tamamıyla uydurmadır. Bu savaşa şahit olan Türk ve Rus

tarihçilerinin eserlerinde böyle bir bilgiye rastlanmaz. Prut seferi üzerine kaynakların önemli bir kısmını inceleyerek iki ciltlik bir eser kaleme alan Akdes Nimet Kurat, bu dedikoduların uydurma olduğunu belirtir.

Katerina'nın barış antlaşmasının imzalanmasında büyük rolü olmuştu. Ruslar'ın elindeki cephane azalınca, Petro bir yarma hareketi ile Osmanlı ordusunu püskürtüp, Transilvanya yolu ile Macaristan'a gitmeyi planlamıştı. Ancak bu bir tür intihar girişimiydi. Bu planın sonları olacağını anlayan Kate-rina, orduda ne kadar mücevherat, altın, gümüş ve para varsa hepsini toplattı. Bunların sahiplerine de sonra karşılığını ödeyeceğine dair senet verdi. Diğer taraftan da Ruslar, Katerina'nın Avusturya hükümdarının kardeşi olduğu haberini yaydılar. Avusturya imparatorunun kız kardeşinin başına bir şey gelirse Viyana'nın harekete geçeceği ve Osmanlılar'la sulhu bozacağı şayiaları kulaktan kulağa dolaşmaya başladı.

Katerina'nın hazır ettiği yedi araba dolusu para ve hediyeler, Başbakan Şafirov tarafından Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'ya ve yanındaki diğer devlet ileri gelenlerine gönderildi. Sadrazamın yanısıra, Sadaret Kethüdası Osman Ağa ve Sadaret Mektupçusu Ömer Efendi bu paraları almışlardı. Çar Petro, Prut seferi dönüşünde barışı nasıl elde ettiğini soran Danimarka elçisine, "Sadrazamı para vermek suretiyle barışa razı ederek, feci durumdan kurtuldukları" cevabını vermişti. Yani Prut'ta Baltacı Mehmed Paşa'yı ikna eden Katerina'nın dişiliği değil, çil çil paralar ve üstün durumdayken işlerin tersine dönmesiyle alınacak bir mağlubiyet korkusuydu. Baltacı Mehmed Paşa, valide sultana yazdığı ve aşağıda metnini verdiğimiz mektupta kendisini müdafaa ederken Karlofça Antlaşmasının imzalamasına yol açan 1697'deki Zenta hezimeti gibi bir mağlubiyet almaları ihtimalinden bahsetmiş ve Osmanlı tarihinde böyle bir zaferin kazanılmadığını söylemişti.

Soru 10: Katerina kimdir?

Rusça'daki ismi tam olarak Marta Skovronska'dır. 15 Nisan 1684'te Litvanya'da bir köylü ailesinin kızı olarak dünyaya geldi. Üç yaşında öksüz kaldı. Mariensburg'da Protestan bir papaz tarafından büyütüldü. İsveç'le yapılan Kuzey Savaşları sırasında da Ruslar tarafından esir edildi ve Çar Petro'nun danışmanına verildi. Çarın gönlünü çalan Katerina 1703'te bir çocuk doğurunca Ortodoks oldu ve Yekaterina Alekseyevna adını aldı.

Şubat 1712'de resmen çarla evlendi, 1724'te ise taç giydi. 1725'te Çar Petro varis tayin etmeden ölünce soyluların muhalefetine rağmen muhafızların ve saraydaki görevlilerin desteği ile tahta aday oldu. Kutsal Sinod, senato ve devlet ileri gelenleri tarafından çariçe ilân edildi.

Özel bir danışma kurdu ve devlet işlerini Petro'nun altı danışmanını atadığı bu kurula bıraktı. Petro zamanında büyük önemleri olan Senato ve Kutsal Sinod'un devlet yönetimindeki etkisi azaldı. Dış politikada İngiltere, Fransa ve Prusya'nın kurduğu Hannover Birliği'ne karşı Avusturya-İspanyol işbirliğine katıldı. Eğlenceye ve içkiye aşırı düşkündü. 15 Nisan 1727'de aşırı içkiden öldü. Tahta Petro'nun on iki yaşındaki torunu Pyotr Aleksiyeviç, II. Petro adıyla geçti. Onun 1730'daki ölümü üzerine Büyük Petro'ya düşman olanlar, onun yeğeni ve Kurland büyük dükünün karısı olan Anna İvanova'yı çariçe yaptılar. Ülkede Alman nüfuzunun artması üzerine ayaklanan ordu 1740'da Petro'nun ve Katerina'nın kızı olan Yelizaveta'yı tahta çıkardı. I. Katerina'nın kızı Anna'dan olan torunu Pyotr Fyodoroviç de 1762'de III. Petro adıyla hükümdar oldu.

Soru 11: Baltacı Mehmed Paşa kimdir?

Çorum, Osmancık doğumlu olan Baltacı Mehmed Paşa, III. Ahmed'in şehzâdelik yıllarından tanıdığı birisiydi. 1704'te sadrazam olduysa da, 1706'da görevden alınmıştı. Daha sonra Erzurum ve Sakız valilikleri yaptı. Halep valisi iken Rusya'ya karşı savaş isteyenlerin baskısı sonucu, Sadrazam Köprülüzâde Numan Paşa'nın azledilmesi üzerine 1710'da ikinci kez sadrazamlığa getirildi. 19 Şubat 1711'de Osmanlı topraklarına giren Ruslar'a karşı yapılacak Prut seferine serdar tayin edildi ve bu savaş sayesinde tarihe geçti. Ruslar köşeye kıstırılmışken, onlara ağır bir darbe vuracak hücum emrini vermedi. Çevresinin de tesiri ile onlarla Prut Antlaşması'nı imzaladı. Bu hareketinde Osmanlılar'ın İkinci Viyana Kuşatması sonrasında 16 yıl süren savaşlarda uğradıkları büyük bozgunun da rolü vardır. Osmanlı İmparatorluğu Viyana sendromunu üzerinden atamamıştı. Devlet ileri gelenleri tekrar mağlup olmaktan korkuyorlardı. Ruslar'ın üzerine yapılan hücumlarda, taktik yanlışlıklar sebebiyle bir netice alınamamış ve büyük bir direnişle karşılaşılmıştı. Nitekim Baltacı Mehmed Paşa savunmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ordusunun büyük bir kısmının yok edilmesi yüzünden Karlofça Antlaşması'nı imzalamak

zorunda kaldığı 1697'deki Zenta Muharebesi gibi bir yenilgiye maruz kalınabileceğini söylemişti.

Bu savaş ve sonrasında Prut Antlaşması'nın uygulanması sırasındaki hareketlerinden dolayı İstanbul'da Baltacı'ya karşı bir kampanya başlatıldı. Rüşvet alarak Ruslar'ı saldığı dedikoduları her tarafı sardı. Petro'nun, antlaşmanın şartlarını uygulamaması ve sadrazamın da bu hususta ağır davranması sebebiyle 20 Kasım 1711'de görevden alınarak, Midilli'ye sürüldü. Temmuz 1712'de buradan Limni Adası'na gönderildi. 1712 Eylül'ünün sonlarında elli yaşının biraz üzerinde iken Limni Adası'nda öldü ve buraya gömüldü. Hırslı, entrikacı ve devlet adamlığı yönü zayıf birisi idi. Aslında Baltacı Mehmed Paşa iyi bir devlet adamı olmadığı için Osmanlı tarihindeki sadrazamlar arasında adı hiç anılmayacak olanlardan birisi idi. Ancak Prut Savaşı onu meşhur etti ve adı tarihe geçti.

Soru 12: Baltacı Mehmed Paşa kendisini nasıl savundu?

Baltacı Mehmed Paşa, Prut Savaşı'ndan sonra valide sultana bir mektup yazarak kendisini şöyle savunmuştu:

Benim devletlü, mürüvvetlü, velinimetim, efendim, sultanım hazretleri Moskof'a sefer eylemelisin deyü ferman buyuruldukda baş üstüne diyerek ve gece ve gündüz uykuyu ve rahatı terkedüp, topları ve yelkenleri ve donanması ve kusursuz takımlarıyla eskiden Tersane-i Âmire'de olanlardan başka doksan gün içinde üç yüz on beş adet gemi yaptırıp Azak ve Taygan ve Özü taraflarına gönderdikten sonra İslâm askeri ile bu kulları dahi gelüp Prut Nehri kıyılarında Moskof taburu ile karşılaşıp, Yüce Osman Devleti'nin kurulmasından bu yana meydana gelen tabur cenklerinde iki buçuk nihayet üç saatten fazla cenk olmuş değil iken Temmuz'un ikinci Cumartesi akşama kadar, Pazartesi ve Salı sabahtan yatsıya değin bir büyük cenk ve muharebe olunmuştur ki ne-uzibillahi teala 1697'de Osmanlı ordusunun Zenta'da uğradığı büyük hezimeti tekrar yaşamaya bir ramak kalmışken meleklerin yardımı ile din düşmanlarının kalplerine korku verüp, orada telef olan Alah'ın kullarının kanlarına girmesinler mahşer günü cevabı nice verilür, düşünsünler deyü sulha rağbetini bildirmek için adamlar gönderdükde: Şevketlü kudretlü padişah efendimizin kılıcı keskin ve uzundur, askerimiz kavi, hazinemiz çok, cephanemiz, lazım gelenden on beş kat fazladır, biz cenkten usanmadık deyü red olunduklarından sonra

hemen arkasından yine gelüp: Sizin şeriatınız gereğince aman dileriz! dedikte, teklifleri kabul ederler ise sulh olalım yoksa baş başa sulh olunmaz, hemen vaktine hazır olsun! dedik. İki taraftan barış antlaşmasına dair kâğıtlar alınup, verilüp Allah'ın izniyle hem düşmanımıza galip ve hem de isteklerimizi kabul etdirdik, Bu şevketlü efendimizin kuvvet-i baht-ı hümâyûnlarının eseridir. Ancak bu sene kâfirler ile savaşıldıkta berabere kalınmak dahi herkesin canına minnet olup bu kadar uzun cenk bir kişinin hatırına gelmez iken zaferle sonuçlanan seferimize bütün Boğdan memleketi ile İbrail Kalesi'ni (Romanya'da) Cenâb-ı Allah yeniden ihsan ettiğinden gayri üç bölük düşmanın mağlup edilmesi ve zafer kazandıktan sonra dört adet kalenin alınması hiçbir yolla hatırlara gelmez iken Allah'ım bu fetih ve zaferin şükrünü eda etmeyi bize müyesser eyleye deyü bütün İslâm askeri yüzlerini ve gözlerini yerlere sürerek Cenâb-ı Hakk'a secde ettiler. Bu fakir ve biçâre kulunuz Allah korusun İstanbul'u kâfirlere vermiş gibi hayatımdan ümidi kesip, yemeden ve içmeden kalup, bu davranışı anlayamayıp şuursuz ve hayretler içinde kaldım.

Kedinin kabahatini önüne koyup burnunu batırırlar da kabahatine göre ceza tertip ederler; bu fakirin kabahati: Adamlarımı ve kendi malik olduğum servetimi bu uğurda harcamak. Top ve humbara yağmur gibi yağarken yalın kılıç savaşıp, Allah'ın yardımıyla taburların bozup ve bu kadar kalelerin alup aman dedirttiğim için ise, aldığın kaleleri geri versin deyü ferman buyururlar ise, o saat sahibine verilir: Yok bu kâfirden az almışsın, Moskof'un ta başkentine varıncaya kadar isterim deyü ferman buyururlar ise ferman efendimindir. Allah-ı azimü'ş-şanın lütf u ihsanı ve padişahımızın himmetleri ve hayır duaları ile o dahi mümkündür. Ve lâkin bu kış bunda kışlayup evvel bahar olduğu gibi, bu taraftan hareket olunup gidilmeye muhtaçtır; zira hâlâ olduğumuz mahalde altı buçukta sabah namazı kılınır, Moskof'un başkentinden öte yerde akşam namazından bir saat sonra sabah olup yatsı namazına vakit yoktur: Öyle uzak memlekete yol ortasında kışlamadıktan sonra ağır asker ile İstanbul'dan doğru gitmek bir veçhile mümkün.

Çok zafer ve çok vezir gördünüz. Allah-ı zülcelâle nice yüz bin hamd ü sena olsun böyle büyük bir zaferi kime ihsan etmiştir. Allah aşkına ve Resul muhabbeti hürmetine yukarıda yazdığım mevzuların nizam ve intizamı ve İslâm askerini yerli yerine dağıtıp İnşallahu teala İstanbul'a varup vasıl

oluncaya dek olur olmaz kimselerin sözlerin kulak asmayıp, ikmâl üzere işler tamam olduktan sonra gördüğümüz hizmetlere nazar buyursunlar, eğer bir hilâfı meydana gelirse ona göre cezalandırsınlar. Gerçek durum malumunuz oldukta bu kulunuzun çok az olan hatırı içün olsun şevketlü velinimetim efendimiz hazretlerine yazdırmak zahmet olur ise bir kullarıyla ifâde ve bildirmeye himmet buyurmaları bâbında emr ü ferman ve lütf u ihsân devletlü, mürüvvetlü, merhametlü sebeb-i devletim efendim sultanım hazretlerinindir. 17 Ağustos 1711.

Soru 13: Rus Çarı Petro deli miydi?

Petro 1682'de tahta geçtiğinde Rusya, Avrupa siyasetinde hiçbir ağırlığı olmayan sıradan bir devletti. Onun reformları ile Rus modernleşmesi başladı. Petro dönemi milletlerin gelişiminde liderlerin oynadığı role örnek olarak gösterilir.

Petro 1682'de tek başına hükümdar olmuştu. Ancak üvey kız kardeşi Sofiya'nın, o dönemin sürekli ordusu olan Strelitzleri ayaklandırmasıyla tahtı hem bedenen hem de aklen sakat olan kardeşi İvan ile paylaşmak zorunda kaldı. İvan birinci çar, Petro ikinci çar, Sofya da naibe ilân edildi. Ülkeyi Sofiya idare ediyordu. Petro ve annesi Nataliya Narıyşkin'i başkent yakınlarındaki Preobrajenskoye köyüne sürdü. Petro bu dönemde Latince, Almanca, Felemenkçe öğrendi. Sürekli okudu. Rusya'ya gelen Avrupalılarla yakınlık kurarak uygarlıkları hakkında bilgi sahibi oldu. En büyük tutkusu denizcilikti. Çocukluğunda kayıklardan oluşan bir filo kurmuştu ve bunlara Peresvavl Gölü üzerinde manevralar yaptırtırdı. 1689'da Petro'dan tamamen kurtulmak isteyen Sofiya ve yandaşlarının hazırladığı komplonun başarısız olmasıyla tahtı üzerindeki gölge kalktı.

1697'de 270 kişilik bir toplulukla kendisini gizleyerek Avrupa'ya gitti. Almanya'yı, Hollanda'yı gezdi. Amsterdam ve Zaandam tersanelerinde birkaç ay kaldı. Buralarda bir isçi gibi çalıştı. Avrupa'da kaldığı sürece gördüğü herşeyi inceledi. Örnek modeller hazırlattı. Cevdet Paşa, onun Avrupa'da kalmasını "Büyük Petro Avrupa'yı gören, orada yaşayan, ilim ve fenni orada öğrenen bir adamdı. Bizimkilerin böyle bir gezme ve görme imkânı olmadığı için tecrübesizliklerimiz oldu" sözleriyle değerlendirir.

Petro'dan önce düzenli bir Rus ordusu yoktu. Soyluların beslediği askerler, Kazaklar, Strelitz muhafızları ve ordunun yarısını meydana getiren

yabancı paralı askerler Rus ordusunu oluşturuyordu. Rusya'nın ilk millî ordusu onun zamanında kuruldu. Askerliği zorunlu hale getirerek, paralı askerlere olan ihtiyacın ortadan kalkmasını sağladı. Ateşli silahların kullanılmasını yaygınlaştırdı, askerî eğitime önem verdi. Kara ordusunda ve donanmada ağır silahları kullanacak insanların eğitimi için akademiler kurdu. Daha önce Rusya'nın Baltık Denizi'nde ve Karadeniz'de limanı olmadığı için donanması da yoktu. İlk Rus donanmasını kurdu ve ülkesinin denizlerde de bir güç olarak boy göstermesini sağladı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeniçerilere benzeyen ve yapılacak işleri engelleyen Strelitzleri yok etti.

Petro'nun iktidarının ilk yılları Rusya'nın ekonomik açıdan en geri olduğu döneme rastlamıştı. Bu durumu düzeltmek için geniş çaplı bir reform hareketi başlattı. Kentlerin gelişmesini sağlamak için tüccar ve zanaatkârlara kendi belediyelerini kurma imkânını sağladı, lonca sistemini geliştirdi, sanayinin gelişmesine çalıştı. Ondan önce Rusya'da sanayi fazla gelişmemişti ve olanlar da yabancılar tarafından işletiliyordu. En önemli sanayi sektörlerini devlet tekeline alan Petro, sübvansiyonlarla yeni sektörlerin de doğmasını sağladı. Tahta çıktığında 21 olan mal çeşidi öldüğünde 200'e çıkmıştı.

Ülkesinin dış ticaret hacmini yedi kat artırdı, toprak mülkiyetini yeniden düzenledi ve serflerin sanayi işlerinde çalışmalarını sağladı. Rus takvimini Avrupa'nın kullandığı takvime uygun hale getirdi. Slav alfabesini modernleştirdi. İlk Rus gazetesi *Vedemosti'yi* yayınlattı. 1724'te Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'ni kurdu. Eğitim sistemini laikleştirdi, Avrupa'ya çok sayıda öğrenci gönderdi, soylular dışındakilere eğitim olanaklarını açtı. Batı dillerinde yayımlanan kitapları Rusça'ya çevirtti. Kiliseyi bir devlet dairesi statüsüne soktu. Dünyadaki bütün Ortodoksları Rus Ortodoks Kilise'sine bağlamaya gayret etti. Moskova'nın yerini alacak Petersburg kentini kurdu. Bütün bunları yaparak Rusya'yı kapalı bir yapıdan kurtarıp, Avrupa'nın büyük güçleri arasına sokan birisi deli olabilir mi?

Bizlere tarih derslerinde 'Deli' Petro olarak tanıtılan Rus Çarı I. Pyotr Aleksiyeviç'i tüm dünya 'Büyük' Petro olarak tanıyor. Döneminin Osmanlı kaynaklarında da kendisinden "Koca" ve "Akbıyık" Petro olarak söz edilirdi. Sonradan herhalde küçümsemek için "Deli" olarak anmaya başladık. I. Petro, aslına bakarsanız fiziki yapısıyla devasa bir insandı. 2

metreyi geçen boyuyla bu ünvanı fiziksel olarak da hak ediyordu ama onu tüm dünyanın “büyük” olarak tanıması yaptığı işlerin büyüklüğündendir. Keşke Osmanlı İmparatorluğu’nda da böyle bir deli olsaydı!

Soru 14: Petro vasiyetnamesi diye bilinen Rus politikası ne zaman oluşturuldu?

Hemen hemen herkesin bildiği, Ruslar’ın sıcak denizlere inmesi ile ilgili ve izlenecek daha birçok politikalarını belirleyen bir “Petro Vasiyetnamesi” vardır. Ancak bu vasiyetname ona ait değildir. Ondan sonraki dönemlerde Alman asıllı olmasına rağmen Rusya’ya büyük hizmetlerde bulunmuş olan Başbakan Christoph von Münnich ve taraftarlarının kaleme aldıkları bir protokoldür. İlber Ortaylı, Ahmed Cevdet Paşa’nın belirli bir Rus fobisi oluşturmak için bu vasiyetnameyi tarihine aldığını ve “Büyük Petro Vasiyetnamesi” diye takdim ettiğini belirtir. Cevdet Paşa’dan sonra da bu protokol “Petro Vasiyetnamesi” olarak anılmıştır.

1715-1718 SAVAŞLARI VE PASAROFÇA ANTLAŞMASI

Soru 1: Karlofça Antlaşması'nın rövanşı nasıl başladı?

Osmanlı İmparatorluğu, İkinci Viyana Kuşatması'nda uğradığı bozgunun ardından Avusturya-Lehistan-Venedik ve Rusya tarafından kurulan Mukaddes İttifak'a karşı 16 yıl savaşmış, ancak 1699'da o zamana kadarki tarihinde ilk defa yaşadığı en ağır toprak kayıplarını içeren Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. 300 bin kilometrekareden fazla toprak Avusturya, Venedik, Rusya ve Lehistan'a bırakılmıştı.

Bu antlaşmayla Avusturya, Tımışvar hariç bütün Macaristan ve Erdel'i aldı. Lehistan, Podolya ve Ukrayna'nın Osmanlı hakimiyetinde olan bölgelerini alırken, bunun karşılığında işgali altında olan Boğdan'ı boşalttı. Ayrıca Osmanlılar, Kırım Tatarlarının Lehistan'a saldırmayacaklarına dair garanti verdiler. Venedik ise Mora'yı, Adriyatik Denizi'ndeki birkaç ada ile sahil şeridinden bazı yerleri aldı. Temmuz 1700'de Rusya ile İstanbul'da imzalanan antlaşmayla da Azak Ruslar'a bırakıldı.

Osmanlılar, Karlofça'dan sonra kendilerini toparlayarak rövanşa geçtiler, ilk olarak 1711'de Prut'ta Ruslar mağlup edilerek, Azak geri alındı.

Soru 2: Venedik'e niçin savaş açıldı?

Rusya'dan sonra sıra Venedik'e gelmişti. Osmanlı tahtında III. Ahmed vardı. Venedik'e savaş açılmasını isteyenlerin başını çeken, Silahdar Damad Ali Paşa, 26 Ağustos 1713'te sadrazamlığa tayin edildi. Venedik, Katolik

olduğu için Mora'da baskı uygulamış ve bu yüzden de Ortodoks Rumlar rahatsız olmuşlardı. Osmanlı dönemindeki dinî hürriyetlerine kavuşmak için Venedik işgalinden kurtulmak istiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanlık işlerini yürüten, ayrıca Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına getirilen Fenerli Rumlar, Osmanlı yönetimini Mora'yı geri almaya teşvik ediyorlardı.

Osmanlılar, Mora'yı geri almak için fırsat kollarken, Venedik, imparatorluk topraklarından Karadağ'da isyan çıkarttı. Kendilerine sığınan asileri himaye etti. Osmanlı gemilerine de saldırılarda bulunulunca, Karlofça Antlaşması hükümlerini ihlal ettiği gerekçesiyle 8 Aralık 1714'te Venedik'e savaş açıldı.

Soru 3: Mora nasıl geri alındı?

Damad Ali Paşa, 1715 yazında karadan ve denizden Mora üzerine yürüdü. İlk olarak, daha önce fethedilmemiş Ege'deki İstendil Adası yarım günde fethedildi. Sadrazam Ali Paşa da, Gürdüs'ü (Korint) kuşattı. Bir süre direnen Venedikliler, 3 Temmuz'da kaleyi teslim ettiler. Ardından Anabolu, Modon, Koron ve Navarin fethedildi. Mora'nın fethi oldukça kolay olmuştu.

Soru 4: Avusturya niçin savaşa girdi?

Habsburglar, Osmanlılarla yeni bir savaşa girmeye niyetli değillerdi. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun Venedik'i mağlup ederek Mora'yı fethetmesinden sonra, Macaristan'a da geleceğini anlamışlardı.

Prens Eugen, 1715 Ocak'ında imparatoru, Macaristan'daki kalelerin Osmanlı saldırısına karşı hazır hâle getirilmesi konusunda uyardı. Avusturya ordusu savaşa hazırlanmaya başladı. 16 Nisan 1715'te yapılan toplantıda, Prens Eugen'in savaşın kesin olduğuna ve Avusturya'nın ertesi sene saldırıya geçmesi gerektiğine dair görüşleri onaylandı.

Tüm savaşlarda olduğu gibi, bu seferde de en önemli mesele arkadan gelecek tehlikenin bertaraf edilmesiydi. Avusturya için en büyük tehlike İspanya'dan, V. Felibe'den geliyordu. Bu yüzden Prens Eugen ve Starhamberg'in teşvikiyle 1715 Kasım'ında V. Felibe'nin donanmasını oyalayabilecek İngiltere ile ittifak yapmaya karar verildi. Avusturya, "Türk

savaşı sırasında güvenlik” için İngiltere ile 5 Haziran’da Westminster Antlaşması’nı imzaladı. Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya’nın Mora’yı Venedik’e geri vererek, savaş tazminatı ödemesi yönündeki teklifini kabul etmedi. Avusturya, bunun üzerine savaşa girdi.

Soru 5: Osmanlılar, Avusturya’nın savaşa girme kararını nasıl karşıladılar?

Osmanlı devlet adamları, Avusturya’nın savaşa müdahil olması üzerine, İstanbul’da yaptıkları toplantılarda durum değerlendirmesinde bulundular. Osmanlı devlet adamlarının bir kısmı, 1697’deki büyük mağlubiyeti, yani Zenta Muharebesi’ni unutmamışlardı. Bu yüzden Prens Eugen faktörünün dikkate alınması gerektiğini ileri sürdüler. Fakat Venedik’in kolayca mağlup edilmesi sadrazamın ve bazı devlet adamlarının kendilerine fazla güvenmelerine sebep olmuştu. Avusturya’yı mağlup edip, Macaristan’ı geri alacaklarına inanıyorlardı. Ayrıca Avusturya’ya karşı mücadele eden Macarlar’ın lideri II. Rakoczi Ferenc’den de faydalanılması düşünülüyordu. Böyle olunca Avusturya’nın savaşa girmesinde Osmanlı İmparatorluğu için bir tehlike görmediler.

Soru 6: Petervaradin Muharebesi neden kaybedildi?

Mora’nın fethi üzerine kendisine güveni artan sadrazam, Kırım Tatarları’nı Rusya’nın herhangi bir saldırısına karşı geride bırakmış, bir kısım birliklerini de Arnavutluk’a göndermişti.

Prens Eugen’in hedefi ise Belgrad’dı. Belgrad’a 1716 yılı sona ermeden saldırabilmeyi ummuştu. Ama önce kuraklık, daha sonra da aşırı yağmurlar birliklerinin toplanmasını engellemişti. Prens Eugen, bu yüzden 2 Temmuz’dan önce, para ve erzak teminini güvence altına almadan, Viyana’dan ayrılamamıştı.

Prens Eugen, Güney Macaristan’da Petervaradin yakınlarındaki birliklerine ulaştığında, Osmanlı ordusu Sadrazam Silahdar Ali Paşa komutasında Belg-rad önlerindeydi. Osmanlı birliklerinin üzerine gitmektense, Türk ordusunun kendisine doğru gelmesini daha uygun buldu. Yaklaşık 100 bin kişilik Osmanlı ordusu, 26-27 Temmuz’da Sava Nehri’ni geçti.

Petervaradin Kalesi'ni alma niyetinde olan Ali Paşa, saldırı için hazırlık yapmadan, Avusturya ordusunun yakınlarına karargâh kurdu. Prens Eugen, Osmanlı ordusunun muharebe için hazırlık yapmasına fırsat vermedi. Harp meclisini bile toplamadan, hemen saldırıya geçmeye karar verdi. 5 Ağustos'ta arkasına koruma olarak Petervaradin Kalesi'nin top ateşini alıp, emrindeki 70 bin kişilik ordusuyla Osmanlı ordusuna saldırdı.

Osmanlı kuvvetleri, başlangıçta Avusturya piyadelerini her ne kadar geri püskürtseler de, süvarilerin saldırısına fazla dayanamayarak, dağıldılar. Muharebede, sadrazamla birlikte 30 bin asker şehid oldu. Eugen'in subaylarından biri, daha sonra şöyle yazacaktı: "Adamlarımız fazla kana susadıkları ve herkesi öldürdükleri için ancak 20 esir alabildik".

Savaşta tarif edilemez derecede gaddarlıklar yaşandı. Eugen, Sırp birlikleri arasında yakaladığı Türk casuslarını kazığa oturttu. Hiç kimse ölüleri gömmek için çaba göstermedi. Prens Eugen, cesetlerden hastalık kapmamak için ordusuyla birlikte muharebe alanından derhal ayrıldı. Şubat ayında bile muharebe alanı hâlâ "gömülmemiş insanların, atların ve develerin kafatasları ve iskeletleriyle kaplıydı".

Petervaradin Muharebesi'nin sonunda, Osmanlı karargâhı da Avusturyalılar'ın eline geçti. Karargâhta ele geçenleri taşımak için 300 araba tam üç gün boyunca çalıştı.

Soru 7: Belgrad nasıl kaybedildi?

Henüz sefer için uygun bir zaman olan Ağustos başları olmasına rağmen, Prens Eugen Belgrad'a saldırmaktan çekindi. Nehirlerle çevrili Belgrad'ı kuşatmak için yeterli sayıda gemisi yoktu ve Türk ordusu mağlup olmasına rağmen hâlâ Belgrad'ı savunacak kadar güçlüydü.

Prens Eugen, bu yüzden Türk ordusundan ganimet olarak ele geçirdiği manda ve develeri kullanarak Tımışvar üzerine yürüdü. Zorlu bir yürüyüşten sonra 26 Ağustos'ta Tımışvar önlerine geldi.

Tımışvar, sadece nehir kollarından, adalardan ve bataklıklardan oluşan doğal savunma tesislerine değil, modern istihkâmlara da sahipti. Buna rağmen Avusturya ordusunun şehre büyük zarar veren top ateşi yüzünden halkın ayaklanması sonucunda kale Ekim ayı ortalarında teslim oldu.

Prens Eugen, 1716 Kasım’ında Viyana’ya muzaffer olarak döndüğünde, hakkındaki bütün eleştiriler bitmişti. Bu yüzden ertesi yıl Osmanlılar üzerine sefere çıkmasına ve Belgrad’ı alma önerisine hiç kimse muhalefet etmedi.

Orta Avrupa’nın kilidi olan Belgrad işgal edilirse Avusturya, Türk saldırılarından kurtulabilecekti. Prens Eugen, Avusturya’nın Belgrad’ı kendi imkânlarıyla alabileceğinden emin olduğu için Rus Çarı Petro’nun Avusturya’nın tarafında savaşa girme önerisini reddetti. Zira Rus Çarı’nın sadece Tuna ülkelerinde genişleme peşinde olduğunu düşünüyordu.

Avusturya ordusunun Osmanlılar’ın yeni sadrazam Halil Paşa komutasında savunma için bir ordu hazırlamalarına fırsat vermeden, Tuna Nehri’ni geçerek, Belgrad’ın kuşatılması gerekiyordu. 14 Mayıs 1717’de Viyana’dan ayrılan Avusturya ordusu 15 Haziran’da Belgrad’ın doğusundaki Tuna Nehri’ni geçti.

Belgrad’ın üç tarafı, kuzeyde ve doğuda Tuna Nehri, batıda ise Sava Nehri olmak üzere, sularla çevriliydi. Şehrin güneyinde karargâh kuran Prens Eugen, hem kuşatma ordusu olarak hareket edeceğini, hem de şehre yardıma gelecek bir Türk ordusuna karşı savunmaya geçmek zorunda kalacağını hesaplamıştı.

Çevreyle teması kesilen Belgrad’ı yetenekli bir komutan olan Mustafa Paşa komutasındaki 30 bin kişilik bir ordu savunuyordu. 13 Temmuz’da çıkan bir fırtına Avusturya ordusu tarafından Sava ve Tuna nehirleri üzerine kurulan köprülerin birçoğunu yok etti, birkaç erzak gemisini batırdı ve mandalarıyla birlikte birçok arabayı devirdi.

Sadrazamın komutasındaki Osmanlı ordusu, Ağustos ayı başlarında Belgrad’ın doğusundaki tepelere geldi ve Avusturya ordusu iki ateş arasında kaldı. Viyana Kuşatması burada aktörlerin rolleri yer değiştirmiş bir şekilde tekrarlanıyordu. Ancak Osmanlı ordusunda, düzenli birliklerin sayısı azdı ve disiplin yoktu.

Düştüğü tehlikeli duruma rağmen Prens Eugen soğukkanlılığını koruyarak, kuşatmayı kaldırmadı. Osmanlı ordusunun ya kendisine saldıracağını, ya da erzak eksikliğinden dolayı geri döneceğini umuyordu. Ancak düşündüğünün aksine iki hafta boyunca Osmanlı ordusunun top ateşine maruz kaldı. Ayrıca Prens Eugen sıtmaya yakalanmıştı.

Prens Eugen, ordusunun çökmek üzere olduğunu görünce, 16 Ağustos’ta 10 bin askeri şehri kontrol etmek üzere geride bırakıp, kalan 60 bin kişiyle gece karanlığında Türk ordusunun karargâhına doğru yola çıktı. Avusturya askerlerine birbirlerini yakından takip etmeleri ve disiplinsiz Türk birliklerine sürekli ateş etmeleri yönünde emir verilmişti. Ayrıca askerlere cesaretlerini artırmak için bol bol şarap ve içki dağıtılmıştı.

Sadrazam Halil Paşa, Prens Eugen’in ordusunu açlık ve top ateşiyle dize getirebileceğini düşünüyordu. 16 Ağustos sabahı sisler arasından Avusturya ordusunun saldırması sadrazam için tam bir sürpriz oldu. Üç saatlik bir çatışmadan sonra Osmanlı ordusu dağılarak, Niş’e kaçtı. Geride kalan askerler ise imparatorluk birlikleri tarafından acımasızca katledildi. Osmanlı karargâhı yine Avusturyalılar’ın eline geçmişti ama bu defa ordunun malzemelerinin çoğu nehrin aşağısındaki gemilerde bırakıldığı için düşmanın eline geçen ganimet azdı.

Prens Eugen, iki ateş arasında kalmış olmasına rağmen bir mucizeyi başarmıştı. İmkânsız denecek bir muharebeyi kazandıktan sonra, Belgrad kuşatmasına bıraktığı yerden devam etti. Eugen’in başarısı Belgrad’ı da umutsuzluğa sevk etmişti. Bu yüzden altı aylık erzak stoğu olmasına rağmen, Belgrad bir hafta sonra teslim oldu. Avusturyalılar, 22 Ağustos’ta kaleyi işgal ettiklerinde, kaledeki asker ve sivil 60 bin kişinin eşyalarıyla birlikte ayrılmalarına izin verdiler.

Bu muharebede Prens Eugen en güçlü yönünü göstermişti: Yenilgi tehdidi anında zafer kazanmak.

Soru 8: Pasarofça Antlaşması nasıl imzalandı?

Avusturya, savaştaki ana hedeflerine ulaşmıştı: Karlofça Barışı kurtarılmış ve işgal edilen Tımışvar ile Belgrad, artık Avusturya’nın yeni savunma mevkileri olmuştu. Prens Eugen, Tuna ülkelerinin içlerine veya güneyde Niş’e doğru ilerlemeyi kesinlikle düşünmüyordu. Zira ordusu artık bu mesafelere gidecek durumda değildi.

Avusturya, elde ettiği zaferlere rağmen İtalya meselesi yüzünden barış istiyordu. Venedik de Avusturya desteğine rağmen Mora’yı geri alamamıştı. Karlofça Antlaşması’nda olduğu gibi İngiliz ve Hollanda elçilerinin devreye girmesiyle barış antlaşması yapılmasına karar verildi. Antlaşma görüşmeleri için de tarafsız bir bölge olarak görülen Pasarofça seçildi.

Soru 9: Pasarofça Antlaşması'nın maddeleri nelerdir?

Dört hafta süren müzakerelerden sonra, 21 Temmuz 1718'de barış imzalandı. Tımışvar dahil olmak üzere, Banat, Belgrad ve Sırbistan'ın büyük bir kısmı Avusturya'ya bırakıldı. Buna karşılık Venedik'ten Mora alındı. Ayrıca Pasarofça Antlaşmasıyla Avusturyalı tüccarlar Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret yapmak için bazı imtiyazlar kazandılar. Fakat ticarette Avusturya'nın umduğunun tam tersi oldu. Antlaşma hükümlerinden faydalanan Osmanlı tüccarları Avusturya ticaretinde oldukça etkin bir hâle geldiler.

Soru 10: Pasarofça Antlaşması'ndan sonra ne oldu?

Osmanlı İmparatorluğu, Pasarofça Antlaşması'yla Mora'yı kurtarmış olmasına rağmen, Sırbistan'ın büyük bir bölümünü Avusturya'ya kaptırmıştı. Bu yüzden Pasarofça'dan sonra, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, savaştan uzak duruldu. 1718-1730 yılları arasında Lale Devri yaşandı.

LALE DEVRİ

Soru 1: Lale Devri ismi nasıl ve kimin tarafından konuldu?

Yahya Kemal, Paris'te XX. yüzyıl Osmanlı tarihçiliğinin en önemli isimlerinden Ahmed Refik Altınay ile bir sohbetleri esnasında Osmanlı tarihinin XVIII. yüzyıldaki bu dönemini "Lale Devri" olarak adlandırmıştı. O sıralarda bu dönem üzerine bir kitap hazırlayan Ahmed Refik de bu ismi beğenerek, yazdığı eserde kullandı. Ahmed Refik'in kitabına verdiği bu isim daha sonra yaygınlaşarak bu dönemi ifade eden bir ad oldu.

Soru 2: Lale Devri nasıl başladı?

Viyana bozgunundan sonra kendisini toparlamaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu Venedik ve Rusya'yı mağlup etmişse de 1715-1718 harplerinde Avusturya'ya yenilerek Sırbistan'ın bir bölümünü kaybetmişti. Bürokrat kökenli olan Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, 1718'deki Pasarofça Antlaşması'ndan sonra yaklaşık 35 yıldır süren savaş dönemine son verdi. Barış, eğlence ve yenileşme dönemini başlattı. Bu barış antlaşması ile 1683'ten bu yana süre gelen karışıklıklar bitti, 1730 yılına kadar sürecek olan 12 yıllık lale Devri başladı.

Soru 3: Avrupa'ya niçin elçiler gönderildi?

Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa, Avrupa'yı tanımak gerektiğini fark eden ilk Osmanlı sadrazamıydı. Avrupa devletlerinin İstanbul'daki elçileri ile düzenli ilişki kurdu. Ayrıca Osmanlı tarihinde ilk kez Avrupa devletlerine elçi gönderdi. Elçiler sadece askerî ve ticarî antlaşma yapmaya

gitmemişlerdi. Avrupalı devletlerin askeri gücü ve devlet yapısı ile ilgili bilgi edineceklerdi. İbrahim Paşa Viyana'ya (1719), Yirmisekiz Mehmed Çelebi Paris'e (1720-1721), Nişli Mehmed Ağa Moskova'ya (1722-1723) elçi olarak gittiler. Bu elçiler gittikleri yerde gördüklerini anlatan raporlar hazırlayarak, sadrazama sundular. Artık dışarıya bakmayan Osmanlı dönemi sona ermişti.

Soru 4: Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris elçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu'na ne tesirleri oldu?

Osmanlı elçilerinin yazdığı sefaretnâmeler arasında en fazla üzerinde durulan eser Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin 1720-1721 tarihli *Fransa Sefaretnâmesi*dir. Eser edebî ve tarihî kıymetinin yanısıra, Osmanlı toplum yaşantısına yaptığı tesir açısından da önemlidir. Bu sefaretnâme Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya bakışının değişmesinde önemli rol oynamıştır.

Babası ile birlikte Paris'e giden Mehmed Said'in Fransa'daki gözlemleri ve döndüğündeki icraatı önemlidir. Gerçek bir Osmanlı aydını olan Mehmed Said, Paris'te babasından daha çok dolaşmış, çevre edinmiş ve Fransa'yı dikkatli bir biçimde gözlemlemişti. Matbaanın tesisinde çok önemli rolü vardır. Ayrıca Fransa'dan İstanbul'a getirdiği kitaplar, elbiseler ve mobilyalar Osmanlı başkentinde batı modasının yayılmasına sebep oldu. Paris'te elçi iken gönderdiği tablolar sayesinde Türk minyatür sanatında yeni bir çığır açıldı. Bu resimleri gören minyatürcüler, bilhassa Levni, minyatürle Batı üslubu arasında yeni bir tarz geliştirdi.

Paris'ten getirilen Fontainebleau Sarayı resimleri, Lale Devri'nin önemli eğlence yerlerinden olan Kâğıthane'deki sarayın yapımında model olarak kullanıldı. Fransa Kralı ve çevresindekilerin yaşam biçimleri taklit edildi.

Soru 5: Tulumbacı Ocağı nasıl kuruldu?

İstanbul, Osmanlı döneminde birçok defa büyük yangınlara maruz kalmıştı. Lale Devri'nde ilk defa düzenli bir itfaiye teşkilatı olan Tulumbacı Ocağı kuruldu. 1720 veya 1721'de teşkil edilen bu ocak yeniçeri teşkilatına bağlıydı. 50 kişiden oluşan tulumbacıların başında aslen Fransız olup, sonradan Müslüman olan ve Gerçek lakabını taşıyan Davud Ağa vardı. Davud Ağa, kendi icat ettiği tulumbayı 1718'deki Tüfenkhâne ve 1720'deki

Tophâne yangınlarında kullanmış, yaptığı alet beğenildiği için sadrazam tarafından Yeniçeri Ocağı'na tulumbacıbaşı olarak tayin edilmişti.

Soru 6: Lale Devri'nin eğlence hayatı nasıldı?

Lale Devri denilince akla bu dönemin eğlenceleri gelir. Bu eğlence hayatında Sadrazam İbrahim Paşa'nın önemli bir rolü vardır. Sadrazam, eski saraydan uzakta, Kâğıthâne'de padişahın eğlenmesi için "Sadâbâd" adı verilen yeni bir saray inşa ettirdi. Sarayın etrafına da bahçeler, havuzlar, çeşmeler ve heykeller yaptırıldı. Bu sarayda Fransa Kralı'nın sarayı ve yaşantısı örnek alındı. Devlet ileri gelenleri de bu konuda padişahı taklit ettiler. Boğaziçi ve Haliç'in etrafındaki topraklar devlet ricali tarafından paylaşıldı.

Devlet ileri gelenleri birbirleriyle lüks yaşam yarışına girmişlerdi. Şairlerin, müzisyenlerin katıldığı büyük eğlenceler tertip ediliyordu. Lale bahçeleri içerisinde geceleri sırtlarına mum konulmuş kaplumbağalar dolaşıyor, ayı yavruları güreştiriliyor, çeşit çeşit çiçeklerle, özellikle laleler ile süslü bahçelerde cins cins kuşlar bulunuyordu. Aşırı bir eğlence hayatı vardı. Devlet ileri gelenlerinin bu durumu halka da yansıdı. Kahvehane ve meyhaneler çoğaldı.

Eğlence hayatı ile birlikte şiir de iyice ön plana çıktı. Divân edebiyatının en büyük isimlerinden Nedim bu dönemde ortaya çıktı. Şairler şiirlerinde daha çok Türkçe kelime kullanırken, tabiatı ve aşkı övdüler.

Günlük hayatta Batı tarzı mobilya kullanılmaya başlanıldı. Geleneksel Osmanlı divânlarının yerini, iskemle ve koltuklar aldı. Bir zamanlar Osmanlı elçileri bu iskemlelerde bağdaş kurup oturduklarından dolayı yere yuvarlanmışlardı. Saray duvarları resimlerle süslendi. Devlet adamlarının portreleri yaptırıldı.

Soru 7: Lale'nin önemi nasıl arttı?

Bu dönemde en öne çıkan hadise süslü bahçelerdi. Bahçecilikle ilgili bilgiler bir sır gibi saklanırdı. Lale iyice ön plana çıktı. Lale soğanı yetiştirmek devlet kadrolarında yükselmede ve para kazanmada en geçer akçe idi. Bu dönemde lale hakkında birçok kitap yazıldı. Bu eserlerde lale cinsleri, tohumların kimler tarafından elde edildiği, lalelerin özellikleri

belirtilirdi. Şairler, yeni ortaya çıkan laleleri methettiler. Lale yetiştirme bir hastalık hâline gelmişti. Yapılan toplantılarda yeni yetiştirilen laleler isimlendiriliyor, özellikleri tespit ediliyordu.

Laleye talebin aşırı artması fiyatları da yükseltti. Bunun üzerine devlet lalelerin türlerine göre fiyatlarını belirledi. Gerek Cevdet Paşa olsun, gerekse Ahmed Refik bu dönemde lale soğanlarının 500 ile 1000 altına bile satıldığını söylerler. Ancak bu konuda araştırmalar yapan Münir Aktepe bu abartılı bilgilerin resmî kayıtlarla uyuşmadığını belirtir. Aktepe'nin dönemin kaynaklarından bulduğu bilgilere göre 239 lale çeşidi arasında en pahalısı 50 altına satılan ve 1717'de Vefalı Mehmed Bey'in yetiştirdiği "Nize-i Rummanî" adlı laledir.

Soru 8: Lale Devri'nde eğlencenin dışında neler yapıldı?

Lale Devri'nin en önemli özelliği Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk defa yüzünü Batı'ya dönmesidir. Daha önce yapılan ıslahat faaliyetlerinde Osmanlı'nın geçmişi örnek alınırken, bu dönemden sonra yavaş yavaş Avrupa örnek alınmaya başlandı.

İstanbul baştanbaşa imar edildi. Uzun süredir bakımsız kalmış devlet binaları, camiler, medreseler, çeşmeler onarıldı. Yeni saraylar, çeşmeler ve suyolları yapıldı.

Tercüme heyetleri kurularak, çeşitli dillerden eserler Türkçe'ye çevrildi. Nedim'in de içinde bulunduğu tercüme heyeti Müneccimbaşı ve Ayni tarihlerini Arapça'dan Türkçe'ye çevirdiler. Arapça ve Farsça'dan çevirilerin yanısıra Batı dillerinden astronomi, fizik, felsefe gibi konulara ait eserler de tercüme edildi.

Kitapların yangından kurtulması için yeni kütüphaneler kuruldu ve bura-lara önemli miktarlarda kitap toplandı. İtfaiye teşkilatı olan tulumbacılar yeni bir tarzda örgütlendi. Matbaa kuruldu, Avrupa'ya elçiler gönderilerek, burası tanınmaya çalışıldı. Başta çini olmak üzere, çeşitli imalathaneler kuruldu veya yeniden dizayn edildi.

Bu devrin en önemli icraatı olacak Avrupa tarzı asker yetiştirilmesine Üsküdar'da başlandı. Ancak bu teşebbüs Patrona İsyanı yüzünden asrın sonlarına kaldı.

Soru 9: Lale Devri nasıl sona erdi?

Türk batılılaşmasının başlangıcı olarak görülen Lale Devri, Patrona isyanı ile kapandı. 28 Eylül 1730 Perşembe günü sözde şeriatın gereğini yerine getirmek için Patrona Halil ve arkadaşları isyan bayrağını açtılar.

Aslında ufak bir önlem bile isyanı bastırmaya yetecekti. Ancak padişah ve devlet ileri gelenleri İran seferi için Üsküdar'daydılar. Bu yüzden İstanbul tarafında isyanın ilk anda üzerine gidecek dirayetli kimse bulunmuyordu.

Asilerin sarayı kuşattığı şayiası üzerine ortalık karışınca, padişahın emri ile sadrazam ve bazı vezirler öldürülerek, asilere verildi. Zorbalar tarafından parçalanan cesetler III. Ahmed Çeşmesi'nin önüne bırakıldı.

Hakimiyetlerini iyice artıran asiler III. Ahmed tahttan indirilmediği takdirde, kendi sonlarının iyi olmayacağını biliyorlardı. Artık yeni hedefleri padişahın tahttan indirilmesiydi. Bu durumu öğrenen padişah harem dairesine, yerine geçecek olan ve kendisinden sonra hanedanın en büyüğü olan Şehzâde Mahmud'un yanına gitti. Devlet adamları yeni padişaha biat ettiler. III. Ahmed'in 27 yıllık hükümdarlığı ve Türk yenileşme tarihinin başlangıcı olan Lale Devri sona ermiştir.

Soru 10: Patrona Halil kimdir?

Arnavutluk'un Horpeşte Kasabası'nda doğan Patrona Halil, Osmanlı donanmasında bir süre levent olarak çalıştı, ancak askerleri isyana teşvik etmesi üzerine ölümden zorlukla kurtularak gemiciliği bıraktı.

Halil'in ünvanı olan "Patrona" çalıştığı gemiden gelmektedir. "Patrona", Osmanlı donanmasındaki gemilerin ikincisine verilen isimdir. Donanmada kaptanıderyanın kullandığı birinci gemiye "Kapudane", ikinci gemiye "Patrona", üçüncü gemiye ise "Riyâle" denilirdi. Patrona Halil, Patrona gemisinde bir müddet leventlik yaptığı için bu lakapla anıldı.

Leventlikten ayrılıp Niş'e giden Patrona burada yeniçeri oldu. Bir süre sonra Vidin'deki bir ayaklanmanın elebaşılarından birisi olarak tekrar sahneye çıktı. İsyanın bastırılması üzerine Arnavutluk'a kaçan Patrona Halil, oradan İstanbul'a geldi ve burada seyyar satıcılık, eskicilik ve Bâyezid Hamamı'nda tellaklık yaptı. Daha sonra Kapalıçarşı'da alınıp

satılan mallardaki pazarlıklarda rol oynayıp buradan komisyon alan tellallık mesleğine girdi.

Lider özellikleri ile sivrildiği için esnaf üzerinde büyük bir etkisi vardı. Dönemin yönetimine karşı 1730'da başlattığı isyan başarıya ulaştı ve III. Ahmed'i tahttan indirdi. İsyandan sonra devlet yönetiminde etkili bir şahıs olan Patrona Halil'in saltanatı uzun sürmedi. Onların hareketinden rahatsızlık duyan I. Mahmud, Patrona ve arkadaşlarını sarayda, isyandan iki ay sonra 25 Kasım 1730'da tertip ettiği bir tuzakta öldürttü.

İLK TÜRK MATBAASI

Soru 1: Osmanlı topraklarında ilk matbaa ne zaman açıldı?

Johann Gutenberg'in 1450'li yılların başında matbaayı icadından kısa bir süre sonra baskı makinesi Osmanlı topraklarına geldi. İstanbul'da 1493'te ilk Yahudi matbaası kuruldu. Daha sonra 1567'de Ermeniler, 1627'de de Rumlar ilk matbaalarını açtılar. Ancak ilk Türk matbaası 1727'ye kadar kurulmadı. Bu tarihe kadar matbaa kurmak için yapılmış bir teşebbüse de şimdiye kadar rastlanılmamıştır.

Soru 2: İlk Türk matbaası nasıl faaliyete geçti?

İlk Türk matbaasının kurucularından İbrahim Müteferrika, asıl matbaayı kurmadan önce 1718'de bir harita matbaası kurmak için izin almış ve burada birkaç tane harita basmıştı. 1719 tarihli Marmara Denizi haritası bunlardan birisidir.

İbrahim Müteferrika, bir matbaa kurmak için uğraşıyordu ancak bunu başarabilecek ne maddî ne de manevî gücü vardı. İbrahim Müteferrika'ya matbaa kurması için fırsat onunla aynı düşüncede olan bir başka devlet görevlisinin destek vermesiyle doğdu. Babası Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi ile Paris'e giden sadâret mektubi halifelerinden, yani başbakanlık bürokratlarından Mehmed Said Efendi Fransa'da bir matbaayı ziyaret etmiş ve Türkiye'ye döndüğünde bir matbaa açmayı tasarlamıştı. İbrahim Müteferrika ile Mehmed Said Efendi'nin işbirliği yapması sonucu 1727 Temmuz'unun başlarında dönemin padişahı III. Ahmed'in fermanı ve

Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvâsı ile ilk Türk matbaasını kurma izni alındı.

Soru 3: İbrahim Müteferrika, idarecilere matbaanın gerekliliğini nasıl izah etti?

İbrahim Müteferrika, matbaanın önemi, gerekliliği ve faydası üzerine 1726'da kaleme aldığı Vesiletü't-tıbâa isimli risâlesinde tarih boyunca bazı istilâlar yüzünden yazma eserlerin nasıl yok olduğunu, daha sonraları doğru düzgün yazı yazacak hattatlar kalmadığından yazmaların birçoğunun yanlışlarla dolu bulunduğunu, hâlbuki matbaa sayesinde yazıların daha okunaklı ve hatasız basılacağını, fiyatlarının ucuzlayacağını, bu sayede de büyük kütüphaneler kurulacağını söylemekteydi.

Soru 4: İlk matbaamız nerede faaliyet gösterdi ve hangi kitapları bastı?

İbrahim Müteferrika ve Yirmi Sekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi tarafından Müteferrika'nın Yavuz Sultan Selim semtindeki evinde kurulan matbaanın ilk kitabı, basımı 1729 yılının ilk aylarında tamamlanan ve Vankulu Lugati adıyla bilinen *Sıhahül-Cevherfnin* tercümesidir.

1729'da ayrıca Katip Çelebi'nin *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr'ı* ile *Tarih-i Seyyâh der Beyân-ı Zuhur-ı Ağvâniyân ve İnhidam-ı Devlet-i Safeviyan;* 1730'da *Tarih-i Hind-i Garbi, Tarih-i Timur-i Gürkan, Tarih-i Mısri'l-Cedid ve Tarih-i Mısri'l-Kadim, Gülşen-i Hülefâ ile Grammaire Tur-que;* 1732'de İbrahim Müteferrika'nın *Usulü'l-Hikem f Nizâmi'l-Ümem'i* ile *Fuyuzât-ı Mıknatısiyye;* 1733'te Kâtip Çelebi'nin *Takvimü't-TevariKi;* 1734'te ilk vekayünivis Mustafa Naima'nın *Tarih-i Naima*'sı; 1741'de Vekayinüvis Mehmed Raşid'in *Tarih-i Raşid'i* ve Vekayinüvis Küçük Çelebizâde İsmail Âsım'ın *Tarih'i;* 1742'de *Ahvâl-i Gazavât-ı Diyâr-ı Bosna* ve *Ferheng-i Şu'uri* basıldı.

Her ne kadar matbaanın bulunduğu yer ve donanımının bir kısmı şahsi malsa da, matbaanın asıl masraflarını devlet çekti ve burada çalışan işçilerin günlük yiyeceğine kadar ihtiyaçlarını karşıladı. Basılan kitapların fiyatları

da devlet tarafından tespit edildi. Matbaanın kurulmasında ve daha sonraki yıllarda çalışmasında en büyük zorluk, kalifiye eleman eksikliğiydi.

İbrahim Müteferrika, matbaayı evine kurmuştu. Orhan Salih'in Mütefferrika'nın terekesini tespiti ilk Türk matbaasının yerini net olarak ortaya çıkardı. Terekeye göre oturduğu yer Fatih'te Sultan Selim Camii yakınlarındaki Mismarcı Şücaeddin Mahallesi idi. Bugün ibadete açık olan Mismarcı Şücaeddin Mescidi, Mismarcı Sokağı'ndadır. Müteferrika satılmayan kitaplarını da Sultan Selim Camii bitişiğindeki Tophane tabir olunan yerdeki kârgir, yani taş odada depolamıştı.

Soru 5: Matbaa hangi şartlar altında ne kadar kitap bastı?

Matbaanın tesisinde önemli bir rolü bulunan Yirmi Sekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi'nin bir süre sonra matbaacılıktan ayrılması ile birlikte iş tamamen İbrahim Müteferrika'ya kaldı. Müteferrika ölümüne kadar matbaada 17 kitap bastı. Matbaanın ilk iki kitabı 1000 adet, üçüncüsü 1200 adet basıldı ancak sonrakiler de bu sayı 500'e indi. Baskı sayısının azalmasında kitapların satılmamasının rolü vardı.

Orhan Salih, Müteferrika'nın bastığı kitapların tirajının 12.000 ile 13.200 arasında tahmin edildiğini, ancak bu sayının abartıldığını söylemektedir. Kendi tahmini olarak da 10.000-11.000 rakamını veriyor. Ayrıca genelde *Vankulu Lugatfnden* 1000 adet basıldığının ifade edildiğini, ancak Müteferrika'nın kendi yazdığı istidada bu lugatten 500 adet basılacağının belirtildiğini söylüyor. *Naima Tarihi*'nin sonunda verilen listede 1000 adet diye kaydedilmesinin bu karışıklığa yol açtığını, fakat burada iki cilt beraber dikkate alındığını söylüyor. Aynı listede *Naima Tarihi*'nin her iki cildinden 500'er adet basıldığı yazılmış, ama toplam yekûnda bu son baskı 1000 adet diye hesaplandığına dikkat çekerek kitap değil de cilt olarak baskı sayısı göz önünde bulundurulduğunu ifade ediyor.

İbrahim Müteferrika bir taraftan matbaayla ilgilenirken, diğer taraftan da devlet tarafından verilen birçok görevle uğraşıyordu. Uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan II. Rakoczi'nin tercümanlığını ve mihmandarlığını yaptı. İbrahim Müteferrika'nın diğer görevleri matbaayla daha fazla ilgilenmesini engelledi.

1735 yılına kadar 13 kitap basan Müteferrika, Osmanlı-Avusturya-Rus savaşında üstlendiği görevler ve Lehistan elçiliği sebebiyle beş yıl kitap basamadı. 1740-1742 yıllarında dört kitap daha bastıysa da ömrünün son beş yılında yine devlet işleri sebebiyle matbaa yeni eserler vermedi. Bu yıllarda İbrahim Müteferrika Dağıstan'a gidip, döndü ve Yalova'daki Kâğıt Fabrikası ile ilgilendi. Ayrıca bir yıl Divân-ı Hümâyûn tarihçiliği denilen görevde bulundu. Bütün bu meşguliyetleri ve yaşlılığı matbaanın faaliyetlerini engelledi.

Soru 6: İbrahim Müteferrika nasıl bir yayın politikası izledi?

İbrahim Müteferrika bastığı kitapların büyük bir kısmına ilaveler ve açıklamalar yaptı, bir kısmını da notlar ve haritalar ekleyerek zenginleştirdi. Bilhassa Kâtip Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sına yaptığı ilaveler onun Rönesans sonrası Avrupa'daki gelişmeleri nasıl takip ettiğini açıkça gösterir. Batı'da gelişen yeni astronomi ve kâinat sistemleri hakkındaki bilgileri yayınladığı *Cihânnümâ*'ya ilave etmişti. Bu yüzden Müteferrika'nın yayınladığı *Cihânnümâ* bir asır boyunca, Türkçe literatürde bu konudaki en önemli metin oldu.

Müteferrika bastığı kitaplarda doğru metni yayınlamak için çok uğraşırdı. Nitekim *Tarih-i Hind-i Garbi*'yi inceleyen Thomas Goodrich, bu eserin mevcut yazma metinlerinin hiç birisinin tam ve doğru olmadığını, tama ve doğruya en yakın olanın 1730'da Müteferrika'nın yayınladığı olduğunu ve onun bu sonuca birden fazla metin kullanarak vardığını söyler. İbrahim Müteferrika'nın bastığı kitaplar, tarih, coğrafya, dil gibi konularla, askerlik sahasındadır. Araştırmacılar onun bastığı eserlerin seçiminde oldukça isabetli davrandığı görüşündedirler.

Soru 7: Müteferrika bastığı kitaplarda yazma kitap geleneğine nasıl uydu?

Matbaa çalışmaları başında serlevha kullanmayan Müteferrika, 1731'de yayınladığı kendi eseri *Usulül-Hikemf Nizâmül-Ümem*'den itibaren artık matbu serlevha kullanmaya başladı. Bu durum o dönemde çok güçlü olan el yazma geleneğine uymak zorunda kaldığına işarettir. Orhan Salih, Müteferrika'nın bugüne kadar muhafaza edilen ilk baskılarında serlevhasız

satılmaya sunulduğu için satın alındıktan sonra hemen müzehhibe ser levha sipariş edildiğini veya son baskılarındaki matbu serlevhaların sonradan renklendirildiğini belirtiyor.

Soru 8: Müteferrika'nın bastığı kitapları kimler aldı?

Orhan Salih, aynı dönemde İstanbul'da yaşayan askeri, yani yönetici sınıfa mensup olanların tereke kayıtlarını inceleyerek basılan kitapları kimlerin aldığını ortaya çıkardı. Kitap alanlar arasında Müteferrika matbaasında tashihler yapan eski Galata kadısı Esad Efendi (öl. 1732)'nin terekesinde "basma bir Vankulu" vardı. Matbaada çalışmış olmasına rağmen bu dönemde basılan diğer kitapların terekesinde yer almaması da ilginç bir durumdur.

Sadrazam Hacı Ahmed Paşa (öl. 1742)'nın muhallefat defterinde Naima ile Çelebizade tarihleri ve *Vankulu Lugati*, Şeyhülislâm Hayatizâde Mehmed Emin Efendi (öl. 1748)'nin terekesinde *Raşid Tarihi*, *Cihannüma* ve *Naima Tarihi* yer almaktaydı.

Matbu kitap alan kişilerin sosyal ve mesleki durumunu tespit için bu araştırmayı yapan Orhan Salih, basma kitap satın alanlar arasında genelde kethüda, mektupçu, çavuşbaşı, başhalife, emin gibi Osmanlı saray ve merkez bürokrasisinde çalışanlar ve imam, hatip, müderris, şeyhülislâm, müftü, kadı gibi ulema mensuplarının olduğunu ortaya çıkardı. Özellikle ulemanın kitap alması matbaaya karşı olmadıklarını açıkça ortaya koyuyor. İncelenen terekelerde el yazmalarının sayısının basma eserlere nispeten daha fazla olduğu görülüyor. Fakat bu durum matbaanın başlangıcında çok normal bir durumdur.

Soru 9: İlk Türk matbaası ne zaman kapandı?

Müteferrika'nın 1747'de ölümünden sonra matbaanın işletme izni Rumeli kadılarından İbrahim Efendi ile Anadolu kadılarından Ahmed Efendi'ye müştereken verildi. Bu ikili matbaada sadece bir kitap basabildiler. Talebin olmaması ve halkın ilgisizliği sebebiyle işi bıraktılar. 1757'de basılan kitap da İbrahim Müteferrika tarafından basılan *Vankulu Lugati*'nin ikinci baskısıydı. Matbaa uzun bir sessizlik dönemi geçirdikten sonra tekrar 1784'te açılabildi.

Soru 10: Matbaa niçin geç geldi?

Türkiye'ye matbaanın geç gelişi bitip tükenmek bilmeyen bir tartışma konusudur. Ancak Osmanlı tarihinde üzerinde düşünülmeden tartışılan konuların en başta geleni de bu meseledir. Kimi günah diye matbaanın gelişine engel olundu derken, kimi de hattatların boykotundan gelmedi der. Ancak gerçek çok basittir; matbaa okumadığımız için gelmedi.

Matbaanın geç gelmesi meselesi tartışılırken İstanbul'da bulunan 90 bin hattatın buna engel olduğu anlatılır. Bu bilgi üzerinde araştırma bile yapılmadan bir an düşünülse, böyle bir şeyin mümkün olamayacağı rahatlıkla anlaşılır. Bırakın 90 bin hattatı, İstanbul'da bu kadar esnaf yoktu. Ayrıca bu kadar hattatımız olsa, kütüphanelerde milyonlarca cilt yazma eserimizin olması gerekir.

Matbaanın geç gelmesiyle ilgili bir diğer yorum da Osmanlılar'ın matbaayı günah diye geç kabul ettiğidir. Hâlbuki böyle bir sebeple matbaanın geç geldiğine dair elde hiçbir delil yoktur. Bu tamamen ideolojik bir yorumdur.

Matbaanın gelmemesi tartışılırken, "Geldi de ne oldu?" sorusu meseleyi rahatlıkla çözüme kavuşturur. Türkiye'ye matbaanın geç girişi hep tartışıldı, fakat matbaanın gelişinden sonra, ne olduğu üzerinde fazlaca durulmadı. Matbaanın kurulmasından İbrahim Müteferrika'nın ölümüne kadar geçen yaklaşık 20 yıllık dönemde Müteferrika'nın gayretleriyle 17 kitap basılabildi. Müteferrika'nın ölümünden sonra ise yalnızca bir kitap basıldı ve ondan sonra matbaa 27 yıl faaliyetine ara verdi. Bu durum matbaanın kurulmasının yanısıra faaliyetinin de tamamen İbrahim Müteferrika'nın gayretleri ile yürüdüğünü, ancak buna karşılık toplumda kitap basımına fazla bir rağbetin olmadığını açıkça gösterir.

XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda basılan kitap çeşidi 50'yi bulmazken, aynı asırda Japonya'da 10 bin çeşit kitap basılmıştı. Üstelik bu yüzyılda Avrupa'da basılan kitap çeşidi de Japonya'dan çok daha fazladır. Bırakın XVIII. yüzyılı, matbaanın yeni icat edildiği XV. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da basılan kitap sayısı 30-35 bindi.

İbrahim Müteferrika ilk iki kitabı 1000, üçüncüsünü 1200 adet basmıştı. Daha sonra bastığı kitaplarda ise, birisi hariç baskı sayısını 500'e düşürdü. Bunun sebebi bastığı kitapların satılmamasıydı. Nitekim günümüzde de bazı popüler kitaplar dışında baskı sayısı 1000'dir. Matbaanın gelişi

üzerinden yaklaşık üç asır geçmiş olmasına ve nüfusumuzun kat be kat artmasına rağmen Türk toplumu kitap okuma alışkanlığını hâlâ kazanamadı. Zaten kitapla aramız iyi olsaydı, bugün kütüphanelerimizde matbaadan önceki dönemde yazılmış her eserin, yüzlerce, binlerce nüshası bulunurdu.

Türkiye'ye matbaanın gelişi ele alınırken toplumsal talebin ve altyapının ne ölçüde olduğunun iyice incelenmesi ve bunun gecikmeye ne kadar tesir ettiğinin belirlenmesi, bu konuyu daha iyi açıklar. Yoksa matbaanın açılmasına, üzerinde düşünülmeden hiçbir zaman olmamış 90 bin hattatın veya din anlayışının engel olduğunun iddia edilmesi bu konuyu izah etmediği gibi, boş tartışmalara sebep olur. Matbaa Türkiye'ye okumayı ve kitabı sevmediğimizden geç geldi.

Soru 11: İbrahim Müteferrika kimdir?

İbrahim Müteferrika, 1670'li yılların başında Erdel'in Koloszvar şehrinde dünyaya geldi. Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında çok az bilgi vardır.
Müteferrika, Müslüman olmadan önce teslis akidesine karşı çıkan ve tek Tanrı inancını benimseyen Unitarius mezhebine mensuptu.

Hayatı ile ilgili ilk somut bilgilere göre İbrahim, Nisan 1716'dan önce kapıkulu süvarilerinin en mümtaz ve itibarlı kısmı olan sipahların kırk birinci bölüğünde görev yapıyordu. Sipah bölüğünde iken Avusturya seferinde yaptığı hizmetlerden dolayı İbrahim, 18 Nisan 1716'da dergâhı âli müteferrikalığına, yani padişahın özel hizmetindeki saray görevlilerinin arasına tayin edildi. Ardından Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Macarlar'ın yanında tercüman olarak görevlendirildi. 1717'de Osmanlı ülkesine davet edilen asi Macarlar'ın lideri II. Ferenc Râkoczy'nin yanına tercüman ve mihmandar olarak tayin edildi. 1735'te Râkoczy'nin ölümüne kadar onun hizmetinde bulundu, bu arada matbaacılık faaliyetleriyle devletin verdiği diğer vazifeleri de yaptı. Râkoczy'nin ölümünden sonra Türkiye'de kalan diğer Macar soylularının hizmetinde bulundu. 1736 Aralık'ının sonunda antlaşmanın yenilenmesi için Leh Baş Hatmanı'na mektup götürdü.

1736-1739 yılları arasındaki Osmanlı-Avusturya-Rus savaşında aktif olarak görev yapan Müteferrika, savaş sırasında Osmanlı saflarına katılan Macar askerlerinin yazımını üstlendi ve Orşova Kalesi'nin Osmanlı

İmparatorluğu’na teslimi için yapılan görüşmeleri yönetti. Savaş sürerken 2 Şubat 1738’de top arabacıları kâtipliğine getirildi ve böylece Divân-ı Hümâyûn’da hâcegân zümresine, yani bürokratlığa yükseldi. 25 Ekim 1743’te top arabacıları kâtipliğinden ayrıldı ve Kafkaslar’da Kaytak Hanlığı’na getirilen Ahmed Han’ın tayin beratını Dağıstan’a götürdü.

İbrahim Müteferrika bu yolculuktan döndükten sonra 14 Kasım 1744’te merkez bürokratlıklarından birisi olan Divân-ı Hümâyûn tarihçiliğine tayin edildi. Bu görevi 7 Kasım 1745’e kadar sürdü. Bu sırada Yalova’da kâğıt fabrikası kurmaya teşebbüs etti ve Lehistan’dan ustalar getirtti.

1747 başlarında vefat eden İbrahim Müteferrika, Aynalıkavak Kabristanı’na defnedildi. 1942’de ise mezarı Reşid Saffet Atabinen’in teşebbüsüyle buradan Galata Mevlevihânesi Haziresi’ne nakledildi.

İbrahim Müteferrika sadece bir matbaacı değil aynı zamanda XVIII. yüzyılın en önemli Osmanlı aydınlarındandır. Birçok kitap kaleme aldığı gibi, tercümeler de yaptı. 1710’da yazdığı *Risâle-i İslâmiyye,* eserlerinin en çok ilgi çekenlerinden biridir. Müteferrika bu eserinde Müslüman olmasının sebeplerini, İslâmiyet’in son hak din olduğunu ve önceki kutsal kitapların onu nasıl müjdelediğini anlatır ve yer yer Hristiyanlığı ve Kitâb-ı Mukaddes’i eleştirir.

İbrahim Müteferrika’nın 1731’de I. Mahmud’a sunduğu ve Müteferrika Matbaası’nın dokuzuncu kitabı olarak 1732’de yayınlanan *Usulül-Hikem fi Nizâmü’l-Ümem*, yani *Milletlerin Düzeninde Tutulacak İlmî Usuller* isimli eseri siyasetnâme türünde bir çalışmadır ve daha çok devlet düzeni ve askerlik sanatıyla ilgilidir. Müteferrika, Sultan I. Mahmud’a bir nevi ıslahat projesi gibi sunduğu eserinde Avrupa’daki devlet yönetimi şekillerini “monarkiya”, “aristokrasiya” ve “demokrasiya” başlıklarıyla üç gruba ayırır. Eserde ayrıca fizik, astronomi ve coğrafya ilimlerinin devlet yönetimindeki önemi üzerinde durarak, bu ilimlerin gelişmediği bir ülkede sağlam bir devlet düzeninin kurulamayacağını söyler. Bunun yanında ilk defa “nizâm-ı cedid”, yani “yeni düzen” tabirini kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu’nun da XVIII. yüzyıl Avrupa’sında gelişen yeni askerlik düzenlerini mutlaka alıp uygulaması gerektiğini ifade eder.

İbrahim Müteferrika’nın *Füyûzâtı Mıknatısiyye* ve *Mecmûatü Hey’etil-Kadime vel-Cedide* isimli iki tercümesi de vardır.

İbrahim Müteferrika, gerekli gördüğü kitaplara ilâve ettiği haritalar ile kendi çizdiği ve bastığı haritalarla Osmanlı haritacılığında yeni bir dönemin açılmasını da sağladı.

Soru 12: İbrahim Müteferrika ne zaman öldü?

İbrahim Müteferrika'nın mezartaşında ölüm tarihi 1160 (1746-1747) olarak yazılmışsa da, bütün araştırmacılar tarafından kitâbedeki Şair Nevres'in onun Basmacı lakabından kinâye olarak "Basdı İbrahim Efendi sahn-ı firdevse kadem" mısrasında düşürdüğü tarih olan 1158 (1745) ölüm yılı kabul edilmiş, hiç olmayacak bir yorumla 1160'ın mezarının yapım yılı olduğu ileri sürülmüştür. Mezartaşına ölüm yılının değil de mezarın yapıldığı tarihin yazılmasının bir manası yoktur. Tarih düşürülen mısrada bir yanlışlık vardır.

İbrahim Müteferrika'nın ölümü ile ilgili 1746 tarihini verenler de vardır. Hammer Avusturya elçisi Penklerm raporuna istinaden Haziran 1746, daha muahhar bir kaynak olan d'Ohsson da 1746 yılını İbrahim Müteferrika'nın ölüm tarihi olarak vermektedir.

Bizim tespit ettiğimiz arşiv kayıtlarında İbrahim Müteferrika'nın ölüm tarihi açıkça 6 Şubat 1747 (25 Muharrem 1160) olarak görülmektedir. Bu tarih mezartaşında yazılı olan 1160 yılının onun ölüm tarihi olduğunu açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Ayrıca yine aynı tarihten itibaren mevâcibi ikiye bölünerek iki kişiye verilmiştir. Ölüm tarihi net olarak verilmesine rağmen bu tarihin tam doğru olmamasını da bir ihtimal olarak değerlendiriyoruz. Mevâcib işlemini yapan kâtip, Müteferrika'nın ölüm tarihini doğru olarak yazmış olabileceği gibi, mevâcib tevcihini yaptıktan sonra aynı tarihi vefat günü olarak da kaydetmiş olabilir. Bunu net olarak çözmek mümkün değildir. Ancak bu sistemin işleyişinden hareket edersek, tarihin çok farklı olmayacağını anlayabiliriz.

Terakki veya ibtidâdan mevâcib almak isteyen kişiler, mahlûl mevâcib çıkmasını dört gözle beklerlerdi. Mevâcib defterleri incelendiği zaman ölen birisinin mahlûlünü haber vererek kendileri tasarruf etmek için müracaat edildiği görülür. Ayrıca devlet mevâcib tasarruf eden birisinin öldüğünü haber verenlere "ihbar parası" verirdi. Bu yüzden de maaş tasarruf eden birisi öldüğünde hemen Küçük Ruznâmçe Kalemi'ne müracaat edilirdi.

İbrahim Müteferrika'nın mevâcibini alan kişilere baktığımızda bunların da müteferrika olduğunu görüyoruz. Ayrıca Hacı Ahmed veled-i Hacı Hasan, Mehmed veled-i Mehmed isimli müteferrikaların "emekdâr" olarak zikredilmesi bunların Müteferrika cemaatin eskilerinden olduğunu gösterir. Bu yüzden de bu iki kişi İbrahim Müteferrika'nın ölümünden haberdar olup, mevâcib almak için derhal müracaat etmiş olmalıdırlar.

Zaten Müteferrika'nın ölümü üzerine matbaanın devredilmesi ile ilgili verilen ferman 1-11 Şubat 1747 (Evahir-i Muharrem 1160) tarihlidir. Müteferrika'nın ölüm tarihi ile ilgili tespit ettiğimiz 6 Şubat tarihi ile çakışmaktadır. Bu bir tesadüf değildir. Nitekim Orhan Salih'in tespit ettiği İbrahim Müteferrika'nın ölümü ile ilgili sicil kayıtlarında 21 Şubat tarihli bir hüccetin olması da Şubat ayının önemini belirtmektedir.

Bütün bunlardan hareket ettiğimizde İbrahim Müteferrika'nın ölüm tarihinin açıkça Şubat 1747 olduğunu söyleyebiliriz.

Soru 13: İbrahim Müteferrika'nın özel kütüphanesinde hangi kitaplar vardı?

Orhan Salih tarafından tespit edilen terekede İbrahim Müteferrika'nın özel kütüphanesindeki kitaplar tek tek kaydedilmiştir. Kütüphanede Arap harfli 100 kitap bulunmaktadır. Ancak Müteferrika gibi bir aydının kütüphanesinin daha zengin olması gerekirdi. Kitaplarının içerisindeki en ilginçleri Roma'daki Typog-raphia Medicea'da XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında basılmış Arap harfli matbu *Öklides Şerhi* ve *Nüzhetül-Müştaktır.* Bu kitaplar Müteferrika'nın matbaa işine girişmeden önce geniş bir araştırma yaptığını gösteriyor.

Müteferrika'nın özel kütüphanesindeki kitapların içerisinde Kâtip Çelebi'nin *Mizanü'l-Hakk'ı,* Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Nusretnâme*si, Kınalızâde Ali'nin *Ahlak-ı Alâîsi,* Nişancı Ramazanzâde Mehmed'in *Tarih-i Mirât-ı Kâinâfı,* Ebul-fida'nın *Takvim-i Buldarıı* ili *Acaibül-Mahlukat* bulunmaktadır. Bastığı kitaplardan *Tarih-i Çelebizâde, Tarih Timur, Vankulu Lugati* vardır. Bu kitaplar içerisinde en ilginci Kâtip Çelebi'nin bugün Viyana'da bulunan müellif nüshası *Rumeli Cihannümâsı*'dır. Müteferrika *Cihannümâ'*dan sonra bu kitabı da basmayı planlamıştı. Ancak ömrü vefa etmedi. *Rumeli Cihannümâsı* 12.240 akçe ile en pahalı kitaptır ve Arap

harfli kitaplarının dörtte biri değerindedir. En pahalı ikinci kitap 4.010 akçe ile *Tarih-i Mirât-ı Kâinât*'tır. Müteferrika'nın Arap harfli kitaplarını toplam değeri 49.938 akçedir.

Terekede Müteferrika'nın kütüphanesindeki Latin harfli kitaplarda kaydedilmiştir. Toplam 30 civarındaki bu kitapları içerisinde Meninski Lugati, Atlas Minor, İncil ve Tevrat dikkat çekmektedir. Astronomi ile ilgili birçok kitap ve ayrıca 40'a yakın harita vardır. Bunlar Müteferrika'nın Kâtip Çelebi'nin Cihannüması'na yaptığı şerhlerde ve diğer bastığı ve yazdığı eserlerde kullandığı kitaplar olmalıdır.

Soru 14: Matbaanın gizli kurucusu kimdir?

İlk Türk matbaasının kurulmasında ve işletilmesinde İbrahim Müteferrika'nın rolü büyüktür. Ancak Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi'nin bu işteki payı da gözden kaçırılmamalıdır.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu olan Mehmed Said Efendi İstanbul'da doğdu. Sadaret mektubi kaleminde memuriyet hayatına başladı ve burada halifeliğe, yani büro şefliğine kadar yükseldi. Babasının Paris elçiliği sırasında onun kethüdâsı olarak beraber Fransa'ya gitti. Fransa'dayken bu ülkeyi inceledi ve Fransızca öğrendi.

Said Efendi, babası Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin elçiliği sırasında Fransa'da matbaayı yakından görüp, inceledi ve Osmanlı İmparatorluğu'na geri döndüğünde babasının devlet nezdindeki nüfuzunu da kullanarak, ilk Türk matbaasının kurulmasını sağladı. Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin elçiliği sırasında Paris'te yanlarında bulunan Saint Simon hatıratında Mehmed Said Efendi'nin Paris'te bir matbaayı ziyaret ettiğini ve İstanbul'a dönüşünde bir matbaa açmayı düşündüğünü yazmaktadır. Bu bilgi matbaaanın tesisinde onun rolünü açıkça ortaya koyar. Ayrıca matbaanın kurulması için izin alınmasında Mehmed Said Efendi'nin ve babasının devlet nezdindeki itibarları önemli rol oynamıştı. Mehmed Said Efendi'nin matbaayı kurduktan sonra memuriyet hayatında yükselmesi sebebiyle matbaacılıktan erken ayrılması ve İbrahim Müteferrika'nın bu sahada fedakârane çalışmaları sebebiyle ilk Türk matbaasının kurulmasındaki rolü unutuldu.

Matbaacılıktan ayrıldıktan sonra Osmanlı bürokrasisinde üst düzey birçok görevde bulunan ve Fransa ile İsveç'te elçilik yapan Yirmisekiz Çelebizâde Mehmed Said Efendi, 25 Ekim 1755'te sadrazamlığa tayin edildi, ancak beş ay sonra 1 Nisan 1756'de azledilerek İstanköy'e sürüldü. Daha sonra Hanya, Adana, Mısır, Konya valilikleri yaptı ve Maraş valisiyken 1761 Kasım'ının sonlarında öldü.

Soru 15: Müteferrika'nın bastığı kitapların ne kadarı satıldı?

İbrahim Müteferrika'nın bastığı kitaplardan ne kadarının satıldığı şimdiye kadar bilinmiyordu. Orhan Salih'in tespit ettiği Müteferrika'nın terekesi basılan kitapların ne kadarının satılıp, ne kadarının satılmadığını ortaya çıkardı.

Terekedeki kitapların fiyatları düşük görünmektedir. Bunun böyle olmasının birkaç sebebi vardır: Birincisi kitaplar ciltli ve tam satışa hazır hâlde değildir. İkincisi de Müteferrika öldüğü için kitapların bir an önce nakde çevirilmesi gereklidir. Bu yüzden de düşük rayiç biçilmiş olmalıdır.

Kitapların satış performansına bakılırsa İbrahim Müteferrika'nın matbaanın ilk ürünlerini satmada oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Nitekim asrın sonlarına gelindiğinde Müteferrika baskısı kitaplar piyasada bulunmuyordu. Toplumumuzun kitaba bakışı dikkate alındığında Müteferrika'nın devrin şartlarına rağmen iyi bir satıcı olduğu ortaya çıkıyor.

Ayrıca Müteferrika'nın kitaplarını sadece Türkler'e değil Avrupalılar'a da sattığına dikkat etmek gerekir. Bu iş için hazırlanan Latince kataloglarla Avrupa'nın değişik yerlerinde bastığı kitapları pazarladı. Müteferrika, ayrıca toptan satışlar da yaptı. Meselâ, *Grammaire Turçue'den* 200 adetini Cizvit Mektebi'ne satmıştı. Fiyatı 3 kuruş olan kitabı toptan olduğunda 2.5 kuruştan vermişti. Yine zaman zaman kitapların fiyatında indirimler yaptı. Basıldıktan birkaç yıl sonra (1733-1735) *Vankulu Lugati*'nin fiyatını 35 kuruştan 25 kuruşa, *Tarih-i Seyyah'ı* da 2, 2.5 kuruşa indirmişti.

Matbaanın kuruluş amaçlarından biri olan ucuz kitap politikasını da gerçekleştirmişti. Nitekim Müteferrika, 350 kuruşa satılan Vankulu Lugati'ni 25 kuruşa satacağını söylemiş, bu eseri 35-40 kuruşa satmıştı. Nitekim Müteferrika'nın terekesinde bulunan yazma Vankulu Lugati'nin fiyatı da basma gibi 40 kuruştu.

Müteferrika’nın mirasının toplam değeri 3.172.756 akçe (26.439,5 kuruş 16 akçedir). Müteferrika’nın mirasının yaklaşık altıda beşi bastığı ancak satılmayan kitaplardır. Terekede zikredilen ve yazarın satış durumlarını yorumladığı kitapların durumunu daha iyi anlaşılacak bir biçimde bir tablo hâlinde veriyoruz:

MÜTEFERRİKA MATBAASININ BASTIĞI KİTAPLARIN SATIŞ RAKAMLARI

Kitabın adı	Basılan kitap sayısı	Kalan kitap sayısı	Kitabın piyasada kaldığı süre	Satılan kitap Sayısı	Satış yüzdesi	İlk satış fiyatı	Terekedeki fiyatı	Fiyatın ne kadar düştüğü
Lugat-i Ferheng-i Şu'urî	500	65 tam 344eksik	6 yıl	91	(%18.2)	(40?)	20 kuruş	20kuruş? (% 50)
Naima Tarihi	500	35 tam 77 eksik	13 yıl	388	(%77.6)	(30?)	15 kuruş	15kuruş? (% 50)
Raşid Tarihi	500 (?)	46 tam 260eksik	6 yıl	194	(%38.8)	30-40 kuruş	16 kuruş	24kuruş? (%60?)
Cihannümâ	500	186tam 63eksik	15 yıl	251	(%50.2)	30-44 kuruş	16 kuruş	24kuruş? (% 60?)
Takvimü't-Tevârih	500	31 tam 195 eksik	14 yıl	274	(%54.8)	3 veya 5 kuruş	2 kuruş	3 kuruş? (% 60?)
Gülşen-i Hulefa	500	30 tam 205 eksik	17 yıl	265	(%53)	3 kuruş	2 kuruş	1 kuruş (% 33)
Tarih-i Mısır T-i Seyyah T-i Timur Tarih-i Hind-i Garbi Tuhfetü'l-Kibar TOPLAM	500 1200 500 500 1000 3700	1114	17 yıl 18 yıl 17 yıl 18 yıl 18 yıl	2586	(%69.9)	3 kuruş 3 kuruş 3 kuruş 3 kuruş 3 kuruş	yarım kuruş (60 akçe)	2.5kuruş (% 83)
Füyuzat-ı Mıknâtisiyye Usulü'l-Hikem Tarih-i Bosna TOPLAM	500 500 500 (?) 1500	240	15 yıl 15 yıl 6 yıl	1260	(% 84)	1 kuruş 1 kuruş	çeyrek kuruş (30 akçe)	0.75 kuruş (% 75)
Grammaire Turque	1000	84	17 yıl	916	(%91.6)	3kuruş	çeyrek kuruş (30 akçe)	2.75 kuruş (% 92)
Vankulu Lugati	500	1	18 yıl	499	(%99.8)	35-40 kuruş	40 kuruş	Değişme yok

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ

Soru 1: Osmanlılar'ın karşısında İran'da hangi devletler vardı?

Osmanlı tarihi boyunca İran'la mücadelelerde karşı tarafta hemen hemen her defasında Türkler vardı ve bunların çoğu da Anadolu Türkleriydi.

X. yüzyılın sonlarında Gaznelilerin İran'da hakimiyet kurmasından XX. yüzyılın başlarına kadar bu ülkede hakim olan unsur Türkler'di. İran'da Türk hakimiyeti ilk olarak Gazneliler'le başladı. 1040'taki Dandanakan Muharebe-si'nden sonra Büyük Selçuklular kısa sürede İran'ın büyük bir bölümünü ele geçirdiler. Büyük Selçuklular'dan sonra İran'da Türk kökenli atabeylikler ve Harizmşahlar hüküm sürdüler. Daha sonra XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Moğol hakimiyeti başladı ve İlhanlı Devleti XIV. yüzyılın ortalarında sona erdi. İlhanlılar'ın ardından 100 yıl kadar devam eden Celayirli Devleti'nin yerini Muş bölgesinde yaşarlarken İran'a hakim olan Karakoyunlular aldı.

Büyük bir imparatorluk kuran Timur, XIV. yüzyılın sonlarında İran'ı da ele geçirdi. Timurlu hakimiyeti XV. yüzyılın ortalarında Karakoyunlular tarafından sona erdirildi. Karakoyunluların İran'daki hakimiyetlerine de 1467'de Diyarbakır bölgesinde yaşayan Akkoyunlu Türkmenleri son verdi. Akkoyunlu Devleti de yine Anadolu'dan giden Türkmen aşiretleri tarafından sona erdirildi. 1501'de İran'da Safevi Devleti kuruldu. Safevi Devleti, 1736'da sona erdi ve İran'da başka bir Türk boyunun, Avşarların hakimiyeti başladı. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Avşarların yerini, Lur asıllı Zend hanedanı aldı. XVIII. yüzyılın sonlarında İran'a yine bir Türk boyu olan Kaçarlar hakim oldu. 1921'de İran'da bir darbe ile yönetimi ele

geçiren Rıza Şah Pehlevi'nin kendisini 1925'te şah ilân etmesiyle İran'da Türk hakimiyeti sona erdi.

Soru 2: Safevi Devleti nasıl sona erdi?

XVIII. yüzyılın başlarında İran'da Safevi hakimiyeti sallanmaya başladı. Safeviler'e tâbi olan Afganlılar isyan ederek, Orta ve Güney İran'a hakim oldular. 1694-1723 yılları arasında tahtta bulunan Son Safevi hükümdarı Şah Hüseyin'in oğlu Tahmasb, Afganlılar'ın istilası üzerine Tebriz'e kaçarak, II. Tahmasb adıyla kendisini şah ilân etti. İran'da iktidar boşluğu oluştu. Ancak ülkeye hakim olamadı ve Horasan'a kaçarak, Avşar ve Kaçar Türkler'inden yardım aldı. Avşarların lideri Nadir Şah, önce II. Tahmasb'a yardım ederek İran'da otoriteyi tesis etti, ardından da 1736'da III. Abbas'ın çocuk yaşta ölümü üzerine Safevi hanedanına son vererek, İran'da Avşar hakimiyetini başlattı.

Soru 3: Osmanlı İmparatorluğu İran'a niçin sefer açtı?

Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan istifade eden Rus Çarı Petro, 1723 sonbaharında Kafkasya üzerine yürüdü. Azerbaycan'a girerek, Derbend ve Bakü'yü ele geçirdi. Osmanlılar, Ruslar'ın hızla ilerleyerek İran'ın içlerine gireceklerinden korktular. Ayrıca Safeviler'in çöküşünden istifade edilmesi de düşünüldü. 1723'te Osmanlı ordusu üç koldan İran'a girdi. Tiflis, Gori, Nahcivan, Revan ve Gence fethedildi. Başlangıçtaki bu başarılar seferi İran içlerine yöneltti. 1725'te Kirmanşah, Meraga, Nihavend, Hemedan, Tebriz ve Erdebil ele geçirildi. Osmanlı idaresi ve halkı büyük sevinç içerisindeydi. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında bile bu kadar büyük başarı elde edilememişti.

Soru 4: Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, İran'ı nasıl paylaştı?

Hem Ruslar, hem de Osmanlılar aynı zamanda İran'ın çeşitli bölgelerini ele geçiriyorlardı. İki devlet arasında çatışma ihtimali belirince çeşitli görüşmeler yapıldı ve sonunda antlaşma imzalandı. 24 Haziran 1724'te imzalanan İran Mukasemesi'ne göre Osmanlı İmparatorluğu, Gürcistan, Şirvan ve Azerbaycan'ı, Rusya da Gilan, Mazendaran ve Esterebad'ı

alıyordu. İran'ın kalan kısımlarında da II. Tahmasb'ın hükümdarlığı kabul ediliyordu. Gerekirse Afganlılar'a karşı iki devlet birlikte hareket edecekti.

Soru 5: İran seferi Osmanlı iç siyasetini nasıl etkiledi?

Osmanlı İmparatorluğu İran'da çok büyük fetihler yapmıştı. Ancak İran'daki değişen siyasî durum Osmanlılar'ın başarılarını tersine döndürdüğü gibi, bir devri de sona erdirecekti.

Safevi hanedanının son temsilcisi II. Tahmasb, Afganlılar'ı durdurama-yınca Horasan'a kaçmış ve 1730'da Avşarlar ile Kaçarlar'dan aldığı destekle İran'a dönerek, hakimiyetini tesis etmişti. Bu başarıdan sonra şah, topraklarını ele geçiren Osmanlılar'dan ve Ruslar'dan İran'ı terketmelerini istedi. II. Tahmasb'ın yanında Türk tarihinin en önemli isimlerinden biri, Avşarlar'ın reisi Nadir Han vardı.

Şahın bu isteği üzerine Osmanlı Sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa, savaştan kaçınmak için bazı toprakları vermeye razı oldu. Ancak Tebriz, He-medan, Luristan ve Kirmanşah'ın boşaltılmasına rağmen Nadir Han bununla yetinmedi ve Osmanlılar'ın elindeki diğer topraklara da saldırdı.

Fethedilen toprakların elden çıkması, Osmanlı ordusunun uğradığı yenilgiler ve sadrazamın İran'a sefere çıkmayı ağırdan alması İstanbul'u karıştırdı. Halk Sünniler'in İranlılar'ın hakimiyeti altına girmesine isyan ediyordu.

Lale Devri'nin sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın uzun süren görevi birçok kişiyi zaten rahatsız etmekteydi. İbrahim Paşa, 12 yıldır sadrazamdı ve bu görevde gözü olanların önünde bir engeldi. Kaptanıderya Mustafa Paşa ve bazı devlet ileri gelenleri sadrazamı görevinden uzaklaştırmak için İran savaşlarında kaybedilen topraklardan dolayı meydana gelen huzursuzluk ortamını kullanarak, bir isyan tertiplediler. Meydana gelen Patrona Ayaklanması sonucunda Lale Devri sona erdi; sadrazam öldürüldü; III. Ahmed tahttan indirilerek, yerine I. Mahmud geçirildi.

Soru 6: İran savaşlarının ikinci aşaması nasıl gerçekleşti?

Patrona Ayaklanması Osmanlılar'ın, Nadir Şah'a karşılık vermesini geciktirmişti. 1732 başlarında iki devlet arasında imzalanan antlaşmaya göre Kafkasya Osmanlılar'da, Batı İran ve Azerbaycan İranlılar'da kaldı.

Ancak her iki taraf da yapılan antlaşmadan memnun değildi. Bu sırada İran'da saltanat değişikliği oldu. Nadir Han, Temmuz 1732'de II. Tahmasb'ı tahttan indirerek, yerine şahın bir yaşındaki oğlu Abbas'ı geçirdi ve böylece bütün iktidarı elinde topladı.

İktidarı ele geçiren Nadir Han, Ruslar'ın da yardımıyla Irak'ta saldırı bekleyen Osmanlılar'ı şaşırtarak Kafkasya'ya hücum etti. 1735'e kadar Şirvan, Dağıstan, Gürcistan ve Revan'ı aldı. Bu sırada ölen III. Abbas'ın yerine Nadir Han, şah olarak seçildi. Osmanlılar üzerindeki başarılarını yeterli gören Nadir Şah, Hindistan üzerine yürümek istediği için Bâbıâli'ye barış teklif etti. Osmanlılar, Avusturya ve Rusya'yla savaş ihtimali yüzünden Nadir Şah'ın Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınması şartının dışındaki diğer isteklerini kabul ettiler. Her iki devletin de farklı cephelerde savaşa girmesi sebebiyle mücadele 1741'e kadar durdu.

Soru 7: İran savaşlarının üçüncü aşaması nasıl gerçekleşti?

1737-1741 yılları arasında Hindistan, Türkistan ve Kafkasya'da ardı ardına başarılar kazanan Nadir Şah, 1741 yılı başlarında mezhep meselesini tekrar görüşmek üzere İstanbul'a bir heyet gönderdi. İstekleri kabul edilmeyince savaş yeniden başladı ve Nadir Şah, Irak'a girerek 1743'te Kerkük ve Erbil'i aldıktan sonra, Musul'u kuşattı. Ancak Musul'u alamadı ve İran'ın doğusunda çıkan kargaşa sebebiyle Irak seferini yarıda bıraktı.

Soru 8: İran savaşlarının dördüncü aşaması nasıl gerçekleşti?

Nadir Şah'ın sona erdirdiği Safevi hanedanı mensuplarından Safi Mirza, Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmıştı. Bâbıâli, Safi Mirza'yı İran hükümdarı ilân ederek, 1743'te Erzurum civarına gönderdi. Azerbaycan topraklarında da Safi Mirza lehine propagandaya başladı. Osmanlılar'ın bu faaliyetine karşı harekete geçen Nadir Şah, 1744 yazında Kars üzerine yürüdü. Ancak bütün çabalarına rağmen Kars Kalesi'ni ele geçiremedi. Onun bu başarısızlığının ardından Osmanlı kuvvetleri İran'a girdiler. 10 Ağustos 1745'te iki tarafın orduları karşılaştılar. On iki gün süren çatışmalardan tam bir netice alınamadı. Ancak hakimiyet Osmanlı tarafında iken Serasker Yeğen Mehmed Paşa'nın hastalanarak ölmesinin meydana getirdiği karışıklıktan istifade eden Nadir Şah mücadeleden galip çıktı.

Zafer kazanmasına rağmen, İran'daki durumun karışması üzerine Nadir Şah, Osmanlı yönetimine bir heyet gönderip mezheplerinin tanınması talebinden vazgeçtiğini belirterek, barış istedi. Bâbıâli, Nadir Şah'ın istediğine göre değil, Kasrışirin Antlaşması'ndaki sınıra benzer bir antlaşmayı kabul etti ve iki taraf arasında Kazvin'de, 4 Eylül 1746'da bir antlaşmaya varıldı. Böylece aralıklarla 23 senedir devam eden İran harpleri sona erdi.

Soru 9: XVIII. yüzyılda İran'la son mücadele ne zaman meydana geldi?

20 Haziran 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra İran'ın karışmasına rağmen Osmanlılar, İran'a müdahale etmedi. Ancak Nadir Şah'ın ölümünden sonra meydana gelen kargaşayı sona erdiren Zend aşiretinin lideri Kerim Han, İran'da iktidarı ele geçirdikten sonra Osmanlı topraklarına saldırdı. Zend Kerim Han, 1774'te Doğu Anadolu'ya saldırdı ve 1776'da Basra'yı işgal etti. Bâbıâli'nin İranlılar'ı Basra'dan çıkarma çabaları bir sonuç vermedi. İranlılar, Osmanlılar aleyhine Ruslar'la ittifak da kurmuşlardı. Ancak Zend Kerim Han'ın 1779'da ölmesi bu ittifakı geçersiz hâle getirdi. Süleyman Paşa'nın, Bağdat'ta Kölemen (Memlük) hakimiyetini tekrar tesis etmesinden sonra da Basra, Osmanlı idaresine geçti.

Soru 10: Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında ne tür mezhep tartışmaları oldu?

XVIII. yüzyıldaki Osmanlı-İran mücadelesinin en ilginç yönü askerî mücadeleler değil, mezhep tartışmalarıdır. XVI. yüzyıldan itibaren iki devlet arasındaki mücadeleler sonunda Osmanlılar, yapılan antlaşmalara tebarriliğin menini koydurmuşlardı. Tebarriliğin meni, İran'daki dinî mekânlarda Hazreti Ebubekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osman ve Hazreti Ayşe'ye kötü laf söylenmesinin engellenmesidir.

Nadir Şah, İran'da hakimiyet kurduktan sonra burada geleneksel Şia anlayışını sona erdirmiş ve İran'ı Caferiliğe geçirmişti. Caferilik, Şiiliğin Sünniliğe en yakın olan mezhebiydi. Nadir Şah, Osmanlılar'a karşı

üstünlük sağladıktan sonra yapılan barış görüşmelerinde toprak taleplerinin yanısıra, değişik bazı isteklerde de bulunmuştu. Bu istekler şunlardı:

1- İran hacıları için bir emir-i hac tayin edilmesi.

2- Caferiliğin beşinci mezhep olarak kabulü ve Kâbe'de mezheplerine bir rükün tahsisi.

3- Osmanlılar'ın İsfahan'da, İranlılar'ın İstanbul'da bir şehbender bulundurması.

İranlı elçiler, 1736 ortalarında bu isteklerle İstanbul'a geldiklerinde Osmanlı devlet adamları toplanarak mezheple ilgili talepleri tartıştılar. Daha sonra iki devlet heyetleri arasında sekiz toplantı yapıldı. Osmanlı heyetinde, daha sonra sadrazam olacak Koca Ragıb Paşa da vardı. Ragıb Mehmed Paşa, bu mezhep tartışmalarını *Tahkik ve Tevfik* isimli eserinde anlatır.

24 Eylül 1736 tarihli son görüşmede müzakereler bir neticeye bağlanarak, bir antlaşma imzalandı. İran hacılarına İran kökenli bir emir-i hac tayini ve şehbender bulundurulması maddelerinde anlaşılmıştı. Ancak Osmanlı uleması Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınmasını kabul etmemişti. Bu meseleleri İran uleması ile müzakere için Osmanlı ulemasından iki kişinin İran'a gönderilmesine karar verildi.

Nadir Şah, yeni bir antlaşma için 1741'de İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderdi. Şah, yine Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınmasını istemekteydi. Ragıb Paşa bu sırada reisülküttâptı ve antlaşma masasında yine Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmekteydi.

Mezhep meselesi Osmanlı uleması arasında tartışılırken Ragıb Paşa, "Hak mezhep dörttür. Lakin padişahımızın hakimiyeti altında bulunan topraklarda kadılar, padişahımızın Hanefi mezhebinden olması sebebiyle dört mezhepten olanların davasına dahi Hanefi mezhebi üzere içtihat edip hüküm verirler. Caferi mezhebi bile tasdik olunsa yine Osmanlı memleketinde Hanefi mezhebi geçerli olur. Bu tasdik sözü çok önemli değildir. Bunun için otuz seneden beri Anadolu harap ve nice yüz bin nüfus telef ve hazine boş kaldı. Bundan başka devletin Moskov ve Nemçe (Avusturya) gibi düşmanları da sahneye çıktı ve yine Acem (İran) mezhep kavgası için sefer açtı. Kuru bir söz için böyle zaruri bir durumda şeriatın müsaadesi vardır" demişti. Onun bu lafları üzerine Darüssaade Ağası Beşir

Ağa, “Bir daha bu sözü ağzına alma, mademki ben hayattayım, dört mezhebe Caferiliği beşinci olarak koydurtmam” diye cevap vermişti.

Ragıp Paşa mezhep tartışmalarını anlattığı *Tahkik ve Tevfik* isimli eserinde, Sünni ve Şii mezhepleri arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kalkmasını, her iki İslâm devletinin birbiriyle yakınlaşmasını ve hatta tek devlet hâlinde birleşmesine vesile olmasını temenni etmiştir. Ancak Osmanlılar, Nadir Şah’ın bu ikinci teklifini kabul etmediler. Nadir Şah da daha sonra bu meseleyi Osmanlılar’a kabul ettiremeyeceğini anlayınca, Caferiliğin beşinci mezhep olarak tanınması isteğinden vazgeçti ve 1746 antlaşması imzalandı.

1736-1739 OSMANLI-AVUSTURYA-RUSYA SAVAŞI

Soru 1: Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça'dan sonra rövanştan neden vazgeçti?

Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça Antlaşması'ndan sonra kaybettiği toprakları geri almak için fırsat kollamaya başlamıştı. İlk olarak 1711'de Rusya'ya karşı yapılan Prut Seferi'yle, Azak geri alındı. Ardından 1715'te Venedik'e savaş açıldı ve Mora tekrar fethedildi. Ancak 1715-1718 yılları arasında Venedik'le yapılan savaşa Avusturya'nın müdahale etmesi sonucu, bu devletle de savaşıldı. Venedik karşısında zafer kazanan Osmanlılar, Avusturya'ya karşı mağlup oldular. 1715-1718 savaşı sonunda imzalanan Pasarofça Antlaşması'yla Mora alınırken, başta Belgrad ve Semendire olmak üzere, Sırbistan'ın önemli bir kısmı kaybedildi.

Pasarofça Antlaşması'ndan sonra Karlofça ile kaybedilen toprakları alma umudunu iyice kaybeden Osmanlı idarecileri savaş defterini kapattılar ve Lale Devri başladı.

Soru 2: Savaş neden çıktı?

1711'de Osmanlı İmparatorluğu karşısında mağlup olan Rusya, daha sonra Kuzey Savaşı'nda başarılı olarak 1721'de imzaladığı Nystadt Antlaşmasıyla geniş topraklar ele geçirip, Kuzey Avrupa'nın hakimiyetini İsveç'ten almıştı. Ardından da 1724'te İran'a saldırarak, Hazar Denizi'ne doğru ilerlemişti.

I. Petro’nun ölümünden sonra tahta geçenler, onun büyüttüğü Rusya’yı daha da ileri götürdüler. Rusya, İran’la yapılan savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu’nun mağlup olup, yıpranması üzerine gözünü tekrar güneye çevirmişti. Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya, Lehistan’a kral seçimi yüzünden karşı karşıya geldi. Prut Antlaşması ve daha sonra yapılan antlaşmalarda Rusya’nın Lehistan’a karışmayacağı hususu da yer almıştı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun İran’la mücadelesini fırsat bilen Rusya, Avusturya ile birlikte Lehistan’daki kral seçimine müdahale ederek, 1734’te III. August’u kral seçtirdi. Bâbıâli, devam eden İran savaşlarından dolayı Rusya’ya savaş ilân edememişti.

Fransa, Lehistan’daki krallık seçiminde kralın kayınpederi olan Stanislav Leçinski’yi desteklemişti. Ancak seçtiremeyince savaş yoluyla tahta çıkarmaya karar verdi. Osmanlılar’ı savaşa sokmaya çalıştı. Çabaları bir netice vermeyince, 1733-1735 yılları arasında kendi başına Lehistan’a müdahale etti. Üstünlük sağlamasına rağmen Leçinski’nin krallığının problemli olacağını görünce, 1735’te Viyana Antlaşması’yla bazı tavizler karşılığında III. August’un krallığını tanıdı.

Daha sonraki yıllarda Fransa’nın İstanbul’daki elçisi Marquis de Villeneuve, Osmanlı İmparatorluğu’nu Rusya’ya karşı savaş açması için kışkırtırken, Ruslar’ın İstanbul’daki elçisi de yazdığı raporlarla Çariçe Anna’yı sürpriz bir savaşa davet ediyordu.

Rusya, Bâbıâli’ye bir nota vererek, ülkesine Kırım Tatarları’nın yaptığı akınlar sebebiyle Prut Antlaşması’nı tanımadığını bildirdi. Osmanlı yönetiminden kabul edilemeyecek isteklerde bulundu. İyice gerginleşen ortamda İngiliz ve Hollanda elçileri iki devletin arasını bulmaya çalışırken, Fransa elçisi Osmanlı yönetimini savaşa yönlendirdi. Sonunda 2 Mayıs 1736’da Rusya’ya savaş ilân edildi.

Soru 3: Avusturya, Rusya’nın yanında savaşa nasıl girdi?

Osmanlılar, Rusya’ya karşı savaşa girdiklerinde İkinci Viyana Kuşatması’ndan sonra en büyük düşmanları olan Avusturya’nın durumu belli değildi. Bu sırada iki devletin birlikte hareket edebileceklerini Bâbıâli’ye haber veren Fransız Elçisi Villeneuve’ye, Osmanlı yönetimi itibar etmedi. Avusturya’nın İstanbul’daki Elçisi Leopold von Talman, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu’nun arasını bulmak bahanesiyle

Bâbıâli'yi oyaladı. Bu süre zarfında da Avusturya ile Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlikte savaşa girmek için anlaştılar. Buna göre önce Rusya, sonra da Avusturya savaşa girecek; Rusya, Kırım ve Azak'ı, Avusturya da Bosna ile Hersek'i alacaktı.

Soru 4: Rus cephesindeki hadiseler nasıl gelişti?

Rusya uzun süredir bu savaşa hazırlanırken, Osmanlılar hazırlıksızdı. Mareşal Münnich komutasındaki Rus ordusu, Kırım'ı işgal etti. Ruslar, 13 Temmuz 1736'da Azak'ı ele geçirdiler. Ancak savaşın başında büyük başarılar kazanan Ruslar, kendi topraklarından çok uzaklaşmışlar ve ele geçirdikleri yerleri de yakıp, yıkmışlardı. Bu yüzden zor duruma düştüler. Açlık ve salgın hastalıklar sebebiyle, Kırım'ı terketmek zorunda kaldılar.

Ruslar, Özi'yi de ele geçirmişlerdi. Ancak Özi'yi geçip, Boğdan'a girmelerini Bender'de Numan Paşa engelledi. Özi ve Kılburun kaleleri, Osmanlı donanmasının Rus donanmasını etkisiz hale getirmesi üzerine geri alındı.

Ruslar, Osmanlı kuvvetlerinin Avusturya ile mücadelesinden istifade ederek, Lehistan topraklarından asker geçirip, Hotin ve Bender'i işgal ettiler. Boğdan'a girdiler. Sıra Eflak'taydı. Ancak bu sırada Avusturya'nın savaştan çekilmesi Rusya'nın bu ilerleyişinin durmasına sebep oldu.

Soru 5: Avusturya cephesindeki hadiseler nasıl gelişti?

Avusturya, Rusya'yla anlaştıktan sonra Bâbıâli'yi gafil avlayarak, Temmuz 1737'de üç koldan Osmanlı topraklarına girdi. Bosna ve Eflak'ı işgal edip, Niş'i aldılar.

Bâbıâli, Avusturya idaresindeki Macarlar'ı isyan ettirmek için de, daha önce Osmanlılar'a sığınan Rakoczi Ferenc'in oğlu Joseph'i Erdel Kralı yaparak, Vidin'e gönderdi. Ancak onun cephede ölmesi, Macarlar'dan istifade etmeyi engelledi.

Bir müddet sonra toparlanan Osmanlı kuvvetleri ilk olarak Avusturya'nın eline geçen Niş'i 20 Ekim 1737'de geri aldılar. Bosna savunmasına memur edilen Hekimoğlu Ali Paşa, Avusturya ordularını iki defa mağlup etti. Bu sırada Hacı İvaz Mehmed Paşa da, Vidin civarında Avusturyalılar'a karşı bir zafer kazandı. Ardından Osmanlı kuvvetleri müdafaa durumundan

taarruza geçtiler ve Pa-sarofça Antlaşması'yla Avusturya'ya bırakılan Belgrad'a doğru akın yapmaya başladılar. Osmanlılar, Belgrad, Semendire ve Orsova'yı Avusturya'dan geri alarak, Tuna savunma hattını yeniden kurdular.

Soru 6: Belgrad nasıl fethedildi?

II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed zamanlarında iki defa kuşatılmasına rağmen alınamayan Belgrad, 1521'de Kanunî Sultan Süleyman tarafından fethedilmişti. Stratejik açıdan oldukça önemli bir yer olan Belgrad, 200 yıl Osmanlı idaresinde kaldı. Ancak 1715-1718 savaşları sırasında Avusturya'nın eline geçmişti.

Avusturya hücumunu durduran Osmanlı orduları karşı saldırıya geçtiğinde Belgrad ve Tuna'daki Adakale iki önemli hedefti. 1738 yazında Tuna'yı geçen Osmanlı Seraskeri Hacı İvaz Mehmed Paşa, Mehadiye Kalesi'ni, Adakale'yi ve Yeni Palanka'yı aldı. Bu sırada Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa görevden alınınca, 23 Mart 1739'da sadrazamlık Serasker Hacı İvaz Paşa'ya verildi.

Yeni sadrazamın komutasında Belgrad'a doğru hareket eden Osmanlı ordusu, 22 Temmuz'da Hisarcık Boğazı'nda Avusturya ordusunu mağlup etti. Ruslar'ın, Hotin ve Yaş'ı alarak ilerlediklerinin haberi gelmesine rağmen Belgrad kuşatmasına devam edildi. Hekimoğlu Ali Paşa da yardıma gelerek, kuşatmaya destek verdi. Osmanlı donanması da Tuna sahillerine hakim oldu.

40 gün kadar süren kuşatmanın ardından iki taraf arasında yapılan görüşmelerde Belgrad'ın teslimi ve ardından da barış antlaşması imzalanması kararlaştırıldı. 7 Eylül 1739'da Belgrad, Osmanlılar'a teslim edildi.

Hacı İvaz Mehmed Paşa, Belgrad'ı fethetmesinden dolayı "Fatih-i Belgrad" lakabıyla anıldı. Oğlu İvazpaşazâde Halil Paşa, babasına çekmiştir denilerek 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda sadrazam yapıldı. Ancak babasının askerî yeteneklerinden çok uzak olan İvazpaşazâde Halil Paşa, Kartal Muharebesi'nde Osmanlı tarihinin en büyük mağlubiyetlerinden birinin alınmasına sebep oldu.

Soru 7: Avusturya ve Rusya neden barış istedi?

Savaş devam ederken Fransa’nın arabuluculuğu Avusturya ve Rusya nezdinde itibar görmemişti. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin Belgrad’ı kuşatıp, alma aşamasına gelmesi, Avusturyalılar’ın direncini iyice kırdı. Bu sırada Fransa ile İsveç’in ittifak yapması, Osmanlı İmparatorluğu’nun da Prusya’yla yakınlaşması ve İsveç’le ticaret antlaşması imzalamasıyla, durum Avusturya ve Rusya’nın aleyhine gelişti. Avusturya, Osmanlılar’la antlaşma imzalayarak savaştan çekilince Rusya, Hotin’i ele geçirmiş olmasına rağmen, Bâbıâli ile anlaşmak zorunda kaldı.

Soru 8: Belgrad Antlaşması’nın muhtevası neydi?

Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ile 18 Eylül 1739’da Belgrad Antlaşması’nı imzaladı. Osmanlı İmparatorluğu, Belgrad ve Şebeş’i aldı ve iki devlet arasında Tuna ve Sava hudut oldu.

Bâbıâli ile Avusturya arasında arabuluculuk yapan Fransız Elçisi Villenueve, Rusya’yla da antlaşma imzalanmasını sağladı. Yapılan antlaşmayla Rusya işgal ettiği Osmanlı topraklarından geri çekildi. Azak Kalesi yıkılıp, arazisi tarafsız hâle getirildi. Büyük ve Küçük Kabartay topraklarının bağımsızlığı kabul edildi. Ruslar, Kazak baskınlarını sona erdirirse, Kırım Tatarları da Rusya’ya akın yapmayacaktı. Ruslar’ın, Karadeniz’de savaş ve ticaret gemisi bulunmayacaktı.

1736-1739 Savaşı’nın başından beri aktif rol oynayan Fransa’nın İstanbul’daki Elçisi Marquis de Villeneuve, bu sayede Fransa’nın daha önce aldığı kapitülasyonları genişleten bir antlaşmanın (30 Mayıs 1740) imzalanmasını sağladı.

Antlaşmadan sonra karşılıklı elçiler gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Canib Ali Efendi Viyana’ya, Mehmed Emnî Efendi de Petersburg’a gönderildi.

Soru 9: 1736-1739 savaşında başarı nasıl sağlandı?

Osmanlı İmparatorluğu 1736-1739 Savaşı ile Pasarofça Antlaşması’nda uğradığı kayıpları telafi ettiği gibi, güçlenen Rusya’nın yayılışına da set çekti. Karlofça Antlaşması’nın rövanşının son raunduydu.

Bu savaşta başarılı olunmasının önemli bir sebebi de Osmanlı ordularını İkinci Viyana Kuşatması’ndan sonra Zenta, Petervaradin ve 1717’de Belgrad’da arka arkaya mağlup eden Avusturyalı komutan Prens Eugen’in

olmamasıydı. Eugen'in 1736'da ölmesi Osmanlılar için büyük bir avantaj olmuştu. Daha önceleri, Eugen'in adı bile Osmanlı yöneticilerini rahatsız ediyordu. Ayrıca İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlı ordularında iyi komutanlar bulunmaması imparatorluğun en büyük dezavantajıydı. 1736-1739 Savaşı'nda Hekimoğlu Ali Paşa, İvaz Mehmed Paşa gibi önemli komutanlar vardı.

Patrona İsyanı ile tahta çıkan I. Mahmud, 1732'de çıkardığı bir emirle timar sistemini yeniden düzenlemişti. Yeniçerilere bir çeki düzen vermeye çalışmış, sınır boylarına yeni kaleler yaptırtarak ve sınır garnizonlarını yeniden örgütleyerek savunmayı güçlendirmişti. Fransız Kont Bonneval'in, Prens Eugen ile anlaşamaması sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'na gelmesi de Avrupa'daki askerî bazı gelişmelerin getirilmesini sağlamıştı. Osmanlı hizmetine girdikten sonra Humbaracı Ahmed Paşa adını alan Kont Bonneval, Osmanlı askerî düzenini yeniden örgütlemeyi başaramadı, ancak humbaracı birliklerini canlandırdı. Yeni top, barut ve tüfek imalathaneleri kurdurdu.

Yapılan bu reformlar ve komuta kademesinin kuvvetli olması 1736-1739 savaşlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun başarıya ulaşmasının sebeplerindendi.

Soru 10: Bu savaştan sonra neler oldu?

Osmanlı İmparatorluğu en kötü döneminde Avrupa'nın en kuvvetli devletlerinden ikisi ile yaptığı savaştan başarı ile çıkmıştı. Bunda, yapılan reformların büyük rolü vardı. Ancak 1768 yılına kadar süren uzun barış döneminde reformlar terkedildi. Bu durum XVIII. yüzyıl Osmanlı reformlarının genel karakteriydi: Tehlike kapıya dayandığı zaman reform yap, uzaklaşınca terket.

29 yıl süren barış tam bir rehavet dönemi oldu. 1768'e gelindiğinde Rusya'yla savaşa girişildi ve korkunç bir mağlubiyet alındı.

XVIII. YÜZYIL ISLAHATLARI

Soru 1: Osmanlı İmparatorluğu'nda ıslahat ihtiyacı ilk olarak ne zaman duyuldu?

Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılın sonlarında kargaşa ve buhran dönemine girince Osmanlı yazarları bu durumun sebeplerini bulmaya çalıştılar. Yazarlar, buhranın ilk belirtilerini Kanunî döneminde bulmakla birlikte, asıl problemlerin III. Murad devrinde başladığını söylüyorlardı. Bu dönemde ıslahat gerektiren en önemli durum, devletin otoritesinin yeniden tesisi idi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet düzenine yeni baştan çeki düzen verilen dönem IV. Murad zamanı oldu. IV. Murad, devlet yönetimini ele aldığında bir dizi yeni düzenleme yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'nu 15 yıldır devam eden istikrarsızlıktan kurtardı. Devletin ve padişahın otoritesi yeniden tesis edildi. Devletin gelirleri bir düzene sokuldu ve 1632'de ülke çapında yaptırdığı timarlı asker sayımıyla haksız yere kullanılan timarlar tespit edilerek, asker sayısı yeniden belirlendi.

IV. Murad'ın tesis ettiği devlet otoritesi ölümünden sonra tekrar bozuldu. Devlet otoritesi Köprülüler döneminde tekrar tesis edildi ve 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması'na kadar büyük problemlerle karşılaşılmadan gelindi.

Soru 2: XVII. yüzyılda farkına varılmadan gerçekleştirilen değişiklikler nelerdi?

XVI. yüzyıldan itibaren dünyada, aynî ekonomiden nakdî ekonomiye geçildi. Osmanlı İmparatorluğu "timar sistemi" dolayısıyla aynî ekonominin hakim olduğu bir devletti. Ancak pratik ihtiyaçlar doğrultusunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda iltizam sistemi gelişti ve ülkede nakdî ekonomi ön plana çıktı. Osmanlı maliye bürokrasisi ortaya çıkan problemlere çareler üreterek, devleti yeniden yapılandırdı. Ayrıca bu dönemde dünyadaki askerî sistemlerde bir değişme yaşanmış, savaşlarda süvarilerin yerini tüfekli piyadeler almıştı. Savaşlardaki gereksinimler dolayısıyla pratik ihtiyaçlardan hareket edilerek imparatorluğun geleneksel timarlı sipahi sistemi terkedilip, Osmanlı ordusunda tüfekli piyadeler kullanılmaya başlandı. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde imparatorluğun XVI. yüzyıldaki klasik yapısı oldukça değişmişti. Ancak dönemin yazarları bu değişmelerin niteliğini anlamadıkları için, meydana gelen durumu bozulma olarak nitelendirmişlerdir.

Soru 3: XVIII. yüzyılda ıslahat ihtiyacı ne zaman duyuldu?

Osmanlı İmparatorluğu, İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra kötü gidişata bir türlü dur diyemedi. 16 yıl süren savaş esnasında Fazıl Mustafa Paşa bozulan sistemde bazı ıslahatlar yaptı. Ancak savaş devam ettiği için bu yıllarda yeni bir düzenleme yapmak zordu. Karlofça Antlaşması'ndan sonra Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa devletin bozulan düzenini yeniden tesis etti. Savaşın yaralarını sardı. Ordu ve donanmada düzenlemeler yaptı. Ancak dönemin şeyhülislâmı Feyzullah Efendi'nin baskısı yüzünden görevinden ayrıldı.

Osmanlı İmparatorluğu, 1711'de Prut'ta Ruslar'a karşı başarılı oldu. 1715'te Venedik'i de mağlup ederek, Mora'yı geri aldı. Ancak 1715-1718 savaşlarında, Avusturya karşısında mağlup olarak Sırbistan'ın önemli bir kısmını kaybetti. Bu mağlubiyet esaslı ıslahat ihtiyacını gündeme getirdi.

Soru 4: Lale Devri'nde ne tür ıslahatlar yapıldı?

1718'de Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra "Lale Devri" adı verilen barış dönemi başladı. Bu dönemde İstanbul baştanbaşa imar edildi. Tercüme heyetleri kurularak, çeşitli dillerden eserler Türkçe'ye

çevrildi. Arapça ve Farsça’dan çevirilerin yanısıra, batı dillerinden astronomi, felsefe gibi konulara ait bazı eserler de tercüme edildi. Avrupa’ya elçiler gönderilerek, burası tanınmaya çalışıldı. Başta çini olmak üzere, çeşitli imalathaneler kuruldu veya yeniden dizayn edildi. Ancak imparatorluk için köklü ıslahatlar yapılmamıştı. Bu devrin en önemli icraatı olacak Avrupa tarzı asker yetiştirilmesine, Üsküdar’da çok geç başlanmış ve bu teşebbüs de Patrona İsyanı yüzünden asrın sonlarına kalmıştı. Asıl önemli ıslahatlar Lale Devri’nden sonra tahta geçen I. Mahmud’un hükümdarlığı zamanında yapıldı.

Soru 5: Humbaracı Ahmed Paşa kimdir?

Fransız soylularından olup, asıl ismi Claude-Aleksandre Comte de Bonnevale’dir. 1675 doğumlu olan Humbaracı Ahmed Paşa, küçük yaşlarda orduya girip, kısa zamanda kendini göstermişti. Fakat 1704’te Fransa Kralı XIV. Louis ile arası açılınca, ordudan ihraç edildi. Bunun üzerine Avusturya’ya giderek, kendisi gibi Fransız olan Prens Eugen’in hizmetine girdi ve Fransa’ya karşı savaştı. 1716’da, Osmanlılar’ın mağlup olduğu Petervaradin Muharebesi’ne
katıldı.

Sert mizaçlı biri olduğundan kendisi gibi büyük bir asker olan Prens Eugen ile anlaşamadı. Hapse atıldı. Daha sonra Avusturya’dan kaçan Humbaracı Ahmed Paşa, İspanya ve Lehistan’dan kabul görmeyince 1729’da Osmanlı İmparatorluğu’na sığındı.

Bu sırada imparatorlukta barış dönemi olan Lale Devri hüküm sürmekteydi. Bu yüzden Kont Bonnevale, Osmanlı hükümeti nezdinde itibar görmedi. Kont Bonnevale, Müslüman olmadan dikkate alınmayacağını görünce din değiştirerek, Ahmed ismini aldı. Ancak onun Müslüman olmasına hep şüpheyle bakıldı.

Patrona İsyanı’ndan sonra sadrazam olan Topal Osman Paşa, arka arkaya mağlup olunan Avusturya’dan intikam alınması için orduda ıslahat yapılması taraftarı idi. Kendisine orduda ıslahat yapılması için bir layiha sunan Kont de Bonnevale’i 1731’de İstanbul’a çağırarak, Humbaracı Ocağı’nın başına getirdi.

İstanbul'da bulunduğu sürede birçok diplomatik meseleye de karışan Humbaracı Ahmed Paşa, humbaracıların maaş alamadıkları gerekçesi ile ayaklanmaları üzerine, 1738'de Kastamonu'ya sürüldü. Birkaç ay sonra affedilerek eski görevine döndü. Birçok konuda Osmanlı hükümetine layihalar sundu. Ancak Osmanlı ülkesinde yaşamak artık ona zor geliyordu. Bu yüzden kaçmaya çalıştıysa da, başaramadı. 23 Mayıs 1743'te öldü ve Galata Mevlevi-hanesi haziresine gömüldü.

Soru 6: Humbaracı Ahmed Paşa neler yaptı?

Humbaracı Ahmed Paşa, yetenekli bir askerdi. Osmanlı ordusunda Avrupai tarzda yenilikler yapmak istiyordu. Bir zamanlar, Avrupa'daki tek profesyonel güç olan yeniçeriler artık bu özelliklerini kaybettikleri için Osmanlılar'da askerliği tekrar bir meslek hâline getirmeyi hedefliyordu. Aylıklar düzenli ödenecek, emeklilik sistemi kurulacak ve yeniçeriler küçük birliklere bölünerek, Humbaracı Ahmed Paşa'nın yetiştireceği subayların komutasında olacaklardı. Ancak bu radikal düşüncelerini uygulama fırsatı bulamadı. Sadece Humbaracı Ocağı'nı ıslah edebildi.

Yeniçerilerin muhalefet edebileceği düşünüldüğünden Humbaracı Ocağı'nın kışlaları ve eğitim yeri, Rumeli yakasında değil, Üsküdar'da Ayazma Sarayı civarında oluşturuldu. Müslüman olan üç Fransız subay ile Avrupalı başka milletlerden paralı askerler Humbaracı Ahmed Paşa'nın yardımcıları oldular. Humbaracı Ocağı'nın etkinliği iktidarlara göre değişmiştir. Humbaracı Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra evlatlığı Süleyman Ağa, ocağın idaresini üstlendiyse de, Humbaracı Ocağı 1750'de kapatıldı.

Humbaracı Ahmed Paşa'nın girişimleriyle 1736'da topçu askerlerinin eğitimi için Kara Mühendishanesi (Hendesehane) kuruldu. Okula alınan öğrenciler, yeniçeriler problem çıkarmasın diye saray muhafızları olan bostancılardan seçildi.

Humbaracı Ahmed Paşa, Avusturya karşısında başarılı olunan 1736-1739 savaşında önemli roller oynadı. Devlet ricaline sunduğu layihalarla Avrupa'daki gelişmeleri anlattı. Bern ve Zürih'teki Protestanların Osmanlı Rumelisi'ne iskânı için uğraştı. Hint ticaretinden imparatorluğun daha fazla pay alması için projeler üretti.

Soru 7: Baron François de Tott kimdir?

XVIII. yüzyılda Humbaracı Ahmed Paşa'dan sonra Osmanlı ordusundaki ıslahatlar için bir diğer önemli isim Baron François de Tott'tur. Baron de Tott, 17 Ağustos 1733'te Fransa'da Chamigny'de doğdu. Aslen Macar'dı. Orduda görev aldı. Fransız Elçisi Vergennes'in yanında görevlendirilen babasıyla birlikte 1755'te İstanbul'a geldi. Burada Türkçe öğrenmeye başladı ve Osmanlılar'ı tanımaya çalıştı.

Babasının ölümünden sonra onun yerine Fransız elçisinin danışmanı oldu ve bu görevini 1763'e kadar sürdürdü. 1763'te Paris'e döndü, 1766'da İsviçre'ye temsilci olarak gönderildi. 1767'de Kırım'da konsolos olarak görevlendirildi. 1768 Rus Savaşı'nın çıkmasında önemli rol oynadı. 1769'da İstanbul'a gelerek, Boğaz'ın tahkiminde görev aldı.

1771-1776 yılları arasında toplar döktürdü ve Sürat Topçuları Ocağı'nı kurdu. Boğaz'da kaleler inşa ettirdi. 1773'te Mühendishane'yi kurdu. 1777'de Fransa tarafından Mısır ve Akdeniz kıyıları hakkında bilgi toplamakla görevlendirildi. Ülkesine döndükten sonra orduda görevine devam etti. Fransız İhtilali yüzünden İsviçre'ye kaçtı. 24 Eylül 1794'te Macaristan'da öldü.

Baron de Tott'un hatıraları daha kendisi hayatta iken Fransa'nın Osmanlı konsolosu olan Charles de Peyssonel tarafından şiddetle eleştirilmesine rağmen, 1785'te Amsterdam'da yayınlanmıştı. Uzun süre Osmanlı topraklarında kalmasına rağmen, Türkler'i pek sevmeyen yazarın Hristiyan taassubu yüzünden, hatıralarında Osmanlı İmparatorluğu hakkında olumsuz düşünceler bulunur. Yazar hatıralarında yer yer yalan da söyler. Mübalağalı iddiaları, hayal ve yalancılık edebiyatının meşhur eseri *Baron Münchausen'in Serüvenleri* masallarına kaynak oldu. Baron de Tott'un hatıraları Avrupa'da Türkler'le ilgili en çok okunan kitaplardan biri olması dolayısıyla, Osmanlılar hakkında olumsuz düşüncelerin yayılmasına vesile oldu.

Soru 8: Baron de Tott'tan sonra kimler ıslahat yaptı?

Baron François de Tott'un ülkesine dönmesinden sonra Aubert ve Campell isimli iki Avrupalı subay Sürat Topçuları'nı ve Mühendishane'yi devam ettirdiler. Bir süre sonra Sürat Topçuları Ocağı, yeniçeri baskısıyla

dağıtıldı. Cezayirli Gazi Hasan Paşa zamanında da donanmada Avrupa örnek alınarak ıslahatlar yapıldı. I. Abdülhamid'in sadrazamlarından Halil Hamid Paşa'nın sadâreti döneminde Sürat Topçuları Ocağı tekrar canlandırıldı. Fransız askerî ders kitapları Türkçe'ye çevrildi. Yeniçeri Ocağı'na çeki düzen verilmeye çalışıldı.

Soru 9: XVIII. yüzyıl ıslahatlarının özellikleri nelerdir?

XVII. yüzyıl ıslahatlarında örnek, imparatorluğun kendi geçmişi, özellikle de Kanunî dönemindeki günleri idi. Bu dönemde Avrupa örnek değildi. XVIII. yüzyılda Lale Devri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu ilk defa yüzünü batıya döndü. Avrupa'daki gelişmeler örnek alınmaya başlandı. Ancak bu dönemde de Avrupa tam bir model değildi. Avrupa'nın tam olarak örnek alınması XVIII. yüzyılın sonlarında olacaktı.

XVII. yüzyılda timarlı sipahiler ve yeniçeriler gibi eski müesseseler ıslah edilmeye çalışılırken, XVIII. yüzyılın başlarında da, bu durum devam etti. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni müesseseler kurulmaya başlandı. Bu iş için de başta Fransa olmak üzere, birçok ülkeden Avrupalı uzmanlar getirildi. Ancak Humbaracı Ahmed Paşa gibi mecburiyetten gelen bazı uzmanlar dışında gelenlerin çoğu ikinci sınıf askerlerdi. Bu durum da reformlardan istenilen neticelerin alınmasını engelledi. XIX. yüzyılda Kava-lalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da modernleşmeyi sağlamasındaki en önemli etken bol para vererek birinci sınıf uzmanları getirtmesidir. Osmanlı İmparatorluğu, daha önceki dönemlerde de "Taife-i Efrenciyan" adı altında top ve diğer silahların yapımı, gemi inşası gibi alanlarda Avrupalı uzmanları istihdam etmekteydi. Ancak bunlar teknisyen olarak görev yapıyorlardı. XVIII. yüzyılda gelen uzmanlar imparatorluğun askerî yapısını değiştirdiler.

XVIII. yüzyıl ıslahatlarının en önemli özelliklerinden biri devamlılığının olmamasıdır. Tehlike kapıya dayandığı zaman ıslahat yapıldı; tehlike uzaklaştığında, bunlardan vazgeçildi. Nitekim 1739 Belgrad Antlaşması'ndan önce yapılan bazı ıslahatlar 1736-1739 Savaşı'nda başarıyı getirmişti. Ancak tehlike uzaklaşınca askerî yeniliklerden vazgeçilip, yapılanlar rafa kaldırıldı. Bu yüzden Osmanlı ordusu kendisini yenileyemedi, hatta daha da kötüye giderek, 30 yıllık barış sürecinin rehaveti ile eski maharetlerini de

kaybetti ve 1768-1774 Savaşı'nda Ruslar karşısında büyük bir mağlubiyet alındı.

Soru 10: XVIII. yüzyılda ıslahatlar için ne tür kitaplar yazıldı?

İbrahim Müteferrika'nın 1731'de I. Mahmud'a sunduğu ve Müteferrika Matbaası'nın dokuzuncu kitabı olarak 1732'de yayımlanan *Usulül-Hikem fi Nizâmil-Ümem,* yani *Milletlerin Düzeninde Tutulacak İlmî Usuller* isimli eseri siyasetnâme türünde bir çalışmadır ve daha çok devlet düzeni ve askerlik sanatıyla ilgilidir. Müteferrika, Sultan I. Mahmud'a bir nevi ıslahat projesi gibi sunduğu eserinde Avrupa'daki devlet yönetimi şekillerinden bahseder, eserde ayrıca fizik, astronomi ve coğrafya ilimlerinin devlet yönetimindeki önemi üzerinde durarak, bu ilimlerin gelişmediği bir ülkede sağlam bir devlet düzeninin kurulamayacağını söyler. Bunun yanında "nizâm-ı cedid", yani "yeni düzen" tabirini kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun da XVIII. yüzyıl Avrupa'sında gelişen yeni askerlik düzenlerini mutlaka alıp uygulaması gerektiğini ifade eder.

Canikli Ali Paşa'nın *Tedâbirül-Gazavaû (Tedbir-i Cedid-i Nâdir/Tedbir-i Nâdir)* XVII. yüzyıl nasihatnamelerine benzer. 1774-1776 yılları arasında kaleme alınan eserde devlet kurumları tenkit edilip, yapılan hatalar belirtilip, askerî, malî ve idarî konularda yapılması gereken ıslahatlar üzerinde durulur.

Bu dönemin önemli yazarlarından birisi de Ahmed Resmî Efendi'dir. Ahmed Resmî Efendi, 1769'da Halil Paşa'ya ve 1772'de ise Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya devlet ile ordunun durumlarına dair birer "lâyiha" sundu. Halil Paşa'ya sunduğu layihasında iaşe ve asker toplama sisteminin iflas etmiş olduğu, askerî kadrolardaki usulsüzlükler, orduda disiplin ve eğitimin olmaması üzerinde durmaktadır. Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya sunduğu layihada ise tarihi hadiselerden bahsederek, devletin savaşmak yerine hudutlarını muhafazaya gayret etmesi gerektiğini anlatır. 1783'te kaleme aldığı *Hulâsatül-Ftibâr* isimli eserinde de 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı hakkındaki görüş, tenkit ve intibalarını zikreder.

1768-1774 OSMANLI-RUS SAVAŞI VE KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI

Soru 1: 1768-1774 savaşı neden çıktı?

Osmanlı İmparatorluğu, 1739'da imzalanan Belgrad Antlaşması ile uzun süreli bir barış dönemine girdi. Ancak antlaşmanın bitmesinden kısa bir süre sonra 1768'de, Osmanlı-Rus sulhu bozuldu ve Osmanlı'nın aleyhine ağır sonuçlar doğuracak bir savaşa girildi. Ruslar'ın Osmanlı sınır boylarına yeni kaleler yapmaları, serbestiyetleri kabul olunmuş kabilelerin işlerine müdahale etmeleri ve Lehistan topraklarını istilâ ile bu devleti hâkimiyetleri altına almak istemeleri, savaşın çıkmasının sebeplerinden sadece birkaçıydı.

1768-1774 Savaşı'nın çıkmasında Avrupa'daki güç dengeleri de önemli bir etkendi. 1756-1763 yılları arasında devam eden Yedi Yıl Savaşları Avrupa'daki dengeleri alt üst etti. Hem Avrupa'da hem de Amerika'da büyük yenilgiler alan Fransa yönünü doğuya döndü ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı. Ayrıca Rusya, Prusya ve İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki nüfuzunu da kırmaya çalıştı. Fransa'nın aradığı fırsat 5 Kasım 1763'te Lehistan Kralı III. August'un vefatı ile doğdu. II. Katerina, sevgilisi Kont Poniatowski'yi destekledi ve Lehistan'a yaklaşık 30 bin kişilik bir birlik soktu. Lehistan seçimlerine Rusya'nın doğrudan müdahalesi üzerine Fransa Elçisi Vergennes, Osmanlı Devleti'ni Rusya aleyhine kışkırttı. Fransa elçisinin kışkırtmaları ve iç kamuoyunun baskıları sonucu Osmanlı devlet adamları savaş ilan ettiler. Savaş ilanında, Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa gibi savaş karşıtlarının tasfiyesi de etkili oldu.

4 Ekim 1768'de padişahın huzurunda devlet ricalinin yaptığı toplantıda Ruslar'a, Lehistan'a karışmaması yönünde ültimatom verilmesi kararlaştırıldı. Rus elçisi Obreskov, ültimatomu aldıktan sonra oyalayıcı hareketlere girişince, 17 kişilik maiyeti ile birlikte tutuklanarak Yedikule'ye hapsedildi. Bu hadisenin ardından padişahın başkanlığında yapılan toplantıdan, 1769'un ilkbaharında Rusya'ya savaş açılması kararı çıktı.

Sadrazam Hamza Paşa değiştirildi ve yerine Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa getirildi. Savaş kararı İstanbul'daki ahalinin arasında büyük bir sevinç uyandırdı. Herkes savaşın kesinlikle kazanılacağına inanıyordu. Devrin önemli bürokratlarından Ahmed Resmî Efendi bu sevinç gösterilerini tenkit ederek, bunların "Kızılelma'yı Boğdan'dan gelen alyanak elma" zannedecek kadar cahil olduklarını söyler.

Soru 2: Osmanlı Devleti savaşa hazırlık yapmadan mı karar verdi?

1768-1774 savaşıyla ilgili eserlerin çoğunda Osmanlı Devleti'nin hiçbir hazırlık yapmadan savaş kararı aldığını ve bunun daha sonraki mağlubiyetlerin ana sebebi olduğu yazar. Ayrıca yine bu eserlerde Ekim 1768'de savaş ilan edilmesi üzerine Nisan 1769'a kadar Rusya'ya hazırlık yapmak için zaman kazandırıldığı için Osmanlı devlet adamları eleştirilir. Fakat bu bilgiler doğru değildir. Osmanlı devlet adamları daha 1763'te bir savaş olması ihtimalini göze alarak sınır kalelerinde bazı hazırlıklar yapmışlar, kale surlarını tahkim etmişler ve erzak depolamışlardır. Bu hazırlıklara rağmen savaş başladığında Osmanlı tarafında ciddi sıkıntılara yaşandığı da tarihi bir vakıadır. Sıkıntıların en önemli sebebi ise hiç hazırlık yapılmaması değil hazırlıkların ancak bir sene yetecek kadar yapılmasıdır. Osmanlı devlet adamları savaşın bir yıldan fazla sürmeyeceğini düşünmüşlerdi.

Soru 3: Savaş nasıl genişledi?

31 Ocak 1769'da 100 bin kişilik bir süvari kuvveti ile Rusya'ya üç koldan giren Kırım Giray Han karşısına çıkan kuvvetleri yendi ve ardından birçok kasaba ve köyü tahrip edip, yağmaladı. Bu saldırı karşısında dehşete düşen Ruslar, Kırım Giray'dan kurtulmaları gerektiğini anlamışlardı. Rus Çariçesi II. Katerina, Siropilo adlı bir Rum hekime para vererek Kırım

hanını zehirletti. Ruslar sadrazam ve ordu ileri gelenlerini de, aynı şekilde zehirlemek istemiş-lerse de, bu planları haber alındığından muvaffak olamadılar. Ancak Osmanlı ordusu Edirne'ye geldiğinde içme sularına zehir katarak ve hekim kılığına giren casusları kullanarak askere zarar verdiler.

Rusya savaş hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz harekete geçerek, Osmanlı topraklarına girdi. Hotin'i kuşatan Prens Galçin idaresindeki Rus kuvvetleri, yardıma yetişen Osmanlı askerleriyle yaptığı savaşı kaybetti (1 Mayıs 1769). Galçin karşısında Hotin önlerinde kazanılan bu zafer üzerine Sultan III. Mustafa'ya hutbelerde "Gazi" denmeye başladı. Galçin'in 17 Temmuz'daki ikinci Hotin kuşatması da Osmanlılar'ın başarısıyla neticelendi. Savaşın başlangıcındaki ilk çarpışmalar Osmanlılar'ın lehine neticelenmişti. Ancak kısa bir süre sonra herşey korkunç bir şekilde aleyhlerine dönecekti. Osmanlı ordusu zahire temin edemediğinden perişan bir duruma düştü. Bu arada bürokratlıktan yetiştiği için savaştan anlamayan Sadrazam Mehmed Emin Paşa azledilerek, yerine Hotin Savaşı'nı kazanan Moldovancı Ali Paşa getirildi.

Podolya'da toplanan Rus ordusunun üzerine yürüyen Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı köprü kurarak Turla (Dinyester) Nehri'ni geçip, Ruslar'a saldırdılar. Ancak şiddetli yağmurlardan ve Rus patlayıcılarından Turla'daki köprüler tahrip oldu. Karşıya geçen askerlere yardım edilemediği için, Ruslar 17 Eylül'deki çatışmalarda Turla'yı geçen Osmanlı kuvvetlerini rahatlıkla yok ettiler. Osmanlı ordusunun kalan kısımlarının geri çekilmesi üzerine Rus kuvvetleri Hotin'i 21 Eylül'de ele geçirip, ardından kolaylıkla Eflak ve Boğdan'ı istila ederek Tuna kıyılarına kadar ilerlediler.

Soru 4: Osmanlı ordusu 1770'de Larga ve Kartal (Kagul)'da nasıl mağlup oldu?

Kont Panin komutasındaki yaklaşık 60 bin Rus askeri Bender Kalesi'ni muhasara ederken, Kont Romanzov komutasındaki 37.500 Rus askeri de Larga'da ordugâh kurmuştu. Bunu haber alan Sadrazam İvazzâde Halil Paşa, Kırım Hanı II. Kaplan Giray ve Boğdan Seraskeri Abdi Paşa'yı Larga'da bekleyen Rus askerini kuşatmak üzere görevlendirdi. Kırım hanı ve Abdi Paşa, kısa sürede Romanzov komutasındaki Rus askerini kuşattı. Türk ordugâhı ile Prut Nehri arasında sıkışan Romanzov kurtulmak için bir

saldırı planı hazırladı. Plana göre Rus birlikleri Osmanlı ordugâhına sağ kol, sol kol ve arkadan aynı anda saldıracaktı. Saldırı ile birlikte yoğun bir topçu ateşi de başlatılacaktı. Daha önce planlandığı üzere 17 Haziran 1770 sabahı Rus birlikleri harekete geçti. Türk ordugâhı kısa sürede kuşatıldı ve yoğun top ateşi karşısında tutunamayan Tatar birlikleri dağılmaya başladı. Tatarlar arasındaki bozgun kısa sürede diğer Osmanlı askerine de yansıdı ve Türk ordugâhı dağıldı. Larga Muharebesi'nde Rusların başarılı olmasının en önemli nedeni topları etkili bir şekilde kullanabilmeleriydi. Temmuz ayında da Osmanlı birlikleri ile Romanzov komutasındaki Rus birlikleri arasında bazı çatışmalar yaşandı. Bu arada Osmanlı ordusunun ana kısmı ise Larga'nın karşısında İsakçı'da bulunuyordu.

Larga Muharebesi'nden sonra dağılan Osmanlı ve Tatar birlikleri Kartal'da (Kagul) toplandı. Sadrazam İvazzâde Halil Paşa komutasındaki ana Osmanlı ordusu da onlara yardım etmek üzere İsakçı'dan Kartal'a doğru hareket etti. Tuna Nehri'nin sularının yüksek olmasına sadrazam komutasındaki Osmanlı ordusu Kartal tarafına geçirildi ve burada ordugâh kuruldu. Kartal'ın ordugâh olarak seçilmesi önemliydi. Çünkü Kartal'ın üç tarafı bataklıklarla çevriliydi ve düşman saldırısına kapalıydı. Ayrıca buraya İsakça tarafından geçiş ancak Tuna Nehri'ni geçerek mümkün oluyordu. Kartal'ın bu korunaklı konumu tersi sonuçlar da doğurabilirdi. Çünkü bir bozgun anında Osmanlı ordusunun geri çekilme şansı yoktu. Bunun için Sadrazam Halil Paşa, Kartal'daki Osmanlı ordugâhının etrafını hendeklerle çevirtti. Osmanlı ordusunun Kartal'da ordugâh kurduğunu haber alan Romanzov Temmuz 1770'de hemen harekete geçti. Kısa sürede Kartal yakınlarına ulaştı ve genel bir saldırı için hazırlıklarını yaptı. 1 Ağustos sabahı ise günün ilk ışıklarıyla birlikte Ruslar saldırıya geçti. Ruslar'ın ilk saldırıları Yeniçeriler tarafından geri püskürtüldü. Fakat savaşın sonucunu daha sonra devreye giren Rus topları belirlerdi. Yoğun top atışı karşısında dayanamayan Osmanlı ordusunda bozgun baş gösterdi ve bu kısa sürede büyüdü. Fakat Tuna Nehri üzerine köprü kurulmadığı için kaçış büyük bir felakete döndü. Rus topçusundan kurtulan Türk askerleri Tuna Nehri'nin sularında can verdiler. Kartal Muharebesi'nde 30 binden fazla asker şehid düştü, 143 top ve binbir güçlükle elde edilen 7 bin araba zahire de Ruslar'ın eline geçti.

Soru 5: Osmanlı donanması Çeşme'de nasıl mağlup oldu?

1770 başlarında Mora'daki Rumlar'ı ayaklandırmak için Rus donanması Cebelitarık'ı geçerek, Akdeniz'e girdi. Mora'ya yardıma giden Osmanlı donanması başarısızlığa uğrayınca geri çekildi. 5 Temmuz 1770'de Çeşme'nin kuzeyinde Koyunadaları önünde tekrar Rus donanması ile karşılaşan Osmanlı gemileri savaşa tutuştular. İki taraftan da bazı gemilerin yanmaya başlaması üzerine diğer Türk ve Rus gemileri savaş alanından uzaklaştılar. Rus donanması çevrede dolaşırken Osmanlı donanması dönemin önemli denizcilerinden Cezayirli Gazi Hasan Bey'in muhalefetine rağmen Kaptanıderya Hüsameddin Paşa tarafından manevra imkânı olmayan Çeşme Limanı'na sokuldu. Bu hatayı anında değerlendiren Ruslar 6 Temmuz günü Çeşme Limanı'nın ağzını kapatıp, içeriye ateş kayıkları göndererek birbirine çok yakın olarak demirlemiş Osmanlı gemilerini yaktılar. Bütün Osmanlı donanması yanmış, sadece Kaptanıderya Hüsameddin Paşa'nın gemisi Sakız'a kaçabilmişti.

Bu savaştaki başarısından dolayı Çariçe Katerina tarafından Rus generali Aleksi Orlof'a, Çeşmeski (Çeşmeli) ünvanı verildi, Rusya'da da savaşın anısına bir abide dikildi. Osmanlı donanmasının imhası üzerine Ruslar savaşın sonuna kadar Akdeniz'de serbestçe dolaştılar. Bazı adalara asker çıkararak, Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldılar. Ancak Boğazı geçemediler.

Soru 6: Osmanlılar, Cebelitarık'ı bilmiyorlar mıydı?

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nde yaşanılan Çeşme bozgununun meydana gelişi günümüzde, bazı kitaplarda Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenlerin ne kadar cahil olduklarına dair bir örnek olarak kullanılır. Rus donanması Baltık-lardan hareketle, Cebelitarık'ı geçip, Akdeniz'e gelerek, Osmanlı donanmasının büyük bir kısmını Çeşme'de bir baskın sonucu batırmıştı. Rus donanmasının geldiğini haber alan Osmanlı yönetimi Akdeniz'den içeriye girecek bir boğaz olduğunu bilmediklerinden (yani Cebelitarık'tan haberleri yok!) bu bilgiye itibar etmemişlerdi. Bu malumat *Vasıf Tarihindeki* bir kaydın Hammer tarafından yanlış algılanmasından ve daha sonra gelenlerin de (örn. Bernard Lewis) bu olayı analiz etmeden, üzerinde düşünmeden aynen zikretmelerinden kaynaklanmaktadır. *Vasıf*

Tarihi’nde Osmanlı devlet adamlarının Rus filosunun o dönemdeki zayıf haliyle böyle bir hareketi gerçekleştiremeyeceklerini düşündükleri anlatılmaktadır. Akdeniz’de bir boğazın olduğunu bilmedikleri ile ilgili bir bahis yoktur. Bu bilgi, *Vasıf Tarihi*’nden olay aktarılırken Hammer tarafından ilave edilmiştir.

Fas’a kadar hakim olmuş ve belli bir dönem Akdeniz’de söz sahibi bir devletin Cebelitarık Boğazı’ndan habersiz olduğunu düşünmek biraz komik olmaktadır. Osmanlılar tarafından çizilmiş Akdeniz haritalarına şöyle bir göz atan Cebelitarık’ın Osmanlılarca hiç de meçhul olmadığını anlayacaktır (örn. Piri Reis’in *Kitab-ı Bahriyesi* veya 1768’de çizilmiş Enderunlu Mustafa’nın haritası). Ayrıca bu savaş yıllarında yazılmış eserlere bakılırsa (Örn. Ahmed Resmî Efendi’nin *Prusya Sefaretnâmesi)* Cebelitarık’ın bırakın bilinmemesini, hem Batı’da kullanılan adıyla (Gilbatar), hem de Türkçe’deki adıyla (Septe) zikredildiği görülür.

Soru 7: Kırım nasıl kaybedildi?

Osmanlı İmparatorluğu 1736-1739 savaşında Kırım’ın Rus işgaline uğraması sebebiyle Kırım’ı, Tatarlar’ın tek başlarına savunamayacağını gördüğünden burada bir seraskerlik oluşturmuştu. Ruslar’ın Kırım’a gireceği Or Kapı adlı geçit, buranın müdafaası açısından son derece önemliydi. Bu savaşta Kırım seraskeri olarak görevlendirilen Silahdar İbrahim Paşa’nın, Or Kapı’nın müdafaası için harekete geçmesi, Tatarlar tarafından geciktirildi, Osmanlı ordusu yoldayken de Or Kapı’daki kalede bulunan Tatarlar bu önemli geçit noktasını Ruslar’a teslim ettiler. Buradan rahatlıkla geçen Rus kuvvetleri Kırım’ı kısa zamanda işgal edip, Osmanlı ordusu komutanı İbrahim Paşa’yı da esir alarak, Petersburg’a götürdüler.

Rus belgelerinden anlaşıldığına göre Ruslar, Kırımlılar ile çeşitli müzâkereler yapmışlar, yayınladıkları bildirilerle de onlara, Kırım’a doğru ilerleyen Rus kuvvetlerine karşı gelmedikleri takdirde bağımsızlıklarını vereceklerini vaat etmişlerdi. 1771’in sonunda Kırım Tatarları’nın, Rus vaatlerini kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemde Kırım’daki Osmanlı ordusunda görev yapan Mehmed Necati isimli bir müellif de hatıratında Tatarlar’ın, Ruslar’la işbirliği yaptıklarını açıkça anlatır.

Soru 8: Rusya niçin barışa yanaştı?

1768-1774 savaşı esnasında zaman zaman barış görüşmelerine teşebbüs edildiyse de bir netice alınamamıştı. Osmanlı İmparatorluğu, topraklarının önemli bir bölümü Rus işgali altına girince ve ordusunun savaşmaya mecali kalmayınca her türlü şartı kabul ederek antlaşma imzalamaya mecbur kaldı.

Rus Mareşali Romanzov, bir mektup göndererek barış teklifi yaptığında, Osmanlılar bunu kabul etmemişlerdi. Ancak bu mektubun ardından Kozluca'da Osmanlı kuvvetleri büyük bir mağlubiyete uğradı ve Osmanlı ordusunun kalan kuvvetleri de serdar-ı ekrem ile birlikte Şumnu'da, Ruslar tarafından kuşatıldı. Osmanlılar, bu gelişmeler üzerine antlaşmadan başka çare kalmadığını anladılar.

Büyük askerî başarılarına rağmen Ruslar da barış istiyorlardı. Veba salgını Rus ordusuna önemli zararlar vermişti. Ayrıca Rusya'da Pugaçev önderliğinde başlayan Kazak isyanı genişleyerek, tehlikeli bir hâl almıştı. Rusya'nın bu savaştaki en önemli komutanı olan Romanzov, bir an önce Petersburg'a dönmek istiyordu. Zira çariçenin etrafını saran Orloflar'ın kendi aleyhine bazı faaliyetlerde bulunduklarını haber almıştı. Avusturya ve Prusya gibi devletler de kendi siyasetleri açısından barış yapılması için uğraşıyorlardı. Bu yüzden Romanzov, Osmanlı Seraskeri Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın kendi mektubuna karşılık yazdığı barış teklifini kabul etti.

Soru 9: Osmanlı İmparatorluğu bu savaşta niçin büyük bir mağlubiyet aldı?

Osmanlı İmparatorluğu, Karlofça Antlaşması'nın rövanşını almak için başlattığı savaşlarda belli ölçüde muvaffak olmuştu. Nitekim son olarak 1736-1739 Osmanlı-Avusturya ve Rusya savaşında başarılı olup, Sırbistan'da kaybettiği toprakları geri alarak, Belgrad Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu tarihten sonra yaklaşık 30 yıl savaşa girilmemesi, rehaveti de beraberinde getirdi. 1768'de harbe girişildiğinde Osmanlı İmparatorluğu savaş tecrübesi olan komutanlara sahip değildi. Aynı şekilde ordunun teknik kıtalarında da uzun süre savaşılmadığı için teknik bir zaafiyet yaşanıyordu. *Enverî Tarihine* göre savaş esnasında köprü yapılması icap etmiş, ancak yapacak insan bulunamamıştı. Hâlbuki bundan önceki savaşlar sırasında

Osmanlı ordusunda Avrupalılar tarafından da takdir edilen ölçülerde köprüler yapan teknik kıtalar vardı.

Yedi Yıl Savaşları'nda Rusya askerî alanda önemli reformlar yaptı. Özellikle toplarının atış menzilleri arttırıldı ve daha hızlı ilerleyen top arabaları icat edildi. Buna karşın Yedi Yıl Savaşları'nda tarafsız kalan Osmanlı Devleti'nde bu tür teknolojik yenilikler takip edilemedi. Larga ve Kartal muharebelerinde savaşın sonucunu Rus topçusunun belirlemesinin en önemli nedeni de bu tür yeniliklerdi.

1739 Belgrad Antlaşması'ndan önce yapılan bazı ıslahatlar 1736-1739 Savaşı'nda başarıyı getirmişti. Ancak tehlike uzaklaşınca askerî yeniliklerden vazgeçilip, yapılanlar rafa kaldırıldı. Bu yüzden Osmanlı ordusu kendisini yenileyemediği gibi, daha da kötüye gidip, 30 yıllık barış sürecinin rehaveti ile eski maharetlerini de unuttu. Osmanlı yönetimi, 1736-1739 Savaşı'nda Avusturya karşısında gösterdiği muvaffakiyeti Rusya'ya karşı gösteremediğine fazla dikkat etmemişti. Ruslar'ın bu savaştaki başarıları, 1711 Prut Savaşı'ndan sonra kendilerini ne kadar geliştirdiklerini göstermekteydi. 1768-1774 Savaşı'nın bu kadar uzayacağının düşünülmemesi de Rusya'nın başarısını kolaylaştırdı.
Savaştan önce Nogaylar'ın, Ruslar tarafından kazanılması da Osmanlılar'ın aleyhine oldu.

Savaşta büyük yenilgiler alınmasının bir diğer önemli sebebi de Lehistan, Eflak ve Boğdan'da halkın büyük bir kısmının Rusya tarafına geçmesidir. Bu durum yüzünden Osmanlı ordusunda erzak sıkıntısı çekilmiştir. Ruslar'ın savaşı geniş bir alana yaymaları ve Osmanlı reayası arasında kargaşalıkları teşvik etmeleri de Osmanlı Devleti'nin elini zayıflatan etkenlerdir.

Soru 10: Küçük Kaynarca Antlaşması nasıl imzalandı?

XVIII. yüzyılın en önemli bürokrat ve tarihçilerinden biri olan Sadaret Kethüdası Ahmed Resmî Efendi barış görüşmelerine Osmanlı İmparatorluğu'nun birinci murahhası olarak tayin edildi. 12 Temmuz 1774'te Osmanlı ordugâhından ayrılan heyet, Ruslar'ın barış görüşmelerini yapmak üzere tespit ettikleri, Silistre'ye dört saat uzaklıkta bulunan Balya Boğazı civarındaki Küçük Kaynarca Kasabası'na doğru hareket etti. Burada Mareşal Romanzov'un karargâhı bulunuyordu. Ruslar'ın Küçük

Kaynarca’yı seçmelerinin sebebinin bir yıl önce burada öldürülen General Weisman’ın hatırasını anmak için olduğu sadece bir rivayettir.

Rus temsilcisi General Repnin’di. Ruslar daha önce yapılan ateşkeslerin bir netice vermediğini ileri sürerek Osmanlı murahhaslarının ateşkes önerisini reddettiler. Bu gelişme üzerine hemen barış antlaşması görüşmelerine geçildi ve 7 saat süren müzakerelerin sonunda daha önce Bükreş’te kararlaştırılan esaslara göre antlaşmaya varıldı. Ancak Rus temsilcisi Repnin, Mareşal Romanzov’un emri ile antlaşmayı imzalamayı dört gün sonraya bıraktı. 21 Temmuz’un Çar Petro’nun, Prut mağlubiyetine rastlayan bir tarih olması ve böylece Ruslar’ın tarihlerindeki bir lekeyi temizlediklerine inandıkları söylenir. Ancak bu rivayetin bir dayanağı yoktur. Sadrazamın onayı bu tarihte geldiği için, antlaşma 21 Temmuz’da imzalanmıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşması’nın en ağır maddesi Kırım’ın bağımsız bir statüye sokulmasıydı. Bu durum gelecekteki bir Rus işgalinin de habercisiydi. Ruslar’a, İstanbul’da bir kilise inşası, Boğazlar’dan ticaret gemilerini serbestçe geçirme, İstanbul’da daimi bir elçi bulundurma gibi haklar da verilmişti. Ayrıca kapitülasyonlardan istifadeye başlayacak olan Rusya’ya üç sene içerisinde 4.5 milyon ruble savaş tazminatı da ödenecekti. Bu tazminat meselesinin İbrahim Münib adlı Osmanlı murahhasının, görüşmeler sırasında, bir ara dirseğine dayanarak şekerleme yapması ve uyandığı zaman da görüşmeleri takip ettiği intibaını vermek için “Gelelim tazminat meselesine” demesinden kaynaklandığı söylenir. Daha önce yapılan Bükreş görüşmelerinde kararlaştırılan esaslar arasında tazminat hususunun olmadığı, bu yüzden de Kaynarca’da bu mesele açılmamışken İbrahim Münib’in gafleti yüzünden savaş tazminatı verildiği, bazı kitaplarda yer almaktaysa da, bu bilgi doğru değildir.

Soru 11: Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilgili yanlış bildiklerimiz nelerdir?

Yaklaşık 230 yıldır, Küçük Kaynarca Antlaşması, Rus hüneri ve Osmanlı beceriksizliği olarak anlatılır. Roderic H. Davison, bu görüşleri değiştirecek araştırmalar yaptıysa da, bunlar anlaşılamamış, bu yüzden de getirdiği yeni bilgiler yaygınlaşmamıştır.

Bu antlaşmayla Ruslar'ın, Osmanlı ülkesindeki Ortodoksları himaye hakkını elde ettiği hemen hemen bütün kitaplarda zikredilir. Ancak Davison'un yaptığı araştırmalar, bu durumun böyle olmadığını, Ruslar'ın sadece İstanbul'da, Galata semtinde Rus elçisinin himayesinde bir kilise kurma hakkını kazandıklarını ortaya çıkarmıştır.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rus hüneri ve Osmanlı beceriksizliği yaşandığı hakkındaki kanaat, yaklaşık 230 yıl önce bu konuda bir rapor yazan Franz Thugut'tan ve ondan 100 yıl sonra onun görüşlerini paylaşarak Şark Meselesi üzerine bir eser kaleme alan Albert Sorel'den kaynaklanmaktadır. Roderic Davison'un antlaşma üzerinde yıllarca süren araştırmaları bu iki araştırmacıdan kaynaklanan fikirlerin artık terkedilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Antlaşmada bu kilisenin Greko-Rus inancına sahip olacağı belirtilmişti. Ancak Türkçe metni kaleme alan Bâbıâlî kâtibi "Rusogrek" yazacağı yerde, yanlışlıkla "Dosografa" yazmıştır. Davison, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan bahseden Cevdet Paşa ve Akdes Nimet Kurat gibi Türk tarihçilerinin bu yanlışlığı fark edemediklerini ve eserlerinde bu antlaşmayla Rusya himayesinde "Dosografa" diye anılacak bir kilisenin kurulacağını zikrettiklerini belirtir.

Aslında İstanbul'da yeni bir kilise kurma ve himayesi hakkı dahi Ruslar açısından önemli bir başarıydı. İstanbul'un fethinden sonra mevcut kiliselerin çoğu devam etmiş, ancak yeni bir kilise inşasına Osmanlı İmparatorluğu izin vermemişti. Beyoğlu'nun ana caddesi üzerinde, halka açık olacak bir kilise Osmanlı Rumlar'ı üzerinde Rusya'nın nüfuzunu artıracaktı. Fakat Rusya'ya Küçük Kaynarca Antlaşması ile verilen bir Rus-Grek kilisesi inşa ve himaye hakkı Ruslar'ın vazgeçmeleri sebebiyle gerçekleşmedi.

Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Ruslar'ın savaştaki başarılarına göre beceriksizlik gösterdikleri de oldu. Kırım halkının Osmanlı padişahını halife olarak tanıması Rus diplomatlarının beceriksizliğidir. Bu mesele Ruslar'ın yıllarca başını ağrıttı ve ancak 21 Mart 1779 tarihli Aynalıkavak Tenkihnâmesi ile durumu lehlerine çevirebildiler.

Soru 12: 1768-1774 savaşının Osmanlı tarihi açısından önemi nedir?

1768’de Ruslar’la başlayan bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu başlangıçta bazı başarılar elde etmesine rağmen, savaş Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli cephesinde ağır mağlubiyetlere uğramaları, Çeşme’de Osmanlı donanmasının yakılması ve Kırım’ın istiklâli ile sonuçlanmıştır.

Bu savaş sonunda 17 Temmuz 1774’te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı tarihinin en ağır antlaşmalarından birisiydi. Bu antlaşmayla 1475’ten itibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyetinde olan Kırım Hanlığı sözde istiklâline kavuşarak Osmanlı idaresinden ayrıldı. Bu durum Kırım’ın Rus idaresine girmesinin ilk basamağını teşkil etmiş, Rusya’nın Lehistan’ı paylaşmayı bitirdikten sonra, 1783’te Kırım’ı işgal ederek topraklarına katmasına vesile oldu. Müslüman Türkler’in yaşadığı Kırım’ın, Rus hâkimiyetine geçmesi, Türk milletinde şiddetli tepki ve üzüntü meydana getirirken, Kırım’ın geri alınması arzusu uzun yıllar Osmanlı politikasının temelini oluşturdu. Ayrıca, Kırım’ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, Karadeniz kıyıları, Anadolu, Boğazlar ve İstanbul’un Rus tehdidine maruz kalmasına sebep olduğu gibi, Osmanlı ordusu da Tatar kuvvetlerinin yardımından da mahrum kaldı.

Antlaşmanın en ağır maddelerinden biri de Osmanlı tarafının ödemesi gereken tazminatla ilgili maddedir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş yılları 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşından sonra başlar. Osmanlılar, ilk defa bu savaşta tek bir devlet karşısında ağır bir mağlubiyet aldı ve bundan sonra bir daha belini doğrultamadı. Bu durumda da en önemli sebeplerden birisi 1739’daki başarıdan sonra tehlike geçti diye yapılmakta olan askerî yeniliklerin terkedilmesi ve rehavet ortamına girilmesidir. XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Sanayi İnkılâbı’nın meydana getirdiği gelişmeler yüzünden Avrupalı devletlerle ara gittikçe açıldı ve olaylar Osmanlı İmparatorluğu’nun aleyhine gelişti.

NİZÂM-I CEDİD

Soru 1: Nizâm-ı Cedid tabiri ilk defa ne zaman kullanıldı?

Viyana bozgunu yıllarında sadrazam olan Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, halkın durumunu iyileştirmek için uğraşmış, genel af ve bazı bölgelere vergi muafiyeti getirmiş, birçok yeni düzenleme yaparak, halkın ve devletin durumunun düzelmesi için uğraşmıştı. Hammer ve Zinkeisen gibi tarihçiler çok sonraları *Nizâm-ı Cedid* tabirini Fazıl Mustafa Paşa'nın genel icraatını niteleyen bir tanım olarak kullandılar.

Osmanlı literatüründe ise ilk defa, en büyük Osmanlı aydınlarından birisi olan İbrahim Müteferrika, 1731'de I. Mahmud'a sunduğu *Usûlü'l Hikem f Nizâmü'l-Ümem* (Milletlerin Düzeninde Tutulacak İlmî Usuller) adlı imparatorlukta yapılması gereken yenilikleri anlattığı eserinde *Nizâm-ı Cedid* tabirini kullandı. Müteferrika, bu tabiri Avrupa'da yeni askerlik sistemini anlatırken zikreder. Nizam, Osmanlı İmparatorluğu'nda eskiden beri kullanılan ve dünyanın değişmemesi gereken düzenini ifade eden bir terimdir. *Nizâm-ı Cedid* ise geleneksel düzen yerine yeni düzeni (çağdaş düzen) ifade eder.

Soru 2: III. Selim'den neler bekleniyordu?

I. Abdülhamid'in ölümü üzerine tahta geçen III. Selim'in şehzâdeliği daha önceki dönemlere göre çok farklı geçmişti. I. Abdülhamid'den önceki Osmanlı hükümdarı olan babası III. Mustafa (1757-1774) zamanında çocuk yaşta olmasına rağmen onunla birlikte devlet işlerini takip etmişti. Onun adı

da tesadüfen verilmiş bir isim değildi. İmparatorluğun iyice zayıfladığı bu yıllarda bir çıkış yolu aranıyordu. Babası Osmanlı tarihinin en büyük hükümdarlarından olan Yavuz Sultan Selim'den esinlenerek, onun gibi büyük bir cihangir olur ümidiyle oğluna Selim adını koymuştu.

Babasının 1774'te ölümü ile birlikte Şehzâde Selim için sarayda kafes hayatı başladı. Ancak amcası I. Abdülhamid onu önceki Osmanlı veliahtları gibi fazla sıkmadı ve belli ölçüde serbest bıraktı. Bu sayede de III. Selim, tahta geçtiğinde yapacaklarını tasarlama imkânı buldu. Ancak Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın, I. Abdülhamid'i tahttan indirip, Şehzâde Selim'i padişah yapmaya çalışması üzerine durum değişti. Bu darbe teşebbüsü üzerine sadrazamı öldürten I. Abdülhamid, şehzâdeyi eskisi gibi serbest bırakmadı, ancak dünyayla irtibatını da tamamen kesmedi. Şehzâde bu dönemde Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaştı.

III. Selim tahta çıktığında devlet iyice kötüye gitmekteydi. Ruslar'a karşı arka-arkaya alınan mağlubiyetlerle Kırım başta olmak üzere imparatorluğun önemli toprakları kaybedilmişti. I. Abdülhamid öldüğünde 1787'de Rusya ve Avusturya'ya karşı girişilen savaş Osmanlılar'ın aleyhine devam ediyordu. III. Selim tahta çıktığında bütün bu olumsuzlukları ortadan kaldırıp, eski haşmetli günleri geri getirecek bir hükümdar olarak görüldü.

Soru 3: Nizâm-ı Cedid nasıl başladı?

III. Selim'den önce birçok padişah ıslahat yapmışsa da bunlar bir program dahilinde değildi. Tehlike kapıya geldiği zaman ıslahat yapılmış, uzaklaşınca bırakılmıştı. III. Selim, ıslahatlara girişmeden önce Avrupa'yı tanımak için harekete geçti. Ziştovi Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yakın adamlarından Ebubekir Ratib Efendi'yi elçi olarak Viyana'ya gönderdi. Burada 8 ay kalan Ratib Efendi, yaptığı araştırmalar sonucunda Avusturya'daki askerî sistemi ve diğer kurumları anlatan bir sefaretnâme kaleme aldı. Bu eseri inceleyen padişah, kendi düşüncelerini de ilave ederek bir ıslahat programı hazırlamaya başladı. Ayrıca ileri gelen devlet adamlarının 22'sinden yapılması gereken ıslahat için layiha hazırlamalarını istedi. Bu 22 kişinin içinde Osmanlı ordusunda hizmet eden Fransız Berentano ile İsveçli d'Ohsson da vardı.

Raporlarda bir görüş birliği olmamakla birlikte, acil yapılması gereken iş olarak askerî reformlar gösteriliyordu. III. Selim, bu görüşleri aldıktan

sonra İbrahim İsmet Bey'in başkanlığında 10 kişilik bir heyet kurarak yapılacak ıslahat için bir program hazırlanmasını istedi. Askeri konuların yanısıra idarî, mali, siyasî alanlarda da yapılacak reformları içeren 72 maddelik bir program hazırlandı. Baron de Tott ve 1794'ten sonra Fransa'dan getirtilen diğer uzmanların da tavsiyeleri ve gözetimleri altında Nizâm-ı Cedid uygulamaları başladı.

Soru 4: Nizâm-ı Cedid döneminde neler yapıldı?

Arka arkaya mağlubiyetler alındığı için daha önceki devirlerde olduğu gibi yeniliklere ordudan başlandı. Avrupa tarzında yeni bir ordunun kurulmasına ve askeriyenin teknik sınıflarının da modern gelişmelere uygun olarak tanzimine karar verildi. Birçok yeni kanun çıkarılarak, düzenlemeler yapıldı. Nizâm-ı Cedid askerinin oluşturulmasına, alınan büyük mağlubiyetlerden dolayı ilk başta bir tepki olmadı. Başlangıçta yeni askerî teşkilat 12 bin kişi olarak tasarlandı. İstanbul'un yanısıra Anadolu'da da Nizâm-ı Cedid askeri yetiştirildi. Yeniçerilerin ıslah edilmeye çalışılması ise bir netice vermedi. Top dökümhaneleri ve silahhaneler çağdaşlaştırıldı. Humbaracı ve lağımcı ocaklarında düzenlemeler yapıldı. Nizâm-ı Cedid askerleri için Levent ve Selimiye'de kışlalar yapıldı.

Fransa başta olmak üzere Avrupalı devletlerden askerî uzmanlar getirilerek, onların teklifleri doğrultusunda yeniliklere başlandı. Nizâm-ı Cedid'in uygulanması için gereken parayı karşılamak amacıyla yeni bir hazine (İrâd-ı Cedid) oluşturuldu. Tütün, kahve, şarap gibi maddelerin vergileriyle, diğer bazı gelirler bu hazineye bağlandı. 1775'te kurulmuş olan Deniz Mühendishânesi ıslah edildi ve 1795'te Kara Mühendishânesi de açıldı. Bu okullara gereken kitapların basımı için Mühendishâne Matbaası kuruldu ve bir kütüphâne oluşturuldu. Donanma yeni baştan dizayn edildi. Tersane genişletildi, gemiler modernleştirildi. Donanmadaki askerler arasında yeni bir hiyerarşik düzen oluşturuldu.

İdari sistem yeniden örgütlendirilmeye çalışıldı. Yeni yapılan mülkî taksimatla Anadolu ve Rumeli toprakları 28 eyalete ayrıldı. Beylerbeyilerinin 3 seneden önce değiştirilmemeleri yönünde karar alındı. Memurların düzgün çalışmaları, halkı mağdur etmemeleri için tedbirler alındı. Ulema ile ilgili yeni bir kanun çıkarılarak, bu sınıfın ıslahına çalışıldı. Ticarî ve iktisadî sahalarda bazı yenilikler yapıldı. Zahire Nezareti kurularak, zahire

dağıtımı ve toplanması yeniden düzenlendi. Osmanlı parasının korunması için tedbirler alındı.

Soru 5: İlk daimi elçilikler nasıl açıldı?

Osmanlı İmparatorluğu III. Selim'e kadar diğer devletlere daimi elçi göndermemişti. Avrupa devletleriyle ilişkileri bunların İstanbul'da bulunan elçileri vasıtasıyla yürütülürdü. Ancak dışarıda elçi bulunmaması sebebiyle Avrupa hakkında sağlıklı bilgi alınamıyordu. Bu meseleyi ortadan kaldırmak için Avrupa'nın önemli merkezlerinde devamlı kalacak ikametgâh elçilikleri açıldı. İlk ikametgâh elçiliği 1793'te Londra'ya açıldı ve ilk elçi Yusuf Agâh Efendi'ydi. Bunu 1797'de Paris, Berlin ve Viyana'da açılan elçilikler takip etti. Bu elçilikler Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya açılan pencereleri oldular. Buralarda yabancı dil öğrenen Osmanlı devlet adamları Avrupa'yı tanıdılar ve bulundukları yerlerde ülkelerini tanıttılar.

Soru 6: Nizâm-ı Cedid'i savunmak üzere ne tür kitaplar yazıldı?

Nizâm-ı Cedid'le getirilmek istenilen yeniliklerin önündeki en büyük engel, asker, ulema ve halkın Avrupaî tarzdaki reformlara "gavur işi" diyerek karşı çıkmalarıydı. Bu yüzden Nizâm-ı Cedid'i savunmak için dönemin önde gelen aydınları birçok kitap ve risale yazdılar. Özellikle askerî eğitim sisteminde yapılan değişikliklerin İslâma uygun olduğunun üzerinde duruldu. Örneğin Dihkanizâde Ubeydullah Kuşmânî, *Zebîre-i Kuşmânî fi Ta'rif Nizâmı İlhâmî* ve *Fezleke-i Nasîhât-ı Kuşmânî* isimli eserlerinde savaş ilmini öğrenmenin gereğinden bahsetmiş ve Nizâm-ı Cedid'i tenkit edenlere ayet ve hadislerle cevap vermiştir. Eserlerinde eğitimsiz askerin işe yaramayacağı konusunun üzerinde durulmakta, askerlerin elbiselerinin ve trampet vs. gibi aletlerin kullanılmasının caiz olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yeniçerilerin yanlış yolda oldukları belirtilip, tembelliğin kötülüğü ve ulü'l-emre itaatin farz olduğuna da dikkat çekilmekte, önceki İslâm devletlerinden örnekler verilmektedir. Yeniçeriler ağır bir dille eleştirilip, onlara nasihatler verilmiştir. Kuşmanî, korkusuzca bir üslup kullanmış, bol miktarda ayet ve hadis zikrederek kitabına dinî bir kimlik kazandırmıştır.

III. Selim aleyhtarları özellikle orduda trampet çalınmasının İslâmiyet'e aykırı olduğunu iddia ediyorlardı. Kuşmanî eserinde bunun doğru olmadığını uzun uzun anlatır. Dönemin önde gelen âlimlerinden Münib Efendi de trampet çalınmasının şer'an caiz olduğuna dair bir risale yazdı. Ayrıca başka Nizâm-ı Cedid taraftarları da bu hususun dine aykırı olmadığı yönünde yazılar kaleme aldılar. Vak'anüvis Ahmed Vâsıf tarafından kaleme alınan ve *Koca Sekbanbaşı Risalesi* adıyla bilinen *Hülâsatül-Kelâm Fî Reddil-Avam,* Nizâm-ı Cedid'i en sert müdafaa eden eserdir.

Nizâm-ı Cedid'i Avrupalılar'a tanıtmak için yapılan reformlarla ilgili bilgi veren eserler de yazıldı. Dönemin önde gelen bürokratlarından olan ve Kabakçı ayaklanması sırasında öldürülen Mahmud Raif, Nizâm-ı Cedid'de yapılanları anlatan bir kitap yazdı. Bu eser daha sonra 1798'de Fransızca'ya çevriltilip, basıldı. Yine Mühendis Seyyid Mustafa'nın 1803'te Fransızca olarak basılan kitabında da yapılan yenilikler anlatılarak, bunların gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Reformları anlatmak için yazılan kitapların yanısıra Nizâm-ı Cedid ordusuna yeniçerilerin ve yenilik aleyhtarlarının tepkisini önlemek ve bu arada halkın desteğini kazanabilmek amacıyla halk arasında bir de sözlü propaganda yapıldı. Propaganda için de, herkesin güvenini kazanmış kişiler kullanıldı. Bunlar kahvelerde yeni askerî düzenin gerekliliğini bir takım hikâyelerle anlatarak Nizâm-ı Cedid propagandası yaptılar. Ayrıca devlet aleyhinde bulunmanın fenalıklarından bahsederek, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğünün geçmişte asker ve halkın alınan kararlara saygı göstermeleri ile sağlanabildiğini anlattılar.

Gerek yazılan kitaplar, gerekse propaganda konuşmalarıyla, reform muhalifleri devre dışı bırakılmaya çalışıldı. Ancak bu konuda istenilen başarı sağlanamadı.

Soru 7: III. Selim devrinin önemli olayları nelerdir?

III. Selim tahtta çıktığında Avusturya ve Rusya ile savaş devam ediyordu. Büyük mağlubiyetler alınmasına rağmen bütün Avrupa'yı sarsan Fransız İhtilali sebebiyle, savaştan çok büyük kayıplara uğranılmadan çıkıldı. Avusturya'yla 1791'de Ziştovi Antlaşması, Rusya'yla da 1792'de yapılan Yaş Antlaşması ile savaş bitirildi. Avrupa'daki karışıklıklar sayesinde

Osmanlılar, bir müddet nefes alıp, yeniliklere başlayabildiler. 1798’de Napolyon kısa sürede Mısır’ı işgal etti, Suriye’ye doğru ilerlemesiyse Akkâ’da Cezzar Ahmed Paşa tarafından durduruldu. İngilizler’in desteği ile daha sonra Fransızlar, Mısır’da mağlup edildiler ve 1801’de buradan tamamen çekildiler. Napolyon’un Mısır’ı işgali, Kanunî döneminden itibaren bazen gerilimli dönemler geçirse de, devam eden Osmanlı-Fransız dostluğuna büyük bir darbe vurdu. Mısır’ın içine düştüğü bu karışık durumundan istifade eden Kavalalı Mehmed Ali Paşa burada idareyi ele geçirdi.

Sırplar isyan ederek Belgrad’ı ele geçirdiler. Ancak Osmanlı kuvvetleri bu isyanı büyümeden sona erdirdi. Fransa ile ilişkilerin tekrar geliştirilmesi Rusya ve İngiltere ile savaşa sebep oldu. 1807’de başlayan savaşta İngilizler, İstanbul önlerine bir donanma gönderdiler, ayrıca İskenderiye’yi de işgal ettiler. Ruslar da kısa sürede Rumeli’nin önemli yerlerini ele geçirdiler. III. Selim tahttan indirildiğinde bu savaş devam etmekteydi.

III. Selim devrinin en önemli hadiselerinden birisi de iç karışıklıklardır. Anadolu ve Rumeli’nin çeşitli yerlerinde birçok isyan çıktı. Pazvandoğlu İsyanı bunların en meşhurlarındandır. Arabistan’daki Vehhabi isyanı ise iyice büyüdü ve asiler Mekke’yi bile işgal ettiler.

Soru 8: III. Selim tahttan nasıl indirildi?

Ruslar’la savaş başlayınca ordu Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa ile birlikte Rumeli’ye hareket etti. Ruslar’la yapılan ilk çatışmalarda başarı kazanıldı. Ancak ordunun İstanbul’dan ayrılması ile meydan muhaliflere kaldı. III. Selim de büyük hatalar yapmaktaydı. Nizâm-ı Cedid aleyhtarı olan Ataullah Efendi’yi şeyhülislâm yaptığı gibi, el altından Şehzâde Mustafa ile anlaşan Köse Mustafa Paşa’yı da sadâret kaymakamlığına getirmişti. Bu iki kişiden cesaret alan Nizâm-ı Cedid aleyhtarları her yerde padişahın aleyhine propaganda yaptılar. Camilerde vaizler “Askere pantolon ve ceket giydiren padişaha Allah’ın yardım etmeyeceğini” söylediler. Dönemin önde gelen devlet adamlarından ve III. Selim muhalifi Tayyar Paşa da “Askerin kâfir elbisesi giydiğini, bunu emreden padişahın dine ve halka ihanet ettiğini” belirterek askeri ve halkı padişaha karşı tahrik etti.

Sadaret kaymakamı ve şeyhülislâm ordunun İstanbul’da bulunmamasından istifade ederek Nizâm-ı Cedid’i ortadan kaldırmak için

son hamleyi tasardılar. Trabzon'dan getirilen 2000 asker Karadeniz Boğazı'nda bulunan kalelerdeki muhafız yamaklarına dahil edilerek, burada bulunan Nizâm-ı Cedid askeri ile kaynaştırılmak istenmişti. Sadaret Kaymakamı Musa Paşa bunları, "Sizler de yeniçeri sayılırsınız. Frenk kılığına girmiş askerle niye konuşuyorsunuz. Size de Nizâm-ı Cedid elbisesi giydirecekler, giymezseniz kovulacaksınız" diye haberler göndererek, tahrik etti. Nizâm-ı Cedid askeri ile yamaklar arasında kavgalar başladı. Köse Mustafa Paşa hadiselerin büyümesi için Boğaz Nazırı Mahmud Raif'e yamaklara da Nizâm-ı Cedid elbisesi giydirilmesini emretti. Bunu haber alan yamaklar isyan ederek, Mahmud Raif ve bazı komutanları öldürdüler.

Köse Mustafa Paşa, hadisenin önemli olmadığını belirterek padişahı oyaladı. Bir gün sonra Kabakçı Mustafa'yı kendilerine reis seçen yamaklar İstanbul'a doğru hareket ettiler. Ancak Nizâm-ı Cedid askerinden çekmiyorlardı. Köse Mustafa Paşa, Nizâm-ı Cedid askerine kışlalarından çıkmama emrini vererek yamakların hareket sahasını genişletti. Padişaha da yamakların hareketlerinden pişman olduklarını, ancak Nizâm-ı Cedid askeri Boğaz'da bulundukça kendilerini emniyette hissetmediklerini söyledi. Musa Paşa'nın bu sözlerine inanarak, büyük bir hata işleyen III. Selim askerlerin Levent ve Selimiye'deki kışlalarına çekilmeleri emrini verdi. Bu sırada yamakların içerisine karışan Şehzâde Mustafa taraftarları, onları kışkırtmaya devam ediyorlardı. Diğer askerî grupların ve ahalinin de katılımıyla asilerin sayısı arttı.

İsyanın büyüdüğünü gören padişah devlet ricalini toplantıya çağırdı. Ordunun İstanbul'a dönmesinin gerekliliği söylendiyse de III. Selim, Ruslar'ın önünün açılacağını belirterek, bunu kabul etmedi. İstanbul'da bulunan 13 bin Nizâm-ı Cedid askeriyle de isyan bastırılabilirdi. Ancak padişah kan dökülmesini istemiyordu. Bu yüzden bir hatt-ı hümâyûn yayınlayarak Nizâm-ı Cedid'i lağvettiğini ilân etti. Bu taviz asilerinin cesaretini iyice artırdı. Köse Mustafa Paşa, padişahın yakını 11 kişinin isimlerini Kabakçı'ya vererek, bunların kellelerini padişahtan istetti. Asilerin istediği kişilerin bir kısmı idam edildi. Daha sonra yeni istekleri olan İrâd-ı Cedid hazinesi de ortadan kaldırıldı, ancak bu tavizlere rağmen asiler dağılmıyordu. Artık sıra padişahın tahttan indirilmesine gelmişti. IV. Mustafa'nın cülûsuna dualar okundu ve padişaha tahttan çekilmedikçe

askerin dağılmayacağı haberi gönderildi. Bu haberi alan III. Selim “Allah’ın takdiri böyle imiş” diyerek hareme çekilip, tahttan inmeyi kabul etti.

Soru 9: III. Selim nasıl öldürüldü?

29 Mayıs 1807’de III. Selim’in tahttan indirilip, yerine IV. Mustafa geçirildi. Asiler III. Selim taraftarlarını her yerde takip ederek öldürdüler. O sırada cephede Ruslar’la savaşan orduya bu haberler ulaşınca, yeniçeriler burada bulunan Nizâm-ı Cedid taraftarlarını katletmeye kalktılar. Ancak Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa’nın tedbirleriyle ayaklanma tesirsiz hale getirildi. Nizâm-ı Cedid taraftarları Alemdâr Mustafa Paşa’nın yanına sığındılar.

IV. Mustafa devlet işlerini düzenleyememişti. Buhranın iyice büyümesi üzerine Rusçuk’ta Alemdâr Mustafa Paşa’nın yanında bulunan Ramiz, Behic, Refik, Galib ve Tahsin efendiler gibi Nizâm-ı Cedid taraftarı aydınlar III.
Selim’in tekrar tahta çıkarılması için teşebbüse geçtiler. Bu sırada Ruslarla ateşkes yapılmıştı. Orduyla İstanbul’a gelen Alemdâr Mustafa Paşa, Kabakçı ve Şeyhülislâm Ataullah Efendi taraftarlarını cezalandırdı. 28 Temmuz 1808’de askerleriyle birlikte İstanbul’a girerek, sadrazamdan mührü aldı ve saraya doğru hareket etti. III. Selim’in tekrar tahta çıkarılması için Şeyhülislâm Arabzâde Arif Efendi’yi, IV. Mustafa’ya gönderdi. Bu durum üzerine hiddetlenen IV. Mustafa, III. Selim ile kendi kardeşi Mahmud’un öldürülmesini emretti. Alemdâr Mustafa Paşa sarayın kapılarını kırdırırken, III. Selim’in hapsedildiği Harem’e gelen IV. Mustafa’nın adamları eski padişahı katlettiler. Alemdâr, Şehzâde Mahmud’u ise yaralı olarak zor kurtarabildi. III. Selim’i öldürenler daha sonra birer birer yakalanarak öldürüldü.

Soru 10: III. Selim’in ölümünden sonra Nizâm-ı Cedid’in akıbeti ne oldu?

Türk yenileşmesinin öncüsü III. Selim’in ölümüyle bir dönem kapanmıştı. Alemdar Mustafa Paşa kısa süren sadrazamlığı zamanında Sekban-ı Cedid adlı yeni bir ordu kurup, yenilikleri devam ettirmeye çalıştı.

Ancak yeniçerilerin ayaklanması sonucunda Alemdar'ın öldürülmesiyle yenilikler 1826'ya kadar rafa kaldırıldı. Asiler, Levent ve Selimiye kışlalarını tahrip edip, yeniliklerin sembolü Üsküdar Matbaası'nı yakmışlardı. Ancak yeniliklere devam edilmemesinin sonuçları ağır oldu. Ruslar, Osmanlı ordusuna ağır mağlubiyetler tattırmaya devam ettiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun artık yeniliklerin önünü kapatan yeniçeri ocağını ortadan kaldırmaktan başka çaresi kalmamıştı. II. Mahmud, 1826'da yeniçeri ocağını ortadan kaldırmak suretiyle III. Selim'in tahttan indirilip, öldürülmesiyle yarım kalan yenilikleri radikal bir şekilde uygulamak için fırsat bulabildi. II. Mahmud'un reformlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnız askerî değil, idarî, iktisadî ve sosyal yapısı tamamen değişti.

II. MAHMUD VE DÖNEMİ[20]

[20] II. Mahmud'un tahta çıkışı sırasında meydana gelen kargaşa, Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ve yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması, bu bölümde değil "Osmanlı Tarihinde İsyanlar" isimli bölümde anlatılmıştır.

Soru 1: II. Mahmud nasıl bir şehzâdelik hayatı yaşadı?

Şehzâde Mahmud, 20 Temmuz 1785'te doğdu. Babası I Abdülhamid, annesi Nakşıdil Sultan'dı. Bazı Avrupa kaynaklarında annesinin Fransız asıllı olduğu yönünde iddialar yer almakla birlikte bunların gerçekle ilgisi yoktur. Bütün hayatı boyunca kullanacağı "Adlî" mahlası kendisine daha doğduğu zaman verildi. Hükümdarlığı dönenimdeki icraatları nedeniyle, bazıları kendisini devleti tekrar ihya etmek üzere her yüzyılda bir gelmesi beklenen "müceddid", yani yenileyici olarak kabul edip "Büyük" sıfatıyla yâd edecek, muhalifleri ise ona "Gâvur Padişah"lığı lâyık görecekti.

Şehzâde Mahmud, henüz beş yaşındayken babasını kaybetti. Ancak çocuk özlemi bütün hayatına damgasını vuran III. Selim, küçük Mahmud (ve kardeşi Mustafa) ile yakinen ilgilendi ve kuzeninin rahat bir şehzâdelik hayatı geçirmesini sağladı. Mahmud, bu sayede bütün şehzâdelere verilen klasik eğitimin yanısıra devlet idaresi ve reformun kaçınılmazlığı hususunda da hayli iyi yetiştirilerek ufku genişledi. Atalarından birçokları gibi hat sanatına merak saldı. Kebecizâde Mehmed Vasfî'den sülüs-nesih yazıları meşk etti ve 1807'de ondan icâzetnâme aldı. Padişah olduktan sonra da hatla ilgilenmeye devam etti ve celî sülüs hattına yeni bir üslup kazandıran Mustafa Râkım Efendi'yle vefatına dek, çalışmalarını sürdürdü.

Güzel ifâde ve yazma hususundaki alâkası yalnız bir sanat meşgalesi alarak kalmamış, devletin çeşitli kademelerinde kendisine sunulmak üzere ya da başka amaçlarla yazılan evrakın hazırlanmasında titizlikle dikkat ettiği karakteristik bir özellik olarak bütün ömrü boyunca devam etmiştir. Bugün bazı yerlerde rastlanılan levhaları, onu görenlerin tarifiyle, sağlam yapılı vücuduna mukabil küçük ve zarif elleri olan II. Mahmud'un hat sanatındaki yeteneğini gözler önüne serer.

Hattatlığının yanısıra bestekâr da olan II. Mahmud, tambur çalar ve ney üflerdi. Bugün tespit edilebilen 26 bestesi arasında özellikle hicaz divânı ünlüdür. "Adlî" mahlasıyla yazdığı şiirlerinden anlaşılacağı üzere şehzâdeliğinde iyi bir klasik edebiyat eğitimi aldı. Yine bu dönemde, belki de amcası III. Selim'in tesiriyle, askerlik alanına ilgi duydu ve topçuluk eğitimi aldı. Adına menzil taşı diktirecek kadar iyi bir kemankeş (okçu) olan II. Mahmud'un okçuluğa ilgisi ve bu alandaki eğitimi de muhtemelen şehzâdeliğinde başladı. Kabakçı Mustafa önderliğindeki asilerin, hâmisi III. Selim'i tahttan indirip, yerine ağabeyi IV. Mustafa'yı geçirmesiyle Şehzâde Mahmud için kâbus dolu günler başladı. Ancak Alemdar Mustafa Paşa'nın karşı darbesi neticesinde, 1 sene 2 ay kadar süren kısa bir saltanattan sonra IV. Mustafa'yı devirmesiyle bu zor dönem sona erdi (28 Temmuz 1808). Alemdar ve taraftarları III. Selim'in öldürülmesi üzerine hanedanın hayattaki tek erkek üyesi Şehzâde Mahmud'u tahta çıkardı. Osmanlı tarihinde "Mahmud-ı Sâni" olarak bilinen yeni sultanın kılıç alayı İstanbul'da devam eden karışıklıklar yüzünden ancak 13 Eylül 1808'de, Eyüp'te sağ tarafına Hz. Peygamber'in, sol tarafına da ceddi Osman Gazi'nin kılıçlarını takmak suretiyle icra edildi.

Soru 2: Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesinde II. Mahmud'un rolü var mıdır?

II. Mahmud'un 15 Kasım 1808 gecesi başlayıp bir gün boyunca devam eden yeniçeri isyanı sırasında Alemdar Mustafa Paşa'ya yardım etmeyerek sadrazamın ölümüne sebep olduğu iddiaları hâlâ tarihçiler arasında hararetle tartışılan konulardandır. İsyanlar bölümünde daha teferruatlı anlatılacağı için burada Alemdar'a karşı nasıl isyan başlatıldığına değinilmeyecektir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Alemdar'ın konağının kuşatıldığı sıralarda Topkapı Sarayı da abluka altındaydı ve II. Mahmud'un

elinde sarayı savunmak için bile yeterli bir kuvvet bulunmuyordu. II. Mahmud'un, Alemdar'ın öldürülmesine seyirci kalıp kalmadığı bu durumun da göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerekli bir husustur. Ancak Alemdar'ın ölümüyle birlikte II. Mahmud'un tahtı üzerindeki gölgenin de kalktığı inkâr edilemez bir vakıadır.

Soru 3: Sened-i İttifak nasıl ortaya çıktı?

Tahtını bir âyana, Alemdar Mustafa Paşa'ya borçlu olan II. Mahmud'un saltanatının hemen başlarında meydana gelen ve Osmanlı tarihinde bir başka örneği bulunmayan bir gelişme Sened-i İttifak ismiyle bilinen meşhur belgenin hazırlanmasıydı.

II. Mahmud, 29 Eylül 1808'de, Alemdar'ın arzusuna uyup, Rumeli ve Anadolu'nun meşhur âyanlarını Kâğıthane'deki Çağlayan köşkünde huzuruna kabul etti. Bu meşveret meclisine Serez Âyanı İsmail Bey, Bozok Âyanı Çapanoğlu Süleyman Bey, Manisa Âyanı Karaosmanoğlu Hacı Ömer Ağa, Bilecik Âyanı Kalyoncu Mustafa Ağa, Şile Âyanı Ahmed Ağa, Çirmen Mutasarrıfı Mustafa Bey ile Bolu Voyvodası Hacı Ahmedoğlu Seyyid İbrahim Ağa katılmıştı. Ayrıca Nizâm-ı Cedid taraftarı Konya Valisi Kadı Abdurrahman Paşa da bu vesileyle İstanbul'a geldi. Görüşmeler sonunda hazırlanan Sened-i İttifak'ı sadrazamdan başlayarak bütün devlet ricâli imzaladıysa da âyanlardan yalnızca Mustafa Bey, Hacı Ömer Ağa, İsmail Bey ve Süleyman Bey belgeye imza koymayı kabul etti.

Âyanlarla devlet ricâlinin birbirlerine karşı hak ve mükellefiyetlerini tespit eden bu belgeye göre, merkezî hükümet âyanları kendi bölgelerinin meşru idarecisi olarak kabul ediyor ve âyanlar da padişahın emirlerine itaat edeceklerine ve gerektiği zaman yardıma geleceklerine dair söz veriyorlardı. Bu belgenin hükümdarın hükümranlık haklarına gölge düşürmekle birlikte, âyanları itaat altına alacak bir ordusu bulunmayan devletin, bu senedle âyanlarla uzlaşıp, onları merkezî gücün içine çekmeye çalışmasının, günün şartları dahilinde gerçekçi bir davranış olarak değerlendirilmesi gerekir.

Bazı araştırmacılar, Sened-i İttifak'ın, İngiltere'de kralla feodal beyler arasında imzalanan ve demokrasiye giden yolu açan Magna Carta'nın Osmanlılar'daki versiyonu olduğu görüşündedirler. Ancak böyle bir karşılaştırma her açıdan anlamsız ve mesnedsizdir. Hem kavramsal manada,

hem de daha önemlisi bu iki vakayı takip eden tarihî, sosyal ve anayasal gelişmelerin seyri noktasında bu iki olgunun mukayesesini ilmi bir zemine oturtmak mümkün değildir.

Soru 4: Ayanlara karşı nasıl bir mücadele yürüttü?

II. Mahmud'un hükümranlık alanını sarayın duvarlarıyla sınırlayan Alemdar'a ve saltanatının başlarında onun etkisiyle uzlaşmak zorunda kaldığı âyanlara karşı olumlu yaklaşmaması hükümdar asabiyeti içinde gayet doğal bir davranıştır. O, bütün saltanatı boyunca devletin merkezî otoritesini imparatorluğun dört bir yanına hakim kılmak için inanılmaz bir sabır ve kararlılıkla çalıştı. Nihaî amacına ulaşmak adına, karşısına çıkan veya oluşmasına bizzat zemin hazırladığı her türlü fırsat ve vesileyi ustaca yönlendirmeyi ve bunlardan istifade etmeyi başardı, gerektiği zaman da kuvvet kullanmaktan çekinmedi. Bu yolda en fazla kullanılan yöntem, ölen bir âyanın makamının İstanbul'dan gönderilen resmî memurlara verilmesi, o âyanın mirasçısı konumundaki evlat, akraba ve yandaşlarının imparatorluğun diğer bölgelerindeki vazifelere tayin edilerek bu bölgeden uzaklaştırılmalarıydı. Mukavemetle karşılaşılması durumunda âyan veya mirasçıları derhal asi ilân ediliyor ve Osmanlı ordusu bunların tedibine gönderiliyordu.

Anadolu'daki âyanlara karşı yürütülen mücadelenin kilit ismi Hurşid Ahmed Paşa oldu. Diğer taraftan Trabzon valisi, 1812-1813 arasında Karadeniz kıyılarındaki belli başlı âyanı ortadan kaldırdı. Çapanoğlu Süleyman Bey'in 1814'te ölmesi üzerine mirasçıları arasında başlayan rekabet, bu ailenin geniş mülklerinin devletin eline geçmesini sağladı. 1816'da da Saruhan ve Aydın yörelerini elinde bulunduran Karaosmanoğlu Hüseyin Ağa'nın ölmesiyle, ailenin direnişi kırılıp, buralar merkezî idarenin kontrolü altına sokuldu. 1814-1820 arasında, çok defa kan dökmeden, Trakya, Makedonya, Tuna kıyıları ve Eflak'ın büyük kısmında âyanların iktidarına son verildi. Arnavutluk ve Yunanistan'ın bir bölümüne hâkim olan Tepedelenli Ali Paşa ise 1820-1822 arasındaki şiddetli bir mücadeleden sonra Osmanlı güçlerine teslim oldu, fakat oğullarıyla birlikte idam edildi.

II. Mahmud'un merkezî politikaları, uzun vadede Anadolu ve Rumeli'yi âyandan temizlediyse de, imparatorluğun çetrefilli iç ve dış meselelerle bo-

ğuşmak zorunda kaldığı bir ortamda, özellikle bazı uzak eyâletlerde istenilen neticeyi tam manasıyla veremedi. Bir dönem padişahın sağ kolu olan Halet Efendi, 1810'da, Irak'ta Osmanlı iktidarını hiçe sayan Büyük Süleyman Paşa'yı, bölgedeki Memlükler arasındaki karışıklıklardan yararlanarak, öldürtmeyi başardı. Böylece bu zengin eyâlette merkezî otorite yeniden tesis edildi. Ancak kısa bir süre sonra bütün rakiplerini ortadan kaldıran Davud Paşa, 20 yıl süreyle bölgede mahallî Memlük üstünlüğünü merkezî devletin zafiyetinden kaynaklanmış olarak tekrar kurdu. Bundan sonra Irak'taki Osmanlı iktidarı ancak Midhat Paşa'nın valiliği zamanında kurulabilecektir. Benzer bir durum Suriye'de de yaşandı. Halep valisi, 1815-1820 arasında düzenlediği seferlerle Suriye ve Elbistan'ı âyanlardan temizledi. Ancak önce Lübnan Emiri II. Beşir, sonra da Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bölgedeki Osmanlı hükümranlığına gölge düşürdüler. Âyânların ortadan kaldırılması merkezî idarenin kurulmasını temin etmiş olmakla beraber bu merkezî otoritenin tam olarak oluşması anlamına gelmez. Özellikle Rumeli'deki âyânların ortadan kaldırılması, daha sonraki yıllarda başlayan ulusal ve dinî ayaklanmalarda Müslüman halkın korumasız kalmasına sebep olmuştur.

Soru 5: Balkanlar'da ilk ayaklanmayı kim başlattı?

Balkanlar'da ilk kıpırdanma Sırplar arasında meydana geldi. Daha III. Selim devrinde (1804), Sırp halkı, mahallî yeniçerilerin ve âyanların baskısına karşı direniş başlattılar. Bâbıâli bu mücadelede Sırplar'ı haklı bularak destekledi. İsyanın lideri Kara Yorgi Petroviç okuma-yazması olmayan, Topalalı bir domuz tüccarı olup, bir dönem Avusturya ordusunda çavuş rütbesinde hizmet vermişti.

Kara Yorgi, Sırp isyanını millî bir ayaklanmaya dönüştürdü ve Ruslar'la irtibata geçti. 1806-1812 Osmanlı-Rus harbi esnasında Rusya, mücadelelerini hâlâ çete savaşları şeklinde sürdüren Sırplar'a askerî destek verdi. Ancak Avusturya kendi sınırlarında, Rusya'nın himayesinde bir Sırp Devleti kurulmasına karşı çıktı. Rusya karşısında mağlup olarak, 1812'de Bükreş Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalan Osmanlı hükümeti, antlaşmada Sırplar'a özerklik vereceğini taahhüt etti. Ancak bu sırada Rusya ile Fransa arasında büyük bir savaşın patlak vermesi (Napolyon'un Moskova seferi) üzerine buna uyulmadı. Bâbıâli, Sırplar'ın Rus desteğinden

mahrum kalmaları ve isyanın liderleri arasında anlaşmazlıklar çıkmasından istifadeyle, asileri tenkil için harekete geçti. Sırbistan'a giren Osmanlı kuvvetleri Ekim 1813'te isyanı kontrol altına aldı. Bu gelişmeler üzerine Kara Yorgi, Avusturya'ya kaçtı.

Bâbıâli, isyan sonrası Sırbistan'da yeni düzenlemeler yaptı. Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Sırp âyanları, kendi bölgelerinin knezi, yani idarecisi kabul edildiler. Kara Yorgi'nin rakibi ve ülkenin nüfuzlu ailelerinden birine mensup olan Miloş Obronoviç, Rudnik, Pojega ve Alacahisar Büyük Knezi kabul edildi. Ancak yapılan yeni düzenlemelere rağmen Sırp halkı ile mahallî Osmanlı idarecileri arasındaki çatışmalar yer yer devam etti. Belgrad paşasının hışmından kaçarak kurtulabilen Miloş, 1815'te Takovo Kasabası'ndaki kilisenin önünde başknez sıfatıyla ayaklanmayı tekrar başlattı. Napolyon'un önce Rus seferinde ağır bir hezimete uğraması, sonra da Waterloo'da Avrupa için bir tehdit olmaktan çıkartılması üzerine Rusya, Sırp isyanının bu ikinci dalgasına tekrar destek verecek bir konuma gelmişti. Böyle bir müdahaleden çekinen Bâbıâli, 1815 sonbaharında İstanbul'a gelen Sırp elçilik heyetinin, Türkler'in Sırbistan'dan uzaklaştırılması karşılığında vergileri düzenli olarak ödeme ve silahlarını teslim etme tekliflerine uzlaşmacı bir karşılık verdiler. Bir Osmanlı ordusu Sırbistan'a girdiyse de büyük çatışmalar yaşanmadı. Belgrad ve Semendire, Osmanlı güçlerine teslim edildi. Miloş Obronoviç Sırp halkının eskisi gibi padişaha bağlı kalmak istediğini bildirdi. Herhangi bir dış müdahaleye izin vermek istemeyen Bâbıâli, 1817'de, Miloş Obronoviç'i başknez olarak tanıdı ve Sırplar'a imtiyazlı prenslik statüsü vermeyi kabul
etti.

Miloş Obronoviç, 1817'de ayaklanmayı tekrar alevlendirmek için Sırbistan'a geri dönen Kara Yorgi'yi Semendire'de yakalatıp, öldürttü ve kesik başını İstanbul'a gönderdi. Sırplar'ın imtiyazlı konumu, Rusya ile yapılan 1826'daki Akkerman ve 1829'daki Edirne antlaşmalarıyla da tasdik edildi. II. Mahmud'un 1830'da verdiği bir hatt-ı hümâyûnla, Obronoviç ve soyundan gelecekler tarafından idare edilecek özerk bir Sırbistan resmen tanındı. Obronoviç, altı kazanın Sırplar'a verilmesi talebinin II. Mahmud tarafından geri çevrilmesi üzerine, 1833'te tekrar harekete geçip, prensliğin topraklarını kuzeyde Tuna, batı ve doğuda Drina ve Timok ve güneyde

Aleksinatz ve Niş'e kadar genişletti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı nedeniyle oldukça sıkıntılı günler yaşayan Osmanlı hükümeti, bu oldu bittiyi kabullenmek zorunda kaldı.

Sırbistan'a özerklik kazandırmayı başaran Miloş, ülkesini millî bir devlet hâline getirmek çabaları esnasında idaresi altındakilere karşı takip ettiği sert politikalar yüzünden halkını kendisinden soğuttu. Miloş'un emellerini sınırlandırmak isteyen Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya tarafından desteklenen muhalefetin baskısıyla, 1838'de Sırbistan'da anayasal bir düzen kuruldu ve ülkenin 17 üyeden oluşacak bir senato eliyle yönetilmesi kararlaştırıldı.

Sırbistan, bundan sonraki yıllarda, bir taraftan Avusturya ile Rusya arasındaki nüfuz çekişmesine sahne oldu, diğer taraftan da Obronoviç ile Kara Yorgi ailelerinin bitip tükenmek bilmez taht mücadelelerine şahitlik etti. Osmanlılar'a karşı ilk millî isyanı başlatmalarına rağmen, ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sonrasında bağımsızlıklarına kavuştular.

Soru 6: Yunan Devleti nasıl kuruldu?

Rumlar, Osmanlı toplumunda ticaret, gemicilik, bankerlik gibi mesleklerle zenginleşmişler, devletin bazı önemli makamlarını elde etmişlerdi. Bu zenginlik ve Batıyla kurdukları sıkı ilişkiler sayesinde modern okullar kurdular. Batıdan kitaplar getirtilerek bunları tercüme ettiler, yeni kütüphaneler kurdular. Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik, bağımsızlık fikirleri diğer birçok millet gibi Yunanlılar'ın da düşlerinde yer etmeye başladı. Ruslar'ın, Osmanlılar'la her savaşa tutuştuklarında aralarında Rumlar'ın da bulunduğu Osmanlı Ortodoks tebaasını ayaklandırmaya çalışmaları zamanla önemli yansımalar buldu. 1804'te başlayan Sırp isyanının muhtariyetle neticelenmesi, benzer emeller taşıyanlar için bir cesaret kaynağı oldu.

Rumlar'ın bağımsızlığı için ilk adım, bir Rum tüccarı olan Manuel'in, iki arkadaşıyla birlikte, 1814'te Odessa'da Philike Heteria Cemiyeti'ni kurmasıyla atıldı. Cemiyetin başkanlığına Rus Çarı'nın Rum asıllı yaveri Aleksandır İpsi-lanti getirildi. Çarın himayesinde faaliyet gösteren cemiyet, kısa sürede Rum önde gelenlerinin birçoğunu bünyesine kattı, şube sayısını arttırdı. İpsilanti, Sırplar'la ve Avrupalı bazı devletlerle temasa geçti. Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa, kendisine mahallî destek sağlama adına, kiliseler yapmak, Rumca eğitimi teşvik etmek, Rumlar'ı asker olarak

kullanmak suretiyle Rumlar'ın bilinçlenmesinde önemli rol oynadı, ancak onları sıkı şekilde kontrol altında tuttu. Tepedelenli, 1820'de Osmanlılar'a karşı yürüttüğü mücadelede, Rumlar'ı da isyana teşvik etti. Onun yakalanıp, oğullarıyla birlikte idam edilmesi bölgede büyük bir otorite boşluğu doğurdu ve bu durum Rum çetelerinin işini kolaylaştırdı.

Aleksandır İpsilanti, Şubat 1821'de, yıllardır hazırlandığı Rum isyanını Eflak'ta başlattı. İsyan kısa sürede Boğdan'a sıçradı. İsyan mahalli olarak bu bölgelerin seçilmesinin sebepleri, Fenerli Rumlar'ın XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bu iki bölgeyi voyvoda sıfatıyla yönetmeleri ve bu sayede buralarda güçlü akrabalık ilişkileri kurmaları, her iki bölgede geniş mülklere sahip olmaları, Sırp, Bulgar ve Rumen topluluklarından yardım almayı ümit etmeleriydi. Bir diğer sebep de 1812 Bükreş Antlaşması gereği, Osmanlılar'ın Rusya'dan izin almaksızın bu bölgelere asker sokamayacağının düşünülmesiydi.

İtalya ve İspanya'daki devrimci hareketleri görüşmek üzere Laicbach'ta toplanan Avrupa'nın önde gelen devletleri, konferans devam etmekteyken kendilerine ulaşan Eflak ve Boğdan'daki Rum isyanından ciddi rahatsızlık duydular. Avrupa'da mevcut dengenin (Avrupa Sistemi) bozulmaması için bu tür isyanlarda meşru hükümdarların desteklenmesi gerektiğini savunan Avusturya Başbakanı Prens Metternich, Rus Çarı I. Aleksandır ve diğerlerini isyanın desteklenmemesi hususunda ikna etti. Diğer taraftan ne Romenler kendilerini sömürmekten başka bir şey yapmayan Rumlar için kanlarını dökmeye yanaştı, ne de Bulgar ve Sırplar isyana katıldı. İsyan Rum halkı arasında da geniş bir taraftar kitlesi bulamadı. Osmanlılar, böylece iç ve dış destekten mahrum kalan Memleketeyn'deki isyanı sert tedbirlerle bastırmayı başardılar. Metternich, Aleksandır İpsilanti'yi yakalattırarak hapsettirdi.

Mora'da Nisan başlarında Patras'da başlayan isyan geniş bir tabana dayandığı için kısa sürede Orta ve Güney Yunanistan ile bazı adalara yayıldı. Birkaç hafta içinde Mora'daki bütün Müslümanlar'ın öldürülmesiyle gelişen isyan ve asilerin masum Müslüman ahaliye karşı uyguladıkları vahşi katliam haberleri İstanbul'da infial yarattı. Bu ayaklanmaya destek verdiği kabul edilen Rum Patriği Gregor, paskalya günü Patrikhane'nin Petro Kapısı'nda asıldı (22 Nisan 1821). Bazı metropolitler, Divân-ı Hümâyûn ve donanma tercümanları idam edildiler.

Osmanlı toplumunun seçkin bir zümresi olan Fenerli beyler itibarlarını yitirdiler. Osmanlı hükümetinin, Mora isyanına, isyanın daha ilk başladığı zamanlarda yeterli kararlılıkla eğilememesi hem isyanın genişleyerek sürmesine hem de Avrupa kamuoyu nezdinde Osmanlılar aleyhinde yoğun bir propagandanın yapılmasına imkân tanıdı. Helen hayranlığı etkisiyle Avrupa aristokrasisi ve aydınları, Rum isyanını Helenlerin özgürlük mücadelesi ve bir Hristiyanlık davası olarak coşkuyla alkışladılar. Avrupa'nın dört bir tarafında Helen Dostluk Komiteleri kuruldu, birçok kişi Rumlar'a sağladıkları maddî ve manevî destekle yetinmeyerek gönüllü savaşçılar olarak Mora'ya geldiler.

1822'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Georg Cannig'in atanması, 1825'te de Çar I. Aleksandır'ın ölmesi üzerine tahta I. Nikola'nın geçmesi, Osmanlılar'ın Mora'daki işini çıkmaza soktu. Zira Cannig tam bir Helenist'ti, I. Nikola ise Osmanlılar'ın tamamen tarih sahnesinden silinmesini şiar edinmişti. Hâlbuki Mısır'ın güçlü valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa 1825'te Osmanlı ve Mısır kuvvetleriyle Mora'ya çıkmış ve yavaş yavaş asileri tenkil etmeye başlamıştı. İngilizler'in Cannig'in başını çektiği yeni Helenist politikasından son derece rahatsız olan ve ulusal ayaklanmalara karşı olan Metternich, bu meseleyi görüşmek üzere, Petersburg'da, İngiltere'nin katılmadığı, bir konferans tertipledi. Rumlar, konferansta Rusya'nın üç özerk prenslikten oluşacak bir Yunanistan kurulması teklifini reddettiler ve İngiltere'ye yanaştılar. Bir çözüme ulaşamayan konferans sonunda Osmanlılar'dan, Rumlar'a bazı ayrıcalıklar vermesi istendi. İbrahim Paşa'nın asileri tamamen ezmeye yaklaştığı bir sırada, İngiltere ve Rusya 4 Nisan 1827 tarihli Petersburg Protokolü'yle Mora'nın özerk olması konusunda anlaştılar. Avusturya ve Prusya'nın itirazlarına rağmen Fransa da 6 Temmuz'da imzalanan Londra Protokolü'yle bu karara destek verdi. Osmanlı hükümeti Londra'da alınan kararları, içişlerine müdahale olarak değerlendirip, reddetti. İkinci bir notanın da reddedilmesi üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa kuvvetlerinden oluşan bir müttefik donanması 20 Ekim'de Navarin'de demirli Osmanlı-Mısır donanmasını yaktı. Osmanlılar'ın yine Rumlar'a özerklik verilmesini reddetmeleri üzerine Rusya 26 Nisan 1827'de Osmanlılar'a karşı harp ilân etti. Fransa ile İngiltere ise Mısır kuvvetlerini Mora'dan çıkarmak için bölgeye asker sevk etmeyi

kararlaştırdılar. İbrahim Paşa Fransızlar'la anlaşıp, alelacele Mısır'a döndü. Osmanlılar, herşeye rağmen taviz vermeme politikalarını ısrarla sürdürdüler. Üç müttefik 22 Mart 1829'da Londra'da bir araya gelerek Yunan devletinin sınırlarını ve statüsünü tespit ettiler. Ruslar karşısında ağır bir mağlubiyete uğrayan Osmanlılar, sonunda 14 Eylül'de Rusya ile imzalanan Edirne Antlaşması'yla Londra'da alınan kararları tanımak zorunda kaldılar.

Rusya'nın baskısı ile kurulan ve onun denetimine giren Özerk Yunan Devleti, İngiltere ve Fransa'yı memnun etmedi. Üç devlet arasında Londra'da yapılan görüşmelerde İngiltere, Fransa'nın da desteğiyle Yunanistan'ın sınırlarının küçültülmesi, buna karşılık Yunanistan'a tam bağımsızlık verilmesi teklifini Rusya'ya kabul ettirdi. 3 Şubat 1830'da imzalanan bu protokol kararları, 24 Nisan'da Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edildi. Böylece, ilk defa imparatorluk tebaasından bir grup bağımsızlığını kazanmış oldu. Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinin başlangıcıydı. Yunanistan'ın yayılmacılık hırsı kısa süre sonra, başta Adalar Denizi olmak üzere bölgede yeni gerilimlerin yaşanmasına sebebiyet verecekti.

Soru 7: Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısır'a nasıl hakim oldu?

Aslen Konya'dan Drama Sancağı'na göçmüş bir Türk ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Napolyon'un Mısır'ı işgali üzerine (1798), Osmanlı hükümetinin bu bölgeye sevk ettiği orduda görevli bir askerdi.
Fransızlar'ın Mısır'ı boşaltmasından sonra (1802) burada yaşanan karışıklık ortamında, zekâsı ve becerisi sayesinde yavaş fakat emin adımlarla ilerleyerek, önce hayli zayıflamış konumdaki yerel güçleri sonra da Osmanlı valilerini alt etmeyi başardı. Osmanlı hükümeti, Temmuz 1805'te yıllık vergiyi ödemesi ve Hicaz'ı işgal eden Vehhabileri ortadan kaldırması şartlarıyla Kavalalı'yı Mısır valisi olarak tanıdı. Artık Mehmed Ali Paşa, Mısır'ın tek hâkimi, Gilbert Sinoue'nin tabiriyle "son firavunu" oldu.

1807'de İskenderiye'ye çıkartma yapmak isteyen İngilizler'i püskürtmeyi başardığı gibi, Mekke ve Medine'deki Vehhabi tasallutuna son verdi. Yerini sağlamlaştıran Kavalalı, Sudan'ı da hâkimiyeti altına aldı. Sert tedbirlerle Mısır'ın tarım ve ticaretine yeni bir düzen verip, gelirlerini arttırdı;

Fransızlar’ın yardımıyla birçok okul kurup, Batılı usullerle yetişmiş ve teçhiz edilmiş bir ordu tesis etti; İstanbul’u gölgede bırakan bir hız ve kararlılıkla Mısır’ı ekonomik olduğu kadar askerî yönden de güçlendirdi.

Soru 8: Kavalalı isyanı Mısır’ı Osmanlı idaresinden nasıl kopardı?

1821’de başlayan Yunan isyanının bir türlü dizginlenememesi üzerine II. Mahmud, Kavalalı Mehmed Ali Paşa’dan yardım birlikleri istedi. Kavalalı, oğlu İbrahim Paşa’ya Mora valiliği verilmesi şartıyla bu isteği kabul etti. 1825’te Mora’ya çıkan İbrahim Paşa isyanı bastırdı. Ancak 1827’de İngiliz, Fransız ve Rus gemilerinden oluşan müttefik bir donanmanın Navarin’deki Osmanlı-Mısır donanmasını imha etmesi sonrası yaşanan gelişmeler Yunan isyanın olduğu gibi Sultan II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasındaki ilişkilerin de rengini değiştirdi. İbrahim Paşa’nın müttefiklerin isteğine uyup, kimseye danışmadan Mısır kuvvetlerini Mora’dan çekmesi İstanbul’da ciddi rahatsızlığa yol açtı. 1828’de başlayan Rus savaşında Kavalalı’nın vaadettiği muharip kuvvetin yerine yalnızca bir miktar para göndermekle yetinmesi II. Mahmud’un canını büsbütün sıktı. Mehmed Ali Paşa ise Mora’nın kaybedilmesi üzerine Suriye valiliğinin kendisine verilmesini istemiş, buna karşılık İstanbul’dan sadece Girit valiliğinin verilebileceği cevabını almıştı. Ancak Mehmed Ali Paşa, bir süredir isyanların eksik olmadığı sorunlu bir bölge olan Girit’i reddederek, Suriye konusundaki ısrarını sürdürdü. Bu arada Kavalalı’nın İşkodra Valisi Mustafa Paşa’yı Kuzey Arnavutluk’ta Osmanlı merkezî idaresi aleyhine bir isyan çıkartmaya kışkırtan mektuplarının Osmanlı hükümetinin eline, II. Mahmud’un da Şam valisini Mısır’a saldırıya memur eden emirlerinin Kavalalı’nın eline geçmesi iki taraf arasındaki gerginliği had safhaya çıkardı.

Nihayet Kasım 1831’de İbrahim Paşa kara ve denizden Suriye’ye girdi. Kavalalı Mehmed Paşa bu harekâtı, sadece hakkı olan bir bölgeyi ele geçirmeyi hedefleyen bir sefer olarak ilân etti ve padişaha bağlı olduğunu vurguladı. Mısır valisinin asıl gayesi ise bağımsızlık kazanmaktı ve bunu temin etmek için ortam hayli uygundu. Zira Osmanlı İmparatorluğu’nun donanması Navarin’de yok edilmiş, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Batılı usullere göre tesis ettiği Mansure ordusu etkili bir güç hâline gelmemişti. İbrahim Paşa 18311832 kışında Gazze, Yafa, Kudüs, Hayfa ve

Akka’yı, kısa süre sonra da Lübnan emirinin yardımıyla Sayda, Beyrut, Trablus gibi Suriye’nin diğer bölgelerini ele geçirdi. 18 Haziran 1832’de Şam’a girdi. II. Mahmud, Mart 1832’de Kavalalı ve oğullarını asi ilân edip, Ağa Hüseyin Paşa idaresindeki bir orduyu onları tenkile memur etti. Suriye’de savunma hatlarını güçlendiren ve çeşitli vaadlerle Araplar’ı kendi tarafına çeken İbrahim Paşa, Temmuz’da Belen ve Humus’ta cereyan eden iki savaşta Osmanlılar’ı mağlup etmeyi başardı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, oğluna artık daha ileri gitmemesi emrini verdi. Şimdi bütün Suriye’nin kendisine verileceğini umuyordu. Ancak II. Mahmud, bu isteği reddettiği gibi, Sadrazam Reşid Mehmed Paşa idaresinde yeni bir orduyu Anadolu’ya gönderdi. Diplomatik teşebbüslerden bir sonuç çıkmaması üzerine Konya’ya giren İbrahim Paşa, 21 Aralık 1832’de Konya yakınlarında yapılan savaşta Osmanlı ordusunu mağlup ve sadrazamı esir etti. Böylece Osmanlı savunma gücü çöktü ve Mısır kuvvetlerine İstanbul yolu açıldı.

Osmanlı hükümeti şimdi kaderini, artık savaşların nihaî belirleyicisi olan diplomasiye bağlamak zorundaydı. Fransa, Kavalalı’nın yanında saf tutmaktaydı. Kendi sorunlarıyla uğraşmakta olan İngilizler, yardım talep etmek üzere Londra’ya gelen Namık Paşa’nın bütün ısrarlarına rağmen harekete geçmeyi reddettiler. Bölgede zayıf bir Osmanlı hâkimiyetini güçlü Kavalalı idaresine tercih eden, bu anlamda yardıma çağrılmasa da müdahale edeceği kesin olan Rus Çarı Nikola, II. Mahmud’un yardım isteğini kabul ederek, 25 Aralık’ta ön görüşmeleri yapmak üzere bir Rus askerî heyetini İstanbul’a gönderdi. İbrahim Paşa, 2 Şubat 1833’te Kütahya’ya girdi. Bu aşamada Kavalalı ve oğlu İbrahim Paşa’nın asıl emellerinin İstanbul’u ele geçirmek ve hatta Osmanlı hanedanına son vererek tahtı devralmak olduğu söylenir.

II. Mahmud’un talebi üzerine bir Rus filosunun Boğaz’a girerek 5 Nisan 1833’te Beykoz’a 13 bin asker çıkartması bir anda uluslararası diplomasiyi hareketlendirdi. Ruslar’ın Boğaz’a yerleşmesinden son derece rahatsız olan İngiltere ve Fransa, Osmanlı hükümeti ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa üzerinde baskı kurarak, iki tarafı savaşa son vermeye zorladılar. 6 Mayıs 1833’te meydana gelen Kütahya uzlaşması ile Suriye ve Adana Mehmed Ali Paşa idaresine verildi. Ancak Mısır meselesinin bu ilk safhasına son veren antlaşma, ne emellerine çok yaklaşmış bir hâldeyken geri adım atmak zorunda bırakılan Mehmed Ali Paşa’yı, ne de devletinin mevcudiyetini

tehdit eden bir asiyi tepeleyemeyen II. Mahmud'u memnun etti. Ayrıca, Rusya'nın, Osmanlılar'la imzaladığı Hünkâr İskelesi Antlaşması'nda (8 Temmuz 1833) muhtemel bir Mısır saldırısı karşısında tekrar yardıma gelmeyi taahhüt etmesi ve antlaşmanın gizli bir maddesiyle bu yardımı mukabilinde Boğazlar'ı düşmanlarına kapatıp kendisine açık tutmayı başarması, ileride "Boğazlar Meselesi"nin patlak vermesine zemin hazırladı.

II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasında süren zoraki barış, Haziran 1839'da yerini nihaî hesaplaşmaya bıraktı. İbrahim Paşa, 24 Haziran 1839'daki Nizip Savaşı'nda Osmanlılar'ı ağır bir mağlubiyete uğrattı. II. Mahmud için en büyük talih 1 Temmuz'da ecelin kendisine yenilgi haberinden daha önce ulaşmasıydı. Mısır meselesinin bu ikinci safhasında da son sözü söyleyen yine Büyük Güçler oldu. Osmanlı tarafını tutan etkin İngiliz diplomasisi sayesinde imzalanan 1841'deki Londra Antlaşmasıyla Mehmed Ali Paşa, Mısır'ı ırsen idare etme hakkına karşılık, Suriye, Hicaz ve Girit'i terketti.

Soru 9: Tepedelenli Ali Paşa kimdir?

Tepedelenli Ali Paşa, Kütahya Mevlevihanesi'ne mensup Nazif adındaki Mevlevi bir dervişin torunuydu. Nazif, XVI. yüzyıl sonlarında Balkanlar'ın çeşitli bölgelerini dolaştıktan sonra Arnavutluk'ta Tepedelen köyüne yerleşmişti.

Nazif'in torunlarından Veli eşkıyalığıyla nam saldı, kardeşlerini bile öldürdü. Veli Bey'in 1744'te doğan Ali isimli oğlu Tepedelenli olarak anılacak ve Osmanlı'ya Mora'yı kaybettirecekti.

Ali daha on dört yaşında iken koyun, keçi çalan komşu köylere baskın düzenleyen küçük bir çetenin içinde faaliyet gösteriyordu. İyi bir binici, keskin nişancı ve gözü pek birisi olan Ali kısa zamanda nam saldı.

Ali, 1768'de Delvine Valisi Kaplan Paşa'nın kızı Emine'yle evlendi. Tepedelenli kendisine iyilik yapan kayınpederini hileyle ortadan kaldırttıktan sonra yerine paşa olanları da çeşitli ayak oyunlarıyla ortadan kaldırtıp, Ağustos 1784'te Delvine Paşası oldu. Başlangıçta Osmanlı yönetimine şirin görünmek için bölgedeki eşkıyaları bir bir temizledi. Böylece hızla yükseldi. 1785'te Yanya Paşalığı da idaresine verildi. Ancak hırsı yüzünden birkaç defa görevlerinden azledildi. Ancak yaptığı çeşitli ayak oyunlarıyla

1787’de tekrar Yanya Paşası oldu. Oğlu Veli Bey, Derbentler Nazırlığı’na tayin edildi. Diğer oğlu Muhtar Paşa’ya Eğriboz ve Karlıili sancaklarının idaresi verildi. Böylece sadece Ali değil oğulları da artık paşaydı ve hayli geniş bir bölgeye Tepedelenli hanedanı hükmediyordu.

Soru 10: Tepedelenli isyanı nasıl sonuçlandı?

Tepedelenli bölgede hakimiyetini kuvvetlendirmek için hükümetin emirlerine rağmen Avlonya Mutasarrıfı İbrahim Paşa’yı yok etti. Mora ve Eğriboz hariç Yunanistan’ın kalan bölgeleri de hükmü altına girmişti. Ancak son gelişmeler üzerine Sultan II. Mahmud ve Osmanlı yönetimi Tepedelenli’nin yok edilmesi gerektiğini anlamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar’da uzun süredir Avusturya ve Rusya ile savaş hâlinde, ordusu ise birçok cepheye dağılmış perişan bir durumdaydı. Üstelik bu güçlü valiyi yerinden oynatmak olumsuz neticelere yol açabilirdi. Bölgede yeniden meydana gelebilecek eşkıyalık hareketleri ve Rumlar’ın da bağımsızlık için ayaklanma ihtimalleri Tepedelenli belasından daha da tehlikeli olacaktı.

Bu sırada meydana gelen bir olay Sultan Mahmud’a son kararını verdirdi. Tepedelenli Ali Paşa’nın adamlarından Paşo İsmail Bey İstanbul’a gelip, Yanya Paşası’nın bağımsız bir devlet kurma hayali kurduğunu ve zalimliklerini anlatmıştı. Bu durumu haber alan Tepedelenli İstanbul’a adam göndererek, Osmanlı Sarayı’nın koruması altında olan Paşo Bey’e suikast düzenletti. Bu durum resmen padişaha meydan okumaktı. Tepedelenli’nin sonu gelmişti. Mora Valisi Hurşid Ahmed Paşa komutasında bir ordu Tepedelenli’nin üzerine gönderildi.

Tepedelenli, Osmanlı ordusunun etkinliğini kırmak ve gücünü bölmek için bir süredir içten içe isyana hazırlanan ama kendisinden korktukları için cesaret edemeyen Rumlar’ı Mora, Adalar, Sırbistan, Eflak ve Boğdan’da isyan etmeleri için teşvik etti.

Tepedelenli’nin bütün çabalarına rağmen Osmanlı kuvvetleri bölgede hakimiyeti ele geçirdi. Bunu gören oğulları ve torunları da can korkusuyla birer birer Osmanlı hükümetine sığındılar. Ali Paşa, bu durumu öğrenince yıkıldı ise de teslim olmayarak Yanya Kalesi’ne kapandı. Uzun süren bir kuşatma başladı.

Hurşid Paşa, Tepedelenli'ye teslim olursa canının bağışlanacağını bildirdi. Tepedelenli Ali Paşa da buna güvenerek İstanbul'a gitmesi için ferman gelene kadar göl üzerindeki adada bulunan Pandeleimon Manastırı'na çekildi. Ancak İstanbul'dan Hurşid Paşa'ya hitaben Tepedelenli'ye verdiği teminatı geri alması konusunda ferman gönderildi. Hurşid Paşa bu emri alınca Yanya'da Ali Paşa'nın katlini emreden sahte bir ferman yazdırdı. Ali Paşa silahını çekip kendisini müdafaaya giriştiyse de vücuduna aldığı sayısız kurşun yarası sonucu 24 Ocak 1822'de öldü.

Kellesi oracıkta hemen bedeninden ayrılarak bal dolu deri bir çuvala konup, İstanbul'a gönderildi. Topkapı Sarayı'nın ibret taşı denen yerine konarak günlerce teşhir edildi. Yerli yabancı birçok kişi Ali Paşa'nın kesik başını görmeye geldiler. Daha sonra ise Tepedelenli'nin başı Silivri Kapısı'nın dışındaki mezarlığa gömüldü. Ali Paşa'nın bedeni ise Yanya'da Fethiye Camii'nin mezarlığına defnedilmişti. Ali Paşa'nın oğullarından Veli ve Muhtar beyler ile torunu Mehmed Bey de öldürüldü.

Şöhreti Osmanlı coğrafyasını aşan Tepedelenli Ali Paşa, Avrupa'da çok iyi tanınmaktaydı. Avrupa'da çağdaşı ünlü Fransız komutan Napolyon Bonaparte'a benzetilerek "Müslüman Bonapartı" olarak adlandırılmıştı. Ayrıca Tepedelenli yaşadığı coğrafyadaki diğer halkların kültürüne de etki etti. Yunan halk kültürü, destanları ve türkülerinin bir kısmının kahramanıydı.

Soru 11: II. Mahmud devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya kaldığı dış meseleler nelerdir?

Darbeler ve karşı darbeler sonrası II. Mahmud Osmanlı tahtına geçtiğinde, 1806'da Rusya'nın, 1807'de İngiltere'nin Osmanlılar'a karşı başlattıkları iki cepheli savaş sürmekteydi. Bu dönemde Avrupa'da yaşanan gelişmeler yeni padişaha iktidarını kurması için gerekli imkânı sağladı. Napolyon Fransasının tehdidini tek başına göğüslemek istemeyen İngiltere, 5 Ocak 1809'da, Kal'a-i Sultaniye Antlaşması'yla Osmanlılar'a karşı saldırgan tavrına son verdi.

Rusya, 1808'de Erfurt'ta, Osmanlılar'ı bu savaşa iten Fransa ile anlaşmamış olmanın verdiği rahatlıkla savaşı daha da şiddetli bir şekilde sürdürmeye devam etti. İki devletin murahhaslarının Yaş'taki barış görüşmeleri, Rusya'nın aşırı talepleri ve II. Mahmud'un bunları kesin

olarak reddetmesi yüzünden sonuçsuz kaldı. II. Mahmud, 1809'da Davudpaşa'da oluşturulan karargâhta bizzat çalışarak yeni bir ordu topladı ve sadârete Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa'yı getirdi. Sadrazam, Ruslar'ı Tuna'nın karşı yakasına çekilmeye zorladı. Pehlivan İbrahim Ağa, Tatariçe'de Ruslar'ı ağır bir bozguna uğrattı. Fakat Ruslar, 1810'da daha büyük bir taarruz başlatıp, Varna'yı muhasara, Pehlivan İbrahim Ağa'yı esir ve Silistre'yi işgal ettiler. İstanbul'da cihâd-ı ekber ilânı ve Şumnu'da Ruslar'ın yeni bir mağlubiyete uğratılması, Rus ilerlemesini durdurmaya yetmedi. Padişahın savaşı kesin bir Osmanlı zaferiyle sonuçlandırmak için 1811'de sadârete getirdiği Laz Ahmed Paşa'nın bir süreliğine Osmanlı talihini tersine döndürmesine rağmen, General Markov'un 14 Ekim'de Tuna'yı geçip nehrin sağ kıyısındaki Osmanlı karargâhını ele geçirmesi son ümitleri de tüketti. Laz Ahmed Paşa güç bela Rusçuk'a kaçmayı başarabildi. Ancak tam bu günlerde Napolyon'un Moskova seferine çıkması, Ruslar'ı daha fazla ilerlemekten men etti ve taleplerini yumuşatmaya zorladı. Nihayet 28 Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması yıllardır süregelen savaşa son verdi. Rusya, Baserabya dışında ele geçirdiği bütün Osmanlı topraklarından geri çekilmeyi kabul etti.

II. Mahmud devrinde Osmanlı İmparatorluğu yalnız batılı devletlerin değil, doğu komşusunun saldırganlığıyla da uğraştı. 1790 sonlarında Kaçar hanedanının iktidarı altına giren İran, İngiltere ile Fransa arasında müthiş bir nüfuz mücadelesine sahne oldu. Şah Feth Ali Han, Kafkasya ve Hindistan'ı ele geçirmesine destek vereceklerini vadeden Fransa ile 1807'de Finkenstein Antlaşması'nı imzaladı. Fransızlar İran ordusunu eğitmeye başladı. Kısa süre sonra Napolyon'un İran'a yönelik ilgisi kaybolunca, Şah, İngiltere'ye yanaştı ve ordusunun eğitilmesini İngiliz subaylara emanet etti. 1815'te İranlılar'ı Aras'a kadar çekilmek zorunda bırakan Rusya, İran'da, İngiltere ile gelecek yüzyıla kadar sürecek bir rekabete girişti. Gönlünü kazanmak istediği Feth Ali'yi Osmanlı topraklarına saldırmaya kışkırttı. Osmanlı topraklarına yönelik İran sınır saldırıları 1818'den itibaren hız kazandı. II. Mahmud, bu tacizlerin ardı arkasının gelmemesi üzerine 1820'de İran'a harp ilân etti. Osmanlılar'ın kuzey cephesi Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Hüsrev Paşa, güney cephesi ise mahallî Memlük beylerince idare edildi. Ancak Tepedelenli Ali Paşa ve Yunan isyanları Osmanlılar'ın bütün enerjilerini batıya

kaydırmalarına yol açtı. İran ordusu, şahın oğulları Abbas Mirzâ idaresinde Doğu Anadolu'ya, Mehmed Ali Mirzâ idaresinde de Irak'a girdi. Kuzeyde Bayezid'i alıp Erzurum'a yönelen, güneyde ise Bitlis üzerinden Diyarbakır'a doğru ilerleyen İran birlikleri, her iki cephede de askerlerini savaşamayacak duruma düşüren kolera salgını yüzünden perişan olup, barış istediler. 1823 Erzurum Antlaşması'yla iki devlet eski sınırlarına çekilmeyi kabul etti.

Osmanlı kaynaklarında "Rum Fetreti" olarak isimlendirilen Yunan isyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nu yeni ve belki de bu zamana kadar karşılaştığı en büyük karmaşanın içine çekti. Donanması İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından Navarin'de ateşe verilen II. Mahmud, herşeye rağmen bu üç devletin Rumlar'la ilgili taleplerini reddetmeyi sürdürdü. Bunun üzerine Fransa Osmanlılar'ı savaşla tehdit etti. Rusya ise tehditle yetinmeyip, 1828'de ordularını Balkanlar ve Kafkasya üzerinden Osmanlı topraklarına soktu. Savaşın başlamasıyla birlikte yaklaşık iki yıl albay rütbeli bir asker olarak, üniformasıyla Rami Kışlası'nda yatıp kalkan II. Mahmud'un bütün çabaları, Rus birliklerinin Edirne'ye kadar gelmelerine ve Doğu Anadolu'nun büyük bölümünü işgal etmelerine engel olamadı. Osmanlılar, 14 Eylül 1829'daki Edirne Antlaşması'nı imzalayarak mağlubiyeti kabul ettiler. Bu arada, Fransa, 1830'da fırsattan istifade Cezayir'i işgal etti.

Son olarak Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, Osmanlılar'ı Avrupa arenasında bu defa masa başında sürdürülen bir savaşla karşı karşıya bıraktı. II. Mahmud, devletinin mevcudiyetini tehdit eder hale gelen Kavalalı'dan kurtulmak için çaldığı bütün yardım kapılarının yüzüne kapanması üzerine, son çare olarak, imparatorluğun savunmasını 1833'te Beykoz'a çıkan Rus birliklerine bıraktı. Aynı yıl imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Rusya, bir bakıma Osmanlılar üzerinde hâkimiyet kurdu. Ancak bu aşamada İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nu ne Kavalalı'nın ne de Rusya'nın avuçlarına terketmeye niyetliydi. Osmanlı bütünlüğünün korunmasına yönelik yeni İngiliz dış politikası Osmanlı idarecileri arasında müspet bir karşılık buldu. Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa'nın girişimleriyle 16 Eylül 1838'de imzalanan ve İngilizler'e büyük ticarî imtiyazlar veren Baltalimanı Antlaşması, Mısır isyanın ikinci safhasında İngiltere'nin Osmanlılar'ın yanında yer almasını sağladı. Kökleri bu

dönemde atılan İngiliz dostluğu siyaseti yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı dış politikasına yön veren etkenlerden biri olacaktır.

Soru 12: Koca Hüsrev Paşa kimdir?

II. Mahmud döneminin en önemli ismi Hüsrev Paşa'nın hayatı ve tarihi rolü Yüksel Çelik'in araştırmalarıyla ortaya çıkmıştır. 1770'de, henüz 14 yaşındayken, köle olarak İstanbul'a getirilip, Enderûn-ı Hümâyûn'a alınan Hüsrev Paşa, XIX. yüzyıl Osmanlı tarihinin en renkli simalarındandı. Buradaki eğitimini tamamlayan Hüsrev Ağa'nın yıldızı III. Selim devrinde parlamaya başladı. Hüsrev Ağa, padişahın sütkardeşi olan Kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın himayesine girdi. Gözü yükseklerde olan ağa, istikbâlini saray dışındaki mevkilerde görev alarak kurmak istemekteydi. Osmanlılar'ın kadîm dost bildikleri Fransızlar'ın 1798'de hiç beklenmedik şekilde Mısır'a saldırması, Hüsrev Ağa'nın beklediği fırsatı ayağına getirdi. Hâmisi Küçük Hüseyin Paşa donanmanın başında Mısır'ı Fransızlar'a karşı savunmaya memur kılınınca Hüsrev Ağa da Mısır'a gitmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Enderun'dan çırak edilerek, Küçük Hüseyin Paşa'nın mühürdarı olarak Mısır'a gitmesine izin verildi.

Hüsrev Ağa, emrindeki Osmanlı-İngiliz müttefik güçleriyle birlikte, Fransızlar'dan Reşid ve Rahmaniye'nin alınmasında büyük yararlılık gösterdi. III. Selim, Küçük Hüseyin Paşa'nın tavsiye ve ricası üzerine, Fransızlar'ın Mısır'dan çıkarılmasında büyük hizmetleri görülen Hüsrev Ağa'yı Eylül 1801'de vezir ünvanıyla Mısır valisi olarak tayin etti. Ancak Hüsrev Paşa, bir yıldan fazla süren Mısır valiliğinde kendisinden ümit edilen başarıyı gösteremedi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, yeni valinin duruma hâkim olamamasından istifadeyle, Arnavut askerlerini Hüsrev Paşa'ya karşı isyan ettirdi. Kahire halkının da desteğini kazanan asiler, Hüsrev Paşa'nın sarayını topa tutup, kendisini de esir aldılar.

İlk idarecilik tecrübesi hüsrânla sonuçlanan Hüsrev Paşa, İstanbul'a döndü. Bir süre değişik bölgelerde valilikler yaptı. 1806-1810 yılları arasında Sırp isyanlarının bastırılmasında kazandığı başarılarla tekrar padişahın gözüne girdi. Bu hizmetleri Ocak 1811'de kaptanıderyalık vazifesine tayin edilmesini sağladı. Yaklaşık yedi yıl süren bu görevinde sadece Akdeniz'de korsan takibiyle yetinmeyip, Osmanlı denizciliğinin ilerlemesi için de bir takım düzenlemeler yapmaya çalıştı. Doğu sınırında

1818’den itibaren İran’la yeni bir savaş ihtimali belirince Hüsrev Paşa, Şark Seraskeri sıfatıyla Erzurum valisi olarak savaşın kuzey cephesini yönetmekle görevlendirildi. 1822’de ikinci defa kaptanıderya oldu. Dört yıl süren bu memûriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nu köklerinden sarsan Rum asileriyle Akdeniz’de mücadele etmekle geçti.

1827’de Anadolu valiliğinden Asâkir-i Mansûre seraskerliğine tayin edilen Hüsrev Paşa, on yıl kadar süren seraskerlik görevinde yeni askerî sistemin tesisinde canla başla çalıştı. Yeni ordunun teşkilatlanmasından talim düzenine, kıyafetlerinden yeme içmelerine kadar birçok düzenleme bizzat paşa tarafından yönlendirildi. Bu dönemde Avrupa’nın en güçlü ve dinamik ordularından birine sahip olan Prusya’dan, Osmanlı ordusunun modernleştirilmesinde görev almak üzere askerî uzmanlar getirtilmesini sağladı. Yeni müesseselerin ihtiyacı olan kalifiye elemanların yetiştirilmesi için ilk defa Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi kararlaştırıldığında, bu öğrencilerden birçoğunun masraflarını kendi cebinden karşıladı. Osmanlı devlet adamlarının sefâretlerdeki balolara katılması, posta yolu ve teşkilatının kurulması, devlet dairelerine padişahın resminin asılması için yapılan hazırlıkların organize edilmesi, buna muhalefet edenlerin tedibi ve bunun gibi daha birçok konuda Hüsrev Paşa en önde giden kişiydi.

Hüsrev Paşa, bir taraftan seraskerliğini yaptığı orduyu modernize ederken, bir taraftan da şahsî iktidarını kuvvetlendirmeye çalıştı. Padişah üzerindeki nüfuzundan istifadeyle, kendisine muhalefet eden devlet adamlarını ve bürokratları birer bahaneyle İstanbul’dan uzaklaştırdı. Devlet kademelerinde kimin tayin ve kimin azledileceği artık Hüsrev Paşa’nın iki dudağı arasından çıkacak bir çift söze bağlıydı. Bu sayede elde ettiği muazzam servet paşanın, şatafatı sarayla kıyaslanan Emirgan’daki yalısı ile Bahçekapı’daki konağında lüks bir hayat sürmesini sağladı. Kader, Hüsrev Paşa’ya bütün dünya nimetlerini tattırdı da bir tek evlat mürüvvetini göstermedi. O da kendi köklerine nazire yaparcasına köleler yetiştirip, bunları devlet hizmetine kazandırdı. Kırka yakın kölesini üst düzey devlet görevlerine yerleştirmeyi başardı. Meselâ kölelerinden Reşid Mehmed Paşa, kendisinden on yıl önce sadrazamlığa yükseldi.

II. Mahmud’un ölümü, Hüsrev Paşa’ya bir Osmanlı tebaasının hayal edebileceği en son makama ulaşma fırsatı verdi. Sadâret mührünü, padişahın cenaze töreninin başlamasını Çemberlitaş’taki Köprülü

Kütüphanesi'nde beklemekte olan Mehmed Emin Rauf Paşa'dan zorla aldığı zaman Hüsrev Paşa'yı dizginleyebilecek kimse yoktu. Zira üst düzey yöneticilerin çoğu ya Hüsrev Paşa'nın kölesiydiler, ya da onun kayırmasıyla bu görevlere getirilmiş kimselerdi. Henüz 17 yaşındaki yeni padişah Abdülmecid, bu oldu bittiyi mecburen kabullendi. Bu sırada kaptanıderya olan Ahmed Fevzî Paşa ise, Hüsrev Paşa'nın Osmanlı tarihinde eşi benzeri olmayan hareketine muhalefet adına, donanmayı İskenderiye'ye götürüp, devletin bu günlerdeki en tehlikeli düşmanı Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti.

Tanzimat Fermanı'nın ilânı ve Mısır meselesinin nispeten Osmanlılar'ın yararına olacak bir şekilde çözüme kavuşturulmasındaki başarısıyla hükümet çevrelerinde güçlü bir mevkii kazanan Mustafa Reşid Paşa ve ekibi, bir süre sonra Hüsrev Paşa'nın iktidârını tehdit eder bir hizip hâline geldiler. Hüsrev Paşa'nın devlet kadrolarını çepeçevre kuşatan dalları teker teker budanmaya başlandı. Kölesi Damad Halil Rıfat Paşa'nın seraskerlikten uzaklaştırılmasıyla, tasfiye tehdidi doğrudan doğruya Sadrazam Hüsrev Paşa'ya yöneldi. Paşa'nın Sultan Abdülmecid vasıtasıyla Mustafa Reşid Paşa'yı ortadan kaldırmaya yönelik son hamlesi de sonuçsuz kaldı. Önce sadrazamlıktan azledilip, Emirgan'daki yalısında gözetim altına alındı. Rüşvet aldığı iddiasıyla yargılandığı Meclis-i Vâlâ'da suçlu bulunup, Tekirdağ'a sürgün edildi.

İki yıl sonra İstanbul'a dönmesine izin verilen Hüsrev Paşa, 1846'da yeniden seraskerliğe tayin edildi. Bir yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra emekliye sevk edildi. 3 Mart 1855'te, bir asra yakın müddetle büyük dâhilî ve haricî gailelere, Âl-i Osman'ın beş padişahının iktidârına şahitlik eden, Doğu Anadolu dağlarından Tuna ovalarına, Akdeniz'in engin sularından Mısır'ın kızgın kumlarına kadar imparatorluğun dört bir yanını gören yorgun gözlerini hayata kapadı. Sağlığında iken yaptırdığı Eyüp Bostan İskelesi'ndeki türbesine gömüldü.

Soru 13: Mızıka-i Hümâyûn nasıl kuruldu?

Asırlarca Osmanlı askerî müziği olarak kullanılan mehter musikisinden ilk kopuş, Nizâm-ı Cedid ordusunun günlük yürüyüş ve eğitimlerinde kullanılmak üzere, o dönemdeki Fransız subaylarının katkılarıyla, bir boru-trampet takımı oluşturulmasıyla başladı. Bu boru-trampet takımının

eğitimini İstanbul’da bulunan Fransız Monsieur Manguel üstlendi. Bu dönemde, birkaç önemli bandocu yetiştirilmekle birlikte, kaliteli bir bando takımı kurulamadı.

Mansûre ordusu kurulduğunda Nizâm-ı Cedid süvari borazancılarından Vaybelim Ahmed Ağa borazan, yine Nizâm-ı Cedid ustalarından Ahmed Usta da trampet çalmakla görevlendirildi. Fransız Manguel, Enderun ağalarına bando eğitimi vermeye çalıştıysa da müzik alanındaki yetersizliğinden dolayı başarılı sonuçlar alamadı.

Mansûre ordusunun kurulmasının hemen ardından her bölüğe dörder trampetçi, zurnacı, tablzen, na’razen ve zilzen neferi tayin olunmuştu. Askeri eğitimlerde bandocu olarak görevlendirilen bu birliğin çaldığı müzik, özellikle ayak talimlerinde istenen ahenk ve coşkuyu vermediğinden, “glarnet tabir edilen düdük”ün de mızıka takımına eklenmesi kararlaştırıldı. Bu karar üzerine 10 Mart 1827’de her bölüğe birer klarnetçi atandı.

Serasker Hüsrev Paşa, ordunun süvari ve piyade eğitimini Avrupalı subaylar aracılığıyla modernleştirme gayretlerini sürdürürken, modern Avrupa ordularının vazgeçilmez unsurlarından olan bando meselesine de el attı. Paşa’nın bizzat öncülük ettiği değişikliklerden biri, mızıkacılara üniforma giydirilmesiydi.

Müzik alanında devrin en önde olan ülkesi İtalya’dan mızıkacıları Avrupaî tarzda eğitecek bir şef istenmesi kararlaştırıldı. Serasker Hüsrev Paşa, 1827 Temmuz’unda Sardunya Krallığı’nın İstanbul temsilcisi Marki Groppalo’dan şöhretli bir maestro talep etti. İtalyan makamlarının seçtiği Giuseppe Donizetti, ülkesinde görev yaptığı Casale Alayı’ndan üç yıl için izin alarak, enstrümanlarla birlikte 17 Eylül 1828’de İstanbul’a geldi.

Donizetti’ye, kendisinden önce hiçbir Avrupalı uzmanın sahip olmadığı geniş yetkiler verildi. Donizetti, Topkapı Sarayı’ndaki Harem ağalarının kabiliyetli ve istekli olanlarından bir bando kurup, eğitime başladı. Mehterin çaldığı peşrev, saz semaisi gibi doğu havalarının yerine birden Batı müziğini ve marşları koyması önemli bir sıkıntı kaynağı oldu. Ayrıca Hamparsum notası bilen öğrencilerine Batı notası öğretirken kendisi de Batı notasındaki işaretlerin Hamparsum notasındaki karşılıklarını öğrendi.

Donizetti, İstanbul’a gelişinden bir ay sonra padişaha ilk konserini verdi, ardından da 11 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun resmî törenlerdeki

millî marşı olan “Mahmudiye Marşı”nı besteledi. Daha sonra, Sultan Abdülmecid’e ithafen bestelediği “Mecidiye Marşı” 1846’ya kadar bir süre Osmanlı millî marşı oldu.

Donizetti Paşa, 1828 ile 1856 arasında 28 yıllık sürede gerçekleştirdiği çalışmalarla Türkiye’de ilk konservatuar diyebileceğimiz Mızıka-yı Hümâyûn’un kurucusuydu. Türk müziğinin Sultan Abdülmecid, Dürrinigâr Kalfa, Necib Paşa, Osman Paşa, Hacı İbrahim Paşa ve Süleyman Paşa gibi pek çok önde gelen ismine de hocalık yaptı. Hizmetleri ve özellikle de sıcakkanlılığı sebebiyle etrafındaki bazı kimseler tarafından Müslüman gibi değerlendirilerek bazen de şaka yollu takılmak üzere “Don İzzet Paşa” olarak adlandırılmıştı.

Soru 14: Fesin kabulü nasıl gerçekleşti?

Sultan II. Mahmud Asâkir-i Mansûre ordusunun, kıyafetleri de dâhil, eski askerî sistemden her yönüyle farklı olmasını istiyordu. Yeni askerlerin nasıl bir başlık kullanacakları meselesi reformcu devlet adamlarını türlü arayışlara yöneltti. İlk etapta Mansûre askerlerine, yeniçeriler tarafından hiç kullanılmamış ve sarayda hizmet eden bostancılara has “şubara” denilen yuvarlak tepeli ve dilimli çuhadan yapılma bir başlık giydirilmesi benimsendi. Bostancıların başlıklarından farklı olması amacıyla, bu şubaraların üzerine sarık sardırıldı ve 1827 ortalarına kadar bu şekilde idare edildi. Ancak ne II. Mahmud, ne de askerler eski devri hatırlatan ve de yağmur, güneş gibi dış etkenler nedeniyle kolayca deforme olan şubaralardan memnundu.

Rum isyanını bastırmak için gittiği askerî harekâttan tam da bu günlerde İstanbul’a dönen Kaptanıderya Hüsrev Paşa, askerlere kullandırılacak başlık hususunda padişaha yeni bir alternatif sundu. Küçük Hüseyin Paşa’nın yanında Vidin merkezli Pazvandoğlu isyanını bastırmak için Rumeli’ye gittiğinde donanmada tüfekçi adıyla anılan fesli bahriye birliklerini de bizzat görmüş, sevk ve idare etmişti. Hüsrev Paşa, Mısır’da İngilizler’le birlikte Fransız ordularına karşı savaş vermiş, Avrupa ordularının düzen ve kılık kıyafetlerini yakinen görmüştü. Müslüman olarak Hurşid adını alan bir Fransız subayın tavsiyesi doğrultusunda Tunus’tan getirtilen fesleri kalyoncu birliklerine başlık olarak giydirmişti. 1827’de serasker olan Hüsrev Paşa bu fesli birlikleri de genelkurmay karargâhına

nakletmişti. Şubaralara göre çok daha düzgün ve pratik olan bu yeni başlıklar giydirdiği askeriyle II. Mahmud'u bir Cuma selamlığından sonra selamlayan Hüsrev Paşa'nın birlikleri ve özellikle fesleri padişah tarafından çok beğenilince bütün askerî birliklere fes giydirilmesi kararlaştırıldı.

Muhafazakâr çevrelerin fese tepki göstereceği yolunda beyan edilen mazeretlere cevap olarak, bunun Müslümanlarca kullanılan bir başlık olması en önemli savunma olacaktı. Ayrıca camilerde meşhur vaizler tarafından fes giymenin dinen caiz olduğu halka anlatılarak muhafazakâr çevrelerden gelecek tepkinin önüne geçilmesi kararlaştırıldı. Nihayet devletin zirvesinde yapılan bu görüşmenin ardından püskülü çok uzun olmamak şartıyla askere fes giydirilmesi ve halktan buna karşı muhalefet eden olursa şiddetle cezalandırılması resmen kabul edildi. Ardından da Tunus'tan ilk parti olarak 50 bin fes ısmarlandı.

Fes giyilmesi resmen kabul edildikten sonra çıkarılan 1828 Kıyafet Nizamnamesi'ne fesle ilgili de bir takım hükümler kondu. Buna göre kara askerinin deniz askerinden ayırt edilebilmesi için Mansûre neferlerinin feslerine eğri sarık sardırılması, ulema da dahil olmak üzere tüm devlet memurlarının fes giymesi karar altına alındı. Ancak memurların asker takımından ayrılabilmesi için feslerine hiçbir şey sarmamaları, yani dal fes giymeleri öngörüldü. Sadece ilmiye sınıfından olanların fes üzerine beyaz tülbent sarmaları bir imtiyaz olarak kabul edildi.

Ancak muhafazakâr çevrelerin "dal fes", yani sarıksız fes giymenin dinen pek caiz olmadığını öne sürüp kargaşa çıkarmaları üzerine askerlerin dal fes, esnaf ve halkın sarıklı fes giymelerini içeren yeni bir düzenlemeye gidildi. Fes, Osmanlı toplumunda sadece erkekler tarafından giyilmedi. Haremdeki kadınlar da dahil olmak üzere Anadolu'nun köylerinde dahi özellikle kalıplı tas şeklindeki fesler kadınlar tarafından da yaygın şekilde süs amacıyla kullanıldı. Çocuklar da fes giyerdi. Onların feslerine nazar takımı, muska, süs için altın takılırdı. Böylece askerî sınıfla kullanılmaya başlayan fes, önce memurlara ardından da dalga dalga toplumun tüm katmanlarına yayılmaya başladı. Bu yaygınlığın doğal bir sonucu olarak da şairlerin şiirlerine, şarkıların güftelerine de konu olmaya başladı.

1836'da ordunun ve halkın giderek artan fes ihtiyacını karşılamak ve ithalata verilen binlerce kuruştan tasarruf etmek amacıyla Eyüp'te Feshâne adıyla bir fes imâlâthânesi açıldı. Bundan sonra İstanbul piyasasında

Feshane fesi, Tunus fesi ve Avusturya fesi olmak üzere üç tür fes satılır olmuştu. Fes imalatında sahtekârlık ve kalitesiz malzeme kullanımını önlemek için de tuğralı fesler tercih edilirdi.

Asırlardır Osmanlı toplumu tarafından bilinen ve 1827'den itibaren önce askerî sınıf, ardından da ahali tarafından giyilen fesin Anadolu topraklarındaki macerası 1925'te çıkarılan Şapka Kanunu ile son buldu. Fes geldiğinde muhalefet eden muhafazakâr çevreler, bu defa da fesi çıkarmamak için muhalefet etmişti.

Soru 15: II. Mahmud devrinde askerî alanda hangi reformlar yapıldı?

1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kuruldu. Yeni ordu için bir aydan daha kısa bir sürede 7 Temmuz 1826 tarihli yeni bir kanunnâme hazırlandı. Kanunname hükümlerine göre başlangıçta 12 bin kişiden oluşacak Asâkir-i Mansûre ordusunda askerlik süresi 12 yıl olacak ve askere alma işi gönüllülük esasına göre yapılacaktı. Asker kaydına önce İstanbul'dan başlanmış, gerek başkent halkı gerekse taşradan gelenler sayesinde kısa sürede önemli sayıda asker kaydedilmişti.

Yeni ordunun finansmanı noktasında temel dayanaklardan biri olarak görülen vakıf gelirlerinin tanzimi ve idaresi için aynı yıl Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti kuruldu. Bu alandaki bir diğer girişim yeni ordunun gelir ve giderlerini idare etmek üzere Şubat 1827'de Mukataat Nezareti'nin kurulmasıdır.

Yeniçeri Ağalığı tarihe karıştığından yerine 1826'da Seraskerlik kurumu ihdas edildi. Başlangıçta seraskerlik makamı Mansure Ordusu'nun komutanı olarak teşkil edilmekle birlikte, kısa sürede bütün kara ordularının komutanı hâline geldi. İlk serasker olan Ağa Hüseyin Paşa, yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasından sonraki günlerde Süleymaniye Camii avlusunda görev yaptıktan sonra Ağa Kapısı'na taşındı. Ancak askerî çevreler ve özellikle de halk arasında yeni seraskerlik makamının eskiden olduğu gibi "Ağa Kapısı" olarak söylenmeye devam edilmesi sultanı hayli rahatsız etmişti. Bunun üzerine, burası "Fetvâhâne" ismiyle şeyhülislâmlara tahsis edildi. Beyazıt'taki Eski Saray, yani bugün İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yer de seraskerlik makamı olarak kullanılmaya başlandı.

Askeri sistemdeki değişim ve dönüşüm süreci seraskerliğin statüsünü ve önemini artırdı. 1836'daki teşrifat, yani protokol düzenlemesiyle serasker, protokol bakımından şeyhülislâm ve sadrazamla denk hale geldi. Hâlbuki daha önce ordu komutanları, sivil otorite olan sadrazamın emrindeydiler ve protokolde ulemadan sonra geliyorlardı. Bu yeni durum askerî sınıfı, idarî ve siyasî yapının temel dayanakları birisi yaptığı gibi ordunun iktidar üzerindeki etkinliğini de arttırdı.

Askeri tabip, cerrah ve eczacı yetiştirmek üzere 1827'de Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye ve Cerrahhane kuruldu. Aynı şekilde devrin tıp alanında uzman Avrupalı isimleri davet edilerek ders vermeleri sağlandı.

Artık bir istismar ve yolsuzluk odağı hâline gelen timar sistemi 1831'de kaldırılarak dirlik arazileri hazineye devredildi.

Yeni kurulan ordunun eğitim ve teşkilat bakımından çağdaş standartlara kavuşturulması amacıyla birçok Avrupalı uzman getirtilmiş, özellikle Prusya (Almanya)'dan davet edilen askerî heyetler ve Helmut von Moltke ile Mülbach gibi uzmanlar sayesinde, bu alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Avrupa'da askerlik alanında neşredilen önemli eserler, özellikle Serasker Hüsrev Paşa'nın çabalarıyla tercüme ettirilerek askerî literatür zenginleştirilmiş ve bu bilgiler doğrultusunda ordunun modernizasyonuna çalışılmıştır.

1834'te Mehterhane kaldırılarak yerine Avrupa modelinde askerî bando olarak Mızıka-yı Hümâyûn kuruldu. Devrin en önde gelen müzisyenlerinden İtalyan Giuseppe Donizetti (Paşa) davet edilerek bu kurumun başına atandı.

1834'te Redif Teşkilatı kurularak ilk defa ihtiyat sistemi ve yedek ordu teşkil edildi.

Süvari ve piyade subaylarının yetişmesi için 1835'te Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane açıldı. (Harbiye Mektebi 1834'te eğitime başladı. Ancak resmî açılış padişahın da katılımıyla Temmuz 1835'te gerçekleşti).

Yeni kurulan Mansure ordusu için, başta Avusturya olmak üzere Avrupa'dan getirtilen numuneler göz önünde bulundurularak yeni üniformalar hazırlandı. 1836'da Feshane kurularak burada fes ve sair askerî üniformalar imal edilmeye başlandı.

Donanma ile ilgili gelişmeler de şu şekilde özetlenebilir: Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasının Avrupalı müttefikler tarafından yakılması, III. Selim devrinden itibaren bu alanda gerçekleştirilen reformların olumlu sonuçlarını da yok etmişti. Bununla birlikte II. Mahmud, Tersane Emini Hüsnü Bey'e verdiği bir talimatla, Rum isyanının ortaya çıkardığı bir gerçek olarak azınlıklara güvenilemeyeceğinden, karada tersane bahçesinde kurulan tam teşkilatlı bir gemide Müslüman gemicilerin yetiştirilmesine başlandı. 1827'de İngiltere'den bu alandaki teknolojinin son ürünü olan ve Sürat adı verilen buharlı bir gemi satın alındı. Halk tarafından Buğu Gemisi olarak adlandırılan bu geminin ardından 1829'da donanmaya bir vapur daha ilave edildi. Bu şekilde Türk deniz gücüne ilk defa buharlı gemiler dahil edilmişti. Diğer yandan tersane eminliği kaldırılarak Bahriye Müsteşarlığı kuruldu. Bu dönemde Bahriye Mektebi'nin ıslahı ve Heybeliada'ya nakli çabaları da kayda değerdir.

Soru 16: II. Mahmud devrinde idarî, hukukî ve sosyal alanlarda hangi reformlar yapıldı?

Merkezi otoritenin güçlendirilmesi ve yeniden yapılandırılması bu devrin karakteristik özelliğidir. Bu bağlamda geleneksel kurumlar Avrupa modelinde yeniden teşkilatlandırıldı.

Bâbıâli'de Sadaret'in bir birimi olarak 1821'de Tercüme Odası kuruldu. 1826'da müsadere ve angarya usulü kaldırıldı.

İstanbul'da Vak'a-yı Hayriye ile bozulan düzenin iadesi amacıyla kolluk kuvveti ve belediye hizmetlerini görmek üzere 1826'da İhtisab Nezareti kuruldu.

Vakıf gelirlerinin kontrolü ve idaresi için Ekim 1826'da Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti kuruldu. Diğer yandan yeni kurulan Asakir-i Mansure ordusunun gelir ve giderlerini idare etmek üzere Şubat 1827'de Mukataat Nezareti kuruldu.

Vergilerin adil olarak toplanabilmesini sağlamak amacıyla 1831'de ilk nüfus sayımı ve kapsamlı arazi sayımı gerçekleştirildi. 1831'de Takvim-i Vekayi adıyla ilk resmî gazete yayınlanmaya başlandı.

1836'da Reisülküttâplık Umûr-ı Hariciye Nazırlığı'na yani Dışişleri Bankalığı'na, Çavuşbaşılık Deavi Nezareti'ne ve Sadaret Kethüdalığı da Umûr-ı Mülkiye Nazırlığı'na yani İçişleri Bakanlığı'na dönüştürüldü.

Umûr-ı Mülkiye Nezareti'nin ismi Ekim 1837'de Dahiliye Nezareti şeklinde değiştirildi. Bundan başka Şubat 1838'de Mansure hazinesi ve Hazine defterdarlıkları birleştirilerek Maliye Nezareti kuruldu. II. Mahmud devrinin sonlarında, Mayıs 1839'da da Ticaret Nezareti tesis edildi.

30 Mart 1838'de Sadaret kurumu yeniden teşkilatlandırılarak "Başvekalet"e dönüştürüldü. Bu değişiklikle padişahın mutlak otoritesi pekiştirilirken, sadrazamın idarî yapıdaki etkinliği sınırlandırılmıştı. Başvekil, içişleri bakanı sıfatının yanında bakanlıkların eşgüdümünden sorumlu bir organizatör kurumun temsilcisi hâline getirilmişti. Bu şekilde modern manada bakanlıkların kurulmasındaki nihaî amaç, Avrupa'daki gibi kabine sistemine geçişin alt yapısını hazırlamaktı.

Bu yeniden yapılanma döneminin çerçevesini ve hukukî esaslarını tespit etmek üzere, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Dâr-ı Şurâ-yı Bâbıâli, Dâr-ı Şurâ-yı Askeri, Meclis-i Has, Meclis-i Vükela gibi bir dizi yasama ve danışma meclisleri kuruldu. Bundan başka ziraat, bayındırlık, sanayi ve kalkınma için gereken tüm işleri yürütmek üzere Haziran 1838'de Meclis-i Umûr-ı Nafia ve sağlık işlerini düzene sokmak amacıyla da Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye gibi meclisler ihdas edildi.

Yurt dışındaki elçiliklerin daha fonksiyonel hale getirilmesi yönünde adımlar atılıp, önemli Avrupa başkentlerine zeki, basiretli ve aynı zamanda dil bilen diplomatların atanmasına özen gösterildi.

Yurt dışına çıkışta pasaport usulü getirildi. 1838'de karantina teşkilatı kuruldu. Haberleşme alanında ise 1832'den itibaren yeni posta yolları yapıldı ve posta teşkilatı kurulması yönünde önemli aşamalar kaydedildi.

1829'da kabul edilen kıyafet kanunuyla asker ve ulema dışındaki sivil bürokrasi mensuplarına ceket, setre pantolon ve fes giyilmesi zorunluluğu getirildi. 1833-34'te memurların özlük hakları ve çalışma saatleri ve tatil günlerinde bir takım düzenlemeler yapıldı.

İdari sistemi tehdit eden en önemli sorunlardan olan iltimas ve rüşvetin engellenmesi için devlet kadrolarına alınacaklar için Şubat 1838'de imtihan sistemi getirildi. Yolsuzlukları önlemek amacıyla 27 Mart 1838'de maaş sistemine geçildi.

Rüşvet ve diğer idarî ve hukukî aksaklıkların bertaraf edilmesi amacıyla Mayıs-Haziran 1838'de memurlar ile yargı mensupları için iki ayrı ceza

kanunnâmesi (Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümâyûnu/Memurine Mahsus Ceza Kanunname-i Hümâyûnu) çıkarıldı.

II. Mahmud kıyafet konusunda bizzat halka öncülük ederek fes, pantolon ve harvani, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında ise Rami Kışlası'nda kalarak bizzat askerî üniforma giymiştir. Bu alanda en çok ses getiren uygulama ise 1836'da devlet dairelerine padişahın resimlerinin (Tasvir-i Hümâyûn) asılmasıydı.

Soru 17: II. Mahmud devrinde eğitim alanında hangi reformlar yapıldı?

1824'te yayınlanan bir fermanla ilköğretim zorunlu hale getirildi. Mart 1827'de Tıp okulu (Mekteb-i Tıbbiye) ve 1835'te Harbiye Mektebi kuruldu. Şubat 1839'da Rüşdiyeler (orta okullar) açıldı. Devlet dairelerine orta dereceli memur yetiştirmek üzere Şubat 1839'da Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mart 1839'da Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adlı okullar açıldı. Reform sürecinin devamının, yenilikçi kadrolarla mümkün olacağını düşünen II. Mahmud 1830'da Enderun ağaları ve Tıbbiye öğrencilerinden kabiliyetli olan 150 kişiyi öğrenci olarak Avrupa'ya gönderdi. Onun bu girişimini, kölelerinden bir grubu masraflarını cebinden karşılayarak tahsil için Avrupa'ya gönderen Serasker Hüsrev Paşa devam ettirdi. Diğer yandan Bâbıâli'nin bir birimi olarak kurulan Tercüme Odası'nda Türk gençleri de yabancı dil öğrenmeye başladılar. Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye Mektebi gibi kurumlarda yabancı dille eğitim verildi.

Soru 18: II. Mahmud "Gavur Padişah" mıydı?

Kendi tarihlerinde radikal değişim ve dönüşümlere imza atan tüm devlet adamlarının bir takım olumsuz sıfatlarla anılmaları adeta kaderleridir. Deli Petro örneğinde olduğu gibi II. Mahmud da geleneksel ve muhafazakâr çevreler tarafından "Gavur Padişah" olarak yaftalanmıştır.

II. Mahmud devrinde özellikle kılık kıyafet alanında 1829'da atılan radikal adımlarla fes, pantolon, ceket gibi yeni kıyafetlerin benimsenmesi, onun ciddi bir biçimde eleştirilmesine neden olmuştur.

Bundan başka yine 1829'da İngilizler'in Osmanlı-Rus barışını sağlayan Edirne Antlaşması'nı (14 Eylül 1829) kutlamak üzere Blonde

Firkateyni'nde verdikleri baloya ilk defa Osmanlı devlet adamlarının katılmış olması söz konusu muhafazakâr çevrelerin tepkilerini çeken bir başka gelişme olmuştur. Üstelik sarayda çatal bıçak gibi bir takım nev-zuhur eşyanın kullanılmaya başlandığının fısıltı gazetesiyle yayılmasının hiç de hoş karşılanmadığını Vak'anüvis Lütfi Efendi kaydetmektedir.

1836 sonlarında padişahın resimlerinin (Tasvir-i Hümâyûn) devlet daire-lerine asılması yönünde alınan karar ve bu amaçla yapılan tören, muhalif ve muhafazakâr çevreleri rahatsız eden bir başka husustu.

II. Mahmud'un içki içmesi de onun böyle bir ithama maruz kalmasında rol oynayan önemli etkenlerdendi. Haziran 1839'da bünyesi iflas eden ve hastalığı iyice şiddetlenen II. Mahmud'a içki yasağı getirilmek istendi. Ancak Hekimbaşı Abdülhak Molla, sultanın alkol alışkanlığı nedeniyle böyle bir yasağın birden bire değil, tedricen uygulanmasının daha doğru olacağını ileri sürmüştü.

Bu tür gerekçeler arasına, işlevlerini yitirmiş bazı kurumların ortadan kaldırılması, kadınların mesire yerlerinde dolaşmaları, Avrupai tarzda kıyafet satan dükkanların çoğalması, kadınların dondurmacı ve şekerci dükkanlarına gitmeye başlamalarını da dahil edebiliriz.

II. Mahmud'un dinî uygulamalar açısından önceki dönemlerden farklı bir çizgide olduğunu söylemek mümkün değildir. Selefleri gibi o da Cuma Selamlığı gibi dinî-siyasî gelenekleri sürdürmüş, Ramazan aylarında teravih namazlarına ve Kadir gecesini kutlamak üzere tertip edilen Kadir Alayları'na katılmıştır. Dahası devlet memurlarının namazlarını aksatmaması konusunda bizzat kaleme aldığı müteaddit hatt-ı hümâyûnlarla sadrazamları uyardığını biliyoruz. Diğer yandan devletin içinde bulunduğu sıkıntıların, dinden uzaklaşmanın getirdiği yozlaşmadan kaynaklandığını, dolayısıyla dinî anlamda herkesin kendisine çeki düzen vermesi gerektiği şeklindeki uyarıları dikkat çekicidir. Kadınların gerek mesire yerlerinde gerekse çarşı pazarlarda uygunsuz kıyafetlerden kaçınması, yaşmaksız gezmemeleri ve vücut hatlarını ortaya çıkartan kıyafetlerden ve laubali tavırlardan kaçınmaları yönündeki ikazlarını içeren hatt-ı hümâyûnları onun muhafazakârlığını ortaya koyan unsurlardandır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün. Kısacası II. Mahmud devrinde dinî hayata dair önceki dönemlerden farklı hiçbir uygulamadan bahsetmek mümkün değildir. Değişim fes, pantolon, üniforma ve devlet dairelerine resim asmak gibi bir

takım zahiri uygulamalardan ibarettir. Bunlardan fes ve üniforma, askerin talim ve hareket kabiliyetini arttırmak amacıyla atılan pratik adımlar olup daha sonra sivil memurlara da teşmil olunmuştur. Üstelik II. Mahmud bu hususun istismar konusu yapılacağını pekala bildiğinden kıyafet konusundaki düzenlemeden ilmiye sınıfını muaf tutmuştur. Resim asma meselesi ise II. Mahmud'un çağdaşı diğer devletlerdeki bir uygulamayı taklit etmesinden ibarettir. Bu tür uygulamalara sınırlı da olsa ulemadan bazılarının da destek verdiği göz ardı edilmemelidir.

Yukarıda temas edilen hususların, değişim karşısında geleneğe sığınan ve eski imtiyazlı konumlarını kaybeden bir takım kesimleri rahatsız ettiği muhakkaktır. Ancak bu, işin zahiri kısmıdır. Bize göre bu yaftalamanın kaynağı ulema (ilmiye sınıfı)'nın elinden alınan idarî ve malî imtiyazlardır. 1826'da Vaka-yı Hayriye ile Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ulemanın padişahlara aba altından gösterdikleri sopanın ellerinden alınması anlamına gelmekteydi. Bundan başka yeni ordunun finansmanı için vakıf gelirlerinin yeniden düzenlenmesi ve söz konusu büyük gelir kalemlerinin Evkaf Nezareti kurularak hazineye kanalize edilmesi, ilmiye sınıfını malî anlamda çökertmiştir. Ellerinden alınan bu büyük gelir, aynı zamanda onların siyasî anlamda da etkinliklerinin azalması ve sultana daha bağımlı kullar hâline getirilmelerinden başka bir şey değildi. Ulema dışında, eski imtiyazlı konumlarını kaybeden yeniçeri kalıntıları ve onlarla işbirliği yapan bazı kesimler ile tekkeleri kapatılan, yıktırılan ya da Nakşibendiler'e devredilen Bektaşiler'in de onun gavur olarak nitelenmesinde büyük katkıları olmuştur.

Soru 19: II. Mahmud'un ölüm sebebi nedir?

II. Mahmud, III. Selim'in öldürüldüğü hadiseler sırasında canını şans eseri kurtarmıştı. II. Mahmud içkiye aşırı düşkündü. Sonunda veremden öldü.

TANZİMAT

Soru 1: Tanzimat ne zaman başladı?

Tanzimat'ın ilânından (3 Kasım 1839) önce Tanzimat kelimesi kullanılmaya başlanmıştı. Tanzimat-ı Hayriye tabiri ilânından bir yıl önce devletin resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'de görülür. Gelibolu ve Edirne gibi yerler, yeni düzenlemelerin yapılması için pilot bölge olarak tespit edilmişti. Ancak liberal-muhafazakâr çekişmesi yüzünden yapılması düşünülen yeni düzenlemeler gerçekleştirilemedi. Akif Paşa, sultana olumsuz telkinlerde bulunarak Reşid Paşa'nın yapacaklarına engel oldu. II. Mahmud, tereddüt içerisine girdi ve Reşid Paşa Hariciye Nazırlığı üzerinde kalmak kaydıyla Londra elçisi olarak başkentten uzaklaştırıldı.

Ali Akyıldız'a göre; yapılan köklü reformlar sebebiyle Tanzimat gerçek manada II. Mahmud devrinde başlamış, ancak Sultan Mahmud'un imparatorluğun klasik yapısını tamamen değiştiren reformlarının Tanzimat'ın gölgesinde kalması yüzünden bu durum anlaşılamamıştır. Akyıldız, Tanzimat döneminde yapılanların II. Mahmud'un reformlarının ayrıntıları olduğunu ve Tanzimat Dönemi'nin başlangıcının II. Mahmud dönemi olduğu görüşündedir.

Soru 2: Tanzimat nedir?

Tanzimat nedir sorusu belki de yakın tarihimizin en zor sorusudur. Meseleyi bu denli zor kılanlardan en başta geleni, şüphesiz, bu tabirin zaman içinde muazzam denilebilecek derece farklı yorumlarla yoğrulmuş bir şekilde günümüze ulaşmasıdır.

Kimilerine göre Tanzimat, yarım adamların yarım adımlarından öte bir şey değildir. “Tanzimatçı kafasını” bir yafta, bir hakaret olarak dillerine dolayanlar için Tanzimat, bu memlekette Batı taklitçiliğinin, Batı uşaklığının miladıdır. Kimilerinin elinde Tanzimat, Türk laikliğinin, Türk anayasa ve parlamenter geleneğinin şanlı mübeşşiri hâline gelmekten kurtulamaz. Kimileriyse Tanzimat’ı iyi niyetli bir teşebbüs kabul edip, daha sonra “ama” ile başlayan bir parantez açıp “yetersizdi” diyerek sözlerine devam ederler. Tüm bu değerlendirmeler, ya ideoloji penceresinden bakılarak ya da sebebi bir tarafa bırakıp tamamen sonuca göre hüküm vererek yapılmıştır ve maalesef hâlâ da yapılmaktadır.

Tarihî bir vakıayı kendi tarihî şartları içinde değerlendirmek, yani ilmî tarih metodolojisiyle hareket etmek ve de imparatorluk kafasıyla düşünmek Tanzimat’ı anlamanın ve anlatmanın vazgeçilmez iki şartıdır. Tanzimat en dar anlamıyla, Sultan Abdülmecid’in 3 Kasım 1839’da Gülhane’de Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan hatt-ı hümâyûnudur. Okunduğu yere nispetle Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu veya genelde kullanılan ismiyle Tanzimat-ı Hayriye ya da sadece Tanzimat Fermanı ismiyle anılır. En geniş manada ise Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde yoğunlaşan ancak çok defa önceki zamanlarda başladığı gözlenen bir yenilenme sürecini ifade eder.

Tanzimat’ın iki esas gayesi vardı: Bunların ilki, Sırp (1804) ve özellikle Yunan (1821) ayaklanmalarında kendini bulan ve imparatorluğu temellerinden sarsan milliyetçi fikirlerin önünü almaktı. Giderek bir Osmanlı milleti oluşturmak fikri bu endişeden kaynaklandı. İkinci gayesi ise merkezî otoriteyi imparatorluğun tamamında hakim kılmaktı. Bazı araştırmacılar, Tanzimat Fermanı’nın yalnızca, Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın isyanını bastırmak için İngiltere’nin yardımını temin etmek ve Liberal Avrupa kamuoyunu kazanmak adına Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanmış siyasî bir manevra olduğunu iddia ederler. Bu doğru olmakla beraber Mısır isyanı tek başına Tanzimat’ın sebebi değil, sadece hızlandırıcısıydı. Zira II. Mahmud’un son yılları incelendiğinde, Tanzimat’la gerçekleşen birçok konunun bu yıllarda dillendirildiği ya da uygulamaya yönelik ilk adımlarının atıldığı görülür.

Tanzimat Fermanı hakkındaki bir yanlış değerlendirme de fermanın hukuken anayasa olduğu ya da padişahın yetkilerini sınırlandırarak parlamenter sisteme giden yolu tayin ettiğidir. Halil İnalcık fermanın kadim

adaletnâme geleneğinin izlerini taşıdığını belirtir. Padişah kendi hukukî yetkileri dâhilinde, içtimaî ve idarî yapıda düzenlemeler yapılması yönündeki emrini ilân etmiştir. Fermanın hukukî açıdan padişah üzerinde bağlayıcı olduğunu söylemek de zordur. Padişahın fermanda belirtilen hususlara uyacağına dair yemini, Osmanlılar'da ilk defa görülen bir şey değildir. Tanzimat'ın fikir babalarının Osmanlı idarî yapılanmasına sağladıkları en büyük katkı kadim usûl-i meşveret geleneğini bir müessese içine sokmalarıdır.

Tanzimat sürecini, kendisinden önceki yenilik fikir ve uygulamalarından ayıran ve onlara nispetle daha başarılı kılan en önemli faktör, bu dönemde yenilik fikrinin kişilerin iyi niyetine bağlı bir faaliyet olmaktan çıkartılıp, sis-temleştirilip, kurumlaştırılmasıydı.

Soru 3: Tanzimat Fermanı nasıl ilân edildi?

1 Temmuz 1839'da, henüz 17 yaşında olan Şehzâde Abdülmecid, babası II. Mahmud'un yerine Osmanlı tahtına çıktı. Tahtın vârisi sıfatıyla iyi bir eğitim
görmüş, babasının yenilik fikirlerini benimsemişti. Ancak onda, babasının sert mizacı yoktu.

Londra'nın kurtlar sofrasındaki vazifesinden bu vesileyle İstanbul'a dönen Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa, geldiği günden beri geçen dört ay zarfında, padişahla yaptığı görüşmelerde, Sultan Abdülmecid'in babasının yolundan gitmek istediği izlenimini edinmişti. Mustafa Reşid Paşa, II. Mahmud'un hususi alakasına mazhar olmuş, Avrupa'daki vazifesi esnasında değişen dünya koşullarını yakından görmüş, kendisini de bu yönde geliştirmişti. İstanbul'da bir süredir, padişahın da desteğiyle, aralarında Âli Efendi, Sadık Rifat Bey gibi bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdaki arkadaşlarıyla bir şeylerin hazırlığıyla meşguldü.

Tanzimat Fermanı'nın ilânı romantik bir şekilde şöyle anlatılır: "2 Kasım gece yarısı işini bitirip yatak odasına giderken bir mesele arz etmek için şamdanla yanına yanaşan daire kethüdası Topçubaşızâde Salih Bey'i, "Efendim, sen ne fikirdesin, ben ne haldeyim? Ben yarınki gün bir mehlekedeyim ki, akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur" diye tersledi. Sabah yatağından kalktığında aylardır sürdürdüğü hazırlıklar yüzünden hâlâ yorgun, biraz da tedirgindi. Bugün yapacağı iş, başına ya devlet kuşu

konduracak ya da ak mermerden bir mezar taşı diktirecekti. Ama herşeye rağmen kararlıydı ve evinden çıkıp, Bâbıâli'nin yolunu tuttu". Ancak bu anlatılanlar doğru değildir. Tanzimat Fermanı'nın taslağı kısa bir süre önce Meclis-i Şurâ'da müzakere edilmişti ve bu yüzden de devlet ricâlinin imzaları mazbatanın altında vardı.

Sarayın müştemilatı içinde kalan Gülhane bahçesindeki meydanda, saray erkânı, ulema mensupları, şeyhler, memur ve subaylar, lonca başkanları, memur ve subaylar, Rum ve Ermeni Patrikleri, Hahambaşı, sefaret temsilcileri davete icabet edip, meydandaki çadırlarda yemeklerini yedikten sonra kendilerine gösterilen yerlere geçti. Fransa Kralı Louis Philippe'nin İstanbul'da bulunan oğlu Prens Joinville de davetliler arasındaydı. Meraklı halktan birçok kimse bu garip törene şahit olmak için kalabalıktaki yerlerini almışlardı. Meydana hâkim bir yere yüksekçe bir kürsü kurulmuş, Sultan Abdülmecid de Gülhane'de bulunan kasra inmişti.

Bu gibi mühim hadiselerde takip edilen usûle uygun olarak müneccimbaşı eşref saatin geldiğini bildirince toplar atılmaya başlandı. Bu sesleri, meydanda ne olacağı konusunda dilden dile dolaşan binlerce senaryo fısıltısı bastırdı. Sultan Abdülmecid, Mustafa Reşid Paşa'ya bir kırmızı atlas bir kese gönderdi. Paşa kürsüye çıktı, atlas keseyi öpüp başına koyduktan sonra dikkatle açtı. İçinden çıkan hatt-ı hümâyûnu tekrar öpüp başına koydu. Kalabalığı şöyle bir süzdükten sonra, yüksek bir sesle hattı okumaya başladı. Böylece bir devre adını veren Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu cümle cihana ilân edilmiş oldu.

Soru 4: Tanzimat Fermanı'nda neler vadediliyordu?

Hatt-ı Hümâyûn'da önce durum tespiti yapılıyordu: Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren *Kur'an* ve şeriata sımsıkı bağlı kaldığı için güçlü ve müreffeh olmuştu. Ancak 150 yıldan beri *Kur'an* ve şeriat bir kenara bırakılmış, bu yüzden de hem devlet hem de millet evvelki güç ve ihtişamını kaybetmişti. Yine de memleketin uygun mevkii, yeterli kaynakları ve halkın kabiliyeti akıllı bir şekilde yönlendirilirse, beş on sene zarfında bu kötü durumdan kurtulmak mümkündü. Bunun için yapılması gereken Allah'ın yardımı ve Hazreti Peygamber'in inayetiyle yeni kanunlar çıkartmaktı.

Hatt-ı hümâyûnun ikinci bölümünde yeni kanunların neler olduğu ve niçin yapılacağı izah ediliyordu; Dünyada can ve namustan daha kıymetli bir şey olmadığına göre, bir kimsenin kendini tehlikede görüp, karakterinde ihanet olmasa bile bunları korumak adına devlete ve millete zarar verecek hareketlere teşebbüs etmemesi için güvenliğinin tesisi şarttı. Kişinin devlet ve millet gayreti, vatan muhabbetiyle çalışabilmesi, daimî bir ızdırap ve endişeden kurtulması ise ancak mal güvenliğinin teminiyle mümkündü. Evvela halkın mal, can ve namus güvenliği sağlanmalıydı. Devletin, memleketin muhafazası için lüzumlu asker ve diğer masrafları, ancak halkın vergilerinden toplanan parayla karşılanabileceğine göre, bu vergi meselesine de çeki düzen verilmesi gerekliydi. Bunun için memlekete bir hayrı görülmeyen iltizamla vergi toplanması usulü terkedilecek ve herkesten emlâk ve kudretine göre münasip bir vergi alınacak, hiç kimseden kanun harici bir şey talep edilmeyecekti. Asker konusunda da düzenleme yapılarak nizamsızlığın önlenmesi, ticaret ve ziraatın bozulmaması için şimdiye kadar uygulanan askere alma şeklinden vazgeçilecektir. Artık lüzumu hâlinde her bölgeden nüfusuna uygun miktarda asker talep edilecek ve ömür boyu askerlik vazifesi kaldırılarak, istihdam müddeti nöbetleşe olarak dört-beş seneyle sınırlandırılacaktı.

Son bölümde, bütün bu vaatlerin nasıl gerçekleştirileceği ele alınıyordu. Buna göre, artık hiç kimse yargılanmaksızın açık veya gizli surette cezalandırılmayacaktı. Kimse kimsenin namusuna tasallut edemeyecek, herkes kendi mülkünde tam bir serbestiyetle yaşayacaktı. Müsadere uygulaması, yani devletin kişilerin malına hazine adına el koyması kaldırılacak, bu kişinin mirası varisleri tarafından tasarruf edilecekti. Verilen bütün bu haklardan müslim ve gayrimüslimler eşit bir şekilde yararlanacaktı. Can, mal ve namus güvenliği ile vergiyle ilgili bundan sonra yapılacak düzenlemeler Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de, askerlik hususundaki düzenlemeler ise Bâb-ı Seraskerî'de serbest bir şekilde görüşülüp, alınan kararlar padişahın tasvibinden sonra yürürlüğe girecekti. Padişah, Hırka-i Şerif Odası'nda, bütün ulema ve vekillerin huzurunda fermanda belirtilen hususlara uyacağına yemin edecekti. Son olarak, memurların yargılanması için bir ceza kanunnâmesi hazırlanacak, rüşvetin her türlüsü şiddetle cezalandırılacak, henüz maaşı olmayan memurlara yeterli miktarda maaş tahsis edilecekti.

Soru 5: Tanzimat ülke içinde nasıl karşılandı?

Sultan Abdülmecid, fermanda vadedilenlerin hepsine uyacağına dair yemin etti. Ferman metni atlas bir keseye konulup, Hırka-i Şerif Dairesi'ne kaldırıldı. Bundan sonra Gülhane'de İstanbul ahalisine ilân edilen vesikanın imparatorluğun dört bir yanında duyurulması işine geçildi.

Tanzimat Fermanı, hem devletin resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'de yayınlandı hem de her eyalet valisi ve sancak mütesellimine yeni bir hatt-ı hümâyûnla bildirildi. Bu hatt-ı hümâyûna göre Tanzimat Fermanı önce şehrin meydanında merasimle okunacak, sonra da her bir kaza ve kasabaya ayrı ayrı gönderilip halka izah edilecekti. Bâbıâli, bir yandan yeni bir sürecin başladığını göstermek istiyor, bir yandan da bu sürecin yanlış anlaşılmasının önünü almaya çalışıyordu. Her yerde donanma alayları tertip edilerek Tanzimat Fermanı bir bayram sevinci içinde kutlanmaya çalışıldı. Fermanın okunduğu yerde halkın ziyaretine açık bir Tanzimat anıtı yapılması kararlaştırıldı. Ancak önce Gülhane Parkı'nın sarayın bahçesi olması yüzünden anıt için uygun bir yer olmayacağı düşüncesiyle bu ilk fikirden vazgeçildi, sonra da yeni bir yer bulma teşebbüsleri netice vermeyince anıtın yapımı rafa kaldırıldı.

Tanzimat Fermanı'nın ilânı imparatorluk bünyesinde büyük yankı uyandırdı. Herkes fermanda belirtilen hususları kendi zaviyesinden yorumlamaya girişti. "Padişah frenkleşti, Mehmed Ali Paşa Müslüman kaldı", "Reşid Paşa, gâvurlarla anlaştı" gibi sözler kahvelerde dilden dile dolaştı. Eyaletlerdeki birçok vali, Tanzimatçıların hedeflediği merkeziyetçi yapı yüzünden fermana soğuk baktı. İltizâmın kaldırılması, bu sistemden beslenen mültezim ve âyanları Tanzimat'a muhalif kıldı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Tanzimat'ın ilânını kendisine karşı yapılmış bir "şah hamlesi" olarak değerlendirdi.

Soru 6: Tanzimat ülke dışında nasıl karşılandı?

İngiltere ve Fransa, Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu'nu müspet karşıladılar. İngiltere hükümeti, imparatorluk tebaası arasında eşitlik temin edilmesinin, Osmanlılar'ı Rusya'ya karşı kuvvetlendireceğini, bunun da Ruslar'ın Ortadoğu'daki nüfuzuna son vereceğini ve İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini güçlendireceğini düşünüyorlardı. Bu dönemde İngiliz hariciyesini yönlendiren Lord Palmerston'a göre, Osmanlılar Gülhane'de

sergiledikleri iyi niyetle medenî dünyanın bir parçası olmayı hak etmişlerdi. The Times Tanzimat'la ilgili haberinde, Sultan Abdülmecid'i Osmanlı İmparatorluğu'nda bu güne kadar bilinmeyen bir sistemle buluşturup, kendi devletini yeniden kurmakla övdü. Fransa hükümeti de İngiltere ile benzer beklentilerle Tanzimat'a yaklaştı. Fransa basınının büyük çoğunluğu, fermanı, "içtimaî ve idarî sistemde inkılâp", "anayasal hareket", "Avrupaî tarzda inkılâp" gibi büyük sıfatlarla selamladı.

Avusturya'da iktidarı elinde bulunduran ve mutlakiyet rejiminin yılmaz bir savunucusu olan Başbakan Prens Metternich, Tanzimat Fermanı'na menfi baktı. Yine de İstanbul'daki elçisine, sultana ferman hakkındaki olumlu düşüncelerini iletmesini söyledi. Kısa bir süre sonra İstanbul'a meşhur mektubunu gönderip, Sultan Abdülmecid ve Reşid Paşa'ya şayet yenilik yapacaklarsa bunu kendi gelenek göreneklerinden, kendi dinlerinden, kendi medeniyetlerinden hareketle yapmalarını tavsiye etti. Metternich'in bu sözlerinin hangi nedenlerden kaynaklandığına bakılmaksızın, Tanzimat aleyhtarlığı için kullanıldı. Asırlardır güneye inme politikası izleyen ve buna hayli yaklaşan Ruslar ise şimdi olmadık vaatlerle karşılarına çıkan Tanzimat Fermanı'nı komedi olarak nitelendirdiler. Elçi Butenov, özellikle fermanın ve ilânının çok gizli biçimde hazırlanması yüzünden elçilerin törene davet edilmesini ve bu yüzden fermana uluslararası bir anlam kazandırılmasını engelleyemediği için üzgündü. Onlara göre bu ferman, Sultan Abdülmecid'in sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden nâzırlarının işiydi ve ilerde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Rusya'nın nüfuzunu azaltıp, İngiltere ve Fransa'nın nüfuzunu ise arttıracaktı.

Soru 7: Tanzimat'ın uygulanmasında nasıl bir yöntem takip edildi?

Tanzimat reformları ülkenin bütün bölgelerinde aynı anda yürürlüğe konulmadı. Pek çok düzenleme önce belirli bir örnek bölgede denendikten sonra, imparatorluğun diğer bölgelerine de teşmil edilmeye çalışıldı. Bu örnek bölgeler genellikle merkeze yakın veya merkezin denetiminin güçlü olduğu yerlerdi. Mesela, Tanzimat'la benimsenen vergi sistemini uygulamak için gerekli tahrir çalışmaları Bursa ve Yanya'dan başladı, aşar vergisinin tahsili mükellefiyetinin bizzat köylünün kendi sorumluluğuna bırakılması uygulaması ilk kez Kırkkilise'de (Kırklareli) denendi. Böylece

coğrafyanın son derece geniş, buna karşılık iletişim imkânlarının yetersiz olduğu bir zamanda aynı programın, farklı din, dil ve ırka mensup insanlara aynı zamanda uygulanmasından doğacak zararlar önlenmeye çalışılmıştı.

Uygulamada göze çarpan bir diğer husus da tedrici, yani zamana yayılmış bir ilerleme fikrinin benimsenmesiydi. Eski müesseseler kaldırılmaksızın kendi hallerine terkedilip, bunların hemen yanı başlarında yeni müesseseler kurulmuştu. Bir süre sonra eski müessese yenisi karşısında âtıl hale gelip, kendiliğinden yok olup gidiyor ya da çok dar bir çevreye hitap eder bir tarzda varlığını güç bela sürdürecek duruma düşüyordu. Böylece yeni müessesenin kurumsallaşması için zaman kazanılıyor, eski ile yeni arasında bir kopukluğun yaşanması engelleniyor, toplumsal muhalefetin önüne geçilmek isteniyordu.
Zamana yayılmış bir yenileşme fikrini kabul eden bu anlayış pozitivist bir görüş yansıtır. Pozitivist felsefenin bu dönemde Avrupa'da etkili bir mevkide bulunduğu ve Tanzimat'ın bazı fikir babalarının da bu fikre uzaktan yakından aşina oldukları unutulmamalıdır. Ancak Tanzimat'ı ilân eden ve uygulayanların öncelikli gayesi pozitivist doktrinle yoğrulmuş bir toplum ve devlet kurmak değil, devletlerini uçurumun kenarından kurtarmaktı.

Soru 8: Tanzimat'ın getirmek istediği "Osmanlılık" fikri neydi?

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren dünya siyasî literatürüne ciddi biçimde giren ve mevcut yapılanmaları temellerinden sarsmaya başlayan milliyetçilik ve bağımsızlık fikri, şüphesiz, bünyesinde birçok farklı dil, din ve etnik yapı barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkiledi. Bu dönemde Osmanlı idarecilerinin en önemli meşguliyet ve meselelerinden birisi, yayılan milliyetçilik fikrinin imparatorluğun bünyesinde barındırdığı gayrimüslimler üzerindeki tesirini engelleyerek, buna alternatif politikalar geliştirmek oldu. Bu anlayışın meyvesi olan "Osmanlı Milleti" fikri, devletin mozaik görünümü arz eden içtimaî bünyesini bir harman hâline getirecek ve bu sayede bir arada tutacak politik bir zaruret olarak görüldü.

Osmanlıcılık fikri, bir anlamda XIX. yüzyılın ateşli milliyetçiliğine alternatif olarak oluşturulmaya çalışılan bir olguydu; asrın ideolojisi milliyetçiliğin Osmanlı'ya göre yorumlanarak uygulanmasıydı. Bu fikir, çeşitli toplulukları, etnik ve dinî yapılarını muhafaza ederek bir üst kimlik

etrafında bir araya toplamayı, yani ittihâd-ı anâsırı gaye ediniyordu. 1804'te başlayıp kısa sürede milliyetçi bir renge bürünen Sırp isyanı ve 1821'den itibaren Osmanlıları uçurumun kenarına getiren Rum isyanı, Osmanlıcılık siyasetinin resmî politika olarak uygulanmasını kaçınılmaz kılan iki büyük gelişme oldu. II. Mahmud'un, "Ben tebaamdan Müslümanlar'ı camide, Hristiyanlar'ı kilisede ve Musevîleri havrada ayırt ederim" sözüyle ifade edilen Osmanlıcılık siyaseti imparatorluğun son demlerine kadar devam etti. Tanzimat sürecinin temel gayesi de bir Osmanlı milleti teşekkül ettirmekti.

Klasik dönemde gayrimüslimler İslâm hukukuna göre zimmî statüsünde değerlendirilmişler, devlete itaat etmeleri ve vergi vermeleri karşılığında her türlü güvenliklerinin temini, askerlikten muafiyet ile dinî ve hukukî otonomi gibi imtiyazlara sahip olmuşlardı. Tanzimat'la birlikte oluşmaya başlayan yeni hukuk anlayışı, imparatorluk sınırlarında yaşayan herkese, imparatorluğun İslâmî geleneklerine halel getirmeksizin, tek vatandaşlık sıfatı altında eşit hak ve mükellefiyetlerin tanınması esasına dayandırıldı. Tanzimat döneminde gayrimüslimlerin idarî kadrolarda istihdamı, bu kimselerin de gidebileceği okulların açılması gibi uygulamalar hep bu yeni anlayışın ürünüydü. Ancak birliğin sağlanabilmesi ve herkesin kendisini Osmanlı hissetmesi kanun önünde eşitliğin temini ile mümkündü. İşte bu gaye ile Tanzimat dönemi süresince geniş bir kanunlaştırma faaliyeti sürdürüldü.

1838'de tesis edilen Meclis-i Vâlâ, 1839'da yeniden düzenlendi. Meclis, yapılacak düzenlemelere müteallik kanunların hazırlanması ve tatbikinde hükümete yardımcı olacak ve Tanzimat'a muhalif davranışları görülen yöneticileri yargılayacaktı. 1840'ta, farklı hukukî sistemleri teke indirerek herkesin tâbî olacağı bir hukukî sistem oluşturmak için Fransız Ceza Kanunnâmesi'nden mülhem bir Ceza Kanunnâmesi hazırlandı. Bu kanunnâmenin birkaç yerinde tebaanın eşitliği hususu özellikle vurgulandı. 1851'de bu Ceza Kanunnâmesi yeniden düzenlendi ve yine Fransız Ticaret Kanunu'nun tercüme yoluyla uyarlanmasıyla oluşturulan Kanunnâme-i Ticaret yürürlüğe girdi. Her iki kanunnâmede de Osmanlıcılık fikri açık surette tezahür eder. 1853'te cinayet davalarında Hristiyanlar'ın şahitlik etmesi kabul edildi.

1846'dan itibaren kurulmaya başlayan ticaret mahkemeleri Batı hukuk normlarının Osmanlı İmparatorluğu'na aktarılmasında önemli bir merhale oldu. Mahkemenin üyeleri arasında Müslümanlar'ın yanısıra gayrimüslimler ve yabancı tüccarlar da vardı. 1847'de Osmanlı tebaası ile yabancı tüccarlar arasında meydana gelen ihtilafları çözmek üzere ihdas edilen Muhtelit Ticaret Mahkemeleri'nde de benzer bir yapılanmaya gidildi.

1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde idarî düzenlemelerin yanısıra adlî düzenlemeler de yapıldı. Nizamnâmede kaza, sancak ve vilâyetlerde Nizâmiye Mahkemelerinin kurulması ve bu mahkemelerin her birinde gayrimüslim üyelerin de yer alması kararlaştırıldı. Mahkemeler, ayrım yapmaksızın, halkın ceza ve diğer hukuk işlerini yürütecekti.

Meclis-i Vâlâ kanun tasarısı ve nizamnâme hazırlama yetkisini 1854'te oluşturulan Meclis-i Âli-i Tanzimat'a devretti. Bu düzenlemeden beklenen netice alınamayınca 1861'de iki meclis tekrar birleştirildi. 1868'de meclisin yetkileri, Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye isimleriyle kurulan genişletilmiş iki kuruma devredildi. Şûra-yı Devlet, kanun ve tasarı hazırlamakla mükellefti ve toplam 41 üyesinin 28'i Müslüman, 13'ü gayrimüslim idi ki bu oran ülkedeki gayrimüslim oranına takriben denk düşmekteydi. Üyelerin seçiminde, Osmanlı tebaasının bütünün temsil edilmesi hedeflenmişti. Batılı kanunlara göre ortaya çıkan davalara bakan Ahkâm-ı Adliye'nin toplam 13 üyesinden beşi gayrimüslimdi.

Soru 9: Tanzimat malî sahada neler getirdi?

Tanzimat dönemi, malî anlayış, sınaî yaklaşım, sistemin idaresi gibi iktisadî hayatın hemen bütün veçhelerinde büyük değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak göze çarpar. Hatta denilebilir ki, Tanzimat anlayışının en büyük yansımalarından biri, belki de birincisi memleketin iktisadî bünyesinde yaşanmıştır.

İktisadî faaliyetleri bireylerin zenginleşmesini temin edecek bir amaç değil, toplumun refahını sağlayacak araçlardan biri olarak gören Osmanlı klasik iktisat anlayışı, Tanzimat'la birlikte yerini, o dönemde Avrupa'da hâkim olan klasik iktisat anlayışına terketti. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan maliye ve iktisatla ilgili kitaplardan ve bazı gazeteler ile dergilerdeki yazılardan, özellikle Fransız aydınlarından yapılan

tercümelerin etkisiyle gelişen bu değişimi izlemek mümkündür. Bu değişimin neticesinde malî hayatın yeniden yapılandırılmasına girişildi.

Devletin gelirlerinin önceden tahmini ve yapılacak harcamaların buna göre planlanması esasına dayalı modern bütçe düşüncesi Tanzimatçılar tarafından da benimsendi. 1841-1842 malî yılında, bağlayıcı olmamakla birlikte, tahmini bir bütçe hazırlandı. 1846-1847 malî yılından itibaren modern bütçe uygulamasına geçildi.

Vergilerin mükellefler arasında dağıtılması, tahsili ve miktarlarının tespiti hususlarında reformlar yapıldı. 1840'da vergilerin iltizama verilip, mültezimler aracılığıyla toplanması usulüne son verildi. Ancak gerekli altyapının kurulamaması nedeniyle hazinenin büyük kayıplara uğraması üzerine kısa süre sonra yer yer iltizam usûlüne geri dönüldü. Her türlü angarya ve devlet görevlilerinin halktan resmî vergiler haricinde kendileri için aldıkları bütün vergiler yasaklandı. Örfî tekâlif ismiyle tahsil edilen vergiler kaldırılarak, bunun yerine an-cemaatin vergi ismiyle tek bir vergi getirildi ve bu yeni verginin herkesten gelirine göre alınması kararlaştırıldı. Mükelleflerin ödeyecekleri miktar, o bölgede yapılan tahrirlere göre tespit edildi. An-cemaatin verginin tahsilinde mültezimler yerine devlet görevlileri ve bölgedeki halkın temsilcilerinden istifade edildi.

Islahat Fermanı'ndan sonra vergilerin yeniden düzenlenmesi kararlaştırıldı. 1859-1860'dan itibaren an-cemaatin vergi tedricen kaldırılarak, bunun yerine emlâk, arazi ve temettü vergilerinin ayrı ayrı tahsili benimsendi. Gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin evvelâ tahsilinde bir takım düzenlemeler yapıldı. Önceleri cizyedârlar veya memurlar aracılığıyla toplanan bu vergi, yapılan düzenlemeyle, Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde cemaatlerin dinî önderleri, diğer bölgelerde ise valiler vasıtasıyla toplanmaya başlandı. Bazı aksamalar üzerine 1842'de cizyenin tahsili hususunda bazı değişiklikler yapıldı. Islahât Fermanı'yla gayrimüslimlere askerlik yolunun açılmasıyla cizyenin kaldırılması gündeme geldi. Ancak gayrimüslimler bu karardan memnun kalmadılar ve neticede bedel-i askerlik adıyla cizye vergisi ödemeye devam ettiler.

Aşar vergisinin Tanzimat'ın uygulandığı her bölgede onda bir oranında, Tanzimat'ın uygulanmadığı bölgelerde ise eski oranlarda tahsili kararlaştırıldı. Önce 1874'e kadar uzanan bir süreçte ülkedeki bütün iç kara gümrükleri, daha sonra da iskelelerde alınan vergiler kaldırıldı. 1845'te,

şer’i senetler dışında, bütün resmî işlerde devletçe basılan damgalı kâğıtların kullanılması hükme bağlandı. 1873’ten itibaren bunların yerini damga pulları aldı.

1840’da Kaime-i Muteber-i Nakdiye ismiyle kâğıt paraların ilk numuneleri piyasaya sürüldü. 1844’te imparatorluk tarihinin son sikke tashihi yapılarak, onluk sisteme dayalı gümüş ve altın para sistemine geçildi. 1850’de onluk ve yirmilik küçük küpürler hâlinde kâğıt paralar basıldı. Kırım Savaşı sırasında kaime basımına hız verildi. Ancak bu kaimelerin hazinede karşılığının bulunmaması ve kolay bir şekilde sahtelerinin yapılabilmesi, bunların piyasa itibarını zedeledi ve büyük bir enflasyona sebep oldu. 1860’ların başında Osmanlı Bankası’ndan alınan kredilerin yardımıyla kâğıt paralar tedavülden kaldırıldı.

Tanzimat döneminde malî hayatımıza giren yeni bir kavram da dış borçtu. 1850’de Osmanlı maliyesi aylıkları ödeyemeyecek duruma gelince, Sadrazam Reşid Paşa ve diğer devlet ileri gelenleri dışarıdan borç almak için harekete geçtiler. Bu duruma karşı çıkan padişahın eniştesi Fethi Paşa, Abdülmecid’i borç almaktan vazgeçirdi. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile Kırım Savaşı’na girdiğinde, bu harbin getirdiği malî yükü karşılamak için savaş esnasında, 1854’te ilk defa dışarıdan borç para aldı. Alınan ilk borç savaş için harcandığından, bir müddet sonra hem borcu ödemek, hem de diğer ihtiyaçlar için yeniden borçlanıldı. Takip eden yıllarda borçlanma artarak devam etti. Artık dışarıdan borç alınması alışkanlık hâline gelmiş ve Osmanlı devlet adamları açısından meseleleri çözmek için kolay bir yol olmuştu. Bu kısır döngü 1875’te Osmanlı maliyesinin iflasının ilân edilmesine, 1881’de Düyûn-ı Umumiye’nin kurulmasına zemin hazırladı.

Soru 10: Tanzimat’ın sanayileşme hamlesi nasıl sonuçlandı?

Tanzimat Dönemi’nin enteresan ve günümüzde fazla bilinmeyen gelişmelerinden birisi de Batı’nın iktisadî nüfuzunun yoğun bir şekilde hissedilmeye başlandığı 1840’larda imparatorluk bünyesinde gerçekleştirilmeye çalışılan büyük sanayileşme hamlesidir.

Taşrada âyanları, merkezde de yeniçerileri ortadan kaldırmak sûretiyle geleneksel yapının en önemli direnç odaklarını tasfiye eden II. Mahmud’un bütün saltanatı müddetince ısrarla takip ettiği merkezî idarenin otoritesini taşraya yayma siyaseti Tanzimat döneminde de sürdürüldü. Bu durum,

iktisadî hayatın, Osmanlı tarihinde hiç olmadığı kadar devletçi bir karakter kazanmasına sebep oldu. Merkezî bürokrasinin denetimine kazandırılan bu iktisadî kaynaklar, Tanzimat politikalarının ekonomik temelini oluşturdu.

Yine bu dönemde yaşanmaya başlayan ve uzun vadede daha müessir sonuçlar doğuran bir diğer gelişme de iktisadî hayatın gün be gün liberalleşmesiydi. İlk gelişmeyle tezat gibi görünen bu son durum, bir taraftan merkezî devlet örgütlenmesinin gerekli kıldığı daha fazla miktarlardaki para talebinin iktisadî yaşamı büyük ölçüde nakdîleştirmesinin, bir taraftan da sanayileşmiş Batı'nın Ortadoğu'yu hammadde kaynağı ve mamûl ürün pazarı olarak gören politikalarının kesifleşmesinin tabii bir sonucuydu. Özellikle İngiliz sermayesi, Avrupa'da Napolyon Fransası'nın tehdidinden kurtulduktan sonra müthiş bir pazar arayışına girişmişti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa tehdidi karşısında yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan devletin, bu tehdidi savuşturmak için İngiltere'nin desteğini temin maksadıyla, Osmanlı iç pazarını Batılı tüccarların istilasından büyük ölçüde alıkoyan "yed-i vâhid" ve "iç gümrük" sisteminden 1838'deki Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile vazgeçilmesi, Osmanlı pazarının Batı sermayesinin denetimine girmesi sürecinin kırılma noktasıydı. Antlaşma mütekabiliyet, yani karşılılık esasına dayanmakla birlikte antlaşmanın tüm meyvelerini İngilizler topladı. 1827-1850 arasında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na ihracatı 8,5 kat, ithalatı ise 3,5 kat arttı. Kısa süre sonra benzer antlaşmalar diğer Avrupa devletleriyle de yapıldı.

Edward Clark'ın "Osmanlı sanayi devrimi" olarak nitelendirdiği Osmanlı sanayileşme hareketi, esas itibariyle, devlet eliyle gerçekleştirilen bir hamleydi. Zira bu dönemde özel sektörün elinde böylesi büyük yatırımları finanse edebilecek düzeyde sermaye birikimi yoktu. Evvelâ Yedikule ile Küçük Çekmece arasındaki, yaklaşık 130 kilometre uzunluğundaki saha bir nevi sanayi parkı olarak seçildi. Osmanlı idarecileri 1843'ten itibaren bölgede büyük bir sınaî ve ziraî üretim kompleksi yaptılar. Bu kapsamda Zeytinburnu'nda demir işleme ve makine imalathanesi, kumaş ve pamuklu çorap üretim tesisi, buradaki fabrikalar için kalifiye eleman yetiştirmek üzere bir teknik okul ve işçilerin ikameti için devrin şartlarına göre muazzam sayılabilecek bir bina inşa edildi. Bakırköy'de, mevcut baruthaneye ilaveten, bir iplik bükme, dokuma ve pamuklu basma fabrikası, demir atölyesi ve küçük bir tersane yapıldı. Yeşilköy'de Fransız örneklerine

dayanan büyük bir model çiftlik ve ziraatçı yetiştirmek üzere bir okul kuruldu. Büyük İstanbul kompleksi batıda Küçükçekmece'deki baruthane, doğuda ise Yedikule'deki tuzla ile sınırlanmaktaydı. Bütün bu sanayileşme hamlesi tek bir yönetimin idaresi altında toplandı.

Merkezî sanayi komitesi taşrada da sanayileşme gayretlerine yöneldi. İzmit'te bir tekstil fabrikası, Hereke'de bir pamuklu dokuma fabrikası kuruldu. Kısa bir zaman sonra Hereke'deki tesis, ipekli üreten bir merkeze dönüştürüldü. Sanayi tesislerinin hammadde ihtiyacının temini için de bazı faaliyetlere girişildi. Yabancı uzmanlardan istifadeyle yeni maden kaynakları aranmaya başlandı ve hem yeni hem de mevcut maden ocakları sanayi makineleriyle donatıldı. Bursa'daki dokuma sanayiine hammadde temin etmek üzere bölgede bir çiftlik kuruldu ve buraya 15 bin merinos koyunu yerleştirildi. Yeşilköy'deki çiftliğe Amerikalı bir tarım uzmanın rehberliğinde pamuk ekildi, çırçır makineleri getirtildi. Bu uzman, Amerika'daki azadlı kölelerinden bazılarını İstanbul'a getirtip, çiftlikte istihdam etti. 1850'de Hereke ipekli sanayiine malzeme temin etmek için Bursa'da İtalyan tipi buharlı ipek makaralarıyla donatılmış büyük bir fabrika yapıldı.

Yapılan bütün gayretlere rağmen sanayileşme hamlesi, bir takım dâhilî ve haricî faktörlerin etkisiyle, istenilen neticeyi vermedi. Önemli meselelerden biri, makinelerin hemen tamamının Avrupa'dan ithal edilmesiydi. Bunların bir kısmı kullanılamayacak kadar eskiyken, bir kısmı da henüz Avrupa'da dahi denenmemiş makinelerdi. Makinelerin yanısıra bunları kullanacak kalifiye insanların da ithal edilmesi gerekmekteydi ki, kendilerine hayli yüksek ücretler ödenen bu kimseler fabrikaların işletme maliyetlerini arttırdı. Bir diğer mesele üretilen mallar için imparatorluk dâhilinde yeterli pazarın oluşturulamama-sıydı. Devlet gazete ilânlarıyla halkı yerli ürünleri kullanmaya teşvik etmeye çalıştıysa da bu yeterli olmadı.

1850'lere doğru imalathanelerin üretimlerinde ciddi düşüşler görülmeye başlandı. Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla devletin varlığı tehlikeye girince sanayileşme faaliyetleri ikinci plana düştü. Teknik ve iktisadî faktörlerin yanısıra bazı beklenmedik felaketler de Osmanlı sanayileşmesinin yarıda kalmasına sebep oldu. Meselâ, 1848'de Küçükçekmece'deki barut imalathanesi infilak etti. 1850'ye doğru Yeşilköy'deki model çiftlikte üretilen pamuklar çırçırsızlık yüzünden telef oldu ve fidanlar susuzluktan

kurudu. 1855'teki bir depremde Bursa'daki ipek makara fabrikası yıkıldı. Merinos koyunu çiftliği projesi, kötü yönetim, hırsızlık ve hastalık gibi sebeplerle hüsranla neticelendi. Ayrıca hammaddelerin zamanında yerine yetiştirilememesi, bazı mühendislerin ümitsizliğe kapılarak ülkelerine geri dönmesi, Avrupalı kalifiye elemanlarla Osmanlı tebaası vasıfsız işçiler arasındaki gizli gerilim sanayileşmenin yarıda kalmasının diğer sebepleri arasındadır.

Bir merkezî idarenin yanısıra çeşitli komiteler tarafından da yönlendirilen ve hükümetin sanayileşme programının bir parçası olduğu anlaşılan çok sayıdaki sanayi tesisi, Osmanlı idarecilerinin, Batı'nın iktisadî tehdidini idrak edip, buna karşı tedbir almaya çalışmalarının ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu sanayileşme hareketi genel manada tam bir başarıya ulaşamasa da, özelde bu dönemde inşa edilen bazı fabrikalar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında da üretimlerine devam etmişlerdir.

Soru 11: Tanzimat'ta askerlik alanında ne tür gelişmeler yaşandı?

Askerî alanda Tanzimat reformları II. Mahmud'un bıraktığı yerden devam etti. Askerlik hizmetinin vatanî bir vazife olduğu ilân edildi ve mecburî askerliğe yönelik adımlar atıldı. Her bölgeden, nüfusun miktarı ölçüsünde, kura usûlüyle asker toplanması kararlaştırıldı. Askere alma yaşı 20 olarak tespit edildi. Her aileden tek bir kişinin askere çağrılması, tek çocuğu olan ailelerin bu hizmetten muaf tutulması ilkesi benimsendi.

1843'te ilân edilen bir kanunnâme ile askerî örgütlenmenin zarureti ve bu konuda yapılacak düzenlemeler tespit edildi. Kanunnameye göre muvazzaf askerlik süresi beş yıl olacak, bu süre sonrası terhis edilenler yedi sene redif kabul edilecekti. Redifler her yıl bulundukları kazalarda yeni harp teknikleri ve silahları hususunda eğitim görecekti. Kara ordusu şu birimlere ayrıldı:

1. Hassa Ordusu (1. Ordu): Merkezi Üsküdar'da olup, ilgi alanı Güneybatı Anadolu'ydu.
2. Dersaadet Ordusu (2. Ordu): Merkezi İstanbul'daydı.
3. Rumeli Ordusu (3. Ordu): Merkezi Manastır olup ilgi alanı bütün Rumeli'yi kapsamaktaydı.
4. Anadolu Ordusu (4. Ordu): Merkezi Sivas olup, ilgi alanı Anadolu'ydu.

5. Arabistan Ordusu (5. Ordu): Merkezi Şam olup, ilgi alanı Suriye ve Arabistan'dı.
6. Irak ve Hicaz Ordusu (6. Ordu): 1848'de merkezi Bağdat olmak üzere kuruldu.

1847'de gayrimüslimlerin de orduda istihdam edilmeleri ve albay rütbesine kadar yükselebilmeleri kararlaştırıldı. Cizye vergisi kaldırıldı. Osmanlı idarecileri bu sayede, Batılı devletlerin her fırsatta Müslümanlar'la gayrimüslimler arasında eşitliğin sağlanamadığını iddia edip, bunun en büyük delili olarak da cizye vergisini göstermelerini ve bu bahane ile imparatorluğun içişlerine müdahale etmelerini önlemek istediler. Ancak gayrimüslimlerin askerlik yapmaya hiç de hevesli olmadıkları kısa sürede anlaşılınca bu son kararlardan vazgeçildi. Batılı devletler, Osmanlı gayrimüslimlerinin askere kabulü hususundaki ısrarlarını sürdürünce, konu 1856'daki Islahat Fermanı'nda tekrar gündeme geldi. Gayrimüslimler bu defa da askere gitmeye yanaşmadı. Nihayet askere gitmeyi reddeden cizye mükellefi gayrimüslimlerin, bedel-i askerlik vergisini ödemeleri şartıyla bu hizmetten muaf tutulmaları kararlaştırıldı.

Sultan Abdülaziz, Osmanlı ordusunun teçhizat, teknik ve eğitim açısından Avrupa orduları ile boy ölçüşebilecek konuma gelmesi için büyük gayret gösterdi. Avrupa gezisi kapsamında Londra'ya da uğrayan ve İngiliz donanmasına hayran kalan padişahın özel ilgisi sayesinde Osmanlı deniz kuvvetleri büyük gelişme sağladı. 1867'de Bahriye Nezâreti kuruldu. İngiltere'den satın alınan zırhlı harp gemileriyle Osmanlı donanması dünyanın en güçlü donanmalarından biri hâline geldi. 1869'da Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın yönlendirmeleriyle askerî yapılanma yeniden ele alındı. Askerlik vazifesi, dört yıllık nizamiye, bir yıllık redif ve sekiz yıllık mustahfızlık olmak üzere toplam 13 yıllık hizmet hâline getirildi. Seraskerlik makamının yanısıra Harbiye Nezâreti kuruldu.
Terfi sistemi yeniden düzenlendi. Ancak bu düzenlemelerin meyvesinin tam alınacağı sırada çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ordunun büyük kayıplara uğramasına sebep oldu.

Soru 12: Tanzimat döneminde eğitim ve bilim alanındaki gelişmeler nelerdir?

II. Mahmud, 1824'te yayınladığı Talim-i Sıbyan fermanıyla sıbyan mektepleri konusunda bazı düzenlemeler yaptı. İstanbul'da geçerli olmak üzere, çocukların ergenlik çağına kadar okula gönderilmeleri mecburî tutuldu. II. Mahmud'un saltanatının sonlarında teşkil edilen Meclis-i Umûr-ı Nafia yeni bir eğitim sisteminin kurulması hususunda bazı önemli icraatlarda bulundu. Meclis'in çalışmaları sonucunda Selâtin-i İzam Mektebi ismiyle geleneksel mahalle mekteplerinin üstünde ve onlardan farklı usullerde eğitim veren yeni okullar açıldı. 1838'de ilköğretimle ilgili eğitim işlerini planlamak üzere, Evkaf Nezâreti bünyesinde, bir müdürlük statüsünde Mekâtib-i Rüşdiye Nezâreti kuruldu. Aynı yıl memur yetiştirmek üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye ismiyle rüşdiye seviyesinde bir okul açıldı. Kısa bir süre sonra bu okul iki ayrı şubeye ayrıldı. Tanzimat'ın güçlü şahsiyetlerinden Ahmed Cevdet Paşa bu ilk düzenlemeleri, eğitimin ilk kademesini göz ardı ettiği, bunun bir binanın inşasına orta kattan başlamaya benzediğini söyleyerek tenkit eder.

Tanzimat Fermanı'nda eğitim konusunda tek bir kelime dahi edilmemesine rağmen, yapılan ve yapılacak ıslahatı benimseyecek ve yönlendirecek insanların ancak eğitime ağırlık verilmesiyle yetiştirilebileceği anlaşılmış ve bu husus 1846'da Sultan Abdülmecid tarafından Meclis-i Vâlâ'da sert bir dille ifade edilmişti.

Eğitim konusundaki ilk teşebbüs 1845'te Meclis-i Muvakkat'ın kurulmasıydı. Islahatın ruhuna uygun olarak gerekli eğitim planlarını yapmak üzere kurulan bu meclis ilk olarak mahalle mekteplerinin yeniden düzenlenmesi meselesiyle ilgilendi. 1846'da Meclis-i Maarif-i Umûmiye'nin ve Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulmasıyla eğitim meselesi daha ayrıntılı bir şekilde tekrar ele alındı. Sıbyan mektebleri bu nezâretin yetkisi dışında bırakılmasına karşılık, orta dereceli okul olarak planlanan rüşdiyelerin açılmasına büyük önem verildi. İlk rüşdiye denemesinden başarılı neticeler alınınca yenilerinin açılmasına hız verildi. 1869'a kadar İstanbul'da 12-13, taşrada da 87 civarında rüşdiye açıldı. Bir diğer önemli gelişme de 1848'de İstanbul'da Darülmuallimîn adıyla bir öğretmen okulunun açılmasıydı. Benzer bir okul ancak 1868'de Darülmuallimîn-i Sıbyan ismiyle, ilköğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmek üzere açılabildi.

1857'de hükümette bir nâzırla temsil edilecek Maarif-i Umûmiye Nezâreti kuruldu. Bu nezâret Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye dışındaki bütün

okulların yönetim ve denetiminden mesuldü. Müslim ve gayrimüslimlerin sıbyan mekteplerinde ayrı, diğer okullarda ise karma olarak eğitim görmesi kararlaştırıldı. Sıbyan mekteblerinin ıslahı çalışmaları doğrultusunda 1863'te İstanbul'da 33 okul tespit edilerek, buralarda yeni usullerde eğitim verilmeye başlandı. Hocalara maaş bağlandı, ilköğretim parasız hale getirildi. 1864'te eğitimle ilgili mevcut meclisler kaldırılarak, yeni bir danışma kurulu olarak iki şubeden oluşan Maarif-i Umûmiye Heyeti kuruldu. 1868'de Fransız modelinde açılan ve Fransızca eğitim vermesi kararlaştırılan Galatasaray Sultanîsi, Tanzimat'ın Osmanlılık fikrinin en canlı yansımasıdır. Bütün gayretlere rağmen parasızlık ve yetişmiş hoca eksikliği eğitim konusundaki çalışmaların arzu edilen seviyeye gelmesini ve imparatorluğun tüm bölgelerine yayılmasını engellemiştir.

Tanzimat döneminde eğitim alanında en köklü adım 1869'daki Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle atılabildi. Fransız eğitim sisteminden istifadeyle hazırlanan bu nizamnâme, Tanzimat ve sonrasında eğitim hayatına hem teşkilat hem de felsefe yönünde yeni bir istikamet verdi. Nizamnâmede belirtildiği gibi, 1870'lerden itibaren sıbyan mektepleri yeniden düzenlendi, 1875'te rüşdiyelerle yüksek okul arasında yeni bir kademe olarak ilk idadî açıldı, rüşdiyelerin tesisine hız verildi. Gariptir ki 1869 nizamnâmesi medreseler hakkında tek bir kelime ihtiva etmemektedir. Nizamnâmede yeni bir öğretmen okulunun açılacağı belirtilip, bu okulun idarî teşkilatı ve müfredatı tespit edilmekle birlikte, bu vaat ancak 1874'te, nizamnâmede öngörülenden biraz daha farklı bir yapılanmaya sahip olarak, İstanbul Darülmuallimîni'nin açılmasıyla gerçekleştirilebildi. Kız öğretmen okulu açılması yönündeki vaat ise 1870'te Darülmuallimât'ın teşkiliyle hayat buldu.

Tanzimat döneminde bilimin müesseseleşmesi yönünde bazı ciddi adımların atıldığı görülmektedir. İstanbul'daki Avrupalı müsteşriklerin başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Doğu ülkeleri hakkında incelemeler yapmak üzere 1853'te kurdukları İstanbul Şark Cemiyeti, bu dönemdeki ilmî cemiyetlerin bilinen ilk örneğidir. Osmanlı aydınları tarafından kurulan ilk cemiyet 1861'de faaliyetlerine başlayan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'dir. Cemiyet mensupları çalışmalarını Mecmua-i Fünûn adlı dergide yayınladılar. Ekmeleddin İhsanoğlu, bu cemiyetin, bazı yazarların iddia ettikleri gibi Batı'daki ilim akademileri ile mukayese

edilemeyeceğini, cemiyetin ilmî araştırmayı hedef almadığını, Batı bilimini okuyucularına metafizik bir anlayışla her derde devâ olarak sunduğunu söyler. 1865'te tıbbiyeliler tarafından kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye, Osmanlı aydınlarının cemiyetleşme konusundaki en önemli teşebbüsüydü. Cemiyet, Fransızca olan tıp eğitiminin Türkçe olarak yapılmasını sağladığı gibi, 1873'te ilk Türkçe modern tıp lugati Lugat-i Tıbbiye'yi yayınladı.

Bu dönemin en ilginç teşebbüslerinden birisi de Dârülfünûn adıyla bir yüksek öğretim kurumunun açılması kararıdır. Dârülfünûn fikri ilk Muvakkat Maarif Meclisi'nin raporları doğrultusunda Meclis-i Vâlâ'da hazırlanan Şubat 1846 tarihli bir mazbatada dillendirildi ve kuruluş amacı memur yetiştirmek olarak tespit edildi. Temmuz 1846'da hazırlanan bir başka mazbatada daimî bir Maarif Meclisi'nin teşkili ve Dârülfünûn'un bu meclis tarafından kurulması kararlaştırıldı. Bu mazbatada Dârülfünûn'da bütün ilim ve fenlerin öğretilmesi, öğrencilerin masraflarının devletçe karşılanması benimsendi. Kasım'da Dârülfünûn binasının yapımı başladı. Meclis bir taraftan bu konudaki çalışmalarını sürdürürken bir taraftan da 1851'de Dârülfünûn'da okutulacak kitapları hazırlamak üzere Encümen-i Dâniş adlı bir müessese kurdu. Encümen-i Dâniş, ilk açılışında kırk dâhilî ve otuz üç yerli ve yabancı haricî üyeden oluşmasına rağmen fazla bir iş yapamadı. 1863'te hâlâ inşaat hâlinde olan Dârülfünûn binasında Kimyager Derviş Paşa'nın konuşmasıyla halka açık konferanslar şeklinde serbest dersler başladı ve iki yıl muntazam devam etti. 1865'te tamamlanan Dârülfünûn binasının Maliye Nezâreti'ne devredilmesi üzerine yeni bir bina yapımına başlandı. Dârülfünûn dersleri Çemberlitaş'taki Nuri Paşa konağına taşındı. 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde Dârülfünûn konusu geniş bir şekilde ele alındı. Aynı yılın Mart'ında yeni Dârülfünûn binası tamamlandı, Ekim'de sınavlar yapıldı. Nihayet Şubat 1870'te Dârülfünûn açıldı. Buradaki dersler 1870-1873 arasında kesintisiz olarak sürdü. Ancak bundan sonra eğitimin devam edip etmediği hâlâ tespit edilememiştir. 1876'dan sonraki devlet salnâmelerinde, Galatasaray Sultanîsi bünyesinde faaliyet gösteren üç yüksek mektep Dârülfünûn ismiyle anılmaktadır. Dârülfünûn kurma konusundaki üçüncü ve başarılı girişim 1900'da İstanbul'da gerçekleştirilebildi.

Soru 13: Tanzimat'ın muhalifleri Yeni Osmanlılar ne istiyorlardı?

XIX. yüzyılda devletin günden güne kötüye giden gidişatı devlet adamlarını ve "aydınları" mevcut müesseselerde ıslahat fikrinden yenileşme fikrine sevk etti. Bu yenileşmede model Batı idi. Bu asır imparatorlukta yoğun bir batılılaşma faaliyetlerinin yaşandığı bir dönemdi ve İlber Ortaylı'nın dediği gibi "imparatorluğun en uzun yüzyılı" oldu.

Dertlere deva olarak sunulan Tanzimat icraatları kötü gidişatı tersine çevirip, özlenen baharı getiremedi. Bu fermanın gayrimüslimlerle ilgili hükümlerini daha da derinleştiren yeni bir fermandan başka bir şey olmayan Islahat Fermanı'nın zamanla gerek gayrimüslimler gerekse Batılı devletlerce suistimâle uğratılması, Müslümanlar'ın kendilerini aslî vatanlarında gün be gün ikinci sınıf vatandaş hissetmelerine ve Tanzimat anlayışını sorgulamaya başlamalarına sebep oldu. Tanzimatçılara ilk tepki, 1859'daki teşebbüs aşamasında kalan Kuleli Vak'ası'ydı. Ancak bu tepki, batılılaşma adına değil, Müslümanlar'ın içinde bulundukları kötü durum sebebiyle gelmişti.

Tanzimatçıların icraatlarına karşı bir diğer muhalif hareket, 1865'te Meslek ya da Mesleknâme adlı gizli cemiyetin teşekkülüydü. Meslek mensupları, iktidara karşı bir darbe yapmak istediler, ancak Ayetullah Bey'in ihbarı üzerine yakalandılar. Adamları, cemiyetin elebaşları olan Sağır Ahmed Beyoğlu Mehmed, Nuri ve Reşad beyleri Avrupa'ya kaçırmayı başardılar. Meslek Cemiyeti'nin, Yeni Osmanlılar hareketinin ilk nüvesini teşkil ettiği yolundaki iddiaların doğru olmadığı artık anlaşılmıştır.

Tanzimatçıların önerdiği batılılaşma tarzı ve anlayışı konusundaki ilk güçlü tepki Yeni Osmanlılar'dan geldi. Yeni Osmanlılar hareketi mensupları genelde II. Mahmud devrinde açılan Batı tarzı okullarda eğitim gören, az çok Batı'yı tanıyan kimselerdi. Daha sonraları bu harekette aktif şekilde yer alacak olan Ali Suavî ve sonraları paşa sıfatıyla anılacak Ziya Bey Muhbir Gazetesi'nde, Namık Kemal ise Tasvir-i Efkâr'da bir süredir hükümeti imâ yollu tenkitler yapmaktaydılar. Bu tenkitlerden rahatsız olan Bâbıâli muhalefetin sesini kesmek için Muhbir'i kapatıp, Ali Suavî'yi Kastamonu'ya sürdüğü gibi, Ziya Bey'i Kıbrıs mutasarrıflığı, Namık Kemal'i de Erzurum vali muavinliği memuriyet-leriyle İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Ali Suavî Kastamonu'ya gitti, fakat Namık Kemal ve

Ziya Bey yeni memuriyet mahallerine gitmemek için türlü bahanelerle İstanbul'da vakit geçirmeye başladılar.

Tam bu esnada Mustafa Fazıl Paşa'nın onları Avrupa'ya davet etmesi olayların seyrini değiştirdi. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi olan ve muazzam serveti göz kamaştıran Mustafa Fazıl Paşa, Osmanlı bürokrasinin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra, en son Osmanlı maliyesini düzene sokmak gayesiyle kurulan Meclis-i Hazâin reisliğine getirilmiş, ancak yalnızca bir yıl sonra vazifesinden azl ve Avrupa'ya sürgün edilmişti. Paşa, gerek Mısır'daki veraset hakkından mahrum edilmesini gerekse bu sürgün hadisesini bir türlü kabullenememiş ve bunun müsebbibi olarak da Bâbıâli'yi, özellikle de siyasî iktidarı ellerinde tutan Âli ve Fuad Paşaları görmüştü. Sürgün günlerinde Paris'e yerleşip, buradan Âli ve Fuad Paşaların şahsında Tanzimat uygulamalarına karşı şiddetli bir propagandaya girişti. Paris'ten Sultan Abdülaziz'e gönderdiği tartışmalı bir mektupta bazı radikal yenilikler istemekte ve padişahın etrafındakileri "cahiller ve hainler" olarak nitelendirmekteydi. Paşa, kendi propagandasını güçlendirmek adına, Bâbıâli'ye muhalefet eden herkese iktisadî destek sağlamaktan da geri kalmadı.

Osmanlı muhalefetini Avrupa'ya taşıyan Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavî, Agâh Efendi, Meslek grubunun firarî liderleri Sağır Ahmed Beyoğlu Mehmed Bey, Reşad Bey ve Nuri Bey Paris'te bir araya geldiler. Kısa bir süre sonra bunlara Paris'teki Osmanlı Okulu'nun müdürü Hüseyin Vasfi Paşa da katıldı. Mustafa Fazıl Paşa'nın davet ve desteğiyle Paris'te buluşan Osmanlı muhalifleri, Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubu ve De Courrier de Orient Gazetesi'ndeki yayınlanan tercümesinde "Jeune Turc" tabiri kullanılmış ve bu da Yeni Osmanlılar şeklinde çevrilmesi üzerine bu ismi benimsediler.

Paşa'nın, Yeni Osmanlılar'ın dinamizmine ve muhalif kalemlerine, Yeni Osmanlılar'ın ise Paşa'nın maddî desteğine ihtiyaçları vardı ve bu karşılıklı çıkara dayalı ilişki bir süre devam etti. Fakat Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisi sırasında yaşanan gelişmeler, Yeni Osmanlılar için sıkıntılı bir geleceğin yaklaşmakta olduğunun habercisiydi. Mustafa Fazıl Paşa, padişahın Paris'i ziyareti münasebetiyle düzenlenen dillere destan karşılama töreninde bizzat hazır bulundu. Kısa bir süre sonra Paşa ile Osmanlı hükümeti arasındaki buzlar erimeye başladı. Padişahla görüşme fırsatı bulan

Mustafa Fazıl Paşa, ondan yurda dönme izni aldı. Mustafa Fazıl Paşa, İstanbul’a dönerken ne olur ne olmaz düşüncesiyle elindeki muhalif güçle irtibatını sürdürecek tedbirler almayı ihmal etmedi. Padişahı uğurlamak için Peşte’ye gittiği sırada, bundan sonra takip edeceği hareket tarzını ve kendisinden sonra gençlerin Avrupa’daki durumunu görüşmek üzere Ağustos 1867’de Yeni Osmanlılar mensuplarıyla bir toplantı yaptı. Bu toplantı sonrasında, Yeni Osmanlılar’ın hukukî manada bir cemiyet tarzında kuruldukları, toplantıya katılan Polonyalı ve Macar ihtilâlcilerinin yönlenmeleriyle hazırlanan bir tüzükte cemiyetin amaç ve faaliyetlerinin tespit ve imza edildiği hususundaki iddialar hâlâ kati belgelerle ispat edilememiştir.

Fransa hükümetinin Sultan Abdülaziz’e şirin görünmek adına Yeni Osmanlılar’dan derhal ülkeyi terketmelerini istemesi, cemiyet mensuplarını sığınacak başka bir ülke aramak zorunda bıraktı. Osmanlı muhalefeti ikinci bir sürgünle bu defa Londra’ya taşındı. Ali Suavî Londra’da Muhbir Gazetesi’ni yayınlamaya başladı. Kendilerine danışmadan hareket eden Ali Suavî ile araları açılan diğer Yeni Osmanlılar, Mustafa Fazıl Paşa’nın desteğiyle 29 Haziran 1868’de Hürriyet’i çıkarttılar. Bu yeni gazetenin başında uzun süre Namık Kemal ile Ziya Bey bulundu. Mustafa Fazıl Paşa daha sonraları Ali Suavî’yi kontrol altında tutmak için para musluklarını kıstı, başaramayınca da maddî yardımı tamamen kesti. Bunun üzerine Muhbir 50. sayısında kapandı. Ali Suavî Yeni Osmanlılar grubundan ayrıldı. Mustafa Fazıl Paşa ise 1869’da Meclis-i Âli azalığına getirilince, Yeni Osmanlılar’la ilişkisi adeta kopma noktasına geldi.

1869’dan sonra Yeni Osmanlılar arasında büyük çatlaklar oluşmaya başladı. İlk olarak, amaçlarına ulaşmak için sadece kalemin yeterli olmayacağını, bir an önce eyleme geçilmesi gerektiğini savunan Sağır Ahmed Beyoğlu Mehmed gruptan ayrıldı ve Hüseyin Vasfi Paşa ile Cenevre’de dört sayı sürecek İnkılâp Gazetesi’ni çıkarmaya başladı. Kısa bir süre sonra Kânipaşazâde Rıfat Bey, Namık Kemal haricindeki bütün arkadaşlarını şahsî menfaatler peşinde koşmakla suçlayıp, Yeni Osmanlılar hareketinden koptu. Bu arada özel sekreteri Sakakini aracılıyla hâlâ Yeni Osmanlılar’la ilişkisini sürdüren Mustafa Fazıl Paşa’nın Meclis-i Âli azalığına getirilmesi ve İstanbul’da Mısır Hidivi İsmail Paşa aleyhtarı bir rüzgâr esmeye başlaması üzerine Âli Paşa ile iyi geçinmeye başlamıştı.

Bâbıâli'nin gönlünü hoş tutmayı kendi çıkarlarına uygun bulan Mustafa Fazıl Paşa, Namık Kemal'den Hürriyet'in yayınlanmasına bir süre ara verilmesini istedi. Namık Kemal'in bu teklifi kabul edip, Hürriyetin 64. sayısından itibaren gazetenin yazarlığından ayrılması, grubun son ve en güçlü halkasının da parçalanmasına sebebiyet verdi.

Ziya Bey, Hidiv İsmail Paşa'nın adamları vasıtasıyla yaptığı maddî yardım teklifini kabul edip, Hürriyet'i yayınlamaya devam etti. Ziya Bey, Mustafa Fazıl Paşa'dan öc almaya girişti. Hürriyet bu sefer Mısır yönetimini destekleyen yazılar yayınlamaya başladı. Fakat Ali Suavî'nin Hürriyet'te Sadrazam Âli Paşa aleyhinde çok sert bir yazı kaleme alması, Ziya Beyin başını belaya soktu.
İngiliz hükümeti, muhtemelen Âli Paşa'nın müdahalesiyle, bu tür yazıların İngiltere'de yasak olduğunu belirtip, Hürriyet'i kapattı ve Ziya Bey'i mahkemeye verdi. Ziya Bey, avukatının tavsiyesine uyup, İsviçre'ye gitti. Burada bir süre daha büyük zorluklarla Hürriyet'i yayınlamayı sürdürdüyse de 100. sayısında gazeteyi kapatmak zorunda kaldı.

1870'de ise Yeni Osmanlılar hareketi tamamen dağıldı. Önce Namık Kemal, Agâh Efendi ve Hüseyin Vasfî İstanbul'a döndü. Ziya Bey en büyük düşmanı Sadrazam Âli Paşa'nın 1871'de ölmesi ve çıkartılan genel aftan istifadeyle yurda geldi. 1874'te Mehmed Bey, iki yıl sonra da Ali Suavî avdet etti.

Namık Kemal, Reşad ve Nuri beyler İstanbul'da İbret Gazetesi'ni çıkartmaya başladılar. Yeni Osmanlılar hareketi mensuplarından bazıları siyasal bir örgüt sıfatıyla değil, ancak ferdî olarak 1876 Kanun-ı Esâsi'sinin hazırlanmasında görev aldılar. 1876'dan sonra ise eski cemiyet mensupları dağınık halde ve birçoğu hayatlarını çeşitli devlet memuriyetlerinde geçirerek yaşadılar.

Yeni Osmanlılar'ın, bütün faaliyetleri müddetince bir grup şuuruyla hareket ettiklerini ve hatta bir grup olduklarını söylemek zordur. Bu harekete katılan şahsiyetlerin üzerinde anlaştıkları tek şey, Âli Paşa düşmanlığıydı. Onlara göre Tanzimat, imparatorluğu içine düştüğü bataktan kurtarmak için sağlam, ama mevcut haliyle yetersiz bir ipti. Nitekim bu ip şimdi, bütün kontrol mekanizmalarına hükmeden ve zaman zaman padişahı dahi devre dışı bırakarak ülkeyi diledikleri gibi yöneten bürokrat sınıfının, bilhassa da bu sınıfın lideri Âli Paşa ile Fuad Paşa'nın ellerinde milletin

gırtlağına dolanmış bir cellât sicimi hâline gelmişti. Cellâdın sicimini milletin boğazından çıkaracak tek güç ise Batı tarzında kurulacak meşrutî bir monarşi idi. İnkılâp Gazetesi'ndeki birkaç yazı dışında, Yeni Osmanlılar'ın kaleminden bizzat padişahı ve padişahlık sistemini eleştiren yazı çıkmadı. Yeni Osmanlılar, meselelere daha ziyade İslâmî bir bakış açısıyla eğilmişlerdir. Onlar "usûl-i meşveret" isterken delillerini "Asr-ı Saadet"e dayandırdılar. Namık Kemal, Hürriyet'teki bir yazısında bu dönemin "cumhuriyet" olduğunu, Suavî ise Ulûm'daki bir yazısında bu dönemde demokrasinin yaşandığını yazdı. Onların anayasa hukuku hakkındaki düşünceleri de İslâmî anlayışın yeniden düzenlenmesinden ibaretti.

Yeni Osmanlılar, gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında sürdürdükleri yazı hayatlarıyla Türk toplumunda siyasî ve içtimaî tefekkürün öncüsü oldular. Onların ortaya attıkları ve işledikleri birçok kavram Osmanlı devlet ve toplumunun şekillenmesinde önemli roller üstlendi.

Soru 14: Tanzimat'ın uygulanmasına ne gibi tepkiler geldi?

Tanzimat Fermanı, geleneksel yapıda ciddi değişimlerin yapılacağının resmen ilân edilmesiydi. Her değişim gibi bu değişimin de idarî ve içtimaî bünyede sancılara, yer yer sarsıntılara gebe olması kaçınılmazdı ve öyle oldu.

Özellikle ilk yıllarda Tanzimat'ın bir düşünce, bir vaat hâlinden, yaşanan hayatı yönlendiren bir hakikat, bir fiiliyat hâline getirilmesi hususunda bu gerçekleştirecek kalifiye eleman eksikliği yüzünden büyük sıkıntılar yaşandı. Tanzimatçıların, yalnızca İstanbul'un emirlerini uygulayacak birer memur durumuna sokmak istediği vali ve müşirlerin bazıları bu yeni sürece intibak etmekte zorlandılar. Fermanın uygulanmaya konulduğu ilk yıllarda birçok vali ve müşir ya Tanzimat'ı uygulamada yetersiz kaldığı gerekçesiyle birkaç ay içinde mevkiini kaybetti, ya da eski alışkanlıklarını sürdürüp, halktan fazla vergi toplama, angarya, rüşvet, zimmetine para geçirme gibi suçlarla yargılandı.

Bazı eyaletlerin sınırlarının Tanzimat'la birlikte yeniden tespit edilmesi süreci, kimi durumlarda devletin başını ağrıttı. Mesela Cizre ve Midyat'ın Diyarbakır'a mı yoksa Musul'a mı bağlanacağı meselesi bölgede büyük bir isyanın çıkmasına sebep oldu. Cizre ve Midyat'ın idaresinde yıllarca söz

sahibi olmuş köklü bir aileden gelen Bedirhan Bey, Musul Valisi Mehmed Bey'in bu iki merkezin Musul'a bağlanması yönündeki baskılarına karşı çıktı. Ancak İstanbul hükümeti Mehmed Bey'in arzusuna uyunca, bölge halkının da desteğiyle isyan çıkarttı.

Bedirhan Bey'in akrabalarından bazıları da Van'da isyan ederek, Tanzimat'ın vergi düzenlemelerinin hayata geçirilmesini önlediler. Tam da bu esnada Hakkari'deki Nesturîler vergi vermeyi reddedip, Bedirhan Bey'e baş kaldırdılar. Bedirhan Bey, Nesturîleri tenkil edince, bunların bir kısmı Musul'a kaçtılar. Musul'daki İngiliz konsolosu, meseleyi abartılı bir şekilde İstanbul'a intikal ettirdi. Bu gelişme üzerine Sultan Abdülmecid, Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa'yı Bedirhan Bey'i tenkille görevlendirdi. Bedirhan Bey mağlup edildikten sonra İstanbul'a getirildi. Daha sonra da Girit'e sürüldü. Cizre kaymakamlığına tayin edilen Mustafa Bey, bölgede Tanzimat'ı uygulamakla görevlendirildi. Fakat kısa bir süre sonra Cizre halkından İstanbul'a yeni kaymakamın kendi cebini doldurduğu yönünde şikâyetler geldi. Mustafa Bey azledilip, yargılandı. Onun yerine geçenler, özellikle bölgedeki konar-göçerleri denetim altına almak, bunları yerleşik düzene geçirmek noktasında büyük sorunlarla karşılaştılar.

Tanzimat'la ilân edilen yeni askerlik anlayış ve uygulaması imparatorluğun geniş coğrafyasında, halk nezdinde bazı muhalif cereyanlar doğurdu. Halep'te, Bosna ve Hersek'te, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kimi aileler çocuklarının mecburî askerlik hizmetiyle mükellef tutulmasına karşı çıktılar. Bazı aşiretler, bu konuda daha da ısrarcı davranarak resmî kuvvetlerle çatışmaya girmekten çekinmediler. Asker temininde zorlanan devlet, zaman zaman kendine sadık bir aşiret kuvvetini bir diğer asi aşirete karşı kullandı. Bazı bölgelerde başıbozuk ismiyle gönüllü birlikler teşkil edildi. Yeterli alt yapının kurulamaması yüzünden, askere gideceklerin tespiti, silâh altına alınanların beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlarının temini ve bunların yeni bir anlayışla komuta edilmesi ve eğitilmesi gibi meselelerde zaman zaman keşmekeşe varan sorunlar yaşandı. 1841'de deniz yoluyla Sayda'ya gönderilen askerler isyan ve firar ettiler. İmparatorluğun gayrimüslim tebaasının askerlikle mükellef tutulması meselesi ise Tanzimatçıları yıllarca uğraştıran bir mesele oldu ve ancak İttihad ve Terakki'nin iktidarı döneminde gerçekleştirilebildi.

1844’te Zaptiye Teşkilâtı’nın kurulması ve timar topraklarının bu yeni teşkilata devredilerek timarlı sipahilerin tasfiyesi, Tanzimatçıları uzun süre uğraştırdı. Merkezî hükümet, her bölgedeki timarlı sipahilerin miktarının ve bunların tasarrufundaki timar gelirlerinin tespit edilerek, timarlı sipahilerden dileyenlerin gelirlerine uygun olarak orduda ya da zaptiye teşkilatında istihdam edilmesini, bunu kabul etmeyenlerin ise bedel karşılığında bu arazileri hükümete devretmelerini kararlaştırdı. Ancak uzun süredir hazine topraklarını timar adı altında ve çoğu kez devlete karşı bir hizmette bulunmaksızın tasarruf eden birçok kimse bu gelirlerinden vazgeçmeye yanaşmadı. Bazı bölgelerde bu yüzden ayaklanmalar çıktı. Mesele ancak 1858 Arazi Kanunnâmesi ile halledilebildi.

İmparatorlukta yeni bir ahenk oluşturmayı hedefleyen Tanzimat, bir bakıma dinler ve de cemaatler arasındaki mevcut düzenin bozulmasına sebebiyet vererek çeşitli hoşnutsuzlukların çıkmasına neden oldu. Müslümanlar, gayrimüslimlerin hukukî planda kendileriyle bir tutulmasından, iktisadî manada ise kendilerinden çok daha üstün bir konum kazanmalarından rahatsız oldular. Müslümanlar’ın tepkisi Musevîler’den ziyade, ilk fırsatta devlete ihanet edeceklerini ve yabancı hâmilerine güvenip şımardıklarını düşündükleri Hristiyanlar’a yönelikti. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki küçük bir huzursuzluk kısa sürede kanlı bir çatışmaya dönüşebiliyordu. Lübnan hadiselerinde, Cidde hadiselerinde hep bu dinî gerginlik ön plandaydı.

Tanzimat’ın uygulanmasına yönelik tepkiler, imparatorluğun doğusunda genelde hoşnutsuzluk ya da bir isyanla neticelenirken, batısında ise derhal milliyetçi karakter taşıyan ve Büyük Güçler’in ilgisini çeken daha büyük meseleler hâlinde tezahür etti. Meselâ temelde vergi meselesinden çıkan 1841 tarihli Niş isyanı ile angaryanın sürdürülmesi ve eyalet meclislerinde kendilerine yer verilmemesi gibi sebeplerle çıkan 1850 tarihli Vidin isyanı kısa sürede böyle bir renge büründü ve Bâbıâli’yi endişelendirdi. Balkanlar’daki Hristiyanlar Tanzimat’ın vergi düzenlemeleri, angaryanın yasaklanması, eşitliğin temini gibi konulardaki vaatlerini benimsediler ve Büyük Güçler’in desteğini de arkalarına alarak bunların uygulanmasında sonuna kadar ısrarcı oldular.

Soru 15: Tanzimat ne zaman sona erdi?

Tanzimat'ın ne zaman başladığı tartışmalı olduğu gibi, ne zaman sona erdiği de ihtilaflıdır. Tanzimat; reform sürecinin başlangıcı olarak kabul edilirse, sona erişi imparatorluğun yıkılışına dek gider. Bu konuyu iki farklı açıdan değerlendirmek mümkündür:

1- Temel kıstas değişim ve dönüşüm süreci ise, imparatorluğun mirasını devralan Cumhuriyet döneminde de bu sürecin devam ettiğini öne sürmek abartılı bir yaklaşım olarak değerlendirilmemelidir. 1876'da Kanun-i Esasî'nin ilânı ve Meclis-i Mebusan'ın açılması, hem siyasî zihniyet hem de idarî yapılanma anlamında radikal bir adımdır. Devletin meşrutî bir monarşiye dönüşmesiyle, 1876 ve sonrası Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemdeki reform algılaması ve kapsamı da değişmiştir. Zira Tanzimat ricalini şiddetle tenkit eden yeni muhalif reformcu kuşak, gerek eserleri, gerekse çıkardıkları gazeteler vasıtasıyla yeni bir reform programı ve zihniyeti ortaya koymaya başlamışlardır. Söz konusu muhalif zümre öne sürdüğü yeni programı hayata geçirmek amacıyla, çeşitli örgütlenmelere gitmişlerdir. Artık padişahın mutlak iradesinin yanında, mebuslar ve âyan aracılığıyla formel de olsa halk iradesi temsil edilmeye başlanmıştır.

2- Meseleye reform eksenli olarak bakıldığında; aslında değişen bir şey yoktur. Zira Meşrutiyet Dönemi'nde II. Abdülhamid tarafından gerçekleştirilen reformlar, Tanzimat Fermanı'nı ilân eden Abdülmecid'den çok daha fazladır. Dolayısıyla bu tasnifi, siyasî yapı ile reform zihniyetindeki önemli değişim ve dönüşümler göz önünde bulundurularak yapılan bir izafî bir isimlendirme olarak değerlendirmek en makul yaklaşım olarak görünmektedir. Sonuç olarak bu konuda tarihçilerin genel temayülü Tanzimat Dönemi'nin, Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemlerini içine aldığı ve 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'in ilânıyla sona erdiği şeklindedir.

Soru 16: Mustafa Reşid Paşa kimdir?

Evkaf Ruznamçecisi Mustafa Efendi adlı bir devlet memurunun oğlu olarak 13 Mart 1800'de İstanbul'da doğdu. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ordu kâtibi olarak görev yapan Mustafa Reşid'in gönderdiği raporlara yansıyan kabiliyeti, padişah II. Mahmud'un takdirini kazanınca, kariyer basamaklarını hızla tırmanmaya başladı. Mustafa Reşid, Amedî

Kalemi’ndeyken, İngiltere’nin İstanbul Elçisi Ponsoby ile yakın ilişkide olan Reisülküttâp Pertev Efendi (Paşa)’nin himayesine girdiği tarihten itibaren, İngiliz politikasını benimsemişti.

Temmuz 1834’te Paris’e elçi olarak gönderildi. Elçiliği döneminde II. Mahmud’un tavsiyesine uyarak Fransızca öğrenmeye başladı. Daha sonra 13 Eylül 1836’da Londra elçisi oldu. Elçilikleri döneminde Bâbıâli nezdinde iç ve dış politikada etkili bir duruma geldi. 13 Temmuz 1837’de müşir rütbesi ve paşa ünvanıyla hariciye nazırı oldu.

Mustafa Reşid Paşa geniş kapsamlı bir reform yapmak istiyordu. II. Mahmud’un da desteğiyle, Tanzimat reformlarının alt yapısı şekillendi. Böylece 1826’da askerî alanda başlatılan reform süreci, sivil alanı da kapsayacaktı. Ancak sultanın iktidarının sınırlandırılacağı dedikoduları ve Akif Paşa’nın başını çektiği karşı grubun Mustafa Reşid Paşa aleyhindeki faaliyetleri sonucunda reformlar ertelendi ve Mustafa Reşid Paşa Ağustos 1838’de Londra elçisi olarak İstanbul’dan uzaklaştırıldı.

Ağustos 1839 başlarında II. Mahmud’un ölümü üzerine tahta çıkan Abdülmecid’in cülûsunu tebrik etmek için İstanbul’a döndü. Reşid Paşa, genç padişahı geniş kapsamlı bir reform paketinin derhal yürürlüğe konması konusunda ikna etmeye çalıştı. Sadrazam Hüsrev Paşa da Reşid Paşa’yı tasfiye etmek istedi. Reşid Paşa’yı katlettirmek için padişaha müracaat ettiyse de ret cevabı aldı. Sonunda Mustafa Reşid Paşa’nın gayretleri ve Sultan Abdülmecid’in de onayıyla 3 Kasım 1839’da Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu (Tanzimat Fermanı) ilân edildi.

Mısır meselesinin 15 Temmuz 1840’da Londra Antlaşması’yla çözülmesine rağmen, Reşid Paşa Hariciye Nazırlığı’ndan 31 Mart 1841’de azledilerek Paris elçiliğine tayin edildi. Bu muhaliflerinin bir başarısıydı. 23 Ekim 1845’te tekrar Hariciye nazırı oldu. İstanbul’a dönünce reformlara devam etti.

Damad Said Paşa’nın başını çektiği muhafazakâr kanadın, paşanın cumhuriyet ilân etmek niyetinde olduğu haberlerini yaymaları üzerine Reşid Paşa 27 Nisan 1848’de azledildi. İddialar asılsız çıkınca, 12 Ağustos 1848’de ikinci kez sadârete atandı. Bu dönemde de reformlara devam etti. 1848 ihtilalleri sırasında Türkiye’ye sığınan Macar ve Polonyalıları tüm baskılara rağmen iade etmeyince Fransız ve İngiliz kamuoyunda olumlu bir hava yarattı.

Ocak 1852’de sadâretten azledilerek Meclis-i Vâlâ reisliğine atandı. 4 Mart’ta yeniden sadrazam oldu, ancak dengeler değişince 5 Ağustos’ta azledildi. 13 Mayıs 1853’te üçüncü kez hariciye nazırlığına getirildi. Kırım Savaşı çıkınca, İngiltere ve Fransa ile ittifak sürecinde kilit adam olduğu için, Mustafa Reşid Paşa’nın nüfuzu zirveye çıktı. Dördüncü sadâretinde de reform süreci yeniden ivme kazandı ve idarî mekanizmanın işleyişini kontrol etmek ve reform sürecini yürütmek misyonuyla Meclis-i Âli-i Tanzimat kuruldu.

Reşid Paşa, Tanzimat’ın mimarı olmasına rağmen Islahat Fermanı’nın ilânının yarattığı siyasî ve sosyal tepkileri, şiddetli bir biçimde tenkit edince 2 Kasım 1856’da yeniden sadrazam oldu. Sadrazam olmasında İngiliz Elçisi Canning’in rolü büyüktü. İngiltere ve Fransa ile Boğdan meselesinde ters düşünce, 1 Ağustos 1857’de sadâretten azledilip, Meclis-i Âli-i Tanzimat reisliğine getirildi. 22 Ekim 1857’de altıncı ve son kez sadrazam oldu. Yaklaşık üç ay sonra 7 Ocak 1857’de kalp krizi sebebiyle vefat etti ve İstanbul/Beyazıt Okçular’daki türbesine defnedildi.

Soru 17: Mustafa Reşid Paşa’nın Osmanlı tarihindeki yeri nedir?

Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat devri reform sürecine damgasını vuran devlet adamıdır. Ancak reform sürecinin yegâne mimarı değildir. Reşid Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’nun bekasını İngiltere ile mutlak işbirliğinde görmesi, Rusya ve Fransa’nın tepkilerine neden olduğundan, siyasî kariyerinde kısa sürelerle aziller olmuştur. Reşid Paşa’nın İngiliz taraftarlığı, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’yla, önce İngiliz tüccarlara, sonra da diğer devletlere tanınan imtiyazların yarattığı iktisadî tahribat, muhalifleri tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Paşa’nın zamanla servet biriktirme merakına saplanması ve oğlu Ali Galip Paşa’yı saraya damat yapma ve hariciye nazırlığına getirme çabası da tenkit edilmiştir.

Kendi yetiştirdiği Âlî ve Fuat Paşaların Fransız politikasına taraftar olmaları ve Âlî Paşa’nın kendisine sadâretten azlinde halef olmasını (1852), 1856 Paris Konferansı’na yine kendisinin yerine Âli Paşa’nın katılmasını, şiddetli tenkit etmesi, Tanzimat’ın mimarının siyasî ihtirasını gösterir. Mustafa Reşid Paşa, öncülük ettiği reformlarla Türkiye’nin Batılılaşma sürecinin en önemli şahsiyetlerinden biridir.

ISLAHAT FERMANI

Soru 1: Islahat Fermanı'nı niçin ilân ettik?

Avrupalı devletler, Kırım Harbi sırasında Tanzimat Fermanı'nın yeterli olmadığını söyleyerek Osmanlı İmparatorluğu'na ülkesindeki gayrimüslimlere yeni haklar verilmesi için devamlı baskı yaptılar. Paris Antlaşması'ndan önce barış şartlarını belirlemek için Viyana'da toplanan konferansta gayrimüslimlere yeni haklar verilmesi ve bu durumun Avrupa devletlerinin teminatı altına alınması için antlaşmaya ilave edilmesi üzerinde duruldu. Osmanlı İmparatorluğu bunu, kendi iç işlerine karışmak olarak gördüğü için kabul etmedi. Ancak baskılar sonucu, Fransa'nın tavsiyesi ile cizye vergisini kaldıracağını, gayrimüslimlerin orduda ve idarî görevlerde yer alabileceklerini, kiliselerini inşa ve tamir edebileceklerini ilân etti. Bu duruma en büyük tepki ise askerlik yapmak istemeyen gayrimüslimlerden geldi.

Yeniden toplanan Viyana Konferansı'nda, Müslüman olmayan Osmanlı tebaasına verilen imtiyazların genişletilmesi ve barış antlaşmasından önce ilân edilmesi kararlaştırıldı. 1 Şubat 1856'da imzalanan Viyana Protokolü'nün ardından, İstanbul'da Osmanlı devlet adamları ile İngiltere, Fransa ve Avusturya elçileri bir araya gelerek, ıslahat programının hazırlıklarına başladılar. İngiliz Elçisi Stanford Canning, İslâmiyet'ten ayrılmayı yasaklayan şer'i kanunların da değiştirilmesini istedi ve bunda da başarılı oldu.

Bu ıslahat programının barış antlaşmasında zikredilmesi ve Avrupalı devletlerin teminatı altına alınması istendiyse de, Osmanlı İmparatorluğu bunu

kabul etmedi. Sonunda bu durumun padişahın kendi isteğiyle gayrimüslim tebaasına verdiği yeni haklar olduğu intibaını uyandırmak için ıslahatın bir ferman ile duyurulması kararlaştırıldı ve düzenleme 18 Şubat 1856'da Bâbıâlî'de törenle ilân edildi. Fermanın birer kopyası barış antlaşmasına katılan devletlere de verildi. Paris Kongresi sırasında Avrupalı devletler, Islahat Fermanı'nın, antlaşmada zikredilmesi için tekrar baskı yaptılar. Osmanlı devlet adamlarının bütün direnmelerine rağmen, Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesinde Islahat Fermanı'ndan söz edildi.

Soru 2: Islahat Fermanı'nın muhtevası ne idi?

Islahat Fermanı'nda Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi, herkesin can ve mal emniyeti, ırz ve namus güvencesi olduğu vurgulanıyordu. Kanunlar önünde herkes eşitti.

Gayrimüslimler de Müslümanlar gibi askerlik yapacaklar, farklı vergiler vermeyeceklerdi. Bu, hukuk eşitliğinin bir gereğiydi. İltizam sistemi kaldırılacak, rüşvet önlenecekti. Hiç kimse din ve mezhep değiştirmeye zorlanamazdı.

Fermanda ekonomik durumun düzeltilmesiyle ilgili hususlar da yeralıyordu: Bütçe sıkı bir şekilde denetlenecek, bankalar kurulacak, yabancı sermayeden yararlanılacaktı. Ceza ve ticaret kanunları yapılacak, hapishane sistemi iyileştirilecek, Müslümanlar'la gayrimüslimler arasındaki davalar için karma mahkemeler kurulacaktı. Gayrimüslim cemaatleri dönemin şartlarına göre yeniden yapılandırılacaktı.

Müslüman-Gayrimüslim eşitliği önemle vurgulanmış ve gayrimüslimlerin haklarının ne şekilde güvence altına alınacağı belirtilmişti. Osmanlı tebaasından birine karşı küçük düşürecek hitaplar yasaklanmıştı. Merkezi ve taşradaki yönetim organlarına gayrimüslimler de alınacaktı.

Soru 3: Mustafa Reşid Paşa Islahat Fermanı'nı nasıl tenkit etti?

Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa, Islahat Fermanı'nın ilânı üzerine bir layiha hazırlayarak konuyla ilgili düşüncelerini belirtti. Reşid Paşa, Islahat Fermanı'nı genel olarak desteklemekle birlikte bazı maddelere şiddetle karşı çıktı.

Islahat Fermanı’nın Paris Antlaşması’nda zikredilmesi Osmanlı İmparator-luğu’nu taahhüt altına sokmuştu. Koca Reşid Paşa, bu yüzden fermanının Avrupalı elçilerle hazırlanmasının ve Paris Antlaşması’nda zikredilmesinin büyük bir hata olduğunu ifade ederek, Islahat Fermanı’nın ülkeyi tahrip için Avrupalılar’a verilmiş bir silah olduğunu ve fermanı imzalayan Âli ve Fuad paşaların hain olduğunu iddia etmişti.

Mustafa Reşid Paşa, layihasında fermanda zikredilen düzenlemelerin toplumda huzursuzluk yaratacağı ve bu durumda dış müdahalelere davetiye çıkaracağı belliyken yönetimin muhtemel hadiselere karşı hazırlık yapmamasını da tenkit etmişti.

Soru 4: Islahat Fermanı’na halkın tepkisi ne oldu?

Islahat Fermanı, gayrimüslimlerin imparatorluktaki statüsünü değiştirdi ve onların cemaat yapısını da yeniden düzenledi. Gayrimüslimlere âyinlerinde serbestlik verildiği için kiliselerde çanlar çalınmaya başlandı. Bu yüzden imparatorluğun çeşitli yerlerinde olaylar meydana geldi. Maraş, Halep, Şam, Cidde ve Selanik gibi yerlerde Müslümanlar’la Gayrimüslimler arasında çatışmalar oldu ve bu kargaşa sırasında bazı Avrupalı görevliler öldürüldü. 1856’da Maraş’ta meydana gelen olaylar sırasında bir İngiliz tüccar ve ailesi öldürüldü. 1858’de Cidde’de çıkan olaylarda yabancı konsoloslar öldürülünce İngiliz ve Fransız donanması şehri topa tuttu. 1860’da Halep ve Şam’da Avrupalılar ile imparatorluk tebaası gayrimüslimlerin ev ve işyerleri tahrip edildi. Avrupalılar, özellikle Rumeli, Girit ve Lübnan gibi gayrimüslimlerin sayıca fazla olduğu yerlerdeki olaylarda Osmanlı topraklarına çeşitli müdahalelerde bulundular.

Soru 5: Avrupalılar, Islahat Fermanı’nı uygulatmak için Osmanlı içişlerine nasıl müdahale ettiler?

Osmanlı yönetimi, Paris Antlaşması’nın dokuzuncu maddesine göre içişlerine müdahale edilmemesi gerektiğini savunurken, Avrupalılar aynı maddenin Islahat Fermanı’nın uygulanmasının nezaretini kendilerine verdiğini iddia ettiler.

Paris Antlaşması’nı imzalayan devletler, 8 Ekim 1859’da Osmanlı hükümetine Islahat Fermanı’nın uygulanmamasından dolayı bir muhtıra verdiler.

Bu muhtıradan sonra da İngiltere, Fransa ve Rusya devamlı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karıştılar.

Bâbıâli, baskılar üzerine Rumeli olaylarını araştırmak üzere sadrazamın başkanlığında teftiş başlattı. İngiliz Elçisi Bulwer, Osmanlı hükümetine malî durumunu düzeltmek için Islahat Fermanı'nda bahsedilen Avrupalılar'a emlâk satışı ve kiralanması, yabancı sermayenin ülkeye girişini engelleyen vakıf mevzuatının değiştirilmesini tavsiye etti. Ayrıca Islahat Fermanı'nda yer almayan bir hususu, Osmanlı maliyesinin milletlerarası bir komisyona bırakılmasını istedi.

Osmanlı hükümeti, milletlerarası komisyon fikrini reddetmesine rağmen yeni oluşturduğu maliye meclisine Batılı üç üye aldı. Ancak meclis, ekonomi sahasında başarılı olamadı. Bâbıâli uzun süre direnmesine rağmen baskılar sonucu, 1867'de Batılılar'ın emlâk satın almalarına izin verdi. Ayrıca 1867'de vakıfların da satılabileceği yönünde bir karar çıktı.

Taviz tavizi doğurdu. Her istediklerini aldıklarını gören Avrupalılar'ın isteklerinin ardı arkası kesilmedi. İngiltere, 1860'ta Bâbıâli'ye çok ağır şartları ihtiva eden bir ıslahat projesi sundu. Osmanlı hükümeti baskılar üzerine, 1861 Şubat'ında yeni bir ıslahat programı ilân etti. Batılılar, Lübnan olayları üzerine yaptıkları müdahale sonucunda Lübnan, Hristiyan bir yöneticinin idaresinde imtiyazlı sancak hâline getirildi.

Soru 6: Kuleli Vak'ası nedir?

Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlere tanınan haklara karşı tepkiler, sonraki yıllarda da devam etti. 1859'da bazı asker, ulema ve memurlar Sultan Abdülmecid ve yöneticilerini değiştirmek için gizli bir örgüt kurdular. Bâb-ı Seraskeri Dâr-ı Şûrâ Reisi Hüseyin Daim Paşa ve Cafer Dem Paşa'nın da aralarında bulunduğu topluluğun reisi Bâyezid Medresesi müderrislerinden Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi idi. Topluluğa üye olanlardan, "Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi ile aramdaki antlaşmayı kabul ettim ve ben antlaşmalı bir fedaiyim" diye taahhütname alıyorlardı.

Topluluk bir taraftan askerler arasında yayılırken, bir taraftan da halk içinde propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. Ancak topluluğun planı, kendilerine katılmaya davet ettikleri Mirliva Hasan Paşa'nın durumu hükümete ihbarıyla suya düştü. Hasan Paşa, gizli topluluğu Serasker Rıza Paşa'ya bildirdi ve örgütü tuzağa düşürmek için toplantıya davet etti.

Hükümet, 14 Eylül 1859'da gizli topluluğu Kılıç Ali Paşa Camii'ne yaptığı toplantı sırasında basarak, orada bulunanları tutuklattı.

Örgüt üyeleri Kuleli Kışlasında hapsedildi ve yargılanmaları da burada yapıldı. Bu yüzden hadiseye Kuleli Vak'ası adı verildi. Sadrazam Âli Paşa ve üst düzey devlet adamlarının oluşturduğu bir mahkeme örgüt üyelerini yargıladı. Örgütün üst düzey yöneticileri Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi, Hüseyin Daim Paşa ve Cafer Dem Paşa, Binbaşı Rasim Bey ve Arif Efendi idama, diğer üyeler de kalebend ve sürgün cezalarına çarptırıldılar. Cafer Dem Paşa, sorgusundan sonra Kuleli Kışlası'na getirilirken intihar etti. Sultan Abdülmecid, idam cezalarını müebbet kalebentliğe çevirdi. Kuleli Vak'ası bastırıldığı halde Yeni Osmanlılar hareketine örnek oldu.

Soru 7: Islahat Fermanı ne getirdi?

Islahat Fermanı, tamamen Müslüman olmayan tebaa ve Avrupalı devletlerin vatandaşları ile ilgili hükümleri içeriyordu. Bu ferman, Tanzimat'ın aksine dışarının zorlaması ile hazırlanmıştı. Tanzimat Fermanı'nda Batılılara karşı herhangi bir taahhüt verilmemişken, Islahat Fermanı'nın Paris Antlaşması'nda zikredilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu taahhüt altına sokmuştu. Islahat Fermanı, gayrimüslimlerin Osmanlı toplumundaki statülerini değiştirdi ve imparatorluğun uyguladığı zımmî hukukunu sona erdirdi.

Cevdet Paşa, bazı alafranga çelebilerle bazı devlet ileri gelenlerinin, Islahat Fermanı'nın Avrupalılar'la ittifakımızın bir delili olarak gördüklerini ve Müslümanlar'la gayrimüslimlerin kaynaşacağına ve ülkemizde medeniyetin gelişeceğine inandıklarını söyler. Ancak tam tersi bir durum meydana geldi ve Avrupa devletlerini arkalarına alan gayrimüslimler bağımsızlıklarına giden yolda adım adım ilerlediler.

KIRIM HARBİ

Soru 1: Kırım Harbi neden çıktı?

1848 ihtilalleri, Avrupa'da birçok yerde kargaşaya sebep oldu. Macarlar ve Polonyalılar, Avusturya ve Rusya'ya karşı ayaklandılarsa da, başarılı olama-yarak Osmanlı topraklarına iltica ettiler. Ardından Osmanlı toprağı olmasına rağmen Rus nüfuzu altında bulunan Eflaklılar, Ruslar'a karşı direnişe geçtiler, ancak yenildiler ve onlar da Osmanlı ülkesine sığındılar. Osmanlı İmparatorluğu, Ruslar'ın ve Avusturyalılar'ın bütün baskılarına rağmen ihtilalcileri teslim etmedi. Bu durum Avrupa kamuoyunda müspet karşılanırken Ruslar'la, Osmanlılar arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu. 1848 ihtilalleri, Rusya ile İngiltere arasındaki ilişkilerin de bozulmasına yol açtı.

Bu hadiselerin arkasından Kutsal Yerler (makamat-ı mübareke) meselesi ortaya çıktı. Kudüs'te bulunan Hristiyanlığın kutsal mekânlarında dış müda-haleler başlamadan önce Osmanlılar, Katolik, Ortodoks, Protestan, Yahudi ve Ermeniler arasında bir denge kurmuşlardı. Ancak Avrupalı devletlerin ve Rusya'nın kendi mezhepdaşlarını ön plana çıkarıp, bu yerlerde onların hakim olmalarını sağlamak istemeleri hem bu dengeleri bozdu, hem de Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir baskı oluşturdu. 1829'dan sonra Rusya, Kudüs'te Ortodokslar lehine birçok yeni hakların alınmasını sağlamıştı. Fransa halkının dinî duygularını kullanarak kendisini desteklemelerini sağlamak isteyen Louis Napolyon da, 1850'de Latinler için yeni ayrıcalıklar istedi. Latinlerin kazandığı yeni haklar, Louis Napolyon'un Fransa'da cumhuriyeti sona erdirip, imparatorluğunu ilân etmesinde önemli rol

oynadı. Latinlerin kazandığı yeni ayrıcalıklar, kendisini Ortodoksların hâmisi sayan Rusya'yı onların lehine yeni imtiyazlar koparılmasını sağlamak için harekete geçirdi.

Rus Çarı I. Nikola, Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa bir sürede çökeceğine inanıyor ve onun mirasının önemli kısımlarını ele geçirmek istiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırıp, mirasına konma fikri onda bir saplantı hâline gelmişti. Rusya hem Fransa'ya karşı destek sağlamak, hem de Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için İngiltere ile temasa geçti. İngiltere, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu Fransa'yı dışarıda bırakarak paylaşma fikrini reddetmedi, ancak müspet bir cevap da vermedi. Bu durum Rusya'nın, İngiltere'nin desteğini kazandığı kanaatine varmasına sebep oldu.

Şubat 1853'te Çar Nikola, Osmanlı İmparatorluğu'na elçi olarak Türk düşmanı Prens Mençikof'u tayin etti. Mençikof'un İstanbul'daki davranışları iki ülke arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirdi. Mençikof, iki ülkenin ilişkilerini bozmak için her türlü olumsuz davranışta bulundu. Buna karşılık Osmanlı devlet adamları da alttan alarak, mesele çıkmamasına özen gösterdiler.

Mayıs 1853'te Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ülkesindeki Ortodoksların himayesi altında olduğunu belirten yeni bir antlaşmanın yapılmasını istedi. Bunun üzerine Fransız ve İngiliz elçileri durumu görüşmek üzere ülkelerine gittiler. Sultan Abdülmecid onların yokluğunda Rusya'nın isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Ancak İngiliz elçisi dönünce, Mustafa Reşid Paşa'nın hariciye nazırı olmasını sağladı ve Rus tekliflerini reddettirdi.

Osmanlı hükümeti ve İngiltere'nin oyununa geldiğine inanan Rus Çarı, 31 Mayıs 1853'te istekleri kabul edilmediği takdirde Eflak ve Boğdan'ı (Memleke-teyn) işgal edeceğini ilân etti. Bunun üzerine İngiltere, donanmasını Çanakkale Boğazı'nda topladı ve elçisine gerektiğinde bu gemileri İstanbul'a çağırma yetkisini verdi. İngilizler'i geriletmek isteyen Rusya ise 2 Temmuz'da Eflak ve Boğdan'ı işgal etmeye başladı. Savaşa engel olmak isteyen Avrupa'nın önemli devletleri Viyana'da yaptıkları toplantı sonucunda, Rusya'nın Ortodoksların hâmisi ve Fransa ile Rusya'nın bu uygulamanın garantörü olduğunu belirten bir nota hazırladılar. Çar bunu hemen kabul etti. Ancak Ortodokslara verilen

ayrıcalıkları milletlerarası antlaşmaların sonucu olarak değil de, sultanın bahşettiği bir hak olarak gören Osmanlı hükümeti, İstanbul sokaklarındaki Rus aleyhtarı gösterilerin de etkisiyle, Viyana Notası'nı reddetti. Savaştan kaçınmak isteyen İngiltere'nin Osmanlılar'ı uzlaşmaya mecbur etmek için donanmasını Çanakkale'den geri çağırmasına rağmen, kamuoyu baskısı altındaki Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın Eflak ve Boğdan'daki askerlerini çekmesi için bir nota verdi ve 1853 Ekim'inin sonlarında Tuna'yı aşan Ömer Paşa komutasındaki Osmanlı askerleri savaşı başlattı. Doğu Anadolu'daki Osmanlı ordusu da Şeyh Şamil tarafından yıpratılan Kafkasya'daki Rus birliklerinin üzerine yürüdü.

Soru 2: İngiltere ve Fransa neden Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer aldılar?

Karadeniz'de Ruslar'ı engellemek için bulunan Osmanlı donanmasının 30 Ekim'de, Sinop'ta bir baskın sonucunda batırılması İngiliz ve Fransız kamuoyunda büyük tepkilere sebep oldu. 1848 ihtilalleri sırasında ülkesine sığınan mültecileri Ruslar'a karşı koruduğu için Avrupa kamuoyunda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olumlu bir hava hakimdi. İngiltere ve Fransa ise, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine fazla büyümesini kendi çıkarları açısından uygun bulmuyorlardı.

İngiltere, donanmasına Osmanlı topraklarının korunması ve Rus donanmasının Sivastopol'a geri döndürülmesi emrini verdi. İngiliz ve Fransız isteklerini kabul etmeyen Rusya, bu iki ülke ile ilişkilerini dondurdu. Rusya'nın daha fazla yayılmasını istemeyen İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile 12 Mart'ta İstanbul Antlaşması'nı imzaladı. 28 Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilân ettiklerinde durum milletlerarası bir boyut kazanmıştı.

Soru 3: Kırım Harbi'nde hangi cephelerde savaşıldı?

Osmanlı ordusu Varna, Şumnu ve Silistre'de, Ruslar'la savaşıyordu. İngiliz ve Fransızlar bu cephede harekete geçmek üzereyken Rusya, Avusturya'nın da onların yanında savaşa girmesini önlemek için işgal ettiği Eflak ve Boğdan'dan geri çekildi. Rusya'nın çekilmesinden sonra bu prenslikleri Avusturya işgal etti. Bu olay savaşın gidişatını değiştirdi.

Tuna’yı aşıp, Odessa’ya girmek isteyen müttefik kuvvetleri, Avusturya’nın, Eflak ve Boğdan’a girmesi sebebiyle bu harekâttan vazgeçmek zorunda kaldılar.

İngiliz ve Fransızlar, Rus deniz gücünü yok etmek için, savaşı, büyük bir tersaneye sahip olan Sivastopol’un bulunduğu Kırım’a taşıdılar. Başlangıçta Kırım’a gönderilen 60 bin müttefik askerinin sayısı, 1855 baharında, 140 bine ulaştı. Burada savaşan askerlerin çoğu İngiliz veya Fransız birlikleriydi. Osmanlı kuvvetleri, bu cephede onlara göre sayıca daha azdı. Osmanlı birlikleri, Kafkaslar’daki savaşın yükünü üzerlerine almışlardı. Ancak bu tarafta Ruslar’ı durduramadılar. Doğu Anadolu’ya giren Rus birlikleri başarılı olarak, 25 Kasım 1855’te Kars’ı ele geçirdiler.

14 Eylül’de Kırım’a çıkan müttefikler, 20 Eylül’de Alma Irmağı kıyılarında Ruslar’ı mağlup ettikten sonra, Sivastopol’u kuşatma altına aldılar. Kırım’daki diğer büyük çatışmalar 25 Ekim’de Balaklava’da ve 5 Kasım’da İnkerman’da meydana geldi. Bu iki savaşta da Ruslar mağlup oldu. 26 Ocak 1855’te müttefikler ile Torino’da bir antlaşma yapan Piyemonte (Sardunya) de Ruslar’a karşı savaşa girdi. Piyemonte Kralı Viktor Emanuel, Avusturya’ya karşı İngiliz ve Fransız desteğini alarak, İtalya birliğini kurmak için bu savaşa girmişti.

Savaş devam ederken ummadığı bu durumdan dolayı sinir krizleri geçiren Rus Çarı I. Nikola hasta olmasına rağmen, doktorları dinlemeyerek, eksi 20 derecede askerlerini teftiş etmiş ve bunun sonucunda ilerleyen hastalığı sebebiyle 2 Mart 1855’te ölmüştü. Fransızlar’ın en önemli Rus savunma mevkilerinden birisi olan Malahov’a 8 Eylül 1855’te yaptıkları saldırıdan sonra, daha fazla direnemeyeceklerini anlayan Ruslar kaleleri havaya uçurup, gemileri batırdıktan sonra Sivastopol’u terkettiler. Sivastopol’un 10 Eylül 1855’te alınmasıyla birlikte, artık savaşın sonu görünmüştü.

Soru 4: Kırım Harbi nasıl sona erdi?

İngiliz ve Fransızlar savaşı kısa sürede sona erdireceklerini umuyorlardı. Ancak anavatanlarından çok uzak olmaları, salgın hastalıklar ve iklimden dolayı bu amaçlarına ulaşamadılar. Savaşta her iki taraf da, tifo ve kolera gibi hastalıklardan önemli ölçüde kayıp verdi. Hatta Alma Savaşı’nın kazanılmasında büyük rolü bulunan Fransız birliklerinin komutanı Saint

Arnaud da savaş sırasında yakalandığı tifodan dolayı İstanbul'a götürülürken öldü.

Savaş devam ederken bir taraftan da uzlaşma için bir zemin aranıyordu. İngiliz Başbakanı Palmerston, ordularını geliştirdiği için savaşın devamını istiyordu. Fransa ise istenilen başarının kazanıldığına inandığı ve savaşın devamının İngilizler'e yaramasının önüne geçmek için barış taraftarıydı. Avusturya, Fransa'yı desteklerken, Osmanlılar savaşın sürmesinden faydalanıp, Ruslar'dan çıkarlarına uygun taviz almak için İngiltere ile birlikte hareket ediyordu. Ancak Fransa'nın tavrı İngiltere'yi, Rusya ile barış görüşmelerine başlamak için nota verilmesine ikna etti. Verilen notada Rusya'nın, Viyana Notası temeli üzerinde uzlaşmaya varması, Besarabya'nın Osmanlılar'a iadesi ve Karadeniz'in bütün devletlerin donanmalarına kapatılması şartları vardı. Eğer Rusya bunları kabul etmezse Avusturya da müttefiklerin yanında savaşa girecekti. Çarın bu talepleri 25 Şubat'ta kabul etmesiyle birlikte, Paris Konferansı'nda barış görüşmeleri başladı.

Soru 5: Kırım Harbi'ni sona erdiren Paris Antlaşması'nın sonuçları nelerdir?

Paris Konferansı'na savaşan bütün devletler katıldı. Osmanlı heyetinin başında Âli Paşa bulunuyordu. Burada özellikle büyük devletlerin kendi çıkar çatışmaları ön plana çıktı. Osmanlılar bu antlaşmazlıkların kendilerine zarar vermemesi için büyük çaba gösterdiler. Uzun görüşmelerin ve diplomatik manevraların sonunda, 29 Mart 1856'da Paris Antlaşması imzalandı. Buna göre tüm devletler işgal ettikleri toprakları boşaltacak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı antlaşmayı imzalayan devletlerin garantisi altında olacak, Boğazlar yabancı devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulacak ve Karadeniz'de savaş gemileri bulundurulmayacaktı. Eflak ve Boğdan prenslikleri eski özerk statülerinde ve Avrupa devletlerinin garantisi altında olacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'nun uygulamaya koyduğu Islahat Fermanı da antlaşmada zikredilerek onaylandı.

Soru 6: Florence Nightingale'in Kırım Savaşı'ndaki rolü nedir?

Kırım Savaşı’nda yaralananlar İstanbul’a getirilerek hastanelerde ve Selimiye Kışlası’nda tedavi altına alınıyorlardı. Bakım iyi değildi ve özellikle Selimiye Kışlası’nda tıbbî malzeme eksikliğinin yanısıra kalabalık koğuşlarla, pislik ve haşarat ile boğuşuluyordu. Kışlanın çatısı akıyor, yağmur şiddetli yağdığında tuvaletler taşarak koğuşları su basıyordu. 4 Kasım 1854’te İstanbul’a gelen gönüllü hastabakıcı Florence Nightingale ekibiyle birlikte, burada yokluklara ve erkek doktorlara rağmen düzenli ve temiz yeni bir hastane meydana getirdi. Geceleri herkes çekildikten sonra, uzayıp-giden Selimiye Kışlası’nın koridorlarında lambasıyla dolaşır ve hastaları kontrol ederdi. Bu yüzden ona “Lambalı Kadın” denildi. Hemşireliğin kurucusu olarak bilinen Florence Nightingale’in bu gayretli ve şefkatli davranışlarıyla, çalışmaları bütün dünyada kısa sürede duyuldu.

Selimiye’deki meseleleri önemli ölçüde çözen Nightingale, Mayıs 1855’te İngiliz askerlerin tedavisi için bir grup hemşireyle Kırım’a gitti. Florence Nigh-tingale gelmeden önce düzensiz sağlık hizmetleri, pislik, yetersiz beslenme ve hastabakıcı yokluğundan yaralı askerlerin yüzde 50’den fazlası ölüyordu. Onun ve ekibinin çalışmaları ile bu oran yüzde 2.2’ye düşürüldü. Lambalı Kadın, malzeme eksikliği ve diğer zor koşulların yanısıra, en çok Selimiye’nin başhekimi Dr. Dun-can Menzies ve Kırım’daki ordunun en üst düzey hekimi olan Dr. John Hall’in engellemeleri ve düşmanca tavırları ile uğraşmıştı. Bu doktorlar savaş bölgesinde kadınların bulunmasının hastane disiplinini ortadan kaldıracağını iddia ediyor ve herhangi bir kadının ordudaki tıbbî hizmetlerin yerine getirilişine müdahale etmesini istemiyorlardı. Florence Nightingale onların engellemelerini, özellikle The Times’ın kendisini destekleyen ve öven yazıları ile aşabildi. Nightingale’in yanısıra bu başarıların kazanılmasını sağlayan diğer bir kişi ise hemşire Sarah Anne Terrot’tu. Ancak onun ismi Nightingale’in gölgesinde kaldığından fazla bilinmemektedir. Florence Nightingale’in Kırım Savaşı ve sonrasındaki çalışmaları sayesinde hasta bakımı uzmanlaşmış kişiler tarafından yapılan bir meslek hâline geldi.

Soru 7: Kırım Harbi’nin dünya tarihindeki yeri nedir?

Kırım Harbi, XX. yüzyıldaki iki dünya savaşının bir öncüsü gibidir ve harp tarihi uzmanları bu savaşı, XX. yüzyıldaki savaşların habercisi olarak

nitelerler. Bu savaşta uygulanan yeni taktikler, kullanılan yeni silahlar, hemşirelik hizmetleri ve ilk defa muhabirlerin çatışmaları yerinden izleyerek, cepheden gazetelerine haber göndermeleri Kırım Harbi'nin özelliklerindendir. Gerek müttefikler, gerekse Ruslar bu savaşta iklim ve bulaşıcı hastalıkların da tesiri ile büyük kayıplar verdiler.

Fransız ve İngilizler Cromwel'den sonra ilk defa birlikte savaştılar. Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yayılan Rusya bir müddet için durdurulabildi. Daha önce Rusya ile işbirliği yapan Avusturya, bu desteğini yitirerek, İngiltere ile Fransa'ya bağımlı hale geldi. Ancak bu iki devletten yeterli desteği alamadığı için 1859 ve 1866'daki savaşları kaybetti. Bu durum da Alman ve İtalyan birliklerine giden yolun açılmasına sebep oldu. Bu savaş Romanya'nın da bağımsızlığının başlangıcıydı. Eflak ve Boğdan'ın bir müddet sonra birleşmesiyle, buradaki Osmanlı hakimiyeti yavaş yavaş ortadan kalktı.

Soru 8: Kırım Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na tesiri nedir?

1711'deki Prut Savaşı'ndan sonra Ruslar karşısında kazanılan en büyük askerî başarı olan Kırım Harbi'nin, Osmanlı İmparatorluğu'na büyük tesirleri oldu. Savaşın maliyetini karşılamak için 1854'te savaş esnasında, Osmanlı tarihinde ilk defa dışarıdan borç para alındı. Ancak alınan ilk borç savaş için harcandığından, bir müddet sonra hem borcu ödemek, hem de diğer ihtiyaçlar için yeniden borç alınmak zorunda kalındı. Bu durum da Düyûn-ı Umûmiye'ye giden yolun, yani imparatorluğun maddî iflasının başlangıcı oldu.

Kırım Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nu birçok teknolojik yenilikle tanıştırdı. Savaş sırasında haberleşmeyi temin için İngilizler, İstanbul ile Varna ve Varna ile Kırım arasında telgraf hattı çektiler. Fransızlar ise Varna'dan Avusturya'ya kadar bir hat uzatmışlardı. Böylece icadının üzerinden çok geçmeden telgraf, Osmanlı ülkesine geldi. Karaköy Limanı'na müttefik gemileri yaklaşamayınca, burada büyük bir rıhtım inşa edildi. İngiliz ve Fransızlar'ın dikkat çekmeleri üzerine, Çanakkale ve İstanbul Boğazı ile kıyılarında 18 adet fener inşa edildi. Fenerbahçe ile Haydarpaşa arasında, askerî amaçlarla 3 kilometrelik bir demiryolu yapıldı. Bu, imparatorlukta kurulan ilk demiryoludur. Savaş esnasında İstanbul'da, Avrupalılar'ın bulunması, yerli ahalinin Avrupalılar'ın ileri sürdüğü gibi

uygun yol ve kaldırımlar, sokakların daha iyi temizlenmesi ve ışıklandırılması, lağım kanalları ve su boruları döşenmesi isteklerine yol açtı. Bu harp sırasında İngiliz askeri doktor P. Pincoffs'un tavsiyesi ile batı tarzında ilk Osmanlı mesleki örgütü, *Societe Medicale de Constantinople* adıyla kuruldu.

İstanbul'da bulunan İngiliz, Fransız ve Sardunyalı askerlerin harcamaları esnafı önemli ölçüde zenginleştirdi. Zenginleşen esnaf ise lükse yöneldi. Cevdet Paşa, harem kadınlarının müsrifleşmelerinin ve mesire yerlerinde sık sık görünmelerinin Kırım Harbi yıllarında meydana geldiğini belirtir. Halk ise savaş yüzünden daha da yoksullaştı. Osmanlı İmparatorluğu savaşın yanısıra, bir de göçlerle uğraşmak zorunda kaldı. Savaştan sonra Kırım ve Kafkasya'dan göçen yüz binlerce muhacir ülkenin değişik yerlerine (Sivas, Adana vs.) yerleştirildi.

Soru 9: Kırım Harbi'nin Osmanlı batılılaşma tarihindeki yeri nedir?

Osmanlı İmparatorluğu ilk defa Avrupa devletleri içerisinde yer aldı ve toprak bütünlüğü ile bağımsızlığı Avrupa'nın en büyük devletlerinin garantisi altına girdi. Tanzimat ile başlayan ıslahat süreci, dışarıdan bir saldırı korkusu olmadan devam ettirilebildi. Âli ve Fuad Paşalar kafalarındaki reformları rahatlıkla yapabildiler. Avrupa tarzı devlet yönetimi yavaş yavaş imparatorlukta uygulanmaya başlandı.

İstanbul'da savaş müddetince çok sayıda Avrupalı asker, subay ve onların aileleri yaşamıştı. Avrupalılar'ın, İstanbul sokaklarında görülmesi, Osmanlılar'ı onların yaşam tarzlarına alıştırdı ve Avrupa modası İstanbul'a girdi. Bütün Avrupalılar'a düşman gözüyle bakma azaldı. İngiliz ve Fransız elçilerinin Osmanlı yönetimi üzerindeki etkisi arttı. Bu savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda sadrazam ve nazır olabilmede, bu iki elçiliğin desteğini temin etmek önemli bir unsur hâline geldi.

Savaş sürerken Sultan Abdülmecid, daha sonra da Sadrazam Reşid Paşa, Fransız elçiliğini ziyaret ettiler. Osmanlı tarihinde ilk defa padişah ve sadrazam bir elçiyi ziyaret etmişti. Savaş sonrasında Sultan Abdülmecid, Fransız Elçiliği'nde tertip edilen baloya Lejyön Dönor nişanını takarak katıldı. İlk defa bir Osmanlı padişahı bir baloya katılıyordu. Abdülmecid'in amacı Rusya ile yakınlaşan Fransa'yı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanına

çekmekti. Paris Antlaşması’ndan sonra ise Paris’teki Osmanlı Elçiliği’nde, Fransa İmparatoru III. Napolyon’un da katıldığı bir balo düzenlendi.

Bu savaş yüzünden oluşan yakınlıktan istifade eden Osmanlı devlet adamları Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu’nu kıyasladılar. Örneğin Cevdet Paşa o yıllarda bir şehirde çıkan yangın sonrasında İngilizler’in olayın mağdurlarına daha çabuk ulaştıklarını söyler.

93 HARBİ

Soru 1: 1877-1878 Osmanlı Rus savaşına neden 93 Harbi denilmektedir?

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, miladî takvimle 24 Nisan 1877'de başlamıştı. Hicrî takvimle ise savaşın başlangıcı 1294 yılıdır. Ancak bu dönemde malî işlerde kullanılan Rumî takvime göre savaşın başlangıcı 1293 yılına rastladığı için bu savaş *Doksanüç Harbi* olarak adlandırıldı.

Soru 2: 93 Harbi'nin sebepleri nelerdir?

Rusya, 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'nın aleyhinde olan hükümlerinden, Almanya'nın Fransa'yı mağlup etmesi üzerine değişen Avrupa dengelerinden faydalanarak kurtuldu. Osmanlılar'a karşı Balkanlar'daki milletleri silahlandırıp, isyana teşvik etti. Kırım Savaşı'ndan sonra barış politikası takip eden Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokup, Kırım mağlubiyetinin intikamını almak isteyen Rusya, bu amacını gerçekleştirmek için Slavlar'ı kışkırtma yolunu seçti. Hersek ve Bulgar isyanlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nu yalnız bırakmak için uğraştı. 1876 Bulgar isyanında Türkler'in binlerce Bulgar'ı, katlettiği propagandasını yayarak, dış borçlarını ödemediği için Avrupa kamuoyunda aleyhinde olumsuz hava esen Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa siyasetinde iyice yalnız kalmasını sağladı.

Rusya, Sırbistan ve Karadağ'ı Osmanlılar'a karşı savaşa teşvik etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kazanması üzerine, hadiselere bir çözüm bulmak üzere İstanbul'da İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya,

İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iştirakiyle bir konferans düzenlendiyse de, imparatorluğun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı istekler sebebiyle bir anlaşma sağlanamadı. İstanbul Konferansı (Tersane Konferansı)'nın toplandığı sırada I. Meşrutiyet ilân edilerek, bu toplantıdan Osmanlı lehine bir sonuç çıkarılmak istenilmişti. Ancak Avrupa devletleri bu duruma itibar etmediler.

Konferansa katılan devletler, İstanbul'da bir çözüm yolu bulunamaması üzerine Londra'da toplanarak, 31 Mart 1877'de Londra Protokolü'nü imzaladılar. İstanbul Konferansı'ndaki tekliflerin hemen hemen aynısı olan bu kararları, Osmanlı İmparatorluğu reddetti. Belki Karadağ'a biraz toprak verilip, ıslahat çalışmaları yapılarak barış sağlanabilirdi. Ancak Osmanlı hükümeti ve Meclis-i Mebusan arazi vermeyi kabul etmemişti. Bunun üzerine harekete geçen Rusya, Avrupa hukukunu ve imparatorluktaki Hristiyanlar'ı savunma iddiasıyla 24 Nisan 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı.

Soru 3: 93 Harbi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nu kim soktu?

İngiltere baş delegesi Salisbury, II. Abdülhamid'e bir defasında mektupla, bir defasında da huzuruna çıkarak Ruslar'ın savaşacaklarını, Osmanlılar'ın hazırlıksız ve müttefiksiz olduğunu, bu durumu dikkate alarak hareket etmelerini söylemiş ve kongre kararları kabul edilmezse delegelerin İstanbul'u terkedeceklerini de bildirmişti. Bu hadise üzerine devlet adamlarını saraya çağıran padişah durumu müzakere etmelerini istedi. Müzakerenin sonunda Midhat Paşa, "Bu tekliflere karşı savaşmak için askerin gücüne bakılmaz. Biz Anadolu'ya 400 kişi ile geldik. Yine 400 kişi kalıncaya kadar savaşırız" dedi. Sadrazam Midhat Paşa'nın yanısıra Serasker Redif Paşa ve Mahmud Cela-leddin Paşa da savaş taraftarıydılar. Cevdet Paşa, bu hadiseyi "Midhat Paşa tüfeği doldurdu. Mahmud Celaleddin Paşa üst tetiği çıkardı. Redif Paşa ateş etti" şeklinde anlatır.

Soru 4: 93 Harbi'nde hangi cephelerde savaşıldı?

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Tuna ve Doğu Anadolu'da olmak üzere iki cephede cereyan etti. Harbin başlamasıyla birlikte hızla Romanya'ya giren Ruslar, bu prensliği de kendi yanlarına çekerek Dobruca ve Bükreş

yönlerinden Osmanlı topraklarına saldırdılar. Kısa sürede Ziştovi, Tırnova ve Niğbolu'yu ele geçiren Ruslar, 19 Temmuz'da Şıpka Geçidi'ni aştılar. Ruslar'ın başarıları, İstanbul'da paniğe yol açtı. Başkentin Bursa'ya taşınacağı söylentileri dahi çıktı. Savaşın İstanbul'da kurulacak bir askerî meclis tarafından yönetilmesi kararlaştırıldı. Görevlerinden alınan serasker ve serdar-ı ekrem Divân-ı harbe verildi. Bu arada Süleyman Paşa, Ruslar'dan bir kısım toprakları geri almaya muvaffak oldu ve Plevne'de de Gazi Osman Paşa Ruslar'ı durdurdu. Ancak Plevne düştükten sonra Rus ilerleyişi tekrar başladı ve Sırbistan da Osmanlılar'a karşı savaşa girdi. Plevne'den sonra Edirne'ye yürüyen Rus kuvvetleri iyi bir savunma yapma imkânına sahip bu şehri, Vali Eyüp Paşa'nın mühimmatları havaya uçurup, çekilmesi üzerine, 20 Ocak 1878'de teslim aldılar. Bunun üzerine, II. Abdülhamid, bizzat Rus Çarı'ndan ateşkes talebinde bulundu.

Doğu Anadolu cephesinde ise Ruslar üç koldan harekete geçip, Erzurum'a ulaştılar. Aziziye tabyalarında Nene Hatun'un halkı teşvikiyle Ruslar durdu-rulabildi. Bu cephede Ruslar'a karşı koyan Ahmed Muhtar Paşa'ydı. Paşa'nın daha önemli bir cephe sayılan Rumeli'ye gönderilmek üzere İstanbul'a çağrılmasından sonra, hiçbir ümidi kalmamasına rağmen Erzurum sonuna kadar dayandı. Ruslar ancak ateşkesten sonra boşaltılan şehre girebildiler. Ruslar'ın, Batum'a karşı taarruzları da ateşkes yapılıncaya kadar başarı ile durduruldu.

Soru 5: Plevne müdafaasının 93 Harbi'ndeki yeri nedir?

Kısa bir sürede Osmanlı topraklarının büyük bir bölümünü ele geçiren Rus kuvvetleri karşısında önemli bir direniş olmamıştı. Ancak Vidin'de bulunan Osman Paşa'nın Plevne'yi geri alması üzerine burada bir direniş noktası oluşturuldu. Müstahkem bir mevki olan Plevne, Gazi Osman Paşa'nın askerî zekâsıyla birleşince, Tuna cephesindeki Rus askerî hareketi kilitlendi. Plevne'yi geri almak için iki defa saldıran Ruslar, mağlup olmaları üzerine Romenler-den yardım istemek zorunda kaldılar. Plevne müdafaasının başarılı olması İstanbul'da sevinçle karşılandı ve savaşın başlangıcındaki Rus başarıları üzerine oluşan panik havasını dağıttı. II. Abdülhamid, Osman Paşa'ya bu başarısından dolayı "Gazi" ünvanını verdi.

Romenlerin yardımıyla girişilen birçok saldırı da sonuçsuz kaldı. Ancak Plevne'de baş gösteren yiyecek sıkıntısı yüzünden Gazi Osman Paşa, 10

Aralık 1877’de düşman kuşatmasını yarma hareketine girişmek zorunda kaldı. Paşa’nın yaralanması üzerine başarılı olunamadı ve Plevne’deki Osmanlı kuvvetleri esir düştüler. 93 harbinde, Rus kuvvetleri 9 ayda İstanbul önlerine gelmişlerdi. Gazi Osman Paşa ise Plevne önlerinde Rus kuvvetlerini 5 ay tutmaya muvaffak olmuştu.

Soru 6: 93 Harbi esnasında büyük devletlerin tutumu ne oldu?

1853’te meydana gelen Kırım savaşında Osmanlı İmparatorluğu’yla beraber hareket eden Avrupa devletleri, ne 93 Harbi’nin başlangıcında, ne de ilerleyen safhalarında harekete geçmediler. Almanya savaşın başından itibaren Rusya’yı desteklemiş, Avusturya, Macar tebaasının Osmanlılar lehine yaptıkları gösterilere rağmen savaşın sonunda Bosna-Hersek’i almak şartıyla tarafsız kalmayı kabul etmişti. İngiltere ise bu savaşa karşı olmasına rağmen, Rusya’ya karşı bir tavır takınmadı.

II. Abdülhamid, Rusya’nın savaş ilân ettiği gün Avrupa devletlerine telgraflar çektirerek, Paris Antlaşması’nın sekizinci maddesine göre arabuluculuk yapmalarını istemişse de, bir karşılık bulamamıştı. Başta Fransa olmak üzere İngiltere, Almanya ve Avusturya hemen tarafsızlıklarını ilân etmişlerdi. Yalnız İngiltere, Osmanlı menfaatlerine karışmayacağını, ancak Rusya’nın İngiltere’nin menfaatlerini tehdit etmesi hâlinde tarafsız kalamayacağını Petersburg’a bildirdi. Bunun üzerine Rusya, İngiltere’ye gerekli teminatı vererek, tarafsız kalmasını sağladı.

Savaş sırasında II. Abdülhamid, Hobart Paşa vasıtasıyla Avrupa kamuoyunu Osmanlı tarafına çekebilmek için mektuplar yayınlattı; yabancı gazetecileri bizzat kabul edip Rus zulmü hakkında bilgilendirdi ve onlara çeşitli nişanlar vererek etkilemeye çalıştı. Ancak Avrupa devletleri ve kamuoyu Osmanlı İmparatorluğu lehine önemli bir faaliyete girişmedi.

Savaşın sonlarında da Edirne’nin düşmesi üzerine Osmanlı hükümeti, savaşın başından itibaren tarafsızlıklarını sürdüren Avrupalı devletlerden ateşkes için arabuluculuk yapmalarını istemişse de, yine olumlu bir cevap alamamıştı. İngiltere ve Fransa, ancak Ayastefanos Antlaşması’yla Ruslar’ın, Balkanlar’da büyük nüfuz kazanması ve Akdeniz’e inme imkânını bulmaları üzerine harekete geçerek, Berlin Antlaşması ile önceki antlaşmanın şartlarını biraz hafiflettiler.

Soru 7: Osmanlı İmparatorluğu savaşı niçin kaybetti?

Osmanlı İmparatorluğu gerek askerî teçhizat açısından, gerekse eğitimli asker açısından savaşa hazır değildi. Askeri malzeme bakımından önemli ölçüde dışa bağımlıydı. Harp için gerekli malzeme ve mühimmatın eksikliği ile Osmanlı donanmasının hiçbir varlık gösteremeyişi bu büyük mağlubiyetin önemli sebeplerindendir. Osmanlı donanması asker naklinin dışında Ruslar'a karşı fazlaca kullanılamamıştı. Osmanlı donanmasındaki gemilerin iyi durumda olmasına karşılık, yeterli eğitime sahip üst düzey subayların bulunmaması sebebiyle donanmadan, bilhassa en gerekli yer olan Tuna'da Ruslar'a karşı faydalanılamadı.

Bu savaşta imparatorluğun çok geniş bir alanda mücadele etmek zorunda kalması, kuvvetler arasındaki irtibatsızlık ve savaşın İstanbul'dan idare edilmesi de yenilgiyi kolaylaştıran sebeplerdendir.

Soru 8: 93 Harbi'nin sonunda gerçekleşen göç hadisesi nasıl oldu?

93 Harbinin en önemli sonuçlarından birisi Bulgaristan'daki Türk ahalinin, katliam ve baskılarla göçe mecbur edilerek, yaklaşık 500 yıldır yaşadıkları topraklarını bırakıp Anadolu'ya sığınmak zorunda kalmalarıdır. Harbin sonunda Edirne ve Tuna vilayetlerinin iki bölgesi (Şumnu, Varna ve Silistre havalisi ile Rodoplar ve civarı) dışında kalan yerlerdeki Türkler hemen hemen tamamen yok olmuştu. 500 bin kişi savaşta katledilerek veya açlık ve hastalıktan öldü. Bir milyonu aşkın insan ise göç ederek, daha güvenli buldukları Şumnu, Batı Trakya, Makedonya, İstanbul ve Rodoplar bölgesine sığındı.

Osmanlı hükümeti, Bulgaristan Emareti ve Şarkî Rumeli Vilayeti'nde Türk nüfusunun azalmaması için çalıştıysa da, mahalli idarelerin baskısıyla kalan ahali de bir müddet sonra kesin olarak yurtlarını terketti. Osmanlı İmparatorluğu, muhacirlerin bir kısmını Balkanlar'daki jeostratejik yerler ile imparatorluğun diğer taraflarındaki boş ve harabe olmuş arazilere yerleştirmeye çalıştı. Ancak Diyarbekir, Van, Musul, Halep, Bağdat ve Basra'daki boş arazilerin İstanbul ve Rumeli'ye uzak olması, iklimin göçmenler için elverişli olmaması, yeterli ulaşım ağının bulunmaması ve Müslüman olmayan ahalinin tepkileri gibi sebeplerden muhacirler büyük kitleler hâlinde yerleştirilemedi. Göçmenler Edirne, Aydın, Ankara, Kastamonu ve Hüdavendigar (Bursa ve civarı) vilayetlerine gönderildiler;

bu durum da başta Bursa, İzmit ve Aydın olmak üzere Batı Anadolu bölgesinde izdihama sebep oldu.

Soru 9: 93 Harbi'nin sonunda hangi antlaşmalar imzalandı?

Savaşı sona erdirmek için Kızanlıkta başlayan ateşkes görüşmelerine, Edirne'nin Ruslar tarafından alınması üzerine burada devam edildi ve 31 Ocak 1878'de imzalanan Edirne Mütarekesi ile savaş sona erdi. Barış görüşmeleri daha sonra Ruslar'ın karargâhlarını naklettikleri Yeşilköy'de (Ayastefanos) devam etti ve 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalandı. 29 maddelik bu antlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını kabul edecek, Karadağ'ın sınırları Adriyatik'e kadar uzanacak, Sırbistan Niş'i alacaktı. Bulgaristan özerk bir prenslik hâline getirilecek, sınırları Tuna'dan Ege'ye, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanacaktı. Bulgaristan prensini halk seçecek ve bu prens Avrupa devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun onayıyla atanacaktı. Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde, Bosna Hersek'te, Rumeli'de Hristiyan nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ve Doğu Anadolu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılacaktı. Osmanlılar, savaş tazminatı olarak 1 milyar 410 bin ruble vereceklerdi. Ancak bu tazminatın büyük bir kısmına karşılık Rumeli'deki bir kısım topraklar ile Batum, Kars, Ardahan ve Doğu Bayezid, Ruslar'a bırakılacaktı. 300 milyon ruble ise para olarak ödenecekti.

Ayastefanos Antlaşması, Panslavizm'in bir zaferiydi ve Rusya'nın bu kadar avantajlı bir konuma gelmesi mevcut siyasî dengeyi bozuyordu. Bu yüzden antlaşma başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin yoğun muhalefeti ile karşılandı. 13 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde, Ayastefanos Antlaşması'nın maddeleri yeniden ele alındı ve değiştirildi. Altmış dört maddelik bu yeni antlaşma ile Ayastefanos Antlaşması'yla kurulmak istenen büyük Bulgaristan üçe bölünerek, önemli bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altında bırakıldı. Bosna-Hersek Avusturya'ya terkedildi. Harp tazminatı 802.500.000 frank olarak tespit edilerek, yedi yıl içerisinde 21 eşit taksitte ödenmesi kararlaştırıldı. Balkan ülkeleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkiler öyle belirsiz esaslara bağlanmıştı ki, çözümsüz kalan sorunlar yüzünden Osmanlı ordusu kısmî seferberlikten bir süre daha çıkamadı.

Büyük devletler bu antlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu sağlama aldıklarını söylemişlerdi. Ancak üzerinde 5.5 milyon insanın yaşadığı 212 bin km^2lik arazinin terkedilmek zorunda kalındığına dikkat edilirse, bunun çok doğru olmadığı görülür.

Soru 10: 93 Harbi'nin Osmanlı İmparatorluğu'na tesirleri nedir?

İmparatorluk önemli miktarda toprak kaybının yanısıra, Rusya'ya ödemek zorunda kaldığı savaş tazminatı sebebiyle büyük bir maddî yük altına girdi. Ayastefanos Antlaşması'nın ağır hükümlerinden kurtulmak için Kıbrıs'ı İngiltere'ye bırakmak zorunda kaldı. Bir süre sonra da durumdan istifade eden Fransa, Tunus'u işgal etti (1881).

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla, her ne kadar resmî olarak kaldırılmamış olsa da, Meşrutiyet filizlenmeden sona erdi. Bu sıralarda Ali Suavi, V. Murad'ı yeniden tahta geçirmek için Çırağan Sarayı'na bir baskın düzenlemişse de başarıya ulaşamamıştı. Ancak bu baskın II. Abdülhamid'in ömür boyu tahttan indirilme korkusuna girmesine ve herşeyi kontrol etmek istemesine yol açtı.

93 Harbi'nin buhranlı yılları ve acı deneyimleri II. Abdülhamid'in siyasî fikirlerinin olgunlaşmasına önemli tesirlerde bulundu. Savaşın başlangıcında ve sonrasında II. Abdülhamid karar mekanizmasına hakim değildi ve gerçek diplomatik bilgiler hakkında da yeterince bilgi sahibi olamamıştı. Bir daha benzer yanılgılara düşmemek için dahili ve harici bütün işleri Yıldız Sarayı'na taşıdı.

Balkanlar'daki Türk nüfusunun önemli bir bölümü asırlardır yaşadığı toprakları terkederek, Anadolu'ya yerleşmek zorunda kaldı. Ruslar planlı olarak Tuna bölgesindeki Türk ahaliyi, bu bölgelerden göç ettirmek için baskı ve katliamlar yaptılar. Bunun sonucu olarak da Tulca, Ruscuk, Tırnova, Eski Cuma, Filibe, Kızanlık, Eski Zağra, Yeni Zağra, Lofca gibi yerlerde bulunan Türkler yaşadıkları yerleri terkederek Edirne, İstanbul, Çanakkale, İzmir gibi şehir ve bölgelere yerleşmek zorunda kaldılar. Ruslar'ın, Bulgar çetelerini silahlandırarak Türkler'i katlettirmeleri yüzünden Burgos, Ahyolu, Yanbolu ve İslimiye gibi bölgelerin ahalisi de göç etti. Bu göç dalgası vatanlarını terkeden insanların perişan bir şekilde yolculuk etmelerine ve devletin ekonomik açıdan daha da sıkışmasına

sebep oldu. Muhacirler, Anadolu’da yerleştikleri yerlerde büyük sıkıntı çektiler, ayrıca o bölgelerin eski ahalileri ile de aralarında çeşitli ihtilaflar meydana geldi. İstanbul’a gelen aşırı göç yüzünden şehrin yapısı bozulmaya başladı.

I. MEŞRUTİYET

Soru 1: Meşrutiyet fikri nasıl doğdu?

1876 Anayasası sistemli bir düşünce akımının sonucu olarak ve geniş halk kitlelerinin isteğiyle (toplumsal dinamizm) ortaya çıkmadı. II. Mahmud devrinden itibaren başlayan Tanzimat ortamında yetişen Midhat Paşa, Namık Kemal gibi bir grup insanın, yapılan ıslahatları yeterli görmemeleri ve Osmanlı İmparatorluğu’nun kurtuluşu için meşrutî idarenin getirilmesi yönündeki çabalarıyla 1876 Anayasası ilân edilmiştir.

Meşrutiyet’in doğuşundaki en önemli etken, Avrupa’da öğrenim görmüş ve oradaki anayasal hareketleri inceleyen ve imparatorluğun geleceğini parlamenter sistemde gören Genç Osmanlılar hareketinin çabalarıdır. Ancak Meşrutiyet’i hazırlayan başka faktörler de vardır. 1831’den itibaren gazetelerin çıkmasıyla birçok fikir tartışılmaya ve aydın kesim arasında yayılmaya başlamıştı. II. Mahmud devrinde başlayan yeniden yapılanmanın bir sonucu olarak kurulan yeni müesseseler de Meşrutiyet’in oluşmasına tesir etmiştir. Örneğin Tanzimat devrinde gayrimüslimlerin de katılımıyla oluşturulan taşra meclisleri, Meşrutiyet dönemi için bir hazırlık safhasını oluşturmuştur.

Meşrutiyet’in ilânı Osmanlı ülkesinin her tarafında duyurulmuştu. Bu durumdan memnun olanlar kadar, olmayanlar da vardı. Meşrutiyet’in ilânına karşı çıkarak, aleyhte risaleler yazanlar da oldu. O dönemde halk parlamenter sistemi kavrayabilecek bir düşünce olgunluğuna erişmediğinden ilk anayasa ve ilk meclise sahip çıkmadı.

Soru 2: Sultan Abdülaziz nasıl tahttan indirildi?

1875’te dış borçlar ödenemediğinden Osmanlı İmparatorluğu malî açıdan iflas etti. Balkanlar’da Osmanlı aleyhtarı hareketler artmaktaydı. Bütün bunlar Sultan Abdülaziz’in hükümdarlığını sarstı. Midhat ve Hüseyin Avni paşalar, Abdülaziz’i kendileri ve devlet için tehlikeli görüp, padişahı tahttan

indirmek için faaliyete geçtiler. İstanbul medreselerindeki talebeler kışkırtılarak, 10 Mayıs 1876'da dersleri boykot edip, gösteriler yapmaları sağlandı. Ulemanın ileri gelenleri da göstericilere katıldı. Göstericiler şeyhülislâm ile sadrazamın azlini istediler. Bu durum karşısında Sultan Abdülaziz, sadrazamlığa Mütercim Rüşdü Paşa'yı, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa'yı, şeyhülislâmlığa da Hasan Hayrullah Efendi'yi atadı. Midhat Paşa'yı da Meclis-i Vükela üyeliğine tayin etti. Bu tayinler üzerine talebenin gösterisi son buldu.

Sultan Abdülaziz, olayların yatıştığını zannetti. Ancak yönetime yeni gelen bu grup, padişahı tahttan indirmek için faaliyetlerini sürdürdüler. Fetva Emini Halil Efendi'den padişahın halli için fetva alındıktan sonra, 30 Mayıs'ta Sultan Abdülaziz bir darbeyle tahttan indirilerek, Topkapı Sarayı'na getirildi. Tahta Veliaht V. Murad çıkarıldı. Sultan Abdülaziz, Topkapı Sarayı'nda yaklaşık yarım asır önce katledilen III. Selim'i hatırlayınca naklini istedi. Nakledildiği Feriye Sarayı'nda, 1 Haziran günü bilek damarları kesilmiş olarak ölü bulundu. Onun ölümünün intihar mı yoksa bir tertip sonucu mu olduğu hâlâ tartışılır. Ancak eldeki delillere göre Sultan Abdülaziz öldürülmüştür.

Soru 3: Şehzâde Abdülhamid tahta çıkarken ne pazarlık yaptı?

V. Murad, sağlık durumunun hükümdarlık yapmaya elverişsiz olması yüzünden tahttan indirilerek, yerine veliaht Şehzâde Abdülhamid geçirildi. II. Abdülhamid tahta geçerken Yeni Osmanlılar, özellikle Şura-yı Devlet Reisi Midhat Paşa şehzâdeyle pazarlık yapmış ve Meşrutiyet'i ilân edeceği sözünü almıştı.

Soru 4: Kanun-ı Esasî nasıl hazırlandı?

Midhat Paşa, anayasal bir düzene geçildiği takdirde Avrupalı devletlerin müdahalelerinden kurtulacaklarına inanıyordu. Bir anayasa taslağı da hazırlamıştı. Ancak II. Abdülhamid, onun hazırladığı *Kanun-ı Cedid* isimli taslak yerine Fransız Anayasası'nı çevirtip, danışmanlarına ve nazırlara inceleterek, yeni bir anayasa taslağı oluşturttu. Fransız anayasasından geniş ölçüde istifade edilmekle birlikte Kanun-ı Esasî, Fransız Anayasası'nın tam bir çevirisi değildi. Osmanlı sistemine uygun bazı değişiklikler yapılmıştı.

Anayasayı hazırlamakla görevli Said Paşa'nın başkanlığındaki 28 kişilik "Cemiyet-i Mahsusa" bir metin hazırladı. II. Abdülhamid, komisyonun hazırladığı anayasanın her maddesi üzerinde bizzat uğraşıp, ekleme ve çıkarmalar yaptı. Hazırlanan metin Midhat Paşa'nın başkanlığındaki Meclis-i Vükelâ'da kesin şeklini aldıktan sonra II. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyûnu ile kabul edildi.

Anayasanın hazırlanması sırasında en çok padişaha, polis tahkikatına dayanarak herhangi birisini sürgüne gönderme yetkisini veren 113. madde tartışılmıştı. Nitekim bir süre sonra II. Abdülhamid, bu maddeye dayanarak Midhat Paşa'yı sürgüne gönderdi.

Soru 5: İlk Türk anayasasının özellikleri nelerdir?

Halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin ürünü olmayan Kanun-ı Esasî padişahın iradesinden kaynaklandığı için ferman anayasası olarak değerlendirilmektedir. Meşruti idare öngörülmekle beraber padişahın yetki ve iradesi anayasa hükmü hâline gelmişti. Hukuken sorumsuz olan padişah sistemin yürütülmesinde tek yetkili olan kişiydi. Sadrazam, şeyhülislâm ve nazırlar padişah tarafından seçilir ve ona karşı sorumlu olurlardı. Meclisin feshi de dahil padişahın yetki alanı oldukça genişti.

1876 Anayasası'nın içerdiği sistemde gerçek egemen güç halk ve onun temsilcisi meclis değil, padişahtı. Yasama ve yürütme faaliyetleri padişahın arzusu doğrultusunda olabilmekteydi. Padişahın üstünlüğü anayasanın en önde gelen özelliğidir. Suna Kili, 1876 Anayasası'nın, başarılı bir anayasa düzeninin kurulmasına olanak tanıyacak bazı temel görüşler, kavramlar, kurumlar, yaptırımlar ve ulusal bütünleşmeyi çağdaş öğeler üzerinde sağlayacak bir içerikten yoksun olduğunu belirtir.

Bir güvence mekanizması altına alınmamasına rağmen Kanun-ı Esasî'yle kişiye eğitim özgürlüğü, mal güvencesi, kişi dokunulmazlığı, kanunlar önünde eşitlik, işkence yasağı gibi klasik haklar verilmişti.

1924 Anayasası komisyon sözcüsü Celal Nuri Bey, 1876 Anayasası'nı "1876 Anayasası hukuk-ı milliyeyi değil, hukuk-ı şahaneyi temsil ediyordu ve öyle bir kanun idi ki, hakikat halde bir Kanun-ı Esasi mahiyetinde bile değildi. Çünkü verilen bütün hakların diğer bazı maddeler ile geriye alınabilmek imkânı hâsıl oluyordu" sözleri ile değerlendirmiştir.

Gerçek bir anayasal düzen olmamasına karşılık I. Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğu'na anayasa düşüncesinin somutlaşması, yasama ve temsili meclis sistemlerinin oluşması, bazı hakların anayasada yer alması gibi açılardan demokrasi kültürümüzün oluşmasına katkılarda bulunmuştur.

Soru 6: Meşrutiyet nasıl ilân edildi?

Kanun-ı Esasî son şeklini alıp, padişah tarafından onaylandıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerin durumunu görüşmek üzere İstanbul'da toplanan Tersane Konferansı'nın ilk oturumunda 101 pare top atışıyla batılı delegelere ilân edildi. 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe girmesiyle I. Meşrutiyet devri resmen başlamıştı. Ancak Batılı müdahaleleri önlemek amacıyla yapılan bu girişim, karşı tarafta Osmanlı lehine bir havanın doğmasını sağlamadı. Anayasanın ilânı Avrupalılar'ın isteklerine karşı bir kalkan olarak düşünülmüştü. Ancak Avrupalı devletlerin amacı Osmanlı İmparatorluğu'nda daha fazla hürriyet ve demokrasinin olması değil, kendi çıkarlarını koruyup, geliştirmekti. Nitekim konferansın başkanı Saffet Paşa Meşrutiyet'in ilânını delegelere kısa bir konuşma ile bildirirken, halka yeni haklar verildiğini, bu yüzden toplantının bir manasının kalmadığını belirttiğinde Rus elçisi, buz gibi bir cevap vererek, gündeme geçilmesini söylemişti.

Osmanlı devlet adamları Avrupalı devletlerin temsilcilerini bu atakları ile psikolojik olarak sarsarak, onların isteklerine karşı direnmek için anayasayı kullanmayı düşünmüşlerdi. Batılıların her istekleri karşısında anayasa gösterildi, ancak bu da toplantının bir çözüme ulaşmasını engelledi. Bir ay süren toplantı, bir çözüm bulamadan 20 Ocak 1877'de dağıldı. Meşrutiyet'in ilânı, 1877-78 Osmanlı-Rus harbine giden süreci engelleyemedi.

Soru 7: İlk Türk parlamentosu nasıl açıldı?

II. Abdülhamid, anayasal düzenin hazırlayıcısı Midhat Paşa'yı sadrazamlıktan alıp, sürgüne göndermiş olmasına rağmen meşrutî idareden vazgeçmemişti. Anayasa gereğince 3 ay içinde seçimler yapılmış ve 19 Mart 1877'de Dolmabahçe Sarayı'nda padişahın, Said Paşa tarafından okunan açılış nutku ile çalışmaya başlamıştı. Meclis çalışmalarını

Ayasofya'nın karşısındaki Darülfünun'da sürdürdü. 141 üyeden oluşan Türk tarihinin ilk parlamentosu, 115'i mebus, 26'sı ise âyan üyesinden meydana geliyordu. 115 mebusun 46'sı gayrimüslimdi. İlk Osmanlı meclisinde Türkler'in dışındaki diğer milletlerden temsilcilerin oranı Avusturya Parlamentosu ve Çarlık Rusyası Duması'na göre daha yüksekti.

İlk mecliste başka ülkelerdeki kadar etkin bir şekilde olmasa da bir milliyetler çatışması yaşanmıştı. Rumeli'den gelen bazı gayrimüslim mebuslar taşra meclislerinde Müslüman ve gayrimüslimlerin eşit oranda temsil edilmesine karşı çıkarak, nüfus oranına göre temsil ilkesinin getirilmesini istediler. Resmî dil Türkçe olmasına rağmen Ermeni ve Rumlar kendi dillerinin de resmî dil olarak kullanılması için uğraşarak, kendi milletlerinin sorunlarını herşeyin üzerine çıkarmaya çalıştılar. Mebus olmak için Türkçe bilmek zorunluydu. Bu şartın değişmesi için, özellikle Arabistan'dan gelen mebuslar teklifte bulundular. Bu talebe karşı Ahmed Vefik Paşa "Gelecek seçime 4 yıl var. Akılları varsa bu süre içinde Türkçe öğrenirler" cevabını vermişti.

İlk meclis 4 aylık bir çalışmanın ardından 28 Haziran 1877'de dağıldı, anayasa gereği 1877'nin sonlarında yeni bir seçim yapıldı ve ikinci meclis 13 Aralık 1877'de göreve başladı. Bu dönemki meclis, 56'sı Müslüman, 40'ı gayrimüslim 96 mebus ve 38 âyandan oluşuyordu.

Soru 8: I. Meşrutiyet'in meclis sistemi nasıldı?

I. Meşrutiyet dönemindeki parlamento iki bölümden oluşuyordu. Heyet-i Mebusan 130 üyeden oluşuyordu ve bunlar seçimle geliyorlardı. Her 50 bin erkek için bir mebus seçiliyordu. 80 mebus Müslüman, 50 mebus ise gayrimüslimlerden olacaktı. Heyet-i Ayan ise 21 Müslüman, 5 gayrimüslimden oluşuyordu ve padişah tarafından atanıyordu. Her iki meclis, Meclis-i Umumi'yi meydana getiriyordu.

Heyet-i Ayan'a bir kez seçilen kişi hayatı boyunca meclis üyeliğine devam ediyordu. Kendi görev alanlarıyla ilgili sınırlı olarak kanun önerebilme yetkileri vardı. Esas vazifeleri Heyet-i Mebusan'ın kabul ettiği kanun metinlerini, padişahın haklarına, dine, Kanun-ı Esasî'nin hükümlerine, devlet ve vatanın menfaatlerine uygunluk durumuna göre incelemekti. Heyet-i Ayan'ın kabul etmediği bir metin kanunlaşmazdı. Ne Heyet-i Ayan'ın, ne de Heyet-i Mebusan'ın hükümet üzerinde siyasal denetim

yetkisi vardı. Heyet-i Mebusan, bir vekili cezai sorumluluk altına sokmak için Divân-ı Âli'ye gönderebilirdi. Ancak bunda da padişahın onayının alınması gerekiyordu. Meclis-i Vükela, padişah tarafından seçilirdi ve ona karşı sorumluydu.

Heyet-i Mebusan üyeleri Kanun-ı Esasî'ye değil padişaha bağlılık yemini ederek, göreve başlarlardı. Meclis başkanı meclisin gösterdiği adaylar arasından padişah tarafından seçilirdi. Heyet-i Ayan kabul etse dahi, padişahın onaylamadığı bir metin kanunlaşamazdı. Padişahın 6 ay içerisinde seçime gitmek şartıyla, meclisi dağıtma yetkisi vardı.

Soru 9: İlk Türk Parlamentosu niçin kapatıldı?

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonlarında Rus ordusunun ilerleyişi karşısında ne yapılacağını tartışmak üzere Yıldız'da, padişahın da katıldığı fevkalade bir meclis toplandı. Bu toplantıda devletin içinde bulunduğu buhrana çare olabilecek herhangi bir karar alınamadığı gibi, bazı üyelerin yenilginin sorumluluğunu II. Abdülhamid'e yıkmaları yüzünden meclis kapatıldı.

Ruslar'ın barış teklifleri görüşülürken toplantıya katılan Astarcılar Kethüdası Ahmed Efendi ayağa kalkarak olanlardan meclisin değil, padişahın sorumlu ve suçlu olduğunu belirtmesi üzerine, padişah bizzat cevap verdi, daha sonra sözü bıraktığı Hazine-i hassa nazırı Said Paşa savaşa nasıl girildiğini anlattı. Ancak Astarcılar Kethüdası Ahmed Efendi'nin, padişahı suçlamayı sürdürmesi üzerine, II. Abdülhamid, "Ben artık Sultan Mahmud'un izinden gitmeye mecbur olacağım" diyerek, toplantıdan ayrıldı. Ardından da anayasadaki yetkisine dayanarak 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil etti.

Meclis tatil edilmiş, ancak Kanun-i Esasî resmen yürürlükten kaldırılmamıştır. Kanun-ı Esasî her yıl çıkan devlet salnâmesinin başında zikredilmiştir. Çıkarılan kanunlar da Meclis-i Mebusan tekrar toplandığı zaman onaylanmak üzere muvakkaten çıkarılmıştır. Hatta meclis fiilen dağıtılmadığı gibi, daha sonraki tarihlerde âyan meclisine atamalar bile yapılmıştır. Örneğin 1879'da padişahın başhekimi Mavroyani Efendi ile Kostantin Efendi Meclis-i Ayan'a tayin edilmişlerdi.

Soru 10: Meşrutiyet neden yaşamadı?

Meclisin resmen kapatılmasa da aynı manaya gelecek şekilde süresiz tatil edilmesi, yeni filizlenmeye başlayan parlamento rejimi açısından önemli bir yaraydı. Bu kapatma hadisesini bir kısım yazarlar, II. Abdülhamid'in despot yönetimini oluşturmak için gerçekleştirdiğini belirtirler. Bazı tarihçiler ise Meclisin buhrana sebep olduğunu ve Müslüman olmayan mebusların kendi milletlerinin menfaatleri için imparatorluğun aleyhine çalıştıklarını, tek bir milletten oluşmayan devletlerde meclisin faydadan çok zarar getireceğini, bu yüzden kapatıldığını ifade ederler. İlber Ortaylı bu fikre karşı çıkmaktadır. Ona göre ilk Osmanlı meclisi azınlıkların geniş şekilde temsil edildiği, ancak milliyetçilik sorununun en az görüldüğü bir parlamentoydu. Ortaylı, parlamentonun milliyetçiliği körüklediği bir durumun 1866'dan sonraki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda söz konusu olduğunu, II. Abdülhamid'in buradaki gelişmeleri dikkate almış olabileceğini belirtmektedir.

I. Meşrutiyet'in ilânını II. Abdülhamid taraftar olduğundan değil, emr-i vaki karşısında kaldığından kabul etmişti. Osmanlı devlet adamları ve padişah zihinleri itibarıyla bu durumu hazmedebilecek durumda değildi. Engin Akarlı, meclisin kapatılmasının gerçek sebebinin "Osmanlı devlet adamlarının halkın siyasete karışmalarından duydukları rahatsızlık" olduğunu söyler. Akarlı, ilk Osmanlı parlamentosunun ömrünün kısalığını bir padişahın eğilimine bağlamamak gerektiğini, sorunun sebebinin II. Mahmud devrinde yeniden canlandırılan devleti toplumun üstünde ve dışında bir yönetim-yönlendirme mekanizması olarak görmede yattığını belirtmektedir.

İlk Türk anayasası olan Kanun-ı Esasî, özgürlükler yönünden cılız olmasına rağmen, aydınlar tarafından özgürlüğün sembolü olarak görülmüş ve tekrar yürürlüğe sokulması için yıllarca uğraşılmıştır. 1908'de Makedonya'daki Türk subaylarının Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe konulması için faaliyete geçmeleri üzerine II. Abdülhamid, anayasayı tekrar yürürlüğe koydu. II. Meşrutiyet döneminde üzerinde çeşitli defalar (9 kez) düzeltmeler yapılarak, Kanun-ı Esasî kullanıldı. İlk Türk anayasası daha sonra da TBMM tarafından Milli Mücadele döneminde değişiklikler ve düzeltmeler yapılarak uygulandı. 1924 anayasasının kabulü ile tamamen yürürlükten kalktı.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DIŞ BORÇLAR

Soru 1: Osmanlı İmparatorluğu'nda dışarıdan borç alma ilk defa ne zaman düşünüldü?

Osmanlı İmparatorluğu'nun malî durumu XVII. yüzyılın sonlarından itibaren kötüleşse de, halktan olağanüstü vergiler yolu ile toplanan paralar sayesinde bir müddet daha vaziyet idare edildi. Ancak XVIII. yüzyılın son çeyreğinde arka arkaya alınan büyük mağlubiyetler ve ödenen harp tazminatları sebebiyle ekonomik durum iyice kötüleşti. 1787'de Rusya ile savaşa girişildiğinde sefer masrafları için gerekli para hazinede yoktu. Savaşın sonraki yıllarında nakit para ihtiyacı iyice arttı. Yabancı bir devletten borç alınmasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun malî durumunun dışarıya teşhir edilmesi olacağı ve düşmanlarının cesaretini artırmaya yarayacağı düşünüldüğü için başlangıçta bu yolun üzerinde fazla durulmadıysa da, ülke içinden gerekli para temin edilemeyince borç alacak yabancı bir devlet aranmaya başlandı. İlk olarak Hollanda (Felemenk) ile temasa geçildi. Fakat iki ülkenin birbirine uzaklığı, para birimleri arasındaki fark ve borcun karşılığı olarak verilecek tarım ürünlerinin âyanların elinde olması sebebiyle problemler yaşanacağı görülünce vazgeçildi. Daha sonra İspanya elçisine müracaat edildiyse de, elçi ülkesinin bu savaşta tarafsız olduğunu söyleyerek, hükümetinin bu işe sıcak bakmayacağı cevabını verdi. Son bir ümitle Fas Sultanı'na başvuruldu, ancak buradan da müspet bir cevap alınamadı. Bunun üzerine devletin ve halkın elindeki altın ve gümüş eşyalar

toplanarak, darphanede para bastırılmak suretiyle savaş ihtiyaçlarının bir kısmı karşılanabildi.

Soru 2: İlk borç teşebbüsü ne zaman oldu ve bundan niçin vazgeçildi?

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi iyice kötüleşti. Ekonomik durumu düzeltmek için bir çıkış arandığı esnada İngiltere Elçisi Canning'in Sultan Abdülmecid'e sunduğu reform planında, dışarıdan borçlanma hararetle tavsiye ediliyordu. Bu sıralarda Avrupa'da sermaye fazlası vardı ve bunu kullanacak yer arıyorlardı. Sermaye çevreleri yayınladıkları çeşitli broşürlerle bir taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun reform hareketlerini överek Avrupa kamuoyunun güvenini artırmaya, diğer taraftan ise Osmanlı maliyesinin düzeltilmesi için borç alınması gerektiği konusunda imparatorluk yetkililerini iknaya çalıyorlardı. Osmanlı devlet adamları bu tuzağa düşmekte gecikmediler. 1850'de Osmanlı maliyesi aylıkları ödeyemeyecek duruma gelince, Sadrazam Reşid Paşa ve diğer devlet ileri gelenleri dışarıdan borç almak için harekete geçtiler. Bu duruma karşı çıkan padişahın eniştesi Fethi Paşa, Sultan Abdülmecid'i borç almaktan vazgeçirdiyse de, borç antlaşması imzalandığı için Osmanlı İmparatorluğu mukavelenin feshi için 2 milyon 200 bin frank tazminat ödedi.

Soru 3: İlk defa ne zaman ve nasıl borç alındı?

Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile Kırım Savaşı'na girdiğinde, bu harbin getirdiği parasal yükü karşılamak için, 1854'te savaş esnasında, tarihinde ilk defa dışarıdan borç para almak zorunda kaldı. Londra ve Paris'teki Palmer ve Goldschimid isimli iki banka grubundan 3 milyon sterlin borç alındı. Bu paranın 700 bin sterlinine bankacılık masrafları ve borcun ilk taksiti olarak el konuldu. Kalan miktarın tamamına yakını ise Kırım Harbi için harcandı.

İlk borcu alan Sultan Abdülmecid, bu konuda şunları söylemiştir; *"Borç almamak için çok çalıştım. Lakin durum bizi borç almaya mecbur etti. Bunun ödenmesi gelirlerin artmasıyla, bu da ülkenin imarı ile olur"*.

Soru 4: Düyûn-ı Umûmiye'ye kadar ne kadar borç alındı?

Alınan ilk borç savaş için harcandığından, bir müddet sonra hem borcu ödemek, hem de diğer ihtiyaçlar için yeniden borç alınmak zorunda kalındı. 1855 yılındaki 5 milyon sterlinlik bu borç oldukça olumlu şartlarla alınmıştı. Muhtemelen İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nu borçlanmaya alıştırmak için böyle yapmışlardı. Alınan bu borçları bir müddet sonra İngiltere ve Fransa'nın, Osmanlı maliyesini denetleme istekleri izledi. Osmanlılar denetlemeye uyar gibi görünseler de, bu iki devletin memurlarının işlerini engellemek için ellerinden geleni yaptılar.

Takip eden yıllarda borçlanma artarak devam etti. Artık dışarıdan borç alınması Osmanlı devlet adamlarına hem kolay bir yol olarak görünüyor, hem de alışkanlık hâline geliyordu. 1858'deki borçlanmanın ardından 1860'ta yeniden borç alma ihtiyacı doğdu. Ancak daha önce kolaylıkla borç veren Avrupalılar bu defa birçok şart ileri sürdüler. Osmanlı İmparatorluğu'ndan istenilenler şunlardı: Yabancılar devlet emlâkini satın alma veya kiralama hakkına sahip olacaklar, devlet emlâki rehin gösterilmek suretiyle tahvil çıkarılacak, vakıf sistemi kaldırılacak, Osmanlı maliyesi uluslararası bir komisyonun denetimine girecek, devletin sahip olduğu orman, maden ve araziler özelleştirilerek, bir komisyon tarafından işletilecek.

Avrupalılar baştan beri hedeflemiş oldukları Osmanlı İmparatorluğu'nun denetlenmesi zamanının geldiğine kanaat getirerek, harekete geçtiler. Ancak şartları inceleyen Osmanlı devlet adamları bu isteklerin kabulünün yabancı devletlerin vesayeti altına girmek olacağını düşünerek reddettiler. Para ihtiyacı ise Mires isimli bir Fransız bankerden daha fazla faiz ve emisyonla alınan borç ile karşılandı. Sultan Abdülaziz zamanında da borçlanma artarak devam etti. Sultan Abdülmecid döneminde 16,5 milyon Osmanlı lirası borç alınmışken, Sultan Abdülaziz zamanında bu miktar 97 milyon 708 bin Osmanlı lirası gibi oldukça yüksek bir meblağa ulaştı.

Alınan borçların yarısı emisyon kaybına uğradığından devletin eline yukarıda zikredilen miktarların sadece yarısı ulaşmıştı. Faiz ödemeleri ve diğer masraflar çıktıktan sonra devlet kasasına ulaşan miktar, borç alınan paranın yüzde 33'üdür. Ayrıca alınan borçlar verimli olarak kullanılamamış, önemli bir kısmı savaş masraflarına, bir kısmı ise saray vs. yapımına harcanmıştı. Bu yüzden vadesi gelen borçları ödemek için yeni kaynaklar

meydana getirilemediğinden, tekrar tekrar borç alınmış ve borçlar artarak devam etmişti.

Soru 5: Osmanlı İmparatorluğu borçlarını ödeyemeyince ne oldu?

İmparatorluk, bu borç yükünü daha fazla taşıyamadı ve sonunda ilk borç alışından 21 yıl sonra, 1875'te resmî bir bildiri yayınlayarak 5 yıl süre ile borç taksitlerinin sadece yarısını ödeyebileceğini ilân etti. Bu durum, aynı zamanda devletin iflasının da ilânıydı. Karar Avrupa'da, şiddetli protestolarla karşılandı. Ancak Osmanlı hükümeti vadettiği yarım ödemeleri de yapamadı ve 1876 Nisan'ında borçların ödenmesini tamamen durdurdu. Bu hadisenin akabinde çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında ise Avrupa kamuoyu, borçlarını ödememesinden dolayı Osmanlı'ya karşı bir tavır alarak, imparatorluğu Rusya karşısında yalnız bıraktı. Savaş bitene kadar borç meselesi bir müddet gündem dışında kaldı. Savaşın ardından toplanan Berlin Kongresi'nde, Osmanlı maliyesinin kontrolü için milletlerarası bir kurul teşkil edilmesi yönünde tavsiye kararı alındı.

İflasın ilân edildiği 1875'te, Osmanlı hükümetinin iki üyesi olan Sadrazam Mahmud Nedim Paşa ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırı Midhat Paşa, kendi aldıkları karar gereği piyasadaki devlet tahvillerinin değerinin düşeceğini bildikleri için, bu karar açıklanmadan ellerinde bulunan tahvilleri satarak haksız kazanç sağladılar. Maliye Nazırı Yusuf Paşa ise elinde tahvil bulunmasına rağmen bu yola tenezzül etmemişti.

Soru 6: Düyûn-ı Umûmiye idaresi nasıl kuruldu?

1877-1878 Savaşı, zaten iyi durumda olmayan malî durumu daha da kötüleştirdi. Yeni tahta çıkan II. Abdülhamid saray ve devlet giderlerini kısmışsa da, devlet gelirlerinin yaklaşık yüzde 80'i dış borçlara gittiği için bu tür önlemler yeterli olmuyordu.

Osmanlı hükümeti, 1879'da Osmanlı Bankası ve İstanbul'daki diğer bankerlerle bir antlaşma yaparak, onlara olan borcunu 10 yılda ödemeyi taahhüt etti. Teminat olarak da tütün, tuz, pul, balık, bazı yerlerin ipek vergisi ile alkolden sağlanan gelirleri gösterdi. Teşkil edilecek komisyon, bu altı gelirin yönetimini üstlenecekti. Bu idareye Rüsum-ı Sitte (altı vergi) denildi.

Bu idare kurulunca dış alacaklılar, Galata bankerlerine imtiyazlı davranıldığını ileri sürerek, protestolarda bulunurken, İngiltere ve Fransa da elçileri vasıtasıyla durumu resmî olarak protesto etti. Dış borçlar artık siyasî bir vaziyet kazanmıştı. Osmanlı hükümeti, yabancı devletlere borçlar konsolide edilmediği takdirde hiç kimsenin eline bir şey geçmeyeceğini, elinde tahvil bulunan binlerce Avrupalı'nın herşeyini kaybedeceğini söyledi. Bu durum üzerine ilgili devletler, Osmanlı gelirleri yalnızca kendi temsilcileri tarafından denetlendiği takdirde konsolidasyonu kabul edeceklerini bildirdiler.

Görüşmeler sonucunda 1881'de *Düyûn-ı Umûmiye* kuruldu. Komisyon İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan birer üye ile Galata bankerlerinin bir temsilcisinden oluştu. Bu komisyon, Osmanlı maliyesinden ayrı olarak dış borçların ve Rusya'ya olan savaş tazminatının ödenmesi işini üstleniyordu. Komisyonun kurulması hicrî takvimle Muharrem ayına geldiği için, bu olay *Muharrem Kararnamesi* olarak da bilinir.

Soru 7: Düyûn-ı Umûmiye nasıl çalıştı?

Düyûn-ı Umûmiye tuz, pul, balıkçılık, ipek, tütün ve alkolden alınan vergiler, damga resmî ve bazı bölgelerden alınan vergiler (Bulgaristan vergisi, Kıbrıs Adası gelir fazlası, Doğu Rumeli vergisi) gibi önemli gelir kaynaklarını doğrudan denetim altında tutuyordu. Ayrıca komisyona tütün ve tuz ile ilgili olarak gerekli değişiklikleri yapma ve tekel tarzında yönetme yetkisi de verilmişti. Bu denetim karşılığında Osmanlı borçlarında yüzde 60'lık bir indirime gidildi. Yaklaşık olarak 253 milyon Osmanlı lirasına ulaşan borcun, 146 milyonu silindi ve borç 106 milyon liraya düşürüldü. Ayrıca faiz oranları da indirildi.

Düyûn-ı Umûmiye idaresi, ilk başta Sirkeci'de bir binada çalışmalarına başladı. 1897'de Cağaloğlu'nda kendisi için yaptırılan büyük binaya (bugünkü İstanbul Erkek Lisesi) taşındı. İstanbul'daki genel müdürlüğe bağlı olarak imparatorluğun önemli şehir ve bölgelerinde başmüdürlükler açıldı. I. Dünya Savaşı başlarında, bu komisyonda 182'si yabancı, 5.537 kişi görev yapıyordu. Ayrıca ürün toplama zamanlarında pek çok geçici işçi de çalıştırılmaktaydı. Bu idarenin kurulmasından sonra Avrupa sanayi çevreleri, Osmanlı İmparatorluğu'na gelerek, ülkedeki birçok yerde

(Zonguldak kömür madenleri, Bursa ipek sanayi, alkollü içki üretimi, elektrik, havagazı, su şirketleri) üretimi ellerine geçirdiler.

Soru 8: Düyûn-ı Umûmiye'nin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tesiri ne oldu?

Düyûn-ı Umûmiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun malî bağımsızlığını ortadan kaldırdığı ve devlet içinde devlet hüviyeti kazandığı için genellikle olumsuz bakılan bir kurumdur. Özellikle Reji idaresinin uygulamaları tenkit edilir. Düyûn-ı Umûmiye komisyonu tütün öşrünü 1883'te kurulan Reji idaresine devretti. Bu şirket zarar etse bile her yıl 750 bin lirayı Düyûn-ı Umûmiye'ye ödemekle yükümlüydü. Reji idaresi Osmanlı ülkesinin her tarafına ulaşan teşkilatı ve sayıları 1000'i geçen kolcularıyla tütünü köylüden ucuza alabilmek için her türlü faaliyeti gösterdi. Tütün ekicileri ürünlerini üç-dört misli fazla fiyat veren yabancı tüccarlara vermeyi tercih ediyorlardı. Bu yüzden de kolcularla tütün ekicileri arasında çıkan çatışmalarda 1883-1902 yılları arasında 20.000'den fazla insan hayatını kaybetti. Osmanlı yöneticileri, Reji idaresinin imtiyazını kaldırmak için çalıştılarsa da muvaffak olamadılar. Reji idaresi, Lozan Antlaşması'na kadar Osmanlı köylüsünü sömürmeye devam etti.

Tarihçilerin bir kısmı ise Düyûn-ı Umûmiye'nin Osmanlı İmparatorluğu'na bazı yönlerden faydalı olduğu kanaatindedirler. Bu komisyon sayesinde Osmanlı maliyesine bir çeki düzen verilip, tarımda bazı gelişmeler yaşandığını söylerler. Düyûn-ı Umûmiye idaresinin devlet kaynaklarının verimli işletilmesinde ve borçların bir düzen içerisinde ödenmesinde faydalı olduğu ifade edilir. Daha önceleri alınan borçlar verimli yatırımlara dönüştürülememiş, bir kısmı saray, köşk vs. yapımlarında kullanılmışken, bu komisyondan sonra alınan borçlar alt yapı yatırımlarına harcanmıştır. Düyûn-ı Umûmiye'nin en önemli faydası ise etkili bir vergi tahsilatını sağlamasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda vergilerin tahsil edilmesinde ve alınan vergilerin yerel idarecilerden merkezî idareye aktarılmasında yaşanılan aksaklıkların önemli bir kısmı Düyûn-ı Umûmiye zamanında ortadan kaldırıldı.

Soru 9: Düyûn-ı Umûmiye'den sonra imparatorluk borçlanmaya devam etti mi?

Muharrem Kararnamesi'nden sonra imparatorluk 5 yıl dışarıya yeni bir borçlanma yapmadan, Osmanlı Bankası'ndan aldığı avanslarla idare etti. 1886'ya gelindiğinde bankadan alınan para 4.5 milyon lirayı bulmuştu. Bankaya olan borcun konsolide edilmesi için yeni bir antlaşma yapıldı ve tekrar dışarıdan borç alınmaya başlandı. 1908'e kadar yapılan 17 antlaşma ile 46.5 milyon liralık borç alınmıştı. Bu dönemde düşük tempoda borç alınmış ve bunların maliyeti de önceki döneme göre daha az olmuştu.

1908'den sonraki yıllarda ise borçlanma temposu hızlandı. I. Dünya savaşına kadar olan dönemde 56 milyon liralık borç daha alındı. Bu dönemde alınan borçların yüzde 27'si alt yapı yatırımlarına, özellikle de demiryolu yapımına harcanmıştı. I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı İmparatorluğu'nun ödediği borç miktarı, gelirlerinin yüzde 30'una çıkmıştı. Zaten bütçesi yılda 5 milyon lira açık verdiği için eğer savaş çıkmasaydı, tekrar bir ödeme problemi ile karşılaşacaktı. I. Dünya Savaşı yıllarında Almanya'dan alınan borçlarla, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçları iyice kabardı.

Soru 10: Osmanlı borçlarının ödenmesi ne zaman bitti?

Osmanlı İmparatorluğu'nun plansız ve programsız bir şekilde aldığı ve harcadığı dış borçlar, bu devletin siyasî ve ekonomik gelişmesine darbe vurduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'ni de kuruluş yıllarında ekonomik açıdan sıkıntıya soktu.

Lozan Antlaşması ile Osmanlı borçlarının bir kısmı Türkiye'ye ve imparatorluktan ayrılan diğer devletlere devredildi. Borç paylaşımında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Türkiye ile alacaklılar arasında antlaşma, ancak 13 Haziran 1928'de imzalanabildi. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun 161 milyon liralık borcunun 107 milyonluk kısmını, yani yaklaşık yüzde 67'sini ödemeyi üstlendi. Antlaşma gereği borç 99 yılda ödenecekti. 1929 ekonomik krizi sebebiyle, Paris'te 1933'te yeni bir antlaşma imzalandı. Bu yeni antlaşma ile borç miktarı yüzde 20 kadar düşürüldü ve ödenmenin 50 yılda tamamlanması kararlaştırıldı. İlerleyen yıllarda karşılaşılan döviz sıkıntısı sebebiyle ödeme sistemi değiştirildi ve frank yerine Türk lirası ile ödemeye geçildi.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Türkiye, 30 Eylül 1940 tarihli Bakanlar kurulu kararı ile Alman işgaline uğrayan Paris'teki *Borç Takip*

Meclisini tanımadığını, ona ödediği komisyonu kestiğini ve borçların ödenmesi işini bizzat üzerine aldığını ilân etti. Bazı diplomatik faaliyetlerden sonra 1944'te özel antlaşmalar imzalandı. Bu konuda yapılmış birçok araştırmada alacaklıların elinde bulunan tahvillerin daha yüksek fiyatla satın alınarak, bütün borçların ödenmesinin vadedilen süreden 29 yıl önce, 1954'te bitirildiği söylenir. Ancak borçların tamamının ödenmesi 1980'lerde bitti. Böylece 1854'te başlayan dış borçlanma macerası yaklaşık 130 yıl sonra kapandı. Ancak bu acı tecrübeye rağmen Osmanlı dönemindeki hataların tekrarlanması sonucu, günümüzde aynı macera devam ediyor.

ŞARK MESELESİ

Soru 1: Şark Meselesi nedir?

"Şark Meselesi" veya "Doğu Sorunu", XVIII. yüzyılda milletlerarası bir kavram olarak neşv ü nema buldu. Ancak kökleri çok daha önceki yüzyıllara uzanmakta, tarih içerisinde farklı nitelikler sergilemektedir. Bu yüzden Şark Meselesi araştırmacılar tarafından farklı temellere dayandırılarak farklı zamanlarda başlatılır.

Bugün için genel kabul görmüş şekliyle "Şark Meselesi", Batı ve Orta Avrupa'nın doğusundaki mücadele ve meseleler için kullanılıyor. Bu kavram Rusya için bir güney meselesi, Slavlar, Rumlar veya Araplar için bir bağımsızlık mücadelesi; Osmanlı İmparatorluğu için de bir var olma kavgasını ifade ediyordu. Oyunun aktörleri veya aktörlerin rolleri değişmiş, kimine göre Şark, kimine göre Güney meselesi olarak adlandırılmış olsa da meselenin merkezinde Osmanlı İmparatorluğu bulunuyordu. Şark Meselesi olarak adlandırılan sorunun tarih içindeki macerası ise çok farklı bir seyir izledi. XIX. Yüzyıl, Şark Meselesi'nde köklü bir değişimi ifade ediyordu.

Şark Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dünya gücü olduğu sırada ortaya çıkmamıştı. İmparatorluğun XVII. yüzyıl sonlarında gücünü kaybetmesinden sonra, Avrupa'nın büyük güçlerinin bir diplomatik meselesi olarak ortaya çıkmıştı. Esas olarak Şark Meselesi, Osmanlılar Avrupa'dan atılırken topraklarını paylaşma meselesi ve Avrupa'nın büyük devletlerinin kendi aralarındaki güç dengesini korumak gayesiyle zayıflayan Osmanlılar'ın topraklarını bir denge unsuru olarak kullanmalarıydı.

Soru 2: Şark Meselesi ne zaman başladı?

Şark Meselesi'nin başlangıç tarihi hakkında birçok farklı görüş vardır. Albert Sorel, "Türkler, Avrupa'ya ayak bastığı andan itibaren bir şark meselesi meydana geldi" der. Atilla'nın V. yüzyılın ortalarında Avrupa'yı tehdit etmesi, Selçuklular'ın XI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'yu fetihleri, Osmanlılar'ın XIV. yüzyılın ortalarında Rumeli'ye geçişi, 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması ve bozgunu, 1699 Karlofça Antlaşması, 1734 Nemirov Kongresi, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması gibi hadiseler Şark Meselesi'nin başlangıç tarihi olarak gösterilir. Araştırmacıların çoğunluğu ise Şark Meselesi'ni XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlatırlar.

Soru 3: Nemirov Kongresi'nin Şark Meselesi'ndeki yeri nedir?

İvan Parvev, 1683'ten 1739'a kadar Habsburglar ile Osmanlılar arasındaki ilişkileri incelediği eserinde, Nemirov (Niemirov) Kongresi'nin Şark Meselesi'nin genel diplomasi tarihi içerisindeki yeri üzerinde durur ve kongrenin bu açıdan öneminin pek bilinmediğini söyler. Parvev, Nemirov Kongresi'nin Şark Meselesi'ndeki yerini şöyle anlatır:

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında 1736 Mayıs'ında üç yıl sürecek bir savaş çıktı ve Osmanlılar savaşın başlarında toprak kayıplarına uğradılar. Ruslar'ın amacı 1711'de Prut'ta uğradıkları kayıpların yeniden tazmin edilmesiydi. Ruslar, savaşın başlarında Kırım ve Azak'taki pozisyonlarını güçlendirdikten sonra Eflak ve Boğdan'ı istila edip, İstanbul'u işgal etmeyi düşünüyorlardı. Habsburglar da müttefikleri Ruslar'ın planlarına yakın duruyor gibiydiler.

Avusturya'nın girişimleriyle Nisan 1737'de Ukrayna'da küçük ve tarafsız bir Polonya kasabası olan Nemirov'da barış görüşmelerinin yapılması kararlaştırıldı. Ancak Avusturya, bu görüşmeler sürerken Bâbıâli'yi gafil avlayarak, 6 Haziran 1737'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açıp, üç koldan Osmanlı topraklarına girerek birçok yeri işgal etti. Hâlbuki Avusturya, bu sırada barışı sağlamaya çalışıyor görüntüsü veriyordu. Murahhaslar, Nemirov'a vardıktan hemen sonra değil 16 Ağustos'ta resmî görüşmeler başladı. Osmanlı diplomasisinin çabaları 1736-1739 savaşı öncesi sınırlara dönülmesini sağlamaktı. Ruslar'ın amacı ise Kuban, Kırım ve Tuna'ya kadar olan toprakları hâkimiyetleri altına almak, Eflak ve

Boğdan'ı çariçenin himayesi altında tampon devlet yapmak, Osmanlı bürokrasisine Rus hükümdarlarının "Çar" ünvanını tanıtmaktı.

Viyana Sarayı, ilk askerî operasyonların sonucunu beklemekteydi. Avusturya, her devletin işgal ettiği toprakları elinde bulundurmasından yanaydı. Habsburglar, ayrıca 12 milyon gulden tazminat ve 1718'deki Pasarofça Antlaşması'nın ticarî hükümlerinin genişletilmesini talep ediyorlardı. Avusturya, Niş'e, Vidin'e, Bosna'ya ve Eflak'taki bazı bölgelere hakim olacağını da düşünüyordu.

Rusya ile Habsburglar'ın vizyonlarındaki farklılık artık daha aşikârdı. Kont Ostermann'ın planı daha ihtiraslı ve daha radikalken, Avusturya "küçük savaş" mantığı çerçevesinde daha dengeli talepleri tercih ediyordu. Habsburg İmparatorluğu, Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerinde nüfuz kurmasına müsaade edemezdi. Bu bölgelerde Osmanlı varlığını Rus hâkimiyetine tercih ediyordu.

Rus ve Osmanlı murahhaslarının 18 Ekim'de kongrenin dağılması hususunda karşılıklı protestolarından sonra, veda görüşmeleri ertesi gün yapıldı ve 21 Ekim'de heyetler ayrılmaya başladı.

Kongre barış getirmedi ve diğer devletler tarafından tam bir komedi olarak algılandı. Bu yüzden "Barış yok" Kongresi diye de adlandırılmıştı. Avusturya ve Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki taleplerini zorla kabul ettirmelerini engelleyen şey, iki devletin diplomatik baskıyı uygulatabilecek askerî güçten mahrum olmalarıydı.

Nemirov'daki başarısızlık Şark Meselesi'nin başlangıcıydı. Rusya'nın kongrede ortaya koyduğu planları, XX. yüzyıla kadar yürürlükte kaldı. Habsburglar, Tuna prenslikleri üzerinde kurulacak nüfuzu hiçbir Hristiyan güçle paylaşmama arzusundaydılar. Avusturya'nın daha önce rakibi Polonya iken 1730'larda Rusya'ydı. Viyana Sarayı, yeni Avrupa gücünün farkına varıp, tek başına Rusya'yı engelleyemeyeceğini anlayıcınca, diğer Avrupa güçlerinin kıskançlıklarını, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun hukukî haklarını öne çıkardı.

Avusturya, 1737'de küçük fetihler yapmayı, Osmanlılar ile radikal bir hesaplaşmaya özellikle Balkanlar için ihtiraslı planlara sahip bir rakip müttefiki varken tercih etmekteydi. Habsburglar, durumun net olmamasından dolayı büyük fetihler yerine ucuz barış taraftarıydılar. Ayrıca

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak bir bakıma Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı aleyhine genişlemesinin engellenmesiydi.

Nemirov Kongresi, iki imparatorluğun Balkanlarla ilgili düşüncelerinin çatışmasına şahit olmuştu: Rusya'nın büyük ideallerle dolu bir planlarına karşılık, Habsburglar'ın eldekini korumaya yönelik planları.

Osmanlı İmparatorluğu ilk defa görünürde eşit güçlere sahip ama iki rakip olan ve gelecekte toprak bölüşümü hususunda anlaşamayan iki komşusu ile yüzleşmişti. Bu durum Osmanlılar'a karşı tesirli bir baskı politikasının uygulanmasına engel olmuştu. Ne Rusya ne de Habsburg monarşisi, fikirlerini müttefikine empoze etmeyi başaramamış, ayrı yapılan müzakerelerde hadisenin boyutu müttefiklik ilişkisine karşı ihanete kadar gitmişti.

Nemirov'da Osmanlılar güvenli bir şekilde dayanabilecekleri yeni bir müttefik ile tanışmışlardı. Bu müttefikin ismi, büyük devletler arasında Osmanlı'nın paylaşımı hususundaki rekabetti. Osmanlı fetihlerinin ilk yıllarında Balkanlar'da Türk hâkimiyetinin kurulmasına yardımcı olan rekabet, değişik şartlarda ve değişik bir görünümde bu defa Osmanlılar'ın Balkanlar'dan çıkarılması sürecini geciktirecekti.

Soru 4: Avrupa'da Türk tehlikesi ne zaman başladı?

Batılılar için Doğu'dan gelen ilk büyük Türk tehlikesi Avrupa Hunları'nın Roma'nın kapılarına kadar dayanmasıydı. Ancak Avrupa Hunları, Atilla'nın ölümünden sonra Batı için bir tehdit olmaktan çıktı. Batı için ikinci ve çok daha etkili olan Doğu merkezli tehdit İslâmiyet'in hızla yayılmasıydı. Bu defa Batı için tehlike çok daha farklı bir boyut taşımakta, bu tehdit, sadece siyasî ve askerî bir tehdit olmayıp Batı'nın kimliğini oluşturan en önemli unsur olan Hristiyanlığın gerilemesi demekti. Bu, Hilâl'le Salib'in amansız mücadelesinin başlangıcıydı. İslâmiyet'in yayılışı, önce Kuzey Afrika, daha sonra da İberya Yarımadası'ndan Avrupa'nın içlerine kadar uzanan amansız bir tehlikeydi.

Doğu'dan gelen tehdit ancak Avrupa'nın içlerinde durdurulabilmiş ve sökülüp atılması da ancak yedi asır sürmüştü ama izleri ve tehlikenin tekrar ortaya çıkacağı korkusu hayallerden asla silinmemişti. İspanya'da İslâmiyet'in siyasî varlığı etkisiz hâle getirildikten sonra meselenin asıl kaynağı olan Doğu'ya hâkim olmak ve meseleyi kökten çözmek için

Batı’nın eline ilk önemli fırsat Bizans İmparatoru Aleksios’un Papa II. Urbanus’tan yardım istemesi ile geçti. İmparator Aleksios’u, II. Urbanus’tan yardım istemeye zorlayan en önemli tehdit ise Selçuklu Türkleri’nin Anadolu’ya hâkim olup Bizans’la antlaşma yapacak kadar güçlenmesi ve İstanbul’un kapılarına dayanmalarıydı.

Malazgirt Muharebesi’nden sonra Selçuklular’ın, Batı Anadolu’ya kısa sürede hâkim olup, burada Türkiye Selçuklu Devleti’ni kurduktan sonra Bizans imparatorlarının tek ümidi Batı’dan gelecek yardımdı. Artık Türkler’in önce Anadolu’ya hâkim olup, Bizans’ı tehdit eder hale gelmeleri ve daha sonra Batı yönünde hızla ilerlemeleri Batılılar için Şark Meselesi’ni bir Türk Meselesi hâline getirmişti. Hatta Türk tehdidi artık Avrupa’ya İslâm tehdidinin cisimleşmiş hâliydi. Türkleşmek, Avrupalılar için İslâm dinini kabul etmek manasına geliyordu.

Görünürdeki sebebi Kudüs’ü, Müslümanlar’ın elinden almak için başlatılan Haçlı Seferleri’nin arkasındaki en önemli saik Batı’ya doğru hızla ilerleyen bu Türk tehlikesiydi. Haçlı seferleri, Avrupa’yı bir müddet için kurtardı. Selçuklular, bir daha kendilerini toparlayıp, Bizans’ı yıkamadılar.

Soru 5: Osmanlılar’ın Rumeli’ye geçişi Avrupa’da nasıl karşılandı?

Türkiye Selçuklu Devleti’nin XIV. yüzyılın başlarında sona ermesiyle Osmanlı Beyliği, Batı Anadolu’da yayılmaya başladı ve bu beylik zamanla büyük bir imparatorluğa dönüşerek bütün Doğu’nun ihtişamlı bir temsilcisi oldu.

Orhan Gazi zamanında Rumeli’ye geçen Osmanlılar, kısa zamanda Balkanlar’daki en büyük güç hâline geldiler. 1389’daki Birinci Kosova Muharebesi bunun bir göstergesiydi. Batı Avrupa’da Türk tehlikesi bu tarihlerde tam olarak hissedilmese de Batı Avrupalılar, daha I. Murad’ın Kosova meydanında şehid edilmesi üzerine kutlamalar yaptılar. Paris’te Notre Dame Katedrali’nde Fransa Kralı VI. Charles’ın bütün devlet ricaliyle katıldığı bir şükran ayini yapılmıştı. Batı için 1394’te İstanbul’un Yıldırım Bâyezid tarafından kuşatılması Avrupa’da Osmanlı İmparatorluğu’na karşı olan ilgiyi daha da arttırdı. Bizans, daha önce Haçlı Seferleri’nde olduğu gibi Türk ilerleyişi karşısında yine kurtuluşu Batı saraylarında aradı.

Başta Fransa ve Alman birlikleri olmak üzere Batı’dan birçok devlet Türkler üzerine yapılacak sefer için asker gönderdi. Doğu tehdidi, dolayısıyla bunun cisimleşmiş şekli olan Türk ilerleyişi Avrupa’nın içlerine yayılmadan durdurulmalı ve Türkler geldikleri Orta Asya steplerine geri gönderilmeliydiler. 1396’daki Niğbolu Muharebesi, Şark Meselesi’nde çok önemli bir dönüm noktasıydı. Büyük bir bölümünü şövalyelerin ve asillerin oluşturduğu Haçlı ordusunun hayallerinde Osmanlı’nın Avrupa’dan kovulması, Anadolu’nun fethi ve Kutsal toprakların kurtarılması vardı.

25 Eylül 1396 günü muharebe sonuçlandığında ise netice çok farklıydı. Haçlı ordusunun büyük kaybına karşılık Osmanlı askerinden çok az bir kayıp verilmişti. Bu zafer Şark Meselesi’ne Batı’nın bakışını değiştirdi. Mutlak görülen bir zaferin hezimetle bitmesi Doğu’dan gelen tehlikenin boyutunun daha iyi görülmesini sağladı. Artık bazı hayalperestler haricinde kimse Kudüs’ü geri almayı veya Türkler’i Asya steplerine sürmeyi hayal edemiyordu.

Bu dönemde daha doğudan gelen Timur, Batılılar için ilahî bir kurtarıcı olarak görüldü. Osmanlı İmparatorluğu, Ankara hezimetinden sonra Batı için kısa bir süreliğine tehdit olmaktan çıktıysa da bu durum uzun süre devam etmedi. Çelebi Mehmed devrinde hızla toparlanan Osmanlılar, II. Murad devrinde 1444 Varna ve 1448 İkinci Kosova muharebeleriyle bir kez daha Batı ile karşı karşıya geldi ve her iki savaşta kazanılan zaferle İstanbul’un kapıları Osmanlı İmparatorluğu’na açıldı.

Soru 6: İstanbul’un fethi Avrupa’da nasıl yankı uyandırdı?

Batı için Şark Meselesi’ndeki önemli dönüm noktalarından biri de İstanbul’un Fatih tarafından fethidir. Bizans, her ne kadar İstanbul’dan ibaretse de Batı için Hristiyanlığın Doğu’daki kalesiydi. Şehrin düşmesi Hristiyanlar arasında tam bir şok etkisi yaptı. İstanbul’un fethi sonrasında Batı içinde birleşme fikri ön plana çıktı ama bir Haçlı Seferi düzenlenemedi.

1456’da Belgrad’ın kuşatılmasında Fatih’in başarısız olması Batı’da büyük bir heyecan yarattı ancak devamı gelmedi. Belgrad’dan sonra Osmanlılar Batı için durdurulamaz bir tehlike hâline geldiler. Fatih’in 1481’de ölümü, İtalya’yı kurtardı. Kiliselerde sultanın ölüm haberi üzerine şükür duaları edildi, çanlar çalındı.

Soru 7: Avrupa’da Türk tehlikesi nasıl doruğa çıktı?

Osmanlı İmparatorluğu, II. Bâyezid ve Yavuz dönemlerinde daha çok iç mücadeleler ve Doğu’dan gelen tehditlerle mücadele ettiği için Batı, Türk tehlikesi ile doğrudan yüz yüze gelmedi. Fakat Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethi ve Arabistan Yaramadası’na hakim olmasıyla Batı, Doğu Akdeniz’e hakim olan ve önemli ticaret yollarını elinde bulunduran, Osmanlı İmparatorluğu ile mücadele etmek zorundaydı. Kanunî Sultan Süleyman zamanı ise Batı için Doğu’nun gerçek bir mesele olduğu bir dönemdi. Artık bırakın Haçlı Seferi’ni telaffuz etmeyi, tehlike Orta Avrupa’ya, kapılarına kadar gelmişti.

Avrupa’nın korkulu rüyası olan Osmanlılar, Haçlı donanması karşısında 1571’de İnebahtı Deniz Muharebesi’nde büyük bir mağlubiyet aldılar. Bu muharebe Avrupalılar’a Türkler’in yenilmez olmadığını göstermişti.

Avrupa, XVI. yüzyıldan itibaren kendi içinde köklü bir değişim süreci yaşadı. Bunun etkileri ancak XVII. yüzyılın sonu ve XVIII. yüzyılın başlarında kendini hissettirdi. Bu değişim Şark Meselesi’ne farklı bir boyut kazandırdı.

1683’teki İkinci Viyana bozgunu Şark Meselesi’nin artık Batı için korkunun verdiği çaresizlikle ürpererek beklediği bir tehdit olmaktan çıktığını gösteriyordu. 1699’da imzalanan Karlofça Antlaşması’yla Osmanlı tarihinin en büyük toprak kayıplarını yaşadı. Bu gelişmeler ve Karlofça Antlaşması Osmanlı İmparatorluğu’nun mutlak manada çöküşünü ifade etmese de Batı’yı tehdit edecek bir güç olmaktan çıktığını gösteriyordu.

Soru 8: Şark Meselesi’nde dönüm noktası hangi hadiseyle başlar?

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Şark Meselesi’nde en önemli dönüm noktasıdır. Osmanlı İmparatorluğu, bu savaşta, tarihinde ilk defa tek bir devlet karşısında büyük bir hezimete uğramıştı. Savaşın sonunda tarihinin en ağır antlaşmalarından olan Küçük Kaynarca Antlaşması’nı imzaladı. Artık Şark Meselesi’nde yeni ve en etkili aktör olarak Rusya sahnedeydi. Şark Meselesi’nin merkezine yerleşen Rusya, Osmanlı İmparatorluğu’nun bundan sonra en amansız rakibi olacak ve Osmanlı tarihinin gidişatını değiştirecekti. İngiltere ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerinin aksine Osmanlı İmparatorluğu ile komşu olan Rusya’nın ayrıca bu iki devlete nazaran Osmanlı tebaası ile daha köklü millî ve dinî bağlarının bulunması

müdahalelerinde işini kolaylaştıracaktı. Bu yüzden Küçük Kaynarca Antlaşması Şark Meselesi'nde en önemli dönüm noktasıdır.

Soru 9: Avusturya, Şark Meselesi'ndeki rolünü nasıl değiştirdi?

Küçük Kaynarca Antlaşması üzerinden fazla bir zaman geçmeden Rusya, 1783'te Kırım'ı fiilen işgal etti. Kırım'ın geri alınması için 1787'de Rusya'ya savaş ilân edildi.

Rusya ile Avusturya "Grek Projesi" çerçevesinde 1780'de Osmanlı topraklarını kendi aralarında taksim ettiler. Avusturya da, bu yüzden Rusya'nın yanında savaşa katıldı. Bu sırada Fransa ve İngiltere, Amerika iç savaşı yüzünden dikkatlerini buraya çevirmişlerdi ve bu durum Rusya'nın işini kolaylaştırıyordu. Şark Meselesi açısından bu savaşın en önemli yanı Osmanlı İmparatorluğu'nun cephelerdeki yükünü hafifletmek için Prusya ve İsveç ile ittifak antlaşmaları yapmasıydı. Daha önce Prusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun desteğini almak için uğraşırken artık durum tam tersine dönmüştü.

Savaşın başlamasından iki sene sonra Avrupa'daki dengeleri alt üst edecek Fransız İhtilali patlak verdi. Avusturya 1790'da Yaş Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekildi. 1787-1790 Osmanlı-Avusturya harbi de Şark Meselesi'nde önemli bir dönüm noktasıydı. Bu savaştan sonra Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikrinin de etkisiyle Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması yönünde bir dış politika takip edecekti. Özellikle Rusya'nın Balkanlar'da Ortodoksluğu ve Slav milliyetçiliğini kullanarak Osmanlı aleyhine yayılmaya çalışması Avusturya için de büyük bir tehlike arz ediyordu. Bu yüzden Avusturya, Rus yayılmasını engellemek için 1877'ye kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer aldı.

Avusturya'nın savaştan çekilmesine rağmen Rus birlikleri önemli başarılar kazanmaya devam etti ve Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Maçin'deki hezimetten sonra İngiltere ve Prusya'nın aracılığı ile 10 Ocak 1792'de Rusya ile Yaş Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmayla büyük toprak kaybına uğrayan Osmanlılar, Kırım'ı geri alma hayallerini de kaybettilerdi.

Soru 10: İngiltere Şark Meselesi'ne nasıl dahil oldu?

1787-1791 savaşının Şark Meselesi'ne ilgili etkilerinden biri de İngiltere'nin dış politikasında değişikliğe sebep olmasıydı. İngiltere, Amerika'daki savaşlarla ve Fransa ile mücadele ettiğinden Rusya ile dostane ilişkiler geliştirmeye çalışıyordu ama özellikle William Pitti'nin İngiltere Başbakanı olmasıyla İngiltere'nin Şark politikasında önemli değişimler oldu. Rusya'nın önce Karadeniz ve daha sonra Akdeniz'de hâkim olmak istemesini ticaret yolları için büyük bir tehlike olarak telakki eden İngiltere, bu harple birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması yönünde bir dış politika takip edecekti. İngiltere'nin bu dış politikası 93 Harbi'ne kadar devam edecekti.

Soru 11: Fransa Şark Meselesi'ne nasıl dahil oldu?

Fransız İhtilali ile Avrupa devletlerinin Doğu'ya olan ilgisi azaldı ve bu durum en çok Rusya'nın işine yaradı. Avrupa'nın Şark'a olan bu ilgisizliği fazla uzun sürmeyecek ve hızla yıldızı parlayan Napolyon Bonapart, soluğu Mısır'da alacaktı. Napolyon'un bu hareketi Şark Meselesi'nde çok önemli bir dönüm noktasıydı.

Napolyon Bonapart, 1796-1797 yılları arasındaki Fransa-Avusturya harbinden büyük bir zaferle çıktı. Campo Formio Antlaşması ile Fransa'nın sınırları Dalmaçya'ya kadar genişledi. Fransa, artık Osmanlı İmparatorluğu ile komşuydu. Avusturya'yı dize getiren Bonapart'ın en büyük isteği İngiltere'yi sıkıştırmaktı. Mısır'ı işgal ederek, İngiltere'nin Akdeniz'deki hâkimiyetini kıracak ve Hindistan'a giden ticaret yoluna hâkim olacaktı.

Napolyon'un Mısır'ı işgali, Şark Meselesi açısından birkaç noktada köklü değişiklikleri ifade eder. Öncelikle Fransa, Haçlı seferlerinden sonra ilk defa Doğu yönünde böylesine büyük bir askerî sefer düzenliyordu ve bu daha temelleri Kanunî döneminde atılan Osmanlı-Fransa ilişkilerinin artık değiştiğini gösteriyordu. Batı Avrupa'nın dünya siyasetinde hızla daha fazla söz sahibi olmaya başlayan devletleri Osmanlı İmparatorluğu topraklarını ilk defa doğrudan hâkimiyetleri altına almaya çalışıyordu. Avusturya ve XVIII. yüzyıldan itibaren de Rusya, Osmanlı topraklarını işgal etmeye başlamışlardı ama Batı Avrupa devletleri için böyle bir politika söz konusu olmamıştı. Artık Batı için Şark Meselesi, pastadan daha fazla pay kapma mücadelesi hâline gelmişti.

Napolyon'un Mısır'a çıkarma yaparken kalabalık bir bilim adamı gurubunu da yanında getirmiş olması Batı'nın, Doğu'ya yayılma politikasını ve anlayışını göstermesi açısından oldukça önemliydi. Mısır'ın işgali, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmasıyla Şark Meselesi'nin nasıl girift bir hal aldığını göstermesi açısından da mühimdir.

1798 Temmuz'unda İskenderiye'ye çıkarma yapan Napolyon, ayın sonlarına doğru Kahire'yi de işgal etti. Fransa'nın bu ani saldırısı karşısında Osmanlı yönetimi istemeyerek de olsa önce Rusya, daha sonra da İngiltere ile ittifak antlaşmaları imzaladı. Özellikle Rusya ile imzalanan antlaşma önemliydi. Mısır işgalini ganimet bilen Rusya bu antlaşmadan istifadeyle Boğazlar'dan ilk defa donanmasını geçirdi.

İki devletin desteğini alan Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'yı durdurdu. Akkâ mağlubiyeti, Napolyon'un Doğu hayallerinin sonunu getirmişti. Napolyon, Mısır'ı terketti. Arkasında bıraktığı birlikler de bir süre sonra Mısır'ı boşalttılar.

Napolyon, Avrupa'da yayılma politikasına hız verdiği için 1802'de Paris'te Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa bir antlaşma imzaladı. Napolyon'un Mısır macerası Osmanlı dış siyasetinde "Denge Politikası" kavramını yerleştirdi. Daha sonraki gelişmelerde ittifak yapılan ülkeler farklı olsalar da Osmanlı İmparatorluğu varlığını devam ettirmek için çıkarları çatışan ülkelerle ittifaklar kurdu.

Napolyon, 2 Aralık 1805'te Rusya ve Avusturya ordularını Osterliç önlerinde ağır ve kesin bir şekilde mağlup edince, Fransa'nın bu başarıları III. Selim ile Osmanlı toplumunun Fransa'ya yakınlaşmasını sağladı. Hatta İngiltere ve Rusya'nın bütün itirazlarına rağmen Osmanlı hükümeti, Napolyon yönetiminin tanınmasına karar verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu hareketi Rusya ile kurulan ittifakın bozulmasına neden oldu.

Soru 12: Napolyon, Osmanlı'ya nasıl nefes aldırdı?

Napolyon'un Avrupa'daki hızlı başarılarıyla Şark Meselesi yeni bir boyut kazandı. Adeta cadı kazanı gibi kaynayan Avrupa, Napolyon gailesini halledene kadar kendi içine kapanmak zorunda kaldı, bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun elini biraz olsun rahatlattı.

Eflak ve Boğdan'da bir ayaklanma hazırlığı yapıldığını öğrenen Osmanlı yöneticileri Eflak ve Boğdan beylerini görevden aldı. Rusya, bunu kabul

etmeyerek buraları işgal etti. Rusya'nın bu işgalini İngiltere de, Fransa karşısında bir müttefikini kaybetmemek için destekliyordu. Avrupa'daki yayılmasını kolaylaştırmak isteyen Napolyon ise gönderdiği mektuplarda III. Selim'i, Rusya'ya savaş ilân etmesi için teşvik ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, başta tereddüt etse de Fransa'nın Jena'daki zaferinden de destek alarak 26 Aralık 1806'da Rusya'ya savaş ilân etti. 1806-1812 arasında devam eden Osmanlı-Rus harbinde Rusya'ya en fazla desteği İngiltere vermişti. Şark'da her iki ülkenin çıkarları çakışsa da Napolyon tehlikesi çok daha büyük bir tehlike olduğundan bu tehlike bertaraf edilene kadar iki ülke ittifak kurmakta bir beis görmediler. İngiltere, gönderdiği bir ültimatomla Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit etmesine rağmen, Fransa'nın İstanbul elçisi Sebastian'ın da cesaretlendirmesiyle Osmanlı İmparatorluğu bu notayı reddetti. Bunun üzerine İngiliz filosu 18 Şubat 1807'de Çanakkale Boğazı'nı geçti İstanbul önlerine geldi. İngiliz filosu alınan tedbirler üzerine 1808 Mart'ında İstanbul'dan ayrıldı. Daha sonra Mısır'a saldırmasına rağmen burada da bir başarı elde edemedi.

Napolyon ise Avrupa'yı tamamen demir pençesine almış durumdaydı. Avrupa'nın meselesi şimdi bir Şark Meselesi değil Napolyon meselesiydi ve çok kısa bir sürede antlaşmalar unutuluyordu. Napolyon, 14 Haziran 1807'de Rusya'yı Friedland'da ağır bir şekilde mağlup etti ve Rus Çarı, Fransa ile ittifak kurmak için Tilsit'te Napolyon ile biraraya geldi. Tilsit görüşmelerinde Napol-yon ile Rus Çarı, Osmanlı İmparatorluğu'nu aralarında taksim ettiler. Tilsit görüşmeleri, Şark Meselesi için önemliydi. Avrupa, kendi iç sorunlarını çözer çözmez yüzünü Doğu'ya döneceğini ve ilk olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için anlaşma masasına oturacağını bir kez daha göstermişti. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nu masa başında paylaşmak sanıldığı kadar kolay olmayacaktı.

Rusya, Fransa'nın da desteğini arkasına aldığı için gözünü Boğazlar'a dikti ama buna yine ilk karşı çıkan Fransa oldu. Rusya'nın Osmanlı topraklarında kontrolsüz bir şekilde yayılmasını kendi menfaatlerine ters bulan Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya'nın bir ateşkes antlaşması imzalamasını sağladı. İngiltere ise müttefiki Rusya'nın Fransa'yla yakınlaşması yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerini geliştirecek bir dış politika takip etmeye başladı. 5 Ocak 1809'da da Osmanlı İmparatorluğu'yla Kal'a-i Sultanî Antlaşmasını imzaladı. Napolyon,

Avrupa’yı o kadar karmaşık bir hale getirmişti ki, kimin ne zaman ne yapacağı ve kiminle anlaşma masasına oturacağı kestirilemiyordu. Bundan da kötüsü Napolyon artık herkes için bir tehlike demekti ve bu tehlikeyi Mısır işgalinden sonra ikinci defa hisseden ülke Osmanlı İmparatorluğu’ydu. Bu, hedefi belli olmayan tehlikenin önünü almak için Osmanlı İmparatorluğu Rusya ile 1806’dan bu yana aralıklarla devam eden savaşa 28 Mayıs 1812 Bükreş Antlaşması ile bir son verdi. Rusya, kendisine fazla avantaj sağlamayan Bükreş Antlaşması’na, Napolyon’un Rusya üzerine büyük bir sefere çıkma hazırlıkları yaptığı için razı olmuştu.

Batı’yı adeta büyük bir savaş alanına çeviren Napolyon, Rusya’ya son ve kesin darbeyi vurmak için 1812’de Moskova üzerine yürüdü. Napolyon, Paris’e geldiğinde 400 bin kişilik ordusundan sadece 40 bin kişi kalmıştı. 1813’te İsveç, Prusya ve Avusturya; 1814’te de İngiltere, Rusya ve İspanya Fransa’ya savaş ilân ettiler ve yaklaşık 500 bin kişilik bir ordu ile Paris’e girdiler.

Soru 13: Şark Meselesi nasıl resmiyet kazandı?

Napolyon gailesini bertaraf eden Avrupa devletleri, içindeki dengeleri tekrar kurmak için Viyana’da bir kongre tertip ettiler. Avusturya Başbakanı Metternich, Viyana Kongresi’ne Osmanlı İmparatorluğu’nu da davet etti ama Bâbıâli bu davete olumsuz cevap verdi. İngiltere de Osmanlı İmparatorluğu’nun kongreye katılmasını istemişti. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu’nun kongreye katılmamasını fırsat görerek, Türkler’le olan meselelerini “Şark Meselesi” adı altında Avrupa devletlerine kabul ettirmeye çalıştı. Bundan önce de Batı için bir “Şark Meselesi” vardı ama Viyana Kongresi gibi milletlerarası meselelerin görüşüldüğü bir platformda ilk defa dile getiriliyordu.

Avrupa devletleri bir Şark Meselesi’nin varlığını bu kongre ile kabul ettiler fakat meselenin nasıl çözüleceği konusunda bir anlaşmaya varamadılar. Kongreye Osmanlı İmparatorluğu katılmamasına rağmen İngiltere ve Avusturya temsilcileri, Osmanlı İmparatorluğu’nun bir Avrupa devleti sayılarak toprak bütünlüğünün Avrupa’nın koruması altına alınması gerektiğini savunmuşlardı. Ancak Rusya şiddetle karşı çıktığı için bu istekler kabul görmedi. Viyana Kongresi’nde Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğü konusunda tartışmaların yaşanması gelecek yıllarda

Osmanlı topraklarının Avrupa devletlerinin mücadele sahası olacağının bir işaretiydi.

Soru 14: Yunan isyanının Şark Meselesi'ndeki yeri nedir?

1821'de Eflak ve Boğdan'da başlatılan Rum isyanı ve ardından Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması, Şark Meselesi'ne çok farklı bir boyut
kattı.

Eflak ve Boğdan'daki isyan kolayca bastırılmıştı. Ancak Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesi devleti zor duruma soktu. 17 Mart 1821'de Mora'da büyük bir isyan başladı. Osmanlı İmparatorluğu isyanlar karşısında etkisiz kalınca yıldızı giderek parlayan Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım istedi. Avrupa devletleri isyanın ilk dönemlerinde müdahale etmeyeceklerini açıkladılar. Fakat Mehmed Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Mora'daki isyana büyük darbeler vurmaya başlayınca Avrupa devletlerinin kararları değişti.

Batılı devletler, hâlâ Fransız İhtilali'nin etkileriyle uğraştıklarından Rum isyanı gibi ayrılıkçı bir isyanı desteklemekte ilk başta tereddüt ettiler. Fakat Cannig'in Dışişleri Bakanı olması üzerine İngiltere, Rum isyanına destek vermeye karar verdi ve Rusya da İngiltere'nin yanında yer aldı. Avusturya ve Prusya ise Rum isyanına destek verilmesine karşıydılar. Rum isyanını görüşmek üzere 7 Nisan 1825'te Petersburg'da bir toplantı tertip edilmesine rağmen bir sonuç elde edilemedi. Fransa'nın da İngiltere ve Rusya'nın yanında yer alması Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik baskıları arttırdı. 6 Temmuz 1827'de bu üç devlet Londra'da bir araya gelip, Rum isyanında takip edilecek politikayı belirlediler ve alınan kararları Osmanlı İmparatorluğu'na bildirdiler. Ama Osmanlı İmparatorluğu Londra kararlarını kabul etmedi. Mehmed Ali Paşa gibi güçlü birinin Mora'da hâkim olmasını da önlemek için İngiliz, Fransız ve Rus donanması Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasını yaktı ve İbrahim Paşa'yla anlaşarak adayı terketmesini sağladılar. Fransa'nın adaya asker çıkarması ve Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun ağır bir şekilde yenilmesi üzerine imzalanan Edirne Antlaşması'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu 24 Nisan 1830'da Yunanistan Devleti'nin bağımsızlığını tanıdı.

Rum isyanı ve ardından Yunanistan Devleti'nin kurulması Şark Meselesi'nde yeni bir dönemin işaretçisiydi. Osmanlı hâkimiyetindeki Balkanlar'da bağımsız bir Yunanistan Devleti'nin kurulması Balkan tarihinde bir dönüm noktasıydı. Rum isyanı, diğer Balkan halklarına bağımsız devletler kurmaları yönünde bir örnek teşkil etti ve Balkan Savaşı'na kadar uzanan sorunlu bir dönemin başlamasına neden oldu.

Yunanistan'ın kurulmasının Şark Meselesi'ne bir diğer etkisi de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında yeni bir şekli temsil etmesiydi. Daha önceki tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu büyük çapta toprak kaybetmiş ama bu kayıplar diğer devletlerin saldırıları sonucunda olmuştu. Yunanistan'ın isyan ederek bağımsızlığını kazanması ise Osmanlı tarihinde bir ilkti. Kendi tebaası isyan ederek ilk defa bir devlet kuruyordu. Batı'nın baskısıyla bu tür bağımsızlık amaçlı isyanların artması Osmanlı İmparatorluğu'nu bir takım önlemler almaya zorladı. Yeni kanunî düzenlemelerle bazı haklar tanınırken Osmanlıcılık fikri etrafında Osmanlı topraklarındaki bütün milletlerin bir arada tutulmasına çalışıldı. Rum isyanının Şark Meselesi'ne en önemli etkilerinden biri de Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın milletlerarası arenada daha fazla ön plana çıkmasına neden olmasıydı.

Soru 15: Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Şark Meselesi'ndeki yeri nedir?

Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, valiliği süresince Mısır'a özellikle Fransa'dan uzmanlar getirerek modern bir ordu kurmuştu. Mora isyanıyla birlikte Kavalalı çok geçmeden Şark Meselesi'nin merkezine yerleşeceğinin işaretlerini vermişti.

Kavalalı Mehmed Ali Paşa, bir alacak meselesi yüzünden 1832'de Suriye'yi işgal etmeye karar verdiğinde İstanbul'la pamuk ipliğine bağlı olan ilişkileri tamamen koptu. Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu, önce Suriye'yi işgal etti, daha sonra da Toroslar'ı aştı. Konya önlerinde Sadrazam Reşid Paşa'nın komuta ettiği Osmanlı askerlerini yendi ve sadrazamı da esir aldı. İbrahim Paşa'nın İstanbul'u alması için önünde hiçbir engel kalmamıştı.

II. Mahmud İngiltere'den yardım istedi ama bir destek alamadı. İstanbul'un işgal edilme tehlikesi üzerine istemeyerek de olsa Rusya'dan

yardım istedi. Şark Meselesi yine çok ilginç bir safhaya girmişti. Batılı bir devletin saldırısı karşısında denge politikası izleyen Osmanlı İmparatorluğu bu defa kendi valisini dize getirmek için dışarıdan yardım almak zorunda kalmış ve böylece Osmanlı'nın iç sorunu bir Şark Meselesi'ne dönüşmüştü.

Rus birliklerinin Osmanlı İmparatorluğu'na yardıma gelmesi ve İngiltere ile Fransa'nın baskıları sonucu Kavalalı, 14 Mayıs 1833'te Kütahya Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kaldı. Ancak Kütahya Antlaşması ne Osmanlı İmparatorluğu'nu ne de Mehmed Ali Paşa'yı memnun etmediğinden yeni bir mücadelenin çıkması herkesin beklediği bir şeydi. Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sıkışık anında yardımına koşmasının karşılığını 8 Temmuz 1833'te imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla fazlasıyla aldı. Bu antlaşmayla Boğazlar Ruslar'a açık, diğer devletlere kapalı hâle getirilecekti. Bu antlaşma en fazla İngiltere'yi rahatsız etti.

Herkesin beklediği savaş nihayet 2 Nisan 1839'da II. Mahmud'un Mısır'a saldırı emrini vermesiyle başladı. Osmanlı ordusu Nizip önlerinde ağır bir şekilde yenilince İngiltere bu savaşta insiyatifi eline geçirmek için hemen harekete geçti. 1839'da Londra'da beş Avrupa devletinin bir araya getirerek Şark Meselesi'ni konuşmasını sağladı. Rusya, 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndaki avantajlı konumundan milletlerarası baskı nedeniyle vazgeçmek ve Mısır'da güçlü bir Mehmed Ali Paşa ve onu destekleyen Fransa'nın güçlenmesi yerine kontrol etmesi daha kolay olan zayıf bir Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olmasını temin için mecburen İngiltere'ye yaklaştı. Mısır sorunu böylece Avrupa için tekrar bir Şark Meselesi hâline geldi. Ancak Mısır sorununun bu ikinci aşamasında Nizip mücadelesinden sonra kozlar daha çok masa başında ve İngiltere ile Fransa arasında paylaşıldı.

Fransa, Mısır'daki üstün konumundan vazgeçmemek için var gücüyle direndi. Mısır meselesindeki bu İngiltere-Fransa mücadelesine Lamartin haklı olarak "Diplomatik Waterloo" diyecekti. Bu mücadeleyle Şark Meselesi'nin XIX. yüzyılda aslında bir "Garp Meselesi" olduğu bir kez daha açıkça ortaya çıktı. Londra'da alınan kararları Mehmed Ali Paşa kabul etmediği için müttefikler Suriye'deki Mısır ordusuna saldırarak, Akkâ'yı aldılar. Bu mağlubiyet üzerine Mehmed Ali Paşa, İskenderiye Protokolü'nü imzaladı. Bu protokolle Şark Meselesi'nin önemli bir problemi geçici bir süre için çözüldü.

Mısır meselesi ile bir kez daha ve daha büyük bir problem olarak Boğazlar sorunu Şark Meselesi'nin en girift problemi olarak ortaya çıktı. 1833'te imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya, Boğazlar'ı kendi gemileri hariç diğer ülkelerin gemilerine kapalı bir hâle getirmişti ama 1841 Londra Protokolü ile bu kazanımlarından vazgeçmek zorunda kaldı. İngiltere'nin çabaları sonucu bir daha böyle bir sorunla karşılaşmamak için 1841'de Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşme ile Boğazlar barış zamanlarında bütün ülkelerin savaş gemilerine kapalı olacaktı. Daha önce de Boğazlar kapalı idi ama bu sözleşme ile Osmanlı İmparatorluğu'nun müdahalesi kısıtlanarak Boğazlar milletlerarası bir konuma getirildi.

Soru 16: Kırım Harbi'nin Şark Meselesi'ndeki yeri nedir?

Mısır meselesinin ikinci aşamasında İngiltere ile Rusya özellikle Fransa'nın Mısır'da güçlenmesini engellemek için yakın bir dış politika takip etmelerine rağmen, Avrupa'da kimin kiminle ittifak edeceği belli olmadığından, bu birliktelik Kırım Harbi'nin patlak vermesiyle bir düşmanlığa dönüştü.

Şark Meselesi'nin en önemli dönüm noktalarından biri de 1853'te başlayan Kırım Harbi idi. Artık Avrupa'da hasta adam diye anılan Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha fazla pay almak isteyen Rusya, 1853'te savaş ilân ederek Eflak ve Boğdan'ı işgal etti. Osmanlı orduları zor durumda kalınca, Rusya'nın genişlemesinin aleyhlerine olacağını gören İngiltere ve Fransa, 12 Mart 1854'te Osmanlı İmparatorluğu ile İstanbul Antlaşması'nı imzaladılar ve 28 Mart'ta da Rusya'ya savaş ilân ettiler. 1821'de Yunan isyanında Osmanlı aleyhinde birlikte hareket eden İngiltere, Fransa ve Rusya şimdi karşı karşı-yaydılar. Kırım Harbi Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'da devam etti ve savaşın sonunda Ruslar ağır bir şekilde yenildiler.

Kırım Harbi, Rusya'nın Karadeniz'e hâkim olma emellerine kısa bir süreliğine engel oldu ve Rusya yönünü Orta Asya'ya çevirdi. İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rus tehlikesinden kısa bir süreliğine kurtulmasına yardımcı olmuşlardı ama bu savaşta alınan dış borçlar devleti daha sonra iflasın eşiğine getirdi.

Soru 17: Panislavizm'in Şark Meselesi'ndeki yeri nedir?

Kırım Harbi ile Karadeniz'deki hâkimiyeti ortadan kalkan Rusya bunu ilk fırsatta telafi etmek için uygun şartları kollamaya başladı. Beklediği fırsat Fransa'nın Prusya karşısında Metz'de 1870'de kesin bir şekilde yenilmesiyle doğdu. Bu savaştan sonra Alman İmparatorluğu'nun kurulması Avrupa'nın iç dengesini alt üst etti ve bu büyük değişiklik Şark Meselesi'ne Avrupa devletlerinin bakış açılarını da değiştirdi. Almanya faktörünün ortaya çıkması Osmanlı İmparatorluğu'na yeni bir denge unsuru olarak bu devlet ile ilişkilerini geliştirmesine imkân sağladı.

1870'de Alman birliğinin kurulması ile Avrupa'nın güç dengeleri yeni bir boyut kazandı. Alman birliği, Panislavizm düşüncesinin de hararetle savunulmasına neden oldu. Alman birliği karşısında bir Slav birliği kurulmalıydı ama kurulacak olan Slav birliğinin niteliği konusunda bir antlaşma sağlanamadı. Panislavizm'in yıldızının parlaması en fazla Avusturya ile Osmanlı İmparatorluğu'nu endişelendiriyordu. Balkanlar patlamaya hazır bir bomba hâline gelmişti. İlk mesele 1875'te Hersek ayaklanması ile ortaya çıktı ve bu ayaklanmayı fırsat bilen Sırbistan ile Karadağ Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân etti. Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan ve Karadağ karşısında önemli başarılar kazanmaya başlayınca Avrupa devletleri müdahale ederek İstanbul'da Tersane Konferansı'nın toplanmasını sağladılar. Fakat bu konferansta da kesin bir sonuç elde edilemedi. Aslında Balkanlar'da yaşanan bu olaylar daha sonraki büyük mücadelelerin habercisiydi. Şark Meselesi'nin bu kaynayan bölgesi Rusya'yla tarihlerimizde 93 Harbi olarak zikredilen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin başlamasına sebep olacaktı.

Tersane Konferansı ve ardından Londra'da alınan kararlar Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından reddedilince Rusya, Balkan milletlerinin haklarını koruma bahanesi ile Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilân etti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Şark Meselesi'nin önemli safhalarından biridi. Panslavizm, Ayastefanos'da kazandığı üstün durumdan Berlin Antlaşması ile vazgeçmek zorunda kaldı. Bu savaş, Avrupa'nın güç dengesinin değişmesi bir yana, savaş sonrası 13 Haziran 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması bir savaşı bitirmekten ziyade yeni savaşlara gebe bir antlaşma idi.

Soru 18: İngiltere ve Avusturya, Şark Meselesi'nde siyasetlerini nasıl değiştirdiler?

Şark Meselesi’ndeki önemli dönüm noktalarından biri de 93 Harbi’nde, İngiltere ve Avusturya’nın artık Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünün korunması yönündeki politikalarından vazgeçmeleriydi. Avusturya da Balkanlar’da Rusya’nın yayılmasını önlemek için Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü korumasını savunmak yerine bu bölgelere kendisi hâkim olmak için çalışmaya başladı ve ilk olarak Bosna-Hersek’i topraklarına kattı ve Osmanlı yönetimi 21 Nisan 1879’da bu oldu bittiyi kabul etti. Avusturya’nın Balkanlar’a doğrudan hâkim olmak için mücadele etmeye başlaması I. Dünya Savaşı’na giden yolu araladı. İngiltere de 93 Harbi’nden sonra Rus yayılması karşısında Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünün korunması yerine kritik bölgelere doğrudan hâkim olmaya veya Rusya’nın yayılma yolları üzerindeki bölgelerde kendi uydusu olan tampon devletçiklerin kurulması projelerini desteklemeye başladı. İngiltere 1878’de Rus tehlikesi karşısında yerleştiği Kıbrıs’tan bir daha çıkmayacak 1882’de de savaşsız bir şekilde Mısır’ı işgal edecekti. İngiltere ve Avusturya’nın Şark Meselesi’ndeki bu köklü politika değişikliği Osmanlı İmparatorluğu’nu Avrupa güç dengesinde yeni bir unsur olan Almanya ile yakınlaşmaya zorlayacaktır.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Harbi’ne giden yolu aralayan Berlin Antlaşması’na ilk cevap Bulgarlardan geldi ve Doğu Rumeli’de bir Bulgar isyanı başlatıldı. Osmanlı hükümeti 1886’da Rodop hariç Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’a katılmasını kabul etti. Büyük Bulgaristan’ı kurmak için tekrar harekete geçen Bulgaristan gözünü Makedonya’ya dikti ama bu bölgede Sırp ve Yunanlılar’ın da gözü olması yeni bir mücadele başlattı. Balkan ülkeleri arasındaki bu rekabeti fırsat bilen II. Abdülhamid, biraz olsun rahat nefes alabilmek için bu rekabeti körükledi ve Makedonya’yı Osmanlı hâkimiyetinde tutmayı başardı.

Soru 19: Şark Meselesi bitti mi?

Artık Şark Meselesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarının parsel parsel bölüşülmesi meselesi hâline gelmişti. Makedonya’yı kurtarmak için 1908’de yönetimi ele geçiren İttihatçılar da derde derman olamadılar. XIX. yüzyılın başında genel manası ile özellikle Rusya’nın başını çektiği Osmanlı İmparatorluğu’nu paylaşma projeleri artık tamamen hayata geçirilmeye başlamıştı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun çekildiği

bölgelerde çok farklı devletlerin birbiriyle çatışan çıkarlarının olması gerilimi daha da arttırdı ve nihayet Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi dünya tarihinin en kanlı savaşlarının yaşanmasına neden oldu.

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu fiilen yıkıldı ama Şark Meselesi büyük bir mesele olmaya hâlâ devam ediyordu. Şark Meselesi, Batı için Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve işlerine yarayan bölgelerin kendi hâkimiyetlerine geçmesiyle halledilmiş gibi görünse de gözyaşı ve kan ile inşa edilmiş bu sistem barıştan ziyade çatışmaya neden oldu.

XX. yüzyılda devreye Amerika Birleşik Devletleri'nin de girmesiyle daha karışık bir hâle gelen Batılıların aralarındaki rekabet, Osmanlı İmparatorluğu'nun elini çektiği bölgelerde devam ediyor. Ama bu bölgelerde Osmanlı hayaleti yeni efendilere kâbuslar gördürüyor.

Bazı tarihçiler Batı için Şark Meselesi'nin 1923'te tamamen bir sorun olmaktan çıktığını savunsalar da Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmak için verdiği "mücadelede" Avrupalı devletlerin gösterdiği tepkiler meselenin hâlâ canlılığını farklı boyutta da olsa koruduğunun göstergesidir. Batı'nın fikrî alt yapısında en büyük tehdidin Doğu'dan geleceği düşüncesini, son zamanlarda medeniyetler çatışması adı altında yazılan kitaplarda görmek mümkün. Şark veya Garp meselesi, mutlak galibin olmadığı bir mücadeledir. Şimdi üstünlük Batı'da gözüküyor olsa da bu "mücadelede" son söz henüz söylenmedi.

YENİÇERİLER

Soru 1: Yeniçeri Ocağı ne zaman kuruldu?

Osmanlı Beyliği'nin ilk dönemlerindeki askerî kuvvetler (yaya ve müsellemler, timarlı sipahiler, gaziler) Edirne'nin fethinden sonra, imparatorluğun artan askerî ihtiyacını karşılamamaya başladı. Ayrıca Osmanlı Beyliği yavaş yavaş merkezîleşiyordu. Bütün bu ihtiyaçlar merkezde bulunan daimi bir ordu tarafından karşılanabilirdi. Bunun üzerine Osmanlılar kendilerinden önceki Türk devletlerinde bulunan gulam usulünü geliştirerek devşirme sistemini kurdular.

I. Murad devrinde Çandarlı Kara Halil ile Kara Rüstem, Hristiyan esirlerden merkezî bir ordu için istifade edilmesi düşüncesini ileri sürdüler. Bu teklif üzerine Rumeli'de akınlarda bulunan beylere haber salınıp alınan esirlerin beşte birinin devlet hissesi olarak ayrılması emredildi. Devlete verilen esirler belirli bir eğitimden geçirildikten sonra asker olarak kullanılmaya başlandı. Böylece yeniçerilerin de içinde yer aldığı Kapıkulu Ocakları'nın temeli atıldı. Yeniçeriliğin kuruluşu genelde I. Murad devri olarak gösterilmekle birlikte, Orhan Gazi zamanına indirenler de bulunmaktadır. Ancak bu ocağın asıl teşekkülü Yıldırım Bâyezid devrindedir.

Soru 2: Devşirme sistemi nasıl işliyordu?

Yıldırım Bâyezid devrindeki merkezîleşme çabaları, kapıkullarını ön plana çıkardı. Daha sonraki yıllarda Osmanlı askerî harekâtlarının büyüyerek devam etmesi ve merkezin güçlendirilmek istenmesi sebebiyle,

yeniçeriliğe alınan esirler, ocağın ihtiyacını karşılamamaya başladı. Bunun üzerine Hristiyan çocukların devşirilmesi yoluna gidildi. Devşirme yöntemi Çelebi Mehmed zamanında uygulanmaya başlandıysa da kanunlaşıp, bir sisteme kavuşması II. Murad devrinde oldu.

Bu sistem şu şekilde işliyordu: Kapıkulu ocaklarının ihtiyacı belirlenip, Divân-ı hümâyûn'a bildirilirdi. Buradan çıkacak karara göre, belirli bölgelerdeki Hristiyan ailelerin sekiz ile yirmi yaş arasındaki gençlerinden kanuna uygun olanlar devşirilirdi. Devşirme kanununa göre, Hristiyan çocuklarının asilleri, papaz oğulları ve her ailenin çocuklarından sadece en sağlıklı olan biri alınır, tek çocuğu olanlar alınmazdı. Annesiz ve babasız olanlar, aç gözlü olanlar, çoban çocukları, doğuştan sünnetliler ile kel ve köseler toplanmazdı. Evlenmiş ve bir sanat sahibi olanlar ile aşırı kısa veya uzunlar da devşiril-mezdi. Uzun boylulardan fiziği düzgün olanlar, sadece saray için toplanırdı. Devşirme için genellikle Arnavut, Sırp, Bulgar, Hırvat, Rum ve Boşnak çocukları tercih edilmiş, Türk, Acem, Rus, Yahudi, Kürt, Gürcü ve Çingene çocukları alınmamıştır.

Devşirme sistemi XVI. yüzyılın sonlarına kadar düzenli olarak uygulandı, ancak XVII. yüzyıldan itibaren eski önemini kaybetti ve XVIII. yüzyılın ortalarında ise yürürlükten kalktı.

Soru 3: Devşirme sisteminin Anadolu ve Balkanlar'ın Türkleşmesine tesiri oldu mu?

Gibbons gibi bazı yazarlar, devşirme sistemini Türkleştirme ve Müslümanlaştırma siyaseti olarak görürler. Ancak devşirme yöntemi, Hristiyanlar'ı Müslümanlaştırmak için değil, ordunun asker ihtiyacını karşılamak için kurulup, uygulandığından bu fikir doğru değildir. Devşirme her yıl değil, birkaç yılda bir belirli bölgelerden sınırlı sayıda toplanmış, Acemi Ocağı'nın mevcudu hiçbir zaman 10 bin kişiyi geçmemişti. XV. yüzyılın ortalarına doğru sahneye çıkan devşirme sistemi, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren ise büyük ölçüde uygulanmadı. İmparatorluğun ömrünün sadece üçte birlik bölümünde işleyen bir sistem oldu. Bu yüzden devşirme yöntemi sayesinde Türkleştirilme, imparatorluğun içerisindeki Hristiyanlar'ın çok ufak bir kısmı ile sınırlı kalmıştır.

Soru 4: Yeniçeri Ocağı nasıl bozuldu?

Kanunî döneminde meydana gelen Şehzâde Bâyezid isyanının ardından Anadolu'ya, daha sonraki yıllarda da imparatorluğun diğer bölgelerindeki önemli şehirlere yeniçeri garnizonları kuruldu. Bu yeniçeri birlikleri, zamanla o bölgelerde idareyi ele geçirip, merkezin hakimiyetini devre dışı bıraktılar. Devlet bu bölgelerdeki yeniçerilerin idaresini ve denetimini sağlayamadı.

XVI. yüzyılın sonlarında tüfekli piyade askeri ihtiyacının artması sebebiyle, yeniçeri ocağına kanunlara aykırı olarak devşirme olmayan çeşitli meslek gruplarından kimseler alındı. Daha önce askerlik dışında herhangi bir işle meşgul olmayıp, evlenmeden kışlalarında oturan yeniçeriler, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren sayılarının artması ve düzenlerinin bozulması ile bu duruma uymadılar. Yeniçeri ocağı, profesyonel askerlerden mürekkep bir teşkilat iken çeşitli meslekleri icra eden ve kışlalarına sadece maaş almak için uğrayan insanlarla dolu bir yer hâline geldi.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ocak iyice bozuldu ve yeniçerilerin esamileri, yani görev beratları alınıp-satılan bir kâğıt oldu. Bu yolla beş-on kişinin maaşının bir kişi tarafından alınması sıkça görülen bir durumdu. İstanbul'da devlete karşı aslan kesilen yeniçeriler savaş meydanlarına gitmemeye, eğer gittilerse de kaçmaya başladılar. Talim yapmadıkları ve yeni gelişen askerî uygulamaları da kabul etmedikleri için Avrupalı askerler karşısında varlık gösteremeyip, aciz kaldılar.

Soru 5: Yeniçeri Ocağı niçin ortadan kaldırıldı?

Yeniçeri Ocağını ilk defa ortadan kaldırmayı düşünenin II. Osman olduğu söylenir. Ancak onun teşebbüsünün ocağı tam olarak ortadan kaldırıp yeni bir ordu teşkil etmek mi, yoksa yeniçerilere yeni baştan çeki düzen verme niyeti mi olduğu konusu muğlaktır. Zaten genç padişah başarılı olamadığı gibi hayatını da kaybetmişti. IV. Murad'ın çelik pençeleri sayesinde yeniçeri ocağı zorla bir disipline kavuşturuldu, ancak bu durum kısa sürdü. Disiplin ve itaat altına girmeyen yeniçeriler sosyal ve siyasî yapıyı da kendilerine uygun olarak değiştirdiler.

Ocak disiplin içerisinde olmadığı için, yeniçeriler kadın kaçırma, tüccar ve esnaftan haraç alma gibi kamu düzenini bozan faaliyetlerde bulunuyorlardı. Yeniçerilerin sayılarının artmasına rağmen, çoğu askerlik

görevinde bulunmadan maaş alan kimselerdi. Birçok defa bu tür kişiler ocaktan atıldıysa da, bu duruma engel olunamadı. Yeniçeri maaşları ve cülûs bahşişleri de, devlet hazinesini her zaman zor duruma sokan bir faktördü.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ardarda alınan mağlubiyetler Osmanlı İmparatorluğu'nu yeni arayışlara götürdü. III. Selim devrinde, yeniçeri ocağına dokunulmadan Avrupa usulünde talimli asker yetiştirmek için harekete geçil-diyse de, kendilerini tehlikede gören yeniçeriler ayaklanıp, padişahı devirerek bu teşebbüsü de akim bıraktılar.

II. Mahmud'u tahta çıkaran Alemdar Mustafa Paşa da yeniçerilerin hedefi oldu ve bir gece baskınında öldürüldü. II. Mahmud ise yeniçerilerin gemi azıya almaları karşısında bir şey yapamamanın ezikliği ile sabretti. II. Mahmud, III. Selim gibi talimli asker yetiştirmek için harekete geçtiğinde, engel olmamaları için yeniçerileri iknaya çalıştı, önde gelenlerine para ve rütbeler vadetti. Yeniçerilerin, modern tarzda asker yetiştirilmesine baştan seslerini çıkarmamaları üzerine 7650 yeniçeri eşkinci olarak yazılarak, talimli asker yetiştirmek için harekete geçildi. Ancak yeniçeri ocağı yine içten içe kaynıyordu. Devlet ileri gelenleri, ocağın ihtiyarlarını toplayıp iknaya çalıştılarsa da, aldıkları cevap daha önceki dönemlerde verilenle aynıydı; "Biz *cahil adamlarız, talime aklımız ermez, talim gavur işidir, biz destiye nişan atar, nişan urur, keçeye kılıç çalarız*".

Artık, Yeniçeri Ocağı zorla ortadan kaldırılmadan, askerî alanda ve diğer sahalarda bir yenilik yapılamayacağı iyice anlaşılmıştı. Yeniçeri isyanına karşı hazırlıklara başlanıldı; Boğazlar'daki sekban askerinin anında İstanbul'a nakli için tedbir alınırken, medrese öğrencileri ile halk yeniçerilere karşı kazanıldı. III. Selim'in tahttan indirilmesinde yeniçerilere yardım eden topçu, humbaracı ve tersane ocaklarının padişahın yanında yer alması sağlandı.

Soru 6: Yeniçeri Ocağı nasıl ortadan kaldırıldı?

Yeniçeriler son nasihatleri de dinlemeyip talimli askere sebep olanları isteyince, ipler tamamen koptu. Kılıcını kuşanan II. Mahmud, ulemadan isyan eden yeniçerilerin katli için fetva aldı ve Sancak-ı Şerifi çıkarttı.

15 Haziran 1826 tarihinde asker ile ahali, gülbank ve tekbirlerle birkaç kol hâlinde yeniçeri kışlalarına doğru harekete geçip, Et Meydanı'ndaki yeniçerileri kuşattılar. Son kez yapılan teslim ol çağrısını da kabul etmemeleri üzerine, yeniçerilerin üzerine top atışlarına başlanılıp, Et Meydanı'nın kapıları kırıldı ve beş saat süren mücadelenin sonunda Yeniçeri ocağı tarih olmuştu.

Soru 7: Yeniçeriliğin kaldırılmasının tesirleri nelerdir?

Devletin başına bela olan ve yenilikleri engelleyen bir zümrenin ortadan kalkması olarak yorumlandığı için yeniçeriliğin kaldırılması devrin yazarları ve daha sonraki tarihçiler tarafından *vaka-i hayriye* diye adlandırıldı. Ancak bir kısım yazarlar ise bu hadiseden sonra ordunun hemen kurulamadığını ve ardarda gelen savaş ve iç isyanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun ağır mağlubiyetlere uğradığını belirterek, hadiseyi *Vaka-i şer'iye* olarak nitelerler.

Yeniçeriliğin kaldırılmasının tesirleri sadece askerî sahada olmamış, toplumla iç içe geçmiş olduğu için birçok sahada kendini göstermiştir. Yeniçerilerin en büyük destekçisi olan ırgat, hamal ve kayıkçılar takibata uğradı ve çoğu sürüldü. Türk hamalların yerini Ermeniler aldı. Tulumbacı Ocağı kaldırıldı. Yenisi de birkaç ay sonra kurulduğu için bu süre zarfında yangınlara müdahale edilemedi. Kahvehaneler kapandığı için buralarda yapılan berberlik işleri aksayınca, berber dükkânları açıldı.

Yeniçerilerle bağlantılı diğer askerî teşkilatlar da kaldırıldı ve onları hatırlatacak askerî tabirler kullanılmadı. Örneğin, yeniçeri dönemi tabirlerinden olduğu için *bayrak* yerine *sancak* denildi. Yeni kurulan askerî düzenin Avrupa tarzında olması ise Osmanlı ülkesinde Fransızca'yı yaygınlaştırdı.

Soru 8: Yeniçerilerin Bektaşilikle ilişkisi nedir?

Bazı tarih kitaplarında, Yeniçeri Ocağı'nın Hacı Bektaş-ı Veli'den dua alınarak kurulduğu iddia edilirse de, bunun aslı yoktur. Hacı Bektaş-ı Veli, Osmanlı Beyliği'nin kurulmasından önce XIII. yüzyılın ikinci yarısında ölmüştü. Osmanlı sultanları gaziler arasındaki güçlü kült sebebiyle ocağı ona bağladılar. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Yeniçeri Ocağı, kendisini

Hacı Bektaş geleneğine bağlarken, XV. yüzyılda ise ocak, tarikatla resmen birleşti.

Yeniçeri Ocağı'nda, Hacı Bektaş-ı Veli Zaviyesi'ni temsil eden bir babanın bulunması, ocakla Bektaşi tarikatı arasındaki bağı devam ettirdi. Yeniçerilerin, Bektaşililikle bağlantısı sebebiyle ocaklarına, *Ocağ-ı Bektaşiyan,* kendilerine ise *Taife-i Bektaşiye, Zümre-i Bektaşiyan,* ocaktaki terfi silsilesine de *Silsile-i Tarik-i Bektaşiyan* da denilirdi.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından en fazla etkilenen topluluk, onlarla olan ilişkilerinden dolayı Bektaşiler'di. Bazı Bektaşi babaları idam edildi; hemen hemen bütün Bektaşi tekkeleri kapatılıp, ya türbeleri hariç olmak üzere yıktırıldı, ya da başka tarikatlara verildi. Bektaşi kitapları yakıldı ve Hacı Bektaş şeyhi de Amasya'ya sürüldü. Birçok Bektaşi de yerlerinden alınıp, ülkenin başka kesimlerine gönderildi. Gönderildikleri yerde gözetim altında tutuldular. Bu kargaşa ortamında Bektaşi olmayan birçok kişi de aynı muameleye maruz kaldı.

Soru 9: Yeniçerilerin Osmanlı İmparatorluğu'na katkıları ne olmuştur?

Yeniçerilerin, Osmanlı İmparatorluğu'na en büyük katkısı, Türk aristokrasisinin gücünün kırılıp, merkezî idarenin kurulmasına vesile olmalarıdır. Daha önceki Türk devletlerinde, bu çapta merkezî bir askerî teşkilat kurulamadığı için aşiretler ve nüfuz sahibi olmuş komutanlar taht kavgalarına ve devletlerin bölünüp, yok olmasına sebep oluyorlardı. Merkezin güçlendirilememesinden dolayı Osmanlılar'dan önceki birçok Türk devleti devamlı olamayıp, kısa sürede parçalanmıştı.

Yeniçerilerin sayıları XVI. yüzyılın sonlarına kadar 15 bini geçmemişti. İmparatorluğun en iyi eğitimli askerî gücü olmalarına rağmen, sayılarının az olması yüzünden iddia edildiği gibi XVI. yüzyılın sonlarına kadar kazanılan büyük zaferler tamamen onların sayesinde kazanılmamıştır. Ayrıca Kapıkulu Ocakları'nın tamamı yeniçerilerden müteşekkil değildi. Ocağın diğer kısımlarının (Kapıkulu süvarileri, topçular, humbaracılar, top arabacıları, lağımcılar, cebeciler) Osmanlı İmparatorluğu'na katkısı ihmal edilmemelidir. Bu dönemde imparatorluğun en büyük askerî gücü, sayıları

80 bine kadar çıkan timarlı sipahilerdi. Kazanılan askerî başarılarda timarlı sipahilerin rolü oldukça önemlidir.

Düşmanın en yetenekli insanları alınıp, tekrar ona karşı kullanıldığı için devşirme sistemi bazı Avrupalı yazarlar tarafından *şeytan icadı* olarak tanımlanmıştır.

OSMANLI TARİHİNDE İSYANLAR[21]

[21] Bu bölümde genelde İstanbul merkez olmak üzere 1826'ya kadar olan dönemdeki yeniçeri, kapıkulu sipahisi ve esnaf isyanları anahatlarıyla ele alınmıştır.

Soru 1: İlk Yeniçeri isyanı ne zaman çıktı?

Yeniçeriler akla hep isyanları ile gelir. İlk isyanları 1446'daki *Buçuk Tepe* Vakası'dır. II. Mehmed'in ilk hükümdarlığı sırasında, yeniçeriler paranın değerinin düşürülmesini bahane ederek ayaklanıp, Şehabeddin Paşa'nın evini yağmaladıktan sonra Edirne'nin doğusunda bir tepeye çekildiler. İsyan, yeniçerilerin maaşlarına yarım (buçuk) akçe zam yapılarak yatıştırılabildi. Ayaklanmanın asıl sebebi ise Çandarlı Halil Paşa'nın, II. Murad'ı tekrar tahta geçirmek istemesiydi. Nitekim isyan karşısında genç hükümdarın zor duruma düşmesi üzerine, II. Murad Manisa'dan gelerek yeniden Osmanlı tahtına çıktı ve oğlunu da Manisa'ya vali olarak gönderdi. Bu isyan, yeniçerilerin daha sonraki tarihlerde sıkça rol oynadıkları hükümdar değişiklikleriyle iktidara ortak olma süreçlerinin ilk adımıdır.

Soru 2: Fatih'in ölümünden sonra nasıl bir isyan meydana geldi?

İstanbul'da ilk yeniçeri isyanı, şehrin fatihi II. Mehmed vefat ettiğinde ortaya çıktı. Fatih Sultan Mehmed'in 1481 Mayıs'ında Gebze'de çıktığı seferde vefat etmesi üzerine ölümü gizlenmeye çalışıldı. Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa derhal Şehzâde Cem ve Şehzâde Bâyezid'e ulaklar göndererek babalarının vefat ettiğini haber verdi. İstanbul'a erken gelen

şehzâde tahta çıkacaktı. İki şehzâdeden biri tahta geçene kadar ölüm hadisesi gizli tutulmalıydı. Sultan'ın hamama gitmesi gerektiği bahanesiyle Fatih'in cesedi vakit kaybettirilmeden İstanbul'a geçirildi ve Topkapı Sarayı'na getirildi. Bu arada askerin padişahın ölüm haberini öğrendiğinde İstanbul'da bir kargaşaya yol açmaması için de şehre girmeleri yasaklandı.

Birkaç gün sonra askerler II. Mehmed'in öldüğünü her nasılsa öğrenip, ellerine geçirdikleri balıkçı tekneleriyle İstanbul'a akın ettiler. Özellikle kapıkulu askerleri İstanbul'da, büyük bir yağma başlattılar. Şehzâde Bâyezid taraftarları askerin isyanını destekliyorlardı. Askerler, Şehzâde Bâyezid'in tahta çıkmasında en büyük engel olan Cem Sultan taraftarı Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa'yı sokak ortasında parçalayıp, konağını yağmaladılar. Fatih tarafından İstanbul muhafızı olarak bırakılmış eski veziriazamlardan Vezir İshak Paşa, askere kesenin ağzını açarak, kısa sürede duruma hâkim oldu. Sabık veziriazam, II. Bâyezid taraftarı olduğu için bu şehzâde gelene kadar yerine İstanbul'da bulunan 11 yaşındaki oğlu Şehzâde Korkut'u tahta çıkardı. Böylece askerin isyanı biraz daha yatıştırıldı.

Yeniçeriler, II. Bâyezid'ı Topkapı Sarayı Bâb-ı Hümâyûn'un önünde karşıladılar. Yeni sultandan veziriazamı öldürdükleri ve şehirde yağma yaptıkları için af dilediler. Padişah da askerleri affetti. Böylece İstanbul, bundan sonra sıkça karşılaşacağı isyanlar serisinin ilkini yaşamıştı.

Soru 3: Yeniçeriler, II. Bâyezid'ı tahttan nasıl indirdi?

II. Bâyezid'ın hükümdarlığının son yıllarında oğulları arasında taht mücadelesi başlamıştı. Yavuz Sultan Selim babasına karşı isyan etti, ancak mağlup oldu. II. Bâyezid en çok sevdiği oğlu Ahmed'i hükümdar ilân etmek üzere İstanbul'a davet etti. Yeniçeriler, Şehzâde Ahmed'in tahta çıkmak için İstanbul'a davet edildiğini ve Maltepe'ye kadar geldiğini öğrendiklerinde isyan bayrağını kaldırdılar. Böylece İstanbul'da yeniden kargaşa ve düzensizlik hakim oldu. Şehzâde Selim'in padişah olmasını isteyen askerler, Şehzâde Ahmed'in Üsküdar'dan İstanbul'a geçmesini engellemek için Boğaz'daki bütün ulaşım araçlarına el koydular. Bununla da kalmayıp, İstanbul'da bulunan Şehzâde Ahmed taraftarlarının evlerini yağmaladılar. İstanbul'daki bu isyanı haber alan Şehzâde Ahmed de mecburen Maltepe'den geri döndü. Sultanın sefere çıkamayacak kadar yaşlı

olmasını, Safeviler'in Anadolu'da estirdiği terör ve şehzâdeler arasındaki iç savaşları bahane eden askerler, Topkapı Sarayı önüne gelerek padişah olarak Şehzâde Selim'i görmek istediklerini dile getirdiler. Veziriazam Mustafa Paşa gelişmeleri bildirmek üzere padişahın yanına gitti. Neler olduğunu ve askerin isteklerini öğrenen Sultan Bâyezid önce "Nitekim ben sağım, beyliğimi kimseye vermezim" dedi. Bu cevap üzerine Mustafa Paşa, *"Devletlü hünkâr! Tuzunuz etmeğünüz yidük, helâl eylen. Taşra çıkıcak bizüm işimüz tamâm iderler"* deyince, padişah da, *"Şimdi ben pâdişâhluğum virmeyicek beni gelüp katl iderler mi?'* diye sordu. Padişahın bu sualine karşılık veziriazam da "Yok *katl itmezler, ammâ harbe ucuyla kaftanınızdan çekip tahtdan aşağa indirirler"* şeklinde bir cevap verdi. II. Bâyezid artık yapacak bir şey olmadığını anlayınca, tekrar bir isyan yaşanmaması için, askerin isteğini kabul ederek oğlu Selim'i padişah ilân etti.

Soru 4: Kanunî dönemindeki yeniçeri isyanı nasıl meydana geldi?

Yeniçeriler 1525'te İstanbul'da bir kez daha isyan ettiler ve şehrin büyük bir kısmını yağmaladılar. İkbal basamaklarını hızla tırmanan Veziriazam İbrahim Paşa'nın, isyan eden Hain Ahmed Paşa gailesini bertaraf etmek için 1524'te Mısır'a gitmesini fırsat bilen muhalifleri yeniçerileri isyana teşvik ettiler. Sultan Süleyman, Edirne'den yeni dönmüş ve Kâğıthane'ye gelmişti. Padişahın yokluğundan da yararlanan yeniçeriler İstanbul'da başta Veziriazam İbrahim Paşa'nın sarayı olmak üzere, önde gelen devlet ricalinin konaklarını, gümrükleri ve halkın evlerini yağmaladılar.

Kâğıthane'de bulunan Sultan Süleyman, askerin isyan ettiğini öğrenir öğrenmez hemen deniz yoluyla İstanbul'a geldi. Sultan, ilk iş olarak geniş bir soruşturma yaptırdı ve askeri tahrik ettikleri anlaşılan Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa ile Reisülküttab Haydar Efendi'yi derhal idam ettirdi. Padişahın hızlı ve sert bir şekilde olaya müdahale etmesiyle isyan daha fazla yayılmadan yatıştırıldı.

Soru 5: II. Selim İstanbul'a girerken asker neden isyan etti?

Kanunî'nin 6/7 Eylül 1566'da Zigetvar önlerinde vefat etmesi üzerine, Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa, Kütahya'daki Şehzâde Selim'e mektup

gönderip, babasının vefat ettiğini ve derhal bu tarafa gelmesi gerektiğini haber verdi. Veziriazamın mektubunu 12 gün sonra, Kütahya dışındaki Sıçanlı'da alan II. Selim, derhal şehre döndü. O gün Cuma olduğu için şehirdeki bütün camilere haber gönderilerek hutbe II. Selim adına okundu.

II. Selim, 29 Eylül 1566'da Boğaz'daydı. Yeni padişah ilk şaşkınlığı burada yaşadı. Zira ne Osmanlı ve dünya tarihinin son 46 yılına mührünü vuran Muhteşem Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümü sebebiyle İstanbul'da bir matem hâli, ne de kendisini karşılamaya gelen yetkili kişi vardı. Aslında Sokollu Mehmed Paşa, muhafız olarak şehirde bırakılan İskender Paşa'yı durumdan haberdar etmişti. Ancak İskender Paşa, veziriazamın üstü kapalı ifadelerini anlayamamış ve dolayısıyla da gerekli hazırlıkları yapmamıştı. II. Selim'in adamını karşısında görünce herşeyi anladı ve alelacele hazırlıklarını tamamlayıp, yeni padişahı Üsküdar'dan İstanbul'a nakletti. II. Selim'in Topkapı Sarayı'na yerleşmesiyle, top sesleri İstanbul semalarını inletmeye, tellallar şehrin dört bir yanında taht değişikliğini haykırmaya başladı.

Şehirde kaldığı üç gün zarfında Eyüp Sultan ve atalarının türbelerini ziyaret edip, fakir fukaraya sadakalar dağıtan II. Selim, bu süre sonunda ulema ve şehrin ileri gelenleri tarafından merasimlerle şehirden uğurlandı. Yolda Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa'dan acele etmesine dair peş peşe mektuplar alıyordu. II. Selim'in Belgrad'a yaklaştığını haber alan Sokollu, Kanunî'nin vefatından haberdar olmayan orduya bu tarafa doğru hareket emri verdi. Nihayet güvenli topraklara ulaşıldığında Sokollu'nun emriyle hafızlar Kanunî'nin naaşını taşıyan arabanın yanında *Kur'an* okumaya başlayınca, büyük sır herkese ilân edilmişti. Kısa süre içinde Kanunî'nin ölüm haberini duymayan hiç kimse kalmadı. Yürekleri yanan askerler bir ara yürümeyi bıraktılar ve ağlayıp dövünmeye başladılar. Sokollu, etkili bir nutukla onları sakinleştirdi ve ilerlemeye razı etti. Bu arada Belgrad'a ulaşan II. Selim, veziriazamın tavsiyesiyle orduyu burada bekledi. Ordu Belgrad'a girerken II. Selim, üzerinde siyah kaftanla babasının naaşını karşıladı. Burada padişahın cenaze namazı ikinci kez kılındı ve cenaze arabası ayrı bir kafile ile İstanbul'a doğru yola çıkartıldı.

Yeni padişah tahta çıktığı zaman kapıkulu askerine de cülûs bahşişi verilmesi gerekliydi. Devlet geleneklerini çok iyi bilen Sokollu, II. Selim'e bir tezkire gönderip, cülûs merasimi yapılmasını ve bunun nasıl icra edileceğini

bildirdi. Ancak yeni padişah, hazinede yeteri kadar para olmaması sebebiyle bahşiş işini oldu bittiye getirmek için, çevresindekilerin etkisiyle otağ-ı hümâyûndaki tahta oturup saltanatını ilân etti. Asker bu işten hiç hazzetmese de şimdilik sineye çekti. Padişahın İstanbul'a girmesinden bir gün evvel yeniçeriler padişah alayının geçeceği yolları ulaşıma kapatarak istediklerini kabul ettirmeyi planladılar. Sabah olduğunda II. Selim, Halkalı Sarayı'ndan İstanbul'a doğru alayla birlikte ilerlemeye başladı. Fakat Şehzâde Camii önünde toplanan yeniçeriler, alayın önünü kestiler ve "Dur *a! Dur a!"* diye bağırarak, yaklaşık bir saat alayın ilerlemesini engellediler. Neden ilerlemedikleri sorulduğunda ise "otluk arabası var" diyerek kaçamak cevaplar verdiler. Nasihat etmek isteyen üst düzey devlet ricalinin bir kısmına hakaret ederken, bir kısmını da silah zoruyla susturdular. II. Selim uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra Topkapı Sarayı'na ulaştı ancak askerler bahşişlerinin verileceğini bizzat yeni sultanın ağzından duymadıkça sarayın önünden ayrılmayacaklarını veziriazam aracılığı ile padişaha ilettiler. Askerin bahşiş almazsa bir isyan çıkaracağından çekinen II. Selim, bahşişlerinin dağıtılacağını ilân ederek, İstanbul'u yağmalanmaktan kurtardı.

Soru 6: İlk Yeniçeri-Sipahi çatışması ne zaman yaşandı?

Kapıkulları birçok gruptan oluşmasına rağmen bunlardan asıl güçlü olanlar yeniçeriler ve sipahilerdi. Kapıkulu sipahileri teşrifatta daha öncelikli bir yere sahip ve en az yeniçeriler kadar etkili olmalarına rağmen daha çok yeniçeriler ön planda gözükür. Böylesine birbirine yakın görevler ifa eden ve merkezde etkili olan bu iki askerî grubun birbirleri ile olan ilişkileri hem devletin tarihi seyrini, hem de tepedeki hizipler arasındaki güç mücadelesini yansıtır. Yeniçerilerin sınırsız bir biçimde güçlenip zamanla devletin elini kolunu bağlaması, devlet adamlarının yeniçeri-sipahi ilişkilerini yanlış idare etmesinden dolayıdır.

Osmanlı tarihinde yeniçeri-sipahi kavgası ilk defa büyük boyutlarda III. Murad döneminde Şehzâde Mehmed'in muhteşem sünnet düğününde yaşandı. Şenliğin 40. günü Vezir Cerrah Mehmed Paşa şehzâdeyi sünnet etti. Bunun meydandaki kalabalığa yansıması İbrahim Paşa Sarayı'nın önündeki devasa nahılın ateşlenmesi ve gece şenliğin en şatafatlı eğlencelerinin tertiplenmesi oldu. Eğlencelerin bir süre daha devam

ettirilmesi düşünülürken, yeniçerilerle sipahiler arasında büyük bir kavganın çıktığı haberi herkesin keyfini kaçırdı.

Bu kavga, Osmanlı tarihinin de dönüm noktası olmuştu. Havanın yumuşamasını fırsat bilen birkaç bekâr sipahi odalarına fahişe kapatmışlardı. İstanbul subaşısı olan Tanrıbilmez Ahmed Çavuş yanına birkaç yeniçeri ile gece bekçilerini alıp sipahi odalarını teftişe çıkmıştı.

Sipahileri odalarında fahişelerle yakalayan Ahmed Çavuş fahişeleri odalardan tek tek topladı. Kanunlar gereği kapıkulu süvarileri kendi çavuşları tarafından cezalandırılabilirlerdi. İstanbul'da yaşayanlar ise mutlaka sipahi ağası tarafından cezalandırılmalıydı.

Subaşı ile yeniçeriler bekâr sipahileri cezalandırmaya kalkışınca kıyamet koptu. Gürültüleri duyan diğer odalardaki sipahiler de subaşının etrafında toplandılar. Kendilerinden mevki olarak daha düşük olan yeniçeri ve bekçileri yanına alıp arkadaşlarının odalarını basmasını kendilerine yediremeyen sipahiler Ahmed Çavuş ve yeniçerilerin üzerine hücum ettiler ve fahişeleri ellerinden aldılar. Yeniçerileri döve döve yaraladıktan sonra subaşı Ahmed Çavuş'u da yanlarına alıp, eğlencelerin devam ettiği Atmeydanı'na götürerek meydana attılar. Ancak arkadaşlarının acınacak hale getirildiğini gören meydandaki yeniçeriler, arkadaşlarının intikamını almak için sipahilere saldırdılar.

Padişahın karşısında, eğlencelerin hızla devam ettiği Atmeydanı bir anda yeniçeri ile sipahilerin kavgası nedeniyle savaş alanına dönmüştü. İki taraf arasında kavga büyüyüp birbirlerini öldürmeye başlayınca kavgayı ayırmak isteyen Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa meydana atıldı. Ama Ferhad Ağa'yı gören yeniçeriler daha da fazla gayrete gelerek, çevredeki yeniçerilerin de katılmasıyla var güçleriyle sipahilere saldırıp iki tanesini öldürdüler. Tüm bu kargaşayı köşkünden izleyen Sadrazam Sinan Paşa, Ferhad Paşa'nın da meydana çıkmasıyla ortalığın iyice karıştığını görünce bizzat meydana inerek, Ferhad Ağa'yı yanına getirtip "Bre *kara köpek, niye geldin, iki adamın öldürülmesine sebep oldun. Yıkıl git!"* diye azarlayınca yeniçeriler Ferhad Ağa ile birlikte meydanı terkettiler. Böylece kavga yatıştırılmıştı. Ama bundan sonraki isyanların birçoğunda bu iki grup birbirlerine karşı kullanıldılar.

Soru 7: Maaşların değeri düşük parayla ödenmesi askeri nasıl isyan ettirdi?

Kapıkulu askeri, 2 Nisan 1589’da değeri düşük akçe ile maaşlarının ödenmesini kabul etmedi ve payitahtta yine büyük bir isyan başlattı. Bu isyan, bir yönüyle daha önceki isyanlardan farklıydı. İlk defa Topkapı Sarayı önlerine gelen asker, saraya gönderdikleri listeyle bazı devlet adamlarının kellelerini istemişlerdi.

Paranın her geçen gün ayarının düşürülmesi Osmanlı akçesinin piyasadaki alım gücünü azaltmakta ve bundan da en fazla maaşlı askerler, yani kapıkulu askeri zarar görmekteydi. İstanbul esnafı ayarı düşük akçe ile alış veriş yapmak istemediği için asker zor duruma düşmekteydi. Artık dayanacak durumları kalmayan yeniçeriler, önce şeyhülislâma daha sonra da Sadrazam Siyavuş Paşa’ya durumlarını arz ettiler. Ancak istediklerini elde edemeyince daha etkili bir çözüm için Topkapı Sarayı önünde toplandılar. Hatta sarayın dış ve iç avlusunu işgal edip, Divân’ı bastılar.

Askerler, III. Murad tarafından gönderilen nasihatçileri taşlarla geri çevirdiler ve paranın ayarının düşürülmesinin baş sorumlusu olarak gördükleri Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Başdefterdar Mahmud Paşa’nın kellelerini istediler. Asilerin bazıları da, padişahı tahttan indirmekle tehdit ettiler. Sultan, Adalet Köşkü’nden bütün bu gelişmeleri takip ediyordu. Asilerin işi daha da ileri götüreceklerini gören padişah, direnmek istediyse de, bunun kardeş kanı dökmekten başka bir işe yaramayacağını anlayan devlet ileri gelenleri, padişahı kararından döndürüp, Başdefterdar Mahmud Paşa’nın askere verilmesini kabul ettirdiler. Defterdar idam edildikten sonra Topkapı Sarayı’nı kuşatan asker de yavaş yavaş sarayı boşalttı.

Askerin maaş alamaması yüzünden bir isyan da 27 Ocak 1593’de yaşandı. İsyan sonunda Veziriazam Siyavuş Paşa azledildi ve yerine Koca Sinan Paşa getirildi. Yine maaşını alamayan asker 1595’te isyan bayrağını kaldırdı ve İstanbul’da terör estirdi. Devlet adamları, isyan eden sipahiler karşısında yeniçerileri kazanınca isyan kısa sürede bastırıldı.

Maaş yüzünden bir askerî isyan da 1600’de ortaya çıktı. Birikmiş maaşını alamayan cephedeki asker isyan etti. İstanbul’a gelen askere maaşları düşük ayarlı akçe ile ödenmeye kalkınca asker de isyan etti. Asiler bütün sıkıntıların sebebi olarak gördükleri Yahudi Kira Kadın’ı ve oğlunu

katlettiler. Kira Kadı’nın cesedini parçaladılar ve parçaları muhaliflerin kapılarına çivilediler. Daha sonra askerin maaşının normal akçe ile ödeneceği duyurulduktan sonra isyan yatıştı.

1601’de Kapıkulu sipahilerinin isyanında ise sarayın güçlü isimlerinden Ak Hadım Ağası Gazanfer Ağa başta olmak üzere devleti yönettiğini iddia ettikleri kişilerin kellesini talep edildi. Ancak isyan büyümeden Cigalazâde Sinan Paşa’nın arabuluculuğu ve bostancıbaşının azliyle yatıştırıldı.

Soru 8: Yeniçeri-Sipahi çatışması nasıl meydana geldi?

1603’te İstanbul’da tekrar anarşi hakimdi. Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa ile başını Sadaret Kaymakamı Mahmud Paşa’nın çektiği muhalif grup arasındaki iktidar mücadelesi kapıkulu sipahisi ile yeniçerileri karşı karşıya getirdi. Bu iki asker grubu, İstanbul sokaklarında günlerce çatıştılar.

İstanbul’da Mahmud Paşa grubu harekete geçmiş ve Yemişçi Hasan Paşa taraftarlarını teker teker görevden el çektirmeye başlamışlardı. Bu gelişmeler üzerine veziriazama İstanbul’dan mektuplar yazıldı ve acilen başkente gelmesi istendi. Ayrıca bu mektuplarda, şehrin sipahiler tarafından kuşatıldığı, bu yüzden de şehre gece girmesi tembihlenmekteydi.

Gizlice şehre giren Veziriazam Hasan Paşa, daha güvenli olduğunu düşündüğü nişanlısı Ayşe Sultan’ın Atmeydanı’ndaki evine geldi. Paşanın muhalifleri de bu arada boş durmamış ve Şeyhülislâm Sunuullah Efendi’den veziriazamın katledilmesine dair bir fetva almışlardı. Sadaret Kaymakamı Mahmud Paşa ve yandaşları bu fetvayı daha sonra Sultan III. Mehmed’e gönderdiler. Ancak Sultan, Mahmud Paşa grubuna veziriazamı ile kendisi arasına kimsenin giremeyeceği, veziriazam ne yaparsa kendisinin rızası ile yaptığını söyledi. Bunun üzerine asiler kendi işlerini kendileri halletmek için paşanın saklandığı Atmeydanı’ndaki evin etrafında toplandılar.

Yemişçi Hasan Paşa, çoktan Ağa Kapısı’na sığınmıştı. İstanbul’daki en önemli askerî güç olan yeniçerileri de arkasına alan Hasan Paşa, padişaha bir telhis yazarak şeyhülislâmı bazı suçlarla itham edip, padişahı devirmek niyetinde olduğundan bahsetti. Bu telhis üzerine III. Mehmed de yeniçerilere hitaben; “Zorbaların hakkından gelmesine yardım eyliyesiniz” yazılı bir hatt-ı hümâyûn gönderdi. Böylece hem yeniçeri desteğini hem de padişahın onayını alan Hasan Paşa bütün askerleri ve İstanbul halkını

zorbaları ortadan kaldırmak için yardıma çağırdı. Bu arada Sunuullah Efendi'yi azlettirip, yerine geçirdiği şeyhülislâmdan da asiler aleyhinde bir fetva aldı.

Ertesi gün asiler Sultanahmet Meydanı'nda toplanırken, Hasan Paşa ve taraftarları da Süleymaniye'de bir araya geldiler. Hasan Paşa, önce sipahi zorbalarına bu isyana son vermeleri yönünde tavsiyelerde bulunmak üzere aracılar gönderdi. Ancak müspet bir cevap gelmeyince İstanbul'un tüm kapıları kapatıldı ve şehirde adeta bir zorba avı başladı. Akşama kadar şehir sokaklarında kanlı çarpışmalar yaşandı. Akşam olduğunda Hasan Paşa, yine yeniçeri ağasının sarayında kaldı. Ertesi gün Cuma günü olduğu için üst düzey devlet ricali Cuma namazını beraber kıldıktan sonra Hasan Paşa, önce Sultan III. Mehmed'in huzuruna çıkarak gelişmelerden padişahı haberdar etti. Daha sonra nişanlısı Ayşe Sultan'ın Atmeydanı'ndaki evinde istirahata çekildi. Bu arada Atmeydanı'nda, Paşa'nın taraftarları ve İstanbul halkı tüfekler atıp, şenlikler yapıyorlardı.

Yemişçi Hasan Paşa, sipahi zorbalarının isyanını, başta yeniçeriler olmak üzere, diğer askerî gücün desteğini alarak bertaraf etmeyi başardı. Ancak daha sonra bu gücü kendi çıkarları için kullanmaya kalkınca idam edildi. Yeniçeriler, Hasan Paşa'nın azledilmesine itiraz etseler de padişahın kararlı tutumu karşısında seslerini çıkartamadılar.

Yemişçi Hasan Paşa ve muhaliflerinin iktidar mücadelesi yüzünden karşı karşıya gelen yeniçeriler ve sipahiler ise bundan sonra en küçük bir olayda silahlarını birbirlerine çektiler.

Soru 9: Genç Osman nasıl öldürüldü?

18 Mayıs 1622'deki darbe, sonuçları itibariyle Osmanlı tarihinin en feci darbelerinden biridir. Devrin hükümdarı II. Osman'ın bazı icraatları asker, ulema ve halk arasında hoşnutsuzluğa yol açmış, tüm itirazlara rağmen sultanın hacca gitmek için Üsküdar'a geçmesi bardağı taşıran son damla olmuştu.

İsyan bayrağını açan sipahi ve yeniçeriler önce Süleymaniye Camii'nin avlusunda toplandılar. Burada biraz bekledikten sonra Atmeydanı'na doğru hareket ettiler. Meydanda sadece askerler değil, ilmiye mensupları ve İstanbul halkının bir bölümü de bulunuyordu. Kalabalık hep bir ağızdan; "Padişahımızı Kâbe'ye gitmek nâmı ile Anadolu'ya götürmek isteyenleri ve

padişahı Anadolu’ya geçmekten vazgeçirmek isteriz” diye bağırıyordu. Asiler padişah hocasının, kızlarağasının ve veziriazamın kellelerini istiyorlardı. Bu arada şehrin kapıları kapatıldı ve isyan, Üsküdar’da bulunan II. Osman’a haber verildi.

Asiler, kanunî bir engel kalmaması için Şeyhülislâm Esad Efendi’den padişaha devlet hazinesini boşalttıranlar ve onu hacca gitmeye ikna ederek fitneye sebep olanların katledilmesine dair bir de fetva aldılar. Fetvayı alan askerler, vakit kaybetmeden Atmeydanı’na gittiler. Beşiktaş’tan yeni hareket etmiş donanma askeri de şehirdeki bu sesleri duyunca karaya yanaştı ve kapılar kapalı olduğu için surların üzerinden atlayarak asilere katıldı. Her geçen dakika daha da kalabalıklaşan asileri ikna etmek için sadrazam ve yeniçeri ağasının gönderdiği aracılar ise taşlandılar.

Padişah, durumu görünce hacdan vazgeçti. Ancak öldürülmesi istenen kişileri vermedi. İsyanın ikinci günü asiler önce Yeniodalar’da ve daha sonra Fatih Camii’nde toplandıktan sonra şehrin dört bir yanından Atmeydanı’na doğru akın ettiler. Ulemadan birkaç kişi, asilerin isteklerini padişaha iletmek için saraya gönderildi. Ancak II. Osman, asilerin öldürülmesini istedikleri kişileri vermemekte diretip, sert konuşunca kendi sonunu da hazırladı.

Atmeydanı’nda heyetin getireceği cevabı bekleyen kalabalık, uzun zaman geçmesine rağmen saraydan kimse çıkmayınca harekete geçti. Önce Ayasofya Camii’nin minarelerine gözcüler çıkarıldı. Gözcüler, Topkapı Sarayı’nda söylendiği gibi bostancı askerinin hazır bulunmadığını meydandaki kalabalığa bildirince asiler hemen sarayın içine akın ettiler. Kalabalığın arasından biri; “Sultan Mustafa’yı isteriz” diye bağırınca, diğerleri da aynı sloganı tekrarladılar. Bundan sonra askerlerin yeni hedefi II. Osman’ı devirmek ve I. Mustafa’yı tahtta çıkarmaktı.

I. Mustafa, Harem’deki odasında kapalı tutulduğu yerden alınıp, saray dışına çıkarıldı. Durumu haber alan II. Osman, askerin istediği kişileri verdi. Ancak iş işten geçmişti. Ellerine geçirdikleri kişileri parçalayarak öldüren yeniçeriler tatmin olmamışlardı. Padişahın yeni atadığı veziriazam ve yeniçeri ağasını da kabul etmeyerek, onların evlerine saldırdılar. Askerler, I. Mustafa’yı padişah olarak tanıdıklarını ilân etmişlerdi. Genç Osman mecburen yeniçeri ocağına sığındı. Başka bir çaresi kalmayan genç padişah, yatsı namazından sonra Ağa Kapısı’na gitti.

Bu sırada I. Mustafa'nın annesi kontrolü eline almaya başlamış, yeni bir veziriazam ve yeniçeri ağası tayin etmişti. II. Osman'ın yerini bulan askerler onu oradan alarak, başı açık ve sırtında sadece bir elbise bulunduğu hâlde Orta Camii'ne götürdüler. Davud Paşa, Genç Osman'ı hemen öldürmek istediyse de, yeniçeri ileri gelenleri yeni veziriazamı engellediler. Ancak Davud Paşa, kısa bir süre sonra sultanı Yedikule'de boğdurttu.

Soru 10: IV. Murad'ın saltanatının ilk dönemindeki isyanlar nasıl meydana geldi?

İstanbul'da isyanın hâkim olduğu dönemlerden biri de IV. Murad'ın saltanatının ilk yıllarıdır. Küçük yaşta tahta çıkan IV. Murad, padişahlığının ilk döneminde devlet idaresine fazla hâkim olamadı. Bunu fırsat bilen başıbozuklar ve fırsatçılar İstanbul'u yaşanamaz bir şehir hâline getirdiler.

Yeniçeri ve sipahilerin başını çektiği asiler, IV. Murad devrindeki ilk büyük isyanlarını 10 Şubat 1632'de başlattılar. Veziriazam Hüsrev Paşa'nın azledilerek yerine Hafız Ahmed Paşa'nın getirilmesi, ikinci vezir mevkiinde bulunan ve veziriazamlığa sıra itibariyle kendisinin müstahak olduğunu düşünen Recep Paşa'yı rahatsız etti. Recep Paşa, sipahileri Hâfız Ahmed Paşa aleyhinde bir isyana tahrik ettiği gibi, mazul veziriazamı seven kapıkulu sınıfını da kısa sürede kendi saflarına dâhil etmeyi başardı.

Asiler, Atmeydanı'nda toplanıp, Hüsrev Paşa'nın azledilmesinin sorumlusu olarak gördükleri Şeyhülislâm Zekeriyazâde Yahya Efendi, Veziriazam Hâfız Ahmed Paşa, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Halîfe ve Musâhib Musa Çelebi gibi padişahın yakınında bulunan on yedi kişinin kendilerine teslim edilmesini istediler. Ancak IV. Murad, isyanın ilk iki günü istenen kişileri vermedi. Asiler, üçüncü gün zorla Bâb-ı Hümâyûn'dan içeri girip, Orta Kapı'ya kadar ilerlediler ve ulema mensuplarını da buraya davet ettiler. Vezir Bayram Paşa, bir adamını, olup bitenleri anlatmak ve emin bir yere saklanmasını tavsiye etmek üzere Veziriazam Hâfız Ahmed Paşa'ya gönderdi. Ancak Ahmed Paşa haberciyi dikkate almayınca, bu durum paşaya pahalıya mâl oldu. Asilerin arasından geçerken üstü başı yırtılana kadar hırpalandı ve kendini saraya güç bela atabildi. Dışarıdaki arbede sırasında mücevvezesi başından düşüp, kaftanı da parçalandığı için üstünü değiştirip, hemen IV. Murad'ın huzuruna çıktı. Yaşananları dinleyen padişah, Hâfız Paşa'yı gizlice Üsküdar'a kaçırdı. Tam

bu sırada, asker de Orta Kapı’dan içeri girmişti. Kısa sürede Divân asiler tarafından kuşatıldı.

Askerler, IV. Murad’ı ayak divânına çağırdılar. Tahtı dışarı kurdurtan padişah, asileri yatıştırmak için nasihatler etti ise de nafile. Asiler özellikle Hâfız Ahmed Paşa ve on yedi kişinin kellelerini istiyorlardı. Ayrıca istedikleri verilmezse işin başka türlü olacağı tehdidini de savurmaktan geri durmuyorlardı. Bunun üzerine devlet erkânı ile tekrar istişare yapıldı ve bu toplantıda en büyük rakibini ortadan kaldırmak için eline bulunmaz bir fırsat geçtiğini gören Receb Paşa, padişahı Hâfız Ahmed Paşa’yı askere teslim etmek üzere ikna etti. Bu karar üzerine Üsküdar’a daha yeni ulaşan veziriazam, Topkapı Sarayı’na geri getirildi. Bu arada padişah Bâbüssaâde’den çıkıp, tekrar ayak divânı kurdurdu. İsyan eden askerleri yine ikna etmeye çalıştı ama yine sonuç alamadı. Hâfız Paşa, kendi kellesinin bahane edilerek devletin itibarının nasıl ayaklar altına alındığını görünce abdest alıp, Bâbüssaâde’de durdu. Padişahın nasihatlarının asiler tarafından dinlenmediğini görünce, *“Padişahım! Bin Hâfız gibi kulun yoluna fedâdır, ancak ricâm budur ki, beni sen katl etmeyip ko. Bu zâlimler haksız yere kanımı akıtsınlar ve beni şehid etsinler ve lutf edip meytimi Üsküdar’da defnettiresin ve yetim kalan çocuklarıma bakmanı ricâ ederim”* deyip yer öpüp bir kere *“Bismillâhirrahmânirrahim velâ havle velâ kuvvete illâ billâhil ‘aliyyil-azîm. İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci’ûn”* deyip askerlerin arasına daldı. Birkaç dakika sonra veziriazamın paramparça edilmiş cansız bedeni yerde yatmaktaydı. IV. Murad, gördüklerine dayanamayıp, ağlamıştı. Asiler, Hâfız Paşa’yı öldürdükten sonra Receb Paşa’yı da veziriazam tayin ettirdiler.

Mart ayına kadar İstanbul’da ara ara küçük isyanlar yaşandı. Halk artık evinden dışarı bile çıkamıyordu. Esnaf dükkânlarını günlerce açmadı. Açmaya cesaret edenlerinki ise yağmalanmıştı. IV. Murad’ın saltanatının ilk döneminde askerin şehirde estirdiği terörü Mehmed Halife şu şekilde anlatır: “Ol *zaman kulun şu mertebe isyanı vardı ki, gündüz hamamdan peştamal ile çıplak avret çıkarmak ve gulamiye aldıkları günde Sultan Mehmed Camii’nde tütün içmek ve Müslümanlar’ın ırzına saldırmak ve köşelerde açıkça ayak üzre zina ve livata etmek ve kan dökmek ve evler ve saraylar basmak ve bayram günlerinde salıncak kurup bizzat padişahı ve validesini ve vezirler ve divân ehlini mumlar ile salıncağa okumak gibi ve*

özellikle kahvehanelerde ve meyhanelerde gayrı meşru hareketler etmeleri gibi şu mertebe ki âlem nizam ve intizamdan çıkmış idi ki vasfa gelmez”.

Tokat’ta bulunan Serdar Hüsrev Paşa’nın katledilmesini bahane eden asiler 11 Mart 1632’de İstanbul’da yeniden isyan ettiler. Recep Paşa, asileri tahrikten geri durmuyordu. Sipah ve yeniçeri taifesi Atmeydanı’nda toplanıp, saraya yürüdü. Ayak divânına çıkmaya zorladıkları IV. Murad’dan, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Halife ve Musahib Musa Çelebi’nin başlarını ve şehzâdelerin kendilerine gösterilmelerini talep ettiler. Şayet istekleri yerine getirilmezse de IV. Murad’ı tahttan indirmekle tehdit etmekteydiler.

Asilerin ısrarı üzerine kardeşleri Bâyezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim’i sarayda hapis tutuldukları daireden dışarı çıkarttıran IV. Murad, bu defa da şehzâdelerin hayatlarına dokunmayacağına dair kefil göstermesi talebiyle karşılaştı. Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi ile Veziriazam Recep Paşa’nın kefil olmayı kabul etmeleriyle şehzâdeler tekrar dairelerine gönderildi. Ayak divânı bitince asiler, İstanbul sokaklarında Mustafa Paşa, Hasan Halife ve Musa Çelebi’yi aramaya başladılar. Her tarafa münadiler çıkarıldı ve bu kişileri bulanlara üçer, dörder bin kuruş verileceği vadedildi.

Ertesi gün de Atmeydanı tekrar asilerle tıka basa doldu. Ama o sırada hava bozmuş, öyle bir kar yağmaya başlamıştı ki, hiç kimse Atmeydanı’nda duramamıştı. İster istemez Yeni Camii tetimmelerine, Mehterhane ayvanına ve Ayasofya çarşısı dükkânlarına doluştular. Hava muhalefeti yüzünden isyan daha fazla yayılmadan sona erdi. Birkaç gün sonra da asilerin istedikleri kişiler saklandıkları yerlerden çıkarıldılar ve daha önceki ve sonraki isyanlarda olduğu gibi Atmeydanı’ndaki çınarlara asıldılar.

Mart’ın sonlarına doğru Saka Mehmed, Cin Ali, Çalık Derviş, Yemişçi Mustafa, Salih Efendi ve Mahmud Ağaoğlu’nun başını çektiği sipahi zorba-başıları bir araya gelip, kendi canlarını ve geleceklerini garantilemek için IV. Murad’ı tahttan indirmeyi kararlaştırdılar. Bunların başı olan Rum Mehmed adlı şahıs, böyle bir hareketin devletin sonunu getireceğini söyleyerek bu fikre karşı çıktı. Ancak diğerleri el altından yeniçerileri de kendi yanlarına çekip, düşüncelerini gerçekleştirmek azminden vazgeçmediler. IV. Murad taraftarı olan Yeniçeri Ağası Köse Mehmed Ağa, yeniçerileri sipahilerin emellerine alet olmaktan uzak tutmayı başardığı gibi, olan biteni de padişaha haber vererek gafil olmamasını sağladı. Rum

Mehmed ile Köse Mehmed Ağa’nın gayretleri sayesinde İstanbul yeni bir II. Osman vak’asından kurtuldu.

IV. Murad, tüm hükümdarlığı boyunca zorbaların devleti ne hale düşürdüklerini hiç unutmayacak ve bu yüzden en küçük bir ihmali veya asayişsizliği en ağır şekilde cezalandıracaktı.

Soru 11: Sultan İbrahim öldürüldükten sonra yeniçeriler ile sipahiler nasıl çatıştı?

Sultan İbrahim’in yeniçeri ileri gelenlerinden kürk vergisi almaya kalkması tahttaki sonunu hazırladı. Veziriazam Ahmed Paşa’nın yeniçeri ileri gelenlerini öldürtmeye kalkması üzerine, yeniçeriler Sofu Mehmed Paşa’yı yeni sadrazam ilân ettiler. Sultan İbrahim durumu öğrenince, yeni sadrazamı tehdit etti. Olanları öğrenen ağalar, daha radikal bir karar aldılar. Artık yeni hedefleri Sultan İbrahim’i tahttan indirip yerine Şehzâde Mehmed’i geçirmekti.

Sultan İbrahim’in Sofu Mehmed Paşa’ya attığı yumruk padişah için sonun başlangıcıydı. Valide Kösem Sultan’la da anlaşan asker, Sultan İbrahim’i tahttan indirdi ve 8 Ağustos 1648’de yerine IV. Mehmed’i çıkardı. Bir süre sonra da Sultan İbrahim öldürüldü.

Bu feci olayın üzerinden fazla bir zaman geçmeden İstanbul’da bu sefer daha büyük bir askerî isyan patlak verdi. Veziriazam Sofu Mehmed Paşa’nın bazı icraatından rahatsız olan sipahiler 25 Eylül 1648’de önce Üsküdar’da isyan bayrağını açtılar. Sipahiler ikna edilince isyan durduruldu. Ancak uzun süredir zor şartlar altında yaşayan Galatasarayı ve İbrahim Paşa Sarayı’ndaki acemi oğlanları da, sipahilerin İstanbul’a gelmesini fırsat bilip ayaklandılar. Girit’e gönderilen askerler de İstanbul’daki isyan haberlerini duyar duymaz Silivri’den şehre geri döndüler.

24 Ekim 1648’de İstanbul’a akın eden sipahiler bir kez daha şehirde büyük bir isyan başlattılar. Önce “ayak divânı” yapılmasını istediler. Ancak istekleri kabul edilmedi. Daha sonra güçlerini arttırmak için yeniçerilerin de kendilerine katılmalarını teklif ettiler. Fakat ocak ağaları isyana katılmadılar. 26 Ekim 1648’de bütün acemi oğlanları ve sipahiler Atmeydanı’nda toplandılar. Ancak asiler, kendileri aleyhinde büyük hazırlıklar yapıldığı,

katledilmelerine cevaz veren bir de fetva alındığını öğrenince yavaş yavaş Atmeydanı'nı terkettiler.

Beş gün sonra gece devriyesi gezen yeniçerilerin Sultanahmet Camii etrafındaki sipahi kıyafetindeki üç kişiyi yakalayıp, ertesi gün Şehzâde Camii önünde asmaları ve sipahilerin oturdukları hanları basıp onları tutuklamaları sönmek üzere olan isyan ateşini yeniden alevlendirdi. Sipahiler tekrar Atmeydanı'nda bir araya geldiler. Gerginliğin artması üzerine yeniçerilerle sipahiler arasında büyük bir çatışma meydana geldi ve Sultanahmet Meydanı'nı cesetler kapladı.

Sultanahmet Camii, yapıldığı günden beri ilk defa böylesine kanlı bir çatışmanın şahidi olmuştu. Şahidi olmakla kalmayıp, bu elim mücadelede bizzat yaralanmıştı. Yeniçeri ve sipahilerin karşılıklı tüfek atışları caminin kapı ve pencerelerinde büyük hasar meydana getirdi. Kurşun izleri uzun bir süre olayın elim birer şahidi olarak caminin muhtelif yerlerinde görüldü.

Ertesi gün camide ve meydanlarda öldürülmüş olanların naaşları, varsa akrabaları tarafından alınırken, akrabası bulunmayan iki yüzden fazla sipahinin cesedi, "Asi" olduklarına hükmedilerek cenaze namazları kılınmadan denize atıldı.

Bu isyanda sipahilere, yeniçeriler eliyle, ağır bir darbe vurulmuş, ancak devlet görevlilerini endişelendiren yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Nüfuzlarını kaybeden sipahiler karşısında yeniçeriler daha da güçlenmişti ve bu yakın bir gelecekte büyük tehlikelere yol açabilirdi. Bunun önünü almak ve sipahilerin daha fazla ezilmesini önlemek için yeniçerilere, *"Lüzumu dolayısıyla oldu, yaramazlar cezasın buldu. Pâdişâh, kulundan vazgeçmez. Sipâhiler de bizim kardeşimiz ve seferde ve sulh zamanında yoldaşlarımızdır. Bundan sonra her kim anlara dil uzatıp kötü söylerse hiç aman vermeden hakkından gelinip denize atılır. Herkes edebi ile gezip laf atmaktan kati olarak çekinsin"* şeklinde nasihatlerle gözdağı verilmeye çalışıldı. Fakat artık "ocak ağalarının bıyığını balta kesmez" olmuştu.

Soru 12: İstanbul'daki ilk büyük esnaf isyanı nasıl meydana geldi?

Osmanlı tarihinde İstanbul'da birçok isyan çıktı. Bunların çoğunda da askerler başroldeydi. 1651'de ise İstanbul, isyanlar açısından bir ilke daha şahit oldu. Bu defa isyan edenler askerler değil, şehir esnafıydı.

1650'de askere verilmesi gereken ulûfenin, hazinede yeterli para olmadığı için, tamamı ödenemedi. Bunun üzerine düşük ayarlı para ile esnafın elindeki daha değerli para zorla değiştirilerek hazineye ek gelir sağlanmaya çalışıldı. Zaten ekonomik olarak zor şartlar altında işlerini yürütmeye çalışan esnaf bu uygulamayla kiralarını dahi veremez hâle geldi. 1651 Ramazan'ı esnafa zehir olmuştu. Ramazan'ın dördüncü günü Bezzazistan kethüdası, Sarachâne'de depolanmış zayıf akçeyi göstermek için esnafı davet etti. Bununla da kalmayıp, ellerindeki daha değerli paralara devlet tarafından el konulacağı haberini verdi. Esnaf artık bu kadarına da tahammül edemeyeceklerini belirterek itiraz etti. Veziriazam Melek Ahmed Paşa'nın konağına giderek, paşaya şikâyetlerini anlattılar. Sinirlenen veziriazam, *"Sürün bunları taşra yıkılın bre kâfir gidiler, varın tedârik edin verin"* diye sert bir şekilde esnafı azarladı. Haklı olmalarına rağmen bir de veziriazam tarafından azarlanan, hatta "kâfir" denilerek hakarete uğrayan esnaf Saraçhâne'yi terketti.

Soluğu Şeyhülislâm Aziz Efendi'nin evinde aldılar. Aziz Efendi'yi saraya gidip şikâyetlerini Sultan IV. Mehmed'e anlatmak için zorladılar. Aziz Efendi gizlice Melek Ahmed Paşa ve yeniçeri ağasına "bize imdâd etsünler" diye haberler gönderdi. Esnaf bununla da yetinmedi, sokakta rastladıkları diğer esnaf ve halkı da önlerine katarak ve bir de, *"Ümmet-i Muhammed! Bize olan zulm nedir? Aramıza kılıç girdi. Kapayın dükkânlarınızı"* diye tellal çığırtarak Topkapı Sarayı'na doğru ilerlediler.

Artık ocak ağalarının zulmüne tahammülleri kalmayan diğer İstanbul esnafı da bu çağrıyı fırsat bildi. Şehirdeki bütün dükkânlar kapatıldı. Önlerine Şeyhülislâm Aziz Efendi'yi katıp doğruca Topkapı Sarayı'na geldiler. Sultanahmet Meydanı yine mahşerî bir kalabalığın öfkeli ayakları altında sarsılmaktaydı. Aziz Efendi'nin belirttiğine göre Ayasofya önüne gelindiğinde kalabalık yirmi bin kişiyi bulmuştu. Kalabalığın *"Dâd (Adalet) padişahım! Dâd"* feryadı yeri göğü inletiyordu.

Şeyhülislâm, Ayasofya önünde türbeleri ziyaret etmek için atından indi. Bu arada padişahdan içeri gelmesi yönünde izin çıkınca saraya girdi. Aziz Efendi, saraya girmeden önce kalabalıktan bundan sonrasını kendisine bırakmalarını ve içeri girip saygısızlık etmemelerini istediyse de, şeyhülislâm daha kapıda iken halk sarayın birinci kapısından içeri

doluşmuştu bile. Aziz Efendi, padişahın huzuruna çıkmadan önce Mahpeyker Kösem Sultan'la karşılaştı ve Valide-i muazzamayla bir süre tartıştı. Daha sonra IV. Mehmed'in huzuruna çıkan şeyhülislâm, esnafın şikâyetlerini bir bir anlattı. Padişah da, *"Size böyle zulüm olduğuna benim rızâm yoktur"* diyerek, Veziriazam Melek Ahmed Paşa'yı saraya davet etti. Halkın kendine zarar vereceğinden korkan Ahmed Paşa, saraya kendisi gitmeyip, bir adamını gönderdi. Veziriazamın adamı, Sultanahmet Meydanı'na geldiğinde buradaki esnafın taşlı sopalı saldırısına maruz kaldı.

Sultanahmet'te bunlar yaşanırken yeniçeriler de Orta Camii'de bir araya geldiler. Esnafın işi daha ileri götürmesini önlemek için hazırlıklara başladılar. Veziriazam Melek Ahmed Paşa'yı esnafın istemediğini de öğrenen yeniçeri ağaları, durumu lehlerine çevirmek için Yeniçeri Ağası Kara Çavuş'un veziriazam tayin edilmesini istediler. Ancak Kara Çavuş, teklifi kabul etmekte çekingen davranınca vezaret mührü Siyavuş Paşa'ya verildi.

Sivayuş Paşa ve Şeyhülislâm Aziz Efendi birlikte Sultanahmet Meydanı'na gelip, halkı teskin ettiler. Vaktin geç olduğunu belirterek, diğer isteklerini yarın erkenden bildirmelerini istediler. Biraz olsun rahat nefes alan şehir esnafı da usul usul meydandan ayrıldı.

Ocak ağaları, esnafın ani bir saldırısını önlemek için gece Atmeydanı ve buraya çıkan yollara silahlı asker yerleştirdiler. Sabah olduğunda meydana gelmek isteyen esnafı silah zoruyla geri çevirdiler. Saraçhane'ye gönderilen yeniçeriler de esnafa zorla dükkânlarını açtırdılar.

Böylece İstanbul'daki ilk esnaf isyanı, daha fazla zararlı hâle gelmeden, biraz padişahın gayreti biraz da yeniçerilerin silahlı zorlamaları ile yatıştırıldı. Fakat her geçen gün esnafın yeniçeriden şikâyeti daha da artmaktaydı. Aradaki bu sessiz mücadele yaklaşık bir ay devam etti. Bir ay sonra IV. Mehmed'i tahttan indirmek için Kösem Sultan ile beraber gizli planlar hazırlayan yeniçeri ağaları, İstanbul'daki diğer askerî gruplar ve şehir halkının birlikte hareket etmesiyle ortadan kaldırıldı. Böylece "Ağalar saltanatı" da kan ve gözyaşı üzerine inşa olduğu gibi, yine kan ve gözyaşı ile temizlenebildi.

Soru 13: "Kadınlar Saltanatı'nın" en önemli ismi Kösem Sultan nasıl katledildi?

Esnaf isyanında yeniçerileri destekleyen Kösem Sultan, saraydaki hâkimiyetinin her geçen gün biraz daha azaldığını hissetmekteydi. Kösem Sultan'ın yeniçeri ocağına dayanmasına rağmen, IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan da harem ağalarından destek almaktaydı. Harem ağaları ve Turhan Sultan'ın saraydaki güçleri arttıkça, Kösem ve dolayısıyla ocak ağalarının IV. Mehmed üzerindeki nüfuzları azaldı. Harem ağalarını padişahtan uzak tutmak isteyen Kösem Sultan, bir emir yayınlayarak ağaların Harem'e girmelerini sınırlandırmak istedi.

Ağustos 1651'deki esnaf isyanını yeniçerilerin gücünün kırılması için bir fırsat olarak gören Turhan Sultan, isyanı destekledi. İsyan sonunda Turhan Sultan ve harem ağalarının baskılarıyla Veziriazam Ahmed Paşa azledilip, yerine Turhan Sultan'ı destekleyen Siyavuş Paşa getirildi.

Kösem Sultan, ocak ağalarına, hem kendisi hem de ağalar için büyük bir tehlike arzeden IV. Mehmed'in bir vesileyle ortadan kaldırılıp, yerine hükmetmesi daha kolay olan Şehzâde Süleyman'ın geçirilmesini önerdi. Çünkü Şehzâde Süleyman'ın annesi Dilaşub, ruhen itaatkâr ve sakin bir hayat sürmeyi seven bir kadındı. Ancak IV. Mehmed meselesini halletmek kolay olmayacaktı. Aleni bir suikast ile Mehmed'i zorla tahttan indirmek, zaten Sultan İbrahim'in öldürülmesinden sorumlu tutulan ve "evlat katili" damgasını yiyen Kösem'in bir de torun katili olarak halkın gözündeki otoritesini büsbütün sarsacaktı. Bunu önlemek gayesiyle Kösem Sultan, eceli ile öldü süsü vermek için IV. Mehmed'i, Helvacıbaşı Üveys Paşa'nın hazırlayacağı zehirli şerbet ile öldürmeyi planladı. Ancak bu sinsi planı Kösem'in en yakınlarından biri olan Meleki Hatun, Turhan Sultan'a haber verince zehirletme planı da suya düştü.

Zehirleterek IV. Mehmed'in öldürtemeyen Kösem Sultan tekrar bir suikast planı hazırladı: 2 Eylül 1651 akşamı İstanbul halkı iftarlarını ettikten sonra eğlenirken, Orta Camii'de toplanan yeniçeriler Kösem'in daha önce açık bıraktıracağı Topkapı Sarayı'nın kapısından içeri girerek, Sultan Mehmed ve taraftarlarını ortadan kaldırıp, Şehzâde Süleyman'ı padişah yapacaklardı. Saraya bir baskın yapılacağını bilen, ama zamanını kestiremeyen Turhan Sultan ve Lala Süleyman Ağa yeniçerilerin silahlandıklarını haber aldıklarında, suikast vaktinin geldiğini anlamışlardı.

Lala Süleyman Ağa, sarayın etrafını kendi adamlarıyla koruma altına aldı ve Turhan Sultan ile istişare ederek Kösem Sultan'ın katledilmesi kararı aldılar.

Lala Süleyman Ağa, özel bir ekip oluşturdu ve onlarla birlikte Harem'deki Kösem taraftarlarını kılıçtan geçirdi. Bu arada Kösem Sultan'ın kızlarından biri "vâlide benim" diyerek Süleyman Ağa ve adamlarının önüne atıldı ise de onu tanıyan hadımlardan biri askerleri uyardı. Askerler, valide sultanın odasına zorla girdi ve odasındaki gizli bir dolapta saklanan Kösem Sultan'ı oradan çıkarıp feci bir şekilde katlettiler. Cellatları ile Kösem Sultan arasında öylesine korkunç bir boğuşma yaşanmıştı ki, odanın her tarafı kan revan içinde kalmıştı. Hayattayken Osmanlı tarihinde birçok yeniliğe öncülük eden Mahpeyker Kösem Sultan, ölümüyle de Osmanlı tarihinde yine bir ilke öncülük etmişti. Harem'de katledilen ilk valideydi.

Harem'de bir devre adını veren Kösem Sultan öldürülürken, herşeyden habersiz ocak ağaları da daha önce planladıkları üzere kendilerini verilmelerini istedikleri kişilerin isimlerini içeren bir listeyi Veziriazam Siyavuş Paşa'ya gönderdiler. Siyavuş Paşa, ağaların isteklerini öğrenince kendi canının derdine düştü. Ocak ağalarının yanına veya padişah sarayına gitmek arasında tercih yapmak zorunda olduğunu anladı. Kısa bir süre düşündükten sonra saraya gitmeye karar verdi ve Topkapı Sarayı'na gitti. Sarayın dış kapılarının açık olduğunu gördüğünde korkusu bir kat daha arttı. IV. Mehmed'in yanına ulaştığında tüm gelişmeleri öğrendi ve padişahın güvenliğini sağlamak için bazı tedbirler aldı.

Kösem Sultan'ın öldürüldüğünü öğrenen Samsoncu Çavuş, ocak ağalarına durumu iletmek için hemen saraydan ayrıldı. Bu feci haberi öğrenen ocak ağaları ne yapacaklarını tam olarak kestiremeyerek önce Orta Camii'ye geldiler ve burada en kısa zamanda bir çözüm yolu bulmak için hâl çareleri aradılar. Bu arada Orta Camii ve etrafı, Süleymaniye Camii'ne kadar tıka basa silahlı yeniçeriler ile dolmuştu. Kimileri bir yangın çıkarmayı önerirken, kimileri de rüşvet ile halkın kazanılmasını savundu. Yangın çıkınca kendi evleri de yanacağından buna razı olmadılar. Sandıklar dolusu çil çil akçeye de halk itibar etmedi. Hiçbir çözüm yolu bulamayan ocak ağaları can derdine düştüler. Güneşin doğuşu ile IV. Mehmed, Sancak-ı Şerifi dışarı çıkarttı ve tellallarla şehir halkını sancak altında toplanmaya davet etti. Sancağın dışarı çıktığını ve padişahın da halkı sancak altına

toplanmaya davet ettiğini öğrenen İstanbul halkı, büyük bir sel gibi Sultanahmet Meydanı'na akın etti. Topçu ocağı mensupları da sancağın altına dâhil olunca, durumun IV. Mehmed'in lehine olduğunu gören yeniçeriler de "Sancak-ı Şerif altında bulunalım. Ve kendimizi isyan pisliğinden temizleyelim" diyerek grup grup padişah tarafına geçmeye başladılar.

Artık kendi taraftarlarının da sancak altına koştuğunu gören ocak ağalarından birinin şehri ateşe vermeyi önermesi üzerine Yeniçeri ağası Mustafa Ağa, tarihe mâl olmuş şu sözleri söylemiştir: "Bre *Ömer! Bre eşşek! Bu senin söylediğin söz nasıl sözdür? Sus! O çeşit türrahatı (zırvayı) ağzına alma. Birkaç günlük ömür için din ve devlete düşman ve kâfrler gibi ihânet mi edelim? Ve cihan durdukça lânete siper olup, ocağımızın temeli yıkılıp, harap olmaya sebep ve illet mi olalım? Allah'a hamd olsun Müslümanız. Kavgamız devlet ve dünyaya aittir. Sözümüz oldu, ne güzel... Olmadı, emir Allah'ındır. Kazaya rıza... Önce beni, sonra sizi öldürürler. Bir can için devlete ve Allah'ın kullarına suikast lâyık mıdır?"*.

Senelerdir ocak ağalarının zorbalıklarından muzdarip olan İstanbul halkı bunların katledilmesini savunurken, Turhan Sultan yeni bir yeniçeri ağası tayin ederek toplu bir katliamın önüne geçebildi. Böylece halkla askerin çatışması önlendi. Birkaç gün sonra ise başta Bektaş Ağa olmak üzere önde gelen ocak ağaları saklandıkları yerlerden çıkarıldılar ve daha sonra da öldürüldüler. Yeniçerilerin gücü bu olayla biraz olsun kırılırken, İstanbul da büyük bir isyandan son anda kurtuldu. Yeniçerilerin IV. Mehmed'i devirmeleri veya halkın yeniçeriler üzerine saldırmaları hâlinde yaşanacakları ise hiç kimse tahmin bile edemezdi.

Soru 14: 10 Mayıs 1655'te asker neden isyan etti?

1655 başlarında Veziriazam Derviş Mehmed Paşa azledilip, yerine İpşir Mustafa Paşa atandı. İpşir Paşa, sicili pek de temiz olmayan biriydi. Özellikle Anadolu'da devlet aleyhine isyan hazırlığında olduğu yönünde söylentiler dolaşmaktaydı. Paşa'nın tam bu sırada veziriazam tayin edilmesi, belki de Anadolu'yu yeni bir ihtilalden kurtardı. Ancak İstanbul'da bir suikasta kurban gitmekten korkan İpşir Mustafa Paşa'nın şehre maiyetindeki binlerce sarıca, sekban ve başıbozuk levent askerini de

getirmesi ve daha sonra bunlara sahip çıkmaması payitahtta büyük kargaşaya yol açtı.

25 Şubat 1655'te İstanbul'a giren İpşir Paşa bu makamda fazla kalamayacaktı. Üsküdar'da iki ay kadar bekleyen sarıca, sekban ve levendler gün geçtikçe durumlarının daha da kötüye gittiğini görmekteydiler. Çeşitli vaatlerle yurtlarından kopartılan bu askerler gelir temin etmek bir yana ellerinde ne varsa satmak zorunda kaldılar. Üstüne üstlük İpşir Paşa artık hâllerini bile sormuyordu. Şikâyet sesleri gün geçtikçe artmaktaydı. Sadrazam evlerine gitmelerine de, İstanbul'daki konumu tam olarak sağlamlaşmadığı için, izin vermiyordu. Artık küçük bir kıvılcım bu askerlerin isyan etmelerine yetecekti.

Bu arada İpşir Paşa'nın, veziriazam olmasına yardımcı olan Kaptanıderya Murad Paşa ile arası açıldı. Bu olay veziriazam için sonun başlangıcı oldu. İpşir Paşa, Murad Paşa'dan kurtulmak için kaptanıderyayı donanmanın başında başkentten uzaklaştırmaya çalıştı. Murad Paşa da bu arada boş durmadı ve veziriazamdan şikâyetçi olduklarını bildiği sarıca, sekban ve levend askerini paşa aleyhine kışkırttı. Öncellikle Üsküdar'da bekletilen askerin lideri konumundaki Kürd Mehmed'i tersanede görüşmek üzere davet etti. Murad Paşa, toplantıda Kürd Mehmed'e yüklü miktarda para verdikten sonra, çeşitli vaatlerle asi liderini Üsküdar'daki askeri isyan ettirmek üzere ikna etti. Bu antlaşma gelecek günlerde İstanbul'da iyi şeylerin yaşanmayacağının işaretiydi. Ertesi gün Murad Paşa, bu kez de elinden malları alınmış mağdurlarla gizli bir toplantı yaptı ve kendisine yardımcı oldukları takdirde mallarının geri verileceğini vaat ederek onları da ikna etti.

Murad Paşa için artık en önemli husus yeniçerileri de kendi safına çekmekti. Paşa, bunda da fazla bir müşkülle karşılaşmadı. Çünkü yeniçeriler de İpşir Paşa'nın icraatından rahatsızdılar. Kaptan paşa daha sonra Turhan Sultan'ın yakın adamlarını da kendi saflarına kattı. Böylece sarayda da nüfuzlu birkaç kişiyi kazanan Murad Paşa, artık gönül rahatlığı ile İpşir Paşa ile kozlarını paylaşabilirdi.

7 Mayıs günü Murad Paşa daha önceden planladığı üzere harekete geçti. Önce yeniçeriler arasında, "Veziriazam, levendi ve sipahileri İstanbul'a geçirip, yeniçeri odalarını bastırıp, yeniçerileri kırdıracaktır" dedikodusunu yaydırdı. Artık erkeğinden kadınına, yaşlısından gencine herkes bunu

konuşmaya başladı. Gerekli kamuoyu oluştuktan sonra Murad Paşa bu defa ikinci planı uygulamaya koydu.

8 Mayıs sabahı Üsküdar'da beklemekte olan sekban, sarıca ve levendler kayıklarla İstanbul'a geçerken, yeniçeriler de yavaş yavaş Atmeydanı'nda toplanmaya başladılar. Atmeydanı'nda bir araya gelen yeniçeri ve başıbozuk askerler aralarında anlaşarak, bu toplantıya katılmayan askerleri de zorla meydana getirmek üzere dağıldılar. İstanbul'da birçok eve ve konağa baskın yaparak ağaları ve zabitleri zorla Atmeydanı'na getirdiler. Bazı yeniçeri ve sipahi ileri gelenleri de bu iki askerin arasında bulunan düşmanlığın giderilmesini ve her iki zümrenin bu isyanda birlikte hareket etmesini sağladılar.

İlk iki gün Murad Paşa donanma işleri ile ilgilendi. Üçüncü gün ise sabahın ilk ışıkları ile birlikte kızılca kıyamet koptu. İpşir Paşa'dan şikâyetçi olanlar başlarının üstünde yanmış hasır taşıyarak askerin önünde Sultanahmet Meydanı'na doğru ilerlemeye başladılar. Meydana gelen asiler, padişahtan İpşir Paşa ve Şeyhülislâm Ebu Said Efendi'nin azledilmelerini istediler. Bu arada veziriazam ve şeyhülislâmın evleri asiler tarafından yağmalandı. İpşir Paşa ve Ebu Said Efendi de kurtuluşu saraya sığınmakta buldular. Zaten İstanbul'dan dışarı çıkmaları da mümkün değildi. Çünkü Murad Paşa çoktan şehrin kapılarını kapattırmıştı.

İpşir Paşa, IV. Mehmed'den ısrarla Sancak-ı Şerifin çıkarılarak halkın sancak altına çağrılmasını istedi. Ancak bu da mümkün değildi. Asilerin giderek daha da ileri gittikleri ve şehirde adeta terör estirdikleri yönündeki haberlerin ard arda saraya ulaşması üzerine padişah, İpşir Paşa'yı azletti. Bu haber Sultanahmet Meydanı'ndaki asilere iletildiğinde asiler hep bir ağızdan, "Tâ vezir ile müftî katl olunmadıkça biz dağılmayız" diye ayak dirediler. Bunun üzerine Sultan IV. Mehmed de, İpşir Paşa'yı öldürttü. Paşa'nın başı kesilerek meydandaki kalabalığın göreceği yüksek bir yere bırakıldı. Asiler, İpşir Paşa'nın kesik başını görünce meydanda sevinç çığlıkları atmaya başladılar. Bu arada Murad Paşa kendisine veziriazamlık mührü teklif edilmesine rağmen önce istemiyormuş gibi hareket etti, daha sonra da kabul etti. Böylece Murad Paşa, muradına nail olmuştu. Ancak asiler Sultanahmet Meydanı'nı bir türlü terketmiyorlardı. Yeni Veziriazam Murad Paşa'ya asileri hemen dağıtması emredildi. Paşa'nın gönderdiği aracılar ile anlaşan asiler yavaş yavaş meydanı terkettiler. Sarıca, sekban ve

levend askeri Kürd Mehmed’in liderliğinde Samatya İskelesi’nden kayıklarla Üsküdar’a geçtiler. Bu isyanda da yine en fazla zararı İstanbul gördü. Üç gün boyunca asiler şehirde terör rüzgârları estirirken onlarca ev ve işyeri de yağmalanmıştı.

Soru 15: Vak’a-yı Vakvakiye veya Çınar Vak’ası nasıl meydana geldi?

1656’da İstanbul, yine günlerce süren büyük bir isyana sahne oldu. İsyanın sebebi öncekilerden pek de farklı değildi. Sultan İbrahim döneminde 1645’te başlayan Girit kuşatması yaklaşık 24 sene devam etmiş ve bu uzun kuşatma devletin malî yönden zor duruma düşmesine sebep olmuştu. Ekonomik olarak sıkıntıda olan devlet, askerin maaşını da ödemekte zorluk çekmekteydi. Ayarı düşürülmüş akçe ile askerin bir bölümünün maaşları verildi. Ancak bu da derde deva olmadı. Çünkü İstanbul esnafı, ayarı düşük akçeyi almak istemiyordu. Değeri düşük akçeyle alış veriş yapamayan asker her gün kavga çıkarıyor ve onlarca şikâyetçi İstanbul kadısının kapısını aşındırıyordu. Girit kuşatmasındaki askerin bir bölümünün İstanbul’a gelmesi işleri daha da karmaşık hale getirdi. Senelerce savaş meydanlarında sıkıntı çeken bu askerlerin de uzun süredir verilmeyen maaşları kırkık akçe ile ödenmeye çalışılınca sipahi ve yeniçeriler homurdanmaya başladılar.

Bu askerler ağa kapısına gelip, *“Sultanım, o sezsiz adada [Girid] taş yaslanup toprak döşettik. Dîn-i mübin uğruna gaza eyledik. Buna rağmen dokuz aydır maaşımız verilmedi. Hâlimize merhamet buyurup hakk ettiğimiz aylıklarımızı ihsân eyleyiniz”* diye ağlayıp feryad ederek şikâyette bulundular. Ancak Kulkethüdası Osman Ağa’nın haklarını istemeye gelen askerleri ağır bir şekilde azarlaması bardağı taşıran son damla oldu. Askerler doğruca Orta Camii’ye gittiler ve burada bekleyen yeniçerilere neler olduğunu anlattılar. “Bu ne olmayacak iştir” diyen yeniçeriler için için kaynamaya başladılar. Bu durumdan sipahiler de şikâyetçiydi. İleri gelen sipahi reisleri, *“Baka yoldaşlar! Aylıklarımıza züyuf akçe çıkıp, o dahi yeniçerilere verilüp, bizler nice ay bekleriz. Ulûfemiz verilmez. Yarımız ulûfe almadan defter kapandı. İnşallah gelecek aylıkta veririz, sabreylen derler. Yem ve yiyecek borç ile. Han köşelerinde aç ve muhtaç bekleriz. Aldığımız ulûfe hancıya olan borcumuza yetmez. Bu zillet ve horluğu ne*

zamana kadar dayanırız... Varalım yeniçeri yoldaşlarımızla birleşüp, bu derdin çaresini görelim" deyip topluca yeniçerilere katılmaya karar verdiler. Sipahilerin de kendileriyle kader birliği yaptığını gören yeniçeriler kendilerine daha fazla güvenmeye başladılar.

2 Mart'ta sipahiler, yeniçeri kışlalarında misafir edildiler. Bütün gece nasıl bir hareket planı takip edeceklerini müzakere ettiler. Sabah olunca padişahtan ayak divânı toplamasını ve isimlerini yazdıkları otuz kişinin idam edilmesini istemeye karar verdiler.

3 Mart'ta da bu isteklerini yineleyen askerler, kendilerine gönderilen nasi-hatçileri ise dinlemediler. Cuma namazından sonra İstanbul esnafı dükkânlarını kapattı ve bu durum isyan bitene kadar da yaklaşık bir hafta devam etti.

Sultan IV. Mehmed, durumun gittikçe ciddileştiğini görünce, Alay Köşkü'ne gelerek buradan asilerin sözcüleri olan Mehter Hasan Ağa, Şâmlı Mehmed ve Karakaş Mehmed ile konuştu. Hasan Ağa, padişaha dua ettikten sonra askerin şikâyetlerini tek tek saydı ve daha sonra idam edilmelerini istedikleri otuz kişinin isimlerinin yazılı olduğu bir kâğıt çıkardı. IV. Mehmed, isimleri yazılı kişilerin görevlerinden alınacaklarını kaymakam aracılığıyla askere iletmesine rağmen asiler hep bir ağızdan "Hayır istemezüz" diyerek itiraz ettiler. İsyanın giderek büyüyeceğini gören padişah, isimleri yazılı kişilerin bir kısmının idam edilmesini ferman buyurdu. İdam edilmesi istenenlerden Has-odabaşı Hasan Ağa, Hoca Bilâl Ağa ve Hazînedâr Yusuf Ağa sarayın denize bakan duvarlarından sarkıttıkları iplerle aşağı indiler ve doğruca Üsküdar'a kaçtılar. Ancak idam edilmeleri istenenlerin diğerleri bu sondan kurtulamadılar ve cansız bedenleri saray duvarının dışına atıldı. Asiler, idam edilenlerin cesedlerini teker teker Sultanahmet Meydanı'ndaki çınar ağacına astılar. Böylece bu isyan tarihlerimizde "Çınar Vak'ası" olarak anılmaya başladı. Bir hafta boyunca isimleri defterde yazılı olanlardan yakalananlar önce idam, daha sonra da bu çınarda baş aşağı asılarak halka teşhir edildi. Ölülerin baş aşağı asılması nedeniyle bu olay, İslâm inanınışına göre cehennemdeki meyveleri insan kafası olan Vakvak Ağacı'na telmihen "Vak'a-yı Vakvakiye" olarak da adlandırıldı. İdamların ardından isyan da yavaş yavaş duruldu. İstanbul esnafı ve halkı da rahat bir nefes aldı. Ancak harem ağalarının nüfuzunun kırılmasına rağmen, bu sefer de şehirdeki sipahi ağaları her istediklerini

yaptırmaya başladılar. Rahmetli İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın yerinde benzetmesiyle *"Kabak gitmiş patlıcan gelmişti'*.

IV. Mehmed, bu gelişmeler üzerine yeniçerileri kendi yanına çekerek sipahi ağalarını sarayda katlettirdi. Böylece Mart'ta başlayan isyan Haziran'da sona erdirilmişti.

Soru 16: Köprülü Mehmed Paşa'ya karşı sipahi isyanı nasıl önlendi?

İstanbul halkı, uzun süre önce ocak ağaları, ardından harem ağaları ve daha sonra da sipahi ağalarının zulmü altında ezildi. Köprülülerin sadrazamlık makamına getirilmesiyle bir nebze olsun nefes alındıysa da bu da kolay ve isyansız sağlanan bir düzen değildi. Köprülü Mehmed Paşa'nın devlet otoritesini yeniden tesis etme çabalarına ilk tepkiyi yine askerler gösterecek ve isyan bayrağı tekrar İstanbul sokaklarında görülecekti.

Sipahilerin ilk kıpırdanmaları, maaşlarının zamanında verilmemesi bahanesiyle oldu. Hazinede sıkıntı olduğu için sipahilerin maaşları verilemememiş, bunun üzerine sipahiler de Defterdar Divrikli Mehmed Paşa'nın Süleymaniye Camii yakınlarındaki evini bastılar. Bu arada sipahilerin çok sevdiği Kaptanı-derya Ahmed Paşa'nın azledilmesi yaraya tuz biber ekti. Bu fırsatı ganimet bilen sipahiler, Atmeydanı'nda bir toplantı tertip ettiler. Her iki olay da sipahilerin Köprülü Mehmed Paşa ile karşı karşıya gelmelerinin çok yakın olduğunun işaretleriydi.

Mehmed Paşa, sipahiler karşısında yalnız kalmamak için kolları sıvadı. Ulemayı ve yeniçerileri yanına çekti. Sadrazam, 4 Ocak 1657 akşamı sipahilerin harekete geçeceğine dair gizli bir haber almıştı. 5 Ocak günü sipahiler sabahtan Atmeydanı'nda toplanmaya başladılar.

Sipahiler, yeniçeri yardımını alamayınca teker teker meydandan kaçmaya başladılar. Ancak Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, devletin otoritesini dahi gölgeleyen sipahi ağalarının tahakkümüne bir son vermekte kararlıydı.

Ertesi gün sipahilerin yoğun olarak yaşadıkları Yeni Camii Hanı ile Elçi Hanı'na baskınlar düzenlenip, ele geçirilen sipahi ağaları Sultanahmet Meydanı'nda idam edildiler.

Soru 17: IV. Mehmed tahttan nasıl indirildi?

1648’de bir darbeyle babası Sultan İbrahim’in tahttan indirilmesi ile padişah olan IV. Mehmed, elde ettiği tahtı yine darbe ile bıraktı. Kanunî’den sonra Osmanlı tarihinde en uzun süre tahtta kalan padişah oldu. Tam 39 sene 3 ay 1 gün. Bu uzun saltanat döneminin 1683’teki İkinci Viyana bozgununa kadar olan birinci yarısı önemli başarılara imza atılan bir dönemdi. Bu ilk dönemde Girit’in fethi tamamlandı, Kamaniçe seferi ile Ukrayna içlerine girildi, Orta Macaristan’da önemli başarılar elde edildi. 1683’teki İkinci Viyana bozgundan sonraki ikinci dönem ise Osmanlı tarihinin en zor dönemlerinden biriydi. 1683’te Viyana önlerinde yaşanan mağlubiyet ve ardından yaşanan büyük toprak ka-yıplarıyla birlikte IV. Mehmed’in iktidarına tepkiler bir çığ gibi arttı.

IV. Mehmed’e tepkilerin artmasındaki bir diğer sebep de padişahın hastalık derecesine varan av merakıydı. Devletin bu zor günlerinde iktidarla yakından ilgilenmesi gerekirken o, av partileri düzenliyordu. Ancak cephelerde yaşanan kayıpların artması üzerine özellikle camilerde av merakı yüzünden sert bir dille eleştirilmeye başlandı. IV. Mehmed’in bu hastalık derecesindeki av merakı saltanatının da sonunu getirdi ve tahttan indirilme gerekçesini oluşturdu.

Avusturya cephesindeki büyük kayıplar bir türlü önlenemiyordu. Bu yetmiyormuş gibi 4 senedir devam eden sürekli savaşlar askeri bezdirdi ve toplu firarlar başladı. Tepkiler 5 Eylül 1687’de isyana dönüştü. Sadrazam Süleyman Paşa, isyan üzerine orduyu başsız bırakarak Belgrad’a kaçtı. Askerler de Siyavuş Paşa’yı sadrazam ilân ettiler ve bunu IV. Mehmed’e de kabul ettirdiler. Ancak askerin tepkisi bir türlü dinmek bilmiyordu. Bu arada İstanbul’dan gelen bir haber bardağı taşıran son damla oldu. Habere göre padişah askerin Belgrad’da kışlamasını istemişti. Bunu öğrenen asker, Avusturya cephesini terkederek İstanbul’a doğru yürüyüşe geçti. IV. Mehmed, Filibe’ye kadar gelen askeri yatıştırmak için orduyu bırakıp kaçan Sarı Süleyman Paşa’nın kesik başını ve bir hatt-ı hümâyûn gönderdi. Padişahın bu hattı askere okunduğunda beklenenin tam aksi bir etki yarattı.

Askerler, yeni sadrazam Siyavuş Paşa’yı önlerine katarak Filibe’den Edirne’ye doğru hareket ettiler ve 26 Eylül’de şehre ulaştılar. Asker, Edirne’ye geldikten sonra bazı tartışmalar yaşandı. Özellikle asker içindeki asilerin liderlerinden Yeğen Osman Paşa, Edirne’de kışlanmasında ısrar ediyordu. Ancak araya bazı sözü geçen kişilerin girmesiyle Osman Paşa da

İstanbul'a gidilmesi konusunda ikna edildi. Bu arada daha asker Filibe'de iken niyetlerinin ne olduğu konusunda IV. Mehmed'e haberler ulaşmıştı. Fakat padişahın elinden fazla bir şey gelmiyordu. Çünkü askerin karşısına çıkaracak başka bir silahlı gücü yoktu. En fazla askerin azledilmesini istediği Darüssaade Ağası Yusuf Ağa'yı görevden aldı.

Asker, Edirne'ye geldikten sonra burada iki gün bekledi. Bu arada İstanbul'daki devlet adamları, âyan, ulema ve yeniçeri ihtiyarlarına hitaben gönderdikleri mahzarlarla, IV. Mehmed'i artık padişah olarak görmek istemediklerini, kendileri şehre gelene kadar yeni padişahın seçilmesini bildirdiler. Askerin kendisini artık sultan olarak istemediğini öğrenen IV. Mehmed, gelişmelerin seyrine kendini bıraktı.

Askerin mahzarları İstanbul'a ulaştıktan sonra Sadaret Kaymakamı Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, devlet adamlarına, ayanlara, ulemaya ve yeniçeri ocağının ileri gelenlerine, sabah namazında Ayasofya Camii'ne gelmelerini bildirdi. 8 Kasım 1687'de, Fazıl Mustafa Paşa'nın daha önce bildirdiği üzere devlet adamları sabah namazından önce Ayasofya Camii'nde toplandılar ve topluca sabah namazı kılındıktan sonra ana konuya geçildi. Mustafa Paşa, askerin gönderdiği mahzarı bir kez daha yüksek sesle okuttu. Camide toplananlar Şehzâde Süleyman'ın tahta çıkarılmasını kararlaştırdılar. Bu karardan sonra önce çavuşbaşı Topkapı Sarayı'na gönderildi ve Harem ağalarına cülûs hazırlıkları yapmaları bildirildi.

Kapığası Hacı İbrahim Ağa, şehzâdelere karşı herhangi bir suikast yapılmaması için IV. Mehmed'in içoğlanlarını padişahın *Kur'an* okumalarını emrettiğini söyleyerek odalarına hapsetti. Sultanın ayak divânı yapacağını söyleyerek, tahtı Topkapı Sarayı'nın Bâbüssaade Kapısı'nın önüne koydurttu. Harem Ağası Ali Ağa, Şehzâde Süleyman'ı hapis tutulduğu şimşirlik dairesinden çıkarmaya gitti. Ali Ağa, şehzâdeye asker, ulema ve vezirlerin cülûs töreni için kendisini beklediklerini söyledi. 40 yıldır sarayda hapis hayatı yaşayan Şehzâde Süleyman, Ali Ağa'nın sözlerine inanmadı. Şehzâde öldürüleceğini zannederek, Ali Ağa'ya *"40 yıldan beri her gün ölüm korkusu çekmektense, bir kere ölmeyi yeğlediğini'* söyledi. Harem Ağası Ali Ağa, tahta çıkacağına bir türlü inanmayan Şehzâde Süleyman'ı diğer Şehzâde Ahmed'in devreye girmesiyle ancak ikna

edebildi. 8 Aralık 1687'de devlet adamlarının biat etmeleriyle Osmanlı padişahı oldu.

Soru 18: II. Süleyman'ın cülusundan sonra İstanbul'da nasıl kargaşa meydana geldi?

IV. Mehmed'in, askerin ve halkın isyanı ile tahttan indirilmesi İstanbul'da yeni kargaşalıkların da habercisiydi. Askerin İstanbul'a girmeleri önü alınamaz olayların yaşanmasına yol açabilirdi. Siyavuş Paşa, bu yüzden kısa sürede ulufelerini verip askeri terhis etmek gayretindeydi. Fakat gerekli parayı top-layamayınca her gün biraz daha fazla asker şehre girmeye başladı. Başıbozuk asker, daha şehre girdiği ilk günden itibaren sokaklarda terör estirmeye başlamıştı bile. Dükkânlar ve evler soyuluyor, esnaftan zorla para toplanıyor, vermeyenler ise feci bir şekilde dövülüyordu. Şehir halkı evlerinden çıkamaz, esnaf ise dükkânlarını açamaz hâle gelmişti.

Askerler şehirde soygun ve yağma yapıp, kadınlara saldırdılar. 13 Aralık'ta Atmeydanı'nda toplandılar ve 15 aydır alamadıkları maaşlarının ödenmesini istediler. Hazinede para bulunmadığı için sarayda bulunan altın ve gümüş eşyalar darbhaneye götürülerek para basıldı.

Basılan para maaşları ödemek için yetersiz kalınca, zenginlerden "İmdad-ı seferiye" adı altında vergi alındı. Mısır'dan para istendi. Fakat toplanan bu para da askerlerin birikmiş maaşlarını ödemeye yetmedi. Bunun üzerine alacağı kalan askerlerin eline bir belge verilerek, maaşlarını devletin tespit ettiği zenginlerden almaları istendi.

Maaş meselesi halledilmesine rağmen askerlerin ileri gelenleri zorbalığa devam ediyorlardı. Zorbabaşıları, kendilerini ortadan kaldırmak isteyen İkinci Vezir Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'yı Çanakkale'ye sürdürttüler. Devlet kadrolarına istedikleri kişileri tayin ettirdiler.

Sultan, cepheden kötü haberler gelmesini fırsat bilerek askerin savaşa git-mesi için emir yayınladı. Bu arada Yeniçeri Ağası, asilerin elebaşlarını ortadan kaldırarak şehirdeki karmaşaya bir son vermek için zorbabaşıları öldürtmek istedi. Ancak bunu haber alan yeniçeriler tarafından feci bir şekilde öldürüldü. Bu olay, büyük bir isyanın da davetçisi oldu. Asiler, sadrazamın Şehzâdebaşı'ndaki evine doğru harekete geçtiler. Top atışıyla

Paşa'nın konağında meydana gelen gediklerden içeri doluşan askerler Siyavuş Paşa'yı öldürdükten sonra evinde ne varsa yağmaladılar.

Zorbalar özellikle İstanbul esnafı ve halka kan kusturuyorlardı. Payitaht İstanbul'da can ve mal güvenliği kalmamıştı. Bir gün asiler Topkapı Sarayı önünde toplanırken başka bir gün zorbalardan şikâyetçi halk meydanları doldurmakta, meydanlar "Dâd (adalet) padişahım dâd" feryatları ile inlemekteydi. Asilerin baskıları artınca esnaf ayaklandı.

II. Süleyman, önce halkın kendini tahttan indireceğini düşündü ama daha sonra kalabalığın, zorbaları ortadan kaldırmak niyetinde olduğu kanaatine varınca onlarla birlikte hareket etmeye karar verdi. Bundan sonra şehir sokaklarında adeta zorba avı başladı. Birkaç gün içinde bu zorbaşılar saklandıkları yerlerinden çıkarılıp Sultanahmet Meydanı'nda idam edildiler. Böylece aylardır İstanbul'a hakim olan asayişsizlik halkın isyanı ile ortadan kaldırıldı. Ancak payitahtın göreceği daha kara günler henüz gelmemişti.

Soru 19: Sultan sefere çıkmasın diye neden isyan çıktı?

6 Şubat 1695'de Edirne'de II. Ahmed'in vefatı üzerine tahta, yine Edirne'de dünyaya gelen II. Mustafa'nın çıkarılması Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin de miladıydı. Yeni padişah daha saltanatının üçüncü günü Veziriazam Sürmeli Ali Paşa'ya kötü gidişatı düzeltmek için sefere bizzat çıkacağını ifade eden bir hatt-ı hümâyûn gönderdi. Burada, zevk ü sefayı ve rahatı kendisine haram ettiğini, vücudunu halk uğruna tahsis ettiğini, bu bakımdan veziriazamdan da benzeri şekilde hizmet beklediğini bildiriyordu. II. Mustafa, hatt-ı hümâyûnuyla tıpkı ceddi Kanunî gibi orduyu bizzat komuta etmek istediğini ilân etti. Yıllardır tahta çıkmak için yanıp tutuşan yeni sultan bozguna dur demek için bizzat kolları sıvadı, fakat padişahın bizzat sefere çıkmak istemesi devlet ricali arasında hemen kabul görmeyecekti. Karşı gelenlerin başında da Veziriazam Sürmeli Ali Paşa gelmekteydi. Ali Paşa her fırsatta, II. Mustafa'yı kararından döndürmek için padişahların sefere hareketi halinde, 5.000-10.000 nakit akçenin bulunması gerektiğini, ancak gelir gideri karşılayamadığından ulûfe vermeye kudreti olmadığını ileri sürüyordu. Ancak padişah veziriazamın sebeplerini inandırıcı bulmadı. Sultan, veziriazamın bahanelerine, "*Bana ağırlık ve hazine lazım değil, yeri geldiğinde kuru ekmek yerim, kendimi din uğrunafeda ederim. Her ne denli zorluk olur ise sabr ve tahammül*

edebilirim. Halka hizmet görevim tamamlanıncaya kadar bu işten dönmem” şeklinde cevap verdi.

Ordunun başında sefere çıkmakta kararlı olan sultan, hazırlıkları da bizzat denetledi. Hatta bazen tebdil-i kıyafetle hazırlıkların yürütüldüğü yerleri teftiş etti. Bir taraftan hazırlıklar son hızıyla devam ederken 20 Mart 1695’de tuğ-ı hümâyûn, gelenek olduğu üzere vezirler ile ulemanın katılımıyla, Edirne Sarayı’ndaki Babüssaade’ye dikilip kurbanlar kesildi. Daha sonra padişahla beraber Arz Odası’na geçildi, burada dua edildikten ve devlet adamları ile konuşulduktan sonra tuğ-ı hümâyûn töreni sona erdi.

21 Nisan’da Belgrad muhafazasına tayin olunan Süleyman Ağa, komutası altındaki 1613 yeniçeriyle beraber törenle yola çıktı. Ancak Mustafa Paşa Köprüsü’ne geldiklerinde yeniçeriler kendilerine cülûs bahşişi olarak tahsis edilen 250 kese verilmedikçe bir adım daha ileri gitmeyeceklerini söyleyip isyan ettiler. Askerin isyanı üç gün devam etti ve üçüncü günün sonunda istedikleri bahşişlerin verileceği vaadiyle ikna edildiler.

Yeniçerilerin bu isyanın arkasında padişahın bizzat sefere çıkmasını istemeyen, başta Veziriazam Ali Paşa’nın geldiği iddia edilmekteydi, muhalifler vardı. Yeniçerilerin isyan etmesi ve Edirne’ye geri gelecekleri dedikodusunun şehirde yayılması üzerine Edirne’deki asker bir saldırı ihtimaline karşı teyakkuza geçti. II. Mustafa, ne olup bittiğini tam olarak anlayabilmek için yakın adamlarından birkaçıyla kıyafet değiştirip Mustafa Paşa Köprüsü yakınlarına gitti ve yaptığı sorgulamalarda isyanın arkasında Ali Paşa’nın bulunduğunu, veziriazamın askeri isyana teşvik etmekteki amacının da padişahı sefere çıkmaktan vazgeçirmek olduğunu öğrendi. Yeniçeri isyanında parmağı olduğu gerekçesiyle Veziriazam Sürmeli Ali Paşa’yı 1 Mayıs’ta azletti ve yerine Elmas Mehmed Paşa’yı tayin etti.

Soru 20: 1703 Edirne Vak’ası’nın sebepleri nelerdir?

Görünüşte, 1703 Temmuz’unda Gürcü Seferi’ne gönderilen 200 kadar cebeci askerinin, birikmiş maaşlarının ödenmemesi yüzünden başlayan isyanın başka birçok sebebi vardı.

İsyan için sebepler çok önceden oluşmaya başlamıştı. Sultan II. Mustafa’nın, Köprülü ailesiyle iktidar mücadelesine girmesi, hocası Seyyid Feyzullah Efendi’nin üst düzey kadroları kendi adamları ile doldurması ve devlet işlerine gereğinden fazla müdahale etmesi, olumsuz sonuçlarına

rağmen Karlofça Antlaşması'nın imzalanması ve Sultan II. Mustafa'nın hükümet üyeleriyle İstanbul'u terke-derek Edirne'ye yerleşmesi ve seferlerde reayadan da binlerce kişinin asker yazıldıktan sonra barışın tesis edilmesiyle bunların askerî sınıftan çıkarılmak istenmesi asıl önemli nedenlerdi.

Soru 21: II. Mustafa'ya karşı ilk isyan hazırlığı nasıl önlendi?

II. Mustafa, saltanatının ilk dönemlerinde Köprülü sülalesinden birini sadrazam olarak atamadı ise de, 1697'deki Zenta mağlubiyetinden sonra devlet nizamındaki sarsıntıyı ve karmaşayı düzeltmesi için Amcazâde Hüseyin Paşa'yı sadrazam tayin etti. Hüseyin Paşa, sadâret mührüne sahip olmamasına rağmen perde arkasında iktidarın iplerini Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tutmaktaydı. Sultan II. Mustafa da Amcazâde'nin haddinden fazla güçlenmemesi ve dengeyi korumak için Feyzullah Efendi'nin bu aşırı hareketlerine göz yumuyordu.

Şeyhülislâmın devlet işlerine müdahalesi, Amcazâde Hüseyin Paşa'yı iş yapamaz hâle getirdi. Feyzullah Efendi'yi etkisizleştirmek için çabalayan Hüseyin Paşa bunda başarılı olamayınca II. Mustafa'nın yerine kardeşi Şehzâde Ahmed'i, yani III. Ahmed'i geçirmek için harekete geçti. Bu iş için de yeğeni Kıblelizâde Ali Bey'i ve kâhyası Şehrizorlu Hasan Paşa'yı görevlendirdi. Ancak bu tertibi öğrenen Sultan II. Mustafa, Amcazâde Hüseyin Paşa'nın yeğenini idam ettirdiği gibi, kâhyası Şehrizorlu Hasan Paşa'yı da Şehrizor'a sürgün ettirerek arkasından da idam fermanı gönderdiyse de, paşa kaçarak kurtuldu.

Yeğeninin öldürülmesinden ve kendisinin de azledileceğinden şüphelenen Amcazâde Hüseyin Paşa, hastalığını bahane ederek görevden ayrıldı ve bir süre sonra da 1702'de vefat etti. Amcazâde Hüseyin Paşa'nın ölümünden sonra Nişancı olan eniştesi Söhraplı Ahmed Paşa da görevden alınarak Rumeli Hisarı'ndaki yalısına yerleştirildi. Ancak kısa süre sonra Gürcistan Seferi'ne gönderilen cebeci askerlerinin isyanından istifade eden Şehrizorlu Hasan Paşa ve Söhraplı Ahmed Paşa büyük bir isyanın çıkmasında rol oynayacaklardı.

Soru 22: Daltaban Mustafa Paşa ile Feyzullah Efendi neden karşı karşıya geldiler?

Amcazâde Hüseyin Paşa'nın ölümünden sonra göreve 1697'deki Avusturya savaşlarında kazandığı başarılarla halk nazarında büyük bir kahraman olarak görülen Daltaban Mustafa Paşa getirildi. Paşa, sadrazam olduktan sonra, selefi Amcazâde Hüseyin Paşa'nın durumuna düşmemek için Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'ye ve evlatlarına yaranmaktaydı. Ancak iktidarı tek başına elinde tutmak isteyen Şeyhülislâm Feyzullah Efendi Daltaban Mustafa Paşa'nın yaptığı tayinlere müdahale ettiği için bu ikili arasında çatışma adeta kaçınılmaz oldu. Daltaban Mustafa Paşa, kendini sürgünden kurtaran ve sadâret mührüne sahip olmasını sağlayan Feyzullah Efendi'nin devlet içindeki otoritesinin önünü almak için harekete geçti, ama bu hareket paşanın hayatına mal oldu ve Daltaban Mustafa Paşa 28 Ocak 1703'te idam edildi. Yerine de Sultan II. Mustafa'ya sadık kalacağı düşüncesiyle Karlofça Antlaşması'nın mimarı Rami Mehmed Paşa getirildi.

Soru 23: Rami Mehmed Paşa sadrazam olduktan sonra ne gibi gelişmeler yaşandı?

Rami Mehmed Paşa, yedi ay sadrazamlık makamında kaldı. Sultan II. Mustafa, diğer sadrazamlara olduğu gibi, Rami Mehmed Paşa'ya da sadâret mührünü verirken, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin tavsiyesi ile hareket etmesini, aksi halde sorumlu olacağını söylemişti. Fakat bundan sonra işler kötü gitmeye başlamış, sadrazam şeyhülislâmın müdahalesi yüzünden iş yapamaz hâle gelmişti.

Yeni sadrazam, iyi bir eğitim almış değerli bir devlet adamı olduğu halde, şeyhülislâm ve çocukları sadrazam için ''sadrazam çırağımızdır'' diyerek onu aşağıladılar. Rami Mehmed Paşa'nın haysiyetini kırmaları, her işe burunlarını sokmaları ve bütün gelir getiren işlerde ortaklık kurmaları, sadrazamı şaşkına çevirdi. Daltaban Mustafa Paşa'nın kaderini paylaşmak istemeyen sadrazam, görünüşte Feyzullah Efendi'nin her dileğini yerine getirip gözünü boyarken, padişahın hocasının yavaş yavaş altını oymaya başladı ve böylece Edirne Vak'ası'na giden yol açıldı.

Soru 24: İsyan nasıl başladı?

Tavat denilen Gürcü prenslerinin göndermeleri gereken haracı göndermemeleri ve Osmanlı sınırına taarruz etmeleri üzerine bu yönde bir ordu

sevk edildi. Ancak Temmuz 1703'te 30 aylık maaş alacakları olan cebeciler, alacakları verilmeden sefere gitmeyeceklerini ve topladıkları cemiyetlerini dağıtmayacaklarını söylediler.

Cebecibaşı bu durumu Kaymakam Köprülüzâde Abdullah Paşa'ya bildirdi. Bunun üzerine kaymakam, kethüdasını cebecilere nasihatçi olarak gönderdi. Fakat cebeciler ocak kethüdasını dinlemeyerek savunma tedbirleri almaya başladılar. Abdullah Paşa, bu durum karşısında çaresiz kalınca, Sekbanbaşı Murtaza Ağa ve cebecibaşı ile görüşüp durumu Edirne'de bulunan Divân'a bildirdi. Divân-ı Hümâyûn'da, bu durumun, Cebecibaşı Hasan Ağa'nın hareketleri yüzünden kaynaklandığını belirterek, yerine Boşnak İbrahim Ağa tayin edildi. Ancak yeni Cebecibaşı Boşnak İbrahim Ağa, Sadrazam Rami Mehmed Paşa'nın talimatıyla İstanbul'a cebecilerin çıkardıkları isyanı daha da azdırmak için gönderilmişti.

Kaymakam Abdullah Paşa, Sekbanbaşı Murtaza Ağa'yı 500 yeniçeri ile cebecilerin toplandığı cebehaneye gönderdi ve gecikmiş maaşlarının ödeneceğini söyledi. Cebeciler önce bunu kabul eder gibi göründülerse de yeni cebecibaşı Boşnak İbrahim Ağa'nın kışkırtmasıyla, ‘’şer ile davamız vardır, emir şer'indir’’ diyerek, Et Meydanı'na doğru yöneldiler. Bu sırada İstanbul'da cebecilerin ayaklandığını duyan esnaf, çarşı ve dükkânlarını kapattılar.

Kısa bir süre sonra Yeni Odalar önündeki Et Meydanı'na gelen cebeciler, meydana isyan bayraklarını diktiler. Bir süre sonra meydana, 30 seyyid de gelerek cebecilerin safına katıldılar. Softa ve seyyidlerin bir kısmı isyana destek için İstanbul Kadısı Seyyid Mahmud Efendi'yi zorla meydana getirdiler. Bu son katılımla birlikte İstanbul sokaklarında fısıltı gazetesi yoluyla ulemanın da isyan ettikleri haberi yayıldı. Ulemanın da asilere katıldığı haberi üzerine, esnaf ve tüccar başta olmak üzere İstanbul halkı da isyana katıldılar.

Kaymakam Abdullah Paşa, durumun giderek kontrolden çıktığını görünce İstanbul'da bulunan devlet ileri gelenlerini ve ulema mensuplarını saraya toplantıya çağırdı. Sekbanbaşı Murtaza Ağa Eyüp Sultan Türbesi'ndeki sancağı alarak o geceyi ağa kapısında geçirdi. Sabah yanına ocak subayları ve yeniçerileri de alarak saray kapısına geldi. Ancak yanında bulunan yeniçeriler sarayı yağmalayacağı korkusuyla, Saray Ağası Arnavut Osman Ağa, sekbanbaşına kapıyı açmadı. Bu sırada İstanbul kadısından,

destek için aldıkları bir yazıyla kaymakamın konağının önüne gelen asi cebeciler, bir süre sonra konağa zorla girerek, yağmaladılar. Daha sonra konaktan ayrılan cebeciler saraya geldiler. Kapının önünde bekleyen Sekbanbaşı Murtaza Ağa'yı firar etmesine rağmen Tavuk Pazarı'nda yakalayarak Et Meydanı'na götürdüler.

Et Meydanı'na getirilen Murtaza Ağa, gözü sekbanbaşılıkta olan Çalık Ahmed Ağa'nın kışkırtmalarıyla katledildi. Sekbanbaşının öldürülmesiyle yeniçeriler de asiler safına katıldılar. Sekbanbaşının öldürüldüğünü duyan kaymakamın sarayda topladığı devlet erkânı dağıldı. İstanbul Kaymakamı Abdullah Paşa, şeyhülislâmın damadı olduğundan firar etti. Dağılan devlet erkânı arasında bulunan ulema mensupları Et Meydanı'na gelerek asilere katıldılar.

Soru 25: İsyan nasıl büyüdü?

Kaymakamın firar etmesiyle İstanbul'daki yönetim de dağılmıştı. Asiler, bu durumda 22 Temmuz 1703'te boş buldukları devlet görevlerine kendi adamlarını getirmeye başladılar. Paşmakçızâde Seyyid Ali Efendi'yi şeyhülislâm, Seyfizâde İbrahim Efendi'yi nakibüleşraf, Tevfikizâde İbrahim Efendi'yi Rumeli Kadıaskeri, eski İstanbul Kadısı Abdurrahman Efendi'yi Anadolu Kadıaskeri, Beyler Hocası olarak şöhret bulmuş Ahmed Efendi'yi de İstanbul Kadısı tayin ettiler. Firar eden İstanbul Kaymakamı Abdullah Paşa'nın yerine de, isyana destek olması için Amcazâde Hüseyin Paşa'nın damadı Söhraplı Ahmed Paşa'yı getirdiler. Bu arada Şehrizor'a sürgün olan Şehrizorlu Hasan Paşa da ortaya çıkarak asilere katıldı. Saray muhafızı olan bostancılar da asilerin yanında yeraldılar. Bu sırada asilerin başına geliri Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından elinden alınmış Karakaş Mustafa geçti.

Asiler, padişahın Edirne'den İstanbul'a dönmesi ve isyandan sorumlu tuttukları Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'yi kendilerine teslim etmesi için hazırladıkları bir mektubu, seçtikleri temsilciler vasıtasıyla Edirne'ye gönderdiler. Ancak Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, İstanbul'daki isyanın kendisi aleyhine bir hareket olduğunu ve bu asilerin kendisi hakkında temsilcileriyle şikâyet mektubu gönderdiklerini öğrendiğinde, endişeye kapılarak Edirne Bostancıbaşı Karayılanlı Ali Ağa'yı, gelen isyancı temsilcilerini sürgün etmesi için Hafsa'ya gönderdi. Ali Ağa, yanına 400

bostancı alarak Edirne’ye gelmekte olan isyancı temsilcilerini Eğridere Palangası’na sürdü.

Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, böylece çıkan isyanı Sultan II. Mustafa’dan gizlemek istemekteydi. Ancak Damad Moralı Hasa Paşa’nın eşi, tüm gelişmeleri padişaha bir bir anlattı. Sultan, Sadrazam Rami Paşa’yı huzuruna çağırtarak, bunların doğru olup olmadığını sordu. Rami Paşa anlatılanları doğrulayınca, Sultan Mustafa, Hocası Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ve oğullarını cezalandırmayarak, memleketleri olan Erzurum’a sürgün edilmelerini emretti.

Bu emir üzerine şeyhülislâm ve çocukları görevlerinden alınarak Temmuz 1703’te Erzurum’a gitmek üzere Varna’ya gönderildiler. Güvenli bir yolculuk geçirmeleri için de yanlarına yeteri kadar divân çavuşu ve bostancı verildi. Sultan II. Mustafa, asilere, şeyhülislâm ve evlatlarının sürgün edildiğini ve kendisinin de kısa süre sonra İstanbul’a döneceğini, bu yüzden dağılmalarını belirten bir hattı hümâyûn gönderdi. Ancak asiler, Sadrazam Rami Mehmed Paşa’nın da padişah yanında olduğu vehmine kapılarak yerine Söhraplı Ah-med Paşa’yı sadrazam atadılar . Söhraplı Ahmed Paşa’dan boşalan İstanbul Kaymakamlığına da Şehrizorlu Hasan Paşa getirildi.

Asiler bundan sonra Edirne’ye giderek II. Mustafa’yı tahttan indirmek için harekete geçtiler. Edirne’ye doğru ilerleyen asilerin sayısı ilk gün 60 bini buldu. Edirne’de bulunan Sultan II. Mustafa ise, asilerin Edirne’ye doğru ilerlediklerini öğrenir öğrenmez asker toplamak üzere Rumeli Beylerbeyi İbrahim Paşa’ya, Hüdaverdi Paşa’ya, Belgrad’dan ayrılmış bulunan Çavuşzâde Hasan Paşa’ya kuvvetleri ile Edirne’deki hükümet kuvvetlerine katılmaları için fermanlar gönderildi. Ayrıca Anadolu’dan asiler tarafına geçişleri önlemek için çeşitli yerlere emirler verildi. Sultan, bu arada asilere karşı önlem olmak üzere, devlet ileri gelenlerinin bağlılıklarını artırmak için yüksek rütbeliler ve askerlere de 100 kese akçe dağıttırdı. Sadrazam Rami Mehmed Paşa devlet ileri gelenlerinin tam olarak güvenlerini temin etmek için, onlara tuz ve ekmek üzerine yemin ettirdi.

Soru 26: İki ordu nasıl karşı karşıya geldi?

İstanbul’da Et Meydanı’nda toplanmış bulunan asiler, Edirne’deki hü-kümet üzerine sefer yapacaklarından, ağırlıklarını Yenibahçe Çayırında bu-

lunan Davut Paşa ordugâhına taşımışlardı. Asi elebaşları 10 Ağustos 1703'te hazırlıklarını tamamlamak için Çırpıcı Çayırı'na göç ederek burada üç gün hazırlıkta bulundular. Burada Div Ali adlı şahıs kul kethüdalığını, Sol Ulufeci Hasan Ağa silahtar ağalığını, Arapoğlu Mustafa adlı şahıs topçu ocağının başına geçebilmek için asilere 20 koloborne, 40 şahidarbzen, 2 havan topu ve yeterli derecede siyah barut ve gerekli cephane ve levazım sağlayarak topçu ocağının başına geçti. Asiler, İstanbul'dan Edirne'ye doğru yürürlerken, yol boyunca kendi askerlerinin yiyecek sıkıntısını önlemek için İstanbul'dan mavnalar ile askerlerinin konaklayacağı yerlere gerekli yiyecekleri gönderdiler.

Asilerin Edirne'ye hareketleri haberi hükümet tarafından duyulunca, hükümet ileri gelenleri korkuya kapıldılar. Bunun üzerine Sadrazam Rami Mehmed Paşa, ordugâhını Burnupamuklu Ovası'na kurdu.

Aslilerin önünde Torican Ahmed, arkasında serdengeçti, yeniçeri, sipahi, silahtarlar, aşağı dört bölük erleri, 200 kadar ulema mensubu, 900 kadar seyyid ve asilerin seçtikleri nakibüleşraf, kadıasker ve şeyhülislâm efendiler ile asilerin sadrazam olarak tayin ettikleri Söhraplı Ahmed Paşa bulunmaktaydı. Asiler ilk gün Küçük Çekmece, ikinci gün Büyük Çekmece, üçüncü gün ise Silivri'ye vardılar.

Asiler Silivri'ye vardıklarında önlerinde büyük bir mesele vardı. Asiler II. Mustafa'yı tahttan indirmeyi kararlaştırmışlardı ancak yerine kimin geçeceği hususunda kesin bir şey söylenmemişti. Daha İstanbul'da iken asilerin atadığı Şeyhülislâm Mehmed Efendi, babasına yakınlığından dolayı II. Ahmed'in oğlu Şehzâde İbrahim'in tahta çıkarılması yönünde kulis faaliyetlerine başlamıştı. Ancak diğer ulemayı bir türlü buna ikna edemedi. Ulemanın büyük bir kısmı, asilerin Yeniçeri Ağası Çalık Ahmed Ağa'nın otağında yaptıkları toplantıda tahta çıkma sırasının Şehzâde Ahmed'in hakkı olduğunu savundular. Çalık Ahmed Ağa da Şehzâde İbrahim'in daha ergenlik çağına dahi gelmediği, buna rağmen teamüle göre sıranın en büyük şehzâde olan Ahmed'de olduğunu savundu. Meşverette bazıları Kırım hanlarının torunlarının veya Sultan II. Selim'in kızı İsmihan Sultan'dan olan İbrahim Han'ın torunları olan İbrahimhanzâdelerden birinin padişah olmasını dahi savundukları iddia edilmektedir. Bunun üzerine II. Mustafa'nın yerine Şehzâde Ahmed'in tahtta çıkarılması kararlaştırıldı.

Asilerin Silivri'ye geldiği haberi üzerine hükümet öncü kuvvetlerinin başına Vezir Çakırcı Hasan Paşa, bütün kuvvetlerin başına da Sadrazam Rami Paşa getirildi. Çakırcı Hasan Paşa, 8 bin kişilik öncü kuvvetlerle, asilere öğüt verecek, kabul etmezlerse onlarla çarpışacaktı. Hasan Paşa öncü kuvvetleriyle Çorlu yakınında bulunan Kumluca Deresi'ne indi. Asi kuvvetleri de bu sırada hükümet kuvvetlerinin karşısına çadırlarını kurmaya başladılar. Hükümet kuvvetleri ve asi kuvvetleri ilk defa karşı karşıya gelmişlerdi. Bu aynı zamanda Edirne ve İstanbul kuvvetlerinin karşılaşmalarıydı. Ancak Çakırcı Hasan Paşa, asilerin beklediğinden daha da kalabalık olduklarını ve kendi askerlerinin de asiler tarafına meyilli olduklarını görünce geri çekildi.

Sadrazam Rami Mehmed Paşa, birlikleri bizzat komuta etmek üzere Hafsa'da bulunan askerlerin yanına geldi. Sultan II. Mustafa da, 21 Ağustos 1703'te sefer elbiseleri içinde Hafsa'ya geldi. Sadrazam, sultana Çakırcı Hasan Paşa'nın ilk teşebbüste başarısız olduğunu ve geri çekildiğini söyledi. Sultan II. Mustafa, Feyzullah Efendi'yi Erzurum'a sürgün ettikten sonra yerine, Yek-çeşm Hüseyin Efendi'yi getirerek, asilerin kendisi aleyhine aldığı fetvalara karşı fetvalar aldı.

Çakırcı Hasan Paşa'nın çekilmesinden sonra asiler Çorlu'dan Babaeski'ye geldiler. Böylece iki tarafın kuvvetleri arasında bir konaklık yol kalmıştı. Sultan II. Mustafa, askerlerinin metrisler kazmalarını ve savaşa hazır olmalarını emretti. Sultan kendi askerlerine tam olarak güveniyordu, ancak hükümete bağlı görünen askerleri, çoktan asilerle anlaşmışlardı. Akşam olunca, asilerin tarafına geçeceklerdi. Güneş batar batmaz Sultan II. Mustafa'ya bağlı gibi görünen yeniçeriler, tüfeklerini ateşleyip yanlarına hükümete ait topları da alıp asilere katılmak için Babaeski'ye doğru yola koyuldular. Artık II. Mustafa'nın yanında sadrazam ve önde gelen komutanlardan başka kimse kalmamıştı. Kalanlar da bir süre sonra can korkusuna kapılarak dağıldılar. Sultan II. Mustafa, bu ihanet üzerine zorlu bir yolculuktan sonra Edirne'ye ulaştı. Hükümete bağlı kuvvetlerin dağılmasından sonra asiler de fırsatı ganimet bilip Hafsa'daki hükümet karargâhını yağmaladılar.

Sultan II. Mustafa, henüz Hafsa'da iken askerlerin kendisini tahttan uzaklaştırmak için anlaştıklarını, yerine kardeşi Şehzâde Ahmed'i

geçireceklerini öğrenmişti. Askerlerinin de kendisine ihanet etmesi üzerine iyice ümidini keserek, tahttan kardeşi III. Ahmed lehine çekildi.

Soru 27: II. Mustafa'nın tahttan çekilmesinden sonra neler yaşandı?

II. Mustafa'nın tahttan çekilmesinden sonra, Edirne'de bulunan hükümet görevlileri canlarını kurtarma telaşına düştüler. Kimi sakalını keserek kimliğini saklamaya çalışırken, kimi de Edirne'den uzaklaşmanın yollarını aramaya başladılar. Böylece Edirne'deki hükümet tasfiye oldu. Edirne halkı da asilerin, kendilerine zarar vereceğini düşündülerse de, daha sonra asilerle beraber hareket etmeye başladılar.

Asiler, III. Ahmed'i yeni sultan olarak tahta geçirdiler. Sultan III. Ahmed, tahtını borçlu olduğu asilere, isyan sırasında almış oldukları mevkileri vererek karşılığını ödedi.

Soru 28: Feyzullah Efendi ve çocuklarının akıbetleri ne oldu?

Sultan II. Mustafa, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi ve yakınlarını, isyanın çıkmasına sebep olmalarına rağmen, asilere teslim etmemiş, fakat görevlerinden alarak memleketleri Erzurum'a göndermiş, yanlarına da kimse zarar vermesin diye askerler tayin etmişti. Şeyhülislâm ve çocukları, bu sırada Varna üzerinden Trabzon'a gidip oradan Erzurum'a geçeceklerdi. Fakat Varna'dan Trabzon'a gitmek için gemi ararlarken, asilerden bir kısmı Varna'ya geldi. Asiler, Feyzullah Efendi ve yakınlarını Varna Kalesi'ne hapsettiler. Ancak bir süre sonra serbest bırakılan Feyzullah Efendi ve yakınları, önce Prevadi'ye ulaştılar, sonra gece gündüz demeden ilerleyerek Çingene Balkanı'nı aştılar. Daha sonra Çırpan'ı geçip Salihler Konağı'na vardılar. Bu sırada Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa, yanında iki bostancı ustası ve bir fermanla gelerek, Sultan III. Ahmed'in yeni padişah olduğunu ve Feyzullah Efendi ile çocuklarının Edirne'ye götürüleceğini söyledi. Bunun üzerine Feyzullah Efendi'nin yanında bulunan bostancılar firar ettiler.

Karakaş Mustafa, Torican Ahmed ve Küçük Ali adlı asiler Feyzullah Efendi ve ailesine olmaz hakaretler ve işkenceler ettikten sonra onları adeta sürükleyerek Edirne'ye getirdiler ve burada Yeniçeri Hapishanesi'ne hapsettiler. Burada şeyhülislâma ve evlatlarına sakladıkları mal ve paraları söylemeleri için üç gün işkence edildiyse de, bu konuda hiçbir şey

öğrenemediler. Daha sonra onları Edirne Zindanı'na götürdüler ve burada da ağır işkenceler ettiler. Ancak bu defa da ağızlarından, mal varlıkları konusunda tek laf alamayan asi liderleri, Feyzullah Efendi'nin öldürülmesiyle çocuklarının konuşacağını söylediler. Bunun için de ulemadan fetvalar aldılar. Bu kararı yeni Sultan III. Ahmed de onaylayınca, 4 Eylül 1703 Pazar günü, ulema mensupları, ocaklı asker, zorbalar ve seyyidler şeyhülislâmı bulunduğu Edirne Zindanı'ndan alarak bir değirmenci atına bindirdiler. Kalabalık caddeler arasından, bindirildiği atın önünde buhurdanlıklarını yakmış dört papaz bulunduğu halde Bit Pazarı'na getirdiler. Bir süre sonra da kafasını uçurdular. Daha sonra da yaptıkları dolayısıyla Müslüman değil diye, Feyzullah Efendi'nin cesedini 300 Ermeni'ye sürüterek Tunca Nehri'ne attılar.

Soru 29: Patrona isyanı neden çıktı?

Türk batılılaşmasının başlangıcı olarak görülen *"Lâle Devri"*, kanlı bir isyanla kapandı. 28 Eylül 1730 Perşembe günü, sözde, şeriatın gereğini yerine getirmek için başlatılan isyanı tetikleyen farklı sebepler vardı. Mali durumun bozulması, vergi yükünün artması, üst düzey devlet adamları arasındaki güç mücadeleleri, İran savaşlarındaki olumsuz gelişmeler bunların başlıcalarıydı. Sadrazam İbrahim Paşa'nın aşırı güçlenmesi ve rakiplerinin çoğunu baskı altında tutması da isyanın en önemli sebeplerindendi.

Soru 30: 1730 İsyanı için önceden hazırlık yapıldı mı?

Aslında 1730'dan birkaç sene önce de devlet adamları arasında bir isyanın patlak vereceği tahmin ediliyordu. Hatta 1722'de İran ve Rusya tarafındaki olumsuz gelişmeler yüzünden İstanbul'da bir isyan çıkabileceği ihtimalinin olduğunu Venedik raporları kaydeder. Son raddeye gelen isyanlar Sadrazam İbrahim Paşa'nın gelişmeleri casusları vasıtasıyla haber alması ve paşanın insanların kalbini kazanacak işler yapmasıyla önlenmiştir.

Asiler, 1730 İsyanı için sekiz ay öncesinden hazırlıklara başlamışlardı. Güçlerini ölçmek için belirlenen tarihten daha önce Sadabad'da Bostancılarla bir kavga dahi başlattılar ama henüz isyan için şartların olgunlaşmadığını gördüler. Şartlar ancak Eylül 1730'da uygun hale geldi.

İsyan için seçilen kişilerin kimlikleri, seçilen gün ve slogan zaten isyanın çok daha önceden planlandığının göstergeleriydi. İsyan için 28 Eylül 1730 Perşembe'nin seçilmesi önemliydi. Çünkü bu gün resmî tatildi ve devlet adamlarının büyük bir kısmı İstanbul dışındaydı. Ordu da İran seferi için Üsküdar'a geçirildiğinden sur içinde kendilerine direnecek fazla bir güç yoktu. Olanlar da daha önce gizli toplantılarda kazanılmıştı. İsyanın bir taht değişikliği ile sonuçlandırılacağı da önceden belirlenmişti.

Soru 31: Asi liderleri kimlerdir ve isyandaki rolleri nedir?

Asilerin geçmişleri ve bağlantıları da isyanın başarılı olmasında önemli etkenlerdi. Liderleri "Patrona" lakaplı Halil'di. Arnavutluk'un Horpeşte Kasabası'nda doğan Patrona Halil, Osmanlı donanmasında levent olarak çalışmış ancak askerleri isyana teşvik ettiğinden ölümden, 1730 İsyanı'nda da etkili olan Abdi Paşa'nın yardımıyla zorlukla kurtularak gemiciliği bırakmıştı. "Patrona" lakabını da çalıştığı gemiden almıştı. Leventlikten ayrılıp Niş'e giden Patrona, burada yeniçeri oldu, bir süre sessiz kaldıktan sonra Vidin'deki bir ayaklanmaya önayak oldu. İsyanın bastırılması üzerine Arnavutluk'a kaçan Patrona Halil, oradan İstanbul'a geldi. Burada seyyar satıcılık, eskicilik ve Bayezid Hamamı'nda tellaklık yaptı. Daha sonra Kapalıçarşı'da alınıp satılan mallardaki pazarlıklarda aracılık yapıp bundan komisyon alan tellalların arasına girdi. Son işi sayesinde de İstanbul esnafı ile önemli bağlar kurdu. Bu bağlar, 1730 İsyanı'nda şehir esnafının desteğini arkasına almasını sağladı. Hem geçmişte karıştığı isyanlarda kazandığı tecrübeler hem de İstanbul esnafı ile olan güçlü ilişkileri, Patrona Halil'i bir isyan için biçilmiş kaftan haline getirmişti. Onun dışında Emir Halil, Muslu Beşe, Toksa, Küçük Mehmed, Nalkıran, Gavur Hacı, Çınar Ahmed, Uzun Mehmed, Kara Yılan, Oduncu Ahmed, Derviş Mehmed, Kutucu Hacı Hüseyin, Manav İsmail, Turşucu İsmail, Karagöz İbrahim de asilerin önde gelenleriydiler.

Soru 32: İsyan nasıl başladı ve büyüdü?

Patrona Halil ve arkadaşları dikkat çekmemek için 25 Eylül 1730'da hamamda yaptıkları toplantıda 28 Eylül Perşembe günü isyan etmeyi kararlaştırdılar. Daha önce kararlaştırdıkları üzere 28 Eylül Perşembe sabahı

Bayezid Camii önünde toplandılar. Bunlar, *“Şerle davamız vardır. Ümmet-i Muhammed’den olan dükkânlarını kapayıp, bayrak altına gelsin”* diyerek önce Kapalıçarşı’ya yöneldiler. Üç bayrak altında üç gruba ayrılan asiler Kapalıçarşı’ya üç koldan girerek propagandaya başladılar. Şeriatı tatbik etmek için çarşı halkını kendilerine katılmaya davet edip zorla dükkânları kapattırdılar. Bitbapazarı’na geldiklerinde buradaki kılıç ve tüfek dükkânlarının camlarını kırarak içerdeki silahları aldılar. Bitpazarı’ndan sonra Zindankapı’ya yöneldiler ve buradaki mahkûmları serbest bıraktılar. Çarşıdan çıkan asiler kendilerine katılanlarla birlikte Divânyolu’ndan Etmeydanı’na yürüdüler. Zorla kapıları açtırdılar, oradaki yeniçerileri de kendilerine katılmaya ikna ettiler. Ayrıca buradaki birinci bölüğün çorba kazanını alarak meydana getirdiler. Bu, isyan ettiklerinin sembolik bir ifadesiydi. Patrona Halil, Ağa Hapishanesi’ne giderek buradaki mahkûmları da, önceki birçok isyanda olduğu üzere, serbest bıraktı. Daha sonra Cebehane’ye giderek cebecileri de isyana katılmaları için ikna etmeye çalıştı. Cebehane’deki beşinci bölüğün kazanı zorla dışarı çıkarıldı ve böylece onların da isyana katıldıkları anlatılmak istendi.

İsyanın ilk saatlerinde padişah ve devlet ileri gelenleri İran seferi için Üsküdar’daydılar. İstanbul oldukça tenhaydı ve şehirde isyanı Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile Sadrazam İbrahim Paşa’nın damatlarından kaptanıderya olan ve sadâret kaymakamı da tayin edilen Mustafa Paşa bastırabilirdi. Fakat resmi tatil olduğu için Mustafa Paşa İstanbul dışındaydı ve bu durum, isyana fazla büyümeden müdahale etmesini engelledi. Sadrazam İbrahim Paşa’nın diğer bir damadı olan Sadaret Kethüdası Mehmed Efendi de isyan başladığında İstanbul’daydı. Mehmed Efendi, hemen Üsküdar’a bir adam göndererek sadrazama isyan hakkına bilgi verdi.

İsyanı haber alır almaz yalısından ayrılan Mustafa Paşa, hemen annesinin Atmeydanı’nda, İbrahim Paşa Sarayı’nın yakınlarındaki evine geldi. Orada da fazla beklemeden Topkapı Sarayı’na geçti. Sarayda küçük bir toplantı yaptı ve nasıl hareket etmesi gerektiğini sordu. Toplantıda hazır bulunan Mısır beylerinden Ali Bey, *“Biz Mısır’da bunlar gibi bir yere toplanan eşkıyayı defetmek için üzerine varıp savaşarak onu mahalden defederiz. Hemen şimdi bu mahalden toplayabildiğin beş yüz kadar işbilir adamla üzerlerine varıp hepsini birden kılıca yem edelim”* dediyse de Mustafa Paşa kendinde bunu yapacak cesareti bulamadı. Böylece daha başlangıç

aşamasında küçük bir tedbirle isyanı bastırmak mümkün iken bu fırsat kaçırıldı. Bu arada kayıklarla Üsküdar'a geçenler de sadrazama şehirde, bedestende bazı serserilerin mücadele ettiklerini ve bu esnada korkak olan tüccarların hemen dükkânlarını kapattıklarını, fakat yeniçeri ağasının durumdan haberdar olur olmaz bazı adamlarıyla gelerek bunları dağıttıktan sonra dükkânların açılmasını emrettiğini ve korkulacak bir şey olmadığını haber vermişlerdi. Bu tür yanlış ve eksik bilgilerle vakit kaybeden Sadrazam İbrahim Paşa gerçekleri ancak akşamüzeri Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ve Mustafa Paşa Üsküdar'a geçip, kendisine şehirde neler olduğunu haber verdiklerinde öğrenebildi. İbrahim Paşa, İstanbul tarafındaki olayları haber aldıktan sonra gelişmeleri III. Ahmed'e anlatmak üzere padişahın huzuruna çıktı. Ancak padişaha, *"Hünkârım elem ve kederde olmayın! Birkaç edepsiz toplanmışlar. Bu saat izniniz olursa İstanbul'a gideyim ve hepsini parça parça edeyim"* diyerek olayın gerçek boyutundan bahsetmedi. III. Ahmed ise devlet ricalinin Üsküdar Sarayı'nda toplanmalarını emretti. 28 Eylül akşamı devlet adamları ve ulemanın önde gelenleri Üsküdar'daki sahil sarayında bir araya geldiler. Burada yapılan toplantıda III. Ahmed'in Sancak-ı şerifi ve Hırka-i saadet'i alarak hemen Topkapı Sarayı'na geçmesi kararlaştırıldı. Devlet adamları da vakit kaybetmeden Topkapı Sarayı'na geçecekler ve orada toplantı tertip edilecekti. Bu karar III. Ahmed'e bildirildi. Bu arada padişahı Topkapı Sarayı'na götürecek gemi de Üsküdar sahiline getirilmişti. Toplantıda alınan karara uyan III. Ahmed de, şehzâdeler, Sancak-ı şerif ve Hırka-i saadet yanında olduğu halde, daha önce getirilen gemiyle Yalı Köşkü'nden geçerek saraya girdi. Diğer devlet ricali de padişahın ardından yavaş yavaş Topkapı Sarayı'na geçtiler.

Soru 33: İsyanı bastırmak için ne gibi tedbirler alındı?

Padişah ve devlet ricalinin Topkapı Sarayı'na taşınma işlemleri bittikten sonra, sarayda gece yarısına kadar devam eden bir toplantı yapıldı. Fakat yapılan toplantılarda isyanı bastırmak için hızlı ve etkili bir karar alınamadı. Böylece isyanın daha fazla büyümeden bastırılma şansı da kaçırılmış oldu. İsyanın nasıl bastırılacağına dair devlet adamları arasındaki fikir ayrılıkları da kesin ve etkili bir kararın verilmesini engelledi. Sadrazam İbrahim Paşa ve taraftarları isyanın hemen ve silah zoruyla bastırılmasını savunuyorlardı.

Buna rağmen karşı grup önce asilerin fikirlerinin öğrenilmesini, daha sonra harekete geçilmesini savunuyordu. 29 Eylül'de Sancak-ı Şerif, Topkapı Sarayı önüne çıkarılmasına ve halk sancak altında toplanmaya çağrılmasına rağmen bu etkili olmadı. Çünkü asiler çoktan halkın saraya gelebileceği yolları tutmuşlardı. Ayrıca Sadrazam İbrahim Paşa'nın güvendiği bostancıların asiler üzerine yürümeyi reddetmeleri de isyanın giderek büyümesine neden oldu.

Soru 34: Sadrazam ve damatları nasıl öldürüldüler?

Asiler başta Sadrazam İbrahim Paşa olmak üzere damatları Kaptanıderya Mustafa Paşa ile Sadaret Kethüdası Mehmed Kethüda'nın katledilmelerini istiyorlardı. Bu isteklerini öldürülmesini veya görevden alınmalarını istedikleri diğer kişilerin de isimlerinin bulunduğu bir liste yaprak Sultan III. Ahmed'e gönderdiler. Sultan, asilerin isteklerini yerine getirmek istemedi fakat isyanın giderek büyümesi ve tahtını da tehdit eder hale gelmesi üzerine asilerin istediklerinin yerine getirilmesini emretti. 1 Ekim 1730 sabahı da Sadrazam İbrahim Paşa, Kaptanıderya Mustafa Paşa ve Mehmed Kethüda'nın cesetlerini taşıyan arabalar asilerin bulunduğu Atmeydanı'na gönderildi. Odun arabalarına konan üç kişinin cesedi Bâb-ı Hümâyûn önüne bırakıldı. Asiler ve şehir halkı Kaptanıderya Mustafa Paşa, Sadaret Kethüdası Mehmed ve İbrahim Paşa'nın cesetlerini Et Meydanı'na getirdiler ve burada cansız bedenleri bir kez daha astılar. Ancak İbrahim Paşa konusunda itirazlar başladı. Bazıları ölüsü gelen kişinin sadrazam olmadığını, sadrazama benzeyen kürkçü Manol olduğunu iddia ettiler ve İbrahim Paşa'nın cesedini semerli bir eşeğe yükleyip saraya geri gönderdiler.

Soru 35: III. Ahmed tahttan nasıl indirildi?

Asilerin, sadrazamın ve diğer üç üst düzey devlet ricalinin azledilmelerini sağlamalarına ve şeyhülislâm hariç, bunların idam edilmelerine rağmen isteklerinin sonunun gelmemesi III. Ahmed'de artık daha fazla direnme gücü bırakmadı. Ulemayı huzuruna davet etti ve onlara artık dayanacak gücünün kalmadığını, aslında kendisinin daha Üsküdar'da iken Şehzâde Mahmud'u tahta çıkarmak istediğini ama bunun mümkün olmadığını, şayet asiler kendisine ve evladına bir zarar gelmeyeceğine dair yemin ederlerse,

daha fazla kan dökülmemesi için tahtı Şehzâde Mahmud'a kendi rızası ile bırakabileceğini bildirdi. Bu dileklerini asilere iletmeleri için de Ayasofya Şeyhi İspirizâde ile Zülali'yi görevlendirdi. Ayasofya Şeyhi İspirizâde ile Zülali, asilerin beklediği Etmeydanı'na gittiler ve burada ne yapılması gerektiğine dair hararetli tartışmalar yaşandı. Uzun tartışmalardan sonra Sultan Ahmed'i tahttan indirip yerine Şehzâde Mahmud'u geçirmeye, aksi takdirde kavganın daha da büyüyeceğine karar verdiler.

2 Ekim Pazartesi gecesi İspirizâde ve Zülali saraya döndüler ve padişaha isteklerinin kabul edildiğini belirterek, *"Efendim kul cülûs ister"* dediler. Yapacak fazla bir şeyi kalmayan III. Ahmed de bu cevap üzerine, "Fa, *öyle midir? Pek iyi Allah mesud ve bahtiyar eylesin. Varayım padişahınızı çıkarayım"* dedi. Harem'deki dairesinden Şehzâde Mahmud getirilerek 2 Ekim 1730 Pazartesi gecesi, sağında Şehzâde Süleyman, solunda Şehzâde Mehmed, önde III. Ah-med olduğu halde Hırka-i Şerif Odası'nda tahta çıkarıldı. Hemen orada biat merasimi yapıldı.

Soru 36: Patrona ve adamları nasıl ortadan kaldırıldı?

Yeni padişah I. Mahmud, ilk fırsatta fesadın kaynağı olan ve iktidarını gölgeleyen asileri ortadan kaldırmak için kolları sıvadı. İlk olarak, zorbalardan canları yanan devlet ricalini etrafında topladı. Padişah, asi liderlerini ortadan kaldırmak için harekete geçtiğinde sadrazam, bunun için büyük hazırlıkların yapılması gerektiğini söyleyerek biraz çekimser kaldı. Buna karşın asilerin ortadan kaldırılması için özellikle Darüssaade Ağası Beşir Ağa padişahı destekliyor ve ona güven veriyordu. İlk olarak Bursa'da ikamet eden Kaplan Giray, Kırım hanlığına getirildi. Daha sonra yeniçeri ocağının önde gelen ağaları kazanıldı.

I. Mahmud elini güçlendirmek için Rumeli Beylerbeyi Abdullah Paşa ve eski kaptanıderyalardan Canım Hoca Mehmed Paşa'yı İstanbul'a getirtti. Beşir Ağa'nın yardımları ve arcılığıyla Mısır'ın eski beylerbeyi İbrahim Ağa da padişah ekibine dâhil edildi. Şeyhülislâm, yeniçeri ağası, Kırım hanı, Abdullah Paşa ve Canım Hoca'nın da katıldığı toplantılarda Patrona ve adamlarını ortadan kaldırmak için özel bir ekip oluşturuldu. Bu özel ekiple birlikte gizi toplantılar tertip edildi. Bu toplantılarda Patrona ve arkadaşlarını ortadan kaldırmak için planlar hazırlandı. Bu plana göre,

Patrona Halil ve adamları sadrazamın konağına İran harplerini görüşmek üzere çağrılacak ve burada defterleri dürülecekti. Ancak Patrona'yı sadrazamın konağına getirmek hiç de kolay olmadı. Çünkü aldığı nefesten dahi şüpheleniyor ve her toplantıya gitmiyordu. Gittiklerine de yanında adamlarını götürüyordu. Patrona'yı, sadrazamın konağındaki toplantıya gelmeye ikna etmek için özellikle iki kişinin aracılığına başvuruldu. Bunlar neredeyse zorla tayin ettirdiği Kırım Hanı Kaplan Giray ve Canım Hoca idi. Bu ikisinin de toplantıya geleceklerini haber alan Patrona, bunların bulunduğu bir mecliste kendisine zarar verilemeyeceğini düşünüyordu. Ayrıca Kaplan Giray'ın, İran ve Rusya ahvalini görüşmek üzere bütün üst düzey ricalin sadrazamın konağına toplantıya gelmesi gerektiği yönündeki mektupları da Patrona'nın ikna olmasını sağladı. Ancak hesaplanmayan bir şey yaşandı ve Patrona toplantıya yanındaki yüzlerce adamıyla birlikte geldi. Bunun için plan ertelendi ve ikinci plana geçildi. İkinci plana göre bu defa toplantı Topkapı Sarayı'nda yapılacak ve bu toplantıda asi liderleri istedikleri görevlere getirilerek onlara hilat giydirilecekti. Bu defa da Patrona'yı toplantıya katılmaya ikna etmek gerekiyordu. Yine Kırım Hanı Kaplan Giray harekete geçti ve han, Patrona'yı Topkapı Sarayı'ndaki toplantıya gelmeye ikna etti. Patrona'yı saraya gelmeye ikna ettiğini ve gerekli hazırlıkların yapılması gerektiğini de sadrazama haber verdi. Bu arada 25 Kasım 1730'da sadrazamın konağında ikinci bir toplantı daha düzenlendi.

Bir rivayete göre plan gizli tutulmasına rağmen İstanbul Kadı Naibi Kudsîzâde, bir yolla bunu öğrenmişti. Patrona'ya, daha Topkapı Saray'nın birinci avlusundayken Hastalar Koğuşu önünde, *"Benim devletlü Ağa Efendim Sultanım, mektubum size ulaştığında katiyen ama katiyen Saray-ı Hümâyûn'a gitmeyiniz. Fine bir bahane ile geri kalın. Zira meşveretler başkadır. Bugün hepinizi kılıca yem edecekler"* yazılı gizli bir mektubu adamlarından biriyle ulaştırmayı başardı. Patrona, kâğıdı okumadan cebine koydu. Yanında bulunan İbrahim Efendi okumak için ısrar etmesine rağmen o buna izin vermemiş ve *"Ne olacak, her halde Kutsîzâde de bir memuriyet istiyor. Hele öncelikle şu işleri halledelim sonra o da olur"* diyerek geçiştirmişti. Böylece Patrona'nın kâğıdı okutmaması büyük bir felaketi engellemişti.

Patrona Halil ve diğer asiler sarayın Birinci Avlusu'na kadar atlarıyla geldiler. Daha sonra teşrifat gereği atlarından indiler. Patrona ile diğer asi liderleri içeri girdiler, askerleri ise Birinci Avlu'da bıraktılar. Sadrazam, şeyhülislâm, Kırım Hanı Kaplan Giray, Canım Hoca, Rumeli Beylerbeyi Muhsinzâde Abdullah Paşa, Hafız Ahmed Paşa, önde gelen ulema, Yeniçeri Ağası Kel Mehmed Ağa, kul kethüdası, sekbanbaşı, Patrona Halil, Muslu ve Urlu Mustafa Ağa, Revan Köşkü'ne geçtiler. Diğer ocak ağaları ise Arslanhane'de beklemeye başladılar. I. Mahmud da Harem'den Sofa Köşkü'ne geçti ve Kaplan Giray ile şeyhülislâmı huzuruna çağırdı. Bu arada sadrazam, Pehlivan Halil Ağa'ya Patrona ve diğer asi liderlerini öldürmeleri için işaret verdi. İşaret üzerine Pehlivan Halil ve emrindeki 30 adamı saklandıkları odalardan çıktılar ve bir anda Revan Köşkü'ne doldular. Pehlivan Halil Ağa, Patrona'nın yanına gelip, *"Nice oldu ol kâfir Patrona, gâvur Patrona"* dedi. Ne olduğunu şaşıran Patrona da, "*Ne yabana söyler bu adam"* dedi. Tuzağa düşürüldüğünü anlayan Patrona hemen palasını çıkardı ve kendini savunmaya çalıştı. Pehlivan Halil Ağa, Patrona'nın palasına sol kolunu siper etti ve diğer elindeki kılıçla Patrona'yı yere düşürdü. Bu arada Muslu ve Yeniçeri Ağası Kel Mehmed Ağa da katledildiler. Urlu Mustafa Ağa ise, yaşlı olduğu için katledilmedi ve Bostancılar Odası'na gönderildi. Asi liderleri katledilirken devlet adamları da pencerelerden yaşananları seyrediyorlardı. Sarayın kapıları kapatıldı ve Orta Kapı'da bulunan diğer asiler de, daha önce sarayın muhtelif yerlerine saklanan cebeci, topçu ve donanma askeri tarafından birer birer kılıçtan geçirildiler. Yapılan sayıma göre on sekiz kişi katledilmişti. Saraydan silah sesleri duyan dışarıdaki asiler ise çoktan kendilerini kurtarmak için uzaklaşmışlardı.

Saraydaki asiler temizlendikten sonra İstanbul sokaklarında tellallar dolaştırıldı ve padişahın asi liderlerini öldürttüğü duyuruldu. Diğerlerine ibret olsun diye Patrona Halil, Muslu ve diğer asi liderlerinin cansız bedenleri, Sadrazam İbrahim Paşa ve iki damadının cesetleri gibi, öküz arabalarına konularak Bâb-ı Hümâyûn önüne getirildi ve orada diğer katledilenlerle beraber teşhir edildi. Akşam olduğunda sokaklara devriyeler tayin edildi ve yakalanan asiler hemen katledildi. I. Mahmud, yeniçerilere hitaben kaleme adlığı bir hatt-ı hümâyûnda ocağa sığınmak isteyen asilerin içeri alınmamasını emretti.

Soru 37: Patrona ortadan kaldırıldıktan sonra neler yaşandı?

Patrona ekibi ortadan kaldırıldıktan sonra, asilerden kurtulmayı başaranlar intikam almak için gizliden gizliye hazırlık yaptılar. Ancak yeni sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa, kılıç artıklarının her hareketinden adamları sayesinde haber alıyordu. Şehirde özellikle Arnavutlar ve Lazlar sıkı takibat altındaydılar. Sadrazam, adamları vasıtasıyla şehirde bazı asayişsizliklerin çıkarılacağını haber aldı. 1730 İsyanı'ndan çıkarılan en büyük ders hızlı ve kararlı bir şekilde bu tür hareketlerin üzerine gidilmezse sonucun kötü olduğuydu. Bu yüzden sadrazam 27 Mart 1731'de hemen Yeniçeri Ağası Abdullah Paşa, Kulkethüdası Pehlivan Halil Ağa ve Cebecibaşı Abdullah Ağa'yı konağına çağırdı. Hızlı bir şekilde önlem almalarını ve sabaha kadar bütün şehri gezip özellikle Arnavutların bulunabileceği yerleri teftiş etmelerini emretti. Fakat sadrazamın bu uyarısını dikkate alan olmadı ve emrettiği tedbirler de alınmadı. Arnavutlar ise sadrazamın konağında bu toplantıdan bir yolla haberdar oldular. Hemen Süleymaniye Camii yanındaki Ağakapısı önünde toplandılar. Buradaki yeniçeriler Arnavutlara müdahale etmedi ve sayıları giderek arttı. Yeniçeri Ağası Abdullah Ağa, Arnavutların Ağakapısı baskınında oradaydı. Asilerle biraz çatıştıktan sonra elinden yaralandı ve konağın arka kapısından kaçtı. Ağakapısı'nı basan Arnavutlar yeniçeri ağasının hazinesini yağmaladılar. Daha sonra Cebehâne'yi bastılar, buradakiler de onlara katıldı ve asiler silahlara el koydular. Adeta Patrona isyanının başındaki manzara tekrar yaşanıyordu. Sokaklara dağılan asiler önlerine gelen dükkânları yağmaladılar. Giderek sayıları arttıktan *"Allah Allah"* nidaları eşliğinde Etmeydanı'na girdiler.

İsyanın giderek şehre yayılması üzerine I. Mahmud, bütün devlet ricalini Topkapı Sarayı'na davet etti. Bu arada sadrazam Cebehâne'ye giderek buradakileri padişahın emrine itaat etmeleri yönünde uyardı, fakat bu nasihatleri pek etkili olmayınca sadrazam da saraya gitti. Topkapı Sarayı'ndaki toplantıda, III. Ahmed döneminde olduğu gibi devlet adamlarından bazıları asilerin ne istediklerini öğrenmek için onlara aracılar gönderilmesini savundu. Fakat sadrazam daha önceki isyanda bu tür gecikmelerin nasıl sonuçlandığını gayet iyi bildiğinden vakit kaybedilmeden Sancak-ı şerif'in çıkarılmasında ısrar etti. Sadrazamın bu ısrarı üzerine diğer devlet adamları da bu kararı savundular ve sabahın ilk ışıklarıyla birlikte Sancak dışarı çıkarıldı. Ayrıca saraydaki askerler de silahlandırıldı ve sabah olur olmaz

Etmeydanı'ndaki asilerin ortadan kaldırılması kararlaştırıldı. Sabahın ilk ışıkları ile birlikte münadiler Sancak-ı şerif'in dışarı çıkarıldığını ve bütün Müslümanların altında toplanması gerektiğini ilân ettiler. Patrona İsyanı'nın tam aksine, bu ilânı duyan şehir halkı ellerine geçirdikleri silahlarla Sancak altına akın etti.

İsyanın kaderini değiştiren an işte şehir halkının akın akın Sancak altına gelmesiydi. Halk, Sancak altında toplandıktan sonra sadrazam hemen harekete geçti. Sancak-ı şerif önde, sadrazam, saray askerleri ve İstanbul halkı arkada Etmeydanı'nda doğru yürümeye başladılar. Bayezid Camii'ni geçmişlerdi ki, asilerden bir grup önlerine çıktı. Önce halkın üzerine ateş açtılar, fakat halk dağılmayınca bu defa da Sancak-ı şerife ateş ettiler. Bu son hareketleri halkı korkutmak bir yana daha da galeyana getirdi. Bu durumu gören asiler de Etmeydanı'na kaçmak zorunda kaldılar. Şehir halkının bir sel gibi meydana doğru geldiğini gören asilerden kaçabilenler kaçtı, kaçamayanlar ise halk tarafından linç edildi. Patrona İsyanı'nın aksine bu isyanı hızlı karar alıp uyguladığı için bastıran sadrazama *"müceddid-i nizam-ı devlet"* denildi.

Ağustos 1731'de asiler tekrar isyan çıkarmak için hazırlık yaptılar. Ancak bu teşebbüs kısa sürede öğrenildiği ve elebaşları yakalandığı için daha fazla büyümeden önlendi. Ancak bundan sonra İstanbul'da Arnavutlar ve Lazlar sıkı takibata alındılar. Özellikle Rumeli'de uzun bir süre bu takibat devam etti. Arnavutların ve Lazların toplanma yerleri olan kahvehanelerle hamamlar bir süreliğine kapatıldı. Başarısız isyan girişiminden sonra yapılan takibatlarda yüzlerce kişi cezalandırıldı. Bir kısmı sürgün edilirken bir kısmı da, diğerlerine ibret olması için sokak ortasında öldürüldü. Sıkı takipler ve ağır cezalar asileri yıldırdı, ancak bazı dönemlerde istemedikleri devlet adamlarının kapılarına onları aşağılayan ifadelerin bulunduğu kâğıtlar asıldı.

Soru 38: 1740'daki isyan girişimi neden başarısız oldu?

I. Mahmud dönemindeki bir diğer önemli isyan 1740'da yaşandı. 1736-1739 arasındaki Avusturya ve Rusya ile olan savaşlar devletin maliyesini olumsuz yönde etkilerken bu, halka ek vergiler olarak yansıdı. Savaş döneminde bir dinamizm olduğu için bu süreçte İstanbul'da ciddi bir isyan girişimi olmadı. Ancak 1739'da Rusya ve Avusturya ile barış antlaşmaları

imzalandıktan sonra terhis olan askerlerin büyük bir kısmı İstanbul’a akın etti. Ayrıca savaşta zarar görenler de şehre göçtüğünden İstanbul’daki nüfusta büyük bir artış yaşandı.

Devlet adamları şehre göçü önlemek için bazı tedbirler almaya çalıştılarsa da, bunlar fazla etkili olmadı. Nüfusun artması ile şehirde bazı sıkıntılar da ortaya çıkmaya başladı. Bunların en ciddisi de gıda maddelerinin yetersiz kalmasıydı. 1739’da İstanbul’da şiddetli bir kıtlık yaşandı ve kıtlığı giderecek tedbirler alınamaması üzerine 6 Haziran 1740’da büyük bir isyan başladı.

İsyan ilk olarak Sipahi Çarşısı’nda ortaya çıktı. Sayıları oldukça az olan asiler çarşıdaki dükkânları yağmaladılar ve esnafa zorla kepenk kapattırdılar. Daha sonra Bitpazarı’na geldiler ve burada da aynı şekilde hareket ettiler. Yağmalarla birlikte asilerin sayısı da giderek artıyordu. Asiler daha sonra Kazancılar Çarşısı’na geçtiler, zorla dükkânları kapattırdılar ve oradan da Etmeydanı’na geçtiler.

Asiler şehirdeki dükkânları kapattırıp, yağma ederken ilk başta bunlara müdahale edecek bir güç yoktu. Çünkü I. Mahmud, isyan çıktığında Hünkâr İskelesi’nde gezideydi. Sadrazam Hacı İvaz Mehmed Paşa ise Sadâbâd’daydı ve şehir oldukça tenhaydı. Asiler, Patrona İsyanı’nda olduğu gibi şehrin yine tenha gününde isyan çıkartarak başarılı olacaklarını düşünmüşlerdi. Fakat bu defa hesaplayamadıkları gelişmeler yaşandı ve kaldırdıkları kazanın altında kaldılar.

İstanbul’da bulunan Vezir Ahmed Paşa, isyanı haber alır almaz durumu hemen sadrazama bildirdi ve emrindeki askerleri silahlandırarak asilerin üzerine gitti. Yeniçeri Ağası Hasan Ağa da 200 kadar yeniçeriyle birlikte yola çıktı. Bu arada asiler Atmeydanı’na doğru yönelmişlerdi. Orta Cami’de bulunan yeniçeriler de asilerin bu tarafa geldiklerini haber aldılar ve hemen harekete geçtiler. Özellikle Atmeydanı’nı muhafaza etmekle görevli Kulluk Çorbacısı Hasan Ağa eline bir sopa alarak asilerin üzerine yürüdü. Bu arada kazancılar esnafının bulunduğu yerden geçerken onlara, *“Hâlâ sultana isyan eden birkaç melanetkârın asılsız sözleriyle dükkânlarınızı kapamak kötü bir harekettir.*

Allah’tan korkmayıp, bu şekilde harekete cesaret edenlerin işlerinin sonu sefil ve zelil olmaktır. Şimdi bana yardım ederseniz bunların hakkından

gelmek kolaydır” şeklinde hitap ediyordu. Hasan Ağa’nın bu sözleri kazancı esnafını da harekete geçirdi ve onlar da ağaya katıldılar. Bu arada yeniçeri ağası ile Vezir Ahmed Paşa’nın da birlikleri yardıma yetişmişti. Atmeydanı’na yaklaştıklarında şehir halkı ve askerler tarafından etrafı sarılan asilerin fazla seçenekleri yoktu. Başta direnmeye çalıştılarsa da, kalabalık karşısında daha fazla tutunamadı-lar ve içlerinden birkaç kişinin öldürülmesi üzerine ara sokaklara dağıldılar. Ancak ara sokaklarda da kurtulamadılar. Arkalarından gelen halk ve askerler tarafından birçoğu yakalandı ve katledildiler.

İsyanı Hünkâr İskelesi’nde haber alan I. Mahmud, vakit kaybetmeden Topkapı Sarayı’na taşındı ve devlet adamlarını saraya davet etti. İsyanın bastırıldığı vakitlerde sarayda toplanan devlet ricali, asilerin şehrin muhtelif yerlerine çıkarılacak devriyelerle ortadan kaldırılmasını kararlaştırdı. Bu karar üzerine 6 Haziran 1740 gecesi özellikle Arnavutların bulunduğu yerlere baskınlar düzenlendi, bir kısmı tutuklanırken bir kısmı da öldürüldü. İsyanın bastırılmasında asker ve esnafın birlikte hareket etmesi önemli bir etkendi.

İsyandan sonra yetkililere İstanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar ve şehrin diğer yerlerine göçün önlenmesi, göç edeli on sene dolmamış olanların şehir dışına sürülmeleri yönünde ikinci bir emir gönderildi. İkinci emir üzerine İstanbul ve çevresinde sıkı bir takibat ve arama başlatıldı. Şehre girişler zorlaştırıldı ve gece devriyeleri sıklaştırıldı.

Soru 39: Kabakçı isyanı nasıl başladı?

III. Selim, devleti kurtaracak bir çare olarak Nizâm-ı Cedid reformlarını uygulamaya koymuştu. Ancak Nizâm-ı Cedid’in finansmanı için yeni vergilerin ihdas edilmesi, padişaha karşı olumsuz bir havanın oluşmasına zemin hazırladı. Başta yeniçeriler olmak üzere eski sistemden nemalanan ve Nizâm-ı Cedid’in başarısını kendi sonları olarak gören çeşitli gruplar, halkın hoşnutsuzluğunu padişah aleyhtarı bir kampanyaya dönüştürdüler.

Nizâm-ı Cedid ordusu Sadrazam İbrahim Hilmi Paşa komutasında Ruslar’la savaşmak için Rumeli’ye hareket etmiş; hatta Ruslar’la yapılan ilk çatışmalarda başarılı da olunmuştu. Ancak ordunun İstanbul’dan ayrılması ile meydan muhaliflere kalmıştı. III. Selim de büyük hatalar yapmaktaydı. Nizâm-ı Cedid aleyhtarı olan Ataullah Efendi’yi şeyhülislâm

yaptığı gibi, el altından Şehzâde Mustafa ile anlaşan Köse Mustafa Paşa'yı da sadâret kaymakamlığına getirmişti. Bu iki kişiden cesaret alan Nizâm-ı Cedid aleyhtarları her yerde padişahın aleyhine propaganda yapıyorlardı. Camilerde bazı vaizler *"Askere pantolon ve ceket giydiren padişaha Allah'ın yardım etmeyeceğini"* söylerken, dönemin önde gelen devlet adamlarından Tayyar Paşa da *"Askerin kâfir elbisesi giydiğini, bunu emreden padişahın dine ve halka ihanet ettiğini"* belirterek askeri ve halkı padişaha karşı tahrik ediyordu. Hatta Fransız Elçisi Sebastiyani de, yeniçerilere, *"Nizâm-ı Cedid'den maksadın yeniçeri ocağını kaldırıp, maaşlarına konmak"* olduğunu belirterek, onları kışkırtıyordu.

Sadaret kaymakamı ve şeyhülislâm ordunun İstanbul'da bulunmamasından istifade ederek Nizâm-ı Cedid'i ortadan kaldırmak için son hamleyi tasarlamaya başlamışlardı. Trabzon'dan getirilen iki bin asker Karadeniz Boğazı'nda bulunan kalelerdeki muhafız yamaklarına ilave olunmuş ve burada bulunan Nizâm-ı Cedid askeri ile kaynaştırılmak istenmişti.

Sadaret Kaymakamı Musa Paşa bunları, *"Sizler de yeniçeri sayılırsınız. Frenk kılığına girmiş askerle niye konuşuyorsunuz. Size de Nizâm-ı Cedid elbisesi giydirecekler, giymezseniz kovulacaksınız"* diye haberler göndererek, onları tahrik edince Nizâm-ı Cedid askeri ile yamaklar arasında kavgalar başladı. Köse Mustafa Paşa hadiselerin daha da büyümesi için Boğaz Nazırı Mahmud Raif'e yamaklara da Nizâm-ı Cedid elbisesi giydirilmesini emretti. Bunu haber alan yamaklar isyan ederek, Mahmud Raif ve bazı komutanları öldürdüler. Köse Mustafa Paşa, hadisenin önemli olmadığını belirterek padişahı oyaladı. Ertesi gün, Kabakçı Mustafa'yı kendilerine reis seçen yamaklar İstanbul'a doğru hareket ettiler. Ancak Nizâm-ı Cedid askerinden çekiniyorlardı. Köse Mustafa Paşa, Nizâm-ı Cedid askerine kışlalarından çıkmama emrini vererek yamakların hareket sahasını genişletti. Padişaha da yamakların hareketlerinden pişman olduklarını, ancak Nizâm-ı Cedid askeri Boğaz'da bulundukça kendilerini emniyette hissetmediklerini söyledi. Musa Paşa'nın bu sözlerine inanarak büyük bir hata işleyen III. Selim askerlerin Levent ve Selimiye'deki kışlalarına çekilmeleri emrini verdi. Bu sırada yamakların içerisine karışan

Şehzâde Mustafa taraftarları, onları kışkırtmaya devam ediyorlardı. Diğer askerî grupların ve ahalinin de katılımıyla asilerin sayısı arttı.

Soru 40: III. Selim isyan karşısında nasıl hareket etti?

İsyanın büyüdüğünü gören padişah, devlet ricalini toplantıya çağırdı. Ordunun İstanbul'a dönmesinin gerektiği söylendiyse de III. Selim, Ruslar'ın önünün açılacağını belirterek, bunu kabul etmedi. İstanbul'da bulunan 13 bin Nizâm-ı Cedid askeriyle de isyan bastırılabilirdi. Ancak padişah kan dökülmesini istemiyordu. Bu yüzden bir hattı hümâyûn yayınlayarak, Nizâm-ı Cedid'i lağv ettiğini bildirdi. Bu taviz asilerinin cesaretini iyice artırdı. Köse Mustafa Paşa, padişahın yakını 11 kişinin isimlerini Kabakçı'ya vererek, bunların kellelerini padişahtan istetti. Asilerin istediği kişilerin bir kısmı idam edildi. Daha sonra yeni istekleri olan İrâd-ı Cedid Hazinesi de ortadan kaldırıldı, ancak bu tavizlere rağmen asiler bir türlü dağılmıyorlardı. Artık sıra padişahın tahttan indirilmesine gelmişti. IV. Mustafa'nın cülûsuna dualar okundu ve padişaha kendisi tahttan çekilmedikçe askerin dağılmayacağı haberi gönderildi. Bu haberi alan III. Selim, "Allah'ın takdiri böyle imiş !" diyerek Harem'e çekilip, tahttan inmeyi kabul etti.

29 Mayıs 1807'de III. Selim'in tahttan indirilmesi ile yerine IV. Mustafa geçirilmiş, devrik padişah da hapsedilmişti. Asiler III. Selim taraftarlarını her yerde takip ederek öldürdüler. O sırada cephede Ruslar'la savaşan orduya bu haberler ulaşınca, yeniçeriler burada bulunan Nizâm-ı Cedid taraftarlarını katletmeye kalktılar. Ancak Rusçuk Ayanı Mustafa Paşa'nın tedbirleriyle ayaklanma etkisiz hale getirildi. Nizâm-ı Cedid taraftarları, Alemdâr Mustafa Paşa'nın yanına sığındılar.

Soru 41: Alemdar Mustafa, II. Mahmud'u tahta nasıl çıkardı?

İstanbul'un yeniçeriler ve onlarla müttefik grupların elinde müthiş bir zorba terörünün pençesinde kıvrandığı, Napolyon ile I. Aleksandr'ın Tilsit'te kendilerince Osmanlı mukadderatına yön verecek kararlar aldıkları bir ortamda, darbecilerin ellerinden bir şekilde kurtulmayı başaran yenilik taraftarları, Alemdar Mustafa Paşa'nın şahsında yeni bir sığınak buldular. Rusçuk âyanı olan Alemdar Mustafa Paşa, bulunduğu bölge itibariyle Rus

tehdidine yakinen şahitlik etmiş ve III. Selim'in icraatını Osmanlı İmparatorluğu'na tekrar hayat verecek uygulamalar olarak benimsemişti. Darbe sonrası, Mehmed Tahsin, Abdullah Râmiz, Mehmed Emin Behiç, Mustafa Refik ve Mehmed Said Galib Efendiler'den oluşan ve "Rusçuk yârânı" ismiyle anılacak komitenin III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için gizliden gizliye yürüttükleri faaliyet ve telkinler de bu hususta önemli rol oynadı.

Rusçuk yârânı, Ruslar'la sulh müzakereleri sürerken ihtiyati bir tedbir olarak ordu ile birlikte Edirne'de bulunan Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'yı, sefer meselelerini görüşmek ve İstanbul'u zorbalardan temizlemek için kendisinden istifade etmek üzere Alemdar'ı Edirne'ye çağırmaya razı ettiler. IV. Mustafa'dan da müspet cevap alınmasıyla, Alemdar Mustafa Paşa kendi birlikleriyle birlikte Edirne'ye geldi. Sadrazam, Edirne'de boşa vakit ve para harcamaktansa sefer hazırlıklarının İstanbul'dan yürütülmesi hususunda ikna edildi ve böylece ordu İstanbul'a yöneldi.

Alemdar, adamlarından Uzun Hacı Ali veya Ahmed Ağa'yı Kabakçı Mustafa'nın katli emriyle ordunun önünden İstanbul'a gönderdi. Kabakçı hareminde yakalandı ve kesik başı Çorlu'da Alemdar'ın önüne getirildi. Şeyhülislâm ve diğer devlet erkânı orduyu İncirli Çiftliği'nde, IV. Mustafa ise Kırk Kavak denilen yerde karşıladı. Sadrazam ve Alemdar burada padişahın huzuruna çıktı. Rusçuk yârânından Râmiz Efendi, Alemdar'a bu fırsattan istifadeyle derhal IV. Mustafa'nın tevkifini tavsiye ettiyse de, Alemdar *"mertliğe mugayir"* diyerek bu teklifi geri çevirdi.

Alemdar Mustafa Paşa bir süre Çırpıcı Çayırı'ndaki karargâhında bekledikten sonra 21 Temmuz 1808'de kuvvetlerinin bir kısmıyla İstanbul'a girip, duruma hakim oldu. Sadrazam ile IV. Mustafa'nın, Rumeli birliklerinin aslında ne amaçla geldiklerinden haberdar olup, savunma tedbirleri almaya başlamaları üzerine 28 Temmuz'da aniden on beş binden fazla askeriyle Bâbıâli'ye girdi ve Çelebi Mustafa Paşa'nın elinden zorla sadâret mührünü aldı. Daha sonra Topkapı Sarayı'na yöneldi. Mukavemetle karşılaşmaksızın Kubbealtı'na kadar ilerledi ve burada şeyhülislâm ile Kızlarağası Küçük Mercan Ağa'yı, durumu IV. Mustafa'ya bildirmek ve III. Selim'i dışarı getirmek üzere içeri gönderdi. Şeyhülislâmı huzurundan kovan IV. Mustafa, hanedanın yaşayan tek erkek ferdi kalmak ve böylece

kendisinin tahttan indirilmesini engellemek için III. Selim ile Şehzâde Mahmud'un katlini emretti.

IV. Mustafa'nın gönderdiği grup önce III. Selim'in odasına girip eski sultanı katlettikten sonra, Şehzâde Mahmud'un odasına yöneldiler. Başlala Tayyâr Efendi, IV. Mustafa'nın adamlarının niyetlerini anlamış ve III. Selim ile Şehzâde Mahmud taraftarlarını durumdan haberdar etmişti. III. Selim ve Şehzâde Mahmud'u IV. Mustafa'nın adamlarının elinden kurtarmak isteyen Kasım, Anber ve Hâfız İsa ağalar, ilk önce III. Selim'in odasına koştularsa da, eski sultanın katledildiğini anlayınca kestirme bir yoldan Şehzâde Mahmud'un dairesine geldiler. Buraya ulaşan IV. Mustafa'nın adamları, yaralanıncaya kadar kendilerine direnen Kasım Ağa'yı aşıp, merdiven başına çıktıklarında, Şehzâde Mahmud'un cariyelerinden Cevri Kalfa'nın ocaktan aldığı külü aniden gözlerine savurması nedeniyle bir an durakladılar. Bu arada İsa ve Anber Ağalar, Cevri Kalfa'nın *"damdan kaçırın"* ikazı üzerine, fırsattan istifade ederek şehzâdeyi dama çıkarmayı başardılar. Bu sırada odaya giren, IV. Mustafa'nın adamlarından Ebe Selim hançerini fırlatıp, kaçmakta olan Şehzâde Mahmud'un bir kolunu hafifçe yaraladı. İki taraf arasında şiddetli bir mücadelenin sürmekte olduğu esnada Alemdar'ın adamları daireye girince IV. Mustafa'nın adamları kaçtılar.

Tekrar tahta çıkartmak için onca uğraş verdiği III. Selim'in kanlar içindeki naşıyla karşılaşan Alemdar Mustafa Paşa, bu manzara karşısında ölü sultanın ayaklarına kapanıp feryat etti ve buna sebep olanlara karşı tehditler savurdu. Bu sırada Şehzâde Mahmud, Hasekiler Dairesi damından Kuşhâne Damı'na geçti ve buradan bir merdivenle aşağı indi. Şehzâdeyi tanımayan Alemdar'ın, Rumeli aksanıyla *"Abe bu kimdir"* diye etraftakilere sorduğu, İmam Hafız Ahmed Efendi'nin bu soruya, *"Sultan Mahmud Efendimizdir. Nevbet-i hilâfet kendilerinindir. Ben biat eyledim, maslahat-ı hayriyyenin itmamı size kalmıştır"* diye cevap verdiği söylenir. Alemdar derhal yeni padişahın eteğini öptü. Artık "Mahmud-ı Sânî" ünvanıyla Osmanlılar'ın yeni padişahı olan genç hükümdar, az önce can pazarından güç bela kurtulmasına rağmen, büyük bir metanetle, Alemdar'a III. Selim'in katillerini bizzat kendisinin cezalandıracağını vadetti ve hemen askerlerini dağıtıp, silahlarını çıkartarak Hırka-i Şerif Dairesi'ne gelmesini söyledi.

İkindiden sonra Bâbüssaâde önünde kurulan tahtta devlet erkânının biâtını kabul eden II. Mahmud, sadâret mührünü Alemdar Mustafa Paşa'ya verdi. Ağabeyi IV. Mustafa'yı sarayda sıkı bir gözetim altına aldı. İstanbul'da sürmekte olan karışıklıklar yüzünden yeni padişahın kılıç alayı (taklid-i seyf) bir süre ertelendi.

Soru 42: Alemdar'a karşı neden isyan çıktı?

Kaynaklarda belirtildiği üzere, sert mizacına rağmen çok kısa sürede kendisini İstanbul'un havasına fazlaca kaptırması, Alemdar Mustafa Paşa'nın sonunu hazırladı. Kendilerini mevkilerinin gücüne kaptıran Alemdar ve arkadaşları adeta II. Mahmud'u yok sayıyorlardı. Kısa sürede gayr-i meşru yollardan servetlerini hayli arttırdılar. Paşa'nın adamları, İstanbul sokaklarında sergiledikleri çirkin tavırlar ve yeniçerileri aratacak düzeydeki talanlarıyla halkı sadrazamdan soğuttular. Alemdar, yakın adamlarının birçoğuyla da ters düştü ve kendini günden güne artan bir yalnızlığa itti. Güzelliğiyle Paşa'nın aklını başından alan ve onu İstanbul'un sefâhât âlemlerinin baş aktörü hâline getiren Kamertab adlı cariye, bir süre sonra, muhtemelen muhalif çevrelerin telkinleriyle, silahtan çok korktuğunu bahane ederek Alemdar'ı silahsız gezmeye ikna etmişti. Artık bu serhat paşası, devrin tabiriyle "kadınlar gibi silahsız gezer" olmuştu.

Ramazan'da meydana gelen iki hadise, Alemdar'a karşı büyük bir isyanın çıkmasına zemin hazırladı. Yenilikçi ulemadan Ubeydullah Efendi'nin Fatih Camii'ndeki vaazında Sekbân-ı Cedid Ocağı'na karşı çıkan Müslümanlar'ın kâfir olacağını söylemesi üzerine camideki yeniçerilerle hocanın taraftarları arasında şiddetli bir kavga çıkmış, buradaki gerginlik bütün şehire yayılmıştı. İkinci hadise Kadir Gecesi, yani 5 Kasım 1808 akşamı yaşandı. Şeyhülislâmı ziyaretten dönen Alemdar'a yol açmak isteyen maiyetinin yol üstündeki halkı sert bir şekilde tartaklamaları sırasında yaralananların kahveleri dolaşarak yeniçerileri tahrik etmesi ve tam bu sırada bayramdan sonra ocağın kaldırılacağına dair bir haberin yeniçeriler arasında kulaktan kulağa yayılması, isyanın fitilini ateşledi.

Yeniçeriler isyan planlarına başladılar. İstanbul'un her yerine, *"Rumeli'nden geldi bir çıtak, bayram ertesi ya kılıç oynayacak ya bıçak"* şeklinde afişler asıldı. İsyana hazırlanan yeniçerileri "leblebici güruhu",

“baldırı çıplaklar” olarak nitelendiren Alemdar ve adamları, başlarına gelecekten habersiz zevk ü safa âlemlerinde gönül eğlendirmeye devam ettiler.

Alemdar’a suikast düzenlemek isteyen, ancak her defasında bir aksilikle karşılaşan yeniçeriler 15-16 Kasım akşamı kışlalarından hareketle Bâbıâli’ye yöneldiler. Birbirlerini tanımak için “sabahtır” sözcüğünü parola olarak kullanıyorlardı. Önce isyana liderlik etmeyi reddeden Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa’yı parçaladılar. Ardından Bâbıâli’yi basıp, ateşe verdiler. Bir kısım ayak takımı da asilere katıldı.

Alemdar Mustafa Paşa, Harem dairesinde uyuduğundan baskından çok geç haberdar olmuştu. Alelacele toplamayı başardığı askerleriyle birlikte müdafaaya koyulup, uzun süre kendisine yardıma gelecek birilerini bekledi. Ancak makamlarını Alemdar’a borçlu olan ne II. Mahmud, ne Kaptanıderya Râmiz Paşa, ne de o sırada Selimiye’de bulunan Kadı Abdurrahman Paşa kendisini bu Rumelili dik başlı adam için ateşe atmaya hevesliydi. Alemdar yalnız kalmıştı.
Kendisine yardım gelmeyeceğinden emin olunca ailesi, cariyeleri ve köleleriyle birlikte harem mahzenine indi ve mücadeleyi buradan sürdürdü. Aradan saatler geçmesine rağmen hâlâ Alemdar’ı ele geçiremeyen asiler, Harem dairesinin etrafına lağımlar açarak ve kubbeden içeriye kurşun atarak bu sert müdafaayı kırmayı denediler.

Alemdar, yanındakilerin de kendisiyle beraber ölmemesi için ocakla anlaşacakmış havasına girip temsilci istetti. Kendisinin de eski bir yeniçeri olduğunu hatırlatıp maiyetini ocağın namusuna teslim etti. Yeniçerilerin içeriye girecekleri sırada muhtemelen barut fıçısının Alemdar tarafından ateşlenmesiyle meydana gelen korkunç patlama hem Alemdar Mustafa Paşa’nın hem de onu ele geçirmeye çalışan yüzlerce yeniçerinin sonu oldu.

II. Mahmud isyanın saray ile diğer devlet adamlarına yönelmesi ve etrafta IV. Mustafa’nın tekrar tahta çıkartılacağı söylentilerinin dolaşmaya başlaması üzerine, kardeşini öldürtüp, hayattaki tek hanedan mensubu olarak tahtını sağlamlaştırdı. Ramiz ve Kadı Abdurrahman Paşalara askerleriyle derhal yardıma gelmeleri için haber gönderdi. Padişahın emriyle saraydaki sekbânların yeniçerilere karşı şiddetli bir sokak savaşı başlattıkları sırada, Ramiz Paşa donanmayla Haliç’e girip, Ağa Kapısı’nı topa tuttu. Gerek yeniçerilerin isyanı gerekse padişaha bağlı kuvvetlerin sert

mukavemeti nedeniyle İstanbul’da büyük yangınlar ve tahribat meydana geldi.

II. Mahmud tam ayaklanmayı kontrol altına alacakken, Kandıralı Mehmed isimli bir kişi Kasımpaşa’ya gidip, çevresine topladığı asilere Tersâne ve Tophâne’ye el koydu, Selimiye ve Levend kışlaları asilerin eline geçti. Böylece isyan yeniden alevlendi. Eski Nizâm-ı Cedid kışlaları yakıldı, Harem’deki Üsküdar Matbaası tahrip edildi. Bunun üzerine şehrin daha fazla harap olmasını istemeyen II. Mahmud, Sekbân-ı Cedid’i dağıtmayı kabul edince asiler dağıldılar.

Soru 43: Yeniçeri Ocağı niçin ortadan kaldırıldı?

II. Mahmud, yeniçerilerin önce amcasının oğlu III. Selim’i tahttan indirdiklerine, sonra da sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa’yı öldürdüklerine şahit olmuştu. Bu durum padişahı, düzensizlik ortamında kendilerine kârlı bir düzen kuran yeniçerilere karşı ihtiyatlı ve sabırlı hareket etmeye zorladı. Eşkinci adıyla talimli asker yetiştirmek için harekete geçtiği zaman, yine engel olmaya çalışacaklarını bildiği yeniçerileri iknaya çalıştı. Ocağın sözü geçen şahsiyetlerine para ve rütbeler vadetti. Başlangıçta yeniçeriler bu defa da modern tarzda asker yetiştirilmesine ses çıkartmadılar. Ancak kısa süre sonra yine homurdanmaya başladılar. II. Mahmud, ya kendisini ya da artık bir gürûhtan başka bir şey olmayan yeniçerileri tarih sahnesinden ebediyen silecek nihaî karşılaşma için bir süredir gizliden gizliye hazırlanmaktaydı. Boğaz’daki askerlerin anında İstanbul’a nakli için tedbir alındı, medrese öğrencileri ile halk yeniçerilere karşı kazanıldı, humbaracı ve tersane ocaklarının padişahın yanında yer alması sağlandı.

Soru 44: Yeniçeri Ocağı nasıl tarihe karıştı?

İstediklerini yaptırmaya alışık olan yeniçeriler 15 Haziran 1826 Perşembe gecesi isyan ettiler. Güneşin ilk ışıklarıyla birlikte Etmeydanı’nda toplandılar ve burada meşhur kazanları kaldırdılar. Sayıları iki bini bulan yeniçeriler Bâbıâli’ye geldiler ve Sadrazam Mehmed Selim Paşa ile Baruthâneler Nazırı Necîb Efendi’nin konaklarını yağmaladılar. İstanbul’da bunlar yaşanırken II. Mahmud Beşiktaş Sarayı’ndaydı. Sadrazam Mehmed Efendi, yeniçerilerin isyan ettikleri ve ileri gelen devlet adamlarının evlerini

yağmalamaya başladıklarını vakit kaybetmeden padişaha bildirdi. Gelişmelerden haberdar olan padişah hemen saltanat kayığına binerek doğruca Topkapı Sarayı'na geldi. Saray'da devlet adamları ile bir toplantı yapıldı ve toplantıda yeniçerilere taviz verilmemesi gerektiği yönünde karar verildi.

Bu karardan sonra Sancak-ı Şerif, Sultanahmet Camii'ne getirilip minbere yerleştirildi ve İstanbul'un dört bir tarafına gönderilen tellallar, padişahı seven herkesin Sultanahmet Meydanı'nda, Sancak-ı Şerifin altında toplanmasını duyurdular. Saray cephaneliğinden çıkartılan silahlar, padişahın yardımına koşan ahaliye dağıtıldı. Bütün hazırlıklar bittikten sonra askerler ile ahali, gülbanklar ve tekbirlerle, yeniçeri kışlalarına doğru harekete geçti. Etrafları kuşatılan yeniçeriler son kez yapılan teslim ol çağrısını kabul etmeyince, yeniçeri kışlası topa tutuldu. Etmeydanı'nın kapıları kırıldı ve beş saat süren şiddetli bir mücadelenin sonunda 6000 kadar yeniçeri öldürüldü. Sağ olarak ele geçirilenler, kısa bir sorgunun ardından idam edildiler. Öldürülen yeniçeri sayısı 10 bine yaklaştı. İdamlarla ilgili olarak resmen ifade edilen büyük sayılar, halka gözdağı vermek amacıyla abartılmıştır.

Etmeydanı'ndaki bütün yeniçeriler öldürüldükten sonra İstanbul içinde tam bir sürek avı başlatıldı. Şehrin kapıları kapatılarak, her tarafta yeniçeriler takip edildi ve bu takibat sonucunda yakalanan 20 binden fazla yeniçeri sürgüne gönderildi. Yalnızca yeniçerilerin cismani olarak ortadan kaldırılmasıyla yetinilmeyip, bunlarla ilgi ve doğrudan bu teşkilatın ürünü her türlü maddî-manevî hatıranın hafızalardan silinmesi için hummalı bir faaliyete girişildi. Yeniçerilerin kışlaları yıkıldı, bir diğer toplanma mekânları olan kahvehaneler yerle bir edildi, İstanbul'da bulunan yeniçeri mezar taşlarının hemen tamamı yok edildi, bunlara ait evrak ve defterler yakıldı.

Yeniçerilerin en büyük destekçisi olan ırgat, hamal ve kayıkçıların çoğu takibata uğrayıp, sürgüne gönderildi ve Türk hamalların yerini Ermeniler aldı. Neferleri yeniçerilerden oluşan tulumbacı ocağı kaldırıldı. Benzer bir teşkilat birkaç ay boyunca kurulamadığı için, bu süre zarfında çıkan yangınlara müdahale edilemedi. Yeniçerilerle bağlantılı diğer askerî teş-kilatlar da kaldırıldı. Bunların yerlerine kurulan kurumlarda, yeniçerileri hatırlatacak askerî tabirlerin kullanılmasından kaçınıldı. Yeniçeri ocağıyla

sıkı münasebetleri olan Bektaşiler de bu topyekûn öfkeden nasiplerini aldılar. Bazı Bektaşi babaları idam edildi, Hacı Bektaş şeyhi Amasya'ya sürüldü, birçok Bektaşi şeyhi de yerlerinden alınıp ülkenin diğer bölgelerine gönderildi. Hemen hemen bütün Bektaşi tekkeleri kapatılıp, kadim olanları hariç kalanların ya türbeleri dışındaki bölümleri yıktırıldı, ya da başka tarikatlara verildi.

Soru 45: Yeniçeriliğin kaldırılması nasıl karşılandı?

Devrin yazarları ve daha sonraki tarihçilerin birçoğu, yeniçeriliğin kaldırılmasını devletin başına bela olan ve yenilikleri engelleyen bir zümrenin tasfiyesi olarak sevinçle karşıladılar ve bu hadiseyi "Vaka-i Hayriye" olarak adlandırdılar. Bazı yazarların yeniçerilerin yerini dolduracak bir ordunun kurulamaması nedeniyle peş peşe gelen savaş ve isyanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun ağır yaralar aldığını söyleyip, hadiseyi "Vaka-i Şerriye" olarak nitelemelerinin ilmî bir değeri yoktur. Yeniçeri Ocağı'nın askerî bir kıymet ifade etmediğine ortadan kaldırılmalarından önceki 50 sene içinde yaşanan felaketler yeterince şahadet eder. Yeniçeriler, kaldırılmadan önce kılıçları düşmana karşı değil, padişaha ve halka karşı işleyen bir askerî zümreydi. Ayrıca XVIII. yüzyılda Osmanlı ordusunun önemli kısmını yeniçerilerin değil eyalet valilerinin istihdam ettiği sekban ve leventler ile merkezin parasını ödediği miri askerlerin oluşturduğunu da unutmamak gerekir.

Soru 46: Osmanlı döneminde askerî isyanların genel özellikleri nelerdir?

Osmanlı isyanları ve darbelerinin tarihi Fatih'in ilk hükümdarlığındaki 1446 Buçuktepe İsyanı ile başlar ve imparatorluğun son dönemlerine kadar gelir. Neredeyse Fatih Sultan Mehmed'den sonra isyanla yüzleşmeyen Osmanlı padişahı yok gibidir. 36 Osmanlı padişahından 12 tanesinin darbe ile tahtını kaybetmiş olması bu gerçeği yansıtmak için yeterlidir. Buna başarısız olan darbe girişimleri veya devlet adamlarının katledilmesi ile sona eren isyanlar eklendiğinde karşımıza hiç de iç açıcı olmayan bir manzara çıkar.

Osmanlı Devleti'nde isyanların böylesine etkili olmasının en önemli sebeplerinden biri merkezî bir ordunun bulunmasıdır. Merkezî ordu Osmanlı Devleti'ni rakipleri karşısında savaş meydanlarında güçlü kılmakla beraber başkentte böylesine etkili bir gücün bulunuyor olması güç mücadelelerinde bu etkenden yararlanmak isteyenlerin ilk istediği şeydi. Bu nedenle merkezî ordunun farklı unsurları genellikle bu isyanlarda sonucu belirleyen en önemli etkenlerden biriydiler. Ancak bazen işler tersine de dönebilmekteydi. Merkezî ordunun isyanlarda etkisini vurgulayan en önemli kişilerden biri de Machiavelli'dir. Machiavelli, *Prens* adlı eserinde *"Türk prensleri bunlara dahil etmiyorum çünkü onun çevresinde her zaman 12 bin piyade ve 15 bin de süvari vardır ve krallığın güvenliği ve gücü bunlara bağlıdır, bu nedenle ve halk her açıdan itaatkâr olduğu için prens bu askerlerle iyi geçinmelidir. Soldan iktidarının durumu da benzerdir. Prens tamamen askerlerin ellerinde olduğu için, halkı düşünmeksizin onlarla arasını iyi tutmalıdır"*[22] demektedir. Zamanla harp sistemlerindeki değişmelerin bir sonucu olarak merkezî orduya mensup askerlerin sayısının arttırılması bu grupların başkentteki nüfuzlarını arttıran başka bir önemli etkendi. Koçi Bey, kendi adını taşıyan risalesinde merkezî ordunun haddinden fazla güçlenmesini, *"Geçmişteki büyük padişahlar, altı-bölük halkını, yeniçeri ocağı ile yeniçeri taifesini, altı-bölük halkı ile ve bu iki taifeyi zeamet ve timar askeri ile zaptederlerdi. Şimdi timar erbabı tamamen yok oldu. askerlik yeniçeri ve sipahilere kalıp, her biri birer dev oldu"*[23] şeklinde kendince izah etmeye çalışmıştır.

22 Machiavelli, *Prens,* çev. Semra Kunt, İstanbul 2001, s. 85.

23 *Koçi Bey Risalesi,* sad. Zuhuri Danışman, Ankara 1985, s. 73.

Kapıkulu kuvvetleri birçok gruptan oluşmasına rağmen asıl olarak yeniçeri ve sipahilerdi. Merkezde etkili olan bu iki askerî grubun birbirleri ile olan ilişkileri devletin tarihi seyrini, hem de tepedeki hizipler arasındaki güç mücadelesini yansıtır. Yeniçerilerin sınırsız güçlenip, bir dönem sonra devletin elini kolunu bağlaması devlet adamlarının yeniçeri-sipahi ilişkilerini yanlış idare etmesinden dolayıdır. Osmanlı devlet adamlarının yanlış politikaları sonucu ordu içerisindeki denge bozulmuş ve yeniçeriler devletin başına dert olmuşlardır.

İsyanlar için en hayati hususlardan biri meşruiyetlerini sağlamaktı. Meşruiyet kaynaklarının başında da din yani şer'î hukuk gelmekteydi. İsyan bayrağını kaldıranlar dinî meşruiyetlerini sağlamak için ya yetkili kişilerden fetva almalıydılar, ya da din adamlarından bir kısmını kendi taraflarına çekmeliydiler. İsyan edenler kadar, isyanı bastıracaklar için de dinî meşruiyet sağlanmalıydı. İsyanı bastıracaklar için baştaki padişahın izninin, yani fermanın alınmış olması da bir meşruiyet kaynağıydı. İsyanı bastıracak olan askerler fermansız ve fetvasız asiler üzerine yürümek istemezlerdi. Çünkü fermansız veya fetvasız bir isyanı bastırdıklarında, sonraki suçlamalardan kendilerini aklamaları pek kolay olmuyordu. Özellikle II. Osman ve Sultan İbrahim'in katledilmelerinden sonra, buna izin verenlerin meşruiyetleri sorgulandığında, yeniçeriler ve sipahiler "bu kan davasından" kendilerini temize çıkarmak için olaylarda bir rollerinin olmadığını savunmak zorunda kaldılar. Ayrıca bu iki padişahı katledenlerin bunu fetvaya veya fermana göre mi yaptıkları uzun süre tartışıldı. Bu da hem asiler hem de isyanı bastıracaklar için, sonra yaşanması muhtemel tepkileri gidermek için, ferman veya fetvaların ne denli önemli olduğunun bir göstergesidir.

Alınan fetvalarda, mümkünse birden çok ulemanın imzasının bulunması da özellikle aranan bir husustu. Böylece hem ulema sorumluluğu paylaşmış oluyor, hem de birden fazla kişinin imzası alınan fetvanın meşruiyetini arttırıyordu.

Dinî meşruiyetin önemli kaynaklarından biri de Peygamber soyundan gelen seyyid ve şeriflerin, özellikle bunların başı olan nakibüleşrafın asilerin veya isyanı bastıranların yanında yer almalarıydı. Her iki taraf da bu grubun saflarında yer almalarına dikkat etmekteydi.

Sancak-ı şerif de önemli bir dinî semboldü. Saray, genelde isyanlarda Sancak-ı şerifi dışarı çıkararak halkı ve askerleri sancak altına davet ediyordu. Bu, verilecek mücadelenin dinen meşru olduğunun, gaza hükmünde bulunduğunun bir işaretiydi. Dışarı çıkarılan Sancak-ı şerifin altına halkın ve askerlerin toplanması halinde isyanı bastırmak çok daha kolay oluyordu. Ayrıca halkın ve askerin toplanması, isyanı bastıracaklar için de bir meşruiyet göstergesiydi. İsyan edenler de, Topkapı Sarayı'ndaki Sancak-ı şerifi değil de daha çok Eyüp Sultan Türbesi'ndeki Sancak-ı şerifi açarak onlar da halkı bu sancak altına davet etmekte ve böylece meşruiyetlerini test etmekteydiler.

İsyanların meşruiyetlerini sağlamak için asilerin sloganlarına da dikkat etmeleri gerekliydi. İsyanları başarıya götüren birinci slogan hiç kuşkusuz, “şer’le davamız vardır” sloganıdır.

İsyan ve darbelerde şehir esnafı da hayati öneme haizdi. İsyan bayrağı kalkar kalkmaz yapılan ilk işlerden biri esnafa, genelde silah zoruyla da olsa, dükkânlarını kapattırmaktı. Esnaf kepenkleri kapattığında şehirde hayat durma noktasına geliyor ve bir karmaşa yaşanıyordu. Esnafın asilere destek vermeleri halinde isyan daha da büyüyordu. Çünkü hem asiler gerekli ihtiyaçlarını temin etme imkânı buluyor hem de devletin zafiyeti ortaya çıktığından asilere halk desteği artıyordu. Devlet adamları da, isyanlarda esnafın hangi tarafı desteklediğinin sonucu belirleyen en önemli etkenlerden biri olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Bunun için onlar da esnafı kazanmak için çalışıyorlardı. Ayrıca isyanlardan bastırıldıktan sonra şayet esnaf asilere destek verdiyse padişah fermanıyla uyarılıyor ve bundan sonra da asilere desteklerlerse kendilerinin de asi sayılacakları bildiriliyordu. Şayet isyan, esnafın desteğiyle bastırılırsa bu defa da yine padişah fermanıyla onlara destekleri için teşekkür ediliyordu.

Bir defa halk desteği kazanıldıktan sonra asiler bunu kaybetmemek için özel bir gayret sarf ediyorlardı. Asayişi bozanlar sert bir şekilde cezalandırılıyor ve gece devriyeleri ile yağmaların önü alınıyordu. Hatta 1703 Edirne ve 1730 Patrona isyanlarında olduğu üzere, isyan zamanlarındaki asayiş normal günlerde dahi sağlanamıyordu.

Darbeler için en önemli hususlardan biri de, isyan edecekler veya darbe yapacaklar için ya yeniçerilerin ya da sipahilerin kazanılmış olmasıydı. Şayet bu iki askerî gruptan biri isyanı desteklemiyorsa isyanların başarıya ulaşması pek mümkün değildi. Bunun için hem devlet adamları hem de isyan edenler bu iki grubun desteklerini kazanmak zorundaydı. Yeniçeri ve sipahilerin bu denli önem arz etmelerinin sebebi ise İstanbul’daki en kalabalık, silahlı ve daimi birlikler olmalarından kaynaklanmaktaydı. Osmanlı tarihindeki en tehlikeleri ve en etkili isyanlar bu iki askerî grubun birlikte çıkardıkları isyanlardı. Yeniçeri ve sipahi askerleri birlikte isyan çıkardıklarında isyanı bastıracak silahlı başka bir askerî birlik yoktu.

İsyanlar ve darbelerde önemli noktalardan biri de hem isyan edenlerin hem de isyanı bastıracak olanların hızla karar vermeleri gerektiğiydi. Özellikle isyan çıktıktan sonra devlet adamlarının isyanı bastırmada geç

kalmaları genelde isyanları başarıya ulaştırıyordu. Uzun tartışmalar ve nasıl hareket edileceğine hemen karar verip asiler üzerine gidilmediğinde, bu bir zafiyet olarak algılanmaktaydı. Harekete geçilmeyen her dakika baştakilerin aleyhine, asilerin ise lehineydi. Karar vermekte geciken sultanların da sonu genelde tahttan indirilmek oluyordu. Örneğin II. Osman, Sultan İbrahim, II. Mustafa, III. Ahmed ve III. Selim, asiler üzerine hemen gidilmesine izin vermedikleri için tahtı kaybetmişlerdi. Buna karşılık Kanunî ve I. Mahmud örneklerinde olduğu gibi isyan büyümeden ve toplumsal bir katılım olmadan bastırmayı bilen hükümdarlar tahtlarını korumayabilmişlerdir.

İsyanla tahta çıkan padişahlar, iktidarlarının ilk dönemlerinde kendisini başa getirenler karşısında hareketsiz ve etkisiz kalmaktaydı. Fakat iktidar ortak kabul etmediğinden yeni sultan ilk fırsatta kendisini tahta çıkaranların tahakkümünden kurtulmak için kolları sıvamaktaydı. İlk önce yeni atamalar yaparak kendi taraftarlarını arttırmakta, daha sonra da ya sipahileri ya da yeniçerileri kazanarak darbecileri ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başlamaktaydı. Yeni sultan, tahtını borçlu olduklarını ortadan kaldırırken genelde şedit hareket etmekteydi. Darbecilerin ortadan kaldırılmasında halk da genelde yeni sultanın saflarında yer almaktaydı. Bunun sebebi eski iktidarı deviren darbecilerin iktidara hâkim olduktan sonra bazı yolsuzluklara karışmaları onların meşruiyetlerini halk nazarında zedelemekte, yaşanan asayişsizlikler de işin tuzu biberi olmaktaydı. Yeni sultanın ise imajını zedeleyecek bir gelişme yaşanmadığından halk asilerin ve darbecilerin yanında yer almaktansa sultanın ekibinin yanında yer almayı tercih etmekteydi.

Başarılı olan isyanlardan sonra asiler ve darbeciler kendi hayatlarını garantiye almaya da özen göstermekteydiler. Bunun en bilinen yolu da önde gelen ulemanın imzalarının bulunduğu hüccetler hazırlatmaktı. Hüccetlerde canlarına ve mallarına dokunulmayacağına dair söz verilmekte ve eski suçlarının af edildiği belirtilmekteydi. Hüccetlerin meşruiyetini sağlamak için başta sadrazam olmak üzere diğer üst düzey devlet adamlarının da hüccetlerde imzalarının olmasına dikkat edilmekteydi. Hüccetler hazırlandıktan sonra bunun baştaki padişah tarafından da onaylanması istenmekteydi. Hüccetler sadece asilerin hayatlarını korumak üzere hazırlanmazlardı. Bu belgelerde asilerin artık devlet işlerine karışmayacaklarına, asayişsizliklerin önünü almak için ellerinden gelenleri

yapacaklarına dair de sözler alınırdı. Bu taahhütlerin devlet adamları nazarında meşru olması için de asi liderlerinin hüccetlerde imzalarının bulunmasına dikkat edilirdi. Hüccet geleneği, tespit edebildiğimiz kadarıyla, ilk defa II. Bayezid döneminde başladı ve sonraki isyanların çoğunda da hüccet alınmaya dikkat edildi.

İsyanlar genel olarak incelendiğinde uzun süreli iktidarların rahatsızlıklara yol açtıkları görülmektedir. Uzun süre bir makamda bulunma Osmanlı sitemi gereği, kadrolaşmayı beraberinde getirmekteydi. Başa gelenler daha rahat iş görebilmek için kendi "kapı halkını" kadrolara yerleştirmekte ve diğerlerinin yükselmesine pek fazla müsaade edilmemekteydi. Rakipler de, iktidarın verdiği güçle, başkentten uzaklaştırıldıklarında tam manası ile tekelci bir yönetim başlamaktaydı. İktidardaki bu tekelleşme, zamanla muhaliflerini de doğurmakta ve bu muhalifler genelde isyanın arkasındaki gerçek güçler olmaktaydılar.

OSMANLILAR'IN AVRUPA'YA ÜSTÜNLÜK SEBEPLERİ

Osmanlı İmparatorluğu, Roma ve İngiliz imparatorlukları ile birlikte dünyanın gördüğü üç büyük imparatorluktan biridir. Osmanlılar'ın, tesirleri günümüze kadar süren imparatorluğu kurmaları ve devam ettirmelerinin sebepleri incelendiğinde ortaya iki ana sebep çıkar.

Bunlardan birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak padişah otoritesine dayanan bir devlet olması, hükümdarın iktidarını ülkedeki beylerin sınırlaya-mamasıdır. Avrupa'da asırlarca hükümdar otoritesini sağlamak için mücadele verildi. Kralların ve imparatorların ünvanları çoğu zaman kâğıt üzerindeydi. XVII. yüzyılın ortalarında Fransa'da Güneş Kral diye anılan XIV. Louis, 72 yıl süren saltanatı sırasında, devlet üzerinde mutlak otoritesini kurdu. XIV. Louis'nin sözü olmayan ama onun hükümdarlık şekline yakıştığı için Fransa Kralı'na atfedilen "Devlet benim" sözü bile bu durumu gösterir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasından sonra hükümdarlar tek otorite hâline gelmişlerdi. Avrupa'dan 200 yıl önce. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya karşı üstünlüklerinin ana sebeplerinden birisidir. Padişahların mutlak otoritelerini kurarken dayandıkları iki mekanizma vardı: Kardeş katli ve Kapıkulu sistemi. Kardeş katlinin uygulanmasıyla, hükümdarın tahttaki durumunu gölgeleyecek hanedan mensubu kalmıyordu. Böylece gerek imparatorluk içinden, gerekse dışından Osmanlı İmparatorluğu'na karşı faaliyet gösterecekler, kendilerine yardımcı olacak en uygun maşalardan mahrum

kalıyorlardı. Kapıkulu sisteminin, I. Murad'ın hükümdarlığı gibi çok erken bir tarihte ihdası ve Fatih döneminden itibaren de etkili bir konuma gelmesi, Osmanlı padişahlarının imparatorluktaki beylerin nüfuzlarını kırarak, devlet yönetiminde mutlak bir otorite hâline gelmelerini sağladı.

Hükümdarların tahttaki yerlerinin sağlam olmaması yüzünden Türk tarihi boyunca birçok devlet yıkılmış ve sürekli taht kavgaları olmuştur. Bu iki uygulama Osmanlılar'ı, diğer Türk devletlerinden de ayırır.

Avrupalı aydınlar, bütün Hristiyanlar gibi koyu bir Türk düşmanıydılar. Birçok Avrupalı aydın Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl yıkmak gerektiğine dair eserler kaleme almıştı. Ancak bunun yanısıra aydınların eserlerinde, Osmanlı idare tarzı örnek olarak da gösterilir. XVI. yüzyılda Avrupa'da mutlakiyetçiliğin teorisyenlerinden Jean Bodin ve benzeri düşünürler Osmanlı İmparatorluğu'nun ideal bir siyasî sistemin örneği olduğunu söylüyorlardı.

Avrupa'ya karşı ikinci üstünlük sebebi de Osmanlılar'ın çok erken tarihte düzenli ordu tesis etmeleridir. Gerek Osmanlılar'dan önceki Türk devletlerinin, gerekse Safeviler ve Akkoyunlular gibi Osmanlı ile çağdaş Türk devletlerinin orduları aşiret kuvvetlerinden meydana gelirdi. Avrupa'da da ordular, ya paralı birliklerden, ya da prenslerin, kontların, düklerin gönderdiği askerlerden oluşurdu. XVII. yüzyılda, 1618-1648 yılları arasındaki Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-1648) bile Avrupa ordularının çoğu paralı askerlerden meydana geliyordu. Paralı askerler savaşların en kritik anlarında hemen kaçarlardı. Sık sık, özellikle de paralarını alamadıkları zamanlar isyan ederlerdi. Bunların üzerlerinde disiplin kurmak da oldukça zordu. Nitekim Makyavelli, paralı askerleri *"Dostlar arasında yürekli, düşman karşısında korkak"* kişiler olarak değerlendirir. Köylülerden kurulan birlikler de problemli oluyordu.

Halbuki Osmanlılar, Orhan Gazi zamanında Türk köylülerinden yaya ve müsellem adıyla ilk düzenli askerî birlikleri kurdular. Bu birlikler, ihtiyaca cevap vermeyince bazı Avrupalı yazarların, "şeytan icadı" diye adlandırdıkları Kapıkulu Ocakları kuruldu. Bunlar tam profesyonel askerlerdi. Ayrıca timar sistemi ile yeniçeriler kadar profesyonel olmasa da, yine meslekleri sadece askerlik olan sipahi teşkilatı tesis edilmişti. Nitekim XVI. yüzyılda Avrupalı elçi ve seyyahlar, Osmanlı ordusunu öve öve bitiremezler ve kendi ordularının bunlarla baş edemeyeceğini söylerler.

Rusya'nın IV. İvan zamanındaki askerî teşkilatlanmasında Osmanlı teşkilatından etkilendiği görülür. Avrupalılar, düzenli orduları ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurabildiler. Aynı asrın sonlarında geçilen mecburi askerlik sistemiyle de üstünlüğü ele geçirdiler.

Avrupa'da orduların durumuna ilk esaslı tenkit Makyavelli'den gelmişti. Makyavelli, Roma askerî sistemi ve klâsiklerini inceledikten sonra, en ideal yolun Roma lejyon sistemini tekrar kurmak olacağı kanaatine varmıştı. Babadan oğula geçen subaylık sisteminin kaldırılıp yerine, yine aristokratların oluşturduğu ancak liyakate dayalı askerî bir sistem kurulmasını teklif etti. Makyavelli, mecburi askerliğe dayanan bir ordu sisteminin kurulmasını istiyordu.

Makyavelli'den sonra Fransa Kralı XIV. Louis döneminde Sebastien de Vauban, bilimsel gelişmelerde ortaya çıkan sonuçları orduda kullandı. Kullanılan yeni silahlar ve bu silahlarla birlikte gelişen yeni savaş organizasyonları muharebelerin şeklini değiştirdi. Özellikle Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-648) Avrupa orduları büyük gelişme gösterdiler.

"Sarışın Dev", yani İsveç Kralı Gustav II. Adolf, çağının askerî stratejisini alt üst etti. Topların piyade ve süvarileri destekleyecek şekilde doğrudan kullanılması, tüfek kullananlar ile süvarilerin birlikte hareketleri gibi taktikler de ilk kez Gustav II. Adolf tarafından Otuz Yıl Savaşları'nda uygulanmıştı. Büyük bir stratejist olan kral, süvari hücumunu da yeniden canlandırmıştı. Süvariler kılıçtan ziyade tabanca ile saldırmaya başla mışlardı. Ayrıca daha önce 7 kilo olduğu için kullanışsız olan tüfeklerin hafifletilerek, kullanımının kolaylaştırılması, fişenkin icadı ve topların hafif ve kullanılışlı hâle getirilmesi de Gustav II. Adolf'un marifetleriydi. Avrupa'da XVII. yüzyıl ortalarından itibaren eski Roma lejyonlarında olduğu gibi sıkı disiplin, emir-komuta zinciri ve askerlerin devamlı eğitim gördüğü bir sistem kuruldu.

Osmanlılar'ın Avrupa'ya karşı üstünlüğünün üçüncü ana sebebi de, teşkilatlanma becerileri ve vergi toplanmasını iyi organize etmeleridir. Zannedildiği gibi Osmanlı Hazinesi'nin gelirleri savaşlarda elde edilen ganimetlerden değil, imparatorlukta toplanan vergiden sağlanıyordu. En fazla dikkat edilen hususlardan birisi vergi kayıtlarının düzenli tutulması ve vergilerin tahsilinin sağlanmasıydı. Özellikle savaşların finansmanında verginin yeri büyüktü. Avrupalı devletler savaşın vergi ile finansmanda pek

başarılı değillerdi. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Hollanda, vergileri savaş finansmanının başlıca kaynağı haline getirdi. Daha sonra bu sistem, Avrupa'daki diğer büyük devletlerde de uygulanmaya başlandı.

Osmanlılar'la, Avrupalılar arasındaki bu farklar yüzünden XVII. yüzyıl sonlarına kadar üstünlük Türklerdeydi. Türk ilerleyişinin bir türlü durdurulamaması ve savaşlarda ardı ardına başarısız olunması Avrupa'da "Türklerin yenilmez" olduğu anlayışını doğurdu.

Altı asır süren Osmanlı İmparatorluğu, son dünya düzeniydi ve yenisi de kurulamadı.

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE SÖMÜRGECİLİK

Dünyanın en problemli coğrafyasında 6 asır sürecek bir devlet kuran Osmanlılar fethettikleri yerleri birer vatan parçası olarak görmüşlerdi. Bu yüzden de Osmanlı İmparatorluğu her karış toprağını binlerce şehidin kanı ile yıkamadan terketmedi. Yemen'de, Trablusgarp'ta, Sırbistan'da toprakları kaybetmesi kesinleşmişken bile son kurşununa kadar savaştı. Çünkü o topraklar birer vatan parçası idi. Aslında bu davranış reel politik açısından hatalıydı. Çünkü oralarının kaybedilmesi bir tarafa, kalan toprakları savunmak için gerekli olacak mevcut gücünü de harcamıştı. Hâlbuki İngilizler işgal ettikleri yerleri vatan olarak görmedikleri için, gider geliri aştığında bütün sömürgelerinden çekilmişlerdi. 1917 İhtilali sırasında Lenin de komünizmi oturtuncaya kadar Rus Çarlığı'nın bir kısım topraklarını bırakmıştı. Sloganı ise şuydu: "Zaman kazanmak için toprak satıyoruz".

Lenin, ihtilalin başarıya ulaşmasının ardından geçici olarak bağımsızlığı kazanmış toprakları tekrar işgal etti. 1980'li yılların sonlarında Rusya, uzun süre sömürdüğü ülkelerden gelen gelir azalıp, oralara yapılan harcamalar artınca hakimiyeti altındaki ülkeleri serbest bıraktı. Gerek İngiltere, gerekse Rusya sömürdükleri ülkeleri elde edecekleri bir şey kalmayınca bırakmakta tereddüt etmemişlerdi. Ancak Osmanlı bunu yapmamıştı. Çünkü kaybettiği bütün ülkeler Osmanlı İmparatorluğu'nun gözünde birer vatan parçasıydı.

Osmanlı fetihleri sadece kılıçla olmamıştı. Halil İnalcık, Osmanlı fetihlerinin kılıçtan ziyade istimalet (gönül çekme) ismi verilen uzlaştırıcı bir politika ile gerçekleştirildiğini belirtir. İstimalet, Müslüman olmayan

ahalinin çeşitli vaatlerle kazanılması sayesinde Osmanlı hakimiyet sahasının genişletilmesidir. Osmanlı idaresi yaptığı propagandayla İslâm'ın ananevi müsamaha politikası çerçevesinde gayrimüslimlere can ve mal güvenliği ile dinlerinde serbestlik tanıyor ve eski feodal bağlılıklarından kurtarıyordu. Örneğin, Duşanov Za-konik kanunlarına göre, köylünün haftada iki gün angarya suretiyle prensin toprağında çalışması gerekiyorken, Osmanlı yönetiminde yılda sadece üç gün timar sahibi olan sipahinin toprağında çalışma zorunluluğu vardı[24]. Osmanlı idaresini kabul eden gayrimüslimler askerlik hizmeti yerine "cizye" vergisini ödedikleri takdirde hayatları, malları ve dinleri devletin teminatı altına alınırdı. Osmanlılar'ın, Balkanlar'da kılıç ve ateşle yerleştikleri iddiası artık bilimsel yayınlarda yer almamaktadır.

24 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Klâsik Çağ (1300-1600),* çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 19.

Osmanlılar gayrimüslim halkın yanısıra, Ortodoks kilisesini ve manastırlarını da himaye ederek, vergilerden muaf tuttular ve dinî vakıflarına dokunmadılar. Osmanlılar feodal yerli askerî sınıfın imtiyazlarını ve feodal haklarını kaldırmakla beraber, onları kendi askerî sistemleri içine almışlardı. Böylece köylüyü, kiliseyi, şehirli halkı ve askerleri kendi saflarına çektiler. Bu yüzden Osmanlı idaresine direnen mahalli hanedanlar ortadan kaldırıldıktan sonra fethedilen yerlerde hakimiyet kolay kurulmuştur.

Yapılan araştırmalar, Osmanlılar'ın bu idare tarzlarını açıkça ortaya koymaktadır. Bruce W. McGowan, Osmanlı idaresinde Sırbistan üzerine yaptığı araştırmalarda, Sırbistan'da nüfus başına (per capita) düşen gıda mahsulünün, Avrupalı devletlerin sömürgelerindeki köylülerin elinde kalan gıda mahsulünden çok daha fazla olduğunu ortaya çıkarmıştır[25]. Balkanlar'ın tek bir devlet çatısı altında uzun süre savaşsız bir ortama kavuşması, buralarda ticareti canlandırıp, şehirleri geliştirmiştir. Michael Palariet, XIX. yüzyıl Balkan ekonomileri üzerine yaptığı araştırmada Sırbistan'ın bağımsız olmadan önceki dönemde, müstakil devlet olduğu döneme göre daha hızlı büyüdüğü ve kalkındığı sonucuna varır[26].

25 Bruce W. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube, 1568-1579", *Archivum Ottomanicum,* I (1969), s. 139-196.

[26] Michael Palariet, *Balkan Ekonomileri: 1800-1914 Kalkınmasız Evrim,* çev. Ayşe Edirne, İstanbul 2000.

1558-1560 yılları arasında Osmanlı hakimiyetindeki Macaristan üzerine bir araştırma yapan Macar tarihçi Kaldy Nagy, bu yıllara ait bütçeleri incelediğinde ilginç sonuçlarla karşılaşmıştır. 1558-1560 yılları arasında Macaristan'dan 6 milyon akçe vergi toplayan Osmanlılar aynı dönemde bu ülkeye 23 milyon akçe harcamışlardı. Sömürmek maksadıyla Macaristan'da olsalardı, herhalde Macaristan'a 17 milyon akçe fazladan harcama yapmazlardı[27].

[27] Kaldy Nagy, "The Cash Book of the Ottoman Treasmy in Buda in the Years 1558- 1560", *Acta Orientalia Hungarica,* XV, s. 173-182; "Türk-Macar Tarihî Münasebetleri Hakkında Türkolog ve Üniversite Doçenti Nagy Gyula Kaldy'nin "Nepszabatsag" Gazetesinin 15 Kasım 1970 Nüshasında Çıkan Beyanatı", tanıtan: Hamit Zübeyr Koşay, *Belleten,* sayı: 136 (Ankara 1970), s. 696-697.

Marksist dönemde, Osmanlı hakimiyetindeki Bulgaristan üzerine araştırma yapan Bulgar tarihçilerin eserlerinde "Osmanlı Bulgaristan'ı sömürdü" ifadeleri sıkça kullanılmıştır. Ancak Bulgar tarihçiler eserlerinde kendileriyle tenakuza düşerler. Bulgar şehirlerinin tarihi anlatılırken de Osmanlı döneminde nasıl gelişim sağlandığını övgü ifadesi kullanmadan itiraf ederler[28]. Sömürüldüğü iddia edilen ülkede şehir hayatı, ticaret, imalat sektörleri gelişmiştir. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu'nun fethettiği her yeri birer vatan parçası olarak görüp, sömürme niyeti olmadığına dair sayısız örnekten birkaç tanesidir. Zaten Rumeli'deki Rusçuk, Selanik, Belgrad vs gibi şehirlerle ilgili tarihi kayıtlara bakıldığında buralarda bugün çoğu var olmayan onlarca cami, han, hamam, tekke ve medreseye rastlanılması da, o toprakların vatan olarak görüldüğünün açık bir delilidir.

[28] M. Tayyib Gökbilgin, "İki Bulgar Tarihçisinin İddiaları ile İlgili Mülâhazalar", *Tarih Dergisi,* sayı: 14 (İstanbul 1964), s. 15-40.

Dikkat edilirse bu örnekler Hristiyan ülkelerden verilmiştir, Irak veya Suudi Arabistan gibi Müslüman ülkelerle ilgili de değildir. Hristiyan ülkelerinde bu uygulamayı yapan Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslümanlar'ın bulunduğu yerlerde sömürgeci bir siyaset izlemeyeceği de aşikârdır. Arap ülkelerinde bulunan halka, özellikle de bedevilere Osmanlı hükümeti sık sık para yardımında bulunurdu. Mekke ve Medine gibi yerler ise hem devletten yardım alıyorlardı, hem de vergiden de muaftılar. Bu

yüzden ABD'li Bremer'in Irak'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun bir sömürgesi olduğu yolundaki sözleri tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır.

Osmanlılar, fethettikleri bütün bölgelerin dinî ve millî kimliklerini korumalarını sağladılar. Gerek Balkanlar'da, gerekse Ortadoğu'da olsun Osmanlılar çekildikten sonra buralardaki halkın dillerinde ve dinlerinde büyük bir değişim olmadı. Bazı ülkeler, Osmanlı fetihlerinden önceki durumlarından daha ileri bir durumda geldiler. Örneğin Osmanlı fethi sırasında Katolik olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Sırbistan'da Ortodoksluk devam ettiği gibi, ayrıca Sırp millî kilisesi de kuruldu. Böylece Rum Patrikhanesi'nin nüfuzundan çıkan Sırplar, Helen kültürünün tesirinden kurtulup, millî kimliklerini yaşatabildiler Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nun asırlarca kaldığı yerlerde 50-100 sene kalan İngilizler ve Fransızlar kendi dilleriyle birlikte dinlerini de dayatmışlardı. Bu iki ülkenin sömürgelerinin çoğunda resmî dil hâlâ İngilizce veya Fransızca'dır. Bu ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan sonraki bitmek bilmeyen karışıklıkları da gözler önündedir.

MODERN DÜNYANIN OLUŞMASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN ROLÜ

Osmanlı İmparatorluğu denilince herşeyiyle tarih olmuş, gitmiş; ondan günümüze bir şey kalmamış gibi düşünülür. Ancak 600 yıldan fazla bir süre dünyanın en önemli coğrafyasında hakimiyet kuran ve üç büyük imparatorluktan birisi olan Osmanlı İmparatorluğu bugünkü dünyanın oluşmasındaki en önemli aktörler arasındadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü dünyanın Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu gibi en problemli üç bölgesinin de içinde olduğu çok geniş topraklar üzerinde 600 yıl süren hakimiyetinin günümüze tesiri çok büyüktür. Osmanlılar'ın izlediği siyasî ve dinî politikalar günümüz modern dünyasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Osmanlılar'ın Rumeli Fetihleri Ortodoksluğu Yaşattı

Osmanlılar, XIV. yüzyılın ortalarında Rumeli fetihlerine başladığında, Balkanlar birçok devletçikler ve feodal senyörlükler hâlinde parçalanmış durumdaydı. Duşan'ın kurduğu Sırp İmparatorluğu'nun zayıflamasından sonra kuzeyde Macaristan, batıda ve güneyde ise Venedik siyasî parçalanmadan istifade ederek Balkanlar'da yayılma politikası güdüyorlardı. Bu iki devletin siyasî ve askerî hakimiyeti beraberinde Katolikliği de getiriyordu. Her ne kadar Balkanlar'ın Ortodoks halkı bu iki devletin hakimiyetini benimsemiyorsa da direnecek siyasî ve askerî güçleri yoktu. Katolik olmaya mahkûm gibiydiler.

Osmanlılar'ın, Venedik ve Macaristan'ın Balkanlara yayılmasını engelleyip kendi hakimiyetlerini kurmaları, Balkanlar'da Ortodoks mezhebinin yaşamasını sağladı. Ayrıca Osmanlılar'ın millî kiliseleri desteklemesi Ortodokslar üzerindeki Helen hakimiyetinin sona ermesine sebep oldu. Örneğin Sırp Millî Kilisesi, XVI. yüzyılda Sokollu Mehmed Paşa'nın desteği ile kurulmuştu.

Balkanlar parçalanmışlıktan kurtulup büyük bir imparatorluğun parçası hâline gelince ekonomik açıdan da gelişme gösterdi. Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'da birçok şehir, huzur ortamına kavuşmaları sebebiyle büyüyüp, gelişti.

Avrupa Milli Monarşileri Yok Olmaktan Kurtuldu

Osmanlı İmparatorluğu'nun Modern Avrupa'nın şekillenmesinde önemli tesiri vardır. Kanunî zamanında doğu sınırlarının fazla tehdit almaması ve Avrupa'da gelişen şartlar sebebiyle asıl hedef batı olmuştu. Bu dönemde Habsburg İmparatorluğu akrabalık bağlarıyla Avrupa'nın önemli bir kısmında hakimiyet kurmuştu. İtalya, İspanya, Avusturya, Almanya, Macaristan gibi ülkeler dolaylı veya direkt olarak Habsburg İmparatorluğu'na bağlıydılar. Habsburglar'ın önünde direnen tek güç Fransa ve İngiltere idi. Osmanlılar'ın Avrupa'daki bu mücadeleye karışmaları siyasî dengenin yeniden kurulmasını sağladı. Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi millî monarşiler, Osmanlılar'ın, Habsburglar'a karşı mücadeleye girmesiyle hayat hakkı bulabildi. Nitekim 1532'de Fransa Kralı Fransuva, Venedik elçisine "Şarlken'e karşı Osmanlılar sayesinde güvence altında olduğunu" söylüyordu.

Osmanlılar, Fransa'yı asker göndererek, para vererek veya ticarî ilişkilerle Habsburglar'a karşı kuvvetlendirdiler. Kanunî 1533'te Fransa Kralı'na, Şarlken'e karşı İngiltere ve Alman prensleri ile bir ittifak yapması için 100 bin altın göndermişti. 1569'da Fransa'ya verilen ticarî imtiyazlardan sonra 1580'de İngiltere ve 1612'de de Hollanda, Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilen kapitülasyonlar ile desteklendi. Venedik'in Doğu Akdeniz'deki ticarî hakimiyeti Osmanlılar'ın verdiği destek ile Fransa ve İngiltere'ye geçti. İngiliz ve Hollandalılar, Osmanlı gemilerini kullanarak, Karadeniz ticaretinde de Venedik'in yerini aldılar. Osmanlı topraklarında ve nüfuz bölgelerindeki ticaret bu ülkelerin ekonomik açıdan kuvvetlenip,

büyümesine sebep oldu. İngiliz ve Fransızlar'ın gerek imparatorluk topraklarından aldığı hammaddeler, gerekse ülkelerinde imal ederek Osmanlı ülkesinde sattıkları ürünler Kapitalizm'in gelişmesinde önemli rol oynadı. Halil İnalcık, Osmanlılar'ın farkında olmadan, modern kapitalizmin yükselmesini sağlayan Avrupa ekonomik sisteminin bir parçası olduklarını belirtir.

İngiltere Osmanlı'dan Yardım İstedi

Osmanlı Padişahı III. Murad devrinde Avrupa'nın en uzak ülkelerinden İngiltere ile ilişki kurulmuştu. İngiltere, Habsburglar'ın İspanya kanadı tarafından işgal edilmek üzereydi. İngilizler, Fransa örneğinden hareket ederek Habsburglar'a karşı direnebilmek için tek şanslarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım almak olduğunu anlamışlardı. III. Murad devrinde Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkiye geçerek, İspanyol donanmasının İngiltere'yi işgalini engellemek için yardım istediler. Bunda da başarılı oldular. İnglitere Türk donanmasının yardımıyla İspanyol işgalinden kurtuldu.

Birkaç yıl önce İngiltere'nin saygın gazetelerinden "The Guardian" birinci sayfadan "İspanyol donanmasının mağlup edilmesi için Sir Francis Drake'e değil Türkler'e teşekkür etmeliyiz" başlığıyla verdiği haber, dört asır önce yapılan bir yardımın İngilizler'e neler kazandığının yeni anlaşıldığını gösteriyordu. Kraliçe Elizabeth'in askerî danışmanı Sir Fracis Walsingham, Temmuz 1588'deki İspanyol işgal teşebbüsünden önce İstanbul'daki İngiltere elçisine bir mektup göndererek, İspanyol donanmasının dağıtılması için Türk donanmasının harekete geçirilmesini istemişti. İngiliz elçisi Harborne'un faaliyetleri ve Osmanlı siyaseti uyarınca harekete geçen Türk donanmasının Akdeniz'deki manevraları İspanyol donanmasını dağıttı.

Fransa'nın kuzeyinde Calais açıklarında 30 Temmuz 1588'de meydana gelen Gravelines Deniz muharebesi'nde İngiliz donanmasının karşısına İspanyol donanmasının bir kısmı çıkabildi. İngiliz donanmasının komutanı Sir Francis Drake de, İspanyolları rahatlıkla mağlup etti. İngiliz tarihçi Profesörü Jerry Brotton, durumu "Osmanlılar'ın manevraları İspanyol Kralı II. Philip'in donanmasını dağıttı. Artık okullarda İspanyol ordusunun neden İngiltere'yi işgal edip, Protestanlığa son veremediğini buna bir sebep daha

eklememiz gerekecek. Bu da Kraliçe Elizabeth tarafından tesis edilen İngiliz-Osmanlı ittifakıydı" diye değerlendirir.

İngiliz devlet adamlarından Sir Francis Walsingham, Akdes Nimet Kurat tarafından yayınlanan 24 Haziran 1587 tarihli mektubunda İstanbul'daki İngiltere elçisi William Harborne'e gönderdiği mektupta padişahı İspanyollara karşı harekete geçirmek için elinden ne geliyorsa yapmasını ve İngilizler'in iyi insanlar olduğunu anlatmasını istiyordu.

"Gönderdiğiniz 9 Mart 1587 tarihli mektubunuz hem Venedik üzerinden, hem de diğer yoldan Mayıs'ın sonlarında elimize ulaştı. Mektubunuzdan Osmanlı Sultanı ve danışmanlarıyla devam ettirilmesi gereken münasebetlerin, emirlerimiz doğrultusunda ihtimam ve basiretle yerine getirildiğini öğrendik. Hareketinizi kraliçeye arz ettiğimde, ziyadesiyle memnun kaldılar. Padişahın Hocası Saadeddin Efendi vasıtasıyla sultanın kendilerine mektup göndermesinden dolayı kraliçemiz çok sevindi. Efendimiz bu durumu devam ettirebilmek maksadıyla Hoca Saadeddin Efendi ile dostluğun geliştirilerek, devam ettirilmesini istiyorlar. Mektubunuzda temas ettiğiniz meselelerin cevabına gelince, kraliçenin bu konudaki arzularını bildiriyorum.

Osmanlı padişahı III. Murad'ın İspanya Kralı'yla antlaşma yapmaya yazdığınız suretle yanaşmamasından dolayı kraliçenin fevkalade müteşekkir kaldığını sultan hazretlerine söyleyin. Sonra, padişahı bu yolda devama ikna ile yetinmeyip, hali hazırda sultanın bütün kuvvetlerini sevk ettiği İran'dan kaçınarak, hakikatte daha çok endişe edilmesi gereken İspanyol kudretini sarsmak üzere hemen harekete geçmesinin çok lüzumlu olduğuna iknaya gayret etmelisiniz.

İspanyol kudretinin tehdidi, sultana tâbi Garp Ocakları, yani Kuzey Afrika beylerinin göndereceği kadırgalarla engellenebilir. Az bir masrafla yapılabilecek saldırıyla, İspanya Kralı büyük ölçüde rahatsız edilecek ki, bu durumda İngiltere'nin karışmasına bile gerek kalmayacak. Sultana şunu da arz edebilirsiniz ki, eğer Majeste Kraliçe İspanya Kralı'na karşı hem Leicester Dükü komutasında Flander'e sevk edilen kuvvetlerle, hem de gönderilen diğer birliklerle Habsburglar'ı engellemeseydi, İspanyollar, Afrika da öyle yerleri ele geçireceklerdi ki, padişaha büyük zarar vermiş olacaklardı.

Ayrıca şu konuyu da söylemelisiniz: İspanyollar, Avrupa'nın önemli bir kısmını ellerinde tutuyorlar. İngiltere ile savaşa son verir vermez, Avrupa'daki Hristiyanlar sultana karşı birleşecekler. İspanya Kralı çeşitli yollarla kraliçeye barış teklifinde bulundu, ancak şimdiye kadar barış istekleri kabul edilmedi. Eğer Avrupa'nın diğer devletleri de İspanya'nın büyümesine karşı çıkarak, kraliçe ile işbirliği yaparlarsa, İspanyollarla barış yapılmayacak.

Kraliçenin halen, İspanya sahillerine Sir Francis Drake komutasında çok iyi donatılmış ve geçen yıl Güney Amerika'daki Cartegana ve başka yerleri tahrip edip, yakan kuvvetli bir donanmayı gönderdi. Donanmamız İspanya ve Portekiz'in çeşitli limanlarına girerek kralın İngiltere üzerine göndereceği donanmanın bir kısım gemileriyle harp malzemesini imha etti. Böylece denizlerdeki İspanyol hakimiyeti zor duruma düştü. Durumu sultana bildirin.

İngiltere'nin başka devletlerin yardımına ihtiyacı olmamakla beraber, Avrupa'nın diğer hükümdarlarının menfaatleri aynı olmakla, Habsburg kudretini sarsmak için aynı şekilde hareket etmeleri gerektiğinden yardımları kraliçeye cesaret vereceği gibi, İspanya Kralı'nı da korkuya düşürecek.

Sultan hazretlerini tatmin edip, harekete geçirmek işini ile Osmanlı Sarayı'nda ve Türk çevrelerinde size muhalif olanları gözden düşürmek maksadıyla yapılması gereken teşebbüsleri ve lazım gelen şeyleri açıklamak, takip etmek ve genişletmek konularını size bırakıyorum.

Mektubunuzda zikrettiğiniz Kapudan Paşa'nın kraliçe hakkında sarf etmiş olduğu bir takım bayağı sözleri ihtiva eden 14 Haziran 1586 tarihli mektubunuz bana ulaşmadı. Dolayısıyla bu konulara cevap veremeyeceğim. Sizinle barışmaya hiç yanaşmayan Kapudan Paşa'nın kötülüğü; İspanyol ajanı ve Venedik elçisi tarafından elde edilen veziriazamın kötü hareketlerinden dolayı, alınarak Osmanlı ülkesinde yapılan ticaret faaliyetlerini durdurmak istediğiniz anlaşılıyor. Fakat ticaretin gelişmesi için sarayla münasebetlerinizin daha iyi olması için Hoca Saadeddin Efendi'nin şahsında derin ve tesirli bir vasıta bulmuş olmanız nazarı itibara alınarak, gerek Majeste Kraliçe'nin hizmeti ve gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiltere'nin menfaati namına, ticarete devam edilmesini ehemmiyetli olduğunu unutmayın.

Fikrinizin değişmiş olduğunu zannederim ve bu münasebetle ne düşündüğünüzü öğrenmek isterim. Ticaretin durdurulması konusundaki görüşlerinizin kraliçeye arz edilmesinin doğru olmayacağı kanaatindeyim. Sultan hazretlerinin geçmişte bizim tebaamız tarafından gösterilen büyük hizmeti takdir etmiş olduğunu umuyoruz. Geçen yıl Sir Francis Drake, İspanyol kalyonlarını ele geçirdiğinde bütün Müslüman esirleri esaretten kurtarıp, Cezayir'e göndermişti. Bu durumun gerek sultan, gerek Kapudan Paşa ve Türk Sarayı'nda bize iyi gözle bakmayanları bile İngilizler'i tutmasını sağlayacağını ve bundan böyle tebaamızdan hiç birine, eskiden olduğu gibi sert davranılmayacağına, jestimizin vesile teşkil edeceğine inanıyorum.

Majeste Kraliçe'nin cinsiyeti ve memleketimiz adetlerinden ve diğer bazı sebeplerden dolayı padişaha nadiren mektup göndermesinden ötürü, basireti nizle bulabileceğiniz uygun mazeretleri arz etmelisiniz. Hem padişahın tebaası ile serbestçe alışveriş yapmak, hem de sultanın en büyük ve korkunç düşmanı olan İspanya Kralı'nın kuvvetlerinin büyümesine karşı tedbir almak hususunda kraliçenin gayretlerini, sultana söyleyin.

Veziriazam İbrahim Paşa'nın, Don Alvaro de Mendes'e ait ricasını Majeste Kraliçe yerine getirdi. Don Antanio'nun Don Alvaro de Mendes'e gönderdiği paket mektupla birlikte gönderildi. Her türlü dürüst vasıtalara başvurmak suretiyle Kapudan Paşa'nın teveccühünü kazanmak çok iyi olurdu. Eğer kraliçenin şerefine halel getirmeden bunun yapılması imkânsız ise Don Alvoro Kapudan Paşa ile barışmanıza el altından bir şeyler yapabilir. Görünüşe göre Kapudan Paşa nezdinde Mendes'in itibarı büyük.

Tebaamıza karşı Türkler'in teveccühlerinin artması için kraliçenin emri ile Sir Francis Drake'in, halen İspanyol deniz yollarında devam eden seferi sırasında ele geçirdiği Portekizliler'i, ceplerine para bile koyarak serbest bıraktığını, İspanyolları da Berberilere köle olarak sattığını söyleyebilirsiniz.

Majeste Kraliçe, Fransa Kralı ile arasındaki dostluğu nazırı dikkate alarak, Fransız elçisi Lanscome'e karşı usulü içerisinde gereken zahiri nezaketi göstermenizi uygun görüyor. Fakat aynı zamanda İspanya Kralı'na karşı padişah nezdinde yapmakta olduğunuz teşebbüs ve vasıtalar hakkında, Fransız elçisine açılmamızı arzu ediyor.

Sizi Tanrı'ya emanet ederim.

Greenwich’teki saraydan Sir Francis Walsingham”.

İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’na gönderdiği elçiler, İspanyollara karşı yardım alabilmek için her türlü yolu denemişlerdi. İngiliz temsilcisi Harborne, Akdes Nimet Kurat tarafından yayınlanan III. Murad’a sunduğu arzuhalinde diplomatik üslubu bırakmış, neredeyse yalvarıyordu.

“Padişahın yüce katına arzuhal ilam olunur

Saadetlü padişahım hazretleri sağolsun

Devletlü ve saadetli, alemin sığındığı padişah hazretlerinin yüce katlarına kullarının arzı budur ki, İngiltere Kraliçesi ile zat-ı şahaneleri arasında mukaddes bir sulhun vücut bulması hususunda Büyük Tanrı bu kulunuzu başlıca vasıta seçmek lütfunda bulunmuştu. Bendeniz dokuz yıl önce bu görevi sadıkane bir tarzda ve isteyerek ifade ettim ki, hususuyla zat-ı şahanelerine bahşedilen kudret ve kuvvet vasıtasıyla bizim müşterek düşmanımız olan bütün putperestleri imha edeceklerini ummuştum. Zira efendim o zamanlar bütün putperestlerin başı olan İspanya Kralı ile tam bir sulh içerisinde yaşamaktayken, zat-ı şahanelerinin danışmanları, şayet kraliçe o taraftan İspanya Kralı’na karşı harbe başlarsa, Osmanlı padişahının da bu taraftan harekete geçeceğine dair mukaddesat üzerine yemin ederek söz vermiş olduklarından, bendeniz efendim kraliçe nezdinde o kadar rica ve niyazda bulundum ki, efendim İspanya ile eskiden beri devam eden sulha son vererek ona karşı karadan ve denizden kesin bir harbe başladı.

İşte şimdi savaş efendim için iyi bir şekilde üç yıldan beri devam edip gidiyor. İspanyol Kralı gerçi kendisi için müsait olmayan şartlarda defalarca sulh ricasında bulunduysa da, kraliçemiz hiçbir zaman buna yanaşmadı. Çünkü bendeniz zat-ı şahanelerinin evvelki vaatleri gereğince müthiş kuvvetlerinizi geciktirmeden İspanyol’a karşı hazırlamakta olduğunuzu, fırsat düştükçe mektuplarımda bildirerek, barış antlaşması imzalamaktan vazgeçirmeye çalıştım. Fakat şimdi ise efendim bu kadar uzun bir süre sizin harekete geçmenizi bekledikten sonra, nihayet bana karşı olan itimadı sarsıldı. Zira zat-ı şahanelerinin, tarafımdan iddia edilen hususları gerçekleştirmek niyetinde olmadığı tarzında efendime benim aleyhimde söz söyleyecek birçok düşmanım vardır. Bundan dolayı buradan geri çağrılmam

hakkında mektubun gelmesini her an beklemekteyim. Geri dönünce de kafamın kesileceğini tahmin ediyorum. Zat-ı şahanelerine yapmış olduğum bu kadar büyük hizmet ve fedakârlığın mükâfatı karşılığında kellem gidecek.

Büyük Tanrı'nın adıyla masum kulunuza acımanız için yalvarırım. Eğer bu putpereste karşı var kuvvetinizi göndermek niyetinde değilseniz, ona zarar vermek üzere hiç olmazsa 60 veya 80 kadırga gönderiniz. Bu gemileri İspanyol Kralı'nın efendime karşı savaşmak için mutat garnizon kuvvetlerini çekerek boş bırakacağı yerlere, gönderiniz. Buralarda asker bulunmayacağı için, bu bölgeleri tahrip etmek ve devletinize katmak kolay olacaktır. Zat-ı şahanenizin şan ve şerefleri ve memleketinizin büyümesi namına bunu dikkate almanızı istirham ederim.

Zira efendim kraliçe, benim ricam ve zat-ı şahanelerinin vaadi üzerine İspanyol'u nefes alamayacak bir dereceye kadar sıkıştırdı. Şayet bu fırsat kaçırılacak olursa korkarım ki zat-ı şahaneleri, putperestlerin imhası için azimkâr ve bütün cihandaki hükümdarların en büyüğü olarak yaradan Tanrı'nın gazabına uğramayasınız. Efendim kraliçe bir kadın olduğu ve cinsiyeti bakımından savaşa meyilli olmaması lazım geldiği hâlde Tanrı'nın bu konudaki emrini var kuvvetiyle yerine getiriyor. Eğer size çok sadık kalan bir hükümdar dostunuzu en nazik zamanda kendi hâline bıraktığınız takdirde, sizin hareketinize bütün dünya şaşıracak. Çünkü efendim sizin vaadinize ve dostluğunuza güvenerek gerek kendi hayatını, gerek devletini büyük bir tehlikeyle attı.

Kraliçe efendim İspanyol tarafından yapılan barış teklifinin reddi üzerine, kralın papadan ve bütün putperestlerden yardım göreceğinden emindir. Efendimi tamamen imha etmek niyetinde olduğu da biliniyor. Sonra İspanya Kralı, Hristiyan memleketlerinde kendi emellerine engel olacak tek bir kuvvet kalmayınca, muazzam hazırlıklar yaparak zat-ı şahanelerinin devleti üzerine saldıracak ve yeryüzünde tek başına hüküm sürmek isteyecek. Kendisinin bunu yapacağına ve muktedir olduğu hususunda Papa, kralı yalancı övgüleri ile iknadan asla geri durmamakta.

Buna karşılık, zat-ı şahaneleri, efendim ile birlikte hakimane bir tarzda vakit geçirmeksizin bir donanma çıkarırsanız bununla Büyük Tanrı'nın buyruğu şeriatın emri ve meydana gelen fırsatın icabı, yüce Osmanlı neslinin şan ve şerefi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazası yolunda hareket

etmiş olacaksınız. Bu yapıldığı takdirde mağrur İspanyol ile sahte papa ve bütün taraftarları, yalnız zafer ümitlerinden mahrum edilmekle kalmayacaklar, belki de bu tür küstahlıkların cezasını bulacaklar. Tanrı ancak kendine yakın olanları himaye eder. Sizin vasıtanızla Tanrı putperestleri cezalandıracaktır ki, arta kalanlar bizler gibi hakiki Tanrı'ya tapanlar zümresine dahil olacaklar. Hak yolunda mücadele eden bizleri Tanrı zafere ulaştıracak ve birçok nimetlere kavuşturacak.

İngiltere Elçisi

Hollanda da Osmanlı'dan Yardım İstedi

Hollanda'nın bir devlet olarak tarih sahnesine çıkması oldukça geç bir tarihtedir. Hollandalılar, 16. yüzyılın sonlarında Habsburglar'ın Batı kolu olan İspanya Krallığı'na karşı isyan ettiler. İsyanın başını çeken Oranje Prensi William, ilk çarpışmalarda İspanyol ordusunun komutanı Alva Dükü'nün üstünlüğü karşısında kuvvetlerini Flandr topraklarından çekip, Almanya'ya kaçtı. İspanyollar'a karşı mücadele planları yaparken, dışarıdan desteğin gerekli olduğunun farkındaydı. Fransız Protestanları olan Huguenotlar'ın ileri gelenleriyle ve Alman prenslerle temaslarını sıklaştırdı. Ancak temasa geçtiği prensliklerin hiçbirisi o dönemin en büyük iki imparatorluğundan biri olan Habsburglar'ı durdurmaya yeterli değildi. Bu yüzden farklı bir dinden olmasına rağmen daha önce Habsburglar'a karşı Fransa ve İngiltere'ye yardım eden Osmanlı İmparatorluğu'na müracaat etti.

Osmanlılar, William'a hemen yardım edemedi. Osmanlı yönetimi, 1570'te Kıbrıs'ın fethi gerçekleştikten sonra İspanya meselesini ele almayı planlıyordu. Veziriazam Sokollu Mehmed Paşa 1574 yılı başlarında yazdığı mektupta, araya 1570 Kıbrıs'ın fethi ve 1571 İnebahtı felaketi girdiğinden kendilerine yardım edilemediğini söylüyordu. Ancak o sene, yani 1574'te Tunus'a sefer düzenleneceğini ve bu mesele de halledildikten sonra ne zaman hazırlıklar tamam olup İspanya'ya karşı isyan edeceklerse, Osmanlı ordusunun da Cezayirliler ile birlikte karadan ve denizden yardım edeceğini müjdelemişti. Lutheran taifesi ile, yani Almanya'daki Protestanlar'la gizlice haberleşip, onlarla aynı zamanda harekete geçilmesi de ayrıca tembihlenmişti. Fakat 1574'te Hollandalılar'a Osmanlı yardımı

gerçekleşmedi. Buna rağmen İspanya'ya karşı bu ortak harekât projesi uzun süre gündemde kaldı.

İspanya Kralı İkinci Felibe, Osmanlılar'a karşı kazanılan 1571 İnebahtı Deniz Muharebesi'nden sonra, Flandr'a olan saldırılarını sıklaştırdı. Flandr'daki asi şehirler birer birer düşüyordu. Hollandalı isyancılar, 1574'te Leiden'de İspanyol askerlerini durdurdular. 1579'da da "Utrecht Birliği" adıyla yedi vilayetten oluşan Protestan Hollanda Cumhuriyeti'ni kurdular. Güney, yani bugünkü Belçika, Katolik olarak İspanya idaresinde kaldı. Fakat İspanya'nın saldırılarının ardı arkası kesilmiyordu. William'ı öldürene büyük ödüller vadedilmişti. Baltazar adlı biri 1584'te William'ı tabancayla Delft şehrinde öldürdü. İspanyollar kuzeyde tekrar ilerlemeye başlamışlardı. William'ın yerine geçen oğlu Maurice İspanyollar'la mücadeleye devam etti.

Hollandalılar, 1590'dan itibaren yeni geliştirdikleri "fleuten" adlı gemileriyle Hindistan ve Atlantik'te ticarete önem verdiler. Seri olarak üretilen ve okyanuslarda hızla hareket eden yeni tip bu gemiler Hollandalılar'a büyük üstünlük sağlıyordu.

Bu büyük ticaret potansiyeline rağmen Hollanda henüz bağımsız bir devlet olarak tanınmıyordu. Dünyanın en büyük ticaret potansiyeline sahip Akdeniz'e, kendi bayraklarıyla giremiyorlardı. Hollandalılar, Akdeniz'de Fransız ve İngiliz bayrakları altında ticaret yapıyorlardı. 1609'da İspanya ile ateşkes imzalamalarının hemen ardından Osmanlı Sultanı tarafından tanınmak ve Akdeniz'de ticaret yapabilme izni alabilmek için temaslara başladılar. 1612'de elçi sıfatıyla gönderilen genç bir avukat olan Cornelis Haga, İstanbul'a geldi. Fakat ticaret imtiyazlarını kaptırmak istemeyen İngiltere, Fransa ve Venedik, Haga'ya karşı her türlü entrikayı denediler. Hollanda Elçisi'nin padişahla görüşmemesi için büyük rüşvetler teklif ettiler. Elçiyi himayesine alan Vezir Halil Paşa, Haga'yı kayığa bindirip Üsküdar'a geçirdi ve Osmanlı sarayında büyük itibarı olan Şeyh Aziz Mahmud Hüdayi'nin elini öptürdü. Haga'nın saygısını beğenen şeyhin tavsiyesi üzerine Haga, 1 Mayıs 1612'de Topkapı Sarayı'nda Birinci Ahmed'in huzuruna kabul edildi. Haga, Sultan Ahmed'in huzurunda, "kralımızı kulluğa kabul buyurup, gemilerimizi başka bayrakla yürütmek minnetinden bizi kurtarırsanız memnun kalacağız" dedi. Katolik İspanya'ya karşı eskiden beri Avrupa'daki mücadeleleri destekleyen Osmanlı yönetimi,

Hollanda'ya istedikleri ticaret imtiyazlarını verdi. Osmanlı yönetiminin Hollanda'ya verdiği kapitülasyonlar şöyle başlıyordu:

"Nederland vilayetlerine bağlı olan Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijsel, Groningen, Groningerland ve bunun yanında Doğu Hindistan'ın vilayetlerine tâbi birçok memleketin generalleri ve hakimleri -akıbetleri hayırlı olsun- tarafından sadakatle mühürlenen mektuplarıyla birlikte Hristiyan milletinin ileri gelenlerinden olan muteber elçileri Cornelis Haga -itaati artsın- huzurumuza geldi. Mektupları incelendiğinde nihaî gayelerinin ihlas ve samimiyetlerini arzetmek olduğu anlaşıldı. Yine mektuplarından anlaşılmaktadır ki düşman vilayetlerin gemilerinde olan Müslüman esirleri aileleriyle birlikte kurtararak vilayetlerine göndermişler ve memleketimize ait gemilere ve insanlara uzun bir zamandan beri tecavüzde bulunmamışlardır. Bu dostane davranışlarının neticesi olarak, yüksek eşiğimizle Fransa ve İngiltere arasındaki dostlukta olduğu gibi kendi tüccarlarının, adamlarının ve tercümanlarının memleketimize emniyet içerisinde malları ile birlikte gelip ticaret etmelerine izin verilmesini ve zikredilen ülkelere verilen anlaşmanın bir benzerinin de kendilerine verilmesini istedikleri bilgimize sunulduğunda istekleri tarafımızdan uygun görüldü.

Elçileri Cornelis Haga ise makamımıza yüz sürerek diğer elçiler gibi eşiğimizde elçilik hizmetine tayin edilmiş ve ülkemizdeki iskelelere konsoloslar tayin etmeye yetkili kılınmıştır.

Hollandalılar antlaşmadaki şartlara sadık kaldıkları müddetçe, yeri ve göğü yaratan Allah'ın hakkı, ecdadım ve babamın ruhu için biz de bu anlaşmaya uygun olarak hareket edeceğiz ve ona aykırı bir davranışta bulunmayacağız."

Daimi elçi olarak uzun yıllar İstanbul'da kalan Haga iki devlet arasındaki ilişkileri hızla geliştirdi. Hollanda bağımsız bir ülke olarak Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanındı. Bu durumu engellemek isteyen Venedik Elçisi, veziriazama verdiği notta, Hollanda'nın bir devlet değil, krallarına isyan eden asiler topluluğundan oluştuğunu söylemişti. Buna rağmen Hollanda'ya kapitülasyon verilerek ticaret imtiyazları sağlanmıştı. Bu sayede daha önce Fransa ve İngiltere bayrakları altında seyreden Hollanda gemileri serbestçe Akdeniz'de ticaret yaptılar. Kapitülasyonları almalarının hemen ardından da Akdeniz'de konsolosluk ağı kurdular. Osmanlı topraklarında Halep,

İskenderun, Kıbrıs, Mora, İnebahtı ve Eğriboz ile Venedik, Cenova, Livorno ve Sicilya'da konsolosluklar açtılar. Hollanda bir isyancı topluluğundan tanınan bir devlet haline geldi.

Hollanda'nın Katolik krallar ve Habsburglar tarafından tanınmaları çok daha sonra, 30 Yıl Savaşları'nın sonunda imzalanan 1648 Westfalya Antlaşmasından sonra gerçekleşti. Avrupa'da bağımsızlığı tanınmayan Hollanda, bu antlaşmadan 36 sene önce Osmanlı Devleti tarafından bir devlet olarak tanınmış ve büyükelçi statüsünde ülkemizde temsil edilmişti. Hollandalılar'ın Osmanlılar'dan aldıkları siyasî ve ticarî destek de bu devletin Habsburg İmparatorluğu karşısında var olmasını sağlamıştı.

Protestanlık, Osmanlılar'ın Habsburglar'a Karşı Saldırıları ile Hayat Buldu

Yine bu dönemde Avrupa'da ortaya çıkan reform hareketleri de koyu bir Katolik devlet olan Habsburglar'a karşı gelişebilmesini, Osmanlılar'ın Şarlken'e karşı yaptığı askerî baskıya borçludur. Osmanlılar'ın, Habsburglar'ın Alman kanadını yıpratmaları sayesinde Protestanlık Almanya'da yayılabildi.

Kanunî'nin veziriazamı Makbul/Maktul İbrahim Paşa'nın 1533'de Avusturya elçilerine karşı sarfettiği şu sözler, hem Osmanlı yönetiminin Luther ve taraftarlarını nasıl yakından takip ettiğini, hem de Osmanlı'nın kendisine ne kadar güvendiğini gösterir:

"Kayserin kendi ülkesinde bile gücü ve itibarı yok. Bir konsil toplamayı bile başardı mı? Ben, Hristiyan hükümdarları toplantı yapmaya pekâlâ zorlarım.
İstersem, onu hemen şimdi yaparım. Hristiyanlar, gut hastalığı, baş ağrısı ve başka nedenler bulup gelmemek için mazeret de gösteremezler. Bir tarafa Luther'i ve diğer tarafa papayı oturtarak, her ikisinin de bu konsili yapmasını sağlarım".

Osmanlılar, Protestan ve Kalvinistleri her fırsatta desteklediler. 1552'de Kanunî, Protestan Alman prenslerine gönderdiği mektupta, o tarafa bir sefere çıkacağını ancak onların Osmanlı askerî harekâtından bir zarar görmeyeceğini söylüyor ve Papa ile Şarlken'e karşı onları kışkırtıyordu. Osmanlılar Luther ve taraftarlarıyla ilgilendikleri ölçüde olmasa da Kalvinistlerin faaliyetlerini de takip ettiler. Kalvin'in ölümünden üç yıl

sonra, Türkiye’den gönderilen bir mektupta, beyaz pelerinleri ve kazakları ile Prens Conde’nin emri altında Saint-Denis’de dövüşen Kalvincilerin yiğitliği övülüyordu. Bu mektupta Osmanlı padişahı şunları söylüyordu: “Eğer bu beyazlılar benim elimde olsaydı Dünya’yı ele geçirirdim ve beni bundan kimse alıkoyamazdı”.

Avrupa’da tehdit altında olan Protestanlar Osmanlı topraklarına sığındılar. Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Erdel, yani Transilvanya Kalvinist ve Unitarianların sığındığı en önemli yerdi. Birçok Protestan da Budin’e sığınarak dinî inançlarını burada rahatça yaşayabildiler. Nitekim Macar kökenli bir Protestan olan Sigmund Torda, Almanya’daki Protestanların önde gelenlerinden birisi olan Philipp Melanchton’a Aralık 1545’te yazdığı mektupta, ülkesinde Protestanlığın hızla yayıldığını, bu yüzden de Osmanlılar’ın Macaristan’ı fethetmelerinin Allah’ın bir lütfu olduğunu söylüyordu. Alman prensliklerindeki Protestanlara, Osmanlı hakimiyeti altındaki Macar topraklarından, burada rahat bir dinî hayat yaşadıklarına dair bunun gibi birçok mektup yazılmıştır. Macaristan’da yaşayan Emerius Zigerius (İmre Eszeki)’un, Almanya’daki Protestanların önde gelenlerinden Matthias Flacius lllyricus’a gönderdiği mektup, bunların en ilginçlerinden birisidir. Zigerius’un “Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Protestanların, Hristiyan Avrupa’da hiç görülmeyen bir şekilde rahatça dinî hayatlarını yaşadıklarını” anlattığı mektubu Haziran 1550’de Flacius’un eline ulaştı, o da bu manzum mektubu bir önsöz ilave ederek yayınladı. Flacius önsözde “Bizim sözde Hristiyan hükümdarlar, Türkler’in Tanrı’nın sadık kulları Hristiyanlar’ı himaye ettiklerini savunduklarını, Hristiyanlık öğretisini yaymalarına ve uygulamalarına bile izin verdiklerini duyunca utançtan yüzleri kızarsın istedim. Benim burada sözünü ettiklerim Papa veya İspanyollar değildir. Kısa bir süre önce gerçek Hristiyanlığı kabul etmelerine rağmen Katoliklerin kaba kuvvetinden korkup ya da çıkar umuduyla inkâr edenlerdir. İhanet edip Hazreti İsa’yı Almanya’dan tümüyle atmak istiyorlar. Onlar Türkler’i kendilerine örnek alsınlar. Bu sözde Hristiyanlar, gerçek Hristiyanlar’a en korkunç Türkler’den daha kötü davranmaktalar. Türkler gerçek Hristiyan öğretisine izin vermekle kalmayıp, Hristiyan olmayan Kurtlara (Katoliklere) karşı da Hristiyanlığı kılıçlarıyla savunuyorlar... Ben bu mektupla huzursuzluk yaratmayı amaçlamadım. Amacım gerçek Protestanlık öğretisine inananlara

Türkiye’deki Hristiyan kilisesini örnek gösterip onlara cesaret ve umut vermek. Kendilerini Hristiyan olarak niteleyen yöneticilere de Türkler’in iyi niyet ve yumuşaklığını gösterip onları belki de saldırıdan ve hışımdan vazgeçirmek” diye yazmaktadır. Bu mektup ve benzeri diğer mektuplarda Türkler’in Protestanlara, Katoliklerden daha iyi davrandığının anlatılması çok büyük bir propaganda aracı olarak kullanıldı.

Luther yazılarında ve vaazlarında Türk tehlikesini büyüterek Katolik baskısından kurtulup dikkatlerin Osmanlılar’a çevrilmesi siyasetini gütmüştü. Bu yüzden 1545’te Şarlken ve Ferdinand Türkler’le barış antlaşması yapmak istediği zaman Luther büyük bir tepki göstermişti. Nitekim Osmanlılar’la bir senelik ateşkes yapan Habsburglar ilk iş olarak Protestanların üzerine yürümüşlerdi.

Şarlken, Türk saldırıları yüzünden Protestanlığın Alman prensliklerinde yayılmasını engelleyemedi. Ayrıca Habsburglar, Osmanlılar’a karşı koyabilmek için Protestan askerlerine de ihtiyaç duyuyorlardı. Protestanlar da cepheye asker göndermek için kendi dinî düşüncelerinin tanınmasını şart koştular. Osmanlılar’ın, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu’na her saldırısı Protestanlığın kademe kademe güçlenmesini ve sonunda da 1555’te Augsburg’da tam olarak tanınmasını sağladı.

Moskova’nın Yükselişinde Osmanlı Parmağı

Osmanlı İmparatorluğu’nun XV. yüzyılda izlediği bir siyaset ise ileride kendi başına büyük bir dert açtı. Bu dönemde küçük bir şehir devleti olan Moskova Knezliği, Altınordu’nun baskısı altındaydı. Altınordu’nun Lehistan-Litvanya ile olan ittifakına karşı Moskova, Osmanlı himayesinde bulunan Kırım Hanlığı ile işbirliği yaptı. Osmanlı İmparatorluğu Moldovya’daki konumlarının Lehistan-Litvanya tarafından tehdit edilmesi ve Altınordu’nun da Kırım’ı ele geçirmeye çalışmasından dolayı Moskova Knezliği-Kırım Hanlığı ittifakını desteklemişti. Kırım Hanı Mengli Giray’ın 1502’de vurduğu darbe ile Altınordu Devleti’nin sona ermesinden sonra, Moskova bağımsızlığını kazanarak ilk önce çevresindeki diğer Rus knezliklerini, daha sonra da Sibirya’ya kadar olan sahada ve Kafkaslar’daki Türk hanlıklarını ele geçirdi. Moskova knezleri Osmanlılar’la yapılan kürk ticareti sayesinde de önemli gelirler elde etmişlerdi. Osmanlı-Rus dostluğu III. İvan’ın Volga havzasındaki Altınordu kalıntıları olan Kazan (1552) ve

Astrahan’ı (1556) ele geçirmesine kadar sürdü. Osmanlı İmparatorluğu’nun dolaylı olarak yaptığı destek Büyük Rus İmparatorluğu’nun doğmasına yardımcı olan unsurlardan birisidir.

Rusya, 16. yüzyılda Korkunç İvan zamanındaki askerî teşkilatlanmasında Osmanlı ordusundan etkilendi. Osmanlı ordusundaki disiplin ve liyakat sistemi örnek alındı.

Yalnızca Rusya değil Avrupa’daki birçok farklı devlette de Osmanlı ordusunun tesirleri görülür. Uzun süre savaşlarda süvari birlikleri ön plandaydı. Yeniçeriliğin kuruluşuyla birlikte savaşlarda piyadeler ön plana çıkmaya başladı. İspanyollar, Şarlken döneminde Osmanlı ordusundan ilham alarak “tercios” birliklerini kurdular. İspanyollar ile evlenen İtalyan kadınlarının çocuklarına askerde “yeniçeri” deniliyordu.

Macarlar, 15. yüzyılda “Hussar” adı verilen hafif süvari birliklerini Osmanlı timarlı sipahilerini örnek alarak kurmuşlardı. Osmanlı ordusunu en çok taklit edenlerden biri de Polonyalılar’dı. Polonya ordusu kullandığı kılıca kadar birçok silah ve sistemi Türk ordusundan örnek almıştı.

İslâmiyetin Mukaddes Topraklarının Var Olma Mücadelesi

Ümit Burnu’nun keşfinden sonra Portekizliler, Hint Okyanusu’nda hakimiyet kurmuşlardı. Memlük Devleti, Cidde’ye çıkarak Mekke ve Medine’yi tehdit eden Portekizliler’in ilerleyişini durduramıyordu. Hindistan’dan mal akışı da Portekizliler sebebiyle azalmıştı. Bu durum Mısır’ın zenginliğinin sona ermesi demekti. Memlükler, deniz gücü bakımından zayıf olduklarından Osmanlılar’dan yardım istediler. II. Bâyezid’in son dönemlerinde bir filo gönderildi. Daha sonraki yıllarda artan Portekiz tehdidi İslâmiyetin iki mukaddes şehri olan Mekke ve Medine’yi tehdit etmeye başladı. Mekke şerifleri Osmanlılar’dan yardım istemeye kalktılarsa da Memlük idaresi bunu engelledi. Memlük idarecilerinin, Portekizliler yüzünden azalan devlet gelirlerini artırmak için ek vergiler ihdası bütün ülkede karışıklığa yol açtı.

Yavuz Sultan Selim zamanında bu şartlar altında Suriye ve Mısır’ı ele geçiren Osmanlılar, Hindistan ticaret yollarının önemli bir kısmına hakim oldular. Portekizliler’in, Kızıldeniz’deki hakimiyetinin sona erdirilmesi sayesinde Hindistan’dan mal akışı Osmanlı ülkesi üzerinden Avrupa’ya yapılmaya başlandı. Osmanlılar’ın Hint Okyanusu’ndaki mücadelesi

Hindistan ticaretinin, XVII. yüzyılda Hint sularında İngiltere ve Hollanda'nın faaliyetlerine kadar Akdeniz üzerinden yapılmasını sağladı. Akdeniz'deki önemli liman kentleri zenginliklerini bir müddet daha sürdürdüler.

Kuzey ve Doğu Afrika Sömürgeleşmekten ve Hristiyanla şmaktan Kurtuldu

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyılda dünya siyasetine yön verecek bir duruma gelmesi Kuzey Afrika'nın tarihi gelişimini de yakından etkiledi. 1492'de Endülüs'ün son kalıntısı olan Gırnata'nın düşmesinden sonra İspanyol ve Portekizliler, Kuzey Afrika'ya yerleşmeye başlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu, Barbaros ile birlikte denizlerde etkin bir hâle gelince Kuzey Afrika'da, Avrupalılarla hakimiyet mücadelesine girdi. Habsburglar'ın Kuzey Afrika'yı ele geçirmeleri bu bölgelerdeki Türk korsanlarıyla Osmanlılar'ın işbirliği yapması sayesinde önlendi.

1516'da Cezayir'i ele geçiren Barbaros kardeşler, İspanyollara karşı koyabilecek durumda değillerdi. Bu yüzden Barbaroslar, Cezayir'de Osmanlı hakimiyetini tanıyarak kendilerini sağlama almışlardı. Nitekim Cezayir'i işgal etmek isteyen İspanyollar 1541'de bozguna uğratıldı.

1551'de Turgut Reis Trablusgarb'ı, yani Libya'yı Osmanlı hakimiyetine soktu. Tunus 1533'te Barbaros Hayreddin Paşa tarafından fethedilmiş fakat kısa bir süre sonra kaybedilmişti. II. Selim zamanında 1574'te Sinan Paşa tarafından ikinci kez fethedildi. Osmanlı hakimiyeti Fas'a kadar ilerlemişti. Fas'ta başlayan taht kavgasına müdahale edilerek burasının Portekiz himayesine girmesi önlendi. 4 Ağustos 1578'de Fas'ta yapılan Alkazar Savaşı'nda Portekiz Kralı öldürüldü ve bu ülkede Osmanlı himayesi dönemi başladı.

Osmanlılar'ın Kuzey Afrika hakimiyeti kıtanın içlerinde bulunan ancak sahille ilişkileri sebebiyle İspanyol ve Portekiz nüfuzu altına giren bugünkü Nijerya, Nijer, Çad, Mali devletlerinin topraklarında hüküm sürmekte olan Bornu, Songay, Timbuktu Sultanlıkları gibi Müslüman devletlerini de kurtardı. Bu sultanlıklar Osmanlı padişahını halife olarak tanıyıp, tâbi oldular.

Osmanlılar'ın, Habsburglar'ın İspanyol kanadını Kuzey Afrika'dan uzaklaştırarak, burada hakimiyet kurmaları, bu bölgelerin Hristiyanlaşmasını ve

sömürgeleşmesini önledi. Eğer Osmanlılar'ın müdahalesi olmayıp, İspanyol ve Portekiz hakimiyeti sürseydi bugün buralarda durum çok farklı olurdu. Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da hakimiyet kuramayan Habsburglar bütün dikkat ve güçlerini Atlantik ötesindeki yeni sömürgelerine kaydırdılar. Bu durum da Amerika kıtasının sömürgeleştirilmesini hızlandırdı.

XV. yüzyılın sonlarından itibaren denizlerde büyük bir üstünlüğe sahip olan Portekiz, Afrika'nın doğu ve batı sahillerindeki Müslüman sultanlıklara saldırarak birçok yeri harap etmiş, bir kısmında da hakimiyet kurmuştu. Osmanlı İmparatorluğu, Kızıldeniz'de hakimiyet kurarak, Afrika'nın doğusunda Mozambik'e kadar olan bölgeyi Portekizliler'in işgalinden kurtardı. Habeşistan'a hakim olan Osmanlılar'ın nüfuzu Kenya'da Mombasa'ya kadar yayıldı. Böylece bu bölgelerin Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmesi uzun süre önlenmiş oldu.

Osmanlı İmparatorluğu izlediği siyasetlerle bugünkü modern dünyanın oluşmasına bahsettiğimiz katkılarda bulunmuştur. Ayrıca Osmanlı idaresi altında asırlarca bulunmuş ülkelerin pek çok karakteristiği de bu dönemde şekillendi. Budin'den Basra'ya kadar uzanan bölgedeki dinî ve etnik gruplar Osmanlı idaresi altında oluştu. Osmanlı mimarisi ve şehircilik anlayışı, hakimiyeti altındaki birçok yerde şehirlerin şekillenmesinde önemli tesirlerde bulundu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim olduğu sahada Arnavutluk, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Cezayir, Etiyopya, Filistin, Hırvatistan, Irak, İsrail, Karadağ, Katar, Kıbrıs, Lübnan, Libya, Macaristan, Makedonya, Mısır, Moldavya, Romanya, Sırbistan, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, Umman, Ürdün, Yemen ve Yunanistan kurulmuştur. Ayrıca bugünkü Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Sudan ve Ukrayna'nın da bazı kısımları Osmanlı toprağı olmuşlardı. Bütün bu bölgelerde asırlarca süren Osmanlı hakimiyeti günümüz dünya politikasına da etki eden derin izler bıraktı.

Nitekim günümüzde, özellikle son 15 yılda Balkanlar'da, Kafkasya'da ve Ortadoğu'da kaldırılan her taşın altından bu imparatorluğun izleri çıkmaktadır. David Fromkin'in, New York Times'teki 9 Mart 2003 tarihli yazısı da bu gerçeği ifade ediyordu: "Bir hayalet ABD'yi pençelerine almış, rahat bırakmıyor. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nun hayaleti. Irak'ta, Sırbistan'da,

Bosna’da, Kosova’da, Körfez Savaşı’nda, 11 Eylül saldırılarında bu hayalet bizimleydi. Osmanlı hayaletleri asla uzaklaşmadı”.

AVRUPA’DA TÜRK İMAJI

İstanbul’un Türkler tarafından fethi ve daha sonra Kanunî Sultan Süleyman devrinde Almanya içlerine kadar ilerlenmesi, Avrupa’da büyük bir korkuya sebep olduğu gibi “Yenilmez Türk imajını” da oluşturdu. Bu yazıda XVII. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa’da oluşmuş Osmanlı/Türk imajı incelenmektedir.

Soru 1: Avrupa’da Türkler’e karşı ilgi nasıl uyandı?

Yıldırım Bâyezid’in 1394’ten itibaren İstanbul’u kuşatma altına alması üzerine, Batı Avrupalı Hristiyanlar gözlerini bu tarafa çevirdiler. Nitekim ilk defa 1396’da Batı Avrupa’dan katılımların olduğu Niğbolu Haçlı seferi düzenlendi. Daha sonra İstanbul’un 1453’teki fethi Avrupa’da büyük bir yankı uyandırdı. İtalya’dan Sırbistan’a herkes sıranın kendilerine geldiğine inanıyor ve korkuyordu. Yeni bir Haçlı seferi düzenlenerek İstanbul geri alınmak istendiyse de Avrupa’nın iç siyaseti buna izin vermedi.

Kanunî’den itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa için gerçek bir tehlike oldu. 1522’de Rodos’un fethedilmesi Batı ve Orta Avrupa’daki devletlerin gözlerini tekrar Türkler’e çevirmelerine sebep oldu. Rodos’un Osmanlı hakimiyetine geçmesi ile ilgili 1522-1523 yıllarında 80 tane kitap ve broşür yayınlandı.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’daki Fransuva-Şarlken çekişmesinden dolayı yönünü iyice Avrupa’ya dönmesi ve Mohaç Muharebesi ile Macaristan’ı fethi üzerine herkes Türkler’le ilgilenmeye başladı. Bu konuda ardı ardına kitaplar basıldı. Kanunî’nin 1529’daki

Birinci Viyana Kuşatması ile tehlikenin nefesini iyice enselerinde hisseden Avrupalılar'ın, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ilgisi daha da arttı.

Soru 2: Avrupa'da Türk korkusu nasıl sona erdi?

İstanbul'un fethinden sonra Osmanlılar'ın durdurulamaması yüzünden Avrupa'daki birçok ülkede "acaba bu yıl Türkler ülkemize gelirler mi?" diye düşünülüyordu. Nitekim Makyavelli'nin bir eserinde, kitabın kahramanı "Türkler gelecek yıl İtalya'ya gelirler mi?" diye soruyordu.

Ardı ardına kazanılan başarılardan dolayı ortaya çıkan "Yenilmez Türk" imajı ilk olarak 1565'te Malta kuşatmasında başarısız olunmasıyla sarsılmaya başladı. Osmanlılar'ın 7 Ekim 1571'deki İnebahtı Deniz Muharebesi'ni kaybetmeleri, Avrupalılar'ın kendilerine güvenlerini sağladı.

7 Ekim 1571, başta Venedik olmak üzere birçok Hristiyan ülkesinde bayram günü olarak ilân edildi. İtalya'da büyük kutlamalar yapıldı. Zafer anısına heykeller ve resimler yapıldı. Hristiyan Dünyası, güç birliği ve sağlam bir iradeyle Osmanlılar'ın yüzyıllardır korku salan gücünün engellenebileceğini anlamışlardı. Yenilmez denilen Türk yenilmiş, Osmanlı'nın yenilmezlik efsanesi bitmişti. İstanbul'un fethinden sonra bir türlü durdurulamayan Osmanlı İmparatorluğu'na ilk defa büyük bir darbe vurulmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu 1632 ile 1640 yılları arasında Dördüncü Murad'ın devleti tekrar canlandırdığı dönem hariç XVII. yüzyılın ilk yarısını otorite boşluğu yüzünden sarsıntılarla geçirdi. Hâlbuki XVII. yüzyılın ilk yarısında Otuz Yıl Savaşları dolayısıyla bütün Avrupa birbirini yemekteydi. Fetihleri genişletmek için uygun ortam kaçırılmıştı.

1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığından 1683'teki İkinci Viyana Kuşatması'na kadar Osmanlı İmparatorluğu 27 yıl XVI. yüzyıldaki parlaklığına kavuştu. Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, 1663'te bugün Slovokya'da bulunan Uyvar'ı, 1669'da Girit'te 25 yıldır fethedilemeyen Kandiye'yi, 1672'de de Polonya topraklarından Kamaniçe'yi fethetti. Avrupa'da "Türk gibi kuvvetli" sözü tekrar söylenmeye başlandı. Yenilmez Türk imajı geri gelmişti. Fazıl Ahmed Paşa'dan sonra 1676'da sadrazam olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1681'de Ukrayna'ya girerek Çehrin'i fethetti. 1683'te Viyana'yı kuşattı.

Avusturya Viyana kuşatması öncesinde Osmanlılar'dan korktuğundan kesinlikle savaş istemiyordu. Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi barış antlaşması yapmak için her yolu denemişti. Merzifonlu komutasındaki Osmanlı ordusu Viyana önlerinde bozguna uğrayınca durum değişti. Venedik, Avusturya, Polonya ve Rusya birleşerek Osmanlı İmparatorluğu'na saldırdılar.

Osmanlı ordusunun 1683'te Viyana önlerinde yenilmesi, ardından da Macaristan'ın Avusturya tarafından işgali ve Avusturya Maraşali Prens Eugen'in başarıları uzun zamandır sanıldığı gibi Türkler'in yenilmez olmadığını bir defa daha su yüzüne çıkarmıştı. 200 yıldan fazla Avrupalılar'ın geceleri uykusunu kaçıran Türk korkusu XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren yerini küçümsenen, alaya alınan zararsız olarak telakki edilen bir Osmanlı imajına terketti.

Avrupalılar'ın tasavvurunda canlanan yeni Türk imajı artık eski zamanların korkunç hayaleti değil, tersine kahve höpürdeten, çubuk içen ve Harem'indeki birçok kadın tarafından hizmet edilen gösterişli şişman Osmanlı'ydı. Osmanlı'nın korkulacak bir tarafı sadece asırlardır anlatılan masallarda kalmıştı.

XVIII. yüzyılın sonlarında Avrupa'nın eski Yunan'ı kendi medeniyetinin temeli olarak görmesi sonucu Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yeni bir düşmanlık başladı. Osmanlılar, Avrupa medeniyetinin kurulduğu topraklardaki Hristiyanlar'ı idare eden despotlardı. Hristiyanlar'ın Müslüman hakimiyeti altında yaşamaya mecbur olmaları Avrupa için ayıp olarak telakki edildi.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan gibi ülkeler İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na siyasî veya askerî baskısı sonucu birer birer imparatorluktan koparıldı.

Soru 3: Avrupa'da XVI. yüzyılda Türkler hakkında ne kadar yayın yapıldı?

1526-1532 yılları arasında Mohaç Muharebesi, Birinci Viyana Kuşatması ve Kanunî'nin 1532'deki Alman seferi üzerine 259 kitap ve broşür türü yayın yapıldı. Kanunî'nin 1541'deki Budin seferi 134 yayına sebep oldu. 1565'deki başarısız kalan Malta kuşatması ve Kanunî'nin son seferi olan

Sigetvar ile ilgili olarak da Avrupa'da 148 kitap ve broşür yayınlandı. Avrupalılar'ın Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi üzerine ilk defa bir araya gelerek İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı donanmasını yok etmelerinin yankısı ise çok büyük oldu. İnebahtı savaşı ve daha sonra gelişen hadiseler üzerine 1570-1572 yılları arasında 360 eser basıldı.

Romanyalı tarihçi Carl Göllner'in araştırmaları neticesinde vardığı sonuç, XVI. yüzyılda Türkler'le ilgili Avrupa'da 2463 kitap, broşür ve el ilânı basıldığıdır. Bu ilgi sadece belirli ülkelere mahsus değildi, Avrupa'nın hemen hemen her şehrinde Türkler'le ilgili yayın yapılıyordu. Frankfurt'tan Paris'e, Londra'dan Lyon'a, Roma'dan Prag'a, Venedik'ten Viyana'ya her yerde bu tür kitaplar basılmıştı. Osmanlılar'la ilgili en çok yayın Ausburg'da yapılmıştı. Bu şehirdeki 29 matbaada basılan kitap ve broşür sayısı 134'tü.

Almanca, Latince, İngilizce, İtalyanca, İspanyolca başta olmak üzere hemen hemen her Avrupa dilinde Osmanlılar üzerine basılmış eserlere rastlanmaktadır. 2.463 yayının 1.000 kadarı Almanca, 455'i ise Latince'dir.

Soru 4: Osmanlılar, seyyah ve elçi raporları dışında ne tür eserlere konu oldular?

Türkler Avrupa'da bale, tiyatro, opera eserlerine, halk şarkılarına, şiirlere, hikâyelere de konu olmuşlardır. Bunun sebeplerinden biri, Osmanlı tehlikesine karşı halkı canlı tutmak ve Hristiyanlığa karşı olan tehdidi bertaraf edebilmek için siyasî bir kalkan yaratmak iken, diğeri Türkler'in gündemden hiç düşmeyen ve merak uyandıran bir konu olmasından dolayıdır.

Yazarlar eserlerinde Türk korkusunu yenmeyi de amaçlamışlardı. Makyavelli, İtalyan Tiyatrosu'nun Adamotu (Mandragola) isimli komedyasında Türkler'e öcü ve doğaüstü varlıklar olarak bakılmasını eleştirip, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçekçi ve akılcı metotlarla yenilmesi gereken bir düşman olduğunu belirtir.

Türkler'le ilgili opera ve tiyatrolarda üç ana konu işlenmiştir; Yıldırım Bâyezid-Timur mücadelesi, Kanunî Sultan Süleyman ve oğulları, Türk korsanları tarafından kaçırılıp köle olarak satılan Hristiyanlar.

Soru 5: Avrupalılar, Osmanlılar'ı ne olarak gördüler?

Avrupalılar, Osmanlılar'a "Türk", Osmanlı İmparatorluğu'na "Türk İmparatorluğu", Osmanlı ülkesine "Türkiye" Osmanlı hükümdarına da Gran Turco, yani "Büyük Türk" dediler. Avrupalı Hristiyanlar'ın kafasında Türk=Müslüman=Doğu aynı manayı ifade ederdi.

Türk ismi Avrupalılar için şeytan, dinsiz ve barbar manasına gelmekteydi. Avrupalılar bu düşüncelerini kitaptan resme herşeye yansıttılar. Türk askerlerinin şeytana benzetildiği veya Şeyhülislâm şeytanın kafasını okşarken gösterilen resimlere rastlanılır. Türkler Avrupa'da "Korkunç Türk", "Müthiş Türk", "dinsiz Türk", "hain Türk", "çağımızda Avrupa'nın karabasanı" gibi sıfatlarla da nitelendirildiler.

Soru 6: Osmanlılar, Hristiyanlar'a Tanrı'nın bir cezası mıydı?

XVI. yüzyılda özellikle İtalya, Almanya ve Avusturya'da Türkler'le ilgili imaj, bitip tükenmek bilmeyen savaşlar ve Osmanlılar'ın durdurulamaz ilerleyişinin verdiği dehşetle oluştu. Türk ilerleyişinin bir türlü durdurulamaması ve savaşlarda ardı ardına başarısız olunması Avrupa'da "Türkler'in yenilmez" olduğu anlayışını doğurdu. Din adamları Türkler'in, işlenilen günahlar sebebiyle Allah tarafından gönderilmiş bir ceza, Tanrı'nın gazabı veya Tanrı'nın laneti olduğunu söylüyorlardı. Osmanlılar, Tanrı'nın kırbacıydı. Bu yüzden Avrupa'da "Türkler'e karşı savaşmak Tanrı'yla savaşmaktır" diyenler çıkmıştı. Avrupalılar üzerinde öyle bir yılgınlık havası doğmuştu ki, bu dünyanın Türkler'in, ahiretin ise Hristiyanlar'ın olduğu söyleniliyordu. Türk korkusu tam bir kâbusa dönüşmüştü. Osmanlılar'ın ilerlemesi yaklaşan kıyametin habercisiydi.

Avrupalı aydınlar yazdıkları eserlerde Türk korkusunu azaltmak için uğraştılar. Erasmus bu konuda "Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü insanları korkutmamalıdır. Roma ve Büyük İskender'in imparatorlukları da çok büyüktü ve yenilmez oldukları sanılırdı. Hâlbuki bugün yoklar. Yıkılıp gittiler." demektedir. Türkler'in yenilmez olduğu anlayışı ile ilgili çok ilginç bir örnek şudur; XVII. yüzyılda Türkiye'ye gelen bir Alman seyyahı, bir Türk gemisiyle İskenderiye'ye gitmekteyken 4 Venedik kalyonu ile karşılaşınca gemideki Türkler'in telaşlanıp, korkmalarına inanamaz ve "Türkler gibi dünyanın en cesur insanları, 4 Venedik gemisinden korkuyorlar. Demek ki onlar da bizim gibi insanlarmış" der.

Osmanlılar yaydıkları korku yanında bazı Hristiyanlar içinse “ümit” anlamı taşıyorlardı. Vergi yükünden ezilen veya dinî anlayışını tam olarak yaşayamayan bazı Hristiyanlar ise krallık ve prenslik idaresi altında olmaktansa Türk idaresinde yaşamayı tercih ediyorlardı.

Soru 7: Avrupalı aydınların Osmanlılar hakkındaki düşünceleri nelerdi?

Avrupalı aydınlar, bütün Hristiyanlar gibi koyu bir Türk düşmanıydılar. Birçok Avrupalı aydın Osmanlı İmparatorluğu’nu nasıl yıkmak gerektiğine dair eserler kaleme almışlardı. Bunun yanısıra aydınların eserlerinde Osmanlı idare tarzı örnek olarak da gösterilir. XVI. yüzyılda Avrupa’da mutlakiyetçiliğin teo-risyenlerinden Jean Bodin ve benzeri düşünürler Osmanlı İmparatorluğu’nun ideal bir siyasî sistemin örneği olduğunu söylüyorlardı. Giovio, Frense-Caneye, Busbecq gibi yazar ve düşünürler de Osmanlı askerî ve idarî sistemini eserlerinde överler.

“Deliliğe Methiye” isimli kitabı ile büyük şöhret kazanan Avrupa’nın ünlü düşünürlerinden Erasmus, “Utilissima Consultatio de Belloo Turcis Inferendo” isimli eserinde karanlık kökenli barbarlar olarak nitelediği Türkler’in, Hris-tiyanlar arasındaki görüş farklılıkları sebebiyle Avrupa’nın önemli bir bölümünü fethetmiş olduklarını söyledikten sonra, artık esaret altında bulunan din kardeşlerinin kurtarılması gerektiğini belirtir. Erasmus, dinî savaşı haklı bulmamakla birlikte, Hristiyanlığın varlığını sürdürebilmesi için Türkler’in yok edilmesi gerektiğini söyler.

Avrupa’nın bir diğer ünlü düşünür ve bilim adamı Francis Bacon, 1622’de yazdığı ve 1629’da Londra’da yayınlanan “An Advertisement Touching An Holly Warre” isimli eserinde Türklere karşı savaş açılmasının tabiat kanunları, beşeri kanunlar ve kutsal kanunlar bakımından doğru olduğunu ileri sürmektedir.

Ünlü Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz 1672’de Fransa Kralı 14. Louis’e sunduğu “Memoire de Leibnitz a Louis 14, sur la conquete de l’Egypte, publie avec une preface... “ isimli eserinde Güneş Kral’a “Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması için şartların çok uygun olduğunu, sadece Mısır’ın değil bütün Doğu’nun isyan için korkmadan arkasına düşeceği bir kurtarıcıyı beklediğini” söylüyordu.

Leibniz, 14. Louis'i savaşa ikna etmek için çok cazip fikirler ileri sürmüştü: "Fransa Hollanda ile savaşırsa ancak parasını ödeyerek müttefik bulabilir. Hâlbuki Türklere karşı savaşırsa majestelerine birçok yardım gelecektir. Papa, İtalya prensleri, Sicilya, İspanya size destek vereceklerdir. Mısır savaşından beklenen başarı kazanıldığında, Doğu ticaretinin deniz ve kara yolları ele geçecektir. Hristiyanlar'ın başkomutanlığı ve Türk İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması şerefi Fransa Kralı'nın olacaktır. Doğu imparatoru ünvanı, dünyanın hakemi ve Hristiyan dünyasının yönetecisi olacak olan kral şan ve şerefle anılacaktır".

Avrupalı yazarlar Türk korkusunu yenmek için kitaplar kaleme aldılar. Aydınlar, Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl yıkmak gerektiğine dair eserler yazdılar. Nitekim 1573 ile 1578 yılları arasındaki Türkiye anılarını kaleme alan Stephan Gerlach da eserini "Türkiye Günlüğü burada bitiyor, Allah da Türk devletini sona erdirsin" diye bitirmişti. Bu o dönemde ve daha sonraki yıllarda bütün Avrupalılar'ın en büyük temennisiydi.

Soru 8: Makyavelli'nin Türkler hakkındaki görüşleri nelerdir?

Siyaset bilimi üzerine yazdığı "Prens" isimli eseriyle günümüzde bile fikirleri tartışılan Nikola Makyavelli eserinde Osmanlılardan da bahseder ve Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu'nu kıyaslar. Makyavelli, fethedilen yerlerde tutunabilmek için fatihlerin o bölgelerde oturması gerektiğini söyler ve Türkler'in İstanbul'daki durumlarını bu fikrine örnek olarak gösterir. Yeni fethedilen bir ülkenin elde tutulmasıyla ilgili meselelerin iki biçimde karşımıza çıktığını söyleyen yazar, bu durumun ülkelerin idarî sisteminden kaynaklandığını belirtir. Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirmenin çok güç ancak işgal ettikten sonra da elde tutmanın kolay olduğunu söyler. Makyavelli'ye göre, Türk devletini ele geçirmenin zorluğu işgalcileri içeriden çağıracak beyler yoktur ve halkın ayaklanması gibi bir durum da meydana gelmez. Osmanlı İmparatorluğu birlik içinde olduğundan saldırganların başarıya ulaşmak için kendi güçlerinden başka dayanakları olmayacaktır. Ancak Türkler bir kez yenilip, ordusu tamamen yok edilirse hükümdar ailesinin dışında kimseden korkmaya gerek yoktur. Hanedan mensupları öldürüldükten sonra halk nezdinde saygı uyandırıp liderlik yapacak beyler olmadığından idarî düzen kolaylıkla kurulabilir.

Makyavelli, ikinci örnek olarak gösterdiği Fransa'da ise tam tersi bir durumun olduğunu belirtir. Fransa işgali kolay ancak elde tutulması güç bir ülkedir. Bunun sebebi de feodal beylerdir.

Soru 9: Luther'in Türkler hakkındaki görüşleri nelerdir?

Protestanlığın kurucusu Luther'in Türkler'le ilgili birçok yazısı vardır. Osmanlılar'ın Avrupa'da ilerlemeleri üzerine Hristiyan Dünyası'nda büyük bir korku doğmasına rağmen Luther, savaşın Türkler'den önce Roma'daki papaya karşı yapılmasını istiyordu. Bütün Almanya'da olduğu gibi Luther'de de "Türk umudu" ve "Türk korkusu" iç içeydi.

Devamlı olarak Osmanlılar'a karşı savaşılması konusunda Luther'in bir şeyler yazması istenmekteydi. Katolikler her türlü kötülük gibi Türk tehdidinin de Luther'den kaynaklandığını iddia ediyorlardı. Bunun üzerine Martin Lut-her, "Türkler'e Karşı Savaşa İlişkin" isimli bir kitap yazdı. İlk baskısını Nisan 1529'da yapan kitap, aynı yıl içerisinde dokuz baskı yaptı.

Luther şöyle diyordu: "Türk Tanrı'nın öfkeli kırbacı, yakıp yıkan Şeytan'ın uşağı olduğu için, Türk'ten önce efendisi olan Şeytan'ı yenmek, Tanrı'nın kırbacını almak ve Türk'ü tek başına bırakmak gerekir. Din adamları, "Tanrı'nın işlenen sayısız günah ve nankörlüklerden dolayı Şeytan Türkleri Almanların başına musallat ettiğini" anlatmalıdır.

Hristiyanlar, papa ve yandaşlarının söylediği gibi sadece bedensel olarak Türkler'le savaşmamalıdırlar. Türkler'i Tanrı'nın gazabı ve kırbacı olarak görüp, dua, ağıt ve fedakârlıkla kendilerini korumalıdırlar. Bu öğüdü küçümseyen, Türk'ü de küçümser. Böyleleri Türk'e ne yapabilecek, görmek isterim.

Türkler'e karşı savaşmak isteyenler imparatorun bayrağı altında toplan-malıdırlar. İmparator, Tanrı düzeninin temsilcisi ve ordunun komutanıdır. Böyle bir durumda imparatora bağlılık, Tanrı'ya bağlılıktır. Ayrıca imparator kâfirlerin ve Hristiyanlık düşmanlarının kökünü kazımak istiyorsa, Türkler'e karşı savaşmak yerine ilkin papaya, piskoposlara ve diğer din adamlarına karşı savaş başlatmalıdır. İmparatorluk'ta yeterince dinsizlik ve din düşmanı hareket vardır.

Gerek yaygın sapkın öğretiler, gerekse din dışı ve zararlı yaşam bakımından aramızda pek çok Türk, Yahudi ve dinsiz bulunuyor. Bırakalım

Türk istediği gibi inansın ve yaşasın. Papalığa ve sahte Hristiyanlar'a bu imkânı tanımıyor muyuz?

Savaşı yalnız Türkler'e karşı değil papaya karşı birlikte düşünmeliyiz. En az papa kadar dindardırlar. Dört kitaba, peygamberlere inanırlar ve Hazreti İsa ile annesi Hazreti Meryem'i kutsal sayarlar. Fakat Türk kendi peygamberini Hazreti İsa'dan üstün olduğuna ve İsa'nın Tanrı olduğuna inanmaz.

Papa eğer Türkler'in gücüne sahip olsa, Osmanlılar'ın yaptığından daha fazla kötülük yapar. Türk'ten papanın tek farkı eline kılıç almasıdır. Papa ve Türk'e karşı savaş birdir. İkisi de aynı günahları işliyor.

Türk hakimiyetini arzulamak en büyük günahlardan biridir. Bu durum gerçek idarecilerine karşı bağlılık yemininin inkârıdır. Cezasız kalamaz. İdarecisini lanetleyip Türkler'e koşanlar, Osmanlılar arasında hiçbir zaman vicdan rahatlığı içerisinde yaşayamazlar. Türkler'den kaçıp, gerçek idarecilerine geri dönmedikleri sürece, pişmanlık ve acı duyacaklar. Bedenleri, Türkler'in arasında olacak, ama ruhları hep burayı özleyecek.

Sadakatsiz ve dönekler, Türkler'in acımasızlıklarına ve kanlı eylemlerine ortak olarak günahların en korkuncunu işleyecekler. Gönüllü olarak Türkler'e katılanlar, Osmanlılar'ın dostu ve eylemlerinin ortağı olurlar. Zorla ve istemeden böyle kanlı bir köpeğin ve şeytanın yanında olmak, acımasız eylemlerine şahit olmak korkunç bir şeydir. Hristiyanlar, Türkler arasına karışmaktansa, gerçek idarecisinin hakimiyeti altında en az iki defa ölmeyi tercih etmelidir".

Soru 10: Avrupalılar'ın Osmanlı yargı sistemi hakkındaki düşünceleri nelerdi?

Osmanlı topraklarında görülen davalarda, ilgili işlerin hallini hızlandırmaya yarayan sadeliği, özellikle mahkeme işlemlerinin ve sonu olmayan davaların uzun sürmesinden muzdarip olunan Batı'da, Osmanlı yargı yetkisinin en önemli avantajlarından biri kabul ediliyordu. Seyyahlar, Türk hukuku hakkında son derece olumlu olan gözlemlerini batı dünyasına sunarken, kendi hukuk anlayışlarındaki noksanlıklarını mukayeselerle dile getirmişlerdi. Avrupalılar, özellikle çabuk ve âdil hüküm verilmesinden etkilenmişlerdi.

Birçok seyyah ve elçinin üzerinde durdukları bu konu Papalık tarafından bile kabul edilmişti. Papa X. Leo'nun Özel Kalemi Kardinal Jakob Sadolet, 16. yüzyılın başlarında bir hukukçuya ilginç bir mektup göndermişti: "Türkler'in bizde hiç bilinmeyen bir geleneğini, yani hukuk davalarında konu dışına çıkmaktan kaçınmalarını ve tüm anlaşmazlıkları az sayıda kelimelerle ortadan kaldırmalarını övmekten kendimi alamıyorum. Hangi ölümlü, bizde sonunda bir hiçin büyük bir meseleye; masala benzer bir hadiseye dönüştürüldüğü en küçük hadiseler hakkında bile yığınlarca protokolleri ve belgeleri; devasa dosyaları gördüğünde öfkeye kapılmayacak kadar aklını kaçırmış; insanlıktan bu kadar uzak kalmış olabilir. Bu yazışmalar kalabalığının yalnızca dava üzerine dava; koparılır koparılmaz, yeni bir baş çıkartan bir Hidra (Mitolojide çok başlı yarı yılan, yarı insan figürü); ne Herkül'ün, ne Jüpiter'in yok edebileceği bir canavar yarattığını gördüğünde kim hayrete düşmez ki. Cinayeti ve katli, ailelerin yok oluşunu ve devletlerin çöküşünü doğuran veba budur".

Avrupalılar'ın şikâyetçi oldukları bu durum, Osmanlı yargı sisteminde yaşanmıyordu. Nitekim Avusturyalı Gerlach'ın seyahatnamesinde belirttiği gibi, Türkiye'de bir dava yüzünden 10, 20, 30, hatta 50 yıl mahkemelerde sürünmek gerekmiyordu.

16. yüzyılın ikinci çeyreğinde Türkiye'ye gelen ünlü Fransız şarkiyatçı Guillaume Postel'e göre Osmanlı Sultanı kısa ve özlü mahkeme biçimi ve önlemleriyle vatandaşlarını kanunî haklarını koruma altına almıştı. Postel, eserinde Avrupa'da var olan sistemi eleştirip, sonu gelmeyen mahkemelerden, yazışmalardan bahseder. Mahkemelerin sonuçlanmamasının sürekli yeni davaların açılmasını sebep olduğunu söyleyen Postel, Fransız mahkemelerini Türk adaleti ile karşılaştırdığında, utanç duyduğunu itiraf eder. İngiliz Kralı meşhur VIII. Henry bile iddialara göre, Kanunî Sultan Süleyman'ın kanunlarını kendisine aktarmaları için güvendiği adamlarını Türkiye'ye göndermiştir.

1522 yılına ait "Türk kitabında" da Osmanlı ve Avrupa yargı sistemi karşılaştırılır. Kutsal Roma-Cermen İmparatoru'nun "eşitlik ve adalete dayanarak hüküm vermesinden çok, güçlünün yanında yer aldığı" ifade edilir. Fransız Jean de Villamont ise oldukça iğneleyici bir şekilde, Hz. İsa'ya inancın eksikliğine rağmen, bu durumun Türkler"i âdil ve medenî olmaktan alıkoymadığını vurgular.

Soru 11: Avrupalılar'ın Osmanlı hakimleri hakkındaki görüşleri nelerdi?

Osmanlı adalet sisteminin Avrupa'ya önemli bir etkisi o dönemde hakim karşılığında kullanılan "kadı" isminin Almanca'ya girmesi ve bugün bile kullanılmasıdır. Leyla Coşan, "Alman Dilinde Kadı Sözcüğünün Yeri" isimli makalesinde bu konuyu teferruatlı olarak ele almıştır.

Osmanlı yargı sistemini inceleyen Avrupalılar, kadıların yetkilerini de eserlerinde anlatmışlardır. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde esir olarak Türkiye'de uzun süre yaşayan Giovanantonio Menavino, kadının önemli önemsiz herşey hakkında hüküm verme yetkisi ve gücünden bahseder. Menavino eserinde örnekler vererek kadının yetkilerini ve adaletini anlatır. Kadının şehrin hâkimi olduğunu tüm şehri gözetleyip, satışlarda, ölçü birimleri ile oynamak suretiyle, haksızlık yapıldığını gördüğünde satıcının malına mülküne el koyup, kanunun gereğine göre cezalandırdığını anlatır. Fransız Guillaume Postel ise en ücradaki köyün bile sınırsız yetkilere sahip olan kadının bütün kanunları en iyi şekilde bilmesinin beklendiğini anlatır.

Soru 12: Avrupalı seyyahlar Osmanlı'yı nasıl baktılar?

Ahmet Evin'in araştırmaları, 1630'lara kadar Osmanlı İmparatorluğu'na gelen seyyahların eserlerinin çoğunda bilinç altındaki korku ve ön yargı sebebiyle basmakalıp düşüncelerin tekrarlandığını ortaya çıkarmıştır. En ufak bir hadise bile Türkler'i aşağılamak için yeterli olmaktadır. Çünkü Türkler onların gözünde Hristiyanlar'ın barbar düşmanlarıdır. Seyyahlar Osmanlı İmparatorluğu'na peşin bir Türk düşmanlığı düşüncesiyle gelmektedirler. Türkiye'ye gelip de bir kitap yazanlar ile hiç gelmeden Osmanlılar hakkında bir eser kaleme alanlar kıyaslandığında çoğu zaman aralarında hiçbir fark görülmez. Kitaplar bir gözlem eseri olarak değil, Avrupalılar arasında yaratılan efsanevi Türk tipinden hareketle yazılmışlardır. Ayrıca gelen seyyahların çoğu Türkler'le fazla temasa girmediği için karşılarındaki insanları tanıyıp, anlama durumu da olmamıştır. Türk aleyhtarı kitap ve risaleler yazmak bir nevi modadır.

Bu seyahatnamelerde Türkler "korkak, okuma-yazma bilmeyen cahil, zalim, miskin, tamahkâr, aşırı gururlu, kaba ve Hristiyanlar'ı hiçe sayan insanlar" olarak tasvir edilir.

Soru 13: Avrupalı seyyahların Osmanlı'ya bakış açısı nasıl değişti?

Ahmet Evin, 1630'lardan sonra Osmanlı ülkesine gelen seyyahların eserlerinde, yavaş yavaş Türkler hakkındaki peşin fikirlerden vazgeçildiğini ve gözlemin ön plana çıktığını tespit etmiştir. Daha önce Türkiye barbarlığın kol gezdiği, hiçbir şeyin iyi olmadığı bir yer iken, artık ön yargısız gözlem yapan seyyahların eserlerinde kanunların ve iyi işleyen kurumların bulunduğu bir imparatorluktur. Osmanlı genişlemesinin durması yüzünden bir kâbus hâline gelen Türk korkusunun azalması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü kaybetme sebeplerinin merak edilmesiyle seyyahlar eserlerinde objektif davranmaya başlamışlardır.

XVIII. yüzyılın sonlarında ise Antik çağlar hakkındaki araştırmaların ilerlemesi ve Avrupa'nın eski Yunan'ı kendi medeniyetinin temeli olarak görmesi sonucu Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yeni bir düşmanlık başlamıştır. Osmanlılar, Avrupa medeniyetinin kurulduğu topraklardaki Hristiyanlar'ı idare eden despotlardır ve Avrupa'dan tamamen atılmalıdırlar.

Soru 14: Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili haberler Avrupa'da nasıl yayılırdı?

Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili Avrupa'nın en önemli haber alma merkezi Venedik'ti. Çok erken tarihlerden itibaren Osmanlılar'la temasta bulunan Venedikliler, İstanbul'da bulunan ve balyos olarak adlandırılan elçileri ve imparatorluk topraklarında ticaret yapan tüccarları sayesinde Türkler hakkında Avrupa'nın en geniş haber ağına sahipti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan balyoslar hizmetlerini tamamladıktan sonra ülkelerine dönerler ve burada meclisin karşısına çıkarak Türkler hakkındaki gözlemlerini ihtiva eden raporlarını okurlardı.

XVI. yüzyılda Avrupa'da yayın yapan gazetelerin Türkler'le ilgili haber kaynaklarına bakıldığında çoğunun Venedik kökenli olduğu görülür.

OSMANLI ORDULARI SEFERE NASIL ÇIKARLARDI?

Osmanlı İmparatorluğu çok erken tarihlerde merkezî orduyu kurmakla Anadolu'daki beyliklere ve Balkanlar'daki Hristiyan devletlere karşı büyük bir üstünlük sağlamıştı. O dönemlerde devletler genellikle feodal beylerin kuvvetlerinden oluşurdu. Kuvvetler arasında bir uyum bulunmadığından birçok problem ortaya çıkardı. Osmanlılar ise merkezî bir ordu oluşturmakla çok disiplinli bir askerî güce kavuştukları gibi, padişahın otoritesini sarsacak Türk beylerini de devre dışı bırakmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu tarihi anlatılırken devamlı olarak yapılan savaşlardan bahsedilir. Ancak Osmanlı ordularının seferlere nasıl çıktıkları üzerinde fazla durulmaz. On binlerce kişilik ordular yüzlerce kilometrelik mesafelere nasıl gitmiştir? Osmanlı seferlerinin lojistiği nasıl gerçekleşirdi? Son yıllarda yapılan araştırmalarda bu tür konular daha fazla çalışılmaya başlandı. Rhoads Murphey IV. Murad'ın İran seferlerini, Caroline Finkel 1593-1606 Osmanlı-Avusturya harplerini, Ömer İşbilir XVII. yüzyılın başlarındaki İran savaşlarını, Ersin Gül-soy 1645-1669 yılları arasında gerçekleşen Girit'in fethini, Yaşar Ertaş 1715'te Mora'nın geri alınmasını, Ahmet Şimşirgil Fazıl Ahmed Paşa'nın Uyvar'ı fethini, Meryem Kaçan Erdoğan, İkinci Viyana Kuşatması'nı, Hakan Yıldız 1711'deki Prut Savaşı'nı, Mehmet İnbaşı ise 1672'deki Kamaniçe seferini araştırdılar.

Bütün bu araştırmalarda, Osmanlı askerî faaliyetlerinin lojistik yönü üzerinde duruldu ve böylece Osmanlı ordularının seferlere nasıl gittikleri yavaş yavaş aydınlanmaya başladı. Bütün Osmanlı ülkesi herhangi bir savaş

sırasında anında harekete geçecek alt yapı ile donatılmıştı. Çünkü savaş kararı verildikten sonra alınacak günübirlik kararlarla on binlerce kişiyi harbe götürmek mümkün değildi.

Yollar Temizleniyor, Köprüler Yapılıyor

Osmanlı İmparatorluğu'nda herhangi bir ülke ile savaşmaya karar verileceği zaman padişahın huzurunda bir meclis toplanırdı. Divân-ı Hümâyûn üyelerinin yanısıra Kaptan Paşa, Şeyhülislâm, Yeniçeri Ağası ve bazı beylerbeyi ve komutanlar da katılırdı. Herkese söz hakkı verilerek fikri alınırdı. İlgililerden ordunun, donanmanın ve hazinenin durumu hakkında bilgi alınırdı. Bir yere savaş açmadan önce de devrin şeyhülislâmı veya önde gelen din adamlarından savaşın meşruluğuna dair fetva alınırdı. Fetva alınıp, savaş kararında ittifak edilince padişahın tuğları Cebehâne'nin önüne dikilirdi. Bundan sonra da bütün Osmanlı ülkesi harekete geçirilirdi. Seferin yapılacağı yöndeki şehirlerde bulunan Osmanlı vali ve kadılarına emirler yazılarak yollar ve köprülerle ilgili yapılması gereken işlerin yerine getirilmesi emredilirdi. Yollar temizlenip, genişletilir, üzerindeki engeller kaldırılır ve on binlerce askerin zorluk çekmeden geçebileceği hâle getirilirdi. Harap köprüler tamir edilir, eğer yıkılan varsa yeniden yapılırdı.

Bu ön tamirlerin yanısıra sefer esnasında da ordunun önünden giden görevliler yolları düzenler, bataklık yerleri geçişe uygun duruma getirir, köprüleri tamir ederlerdi. Öncüler düzelttikleri yollara işaretler koyarak arkadan gelen ordunun doğru güzergâhı takip etmesini sağlarlardı.

İnsan ve Hayvanların Yiyecekleri Depolanıyor

En önemli meselelerden birisi de on binlerce kişinin yiyecek ihtiyacının karşılanmasıydı. İnsanların yanısıra askerleri ve ordunun ağırlıklarını taşıyan hayvanların yemlerinin temini de gerekliydi. Bunun için sefer yolu üzerinde mahalli yöneticilere emirler gönderilir ve onların vasıtasıyla menzil adı verilen belli noktalarda gerekli ihtiyaç maddeleri ambarlarda depolanırdı. Zahire ambarları savaş olmadığı zamanlarda da muhtemel bir savaş ihtimaline karşı devamlı olarak dolu tutulmaya çalışılırdı. Ambarlar için görevlendirilen memurlar buralardaki maddelerin kayıtlarını tutarlardı. Depolanan maddelerin ziyan olmaması için bu ambarların tavan ve

duvarlarının sağlam olması, rutubet bulunmaması gerekliydi. Eğer depolardaki yiyecek çürürse, hemen yerine yenisi konulurdu.

Menzillerde toplananlar, un, buğday, bulgur, çavdar, darı, pirinç, arpa, yağ, bal, koyun, tavuk, ekmek, saman, ot ve odun gibi maddelerdi. Sebze ve meyveler de orduda tüketilen maddelerdendi. Bu maddelerden depolanması uygun olmayanlar ise yol boyunca satın alınırdı. Bu maddeler ya devlet tarafından satın alınır, ya da Avarız-ı Divâniye ve Tekalif-i örfiye adı verilen vergiler karşılığında halktan tahsil edilirdi. Ordunun ihtiyaç duyduğu maddeler, genellikle sefer yolu üzerinde bulunan bölgelerden temin edilmekteydi. Eğer sefer yolu üzerindeki bölgelerde kıtlık varsa gereken yiyecekler uzak yerlerden satın alınarak getirilirdi. Örneğin, 1578’de İran seferi esnasında Erzurum ve Halep gibi yerlerde meydana gelen kıtlık yüzünden yaşanan zahire sıkıntısı sebebiyle Rumeli bölgesinden, Boğdan’dan yiyecek maddeleri satın alınmıştı. Devlet savaş zamanlarında satın aldığı yiyeceği piyasanın altında, kendisinin belirlediği bir fiyatla temin ederdi.

Sefer esnasında yiyecek sıkıntısının yaşanması durumunda askerler taşkınlık yapabilirdi. Ayrıca aç kalacak olan asker çevredeki köy ve kasabalara zarar verebilirdi. Bu da halkın Osmanlı yönetimine karşı soğuması demekti. Bu yüzden idarecilerin en fazla önem verdikleri hususların başında menzillerde zahire depolanması gelirdi. Yüz bin kişiyi geçen ordularla yapılan seferler, büyük bir disiplin içerisinde cereyan ederdi. Askerler sefer yolu üzerindeki köylülerin tarlalarına ve hayvanlarına fazla bir zarar verirlerse, zarara uğrayan kişi orduya gelerek durumunu bildirirdi. Tarlası çiğnenmiş veya hayvanı alınmış birisinin zararı devlet hazinesi tarafından karşılanırdı.

Seferlerde Taze Yemek Tercih Edilirdi

Askerlere kuru yiyecekler yerine günlük pişirilmiş yemek verilmesi askerin beslenmesi açısından çok daha önemliydi. Günde iki defa yemek pişirilirdi. Yemeklerin ana maddesi genellikle koyun etiydi. Sığır etine bu dönemde fazla itibar edilmezdi. Bir yıl süren bir seferde 100 bin civarında koyuna ihtiyaç duyulurdu. Ayrıca pirinç gibi maddelerden çorba ile bulgur ve pirinç pilavları da pişirilirdi. Osmanlı ordusunda uzun müddet esir olarak bulunan Kont Marsigli, her bir askere günlük olarak 320 gram ekmek, 160

gram peksimet, 200 gram koyun eti, 160 gram pirinç ve 80 gram yağ verildiğini belirtir.

En önemli ihtiyaç maddelerinden birisi olan ekmek iki türlü temin edilirdi. Ordunun geçeceği bölgelerdeki yerlere emirler gönderilerek ekmek pişirtilip hazırlatılırdı. Durum ve zaman uygun olduğunda ise ordu içerisinde kurulan fırınlarda pişirilirdi. Ancak ekmek uzun zaman dayanmadığı için peksimet daha çok tercih edilirdi. Sefer güzergâhındaki ambarlarda devamlı olarak peksimet bulunurdu. Peksimet pişirilip, depolandıktan sonra bir sene içerisinde kulla-nılmamışsa daha fazla saklanılmayıp, yenilenirdi. Ayrıca sefer sırasında yol üzerindeki yerleşim yerlerine emir gönderilerek peksimet pişirtilir ve çuvallara konulup katır ve develerle orduya getirilirdi.

Ordunun içme ve diğer işlerde kullanacağı suları sakalar temin ederdi. Sakabaşı idaresindeki sakalar deri kırbalarla atlar üzerinde suyu taşırlardı. Ordunun ihtiyacı olan barut, gülle, nal, çivi, katran, keçe, çuval, neft, zift, demir, meşale, kumaş, çadır gibi diğer maddeler de sefere çıkılmadan önce ve sefer esnasında temin edilirdi.

Ordunun ağırlıklarını taşımak için at, katır ve deve kullanılırdı. Yolların uygun olmaması sebebiyle araba fazlaca kullanılmazdı. Araba ve taşıma hayvanları satın alındığı gibi, kira karşılığında da tutulurdu. Ayrıca Tuna, Fırat, Dicle gibi nehirlerden de istifade edilirdi. Ayrıca Karadeniz ve Ege üzerinden de gemilerle gerekli malzemeler taşınırdı. Ordunun en önemli silahları olan topları taşımak için ise top arabaları kullanılırdı. Osmanlı İmparatorluğu’nda bu işi yapmak için top arabacıları ocağı adı verilen bir teşkilat mevcuttu.

Askerler Toplanıyor

Osmanlı ordusunu meydana getiren askerler ülkenin değişik yerlerinde bulunurlardı. Merkezde, sadece Yeniçeriler ile diğer Kapıkulu askerlerinin bir kısmı vardı. Osmanlı ordusunun çoğunluğunu oluşturan timarlı sipahiler, timar olarak gelirini aldıkları topraklarda yaşarlardı. Bu yüzden timarlı sipahilerin alaybeyleri ve çeribaşılarına emir gönderilerek sefere çıkılacağı için hazırlıklarını yapmaları emredilirdi. Sefere çıkmadan da orduya katılmaları için fermanlar gönderilirdi. Taşrada bulunan yeniçeri ve diğer kapıkulu askerleri de onları toplamaya memur edilen görevliler vasıtasıyla

orduya getirilirlerdi. Taşrada bulunan askerler sefer güzergâhı boyunca Osmanlı ordusuna katılırlardı. Orduya gelen askerlerin tam teçhizatlı olmaları gerekliydi. Atları, silahları, zırhları eksiksiz olmalıydı. Yavuz Sultan Selim zamanında orduya katılması emredilen timarlı sipahilere hitaben gönderilen bir fermanda "Tolgası eksik olanın kafasının, kolçağı eksik olanın kolunun kesileceği" belirtilmişti.

Osmanlı ordusu ana hatlarıyla iki sınıftan oluşurdu. Muharip sınıf; Yeniçeriler, sipahiler, timarlı sipahiler, topçular, silahların bakım ve tamirini yapan cebeciler, at ve diğer atların bakımını yapan seyisler vs. Geri hizmet kıtaları, yani destek kıtaları; Bu yardımcı sınıf orduda resmî yazışmaları yapan ve askerlerin çeşitli kayıtlarını tutan kâtip ve hacegân adı verilen bürokratlar, su taşıyan sakalar, aydınlanmayı sağlayan meşaleciler, yollardan geçişi sağlayan köprücü ve kaldırımcılar, mimarlar, sağlık hizmetleri veren cerrah ve tabipler, çadırcılar, ordunun bayraklarına bakan görevliler. Ayrıca ordunun morali açısından çok önemli bir görev icra eden mehter takımı da Osmanlı ordusunun ayrılmaz bir parçası idi.

Osmanlı ordusu içerisinde başta İstanbul olmak üzere çeşitli şehirlerden getirtilen sanatkâr ve esnaflar da bulunurdu. Bunlara "orducu esnafı" veya "orducu" denilirdi. Bunların içerisinde her çeşit esnaf bulunurdu: Ekmekçi, arpacı, aşçı, bakkal, terzi, tellal, sarrac, ayakkabıcı, nalbant, berber, bozacı, kuyumcu, eskici, yaycı, kılıççı, eskici, semerci, manifaturacı, attar, ipekçi.

Parasız Savaş Olmaz

Avusturyalı Mareşal Monteccucolli'den Napolyon'a kadar bütün komutanlar, askerî faaliyetler için gerekli olan şeyleri üç kelimede özetlerler: Para, para, yine para. Bir askerî harekâtın finansmanı çok pahalı bir işti. Sefere çıkan orduya merkezden masraflar için bir miktar para verilirdi. Ancak ordunun asıl gelirleri sefer güzergâhındaki yerlerin vergilerinin toplanmasında meydana gelirdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşın devlet hazinesine maliyetini azaltmak için 'Avarız-ı Divâniyye' adı verilen olağanüstü bir vergi alınırdı. Ayrıca acil para gereken durumlarda devlet ileri gelenlerinden ve tüccarlardan borç alınırdı. Ordunun harcamalarının büyük bölümünü askerlere ödenen maaşlar oluşturuyordu. Avrupalı araştırmacılar ordunun finansmanının sağlamasında Osmanlı

İmparatorluğu'nun Avrupalılar'a göre daha üstün bir konumda olduğunu belirtirler.

Seferler Eyüp Sultan'ı Ziyaretle Başlar

İstanbul alındıktan sonra Osmanlı orduları sefere çıkmadan önce padişahlar, ilk olarak Eyüp Sultan'ı, ardından da atalarının türbelerini ziyaret ederlerdi.
Osmanlı padişahları gittikleri türbelerde fakirlere büyük miktarlarda sadaka dağıtırlardı. Sefere padişah gitmiyorsa o zaman ordu komutanlığına atanan serdarlar Eyüp Sultan Türbesi'ne giderlerdi. Ardından büyük bir merasimle padişah ve devlet ileri gelenleri İstanbul'dan yola çıkarlardı. Padişahın yakın maiyetini teşkil eden peykler, solaklar, müteferrikalar bu merasim esnasında göz alıcı kıyafetler giyerlerdi. İstanbullular da bu töreni seyre çıkarlardı. Osmanlı ordusunun sefere çıkışı çok haşmetli olurdu. Rengarenk kıyafetler içerisinde, bayrakları ve silahları ile çeşitli askerî kıtaların geçişi töreni seyreden herkesi hayran bırakırdı.

Seferin yönüne göre, Anadolu tarafında Üsküdar veya Gebze'de, Rumeli tarafında ise Davut Paşa civarında padişahın otağı kurularak birliklerin toparlanması sağlanırdı.

XVI. yüzyılda bir ordunun dinlenme ve lojistik ihtiyaçlarını giderme süreleri çıkarıldıktan sonra bir günde alabileceği yol 15 kilometre idi. Yılın her mevsiminde sefere çıkılamıyordu. Askeri bir harekât bahar aylarında başlayıp, sonbaharın başlarında bitmeliydi. Bu da yaklaşık altı aylık bir süreydi. Düşman topraklarına giden ordunun emniyet altında olması, iaşe ve ikmalini sıkıntıya düşmeden gerçekleştirmesi için de sefer mevsimi içerisinde merkezine geri dönmesi gerekliydi. Eğer ordu sefer mevsimi bittikten sonra, hâlâ düşman topraklarında kalmışsa, yağışların başlaması ile birlikte perişan olurdu.

Osmanlı ordusu büyük bir disiplin ve sessizlik içerisinde hareket ederdi. Sefer boyunca savaş düzeni bozulmadan yürünürdü. Akşam olduğunda çadırlar kurulur, gerekli ihtiyaçlar karşılandıktan sonra yatılırdı. Konaklama yeri seçiminde sulak ve otlak yerler tercih edilirdi. Bir su kenarı bulunamamışsa, kuyular açılarak su ihtiyacı giderilirdi. Ordu konaklamasında arazinin durumuna göre tertibat alınırdı. Ordu için kurulan on binlerce çadır büyük bir şehir görüntüsü arz ederdi. Çadırlar belli bir

düzen içerisinde kurulurdu. Hangi çadırın hangisinin yanında yer alacağı belli kurallara bağlanmıştı. Kurulan çadırlarda askerler yağmurdan ve soğuktan korunurdu. On binlerce kişinin tuvalet ihtiyacının karşılanması da önemli konulardandı. Bu konuda meydana gelecek bir aksama ordu içerisinde çeşitli hastalıkların çıkmasına sebep olabilirdi. Bir diğer ihtiyaç da yol boyunca yıkanma meselesi idi. Bu iki ihtiyaç için hamam ve hela çadırları vardı. Ayrıca ibadet ihtiyaçları için mescid çadırı, hasta ve yaralılar için hastane çadırı, yiyecekler için mutfak çadırları ve devlet arşivi için defterhâne çadırları kurulurdu. Mescid çadırlarında hem namaz kılınır, hem de dinî görevliler tarafından vaaz verilirdi. Bu vaazlarda gazanın kazandıracağı sevaplar ile şehidlik anlatılarak askere şevk verilirdi. Padişah ve devlet ileri gelenlerinin çadırları ise birer saray gibi büyük ve muhteşem olurdu.

Gece uyunduktan sonra sabah gün ağarmadan yürüyüş için hazırlıklar yapılırdı. Meşalelerin ışığı altında yapılan hazırlıklardan sonra güneşin doğmasıyla birlikte yürüyüş tekrar başlardı.

Seferin yapılacağı bölgeye yakın bulunan Osmanlı idarecileri casuslar vasıtasıyla bilgi toplarlardı. Düşman topraklarına yaklaşılınca savaş divânı toplanır ve ne yapılacağı tartışılırdı. Hangi yoldan nasıl gidileceği, hedef bir kale ise nasıl bir kuşatma taktiği izleneceği belirlenirdi. Eğer düşmanla bir meydan savaşı yapılacaksa nasıl bir düzen alınacağı konuşulurdu. Bu savaş divânlarında serhat bölgelerin valilerinin fikirlerine tecrübelerinden dolayı önem verilirdi.

Saldırılacak ülkeye ilk olarak akıncılar veya Kırım Tatarları gönderilirlerdi. Akıncılar girdikleri ülkelerde küçük gruplara ayrılarak yağma ve tahrip faaliyetlerinde bulunurlardı. On bin kişilik bir akıncı birliği beşer kişilik iki bin vurucu tim hâlinde düşman ülkesine girerek, her tarafı tahrip edip, korku salardı. Küçük birlikler hâlinde oldukları için yakalanmaları ve engellenmeleri de kolay değildi.

Akıncı tahribatından sonra tertibat alınarak, düşman kuvvetler beklenilirdi. İki ordunun bir sahrada karşılaşmasıyla sıra kozların paylaşılacağı meydan savaşına gelmiş olurdu.

OSMANLILAR VE TÜRKLÜK

Soru 1: Osmanlılar Türk düşmanı mıydı?

Bazı Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde Türkler için etrâk-ı bî-idrâk, yani idrâksiz Türkler denilmesinden hareket eden bir kısım araştırmacılar Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk devleti olmadığını iddia ederler. Bu tutarsız bir yaklaşımdır. Osmanlı tarihçilerinin eserleri incelendiğinde Türkler'le ilgili bu tür ifadelerin etnik kimliği değil sosyolojik ve siyasî bir durumu belirtmek için kullanıldığı görülür. Ayrıca bu ifade ile kötülenenler, genellikle devlete karşı çeşitli hadiselere karışmış veya Şah İsmail'e katılmış Türkmenler'dir. Düşman olarak görülen bir devlete yapılan bu katılımları aşağılamak için Osmanlı tarihçileri bu tür ifadeler kullanmışlardır.

Türk ve Türkmen isimlerinin olumsuz ifadelerle anılması sadece Osmanlı dönemi tarihçilerine özgü bir davranış değildir. Selçuklu tarihçilerinin de Türkmenler hakkında bu şekilde olumsuz sözleri vardır.

Osmanlı döneminin bazı tarihçileri bu olumsuz ifadeleri Türk kimliğini değil köylü ve göçebeleri kötülemek için kullanırlar. Özellikle yarı göçebe hayat yaşayan Türkmenler devlet düzenine ayak uyduramamaları ve yerleşik hayata zarar vermeleri sebebiyle eleştirilmektedir. Osmanlı tarih yazarlarının eserlerinde bu tür ifadeleri başka milletler için de görmek mümkündür. Örneğin, göçebe Araplar'a, Arab-ı bed-fial (kötü işler yapan Arap), Arab-ı bed-rey (düşüncesi kötü Arap), Arab-ı Şekavet-şiar (eşkıyalığı adet hâline getirmiş Arap) denilirdi. Buradaki millet isimleri etnik bir mana ifade etmekten ziyade bu toplulukların yaşam tarzını

gösterir. Nitekim Fatih Kanunnâmesi'nin bir ceza bahsinde geçen "Türk veya şehirli olsa" ifadesi Türk kelimesinin göçebe Türkmenler ve köylüler için kullanıldığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Osmanlı tarihçilerinin eserlerindeki Türkler'le ilgili olumsuz ifadeleri gündeme getirenler, aynı kitaplardaki olumlu sözleri görmezden gelmektedirler. Aslında hiç kimsenin bir şeyi incelediği yoktur. Yıllardan beri hiçbir araştırma yapılmadan, Osmanlılar, 'etrâk-ı bî-idrâk' diyerek Türkler'i aşağılarlardı, sözü tekrarlanır. Tarih kitapları incelendiğinde Türk ve Türkmen isimlerinin aleyhine olan ifadelere genellikle Osmanlı yönetimine karşı mücadelelerde rastlanır. Fetret Devri'nden, Şeyh Bedreddin ayaklanmasına, Safevi Devleti'nin Anadolu'daki faaliyetlerinden, Celali isyanlarına hadiseler anlatılırken Osmanlı tarihçileri "Kaba Türk veya Türkmen, cahil Türkmen, hilekâr Türk (Türk-i bed-lika), çirkin Türk (Türk-i sütürk)" gibi tanımlamalarını kullanırlar.

Soru 2: Osmanlı Tarihçileri'nin eserlerinde Türkler'in lehine ifadeler yok mudur?

En önemli Osmanlı tarihçilerinden olan ve uzun süre şeyhülislâmlık yapan Hoca Saadeddin, *Tacü't-Tevârih* isimli, kendisinden sonraki tarihçilere büyük tesirlerde bulunmuş eserinde Osmanlı fetihlerini anlatırken "Türk yiğitleri", "Zaferleri gölge edinmiş Türk askerleri" gibi ifadelerle Osmanlı ordusunu över. XVII. yüzyıl tarihçilerinden Solakzâde Mehmed Hemdemi de tarihinin birçok yerinde Türk ismini olumlu olarak kullanır ve Cem olayını anlatırken onu "Kostantiniyye'yi feth eden Türk'ün oğlu" diye anar. XVI. yüzyılın en büyük tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âli ise *Künhü'l-Ahbâr* isimli dünya tarihinde Türk boylarını anlatırken bunları "seçkin millet, güzel ümmet" olarak zikreder. Bunlardan başka pek çok Osmanlı tarihçisinin eserlerinde bu tür ifadelere rastlanılır.

Soru 3: Osmanlı hanedanı Türk olduklarının farkında değiller miydi?

Osmanlı tarihleri incelendiğinde Orta Asya'dan geldiklerinin ve Türklüklerinin farkında oldukları görülür. Bu kitaplarda Osmanlı hanedanı Oğuz Han'a bağlanır. Osmanlılar Oğuz neslinden ve Kayı boyundandır.

Osmanlı tarihi Türk tarihinin bir parçası olarak ele alınır. Nitekim Şehzâde Cem'in oğluna
Oğuz Han, II. Bâyezid'in oğluna ise Korkud isimlerinin verilmesi tesadüf değil dönemin siyasî yapısı içerisinde bilinçli bir tercihtir.

Osmanlı bir millet ismi değildir. Osmanlı adı Selçuklu, Karahanlı, Gazneli isimleri gibi bir hanedanın adıdır. Selçuklular, Karahanlılar, Gazneliler gibi Osmanlılar da bir Türk devletidir. Ancak hiç unutulmaması gereken husus Osmanlılar'ın bir imparatorluk olduğudur.

Soru 4: Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklüğün ön plana çıktığı dönem hangisidir?

II. Murad devri kültürel bakımdan oldukça önemlidir. Timur istilasından sonra Anadolu'da aşiret kültürü tekrar canlanmıştı. Osmanlılar, Timur'un halefleri karşısında meşruiyetlerini sağlamak ve Türkmen çevrelerinde nüfuz kazanmak için daha önce pek ön plana çıkarmadıkları, Oğuzlar'ın Kayı koluna mensubiyetlerini II. Murad devrinde iyice vurguladılar. Paralara ve toplara Kayı boyunun damgası vuruldu.

Bu dönemde Arapça ve Farsça'dan, Türkçe'ye yapılan tercümeler Osmanlı-Türk kültürünün gelişmesi bakımından oldukça mühimdir. II. Murad zamanında Türkçe ön plana çıktı ve edebî bir dil olarak gelişti. Yazıcızâde Ali'nin, İbn Bibi'den çevirdiği ve ilaveler yaptığı *Selçuknâme* isimli eserde Oğuz boyu ve Kayılar öne çıkarılır. Bu dönemde dinî, edebî, ahlakî, tıbbî eserler, siyasetnâmeler, menakıbnâmeler, musiki, sözlük ve ansiklopedik eserler gibi çok geniş bir sahada tercüme faaliyetleri görülür. Bu eserlerin önemli bir kısmı II. Murad'ın emir ve teşvikleriyle tercüme edilmişti.

II. Murad zamanındaki bu hava Fatih döneminde de bir süre devam etti. İmparatorluğun büyümesi ve Timur tehlikesinin sona ermesi ile Türk kimliği bir daha bu kadar ön plana çıkarılmadı.

Soru 5: Osmanlı İmparatorluğu'nda yöneticilerin tamamı Türk olmayanlardan mı seçilirdi?

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fatih'ten itibaren bütün yöneticilerin Türk olmayan devşirme kökenli kişilerden olduğu, yaygın bir kanaattir. Fakat bu

yanlıştır.

Fatih'in Çandarlı Halil Paşa'yı öldürtmesinden sonra Türk kökenli idareciler bir müddet vezirliğe ve veziriazamlığa getirilmedi. Ancak bu bir denge siyasetinin sonucu idi. Nitekim devşirmelerin nüfuzunun artması üzerine Fatih, veziriazamlığa bir Türk'ü, Karamanlı Mehmed Paşa'yı tayin etmişti.

Fatih'in ölümünden sonra çıkan isyan sırasında bu veziriazamın katledilmesi yine devşirme hakimiyetini başlattı. Ancak tamamen devşirmeler veziriazam olmadı. 1498'de Çandarlı İbrahim Paşa, 1518'de Piri Mehmed Paşa, 1584'te Özdemiroğlu Osman Paşa, 1595'te Lala Mehmed Paşa, 1614'te Öküz Mehmed Paşa, 1623'te Kemankeş Ali Paşa, 1637'de Bayram Paşa, 1638'de Tayyar Mehmed Paşa, 1656'da Deli Hüseyin Paşa ve Boynueğri Mehmed Paşa gibi Türk kökenli veziriazamlar vardı. Ancak Türk kökenli veziriazamların çoğalması 1680'lerden sonra oldu. Bu tarihten itibaren veziriazamlığa gelenlerin büyük çoğunluğu Türk kökenlidir. Bütün Osmanlı veziriazamları incelenirse devşirme-Türk oranının yaklaşık olarak yüzde 56'ya yüzde 44 olduğu görülür.

Veziriazamlığa veya vezirliğe bakılırsa Türkler'in yönetimden uzak tutulduğu gibi bir sonuç çıkarılır. Devşirmelerin ağırlıklı olarak görev yaptıkları bir diğer yer de saraydır. Ancak devlet idaresi sadece bu memuriyetlerden ibaret değildir. Bunun dışında devletin diğer kademelerinde Türkler çok büyük bir ağırlıkta görev yapmışlardır.

Şeyhülislâm ve kadıaskerler başta olmak üzere ulemanın hemen hemen tamamı Türk'tür. Bu görevlerde nadiren başka milletten insanlara rastlanılır. Devletin önemli sacayaklarından birisi olan bürokraside de Türkler çoğunluktadır. Osmanlı döneminin defterdarlık, nişancılık, reisülküttâplık, defter eminliği gibi üst düzey bürokratları incelendiğinde bunların çoğunun Türk olduğu görülür. Ayrıca bu bürokratlarla beraber görev yapan kâtip, şakirt, mülazım gibi görevliler, yani memurlar da Türk'tü.

Osmanlı yönetiminin güvenilirliğin gerektiği yerlerde Türkler'i ön planda tutması, Türklüğünün farkında olduğunu açıkça gösterir. Devşirmeler, Osmanlı sistemine kazandırılmak için Türk köylülerine verilirdi. Bir köylünün yanına devşirme için birisinin verilmesine "Türk'e vermek" deniliyordu. Ayrıca tamamen güvenilir kadrolara ihtiyaç duyulan

Kuzey Afrika’daki Garb Ocakları’nın, askerleri Batı Anadolulu Türkler’den seçilirdi.

Soru 6: Osmanlılar, Anadolu’yu ihmal ettiler mi?

Sıkça dile getirilen bir iddia da Osmanlılar’ın Anadolu’yu ihmal ettikleridir. Anadolu’nun şu anda yaşadığımız vatanımız olmasından dolayı bizim için vazgeçilmez bir önemi vardır. Ancak Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu zamanında devletin topraklarının sadece bir kısmı idi.

Osmanlı Beyliği, Söğüt ve çevresinde kurulmuş olduğu için Anadolu kökenli kabul edilip, bu bölge imparatorluğunun ana çekirdeği olarak görülürse mesele anlaşılamaz. Osmanlı İmparatorluğu’nun dünyanın en büyük imparatorluklardan birisi olarak tarih sahnesine çıkması Anadolu sayesinde değil, zengin ve siyasî direnişlerin az olduğu Rumeli sayesinde olmuştur. Osmanlı beyliğinin yayılma alanı uygun fırsatlar çıkmadığı takdirde Rumeli olmuştur. Osmanlı beyliğinin Rumeli’de kuvvetlendikten sonra Anadolu’yu içine aldığına dikkat etmek gerekir. Devletin ana siyasî organizasyonunu sağladığı bölge de Rumeli’dir. Osmanlı İmparatorluğu Rumeli’de öylesine sağlam bir yapı kurmuştur ki, Fetret Devri’nde Anadolu toprakları çok kısa sürede elinden çıkarken, bu bölgenin büyük bir bölümü elinde kalmış ve bu saha sayesinde varlığını sürdürebilmiştir. Timur istilasından sonra Osmanlılar Rumeli’yi gerçek yurtları saymaya başladılar ve Ankara Savaşı’na kadar başkent Bursa iken, bu gelişmeler içerisinde Edirne başkent oldu.

Dikkat edilmesi gereken bir husus da, Osmanlı devlet teşkilatında kurulan ilk yönetim birimlerinin Rumeli adını taşıması ve bu görevlerin teşrifatta daha sonra kurulan Anadolu adlı memuriyetlerden önde gelmesidir. Örneğin, Rumeli Beylerbeyliği’nin Anadolu Beylerbeyliği’nden, Rumeli Kadıaskerliği’nin Anadolu Kadıaskerliği’nden üstün olması.

Paul Wittek, Rumeli’nin Osmanlılar için “varlık sebebi” olduğunu, Balkan Harbi sonunda Osmanlılar’ın varlık sebeplerini yitirdiklerini söyler. İlber Ortaylı da Osmanlı İmparatorluğu’nun fiilen 1912’de sona erdiğini belirtir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Rumeli olmasaydı, Osmanlı İmparatorluğu da olmazdı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu’nun anavatanı Rumeli’dir.

Bugün Trakya hariç bütün Rumeli elimizden çıktığı için bunu tam olarak anlayamayabiliriz. Ancak Sofya'nın 1385'te, Erzurum'un 1518'de, Selanik'in 1387'de Van'ın ise 1530'larda Osmanlı hakimiyetine girdiği düşünülürse durum biraz daha rahat anlaşılabilir.

Bu mevzu iyice anlaşılamadığından, Osmanlılar'ın kendi anavatanları olan Anadolu'yu ihmal ettikleri sıkça söylenen, kalıplaşmış düşüncelerden birisidir. Osmanlılar fethettikleri bütün yerleri vatan olarak benimsemişlerdir. İlk yayıldıkları saha olduğu ve daha önce üzerinde Türk ve İslâm kültürüne ait eserler bulunmadığı için Rumeli'de Osmanlı eserine sıkça rastlamak normal bir durumdur. Ayrıca Anadolu daha önce Selçuklular ve beylikler tarafından çeşitli eserlerle donatılmıştı. Hiç Türk eseri olmayan yerler varken, Anadolu'ya yeni eserler ve alt yapının yapılması beklenemez. Bunların yanısıra Anadolu'ya göre daha zengin ve daha uygun coğrafi şartlara sahip bir bölgenin hayat şartlarının da daha iyi olması çok normal bir durumdur.

Soru 7: Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkçe ihmal mi edildi?

Osmanlılar'dan önce Türkiye Selçuklularının resmî dili Farsça idi. Daha sonra kurulan beyliklerde de bu devam etti. Bunun uzun süre bu şekilde gittiğini görüyoruz. Örneğin Hamidoğlu Hüseyin Bey'in, 1377'de I. Murad'a Niş'i fethi için gönderdiği tebriknâme Farsça'dır. Karamanoğlu Mehmed Bey'in Konya'yı aldığı zaman Türkçe'yi resmî dil ilân etmesi de bir sonuç vermemişti.

Osmanlılar ise Türkçe'yi ilk dönemlerden itibaren resmî dil olarak kabul edip, yazışmalarında kullandılar. Edebi ve bilimsel eserlerdeki Arapça ve Farsça'nın hakimiyeti de Osmanlı döneminde kademe kademe azaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Astronomi sahasında yazılmış eserlerin incelenmesi bu durumu açıkça gösterir. İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi tarafından hazırlanan Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi'ne göre Osmanlı döneminde yazılmış 2286 Astronomi eserinin 986'sı yani yüzde 43'ü Arapça, 1058'si ise Türkçe'dir. Türkçe'nin yüzdesi 46'dır. Diğerleri ise Farsça veya üç dilin ikisi veya üçünün ortak olarak kullanılarak yazılanlardır. Türkçe'nin Osmanlı döneminde bu sahadaki yükselişi asırlara göre incelendiğinde daha iyi anlaşılır: XV. yüzyılda 35 Arapça, 10 Farsça, 7 Türkçe; XVI. yüzyılda 172 Arapça, 59 Türkçe, 42

Farsça; XVII. yüzyılda 139 Arapça, 41 Türkçe, 1 Farsça; XVIII. yüzyılda 221 Arapça, 101 Türkçe, 2 Farsça; XIX. yüzyılda 137 Arapça, 123 Türkçe; XX. yüzyılın başlarında 41 Arapça, 173 Türkçe. Bu tasnif yazarları ve bu yazarların yaşadığı çağlar belirlenmiş eserlere göredir. Yazarı ve yazıldığı dönemi bilinmeyen 854 eserin ise 554 Türkçe, 241 Arapça, 59'u Farsça'dır. Türkçe XV. yüzyılda Astronomi sahasında yazılan eserlerde yüzde 13 oranında iken her asırda oranını artırarak önce XVI. yüzyılda Farsça'yı, imparatorluğun sonuna doğru da Arapça'yı geçerek bu sahada hakim dil hâline gelmiştir.

Matematik sahasında yazılmış kitaplarda da aynı gelişmeyi görürüz. Osmanlı döneminde yazılmış 1114 Matematik eserinin yüzde 48'i Arapça, yüzde 50'si Türkçe'dir. Türkçe XV. yüzyılda Matematik sahasında yazılan eserlerde yüzde 18 oranında iken her asırda oranını artırarak önce XVI. yüzyılda Farsça'yı, imparatorluğun sonuna doğru da Arapça'yı geçerek bu sahada hakim dil hâline gelmiştir.

Coğrafya sahasında ise imparatorluğun başından sonuna kadar Türkçe'nin hakimiyeti vardır. Osmanlılar zamanında yazılmış 1628 coğrafya eserinden 1542'si, yani yüzde 95'i Türkçe'dir. Tarihçilikte de durum coğrafya gibidir. Astronomi ve Matematik sahasındaki oranlar küçümsenmemelidir. Çünkü Araplar, bu sahalarda yaptıkları çalışmalarla dünya bilim tarihine damgalarını vurmuşlar ve güçlü bir gelenek meydana getirmişlerdir. Bu yüzden Osmanlı döneminde aynı gelenek devam etmiş, ancak Türkçe her yüzyılda bu bilim dallarında gelişmesini sürdürmüştür.

Osmanlı'dan önceki Türk devletlerinde yazılan bilimsel eserlerde Türkçe'nin adı bile yoktur. Nitekim Osmanlılar'dan çok önce yaşamış iki büyük Türk âlimi, İbn Sina ve Farabi'nin eserlerinin Arapça olduğunu unutmamak gerekir.

Soru 8: Osmanlıca farklı bir dil midir?

Osmanlıca, Osmanlı İmparatorluğu döneminde kullanılan ve Arap harfleri ile yazılmış Türkçe'dir; ayrı bir dil değildir. Bazı yazarların eserlerinde aşırı derecede Arapça ve Farsça kullanarak kitaplarını zor anlaşılır hâle getirmelerinden hareket edenler Osmanlıca'yı farklı bir dil gibi takdim ederler. Devletin resmî yazışmaları incelendiği zaman elkablar çıkarıldığında kullanılan dilin anlaşılmasında fazla bir güçlük yoktur. Ancak

ortaya yeni çıkan bir problem Osmanlıca'yı anlamayı iyice zorlaştırmıştır. Bu da son 30 yılda dildeki sadeleşme sonucunda günlük yaşamda kullandığımız kelime sayısının azalmasıdır. 1970'li yılların başında kullanılan Türkçe ile Osmanlı döneminde kullanılan Türkçe kıyaslanırsa arada fazla bir fark olmadığı anlaşılacaktır.

Soru 9: Osmanlı İmparatorluğu'nda günümüzün milliyetçi anlayışı niçin yoktu?

Osmanlı İmparatorluğu'ndan modern zamanlardaki milliyetçilik anlayışını beklemek yanlış bir düşüncedir. Bugünün kavramlarının geçmişte olmaması çok normal bir durumdur. Modern kavram ve kurumları tarihte aramaya kalkmak ve olmayacak benzetmelerle bulmak veya bulunmadığı için Osmanlı İmparatorluğu'nu tenkit etmek son derece hatalı bir davranış şeklidir. Yine tarihteki hadise ve kurumları günümüzün mantığı açısından değerlendirmeye çalışmak da, aynı şekilde yanlış bir harekettir. Bir imparatorluktan millî bir devlet gibi davranması beklenilemez.

Osmanlı tarihçiliğinin en önemli isimlerinden İlber Ortaylı bu konuda "Türklük, imparatorluk var oldukça doğumu zaruret nedeniyle ve ihtiyatla geciktirilmiş bir kimlikti. Yıkım anında ise derhal patladı. Kozmopolit bir "Osmanlı" eliti vardı; yeni dünya düzeninin şartlarında derhal Türk oldular. Osmanlı kimliği salt bir Müslüman kimliği olarak kalmamıştır. Sadrazam Said Paşa'nın ve benzerlerinin girişimlerinde olduğu gibi Türklüğün ağır bastığı bir Müslümanlıktır" demektedir.

Soru 10: Avrupalılar Osmanlılar'ı ne olarak adlandırdılar?

11. yüzyıldan itibaren kullanılan Türkiye ismi Osmanlılar zamanında daha da yaygınlaştı. Osmanlı topraklarına giren seyyahlar eserlerinde bu bahsi anlatırken "Türkiye'ye girdik" demekteydiler. Avrupa'da yazılan kitaplarda, yapılan haritalarda Osmanlı İmparatorluğu, "Türk İmparatorluğu" diye zikredilir. Osmanlılar, Türk diye adlandırılırken, padişaha "Türkler'in Sultanı" denilirdi.

Özellikle XVI. yüzyılda Türk korkusu sebebiyle Avrupa'da binlerce kitap kaleme alındı. Bu kitapların hepsinde Osmanlılar, Türk olarak zikredildiler. Bunların en önemlilerinden birisi olan Richard Knolles'in

1603’te yayınlanan eseri “The General Historie of the Turks”, yani Türkler’in Genel Tarihi adını taşıyordu. Bu kitabın ilk cümlesi ise “Türkler’in Muhteşem İmparatorluğu, çağımızın dehşeti” şeklindeydi.

Osmanlılar’ın Türk kimliği Avrupa’ya o kadar tesir etmişti ki, imparatorluktan giden herşey “Türk” adını alıyordu. Meselâ, Yemen kahvesinin Türk kahvesi olarak adlandırılması gibi. Hatta Avrupalılar, Müslüman olan birisini “Türk oldu” şeklinde anmaktaydılar. Uzun süre Osmanlı ülkesinde kalan ve buranın kültüründen etkilenen bazı seyyahlar, ülkelerine döndüklerinde “Türkleştikleri” suçlamasıyla hapse bile atılmıştı.

OSMANLI TARİHÇİLİĞİ

Soru 1: Osmanlı tarihçiliği ne zaman başladı?

Osmanlı tarihçiliği, devletin kuruluş tarihine nazaran oldukça geç bir dönemde başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesine çıktığı XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında yazılmış bir Osmanlı tarihi yoktur. Osmanlılar'ın kuruluş dönemi hakkında başka milletler tarafından yazılmış tarih kitaplarında da az bilgi bulunur. Bu yıllarda eserlerini kaleme almış Pachymeres, Nicephoras ve Kantakousenos isimli üç Bizans tarihçisi ile İbn Batuta, İbn Said ve El-Umarî isimli üç Arap seyyahı ve coğrafyacısının kitaplarında Osmanlılar'la ilgili bazı bilgiler verilmektedir.

İlk Osmanlı tarihi XV. yüzyılın başlarında yazılan *Yahşi Fakih Menakıb*-nâmesidir. Ancak bu eser bugün mevcut değildir. Yahşi Fakih, Orhan Gazi'nin İmamı İshak Fakih'in oğludur. Eserini yazarken kendi gördüklerinin yanısıra, babasının şahit olduğu ve duyduğu hadiseleri de kullanmış olmalıdır. İlk devirlere ait önemli bilgiler veren bir tarih kaleme alan II. Bâyezid devri tarihçisi Aşıkpaşazâde, 1413'te Geyve'den geçerken hastalanmış, misafir olduğu Yahşi Fakih'in evinde, ev sahibinin yazdığı kitabı görüp, okuyarak kendi tarihini yazarken bu bilgileri kullanmıştır. Bugün elimizde mevcut en erken Osmanlı tarihi XV. yüzyılın başlarında yazılan Ahmedî'nin *İskendernâmesi*dir. 1412 veya 1413'te ölen Ahmedî manzum olan bu eserinde Büyük İskender menkıbesinden hareketle felsefe, ilahiyat, tıp ve tarihten söz eder. 8 bin beyitten fazla, uzun bir mesnevi türündeki *İskendernâme'nin* sadece 340 beytinde Osmanlı tarihinden

bahsedilir. Ertuğrul Gazi'den Yıldırım Bâyezid devri ortalarına kadar gelen ve Emir Süleyman'a sunulan eserin *Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-ı Âl-i Osmân* isimli bölümü Osmanlı tarihi hakkında bazı bilgileri ihtiva etmektedir. 1390'da yazılan bu esere, müellif daha sonra 1410 yılına kadar olan hadiseleri de ilave etmiştir.

İlk nüvesi II. Murad'ın ilk yıllarında hazırlanan popüler anonim tarihler de ilk dönem Osmanlı tarihinin önemli kaynaklarıdır. *Anonim Tevârih-i Âl-i Osmân* diye adlandırılan bu tarihler Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişi ile başlayıp, değişik tarihlerde sona ermektedirler. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemleri hakkında en teferruatlı bilgileri veren eserlerdir. Yazıldıkları dönemde geniş bir okuyucu kitlesi bulmalarından ötürü kütüphanelerdeki yazma nüsha sayıları oldukça fazladır. Bu eserlerde Osmanlı siyasî tarihinin yanısıra, geniş bir şekilde Ayasofya'nın inşası ile ilgili efsanelere de yer verilir.

Soru 2: Osmanlılar'ın ilk dönemlerine ait tarihler dışında nereden bilgi öğrenebiliriz?

Ahmedî'nin eserinden sonra gelen ilk dönem Osmanlı tarihinin kaynaklarından biri de tarihî takvimlerdir. Saray takvimleri diye de adlandırılan bu kısa metin manzumeleri Hazreti Adem'den itibaren peygamberlerin ve halifelerin kronolojik listeleri ile Selçuklu, Osmanlı ve Karamanlılar'ın tarihlerine ait önemli olayları ihtiva ederler. Bu takvimlerde ayrıca kehanetler ve rüya tabirleri ile ilgili bilgiler de bulunur. Altı tanesi yayınlanan bu takvimlerin çoğunluğu II. Murad devrinde hazırlanıp, padişaha sunulmuştur.

Bu takvimlerde kısa bilgiler bulunsa da zaman zaman önemli noktalara değinilmiştir. Meselâ bu takvimlerde, Osmanlı kroniklerinde "Düzmece" olarak nitelenen Şehzâde Mustafa'nın Yıldırım Bâyezid'in gerçek oğlu olduğu açıkça ifade edilmiştir. Takvimlerde olayın geçtiği yıl verilmeyip, takvimin hazırlandığı yıldan ne kadar önce meydana geldiği zikredilmektedir. Bazı takvimler daha sonra tarihçiler tarafından ele alınıp, biraz süslenerek tarih kitabı hâline getirilmişlerdir.

Soru 3: Osmanlı tarihçiliği nasıl yükseldi?

Fatih Sultan Mehmed’in hükümdarlığı Osmanlı tarihinin en önemli dönemi olmasına rağmen tarihçilik bu yıllarda da fazla gelişmemiştir. Bu dönemde yazılmış üç tarih kitabı vardır. Bunlar, Enverî’nin *Düstûrnâme* isimli eseri, Şükrullah bin Şehabeddin Ahmed’in *Behçetü’t-Tevârîh* isimli Farsça tarihi ve Veziriazam Karamanî Mehmed Paşa’nın *Tevârih-i Selâtinü’s-Sultaniye* isimli Arapça eseridir.

Osmanlı tarihine ait teferruatlı bilgi veren ilk eserler XV. yüzyılın ikinci yarısında, II. Bâyezid devrinde yazılmıştır. II. Bâyezid devrinde Tursun Bey, Mehmed Neşrî, Oruç Bey, Kıvamî, Ruhî gibi birçok tarihçinin yazdığı eserler vardır.

Osmanlı tarihinin ilk dönemleri için en önemli bilgileri ihtiva eden eser *Aşıkpaşazâde Tarihi* de bu dönemde kaleme alınmıştır. Ahmedî, Şükrullah, Enverî gibi önceki tarihçiler Osmanlı tarihini, dünya tarihinin bir parçası olarak ele alırlarken Aşıkpaşazâde tarihinin tamamını Osmanlılar’a ayırmıştır.

Soru 4: İlk dönem Osmanlı tarihçiliğinde dönüm noktası kimdir?

II. Bâyezid’in emriyle Türkçe bir tarih kaleme alan ve daha sonra devam ederek, eserini ilk on padişahın anlatıldığı 10 ciltlik bir tarih hâline getiren Şeyhülislâm İbn Kemal’in eseri Osmanlı tarihçiliğinde bir dönüm noktasıdır. İbn Kemal’in tarihiyle ilk dönem Osmanlı tarihçiliği en önemli eserini vermiştir.

İbn Kemal, daha önce yazılmış tarihlerde olduğu gibi tarihi birbiriyle ilgisi olmayan olaylar dizisi olarak değil, birbirine bağlı bir hadiseler zinciri olarak ele almıştır. Bir konuyu anlatırken onun meydana gelmesine sebep olan önceki hadiselerin de üzerinde durmuştur. İbn Kemal’in eseri Osman Gazi’den Mohaç Seferi dönüşüne kadar olan süreyi ihtiva etmektedir. Her padişaha bir defter, yani bir cilt ayrılmıştır. Ancak Kemal Paşazâde’nin on defterden oluşan eserinin tamamı bugün mevcut değildir.

Soru 5: Osmanlı resmî tarihçiliği nasıl başladı?

Osmanlı İmparatorluğu’nda resmî tarihçilik denilince akla vak’anüvislik gelir. Osmanlı resmî tarih yazıcılığı, vak’anüvislik kurumunun XVIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkmasından itibaren imparatorluğun sonuna kadar

sürecek devamlı bir devlet hizmeti hâline gelmiştir. Ancak vak'anüvislik Fatih zamanında ortaya çıkıp, Kanunî devrinden itibaren devamlı bir memuriyet hâline dönüşerek XVII. yüzyılın başlarına kadar süren şehnâmeciliğin devamı niteliğindedir. Her ne kadar bu iki müessesenin gaye ve ortaya koyduğu eserler arasında önemli farklar bulunsa da, şehnâmecilik ve vak'anüvislik resmî tarih yazıcılığının iki farklı dönemidir.

Şehnâme yazıcılığı Fatih devrinde başlamıştır. Fatih, Şehdî'yi tarihi hadiseleri şehnâme tarzında yazması için görevlendirmiş, ancak bu ilk şehnâme denemesi başarılı olamamıştır.

II. Bâyezid devrinde resmî tarih yazıcılığı ilk ürünlerini Farsça olarak İdris-i Bitlisî, Türkçe olarak da İbn Kemal'in eserleri ile vermişti.

İdris-i Bitlisî *Heşt Bhişt* isimli eserinde ilk sekiz Osmanlı padişahını Farsça olarak anlatır. II. Bâyezid'ın emriyle kaleme alınan bu eserde İran tarihçiliğinin önemli isimleri olan Vassaf ve Cüveyni tarihleri model alınmış ve oldukça süslü bir üslup kullanılmıştır. Bu eserde Osmanlı tarihinin ilk dönemleri için fazla orijinal bilgi bulunmamaktadır.

Soru 6: Şehnâmecilik nedir?

Şehnâmecilik edebi tarihçiliktir ve bu tarz, İran tarihçiliğinin ürünüdür. Bu tarihçiliğin ortaya çıkıp, yaygınlaşmasında Firdevsi'nin meşhur manzum destanı Şehnâme'nin büyük rolü olmuştur. Süslü bir üslubu, manaya tercih eden, hadiselerde gerçeği aramak yerine, tarihin ahlaki değerlerini ortaya koymayı gaye edinen ve yazarın içinde bulunduğu çevrenin görüşlerini aksettiren şehnâmecilik, Müslüman hükümdarların saraylarında kabul görmüştür.

Şehnâmeler genellikle Farsça şiir olarak yazılmakta ve minyatürlerle süslenmektedirler. İran'da yazılmış şehnâmelerde hayali ve romantik tasvirler yer alırken, Osmanlı şehnâmelerindeki minyatürler savaşları, saray hayatını, törenleri, yani gerçek hayatı yansıtmaktadır. Farsça mensur olarak yazılanlar ve XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Türkçe manzum ve mensur olarak kaleme alınmış şehnâmeler de vardır.

Fatih döneminde başarılı olamayan şehnâmecilik Kanunî devrinde resmî bir müessese hâline gelmiş ve XVI. yüzyıl sonlarına kadar İran'dan gelen yazarlar bu görevi üstlenmişlerdir. Bu devrin ilk şehnâmecisi olan Arifî

Fethullah Çelebi, Şehdî tarafından yarım bırakılan şehnâmeyi yeniden kaleme almıştır. Farsça olarak yazılan 60 bin beyitlik *Şehnâme-i Âl-i Osmân* beş cilttir.

En meşhur Osmanlı şehnâmecisi olan Seyyid Lokman bin Hüseyin el-Âşurî el-Urmevî yaklaşık 27 yıl sürdürdüğü bu vazifesi sırasında *Hünernâme, Selim Han-nâme (Şehnâme-i Selim), Şehinşah-nâme, Zübdetü't-tevârih (Tomar-ı Neseb-nâme-i Hümâyûn), Zafer-nâme* isimli birçok eseri kaleme almıştır.

XVII. yüzyıl başlarında şehnâmeciliğe getirilen Hasan Hükmî on yıl kadar süren şehnâmeciliğine rağmen ortaya bir eser koyamadı. Ondan sonra da resmî olarak yeni bir şehnâmeci tayin edilmemiştir. Ancak resmî olmasa da II. Osman ve IV. Murad devrine ait şehnâmeler hazırlayan müellifler olmuştur.

Soru 7: Vak'anüvislik (Vek'ayinüvislik) nedir?

Vak'anüvis, "vaka yazan" manasına gelir. Bu tarihçiliğin özelliği hadiselerin yıl yıl anlatılmasıdır. Vak'anüvis kelimesi ilk başta "vek'ayinüvis" olarak kullanılıyorken, sonradan "vak'anüvis"e dönüşmüştür.

IV. Mehmed devrinin tarihini kaleme alan Abdurrahman Abdi Paşa, ilk vak'anüvis olarak zikredilmekle beraber bu iddia kabul görmemiştir. XVI. yüzyılda "vekayinüvis" ünvanı tarih yazıcıları için kullanılsa da vak'anüvisliğin Divân-ı Hümâyûn'a bağlı devamlı bir memuriyet olarak ortaya çıkması Naimâ ile başladı. Naimâ'dan sonra vak'anüvis olan Şefik Mehmed Efendi kısa bir süre görev yaptı. 1714'te bu göreve tayin edilen Raşid'den itibaren de vak'anüvislik devamlılık kazandı. İlk resmî vak'anüvis olan Halepli Mustafa Naimâ, XVIII. yüzyılın başlarında bu göreve getirilmiş ve devletin görevlendirdiği bir tarihçi olarak 1592-1660 yılları arasının tarihini kaleme almıştı.

Vak'anüvislik müessesesi saltanatının ilgasına kadar devam etti. Ancak vak'anüvis tarihleri 1592-1868 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini ihtiva eder. Bu yıllar arasında bazen vak'anüvis değişiklikleri yüzünden birkaç aylık boşluk kalmış, bir de 1142 (1729-1730) yılının tarihi yazılamamıştır.

Son vak'anüvis Abdurrahman Şeref'tir. Yazdığı tarih II. Meşrutiyet'i gerektiren sebepleri, 31 Mart hadisesini, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini ve Sultan Reşad döneminin bir aylık hadiselerini ihtiva eder.

Soru 8: Ahmed Cevdet Paşa'nın Osmanlı tarihçiliğindeki yeri nedir?

Osmanlı İmparatorluğu'nun yetiştirdiği en büyük tarihçi Ahmed Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa, ilmiyede yükseldikten sonra uzun yıllar çeşitli bakanlıklarda ve valiliklerde görev yaptı. Mecelle'yi hazırlayarak Osmanlı hukukunun yenileşmesine damgasını vurdu. Ahmed Cevdet Paşa, Nail Bey'in vefatından sonra 1855'te vak'anüvisliğe getirildi. Ancak bu tayinden bir yıl önce Encümen-i Daniş'in kararıyla 1774-1826 yılları arasının tarihini yazmaya memur edilmişti.
Cevdet Paşa, evrak ve tarihleri inceleyerek, devrin ricalinden hadiseleri dinleyerek, çağdaş başka kaynakları da kullanarak *Tarih-i Cevdet* isimli 12 ciltlik bir tarih yazdı. Hadiseleri yalnızca tasvir etmemiş, sebep-sonuç ilişkilerine de dikkat etmişti. Eserinde İbn Haldun'un tarih teorisini kullandığı gibi, önceki tarihçilerin pek yer vermediği Avrupa Tarihi'ne de yer vermişti.

Ahmed Cevdet Paşa bir taraftan tarihini yazarken, diğer taraftan da kendi vak'anüvislik dönemine (19 Şubat 1855-12 Ocak 1866) ait notlar tutmuştu. Görevinin sona ermesinden sonraki beş yılı da içine alan *Tezâkir* adını verdiği bu eserini kendisinden sonraki tarihçi Lütfi Efendi'ye verdi.

Soru 9: Resmî tarihçilik dışında ne tür tarihler yazılmıştır?

Resmi tarih yazıcılığının yanısıra, bürokrasi ve ulema kökenli birçok yazar da tarih sahasında eser vermiştir. Bazen bu tarihler sadece belli savaşları veya kişileri anlatmak için yazılmıştır. Bir şehrin, kalenin fethini veya bir savaşın kazanılmasını anlatan eserlere gazavâtnâme, zafernâme, sefernâme denildiği gibi fetihnâme adı da verilir.

İlk örneklerine megazi adıyla Arap edebiyatında rastlanılan gazavâtnâmeler ise daha çok gayrimüslimlerle yapılan savaşları anlatan eserlerdir. Gazanâmelerde tek, gazavatnâmelerde birden çok savaş veya akın anlatılır. Osmanlı tarihinin ilk dönemlerinden itibaren seferleri anlatan

gazanâme veya gazavatnâmeler, belirli bir savaş veya sefer hakkında ayrıntılı bilgiler vererek, genel Osmanlı tarihlerinin boşluklarını doldururlar.

Yavuz Sultan Selim'le birlikte bir hükümdarın dönemini esas alarak yazılmış tarihler karşımıza çıkar. I. Selim'in dönemini anlatan ve onun ismine nispetle *Selimnâme* olarak anılan bu tarihler dönemin en önemli kaynaklarıdır. Kanunî'nin tahta geçmesinden sonra *Süleymânnâmeler* ve bu dönemdeki çeşitli seferlere (Belgrad, Rodos) ait müstakil eserler kaleme alınmıştır.

Soru 10: Osmanlı tarihçiliğinin özelliği nedir?

Osmanlı tarihçiliği, yukarıda bahsettiğimiz İran menşeyli edebi tarihçilik yerine, klasik İslâm tarihçiliği ekolünde eser vermiştir. Osmanlılar'dan önceki İslâm dünyasında oluşan bu tarihçilik anlayışında hadiselerle ilgili kaynaklar tespit edilmeye ve rivayetlerin doğruluğu bulunmaya çalışılır. Bu hususla ilgili olarak bir usul gelişmiştir. Bu tür tarihçilikte kullanılan dil İran tarihçiliğindekine kıyasla çok sadedir. Osmanlı tarihçileri ayrıca tarih felsefesi alanında önemli bir teori geliştiren İbn Haldun'un tesirinde kalmışlardır.

Tarihçiler, genellikle devlet ileri gelenlerinin birinin himayesinde olduklarından veya üst düzey birinin himayesini kazanmak istediklerinden eserlerinde zaman zaman şahısları değerlendirmede tarafgir olabilmişlerdir. Bu yüzden bir Osmanlı tarihi kullanılırken, eser, yazar ve çevresiyle değerlendirilmelidir.

Osmanlı tarihçiliğinde, Klasik İslâm tarih yazıcılığına göre hadiseler yıllara göre anlatılmakta ve her yılın sonunda o sene içinde ölen şeyh, vezir, şair gibi kimselerin biyografileri verilmektedir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KARDEŞ KATLİ

Soru 1: Türk devlet geleneğinde devlet başkanı nasıl seçilirdi?

Türkler'in millet olarak tarih sahnesine çıkıp, devlet yapılarını oluşturmaları Mete Han (Oğuz Han) yönetimindeki Büyük Hun İmparatorluğu zamanında gerçekleşti. Bu yüzden daha sonraki dönemlerdeki birçok uygulama Oğuz töresi olarak adlandırılmıştır. Oğuz töresine göre devletin hanedanın ortak malı olduğu söylenir. Ancak bu yanlıştır. Ortak olan devlet değil, yönetimdir. Türk devlet geleneğine göre devlet hanedan üyeleri tarafından ortak olarak idare edilirdi.

Türkler'de, devlet başkanı seçiminde bir sistem yoktu. Hanedanın her üyesinin devlet başkanı olma hakkı vardı. Bu durum tarih boyunca devamlı olarak kaosa sebep olmuştur.

Soru 2: Osmanlılar'dan önceki uygulama nasıldı?

Osmanlı İmparatorluğu'ndan önceki bütün Türk devletlerinde devlet başkanı seçiminde bir sistem oluşturulmaması, devamlı olarak taht kavgalarını beraberinde getirmiştir. Genellikle hanedan üyelerine, isyan etmedikleri sürece dokunulmamıştır. Hatta isyan edenler birçok defa affedilmişlerdir. Ancak bu durum on binlerce insanın ölümüne sebep olmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti kurulduğunda, Tuğrul Bey hükümdar olmuş, ancak ülke hanedan üyeleri arasında yönetim sahalarına bölünerek idare edilmişti. Tuğrul Bey'in zamanında kardeşi İbrahim Yinal isyan etmiş, daha sonra da Alpaslan, kardeşi ve amca oğluyla mücadelede bulunmuştu. Büyük

Selçuklular döneminde isyan etmedikleri müddetçe şehzâdeler öldürülmemişti.

Türkiye Selçuklularında da ilk başlarda isyan etmedikçe şehzâdelere dokunulmadı. Ancak Anadolu'da da isyan ve taht kavgaları bitmek bilmedi. Daha öncekinden farklı olarak Türkiye Selçuklularında isyan etmemiş şehzâdeleri öldüren hükümdarlar oldu.

Soru 3: Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kardeş katli ne zaman oldu?

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk hükümdarı olan Osman Bey, Ertuğrul Gazi'nin en küçük oğlu olmasına rağmen, ağabeylerinin itirazı olmadan beyliğin başına geçmişti. Bu yüzden de kardeşler arasında bir çatışma olmadı. Ancak Osman Bey, kendi hükümdarlığını çekemeyen amcası Dündar Bey'i öldürmek zorunda kaldı. Bu hanedan içerisinde dökülen ilk kandı.

Osman Bey öldüğünde üç oğlu hayattaydı. Büyük oğlu Orhan Bey babası hayattayken, Osman Bey'in hastalığından dolayı beyliğin yönetimini fiilen ele almıştı. Bu yüzden babasının ölümünden sonra tahta çıkması zor olmadı. Tahta çıktığında da kardeşi Alaeddin derviş olup, devlet işlerine karışmadı. Diğer kardeşi Pazarlu Bey de ağabeyinin hükümdarlığını tanıyarak, onunla beraber fetihlere katıldı.

Orhan Bey'in büyük oğlu ve Rumeli fatihi Süleyman Paşa babası Orhan Bey'in tahtına en büyük adaydı. Ancak 1357'de bir av kazasında öldü. Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra Rumeli fütuhatında onun yerini kardeşi Şehzâde Murad aldı. Bu da babası Orhan Gazi'nin ölümü üzerine Şehzâde Murad'ın rahatlıkla tahta çıkmasını sağladı.

I. Murad tahta çıktığında Halil ve İbrahim isimli iki kardeşi vardı. Bunlardan Halil, Orhan Gazi'nin eşlerinden Theodora'dan doğmuştu. Theodora, daha önce Bizans İmparatorluğu yapan Kantakuzenos'un kızı idi. Şehzâde Halil aynı zamanda Bizans İmparatoru Ioannes'in kızı ile nişanlıydı. Bursa Sancakbeyliği yapan şehzâdenin, babası tarafından çok sevildiği ve Osmanlı tahtına aday olarak gösterildiği rivayetleri vardır. Hayattaki diğer Şehzâde İbrahim de, I. Murad'dan daha büyük olabilir.

I. Murad, Osmanlı hakimiyetinden çıkan Ankara'yı geri aldıktan sonra Eskişehir civarına yönelerek, bu bölgede olan kardeşlerini ortadan kaldırdı. Osmanlı tarihleri bu olay hakkında fazla bilgi vermez. Şehzâdelerin isyan

ettiklerine dair ufak kayıtlar vardır. Bu iki şehzâdenin öldürülmesi ile birlikte hanedanda ilk kardeş kanı akıtılmış oluyordu.

Soru 4: İlk kardeş kanının akıtılmasından sonra nasıl gelişmeler oldu ?

I. Murad'dan sonra tahta çıkan Yıldırım Bâyezid savaş sahrasında kardeşi Yakup Çelebi'yi öldürttü. Kardeşinin isyan etme gibi bir durumu olmamıştı. Yıldırım'ın ölümünden sonra Fetret Devri Osmanlılar için çok acı tecrübelerle dolu geçti. Yıldırım'ın dört oğlu 11 yıl birbirleriyle mücadele ettiler. Osmanlı ülkesi parçalandı. Bu dönem Osmanlılar'da kardeş katlinin meşrulaşmasının zeminini hazırladı.

Çelebi Mehmed kardeşlerini ortadan kaldırıp, tahta çıktıktan sonra da problemler bitmedi. Tahta geçtikten sonra bu kez de Timur'un eline esir düşmüş olan kardeşi Mustafa Çelebi ortaya çıktı. Mustafa Çelebi, Çelebi Mehmed'e yenildikten sonra Bizans'a sığındı ve Osmanlı için bir tehdit unsuru oldu.

Çelebi Mehmed öldüğünde Bizans'ın elinde bulunan kardeşi Mustafa Çelebi'nin yeniden harekete geçebileceği endişesinden dolayı sultanın ölümü uzun süre gizlendi. Hatta Şehzâde Murad ne olur olmaz diye Bursa'da cülûs etti. Ölüm haberi duyulunca Bizans'ın serbest bıraktığı Mustafa Çelebi, bütün Rumeli'ye sahip oldu. Vezirlerinin akıllı siyasetiyle amcasını mağlup eden II. Murad, küçük yaştaki iki kardeşi Yusuf ve Mahmud'un gözlerini kör ettirerek etkisizleştirdi. Hamidili'nde sancakbeyi olan kardeşi Mustafa'ya ise dokunmadı. Ancak Mustafa Çelebi, Anadolu beyliklerinin kışkırtmaları sonucunda isyan edince, yakalanarak öldürüldü. Yaşayan her şehzâde Osmanlı saltanatı için bir tehlike oluyordu.

Soru 5: Fatih Kanunnamesi'nde kardeş katli nasıl kanunlaştı?

II. Mehmed tahta çıktığında Osmanlı İmparatorluğu, Fetret Devri'nin sarsıntısını daha atlatamamıştı. Bizans'ın elinde muhtemelen Mehmed Çelebi'nin oğlu olan Şehzâde Orhan potansiyel tehlike olarak duruyordu. II. Mehmed tahta çıkar çıkmaz hayattaki tek kardeşi olan ve daha kundakta bulunan Şehzâde Ahmed'i öldürttü.

Fatih, İstanbul’un fethiyle Osmanlı İmparatorluğu’nu toparladı, 1402’den itibaren devam eden kargaşaya son verdi. Fatih Sultan Mehmed devlet ve saray teşkilatını belirli düzenlere oturtup, kanunlaştırdı. Devlet teşkilatının kanunnâmesini yazdıran Fatih, kanunnâmenin içerisine saltanat verasetiyle ilgili bir madde de koydurttu: “Ve her kimesneye evladımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı alem içün katl etmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir (onaylamıştır). Anınla âmil olalar (amel edeler)”.

Fatih Sultan Mehmed, kardeş katlini ilk ortaya çıkaran padişah değildir. Onun hükümdarlığından önce Osman ve Orhan Gazi hariç bütün dedeleri kardeşlerini öldürmüşlerdir. Fatih, sadece mevcut durumu meşrulaştırdı. Bunu yaparken de özellikle Fetret Devri’nde oluşan Osmanlı devlet tecrübesine dayanmıştı.

Kardeş katli meselesini Fatih’e yakıştıramayanlar da, sultanın adını lekelememek için, bu kanunnâmenin batılılar tarafından yazıldığını ileri sürerler. Kanunnamenin tek nüsha hâlinde ve Viyana Arşivleri’nde bulunmasını da iddialarına delil olarak gösterirler. Ancak yapılan araştırmalar kanunnâmenin tek nüsha olmadığını, Osmanlı tarihleri içerisinde başka nüshalarının da bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.

Soru 6: Fatih’ten sonra neler oldu?

Fatih’in kanunnâmeye koydurduğu maddenin ne kadar haklı olduğu ölümünden hemen sonra anlaşıldı. II. Mehmed’in ölümünden sonra iki oğlu II. Bâyezid ile Cem Sultan arasında yıllarca sürecek bir mücadele meydana geldi. Şehzâdelerin arasında iki defa meydan savaşı yapıldı. Savaşları kaybeden Cem Sultan, Hristiyanlar’ın eline geçti. Yıllarca Osmanlı İmparatorluğu’nun dış siyasetini etkiledi.

Cem Sultan, bütün bu durumuna rağmen ağabeyinin daha önce yaptığı antlaşma teklifini tekrar öne sürmesini kabul etmeyerek, Anadolu’daki bazı eyaletlerin kendisine verilmesini istedi. Ancak Cem’in bu teklifini II. Bâyezid, “mülkün bölünemeyeceğini ve boşuna Müslüman kanının aktığını” söyleyerek reddetti. Devlet topraklarının aile fertleri arasında bölünmesinin kabul edilmemesi, Osmanlılar’ın Türk devlet geleneğinden uzaklaşarak, merkezî bir devlet yapısı kazandığını açıkça göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim’in saltanatının ilk yılları taht için kardeş kavgasının zirveye çıktığı bir dönem oldu. II. Selim devrinden itibaren büyük şehzâde

haricindeki şehzâdelerin vali olarak görevlendirilmesine son verildi. Bu da taht kavgalarına son verdi. Tahta çıkan Osmanlı padişahı isyan etmeye fırsat bulamayan kardeşlerini rahatça ortadan kaldırıyordu.

Soru 7: Kardeşlerin yanısıra, şehzadeler neden öldürüldü?

Osmanlı tarihinde kardeş katlinin yanısıra, saltanata ortak çıkmaya çalışan şehzâdeler de öldürülmüştü. İlk şehzâde isyanı çok erken bir dönemde I. Murad zamanında oldu. I. Murad'ın üç oğlu vardı. Bunların her birisi bir Osmanlı sancağında yöneticiydi. Şehzâde Bâyezid, Kütahya'da; Yakup Çelebi, Karesi'de; Savcı Bey ise Bursa'da görevliydi.

Bu dönemde çok ilginç bir isyan meydana geldi. I. Murad, 1385'te isyan eden beylere haddini bildirmek amacıyla Anadolu'ya sefere çıkmıştı. Bizans İmparatoru V. Ioannes de dostluk antlaşması gereği Sultan Murad'ın yanındaydı. Bizans İmparatoru ile Osmanlı hükümdarı seferde iken bu durumdan istifade eden Savcı Bey ve Bizans İmparatorunun oğlu Andronikos, birlikte isyan ettiler.

Babalarının henüz Anadolu'ya geçmiş olduklarını ve geri dönünceye kadar idareyi çoktan ele geçireceklerini düşünüyorlardı. Ancak evdeki hesap çarşıya uymadı. Durumu takip eden I. Murad tedbirini almıştı. Derhal geri dönerek isyanı bastırdı.

I. Murad, Bizans İmparatoru V. Ioannes'ten asi oğlunun gözlerini oydurmasını istedi. İmparator bu işe taraftar olmamasına rağmen sultandan korktuğu için oğlunun ve torununun gözlerine mil çektirdi. Ancak yine de hafif mil çektirdiği için Andronikos'un sadece bir gözü kör oldu. I. Murad da Şehzâde Savcı Bey'in gözlerine mil çektirdi, ancak, oğlunun yokluğunu fırsat bilip, isyan etmesine çok kızdığı için, bu hareketini bir türlü hazmedemiyordu. Sonuçta oğlunu boğdurttu.

Babasına karşı isyan edip, başarıya ulaşan tek şehzâde Yavuz Sultan Selim oldu. Babasıyla yaptığı mücadeleyi kaybetmiş olmasına rağmen, askerin baskısıyla tahta çıktı. Böylece hem canını kurtarmış, hem de hükümdar olmuştu.

Kanunî, kardeşi olmadığı için tahta rahat çıkmıştı. Ancak yaşlanıp, sefere çıkmamaya başlayınca dedikodular başladı. Şehzâdelerin çevresindekiler, onları babalarından daha iyi hükümdar olacaklarına dair kışkırttılar. Bunun

sonucunda da Kanunî, oğulları Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Bâyezid'i öldürttü.

III. Mehmed devrinde ilginç bir gelişme meydana geldi. Dışarıyla irtibat kurarak, babasının yerine geçmek için faaliyet gösteren Şehzâde Mahmud ve annesi boğularak öldürüldü.

Soru 8: I. Ahmed kardeşini neden öldürmedi?

I. Ahmed, 1603'te tahta çıktığı zaman 15 yaşındaydı ve çocuğu yoktu. Bu yüzden önceki padişahların tahta çıkışlarında yapılanın aksine kardeşi Mustafa öldürülmedi. I. Ahmed'in şehzâdeleri olunca Mustafa öldürülmek istenmişse de devlet ricali ve halk tarafından bu davranış uygun bulunmadığından gerçekleştirilememiştir. Bunda I. Ahmed'in babası III. Mehmed'in tahta çıktığı sırada 19 kardeşini öldürmesinin asker ve halk üzerinde bıraktığı menfi durumun etkisi vardı. I. Ahmed, 1617'de öldüğünde yerine devlet ileri gelenlerinin mutabakatıyla, o zaman 14 yaşında bulunan büyük oğlu Osman değil de, ölen padişahın hayattaki kardeşi Mustafa geçirildi. Bu zamana kadar saltanat babadan oğula geçerken, artık ailenin en büyüğü (ekberiyyet sistemi) tahta çıkmaya başlamıştı. Böylece Osmanlı veraset sisteminde yeni bir yöntem başlamış oldu.

Soru 9: Kardeş katli nasıl sona erdi?

I. Ahmed'den sonra kardeş katli hemen sona ermedi. Padişahlar kardeşlerini yaşadıkları müddetçe kendileri için tehlike olarak görüyorlardı. Nitekim askerler, hayattaki şehzâdeleri padişahlar üzerinde bir tehdit unsuru olarak kullanmaya başlamışlar, bu yüzden de hükümdarlar fırsat buldukça kardeşlerini öldürtmüşlerdir.

Genç Osman, Lehistan seferi sırasında kendisinden dört ay küçük olan kardeşi Şehzâde Mehmed'i öldürttü. Ancak bu iş için devrin şeyhülislâmı Esad Efendi'den müsaade alamamış, fetvayı şeyhülislâmlıkta gözü olan Rumeli Ka-dıaskeri Kemaleddin Efendi vermişti. Devrin kaynakları Şehzâde Mehmed'in öldürülmeden önce şu bedduayı ettiğini yazarlar: *"Osman, Allah'dan dilerim ki ömr ü devletin berbad olup, beni ömrümden nice mahrum eyledin ise sen dahi saltanat süremeyesin"*.

Daha sonra tahta çıkan IV. Murad da fırsatını bulduğunda, özellikle İran'a karşı başarı kazandıkça, zaferlerini kullanarak kardeşlerini öldürttü. Bu yüzden öldüğünde hayatta kalan tek kardeşi İbrahim'in de psikolojisi bozulmuştu.

IV. Mehmed, kardeşlerini öldürmeye çalışmışsa da başta valide sultan olmak üzere, devlet ileri gelenleri buna engel olmuşlardır. Hatta onun bu teşebbüsünü duyan halkın gösteri yaptığı söylenilir. IV. Mehmed'in teşebbüslerinin başarılı olmamasıyla kardeş katli dönemi sona ermiştir.

Soru 10: Şehzadeler sarayda nereye hapsedildiler?

IV. Mehmed, 1653'te hanedanın diğer erkek üyelerini Topkapı Sarayı'nda Harem'e bitişik "şimşirlik" denilen yerde hapsettirdi. Sultanın kardeşleri Şehzâde Süleyman, Şehzâde Ahmed ve Şehzâde Selim şimşirliğin ilk misafiriydiler. Bir adı da "kafes" olan bina 12 odadan meydana geliyordu. Binada şehzâdeler için hamamlar vardı. Yüksek duvarlarla ve şimşir ağaçlarıyla çevriliydi. Şehzâdegân Dairesi olarak yaptırılan bina adını çevresindeki ağaçlardan almıştı. Binanın çift taraflı demirlerle kilitlenen iki kapısı vardı. Kapıların hem önünde hem de arkasında zenci hadım ağalar nöbet tutarlardı.

Şimşirlik binasını 1756'da gören Fransız tüccar Jean Claude Flachat, binanın sağlam bir kaleye benzediğini ve kasvetli bir görüntüsünün olduğunu söyler.

Şimşirlikte tutulan şehzâdeler tam bir hapis hayatı yaşarlardı. Kimseyle haberleşmelerine izin verilmezdi. Hastalandıklarında bile padişahtan izin alınmadan hekimler şimşirliğe gidemezlerdi. Şimşirlikte yaşayan şehzâdeler birbirleriyle de fazla görüştürülmezlerdi. Dönemin padişahı müsaade ederse, Eski Saray'da bulunan anneleri şimşirliğe gelerek oğullarını görebilirlerdi.

XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren şehzâdelerin şimşirlikte hayatları biraz rahatladı. 1753 ile 1757 yılları arasında tahta bulunan III. Osman zamanında şimşirlik binasının şekli değişti. Duvarlar alçaltılarak, binaya pencereler açıldı. Padişahlar, Beşiktaş'taki saraya veya başka saraylara gittiği zamanlar yanlarında şehzâdeleri de götürmeye başladılar.

Soru 11: Şehzâdelerin sarayda hapsedilmesi ne netice verdi?

Padişahlar bayram törenleri haricinde şimşirlikte yaşayan şehzâdelerle görüşmezdi. Hapis hayatı yaşayan şehzâdeler hocalardan eğitim de alamazlar, ancak cariyelerden bir parça okuma yazma öğrenirlerdi.

Şimşirlik Osmanlı padişahlarının kardeş ve yeğenlerini toplu olarak öldürtmesini önledi. Fakat saraydaki şehzâdeler tahttaki padişah için zaman zaman bir tehdit unsuru olarak kullanıldılar. Şimşirlikteki hayat, Osmanlı tahtına çıkan padişahların silik kalmasına yol açtı. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında tahta çıkan şehzâdelerin çoğu doğru düzgün eğitim almadıklarından ve dünyadan haberdar olamadıklarından tahta çıktıklarında ne yapacaklarını bilmiyorlardı.

Soru 12: En son şehzâde ne zaman öldürüldü?

IV. Murad'ın 1638'de kardeşi Kasım'ı öldürtmesinden 116 yıl sonra 1756'da bir şehzâdenin daha öldürüldüğü rivayet edilir, ancak somut bir bilgiye ulaşılamamıştır. Rivayete göre 1754 ile 1757 yılları arasında Osmanlı tahtında bulunan III. Osman kendisine rakip olarak gördüğü amcaoğlu Şehzâde Mehmed'i öldürtmeye kalktığında dönemin sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa padişaha karşı çıktı. III. Osman emrine karşı çıkan sadrazamına "hain" deyince Hekimoğlu Ali Paşa "Hainliği katilliğe tercih ederim" cevabını verdi. Bunun üzerine III. Osman sadrazamını 19 Mayıs 1755'te azletti. Aradan bir buçuk yıl geçtikten sonra Aralık 1756'da dönemin sadrazamı Bahir Mustafa Paşa'nın yardımıyla kardeşini zehirletti. Fakat dedikodular başlayınca sadrazamını azletti. O dönemde şimşirlikte hapis bulunan III. Mustafa'nın ağabeyinin akıbetine uğramamak için ilaç kullandığı rivayet edilir. III. Mustafa tahta çıkınca Bahir Mustafa Paşa'yı idam ettirmesinin bu konu ile ilgili olduğu söylenir.

Soru 13: Şehzâdelerin çocukları ne olurdu?

Şehzâdelerin hizmetinde cariyeler ve hadım ağalar vardı. Fakat ağalar yanlarında biri olmadan şehzâdelerle görüşemezlerdi. Hadım ağalar şimşirlik binasının alt katında bulunan odalarda kalırlardı. Şehzâdelerin her türlü ihtiyacı şimşirlik binasındaki dairelerde karşılanırdı. Şehzâdeler cariyelerle cinsel ilişkiye girebilirlerdi, ama çocuk sahibi olamazlardı. Gebe

kalan cariyelerin çocukları düşürülürdü. Şehzâdelerin sakal bırakmaları yasaktı. Sakal, padişahlığın sembolü olarak görüldüğünden ancak tahta çıkan şehzâde “irsal-i lihye” adı verilen bir törenle sakal bırakırdı.

Osmanlı tarihinde nadir olarak bazı şehzâdelerin tahta geçmeden çocuklarının gizlice doğumu sağlanıp, sarayın dışında büyütüldüğü de olmuştur.

Soru 14: Kardeş katlinin Osmanlı İmparatorluğu’na ne tesiri oldu?

Kardeş katli, özellikle de küçük yaştaki şehzâdelerin öldürülmesi bugün bize vahşet gibi geliyor. Ancak herşeyi döneminin şartları içerisinde değerlendirmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşanan kardeş katli bütün Türk tarihinin meselesidir. Bunun temelinde de devlet başkanının seçiminde bir sistemin olmayışı, veliahtlık kurumunun oluşturulmayışı yatar. Günümüzün siyasî partilerinde bile bunun tesirleri görülür. Siyasi partilerimizde mevcut parti başkanından sonra yerine kimin geçeceği belli değildir. Bu durum Türk tarihindeki devlet başkanlığı geleneğiyle yakından alâkalıdır

Kardeş katlini ortadan kaldırmak için veraset sisteminin oluşturulması gerekliydi. Veraset sistemi, uzun süre oluşturulamadı, ancak XVII. yüzyılın başlarından itibaren ekberiyyet, yani hanedanın en büyüğünün tahta geçmesi sağlanabildi. Ancak şehzâdelerin sarayda “şimşirlik” adı verilen dairede hapis tutulması olumsuz sonuçları da beraberinde getirdi. Hayatı ve devlet idaresini tanımadan sarayda hapis hayatı yaşayarak yetişen padişahların önemli bir kısmı silik şahsiyetler olmuşlardır.

Kardeş katlinin meşrulaştırılıp, şehzâdelerin isyan etmeden öldürülmeleri, Osmanlılar’ı bütün Türk tarihi içerisinde farklı bir konuma taşımıştır. Bu sayede önceki Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlılar’da bölünme yaşanmamıştır. Türk tarihi incelendiğinde devletlerin taht kavgaları sonucunda birçok parçaya ayrıldığı görülür. Birliğini sağlayıp, tek hükümdar otoritesini sağlayan Osmanlılar, bu sayede de Avrupa’ya karşı üstünlük kurmuşlardır. Olumsuz bir hadise, yani kardeş katli, 600 yıl devam edecek büyük bir imparatorluğun gerçekleşmesindeki en önemli köşe taşlarından birisidir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ŞEHZÂDELİK

Soru 1: Osmanlı İmparatorluğu'nda şehzadelerin tahta çıkma statüsü ne idi?

Türkler'in millet olarak tarih sahnesine çıkıp, devlet yapılarını oluşturmaları Mete Han (Oğuz Han) yönetimindeki Büyük Hun İmparatorluğu zamanında gerçekleşti. Bu yüzden daha sonraki dönemlerdeki birçok uygulama Oğuz töresi olarak adlandırılmıştır. Günümüzde bazı araştırmalarda, Oğuz töresine göre devletin hanedanın ortak malı olduğu söylenir. Ancak bu yanlıştır. Ortak olan devlet değil, yönetimdir. Türk devlet geleneğine göre devlet hanedan üyeleri tarafından ortak olarak idare edilirdi.

Türk devlet başkanı seçiminde, kesin kurallara bağlanmış bir sistem yoktu. Hanedanın her üyesinin devlet başkanı olma hakkı vardı. Genelde, devletin merkezine ilk olarak ulaşıp, ordu ve hazineyi kontrol altına alan şehzâde devlet başkanı olurdu. Veraset sisteminin olmaması tarih boyunca devamlı olarak kaosa sebep olmuştur.

Soru 2: Osmanlı şehzâdeleri nasıl yetişirlerdi?

Osmanlı şehzâdeleri, eğitimlerinin teorik kısmını sarayda almaya başlar-lardı. Dönemin önde gelen âlimleri şehzâdelere hoca olarak tutulurdu. Hocalar, bir ihtiyar ve siyah elbiseler giymiş bir kadınla beraber Harem kadınlarına görünmeden saraya gelirlerdi. Şehzâdeler eğitimleri sırasında özellikle Arapça ve Farsça'yı da öğrenirlerdi. Şehzâdeler sarayın üçüncü

avlusunda içoğlanlarla birlikte ata binme ve savaş talimleri yaparlardı. Osmanlı şehzâdeleri eğitimlerinin pratik kısmını da yöneticilik yaptıkları sancaklarda öğrenirlerdi.

Soru 3: Şehzâdelerin sancağa gönderilmesi ne zaman sona erdi?

Kanunî döneminde Şehzâde Bâyezid'in isyan etmesinden sonra sancaklara sadece veliaht olan padişahın en büyük oğlu gönderildi. II. Selim'in oğlu III. Murad ve III. Murad'ın oğlu olan III. Mehmed Manisa'da sancakbeyi olarak görev yaptılar. Ağabeyleri sancak valiliği yaparken diğer şehzâdeler Topkapı Sarayı'nda denetim altında yaşarlardı. Tahta çıkan şehzâde kardeşlerini öldür-türdü. 1595'te tahta geçen III. Mehmed devrinde en büyük şehzâde de sancağa gönderilmedi. Bütün şehzâdeler Topkapı Sarayı'nda yaşamaya başladılar.

I. Ahmed 1603'te tahta çıktığında, çocuğu olmadığı için kardeşi Şehzâde Mustafa'yı öldürtmedi. Oğulları olduktan sonra da devlet adamları kardeşini öldürmesine izin vermediler. Bu tarihten sonra Osmanlı hanedanının bütün üyeleri Topkapı Sarayı'nda denetim altında yaşadılar.

Soru 4: Şehzâdelerin sancak yöneticiliği kâğıt üzerinde nasıl devam etti?

III. Mehmed devrinde şehzâdelerin sancağa gönderilme adetleri sona ermişi ama veliaht şehzâdeye sancak tevcih edilmeye de devam ediliyordu. Hanedanın en büyük şehzâdesi kâğıt üzerinde bir sancak yöneticiliğine tayin edilirdi. Ancak sancağa şehzâdenin yerine vekili olarak bir devlet adamı mütesellim adıyla gönderilirdi. Sultan İbrahim'in oğlu Şehzâde Mehmed'e 4 yaşındayken Manisa Sancağı tevcih edilmiştir. IV. Mehmed'den itibaren şehzâdelere kâğıt üzerinde sancak tevcihi uygulaması da sona ermiştir.

Soru 5: Şehzâde sancakları hangileriydi?

Osmanlı İmparatorluğu'nda şehzâdeler babalarının padişahlığı döneminde yanlarına lala adı verilen tecrübeli bir devlet adamıyla birlikte sancaklara vali olarak gönderilirlerdi. Sancak valiliği sayesinde Şehzâdeler devlet idaresini öğrenirlerdi. Manisa, Kütahya ve Amasya gibi şehirler

“şehzâde sancağı” olarak tanınırdı. Ancak şehzâdelerin yöneticilik yaptığı sancaklar bunlarla sınırlı değildi. Haldun Eroğlu’nun araştırmasına göre Osmanlı tarihi boyunca şehzâdeler şu şehirlerde görev yapmışlardır:

“Bursa, İnönü, Sultanhisar, Kütahya, Amasya, Manisa, Trabzon, Şebinkarahisar, Bolu, Kefe, Konya, Akşehir, İzmit, Balıkesir, Akyazı, Mudurnu, Hami-dili, Kastamonu, Menteşe (Muğla), Teke (Antalya), Çorum, Niğde, Osmancık, Sinop ve Çankırı”.

Sancağa çıkan son şehzâdeler Manisa’da görev yaptılar. Daha önce tahta çıkan şehzâdeler Amasya’da görev yaparken, sonrakilerin Manisa’ya gönderilmesinin sebebi şehzâdelerin İstanbul’a daha yakın olan Manisa’da kontrollerinin daha rahat yapılabilmesindendi.

Soru 6: Şehzâde lalalarının görevleri nelerdi?

Osmanlılar’dan önce şehzâdelerin yanına “atabey” adı verilen görevliler verilirdi. Aynı sistem Osmanlılar’da geliştirilerek kullanılmaya devam edildi. Osmanlılar’da şehzâdelerin yanındaki görevlilere “lala” dendi.

Osmanlı şehzâdeleri bir sancağa gittiklerinde yanlarında bulunan lala bölgenin idaresinden ve şehzâdenin eğitiminden sorumlu olurdu. Merkezden yazılan yazılarda şehzâde değil lala muhatap alınırdı. Şehzâdelerin davranışlarından lalalar sorumlu tutulurdu. Lala aynı zamanda şehzâdenin padişahın otoritesine karşı herhangi bir faaliyete girmesini de engellerdi.

Şehzâdelerin sancağa çıkma uygulaması sona erdikten sonra lala tayini yine devam etmiş, ama bu defa lalalar saray görevlilerinden seçilmiştir.

OSMANLI DÖNEMİNDE HAC

Soru 1: Osmanlılar, İslâmiyet'in mukaddes topraklarına nasıl hakim oldular?

Osmanlılar, İslâmiyet'in kutsal iki şehri olan Mekke ve Medine ile Fatih döneminde ilgilenmeye başladılar. Fatih Sultan Mehmed'in, ölümünden bir süre önce Müslüman hacıların rahatı için hac suyollarını tamir ettirmek istemesinden dolayı Memlük Devleti ile Osmanlılar arasında bir gerginlik oluştu. Memlükler, Fatih'in bu hareketini hükümranlık haklarına aykırı bularak kabul etmediler. Fatih'in son yıllarında gerginleşen Osmanlı-Memlük ilişkileri II. Bâyezid zamanında daha da kötüleşti. Memlükler, Dulkadir Beyliği'ne müdahale edince, Alaüddevle Bey Osmanlılar'dan yardım istedi. Osmanlı kuvvetleri Memlük topraklarına girince iki devlet arasında 1485'ten 1491'e kadar altı yıl sürecek bir savaş çıktı.

Ümit Burnu'nun keşfinden sonra Portekizliler, Hint Okyanusu'nda hakimiyet kurmuşlardı. Memlük Devleti, Cidde'ye çıkarak Mekke ve Medine'yi tehdit eden Portekizliler'in ilerleyişini durduramıyordu. Hindistan'dan mal akışı da Portekizliler sebebiyle azalmıştı. Bu durum Mısır'ın zenginliğinin sona ermesi demekti. Memlükler, deniz gücü bakımından zayıf olduklarından Osmanlılar'dan yardım istediler. Memlük hükümdarı Kansu Gavri'nin talebi üzerine II. Bâyezid asker ve gemi gönderdi. Ancak tehlike tam manası ile uzak-laştırılamadı. Daha sonraki yıllarda Portekiz tehdidi Mekke ve Medine'ye kadar ulaştı. Mekke şerifleri Osmanlılar'dan yardım istemeye kalktılarsa da Memlük idaresi bunu

engelledi. Memlük idarecilerinin, Portekizliler yüzünden azalan devlet gelirlerini artırmak için ek vergiler ihdası bütün ülkede karışıklığa yol açtı.

Portekizliler'in, Hindistan civarındaki hakimiyetleri ve Kızıldeniz'de etkin olabilme çabaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hindistan ticaretinden elde ettiği gelirleri de azaltmıştı. Osmanlılar'ın Mısır ve Suriye'yi hakimiyetleri altında bulunduran Memlükler üzerine yürümelerinde Portekizliler'in Hint ticaretine verdikleri zararın ortadan kaldırılması en önemli faktörlerden birisidir. Bir Müslüman devlete savaş açıldığı için Osmanlılar'ın "Gazi" şöhretlerine zarar gelebilirdi. Bu yüzden savaşın sebebi, İslâmiyet'in kutsal topraklarının Hristiyan tehdidi altında olduğu ve Memlükler'in bu tehlike karşısında aciz kalmaları gösterilmiştir.

Yavuz Sultan Selim, bu şartlar altında Suriye ve Mısır'ı ele geçirdi. Haremeyn bölgesi, yani Mekke ve Medine, Memlük Devleti'nin nüfuzu altındaydı ve bu bölge Hazreti Muhammed'in soyundan gelen şerifler tarafından idare ediliyordu. Yavuz Sultan Selim, 1517'de Mısır'ı ele geçirdiğinde Mekke şerifi, oğlunu kutsal emanetler ve Mekke'nin anahtarı ile Osmanlı padişahına göndererek Osmanlı hakimiyeti altına girdi. Mekke şerifi hem Portekiz tehlikesi, hem de Hicaz'ın iaşesinin Mısır'dan sağlanması sebebiyle Osmanlı hakimiyetini çabucak kabul etmişti. Osmanlılar'ın Basra, Lahsa, Yemen ve Habeş beylerbeyliklerini kurmalarıyla, Portekiz ilerleyişi durduruldu ve bu bölgeler denetim altına alındı.

Hicaz bölgesinin Osmanlı hakimiyeti altına girmesiyle "Hadimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn/Mekke ve Medine'nin hizmetkârı" ünvanını alan Osmanlı padişahları bütün İslâm dünyasını ilgilendiren hac organizasyonunu da yüklenmiş oldular. Bu bölgelerde, Osmanlı padişahı adına hutbe okundu.

Soru 2: Hacca nasıl gidilirdi?

İstanbul'dan hacca, kara veya deniz yolu ile gidilirdi. Hac yolculuğu o dönemlerde oldukça meşakkatli ve uzun sürmekteydi. İstanbul'dan hacca gidiş-dönüş yaklaşık dokuz ay sürmekte olup, bir sürü tehlike altında gerçekleşirdi. Hacılar bazen müstakil yolculuk yapmaktaysalar da, genellikle büyük kervanlarla ulaşım sağlanırdı. Üsküdar'dan törenle hareket eden hac kervanları, yaklaşık iki ayda Kahire veya Şam'a varırlardı. Bu iki

şehirde hazırlanan, 40-50 bin kişiden oluşan hac kervanları Emir-i Hac adı verilen görevlinin idaresinde ve askerî birliklerin koruması altında Haremeyn'e hareket ederdi.

Osmanlı padişahlarının en önemli görevlerinden birisi, yolculuk esnasında hacıların güvenliğini sağlamaktı. Kervanların yol boyunca güvenliğini sağlamak için askerî tedbirler yeterli olmadığından, bedevilere hac kervanlarına saldırmamaları için surre adı verilen para dağıtılırdı. Çölde eşkıyalık yapan bedevilere hediyeler verilmek suretiyle, fazla bir kuvvet bulundurulmadan hac yolu emniyeti ve Osmanlı İmparatorluğu'nun o topraklardaki meşruiyeti sağlanmıştır. Bedevilere yapılacak ödeme geciktiğinde hac kervanlarına saldırılar başlardı. Bedevilerin 1757'de hacdan dönen Şam kervanına yaptıkları saldırı birçok hacının ölümüne sebep olmuştur.

Yolculuk esnasındaki en önemli meselelerden birisi de, kervanlara yeterli sayıda deve temin edebilmekti. Çeşitli Arap kabilelerinden develer kiralanır veya satın alınırdı. III. Murad zamanında Şam kervanının deve ihtiyacını karşılamak için bir vakıf dahi kurulmuştu. Her hacı adayı kendi ihtiyacını kendisi karşılamakla yükümlü iken, fakir olanlara devlet yardım ederdi. Kervanda görevli asker ve memurların da ihtiyaçları devlet hazinesinden karşılanırdı. Fakir hacılara her mola yerinde padişah adına sıcak yemek verilir, nakit ihtiyacı olanlara para dağıtılırdı. Güçsüz hacıları taşımak için deve tahsis edilirdi. Fakir hacıların ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuş vakıflar vardı. Bu hacılar önceleri devlet eliyle Haremeyn'deki hanlara yerleştirilirdi. II. Abdülhamid döneminde ise Mekke'de bulunan fakir hacılar için büyük bir misafirhâne inşa ettirildi.

Hacdan dönüş yolculukları da kervanla olurdu. Dönüş yolculuğu için gerekli olan yiyecek, mola yerlerini korumak için yapılmış kalelerde saklanırdı. Hac kervanları çok renkli olurdu. Kervanla beraber giden kahveci, şerbetçi esnafı hacı kafilesinin önüne geçerek, çalı çırpı ile ateş yakarak seyyar dükkânlarını açarlardı. Hacı kervanındaki ehl-i keyfler, at, katır ve develerinden inerek, kahve ve şerbetlerini içerlerdi.

Hac yolculuğu esnasında ölenlerin malları, vekil tayin etmişlerse vekillerine, etmemişlerse aynı köy veya kasabadan olan hemşerisine verilirdi. Eğer hemşerisi bulunamamışsa devlet hazinesine kalırdı.

Hacı adaylarının hac görevlerini rahatça yerine getirdiklerine dair İstanbul’a müjdeciler gelir, ayrıca Mekke şerifi de durumu beyan eden bir mektubu padişaha gönderirdi. Hacıların karşılanışları da yolculuğa çıkışları gibi büyük törenlerle olurdu.

Soru 3: Osmanlı döneminde hacca kaç kişi giderdi?

XIX. yüzyıldan önce ne kadar insanın hacca gittiğini tam olarak tespit etmek zordur. Ancak 80-100 bin kişi civarındaki insanın hacda bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle “Hacc-ı Ekber” (Arafat’a çıkılan günün Cuma’ya rastladığı yıllardaki hac) yıllarında hacı sayısı daha fazla olmuştur. Hacc-ı Ekber olan 1865’te hacı sayısı 150 bin olurken, diğer bir Hacc-ı Ekber olan 1893’te ise 300 bine ulaşmıştı. XIX. yüzyılın sonlarında buharlı gemilerin kullanılması ve Süveyş Kanalı’nın devreye girmesi sonucu hac seyahatinin kısalması sebebiyle hacı sayısı oldukça artmıştı.

Soru 4: Hacca hangi yollardan gidilirdi?

İstanbul ve Anadolu’dan hacca gelen güzergâhların dışında, birkaç ana yol daha vardı. Suraiya Faroqhi, bu güzergâhları detaylı olarak anlatır.

İranlılar’ın Basra üzerinden hacca gelmeleri daha kolayken, Osmanlılar güvenlik sebebiyle zaman zaman bu yolu kapatırlardı. Böyle durumlarda İranlılar Şam, Kahire ve Yemen güzergahlarını kullanırlardı. İranlı hacıların zaman zaman casusluk faaliyetlerine karışmış olmalarına rağmen hukukları korunurdu. Örneğin, 1694’te İran’dan gelen hacılara eziyet eden ve fazla ücret alan Hac Emiri Assaf Paşa idam edilmiş ve aldığı fazla para da İranlı hacılara geri verilmiştir. İranlılar’ın hac yolculuğu Mekke’den sonra Necef’te Hazreti Ali’nin, Kerbela’da Hazreti Hüseyin’in mezarlarının ziyareti ile tamamlanırdı.

Hacca bir yol da Yemen üzerinden gelirdi. Hindistan’dan gelen hacılar, o bölgelerde hakim olan Portekizlilere para vererek yol izni alırlardı. Kuzey Afrikalı hacılar ise ya gemiyle Mısır’a gelip burada Kahire kervanına katılırlar, ya da Kuzey Afrika’yı batıdan doğuya aşan bir kervanla Kahire’ye gelip bir süre dinlendikten sonra hac kervanına dahil olurlardı. Deniz yolu özellikle Malta korsanlarının saldırıları ile karşılaşıldığı için

tehlikeli idi. Bu yüzden hacılar, korsan saldırılarına karşı daha güvenli olan Hristiyan gemilerini kullanırlardı.

Orta Asya'dan gelen hacılar ise Hazar Denizi kıyılarına gelip, Astarhan'da mola verdikten sonra Kırım'a giderek, buradaki limanlardan İstanbul'a geçerlerdi. Ruslar'ın 1557'de Astarhan'ı işgalleriyle, Orta Asya'dan hacca giden Müslümanlar zor durumda kalmış, bunun üzerine Osmanlılar, 1569'da Don-Volga kanalı projesini devreye sokarak, hac yolunu yeniden açmaya çalışmışlardı. Ancak bu teşebbüsün başarısız olmasıyla, bu tarihten sonra bu bölgeden hac yolculukları oldukça zor koşullarda gerçekleşti.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Süveyş Kanalı'nın açılması ve buharlı gemilerin devreye girmesi ile hac yolculuğu önceki yıllara nazaran oldukça kolaylaştı. Kızıldeniz'den Cidde'ye giden hacılar burada birkaç gün dinlendikten sonra kervanlarla Mekke'ye hareket ederlerdi. II. Abdülhamid döneminde askerî nakliyat ve hac yolculuğunu kolaylaştırmak için Hicaz Demiryolu yapılmışsa da, bu demiryolu imparatorluğun dağılma sürecine girmesi yüzünden hacılar için istenilen ölçüde kullanılamadı. Bedeviler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki siyasî ve askerî etkinliğinin artmaması ve hac ulaşımından elde ettikleri gelirleri kaybetmemek için Hicaz Demiryolu'na devamlı saldırılar düzenleyerek, bu teşebbüsü engellemeye çalışmışlardı.

Soru 5: Osmanlılar, hac yollarının güvenliğini nasıl sağladılar?

Osmanlılar, 400 yıl İslâm dünyasının hac organizasyonunu yaptılar. Bu dönemde karşılaştıkları en büyük zorluk, Arabistan çöllerinde yaşayan bedevilerin hacı kafilelerine saldırmalarıydı. Osmanlı idarecileri, bu meseleyi hac kervanlarında asker bulundurarak tamamen halledemeyeceklerini anladıkları için hac zamanlarında Arap eşkıyalara "urban surresi" adı altında para ve çeşitli hediyeler gönderirlerdi. Ancak bedevilere yapılacak ödeme biraz gecikirse hac kervanlarına saldırılar başlar, yüzlerce hacı canını ve malını kaybederdi. Suraiya Faroqhi, çölde eşkıyalık yapan bedevilere bazı hediyeler verilmek suretiyle, fazla bir kuvvet bulundurulmadan hac yolunun emniyetinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun o topraklardaki meşruiyetinin sağlandığını söyler.

Hac yolunun güvenliği için bedevilerle müzakereler, hac mevsiminin bitişinden hemen sonra, Şam'da başlardı. Bedevilerle müzakereyi Osmanlı idaresi tarafından gelecek yılın emir-i haclığına, yani hac kervanı komutanlığına tayin edilen kişi yapardı. Bazen kervanın güvenliğini garanti altına almak için bedevilerden rehine alınır, bazen de bedevilerin kervana belli bir noktaya kadar eşlik etmeleri istenirdi.

Osmanlı idarecileri, hac kervanında eşkıya Arap aşiretlerinin saldırılarının önlenmesi için asker, hatta bazen top bile bulundururlardı. Belli mevkilere de güvenliği sağlamak için kaleler inşa edilirdi. Ancak alınan tüm bu tedbirlere karşı zaman zaman hacı kafilelerinin soyulduğu ve birçok hacının öldüğü de olurdu. Bu saldırılar sadece yolda değil, Mekke ve Medine'de bile olabilirdi. Evliya Çelebi 1670'li yıllarda bedevilerin hacılara Mescid-i Haram'da bulundukları sırada silahsız ve ihramlı iken saldırdıklarını söyler.

Bedevilerin en ilginç saldırılarından biri 1625'te meydana gelmişti. Bir bedevi kadın Muazzama Kalesi'ndeki askerlere, ailesinden ölen biri için yaptığını söylediği ve içine uyku veren bir madde koyduğu tatlıyı dağıtmış, bunu yiyen askerler derin bir uykuya dalınca bedeviler kaleyi yağmalamışlardı. Tarihçi Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, 1691'deki hac dönüşü sırasında kafileye saldıran bedevilerin birçok hacıyı şehid ettiklerini, yüzlercesini rehin aldıklarını ve yüzlerce hacıyı da soyduklarını söyler. Kervana saldıran bedeviler, yaşlı kadınları bile anadan doğma bir hâlde bırakıp gitmişlerdi. Bedeviler gittikten sonra utançlarından ne yapacaklarını şaşıran hacılar birer keçe parçası ile mahrem yerlerini kapatarak, bir sonraki menzilde bulunan hacıların yanına yüzleri kızararak gitmişlerdi. Kervan idarecileri rehin alınan hacıları da bedevilere büyük miktarda para vererek kurtarabilmişlerdi.

Bedeviler, yapılacak ödeme geciktiğinde veya kendilerine verilen surreden tatmin olmadıklarında, yine hac kervanlarına saldırırlardı. Paralarını alamadıkları için hacı kafilesine saldırma tehdidinde bulunan bedevilere ödemenin garantisi için hac kervanında görev yapan memurların rehin verildiği de olmuştur. Özellikle emir-i hacların bedevilere para vermekten kaçınmaları, birçok kez kanlı hadiselere yol açmıştı. 1701'de, hac dönüşünde binlerce Arap eşkıyası hac kervanına saldırmış, on gün süren çatışma sonrasında binlerce hacı şehid olmuş, binlercesi rehin

alınmış, binlercesi de açlıktan ölmüştü. Kaçabilen hacılar da çırılçıplak denilebilecek bir durumda Şam'a varmışlardı. Bedevilerin bu saldırısına Emir-i Hac Hasan Paşa'nın para isteyen aşiretleri kılıçla terbiye ederim tavrı sebep olmuştu. Arap eşkıyasına mağlup olan Hasan Paşa, kılık değiştirerek zorla Şam'a kaçtı ve tarihe "Hacıkırdıran Hasan Paşa" olarak geçti.

Hac kervanına en kanlı saldırılardan biri de 1757'de meydana geldi. Bedevilerin 1757'de hacdan dönen Şam kervanına saldırıları binlerce hacının ölümüne sebep oldu.

Soru 6: Hacda güvenlik ve sağlık hizmetleri nasıl sağlanırdı?

Hacla ilgili önemli meselelerden birisi de, Mekke ve Medine'nin temizliği ve sağlık hizmetlerinin sağlanmasıydı. XIX. yüzyılda ardarda meydana gelen kolera salgınları sebebiyle Kızıldeniz kıyılarında bazı sıhhiye tesisleri kuruldu ve Hicaz'da karantina teşkilatı tesis edildi.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kâbe çeşitli zamanlarda tamir gördü. IV. Murad devrinde neredeyse baştan aşağı yeniden inşa edildi. Gerek Mekke'de, gerekse Medine'de hacıların rahat edebilmesi için birçok tesis ve ibadethane yapıldı. Babürlüler ve İran şahları da kutsal topraklarda, hacılar için tesisler yaptırarak kendilerini göstermek istemişlerdi. Ancak Osmanlılar kendi siyasî meşruiyetlerini göstermek için hiçbir maddî fedakârlıktan kaçınmamışlardı. Meselâ, I. Ahmed Kâbe'nin örtüsünü atlastan yaptırmış, üzerindeki yazıları altınla yazdırmış, ayrıca köşelere de altın sütunlar diktirmişti.

İran'dan gelen hacılar Osmanlı topraklarındaki şah taraftarlarıyla ilişkiye geçmemeleri için kontrol altında tutulurlardı. 1569'da Osmanlılar'dan hacca gitmek için izin alan Safevi Veziri Masum Sultan'ın, Osmanlı topraklarındaki tekkelerle ilgilendiği ve dervişlere bazı görevler verdiği tespit edilince vezir, bedevi kılığına girmiş kişilere öldürtüldü.

Soru 7: Osmanlı İmparatorluğu hac organizasyonu için ne kadar para harcardı?

Osmanlı İmparatorluğu hac organizasyonu için her yıl yaklaşık olarak 400 bin altın civarında bir para harcardı. Bu miktar imparatorluğun büyük

bir savaşta harcadığı meblağın yarısından fazladır. Üstelik Cidde'den elde edilen az miktardaki gümrük geliri haricinde Haremeyn bölgesinden Osmanlı hazinesine başka bir gelir de girmemekteydi.

Soru 8: Osmanlı padişahları niçin hacca gitmediler?

Osmanlı hanedanından hacca giden tek şahsiyet Cem Sultan'dır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, ne ondan önce, ne de sonra Osmanlı hanedanının erkek üyelerinden hiçbir kimse hacca gitmemiştir. İmparatorluğun sona ermesinden sonra son Osmanlı padişahı Vahdeddin, hacca gitti. Ancak eşkıya saldırısı sebebiyle haccını tamamlayamadan, umre yapıp dönmek zorunda kaldı.

Cem Sultan, Mısır'a sığındığında Memlük Sultanı Kayıtbay'dan hacca gitmek için müsaade istemişti. Sultanın bu hareketini onaylaması üzerine genç şehzâde yanına annesini ve eşini alarak hacca giden kafileye katıldı. Cem Sultan hacca gittiği için o yılın hac kafilesi daha ihtişamlı olarak hazırlandı. Mekke ve Medine'yi ziyaret eden Şehzâde Cem, haccını tamamlayarak 1482 Mart'ının başlarında Kahire'ye geri döndü.

Osmanlı padişahlarının niçin hacca gitmediği yıllardan beri tartışılan bir konudur. Ancak bir husus gözden kaçmaktadır. Osmanlılar'dan önceki Türk devletlerinin, yani Gazneli, Karahanlı, Büyük Selçuklu, Türkiye Selçukluları gibi Osmanlılar'dan önce hüküm sürmüş Türk devletlerini yöneten hanedanların erkek üyeleri de hacca gitmemişlerdir. Osmanlılar'dan önce de hükümdar ailelerinin hacca gitmesi gibi bir gelenek yoktu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu ile çağdaş Babür, Safevi ve İran Avşar devletlerinin hükümdar ailelerinin erkek üyelerini de hacda göremiyoruz. Osmanlılar'dan önceki Türk devletleri ile Babür Devleti'ni yöneten hanedanların kadın mensuplarından hacca gidenler olmuştu. Bu durum Osmanlılar'da da vardır. Osmanlı hanedanına mensup kadınların bir kısmının hacca gittikleri bilinmektedir. Osmanlı ve diğer devletlerin hanedanlarını, hacda bu kadın üyeler temsil ederdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim sistemi, yaklaşık dokuz ay süren hac yolculuğu sebebiyle merkezden bir hükümdarın ayrı kalmasına müsaade etmemekteydi. XIX. yüzyıldan önce böyle bir yolculuğa çıkan padişahın döndüğünde tahtını kaybetmiş olması ihtimali oldukça yüksekti. Ayrıca İran ve Habsburglar gibi iki büyük düşmandan dolayı,

imparatorluğun siyasî merkezinden uzaklaşmaması da gerekiyordu. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında ulaşım imkânlarının artmasıyla hac seyahatinin kısalmasına ve Osmanlı hükümdarlığının bir sisteme bağlanmış olmasına rağmen padişahların niçin hacca gitmediği hususu hâlâ bir soru işareti olarak durmaktadır. Bu dönemde Sultan Abdülaziz, Avrupa'ya seyahat ederken, Sultan Reşad da Kosova bölgesine uzun süren bir geziye çıkmıştı. Ancak son dönem padişahlarının hacca gitmek gibi bir niyetlerinin olup olmadığı yönünde bir bilgi yoktur.

Osmanlı padişahları hacca gitmek yerine, kendi yerlerine birden fazla vekil göndermişlerdir. Hanedan mensubu şehzâdelere de denetimden uzak kalacakları ve siyasî bir etkinlik fırsatı bulabilecekleri endişesiyle hacca gitmelerine izin verilmemişti. Osmanlı hanım sultanları hanedanın siyasî olarak en az mesele çıkarabilecek temsilcileri olduğundan onların gidişleri bir mesele olmamıştı. Birçok hanedan mensubu kadın hacca gitmişti. Örneğin 1573'te hacda Osmanlı hanedanını II. Selim'in kızı Şah Sultan temsil etmekteydi.

Padişahlar hacca gitmezlerdi ancak kesilmiş saçları götürülürdü. Berberbaşı tarafından padişahın saçları kesilir, gümüş leğende yıkandıktan sonra, buhurla tütsülenip, bir çekmeceye konularak, surreyi götüren kervana verilirdi. Mühürlenmiş çekmece Medine'ye götürülerek, Hazreti Peygamber'in mezarının civarında bir yere gömülürdü.

Soru 9: Osmanlı döneminde hacla ilgili ne tür kitaplar yazılmıştır?

Hacca giden hacıları bilgilendirmek amacıyla birçok kitap yazılmıştır. Hac seyahatleri ile ilgili müstakil eserler XI. yüzyıldan itibaren kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu kitaplarda Haremeyn'e ulaşan yol güzergâhları, konak yerleri, Mekke ve Medine'yle ilgili bilgiler, haccın nasıl yapılacağına dair kurallar anlatılmıştır. Bu tür kitaplar hac yollarını anlatıyorsa "Menâzil", haccın yapılış şeklinden bahsediyorsa "Menâsik", her ikisini anlatanlar ise "Menâzil ve Menâsik" diye isimlendirilmiştir. Divân şiirinin en önde gelen temsilcilerinden şair Nabi'nin hac seyahati ile ilgili yazdığı "Tuhfetü'l-Haremeyn" isimli eseri bu sahanın en meşhur kitaplarındandır. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin dokuzuncu cildi de hac yolculuğuna ve buralarda yapılan törenlere ayrılmıştır.

Soru 10: Surre Alayı nedir?

Kelime olarak para kesesi manasına gelen surre, hac zamanında Mekke ve Medine'ye gönderilen hediyeleri ifade için de kullanılır. Her sene Mekke ve Medine'de oturan seyyid ve şerifler ile bölgenin ileri gelenlerine, fakirlere ve hac güzergahı üzerindeki bedevilere dağıtılmak üzere gönderilen para ve hediyelere surre denilmektedir.

Abbasi halifeleri zaman zaman Mekke ve Medine halkına hediyeler göndermişlerdi. Abbasi Halifesi el-Muktedir Billah, 924'te Haremeyn'e resmî olarak hediye ve para gönderme geleneğini başlattı. Abbasilerden sonra Mısır'da kurulan devletler de Haremeyn'e hediye göndermeye özen gösterdiler. Bunlar arasında XIII. yüzyıldan itibaren Memlükler dinî sebeplerin yanısıra, İslâm dünyasında kendilerini kabul ettirebilmek ve Mekke şerifinin iltifatına nâil olmak gibi siyasî maksatlarla Haremeyn'e surrenin ilk şekli olan mahmil göndermeye başlamışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk surreyi gönderen padişah da Yıldırım Bâyezid'dir. Yavuz Sultan Selim'in Haremeyn'de Osmanlı hakimiyetini kurmasından sonra ise surre her yıl düzenli olarak gönderildi.

Surre alayı Darüssaade ağasının nezaretinde hazırlanır ve Receb ayının on ikisinde törenle İstanbul'dan yola çıkardı. Tören ilk olarak Topkapı Sarayı'nda padişahın huzurunda yapılır, daha sonra surre alayı yaşlı ve itimat edilen bir kişi olan surre emininin nezaretinde Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçerdi. Burada da bir tören yapıldıktan sonra Mekke ve Medine'ye doğru yola çıkılırdı. Surre alayı 1864 yılına kadar katır ve develerle gönderilirken, bu tarihten sonra deniz yoluyla da gönderilmeye başlandı. Hicaz Demiryolu'nun yapımından sonra ise trenle yollandı.

Surre alayı önce Şam'da, daha sonra da Mekke ve Medine'de törenlerle karşılanırdı. Hac dönüşünde de surre alayı yine törenle Mekke ve Medine'den hareket ederdi. İstanbul'a gelen surre alayı Kartal'dayken, Üsküdar'a gelmek için izin ister, müsaadeyi aldıktan sonra hareket eder ve Üsküdar'da törenle karşılanırdı.

Osmanlı döneminde İstanbul'dan gönderilen mahmilin yanısıra, Kahire'den de mahmil gönderilirdi. Osmanlı Sultanı'nınkine Mahmil-i Hümâyûn, Mısır Hıdivi'ninkine de Mahmil-i Mısrî denilirdi.

XIX. yüzyıl başlarında Mekke'nin Vehhabiler tarafından işgalinden sonra, bir süre surre gönderilemedi. Ancak Vehhabilerin yenilmesinden

sonra bu âdet tekrar işlerlik kazandı. Özellikle Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminde Mısır mahmili eski itibarına kavuştu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suud ailesi yönetimi ve Mısır hükümeti arasında mahmil konusunda anlaşmazlıklar çıktı. 1926'da Mısır ve Suud askerleri arasında çıkan çatışma, bu geleneğin sona ermesine sebep oldu.

Soru 11: Avrupalı seyyahlar, Haremeyn'e nasıl girmişlerdir?

Hicaz bölgesine, özellikle Mekke ve Medine'ye Müslüman olmayanların girmesi haram kabul edilirdi. Ancak şahsi merak veya bölgeyi incelemek için görevlendirilen bazı Avrupalılar, çeşitli yollarla Mekke ve Medine'yi gezerek, seyahat intibalarını kaleme almışlardır. Hristiyanlar'ın Haremeyn'e girmeleri yasak olduğundan bu seyyahlar ya Müslüman kılığına girerek, ya da din değiştirdiklerini söyleyerek bu ziyareti gerçekleştirirlerdi. Bu seyyahların ilki bir paralı asker olan İtalyan Ludovico di Varthema'dır. Venedik'ten yola çıkan Varthema, 1503'te Şam'da hac kervanına katılarak Haremeyn'e gitmiş, hacdan sonra da Cidde ve Aden üzerinden Uzakdoğu'ya da seyahat ettikten sonra, 1508'de Avrupa'ya dönmüştü. Varthema'nın seyahat hatıraları 1510'da Roma'da basıldı. Kitabında Mekke ve Medine'nin coğrafi durumu, Müslümanlar'ın ibadetlerini ve ilgisini çeken diğer hususları anlatır.

Bu şekilde Haremeyn'e seyahat eden birçok Avrupalı seyyah vardır. Özellikle İngiltere, Fransa ve Hollanda, "Hac" olayını ve bunun Müslümanlar üzerindeki etkisini yerinde görmek için düzenledikleri sahte belgelerle Mekke ve Medine'ye istihbaratçılar göndermişlerdi. Hicaz'a giden Avrupalı seyyahlardan biri olan İspanyol Domingo Badia y Leblich, Ali Bey el-Abbasî adıyla dindar ve zengin bir Müslüman Türk görünümü altında Kuzey Afrika'yı gezdikten sonra Mısır'a gitmişti. Burada Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından resmî törenle karşılanan seyyah, Süveyş üzerinden Cidde'ye giden bir kervana katılarak Mekke'ye ulaştı ve Mekke Şerifi tarafından misafir edildi.

Mekke'ye giren ilk Avrupalılardan biri de İngiliz seyyah Richard Francis Burton'dur. Hindistanlı bir Müslüman Afgan hekim olarak 1850'li yılların başlarında Hicaz bölgesine gitmişti. Christian Snouck Hunaronje ise "Abdurrauf" adıyla, 1884-1885 yıllarında Mekke'de yaşamıştı. Yazdığı iki ciltlik "Mekka" adlı kitabı bugün bile el kitabıdır.

Soru 12: Şeyhülislâmlara hacla ilgili neler sorulmuştu?

Günümüzde “Alo Fetva” hatlarına veya gazetelerde dinî konuları kaleme alan yazarlara birçok dinî soru soruluyor. Bu tür sorular, Osmanlı döneminde de başta şeyhülislâm olmak üzere, önde gelen ulemaya sorulurdu. Merak edilen en önemli dinî konulardan biri de “hac” idi.

Kanunî Sultan Süleyman ve oğlu II. Selim dönemlerinde 29 yıl şeyhülislâmlık yapan Ebussuud Efendi ile 1674-1686 yılları arasında 12 yıl ve 1692’de 40 gün olmak üzere iki defa şeyhülislâmlık yapan Çatalcalı Ali Efendi’nin hac ile ilgili fetvalarından bazı örnekler vereceğiz. Özellikle Ebussuud Efendi’nin “hacca ikinci kez gitmektense fakir ve yetimlere yardım edilmesi” gerektiği yönündeki fetvası günümüzde defalarca hacca gidip, fakir fukarayı düşünmeden, iyi Müslüman olarak geçinenlere bir ders niteliğindedir.

Soru: Zeyd’e hac farz olsa hacca gitmek mi önce gelir, yoksa harcayacağı parayla aşırı derecede suya ihtiyaç duyan bir yere su götürmesi mi önce gelir?

Cevap: Hacca gitmek farzdır.

Soru: Zengin biri olan Zeyd bir defa hac görevini yerine getirdikten sonra, bir defa daha hacca gitmek isterse, tekrar hac etmek mi iyidir, yoksa gitmemesi mi daha iyidir?

Cevap: Gayet muzdarip durumda olan fakirlere ve çok zor durumda olan yetim analarına yardım etmek daha iyidir.

Soru: Zeyd’in helal parası olmayıp, Amr’ın helal parasıyla değiştirip hacca gitmesi caiz olur mu?

Cevap: Amr’dan borç olarak alıp, daha sonra ödeyecekse olur.

Soru: Hacı olan Zeyd’e, Amr “Bre köpek, hac eylemek ile derecen yükseldi mi sanırsın. Bir eşek bile Mekke’ye varır dese Amr’a ne lazım olur?”

Cevap: Hakim kararı ile dayak atılır.

Soru: 55 yaşında, Mekke-i Mükerreme’den uzak bir yerde yaşayan Hind’in yanında eşi ve mahremi olan bir yakını yokken hacca gitmesi caiz olur mu? Cevap: Olmaz.

Soru: Mekke-i Mükerreme’den uzak bir yerde yaşayan Hind, hacı olmak istediğinde eşi Zeyd gitmekten kaçınsa, öz kardeşi Amr ile gidip haccetmesi caiz olur mu?

Cevap: Olur.

Soru: Hind ana baba bir kardeşi Amr ile eşi Bekir'den izinsiz hacca gidebilir mi?

Cevap: Hac üzerine farz ise olur.

Soru: Üzerine hac farz olan Zeyd, ağır hasta olduğu için gidemediği hacca, yerine gönderdiği Amr hac ettikten sonra vefat etse, Zeyd'e farz olan hac üzerinden düşer mi?

Cevap: Düşer.

Soru: Zeyd, malımdan şu kadar parayla benim için hacca gidilsin diye vasiyet ettikten sonra Zeyd'in vasisi mirasından o kadar parayı Amr'a verip hacca gönderir, ancak Amr gidip hac görevini yerine getirdikten sonra o yıl Mekke-i Mükerreme'de kalıp, ertesi yıl gelirse Amr'ın, Zeyd ve şahsı için yaptığı hac sahih olur mu?

Cevap: Olur.

Soru: Üzerine hac farz olduğu hâlde hacca gitmeyen Zeyd'in malının üçte biri hac yapılsın diye vasiyet ederek, yerine daha önce hacca gitmemiş Amr'ı göndermesi caiz olur mu?

Cevap: Olur. Fakat doğrusu hacca daha önce gitmiş bir kimseyi göndermektir.

Soru: Zeyd, ölüm yatağındayken ölümümden sonra malımın şu kadarıyla benim için hacca gidilsin diye vasiyet edip, vasi tayin ettiği vârisi olmayan Amr, hac için bir kimseyi görevlendirirken Zeyd vefat ederse, Amr'ın Zeyd'in yerine hac etmesi caiz olur mu?

Cevap: Olur.

Soru: Zeyd, ölüm yatağındayken Amr'a mirasımdan şu kadar para al benim için harca derse ve Amr, Zeyd'in malının üçte biri müsait olduğu için mirasından o kadar para alıp, Zeyd için hacca gitmek istediğinde Zeyd'in mirasçıları o kadar parayı başka birine verip, hac ettiririz diyerek Amr'ı hacca gitmekten men edebilirler mi?

Cevap: Edemezler.

TANZİMAT ÖNCESİ OSMANLI BÜROKRASİSİ

Soru 1: Osmanlılar'ın bir dünya gücü hâline gelmelerinde bürokrasisinin rolü nedir?

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dünya gücü hâline gelmesi, tıpkı Roma İmparatorluğu gibi, yalnız ordularının gücüyle değil, aynı zamanda bürokrasisinin gelişmesiyle de ilgilidir.

Osmanlı vesikalarının diplomatik açıdan incelenmesi de bu durumu açıkça göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılda askerî gücü ve bu gücü örgütleyip yönlendiren bürokrasisi ile bir cihan devleti oldu. XVII. yüzyıldan itibaren eski askerî gücünü kaybetmesine rağmen dünya siyasetinde etkisiz bir devlet konumuna düşmedi. Osmanlı bürokrasisi, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren değişen dünya şartlarına ayak uydurmaya çalıştı, zamanın şartlarına uymayan müessese ve idarî usulleri tadil ve ikmal etti. Gerektiğinde de değiştirdi.

XV. ve XVI. yüzyıllarda askerî ve idarî mekanizmaların organizasyonun sağlayan Osmanlı bürokrasisi, değişme döneminde de devletin yeni şartlara uyumunu gerçekleştirmek için gayret etti.

Osmanlı Devlet teşkilatı üç gruptan oluşuyordu. Askeri sınıf (=seyfiye), ulema (=ilmiye) ve bürokrasi (=kalemiye). Osmanlı bürokrasisinde, memurların çalıştığı bürolar da "kalem" olarak isimlendirilmişti.

Soru 2: Osmanlı bürokrasisi nasıl doğdu?

Osmanlı İmparatorluğu’nun teşkilat yapısının oluşumunda İlhanlı devlet teşkilatının büyük tesiri olmuştur. Bilhassa İlhanlı malî usullerinin Osmanlı’da aynen uygulandığını biliyoruz. Nitekim İlhanlı malî bürokrasisi usullerine dair eserlerin, erken tarihlerde Bursa’da istinsah edilmiş nüshalarına rastlanılması ve iki devletin malî bürokrasisinde kullanılan defterlerin arasındaki büyük benzerlik bu durumu açıkça göstermektedir.

Orhan Gazi devrinden intikal eden vesikaların tahlili, o devirdeki yazışmaların, kitabet usullerini oldukça iyi bilen bir kâtip zümresiyle, bunları örgütleyen merkezî bir dairenin olduğunu göstermektedir.

Devlet idaresini ve bürokratik işlemleri yürüten Divân-ı Hümâyûn’un mevcudiyeti, Orhan Gazi devrine kadar inmektedir. Bu dönemde, Divân-ı Hümâyûn bünyesinde bürokratik bir bölünme bulunmuyor ve nişancının idaresinde bulunan dar bir kâtip kadrosu timar, idarî ve malî işlere ait işlemleri bir arada yürütüyorlardı. Devletin büyüyüp, işlerin çoğalması ile birlikte, XV. yüzyıl başlarında malî işler için ayrı bir müessese olarak “Defterdarlık” ortaya çıktı. Osmanlı bürokrasisinin üçüncü ayağını teşkil eden “Defterhâne-i Âmire” ise timar sisteminin ve merkezin ağırlığının ön plana çıktığı Fatih devrinde kurulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk yıllarında, bürokratik işlemler nişancının emri altında belirli bir sahada uzmanlaşmış kâtipler tarafından yürütülüyordu. Bürokrasinin bütün yükü nişancının üzerindeydi. Yıldırım Bâyezid devrinden itibaren merkezî devlet yapısının oluşmaya başlaması ve toprakların genişlemesi sebebiyle nişancının uhdesinde olan işlerin artması üzerine Divân-ı Hümâyûn bünyesindeki kâtiplere bir kısım işler devredilmiştir.

Soru 3: Osmanlı bürokrasisi nasıl gelişti?

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren merkezî bürokrasisinin gelişmesine paralel olarak uzmanlaşmış alt birimlere ihtiyaç duyulmuş ve XVI. yüzyılda yeni bürokratik müesseseler ihdas edilmiştir. Başlangıçta birer kâtip tarafından yürütülen işler, zamanla bir alt büro çatısı altında görünmeye başlanılmıştır. Bir örnekle konuyu açıklamaya çalışalım: Defterdarlık bünyesinde mukataa işlerinden sorumlu bir kâtip (mukataacı) varken, sonradan Rumeli mukataacısı ve Anadolu mukataacısı olmak üzere kâtip sayısı ikiye çıkmıştır. Daha sonra bu kâtipler kalem amiri olmuşlar ve

yaptıkları işler de müstakil bürolar tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Mukataa işlerinden sorumlu büro sayısı zamanla daha da artmış ve XVIII. yüzyılda on dörde kadar yükselmişti. (Başmukataa, Anadolu Mukataası, İstanbul Mukataası, Kefe Mukataası, Haslar Mukataası, Ganem Mukataası vs.) Birçok bürokratik görevin teşekkülü bu şekilde oldu.

XVI. yüzyılda devletinin büyümesine paralel olarak bürokratik usuller de gelişti ve merkezî bürokrasi büyüdü. XVI. yüzyılın başlarında merkezî bürokraside 20-30 kişi olan memur sayısı XVI. yüzyılın son çeyreğinde 100'ü geçti. Asrın başında üç- dört tane olan büro sayısı, sonunda onlarla ifade edilir hale gelmişti.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren devlet yapısının değişim geçirip, timarla idare edilen toprakların yavaş yavaş iltizam sistemine geçmesi ve avarız tahrirlerinin ön plana çıkması sebebiyle Defterhâne-i amire kontrolünde olan timar topraklarının önemli bir kısmı Maliye daireleri tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Bu durum defterdarlığa bağlı dairelerin önemini arttırmış, buradaki bürolar sayıca çoğalmış ve büyümüştür.

Soru 4: Bâbıâli nasıl ortaya çıktı?

XVII. yüzyılın ortalarında devlet işlerinin Divân-ı Hümâyûn'dan Bâb-ı Âsafi (Paşa Kapısı=Bâbıâli)'ye kayması ile birlikte Osmanlı devlet teşkilatının yapısı değişmiştir. Bâbıâli'nin önem kazanması, burada görev yapan memuriyetlerin (Hademe-i Bâbıâli) ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Zamanla sadâret kethüdası, reisülküttâp, amedî, beylikçi, sadâret mektupçusu en önemli bürokratlar durumuna gelmiştir. Buradaki görevlerin önem kazanmasının aksine Divân-ı Hümâyûn'da kalan nişancı ve defter emini gibi görevliler eski
önemlerini kaybetmişlerdir.

Bâbıâli'nin önem kazanması devlet yönetiminde bürokrasinin ağırlığının artmasına sebep oldu. Vezirliklere, beylerbeyiliklere ve sadrazamlığa bürokrasi kökenli devlet memurları yükselmeye başladı.

Soru 5: Osmanlı bürokrasisinde şahısların rolü nedir?

Osmanlı bürokrasisinde dairelerin gelişim ve büyümelerindeki en önemli faktörlerden birisi de kalem amirleridir. Bir büronun başı olan hacegân yetenekli ve kendisini kabul ettirmiş birisi ise, o görev de önem kazanırdı. Yani şahsın karizması, bulunduğu görevin itibarını arttırırdı. Meselâ Kanunî'nin başdefterdarı İskender Çelebi zamanında defterdarlığın, Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'nin devrinde de nişancılığın önem ve itibarı yükselmiştir. XVII. yüzyılın sonlarında görev yapan Reisülküttâp Rami Mehmed Paşa'nın icraatı sayesinde Reisülküttâplık makamının itibarı oldukça artmıştır. Rami o devrin tabiri ile Reisülküttâplığın şanına şan katmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu bürokratik usullerde gelenekçiydi. Ancak devrin ihtiyaçlarına göre yeni defter ve yazışma usulleri ihdas edilebilirdi. Bu konuda da kalem amirlerinin karizması belirleyici olmuştur. Meselâ Koca Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı bürokrasisine birçok yenilik getirerek defter, kitabet ve inşa usullerini geliştirmişti.

Soru 6: Osmanlı memurları nasıl yetişirlerdi?

Osmanlı bürokrasisinde görev yapan memurlara kâtip denilirdi. İlk yıllarda medrese eğitiminden geçmiş, kadı veya müderris kadrosu bulamamış kimseler kâtip olarak çalışırken, XVI. yüzyıl ortalarından itibaren bürolar kendi elemanlarını yetiştirir hale gelmiş, profesyonel memurlar ortaya çıkmıştır.

Nezaretler öncesi, Osmanlı bürokrasisinde kalemler (bürolar) aynı zamanda kendi memurunu yetiştiren birer mektep durumundaydılar. Sekiz-on yaşlarında yetenekli çocuklar bürolara şakird (çırak) olarak alınır ve burada kalemin kıdemli kâtiplerinden birisinin veya büro amirinin yanına verilerek ondan kitabet, inşa, yazı çeşitleri, hesap ve defter usullerini öğrenirlerdi.

Şakirdlere mesleğin incelikleri öğretilene kadar yazı yazdırılmaz, defter ve evrakı getirip götürme işleri yaptırılırdı. Yazı yazabilecek seviyeye gelen şakirde, yazdığı tezkerelerde ve çıkardığı kayıtlarda kullanılmak üzere bir mahlas (rumuz) verilirdi ki, her rumuz büroda yapılan işlemin hangi memur tarafından yapıldığını gösterirdi. Bu usul suistimallerin önlenmesi için alınmış bir tedbirdi.

Bir dairede görev yapan şakirdin geleceğe yönelik hayalleri şu şekilde olurdu: Şakird zamanla yetişmiş bir kâtip (halife) konumuna, ardından

kalemde denetimle ilgili, bir dizi mevkiye (kisedar, malikane halifesi, zimmet halifesi vs.) gelip, daha sonra ilk dairesi dışında makamlara geçecekti. Burada da kendini kanıtladıktan sonra, hızlı bir yükselişle hacegân (kalem amiri) olup, bürokrasinin seçkinleri arasına girecekti. Daha sonra defterdar, sadâret kethüdası, reisülküttâp, gibi bürokrasinin en üst basamaklarında görev yaptıktan sonra sadrazam olmayı hayal ederdi.

Şakird (çırak) olarak bürokraside görev alan kişi, sonra kâtip (halife-kalfa) olur, eğer becerikli veya yeterli himayeyi de görürse hacegân (hoca usta) olurdu.

Bu yetişme sistemi Osmanlı esnaf teşkilatı ve tarikatlardaki duruma paraleldi. Loncalarda işe yeni alınanlara çırak, işi epeyce öğrenenlere kalfa, uzmanlaşanlara da usta denilirdi. Dervişler arasında da benzer bir üçlü isimlendirmeyle mürid, halife ve şeyh terimleri kullanılırdı.

Küçük yaşta kaleme alınan şakirdlerin yanısıra, yazı ve hesap bilen kişiler de şakird adı altında kaleme alınmışlardır. XVII. yüzyıldan itibaren kadro son derece önemli hale geldiği için şakirdlik önceki manasını kaybetmiş, bir kadro karşılığı kullanılmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyıldan önce kitabet ve hesap işlerini bilmeyen kişiler şakird adı altında veya kadrosuz olarak alınırken, bu yüzyıldan itibaren mülazım adıyla alınmışlardır. Mülazımlar tecrübe kazandıktan sonra kadro bulabilirlerse şakird gediğine geçerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda memurluk bir aile mesleği şeklindeydi. Bir büroda çalışan memur öldüğünde veya emekliye ayrıldığında büyük oğlu bu işi yapabilecek kabiliyete sahip ise onun babasının kadrosunu alması kanundu. Memurların çocukları, babaları ile birlikte küçük yaşlardan itibaren bürolara devam ederek, bürokratik usulleri öğrenirlerdi. Yetiştikten sonra kadro temin edemezlerse kadrosuz olarak çalışırlar, babalarının ölümüyle onun şakird veya kâtip kadrosuna geçerlerdi.

Kitabet usullerini bilen kimseler doğrudan kâtip olarak bir büroya alınabilirdi. Bunlar "ehl-i kalem ve sahib-i rakam, müstakim" olarak tarif edilmektedir. Kendi yeteneklerinin yanısıra, bir devlet görevlisinin himayesi de memur olmakta önemli rol oynuyordu.

Bir şahsın memuriyete alınması için o büronun amirinin veya başka bir devlet görevlisinin arzı gerekliydi. Memur adayı şahsın kendisi de arzuhal

verebilirdi. Ancak büro amiri veya üst düzey bir devlet görevlisinin himayesi olmadan bir kişisin memuriyete girmesi oldukça zordu.

Soru 7: Osmanlı bürokrasisinde çalışanların kökenleri ne idi?

Osmanlı bürokrasisinde görev yapan memur ve bürokratların çoğunluğu Türk kökenlidir. Devşirme kökenli olanlar önemli bir yekün tutmamaktadır. Memurluk bazı ailelerde çok uzun yıllar babadan oğula devam etmiştir. Çocuğu olmayanlar kendi akrabalarını da aynı mesleğe dahil ettirmişlerdir. Bir kâtibin üç-dört oğlunun dahi babasının bürosunda görev yaptıkları görülmektedir.

Soru 8: Memur sayısı nasıl arttı?

XVI. yüzyıl başlarında 20-30 kişi ile ifade edilebilen Osmanlı merkez bürokrasisindeki memur sayısı devletin ve merkezî bürokrasinin büyümesine paralel olarak gittikçe artmış, asrın son çeyreğinde 100 kişiyi geçmiştir. XVI. yüzyılın sonlarındaki uzun süren İran ve Avusturya harpleri, cephelerde görev yapacak kâtip ve şakird ihtiyacını arttırmıştır. Ancak bu yıllarda aşırı sayıda alınan kâtip ve şakirdlerin sıkıntıya sebep olması üzerine memur sayısında düzenlemeye gidilmiştir. Divân-ı Hümâyûn ve Defterhâne-i Âmire kalemlerinde kadro karşılığı olan memur sayısı sınırlandırıldı. Bu kadrolara gedik deniliyordu. Gedikli kâtip ve şakirdlerin dışında kadrosuz olarak çalışanlar da bulunuyordu. Ancak gedikli olmanın büyük avantajları vardı. Gedikli kâtip ve şakirdler büyük gelirli zeamet tasarruf ederlerdi ve emekli olduklarında zeametlerinin tamamını veya önemli bir kısmını tasarruf etmeye devam ederlerdi. Ayrıca bu kâtipler ve şakirdler, Osmanlı askerî harekatlarının çoğuna katılmayıp, merkezde kalırlardı. Kâtip gediğinde bulunanların, hacegân olsalar dahi mazuliyette tekrar dönmek üzere kadroları üzerlerinde kalıyordu.

Maliye kâtiplerine, XVII. yüzyıldan itibaren halife denilmeye başlanılmış ve bu dönemde yapılan düzenleme ile bürolarda bulunan halifeler, halife-i evvel, sânî, sâlis... şeklinde hiyerarşik bir sıralamaya tâbi tutulmuşlardır. Ser halife öldüğünde veya başka bir göreve tayin olduğunda yerine ikincisi geçiyor, onun yerine üçüncü şeklinde devam ediyordu. Altıncı veya yedinci halife yerine de o kalemin şakirdlerinden kıdemlisi getiriliyordu.

Soru 9: Osmanlı bürokratları nasıl yetişiyordu?

Büro amirlerine hace (Hoca) adı verilirdi. Bu isim memuriyete yeni girenlere bir nevi “hocalık” yapmaları dolayısıyla kullanılmıştır. Yetişmek üzere büroya gelen memur adayları bir hacegâna veya kıdemli bir kâtibe intisap ederdi. Hacegân ise usta olmanın yanısıra kendisine itaat edilmesi gereken bir kişi idi. Meslekte ilerlemenin olduğu gibi, mesleki bilgiyi kısa yoldan elde etmenin de bir yolu idi.

XVI. yüzyıl sonuna kadar belli başlı bürokratlar başdefterdar, orta defterdar, küçük defterdar, nişancı, defter emini ve reisülküttâptan oluşurken, bu dönemden itibaren bürokrasinin büyümesi ve uzmanlaşmasına paralel olarak birçok yeni kalemler ve bunların amirliği ihdas edilmiştir. Bilhassa Maliye’de durum bu şekildedir. Başlangıçta devletin bütün malî işleri tek bir büro hâlinde Hazine-i Âmire’nin (Defterdarlık) çatısı altında, alt bürolara bölünmeden yürütülürken, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren işlerin yoğunlaşmasına paralel olarak başmuhasebeci, Anadolu muhasebecisi, küçük ruznâmeci, mevkufatçı, cizye muhasebecisi gibi birçok yeni hacegânlık ortaya çıkmıştır.

Osmanlı bürokrasisinde memuriyetler tarihi süreç içerisinde devrin ihtiyaçlarına binaen ihdas edilmiştir. Başlangıçta birçok vazife nişancı ve defterdarın uhdesindeyken, devletin büyümesine paralel olarak işlerin çoğalması ile birlikte, o işlerin yürütülmesi için yeni memuriyetler kurulmuştur. XVIII. yüzyılda hacegân sayısı 50 civarındadır. Hacegân-ı divân-ı hümâyûn kendi arasında dört sınıftı. Birinci sınıf hacegâna “menasıb-ı sitte” denilir ve bunlar üç defterdar, nişancı, reisülküttâp ve defter emininden oluşurdu.

Büro amirlerinin en önemli görevi, emri altındaki kâtip ve şakirdlere nezaret ederek, büronun rutin işlerinin yapılmasını sağlamaktı. Kalem görevlilerinin tayin ve azillerinde asıl söz sahibi olan büro amirleriydi. Büronun amiri alınacak elemanın kabiliyetini imtihan ettikten sonra göreve alınması gerçekleşirdi. Maliye’de ise eleman alınması başdefterdarın arzına bağlıydı.

Büro personelinin işe devamları, amirleri olan hacegân tarafından kontrol edilirdi. Görevini aksatan veya gelmeyenler hacegânın arzı ile kalemden (bürodan) uzaklaştırılırdı. Memurların dairede kanunlarda belirtilen kıyafetleri giymeleri de hacegân tarafından sağlanırdı. Memurların büronun

evrakı üzerinde hata ve suistimal yapıp yapmadıkları da hacegân tarafından teftiş edilir ve hatası varsa onun arzı ile kalemden uzaklaştırılırdı. Memurların terfileri ve maaşlarında artış yapılması da büro amirinin söz sahibi olduğu konulardandı.

Bir büroya müteallik bütün işler hacegânın sorumluluğu ve denetimi altında yapılırdı. Kalemde yapılacak yeni bir düzenleme, personel alımında görülen eksiklikler, dairenin işlerinde meydana gelen aksaklıklar ve yeni uygulamalar, büronun gelirlerini, kesintisiz olarak toplanması ve bu gelirlerden o kaleme düşen kısmın kanuna uygun bölüşümü gibi hususlar hacegân vasıtasıyla halledilirdi.

Hacegânların kendi bürolarına ait görevlerinin yanısıra, zaman zaman devletin ihtiyaç duyması hâlinde ek görevler deruhte ettikleri de görülmektedir. Vergi toplarlar, askerî görevler üstlenirler, teftişlerde görevlendirilirlerdi.

Hacegânlığa tayin edilecek şahıslarda aranan hususiyetler, teorikte dürüst, kitabet, defter usulleri ve kanunlara vâkıf ve tecrübeli olma özelliklerini taşıyor olmalarıydı. Nitekim XVII. yüzyıl ortalarında defter eminliğine getirilen Ebubekir Sıdkı Efendi’nin tayini “... ehl-i kalem ve müstakim ve dindar olmağla emanet-i mezbure müşarünileyhe verilmek buyuruldu” şeklinde zikredilmektedir.

Bilhassa timar sistemini kontrol eden Defterhâne-i Âmire’nin amirliği olan defter eminliği gibi önemli memuriyetlere tayinlere çok dikkat edilirdi. Kanunî’nin sadrazamı Lütfü Paşa, “hata yapılması durumunda, defter emininin vaziyeti “kanun değildir” diye arz etmesi gerektiğini, bu hususun gayet önemli olduğu için de sadrazamın hata yapması hâlinde, defter emininin “kanun budur” diyecek derecede “ihtiyar ve kanunşinas” kimseler olması gerektiğini belirtmektedir.

Soru 10: Bürokrat tayinleri nasıl yapılırdı?

Hacegân olacakların önceden bulundukları görevler, tayinlerinde dikkate alınan bir husustu. Bir göreve tayin edilecek şahsın daha önce bu memuriyete yakın görevlerde bulunmuş olup olmadıklarına bakılırdı. Düşük derecedeki görevlerden üst düzey memuriyetlere yapılmış tayinlere çok fazla rastlanılma-maktadır.Bu tür vuku bulan tayinler üst düzey ricalin iltiması ve himayesi ile olmaktaydı. Nitekim tayinlerde liyakatin yanısıra

sadrazam, başdefterdar, Kırım Hanı gibi üst düzey devlet ricali ile olan ikili ilişkiler önemli rol oynamıştır. XVI. yüzyılın sonlarına kadar tayinlerde hiyerarşi ve liyakat ön plandadır. Bu dönemde bir göreve bulunanlar, orada yıllarca hizmet edebiliyorlardı. Sekiz-on yıl bir görevde kalan birçok bürokrata rastlanılmaktadır. Meselâ, Osmanlı tarihinin en önemli bürokratlarından olan Koca Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi Divân kâtipliğinden yetişmiş, tezkireci olduktan sonra Reisülküttâplığa terfi etmiştir. 10 yıl Reisülküttâp olarak görev yaptıktan sonra tayin edildiği Nişancılık'ta 23 yıl görev yapmıştır. Yine Kanunî devrinin meşhur Başdefterdarı İskender Çelebi 9 yıl, aynı dönemde defter emini olan Haydar Çelebi 8 yıl aynı görevde bulunmuşlardır.

Bu yıllarda Osmanlı bürokrasisi fazla gelişmediği için yetişmiş bürokrat sayısı azdı. Kadı ve müderris menşeli, medrese mezunu şahıslar bürokraside görev alıyorlardı. XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı bürokrasisi kendi personelini tamamıyla kendi içerisinden karşılar hale gelmeye başladı. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uzmanlaşmış bürokrat sayısının artmasıyla birlikte kalemiyedeki (bürokrasi) medrese menşelilerin oranı azalmıştır.

XVI. yüzyıl bürokratları medrese çıkışlıydılar ve iyi eğitim almışlardı, ancak deneyimli değillerdi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, imparatorluğun sonuna kadar bürokraside hizmet edenler ise profesyonel birer bürokrattılar ve oturmuş mesleki geleneğin temsilcisiydiler. Bürokrasinin gelişmesine paralel olarak görevlere talip olanların sayısı da gittikçe artmıştır. Bunun sonucu olarak da görev süreleri ile hiyerarşik ilerleme ve liyakate verilen önem azalmıştır. 1590'larda bürokratların görev süreleri önceden rastlanılmayan bir şekilde kısalmaya başlamıştır. Birçok bürokrat 6 ay civarında görev yapmıştır. Bu durum o yıllardaki sık sadrazam değişmeleri ve iç çekişmelerden kaynaklanmaktadır. Bunun yanısıra devlet ricaline ve padişaha verilen hediyeler de o devirde göreve gelmede etkili olan bir unsur olmuştur.

Veziriazamlığa tayin olanlar, memuriyetlere kendi çevresindeki bürokratları getirmekteydiler. Zira iltimas ve himaye (patronaj) terfide en etkili rolü oynamaktaydı. İltimas ve himaye Osmanlı İmparatorluğu'nda normal karşılanan bir durumdur.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren mazul olarak görev bekleyen, daha üst düzeydeki bir göreve tayin edilmek için çalışan çok sayıdaki hacegânın, sadrazam ve diğer üst düzey devlet ricali ile münasebetleri sık sık bürokratların değişmesi sonucunu doğurmuştur.

XVIII. yüzyılda, özellikle asrın ikinci çeyreğinden itibaren hacegân sayısının oldukça artmasının bir sonucu olarak, tayinler yıllık olarak "Şevvâl" ayında yapılmaya başlanmıştı. Hacegânlıkların çoğu münavebe (nöbetleşme) mansıbı olarak kabul edilmiş, bu memuriyetlerde bir yıldan fazla görev yaptırılmamışlardır. Bir yıl görev yapan hacegân, aynı görevde ibka (yerinde bırakma) veya yeni bir memuriyete tayin edilmiştir. Mazul kalanların bir kısmı bir yıl bekledikten sonra "Şevval" tevcihatında yeniden bir hacegânlığa getirilmişlerdir. Bazı hacegânlıklar ise "Şevval" tevcihatına tâbi olmakla birlikte, buradaki görevliler memuriyetlerinde her yıl ibka edilirdi (orta defterdar, küçük defterdar gibi).

XVIII. yüzyılda tayinlerde görülen yeni bir uygulama da görevlerin aslının değil de payesinin verilmesiydi. Mevcut görevlerin yetişmiş kişilere kâfi gelmemesi sebebiyle, bazı memurlara hacegânlığın aslı değil de payesi verilmişti. Böylece, bu şahısların mansıb adayı oldukları belirtilir ve ileriye dönük ümit verilirdi.

Belirli görevlerde bulunan şahıslar ömür boyu bu hizmeti sürdürebilirlerdi. Meselâ, XVIII. yüzyılda Hazine-i birun kâtipliği yapan Göynüklü Ahmed Efendi, ölümüne kadar 43 yıl bu görevde bulunmuştur. Yine, bazı görevler babadan oğula geçerek bir ailenin tekelinde uzun süreler bulunabilirdi. XVII. yüzyılın ortalarında Topçular kâtibi olan Ebubekir Efendi 50 yıl hizmet ettikten sonra oğlu Ahmed Efendi aynı görevi 37 yıl yapmış, onun oğlu Abdullah Efendi de birinci defada 13, ikinci defada 16 yıl olmak üzere görev yapmıştı. Topçular kâtipliği yaklaşık 120 yıl bu ailenin üyelerinin elinde kalmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda görevlilerin tayinlerinde aday tespiti veya tavsiyesi kim tarafından yapılırsa yapılsın, son atama kararı padişaha aitti. Umumi tevcihatta veya hariç zamanlarda olan tayinlerde bir memuriyete tayin ve ibka edilecek şahıs sadrazam tarafından padişahın onayına sunulurdu. Bazen bir görev için birden fazla aday gösterilir, bu durumda padişah bunlardan uygun gördüğünü kendi yazısıyla (hattıyla) işaret ederdi. Padişahlar genelde önerilen şahsın tayinini onaylamışlarsa da zaman zaman

tavsiye edileni kabul etmeyip, kendi istediği şahısları o göreve tayin etmeye çalıştıkları da olmuştur. Padişahlar, sadrazamın onayını almadan bürokrasideki bir göreve tayin yapmazlardı. Bazen bir göreve hem padişahın hem de sadrazamın adayı olabilirdi. Bu durumda ikisi arasında anlaşmazlık çıkar, o göreve üçüncü bir şahıs tayin edilerek mesele çözümlenirdi.

Soru 11: Osmanlı memur ve bürokratları gelirlerini nereden sağlarlardı?

Defter emini, reisülküttâp gibi bürokratların gelir kaynaklarından birisi, tasarruflarında bulunan zeametlerdir. 100-150 bin akçeye varan zeametleri olduğu görülmektedir. Bir kısım bürokratlar da ulûfe (mevacib) cinsinden gelire sahiptiler. Bürokratların asıl geliri kendi bürolarında yapılan işlemler karşılığında alınan kalem harçlarından aldıkları hisselerdi. Kendi bürolarındaki kâtiplere mahsus zeametler münhal iken yeni birine verildiğinde o büronun amiri bu timar tevcihinden pay alırdı. Ayrıca hacegânlara, yaptıkları işler beğe-nilirse in'am verilirdi. Bürokratlara, padişahların tahta çıkışlarında dağıttıkları cülûs bahşişinden de verilirdi. Sadaret kethüdası, reisülküttâp gibi üst düzey bürokratlar yapılan tayinlerden "aide" ve "caize" adı altında belirli miktarlarda para alırlardı. Başdefterdar, sadâret kethüdası, reisülküttâp, nişancı gibi büyük bürokratların yıllık gelirleri yüz binlerce akçe idi.

Memurların bir kısmının birkaç çeşit geliri bulunmaktaydı. Bir kısım kâtip ve şakirdler timar veya zeamet tasarruf ederlerdi. Gedikli olanların timarları yüksek gelire sahipti. XVII. yüzyılın başında kâtiplerin zeametlerinin 40 bin akçeden çok olmaması yönünde ferman çıkarılmışsa da daha sonraları bu miktarın üzerinde zeameti olan birçok kâtibe rastlanmaktadır. Defterhâne-i Âmire ve Divân kâtipleri timar tasarruf ederlerdi. Maliye kâtiplerine timar verilmemesi kanundu. Ancak babalarından timar kalan maliye kâtipleri, bunların gelirinden istifade ederlerdi.

Kâtip ve şakirdlerin bir kısmı ise ulûfe alırlardı. Bunlar maaşlarını üç ay-dan üç aya küçük ruznâmçe kaleminden alırlardı. Bazı memurların maaşları ise gümrük gelirlerinden karşılanırdı. Kâtip ve şakirdlerin timar ve ulûfeleri zamanla aldıkları terakkilerle artardı. Meselâ, Defterhâne-i Âmire'de 1664-

1692 yılları arasında görev yapan Kâtip İbrahim'in ulûfesi 10 akçeden 80 akçeye yükselmiştir.

Memur ve büro amirlerinin en önemli geliri ise kalemde yaptıkları işleri karşılığı aldıkları harçlar idi. Kâtipler yazdıkları tezkireler ve defterlerden çıkardıkları kayıtlar için iş sahibinden belirli bir ücret alırlardı. Bu ücretlerin bir kısmı Hazine'ye verilir, "kâtibiyye" kısmı ise kalem kisedarı eliyle biriktirilirdi. "Orta akçesi" adı verilen bu paradan kalemin masrafları görülür, kalanı büroda hizmet eden bütün kâtiplere ve şakirdlere kisedar vasıtasıyla dağıtılırdı. Timar ve ulûfe tasarruf etmeden bürolarda çalışanların tek gelirleri kalem harçlarından aldıkları bu paylardı.

Soru 12: Memurlar nasıl emekli olurlardı?

Osmanlı bürokrasisi çalışanlarının görev süreleri çok uzun olmaktaydı. Memurların çok gerekmedikçe emekli olmadıkları, ağır hasta veya oldukça yaşlanmadan görevi bırakmadıkları görülmektedir. Memurlar başka bir göreve geçmedikleri veya ağır hasta olmadıkları takdirde bürolarında ölene kadar çalışırlardı. Emeklilikte en önemli faktör, memurların gözlerinin görme gücünün zayıflamasıydı. Memurlar iş göremeyecek hale geldikleri zaman hekimbaşı ve çavuşbaşı tarafından kontrol edilirlerdi. Bu görevlilerin raporları hastalığı teyit ederse, o memur timar tasarruf ediyorsa timar gelirinin, ulûfe tasarruf ediyorsa ulûfe gelirinin bir kısmı ile emekli edilirdi. Bazı memurlara da gümrük gelirlerinden emekli maaşı verilirdi.

Bürolarda 50 yıldan fazla çalışanlara rastlanıldığı gibi, 90-100 yaşlarına kadar memuriyette bulunanları tespit edebiliyoruz. Orta Defterdar Göynüklü Ahmed Efendi, 1758'de öldüğünde 100 yaşını geçmişti.

Soru 13: Osmanlı bürokrasisi nasıl çalışırdı?

Osmanlı merkez bürokrasisi Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda yer alan ve Divân-ı Hümâyûn toplantılarının yapıldığı Kubbealtı'nda faaliyet gösteriyordu. Kâtipler ikinci kubbenin altında çalışıyordu. Osmanlı bürokrasisinin evrak ve defterleri ise Kubbealtı'ndaki üçüncü kubbenin altında bulunan yer ile Kubbealtı'nın yanındaki Maliye Defterhânesi'nde bulunurdu.

Günlük işlem görmüş evrak, müsveddeleriyle birlikte üzerinde daire adı ve yılı yazılmış bir torbaya konulur ve deri kaplı sağlam sandıklarda muhafaza edilirdi. Defterler ise eyalet adlarıyla sıralanmış sandıkların içinde saklanırdı.

XVII. yüzyıldan itibaren Paşa Kapısı (Bâbıâli) önem kazanınca bürokratik faaliyetlerin önemli bir kısmı buraya intikal etti. Divân-ı Hümâyûn eski önemini kaybetse de Bâbıâli ile koordineli olarak bürokratik faaliyetlerini devam ettirdi.

Memurlar işe sabah namazından sonra gelirlerdi. Mesai akşam namazından yaklaşık 2 saat önce biterdi. Birçok defa işe geç gelinip erken gidilmesinin önlenmesi için emirler çıkarılması, memurların mesai saatlerine uymadıklarını ve görevlerini aksattıklarını göstermektedir. Nitekim 27 Nisan 1777'de Defterdar Kapısı'na gelen Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, mevkufat kisedarından başka kimseyi göremeyince kâtiplerin ezanî saatle 1'de bürolara gelip 10-10: 30 da gitmeleri için emir çıkarmıştır. Memurlar kışın ise ezani saatle 2-3'te gelip 10-30-11'de giderlerdi. Memurların günlük mesaileri yaklaşık olarak 9-10 saat sürmekteydi.

Memurlar Divân-ı Hümâyûn ve Paşa Kapısı'nın çalışmasına paralel olarak işe gelirlerdi. 30 Kasım 1777'de çıkarılan bir emirde Pazartesi ve Perşembe günlerinin tatil olduğu belirtilmektedir.

Memurlar dairelerinde kendilerine mahsus kıyafetle bulunurlardı. Kâtipler, işe kâtibi sarık ve kavukla gelmek zorundaydılar. Memurların, kendilerine mahsus kıyafetle büroya gelmemeleri, iş sahiplerinin orada bulunan kâtip olmayan kişiler tarafından dolandırılmalarına sebep olmaktaydı. 1719'da çıkarılan bir emirle kâtiplerin kendilerine mahsus kâtibi sarık ve kavukla kaleme gelmeleri, başka çeşit sarık sarmamaları istenmiştir. Büro amirleri olan hacegânlar ise dilimli kavuk ve kendi görevlerine mahsus kıyafetler giyerlerdi.

Bürolarda işlerin yürütülmesinde en önemli rol kâtiplerindi. Kaleme gelen arzuhaller üzerine ilgili defterlerden kayıt çıkarmak (derkenar) ve berat, ferman, tezkire türü evrakın yazılması gibi işler kâtipler tarafından gerçekleştiriliyordu. İlgili evrakın deftere kaydı, büroya mahsus defterlerin tutulması, başka kalemlere gidecek ilmühaberin yazılması, büronun

defterlerinin suretlerinin çıkarılması, defterden suret ihracı gibi işlemler ve bunlarla ilgili kontrollerin büyük bir kısmını kâtipler gerçekleştirmişlerdi.

Soru 14: Bürokraside nasıl suistimaller yapıldı?

Kâtiplerin fazla para kazanmak için çeşitli suistimallere karıştıklarını görüyoruz. Kalemde işi olan kimselerden fazla para almak için işleri geciktirdikleri (bugün git yarın gel) görülmektedir. İstanbul'daki devlet dairelerinde işi olan kimseler yol yordam bilmeyen cahil insanlarsa günlerce çile çekmelerine rağmen işlerini halledemiyorlardı. XVI. yüzyılın ortalarına ait olduğu tahmin edilen bir eserde bu durum şu şekilde anlatılmaktadır:

"Bu husus kati lazımdır, Müslümanlar bu husustan kati müteşekkilerdür. Zira kimisi ömründe mu'azzam şehr görmemişdir. Türk vardır ki iskeleden Divân-ı Âli'ye gelince kırk kişiye sormayınca Divân'ı bulamaz. Bu kande kaldı kim Divân yazıcıların evini bula. Bunların hali budur ki evvela Divân-ı Âli'ye ki varurlar hükm-i şerif emr olunur şad olurlar. Sonra sora sora reisülküttâp hazretlerinin evini bulurlar. Dahi adet-i kadimdir ki ol hükm isteyen Türk'ün eline barmak kadar bir kağıt virilür ve dirler ki "var imdi sen bu kağıdı fulan mahallede fulan yazıcıya vir, ol senin hükmini yazıvirir" dirler. Dahi ol der-mend eğer yayla Yörüklerinden olup ömründe ne ekabir ve ne bu asl şehr görmedi ise vakt olur ki Divânsız günlerde iki gün gezer bulımaz, sonra konak yirin dahi yavi kılur, başına dürlü dürlü haller gelür, ta cumartesi girü Divân'a gelir, ol emr itdikleri kâtibi bulur. Kâtip dahi neylesün, ol dar yerde Türk ile oturup hükmünü yazmağa kabil değül. "Gel anda evde muradınız üzerine ya-zıvireyim" der. Tekrar ol dermend zar u sergerdan gezer. Meğer ki şerir Türk ola nice kere hükm-i şerif çıkarmış ola ki iki üç günde hükmün alıncaya değin çok bela çeker. Zira "el-garibü ke'l-a'ma"dür, geze geze hükme virecek akcesin dahi ekleyler. Sonra hükmünü dahi bulsa akçesiz alımaz, ah vah ile çıkar gider mazlumlardandur. Hem ötede zulme uğramışlardır, hem bunda gelüp işleri bitmeyüp arkasındagı kepenek ve gayri esbabcuğun satar. Vebaldir, bunun gibilerden sakınmak gerekdür. Bu sebebdendür ki yıldan yıla kâğıd eminlerinde nice bin hükm battal kalır".

Memurların zaman zaman usulsüzlükler yaptıkları görülmektedir. 1590'da yapılan teftişte büyük bir sahtekârlık ortaya çıkarılmıştır. Divân-ı

Hümâyûn ve Maliye kalemlerindeki bir kısım kâtiplerin sahte berat ve tezkireler yazdıkları, İran seferleri için serdara gönderilen tuğrası çekilmiş boş ahkâm kağıtlarını ele geçirerek, onlarla istedikleri gibi sahte evrak hazırladıkları, hatta yazıldıktan bir müddet sonra silinen mürekkep kullanarak, yazısı silinen ahkam kağıtları ile tezvir hükümler yazdıkları, yapılan teftiş sonucunda belli olmuştur. Bu suisti-malleri yapanlardan ikisi idam edilmiş, altısının birer elleri kesilmiş ve yedisi de küreğe gönderilmiştir. Bu tip hadiselere bilhassa devlet gelirlerinin tevzii ile görev tezkire ve beratlarını hazırlayan kalemlerde daha sık rastlanmaktadır

Soru 15: Avrupalılar, Osmanlı bürokrasisini nasıl gördüler?

Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Avrupalı diplomatlar Osmanlı bürokrasisini kendi ülkelerindeki bürokrasiyle karşılaştırarak, övmektedirler. Meselâ, 1747-1762 yıllarında İstanbul'da görev yapan İngiliz Elçisi James Porter şunları söylemektedir: *Babıâli'de birkaç kalemde doğru ve dikkatli olarak yapılan işlere rekabet edebilecek hiçbir Hristiyan güç yoktur. İşler çok büyük titizlikle yapılır. Her bir önemli belgede kelimeler dikkatle ve anlam daima göz önünde bulundurularak, kendi menfaatlerini zedelemeyecek şekilde seçilir. Yılı bilinmek kaydıyla en eski tarihli belgeler dahi Babıâli'de bulunabilir. Çıkmış her irade ve her kanun hemen elde edilebilir"*.

OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA TİCARET

Soru 1: Türkler ticaret yaparlar mıydı?

Eksik ve eski bilgilerimizle sık sık tekrarladığımız hususlardan birisi Türkler’in ticaretle uğraşmadığıdır. Bazı teorik ahlak kitaplarında ticaretin kötülenmesinden hareketle Osmanlılar döneminde Türkler’in ticaretle uğraşmadığı, bu sahanın gayrimüslim Osmanlı tebaasının elinde bulunduğu devamlı olarak yazılıp, çizilir. Ancak Osmanlı ve Avrupa arşivlerine dayanılarak yapılan araştırmalar birden fazla gemiye sahip, “Hoca” adı verilen birçok Türk kökenli tüccarın Venedik’ten Hindistan’a, Rusya’dan Avusturya’ya büyük miktarlı ticaret faaliyetinde bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.

Bütün bunlar Türkler’in ticaretten anlamadığı, bu işin sadece gayrimüslimlere bırakıldığı gibi yanlış ve yaygın bir kanaatin terkedilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin ticarette üstünlüğü ele geçirmeleri, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupalı devletlerin, Osmanlı ticaretinde hakim bir unsur hâline gelmesiyle olmuştur.

Soru 2: Osmanlı ekonomik zihniyeti nedir?

Halil İnalcık, Osmanlı iktisadî zihniyetinin Ortadoğu’daki devlet ve toplum anlayışıyla yakından bağlantılı olduğunu belirtir. Devletin ana amacı yönetenlerin gücünü pekiştirmek ve genişletmekti. Bunu sağlamanın yolu da zengin gelir kaynaklarına sahip olmaktı. Zengin gelir kaynakları da,

üretici sınıfı refaha kavuşturan şartların sağlanmasıyla oluşabilirdi. Bu yüzden devletin asli görevi bu şartları oluşturmak ve ayakta tutmaktı.

Osmanlı idarecileri ticarî merkezler ve yollar geliştirmeye, halkı tarım sahalarını genişletmeye ve ticaret hacmini artırmaya teşvik etmekteydiler. Nitekim Osmanlılar, izledikleri siyasetle Bursa, Edirne ve İstanbul'u, yani üç Osmanlı başkentini de önemli birer ticaret merkezi hâline getirmişlerdi. Devletin temel ekonomik işlevi buydu, ancak her zaman devletin malî ve siyasî çıkarları ön plandaydı.

Soru 3: Osmanlı ahlak kitaplarında ticaret kötülenmiş midir?

Osmanlı döneminde bazı teorik kitaplarda ticaret yapılacak en son meslek olarak gösterilir. Ancak bu genel bir kanaat değildir. Birçok kitapta da tam tersi bir durum olarak tüccarlığın Hazreti Peygamber'in mesleği olması dolayısıyla en şerefli meslek olduğu zikredilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren her esnaf birliğinin bir piri vardı. Hazreti İdris terzilerin, Hazreti Yusuf saatçilerin, Hazreti Davud demirci ve zırhçıların, Hazreti Adem çiftçilerin, Hazreti Muhammed ise tüccarların piri sayılırdı.

Soru 4: Venedik'te Türk ticaret merkezi nasıl kuruldu?

Osmanlı İmparatorluğu ilk dönemlerinden itibaren Venedik ile ticarî ilişkilere girmiş, Çelebi Mehmed zamanında yapılan ticaret antlaşmasıyla Türkler, Venedik'te ticaret yapma hakkını kazanmışlardı. İki devlet arasında siyasî çıkar çekişmeleri sebebiyle meydana gelen savaşlar, Türk tüccarlarının Venedik'te düzenli bir ticaret yapmalarına engel oldu. Ancak Kıbrıs'ın fethi ve İnebahtı Savaşı'nın ardından 1573'te Osmanlılar'la, Venedikliler arasında imzalanan antlaşma ile güvenlik sağlanınca Venedik, Türk tüccarlarının istilasına uğradı. Türk tüccarların faaliyetleri daha sonraki tarihlerde artarak devam etti.

Venedik'te bulunan Türk tüccarları ile şehir halkı arasında zaman zaman kavgalar meydana geliyordu. Kavgalarda Türk tarafından ölenin olması durumunda iki devlet arasında diplomatik kriz oluyordu. Osmanlı yönetiminden "Türk tüccarlarına iyi davranılması" yönünde sık sık ihtar alan Venedikliler, şehirlerinde bulunan Türk tüccarlarını bir merkezde

toplamak istediler. Böylece Türkler'in şehir halkı ile münasebetleri azalacak ve Osmanlı tüccarları da kontrol altında bulundurulacaktı.

11 Mart 1621 tarihli Venedik Senatosu kararıyla, Canal Grande kıyısında bulunan saray, Venedik'e ticaret için gelen Türk tüccarları ile Venedik'te devamlı surette kalarak ticaret yapan Osmanlılar'a tahsis edildi. XIII. yüzyılda tüccar Palmieri tarafından yaptırılan bu saray "Fondaco dei Turchi", yani "Türk Ticaret Merkezi" diye anıldı.

Venedikli idareciler, 120 kişinin ikametine elverişli olan bu sarayda, abdest alınması için çeşmeler yaparak ve sarayın bir odasını mescide dönüştürerek Müslüman yaşantısına uygun düzenlemeler yapmışlardı. Daha önceleri Venedik'e gelen Avrupalı devlet adamlarının kalması için kullanılan bu saray, sadece Osmanlı tebaası olan Müslüman tüccarlara tahsis edilmişti.

Türk tüccarları, Fondaco dei Turchi'de 1838'e kadar, 217 yıl kaldılar. Ancak burası zamanla yıprandı ve Venedik'in maddî imkânsızlıklarından dolayı da bir türlü tamir ettirilemedi. XIX. yüzyılın başlarında sarayda sadece bir Türk tüccarı kalıyordu ve Venedik Cumhuriyeti 1797'de tarihe karıştığı için daha önce yapılan antlaşmalar da geçersiz hâle gelmişti. Binanın yeni sahibi olan Busetto Petich sarayda kalan son tüccar Sadreddin Efendi'ye Fondaco dei Turchi'yi tütün deposu yapacağını, bu yüzden boşaltması gerektiğini söylediyse de, Sadreddin Efendi saraydan çıkmayı kabul etmedi ve durum mahkemeye intikal etti. Sadreddin Efendi direnmesinin bir sonuç vermeyeceğini görünce mahkeme sonuçlanmadan Venedik'i terketti. Fondaco dei Turchi de tütün deposu oldu. Bir süre sonra bu tarihi sarayın tütün deposu olarak kullanılmasını istemeyen Venedik Belediyesi, sarayı satın alarak bir müzeye dönüştürdü.

Soru 5: Kapitülasyonlar tek taraflı mıydı?

Osmanlı İmparatorluğu gerek ülkesinin maddî menfaati, gerekse de siyasî çıkarları için çeşitli ülkelere kapitülasyon adı verilen, ticarî imtiyazlar vermişti. Ancak bu ahidnâmeler iki taraf arasında yapılmış bir antlaşma statüsünde olmayıp, tek taraflıydı. Osmanlı padişahının yabancılara bir inayetiydi. Bu tür ticarî imtiyazlar ancak 1718'de Avusturya ile yapılan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra iki taraflı olmuştur.

Ayrıca Avrupalılar'la yapılan ticaret antlaşmaları tek taraflı işlememiş ve yabancı tüccarların Osmanlı topraklarında imtiyazlı olarak faaliyette bulunmalarına karşılık, Türk tüccarlar da Venedik'te, Avusturya'da ve daha birçok Avrupa ülkesinde uzun yıllar ticaret yapmışlardır.

Soru 6: Osmanlı İmparatorluğu'nda ihracı yasak mallar hangileriydi?

Osmanlı İmparatorluğu'nda silah, barut, kurşun, zift, kükürt, at, öküz, keçi ve koyun derisi, meşin, balmumu, don yağı, pamuk, pamuk ipliği, kereste, yelken bezi ve hububatın serbestçe yurtdışına satılması yasaktı. Bu maddelerin ihraç edilebilmesi için Divân-ı Hümâyûn'dan müsaade alınması gerekliydi. Bu ihracat yasağı hem Avrupalılar, hem de İran için geçerliydi. İran'a özellikle silah, at, gümüş, kalay ve bakırın satılması yasaktı.

Bu ihracat yasakları daha ziyade imparatorluğun müdafaası ile ilgili maddeler için geçerliydi. Ayrıca halkın temel yiyecek maddesi olan buğday da, sıkıntı çekilmemesi için yabancılara satılmazdı. Hububat ve diğer yiyecek maddelerinin serbestçe ihraç edilmesi hâlinde, ülkede bu malların azalacağı ve fiyatların yükseleceğinden korkuluyordu. Yine pamuk ve boya maddeleri gibi Osmanlı sanayiinde kullanılan maddelerin ihracı da, üreticilerin sıkıntı çekmemesi için yasaklanmıştı. Bunların dışında ihracat yasakları, özellikle savaş durumunda olan ülkeleri iktisadî yönden sıkıştırmak için de kullanılırdı.

Bu yasaklara karşılık Avrupalılar'ın bu maddelere duyduğu ihtiyaç XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaçakçılık faaliyetlerine sebep oldu. Bu gizli alışveriş, bölgedeki üreticileri de, Avrupalı tüccarlara mallarını iç piyasanın üzerinde bir fiyatla sattıkları için memnun ediyordu. Kaçakçılık, Osmanlı topraklarında mal arzının daralmasına ve fiyatların yükselmesine sebep oldu.

Soru 7: Avrupalılar, Osmanlı topraklarında ne tür sanayi casusluğu yaptılar?

Osmanlı İmparatorluğu yalnız askerî sahada değil, o devrin imalat sektöründe de söz sahibiydi. Osmanlı döneminde dokuma, dericilik ve bunlarla

bağlantılı olarak boyacılık oldukça gelişmişti. Bursa’da dokunan kumaşlar Çin’den Mısır’a, İran’dan İsveç’e kadar her yerde aranan ürünlerdi.

XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’na İngiltere tarafından elçi olarak gönderilen Harborne’nın sanayi casusluğu görevi de vardı. İngiliz elçisine şu talimatlar verilmişti;

1- Kumaşları maviye boyamakta kullanılan çivit otunun tohumu veya fidanı İngiltere’ye getirilecek.

2- Türkler’in kumaşlarını boyadıkları boyanın nasıl hazırlandığı öğrenilecek.

3- Boyacılıkta kullanılan otlar tespit edilerek, İngiltere’ye getirilecek.

4- Boyacılıkta kullanılan topraklar ve bunların bulunduğu yerler incelenecek.

5- Boyacılık sanatı öğrenilecek.

Osmanlı kumaş boyaları ile Fransızlar da ilgilenmiş, hatta XVIII. yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu’ndan işçi götürerek ülkelerinde bir fabrika kurmuşlardı. Ancak muvaffak olamayınca Osmanlı boyacılığında kullanılan temel maddeyi, hükümet olarak bizzat müracaat ederek sormuşlardı. Fransızlar’ın XVIII. yüzyıl ortalarında ilgilendikleri bir diğer üretim alanı da Osmanlı kumaşlarıydı. Fransız yönetimine sunulan bir raporda Osmanlı kumaşları ve üretildikleri yerler hakkında uzun uzun bilgi verilip, altın ve gümüş işlemeli kumaşların nasıl dokunduğu ve tellerin nasıl çekildiği anlatılmaktadır.

Soru 8: Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupalı tüccarların statüsü nasıldı?

İmparatorluğa gelen yabancı tüccarların can ve mal emniyeti sağlanır; mal alıp, satabilmeleri için seyahat serbestisi verilirdi. Osmanlı topraklarına gelen tüccarlara, XVIII. yüzyıldan itibaren “müstemin” denilmiştir. Osmanlı topraklarında veya kara sularında eşkıya ve korsanların saldırısı sonucu malını kaybeden tüccarın zararı devlet tarafından karşılanırdı. Bu durum mütekabiliyet esası gereği yabancı ülkelerde saldırıya uğrayan Türk tüccarları için de geçerliydi.

Osmanlı ülkesinde ölen bir yabancı tüccarın yanında bulunan mallarının, mirasçılarına intikal etmesi için gerekenler devlet eliyle yapılırdı. Yabancı

tüccarlar ile Osmanlı tebaası arasındaki davalar, Osmanlı mahkemelerinde görülürdü. Ancak dava sırasında tüccarın mensup olduğu milletin tercümanının da bulunması gerekliydi. Ticari davaya konu olan rakam büyük bir miktarsa, Divân-ı Hümâyûn'da, kadıaskerlerin huzurunda mahkeme yapılırdı. Ayrıca yabancı tüccarlar, alışverişlerini, borç ve alacak durumlarını, o yerin kadısına müracaatla mahkeme siciline işletirlerdi.

Savaş zamanlarında harbe girilen devletin tüccarlarının malları, bulundukları yerin kadısı tarafından envanteri yapılarak muhafaza altına alınırdı. Savaş bitince, tüccarlara malları iade edilir, ziyan olan veya satılan olmuşsa, bu da devlet tarafından karşılanırdı.

Soru 9: XVIII. yüzyılda Osmanlı tüccarları, Avusturya ticaretini nasıl çökertti?

Osmanlı tüccarları Avrupa'nın her yerinde faaliyet göstermişlerdi. 1718 Pasarofça Antlaşması'ndan sonra bu antlaşmanın ticaret ile ilgili hükümlerinden istifade eden Osmanlı tüccarlarının Avusturya'ya sattığı mallar bu ülkenin iç ticaretine büyük bir darbe vurmuş, bu yüzden Türk tüccarlar Avusturya Kraliçesine şikâyet edilmişti.

Avusturya'da güçlü bir tüccar sınıfının bulunmayışı, buna karşılık Osmanlı tüccarlarının daha aktif hareket etmeleri sebebiyle XVIII. yüzyılda ticaret ilişkileri Avusturya'nın aleyhine oldu. Avusturya, 1740-1780 yılları arasında tahtta bulunan Maria Theresia döneminden itibaren durumu lehine çevirmek için çok uğraştı, ancak muvaffak olamadı.

Soru 10: Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret mahalleri nerelerdi?

En önemli ticaret mahalli şehirlerdeki bedesten veya bezzazistan diye anılan yapılardı. Şehirlerdeki ticaret bölgelerinin merkezini teşkil eden bedestenlerde birçok dükkân bulunur, ayrıca sanayi ve ticaret grupları bu binaların çevresindeki sokaklara kümelenirdi. Tüccarların ikameti için de bedestene yakın yerlerde hanlar bulunurdu. Osmanlı İmparatorluğu'na dışarıdan mal getiren tüccar, mallarını bedestende satmak zorundaydı. Bedesten her şehirde bulunmaz, daha ziyade milletlerarası ticaretin yapıldığı yerlerde olurdu. Bedestenlerde kıymetli madenler, mücevherler ve

kumaşlar alınıp, satılırdı. İmparatorluktaki en önemli bedesten, Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'da yaptırılan Kapalıçarşı idi.

İmparatorluğun büyük ticarî merkezlerinde bedestenden sonra çeşitli malların satıldığı ticaret hanları da bulunurdu. Bu tür hanlar genellikle bir malın alınıp, satıldığı yerler olurdu. Ticaret hacminin fazla büyük olmadığı şehirlerde ise alışverişler pazarlarda yapılırdı.

Kasaba, köy ve küçük şehirlerde ise hafta pazarları kurulurdu. Buralarda köylüler ürettikleri mahsullerini, şehirli esnaf da kendi ürettiği malları satarlardı. Yılda bir veya birkaç defa da belirli zamanlarda bir hafta, on gün süren panayır adı verilen büyük pazarlar olurdu.

KAPİTÜLASYONLAR

Soru 1: Kapitülasyon ne demektir?

Kapitülasyon, “savunulan bir mevkinin düşmana teslim şartlarını ihtiva eden sözleşme” demektir. Ancak genellikle “Müslüman ülkelerde Hristiyanlar’ın haklarını belirleyen antlaşmalar” için kullanılır. İslâm ülkelerinde kapitülasyon karşılığında kullanılan karşılık ise “ayrıcalık, üstünlük” manasına gelen “imtiyaz”dır. İmtiyaz ve bunun çoğulu olan “imtiyazât” yabancılara verilen iktisadî ayrıcalıklar için kullanılırdı.

Soru 2: İlk kapitülasyon ne zaman verildi?

Osmanlılar’dan önce Türkiye Selçuklu sultanları, 1207’de Kıbrıs Krallığı’na ve Venedik’e ticarî imtiyazlar vermişlerdi. Daha sonra Anadolu beylikleri de Anadolu’da ticaret yapan Avrupalılar’la ticarî antlaşmalar imzaladılar. Aydınoğlu Hızır Bey, 1348’de Haçlılarla bir antlaşma yapmıştı.

Osmanlı tarihinde ilk ticarî imtiyaz, Rumeli’ye geçiş sırasında, Orhan Gazi devrinde Cenova’ya verildi. Osmanlılar, Batı Anadolu beyliklerini ilhak edince, Batılılara daha önce verilmiş ticarî imtiyazları devam ettirdiler. Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu’nun Batılılara, kapitülasyon verirken daima İslâm hukuku, özelikle de Hanefi mezhebinin esaslarına riayet ettiğini ve yeni bir kapitülasyon verilmesinin düşünüldüğü zaman şeyhülislâmdan fetva istendiğini söyler.

Soru 3: Osmanlı yönetimi, ticarî imtiyazları, devlet çıkarları için nasıl kullandı?

Akdeniz’in en önemli devletlerinden olan ve Anadolu ile sıkı ticarî ilişkilerde bulunan Venedik, I. Murad devrinde ticarî imtiyaz kazanmıştı. Yıldırım Bâyezid, Venedik’e hububat ihracatını yasaklayarak, ticareti Osmanlı çıkarları için kullandı. Venedik, Fetret Devri’ndeki kargaşadan istifade ederek, Osmanlılar’dan yeni imtiyazlar aldı. Fatih Sultan Mehmed, Venedik’le savaştayken, Napoli ve Floransa gibi Venedik’in düşmanlarına ticarî imtiyazlar vererek, düşmanını sıkıştırdı. Venedik, savaşın bitmesinden sonra 25 Haziran 1479 tarihli antlaşmayla ticarî imtiyazlarını geri aldı. II. Bâyezid devrinde, 1481’de Venedik’le mevcut antlaşma yenilendi ancak 1498’de iki devlet arasında savaş çıkınca, Osmanlı yönetimi, Napoli’ye kapitülasyon verdi. Venedik, 24 Mart 1503’te barış antlaşması imzalayınca imtiyazlarını genişleterek geri aldı.

Soru 4: Kanunî, Fransa’ya kapitülasyon verdi mi?

İlk kapitülasyonların 1535’te Fransızlar’a verildiğini hemen hemen herkes bilir. XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Venedik, Ceneviz gibi Avrupalı devletlere ticarî imtiyazlar verildiyse de, bunlar Kanunî döneminde Fransa’ya verildiği iddia edilen kapitülasyon gibi çok kapsamlı değildi. Ancak Kanunî döneminde bu kapitülasyonlar verilmemiştir. Halil İnalcık’a göre, Fransız Elçisi De la Forest ile Veziriazam Makbul İbrahim Paşa arasında yapılan müzakereler esnasında bir kapitülasyon taslağı hazırlanmıştı. Fakat bu işin mimarı Veziriazam İbrahim Paşa’nın ölümü üzerine kapitülasyon antlaşması yürürlüğe girmedi, taslak hâlinde kaldı. Bu antlaşmanın Türkçe metni de mevcut değildir. Prof. İnalcık, ilk gerçek Osmanlı kapitülasyonun 18 Ekim 1569’da II. Selim tarafından Fransızlar’a verildiğini belirtir. Bazı yazarlar ise Fransızlar’la daha sonraki yıllarda yapılan kapitülasyon antlaşmalarında “Kanunî dönemine” atıf yapılmasından hareketle bu kapitülasyonun verildiği kanaatindedirler.

Soru 5: 1569 kapitülasyonu nasıl verildi?

Osmanlı yönetimi, Kıbrıs Seferi’nden önce Avrupa’da kurulması muhtemel ittifakı parçalamak için 18 Ekim 1569’da Fransa’yla çok kapsamlı bir kapitülasyon antlaşması imzalandı. Fransız Elçisi Claude du Bourg’un, II. Selim’den aldığı bu ahidnâme daha önce İtalyan devletçiklerine verilenlerden daha büyük avantajlara sahipti. Zira bu

dönemde kapitülasyon sadece Venedik, Fransa ve Lehistan'a verilmişti. Bu yüzden İngiliz, İspanyol, Portekizli, Katalan, Sicilyalı, Anconalı ve Ragüzalı tüccarlar, Osmanlı topraklarında Fransız bayrağı altında ticaret yaptılar.

Soru 6: Kapitülasyonların Avrupa'ya tesiri ne oldu?

1569'da Fransa'ya verilen ticarî imtiyazlardan sonra, 1580'de İngiltere ve 1612'de de Hollanda, Osmanlı İmparatorluğu tarafından verilen kapitülasyonlar ile desteklendi. Venedik'in Doğu Akdeniz'deki ticarî hâkimiyeti, Osmanlılar'ın verdiği destek ile Fransa ve İngiltere'ye geçti. İngiliz ve Hollandalılar, Osmanlı gemilerini kullanarak, Karadeniz ticaretinde de Venedik'in yerini aldılar. Osmanlı topraklarında ve nüfuz bölgelerindeki ticaret, bu ülkelerin ekonomik açıdan kuvvetlenip, büyümesine sebep oldu. İngiliz ve Fransızlar'ın gerek imparatorluk topraklarından aldığı hammaddeler, gerekse ülkelerinde imal ederek Osmanlı ülkesinde sattıkları ürünler kapitalizmin gelişmesinde önemli rol oynadı. Halil İnalcık, Osmanlılar'ın farkında olmadan, modern kapitalizmin yükselmesini sağlayan Avrupa ekonomik sisteminin bir parçası olduklarını söyler.

Soru 7: Kapitülasyonlar tek taraflı mıydı?

Osmanlı İmparatorluğu, gerek ülkesinin maddî menfaati, gerekse de siyasî çıkarları için çeşitli ülkelere kapitülasyon adı verilen, ticarî imtiyazlar vermişti. Ancak bu ahidnâmeler iki taraf arasında yapılmış bir antlaşma statüsünde olmayıp, tek taraflıydı. Kapitülasyonlar, XVIII. yüzyıla kadar Osmanlı padişahının yabancılara bir inayetiydi. Padişah istediğinde imtiyazı geri alabilir, sultan öldüğünde imtiyazın hükümleri ortadan kalkardı. Bu yüzden her padişah döneminde antlaşma yenilenirdi. Bu tür ticarî imtiyazlar ancak 1718'de Avusturya ile yapılan Pasarofça Antlaşması'ndan sonra iki taraflı olmuştur.

1736-1739 Savaşı'nın başından beri aktif rol oynayan Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Marquis de Villeneuve, bu sayede 30 Mayıs 1740'da Fransa'nın kapitülasyonlarını genişleten bir antlaşma imzaladı. Daha sonra

diğer Avrupa devletleri de aynı haklardan faydalanarak benzer imtiyazlar aldılar.

Avrupalılar'la yapılan ticaret antlaşmaları tek taraflı işlememiş ve yabancı tüccarların Osmanlı topraklarında imtiyazlı olarak faaliyette bulunmalarına karşılık, Türk tüccarlar da Venedik'te, Avusturya'da ve daha birçok Avrupa ülkesinde uzun yıllar ticaret yapmışlardır.

Soru 8: Kapitülasyonlar, başımıza nasıl bela oldu?

Osmanlı İmparatorluğu güçlü olduğu dönemlerde, kapitülasyonların olumsuz etkileri görülmüyor, ticaretin gelişmesi sebebiyle menfaat elde ediliyor ve bu antlaşmalar Avrupa'daki dengeleri Osmanlı lehine bozuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun iyice zayıfladığı ve Avrupalı devletlerin müdahalesine açık hâle geldiği XIX. yüzyılda kapitülasyonlar ülkenin başına bela oldu. Batılılar, kapitülasyonları kullanarak, imparatorluğa her konuda müdahale ettiler. Osmanlı topraklarında suç işleyen Avrupalılar, Türk yargısı tarafından mahkeme edilemiyordu. Yabancıların işyerlerinde kanunsuz faaliyetlerde bulunulsa da Osmanlı güvenlik güçleri kapitülasyonlar yüzünden buralara müdahale edemiyorlardı. İstanbul'da, elçiliklerin çevresinde her milletten insanın bir arada yaşadığı kozmopolit mahalleler oluşmuştu. Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler de Avrupalı devletlerin elçilerinden tercümanlık beratı, patente gibi belgeler elde ederek imtiyazlı oluyorlardı.

Osmanlı yöneticileri bu beladan kurtulmak için, Kırım Savaşı'ndan sonra, 1856'da toplanan Paris Kongresi'nde kapitülasyonların kaldırılması için teşebbüslerde bulundular. Âli Paşa, kapitülasyonların hükümetin nüfuzunu kırdığını, bütün ıslahat teşebbüslerine engel olduğunu söylediyse de, Batılılar ellerindeki avantajı kaptırmak istemedikleri için konunun daha sonra toplanacak bir konferansta ele alınabileceğini söylediler ama bu konferans gerçekleşmedi.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra, Avusturya ve İtalya ile kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik görüşmeler yapıldıysa da başarılı olunamadı.

Soru 9: Kapitülasyonlar nasıl kaldırıldı?

Vahdettin Engin, kapitülasyonların kaldırılmasını şöyle anlatır: İttihat ve Terakki hükümeti, Birinci Dünya Savaşı başlayınca yıllardır ülkenin başına bela olan kapitülasyonları kaldırmak için harekete geçti. Adalet Bakanı İbrahim Bey başkanlığındaki bir komisyon kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili bir rapor hazırladı. Sadrazam Said Halim Paşa'nın başkanlığında 8 Eylül 1914'te toplanan Osmanlı hükümeti, komisyonun raporunu kabul etti ve kapitülasyon adı altında yabancılara tanınan bütün imtiyazların 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere kaldırılmasına karar verildi. Karar aynı gün Sultan V. Mehmed Reşad tarafından onaylandı ve bir nota ile yabancı elçiliklere duyuruldu.

Soru 10: Kapitülasyonların kaldırılması nasıl karşılandı?

İttihat ve Terakki hükümetinin kapitülasyonları kaldırmasına en sert tepki müttefikimiz Almanya'dan geldi. Kapitülasyonların kaldırılması kararını duyan Alman Elçisi Wangenheim, apar topar Maliye Bakanlığı'na gelerek, Maliye Bakanı Cavid Bey'e kendisine danışılmadan ve müttefik olunduğu halde fikir alış verişi yapılmadan böyle bir harekete kalkışılmasına mana veremediğini söyledi. Cavid Bey, kararın mesuliyet ve neticelerine katlanmayı hükümet olarak göze aldıklarını söyleyince, Wangenheim, Maliye Bakanı'nı ittifakı bozup, Rusya ile barış yapıp, Osmanlılar'ı tek başına bırakmakla tehdit etti. Ancak bu tehdit boş laftan ibaretti.

Almanya, uzun görüşmeler sonucu, 11 Ocak 1917'de imzaladığı bir mukaveleyle, kapitülasyonların yürürlükten kalktığını kabul etti. Ancak Osmanlı hükümetinden, diğer devletler kaldırma kararını kabul etmedikleri takdirde yapılan mukavelenin geçersiz sayılacağına dair bir senet almıştı. Birinci Dünya Savaşı müttefiklerimizden Avusturya-Macaristan'la da benzer şartlarda bir mukavele imzalandı.

Osmanlı hükümeti, kapitülasyonların kaldırılması kararından sonra tekrar toplandı ve Batılılar, kapitülasyonların kaldırılmasını kabul edecek olurlarsa, diğer imtiyazlar hakkında bazı kolaylıklar gösterilebileceği kararını aldı.

Batılı elçilerin tepkileri sürerken, Osmanlı ülkesinde büyük bir memnuniyet vardı. İstanbul'a tebrik telgrafları yağdı. İstanbul'da ve diğer şehirlerde halk bayraklarla sokaklara çıkarak, kutlamalar yaptı.

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı’nı kazandıktan sonra, İstanbul’u işgal edince, kapitülasyonların kaldırılması kararını tanımadıklarını Osmanlı hükümetine duyurdular. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması’yla kapitülasyonları büsbütün genişlettiler. Ancak İstiklal Harbi’nde başarılı olup, 24 Temmuz 1923’te Lozan Antlaşması imzalanınca kapitülasyonlar tarihe karıştı.

OSMANLI İDARESİNDE GAYRİMÜSLİMLER

Soru 1: Gayrimüslim ne demektir?

İslâmiyet'te *Kur'an-ı Kerim'in* getirdiği mesajı kabul edenler Müslim, İslâm dinini kabul etmeyenler de gayrimüslim olarak adlandırılır. Bunun dışında İslâmiyet'te insanlar arasında ırk, renk, dil ve ülke esasına dayanan bir ayrım yoktur.

Klasik İslâm Hukuk doktrininde gayrimüslimler, ehl-i kitap sahibi olanlar, yani semavî kitap sahibi olanlar; semavî kitap sahibi olup olmadıklarında şüphe bulunanlar ve diğer inanç sahipleri olmak üzere üçe ayrılmıştır. Müslüman hukukçular, Hristiyan ve Yahudiler ehl-i kitap saymışlardır.

İslâmiyet'in doğuşundan itibaren Müslümanlar'la gayrimüslimlerin milletlerarası ilişkileri ve Müslümanlar'la birlikte yaşayanların hukukî statüleri belirlenmişti.

Soru 2: Osmanlı İmparatorluğu'nda hangi gayrimüslim toplulukları vardı?

Osmanlı Beyliği, Hristiyanlar'ın yoğun olarak bulunduğu bölgelerde kurulup, genişlemişti. Osmanlılar, bu yüzden beyliğin ilk dönemlerinden itibaren gayrimüslimlerle ilişki içindeydiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda en büyük gayrimüslim topluluk Ortodokslar'dı. Gregoryen Ermeniler, Museviler ve Katolikler diğer gayrimüslim topluluklardı.

Soru 3: Osmanlılar, hâkimiyetleri altındaki gayrimüslimlere nasıl davrandılar?

Osmanlılar, kendi idareleri altına giren Hristiyanlar ve Yahudiler'in özel vergileri ödemeleri şartıyla inançlarına karışmadılar. Kendi dinî liderlerini seçmelerine, kutsal mekânlarını ziyaret etmelerine, ibadetlerini sürdürmelerine müsaade ettiler. Genellikle bir yer fethedildiğinde o şehrin en büyük kilisesi camiye çevirilirken, diğer ibadet yerlerine dokunulmuyor fakat yeni kilise inşasına izin verilmiyordu. Kiliselerin, camilerden daha yüksek yerlerde bulunmasına ve kiliselerin daha yüksek olmasına da izin verilmezdi. Kiliselerin tamirlerine de çok zor izin verilirdi. Ancak bu durum mutlak bir yasak değildi, ihtiyacı karşılamak amacıyla Balkanlar'da birçok yeni kilise inşa edilmişti. Fazıl Mustafa Paşa, Viyana bozgun yıllarında gayrimüslimlerin vergilerinde düzenleme yaptığı gibi kilise tamirine de izin vermişti.

II. Mahmud devrinde imparatorluğun gücünü iyice yitirmesinden sonra gayrimüslimlerin devletle bütünleşmesini sağlamak için kiliselerini tamir etmelerine izin verildi. 1856 Islahat fermanından sonra kilise inşası ve tamirinde bürokratik engeller büyük ölçüde ortadan kalktı.

Osmanlı yönetiminde gayrimüslimler, Müslümanlar'dan farklı olarak "cizye" adı altında bir vergi verirlerdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, başka dinlerden olan kişilere baskı yapan ve ibadet yerlerine zarar veren Müslümanlar cezalandırılırdı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kırım'da Hazreti İsa'nın tasvirini yırtan birkaç Nogay, Kırım Hanı Kırım Giray tarafından kilisenin önünde yüzer sopa vurdurularak cezalandırılmıştı.

Soru 4: Yavuz Sultan Selim'in gayrimüslimlere karşı nasıl bir teşebbüsü oldu?

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra şehirde bulunan gayrimüslimlere istedikleri gibi ibadetlerini yapma hakkını vermişti. Yavuz Sultan Selim, bütün Hristiyanlar'ın ya Müslüman olmasını ya da İstanbul'u terketmelerini emretti. Vezirinin kendisine karşı çıkması üzerine kiliselerini ellerinden almak istedi.

Gayrimüslimlerin ileri gelenleri Fatih'in kendilerine inançlarını rahatça yaşamaları konusunda bir ferman verdiğini söylediler. Fakat ferman kaybol-

muştu. Bunun üzerine İstanbul'un fethini gören yaşlı birkaç yeniçeri bulundu ve onların Fatih'in gayrimüslimlerin kendi dinlerinde yaşamalarına müsaade ettiğini belirtmeleri üzerine sultan emrini geri aldı.

Soru 5: Kanunî Sultan Süleyman'ın gayrimüslimler hakkındaki düşünceleri nasıldı?

Rüstem Paşa, Kanunî Sultan Süleyman'ı ülkede bir tek din olmasını ve faydadan çok zarara sebep olduklarına inandığı Yahudiler'i ülkeden kovmaya ikna etmek isteyince, padişahın veziriazamına verdiği dersi Tübingenli bir ilahiyatçı olan ve 1573-1578 yılları arasında İstanbul'da Avusturya elçiliğinde din görevlisi olarak, Stephan Gerlach şöyle anlatır:

"Sultan Süleyman, beyaz ve sarı yapraklı bir çiçek koparmış ve paşaya bu çiçeği beğenip beğenmediğini sormuş. Paşa da elbette beğendiğini, çünkü onu bu biçimiyle yaratanın Tanrı olduğunu söylemiş. Bu sefer Sultan Süleyman çiçeğin bütün sarı yapraklarını yolmuş ve paşaya çiçeği şimdi nasıl bulduğunu sormuş. Paşa da cevap olarak çiçeğin artık bütünlüğünden yoksun ve renksiz olduğunu söylemiş. Padişah bir başka çiçek koparmış ve onun da beyaz yapraklarını yolmuş, sonra da az önceki sorusunu yinelemiş. Paşa gene aynı cevabı vermiş. O zaman padişah demiş ki: "Madem çiçeklerin renkli olmalarını bir mükemmeliyet olarak kabul edip bundan hoşlanıyorsun, neden Tanrı'nın yaratmış olduğu insanların da çeşitliliklerini kabul etmiyorsun? Bir çiçekte ne kadar çok renk olursa, o kadar güzel görünür. Tıpkı bunun gibi Türkler beyaz, Müslümanlar yeşil, Rumlar mavi, Ermeniler beyaz, kırmızı ve mavi veya siyah renklerin karışımı, Yahudiler de sarı renkte sarık kullanırlar. Bu renklilik nasıl hoşa gidiyorsa, Tanrı da dinlerin çeşitliliğinden hoşlanır!"[29]

29 *Türkiye Günlüğü,* İstanbul 2007, I, 145-146.

Soru 6: Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan gayrimüslimler hangileriydi?

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk dönemlerde orduda görev yapan birçok Hristiyan asker vardı. Ancak gayrimüslimlerin devletin üst makamlarına gelmek için Müslüman olmaları gerekiyordu. XVI. yüzyılda ordudaki gayrimüslim askerler, voynuk, martolos gibi geri hizmet kıtaları dışında

ortadan kalktı. Fakat gayrimüslimler devlet kademelerinde hekim, mimar, tercüman gibi görevlerde bulunmaya devam ettiler.

Soru 7: Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlere uygulanan kıyafet yasakları nasıl başladı?

Osmanlılar'ın ilk dönemlerinde gayrimüslimlerin kılık kıyafetlerine karışıl-mazdı. Yavuz Ercan bu konuda şöyle bir örnek verir: "XV. yüzyılın ortalarında Türkiye'ye yerleşen Yahudi İsak Zarfati, "Burada en iyi elbiseleri giyebilirsiniz. Hristiyan egemenliğinde çocuklarınızı mosmor veya kıpkızıl dövülme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan asla mavi ve kırmızı renkli elbiseler giydiremezsiniz" diyerek Avrupa'daki Yahudileri Osmanlı topraklarına çağırıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar istedikleri gibi giyinebilen gayrimüslimler, devletin baskısıyla Fatih döneminden itibaren yavaş yavaş istedikleri gibi giyinme hürriyetlerini kaybettiler. Ahmed Refik'in yayınladığı belgeler ve Yavuz Ercan'ın incelemelerine göre gayrimüslimlerin giyimleriyle ilgili gelişmeler şu şekilde cereyan etti:

II. Selim devrinde, ekonomik sıkıntılardan dolayı giyim konusunda gayri-müslimler üzerindeki baskı arttı. 1 Ağustos 1568'de yayınlanan fermanda hiçbir Hristiyan ve Yahudi'nin gösterişli ve kaliteli elbiseler giymemesi emredildi. 15 Ağustos 1568'de yayınlanan başka bir fermanda da gayrimüslimlerin Müslümanlar gibi giyindikleri için kumaş ve ayakkabı fiyatlarının arttığı, bu yüzden de Hristiyan ve Yahudilerin daha kalitesiz ürünleri kullanmaları emri vardı.

XVI. yüzyılın sonlarında, Kanunî'nin torunu III. Murad devrinde giyim konusunda gayrimüslimlere devletin baskısı iyice arttı. Gayrimüslimler, devletin emriyle kendi kimliklerini belli edecek şekilde giyinmeye başladılar. 4 Eylül 1577 tarihli fermanla Müslüman olmayanların ipek elbise giymesi, hatta elbiselerine ipek işlemeler yaptırmaları bile yasaklandı.

Gayrimüslimler, Müslümanlar gibi sarıkla dolaşırlardı. Yahudiler sarı renkli sarık, Ermeniler alaca renkli tülbent, Hristiyanlar mavi sarık takarlardı. Osmanlı İmparatorluğu'na gelen Frenkler, yani Avrupalı Hristiyanlar da siyah renkli şapka kullanırlardı. Ancak 1592'de III.

Murad'ın hocası Vakurzâde, gayrimüslimlerin kıyafetlerinin Allah'ın emrettiği ölçülere uymadığını ileri sürerek, yeni bir düzenleme yaptı.

Vakurzâde, Sultan III. Murad'a "Kâfirlerin renk renk sarık giymelerinin tülbendin değerini artırdığını ve Müslümanlar'ı zarara soktuğunu" söyleyerek, durumun düzeltilmesi için padişahtan izin aldı. Kıyafet düzenlemesindeki ilk işi Yahudi ve Hristiyanlar'ın sarık giymelerini yasaklamak oldu. Gayrimüslimler devletin emirleri doğrultusunda sarıklarını çıkartarak, Avrupalı Hristiyanlar gibi renk renk şapka giymeye başladılar.

III. Murad devrinde gayrimüslimlere uygulanan kıyafet yasaklarının denetimi de sıkılaştırıldı. Daha önceki padişahlar döneminde gayrimüslimlerin giyim kuşamlarını muhtesib denetlerken, III. Murad'dan itibaren kıyafet kontrolünü yeniçeri ağası yapmaya başladı.

Soru 8: Gayrimüslimler hangi kısıtlamalara tâbiydiler?

Sultan III. Murad'dan itibaren Müslümanlar'ın ayrı, Hristiyanlar'ın ayrı, Yahudilerin ayrı kıyafetleri olmuştu. Bunun haricinde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında oturdukları evlerin tiplerinden binecekleri hayvanlara kadar ayrım yapıldı.

Gayrimüslimlerin, Müslümanlar için kutsal sayılan cami ve türbelerin etrafında oturmaları yasaktı. Yine kiliselerde çan çalınması, paskalya gibi dinî günlerde silah ve havai fişek atılması yasaktı. 1856'dan sonra bu kısıtlamaların çoğu ortadan kalktı.

Soru 9: Gayrimüslimlerin Müslümanlaşma oranları ne kadardır?

Osmanlılar, idareleri altında bulunan gayrimüslimleri Müslümanlaştırma siyaseti takip etmemişlerdir. Bu durum kimsenin din değiştirmeye zorlanamayacağı yönündeki klasik İslâm anlayışına dayanır. Bu yüzden imparatorluk döneminde Boşnak ve Arnavutlar dışında büyük oranda Müslümanlaşan topluluk yoktur.

Soru 10: Millet sistemi nedir?

Osmanlı millet sistemi sık sık kullanılan bir tabirdir. Ancak bu ele alınırken imparatorluğun tarihi gelişimine dikkat edilmelidir. Dini cemaatlerle

ilgili olarak XVIII. yüzyıldan itibaren millet tabiri kullanılmaya başlandı. Bu dönemde Avrupalılar'ın Osmanlı gayrimüslim toplulukları üzerinde misyonerlik faaliyetleri artmıştı. Osmanlı yönetimi millet olarak adlandırdığı dinî cemaatlerin liderlerinin yetkilerini artırarak misyonerlik faaliyetlerini azaltmaya çalıştı. "Millet sistemi" bugün bilinen manasını, XVIII. yüzyıldan itibaren ve özellikle de 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra kazandı.

Bu kavram, her milletin kendi organizasyonu içerisinde, kendi inanç ve gelenekleri etrafında bir topluluk olarak örgütlenmesini ifade eder. Ancak millet sistemi, esas olarak etnik ve dil aidiyetine değil, din ve mezhep aidiyetine dayanır. Meselâ, Ermeniler tek bir ulus olarak değil Gregoryen, Katolik veya Protestan olmalarına göre üç millete ayrılmışlardı.

Soru 11: Osmanlı İmparatorluğu'nda hoşgörü var mıydı?

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olmayanlar, din değiştirmeye zorlanmadan devletin tespit ettiği kanunlar çerçevesinde ibadetlerini yerine getirip, yaşama hakkına sahiplerken, aynı durum Avrupa'da yoktu. İspanya'da 1492'de Gırnata'nın düşüşünden sonra bir müddet Müslümanlar'a karışılmamış, ancak daha sonra zorla Hristiyanlaştırma faaliyeti başlamıştı. Hristiyan olmayı kabul etmeyenler ya öldürülmüş, ya da Osmanlı gemileri tarafından İspanya'dan alınarak Afrika'ya götürülmüşlerdi. Avrupa'da başka dinlere karşı müsamahasızlık yalnız Müslümanlar için değil Yahudiler ve diğer Hristiyan mezhepleri için de mevcuttu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslimlere davranışı çağına göre çok ileri ve kendi döneminde dünyanın diğer bölgelerinde mevcut olmayan bir tavırdır. Ancak Osmanlı yönetiminin, gayrimüslimlere karşı davranışı devamlı olarak söylenildiği gibi "hoşgörü" değildir. O dönemde mevcut anlayışa göre bir Müslüman, *Kur'an-ı Kerimin* emirlerine inanmayan birisini hoşgöremezdi. Hoşgörü, son din olarak iman ettiği inancına aykırıydı. Osmanlılar'ın gayrimüslimlere karşı davranışı ananevî İslâm anlayışı çerçevesinde "tahammül"dür. Ayrıca gayrimüslimlerin istedikleri gibi yaşadıkları ve ibadetlerini sürdürdükleri iddiaları da yanlıştır. Gayrimüslimler devletin koyduğu kanunlar çerçevesinde hayatlarını sürdürmüşler ve Müslümanlar'a göre vatandaşlık hakları yönünden ikinci

sınıf vatandaş olarak görülmüşlerdir. Gayrimüslimler, 1856 Islahat Fermanı’ndan sonra Müslümanlar’la eşit seviyeye gelmişlerdir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA TÜRKMEN AŞİRETLERİ

Soru 1: Türkmen, Yörük nedir?

Türkmen ismi, Müslüman olan Oğuzlar'a verilen bir isimdi. Zamanla bütün Oğuzlar'ın ortak adı oldu. Ancak daha sonra Türkmen kelimesi konar göçer hayat tarzını ifade etmek için kullanıldı. Türkmenler'e, XIV. yüzyıldan itibaren "Yörük" de denildi. Yörük kelimesi "yürümek" filinden türetilen bir kelimeydi ve aşiretlerin konar-göçer yapısını belirtmek için kullanılırdı.

Bir iddiaya göre Osmanlı yönetimi, Anadolu'daki en büyük rakipleri olan Karamanlılar'ın Türkmen olarak ortaya çıkması yüzünden, kendi topraklarında kalan aşiretleri "Yörük" diye niteleyerek Karaman Beyliği ile ortak bir payda da buluşmasını engellemek istemişlerdi. Kızılırmak yayının batısında kalan bölgelerde konar-göçerlik edenlere Yörük bu çizginin doğusunda kalanlara ise Türkmen denilmiştir. Diğer bir iddiaya göre Anadolu'ya ilk gelen konar-göçer Türkler, Yörük ikinci göç dalgasıyla gelenler ise Türkmen olarak nitelendirilmişlerdir. Bugün bazı araştırmalarda Yörük ve Türkmenler'in ayrı ayrı ve farklı birer etnik grup gibi gösterilmesi yanlış ve kasıtlıdır. Yörük ve Türkmenler, aşiret hayatı yaşayan Türkler'dir.

Soru 2: Kuruluş döneminde aşiretlerin rolleri neydi?

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucu unsuru Oğuzlar'ın Kayı Boyu'na mensup Karakeçili Türkmenleri idi. Beyliğin kurucusu Osman Gazi de bir boybeyi idi. Moğol istilası sırasında Anadolu'ya gelen Kayılar, uzun

yolculukları esnasında dağılmışlar ve bu boyun küçük bir parçası Marmara bölgesine gelip Söğüt'e yerleşmişti.

Beyliğin ilk askerî kuvvetleri aşiretlerden oluşuyordu. Daha sonra beylik büyüdükçe savaş zamanlarında bir araya gelen aşiret kuvvetleri ihtiyaca cevap vermemeye başladı. Orhan Gazi devrinde Türk köylülerinden vergi muafiyeti karşılığında yaya ve müsellem adı altında daimi birlikler oluşturuldu. Osmanlılar'ın sürekli fütuhatla büyümesi yaya ve müsellem birliklerinin de yetersiz kalmalarına yol açtı. Bunun üzerine I. Murad devrinden itibaren esir alınan Hristiyanlardan Kapıkulu askeri yetiştirilmeye başlandı. Merkezi ordunun kurulmasıyla birlikte aşiretler yavaş yavaş Osmanlı ordusunda kullanılmamaya başlandı. Osmanlılar'dan önceki ve imparatorlukla çağdaş Türk devletlerinin çoğunda aşiretler orduların ana unsurlarını oluşturmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda tam tersi bir durum yaşandı. Osmanlılar, zaman zaman bazı aşiretleri fethedilen yerlere iskân ederek, o bölgelerin Türkleşmesinde kullandılar.

Soru 3: Osmanlı yönetimi Türk aşiretlerini hor gördü mü?

Osmanlı İmparatorluğu, hâkimiyeti altına aldığı toplulukların iktisadî faaliyetlerinin devamından yana bir siyaset izlediğinden, Türkmenler'in de hayat tarzlarına müdahale etmemişti. Osmanlı yönetimi aşiretleri imparatorluk ekonomisinin parçalarından birisi olarak görmüş ve Türkmenler'i aşiretlerine göre sayımlarını yaparak, bunlara sancak veya kaza statüsü vermişti. Özellikle aşiretlerin yetiştirdiği hayvanlara ve ürettikleri mallara imparatorlukta ihtiyaç duyulduğu için Türkmenler'in konar-göçer hayata devam etmeleri merkezî yönetiminin işine geliyordu.

Divân-ı Hümâyûn, aşiretlerin adlî veya hukukî meselelerinin yerinde çözülmesine yönelik kanun ve emirler çıkarmıştı. Tufan Gündüz'e göre, böylece belli bir idarî yapılanmaya sahip, yaylak-kışlak mahalleri önceden tayin edilmiş ve topluca yaptıkları göç hareketleri takip edilebilen kalabalık Türkmen teşekkülleri ortaya çıkmıştı.

Osmanlı yönetimi, vergileri rahat toplamak ve aşiretlerin yaylak-kışlak güzergâhı arasındaki yerleşik halkın rahatsız edilmemesi için konar-göçerleri bir arada tutmaya gayret gösterirdi. Tufan Gündüz'e göre, devlet nüfusu artan bir aşiretin bölünerek yeni bir cemaat meydana getirmesine de karışmazdı. Yeni bölünen bir cemaat nüfus durumuna göre *mahalle* veya

oymak adıyla anılırdı. Bunlar, başlangıçta ayrıldıkları aşiretin bir parçası olarak kaydedilirler, eski kethüdalarının idaresinde kalırlar ve daha önce birlikte konup-göçtükleri aşiret ile konup-göçmeye devam ederlerdi. Eğer, nüfus olarak temsil edilecek güce ulaşırlarsa kendi içlerinden seçtikleri bir kethüda tarafından idare olunurlar, genellikle o kethüdanın adını alırlar ve *cemaat* olarak anılırlardı.

Osmanlı İmparatorluğu, konar-göçer toplulukları hiçbir zaman kendine rakip olarak görmemiş, onlara imparatorluk tebaasının bir bölümü ve ekonominin bir parçası olarak bakmış ve asayişi bozmadıkları sürece üzerlerine gitmemişti. Nitekim aşiretler de celali isyanlarının en yoğun olduğu devirlerde bile nadir olarak eşkıyalık faaliyetlerine karışmışlardı.

İktisadî açıdan Türkmenler, köylüler ve şehirlilerin yanında üçüncü bir gücü oluşturmaktaydı. Osmanlı yönetiminin Türkmenler'e yönelik özel bir siyaseti yoktu. Temelde iktisadî faaliyetin devamına ve asayişe bakılıyordu. Devlet tebaasından hiç bir gurubu diğerinden daha üstün ya da daha aşağı seviyede görmemiştir. Paul Wittek'e göre, aşiretler, Osmanlı cemiyetine girerek, bu toplumda Türk unsurunu devamlı olarak kuvvetlendirip, yenilemişlerdir.

Soru 4: Türkmenler devlete nasıl bakıyorlardı?

Safevi Devleti'nin kurulduğu XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başlarında bazı aşiretler, İran'a giderken, bu aşiretlerin bir kısmı Anadolu'da kalmıştı. Yoğun Safevi siyasetinin tesiriyle bazı Türkmenler, Osmanlı yönetimine karşı bir tavır takındılar. Ancak bu durum Anadolu'daki Türkmenler'in tamamının arasında değil, Orta ve Güney Anadolu'daki bazı aşiretler için söz konusuydu. Nitekim devletin aldığı tedbirler sonucunda XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu bölgelerdeki aşiretler de devlet yönetimine boyun eğdi.

Türkmenler'in devlete bakışlarında marazi bir durum yoktu. Çoğu iddiaların aksine, devlete karşı çoğu zaman uzlaşmacı ve itaatkâr bir yol takip ettiler. Devlete itaatin önemli bir göstergesi kabul edilen vergi verme ve hukuk kurallarına uyma konularında Türkmenler'in uyumlu bir çizgide oldukları tespit edilmektedir. Toplumlar daha ziyade güven ortamının bozulduğu durumlarda devlet ile anlaşmazlığa düşerler. Böyle bir durum

sözkonusu olmadığı zamanlarda aşiretlerin devletle çatışmaları için bir sebep yoktu. Aşiretler, iktisadî hayatlarının güvence altına alınması için zaman zaman vergi vermeyeceklerini ve dağılacaklarını söyleyerek devlet yönetimini tehdit etmişler ve devlet de vergi kaybına uğramamak için gerekli düzenlemeleri yapmıştı.

Soru 5: Osmanlı döneminde aşiretler Anadolu'da hangi bölgelerde yaşıyorlardı?

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan aşiretlerin büyük bölümü Anadolu'da bulunuyordu. Anadolu'daki en büyük iki aşiret Uluyörük ve Dul-kadirli Türkmenler'i idi. Uluyörük, Tokat, Sivas, Çorum, Kırşehir, Çorum, Ankara, Eskişehir ve Yozgat'ta; Dulkadirli Türkmenleri ise Maraş, Kırşehir, Yozgat, Adana, Urfa, Adıyaman ve Kayseri'de yaşıyorlardı. İki aşiretin XVI. yüzyıldaki toplam nüfusu 300 bin civarındaydı. Anadolu'da orta büyüklükteki bir şehrin bu dönemde 5 ile 10 bin kişilik bir nüfusa sahip olduğu göz önüne alındığında aşiretlerin nüfusu oldukça büyük bir rakamdır.

Konya Bozkırı'nda Atçekenler; Trabzon, Giresun, Gümüşhane ve Balıkesir'de Çepniler; Kayseri'de Avşarlar; Sivas'ın güneyinde (Divriği, Şarkışla, Kangal, Gürün ve civarı) Yeni İl Türkmenleri (Dulkadir ve Halep Türkmenleri'nden meydana geliyordu); Ankara ile Bursa arasında Karakeçililer; Diyarbakır, Urfa, Mardin, Erzurum ve Kars civarlarında Bozulus Türkmenleri (Akkoyunlu aşiretleri); Manisa'da Ellici ve Mukataa Yörükleri; İç Ege'de (Kütahya, Uşak, Denizli) Bozguş Yörükleri, Kılcan Yörükleri ve Akkeçili Yörükleri; Denizli'de Kayı Yörükleri ve Çobanlar Yörükleri; Aydın'da Karacakoyunlar, Çuga Yörükleri ve Çulluyan Yörükleri yaşıyorlardı.

Muğla ve civarında Kayı, Kızılcakeçili, Kızılcakoyunlu, Divâne Ali, Balıkcı ve Horzum aşiretleri; Mersin ve civarında İçel Yörükleri, Kütahya'da Kütahya Yörükleri; Antalya'da Teke Türkmenleri, Bolu'da Bolu Yörükleri; Hatay ve civarında Özeroğulları (Üzeyir Türkmenleri); Adana'da Ramazanlu Ulusu; Tarsus'ta Varsaklar; Kastamonu'da Kastamonu Yörükleri; Kayseri, Isparta, Afyon, Aydın, Balıkesir, Kütahya, Niğde, Aksaray, Nevşehir ve Kırşehir'de Danişmendliler yerleşmişlerdi.

Soru 6: Aşiretler, Anadolu'nun dışında hangi bölgelerde yaşıyorlardı?

Anadolu dışında Rumeli ile Suriye ve Irak'ta da Türk aşiretleri vardı. Rumeli'deki aşiretler Rumeli Yörükleri diye anılırlardı ve bu bölgeye Osmanlılar tarafından Anadolu'dan getirilerek yerleştirilmişlerdi. Rumeli Yörükleri içindeki büyük aşiretler; Naldöken Yörükleri, Tanrıdağı (Karagöz) Yörükleri, Selanik Yörükleri, Kocacık Yörükleri, Ofcabolu Yörükleri, Vize Yörükleri idi. Suriye ve Irak'taki Türkmenler, Türkler Anadolu'ya gelmeden önce bu bölgelere yerleşmişlerdi. Halep ve civarında Halep Türkmenleri, Hama'da Selluriye (Salur) Türkmenleri ile Hama Bayadı, Humus'ta Salur, Avşar ve Bayındır boylarına mensup Türkmenler, Trablusşam ve Lazkiye'de de yine Avşar, Salur ve Bayındır boylarına mensup aşiretler yaşıyorlardı. Şam civarında da Bayadlar vardı. Irak'ta özellikle Kerkük bölgesinde yoğun bir Türkmen nüfusu mevcuttu.

Soru 7: Aşiretler nasıl idare ediliyorlardı?

Aşiretler genellikle idarî statüde bir kaza itibar olunur ve kadı tarafından idare edilirlerdi. Türkmenler vergilerini toplayıp, devlete teslim edenlere Türkmen Ağası veya Türkmen Voyvodası denilirdi. Aşiretlerin Divân-ı Hümâyûn ile irtibatını sağlayanlar, aşiret ileri gelenleri tarafından en büyük cemaatten seçilip, padişah tarafından tayin edilen boy beyleri sağlıyordu. Ayrıca Türkmenler'in bir diğer yöneticisi olan kethüdalar ise her aşiret grubunun temsilcisi durumunda olup, kendi cemaatleri içinden seçilip, devlet tarafından tanınıyorlardı.

Türkmenler için çıkarılmış özel kanunlar vardı. Kanunnâmelerde, aşiretlerin yaylak ve kışlak yolculukları sırasında bir yerde durmamaları, durmaları gerekirse üç günden fazla oturmamaları ve çevreye zarar vermemeleri, zarar verirlerse tazmin etmeleri yazılıdır.

Soru 8: Aşiretler nasıl isim alırlardı?

Türkmenler, Anadolu'da çoğunlukla mensup oldukları Oğuz boylarının isimlerini kullanmamışlardı. Aşiretler, Anadolu'da yeni isimlerle de anıldılar. İlhan Şahin'in tespitlerine göre, aşiretler bu isimleri şu sebeplerden almışlardı:

1- Yaşadıkları coğrafi bölgenin ismini aldılar (Bolu Yörükleri, Halep Türkmenleri, Turhal Yörükleri).
2- Boy beyinin veya aşiretin kethüdasının ismini aldılar (Haydarlu, Hüseyin Hacılu).
3- Yaptıkları işe göre isim aldılar (Atçekenler, Okçu İzzendinli, Yaycı Bedir).
4- Mensup oldukları siyasî teşekkülün ismini aldılar (Dulkadirli Türkmenleri, Ramazanlı Ulusu).
5- Mensup oldukları Oğuz Boyu'nun ismini taşıdılar (Avşar, Kayı, Salur).
6- Mali ve hukukî statülerine göre isim aldılar (Ellici Yörükleri, Mukataa Yörükleri, Yüzdeciyan Yörükleri).

Soru 9: Osmanlı yönetimi aşiretleri yerleşik hayata geçirmeye çalıştı mı?

Rudi Paul Lindner, Osmanlı İmparatorluğu'nun bilinçli olarak Türkmenleri ekonomik açıdan yıkıma uğratmaya yönelik bir siyaset izleyerek, konar-göçerlere yerleşik hayata geçmekten başka hiçbir alternatif bırakmadığını iddia eder. Ancak bu ve benzeri iddialar doğru olmayıp Türkiye'de son yıllarda aşiretler üzerine yapılan araştırmalarda Lindner'in savunduğu görüşler bütünüyle çürütülmüştür.

Osmanlı yönetimi, aşiretleri ekonominin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü için yürüttükleri iktisadî faaliyetleri sürdürmelerini istiyordu. Devletin istisnai durumlar dışında aşiretleri yerleşik hayata geçirmek gibi bir niyeti yoktu. İskân faaliyetleri başlangıçta programsızdı. Aşiretleri toprağa yerleşmeye devletin teşvik ettiği veya zorladığına dair örnekler azdı. Mecburi iskân döneminde bile bazı aşiretler iktisadî güçlerini kaybetme ihtimaline karşı iskân harici tutulmuşlardı. Devlet özellikle XVII. yüzyılın sonlarında imparatorluğun ekonomik yapısının alt üst olması üzerine aşiretleri iskâna tâbi tutmaya başladı.

Viyana bozgun yıllarından sonraki uzun savaş döneminin meydana getirdiği iktisadî darlık yüzünden halk kitleler hâlinde topraklarını terkedip, yerleşim yerlerini boş bırakarak, vergi gelirinin azalmasına yol açtılar. Yine bu dönemde toplumsal ve ekonomik dengelerin bozulması sebebiyle aşiretlerin de yaylak ve kışlak mahallerini terketmeleri imparatorluktaki

kaos ortamını daha da büyüttü. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi, 1691-1695 yılları arasında harap ve boş yerleri imar edip, iskâna açmak için aşiretleri bazı bölgelerde zorla iskân etti. Ancak bazı aşiretler, yerlerini beğenmeyerek iskân edildikleri mahalleri terkettiler.

Soru 10: Türkmenler göçebe miydi?

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan Türkmen aşiretleri konar göçer bir hayat tarzını benimsemişlerdi. Göçebeler gibi devamlı göçetmezler, sadece yaylak ve kışlak mahalleri arasında gidip, gelirlerdi. Bu yüzden de aşiretlere konar-göçer denilirdi. Aşiretler, yaylalarında hayvancılık, kışlaklarında ise çiftçilik yaparlardı. Kışlak mahalleri zamanla önce mezraya, sonra da köye dönüşmüş ve aşiretler buralara yerleşmişlerdi. Osmanlı zamanındaki aşiretlerden tamamıyla göçebe karakteri gösteren nadir gruplardan biri Halep Türkmenleri'ydi.

HAREM-İ HÜMÂYÛN VE SARAY KADINLARI

Soru 1: Harem nedir?

Akkadça'dan Arapça'ya geçmiş bir kelime olan Harem, "korunan, mukaddes şey ve yer" manasına gelir. Evlerde kadınların erkeklerle karşılaşmadan günlük hayatlarını sürdüreceği bölüme Harem denir. İslâmiyet'ten önceki dönemlerde Ortadoğu'da kurulmuş devletlerde ve İran'da Harem kurumuna rastlanır. Harem, Müslüman toplumlara mahsus bir kurum değildir, dünyanın her tarafında değişik din ve medeniyetlerde Harem'e rastlanılır.

İslâmiyet'ten sonra devlet başkanlarının saraylarında Harem, Emeviler zamanında ortaya çıktı. Abbasiler döneminde saray teşkilatının gelişmesine paralel olarak Harem de kurumlaştı. Harem teşkilatı daha sonra Selçuklular, Harezmşahlar, Memlükler gibi İslâm devletlerinde de aynı yapı üzerinde devam ederek Osmanlı İmparatorluğu'na intikal etti.

Soru 2: Osmanlı Harem teşkilatı ne zaman kuruldu?

Harem teşkilatının ilk yılları hakkında fazla bir bilgimiz bulunmuyor. Orhan Gazi devrinde devletin teşkilatlanmasına paralel olarak Harem teşkilatının ilk çekirdeği atılmış olmalıdır. Çelebi Sultan Mehmed devrinden (1413-1421) itibaren Osmanlı sarayında Harem ağalarının görülmeye başlanması Harem'in gelişiminde önemli bir noktadır. Fatih Sultan Mehmed zamanında devlet ve saray teşkilatının oluşmasına paralel olarak Harem-i Hümâyûn da teşkilatlandırıldı. III. Murad'la birlikte Harem halkının sayısı arttı ve Harem büyüdü.

Soru 3: Harem'in Osmanlı sarayındaki yeri nedir?

Harem denince akla cinsellik gelir, ancak Harem-i Hümâyûn padişahın evi ve bir eğitim kurumudur.

Osmanlı sarayı üç bölümden meydana geliyordu: Harem, Birun ve Enderun. Harem-i Hümâyûn, Harem'le birlikte Enderun'u içerisine alır. Enderun, Osmanlı İmparatorluğu'nun erkek yöneticilerinin yetiştiği üst düzey bir okuldu. Harem ise kadın yöneticilerin yetiştiği bir mektepti.

Soru 4: Harem nasıl bir teşkilata sahipti ?

Osmanlı haremi, tarih boyunca herkesin ilgisini çeken bir yer olmuştur. Haremin esrarlı havası, harem yöneticileri olan Darüssaade ağalarını (kızlarağası/harem ağası) da içine alır. Harem ağaları, devlet işlerinde önemli rol oynadıklarından dolayı, bazı tarihçiler tarafından "eli kanlı Arap" olarak gösterilmişlerdir.

Harem'in yöneticileri olan Darüssaade ağaları, yani hadım ağalar Osmanlılar'dan önceki Türk-İslâm devletlerinde, Çin'de, Mezepotompa'da Roma ve Bizans'da da vardı. Harem ağaları zenciler, yani kara ağalar veya beyaz olanlar, yani ak ağalardan seçilirdi.

Harem ağalarının hepsi hadım olduğu için kendilerine hadım ağalar da denilirdi. Sultanın hatt-ı hümâyûnu, yani kendi el yazısıyla göreve tayin edilen Harem ağalarına, padişahın huzurunda samur kürk giydirilirdi. Padişahın sarayının dışında, devlet adamları ile zenginlerin saray ve konaklarındaki haremlerinde de zenci hadım ağaları bulunurdu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyümesine paralel olarak, saray teşkilatı da gelişti ve Çelebi Sultan Mehmed devrinden (1413-1421) itibaren Osmanlı sarayında Harem ağaları görülmeye başlandı. İlk dönemlerde Harem ağaları beyaz kölelerden oluşuyordu ve ak ağalar diye adlandırılıyorlardı. Akağalar, Rum ve Boşnaklar'dan seçilirdi. Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren sarayda zenci köleler istihdam edilmeye başlandı ve zamanla kara ağaların sayısı arttı.

Akağalar, sarayın kapısı Babüssaade'yi bekledikleri için Babüssaade Ağası ve Kapı Ağası diye de anılırlardı. Akağalar, ilk devirlerde Harem ağalığı görevini de yürütüyorlardı. Kara ağalar, Habeşî Mehmed Ağa ile

birlikte 1582’den itibaren üstünlüğü ele geçirdiler ve 1623’ten imparatorluğun yıkılışına kadar Harem ağalığını ak ağalara kaptırmadılar.

III. Murad devrinde haremin büyümesine paralel olarak Darüssaade ağalarının nüfuzu ve gelirleri arttı. III. Murad, 1587’de Haremeyn evkafını Harem ağalarına verdi. III. Mehmed devrinde kara ağaların yetkileri daha da arttı. Kara ağalar, 250’den fazla oda, onlarca hamam ve avludan oluşan Harem’in yöneticisiydiler.

Harem ağaları, Osmanlı hanedanını yaşadığı yerde görev yaptıkları için padişah ve valide sultanlarla oldukça yakın ilişki içine girmişlerdi. Özellikle XVII. yüzyılda devlet otoritesinin azaldığı zamanlarda, Harem ağaları devlet yönetiminde oldukça etkili oldular ve sadrazamlık ile üst düzey makamlara istedikleri kişileri tayin ettirdiler. Sultana ulaşmak isteyenler, aracı olarak Harem ağalarını kullanıyorlardı. Devlet adamları, Darüssaade ağalarının artan etkisinden rahatsız oldukları için kara ağaları saraydan uzaklaştırmaya çalıştılar. İbşir Mustafa Paşa, 1654-1655 yılları arasındaki sadrazamlığı sırasında, Harem ağalarını saraydan sürmeye kalktı, ancak başarılı olamadı.

Harem ağaları, zengin ve güçlü kimseler oldukları için, kendilerinin üstünlüğünü, faziletlerini, iyi ahlaklarını belirtmek için birçok eser yazılmıştır. Derviş Abdullah isimli bir saray görevlisi ise kara ağaların kötülüklerini belirtip, Osmanlı Sultanı’nı uyarmak üzere 1741’de *“Risâle-i Tebardariye Fi Ahvâl-i Darüssaade”* isimli bir eser kaleme almıştır. Osmanlılar’dan önceki devletlerde, Hristiyan Avrupa’da ve Osmanlılar’ın ilk zamanlarında sarayda zenci istihdam edilmediğini söyleyen Derviş Abdullah, Osmanlı tarihinin ilk zenci aleyhtarı yazarıdır.

Osmanlı yönetimi ihtiyacı olan kara hadım ağa sayısını Mısır Valisi’ne bildirirdi. Kara hadım ağalar, Doğu Afrika’da Habeşistan, Sudan, Nijerya, Mali, Çad ve Nijer tarafından, Sennar ve Darfurdan gelen köle kervanlarıyla Mısır’a getirilirdi. Mısır Valisi, merkezin talep ettiği miktarda köleyi, Mısır’a gelenler içerisinden seçerek İstanbul’a gönderirdi. Sekiz ile onbir yaşları arasındaki zenci köleler, İstanbul’a gelmeden önce ülkelerinde veya Mısır’da hadım edilirlerdi. Kölelerin erkekliğinin yok edilmesi işlemine iğdiş etme denirdi. Sadrazam Şehid Ali Paşa, bu usulü tasvip etmediğinden, 1715’te Mısır’a emir göndererek Habeşiler’in iğdiş

edilmesini yasaklamış, ancak sadrazamın ölümü üzerine teşebbüsü yarım kalmıştır.

Haremde görev yapanlar, iğdiş edilmelerine rağmen tamamen erkeklik duyguları ölmezdi. Bu yüzden Emevi Halifesi Muaviye'nin eşi Fahite, sarayda sadece yaşlı hadımları istihdam ettirmişti. Hadımlar, erkeklikleri ellerinden alındığı için özellikle erkeklere bilinçaltlarında kin beslerlerdi. Osmanlı sarayına hadım alınırken, tamamen iğdiş edilmiş ve çirkin olanlar alınırdı. Hadımlar, çocuk ruhlu olup, kuşlarla ve diğer hayvanlarla oynarlar ve çok yemek yiyip, bol bol dedikodu yaparlardı.

İstanbul'a gelen hadımlar, ihtiyaca göre Topkapı Sarayı'na, Eski Saray'a ve vezirlerin saraylarına dağıtılırdı. Topkapı Sarayı'na gelen kara hadım ağa, "en aşağı ağa" olarak göreve başlardı. En aşağı ağa, Harem kapısında nöbet bekleyen kalfaların emrinde çalışırdı. Daha sonra "acemi ağa, nöbet kalfası, musandırıcı ağa, ortanca ağa, hasıllı ağa, baş kapı gulamı" kademelerinde hizmet yapardı.

Harem ağasının emrinde XVI. yüzyılın ortalarında 50 kadar görevli vardı. III. Murad'dan itibaren bu sayı artmıştır. 1903'te Osmanlı hanedanının sahip olduğu hadım köle sayısı 194'tü.

Harem ağaları, sarayın harem kısmında kendilerine ayrılan yerlerde kalırlardı. Buralara, Kara ağalar Koğuşu ve Darüssaade ağası dairesi denirdi. Ayrıca Karağalar Mescidi denilen yerde de ibadet ederler, kara ağalar Hamamı'nda da yıkanırlardı. III. Murad devrinde Harem ağalığı vazifesi Darüssaade ağalığı adı altında Babüssaade ağalığından ayrılınca, Harem Ağaları Taşlığı'na Darüssaade ağası için hamamı, sofası ve yatak odası bulunan iki katlı bir yer inşa edilmişti.

Topkapı Sarayı'nda şimşirlik adı verilen yerde yaşayan şehzâdelerin hizmetinde cariyeler ve hadım ağalar vardı. Fakat ağalar yanlarında biri olmadan şehzâdelerle görüşemezlerdi. Hadım ağalar şimşirlik binasının alt katında bulunan odalarda kalırlardı.

Darüssaade Ağası, Harem ağalarının yanısıra, yeni ve eski saraydaki baltacıların, Haremeyn vakfı görevlilerinin, sultan ve vezirlerinin vakıflarında çalışanların amiriydi. Harem ağasının en önemli görevi Harem halkını korumaktı. Ağalar, Harem'e yeni cariye temin etmek, Harem çalışanlarının maaşlarının ödenmesi, terfileri, cezalandırılmaları, saraya alınacak eşyalar, kumaşlar, mücevherler gibi malzemelerin alımını da yaparlardı. Sultan

kızlarının evlendirilmesi esnasında hükümdarın vekilliğini de yaparlardı. İstanbul'dan Haremeyn'e surre gönderilmesi de Darüssaade ağasının başkanlığında gerçekleştirilirdi. Sultan Mehmed Reşad, 1909'da tahta çıktığında Harem ağasına gönderdiği fermanda, "Harem kadınlarının kıyafetine dikkat etmesi, adaba aykırı giyenleri uyarması ve engellemesi, dışarı çıkan harem kadınlarının yanında mutlaka bir Harem ağası bulundurması, Harem'e satıcıların girmemesi" emrini vermişti.

Kızlarağasının dışındaki Harem ağaları, valide ağası, şehzâdeler ağası, valide sultan hazinedar ağası, kiler ağası, büyük oda ağası, küçük oda ağasıydı.

Darüssaade ağaları, padişahın gözünden düşene kadar görevde kalırlardı. Bunların içerisinde en uzun süre görevde kalan ve Osmanlı tarihinde oldukça etkili bir rol oynayan Hacı Beşir Ağa, III. Ahmed ve I. Mahmud'un hükümdarlığı dönemlerinde 29 yıl görev yapmıştı.

Harem ağaları, Tanzimat'tan sonra yetkilerinin çoğunu kaybettiler. Tanzimat'tan sonra Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'nin kurulmasıyla, Darüssaade ağasının elindeki vakıflar alındı. II. Meşrutiyet'ten sonra ise iyice etkisizleştiler. Son Harem ağası, Said Ağa idi.

Osmanlı tarihinde, hadımlardan birçok vezir, vali ve veziriazam çıkmış ve bunlar hadım ünvanıyla anılmıştır. Atik Ali Paşa, Hadım Sinan Paşa, Hadım Süleyman Paşa, Hadım Hasan Paşa, veziriazamlığa kadar yükselmiş hadımlardandı.

Darüssaade ağaları, padişahla yakınlıklarından dolayı birçok gelire sahiptiler. Bu yüzden Harem ağaları, birçok cami, mescid, okul gibi hayır kurumları yaptırmışlardır. Ayrıca Harem ağaları, birçok yazar ve şairi himaye etmişlerdir. Osmanlı tarihinin en önemli simalarından Gelibolulu Mustafa Âlî'nin hâmisi Ak hadım ağalardan Gazanfer Ağa idi.

Harem ağaları azledildikten sonra, genellikle Mısır'a gönderilir ve burada kendilerine "azatlık" adı altında emekli maaşı bağlanırdı. Bazı hadım ağaları, görevdeyken geleceklerini düşünerek Mısır'da araziler satın almışlardır. İstanbul'da vefat edenler, Üsküdar'da Seyyid Ahmed Deresi civarında Pilavcı Bayırı'ndaki kabristana gömülürlerdi.

Soru 5: Hacı Beşir Ağa kimdir?

Hacı Beşir Ağa, en ünlü kızlarağasıdır. Küçük yaşta Afrika'dan zenci köle olarak İstanbul'a getirilmiş ve Kızlarağası Yapraksız Ali Ağa'nın yanına verilmişti. Beşir Ağa, Yapraksız Ali Ağa'nın yanında yetişip çeşitli görevlerde bulunduktan sonra padişah musahibi oldu. Beşir Ağa, 1705'te saray hazinedarı olmuş fakat 1713'te Kıbrıs'a sürülmüştü. Kıbrıs'tan Mısır'a, ardından da Hicaz'a sürüldü, ancak bir müddet sonra hacıların işleriyle ilgilenen şeyhülharemlik görevine tayin edildi.

Beşir Ağa, 1717'de İstanbul'a döndü ve III. Ahmed'in kızlarağası oldu. III. Ahmed, 1730'da Patrona İsyanı ile tahttan indirildikten sonra yerine geçen I. Mahmud, Beşir Ağa'yı görevinde bıraktı. Beşir Ağa, I. Mahmud üzerinde etkili olarak, dönemin devlet adamlarının tayini ve devlet işlerinin yönlendirilmesinde önemli bir rol oynadı.

Harem ağasının padişah üzerindeki nüfuzundan rahatsız olan Sadrazam Kabakulak İbrahim Paşa, I. Mahmud'a *"Efendim ben Mısır'da uzun süre kaldım. Siyah Araplar'da bir akıllı görmedim. Şimdi sultanımın vekilliğini kızlara-ğasının aklı üzere ve onun reyiyle mi yapayım? Yapmazsam bana düşman olacak ve başıma bir iş getirecek diye vesvese ile hareket ederek, layıkıyla iş yapamayacağım"* diye Beşir Ağa'yı şikâyet etmişti. I. Mahmud, sadrazamın şikâyeti üzerine Darüssaade ağasını görevden alıp, sürgüne göndermeye karar vermiş, ancak Beşir Ağa durumu haber alınca araya valide sultanı sokarak sadrazamı azlettirmişti. Bu olaydan sonra, hiç kimse bir daha Harem ağasının aleyhinde söz etmeye cesaret edemedi.

Hacı Beşir Ağa, 1746'da vefat etti ve Eyüp Sultan Türbesi'nin yanına gömüldü. 29 yıl Harem ağalığı yapan Beşir Ağa büyük bir servet biriktirmiş ve bu servetiyle sayısız hayır eseri yaptırmıştı: Cağaloğlu'nda cami, sıbyan mektebi, medrese, kütüphane, tekke ve sebil; Eyüp'te darülhadis, çeşme ve kütüphane; Ziştovi'de medrese ve kütüphane; Kahire'de sebil ve mektep.

Soru 6: Harem, Osmanlı yönetiminde ne zaman etkili olmaya başladı?

XVI. yüzyıla kadar Osmanlı sarayındaki kadınlar, ön planda değillerdi. Kanunî Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan ve kızı Mihrimah Sultan öne çıkan ilk saray kadınlarıdır. Hürrem Sultan'ın Kanunî'nin ilk eşi olan Mahidevran'ı Manisa'ya göndertmesi, Şehzâde Mustafa'yı öldürtmesi,

Rüstem Paşa'yı veziriazam yaptırtması Harem'in bu dönemde devlet işlerinde oynadığı aktif role işaret eder. Kanunî'den sonra II. Selim zamanında Nurbanu Sultan ve III. Murad zamanında Safiye Sultan devlet yönetiminde aktif rol oynadı.

Soru 7: Cariye nedir?

Cariye kadın köle demektir. Osmanlı padişahları XVI. yüzyıldan itibaren, bir iki istisna dışında, Harem'e alınan cariyelerle evlenmişlerdir.

Osmanlı sarayının cariye ihtiyacı, Kırım Tatarları'nın Ukrayna, Rusya ve Polonya akınları sırasında ele geçirip gönderdikleri esireler, imparatorluğun özellikle kuzey bölgelerindeki yöneticilerin satın alıp hediye etmeleri veya Kuzey Afrika'daki Türk korsanlarının ele geçirip İstanbul'a göndermeleri yoluyla temin edilirdi.

XIX. yüzyılda hanedana ve halifeye bağlılıklarını göstermek için ise Çerkez ve Kafkaslar'daki diğer Müslüman toplulukların asil aileleri kızlarını saraya gönderdiler.

Osmanlı sarayındaki cariyelerden güzelliği ve zekâsıyla öne çıkanlar padişahın gözüne girip erkek çocuk sahibi olduktan sonra valide sultanlığa kadar yükselebilirlerdi. Valide Sultan, yani padişah anneleri Harem'in yöneticisidir.

Soru 8: Cariyelerle evlenme geleneği ne zaman başladı?

Osmanlı padişahları II. Bâyezid zamanına kadar Bizans'tan, Balkan prensliklerinden Germiyanlı, Candarlı, Karamanlı ve Dulkadirli gibi Türk beyliklerinden kız almış, ülke içerisinde köklü bir Türk ailesinin kızları ile evlenme yoluna da gidilmemişti. II. Bâyezid, Karamanoğulları'ndan Hüsnü-şah ve Dulkadiroğullarından Ayşe Sultan'la evlenmişti. Sultan, ayrıca birçok cariye de almıştı. II. Bâyezid'dan sonra Anadolu'daki Türk beyliklerinin sona ermesi ve Harem-i Hümâyûn'un da iyice kurumlaşması ile birlikte padişah ve şehzâdelerin sadece cariyelerle evlenmesi âdet hâline geldi.

Padişahlar, II. Osman ve Sultan Abdülmecid istisna olmak üzere, Türk kızlarıyla evlenmediler. Padişahların imparatorluktaki Türk ümerasının kızlarıyla evlenmemelerindeki faktörlerden birisi de hanedana dayanan yeni

güç odağı yaratmamaktı. II. Bâyezid devrinden itibaren hükümdarların cariyelerle evlenme geleneği oluşmaya başladı.

Soru 9: II. Osman, padişahların cariyelerle evlenme geleneğini nasıl bozdu?

Cariyelerle evlenme âdetini ilk defa bozan II. Osman oldu. O, Şeyhülislâm Esad Efendi ve Pertev Paşa'nın kızları ile evlendi. Ancak padişahın saray dışından, cariye olmayan ve hür doğmuş Türk kızlarıyla evlenmesi halk ve devlet adamları tarafından hoş karşılanmadı. O, bu davranışı ile bir geleneği yıkıyordu. Oysa Osmanlı İmparatorluğu statükocu bir devlet idi ve gelenek hâline gelmiş bir durumun değişmesine iyi gözle bakılmazdı. Bu evliliklere kızını aldığı Şeyhülislâm Esad Efendi dahi karşı çıkmıştır. Esad Efendi, Osmanlı tarihinin en önemli simalarından ve büyük bir ulema soyunun başı olan Hoca Saadeddin'in oğluydu. XVII. yüzyıl yazarlarından Ataî, bu evliliği Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Gazi'nin, Şeyh Edebali'nin kızı ile evlenmesine benzetir. Genç padişahın bu evlilikleri, hanedanın bilhassa soylu kadınlarla nikâh kıymaktan kaçınma geleneğinden şiddetli bir kopuş olmuş, ancak daha sonraki hükümdarlar tarafından devam ettirilmemiştir.

Soru 10: Hadım ne demektir?

Hadım terimi, Arapça "hizmetkâr" manasında olan "hadim"den gelir. Saray hizmetkârlarının, özellikle de Harem'de çalışanların iğdiş edilmelerinden dolayı zamanla erkekliği giderilmiş kişiler manasında kullanılmıştır. Türkçe'de hizmetçi manasına gelen "tapığcı" kelimesi de zamanla "tavaşi" şekline dönüşerek hadımlar için kullanılmıştır.

Hadım etme işlemi sırasında kölenin erkekliği yok edilirdi. Hadım işlemi sırasında kölelerin testisleri alındıktan sonra, erkeklik organı kesilir ve yerine idrarını çıkarabilmesi için kurşun bir çubuk takılırdı. Ancak çoğunlukla kölelerin sadece testisleri alınırdı ve bunlara hasi, yani hayaları alınmış denirdi. Bazen de kölelerin yumurtalıkları ezilirdi. Erkekliğin yok edilmesi sırasında ölenler de olurdu. Bu işlem sadece İslâm ülkelerine mahsus olmayıp, Avrupa'da da beyaz köleler İspanya'da Yahudiler tarafından iğdiş edilerek satılırlardı.

Mezepotamya'da, Antik Yunanistan, Roma, Bizans ve İran saraylarında hadımlar istihdam edilirlerdi. Mabetlerde görev yapanların da hadım edildiğine rastlanılır. Bizans'ta aileler, çocuklarının kilisede görev yapması için onları hadım ettirirlerdi.

İslâm devletlerinde saray teşkilatında Emeviler'den itibaren hadımların istihdam edildiği görülür. Abbasiler döneminde hadım görevli sayısı oldukça artmış, bir dönem 11 bin siyah ve beyaz hadım görev yapmıştır. Osmanlılar'dan önceki Türk devletleri olan Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harezmşahlar, Ey-yubiler, Memlükler, Zengiler, Türkiye Selçukluları ve Anadolu beyliklerinde hadım görevlilere rastlanılır.

Soru 11: Harem'de kimlere "sultan" denilirdi?

İlk dönemlerde hükümdar kızlarına hatun denirken, Fatih'ten itibaren sultan denilmeye başlanmıştır. Şehzâdelerde sultan ifadesi isimlerinden önce kullanılırken kızlarda isimlerinden sonra kullanılmaktaydı.

Şehzâdelerin sancaklara çıktıkları dönemlerde çocuk sahibi olmalarına izin verildiği için doğan kız çocukları da babalarının bulunduğu sancaklarda büyütülürdü. Topkapı Sarayı tam manası ile kurumsallaştıktan sonra ise sultanlar burada ikamet etmeye başladı.

Yeni doğan bir sultanın doğumunu İstanbul halkına duyurmak için toplar atılır ve şenlikler yapılırdı. Yeni doğan sultana ve annesine ayrı bir oda tahsis edilir ve çocuğun bakımı için de dadı, sütnine, kalfa ve cariyeler görevlendirilirdi. Sultanın ilk eğitimini annesi verir ve oyun oynamak için dışarı çıkacağı zaman yanında muhakkak dadısı bulunurdu.

Okuma çağına gelen bir sultan, padişah iradesiyle derse başlardı. Bed-i besmele ayini denilen bu derse başlama merasimine padişahlar da bizzat katılır ve bazen ilk Besmele'yi de padişah söylerdi. Dersler genelde şehzâdelik dershanesinde verilirdi.

Padişah, sultanlardan birini evlendirmek istediği zaman, şayet damat adayını belirlemişse, bunu sadrazama bir hatt-ı hümâyûnla bildirirdi. Veziriazam da damat adayına haber verir ve nişan hazırlıklarına başlanırdı. Ancak damat adayı evli ise öncelikle eşinden boşanmak zorundaydı. Boşanma işlemlerinde bazen zor anların yaşandığı da oluyordu. Şayet evlendirilecek sultan padişahın kızı veya sevdiği bir yeğeni ise düğünler

daha gösterişli yapılmaktaydı. Sultanla evlenen biri artık damad-ı şehriyârî yani padişah damadı sayılırdı. Padişah damatları da kendi istekleriyle sultanlardan boşanamazlardı. Boşanma ancak sultan isterse mümkündü.

I. Ahmed devrinden itibaren sultanların bir kısmı daha çocuk denecek yaşta nikâhlandıkları için ölene kadar birden çok evlenen sultanlara da sık sık rastlanırdı. Hatta Evliya Çelebi'ye inanmak gerekirse I. Ahmed'in kızı Fatma Sultan tam on iki defa evlenmişti. Küçük yaşta nikâhlama uygulaması, II. Mahmud devrinde ergenlik çağına gelmeden sultanların nikâhlanamayacağı emriyle tarih oldu.

Sultanlara da harcamalarını karşılamak için belirli bir gelir tahsis edilmekteydi. Yapılan araştırmalara göre Harem'de bulunan bir şehzâde ile aynı ücreti almaktaydılar. Sultanlar öldüklerinde dulsalar ve varisleri de yoksa malı padişah hazinesine aktarılmaktaydı.

Soru 12: Osmanlı padişahlarının anneleri kimlerdir?

İlk Osmanlı padişahı Osman ile oğlu Orhan Gazi'nin anneleri Türk'tü. Üçüncü hükümdar olan I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun Yarhisar Tekvuru'nun kızıdır. Nilüfer isminden dolayı cariye olduğu iddiaları da vardır, ancak bu iddia bir temele dayanmamaktadır.

Yıldırım Bâyezid'in annesi Gülçiçek Hatun Rum'dur. Çelebi Mehmed'in annesinin kimliği tam olarak belli olmamakla birlikte gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. II. Murad'ın annesi Emine Hatun, Dulkadiroğlu Süli Bey'in kızıdır. Fatih Sultan Mehmed'in annesi Hüma Hatun menşei belli olmayan gayrimüslim bir ailedendir. Sırp Prensesi Mara Despina Fatih'in annesi değildir.

Franz Babinger, II. Bâyezıd'ın annesi Gülbahar Hatun'un Arnavut olduğunu söyler. Yavuz'un annesi Ayşe Sultan Dulkadiroğlu ailesindendir. Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan cariyedir. II. Selim'in annesi Hürrem Sultan, Ukraynalıdır.

III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan İtalyan'dır. Yahudi olduğu yönündeki iddialar doğru değildir. III. Mehmed'in annesi de Venedikli bir İtalyan'dır. I. Ahmed'in annesi Handan Sultan ve II. Osman'ın annesi Mahfiruz Sultan cariyedir. I. Mustafa'nın ismi bilinmeyen annesi Abaza'dır.

Osmanlı hanedanının en meşhur kadını Kösem Mahpeyker Sultan'ın Rum veya Bosnalı olduğu söylenir. Ancak kimliği tam olarak aydınlatılmamış bir cariyedir. Osmanlı tarihinin en kudretli kadınlarından IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan (Tarhan) Sultan Ukraynalıdır. II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi Emetullah Gülnuş Sultan, Giritli bir İtalyan'dır. I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan, III. Osman'ın annesi Şehsuvar Sultan, III. Mustafa'nın annesi Mihrişah Sultan, I. Abdülhamid'in annesi Rabia Şermi Sultan, III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan ve I. Mustafa'nın annesi Ayşe Sineperver Kadın cariyedir.

II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan'ın Fransız kökenli olduğuna dair iddialar Fikret Sarıcaoğlu tarafından çürütülmüştür. Nakşidil Sultan muhtemelen Gürcü'dür. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmialem Valide Sultan ile Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan Kafkasya kökenlidir.

II. Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan Kadın, V. Murad'ın annesi Şefketza Kadın ve Mehmed Reşad'ın annesi Gülcemal Kadın Çerkez'dir. Mehmed Vahideddin'in annesi Gülistu Kadınefendi Abaza'dır.

Soru 13: Kadınlar saltanatı olumsuz bir tablo mudur?

XVII. yüzyılda padişahların çocuk yaşta tahta çıkmaları devlet yönetiminde bir boşluk meydana getirdi. Bu dönemde devlet idaresinde Harem ve valide sultanlar ön plana çıktı. Bu durum da devlet yönetiminde Avrupalılar gibi "Kraliçe idaresi" geleneği olmayan Osmanlılar'da bir mesele hâline geldi. Avrupa'da da birçok ülkede, XVIII. yüzyılın ortalarında Avusturya'da Maria Theresia örneğinde olduğu gibi kadınların devleti yönetmesi kolay olmamıştır.

Kadınların devlet yönetimini üstlenmesini tuhaf karşılayan dönemin tarihçileri de Kösem Sultan ve Turhan Sultan'ın devlet idaresindeki rollerini tenkit ettiler. Tarihçiler, XVII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği sarsıntının sebepleri arasında "Kadınlar Saltanatı"nı da saydılar. Osmanlı tarihlerindeki bu bilgilerin eleştiri süzgecinden geçirilmeden kullanılması da valide sultanları devamlı entrika çeviren olumsuz portreler olarak karşımıza çıkardı. Ahmed Refik Altınay'ın *"Kadınlar Saltanatı"* adlı kitabı bu konuda en önemli örnektir. Leslie Pierce'in Harem üzerine yazdığı kitabı bu tablonun sanıldığı gibi olumsuz olmadığını ortaya koydu.

Bütün bu olumsuz tablo çizilirken şuna dikkat etmek gerekiyor. Hükümdar otoritesinin bulunmadığı bir dönemde Kösem Sultan ve Turhan Sultan'ın devlet yönetimini ele almaları Osmanlı İmparatorluğu'nu otorite boşluğundan bir ölçüde kurtarmıştır. Valide sultanların hanedanın devamını herşeyin üstünde tutması devletin devamını sağlamıştır. Kösem ve Turhan sultanların devlet yönetimiyle ilgili emirleri incelendiği zaman valide sultanların devlet işlerinden uzak cahil insanlar olmadığı anlaşılır.

Turhan Sultan'ın veziriazama yazdığı emirlerden, valide sultanın gemilerdeki top ve kürekçilerden, Mısır Hazinesi'nden gelen vergiye, asker maaşlarından Kırım Hanı tayinine, Eyüp'te çevreye zarar vermemesi için fişek atılmasının yasaklanmasından Üsküdar'ın eşkıyalardan temizlenmesine kadar birçok devlet işine hakkıyla vâkıf olduğu görülüyor. Turhan Sultan, emirlerinin uygulanmasında aksaklık olduğunda ilgilileri "kılıç ortaya çıkmadan kul taifesi iş yapmaz" diye tehdit dahi etmiştir.

Soru 14: Harem'in en güçlü kadınları kimlerdi?

Kadınlar Saltanatı denildiğinde akla ilk gelen üç kişi vardır. Bunlar Hürrem Sultan, Kösem Mahpeyker Sultan ve Turhan Sultan'dır.

HÜRREM SULTAN

Batılı tarihçiler tarafından genelde Roxelana, Roza, Rossa ve Ruziac adları ile bilinen Hürrem Sultan'ın aslen nereleri olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Hayatının bu ilk dönemi sis perdesi ile kaplı olmasına rağmen Osmanlı tarihine damgasını vurdu. Bir savaşta esir alınarak, Harem'e alınmıştır. Harem'e alındığı zaman yaşının 14-17 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Yüzünde daima bir gülümseme havası olduğu için yeni bir isim verilirken bu özelliğinden ötürü Hürrem adı verilmiştir. Bedenen çok da güzel olmasa da zekâsı ve farklı bir çekiciliği olduğu için kısa zamanda Harem'de öne çıkmayı ve Kanunî'nin gönlünü kazanmayı başardı. Kanunî'den bir çocuk dünyaya getirdiği zaman dönemin uygulamasına göre Harem'den ayrılması gerektiği halde Hürrem Harem'den çıkarılmadı. Üstüne üstlük daha önceki padişahlar cariyelerle nikâhlanmazken, Kanunî daha sonra Hürrem'e nikâh da kıydırdı.

Hürrem'in, Kanunî'yi âdeta kendine bağlaması nedeniyle Harem'deki diğer hasekiler, özellikle Şehzâde Mustafa'nın annesi Mahidevran Kadın ile

araları gün geçtikçe daha da bozuldu. Ancak durum daha da ileri gitmeden Kanunî'nin validesi Hafsa Sultan'ın devreye girmesiyle gerginlik kısa bir süre için son buldu. Hafsa Sultan'ın 1534'te vefat etmesi üzerine Harem'in tek hakimi Hürrem Sultan oldu ve ilk iş olarak da rakibesi Mahidevran'ı oğlu Şehzâde Mustafa'nın yanına göndertti. Bir Venedik elçisinin raporuna inanılacak olursa, Hürrem'i kıskanan Mahidevran onu güzelce hırpalamış, elini yüzünü yırtmıştı. Kavganın olduğu akşam Kanunî, Hürrem'i dairesine çağırtmış, ama Hürrem bu isteği reddetmişti. Bu itiraz padişahın ilgisini daha çok çekmiş ve Hürrem'i getirtmelerini emretti. Padişah'ın arzusunu fırsat bilen Hürrem, gözyaşları altında yüzündeki yara izlerini göstererek Mahidevran'ın kendini nasıl dövdüğünü padişaha anlatmıştı. Bunun üzerine Kanunî, Mahidevran'ı Harem'den uzaklaştırarak, oğlu Şehzâde Mustafa'nın yanına gönderdi. Bundan sonra Hürrem'in tek amacı vardı. Oğullarından birinin padişah olmalarını garantilemekti. Bunun için de önündeki en büyük engel Mahidevran'ın oğlu Şehzâde Mustafa'ydı. Şehzâde Mustafa'yı ortadan kaldırmak için damadı, Veziriazam Rüstem Paşa ile birlikte hareket ederek, önce şehzâdeyi Kanunî'nin
gözünde şüpheli duruma düşürüp, daha sonra da babasının gözleri önünde boğulmasına neden oldular. Hürrem Sultan, ölmeden önce oğullarının birinin padişah olduğunu göremese de Şehzâde Mustafa'yı ortadan kaldırarak II. Selim'in padişah olmasının yolunu açmıştı.

Hürrem Sultan, oğullarının yolunu açarken kendisi için de bazı iyi işler yapmaktan geri kalmıyordu. 1536'da Aksaray'da kubbeli bir camii ile şadırvan, bunların yanında imaret medrese, darüşşifa ve mektep, Mekke ve Medine'de birer imaret yaptırdı, Edirne'ye de dışarıdan su getirtti.

Kanunî ile 1558'de Edirne'ye gittikleri zaman rahatsızlandı ve doktorların tüm müdahaleleri bir işe yaramadı. İstanbul'a getirildikten kısa bir sonra da vefat etti. Bugün Süleymaniye Camii yanındaki türbesine defnedildi.

KÖSEM SULTAN

Kösem Mahpeyker'in nereli olduğu, ilk adı ve ne zaman Harem'e getirildiği bilinmez. Ancak Harem'e girdikten sonra yüzünün tüysüz ve pürüzsüz olması nedeniyle Mahpeyker, yani Ay yüzlü adı verildi. Ama yine bu özelliğinden dolayı verilen "Kösem" lakabı daha çok kullanıldı. Kösem'in diğer bir manası da "Sürünün önünde giden, öncü lider"

demektir. Kösem Mahpeyker Sultan, isminin anlamıyla bütünleşen bir hayat sürerek Osmanlı tarihinde birçok ilke öncülük etti.

1603’te 13 yaşında tahta çıkan I. Ahmed’in hükümdarlığının ilk yıllarında ilgisini, ay yüzlü Kösem Mahpeyker çekti ve ilişkilerinden sırasıyla Ayşe Sultan, Fatma Sultan, Şehzâde Süleyman, Şehzâde Murad, Şehzâde Kasım ve Şehzâde İbrahim dünyaya geldi. Kösem Sultan, I. Ahmed’in hükümdarlık senelerinde siyasette pek fazla etkili olamadı.

I. Ahmed 1617’de vefat ettikten sonra tahta kardeşi I. Mustafa çıkarıldı. Osmanlı tarihinde ilk defa bir hükümdarının yerine kardeşi padişah olmuştu. Bu ilke Kösem Sultan önayak oldu. Çünkü I. Ahmed’in yaşayan en büyük oğlu II. Osman, yani Genç Osman padişah seçilirse Kösem’in oğulları Murad ve İbrahim’in öldürülmeleri kaçınılmazdı. Zaten II. Osman’ın annesi Mahfiruz, Mahpeyker’in Harem’deki en büyük rakibesiydi. II. Osman, 1618’de tahta çıktığında annesi Mahfiruz henüz bilemediğimiz bir sebepten dolayı gözden düşüp Harem’den atılmıştı. Kösem, oğullarının hayatını tehlikeye sokacak olan en büyük rakibesinden de bu vesileyle kurtulmuştu.

Kösem Sultan, Genç Osman ve I. Mustafa’nın hükümdarlık yıllarında oğullarını öldürülmekten kurtarmayı başardı. I. Mustafa’nın tahttan indirilmesinden sonra padişah olarak IV. Murad’ın seçilmesi Kösem’in hayatında önemli bir dönüm noktasıydı ve oğlunun padişah olmasıyla “valide” makamına yükselerek Eski Saray’dan, Topkapı Sarayı’na taşındı. IV. Murad küçük yaşta padişah olduğundan, Kösem Sultan iktidarı 1632’ye kadar fiilen elinde tuttu. 1632’de devlet yönetimine el koyan IV. Murad, Revan ve Bağdat seferleri ile tahttaki yerini sağlamlaştırdı ve annesinin devlet işlerindeki nüfuzunu ortadan kaldırdı. Sultan Murad’ın son anlarını yaşarken Şehzâde İbrahim’in öldürülmesini emretmesine rağmen Kösem Sultan’ın gayretleri sayesinde bu emir uygulanmadı. Çünkü İbrahim, Mahpeyker’in siyasî kariyerinin garantisiydi ve Osmanlı hanedanının hayatta olan tek erkek vârisiydi. Kösem Sultan, Şehzâde İbrahim’in canını Sultan Murad’ın pençelerinden kurtarırken Osmanlı Hanedanı’nın da yok olmasını önlemişti. Ancak Sultan İbrahim, annesini endişelendirecek kadar kadınlarla ilişkiye girmeye başlayınca ana ile oğul arasında gerilimli günler yaşanmaya başladı. En sonunda Sultan İbrahim, Kösem Sultan’ı Harem’den kısa bir süreliğine de olsa uzaklaştırdı. Kösem Sultan, oğlunun bu

davranışını affetmeyecek ve Sultan İbrahim'in tahttan indirilerek, öldürülmesine göz yumacaktı.

Kösem Sultan'ın ikbal yıldızı torunu IV. Mehmed'in tahta çıkarılmasıyla daha da parladı. IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan daha tecrübesiz olduğu gerekçesiyle Kösem Sultan Osmanlı tarihinde bir ilk olarak Valide-i Muazzama ünvanı ile Harem'de bırakıldı. Ancak Turhan Sultan'ın giderek siyasette etkili olmaya başlaması Kösem Sultan ile onu rakip durumuna getirdi. Kösem Sultan, Turhan Sultan'ı öldürtmek için bir düzen hazırladı. Ancak Kösem eştiği kuyuya kendisi düştü ve feci bir şekilde Osmanlı tarihinin en meşhur cellatlarından biri olan Kara Ali'nin acımasız ellerinde son nefesini verdi.

3 Eylül 1651 sabahı Kösem'in ölüsü sevenlerinin gözyaşları eşliğinde önce Eski Saray'a götürüldü. Oradan da eşi Sultan I. Ahmed'in türbesine götürülerek defnedildi. Böylece "Kadınlar Saltanatı" denilen dönemin en güçlü kadını olan Valide-i Muazzama Kösem Mahpeyker Sultan, Valide-i Maktule, yani "Katledilmiş Valide Sultan" olarak tarih sayfalarındaki müstesna yerini aldı. Bugün I. Ahmed'in türbesine gidenler Kösem Mahpeyker'in burada da özel bir yerinin olduğunu görürler. Çünkü burada Kösem Sultan'ın dışında ne başka bir hasekinin, ne de başka bir validenin sandukası yoktur. Yaşamında
da araları iyi olan II. Osman'ın da sandukası bu türbede yer almaktadır. Sanki annesi Harem'den çıkarılan Genç Osman'a da analık yapmaktadır. Ayrıca bu türbede Kösem'in kızları Ayşe ve Fatma'nın sandukalarıyla, IV. Murad'ın ve Sultan İbrahim'in oğulları ile kızlarının da sandukaları vardır. Burada yer almayan tek aile ferdi Sultan İbrahim'dir. Ayasofya haziresinde annesi, babası ve kardeşleri ile evlatlarından ayrı olarak defnedilen İbrahim cariyeleri annesine tercih etmesinin cezasını çeker gibi yalnızlığa terkedilmiştir.

HATİCE TURHAN SULTAN

1627'de Rusya'da dünyaya geldi. Daha on iki yaşındayken Tatar akıncılarına esir düştü ve Kör Süleyman Paşa tarafından satın alındıktan sonra Kösem Sultan'a hediye edildi. Adeta bir güzellik abidesi olan Turhan Sultan zekâsını da kullanarak önce Kösem Sultan'ın takdirini kazandı ve daha sonra da Sultan İbrahim'in gözüne girdi. Sultan İbrahim'den Şehzâde Mehmed'i dünyaya getirdi. Bu doğum sıradan bir doğum değildi. Sönmek

üzere olan Osmanlı hanedanı için bir kurtuluştu. Turhan Sultan, Harem'de Kösem Sultan'ın gölgesinde kalmasına rağmen özellikle oğlu IV. Mehmed'in hükümdar olmasıyla gelin ile kaynana arasında zorlu bir mücadele başladı ve bu mücadeleden Turhan Sultan zaferle çıkmayı bildi. Artık Harem'in en büyük hakimi olmuştu. Turhan Sultan, Köprülüler'in sadrazamlık makamına gelmesinden sonra yavaş yavaş elini siyasetten çekti ve kendini daha çok hayır işlerine adadı. İlk olarak Çanakkale Boğazı kalelerini inşa ettirdi. Daha sonra ise III. Murad'ın hanımı Safiye Sultan tarafından yapımı başlatılan ancak bir türlü tamamlanamayan Eminönü'ndeki Yeni Camii'ni tamamlattı. 1682'de vefat etti ve daha önceden yaptırdığı Yeni Camii'deki türbeye defnedildi.

Soru 15: Avrupalılar'ın Haremle ilgili görüşleri doğru mudur?

Avrupalılar için Harem her zaman ilgi uyandıran esrarengiz ve hayalleri süsleyen bir yer olmuştur. Batılılar, haremle ilgili cinsel hayaller kurmuşlar ve yüzlerce hayali kitap kaleme almışlardır. Üst düzey devlet görevlilerinin bile girmelerinin mümkün olmadığı Harem'i Avrupalı Hristiyanlar'ın görmeleri hayal bile edilemezdi. Buna rağmen Avrupalılar, Harem'le ilgili birçok hayali bilgiyi kitaplarında anlatırlar. Örneğin, XVII. yüzyılda İngiliz Elçiliği Kâtibi Rycaut, padişahın geceyi geçireceği cariyeyi seçmek için iki sıra hâlinde dizilmiş cariyelerin arasından geçerken beğendiği güzelin önüne mendil bıraktığını söyler. Ancak bu bilgi bir fanteziden ileri gitmez. Avrupalılar'ın Harem'le ilgili yazdıkları eserlerin bir iki istisna dışında tamamı uydurmadır.

Bu istisnaların başında da Lady Montagu gelmektedir. III. Ahmed devrinde İngiltere'nin İstanbul elçisi olan Wortley Montagu'nun eşi olan ve 1717-1718 tarihleri arasında İstanbul'da bulunan Lady Montagu, Osmanlı haremine girebilen nadir Avrupalılar'dandı. Mektuplarında Rycaut'un fantezisinin doğru olmadığını yazar ve daha önce bu konularda kalem oynatan Batılılar'ın nasıl hayallerini gerçek olaylarmış gibi okuyuculara aktardıklarını anlatırken hayret etmekten de kendini alamaz.

Osmanlı harem hayatı ile ilgili ilk bilgileri 18 Nisan 1717 tarihli mektubunda Edirne'deyken evini ziyarete gittiği Veziriazam Kayserili Mehmed Paşa'nın eşinin haremi hakkında yazdıkları sayesinde öğreniyoruz. Yemeğe davet edilen Lady Montagu, misafir olduğu evde

harem ağası tarafından karşılanmış ve yemek hazırlanana kadar ev sahibesi hanım ile derin bir sohbete dalmıştır. Dikkatini çeken ilk şey evin gayet sade olmasıdır. Daha sonra Türk usûlü yemekler yendikten sonra da kahveler içilmiştir. Yemek faslından sonra evin hanımı konaktaki saz takımı ve çengiler ile misafirine unutulmaz bir müzik ziyafeti vermiştir. Kadınların ısrarı üzerine Lady Montagu kethüdanın da evine gitmiştir. Lady, gittiği bu iki evi bir kadın hassasiyeti ile mukayese eder ve sahibelerin dünya algılarının nasıl evlerine yansıdığını sanatkârâne bir şekilde bize aktarır. Yine kethüdanın evine girerken kapıda harem ağası dediği kişi tarafından karşılanır. Ev hanımı olan Fatma Hanım'ın güzelliği adeta Montagu'nun dilinin tutulmasına neden olur. İngiltere'de Fatma Hanım kadar bir güzel kadının bulunamayacağını iddia eder. Daha sonra da bu ikinci konakta kendisi için tertip edilen ve insanı çok etkileyen Türk dansı ve musikisinden bahsederek Osmanlı Haremi'ni anlatmaya devam ediyor.

DİVÂN-I HÜMÂYÛN

Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük karar organı Divân-ı Hümâyûn'du. Üç kıtaya yayılan imparatorluk Topkapı Sarayı'nda bulunan Kubbealtı'ndaki Divân-ı Hümâyûn toplantılarıyla yönetilirdi.

Soru 1: Divân-ı Hümâyûn nasıl kuruldu?

Bazı Osmanlı tarihleri Osman Gazi'nin zaman zaman "Divân" topladığını söylerler. Ancak bu muhtemelen aşiret yönetimindeki toplantılardan birisiydi. Üyeleri ve toplanma şekli belirlenmiş Divân-ı Hümâyûn değildi.

Orhan Gazi devrinde, devlet idaresinde vezir adı verilen bir görevlinin ortaya çıkmasından sonra Divân-ı Hümâyûn örgütlenmesi de gerçekleşti. *Aşıkpaşazâde Tarihinde,* devlet adamlarının divân toplantılarına burmalı dülbend, yani bir çeşit sarıkla katıldıkları yazılıdır. Bu da Divân'ın belli kurallara göre düzenlendiğini gösterir.

Soru 2: Divân-ı Hümâyûn'a kimler katılırdı?

Divân-ı Hümâyûn, Orhan Gazi devrinde kurulduktan sonra devletin büyümesine paralel olarak gelişimini sürdürüp, Fatih Sultan Mehmed zamanında klasik hâlini aldı. Divân-ı Hümâyûn Fatih Sultan Mehmed devrine kadar bizzat padişahların başkanlığında, bu tarihten sonra da veziriazamın riyasetinde toplandı. Bu değişim, Fatih'in, İstanbul'un fethinden sonra Roma'nın imparatorluk, İslâm devletlerinin sultanlık ve Türkler'in hakanlık geleneklerini şahsında meczederek bir Osmanlı padişahı oluşturma fikrinin

mahsulüydü. Bununla birlikte, bu yeni uygulamayla padişahlar divân toplantılarını büsbütün terketmeyip, Harem'den Divânhâne'ye açılan ve Kasr-ı Adl (Adalet Kasrı) adı verilen kulenin içindeki kafesli bir bölme arkasından zaman zaman divânın işleyişini takip, nadiren de müdahale etmeye devam ettiler.

Fatih'in devletin idarî teşkilât ve teşrifâtında, yani protokolünde meydana getirdiği büyük yapısal değişim neticesinde yeni bir çehreye kavuşan Divân-ı Hümâyûn'a katılanlar iki ana gruba ayrılmaktaydı:

Erkân-ı erbaa ismiyle anılan ve başta veziriazam olmak üzere vezirler, kadıaskerler, defterdarlar ile nişancıdan oluşan ilk zümre divânın aslî üyeleri olup, divânda fikir beyan etme ve karar verme yetkisine sahiptiler. Bu asli üyelerin arasına bazı görevliler de şartlı olarak dâhil olabilmekteydi. Bunlardan yeniçeri ağaları, vezir rütbesinde iseler, divâna katılabilirlerdi. Üzerinde vezirlik payesi de bulunan Kaptanıderyalar da İstanbul'da bulundukları zaman divân toplantısına iştirak ederlerdi. Beylerbeyilerden herhangi birisi İstanbul'da iken aynı şekilde divâna katılma hakkına sahipti. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren beylerbeyiler divân toplantılarına katılmadılar.

Divân-ı Hümâyûn'un asli üyesi olmayıp, toplantılara katılan diğer görevliler ise maiyetinde divân bürokrasini yürüten bir kâtipler zümresi bulunduğu halde reisülküttâp, büyük ve küçük tezkireciler, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdâsı, teşrifâtçı, asesbaşı, subaşı, muhzırbaşı, bostancıbaşı, Divân-ı Hümâyûn tercümanı, divân imâmı, duacı, tenbihci, divân şeyhi gibi görevlilerdi. Divân-ı Hümâyûn hizmetkârları ismiyle de anılan bu ikinci grup, divâna fikirleriyle değil hizmetleri ile iştirak ederler ve asli üyelerin aksine toplantı müddetince ayakta beklerlerdi.

Bizzat padişahın orduya komuta ettiği seferlerde, Divân-ı Hümâyûn yine veziriazamın başkanlığında toplanırdı. Veziriazam idaresinde yürütülen seferlerde ise, orduda veziriazam riyasetinde toplanan bir divândan farklı olarak, divânın nihaî başkanı olan padişahın o sırada bulunduğu merkezde de asıl Divân-ı Hümâyûn toplanırdı. Bu divâna, sadâret kaymakamı başkanlık etmekte ve sefere giden asli üyelerin yerine merkezde kalan vekilleri ile sefere iştirak etmeyen diğer divân üyeleri katılmakta idi.

Soru 3: Divân-ı Hümâyûn ne zaman toplanırdı?

Sıradan bir Divân-ı Hümâyûn'un periyodik toplantı günleri, zamana, padişahların bu husustaki şahsi kanaatlerine ve dönemlere göre önemli değişiklikler göstermiştir.

Genel bilgilerimize göre Orhan Bey zamanından Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar Divân-ı Hümâyûn, genellikle haftanın hemen her günü sabah namazından sonra toplanıp, öğlene kadar çalışmaktaydı. Fatih'in divânın başkanlığından çekilip, arza girme uygulamasını başlatmasından sonra, Divânın aslî üyelerinin haftanın dört günü huzura çıkarak kendi memuriyet sahaları hakkında padişaha bilgi vermeleri âdeti benimsendi. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Divân toplantıları haftanın yalnızca dört günü, Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı günleri yapılmaya başlandı. III. Murad devrinde sadece Salı ve Pazar günleri arz yapılması usulü kabul edilerek, her divân günü arza girilmesi âdetinden vazgeçildi. III. Mehmed devrinde ise toplantı günleri Salı ve Pazar olmak üzere haftada iki güne indirildi ve Salı günleri de arza girme günü olarak tahsis edildi.

Fikret Sarıcaoğlu'nun Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulduğu bir masraf defterindeki kayıtlar özellikle 1745-1790 arasında Divân-ı Hümâyûn'un hangi tarihlerde toplandığını büyük oranda ortaya çıkardı. Sarıcaoğlu'nun bulduğu kayda göre Divân'ın, I. Mahmud devrinde ayda 3 defa, III. Osman döneminde daha çok 2 kez, III. Mustafa devrinde çoğunlukla 2, nâdiren 1 kez, I. Abdül-hamid devrinde 1 ve Sultan III. Selim'in saltanatının ilk üç yılından sonra iki ayda bir defa toplandığını söylemek mümkündür. Yine bu deftere göre Divân Ramazan ve Kurban Bayramlarında muhakkak toplanırken, yangınlarda ise toplantı yapılmamakta, başlamışsa bile yarıda bırakılmaktaydı. Ramazan aylarında da birkaç istisna dışında toplantı yapılmazdı.

Soru 4: Divân-ı Hümâyûn nerede toplanırdı?

Osmanlı saraylarında Divân-ı Hümâyûn toplantıların yapıldığı mahaller olan divânhâneler hakkında, ilk dönemlere dair bilgimiz sınırlıdır. İlk Osmanlı sarayı olan Bursa sarayı bütünüyle ortadan kalktığı ve bu sarayla ilgili kaynakların yetersiz olması yüzünden burada bir divânhânenin mevcut olup olmadığını, şayet varsa sarayın neresinde yer aldığını ve mimarî özelliklerini maalesef bilemiyoruz.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında büyük hasar gören, bu yüzden de bize tam olarak intikal etmeyen Edirne Sarayı'nda divân toplantıları için tahsis edilmiş bir Kubbealtı vardı. Burası, sarayın Divân Kapısı'ndan girilen ve Divân Meydanı denilen üçüncü avlusunda yer almaktaydı. Ne zaman inşa edildiği tam olarak bilinmeyen bu bina, dikdörtgen planlı, içerden kubbe, dışardan da ahşap çatı ile örtülü bir yapıydı. Girişin karşısında, padişahın divân toplantılarını gizlice takip etmesine imkân tanıyan kafesli bir pencere vardı.

Topkapı Sarayı'nda Divân-ı Hümâyûn toplantıları, Kanunî zamanına kadar sarayın ikinci avlusunda, bugünkü divânhânenin hemen arkasında yer alan Eski Divânhâne'de yapılırdı. Bugünkü üç kubbeden oluşan Kubbealtı binası, Eski Divânhâne'nin yetersiz kalması üzerine, Kanunî'nin saltanatı başlarında, Veziriazam Makbul/Maktul İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı. 1665'te bir cariyenin dikkatsizliği nedeniyle çıkan yangında Topkapı Sarayı'nın birçok bölümü gibi bu bina da tahrip olunca, dönemin padişahı IV. Mehmed, bütün yanan mahallerin derhal tamirini emretti. İlk olarak ahşaptan yapılmaya başlanan yeni Kubbealtı binası, padişahın beğenmemesi üzerine yıkılarak, kârgirden olmak üzere yeniden yapıldı. Bu yeni binanın eski şekline tamamıyla bağlı kalınarak mı yaptırıldığı yoksa tadil edilerek mi yapıldığı belli değildir. 1792 ve 1819'da asli yapı muhafaza edilerek bazı tamirâtlar yapıldı.

Kubbealtı'nın üç kubbesinden divânhâne ismiyle anılan birisi, divân toplantı mahalliydi. Bu kısımda, divân üyelerinin teşrifât kaidelerine göre belirlenmiş oturma yerleri vardı. Veziriazam ve vezirlerin oturduğu ve yerden yarım metre kadar yükseklikteki sedirin üst kısmında, sadrazamın oturduğu yerin hemen arkasında, padişahın gizlice divân toplantılarını dinleyebildiği Kasr-ı Adl isimli odanın kafesli penceresi bulunurdu. Divânhâne'nin bitişiğinde, kapıdan girilince sağ taraftaki ikinci kubbenin altında, Divân-ı Hümâyûn hacegânı, maliye kalemlerinin halife, kâtip ve şâkirdleri bulunurdu. Bu ikinci kubbe ile üçüncü kubbe arasında yer alan ve reisülküttâp tahtası ismi verilen bölüm, reisülküttâba bağlı olarak divân bürokrasisini yürüten Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinin yeriydi. Üçüncü kubbenin altındaki mahal, Divân-ı Hümâyûn'da tutulan defterdarlıkla ilgili her türlü kaydın sandıklar içinde muhafaza edildiği Defterhâne-iÂmire'ydi.

Bu kısım, divân günleri ancak padişahın sadrazamda bulunan mührüyle açılabilir, divân sonunda da yine bu mühürle kapatılırdı.

Bu üç kubbenin etrafında, muhtelif bölümler hâlinde, sadrazamın divit odası, vezirlerin dinlenmeleri için odalar, kahve ocağı gibi çeşitli kısımlar ve divân günleri matbah emini, şehremini, tersane emininin divân erkânına hizmet için bekledikleri seki isimli yer vardı.

Veziriazam, Divânhâne'deki sedirde, Kasr-ı Adl'e açılan kafesli pencerenin hemen önüne, vezirler ise onun sağ tarafına mevkilerine göre otururlardı. Veziriazamın solunda kadıaskerler yer alır, kapının girişine yakın bir yerde defterdarlar, onların karşısında da nişancı otururdu. Rumeli beylerbeyi, şayet İstanbul'da bulunmakta ise divâna katılarak, en kıdemsiz vezirin yanına otururdu. Divâna katılan beylerbeyilerden mazul olanlar defterdarlar veya nişancının yanında, mazul olmayanlar ise vezirlerin yanında otururlardı. Kâtipler, Kubbealtı'nın kendilerine ayrılmış kısımlarında, odayı "U" şeklinde çevreleyen masanın etrafında, minderler üzerine oturarak çalışırlardı.

Soru 5: Divân toplantıları esnasında ne gibi protokol kuralları uygulanırdı?

Divân-ı Hümâyûn toplantıları, simgelerle yüklenmiş, katı ve teferruatlı teşrifat geleneklerine bağlı olarak icra edilirdi. Bu konuda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Merkez ve Bahriye Teşkilâtı isimli eserinde önemli bilgiler verilir.

Divân halkı sabah namazını genellikle Ayasofya Camii'nde kılardı. Bu arada yeniçeri ocağı ve süvari bölükleri ağalarıyla bir miktar yeniçeri caminin Bâb-ı Hümâyûn isimli giriş kapısına bakan minaresi önünde, önceden belirlenmiş yerlerinde, iki sıra hâlinde dizilirler, bir müddet sonra namazdan çıkan divân azaları ile vezirler de buraya gelerek mevkilerine uygun olarak saftaki yerlerini alırlardı. Nihayet toplanma tamamlanınca meydan duacısı yüksek sesle dua edip, onun "Fatiha" demesiyle hep birlikte Fatiha sûresi okunur, sarayın ilk kapısı olan Bâb-ı Hümâyûn açılırdı.

Vezirler, reis tahtası önünde kendilerini bekleyenlerin selâmını aldıktan sonra, bütün erkân Divânhâne'ye girip, herkes yerli yerinde ayakta beklerdi. Önce ikinci vezir sağ ve solundaki divân azasına selâm verip oturur, sonra da diğerleri oturur ve sadrazamın gelmesini beklemeye başlardı. Bu sırada

sakabaşı, Divânhâne'dekilere, helvâhâneden mevsim yaz ise buzlu şerbet, kış ise macun ikram ederdi.

Sabah namazını kendi konağında kıldıktan sonra divâna gitmek için hazırlanan sadrazam, cebeci çavuşunun divân azalarının kendisini beklemekte olduğunu haber vermesi üzerine, kethüdâsı ve maiyeti ile birlikte saraya gelirdi.

Herkes yerli yerine oturduktan sonra, iki görevli hazine önünde Fetih sûresinini okumaya başlar, bu sırada ocak muhzırı kapıkulu askerlerinin memnuniyetinin nişânesi olarak divân erkânına akide şekeri dağıtırdı. Fetih sûresinin bitmesiyle birlikte yeniçerilere çorba dağıtılırdı. Yine bu sırada ça-vuşbaşı ve tezkereciler tarafından hazine ve defterhânenin mühürleri açılıp, o gün kullanılacak defterler Divânhâne'ye getirilirdi.

Nihayet bütün hazırlıkların tamamlanması üzerine, çavuşbaşı ağa elindeki asayı yere vurur, bu işâret üzerine Divân-ı Hümâyûn toplantısı başlardı. Genellikle öğlene kadar süren toplantı, tıpkı başladığı gibi, çavuşbaşı ağanın asasını yere vurmasıyla sona ererdi.

Müzakereler bitince Divânhâne'ye, birisi sadrazamın, birisi vezirlerin, birisi de kadıaskerlerin önünde olacak şekilde üç sofra kurulurdu. Yemekler, divândan sonra arza girilecekse, padişahın arz için müsaade verdiğine dair hatt-ı hümâyûnun okunmasından sonra, eğer divân ulufe divânı ise ulûfelerin dağıtılmasından sonra yenirdi.

Yemeğin bitmesinden sonra, şayet o gün arz günü değilse ve gerek görülürse divân toplantısı bir süre daha devam ettirilir, görüşülecek bir meselenin kalmaması üzerine divân dağılarak herkes kendi konağına dönerdi.

Soru 6: Divân-ı Hümâyûn'da işlemler nasıl yürütülmekteydi?

Divân'da önce devletin dahilî ve haricî meseleleri görüşülür ve bu konularda alınan kararlara dair evrak hazırlanırdı. Bundan sonra herhangi bir işin veya davanın halli için divâna gelen halkın dinlenmesine başlanırdı. Dışarıda bekleyenler, çavuşlar ve kapıcılar marifetiyle, kafileler hâlinde ve bir sıra tertibinde divâna getirilirler, çavuşbaşı ve kapıcılar kethüdâsı bu kimseleri bulundukları yerden alarak Divânhâne'ye sokardı. Divân-ı Hümâyûn'a sunulan arzuhaller, sadrazamın huzurunda, önceleri reisülküttâp

tarafından okunurken, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren bu vazifeyi büyük ve küçük tezkireciler ifa etmeye başladılar.

Divân-ı Hümâyûn'u en fazla meşgul eden meseleler, imparatorluğun dört bir yanından gelen istek sahiplerinin talepleri ile yerel kadının verdiği kararı beğenmeyen, kendi bölgesindeki memurlardan baskı gördüğünü iddia eden, birisiyle anlaşmazlığa düşen ya da daha başka sebeplerle şikâyetlerini divâna intikâl ettiren kimselerin davaları idi. Divânda davalı ve varsa davacı bizzat kendi kendini müdafaa eder, lüzum görülürse yerel kadıdan bu konuda bilgi istenir ya divândan çavuşlar veya mübaşir adı verilen görevliler o bölgeye gönderilerek araştırma yapılırdı. İsteyen herkes, din, dil, ırk ve içtimaî mevkii farkı gözetilmeksizin divâna müracaat edebilirdi. Yapılan muhakeme neticesinde suçu sabit görülenler hangi makamda olurlarsa olsunlar, suçlarının durumuna göre azil, sürgün gibi cezalara ve hatta idam edilebilirlerdi. İdam dahil alınan karar derhal uygulanırdı. Divâna başvuranlardan Türkçe bilmeyen kimselerin sözleri Divân-ı Hümâyûn tercümanı tarafından tercüme edilirdi.

Divân erkânı, muayyen bir iş bölümü ile çalışırdı. Kanunnâmelerde "vekil-i mutlak" sıfatıyla anılan ve bu sıfatı tayini sırasında kendisine verilen, üzerinde dönemin padişahının ismi yazılı beyzî şeklindeki mühr-i hümâyûnla simgelen sadrazam, padişah adına divânın başkanı, dolayısıyla da en yetkili azası ve koordinatörüydü. Veziriazam, huzurunda okunan arzuhallerdeki meseleler hakkında kesin bir karara varamadığında, meseleyi, şer'î bir dava ise kadıas-kere, malî bir dava ise defterdara, toprakla ilgili bir konu ise nişancıya havale ederdi. Divânda kendi sahalarında padişahın vekili konumunda bulunan bu kimseler, lüzum görürlerse davayı, daha sonra etraflıca incelemek üzere, kendi divânlarına intikal ettirirlerdi. Devlet işlerinde tecrübe kazanmaları amacıyla divâna dâhil edilen Kubbealtı vezirleri, kendilerine bir şey sorulmadıkça müzakerelerde, herhangi bir şey yapmadan otururlardı. Şikâyetçilerin fazla olması durumunda, sadrazamın müsaadesiyle ikinci vezir de dava dinler, tayin, azil ve maaş zammı haricindeki işleri hallederdi. Ayrıca vezirler nişancının işinin çok olduğu zaman, yine sadrazamın emriyle, ferman ve beratlara tuğra çekmede nişancıya yardım ederlerdi.

Soru 7: Divân-ı Hümâyûn'un yetkileri nelerdir?

Padişahın vekillerinin iştirakiyle ve padişah adına tertip edilen Divân-ı Hümâyûn, XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü müesseselerinden biriydi. Okul kitaplarında, bu kurumun günümüzün bakanlar kuruluna benzetilmesi hatalıdır ve bu kurumun idarî felsefesinin anlaşılmasını imkânsız kılmaktadır.

Ahmet Mumcu, Divân-ı Hümâyûn'un yetkilerinin siyasî, hukukî ve iktisadî-malî olmak üzere üç başlık hâlinde değerlendirilebileceğini söyler. Buna göre divânın siyasî yetkileri, hiçbir fark gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasının emniyetinin sağlanması, devlet kademelerinde gerekli tayin, terfi veya azillerin yapılması, yabancı devletlerle ilişkilerin esasının belirlenmesi, savaş ve barış şartlarının saptanması, elçi kabulü, elçilerden gelen taleplerin değerlendirilmesi gibi geniş bir yelpazeye yayılmaktaydı.

Hukukî yetkileri, padişah adına örfî kanunların hazırlanmasından, bir suç işleyen ya da hakkında şikâyet bulunan reayâ ve askerî sınıf mensuplarının muhakeme edilmesi, daha evvel eyâlet divânlarında, yerel mahkemelerde ve hatta Divân-ı Hümâyûn'da sonuca bağlanmış bir davanın taraflardan birinin müracaatı üzerine tekrar görüşülmesi, bir davanın yeniden görüşülmek üzere başka bir mahkemeye havale edilmesi, suçu sabit bulunanların cezalarının infaz edilmesine kadar oldukça geniş bir alanı kapsamaktaydı.

İktisâdî-malî yetkileri ise, verginin etkili ve âdil bir şekilde toplanmasını sağlamak, vergi politikalarını belirlemek, arazilerin statülerinin tespit ve muhafaza edilmesi, para politikalarının tayini, yerli ve yabancı ticaretin yönlendirilmesi, iltizâm ve mukataa işlerinin düzenlenmesi gibi hayli genişti.

Divân-ı Hümâyûn, günümüzdeki meclis, bakanlar kurulu ve yargı tarafından yürütülen yasama, yürütme ve yargı işlemlerini tek başına üstlenmişti.

Soru 8: Divân-ı Hümâyûn, elçilere karşı bir gösteriş vasıtası olarak nasıl kullanıldı?

Osmanlı İmparatorluğu'na gelen elçilerin kabulü için kurulan divâna "elçi divânı" adı verilirdi. Elçiler, hükümdarlarının nâmelerini takdim etmeleri için Divân-ı Hümâyûn'a arz günleri davet edilirlerdi. Ancak, eğer acil bir durum yoksa, elçiler genellikle kapıkulu askerine ulûfe, yani maaş

dağıtımının yapıldığı gün Divân-ı Hümâyûn'a kabul edilirler, böylece de Osmanlı'nın ihtişamı kendilerine gösterilmiş olurdu. Hem ulûfe dağıtılan hem de elçi kabul edilen bu divânlara "büyük divân" ya da "galebe divânı" denilirdi.

Elçilerin, gerek divâna kabullerinde gerekse huzura çıkışlarında kılı kırk yaran protokol kurallarına bağlı olarak hareket etmek zorundaydılar. Bu kaidelere uymayan bazı elçiler zaman zaman huzura kabul edilmemiş, hatta hakaretlere maruz kalarak saraydan kovulmuşlardı.

Soru 9: Yabancıların Divân-ı Hümâyûn hakkındaki intibaları nelerdir?

Osmanlı İmparatorluğu'na elçilikle veya seyahat amacıyla gelip Divân-ı Hümâyûn toplantılarına ya da sadece bu esnada yapılan teşrifât ve merâsimlere şahit olan, bu konuda bir şeyler duyan birçok kimse eserlerinde bundan az ya da çok bahsetmeden geçememişlerdir. Yabancıların Divân-ı Hümâyûn'un çalışmaları arasında en çok vurguladıkları ve genellikle sitayişle bahsettikleri konu, âdaletin tevziinde insanlar arasında herhangi bir fark gözetilmemesi ve hakkın sahibine teslimi ile suçluların cezalandırılmasında gösterilen sürattir. Michel Baudier, buna küçük bir örnek teşkil etmektedir:

"Divân öyle bir heyettir ki, burada toplanan kimseler her ne sebeple olursa olsun talep edenlere müsavat üzere adalet tevzi ederler. En iyisi, tarafların servetlerini başka yerlerde olduğu gibi karşılarında bulunan kimselerin akılsızlıklarından istifade ederek zenginleşen adliye memurlarına kaptırmağa ne de tazmini kabil olmayan vakit israf etmeğe muhtaç olmadan, bu heyetçe kabul edilerek davalarını bizzat kendilerinin söylemeleridir (Sözlerim halka hizmetleri ve muhakemeleriyle yardım edenlere karşı beslediğim saygıyı ihmal etmez ve esasen onlar bahis mevzu değildirler). Halka bu kolaylık temin edilmiştir; birisi aleyhinde dava açan bir kimse onu yakalayarak divâna getirir ve divân bu davaya bakmazlık edemez. Orada hareket tarzlarının doğru olduğunu iki şahidin kısa ve şifahî şahadetleriyle ispat eder ise dava kolaylıkla hallolunur ve icrası da zor olmaz; hatta karar divândan sonraya ertelenip hâkimlerden birine havale edilse bile Fransa'da câri olan can sıkıcı gecikmeler ve korkunç aksilikler

Türkiye’de bulunmadığı için kararın vaktinde çıkmasına mâni olmuş olmaz”.

Yabancıların dikkatini çeken bir diğer konu da divân sonrası yenilen yeineklerin inanılmaz çeşitliliğidir. Adalet Kasrı’ndaki divâna nazır pencere de bu eserlerde, Divân-ı Hümâyûn tasvirlerinin ayrılmaz bir parçası olarak yerini alır.

Soru 10: Şeyhülislâm niçin Divân-ı Hümâyûn üyesi değildi?

Osmanlı İmparatorluğu’nda dinî meseleleri yürütmekle görevli en üst düzey devlet adamı şeyhülislâm Divân-ı Hümâyûn üyesi değildi. Şeyhülislâmın Divân-ı Hümâyûn üyesi olmamasını Osmanlı İmparatorluğu’nun laik olduğuna bağlayanlar vardır. Ancak bu hatalı bir yaklaşımdır. Şeyhülislâmlık XV. yüzyılda ortaya çıkmış ve aynı yüzyıl içerisinde kadıaskerliğin üzerine çıkmış dinî bir makamdı. Divân-ı Hümâyûn’un üyeleri daha önceki dönemlerde belirlenmiş olduğu için şeyhülislâm zamanla kadıaskerliğin üstü bir makam hâline gelmesine rağmen bu kuruma üye yapılmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, statükoya çok önem veren bir devletti. İdareciler, zamanında kanunlarla düzenlenmiş bir durumun bozulmasını istemezlerdi. Nitekim reisülküttâplık da zamanla nişancılıktan daha önemli bir makam hâline gelmiş, ancak onlar da Divân-ı Hümâyûn üyesi olamamışlardır.

TİMAR SİSTEMİ

Soru 1: Timar nedir?

Osmanlı idarî, askerî ve sosyal hayatının temel taşlarından olan timar sistemi, kelimenin genel manasıyla, bir kısım asker ve memurlara, icra ettikleri belirli bir vazife ve hizmet karşılığında imparatorluğa ait devlet topraklarından kendi nam ve hesaplarına vergi toplama yetkisinin verilmesidir. 20.000 akçeye kadar olan tahsislere timar, 20.000 ile 100.000 akçe arasındakilere zeamet, 100.000 akçeden fazla olan tahsislere de has denirdi. Ancak özellikle XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başlarında tahsis rakamlarındaki bu sınırlara uyulmadığı görülmektedir.

Soru 2: Timar sisteminin kökeni nedir?

Timar sisteminin kökeni veya Osmanlılar'a özgü olup olmadığı meselesi, son zamanlarda eski hararetini kaybetmiş olmakla birlikte, Osmanlı tarihçiliğinin en sert tartışma konularından birisidir. Oryantalistler, genelde, Osmanlılar'ı birçok müessesede olduğu gibi timar sisteminde de Bizans geleneğinin yeni bir takipçisi olarak görürler. Türk tarihçileri ise, Bizans tesirinin nisbîliğini kabul etmekle birlikte, daha ziyade Türkiye Selçukluları aracılığıyla tevarüs edilen Türk-İslâm mirasını vurgularlar. Konunun bu şekilde köken meselesi üzerine bina edilen bir zeminde tartışılmasının, özelde bazı ehemmiyetli noktaların aydınlatılmasında inkâr edilemez faydalar sağlayacağı açık olmakla birlikte, genel itibariyle bir kördüğümle neticelenmesi de kaçınılmazdır. Zira yakın veya aynı coğrafyalarda hükümran olmuş farklı devletlerin, benzer meselelerin hallinde orijinal

çözüm yolları geliştirebilecekleri gibi birbirlerinden az veya çok etkilenebilecekleri de aşikârdır.

Devlet topraklarının, hizmet karşılığı belli kişilere dağıtılmasına dair kayıtlar hayli eskilere kadar uzanmaktadır. Eski Mısır'da, firavunların Nil vadisindeki toprakları askerler arasında bu şekilde taksim ettikleri bilinmektedir. Müslümanlar'ın yeni bir güç olarak tarih sahnesine çıktıkları dönemde de Hz. Peygamber'in fethedilen toprakları gaziler arasında paylaştırdığı, Hz. Ömer zamanında bu konuda bir takım düzenlemeler yapıldığı ve uygulamanın daha sonra da devam etmiştir.

Osmanlılar'ın komşusu Bizans İmparatorluğu'nda, "pronoia" ismi verilen ve askerlere yahut sivil şahıslara hizmet karşılığı belirli miktarlardaki devlet topraklarının tahsis edilmesi esasına dayanan bir uygulama vardır. Pronoia-larda, toprak ve üzerindeki halk imparatorun malı sayılır, bu yüzden pronoia sahibi toprağı satamaz, miras bırakamaz, başkasına devredemez ve hizmetini yapmadığı takdirde arazisini kaybederdi. Ancak imparatorluktaki merkezî otoritenin zayıflamasıyla pronoia sahipleri, toprakları ve bu topraklardaki halk üzerindeki hak ve yetkilerini son derece genişlettiler.

Büyük Selçukluların askerî-idârî teşkilatında önemli bir yeri olan "iktâ" sisteminde, toprağın mülkiyeti devlete ait olup, dirlik sahibi bölgesindeki halktan yalnızca kanunlarca belirlenmiş miktarlarda vergi tahsiline yetkiliydi. İktâyı tasarruf eden kimse, memur kılındığı hizmetleri yapmazsa arazi elinden geri alınırdı. Aynı hizmetleri yerine getirmek şartıyla ve aynı kanunî çerçevede arazinin babadan oğula intikaline müsaade edilirdi. Gerek Türkiye Selçukluları'nda gerek Büyük Selçuklu enkazı üzerinde yükselen diğer birçok devlette iktâ sistemi benzer veya gelişmiş şekillerde uygulandı.

Hizmete karşılık toprak tahsisi uygulaması, çeşitli devletler tarafından, kendi devlet felsefeleri, idarî ve sosyal karakterleri ile ihtiyaçları paralelinde benimsenmiş ve bir hayat alanı bulmuştur. Esasında ulaşım vasıtalarının sınırlı ve masraflı olduğu, iktisadî yapının daha ziyade ziraata dayandığı ve bu yüzden de vergilerin genelde aynî olarak, yani mahsul şeklinde tahsil edildiği bir zamanda, bir takım hizmetlerin karşılığının timar ve benzeri şekillerde ödenmesi ekonomik açıdan tâbi bir durumdu. Ömer Lütfi Barkan'ın da işaret ettiği üzere sisteminin kime ait olduğundan ziyade tatbik edildikleri zaman ve zemine yahut aktörlere göre numunelerin

kazandıkları yeni muhteva özeliklerinin tespiti, tarihî gelişimlerinin tahlili ve nihayet sonuç veya sebep statüsünde o toplumda ne gibi roller ifâ ettiklerinin analizi, bizi çok daha verimli çalışmalara yönlendirecektir.

Soru 3: Osmanlı İmparatorluğu'nda timar sistemi ne zaman başladı?

Timar sisteminin Osmanlılarda, daha devletin yeni teşekkül etmeye başladığı dönemlerden itibaren tatbik sahası bulduğuna dair kayıtlar vardır. Bu konuda timar siteminin temel kaynağı olan bazı erken dönem tahrir defterlerinde, I. Murad, hatta Orhan Gazi'ye kadar uzanan atıflar bulunmaktadır. Diğer taraftan Aşıkpaşazâde Tarihi gibi ilk dönem kroniklerinde Osman Gazi dönemi anlatılırken zaman zaman "timar üleşdirmek", "timar-eri" türünden timar sisteminine ait terimler kullanılmaktadır. Ancak devletin tarih sahnesine çıkmasından 100-150 yıl sonra yazıldığını bildiğimiz bu kroniklerin, gerçekten Osman Gazi'nin uygulamalarını mı yansıttıkları, yoksa kendi dönemlerini geçmişe taşıma eğiliminde mi bulundukları hususunda kesin bir şey söylemek zordur.

Timar sistemi, imparatorluğun tarihi gelişimine paralel olarak düşünülürse Orhan Gazi veya en geç I. Murad devrinde ortaya çıkmış olmalıdır.

Soru 4: Osmanlı timarlarının malî niteliği nelerdir?

Yeni ele geçirilen bir bölgede, Osmanlı düzenin yerleşmesi ancak fethin sonrasında o bölgenin bütün vergi kaynaklarının tespit edilerek kayda geçirilmesi şeklinde tanımlanabilecek tahririn yapılması, yani vergi nüfusu yazıl-masıyla mümkündü. Tahrirle birlikte bölgede timar sistemi de uygulanmaya başlardı.

Timar sistemi, Osmanlılar'ın muazzam büyüklükteki topraklarının tamamına şamil bir uygulama değildi. Eflak, Boğdan, Kırım gibi bazı bölgelerin, belirli mükellefiyetler karşılığında özerkliklerini muhafaza etmelerine izin verilmişti. Yine Mısır, Habeşistan gibi bazı eyaletlerde de timar sistemi tatbik edilmemiş, buralardan toplanan verginin bir kısmı eyâletin askerî ve idârî giderleri için sarf edildikten sonra kalan meblağdan sabit bir miktar her yıl "salyâne" ismiyle merkeze gönderilmiştir.

Nüfusunun önemli bir kısmı kırsal alanlarda yaşayan ve iktisadî yapısı büyük nispette ziraat dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nda, timara konu olan vergilerin de daha ziyade bu yapıya uygun bir karakter sergilemesi kaçınılmazdı. Böyle olmakla birlikte, timar sistemi ile ziraî ekonomi arasında ayniliğe varan bir ilişkinin kurulması, diğer bir deyişle Osmanlı idaresinin yalnızca ziraî faaliyetlerden alınan vergileri timar tahsisinin kaynağı ve dayanağı olarak kullandığı fikrine mebni değerlendirmeler, hem bu sistemin genel çehresini ve çerçevesini sınırlayan hem de işleyişini anlamamıza imkân bırakmayan bir yaklaşım tarzıdır.

Konunun temel kaynakları niteliğindeki tahrir defterleri ve timar tevcih defterleri ışığında XVI. yüzyıla kadar Osmanlılarda timar sistemi üzerine önemli bir çalışma yapan Nicoara Beldiceanu, devletin çok farklı vergi kaynaklarının timar olarak tahsis edebileceğini ortaya çıkarmıştır. Meselâ, Hamid Sancağı'na ait II. Bâyezid zamanında düzenlemiş bir tahrir defterinde, bir kişiye, Kemer bölgesinde yetişip, hasır ve evlerin çatıları için örtü yapımında kullanılan kamışların tasarruf hakkının verildiği kayıtlıdır. Timar sahibi, bu hakkına karşılık bir refakatinde bir cebelü olduğu halde seferlere katılmak zorundaydı. Balıkçılık yapılan bölgelerde, timar sahibi devletin tahsisine göre, balık avlanma tekelini veya dalyanları bir timar sıfatıyla tasarruf edebilmekteydi. Padişah, Doğu Makedonya'da yerel bir panayırın vergilerini timar olarak tahsis etmişti. Devlet, bir su akıntısının geçidini veya bir iskelenin vergilerini de pekâlâ timara esas kabul edebilmekteydi. Bir Türk hamamı, eğirme değirmenleri, zeytinyağı presleri ve hatta bir hasır imalat atölyesi gelirleriyle timar sistemi içindeki yerini almıştı.

Soru 5: Osmanlılar'da kimlere timar verilirdi?

Osmanlı İmparatorluğu'nda timar tahsisleri askerî sınıf mensuplarına yapılmaktaydı. Buradaki askerî teriminin, ordu ile birlikte sefere katılmak zorunda bulunan zümreleri değil, vergi mükellefiyeti olmayan, çeşitli idarî grupları ifade ettiğini unutulmamalıdır.

Tahrir ve timar tevcih defterleri incelendiğinde, birçok timar sahibinin beylerbeylerinin adamları, kul kökenli kişiler veya bir dönem saray hizmetlerinde istihdam edilip daha sonra belirli bir görevle taşraya gönderilenler olduğu görülür. Özellikle hâs veya daha az kıymetteki zeâmet adıyla bilinen

büyük timarları tasarruf eden beylerbeyiler ve sancakbeyleri genellikle saray hizmetlileriydi. XV ve XVI. yüzyıllarda timarlı sipahilerin önemli bir kısmı yeniçeriler gibi kul kökenli kişilerdi. Müslüman Türkler'den, gönüllü olarak seferlere katılıp üstün hizmet gösterenler, akıncı teşkilatının mevcut olduğu dönemlerde Balkanlar'da uç beylerinin maiyetinde savaşlara katılanlar, Anadolu'dan gönüllü veya sürgün olarak çeşitli bölgelere göçürülüp iskâna tâbi tutulan bazı kimselere de timar verilmekteydi.

Reâyadan, yani vergi vermekle mükellef zümreden bir kimsenin timar tasarruf etmesi kanunlarla yasaklanmıştı. Ancak bu yasağı, mutlak manada reayayı sistemin dışında tuttuğu şeklinde yorumlamamak gerekir. Nitekim uygulamalara baktığımızda, devletin zamana ve ihtiyaçlara göre halktan kimseleri de asker olarak istihdam ettiği, buna karşılık da onlara timar tevcihi de dâhil bir takım mükâfatlar verdiği müşahede edilebilir. Ömer Lütfi Barkan, II. Bâyezid devrinde yapılan Kili ve Akkirman seferine asker tedarik etmek için böyle bir yola başvurulduğuna dair bir emirnâmeye işaret etmiştir.

Osmanlılar'ın, bir fetih metodu olarak kullandıkları istimâlet, yani gönül çekme siyaseti çerçevesinde de timar tahsisine başvurdukları görülebilir. Bu sayede hem yeni fethedilen bölgelerde mevcut potansiyel muhalefet gruplarının direnişleri azaltılması hem de bunların Osmanlı sistemi ile bütünleştirilip sahip oldukları gücün Osmanlı hizmetinde kullanılması amaçlanmıştır. Bu şekilde, Balkanlar'da birçok eski Rum, Sırp ya da Arnavut asil ve askerî sınıf mensupları, hatta kilise hizmetlileri, Osmanlı kanunları çerçevesinde yerlerinde bırakıldı ve dinlerini değiştirmek şartı olmaksızın Osmanlı timar kadrosunda istihdam edildi. Halil İnalcık'ın verdiği bilgilere göre, 1431'de Arnavutluk'ta timar sahiplerinin yüzde altısı önceki feodal Hristiyan beyleri, yüzde otuzu Anadolu Türkleri, yüzde dördü kadı, piskopos veya saray mensupları, kalan yüzde ellisi ise sultan ya da bey kulları idi. Anadolu'da ele geçirilen diğer beyliklerin askerî zümreleri de çok defa birer Osmanlı timarlısı olarak varlıklarını devam ettirdiler.

Timar sahipleri genellikle timarlı sipahi kavramı çerçevesinde ele alınmış ve bunların sefer dönemlerindeki yükümlülükleri vurgulanmıştır. Buna karşılık, Nicoara Beldiceanu timarların sivil karakteri hususunda ehemmiyetli bilgilere ulaşmıştır. Mesela, şehirlerin gece güvenliğini temin eden aseslerin idarecisi konumundaki asesbaşı, bu hizmetine karşılık bir timar tasarruf

edebilmekteydi. Fatih Sultan Mehmed devrinde Üsküp asesbaşısı gelirini bu şehirdeki dükkânların vergilerinden sağlamaktaydı ve tasarrufundaki bu hakka karşılık sefer zamanı herhangi bir mükellefiyeti yoktu. 1464-1465 yılına ait Batı Makedonya'ya ilişkin bir tahrir defterinde Mezid Bey oğlu Mehmed Bey, II. Murad devrinden beri sürdürdüğü imrahorluk görevi karşılığında bir timar tasarruf etmekteydi ve onun da seferle ilgili bir yükümlülüğü yoktu. Osmanlı adlî ve beledî sisteminin en önemli unsurlarında olan kadılar da diğerleri gibi bir timara sahip olabilirdi. Timarlı kadı, bunun mukabilinde, timarın veriliş şartına uygun olarak, bazen bizzat sefere katılır, bazen kendi yerine adam yollar, bazen de bunların tümünden muaf olarak timarını tasarruf edebilirdi. Bazı imamlara, geçimlerini sağlamak üzere timar verilebilirdi. II. Murad devrinde Arnavutluk'taki bir imam masraflarını karşıladığı bir adamı kendi yerine sefere yollamak zorundaydı, 1454-1455 yılı Teselya tahrir defterine göre Fener Kalesi imamı ibâdetle bağlantılı görevlerine ilâveten ok ve yay imâl etmekle yükümlüydü, bazı tahrir kayıtlarına göre ise bir timara sahip bazı imamlar bunların hepsinden muaf olarak sivil hayata ilişkin hizmetlerini ifâ etmekle mükelleftiler. II. Bâyezid devrine ait bir tahrir defterine göre Boğazkesen Kalesi'nin tamiri ile görevli Balaban isimli kişi yaptığı işe karşılık bir timar tasarruf etmekteydi. Nâdir olmakla birlikte bu tür sivil timarların zaman zaman kadınlara da verilebildiği görülmektedir. Meselâ, 1431-1432 yılı Arnavutluk tahrir defterinde, oğlu Müslüman olmuş Hristiyan bir kadının bir görev karşılığı, hiçbir askerî yükümlülüğü olmaksızın bir timara sahip olduğu kayıtlıdır.

Soru 6: Timarlı sipahilerin askerî rolleri nedir?

Timar sisteminin diğer fonksiyonların yanında belki de en önemli rolü, devletin kalabalık bir askerî gücü merkezî hazineye yük olmaksızın finanse etmesini sağlamasıdır. Bu sistemden beslenen timarlı sipahi ordusu XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı ordusunun en etkili askerî gücü olmuş ve kazanılan zafer bu birlikler ile ücretli merkezî kuvvetlerin işbirliği sayesinde gerçekleşmiştir.

Timar sahipleri, şayet devlet kendilerine bir muafiyet sağlamamışsa, bizzat ve tasarruflarındaki gelirin büyüklüğü nispetinde cebelü ile sefere katılmak zorundaydılar. Bir timarlı sipahi, kılıç, yay, kalkan, gürz gibi

geleneksel silahları kullanır, geliri belli aşıyorsa zırh da giyerdi. Sipahi gelirinin her üç bin akçesi için bir cebelü, subaşı her dört bin akçelik gelir için bir cebelü, beyler ise her beş bin akçe için bir cebelü temin etmek zorundaydı. Cebelüler, sipahinin para ile aldığı ya da savaşlarda ele geçirdiği esirleri veya başta yeni bir timar olmak üzere bazı mükâfatlar kazanmak gayesiyle sipahinin hizmetine katılan kimselerdi. Timarlı sipahiler, savaş teçhizatlarının yanısıra iaşeleri ve barınmaları için gerekli malzemeyi de temin etmekle yükümlüydüler.

Orduya gelen askerlerin tam teçhizatlı olmaları gerekliydi. Atları, silahları, zırhları eksiksiz olmalıydı. Yavuz Sultan Selim zamanında orduya katılması emredilen timarlı sipahilere hitaben gönderilen bir fermanda *“Tolgası eksik olanın kafasının, kolçağı eksik olanın kolunun kesileceği”* belirtilmişti.

Timarlı sipahi ordusunun atlı askerlerden oluştuğu şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Fakat timarların genellikle süvarilere verilmekle birlikte, diğer askerî grupların da bu kurumdan istifade edebildikleri unutulmamalıdır. Bazı timarlar, kaleleri korumakla görevli dizdarlara veya diğer memurlara tahsis edilmişti. Bu dizdarlardan bir kısmı süvari değillerdi ve yalnızca o kalenin muhafazası ile yükümlüydüler, bir kısmı kendisi sefere katılmak zorunda olmadığı halde belli sayıda süvariyi sefere göndermekle mükellef kimselerdi. Bazı dizdarlar ise bütün süvari timarlılar gibi bizzat atlı olarak savaşa iştirak ederlerdi. Kimi kalelerde ise görevliler merkezî hazineden maaş almaktaydı. Görevleri denizlerle bağlantılı bazı kişilere de timar verilebilmekteydi.

Timarlı sipahiler, bulundukları bölgelerde bir kısım bölüklere ayrılmışlardı ve her bölüğün subaşı isimli bir zâbiti vardı. Her on bölük bir alay beyinin kumandası altında bulurdu. Merkezden sefer emri gönderildiği zaman alaybeyiler sancakbeylerinin, sancakbeyiler de beylerbeyilerin kumandası altında toplanır, beylerbeyi emredilen zamanda ve yer orduya katılırdı. Timarlı sipahiler, muharebe esnasında ordunun sağ ve sol kanatlarında yer alırlar, yanlardan gelebilecek saldırılara karşı merkezî korumalarını ve gerektiğinde hızla düşmanı çevirmelerini sağlayacak bir hilâl şeklinde mevzilenirlerdi.

Savaşta ölen sipahinin çocukları varsa büyüğüne dört bin, küçüğüne de üç bin akçelik timar verilirdi. Sipahiler, savaş bitiminde tekrar kendi

timarlarına dönerler, kendi işleri ve bölgenin asayişi ile meşgul olurlardı.

Soru 7: Timar türleri nelerdir?

Timar türleri hakkında kesin bir sınıflama yapmak hemen hemen imkânsızdır. Zirâ yapılacak herhangi bir tasnifin zamana ve zemine göre hemen daima birkaç istisnası çıkabilmektedir. Ancak yine de sistemi tanımak ve tanımlamak adına farklı kıstasları referans alarak bazı sınıflandırmalar yapmak faydalıdır.

Timar sahibinin, o timardaki vergileri tasarruf şekline göre timarlar serbest ve serbest olmayan timar diye ikili bir sınıflandırmaya tâbi tutulurdu. Serbest timarda timar sahibi, o timardaki bütün vergileri bizzat kendisi tahsil ve tasarruf eder, serbest olmayan timarda ise bu vergilerin merkezî idarece belirlenen bazı türlerini bir diğer timar sahibine aitti.

Timarların gelir miktarını temel alırsak timar, zeâmet ve hâs ismiyle üç ayrı kategori oluşturabiliriz. Hâs, geliri 100 bin akçenin üzerinde olan dirliklerdi ve bunlar vezirler, beylerbeyiler gibi üst düzey ricâle verilirdi. Zeâmet, yıllık geliri 20 bin ile 100 bin akçe arasında değişen dirliklerdi. Ağır zeâmet olarak adlandırılan bazı zeâmetlerin geliri 300 bin akçeye kadar çıkabilmekteydi. Nihayet timar ise geliri 20 bine kadar olan dirliklerdi ve Osmanlılar'daki timarların çoğu bu türdendi.

Oluşum şekilleri noktasından hareket edilirse bizzat Osmanlılar tarafından düzenlenen timarlar ve fethedilen bölgede mevcut yapılanmanın Osmanlı sistemine uyarlanmasıyla oluşturulan timarlar şeklinde ikili bir ayrım yapılabilir. Malikâne-divânî ismiyle anılan timarlar ikinci gruba örnek olarak verilebilir. Bunlar daha ziyade Orta Anadolu'da yer alan ve Türkiye Selçukluları'ndan intikâl etmiş timarlardır. Malikâne-divânîde, sahib-i malikâne ismiyle anılan kişi bu bölgenin yalnızca şer'i vergilerini toplayabilir, bunları istediği gibi tasarruf edebilir, miras olara bırakabilirdi. Buna karşılık aynı bölgedeki örfî vergiler devlete ait olup, devlet bunları istediği birisine yeni bir timar olarak verebilirdi. Bizzat Osmanlılar'ın oluşturduğu timarlarda, bölgenin hem şerî hem de örfî vergileri devlete aittir ve merkezî idare bunları ayrı ayrı veya bir bütün hâlinde timar olarak tahsis edebilirdi.

Timar sahibinin mükellef olduğu hizmetlerin türü esasına dayanan bir tasnif yaparsak timarı, askerî timar ve sivil timar şeklinde ikiye ayırabiliriz.

Askerî timarlarda, timarlı bizzat veya gelirine uygun olarak belli sayıdaki adamıyla sefere katılmak zorundaydı. Bazen kendisi gitmez, ancak yerine adam göndermekle mükellef tutulurdu. Sivil timarlar ise bazı kişilere sivil hayata ilişkin hizmetlerinin bir karşılığı olarak verilirdi.

Soru 8: Timar sistemi feodalite miydi?

Bazı araştırmacılar timar sistemini, feodalite ile aynı kefede değerlendirme eğilimindedirler. Ancak iki nizâm arasındaki benzerlik ancak yüzeysel boyutlarda olup, gaye ve muhteva açısından fevkalâde farklılıklar vardır.

Feodalite, özel manada Batı Avrupa'ya has bir kavram olup, merkezî otoritenin yok olması üzerine hayat sahası bulmuş bir yapılanmadır. Avrupa'da kralların veya imparatorların ünvanları çoğu zaman kâğıt üzerindeydi. Feodal beyler, kralı sadece birinci senyör sayar, savaş anında doğrudan kendilerine bağlı birliklerle asıl orduya katılırlardı. Kral bir feodal beyi azletmeye yetkili değildi. Bir feodal bey, kendi bölgesinin sadece idarecisi değil aynı zamanda o bölgedeki arazilerin tamamından, bir ölüden geriye kalan yırtık abaya kadar menkul-gayrimenkul herşeyin ve hatta bizzat insanların mutlak sahibiydi. İdaresi altındakileri yargılayabilir, onlara yeni vergiler koyabilirdi. Sahip olduğu tüm ayrıcalıklar ölümü hâlinde evlâdına intikal ederdi.

Osmanlılar ise daha ilk dönemlerden itibaren padişahın mutlak otoritesine dayanan merkeziyetçi bir devlet sistemi benimsemişlerdir. Bu anlayışın ürünü olan timar sisteminde, timar sahibi sadece hizmeti karşılığı hak ettiği ücreti o bölgenin vergilerinden tasarruf eden bir devlet memuru idi. Devlet çıplak mülkiyet hususundaki hakkını daima muhafaza ediyordu. Timar sahibi ile o timardaki reâya arasındaki ilişkiler kanunlar tarafından ayrıntılı şekilde belirlenmişti. Timarı tasarruf eden kimse, halktan kanunların belirlediğinin haricinde veya üzerinde bir vergi isteyemezdi. Yetkilerini ancak yasaların belirlediği çerçevelerde kullanabilirdi. Babalar timarlarını miras olarak evlatlarına bırakamazdı. Timar sahibi, mükellef tutulduğu hizmetleri yapmaması veya reayaya kötü davranması sebebiyle azledilebilirdi. Bu husus mahallî kadılar veya merkezden görevlendirilen kimseler tarafından sık sık araştırılırdı. Devlet bir timar sahibinin mahallî güç odaklarıyla kuracağı ilişkiler sayesinde o bölgede güçlenip, kök

salmasını önlemek için aynı timarın uzun süre tek kişinin elinde kalmasına müsaade etmemiştir. Aynı gerekçeyle, özelikle büyük timarlar tek bir bölgeden değil çok defa küçük parçalar hâlinde farklı bölgelerden verilirdi.

Soru 9: Timar sistemi bozuldu mu, dönüştü mü?

Bazı XVII. yüzyıl ıslahât layihası yazarları timar sisteminin, merkezî idarenin timar sahipleri üzerindeki otoritesini gevşetmesi, ehil olmayanlara timar dağıtılması gibi sebeplerle artık işleyemez hale geldiğini, bu durum da Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesinin başlıca sebebi olduğunu yazmışlardır. Onların verdikleri bilgileri bir tahlil süzgecinden geçirmeden kullanan bazı günümüz araştırmacıları da meseleyi bu bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Hâlbuki XVI. yüzyılın sonlarına doğru dünya konjonktüründe meydana gelen değişim ve dönüşümleri hesaba katmadan bu meselenin doğru bir şekilde incelenmesi mümkün değildir.

Yavuz Cezar, Osmanlı maliyesinin, Hazîne-i Âmire denilen merkezî hazine, timar sistemi ve iç hazine ya da ceyb-i hümâyûn ismiyle bilinen padişahların hazinesinden oluşan bir sacayağının üzerine oturtulduğunu ve bu üçü arasında hassas bir dengenin kurulduğunu belirtir. Yazara göre sistemin iyi işlediği dönemlerde üç öğenin sistem içindeki ağırlıkları üzerindeki küçük oynamalarla sıkıntılar halledilebiliyor ve denge yeniden kuruluyordu. Ancak coğrafî keşiflerle ticaret yol ve dengelerinin değişmesi, yeni bölgelerden Avrupa'ya akan altın ve gümüşün bütün Akdeniz havzasını etkisi altına alan enflasyon baskısı, XVI. sonlarındaki aşırı nüfus artışı gibi etkiler Osmanlı maliyesini sarsmaya başladı. Aynı dönemde Avrupa'da ateşli silahlarla donatılmış daimi orduların karşısında geleneksel silahlarıyla savaşan Osmanlı timarlı sipahi birlikleri artık yetersiz kalıyordu. Devlet gitgide daha fazla sayıda yeniçeri istihdam etmeye başladı. Yeni askerî birliklerin maaşlarının ödenmesi sorunu Osmanlı maliyecilerinin en büyük uğraşı hâline geldi. Dünyada aynî ekonomiden nakdî ekonomiye geçiş timar sisteminin temel felsefesini yıprattı. Bu yeni dönemde, Mehmet Genç'in ifadesiyle, klasik Osmanlı iktisadî felsefesinin üç prensibinden önce gelenekçilik, ardından da iaşecilik ilkeleri hızlı bir yıpranma sürecine girerken, fiskalizm ilkesi devlete sürekli yeni kaynak bulunması gayesiyle varlığını daha geniş alanlara yayarak sürdürmeye devam etmiştir.

Devlet artan para ihtiyacını çözmek için vergilerin arttırılması, müsadere uygulamasının daha sık başvurulması ve iltizâm usulünün yaygınlaştırılması gibi çözüm yollarını kullanmaya başladı. Aslında devletin ilk dönemlerinden itibaren timar sisteminin yanısıra kullanılagelen, ancak kendisine fazla geniş bir uygulama sahası bulamayan iltizâm sistemi, bir bölgenin vergi gelirinin belli bir ücret karşılığı isteyen kişiye belirli bir süre için satılması esasına dayanıyordu. Nakit ihtiyacının büyümesiyle iltizam uygulaması da daha geniş alanlarda kullanılmaya başlandı. Mültezimlerin temel gayesi kâr olduğu için bu sistem vergi mükelleflerini ve dolayısıyla ekonomiyi gitgide tahrip etti. Nihayet timar sisteminin vergi kaynağı konumundaki reayanın himaye ve ihya ettirilmesi fikri ile iltizâm sisteminin vergilerin nakdî olarak toplanması gâyesi birleştirilerek malikâne adlı yeni bir sistem geliştirdi. Malikâne sistemi XVIII. yüzyıl boyunca devamlı ve karlı bir şekilde genişleyerek Osmanlı maliyesindeki yerini sağlamlaştırdı. Nakdî ekonominin ağır baskısı karşısında, tarihî fonksiyonunu tamamlayan timar sistemi de değişim ve dönüşümden nasibini aldı. Zaman zaman timar tevcihleri yapılmaya devam edilmekle birlikte sistem yavaş yavaş tasfiye edilmeye başlandı. 1697 tarihli bir fermanla hasların da malikâne olarak satılması kararlaştırıldı. Buna göre, böyle bir malikâneyi alan kişi muaccele isimli peşinatı hazineye teslim edecek, mal adı verilen yıllık vergiyi ise has sahibine verecekti. Önce vezir, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi haslar malikâne sistemi içine çekildi. Burada zeamet ve timarlar da ya birleştirilip has statüsüyle ya da boşaldığı zaman başka birine tahsis edilmeyerek malikâne olarak satışa çıkartıldı. Üst düzey idarecilere, malikânelerden aldıkları payın yanısıra başta imdadiyeler olmak üzere bazı vergilerden de pay ayrıldı. Bu imdadiyeler, eyâlet yöneticilerine belli sayılarda asker beslemek ve bunlarla sefere katılmak üzere veriliyordu. Böylece timarlı sipahilerin tasfiyesiyle boşalan askerî kadronun yerine yenisi konulmaya çalışıldı.

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAKLAR

Abdurrahman Sağırlı, *Mehmed bin Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı* (Metinleri, tahlilleri), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

Agostino Pertusi, *İstanbul'un Fethi,* I-III, çev. Mahmut Şakiroğlu, İstanbul 20042008.

Ahmed Vâsıf, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakaikü'l-ahbâr,* II, İstanbul 1319.

Ahmedî, *İskendernâme,* İnceleme-Tıpkı basım, haz. İ. Ünver, Ankara 1983.

Albertus Babouvius Ya da Santuri Ali Ufkî Bey'in Anıları, Topkapı Sarayı'nda Yaşam, haz. S. Yerasimos-A. Barherem, çev. Ali Berktay, İstanbul 2002.

Ali Efendi, *Şeyhülislâm Fetvaları,* sad. İbrahim Ural, İstanbul 1995.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 2000.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, neşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992.

Ayn Ali Efendi, *Kavanîn-i Âl-i Osman der- Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân,* Önsöz. M. T. Gökbilgin, İstanbul 1979.

Barbaros Hayreddin Paşanın Hatıraları, I-II, neşr. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul tsz.

Bir Yeniçerinin Hatıratı, çev. Kemal Beydilli, İstanbul 2003.

Câbî Ömer Efendi, *Câbî Tarihi,* I-II, haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara 2003.

Celalzâde Mustafa, *Selim-nâme,* haz. Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, Ankara 1990.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704),* haz. Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.

Dukas, *Bizans Tarihi,* çev. V. Mirmiroğlu, İstanbul 1956.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I-X, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı vd., İstanbul 1999-2007.

Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi-nâmesi,* İstanbul 2008.

Fatih Devri Kaynaklarından Düsturnâme-i Enverî, Osmanlı Tarihi Kısmı (12991466), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2003.

Fatih Sultan Mehmed, *Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin),* haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 2003.

Feridun Ahmed Bey, *Münşaatü's-Selâtin,* I, İstanbul 1274.

Gelibolulu *Mustafa Âli ve Künhül-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat, III. Mehmet Devirleri,* I-III, haz. Faris Çerçi, Kayseri 2000.

Gelibolulu Mustafa 'Âlî ve Mevâ'ıdü'n-Nefâis F-Kavâ'ıdi'l-Mecâlis, haz. Mehmet Şeker, Ankara 1997.

Gustav Rasch, *19. Yüzyıl Sonlarında Avrupa'da Türkler,* çev. Hüseyin Salihoğlu, İstanbul 2004.

Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü,* çev. Yaşar Önen, Ankara 1987.

Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan-Beyzâde Tarihi,* I-III, haz. Nezihi Aykut, Ankara 2004.

Hoca Saadeddin, *Tacüt-Tevârih,* I-II, İstanbul 1279.

Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme,* haz.Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2010.

II. Osman Adına Yazılmış Zafer-nâme, neşr. Yaşar Yücel, Ankara 1983.

İbn Kemal (Kemalpaşazâde), *Tevârih-i Âl-i Osman,* VII. Defter, haz Şerafettin Turan, Ankara 1991; VIII. Defter, haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997; X. Defter, haz. Şefaattin Severcan, Ankara 1996.

İdrîs-i Bidlisî, *Selimşah-nâme,* haz. Hicabi Kırlangıc, Ankara 2001.

Jean Baptiste Tavernier, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam,* çev. Perran Üstündağ, İstanbul 1984.

Johannes Schiltberger, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427),* çev. Turgut Akpı-nar, İstanbul 1995.

Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli,* haz. Nevzat Kaya, Ankara 2003.

Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hak f İhtiyari'l-ahak,* haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980.

Koca Râgıb Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfk-Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri'nde Mezhep Tartışmaları,* haz. Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2003.

Kritovulos, *İstanbul'un Fethi,* haz. Muzaffer Gökman, İstanbul 1967.

Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718,* çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul tsz.

Lütfi Paşa, *Asafnâme,* neşr. Mübahat S. Kütükoğlu, "Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan,* İstanbul 1991, s. 49-120.

Mehmed Giray, *Târîh-i Mehmed Giray,* haz. Uğur Demir, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Mehmed Raşid, *Tarih,* II-IV, İstanbul 1282.

Mehmet Topal, *Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa - Nusretname- Tahlil ve Metin (11061133 /1695-1721),* Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001.

Mevlâna Mehmed Neşrî, *Cihannümâ,* haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-düvel, Osmanlı Tarihi (1299-1481),* haz. Ahmet Ağırakça, İstanbul 1995.

Necati Efendi, *Tarih-i Kırım (Rusya Sefâretnâmesi),* haz. Erhan Afyoncu, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

Nicolo Barbaro, *Konstantiniye Muhasarası Ruznâmesi,* çev. Şemsettin S. Diler, İstanbul 1976.

Ogier Augerius De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm,* haz. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul tsz.

Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi-1288-1502), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, *Osmanlı Devlet*

Teşkilatına Dair Kaynaklar, haz. Yaşar Yücel, Ankara 1988. *Osmanlı Tarihleri,* I, haz. Nihal Atsız vd., İstanbul 1949.

Peçuylu İbrahim, *Tarih-i Peçuylu (Peçevi),* I-II, önsöz ve indeks: F. Çetin Derin- Va-hid Çabuk, İstanbul 1980.

Richard F. Kreutel, *Haniıvaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid-i Velî (1481-1512),* çev. Necdet Öztürk, İstanbul 1997.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî,* I-II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999[2].

Sema Arıkan, *Nizâm-ı Ceditin Kaynaklarından Ebubekir Râtib Efendi'nin Büyük Layihası,* İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997.

Solakzâde Tarihi, I-II, haz. Vahid Çabuk, Ankara 1989.

Soloman Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk, 1578-1581,* çev. Türkus Noyan, İstanbul 2004.

Şânîzâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târhi* [Osmanlı Tarihi (1223-1237/18081821)], II, haz. Ziya Yılmazer, İstanbul 2008.

Şefik Mehmed, *Şefiknâme,* İstanbul 1282.

Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'i't-Tevârih,* II B, neşr. Münir Aktepe, İstanbul 1980.

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları, haz. M.Ertuğrul Düzdağ, Istanbul 1972. *Târih-i Naimâ,* I-IV, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

Tarih-i Vak'anâme-i Cafer Paşa, Macar İlimler Akademisi, Doğu Külliyatı, Török F.
60.

Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil), I-II, haz. Ziya Yılmazer, Ankara 2003.

Tursun Bey, *Târh-i Ebül-Feth,* haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

Ubeydullah Kuşmânî, *Nizam-ı Cedide Dair Sir Risale Zebire-i Kuşmani fi ta'rif-i nizam-ı İlhami,* haz. Ömer İşbilir, Ankara 2006.

Ubeydullah Kuşmânî-Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler, Kabakçı Mustafa Risalesi,* haz, Aysel Danacı Yıldız, İstanbul 2007.

Uşşâkizâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, Uşâkîzâde Târhi, I, haz. Raşit Gündoğdu, İstanbul 2005.

Vekayi'name (Vekayi-i Bec), haz. Mehtap Yılmaz, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

Yahya Bey, Sultan Mustafa Mersiyeleri Yahut Kanunî Hicviyeleri, haz. A. Atilla Şen-türk, İstanbul 1998.

Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi, haz. Beynun Akyavaş, Ankara 1993.

Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi, Fezleke (Tahlil ve Metin),* Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Ziya Akkaya, *Vecihî, Devri ve Eseri,* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doktora Tezi, Ankara 1957.

ARAŞTIRMALAR

A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim,* geliştirilmiş 4. baskı, haz. Aykut Kazancıgil-Sevim Tekeli, İstanbul 1982.

A. Cevat Eren, "Selim III", İA, *(=İslam Ansiklopedisi)* X, 441-457.

A. Dersca-Bulgaru, *La Campagne de Timur en Anatolie,* Bükreş 1942.

A. Fisher Galanti, *Türk Cihadı ve Alman Protestanlığı, 1551-1555,* yay. haz. Nevâl Öke, İstanbul 1992.

A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul 1985.

A. Hayek, "Sırbistan", *İA,* X, 556-566.

Ali İbrahim Savaş, "Lâyiha Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı İslahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler", *Bilig,* sayı: 9 (Ankara 1999).

A. Özaydın- N. Bozkurt-M. İpşirli-D. Esemenli, "Harem", *DİA (=Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi),* XVI, 135-152.

Abdulkadir Özcan, "Devşirme", *DİA,* IX, 254-257.

, “Fatih’in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi*, sayı 33 (İstanbul 1981), s. 7-56.

, “300. Yılında Karlofça Antlaşması”, *Akademik Araştırmalar*, sayı: 4-5 (İstanbul 2000), s. 237-256.

, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *DİA*, III, 457-458.

, “Halet Efendi”, DİA, XV, 249-251.

, “Buçuktepe Vak’ası”, DİA, VI, 343-344.

, “Edirne Vak’ası”, DİA, X, 445-446.

, “II. Mahmut ve Reformları Hakkında Bazı Gözlemler”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, X (İzmir 1995), s. 13-39.

, “Humbaracı Ahmed Paşa”, DİA, XVIII, 351-353.

, “Hüseyin Efendi, Cinci Hoca”, DİA, XVIII, 541-543.

Abdülkadir Özcan-İskender Pala, “Lale Devri”, *DİA*, XXVII, 81-85.

Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 1997.

, “Tanzimat Devri Reformları”, *Türkler, XII*, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s.782-804.

Abdülkerim Özaydın-Abdülkadir Özcan, “Hac”, *DİA*, XIV, 399-406.

Abubekir Yücel, “İki Halifenin Bir Arada Bulunmaması ve Osmanlı Hükümdarı Sultan İbrahim’in Siyaseten Katli”, *İslâmi Araştırmalar*, sayı: 12/1 (Ankara 1999), s. 40-57.

Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlül-Hikem f Nizâmi’l-Ümem*, Ankara 1995.

Adnan Erzi, “Osmanlı Devleti’nin Kurucusunun İsmi Meselesi”, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/I (İstanbul 1942), s. 323-326.

Adnan Giz, “Üç Yaşında Evlenen Sultanlar”, *Tarih Dünyası*, I, İstanbul 1950.

Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri: (1839-1876)*, Ankara 2004.

Afet İnan, *Piri Reis’in Hayatı ve Eserleri, Amerika’nın En Eski Haritaları*, Ankara 1974.

Afif Büyüktuğrul, “Preveze Deniz Muharebesine İlişkin Gerçekler”, *Belleten*, sayı: 145 (Ankara 1973), 51-85.

Agâh Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mhaloğlu Ali Bey’in Gazavât-nâmesi*, Ankara 1956.

Ahmed Refik (Altınay), *Kadınlar Saltanatı*, I, İstanbul 1332.

, *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924.

, *Lâle Devri*, İstanbul 1932.

, *Köprülüler,* İstanbul 1331.

, “Sokollu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihâbâtı”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası,* V/35 (İstanbul 1), s. 663-687.

Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri,* VII, İstanbul 1994; IX, İstanbul 1996.

Ahmet Asrar, *Kanunî Devrinde Osmanlılar’ın Dini Siyaseti ve İslâm Âlemi,* İstanbul 1972.

Ahmet Halaçoğlu, “Humbaracı”, *DİA,* XVIII, 349-350.

Ahmet Kavas, “Osmanlı Devleti’nin Afrika Kıtasında Hakimiyeti ve Nüfuzu”, *Osmanlı,* I, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 421-430.

Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Dîvân-ı Hümayûn,* Ankara 1986.

, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl,* İstanbul 1963.

Ahmet Nezihi Turan, “Rumeli Nedir?”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Bilim Yolu,* sayı: 2 (Kırıkkale 1999), s. 151-160.

Ahmet Ö. Evin, “1600-1700 Yılları Arası Batılıların Türkiye’yi Görüşlerinde Değişim”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri,* ed. Osman Okyar, Ankara 1975, s. 169-196.

Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedit’e Dair Islahat Layihaları,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

Ahmet Özel, “Gayri Müslim”, *DİA,* XIII, 418-427.

Ahmet Şimşirgil, *Slovakya’da Osmanlılar,* İstanbul 2010.

Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi,* İstanbul 1985. Ahmet Uğur,

Osmanlı Siyasetnâmeleri, Kayseri 1992.

Ahmet Yaşar Ocak, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Püri-tanizm) *Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”, Türk* Kültürü Araştırmaları, XVII-XXI (Ankara 1983), s. 208-226.

Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşı’na Kadar,* Ankara 1970.

, *Prut Seferi ve Barışı,* I, Ankara 1951; II, Ankara 1953.

, *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610),* Ankara 1953.

, *Türkiye ve İdil Boyu,* Ankara 1966.

Alan Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa’nın Doğuşu,* çev. Meral Gas-pıralı, İstanbul 1999.

Aldo Gallotta, “Seyyid Murad’ın Gazavât-ı Hayreddin Paşa Adlı Eseri”, çev. Mahmut Şakiroğlu, *Erdem,* sayı: 10 (Ankara 1988), s. 127-163.

Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları,* Ankara 2001.

Ali Aktan, “Osmanlı Hânedanı İçinde Saltanat Mücâdelesi ve Kardeş Katli”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi,* sayı: 11 (İstanbul 1987), s. 7-18; sayı: 12, s. 45-56.

Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasi ve Modernleşme, İstanbul 2004.*

, *Mümin ve Müsrif Padişah Kızı, Refa Sultan,* İstanbul 1998.

, *Osmanlı Finans Sektöründe Dönüm Noktası: Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri,* İstanbul 1996.

, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform,* İstanbul 1993.

, “Sultan II. Mahmut’un Hastalığı ve Ölümü”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* sayı: 4 (İstanbul 2001), s. 49-84.

, “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi,* II (İstanbul 1998), s. 209-222.

, “II. Abdülhamid’in Çalışma Sistemi”, *Osmanlı,* II, ed. Gülay Eren, Ankara 1999,, s. 286-297.

Ali Ekber Diyanet, *İlk Osmanlı-İran Andlaşması, Amasya Musalahası,* İstanbul 1971.

Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler: Kapitülasyonlar, Avrupa Tüccarları, Beratlı Tüccarlar, Hayriye Tüccarları: (1750-1839),* Ankara 1983.

Ali İhsan Gencer, “Ayastefanos Antlaşması”, “Berlin Antlaşması”, DİA, IV, 225; V, 516-517.

Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklular ve Beylikler Dönemi,* Ankara 1989.

Ali Süha, “Tatar İmam”, *Resimli Tarih Dergisi,* sayı: 45 (İstanbul 1953), s. 25752577.

Ali Yardım, “Fetih Hadisi Üzerine Bir Araştırma”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi,* XIII/2, s. 116-123.

Altan Araslı, *Avrupa’da Türk İzleri,* I, Ankara 2001.

Anadolu’da Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri, Ankara 2000.

Antonie Bethouart, *Le Prince Eugene De Savoie: Soldat, Diplomate Etmecene,* Paris 1975.

Arneth, *Prinz Eugen von Savoyen,* I-III, Viyana 1858.

Arslan Terzioğlu, “Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneci-liğine Etkileri”, *Tarih ve Toplum,* sayı: 85 (İstanbul 1991), s. 39-46.

Arzu Coşkun, “Türkiye’ye Gelen Donizetti Adındaki Orkestra Şefine Pâye Verip “Don İzzet Paşa” Yaptık”, *Hürriyet-Tarih,* 25 Mayıs 2005.

Aslı Çırakman, “Hıristiyanlıktan Uygarlığa: Değişen Avrupa İmgeleri”, *Toplumsal Tarih,* sayı: 112 (İstanbul 2003), s. 34-39.

Aykut Özdoğan, “Piri Reis’in İdamı ve Bazı Gerçekler”, *Hayat Tarih,* sayı: 5, İstanbul 1977, s. 30.

Azmi Özcan, “Hilafet-Osmanlı dönemi”, *DİA,* XVII, 546-553.

Baki Tezcan, “II. Osman Örneğinde “İlerlemeci” Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı”, *Osmanlı,* I, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 658-668.

, “Zafernâme Müellifi Hâlisî’nin Bilinmeyen Bir Eseri Münasebetiyle”, *Osmanlı Araştırmaları,* XIX (İstanbul 1999), s. 83-98.

Bayram Nazır, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı’ya Sığınanlar,* İstanbul 2006.

Bedi Şehsuvaroğlu, “Osmanlı Padişahların Akibetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme”, *V. Türk Tarih Kongresi,* Ankara 1960, s. 392-411.

Bekir Karlığa, “Yirmisekiz Mehmed Çelebi’nin Yeni Bulunan Bir Fizik Kitabı Tercümesi ve Onsekizinci Yüzyılın Başında Osmanlı Düşüncesi”, *Bilim-Felsefe-Tarih,* Sayı: 1 (İstanbul 1991).

Bekir Kütükoğlu, *Veka’yinüvis-Makaleler,* İstanbul 1994.

, *Osmanlı- İran Siyâsî Münasebetleri (1578-1612),* İstanbul 1993.

Bekir Sıtkı Baykal, “Doksanüç Harbi Arifesinde Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler Arasındaki Münasebetler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* III/2 (Ankara 1945), s. 183-192.

, “Rami Mehmed Paşa”, İA, IX, 623-624.

, “Mustafa III”, İA, VII, 700-708.

Bekir Sıtkı Baykal-Abdülkadir Karahan, “Ragıb Paşa”, *İA,* IX, 594-598.

Benjamin Braude-Bernard Lewis, “Osmanlı Devleti İçerisindeki Hıristiyanlar ve Yahudiler”, *Akademik Araştırmalar Dergisi,* sayı: 4-5 (İstanbul 2000), s. 169-216.

Besim Özcan, “Kırım Savaşı (1853-1856)”, *Osmanlı,* II, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 97-112.

, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması”, *Türkler, XII,* ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002.

Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî”, *DİA,* V, 331-334.

Birinci Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri, Eskişehir 1987.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri,* III, İstanbul 1343.

Bülent Arı, *The First Dutch Ambassador in Istanbul: Cornelis Haga and the Dutch Capitulations of 1612,* Bilkent Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara 2003.

Cahit Baltacı, “Hürrem Sultan”, *DİA,* XVIII, 498-500.

Cahit Telci, “Bir Osmanlı Aydının XVIII. Yüzyıl Devlet Düzeni Hakkındaki Görüşleri: Süleyman Penah Efendi”, *Osmanlı,* VII, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 178-188.

Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma: 1839-1876,* Estişehir 1984.

Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbıâlî (1789-1922),* çevr. L. Boyacı- İ. Akyol, İstanbul 1994. Cemal Sakallı, “16. Yüzyıl Almanyası’nda “Günlük Yazın” Tarihinde Türkler”, *Tarih ve Toplum,* sayı: 212 (İstanbul 2001), s. 15-28.

Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi,* İstanbul 1947.

, “Küçük Kaynarca”, İA, VI, 1064-1071.

, “Pasarofça”, İA, IX, 514-523.

Cemil Öztürk, *Türkiye’de Dış Borçlanma ve Malî Bağımsızlık Sorunu (1854-1923),* Basılmamış Doçentlik Çalışması, Marmara Üniversitesi 1996.

Cengiz Kallek-Halil İnalcık, “İmtiyazât”, *DİA,* XXII, 242-252.

Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı,* İstanbul 1987.

, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti,* İstanbul 1974.

, “Hind Kapdanlığı ve Piri Reis”, *Belleten,* sayı: 134 (Ankara 1970), s. 235-254.

, “Mustafa II”, İA, VIII, 695-700.

, “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs’a Yerleşmeleri 1570-1580”, *TTOKBelleteni,* sayı: 323 (İstanbul 1974), s. 19-24.

,”Mehmed Paşa, Elmas”, İA, VII, 583-585.

Cevat Üstün, *1683 Viyana Seferi,* Ankara 1941.

Cevdet Küçük, “Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika”, *Tarih Dergisi,* sayı: 32 (İstanbul 1979), s. 607-638.

Cevdet Küçük-Tevfik Ertüzün, “Düyûn-ı Umûmiye”, *DİA,* X, 58-62.

Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu,* çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000.

, “Türklerin Anadolu’ya İlk Girişi”, çev. B. Yediyıldız-Y. Yücel, *Belleten,* sayı: 201 (Ankara 1988), s. 1375-1431.

Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300-1481*, İstanbul 1990.

Cornell H. Fleischer, *Tarihci Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı,* çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996.

Coşkun Alptekin, “Selçuklular”, *Doğuşundan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* VII (İstanbul 1988), s. 95-180; “Türkiye Selçukluları”, VIII, 209-358.

Coşkun Çakır, “Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat: Hazırlanması, İlânı, Tepkiler ve Uygulanması”, *Türkler, XIV,* ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s.698-715.

Coşkun Yılmaz, “Osmanlı Siyaset Düşüncesinin Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavram-sallaştırma”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* sayı: 2 (İstanbul 2003), s. 299-338.

Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar,* İstanbul 1956.

, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları,* İstanbul 1950.

, *Harem,* Ankara 1985.

, *Padişahların Kadınları ve Kızları,* Ankara 1980.

, “Mustafa Sultan”, İA, VIII, 690-692.

, “Sultan İbrahim Deli mi, Hasta mıydı?”, *Tarih Dünyası,* I/6-9; II/10-17, 20-21, (İstanbul 1950-1951).

, “Sultan İbrahim’in Tuhaflıkları ve Fıkraları”, *Tarih Dünyası,* III/22, 24(Nisan 1951), s. 926, 955.

, “Koçi Bey’in Sultan İbrahim’e Takdim Ettiği Risale ve Arzları”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan’a Armağan,* İstanbul 1955, s. 177-199.

, “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, *Tarih Dergisi,* sayı:9 (İstanbul 1954), s. 53-90; sayı:10 (İstanbul 1954), s. 117-142; sayı:11-12 (İstanbul 1955), s. 185-200.

Derek McKay, *Prince Eugene of Savoy,* London 1977.

Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi,* III, çev. Öz-demir Çobanoğlu, Ankara 1980.

Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası,* çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 1999.

Doroty M. Vaughan, *Europe and the Turk, A Pattern of Alliances 1350-1700,* Liver-pool 1954.

Durant De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul,* çev. Gülçiçek Soytürk. İstanbul 1977.

Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi, yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu, İstanbul 2001.

Ebûl’ulâ Mardin, “Haraç”, *İA,* V/1, 222-225.

Ekmeleddin İhsanoğlu, “Batı Bilimi ve Osmanlı Dünyası: Bir İnceleme Örneği Olarak Modern Astronomi’nin Osmanlı’ya Girişi (1660-1860)”, *Belleten,* sayı: 217 (Ankara 1992), s. 727-774.

Emel Esin, “Lale Devrinde Türkistan İlhamı”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* sayı: 10 (İstanbul 1989), s. 33-77.

Emine Kıray, *Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar,* İstanbul 1993.

Engelhart, *Tanzimat ve Türkiye,* çev. Ali Reşad, İstanbul 1999.

Engin Akarlı, “II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı”, *Osmanlı,* II, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 253-265.

Engin Çağman, *III. Selim’e Sunulan Islahat Layihaları,* İstanbul 1995.

Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831,* Ankara 1943.

Ercüment Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri,* Ankara 1988.

Erdoğan Keskinkılıç, *Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışma Şartları ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri,* Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Ankara 1997.

Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. yüzyıllar),* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997.

, “Ders Kitaplarında Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Meselesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri,* sayı: 4 (İstanbul 2001), s. 113-124.

, *Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi,* İstanbul 2009.

, “Vekayi’nüvis Tabirine Dair”, *Türklük Araştırmaları Dergisi,* sayı: 10 (İstanbul 2001), s. 7- 19.

, “İbrahim Müteferrika”, DİA, XXI, 324-327.

, “İbrahim Müteferrika’nın Yeni Yayınlanan Terekesi ve Ölüm Tarihi Üzerine”, *Türklük Araştırmaları Dergisi,* sayı: 15 (İstanbul 2004),s. 349-362.

, “İlk Türk Matbaasının Kurucusu Hakkında Yeni Bilgiler”, *Belleten,* sayı: 243 (2002), s. 607-622.

, *Truva’nın İntikamı,* İstanbul 2009.

, *Yavuz’un Küpesi,* İstanbul 2010

Erhan Afyoncu-Ahmet Önal-Uğur Demir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyanlar ve Darbeler,* İstanbul 2009.

Ersin Gülsoy, *Giritin Fethi ve Adada Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670),* İstanbul 2004.

Esko Naskali, “Slobadan Sreckovic, Akches, I, Osman Gazi-Murad II (699-848 AH), Belgrade 1999”, *Tarih Dergisi,* sayı: 39 (İstanbul 2004), s. 173-175.

F. Monika Molnar, “Venedik Kaynaklarında Karlofça Antlaşması Diplomasi ve Tören”, *Türkler, IX*, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s. 783-794.

, “Karlofça Antlaşması’ndan Sonra Osmanlı-Habsburg Sınırı (1699-1701)”, *Osmanlı,* I, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 472-479.

Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* Ankara 1999.

Fahri Çetin Derin, “II. Mustafa’ya Dâir Bir Risâle”, *Tarih Dergisi,* sayı: 13 (İstanbul 1958), s. 45-70.

Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri,* Ankara 1987.

, “Ahmed III Devrine Ait Bir Islahat Takriri Muhayyel Bir Mülakatın Zabıtları”, *Tarih Vesikaları,* I/2 (Ankara 1941), s. 107-121.

Faruk Bilici, *XIV. Louis ve İstanbul’u Fetih Tasarısı,* Ankara 2004.

Faruk Kocacık, “Rumeli’den Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Sonuçları”, *Osmanlı,* IV, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 655-659.

Faruk Sümer, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri’nin Rolü,* Ankara 1976.

, *Oğuzlar (Türkmenler),* İstanbul 1980.

, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri,* Ankara 1998.

, “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *Belleten,* sayı: 96 (Ankara 1960), s. 567-594.

Faruk Yılmaz, “Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları”, *Osmanlı,* III, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 415-430.

Fatih Gürcan, *Avrupa’da Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2008.

Fatih Yeşil, *III. Selim Döneminde Bir Osmanlı Bürokratı: Ebubekir Ratib Efendi,* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

Fazıl Murat, “Frenklerin “Osmanlı Papazı” Dedikleri Sahte Şehzâde Kimdir?”, *Resimli Tarih Mecmuası,* III (İstanbul 1954), s. 3101-3102.

, “Osman Gazi, Amcası Dündar Beyi Neden Öldürtmüştü?”, *Resimli Tarih Mecmuası,* V, (İstanbul 1954), s. 3341-3343.

Fehamettin Başar, “Fetret Devri”, *DİA,* XII, 480-482.

Feridun Dirimtekin, “Muasır Bizans Kaynaklarına Göre Osmanlıların Rumeliye Geçiş ve Yerleşmeleri”, *VII. Türk Tarih Kongresi,* II, Ankara 1973, s.577-579.

Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası,* İstanbul 2001.

, *İstanbul’un Fethi Olayı ve Meseleleri,* İstanbul 2003.

, *Unutulmuş Bir Cemaat, Manisa Yahudileri,* İstanbul 1997.

, "Ali'nin 'Ayn'ı; XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Bürokrasisinde Kâtib Rumuzları", *Tarih Dergisi,* sayı: 35 (İstanbul 1994), s. 131-149.

, "Cüneyd Bey", DİA, VIII, 122.

, "Gelibolu", DİA, XIV, 1-6.

, "Haçova", DİA, XIV, 546-547.

, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebû Nümey", *Tarih Enstitüsü Dergisi,* sayı: 14 (İstanbul 1994), s. 87-120.

, "Hüdâvendigâr", DİA, XVIII, 285-286.

, "İbrahim", DİA, XXI, 274-281.

, "İbrahim Paşa", DİA, XXI, 333-335.

, "Kanunî'nin Kanunnâmeleri ve Bir Mitin Doğuşu", *Tarih ve Medeniyet,* sayı: 14 (İstanbul 1985), s. 42-45.

, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan Fetret Dönemine", *Türkler, IX,* ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 15-32.

, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Türkler, IX,* ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s. 501-520.

Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Amasya Antlaşması", *DİA,* III, 4-5.

Fernard Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası,* II, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1990.

Ferşat Ballı, *İnebahtı Deniz Seferi'nin Akdeniz Dünyasındaki Önemi,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Fethin 511'inci Yıldönümü Konferansları, İstanbul 1964.

Fevzi Kurdoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa,* İstanbul 1942.

, *Pirut Seferi,* Ankara 1938.

Fikret Sarıcaoğlu, *Kâtib Çelebi'nin Chânnümâ'sı ve Kaynakları,* İstanbul Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi, Sultan I. Abdülhamid (1774-1789),* İstanbul 2001.

, "Harita", DİA, XVI, 210-216.

, "Kitâb-ı Bahriyye Yazmalarındaki İlave Kenar Notları Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Piri Reis Sempozyumu,* 27-29 Eylül 2004.

, "Dîvân-ı Hümâyûn Kronolojik Toplanma ve Merasim Günleri", *Osmanlı Araştırmaları,* Sayı: 30 (İstanbul 2007), s. 87-143.

, “Hacı İvaz Paşa”, DİA, XIV, 487-488.

, “Kitâb-ı Bahriyye”, DİA, XXVI, 72-76.

, “Nakşıdil Valide Sultan”, *Türklük Araştırmaları Dergisi,* sayı: 9 (İstanbul 2001), s. 97-109.

Foti Benlisoy, “Stefanos Yerasimos ile Söyleşi; Avrupalıların Gözünde Osmanlılar”, *Toplumsal Tarih,* sayı: 118 (İstanbul 2003), s. 24-29.

Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı,* çev. Dost Körpe, İstanbul 2003.

, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982.

Fuad Ezgü, “Pîrî Reis”, İA, IX, 561-565.

George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* çev. Fikret Işıltan, Ankara 1995.

George Wagner, “Otuz Yıl Savaşları Döneminde Osmanlı ve Avusturya İmparatorluklarının Politikası”, *Osmanlı Araştırmaları,* II (İstanbul 1981), s. 147-166.

, “Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya”, çev. Cemil Ziya Şanbey, *Türk Kültürü Araştırmaları,* III-VI (Ankara 1966-1969), s. 269-289.

Geza David, “Eğri”, *DİA,* X, 489-491.

, “Baron de Tott, François”, DİA, V, 83-84.

Geza Perjes, *Mohaç Meydan Muharebesi,* çev. Şerif Baştav, Ankara 1988.

Gilbert Sinoue, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa: Son Firavun,* çev. Ali Cevat Akkoyunlu, İstanbul 1999.

Gülay Öğün (Bezer), “Türk Fethi Öncesi Bizans’ın Doğu Anadolu Siyaseti”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* sayı: 2 (Van 1991), s. 73-80.

Gülden Sarıyıldız, “II. Abdülhamid’in Fakir Hacılar İçin Mekke’de İnşa Ettirdiği Misafirhane”, *Tarih Enstitüsü Dergisi,* sayı: 14 (İstanbul 1994), s. 121-145.

Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699),* İstanbul 2003.

H. J. Kisling, “II. Sultan Bâyezid’in Deniz Politikası Üzerine Düşünceler: (1481-1512)”, *Türk Kültürü,* sayı: 84 (Ankara 1969), s. 18-30.

Hacer Çelebi, “XVII. Yüzyıl Sonlarında Mora’nın Venedikliler Tarafından İşgali”, *Türkler, IX,* ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s. 773-782.

Hakan Karagöz, *1736-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad’ın Geri Alınması,* Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İsparta 2008.

Hakan Yıldız, *Haydi Osmanlı Sefere,* İstanbul 2006.

Hakkı Dursun Yıldız, “İstanbul’un Müslümanlar Tarafından Muhasaraları”, *Lâle,* I/1 (İstanbul 1982), s. 27-32.

Haldun Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Şehzâdelik Kurumu,* İstanbul 2004.

Halil Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs’ta Türk Eserleri,* Ankara 1977.

Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler, Vesikalar,* I, Ankara 1987.

, *Osmanlı İmparatorluğu, Klâsik Çağ (1300-1600),* çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003.

, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi,* İstanbul 1992.

, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve* Ekonomi, İstanbul 1993.

, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi(1300-1600),* c.I, ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, çev. Halil Berktay, İstanbul 2000.

, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı,* I, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 37-132.

, "Osmanlı İktisat Zihniyeti ve Osmanlı Ekonomisi", *Tarih Risâleleri,* der. ve çev. Mustafa Özel, İstanbul 1995, s. 35-53.

, "Osmanlı Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl,* Ankara 1999, s. 25-35.

, "Türkler (Osmanlılar: Başlangıçtan XVI. asrın sonuna kadar)", İA, XII/2.

, "Reisülkütâb" İA, IX, 766-773.

Söğütten İstanbul'a, haz. Mehmet Öz-Oktay Özel, Ankara 1999.

, "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikler, Bizans ve Haçlılar", *Uluslarası Haçlı Seferleri Sempozyumu,* Ankara 1999, s. 173-185.

, "Bâyezîd I", DİA, V, 231-234.

, "İmtiyâzât", DİA, XXII, 245-252.

, "İstanbul'un Fethinin Yakın Sebepleri", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* XI (Ankara 1953), s.345-354.

, "İstanbul-Türk Devri", DİA, XXIII, 220 vd.

, "İznik İçin Osman Gazi ve Bizans Mücadelesi", *İznik,* İstanbul 2005, s. 59-85.

, "Kırım", İA, VI, 743-750.

, "Mehmed II", İA, VII, 506-535.

, "Murad II", İA, VIII, 598-615.

, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Belleten,* sayı: 261 (Ağustos 2007), s. 479-537.

, "Osmanlı Sultanı Orhan (1324-1362), Avrupa'da Yerleşme", *Belleten,* sayı: 266 (Ankara 2009) s. 77-107.

, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* XIV/1 (Ankara 1959).

, "Osmanlı-Rus Rekabetini Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Belleten,* sayı: 46 (Ankara 1972), s. 349-402.

, “Rumeli”, İA, IX, 766-773.

, “Şark Meselesi”, *Aylık Dergi,* II/19, (Kasım 1945), s. 602-604.

, *Doğu Batı, Makaleler,* I-II, İstanbul 2005-2008.

, *Devlet-i Aliyye,* İstanbul 2009.

Halil Necatioğlu, *Matbaacı İbrahim-i Müteferrika ve Risâle-i İslâmiye,* Ankara 1982.

Halil Sahillioğlu, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Sırmakeşlik ve Altın-Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* sayı: 16 (İstanbul), s. 48-53.

Hamit Dereli, *Kraliçe Elizabet Devrinde Türkler ve İngilizler,* İstanbul 1951.

Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı,* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

, “Yeniçeri Ocağının Kaldırılışının Taşraya Yansıması (1826-1827)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi,* sayı: 30 (Ankara 1998), s. 215-238.

, “Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Sonrasında Meydana Gelen Askerî-Sosyal Gelişmeler (1826-1827)”, *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,* I, Ankara 2000, s. 67-78.

, “Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı”, *Osmanlı,* II, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 87-93.

Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* I-VIII, İstanbul 1990.

, “XVIII. asırda Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet Teşkilâtı ve Babıâlî”, çev. Halit İlteber, *İÜ. Hukuk Fakültesi Mecmuası,* VII/2-3 (İstanbul 1941), s. 564-586.

Hans G. Majer, “17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Lojistik Sorunları”, *Osmanlı Araştırmaları,* II (İstanbul 1981), s. 185-202.

Hans Pfeffermann, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği,* çev. Kemal Beydilli, İstanbul 2003.

Haşim Şahin, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler 1299-1402,* Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Haydar Kazgan, “Düyûn-ı Umûmiye”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi,* III (İstanbul 1985), 691-716.

Hayrunnisa Alan, *Osmanlı-Timurlu Münasebetleri,* Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

Henri Troyat, *Dört Çariçe,* çev. Nihal Ünol, İstanbul 1998.

Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu,* çev. Ragıb Hulusi, yay. haz. Mustafa Everdi, Ankara 1998.

Hicran Yusufoğlu, *Osmanlı-Macar İlişkileri,* Ankara 1995.

Hrand D. Andreasyan, “Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya Armağan,* Ankara 1976, s. 45-53.

Hulusi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemende Osmanlı Hakimiyeti, 1517-1571,* İstanbul 1984.

Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Kanuni’nin Cülûsu ve İlk Seferleri,* Ankara 1996.

, *Matrakçı Nasûh,* Ankara 1963.

, “Kitâb-ı Bahriye’nin Telifi Meselesi”, *AÜDTCF Dergisi,* X/1-2 (Ankara 1952), s. 143-146.

, “Muradî ve Eserleri”, *Belleten,* sayı: 107 (Ankara 1963), s. 453-466.

Işın Demirkent, “Kayser”, *DİA,* XXV, 94-96.

İbrahim Artuk, “Osmanlı Beyliğinin Kurucusu Osman Gazi’ye Ait Sikke”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Sempozyumu,* ed. O. Okyar -H. İnalcık, Ankara 1980, s. 27-31.

İbrahim Kafesoğlu, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte kuruldu?”, *Tarih Enstitüsü Dergisi,* sayı: 10-11 (İstanbul 1981), s. 1-28.

, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti”, *Fuad Köprülü Armağanı* (1953), s. 256-274.

, “XII. Asra Kadar İstanbul’un Türkler Tarafından Muhasaraları”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi,* III (İstanbul 1957), s. 1-16.

İbrahim Sezgin, “Osmanlıların Rumeli’ye Geçişi ve İlk Fetihler”, *Osmanlı,* I, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 212-216.

İdris Bostan, “Kemal Reis”, *DİA,* XXV, 226-227.

İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998, Gazi Magosa 1999.

İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyal ve İktisadi Değişim, Makaleler,* I, Ankara 2002.

, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880),* Ankara 2000.

, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* İstanbul 2002.

, “Millet-Osmanlılar’da Millet Sistemi”, DİA, XXX, s. 66-70.

, “Harem Üzerine I-II”, *Milliyet,* 21 Ağustos 2005.

, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler,* X, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, Ankara 2002, s. 216-220.

İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler,* İstanbul 2006.

İmparatorluk Mirası, Balkanlarda ve Ortadoğu’da Osmanlı Damgası, ed. L. Carl Brown, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000.

İsmail Aka, *Timur ve Devleti,* Ankara 1990.

, “Timur’un Ankara Savaşı (1402) Fetihnâmesi”, *Belgeler,* sayı: 15 (Ankara 1986), s. 5-22.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi,* Ankara 1986.

, *Mekke-i Mükerreme Emirleri,* Ankara 1972.

, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal,* Ankara 1984.

, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları,* I-II, Ankara 1984.

, *Osmanlı Tarihi,* I-IV/2, Ankara 1988.

, *Osmanlı Devleti’nde Saray Teşkilatı,* Ankara 1988.

, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* Ankara 1988.

, “Fatih Sultan Mehmed’in Vezir-i Âzamlarından Mahmud Paşa ile Şehzâde Mustafa’nın Arası Neden açılmıştı?”, *Belleten,* sayı: 112 (Ankara 1964), s. 719728.

, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, *Belleten,* sayı: 19 (Ankara 1941), s. 101-157.

, “Gazi Orhan Bey’in Hükümdar Olduğu Tarih ve İlk Sikkesi”, *Belleten,* sayı: 34 (Ankara 1945), s. 207-211.

, “Üçüncü Mehmed’in Oğlu Şehzâde Mahmud’un Ölümü”, *Belleten,* sayı: 94 (Ankara 1960), s. 263-269.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* I-IV, İstanbul 19711972.

İsmail Hikmet Ertaylan, *Fâtih ve Fütuhatı,* I-II, İstanbul 1953.

, *Sultan Cem,* İstanbul 1951.

İsmail Lütfi Çakan, “Fetih Hadisi”, *Hadislerle Gerçekler,* II, İstanbul 1993, s. 251255.

İsmet Parmaksızoğlu, “Karlofça”, *İA,* VI, 346-350.

İstanbul Armağanı, I, Fetih ve Fatih, haz. Mustafa Armağan, İstanbul 1995.

Jeremy Black, *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı, 1453-1815,* çev. Yavuz Alagon, İstanbul 2003.

John Stoye, *Viyana Kuşatması,* çev. Selahattin Atalay, İstanbul 1983.

Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* I-VII, çev. Nilüfer Ep-çeli, İstanbul 2011.

Kanunî Armağanı, Ankara 1970.

Kanunî ve Çağı, Ed. M. Kunt-C. Woodhead, çev. Sermet Yalçın, İstanbul 2002.

Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi,* çev. Zeynep Altok, İstanbul 1999.

Karl Teply, *Dersaadette Avusturya Sefirleri,* çev. Selçuk Ünlü, Ankara 1988.

Karl Vocelka, "Osmanlı-Avusturya Çekişmelerinin Dahili Etkileri", *Tarih Dergisi,* sayı: 31 (İstanbul 1978), s. 5-28.

Kâtip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler, Ankara 1957.

Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar (XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri),* İstanbul 1985.

, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane: Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi: 1776-1826,* İstanbul 1995.

, "Ahmed Resmi Efendi", *Toplumsal Tarih,* sayı: 52 (İstanbul 1998), s. 60-61.

, "Küçük Kaynarca Antlaşması", DİA, XXVI, 524-527.

, "Alemdar Mustafa Paşa", DİA, II, 364-365.

, "Bonneval'in İzinde: Mühtedi Osman Bey veya Avusturyalı Firarî General Karlo de Kotzi", *Osmanlı Araştırma ları,* XI (İstanbul 1991).

, "Kabakçı İsyanı", DİA, XXIV, 8-9.

, "Korsika ve Osmanlı Devleti", *İlmî Araştırmalar,* sayı: 4 (İstanbul 1997), s. 43-46.

, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Kadar Islahât Düşünceleri", *İlmî Araştırmalar,* sayı: 8 (İstanbul 1999), s. 25-64.

, "Mustafa Reşid Paşa", DİA, XXXI, 348-350.

, "Dış Politika ve Siyasî Ahlâk", *İlmî Araştırmalar,* sayı: 7 (İstanbul 1999), s. 49.

, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şer'iyye", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* IV (İstanbul 2001), s. 33-48.

, "Mahmud II", DİA, XXVII, 352-357.

Kemal Kozanoğlu, "Cem Sultan Olayında Avrupa'ya Giden Hristiyan Kutsal Emanetleri", *Tarih ve Toplum,* sayı: 14 (İstanbul 1985), s. 30-34.

Kemal Özdemir, *Piri Reis,* İstanbul 1994.

Kenan Ziya Taş, *Osmanlılarda Lalalık Müessesesi,* Isparta 1999.

Klaus Schwarz, "15. ve 16. Yüzyılda Berlin, Brandenburg ve Türkler", çev. Erol Özbek, *Tarih ve Toplum,* sayı: 49 (İstanbul 1988), s. 24- 29; sayı: 50, s. 35-40.

, "16. Yüzyılın Ortalarında Protestanların Umudu Türkler", *Tarih ve Toplum,*

X/59 (İstanbul 1988), s. 9-13.

Kosova Savaşı'nın 600. Yıldönümü Bildirileri, Ankara 1990.

La Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul,* çev. Gülçiçek Soytürk, İstanbul 1977.

Leslie Pierce, *Harem-i Hümayun,* çev. Ayşe Berktay, İstanbul 1993.

Lütfi Güçer, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı,* sayı: 1 (İstanbul 1987), s. 1-128.

M. Baha Tanman, "Osmanlılar'da Divânhâne", *DİA,* IX, 442-444.

M. Cavid Baysun, "Ali Paşa, Tepedelenli", *İA,* I, 343-348.
, "Mehmed IV", İA, VII, 547-557.
, "Kösem Sultan", İA, VI, 915-923.
, "Ali Paşa, Damad", İA, I, 328-330.
, "Cemali Ali efendi", İA, III, 85-88.
, "Ebussuud Efendi", İA, IV, 92-99.
, "Ahmed II", İA, I, 164-165.
, "Mehmed IV", İA, VII, 915-923.
, "Murad IV", İA, VIII, 625-647.
, "Ahmed Paşa", İA, I, 193.
, "Belgrad", İA, II, 475-485.
, "Cem", İA, III, 69-81.
, "Lepanto", İA, VII, 39-45.

M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları,* İstanbul 1983.

M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu,* Ankara 1999.
, "Yıldırım Bâyezid'in Esareti ve İntiharı Hakkında: I. Demir Kafes Rivayeti. II. İntihar Meselesi", *Belleten,* sayı: 2 (Ankara 1937), s. 591-603.

, "Yıldırım Bâyezid'in İntiharı Meselesi", *Belleten,* sayı: 27 (Ankara 1943), s. 591-59.

M. Hulusi Lekesiz, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmet Efendi ve Fikirleri,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1997.

M. Kenneth Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571),* I-IV, Philadelphia 1976.

M. Köchbach, "Casar veya İmparator? Zitvatoruk Antlaşması'ndan (1606) Sonra Roma Kayserlerinin Osmanlılar Tarafından Telâkkubu Hakkında", *Tarih Dergisi,* sayı: 37 (İstanbul 2002), s. 159-169.

M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi,* İstanbul 2004.

M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı,* İstanbul 1958.
, "Amcazâde Hüseyin Paşa", DİA, III, 8-9.
, "Baltacı Mehmed Paşa", *DİA,*V, 35-36.
, "Çeşme Vak'ası", DİA, VIII, 288-289.
, "Çimbi", DİA, VIII, 317-318.
, "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâle", *Tarih Dergisi,* sayı: 7 (İstanbul 1953), s. 85-127; sayı: 8 (İstanbul 1953), s. 85-104.
, "Kosova", İA, VI, 869-876.
, "Mahmud I", İA, VII, 154-165.
, "Mustafa Paşa, Merzifonlu, Kara", *İA,* VIII, 736-738.
, "Nevşehirli İbrahim Paşa", İA, IX, 234-239.
, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası,* X (İstanbul 1953), s. 299-312.

M. Münir Aktepe-V. Minorsy, "Nadir Şah", *İA,* IX, 21-31.

M. Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyun ve Surre Alayları,* Ankara 1991.
, "Emir-i Hac", DİA, XI, 131-133.

M. Smith Anderson, *Doğu Sorunu,* çev. İdil Eser, İstanbul 2001.

M. Streck, "Kasr-ı Şirin", *İA,* VI, 393-395.

M. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman,* İstanbul 1992.
, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566 Szigetvar Seferi Sebepleri ve Hazırlıkları", *Tarih Dergisi,* sayı: 21 (İstanbul 1966), s. 1-14.
, "Ali Paşa, Semiz", İA, I, 341-342.
, "Hürrem Sultan", İA, V/2, 593-596.
, "İbrahim Paşa", İA, V, 908-915.
, "Lütfi Paşa", İA, VII, 96-101.
, "Köprülüler", İA, VI, 892-908.
, "İbrahim", İA, V/2, 880-885.
, "İstanbul'un Fethi", İA, V/2, s. 1185-1189.
, "Korkut", İA, VI, 855-860.
, "Mehmed III", İA, VII, 535-543.
, "Mehmet Paşa, Sokullu, Tavîl", İA, VII, 595-605.
, "Orhan Bey", İA, IX, 399-408.
, "Osman I", İA, IX, 431-443.
, "Savcı Bey", İA, X, 250-253.
, "Süleyman Çelebi", İA, XI, 179-182.
, 'Varna", İA, XIII, 209-214.

Machiavelli, *Prens,* çev. Semra Kunt, İstanbul 2001.

Madeline C. Zilfi, "Kadızâdeliler: Onyedinci yüzyıl İstanbul'unda Dinde İhya Hareketleri", çev. M. Hulusi Lekesiz, *Türkiye Günlüğü,* sayı: 58 (Ankara 1999), s. 65-79.

Mahir Aydın, “Doksanüç Harbi”, *DİA,* IX, 498-499.

Mahmut Ak - Fehameddin Başar, *İstanbul’un Fetih Günlüğü,* İstanbul 2003.

Mahmut Şakiroğlu, “Venedik’teki Türk Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi) Hakkında Yeni Bilgiler ve Bunun Ticaret Tarihimizdeki Yeri”, *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi,* III. Türk Tarihi, II (İstanbul 1989), s. 615-620.

Mahmut Şakiroğlu-Günay Kut, “Cem Sultan”, DİA, VII, 283-286. Max Braucbach,

Prinz Eugen von Savoyen, I-V, Vienna 1963. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde*

Kardeş Katli, İstanbul 1997.

Mehmet Erkal-Halil İnalcık, “Cizye”, *DİA,* VIII, 42-48.

Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi,* İstanbul 2000.

Mehmet İnbaşı, Ukrayna’da Osmanlılar, Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672), İstanbul 2004.

Mehmet İpşirli, “Hasan Kâfî el-Akhisârî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usûlü’l-Hikem fî Nizâmü’l-A’lem”, *Tarih Enstitüsü Dergisi,* sayı: 10-11 (İstanbul 1980), s. 239277

, “Islahat”, DİA, XIX, 170-174.

, “Koca Sinan Paşa”, DİA, XXVI, 137-139.

, “Lale Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dâir Bazı Gözlemler”, *Osmanlı*

İlmi ve Meslek Cemiyetleri, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s. 33-42.

Mehmet Metin Hülâgu, *Gazi Osman Paşa,* İstanbul 1993.

Mehmet Öz, *Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları,* İstanbul 1997.

, “Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Günlüğü,* sayı 58 (Ankara 1999), s. 48-53.

Mehmet Yıldız, *1856 Islahat Fermanının Tatbiki ve Tepkiler,* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003 .

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* I-III, İstanbul 2004.

Melek Çolak, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Hac Yollarının Güvenliği İçin aldığı Önlemler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* sayı: 9 (Isparta 2003), s. 87-94.

Meral Bayrak, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı,* Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir 1999.

Meryem Kaçan Erdoğan, *II. Viyana Muhasarası,* Marmara Ün. Türkiyat Araştır maları Enstitüsü, Doktora tezi, İstanbul 2001.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, Merzifon 8-11 Haziran 2000, Ankara 2001.

Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul, Kent-Saray-Günlük Yaşam,* İstanbul 1993.

Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Ankara 1971.

Mim Kemal Öke, “Şark Meselesi ve İkinci Abdülhamid’in Garb Politikaları (18761909)”, *Osmanlı Araştırmaları,* sayı: 3 (İstanbul 1982).

Mithat Sertoğlu, *Tarihten Sohbetler,* Ankara 1994.

Muazzez İlmiye Çığ, “Piri Reis Haritası Üzerine Amerika’da yapılan Geniş ve Derin Çalışmaları İçeren The Maps of the Ancient Sea Kings (Eski Deniz Krallarının Haritaları)”, *Belleten,* sayı: 216 (Ankara 1992), s. 405-436.

Muhammed H. Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, *DİA,* XXV, 62-65.

Muhammed Yakub Muğhul, *Kanunî Devri,* Ankara 1987. Murat Bardakçı,

Şahbaba, İstanbul 1999.

, “Cem Sultan’ın 5 Asır Sonra Ortaya Çıkan Maltalı Torunu”, Hürriyet-5 Ağustos 2001.

, “Merzifonlu’nun Kayıp Kemikleri Kilisede Çıktı”, Hürriyet-8 Mayıs 2000.

Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları 1550-1650,* Ankara 1963.

, “Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, *Tarih Araştırmaları Der-*

gisi, II/2-3 (Ankara 1964), s. 1-50.

, “Kara-Yazıcı”, İA, VI, 339-343.

, “Türkiye Tarihinde İçtimaî Buhranlar Serisinden Medreseli İsyanları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası,* II/14 (İstanbul 1950), s. 361-378.

Mustafa Cezar vd., *Mufassal Osmanlı Tarihi,* I-VI, İstanbul 1958-1972.

Mustafa Erkan, “Gazavâtnâme”, *DİA,* XIII, 439-440.

Mustafa Fayda-Mübahat S. Kütükoğlu, “Ahidname”, *DİA,* I, 535-540.

Mustafa Gencer, “Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde Şark Meselesi”, *Türkler, IX,* ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 34-39.

Mustafa Kaçar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri sahada Yenileşmenin Başlangıcı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* I, 209-225.

, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Mühendishâne’nin Kuruluşu”, *Toplumsal Tarih,* sayı: 54 (İstanbul 1998), s. 4-11.

Mustafa Kafalı, “Timur”, *İA,* XII/1, 336-346.

Mustafa S. Küçükaşçı, *Cahiliye’den Emevilerin Sonuna Kadar Haremeyn,* İstanbul 2003.

Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimizle İlgili İspanyol Belgeleri,* Ankara 1995.

Muzaffer Doğan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Caize”, *Türk Kültürü İncelemeleri*, sayı: 7 (İstanbul 2002), s. 35-74.

Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatika)*, İstanbul 1994.

Mücteba İlgürel, “Celâ-yi Vatan”, *DİA*, VII, 238-240.
, “Karayazıcı Abdülhalim”, DİA, XXV, 482-423.
, “Abaza Paşa”, DİA, I, 11-12.
, “Celâlî İsyanları”, DİA, VII, 252-257.
, “Türkler (Osmanlılar-XVIII. Asır)”, İA, XII/2, s. 329-330.
, “Yeniçeriler”, İA, XIII, 385-395.
, “Zenta”, İA, XIII, 535-538.

Mükrimin Halil Yinanç, “Bâyezid I”, *İA*, II, 369-391.
, “Ertuğrul Gâzî”, İA, IV, 328-337.

Münevver Okur Meriç, *Cem Sultan*, Ankara 2006.

N. M. Penzer, *Harem*, çev. Doğan Şahin, İstanbul 2000.

Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri* (1877-1890), Ankara 1994.

, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı”, *Türkler, XIII*, ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 15-24.

Nejat Göyünç, “Carl Göllner, Turcica, Die Europaischen Türkendrucke des XVI. Jahr-hunderts”, *Tarih Dergisi*, sayı: 19 (İstanbul 1964), s. 171-174.

, “Defter”, DİA, IX, 88-90.

, “Bazı Osmanlı Tarihî Eserlerine ve Arşiv Belgelerine Göre Türk, Kürt ve Arap Deyimleri Hakkında”, *Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1 (Afyon 1996), s. 1-5.

, “Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, X (İstanbul 1990), s. 1-37.

Nevide Akpınar Dellal, *Alman Kültür Tarihi’nden Seçme Tarihi ve Yazınsal Ürünlerde Türkler (Avrupa’da Türk İmgesi’ne Bir Katkı)*, Ankara 2002.

Nicholas Henderson, *Prince Eugen of Savoy*, London 1966.

Nicoara Beldiceanu, *XIV-XVI. Yüzyıllara Osmanlılar Devleti’nde Timar*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1985.

Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I-V, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

, “İstanbul’un Fethi Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak”, çev. Fazıl Işık-Adnan Erzi, *Belleten*, sayı: 49 (Ankara 1949), s. 83-100.

Nihat Azamat, *II. Murad Devri Kültür Hayatı,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1996.

Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri,* Ankara 1953.

Nikos A. Bees, “Mora”, *İA,* VIII, 413-427.

Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma,* Ankara 1973.

Norman Itzkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek,* çev. İsmet Özel, İstanbul 1989.

Numan Elibol, “XVIII. Yüzyılda Avusturya Topraklarında Faaliyet Gösteren Osmanlı Tüccarları”, *Türklük Araştırmaları,* sayı: 15 (İstanbul 2004), s. 59-112.

Nurhan Atasoy, *Otağ-ı Hümayun, Osmanlı Çadırları,* İstanbul 2002.

Omeljan Pritsak, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)”, çev. Kemal Beydilli, *İlmi Araştırmalar,* sayı: 7 (İstanbul 1999), s. 255-284.

Onur Bilge Kula, *Alman Kültüründe Türk İmgesi,* I-III, Ankara 1992-1997.

, “Almanca “Yeni Haber” (Newe Zeitungen) Gazeteleri ve Türk İmgesine Katkılar”, *Tarih ve Toplum,* sayı: 204 (İstanbul 2000), s. 45-50.

Orhan F. Köprülü, “Hüseyin Paşa-Amcazâde”, *İA,* V/1, 647-650.

, “Hasan Paşa, Yemişçi”, *DİA,* XVI, 342-343.

, “Feyzullâh Efendi”, İA, IV, 592-600.

, “Hafız Ahmed Paşa”, İA, V/1, 71-77.

Orhan Koloğlu, “Papanın Tacındansa Türk’ün Sarığı Deyiminin Kökeni”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri,* İstanbul 1998, s. 99-116.

Orlin Sabev (Orhan Salih), *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746), Yeniden değerlendirme,* İstanbul 2006.

Oskar Kolling, “XVIII. Asırda Veba Salgını Devirlerinde Ticaret Münasebetleri”, *Ülkü,* XVII/99 (Ankara 1941).

Osman Gazi Özgüdenli-İsmail Safa Üstün, “İran”, *DİA,* XXII, 395-404.

Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu, Tahlili, Tatbiki),* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Samsun 1997.

Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar,* Ankara 1986.

Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi,* I-II, İstanbul 1977.

Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi,* İstanbul 1984.

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, I-II, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu vd., İstanbul 1997.

Osmanlı Beyliği (1300-1389), ed. Elizabeth A. Zachariadou, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1997.

Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi, I-II, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu vd., İstanbul 2000.

Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, I-II, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998.

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I-II, ed. R. Mantran, çev. Server Tanilli, İstanbul 1992.

Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi, I-II, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu vd., İstanbul 1999.

Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri, ed. Kemal Karpat, çev. Mustafa Armağan vd., İstanbul 2000.

Ömer Halis Bıyıklıoğlu, *Yedi Yıl Harbi İçinde Timur'un Anadolu Seferi ve Ankara Savaşı,* Ankara 1934.

Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997.

Ömer Lütfi Barkan, "Timâr", *İA,* XII/I, 286-333.

, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten,* sayı: 136 (Ankara 1970), s.557-607.

, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi,* II (Ankara 1974), s. 279-304.

Özdemir Nutku, *Tarihimizden Kültür Manzaraları,* İstanbul, s. 121-131.

Özlem Kumrular, "Don Kişot 400 Yaşında", *Toplumsal Tarih,* sayı: 133 (İstanbul 2005), s. 52-55.

P. G. İnciciyan, "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti", çev. Ohannes Bogosyan, *Hayat Tarih,* sayı: 3 (İstanbul 1965), s. 67-70.

Paul Coles, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri,* çev. Vecdi Bürün, İstanbul 1975.

Paul Wittek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Aşiretlerin Rolü", çev. Ercüment Kuran, *Tarih Dergisi,* sayı: 17-18 (İstanbul 1963).

Paulino Toledo, "İnebahtı: Dünya Egemenliği İçin Akdeniz'de Yapılan Son Deniz Savaşı", çev. Özlem Şakiroğlu, *Erdem,* sayı: 18 (Ankara 1990), s. 861-877.

Peter Bartl, "17. Yüzyılda ve 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kazak Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu", çev. Kemal Beydilli, *İlmi Araştırmalar,* sayı:6 (İstanbul 1998), s. 300-330.

Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul 1991.

Radovan Samarcic, *Dünyayı Avuçlarında Tutan Adam, Sokollu Mehmet Paşa,* çev. Meral Gaspıralı, İstanbul 1999.

Ramazan Şeşen, "Onbeşinci Yüzyılda Türkçeye Yapılan Tercümeler", *Mimar Sinan Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Dergisi,* sayı: 1 (İstanbul 1991), s. 213-233.

Recep Ahıshalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl),* İstanbul 2001.

, "Divân-ı Hümayûn Teşkilâtı", *Osmanlı,* VI, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 24-33.

Recep Dündar, "Kıbrıs'ın Fethi ve İskânı", *Osmanlı,* IV, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 632-648.

Reşad Ekrem Koçu, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar: 1300-1920 ve Lozan Muahedesi 24 Temmuz 1923,* İstanbul 1934.

Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat,* Ankara 1985.

Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700,* çev. Tanju Akad, İstanbul 2007.

, "Kasrışîrin Antlaşması", DİA, XXIV, 575.

Richard F. Kreutel, *Viyana Önlerinde Kara Mustafa Paşa,* İstanbul 1994.

Rifa'at Abou-El-Haj, "Karlofça'da Osmanlı Diplomasisi", çev. Yasemin S. Gönen, *Tarih ve Toplum,* sayı: 191 (İstanbul 1999), s. 38-44; sayı; 192, s. 40-45.

Rifat Önsoy, *Mali tutsaklığa Giden Yol: Osmanlı Borçlar (1854-1894),* Ankara 1999.

Robert Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk,* 1967.

Rodedic Davison, "Küçük Kaynarca Antlaşması'nda 'Dosogrofa' Kilisesi", çev. M. Durdu Burak, *Belleten,* sayı: 239 (Ankara 2000), s. 213-222.

, "Küçük Kaynarca Andlaşması'nın Yeniden Tenkidi", çev. Erol Aköğretmen, *Tarih Enstitüsü Dergisi,* sayı: 10-11 (İstanbul 1981), s. 343-368.

S. Soucek, *Piri Reis and Turkish Mapmaking after Columbus: The Khalili Portolan Atlas,* Oxford 1996.

, "İnebahtı Savaşı (1571) Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Tarih Enstitüsü Dergisi,* IV-V (İstanbul 1974), s. 35-48.

Sabahattin Kerimoğlu, "Sultan İbrahim Deli mi İdi?", *Tarih Dünyası,* III/25 (İstanbul 1950), s. 1057-1058.

Sait Kofoğlu, *XIII-XV. Yüzyıllarda Güney-Batı Anadolu Tarihi: Hamid Oğulları Beyliği,* Marmara Üniversitesi sosyal Bilimle Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1993.

Sandor Takats, *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler,* çev. Sadrettin Karatay, İstanbul 1992.

Savaş ve Barış, 15-19. Yüzyıl Osmanlı-Lehistan İlişkileri, İstanbul 1999.

Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri,* Ankara 1971.

, *Sultan II. Bâyezitin Siyasi Hayatı,* İstanbul 1966.

, *Yavuz Sultan Selim,* Ankara 1969.

, “1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi,* VIII/4, (Ankara 1950), s. 477-505

Selçuk Ünlü, “Prut Savaşıyla İlgili Almanca Bir Balad: Katerina’nın Rüşveti”, *Türk Dünyası Araştırmaları,* sayı 20 (İstanbul 1982), s. 115-122.

Selim Aslantaş, *Osmanlı’da Sırp İsyanları,* İstanbul 2007.

Semavi Eyice, “II. Bâyezid Zamanında Davet Edilen Batılılar”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* sayı: 19 (İstanbul 1969), s. 23-30. Semiramis Çavuşoğlu, “Kadızâdeliler”,

DİA, XXIV, 100-102.

Seyfettin Gürsel, “Osmanlı Dış Borçları”, *Osmanlı,* III, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 389-399.

Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti,* İstanbul 1990.

Söğütten İstanbul’a, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar, Derleyenler: Oktay Özel - Mehmet Öz, Ankara 2000.

Stanford J Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* I-II, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1982.

Stefan Zweig, *Yıldızının Parladığı Anlar,* çev. Burhan Arpad, Ankara ts., s. 3-27.

Steven Runciman, *Konstantiniyye Düştü,* çev. Derin Türkömer, İstanbul 1972.

Sultan II. Mahmud Devri ve Reformları Semineri, İstanbul 1990.

Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar,* çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 1995.

, “1600 Yıllarında Anadolu Kırlarında Toplumsal Gerilimler”, *11. Tez, Kitap Dizisi,* 7 (1987), s. 106-120.

, “Osmanlı Tarihini Ararken”, *Defter,* sayı 20 (İstanbul 1993), s. 60-90.

Suraiya Faroghi-B. McGowan-D. Quataert-Ş. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* II, ed. H. İnalcık-D. Quataert, çev. Ayşe Berktay, İstanbul 2004.

Şehabeddin Tekindağ, *Fatih’den III. Murad’a Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574),* Ders Notları, İstanbul 1977.

, “Niğbolu”, İA, IX, 247-253.

, “II. Bâyezid’in Ölümü Meselesi”, *Tarih Dergisi,* sayı: 24 (İstanbul 1970), s. 1-16.

, “Fatih’in Ölümü Meselesi”, *Tarih Dergisi,* sayı: 21 (İstanbul 1966), s. 95- 108.

, “Karamanlılar”, İA, VI, 316-330.

, “Karamanlıların Gorigos Seferi”, *Tarih Dergisi,* sayı: 6 (İstanbul 1954), s. 161- 174.

, “Süleyman Paşa”, İA, XI, 190-194.

Şenol Çelik, “Orducu”, *DİA,* XXXIII, 370-373.

Şerafettin Turan, *Kanunî’nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak’ası,* Ankara 1961.

, “Bayezid, Şehzade”, DİA, V, 230-231.

, “Rüstem Paşa”, İA, IX, 800-802.

, “Barbaros Hayreddin Paşa”, DİA, V, 65-67.

, “Bâyezid II”, DİA, V, 234-238.

, “Sinan Paşa, Koca”, İA, X, 670-675.

, “Venedik’te Türk Ticaret Merkezi: Fondaco dei Turchi”, *Belleten,* sayı: 126 (Ankara 1968), s. 247-283.

Şevket Pamuk, *Yüz Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914,* İstanbul 1988.

, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Fiyat Devrimine Yeniden Bakış”, *Osmanlı,* III, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 193-201.

Şevket Rado, “Hazine-i Bîrun Kâtibi Ahmed bin Mahmud Efendi’nin Tuttuğu Prut Seferi’ne Ait Defterden Koparılan Sahifelerde Neler Vardı?”, *Belleten,* sayı: 198 (Ankara 1987), s. 807-824.

Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi (1831-1841),* Ankara 1945.

, “Osman II”, İA, IX, 443-448.

T. Halasi Kun, “İbrahim Müteferrika”, *İA,* V/2, s. 896-900.

Taha Akyol, *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet,* İstanbul 1999.

Tahir Sevinç, *1703 Edirne Vakası,* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İsparta 2004.

Tahsin Fındık, “Osmanlı Belgelerinin Tanıklığı ile XVI. Yüzyılda Osmanlı-Fransız İlişkileri”, *Türkler, IX,* ed. H. C. Güzel-K. Çiçek- S. Koca, Ankara 2002, s. 567-574.

Tahsin Görgün, “Avrupa’nın Sosyo-Politik Oluşumunda Bir Faktör Olarak Osmanlı Devleti”, *Osmanlı,* VII, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 134-145.

Tahsin Ünal, “Cinci Hoca ve Serveti Hakkında”, *Resimli Tarih Dergisi,* VI/71 (İstanbul 1955), s. 4163-4166.

Tahsin Yazıcı, “Safeviler”, *İA,* X, 53-59. *Tanzimat,* Ankara 1940.

Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, der. Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İnalcık, Ankara 2006.

Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 1994.

Tanzimatın 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri, İzmir 1992.

Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu: Bildirileri, Ankara: Milli Kütüphane, 1991.

Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, I-VI, İstanbul 1985.

Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,* İstanbul 1960.

Tarih Boyunca İstanbul Semineri, İstanbul 1989.

Thomas D. Goodrich, "Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Tarih-i Hindî Garbî Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma", *Belleten,* XLIX/195 (Ankara 1986), s. 690.

Thomas M. Barker, *Double Eagle and Crescent: Vienna's Second Turkish Siege and Its Historical Setting,* New York 1967.

Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı: 1453-1815, ed. Jeremy Black, çev. Yavuz Alogan, İstanbul 2003.

Trandafir G. Djuvara, *Türkiye'nin Paylaşılması İçin Yüz Proje,* çev. Pulat Tatar, Ankara 1999.

Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri, İstanbul 2009.*

, "Efsaneden Gerçeğe Hacı Bektaş", *Virgül,* Mayıs 1999, s. 17-19.

, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türk ve Türkmen İmajı", *Osmanlı,* I, ed. Gülay Eren, Ankara 1999, s. 92-97.

Tuncer Baykara, "Yeniçeri Ocağının Kaldırılmasının Sosyal Sonuçları", *Sultan İkinci Mahmud ve Reformları Semineri,* İstanbul 1995, s. 147-155.

Turgut Kut, "Ülkemizde Yangın Tulumbasını İlk Kez İmal Eden Gerçek Davud'un ve Bazı Tulumbacıların Mezar Taşları", *Tarih Dergisi,* sayı: 32 (İstanbul 1979), s. 771-788.

Türk Denizcilik Tarihi, ed. Bülent Arı, Ankara 2002. *Türk-Rus İlişkilerinde 500*

Yıl, Ankara 1999.

Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1300-1600, II, ed. Sina Akşin, İstanbul 1988.

Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reâyâ,* İstanbul 1993.

, "Islahat Fermanı", DİA, XIX, 185-190.

Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma,* Ankara 1937.

V. L. Menage, "Osmanlı Tarihçiliğinin Başlangıcı", çev. Salih Özbaran, *Tarih Enstitüsü Dergisi,* sayı: 9 (İstanbul 1978), s. 227-240.

V. Mirmiroğlu, "Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Peleka-non Muharebesi", *Belleten,* sayı: 13 (Ankara 1949), s. 309-320.

Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politikası,* İstanbul 2005.

, "Alınışından 135 Yıl Sonra Dış Borçlar Tarihine Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri*

Dergisi, V (İzmir 1990), s. 263-271.

, "Kapitülasyonlar En Çok Genelevlere Yaradı", *Hürriyet Tarih,* 21-7-2004.

, "Kapitülasyonları Kaldırdık Ama İlk Darbeyi Almanya'dan yedik", *Hürriyet Tarih,* 12-11-2003.

Vâhid Çabuk, *Sultan IV. Murad Han,* İstanbul 1995.

Victor Davis Henson, *Batı Neden Kazandı: Katliam ve Kültür,* çev. Ali Çakıroğlu, İstanbul 2003.

Victor Ostapchuk, *Ottoman Black Sea Frontier and The Relations of The Porte with The Polish-Lithuanian Commowealth and Moscovy (1622-1628),* Harvard Uni-versity, Doktora tezi, 1989.

Virginia H. Aksan, *Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783),* çev. Özden Arıkan, İstanbul 1997.

, *Osmanlı Harpleri, 1700-1870,* çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2010.

Wilfiried Buch, "16. Yüzyılda İki Genç Alman'ın Türklerle İlgili İzlenimleri", çev. Zeki Cemal Arda, *Belleten,* sayı: 183 (Ankara 1982), s. 745-786.

William J. Grisvold, *Anadolu'da Büyük İsyan,* çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2000.

William Plomer, *Yanya Sultanı,* çev. Murat Belge, İstanbul 1972.

Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu,* İstanbul 2007.

Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402),* Ankara 1989.

Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler,* Ankara 2001.

, "Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Etkisi", *Belleten,* sayı 198 (Ankara 1986), s. 679-722.

Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar, haz. Turgut Kut- Fatma Türe, İstanbul 1996.

Yılmaz Öztuna, *II. Mahmud,* Ankara 1989.

, "Mehterhane", "Donizetti Paşa", "Mızıka-yı Hümayun", *Türk Musiki Ansik-lopedisi,* I-II, İstanbul 1969.

Yuluğ Tekin Kurat, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten,* sayı: 103 (Ankara 1962), s. 567-592.

Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650),* I-VI, Ankara 2009.

, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller),* Ankara 2002.

, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı,* Ankara 1998.

Yücel Özkaya, “Tedâbirü’l-Gazavât”, *Dil ve tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* XII-XIII (Ankara 1989), s. 119-173.

Yücel Öztürk, *Özü’den Tuna’ya Kazaklar,* İstanbul 2004.

Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa, Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855),* İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

, “Mustafa Reshid Pasha”, *Encylopedia of the Ottoman Empire,* ed. Gabor Agoston-Bruce Masters, 2008.

, “Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları”, Türk Kültürü İncelemeleri, sayı: 15 (İstanbul 2005), s. 25-64.

, “Devleti Kurtaran Alemdar Mustafa Paşa”, *Hürriyet-Tarih,* 26 Aralık 2003.

, “Devletin Tepesi Tepişince Koskoca Donanma Gidip Mısır’a iltica etti”, *Hürriyet-Tarih,* 28 Ocak 2004.

, “Fes Dediğin Başlıktır Keli de Örter Ayıbı da”, *Hürriyet-Tarih,* 14 Nisan 2004.

, “Tepedelenli Paşa Az Kalsın Devleti Delip Geçecekti”, *Hürriyet-Tarih,* 1 Kasım 2004.

Zekeriya Türkmen, “Kuleli Vak’ası”, *DİA,* XXVI, 356-357.

Zeki Arıkan, “Avrupa’da Türk İmgesi”, *Osmanlı,* IX, ed. Güler Eren, Ankara 1999, s. 81-93.

, “Michel Lesure, Lepante. La Crise de l’Empire Ottoman”, *Tarih Enstitüsü Dergisi,* VII-VIII (İstanbul 1977), s. 423-430.

Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* İstanbul 1981.

Zeynep Dramalı, *Tarihi Tersten Okumak,* İstanbul 2004.

Zeynep Tarım Ertuğ, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Cülûs ve Cenaze Terimleri,* Ankara 1999.

Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda Vergi Sistemi,* İstanbul 1977. “Doğu Meselesi”, *Türk*

Ansiklopedisi, XIII, 443-452. “Haraç/Osmanlı Devleti”, *DİA,* XVI, 88-90.

“Hemşirelik”, *Ana Britanica,* X, 567.

“Kırım Savaşı”, *Ana Britanica,* XIII, 262-263.

“Nightingale, Florence”, *Ana Britanica,* XVI, 511-512.

1. Uluslararası İstanbul’un Fethi Konferansı (24-25 Mayıs 1996), İstanbul 1997. *XV ve XVI.*

Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997. *150. Yılında Tanzimat,* haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992.